

საზღვარგარეთული აზიისა და აფრიკის ქვეყნების ახალი ისტორია

ტ ა ნ ი ლ ი II

**XIX საუკუნის 70-იანი წლებიდან დიდი ოქტომბრის
სოციალისტურ რევოლუციამდე**

**ქაქარტველოს სსრ მინისტრთა საბჭოს უმაღლესი და სამეალო
სპეციალური განათლების სახელმწიფო კომიტეტის მიერ
დამტკიცებულია სახელმძღვანელოდ**

$$\begin{aligned}
 & 9 \cdot (11) \cdot 3 \\
 & 5(4/9) + 9(5+6) \\
 & \text{Q } 74:
 \end{aligned}$$

შ ე ს ა ვ ა ლ ი

XIX საუკუნის 70-იანი წლებიდან მსოფლიო ისტორიის პროცესი თავისი განვითარების ახალ ფაზაში შევიდა. „თავისუფალი კონკურენციის კაპიტალიზმი“ თანდათანობით კაპიტალიზმის უმაღლეს და უკანასკნელ ფაზაში — იმპერიალიზმში გადაიზარდა. „იმპერიალიზმი, როგორც ამერიკისა და ევროპის, შემდეგ კი აგრეთვე აზიის, კაპიტალიზმის უმაღლესი სტადია... ჩამოყალიბდა 1898—1914 წლებში. ესპანეთ-ამერიკის (1898), ინგლის-ბურების (1899—1902), რუსეთ-იაპონიის (1904—1905) ომები და 1900 წლის ეკონომიური კრიზისი ევროპაში, — აი მსოფლიო ისტორიის ახალი ეპოქის მთავარი ისტორიული მოვლენები“¹.

იმპერიალიზმის ეპოქის ერთ-ერთი დამახასიათებელი ნიშანია დიდ იმპერიალისტურ სახელმწიფოთა მიერ მსოფლიოს დანაწილების დამთავრება, ე. ი. ჯერ კიდევ „თავისუფალი და უპატრონო“ ტერიტორიების მითვისების ფინალურ აქტამდე მისვლა და ბრძოლის გაშლა უკვე განაწილებულ მსოფლიოს ხელახალი განაწილებით. „...განსახილველი პერიოდის დამახასიათებელი ნიშანია, — აღნიშნავდა ვ. ი. ლენინი, — დედამიწის საბოლოო განაწილება, საბოლოო არა იმ აზრით, რომ შეუძლებელი იყოს გადანაწილება, — პირიქით, გადანაწილება შესაძლებელია და აუცილებელიც, — არამედ იმ აზრით, რომ კაპიტალისტური ქვეყნების კოლონიურმა პოლიტიკამ დაამთავრა თავისუფალი მიწების დატაცება ჩვენს პლანეტაზე. მსოფლიო პირველად აღმოჩნდა უკვე განაწილებული, ასე რომ მომავალში რჩება მხოლოდ გადანაწილებანი, ე. ი. ერთი „მფლობელისაგან“ მეორის ხელში გადასვლა და არა უპატრონობიდან „პატრონის“ ხელში“².

სწორედ ამ პერიოდში მოხდა აზიის, აფრიკის, ოკეანისა და ლათინური ამერიკის „თავისუფალი“ ტერიტორიების დატაცება დიდი იმპერიალისტური ონავრების მიერ და მათი კოლონიური სამფლობელოების გიგანტურად გაფართოება. ვ. ი. ლენინის მიერ მოტანილი ცნობებით 1876 წლიდან 1914 წლამდე ექვსი უდიდესი სახელმწიფოს ფართობი ერთნახევარჯერ და უფრო მეტად (40 მი-

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 23, გვ. 131.

² ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 22, გვ. 310

ლიონი კვადრატული კილომეტრიდან 65 მილიონ კვადრატულ კილომეტრამდე) გაიზარდა, რაც ერთნახევარჯერ აღემატება მეტროპოლიების ფართობს (16 $\frac{1}{2}$ მილიონი). სამ სახელმწიფოს (აშშ შტატებს, გერმანიას, იაპონიას) 1876 წელს არ გააჩნდათ კოლონიები. მეოთხეს, საფრანგეთს კი თითქმის არ ჰქონდა კოლონიები; 1914 წლისათვის ამ ოთხმა სახელმწიფომ შეიძინა 14,1 მილიონი კვადრატული კილომეტრი ფართობის მქონე კოლონიები¹.

დიდ იმპერიალისტურ სახელმწიფოებს ამ საქმეში გვერდში ამოუდგნენ ევროპის პატარა სახელმწიფოები (ბელგია, პორტუგალია...). რომლებმაც აგრეთვე ხელთ იგდეს კოლონიები და შეინარჩუნეს იგი დიდ სახელმწიფოთა შორის არსებულ ინტერესთა ღრმა წინააღმდეგობის მეოხებით². სულ 1876 წლიდან 1914 წლამდე ექვსმა დიდმა იმპერიალისტურმა სახელმწიფომ და ევროპის რამდენიმე პატარა სახელმწიფომ ყაჩაღური კოლონიური ომების გზით ხელთ იგდეს 25 მილიონ კვადრატულ კილომეტრზე მეტი ფართობის მქონე კოლონიური სამფლობელოები. მათ დამონებული ჰყავდათ ნახევარ მილიარდზე მეტი კოლონიური მოსახლე. „...ის ხალხები, რომლებიც, მეტწილად სხვების სათავეში იბრძოდნენ თავისუფლებისათვის 1789—1871 წლებში, — ...გარდაიქცნენ ახლა, 1876 წლის შემდეგ... მთელი დედამიწის მოსახლეობისა და ერების უმრავლესობის მჩაგვრელებად და დამმონებლებად“³.

1876—1914 წლების პერიოდს ეკუთვნის აზიის სრული დანაწილების დამთავრება, ოკეანის თვალუწყდენელი სივრცეების გავლენის სფეროებად განაწილება და მათი მნიშვნელოვანი სტრატეგიული ბაზების ხელში ჩაგდება ინგლისის, საფრანგეთის, აშშ შტატების. გერმანიისა და იაპონიის მიერ; ლათინური ამერიკის მოქცევა იმპერიალიზმის ფინანსურ-ეკონომიურ კაბალაში და მისი ძალით ჩათრევა მსოფლიო კაპიტალისტური მეურნეობის ორბიტში. მაგრამ იმპერიალისტური სახელმწიფოების კოლონიური სამფლობელოების სწრაფი ზრდა, უპირველეს ყოვლისა, აფრიკის ხარჯზე წარმოებდა. ძველმა კაპიტალისტურმა ქვეყნებმა ინგლისმა და საფრანგეთმა ათეული სისხლიანი კოლონიური ექსპედიციის მეშვეობით ბოლო მოუდეს როგორც ჩრდილო აფრიკის, ისე „შავი აფრიკის“ ხალხთა დიდი უმრავლესობის დამოუკიდებლობას და მათგან შექმნეს ვრცელი აფრიკული კოლონიური „იმპერიები“. ისინი იპყრობენ და იმონებენ ტუნისს, ეგვიპტეს, სუდანს, მაროკოს, დასავლეთ და ცენტ-

¹ ვ. ო. ლენინი, თხზ., ტ. 22, გვ. 324.

² იქვე, გვ. 325.

³ ვ. ო. ლენინი, თხზ., ტ. 21, გვ. 367.

რალურ აფრიკას, გვინეის ყურის ხალხებს და ზღვარს უდებენ მათ დამოუკიდებელ განვითარებას. ამ საქმეში ინგლისსა და საფრანგეთს არ ჩამორჩნენ დიდი ახალგაზრდა იმპერიალისტური სახელმწიფოები გერმანია, იტალია და თვით პატარა ბელგია. გერმანიამ პირველმა ხელში ჩაიგდო სამხრეთ-დასავლეთი აფრიკა, ტოგო, კამერუნი და ტანგანია (აღმოსავლეთ აფრიკაში); იტალიამ ხელთ იგდო სომალის დიდი ნაწილი, ერიტრეა და მომიჯნავე ტერიტორიები. რაც შეეხება ბელგიას, მის მონოპოლიურ ბატონობას დაექვემდებარა კონგოს აუზის თვალუწვდენელი ტერიტორია. რომელსაც შემდეგში ბელგიის კონგო ეწოდა. საყოველთაოდ ცნობილია თავიანთი ბატონობის დამკვიდრებისათვის და „ნაქები ცივილიზაციის“ გავრცელებისათვის აფრიკაში მათ მიერ გამოყენებული აღმაშფოთებელი მეთოდები — სისხლიანი დარბევები, ვერაგობა. მუხანათობა... აფრიკა ახლო, შუა და შორეულ აღმოსავლეთთან ერთად იმპერიალისტურ წინააღმდეგობათა დიდმნიშვნელოვანი კერა ხდება. ეგვიპტემ, სუდანმა, მაროკომ იმდენად ღრმა ანტაგონიზმი წარმოშვეს ინგლისს, საფრანგეთსა და გერმანიას შორის, რომ კინალამ ომის მიზეზი გახდნენ; აფრიკის განაწილებისათვის ბრძოლამ სხვა იმპერიალისტურ წინააღმდეგობებთან ერთად დააჩქარა პირველი მსოფლიო იმპერიალისტური ომის წარმოშობა.

მსოფლიოს დანაწილება იმპერიალისტურ სახელმწიფოებს შორის ძირითადად დამთავრდა XIX—XX საუკუნეების მიჯნაზე, ე. ი. იმპერიალიზმის საწყის სტადიაზე, ომამდელი იმპერიალიზმის წლებში კი იგი ფინალურ აქტამდე მივიდა.

მაგრამ აღნიშნული განაწილება არათანაბრად მოხდა: ზოგს მეტი ერგო, ზოგსაც — ნაკლები. ზოგი მონაპოვართ კმაყოფილი იყო, ზოგიც კი აშკარა უკმაყოფილებას გამოხატავდა იმით. რაც მას ერგო. ძველ იმპერიალისტურ სახელმწიფოებს ინგლისსა და საფრანგეთს მსოფლიოს განაწილებისას გაცილებით მეტი ერგოთ, ვიდრე ახალგაზრდა იმპერიალისტურ სახელმწიფოებს ა შ შტატებს, გერმანიას ან იაპონიას, რომლებიც შედარებით გვიან დაადგნენ კოლონიური მტაცებლობის გზას. მაგრამ კაპიტალიზმისათვის დამახასიათებელი ეკონომიური და პოლიტიკური განვითარების უთანაბრობა იმპერიალიზმის ეპოქაში ნახტომისებურ ხასიათს იღებს. ძველი კაპიტალისტური სახელმწიფოების ინგლისისა და საფრანგეთის განვითარების ტემპები ნელდება, ა შ შტატების, გერმანიის, იაპონიის კი პირიქით. უფრო და უფრო ჩქარდება. ამის შედეგად ძირეული ცვლილებები ხდება მათ ურთიერთობასა და ძალთა თანაფარდობაში. ინგლისმა და საფრანგეთმა პირველი ადგილი მსოფლიო წარმოებაში აშ შტატ-

ტებსა და გერმანიას დაუთმეს, თვითონ კი მესამე და მეოთხე ადგილით დაკმაყოფილდნენ. ახალ ვითარებაში მსოფლიოს არსებული განაწილება აღარ შეესაბამება დიდი იმპერიალისტური სახელმწიფოების ძალთა ახალ თანაფარდობას. ახალგაზრდა კაპიტალისტური ქვეყნები გაცილებით უფრო მეტ სამფლობელოებსა და გავლენის სფეროებზე აცხადებენ პრეტენზიას. აქედან გამომდინარეობს განაწილებული მსოფლიოს ძალით ხელახალი განაწილები-სადმი მისწრაფება, რაც მათი საგარეო პოლიტიკისა და დიპლომატიის ქვეყნთხედად იქცევა.

შემთხვევითი არ იყო ის გარემოება, რომ იმპერიალიზმის ეპოქის დასაწყისი თან დაემთხვა პირველ იმპერიალისტურ ომებს. გავიხსენოთ ესპანეთ-აშშ შტატების ომი, რომელიც დაიწყო ამერიკელმა იმპერიალისტებმა ესპანეთის კოლონიური სამფლობელოების ხელში ჩაგდების მიზნით. ამ ომში გამარჯვებულმა აშშ შტატებმა ოდესღაც მძლავრ კოლონიურ სახელმწიფოს ესპანეთს წაართვა ფილიპინები, პუერტო-რიკო, გუამი და ფაქტიურად თავის ბატონობას დაუმორჩილა ფორმალურად „დამოუკიდებლად“ ქცეული კუბა.

მაგრამ კოლონიების დატაცებით და მათი ძარცვით როდი შემოიზღუდა იმპერიალისტ კოლონიზატორთა საქმიანობის სფერო აზიაში, აფრიკასა და ოკეანიაში. იმპერიალიზმის კოლონიური სისტემა, რომელიც სწორედ მონოპოლისტური კაპიტალიზმის პერიოდში შეიქმნა, თავის ფეხრულში ითრევს არა მარტო კოლონიებს, არამედ ე. წ. ნახევრადკოლონიებს, რომლებსაც, ვ. ი. ლენინის თქმით, „შუათანა“ ადგილი უჭირავთ დამოუკიდებელ და კოლონიურ ქვეყნებს შორის. ბრძოლა ისეთი ნახევარკოლონიური ქვეყნებისათვის, როგორცაა ჩინეთი, ირანი, თურქეთი, ავღანეთი, თითქმის მთელი ლათინური ამერიკა, განსაკუთრებით მწვავედება სწორედ იმპერიალიზმის ეპოქაში, „...როდესაც დანარჩენი მსოფლიო უკვე განაწილებული იყო“¹. თუ აღნიშნულ ქვეყნებს მივეუმატებთ ტიპიურ კოლონიებს, მაშინ უნდა ვთქვათ, რომ 1876—1914 წლების პერიოდში იმპერიალისტ კოლონიზატორებმა დაიმონეს დედამიწის უდიდესი ნაწილი. იმპერიალისტური მონობის აშკარა თუ „გარდამავალი ფორმების“ უღელ-ლი დაადგეს 1 1/2 მილიარდ მოსახლეობას.

იმპერიალიზმის კოლონიური პოლიტიკა, თუმცა იგი წინამონოპოლისტური კაპიტალიზმის კოლონიური პოლიტიკის გაგრძელებაა, მაინც არსებითად განსხვავდება წინამორბედი პერიოდის კოლონიური პოლიტიკისაგან. „უახლესი კაპიტალიზმის ძირითად თავისებურებას, — როგორც სამართლიანად მიუთითებდა ვ. ი. ლენინი —

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 22, გვ. 326.

წარმოადგენს უმსხვილეს შეწარმეთა მონოპოლისტური კავშირების ბატონობა“¹. მონოპოლიები აღმოცენდნენ „...კოლონიური პოლიტიკის ნიადაგზე. კოლონიური პოლიტიკის მრავალრიცხოვან „ძველ“ მოტივებს ფინანსურმა კაპიტალმა მიუმატა ბრძოლა ნედლეულის წყაროებისათვის, კაპიტალის გადატანისათვის, „გავლენის სფეროებისათვის“ — ე. ი. ზელსაყრელ გარიგებათა, კონცესიების, მონოპოლისტური მოგებისა და სხვ. სფეროებისათვის — ბოლოს, საერთოდ სამეურნეო ტერიტორიისათვის“². იმპერიალიზმის ეპოქის ერთ-ერთ განმასხვავებელ თვისებად ლენინი მიიჩნევდა „...ერთი მუჭა უმდიდრესი და უძლიერესი ერების მიერ სულ უფრო და უფრო მეტი რაოდენობის პატარა თუ სუსტი ერების ექსპლოატაციას“³.

მოტანილიდან გამომდინარეობს, რომ იმპერიალისტური სახელმწიფოების მიერ წარმოებული კოლონიური ჩაგვრა და ექსპლოატაცია საყოველთაო და ყოვლისმომცველი გახდა. წინაპერიოდის კოლონიური ჩაგვრის მეთოდები დარჩა და მას ახალი მეთოდები მიემატა, რითაც კოლონიურ ჩაგვრას უფრო ამაზრზენი და ინტენსიური სახე მიეცა. არნახულად გაიზარდა კოლონიებისა და ნახევარკოლონიების როლი იმპერიალიზმისათვის იმ ეპოქაში, როცა „...ტიპური გახდა კაპიტალის გატანა“⁴. იმპერიალიზმს არსებითად არ შეუძლია არსებობა მისი ძალის ამ უდიდესი წყაროსა და რეზერვის გარეშე. კოლონიები და ფაქტიურად კოლონიებად ქცეული დამოუკიდებელი ქვეყნები იმპერიალისტური სახელმწიფოებისა და მათი მონოპოლიებისათვის წარმოადგენენ საქონლის გასაღების დიდ-მნიშვნელოვან ბაზრებს, მრავალნაირი ნედლეულის წყაროს, სხვადასხვა ყაჩაღურ ლაშქრობათა და მუქთი მუშახელის წყაროს და, რაც არსებითია, ექსპორტირებული კაპიტალის მოთავსების სფეროს მაქსიმალური მოგების მისაღებად.

იმპერიალიზმის ეპოქაში კოლონიებისა და ნახევარკოლონიების ხალხთა მთავარ დამკაბალეზლის როლში გამოდის ჰარბი მონოპოლისტური ფინანსური კაპიტალი, რომელიც მზარდი რაოდენობით მიედინება ჩამორჩენილ და სუსტად განვითარებულ ქვეყნებში მალალი მოგების (ზემოგების) მისაღებად.

კაპიტალის გატანა და მისი დაბანდება ცალკეულ ქვეყნებში სხვადასხვანაირ ფორმებში იჩენს თავს. იგი ხორციელდება კაბალური სესხების, მუქთად შეძენილ ან ძალით ხელში ჩაგდებად მიწებზე

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 22, გვ. 327.

² იქვე, გვ. 378.

³ იქვე, გვ. 379.

⁴ იქვე, გვ. 301

პლანტაციების გაშენებით მეტროპოლიის მრეწველობისათვის საჭირო ნედლეულის მისაღებად, რკინიგზების, ხიდების, ნავსადგურების მშენებლობით, გემო-კვებისა და მსუბუქი მრეწველობის სხვა დარგების საწარმოთა აგებით, საკონცესიო წამოწყებათა ორგანიზაციით და ა. შ. ყველა ამ დარგებში ინვესტირებული კაპიტალისათვის უზრუნველყოფილია მეტად მაღალი მოგება, რაც ხშირად რამდენიმე ასეულ პროცენტს შეადგენს. ადგილობრივი ბუნებრივი სიმდიდრეების, კერძოდ მრავალფეროვანი ნედლეულის წარმოუდგენლად დიდი სიახფე, მკვიდრი მუშახელის არაადამიანური ექსპლუატაცია, მიწების, საირიგაციო ნაგებობათა, წიაღისეულისა და ტყის მასივების მიტაცება, — აი რით აღწევს მეტროპოლიის კაპიტალი ეგზომ მაღალი მოგების მიღებას კოლონიებსა და ნახევარკოლონიებში: საბაჟო და სატრანსპორტო ტარიფები, თამბაქოს, მარილისა და სხვა საქონლის მონოპოლიები ფინანსური კაპიტალის ხელში კოლონიებისა და ნახევარკოლონიების მაქსიმალური ძარცვის მორიგი საშუალებებია.

იმპერიალისტური სახელმწიფოების მონოპოლიებმა, მაქსიმალურად იყენებენ რა კოლონიურ აპარატს, ჯარს, პოლიციას, ფინანსურ დაწოლას, ადგილობრივ სოციალურ საყრდენ ძალებს, მთლიანად დაიმორჩილეს აზიისა და აფრიკის კოლონიებისა და ნახევარკოლონიების ეკონომიკის ყველა წამყვანი დარგი, სრული კონტროლი დაამყარეს მათ ფინანსებზე, ვაჭრობაზე, ე. ი. ხელში ჩაიგდეს მათი ბანკები, წიაღისეული, კავშირისა და მიმოსვლის საშუალებები, საბითუმო და საცალო ვაჭრობა, ექსპორტი და ყოველივე ეს აღმოსავლეთის ხალხთა ჩაგვრის შემდგომი გაძლიერებისათვის გამოიყენეს.

ეკონომიურ-ფინანსური, პოლიტიკური და სამხედრო ზემოქმედების ყველა მეთოდის მომარჯვება საშუალებას აძლევს იმპერიალისტ-კოლონიზატორებს იპარპაშონ ინდოეთში, ჩინეთში, ეგვიპტეში, აღმოსავლეთის სხვა კოლონიებსა და ნახევარკოლონიებში და სოფლისა და ქალაქის მშრომელი მასების გაუფონარი გაძარცვის ხარჯზე მიიღონ კოლოსალური ზემოგება, გამოიყენონ რასობრივი დისკრიმინაციის ყველა უხეში მეთოდი: უმუშევართა მუდმივი არმიის დიდი მასშტაბი ჩინეთში, ინდოეთში, ინდონეზიაში, ეგვიპტეში, ირანში, აზიისა და აფრიკის სხვა ქვეყნებში, ცხოვრების წარმოუდგენლად დაბალი დონე, სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობის მკვეთრი დაცემა. მასობრივი გაჩანაგება, შიმშილი; გადამდებ სნეულებათა ფართო გავრცელება, დიდი სიკვდილიანობა იმპერიალიზმის კოლონიური პოლიტიკის უშუალო შედეგი იყო ამ ქვეყნებში. ეს ენით აუწყრელი უბედურებანი, რაც თავს დაატყდა აზიისა და აფრიკის ხალხებს მოცემულ ისტორიულ მონაკვეთში; იმპერიალისტ კოლონიზატორ-

თა „ცივილიზატორული მისიის“ გამოვლენას წარმოადგენდა. კაპიტალიზმმა იმპერიალიზმის ეპოქაში ააგო კოლონიური ჩაგვრისა და დისკრიმინაციის უზარმაზარი პირამიდა. ამ პირამიდის თავზე მოკალათებული იყვნენ მცირერიცხოვანი დიდი და მცირე იმპერიალისტური სახელმწიფოები, პირამიდის კვარცხლბეკზე კი განათხზულნი იყვნენ კოლონიური და დამოკიდებული ქვეყნების ასეულმილიონობით ხალხები. მათ მხრებზე აწევთ კოლონიური ჩაგვრის პირამიდის მთელი სიმძიმე. მოქცეული იყვნენ რა აღვირახსნილი. მხეცური ჩაგვრის მძიმე უღლის ქვეშ, ეს ხალხები უფლებრივადაც უმწეო პარიებისა და ჰილოტების მდგომარეობაში იმყოფებოდნენ.

იმპერიალიზმი თავისი „კულტურტრეგერული მისიით“ ხელს უწყობს აღმოსავლეთის კოლონიური და დამოკიდებული ქვეყნების სოციალურ-ეკონომიურ ჩამორჩენას, კავშირს აბამს შუა საუკუნეობრივ ძალებთან და ეხმარება მათ თავიანთი პოზიციების განმტკიცებაში. წინაკაპიტალისტური ფორმების კონსერვირებასთან ერთად იგი ყოველმხრივ აფერხებს ამ ქვეყნების წინსვლას და ამუხრუჭებს საწარმოო ძალების განვითარებას. იმპერიალიზმი ცდილობს არ დაუშვას ეროვნული მრეწველობის განვითარება. ცდილობს წაართვას მათ საკუთარი ეკონომიური ბაზის შექმნის შესაძლებლობა. ასეთი პოლიტიკის მეოხებით აზიისა და აფრიკის კოლონიურ და დამოკიდებულ ქვეყნებში, სასაქონლო-ფულადი ურთიერთობის განვითარების მიუხედავად, გლეხობისა და თვით სოფლის პროლეტარიატის ექსპლოატაცია უცხოელთა საკუთრებაში მყოფ პლანტაციურ მეურნეობებში ფეოდალურ და ნახევრად ფეოდალურ ხასიათს ატარებს. ქვეყნის ბუნებრივი სიმდიდრეებისა და მოსახლეობის ჯარჯვას ბაზაზე აღმოცენებული იმპერიალიზმისა და ფეოდალურ რეაქციული ძალების თანამშრომლობა განაპირობებს იმპერიალისტური კაპალის მჭიდრო კავშირს ფეოდალურ და ნახევრად ფეოდალურ ჩაგვრასთან. ასეთი მდგომარეობა იყო ინდოეთში. ჩინეთში. ირანში. ინდონეზიაში, ეგვიპტესა და სხვა ადგილებში.

მაგრამ ისტორიას თავისი ურყევი კანონები გააჩნია. ამ კანონების მოქმედების შედეგად, აზიისა და აფრიკის ქვეყნები, კოლონიზატორთა ნებისა და სუბიექტური ჩანაფიქრის მიუხედავად, თანდათანობით დაადგნენ კაპიტალისტური განვითარების გზას: იქ ჩაისახა და განვითარდა წარმოების კაპიტალისტური ფორმები და შესაბამისი ურთიერთობანი. სამრეწველო საქონლის მზარდი შეზიდვა კოლონიებში და ნახევარკოლონიებში, იქიდან დიდი რაოდენობის ნედლეულის გაზიდვა, კაპიტალის შეტანა და მისი დიდი რაოდენობით დაბანდება ამ ქვეყნების ეკონომიკის სხვადასხვა დარგებში ხელს უწყობს მათ.

ჩათრევას მსოფლიო კაპიტალისტური მეურნეობის ფერხულში და კაპიტალისტური წარმოების უფრო და უფრო გადანერგვას მსოფლიოს ამ ნაწილში.

კაპიტალიზმის ჩასახვა და განვითარება კოლონიებსა და დამოკიდებულ ქვეყნებში არათანაბარი ტემპით მიმდინარეობდა. ზოგან იგი საკმაოდ სწრაფი იყო (მაგალითად ინდოეთში, ჩინეთში...), ზოგან კი (ირანში, თურქეთში, ინდონეზიაში, ეგვიპტეში) — ნელი. შესაბამისად კაპიტალისტური ინდუსტრიალიზაციის შედეგებიც აგრეთვე მეტ-ნაკლები იყო. აღნიშნული სოციალურ-ეკონომიური ძვრების შედეგად კოლონიებისა და ნახევარკოლონიების მნიშვნელოვანი ნაწილი (კერძოდ აზიაში) ფეოდალური ქვეყნებიდან ნახევარფეოდალურ ქვეყნებად იქცევია. ფეოდალური ექსპლოატაციის გვერდით იქ იქმნება და ვითარდება ექსპლოატაციის კაპიტალისტური ფორმებიც, საფუძველი ეყრება ეროვნულ მუშათა კლასს და ეროვნულ ბურჟუაზიას. ამათგან პირველი უფრო ადრე ყალიბდება, ვიდრე მეორე.

ამ მხრივ „ბედნიერ“ გამოჩაყლის მხოლოდ იაპონია წარმოადგენს, სადაც 1867—1868 წლების დაუსრულებელი ბურჟუაზიული რევოლუციის შემდეგ მთელ რიგ ხელსაყრელ გარემოებათა, კერძოდ ხელსაყრელი საერთაშორისო ვითარების შედეგად შეიქმნა პირობები კაპიტალიზმის სწრაფი განვითარებისათვის. XX საუკუნის დასაწყისისათვის აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებისაგან განსხვავებით, იაპონია, სადაც კაპიტალიზმის ხვედრითი წონა უმნიშვნელო იყო, კაპიტალისტურ ქვეყნად იქცა და გუშინდელი ნახევარკოლონიური ქვეყანა, რომელიც არათანასწორუფლებიან ხელშეკრულებათა ხლართით იყო შებოჭილი, თვითონ ჩადგა დიდ კოლონიზატორ სახელმწიფოთა რიგებში და აზიის მეზობელი სახელმწიფოების მჩაგვრელი გახდა.

კაპიტალიზმის განვითარებას აღმოსავლეთის კოლონიურ და ნახევარკოლონიურ ქვეყნებში, დიდი მრავალფეროვნების მიუხედავად, მაინც გააჩნდა ერთი საერთო ნიშანი. მან თითქმის ერთი საუკუნით დაიგვიანა დასავლეთის განვითარებულ ქვეყნებთან შედარებით, ეს პროცესი მიმდინარეობდა ძალზე ნელი ტემპით და ცალმხრივად. ვითარდებოდა მხოლოდ მსუბუქი, გემო-კვებისა და მოპოვებითი მრეწველობა, კაპიტალისტური ინდუსტრიალიზაცია მოიცავდა ამ ქვეყნების მხოლოდ ცალკეულ გეოგრაფიულ რაიონებს. უპირატესად ზღვის სანაპიროებს და ისიც რამდენიმე დიდ ზღვისპირა ცენტრში (კალკუტა, ბომბეი, შანხაი, ტიანძინი, ჟაირო, ალექსანდრია, სტამბული). კაპიტალისტურ საწარმოთა ძირითადი ნაწილი

უცხოელებს ეკუთვნოდა, მცირე — ეროვნულ ბურჟუაზიას. ეროვნული სექტორი უცხოური სექტორის მიმართ ფინანსურ-ეკონომიურ დამოკიდებულებაში იმყოფებოდა, რაც წარმოშობდა სერიოზულ წინააღმდეგობას უცხოელ მეწარმეებსა და ეროვნულ ბურჟუაზიას შორის.

იმპერიალისტური სახელმწიფოები, რომელთა ეკონომიური პოლიტიკის ობიექტურ-ისტორიული შედეგი იყო კაპიტალიზმის თანდათანობითი განვითარება კოლონიურ და ნახევარკოლონიურ ქვეყნებში, ყოველმხრივ ცდილობენ გზა გადაუღებონ ისტორიის მსვლელობას და ხელი შეუშალონ კაპიტალისტური ურთიერთობის შემდგომ განვითარებას ამ ქვეყნებში. იყენებენ რა იძულების ყველაზე უხეშ ფორმებს, კოლონიზატორები ადგილობრივ რეაქციულ წრეებთან მჭიდრო კავშირში ხელოვნურ დაბრკოლებებს უქმნიან ზრდის პროცესში მყოფი საწარმოო ძალების შემდგომ განვითარებას და ხელს უწყობენ ძველისძველი სამეურნეო ფორმების კონსერვირებას. იმპერიალისტ კოლონიზატორთა ბატონობის დამხობა და ფეოდალურ-შუასაუკუნეობრივი ყოფის ღრმა გადმონაშთების ლიკვიდაცია ასეთ პირობებში აღმოსავლეთის ხალხთა სასიცოცხლო ისტორიულ აუცილებლობად იქცა. ამის გარეშე კი შეუძლებელი იყო მათი შემდგომი ეკონომიური და კულტურული განვითარება. დამოუკიდებლობის მოპოვება და მოსახლეობის ცხოვრების დონის ამაღლება.

კაპიტალიზმის განვითარების უშუალო შედეგი იყო არა მარტო ანტაგონისტური კლასების აღმოცენება, არამედ კოლონიურ და ნახევარკოლონიურ ხალხთა ბურჟუაზიულ ერად ფორმირების პროცესის დაჩქარება და ზოგიერთი ხალხის (ჩინელების, ბირმელების, ეგვიპტელების, აგრეთვე ბარათების, ბენგალელების, გუჯერათების, სიქებისა ინდოეთში და ა. შ.) ბურჟუაზიულ ერად ჩამოყალიბება XIX—XX საუკუნეების მიჯნაზე. აღნიშნულ პროცესს მრავალი საშინაო და საგარეო დაბრკოლება ეღობებოდა და ისევე არათანაზომიერი და წინააღმდეგობრივი იყო აღმოსავლეთის სხვადასხვა ქვეყნებში, როგორც მათი ეკონომიური და კულტურული განვითარება. ეროვნული კონსოლიდაციისა და ბურჟუაზიული ერების ჩამოყალიბების ბუნებრივ პროცესს კოლონიებსა და ნახევარკოლონიებში თანსდევს ბურჟუაზიული ნაციონალიზმის ჩასახვა, მოსახლეობის ეროვნული თვითშეგნების ზრდა და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის განვითარება. ეს იყო ერთ-ერთი დიდმნიშვნელოვანი ფაქტორი და ახალი მოვლენა აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორიულ განვითარებაში იმპერიალიზმის ეპოქაში.

კაპიტალიზმის განვითარებამ, ბურჟუაზიული ერების ფორმირე-

ბამ და კაპიტალიზმის ანტაგონისტური კლასების — ეროვნული-ბურჟუაზიისა და ეროვნული პროლეტარიატის გამოსვლამ ისტორიის სარბიელზე კიდევ უფრო გაამწვავა აღმოსავლეთის ქვეყნებისათვის დამახასიათებელი ძირითადი წინააღმდეგობანი.

იმპერიალისტ კოლონიზატორთა მიერ დამონებული აღმოსავლეთის კოლონიური და ნახევარკოლონიური ხალხების განმათავისუფლებელი ბრძოლა იმპერიალიზმის ეპოქაში ზემოაღნიშნულ ახალ ფაქტორთა მოქმედების შედეგად განვითარების ახალ ფაზაში შედის. იგი უფრო მასობრივი, უფრო ორგანიზებული ხდება და ბურჟუაზიულ-ნაციონალურ ხასიათს იღებს. მასში აქტიურ მონაწილეობას იღებენ სოფლისა და ქალაქის მშრომელი მასები. ახალგაზრდა ეროვნული პროლეტარიატი აქტიურად ებმება ქვეყნის კოლონიური ჩაგვრის წინააღმდეგ ბრძოლაში და ეროვნული განთავისუფლების საქმის სერიოზული ფაქტორი ხდება. მაგრამ ამ ბრძოლის მესაჰის როლში გამოდის ეროვნული ბურჟუაზია და მისი ინტერესების გამომხატველი ეროვნული ინტელიგენცია. აღმოსავლეთის ზოგ ქვეყანაში იქმნებიან ბურჟუაზიულ-ნაციონალური პარტიები (სრულიად ინდოეთის ეროვნული კონგრესი — ინდოეთში, ახალგაზრდა თურქეთა პარტია თურქეთში, სარეკატ ისლამი — ინდონეზიაში და სხვ).

რამდენადაც უფრო ინტენსიური ხდება კოლონიური ჩაგვრის უღელი, იზრდება მშრომელთა გაჩანაგება და ღრმავდება წინააღმდეგობა ეროვნულ ბურჟუაზიასა და იმპერიალისტური ქვეყნების ბურჟუაზიას შორის, იმდენად განვითარების ახალ ფაზაში შედის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა და ახალი საზოგადოებრივი ძალები ებმებიან ამ ბრძოლაში. XX საუკუნის დასაწყისისათვის ჩინეთში, ინდოეთში, თურქეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში მწიფდება ობიექტური წინამძღვრები ბურჟუაზიული რევოლუციისათვის. იწყება აზიის ე. წ. გამოღვიძება, რომელსაც ლენინმა მსოფლიო ისტორიის ახალი თავის დასაწყისი უწოდა.

ჩვენმა პასიქადულო მამულიშვილებმა ი. ჰავკავაძემ, ნ. ნიკოლაძემ, გ. წერეთელმა და სხვებმა ჯეროვნად შეაფასეს აზიის კოლონიური და ნახევარკოლონიური ხალხების პოლიტიკური ცხოვრებისათვის გამოღვიძების პროცესი, რომელიც XIX—XX საუკუნეების მიჯნაზე დაიწყო. მათ აღღოთი იწინასწარმეტყველეს აღნიშნული პროცესის უდიდესი პერსპექტივები XX საუკუნეში, რომელსაც სამართლიანად აღმოსავლეთის გამოღვიძების საუკუნე უწოდეს. ისინი სულითა და გულით მიესალმენ „...გონების განვითარების მამლის ყივილის“ ჩინეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში და ძველი უმოძრაობისა და შუასაუკუნეობრივი გაქცევებულობის აღსასრულის.

მოახლოებას. სტატიაში „მეცხრამეტე საუკუნე“, ი. ჰავჭავაძე იმ დიდმნიშვნელოვან გადაწყვეტელ ამოცანათა შორის, რაც XIX საუკუნემ უანდერძა XX საუკუნეს, ასახელებს კოლონიური ჩაგვრის ლიკვიდაციისა და დამონებული ხალხების ეროვნული დამოუკიდებლობის მოპოვების ამოცანას¹. „რაც მეცხრამეტე საუკუნე იყო დასავლეთისათვის, — წერს გ. წერეთელი. — იგივე უნდა შეიქმნეს მეოცე საუკუნე აღმოსავლეთისათვის. აღმოსავლეთში ამოაშუქა დილის ვარსკვლავმა, იფხიზლებენ აღმოსავლეთის ტომებიც“².

მაგრამ აღმოსავლეთის ქვეყნებში ფეხმოკიდებული ეროვნულ-განმათავისუფლებელი და ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული იდეების დაკავშირება ხალხთა მასების რევოლუციურ მოძრაობასთან და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის გადაზრდა ბურჟუაზიულ-დემოკრატიულ რევოლუციებში მოხდა ცოტა უფრო გვიან. სახელდობრ 1905 წლის შემდეგ. ეს მოხდა მსოფლიო კაპიტალიზმის შემდგომი განვითარების, რუსეთ-იაპონიის ომისა და, რაც მთავარია, რუსეთის 1905 წლის ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციის ცხოველყოფელი ზემოქმედების შედეგად.

„აღმოსავლეთ ევროპასა და აზიაში ბურჟუაზიულ-დემოკრატიულ რევოლუციათა ეპოქა მხოლოდ 1905 წელს დაიწყო“. წერდა ვ. ი. ლენინი და მიუთითებდა იმ ისტორიულ მიჯნაზე. რომლითაც დაიწყო „აზიის გამოღვიძება“, მსოფლიო ისტორიის ახალი თავი³. აღნიშნავდა რა ამ ისტორიულ მიჯნას, ლენინი საგანგებოდ უსვამდა ხაზს რუსეთის პირველი ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციის მძლავრ გავლენას აღმოსავლეთზე, მის უდიდეს როლს აღმოსავლეთის ხალხთა გამოღვიძებასა და „მოძრაობაზე. სინათლეზე. ბრძოლაზე“ მათი გადასვლის საქმეში. „მსოფლიო კაპიტალიზმმა და რუსეთის 1905 წლის მოძრაობამ. — წერდა იგი. — საბოლოოდ გამოაღვიძეს აზია. ასეული მილიონობით დაბეჩავებულმა, შეუსაბუთებრივი ჩამორჩენილობით გაველურებულმა მოსახლეობამ გამოიღვიძა ახალი ცხოვრებისათვის და ადამიანის საანბნო უფლებათათვის, დემოკრატიისათვის საბრძოლველად“⁴, „რუსეთის რევოლუციამ გამოიწვია მოძრაობა მთელ აზიაში, — წერდა იგი სხვა ადგილას, — 1905 წლის ძლევამოსილმა აჯანყებამ ღრმა კვალი დატოვა

¹ ი. ჰავჭავაძე, „ივერია“, 1900 წ., № 1-ის დამატება.

² გ. წერეთელი, წარსული წელი, „კვალი“. 1895 წ., № 1.

³ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 20, გვ. 496.

⁴ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 19, გვ. 80.

და... მისი გავლენა... აშკარავდება მრავალი ასეული მილიონი ადამიანის წინმსწრფ მოძრაობაში...“.

და მართლაც რუსეთის 1905 წლის რევოლუციის მძლავრი ზემოქმედების შედეგად აღმოსავლეთი სავსებით ამოვარდა ძველი კალაპოტიდან, თავი დააღწია „სალათას ძილს“ და უდიდესი რევოლუციური ქარტეხილების ასპარეზად იქცა. ცინზაის რევოლუცია (1911—1912 წწ.) ჩინეთში, 1906—1911 წლების რევოლუცია ირანში, 1908—1909 წლების რევოლუცია თურქეთში, ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის მძლავრი აღმავლობა ინდოეთში, ინდონეზიაში, მონღოლეთში, ეგვიპტესა და აღმოსავლეთის სხვა ადგილებში რუსეთის პირველი რევოლუციის უშუალო გამოძახილს წარმოადგენდა.

აღნიშნული რევოლუციები და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა, თუმცა იგი ეროვნული ბურჟუაზიის ხელმძღვანელობით მიმდინარეობდა, მაინც მასობრივ ხასიათს ატარებდა. ეროვნულ ინტელიგენციასა და წვრილბურჟუაზიულ ფენებთან ერთად მასში აქტიურ მონაწილეობას იღებდნენ სოფლისა და ქალაქის შრომელი მასები. აღნიშნულ რევოლუციებს და ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას უნდა გადაეწყვიტა აღმოსავლეთის ხალხთა წინაშე მდგარი ორი ძირითადი ამოცანა: დაემსხვრიათ ფეოდალურ-შუასაუკუნეობრივი ჩაგვრის უღელი და მოესპოთ იმპერიალიზმის ბატონობა. ამდენად თავისი ხასიათით მათ ჰქონდათ ერთსა და იმავე დროს როგორც ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული, ისე ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ხასიათი.

მაგრამ „აზიის გამოღვიძების“ პერიოდში აღწევებული ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციები და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა სასურველი შედეგებით არ დამთავრებულა. ფეოდალიზმისა და იმპერიალიზმის მძიმე უღლის ლიკვიდაციის ამოცანები გადაუწყვეტელი დარჩა. იმპერიალიზმისა და ფეოდალურ-რეაქციული ძალები, რომლებიც ერთიანი ფრონტით გამოვიდნენ აღმოსავლეთის ხალხთა წინააღმდეგ, უფრო ძლიერი აღმოჩნდნენ, ვიდრე ადამიანის საანბნო უფლებებისა, დემოკრატიისა და ეროვნული დამოუკიდებლობისათვის მებრძოლი ძალები. ეროვნულ ბურჟუაზიას, რომელიც სათავეში ედგა ამ პერიოდის აღმოსავლეთის ხალხთა რევოლუციურ ბრძოლას, მისი კლასობრივი შეზღუდულობის, მერყეობისა და შრომელ მასებთან მჭიდრო კავშირის უქონლობის გამო, არ აღმოაჩნდა უნარი ჯეროვანი ხელმძღვანელობა გაეწია იმ ბრძოლისათვის და წარმატებით გადაეწყვიტა მის წინაშე მდგარი სასიცოცხ-

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 23, გვ. 331.

ლო ამოცანები. ჩინეთში, მიუხედავად იმისა, რომ ცინპაის რევოლუციამ დაამხო ცინების ბატონობა და რესპუბლიკური მმართველობა დაამყარა, ისევ ხელუხლებელი დარჩა იმპერიალიზმისა და ფეოდალური წრეების ბატონობა. ასეთივე უმნიშვნელო შედეგებით დამთავრდა თურქეთის 1908—1909 წლების პირველი ბურჟუაზიული რევოლუცია, ინდოელი ხალხის განმათავისუფლებელი ბრძოლა და აზიისა და აფრიკის სხვა ხალხთა მოძრაობა.

მიუხედავად აღნიშნულისა, მაინც დიდი იყო რუსეთის რევოლუციის ცხოველყოფელი გამოძახილის შედეგად აღმოსავლეთში აზვირთებული რევოლუციური მოძრაობის ისტორიული მნიშვნელობა. მან საგრძნობლად შეარყია ფეოდალურ-რეაქციული წრეების პოზიციები, აქა-იქ ბოლო მოუღო დესპოტურ მმართველობას. სერიოზული დარტყმა აგემა იმპერიალისტ კოლონიზატორებს, კიდევ უფრო გააძლიერა მასების აქტივობა, სერიოზული საბრძოლო გამოცდილება დააგროვა და მით შეამზადა ნიადაგი ახალი რევოლუციური განმათავისუფლებელი ბრძოლისათვის მომავალში.

პირველმა მსოფლიო იმპერიალისტურმა ომმა, რომელიც აღმოცენდა კაპიტალისტური სისტემის საერთო კრიზისის პირველ ეტაპზე, როგორც მისი უშუალო შედეგი, მკვეთრად შეასუსტა მთავლიო კაპიტალიზმი, გააღრმავა მისი შინაგანი წინააღმდეგობანი და საფუძველი ჩაუყარა იმპერიალიზმის კოლონიური სისტემის კრიზისს.

„თანამედროვე მონათმფლობელთა“ ამ ერთ-ერთმა ყველაზე უსამართლო ომმა, რომელიც წამოიწიეს იმპერიალისტური სახელმწიფოების გაბატონებულმა კლასებმა განაწილებული მსოფლიოს გადანაწილებისა და კაპიტალისტური მონობის საზიზღარი სისტემის განმტკიცების მიზნით, თავის ფერხულში ჩაითრია მის ობიექტად ქცეული აზიისა და აფრიკის დამონებული ქვეყნები და მძლავრი ბიძგი მისცა იქ ფეხმოკიდებული რევოლუციური დუღილის შემდგომ გაძლიერებას. ომში ჩაბმული მეტროპოლიების იმპერიალისტურმა მთავრობებმა ომის მთავარი ტვირთი კოლონიებისა და ნახევარკოლონიების მოსახლეობას დააკისრეს; მათ უნდა მიეცათ „საზარბაზნე ხორცი“, ნედლეული, სურსათი, ნახევარფაბრიკატები, ფინანსური სახსრები და სამხედრო სტრატეგიული ბაზები. ფეოდალური ჩაგვრითა და იმპერიალისტური კაბალით ისედაც დაბეჩავებული აღმოსავლეთის ქვეყნების მშრომელთა ცხოვრების პირობები ამის შედეგად მკვეთრად გაუარესდა: გახშირდა შიმშილობა, გადამდეები სნეულებანი და არნახულად გაიზარდა სიკვდილიანობა. გლეხობა, მუშები, ხელოსნები და წვრილბურჟუაზიული ფენები მასობრივად გაჩანადგნენ და ფიზიკური გადაშენების ზღურბლამდე მი-

ვიდნენ. ამას არ შეეძლო არ გაეძლიერებინა მათში ფეხმოკიდებული უკმაყოფილება და არ გამოეყვანა ისინი საბრძოლო ასპარეზზე. ომმა ობიექტურად ბიძგი მისცა კაპიტალიზმის შემდგომ განვითარებას და ეროვნული წარმოების ზრდას აზიისა და აფრიკის ქვეყნებში. რააკ თან სდევდა ეროვნული მუშათა კლასის რიცხვის გადიდება და ეროვნული ბურჟუაზიის გაზრდა-განმტკიცება, მისი ეკონომიური მოღონიერება. ამას, თავის მხრივ, არ შეეძლო არ შეექმნა ახალი ფიციხე მასალა მეტროპოლიების, კოლონიებისა და ნახევარკოლონიების ურთიერთობაში, არ ჩაება ეროვნული ბურჟუაზია ანტიიმპერიალისტურ-განმათავისუფლებელ ბრძოლაში.

იმპერიალისტური სახელმწიფოების მიერ კოლონიური და დამოკიდებული ქვეყნებისათვის „დახმარების თხოვნა“, „კოლონიური მონებისათვის“ იარაღის ხმარების სწავლება და მათი ომში გამოყენება მანამდე უპრეცედენტო მოვლენა იყო. ამან ობიექტურად დადებითი როლი შეასრულა: ხელი შეუწყო აღმოსავლეთის ხალხთა ცოდნის ჰორიზონტის გაფართოებას, მათ შემდგომ გამოღვიძებას და პოლიტიკური ცხოვრებისათვის მომწიფებას. „იმპერიალისტურმა ომმა. — მიუთითებდა ვ. ი. ლენინი თავის მოხსენებაში კომინტერნის მეორე კონგრესზე, — ხელი შეუწყო რევოლუციას, ბურჟუაზიამ კოლონიებიდან, ჩამორჩენილი, მიყრუებული ქვეყნებიდან გამოიყვანა ჯარისკაცები ამ იმპერიალისტურ ომში მონაწილეობის მისაღებად... ისინი ასწავლიდნენ მათ იარაღის ხმარებას. ეს მეტად გამოსადეგია. და ჩვენ ამისათვის უდიდესი მადლობა უნდა გამოვუცხადოთ ბურჟუაზიას... იმპერიალისტურმა ომმა დამოკიდებული ხალხები მსოფლიო ისტორიაში ჩააბა“¹. პირველმა მსოფლიო ომმა არ გაამართლა მისი გამჩალებლების იმედები. კაპიტალისტური სისტემის განმტკიცებისა და კოლონიური ჩაგვრის სფეროს გაფართოების ნაცვლად მას მოჰყვა ამ სისტემის მკვეთრი შერყევა, დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვება და საბჭოთა ხელისუფლების დამყარება დედამიწის 1/6 ნაწილზე.

ყოველივე ამან სრულიად ახალი სიტუაცია შექმნა აღმოსავლეთში. კოლონიური და დამოკიდებული ქვეყნები საბოლოოდ ამოვარდნენ ძველი კალაპოტიდან და იმპერიალიზმის რევოლუციური მსხვერვის დიდმნიშვნელოვანი ფაქტორები გახდნენ. აღნიშნული ქვეყნების მოსახლეობა მასობრივად გამოვიდა პოლიტიკური ინერტულობის მდგომარეობიდან და აქტიურად ჩაება ეროვნულ-განმათავისუფლებელ რევოლუციურ ბრძოლაში. „...მთელი რიგი ქვეყნები:... ინდოეთი, ჩინეთი და სხვა, — წერდა ვ. ი. ლენინი 1923 წელს, — სწორედ უკა-

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 31, გვ. 275—276.

ნასკნელი იმპერიალისტური ომის გამო, საბოლოოდ აცდნენ თავიანთ კალპოტს. მათი განვითარება საბოლოოდ წარიმართა საერთო-ევროპული კაპიტალისტური მასშტაბით. ამ ქვეყნებში დაიწყო საერთო ევროპული მღელვარება“...¹.

პირველი მსოფლიო ომის შედეგად, რასაც მოყვა კაპიტალიზმის შემდგომი განვითარება აღმოსავლეთის ქვეყნებში, გაიზარდნენ და ასპარეზზე გამოვიდნენ ახალი ძალები, რომლებიც ენერგიულად ჩაებნენ იმპერიალისტური კაბალისა და ფეოდალური ჩაგვრის წინააღმდეგ ბრძოლაში. მუშათა კლასი და გლეხობა ამ ბრძოლის აქტიური მონაწილენი გახდნენ. შეიქმნა პირობები ერთიანი სახალხო ანტი-იმპერიალისტური ფრონტისათვის. ჩაგრული ხალხების განმათავისუფლებელი ბრძოლა გადაენასკვა კაპიტალისტური სახელმწიფოების მუშათა კლასის ბრძოლას სოციალისტური რევოლუციის გამორჩევისათვის. ეროვნული საკითხის სფერო გაფართოვდა და იგი ეროვნულ-კოლონიურ საკითხში გადაიზარდა.

პირველი მსოფლიო იმპერიალისტური ომის შედეგად აღმოსავლეთის დიდ სივრცეებზე დაწყებული რევოლუციური მღელვარება სულ მალე დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვების ზემოქმედებით უდიდეს რევოლუციურ ქარტენილად იქცა. დიდმა ოქტომბერმა, რომელიც მოასწავებდა სრულ შემობრუნებას კაცობრიობის ისტორიულ განვითარებაში, კოლოსალური გავლენა მოახდინა კოლონიურ და დამოკიდებულ ქვეყნებზე და მით ახალი ერა დაიწყო აზიისა და აფრიკის ხალხთა ცხოვრებაში; მისმა განმათავისუფლებელმა იდეებმა ხელსაყრელი ნიადაგი ჰპოვა დაჩაგრულ ქვეყნებში, სადაც მის მიერ გადასროლილი რევოლუციური ნაპერწკალი გიგანტურ რევოლუციურ კოცონად აგიზგიზდა, რამაც საფუძველი შეუწერია იმპერიალიზმის კოლონიურ სისტემას.

დიდმა ლენინმა, რომელიც აღტაცებით შეეგება იმპერიალიზმის მიერ დამონებული აღმოსავლეთის ხალხების გამოღვიძებას და მათ ჩაბმას განმათავისუფლებელ ბრძოლაში, გაამდიდრა მარქსისტული თეორია ეროვნული საკითხის შესახებ და შეიმუშავა ეროვნულ-კოლონიური საკითხის მწყობრი, ღრმა მეცნიერული რევოლუციური თეორია, რომელიც ემყარება იმპერიალიზმის ეპოქის მეცნიერულ ანალიზს და იმ რთული ამბებისა და მოვლენების განზოგადებას, რასაც ადგილი აქვს ამ ეპოქაში როგორც იმპერიალისტურ სახელმწიფოებში, ისე კოლონიურ და ნახევარკოლონიურ ქვეყნებში. იმპერიალიზმის კოლონიური სისტემის არსის ღრმა ანალიზისა და

¹ ვ. ი. ლენინი, ტ. 33, გვ. 590.

მეტროპოლიებსა და კოლონიებს შორის არსებული შეუთრგებელი წინააღმდეგობის განვითარების პერსპექტივების შეცნობის საფუძველზე ლენინმა აღიარა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი, სამართლიანი ომების აუცილებლობა კოლონიებსა და ნახევარკოლონიებში. „...არა მარტო მოსალოდნელი, არამედ გარდუვალიც არის იმპერიალიზმის ეპოქაში, — წერდა იგი, — ეროვნული ომები კოლონიათა და ნახევრად-კოლონიათა მხრივ“¹.

აღმოსავლეთის ჩაგრული ხალხების განმათავისუფლებელ მოძრაობაში ლენინმა სამართლიანად დაინახა დასავლეთის პროლეტარიატის მძლავრი მოკავშირე სოციალიზმის გამარჯვებისათვის ბრძოლაში.

ეროვნულ-კოლონიური საკითხის მწყობრი რევოლუციური თეორია ლენინმა შექმნა II ინტერნაციონალის ლიდერების ოპორტუნიზმთან და რევიზიონიზმთან შეუხელებელ ბრძოლაში. II ინტერნაციონალი და მისი ლიდერები კი, როგორც ცნობილია, უგულებელჰყოფდნენ აღმოსავლეთის ჩაგრული ხალხების განმათავისუფლებელ ბრძოლას, ამართლებდნენ იმპერიალისტ კოლონიზატორთა კოლონიურ პოლიტიკას კოლონიებსა და ნახევარკოლონიურ ქვეყნებში, მხარს უჭერდნენ მათ „ცივილიზატორულ“ მისიას და გამოდიოდნენ რა იმპერიალიზმის აპოლოგეტების როლში, ფაქტიურად აღმოსავლეთის ჩაგრული ხალხების შეუთრგებელ მტერთა ბანაკში დგებოდნენ.

ლენინმა არა მარტო აღიარა კოლონიური და დამოკიდებული ქვეყნების ხალხთა განმათავისუფლებელი ბრძოლის გარდუვალობა, არამედ გენიალურად განჭვრიტა მისი შემდგომი განვითარების პერსპექტივები, დაინახა მისი გამარჯვებით დაგვირგვინების აუცილებლობა მომავალში და ხაზი გაუსვა მის უდიდეს მსოფლიო ისტორიულ მნიშვნელობას. „აღმოსავლეთის გამოღვიძების პერიოდს თანამედროვე რევოლუციაში, — ამბობდა იგი, — მოსდევს პერიოდი აღმოსავლეთის ყველა ხალხის მონაწილეობისა მთელი მსოფლიოს ბედის გადაწყვეტაში“². ხვალინდელი დღე მსოფლიო ისტორიაში სწორედ ისეთი იქნება, როცა საბოლოოდ გაიღვიძებენ იმპერიალიზმის მიერ დაჩაგრული ხალხები და როცა დაიწყება გადამწყვეტი, ხანგრძლივი და მძიმე ბრძოლა მათი განთავისუფლებისათვის³.

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 22, გვ. 392.

² ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 30, გვ. 177.

³ В. И. Ленин, К вопросу о национальностях или об «автоматизации», журн. «Коммунист», 1956 г. № 9, гв. 26.

ჩ ი ნ ე თ ი

ჩინელი ხალხის განმათავისუფლებელი ბრძოლა იმპერიალისტ მოძალადეთა წინააღმდეგ

ჩინეთი და კაპიტალიზმური სახელმწიფოები XIX საუკუნის 70—80-იან წლებში.

XIX საუკუნის 70-იანი წლებიდან „აზიის კოლოსი“ ჩინეთი ისტორიული განვითარების ახალ ფაზაში შევიდა. ევროპის დიდმა სახელმწიფოებმა და კაპიტალისტური განვითარების გზაზე ახლახან დამდგარმა იაპონიამ გაორკეცებული ენერგიით გააჩაღეს ბრძოლა ჩინეთის წინააღმდეგ. მათ მიზნად დაისახეს ამ ქვეყნისათვის ახალი არათანასწორუფლებიანი ხელშეკრულებების თავზე მოხვევა, მორიგი ბაზების, ნავსადგურებისა და ბაზრების ხელში ჩაგდება, გავლენის სფეროებად მისი განაწილება. ამ ახალმა ვითარებამ სერიოზული საფრთხე შეუქმნა ჩინეთის დამოუკიდებელ არსებობას და შეამზადა პირობები მისი უუფლებო კოლონიად გადაქცევისათვის. კაპიტალისტურ სახელმწიფოთა მზარდ აგრესიას ჩინელმა ხალხმა უპასუხა მასობრივი წინააღმდეგობის გაშლით და განმათავისუფლებელი ბრძოლის შემდგომი გაძლიერებით.

გლეხთა დიდი ომის („ტაიპინგლთა“) განადგურების მიუხედავად, ჩინეთში ჯერ კიდევ დიდხანს არ დამცხრალა მღელვარება და მოსახლეობის გამოსვლები არსებული რეაქციული რეჟიმის წინააღმდეგ. ცინთა ხელისუფლებმა იოლად ვერ შეძლეს მათი გამკლავება და მდგომარეობის სტაბილიზება. ტაიპინგლთა და მეჩირაღდნეთა დაქსაქსული რაზმები რამდენიმე წლის განმავლობაში განაგრძობდნენ პარტიზანულ ბრძოლებს და სერიოზულ ზიანს აყენებდნენ ცენტრალურ და პროვინციულ მმართველებს. მხოლოდ 70-იანი წლების დასაწყისისათვის შეძლეს ცინებმა ამ ხალხურ გამოსვლათა საბოლოო განადგურება.

უფრო ხანგრძლივ და მძაფრ ხასიათს ატარებდა სამხრეთ და სამხრეთ-დასავლეთ ჩინეთის ეროვნულ უმცირესობათა ბრძოლა, რომელსაც ძირითადად ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ხასიათი ჰქონდა. იუნანის პროვინციაში (ცენტრით ქალაქი დალიფუ) 17

წლის განმავლობაში არსებობდა დამოუკიდებელი მუსლიმანური სახელმწიფო, რომელსაც სულთანი სულეიმანი ედგა სათავეში. ამ სახელმწიფოს ძირითადი ბირთვი და მეზობელი ძალა ჰუეის ეროვნების გლეხური მასა იყო. ცილების ხელისუფლებმა მხოლოდ 1873 წელს, ძალების დიდი დამაბვისა და იუნანის პროვინციის ასობით დასახლებული პუნქტის მიწასთან გასწორების შედეგად მოახერხეს ამ აჯანყების ჩახშობა.

ბევრად უფრო მასობრივ და მრისხანე ხასიათს ატარებდა ჰუეის, უილურების და სხვა ეროვნებათა მოსახლეობის აჯანყებები შენსისა და განსუს პროვინციებში, ქაშგარიასა და ჯუნგარიასში, რომლებიც 60-იანი წლების დასაწყისში გაიშალა. ამ აჯანყებებსაც რელიგიური ელფერი ჰქონდა და მუსლიმანური სამღვდლოების მონაწილეობით მიმდინარეობდა, მაგრამ მათი მამოძრავებელი ძალებიც აგრეთვე გლეხობა იყო. ეროვნულ-განმათავისუფლებელი და დემოკრატიული ტენდენციები ამ გამოსვლებში მეტ-ნაკლებად გამოვლინდა. პეკინის რეაქციულმა ხელისუფლებამ ისარგებლა რა შენსისა და განსუს პროვინციების აჯანყებულთა ნაწილობრივი დაქსაქსულობით, 1873 წლისათვის შეძლო ბოლომდე მიეყვანა მათ წინააღმდეგ ბრძოლა და გაანადგურა ისინი. „იირგვლივ ამართულია გვამთა გორები, მათ შორის მოხუცების, მცირეწლოვანი ბავშვებისა და ქალებისა“, აცნობებდა იმპერატორს ჩრდილო-დასავლეთ ჩინეთის ნაცვალის ძო ძუნტანი, რომელიც უშუალოდ ხელმძღვანელობდა აჯანყებულთა წინააღმდეგ ბრძოლას.

წინააღმდეგობის უკანასკნელი ბაზა იყო ჯუნგარიისა და ქაშგარიის ტერიტორიები, სადაც უილურებისა და დუნგანების მოსახლეობის საყოველთაო აჯანყებას მანჯურიელ მოძალადეთა წინააღმდეგ მუსლიმანური ეკლესიის თავკაცობა და ფეოდალები ჩაუდგნენ სათავეში. კლერიკალურ-ფეოდალურმა ძალებმა აქაც რელიგიური ელფერი მისცეს აჯანყებას და ხელში ჩაიგდეს მთელი ძალაუფლება იქ შექმნილ სახანოებში. ამ სახანოთა შორის ყველაზე ძლიერი იყო ჯუნგარიასში შექმნილი სახელმწიფო-სახანო („ჯეთი-შაარი), რომელსაც ფეოდალურ-თეოკრატიული ხასიათი ჰქონდა. იქ უმაღლეს ხელისუფლებას დაეუფლა კოკანდიდან გამოქცეული თაჯიკი იაკუბ-ბეგი. იგი ჩინეთ-მანჯურიის იმპერიის წინააღმდეგ ბრძოლაში ცდილობდა დაყრდნობოდა არა მარტო მუსლიმანურ ფანატიზმს, არამედ გარეშე ძალებსაც (უპირველეს ყოვლისა ინგლისელებს). იაკუბ-ბეგის მიერ შექმნილმა სახელმწიფომ 1878 წლამდე იარსება და მხოლოდ მისი სიკვდილის შემდეგ იქნა განადგურებული მანჯურიელების მიერ.

აღნიშნულ აჯანყებათა დამარცხების შემდეგაც არ დამცხრალა ფეოდალური ჩაგვრით, უცხოელ მოძალადეთა თვითნებობით და მმართველი რეაქციული ხროვის ტირანიით სულშეხუთული მშრომელების ვნებათა ღელვა, მათი ბრძოლა უკეთესი ცხოვრებისათვის. გრძელდებოდა ფარულ საზოგადოებათა საქმიანობა. ისეთი ფარული საზოგადოებები, როგორიცაა „გელაოჰი“ („უფროსი ძმების საზოგადოება“), „სანჰჰოი“ და სხვები, რომელთა ლოზუნგები იყო „ძირს ცინები, აღვადგინოთ მინები“, გაფანტული იყვნენ გუანდუნის, ფუძიანის პროვინციებში, ტაივანზე, აგრეთვე იანძის ველზე. ისინი დიდი გავლენით სარგებლობდნენ მოსახლეობაში და ასეულათასობით წევრს აერთიანებდნენ თავიანთ რიგებში. მათი ხელმძღვანელობით მასები დრო და დრო ისევ იარაღს ჰკიდებდნენ ხელს და იბრძოდნენ ყველა ჯურის მჩაგვრელთა წინააღმდეგ.

ხელისუფლების სათავეში დაწინაურდნენ ფეოდალურ-მემამულური წრეების უკიდურესი მემარჯვენე-რეაქციული წარმომადგენლები, განსაკუთრებით ისინი, რომლებმაც თავი გამოიჩინეს ტაიპინელთა, „მეჩირადნეთა“ და სხვა სახალხო აჯანყებათა სისხლში ჩახშობის საქმეში. ერთ-ერთი ასეთი პიროვნება, მაგალითად, იყო ლი ხუნ-ჯანი, რომელმაც სასახლის წრეების განსაკუთრებული ნდობა და წყალობა დაიმსახურა. ქვრივ დედოფალ ცი სისთან და პრინც გუნთან—1861 წლის სასახლის გადატრიალების ორგანიზატორებთან ერთად იგი „შუალედი იმპერიის“ უგავლენიანესი დიდმოხელე და თავკაცი გახდა. იგი დაწინაურდა „8 დროშოვანი არმიის“ ხელმძღვანელობაში და მალე დედაქალაქის პროვინციის ნაცვალი და საგარეო საქმეთა უწყების (ძუნლი-იამინი) წევრი გახდა. ამ უგვირგვინო მეფემ ძალადობით და მუხანათობით დიდძალი სიმდიდრე დააგროვა და მოსახლეობის ძარცვით შეძენილი ქონება შემდგომი გამდიდრებისა და მოპოვებული პოლიტიკური გავლენის განმტკიცებისათვის გამოიყენა. მან ფაქტიურად ხელში ჩაიგდო ჩინეთის საგარეო საქმეები და როგორც უცხოელი მოძალადეების ყურმოჭრილმა მონამ და აგენტმა ეროვნული ინტერესების საზიანოდ წარმართა იგი. მან წინ წამოწია თავისი მრავალრიცხოვანი ძმები და ნათესავები და დიდ საპასუხისმგებლო, შემოსავლიან პოსტებზე დააწინაურა ისინი.

1875 წელს ჰაბუჯურ ასაკში გარდაიცვალა იმპერატორი ტუნ ჯი (ცისის შვილი). ყოვლისშემძლე ქვრივმა დედოფალმა ცისიმ განთავისუფლებულ ტახტზე მაშინვე აიყვანა თავისი მცირეწლოვანი

ძმისშვილი ძაო ტიანი, რომელიც თავისი მეფობის წლების მიხედვით უფრო გუანსიუის სახელით არის ცნობილი ისტორიაში. საიმპერატორო ტახტზე გუანსიუის ასვლას თითქმის არავითარი ცვლილება არ შეუტანია ქვეყნის მმართველობაში. ახალი იმპერატორის მცირეწლოვანების გამო ფაქტიური ძალაუფლება დარჩა მამიდის, ქვრივი დედოფლის ცისის ხელში. ცისი და მისი უახლოესი ფავორიტები — მანჯურიელი და მსხვილი ჩინელი ფეოდალი თავკაცები კვლავინდებურად პარპაშობენ და ძარცვავენ ქვეყანას.

ხალხურ გამოსვლათა განადგურებამ და არქირეაქტიული ხროვის გაბატონებამ ხელსაყრელი პირობები შეუქმნა უცხოელ კოლონიზატორებს და გააფართოვა მათი საქმიანობის სფერო. მკვეთრად გაიზარდა ცინთა ხელისუფლების პოლიტიკური დამოკიდებულება დასავლეთის კაპიტალისტური სახელმწიფოებისადმი, რომლებმაც კარგად გამოიყენეს ეს ვითარება თავიანთი ეგოისტური ინტერესებისათვის. მანჯურია-ჩინეთის მთავრობაზე ზემოქმედების მოხდენის ერთ-ერთ მძლავრ იარაღად მათთვის იქცა საბაჟო აპარატი, რომელიც დიდი ხანია მათ ხელში იმყოფებოდა. საბაჟოებზე კონტროლი უცხოელ მოძალადეებს საშუალებას აძლევდა ეფექტური გავლენა მოეხდინათ ჩინეთის ფინანსურ მდგომარეობასა და საგარეო საქმეთა უწყების საქმიანობაზე¹.

მკვეთრად გაიზარდა უცხოური სამრეწველო საქონლის შეზიდვა ჩინეთის ბაზრებზე და ჩინეთის მრავალი სახის ნედლეულის ექსპორტი დასავლეთის კაპიტალისტურ ქვეყნებში. როგორც ჩინეთში შეტანილ საქონელზე, ასევე ჩინეთიდან გატანილ ნედლეულზე სათანადო უცხოური ფირმები საზღაპრო მოგებას ღებულობდნენ. უცხოეთთან ვაჭრობის ზრდამ და უცხოური კაპიტალის გაძლიერებულმა შეღწევამ ჩინეთში გააძლიერა ეროვნულ ბაზარსა და მსოფლიო ბაზარს შორის შუამავალი ვაჭრები — ე. წ. კომპრადორული ბურჟუაზია, რომელიც შანაიში, კანტონში (გუანჯოუ) და სხვა სავაჭრო ნავსადგურებში მკვიდრდება.

უცხოელი კოლონიზატორები არ დაკმაყოფილდნენ მოპოვებულ პრივილეგიებით და აგრესიის მუქარით აიძულეს ჩინეთის ხელისუფლება ახალ დათმობებზე წასულიყო. ზოგიერთი სახელმწიფო მუქარასაც არ დასჯერდა და თავისი პრეტენზიების დასაკმაყოფილებლად შეიარაღებულ აგრესიას მიმართავს მის წინააღმდეგ.

ქერ კიდევ 1871 წელს მეფის რუსეთმა, ისარგებლა რა სამხრეთ-

¹ Губер А. А., Хенфец А. Н., Новая история стран Зарубежного Востока, М., Учпедгиз, 1961 г., гл. 297.

დასავლეთ და დასავლეთ ჩინეთში შექმნილი ვითარებით, თავისი ჯარები შეიყვანა კულჯასა და ილის მხარეში და მოახდინა მათი ოკუპაცია. მართალია, 1881 წლის 24 თებერვლის რუსეთ-ჩინეთის ხელშეკრულებით (პეტერბურგში იქნა ხელმოწერილი) რუსეთმა უკან დაუბრუნა ჩინეთს ილის მხარის დიდი ნაწილი, მაგრამ, ამის სანაცვლოდ, მოიპოვა შეღავათიანი ვაჭრობის უფლება დასავლეთ ჩინეთის რიგ პუნქტებსა და მონგოლეთში.

1876 წელს ინგლისმა აიძულა ჩინეთი ახალი კაბალური ხელშეკრულება დაედო მასთან (ჩ ი ფ უ ი ს კ ო ნ ვ ე ნ ც ი ა)¹. ჩიფუის კონვენციით ჩინეთი იხდიდა საგრძნობ კონტრიბუციას, ხსნიდა ინგლისთან ვაჭრობისათვის ახალ ნავსადგურებს მდინარე იანძზე, თანხმდებოდა ინგლისის საკონსულოს გახსნაზე დალიში და ნებას რთავდა მას გაეგზავნა ექსპედიცია ტიბეტში.

არც იაპონია, რომელიც 1867—1868 წლების ზედაპირული რევოლუციის შედეგად კაპიტალისტური განვითარების რელსებზე გადავიდა და აგრესიულ სახელმწიფოდ იქცა, ჩამორჩა დასავლეთის ქვეყნებს. იაპონიამაც მიმართა ძალადობას ჩინეთის მიმართ. 1874 წელს მან, პირველად, თუმცა წარუმატებლად, სცადა მიეტაცა ჩინეთის კუნძული ტაივანი (ფორმოზა). 1876 წელს იაპონელებმა „გახსნეს“ კორეა და მით საფუძველი ჩაუყარეს ჩინეთის ამ ვასალურ სახელმწიფოზე კოლონიურ ბატონობას მომავალში. 1879 წელს იაპონიამ მიიტაცა ჩინეთის კუთვნილი ლიუციუს (რიუკიუ) კუნძულები.

მაგრამ ამით არ დამთავრებულა უცხოელ მოძალადეთა თვითნებობა ჩინეთის მიმართ. სულ მალე დღის წესრიგში დადგა მისი სამხრეთი ვასალური ტერიტორიების მიტაცების საკითხი.

ინდოეთში ფეხმოკიდებულმა ინგლისმა აგრესიის ობიექტად აქცია ჩინეთის სავასალო სახელმწიფო ბირმა, ფრანგი კოლონიზატორები კი შეიჭრნენ ინდოჩინეთში და ტაივანის დაპყრობას მოჰკიდეს ხელი.

1884 წელს ნაპოლეონ III მთავრობამ ულტიმატუმის წესით მოთხოვა ჩინეთის მთავრობას, გაეყვანა თავისი ჯარები ვიეტნამის ჩრდილო ნაწილიდან, ხელი აეღო ამ ქვეყნის მიმართ სიუზერენულ უფლებებზე, ეცნო საფრანგეთის ხელში მისი გადასვლა და გადაეხადა კონტრიბუცია. ლი ხუნ-ჯანი მზად იყო მიეღო საფრანგეთის მთავრობის ეს თავხედური მოთხოვნები, მაგრამ პეკინის მთავრობის

¹ ამის საბაზად ინგლისელებმა გამოიყენეს ინგლისის საკონსულოს მოხელის მარგარის მოკვლა 1875 წელს და სამხრეთ-დასავლეთ ჩინეთის „გახსნის“ ცდის წარუმატებლობა.

უმრავლესობამ საზოგადოებრივი აზრის გავლენით უარყო იგი. ეს კი ფრანგებმა ომის საბაზად გამოიყენეს და იმავე 1884 წელს ზღვაზე და ხმელეთზე საომარი ოპერაციები დაიწყეს ჩინეთის წინააღმდეგ. ამ ომში ერთხელ კიდევ მკაფიოდ გამოვლინდა ჩინეთის უმწეობა და სამხედრო-ტექნიკური ჩამორჩენილობა კაპიტალისტურ საფრანგეთთან შედარებით. როდესაც 18 წლის ჰაბუეს სუნ იატ-სენს, ჩინელი ხალხის მომავალ დიდ პატრიოტ შვილს ჰკითხეს, ვინ გამოვა ამ ომიდან გამარჯვებული? მან კითხვას ასეთი პასუხი გასცა: „ფრანგებს გააჩნიათ რკინის სამხედრო გემები, ჩვენ კი ტლანქი ხის კანჯოების მეტი არა გავაჩნია რა. ფრანგებს აქვთ რკინის ზარბაზნები, რომლებსაც მართავენ ისეთი სპეციალისტები, რომლებმაც იციან როგორ გამოიყენონ იგი, მაშინ როცა ჩვენი ზარბაზნები მხოლოდ სალუტებისათვის არის გამოსადეგი... როგორ შეგიძლიათ ებრძოლოთ საფრანგეთს, როდესაც არ იცით, თუ სად არის ეს საფრანგეთი“¹.

პირველი დამარცხებისთანავე ჩინეთის ხელისუფლებამ კაპიტულაცია მოახდინა ფრანგების წინაშე, რაც ფიქსირებულ იქნა 1885 წლის ტიანძინის ხელშეკრულებით. აღნიშნული ხელშეკრულებით ჩინეთმა ცნო საფრანგეთის პროტექტორატი ვიეტნამზე, მისცა ფრანგ ვაჭრებს თავისუფალი ვაჭრობის უფლება იუნანის პროვინციაში და სხვ.

ინგლისმა, ისარგებლა რა ჩინეთ-საფრანგეთის ომის ვითარებით, 1885 წელს ომი დაიწყო ბირმის წინააღმდეგ და მოახდინა მისი ოკუპაცია. 1886 წელს ინგლისმა ბირმა თავის ვრცელ კოლონიურ იმპერიას შეუერთა, ჩინეთი კი იძულებული გახდა ეცნო ეს ფაქტი.

დაბოლოს, 1885 წლის ტიანძინის ხელშეკრულებით ჩინეთი მორიგ დათმობაზე წავიდა იაპონიის მიმართ (რომელსაც აშშ შტატები აქეზებდა) კორეის საკითხში და აღიარა ჩინეთისა და იაპონიის ერთობლივი პროტექტორატი კორეაზე, იმ ქვეყანაზე, რომლის ერთპიროვნული პროტექტორი მანამდე მხოლოდ ჩინეთი იყო. „ინდო-ჩინეთმა, ბირმამ და კორეამ, ჩინეთის ამ უახლოესმა მეზობლებმა რომლებიც ოდითგანვე მჭიდროდ იყვნენ დაკავშირებული ჩინეთთან, განიცადეს აგრესია კაპიტალისტური დასავლეთის მხრივ. ამგვარად, ჩინეთის საზღვრისპირა რაიონები აგრესორთა მხრივ უშუალოდ აგრესიის საფრთხის წინაშე აღმოჩნდნენ“².

¹ ვ. დონაძე, სუნ იატ-სენი — დიდი ჩინელი რევოლუციონერი დემოკრატი. თბ., 1955, გვ. 28.

² Очерки по новой истории Китая. И.-Л., М., 1956, гл. 36.

კაპიტალისტურ ურთიერთობათა განვითარება ჩინეთში და ჩინელი ერის ჩამოყალიბება.

სრულმა „გახსნამ“ და უცხოური კაპიტალის შეღწევის პროცესის გაძლიერებამ ბიძგი მისცა ამ ქვეყნის ნატურალური მეურნეობის რღვევას და სასაქონლო-ფულადი ურთიერთობის ზრდას. ფეოდალური საზოგადოების შიგნით თანდათანობით ფეხი მოიკიდა და განვითარდა კაპიტალისტური წარმოების წესი და მისი შესაბამისი ურთიერთობანი. სასაქონლო-ფულადი ურთიერთობა სოფლადაც შეიჭრა და სათანადო ცვლილება მოახდინა მის ყოფაში. ფეოდალური ჩინეთი, აღნიშნული პროცესის შედეგად, ნახევრად ფეოდალურ ქვეყნად იქცა.

ნატურალური მეურნეობის დარღვევამ და სასაქონლო-ფულადი ურთიერთობის განვითარებამ ხელი შეუწყო ჩინეთის საგარეო ვაჭრობის ზრდას. იმპორტში მთავარ ადგილს იჭერს საფეიქრო ნაწარმი, ექსპორტში — აბრეშუმი (მთელი გაზიდვის 50%) და სხვა ნედლეული. ჩინეთი თანდათანობით იქცევა დასავლეთის კაპიტალისტური სახელმწიფოების სამრეწველო საქონლის გასაღების ვრცელ ბაზრად და მათთვის მეტად საჭირო ნედლეულის მნიშვნელოვან წყაროდ.

ჩინეთის სოფელი, სადაც ფეოდალურ-მემამულურ კაბალას ემატება მევენახეთა და კომპრადორთა პარაზიზი, უფრო და უფრო იცვლის სახეს; მისი ეკონომიკა ეგუება კაპიტალისტური ქვეყნების ბაზრის საჭიროებებს და ძირითადი ნედლეულის წარმოებაზე იღებს გეზს; დიფერენციაციის შედეგად იქმნებიან კულაკური ელემენტები, მილიონობით გლეხები კი სავსებით პარტახდებიან და ლუმპენპროლეტართა, მაწანწალათა, მათხოვართა და მძარცველთა რიგებს ავსებენ.

ახალი ეკონომიური ფორმები და შესატყვისი წარმოებითი ურთიერთობანი ძალზე ნელა ვითარდებოდა, აწყდებოდა რა უამრავ, შინაგანი და გარეგანი ხასიათის დაბრკოლებებს. ეროვნული კაპიტალიზმის განვითარების ძირითად შემადგერხებელ მუხრუქს წარმოადგენდა ქვეყნის ნახევარკოლონიური მდგომარეობა და უცხოური კაპიტალის ძალმომრეობა. ამას ემატებოდა ფეოდალურ-შუასაუკუნეობრივი ურთიერთობის ღრმა გადმონაშთების არსებობა სოფლად, ჩინეთში არსებული სოციალური და პოლიტიკური ზედნაშენი რეაქციული მმართველობით, რომელთაც ყოველმხრივ მფარველობდნენ და მხარს უჭერდნენ უცხოელი კოლონიზატორები.

აღნიშნული დაბრკოლებების მიუხედავად, 60-იანი წლების შუალედიდან ჩინეთში აღმოცენდნენ თანამედროვე ეროვნული კაპიტა-

ლისტური მრეწველობის პირველი საწარმოები. პირველი კაპიტალისტური ტიპის საწარმოებს, როგორც წესი, აგებდნენ დიდი გავლენის მქონე მსხვილი მოხელეები და განსაკუთრებით მდიდარი ვაჭარ-კომპარადორები. დიდი გავლენა, სიმდიდრე და მაღალი თანამდებობა აუცილებელი პირობა იყო იმისათვის, რომ თვითმპყრობელურ-ფეოდალურ ჩინეთში მსურველს კაპიტალისტური ტიპის საწარმოები შეექმნა. ამიტომ იყო, რომ ასეთი საწარმოების პირველ დამაარსებლებად გვევლინებიან ლი ზუნ-ჯანი, ჯან ჯი-დუნი, ზენ სიუნ-ხუა და სხვა წარჩინებული მოხელეები, რომლებიც ხალხის ძარცვით დაგროვილ დიდძალ სახსრებს აბანდებენ საფეიქრო ფაბრიკებში, დოკებში, არსენალებში, შახტებში და სხვა ტიპის საწარმოებში. პარალელურად ამისა, მიმდინარეობს უცხოელთა კონცესიებისა და სხვა საწარმოების მშენებლობა.

1861 წელს ფუჯოუს ვაჭრებმა გახსნეს ჩაის სამი ფაბრიკა. 1863 წელს შანხაიში ამუშავდა ბრინჯის გამწმენდი მექანიზებული წისქვილი. 60-იანი წლების შუახანიდან დაიწყო ევროპული ტექნიკით მოწყობილი არსენალების მშენებლობა. დაახლოებით ამავე პერიოდს ეკუთვნის ნავსაშენების აგება შანხაისა და ფუჯოუში. 1872 წელს დაარსდა პირველი ჩინური სანაოსნო კომპანია, 1876 წელს კი გაყვანილ იქნა პირველი რკინიგზა. 1877 წელს საფუძველი ჩაეყარა კაიპინის ქვანახშირის შახტების მშენებლობას, 1882 წელს გაიხსნა მექანიზებული ქალაღის ფაბრიკა, 1883 წელს — პირველი მეტალურგიული ქარხანა, 1890 წელს კი — პირველი მსხვილი საფეიქრო ფაბრიკა შანხაიში. 1890—1891 წლებში დაიწყო ხანიანის მეტალურგიული ქარხნის მშენებლობა, ხოლო 90-იანი წლების მეორე ნახევრიდან დაიწყო ახალი რკინიგზების გაყვანა, საფეიქრო და სხვა ტიპის ფაბრიკა-ქარხნების მშენებლობა¹; თუ 60—70-იან წლებში კაპიტალისტური საწარმოების მშენებლობას ძირითადად ცენტრალური და პროვინციული ხელისუფალნი აწარმოებდნენ და ისინი ხელისუფლებას ეკუთვნოდნენ, 80-იანი წლებიდან კერძო პირთა საწარმოებიც ჩნდებიან. 90-იანი წლების დასასრულისათვის ასეული საწარმო ეკუთვნოდა მსხვილ ვაჭრებს, მემამულეებს და მოხელეებს.

ფაბრიკა-ქარხნების, რკინიგზებისა და მალაროების მშენებლობამ, კაპიტალისტურ ურთიერთობათა განვითარებამ მკვეთრად შეცვალა ჩინეთის ქალაქების სახე. დეგრადაციის გზას დაადგნენ ხელოსნობის ძველი ცენტრები, მათ ნაცვლად აღმოცენდნენ ახალი ეკონომიური და კულტურული ცენტრები, მსხვილი კაპიტალისტური ტი-

¹ см. Всемирная история, т. VII, М., 1960, гл. 256—257.

პის ქალაქები. ასეთი ცენტრები აღმოცენდნენ თითქმის მხოლოდ და მხოლოდ ზღვისპირა რაიონებში, ე. ი. „ღია ნავსადგურებში“, რომლებიც კაპიტალისტური სახელმწიფოების ძირითად ბაზებს წარმოადგენენ. ახალი ტიპის ქალაქებიდან, პირველ რიგში, უნდა დავასახელოთ შანხაი და ტიანძინი.

ახალი სოციალურ-ეკონომიური ურთიერთობის პირველ ყლორტებს უაღრესად არახელსაყრელ პირობებში მოუხდა ზრდა-განვითარება. ჩინეთში მოკალათებულმა უცხოელმა კოლონიზატორებმა ადგილობრივი აგენტების მეშვეობით განიზრახეს ყრმობის ასაკშივე ყელში წვდომოდნენ ეროვნულ კაპიტალიზმს და დაეხრჩოთ იგი. მაგრამ ისტორიის განვითარების ობიექტური კანონების მოქმედებამ ხელი შეუშალა მათ ამ ბოროტი ზრახვების სისრულეში მოყვანაში. მათ ვერ შეძლეს ჩინეთის შუასაუკუნეობრივ-ფეოდალური ურთიერთობის ბოლომდე კონსერვირება; ეროვნულმა კაპიტალიზმმა მრავალი საშინაო და საგარეო დაბრკოლების მიუხედავად მაინც გაიკაფა გზა.

ზემოაღნიშნულმა ეკონომიურმა ძვრებმა სათანადო ცვლილებები მოახდინა ჩინეთის საზოგადოების სოციალურ-პოლიტიკურ სტრუქტურაში. ფეოდალური საზოგადოების კლასების გვერდით აღმოცენდნენ ახალი საზოგადოებრივი კლასები — ეროვნული პროლეტარიატი და ეროვნული ბურჟუაზია. ცოტა უფრო გვიან კი (80-იანი წლების მეორე ნახევრიდან) ყალიბდება და სამოქმედო ასპარეზზე გამოდის ჩინური ინტელიგენცია. მსხვილ ვაჭართა, მემამულეთა და მოხელეთა რიგებიდან შეიქმნა ჩინური ბურჟუაზია. გაჩანაგებული, მიწიდან აყრილი გლეხობიდან და ასევე გაპარტახებული ხელოსნებიდან თანდათანობით ჩამოყალიბდა ჩინეთის პროლეტარიატი. ისინი გამოვიდნენ ფეოდალური საზოგადოების წიაღიდან როგორც ახალი საზოგადოებრივი კლასები, რომლებიც, თუმცა ანტაგონისტურად იყვნენ განწყობილი ერთმანეთისადმი, მაგრამ ურთიერთგავშირშიც იმყოფებოდნენ. ამ ორი კლასიდან პროლეტარიატი ასაკით ბურჟუაზიაზე ხნეირი იყო. ჩინეთის პროლეტარიატი ყალიბდება ჯერ კიდევ ეროვნული მრეწველობის შექმნამდე უცხოელთა კონცესიებსა და საწარმოებში, ნაციონალური ბურჟუაზია კი ეროვნული კაპიტალიზმის პროდუქტია. თავისი ხანდაზმულობისა და ფართო სოციალური ბაზის გამო ეროვნული პროლეტარიატი ეროვნულ ბურჟუაზიაზე უფრო გამოცდილიც იყო და მოწოდებული იყო დიდ საზოგადოებრივ ძალად ქცეულიყო მომავალში.

ჩინეთის ახალგაზრდა პროლეტარიატს, როგორც ნახევრად ფეოდალური და ნახევარკოლონიური ქვეყნის შვილს, უაღრესად მძიმე

პირობებში უხდებოდა ცხოვრება და თავისი საზოგადოებრივი მიზნის შესრულება. მისი ხვედრი იყო სრული უუფლებობა, ხელისუფლების წარმომადგენელთა და მეწარმეთა თვითნებობა, მევახშეთა კაბალა, აუტანელი შრომა, რომელიც 16-17 საათს აღწევდა, მათხოვრული ხელფასი, პერიოდული ჯარიმები და არაადამიანური საბინაო-კომუნალური პირობები. მუშათა კანონმდებლობის არარსებობის პირობებში ყველაფერი მეწარმეთა კაპრიზებზე იყო დამოკიდებული. არ არსებობდა შრომის უსაფრთხოობა, ანაზღაურებული დასვენების დღეები ან რაიმე სახის დაზღვევა; ბავშვთა და ქალთა შრომას, რომელსაც მასობრივად იყენებდნენ, შეუბრალებლად ეწეოდა ექსპლოატაცია. უმუშევართა მრავალრიცხოვანი სარეზერვო არმიის არსებობა და მუშა-ხელზე ნაკლები მოთხოვნილება უცხოელ და ჩინელ მეწარმეებს საშუალებას აძლევდა მაქსიმალური სამუშაო დღე დაეწესებინათ და მინიმალური ხელფასი ეძლიათ მუშებისათვის. მმართველობის რეაქციული სისტემა, რომაგი ექსპლოატაციის მძიმე უღლის ზიდვა პირდაპირ არაადამიანურს ხდიდა ჩინეთის პროლეტარიატის ცხოვრებას.

განსაკუთრებულმა მდგომარეობამ, რომელშიაც მოქცეული იყო ჩინეთის მუშათა კლასი, ადრე უბიძგა მას ბრძოლისაკენ როგორც შინაგანი ექსპლოატატორების, ისე უცხოელი კოლონიზატორების, უცხოელი საქმოსნების წინააღმდეგ.

ეროვნული წარმოების ზრდა და ახალი კაპიტალისტური ქალაქების აღმოცენება მკვეთრად ჩამორჩებოდა მილიონობით გლეხთა გაჩანაგების პროცესს; ამიტომ იყო, რომ მათი მხოლოდ მცირე ნაწილი ახერხებდა ქალაქებში ფეხის მოკიდებას და წარმოებასა და ტრანსპორტზე მოწყობას. მათი უმეტესობა ან უმუშევართა და მაწანწალათა რიგებს ავსებდა, ანდა იძულებული იყო დაეტოვებია სამშობლო და მალაიაში, ფილიპინებზე, ჰავაის კუნძულებზე, ინდონეზიაში, ტაილანდში, ბირმასა და სხვაგან ეძია არსებობის საშუალებანი. მშრომელთა ემიგრაციას განსაკუთრებით მასიური ხასიათი ჰქონდა აღმოსავლეთისა და სამხრეთის ზღვისპირა პროვინციებიდან.

ახალმა მოვლენებმა ჩინეთის ეკონომიურ და საზოგადოებრივ ცხოვრებაში შეამზადა ნიადაგი ჩინელი ერის ჩამოყალიბებისათვის. ჩინელი ერის ფორმირება ისეთივე მტკივნეული, წინააღმდეგობებით აღსავსე პროცესი იყო, როგორც ეროვნული კაპიტალიზმის განვითარება და ახალი სოციალური კლასების აღმოცენება. იგი მიმდინარეობდა რამდენიმე ათეული წლის განმავლობაში და XX საუკუნის დასაწყისშიაც არ იყო დასრულებული. უცხოელი კოლონიზა-

ტორების პარპაში, ფეოდალური ურთიერთობის დიდი ხვედრითი წონა და რეაქციული მმართველობა დიდად აფერხებდა ამ პროცესს.

XIX საუკუნის 80-იანი წლებიდან, მიუხედავად აღწერულია, ერთიან ტერიტორიას, თვითმყოფად კულტურას და სალაპარაკო-სამწერლო ენას (ზოგიერთი დიალექტებით), რაც ათასეული წლების მანძილზე გააჩნდა ჩინელ ხალხს, მიემატა ახალი საერთო ნიშანი — ერთიანი ეროვნული ბაზრის შექმნა და ერთიანი ეკონომიური ინტერესების გამომუშავება.

ჩინელი ერის ჩამოყალიბების პროცესის კვალდაკვალ მიმდინარეობდა ეროვნული ინტელიგენციის შექმნა. მისი საზოგადოებრივ ასპარეზზე გამოსვლა; ეროვნული თვითშეგნებისა და ბურჟუაზიულ-ნაციონალისტური მოძრაობის ჩასახვა, რომლის მატარებელი იყო ეროვნული ინტელიგენციის ის თაობა, რომელიც პრივილეგიური მოხელეების, კომპრადორების, მემამულე-მილიტარისტების და ეროვნული ბურჟუაზიის რიგებიდან იყო გამოსული.

ეროვნული ინტელიგენციის პირველი თაობის რიგებიდან გამოვიდნენ მოწინავე, პატრიოტულად განწყობილი ადამიანები, რომლებსაც საფუძვლიანი განათლების მიღებამ და ე. წ. „დასავლური“ კულტურის ათვისებამ საშუალება მისცა კარგად დაკვირვებოდნენ ჩინურ ყოფას, შეედარებიათ იგი კაპიტალისტური ქვეყნების ცხოვრებისათვის და აქედან სათანადო დასკვნა გაეკეთებინათ. მათ თვალნათლად დაინახეს ჩინეთის უკიდურესი ჩამორჩენა, მისი უმწიფობა და იქ გაბატონებული სოციალური და პოლიტიკური წესების სრული შეუსაბამობა ცხოვრების ახალ მოთხოვნილებებთან.

მკაცრად აკრიტიკებდნენ რა ქვეყნის ბიუროკრატიულ მმართველობას, ეკონომიურ წყობასა და სამხედრო ორგანიზაციის მკვეთრ ჩამორჩენილობას, განათლების სისტემის არქაულობასა და სხვ., ისინი მოითხოვდნენ საჭირო გარდაქმნების გატარებას რეფორმების გზით. მათ გულწრფელად სწამდათ, რომ თუ ცინები შეიგნებდნენ ქვეყნის წინაშე მდგარი საფრთხის მთელ სერიოზულობას და თვითონ ჩაუდგებოდნენ სათავეში რეფორმების გატარებას, ამას ექნებოდა მნიშვნელოვანი ეფექტი. თავისი დროისათვის ეს მოწინავე ადამიანები ძალზე შორს იყვნენ ხალხისაგან. ამიტომ მათ არ გააჩნდათ ფართო სოციალური ბაზა და რადიკალურ-რევოლუციური პროგრამა. ისინი უმაღლესი ხელისუფლებისაგან მოელოდნენ ქვეყნის ხსნას, ზედაპირულ რეფორმებში ხედავდნენ ამ ხსნის პანაცეას და თვითონაც მზად იყვნენ თავიანთი ცოდნით ხელი შეეწყოთ მისი წარმატებისათვის. მრავალმა მანჯურიელმა და ჩინელმა მემამულემ, დიდმოხელემ და მსხვილმა ვაჭარმა წესად შემოიღეს თავიანთი შეი-

ლების საზღვარგარეთ გაგზავნა ტექნიკური ცოდნის მისაღებად და იქაური ცხოვრების გასაცნობად.

მოკლე დროში პატრიოტული ახალგაზრდობისა და ეროვნული ბურჟუაზიის მოწინავე წრეების ინიციატივით შეიქმნა დასავლეთისა და დასავლური და ჩინური პროგრესული იდეების შემსწავლელი საზოგადოებები. ასეთი საზოგადოებები მოქმედებენ პეკინში, ჩან-შაში, სიუჯოუსა და სხვა მნიშვნელოვან ცენტრებში. მათი ინიციატივით წარმოებდა უცხოური ტექნიკური ლიტერატურის თარგმნა ჩინურ ენაზე, ევროპული ტიპის სახელმძღვანელოების გამოცემა და სხვ.

მოძრაობას რეფორმების სასარგებლოდ პირველი სერიოზული ბიძგი მისცა საფრანგეთ-ჩინეთის ომმა, ვასალური ტერიტორიების მომდევნო დაკარგვამ, კოლონიზატორთა მორიგმა დაწოლამ და ქვეყნის სრული დამოუკიდებლობის დაკარგვის საფრთხემ.

სარეფორმო მოძრაობის ყველაზე მკაფიო წარმომადგენელი იყო გუანდუნელი სწავლული, ახალგაზრდა ინტელიგენტი კან იუ-ვეი. იგი დაიბადა 1856 წელს კანტონში (გუანჯოუსში). მან მიიღო უმაღლესი კლასიკური განათლება და საფუძვლიანად შეისწავლა ძველი ჩინური ფილოლოგია, ფილოსოფია და ისტორია. ამის პარალელურად იგი გაეცნო მსოფლიო ისტორიას და დასავლეთის საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ მოძრაობებს, რამაც საშუალება მისცა მას შეედარებია ერთმანეთისათვის ჩინური და უცხოური ცხოვრების წესები. 1885 წელს მან გამოსცა წიგნი „მსჯელობა იაპონიის პატრიოტიზმის შესახებ“, რომელშიაც პოლონეთის, თურქეთის, იაპონიის და სხვა ქვეყნების გამოცდილების განზოგადების საფუძველზე აკეთებდა დასკვნას საკუთარი ქვეყნის წყალობებისა და მისი მკურნალობის მეთოდების შესახებ. მისი შეხედულებით ჩინეთი მოკლებული იყო პატრიოტიზმის იმ ამაღლებულ გრძნობას, რომელმაც დიდი როლი შეასრულა იაპონიის განვითარების საქმეში. იგი ჩინელ ხალხს მოუწოდებდა ეროვნული შეკავშირებისა და ენერგიული ბრძოლისაკენ ქვეყნის განახლებისათვის. მიუთითებდა რა რუსეთის იმპერიის მაგალითზე, კან იუ-ვეი რეფორმებში ხედავდა იმ ეფექტურ საშუალებას, რომელიც გარდაქმნიდა ფეოდალურ ჩინეთს და თავიდან ააცილებდა მას თურქეთის ან პოლონეთის ბედს.

საფუძვლიანმა განათლებამ, პატრიოტულმა საქმიანობამ და ენერგიულმა სარეფორმო მოწოდებამ მალე მოუბოვა მას სახელი და პატივი. იგი პატრიოტულად განწყობილი ახალგაზრდობისა და ბურჟუაზიული ნაციონალისტების კემმარიტ მედროშედ იქცა.

1888 წელს კან იუ-ვეიმ იმპერატორ გუანსიუის გაუგზავნა ვრცელი მოხსენებითი ბარათი¹, რომელშიაც მკაფიოდ ჩამოაყალიბა თავისი შეხედულებები ჩინეთის ჩამორჩენის მიზეზებისა და მისი ხსნის გზების შესახებ. ჩვენს ქვეყანაში, წერდა იგი, გამეფებულია თვითნებობა, მექრთამეობა, სამოხელეო აპარატი გახრწნილია; ქვეყანა ძალზე ჩამორჩენილია და უძლურია სამხედრო საქმეში, რის გამოც ინგლისის, საფრანგეთის, რუსეთის და იაპონიის მხრივ მას მოულის ახალი საფრთხე. კან იუ-ვეი მოუწოდებდა ბოგდიხანს შეეცვალა არსებული წესები და ქვეყნის მძიმე მდგომარეობის დასაძლევად გაეტარებია პოლიტიკურ-ადმინისტრაციული, ეკონომიური, სამხედრო თუ სხვა ხასიათის საჭირო რეფორმები. კან იუ-ვეის მოხსენებით ბარათს ბოგდიხანამდე არ მიუღწევია. საიმპერატორო კარის რეაქციულმა ხროვამ საჭიროდ არ ცნო მისი დანიშნულებისამებრ გადაგზავნა მასში გატარებული „საშიში აზრების“ გამო. მაგრამ ამან ხელი ვერ შეუშალა მოხსენებით ბარათში გატარებული შეხედულებების გავრცელებას ინტელიგენციის პატრიოტულ წრეებში. მალე აღნიშნული ბარათი ბურჟუაზიულ ნაციონალისტთა პოლიტიკურ პლატფორმად და სამოქმედო პროგრამად იქცა.

პირველმა წარუმატებლობამ ფარ-ხმალი ვერ დააყრევინა კან იუ-ვეის და მისი სარეფორმო პროგრამის მომხრეებს. მათ გაორკეცებული ენერგიით გააჩაღეს კულტურულ-საგანმანათლებლო საქმიანობა და ახალ-ახალი ორგანიზაციებისა და პერიოდული ორგანოების დაარსებით გააძლიერეს რეფორმების სასარგებლოდ წარმოებული პროპაგანდა. ჩინეთ-იაპონიის ომმა, რომელმაც გააძლიერა ჩინეთის წინაშე ამართული საფრთხე, მძლავრი ბიძგი მისცა სარეფორმო მოძრაობის შემდგრად გაშლას².

1894 — 1895 წლების დასავლეთის კაპიტალისტურ სახელმწიფოებს ჩინეთის ძარცვისა და დაკაბალების საქმეში XIX საუკუნის 90-იანი წლებიდან გვერდში ამოუდგა „ამომავალი მზის ქვეყანა“—იაპონია, რომელიც 1867—1868 წლების ზედაპირული ბურჟუაზიული რევოლუციის შემდეგ სწრაფი ტემპით დაადგა კაპიტალისტური ინდუსტრიალიზაციის გზას და მალე გამოვიდა

¹ მოხსენებითი ბარათი ხელით გადაიწერა ათეულ ეგზემპლარად და ისე გავრცელდა ფარულად რეფორმების მომხრეთა შორის.

² უნდა აღინიშნოს, რომ კან იუ-ვეის ტიპის ბურჟუაზიულ რეფორმატორთა გვერდით მაშინ „მოღვაწეობას“ იწყებენ ლი ხუნ-ჯანის და ჩან ჯი-დუნის ტიპის მსხვილი რეაქციონერები, რომლებიც პრაქტიკულად მოქმედებდნენ ზედაპირული რეფორმების დასარგებლოდ და ზოგიერთი ბურჟუაზიული ხასიათის ღონისძიების ინიციატორებად გამოდიოდნენ.

კოლონიური მტაცებლობის ფართო ასპარეზზე. იაპონელმა კოლონიზატორებმა თვალი პირველ რიგში უახლოეს აზიურ-მეზობლებს — კორეას და დიდსა და მდიდარ, მაგრამ ჩამორჩენილ ჩინეთს მიაპყრეს. „იაპონიამ იწყო მრეწველ ერად გადაქცევა, — წერდა ვ. ი. ლენინი, — და სცადა ჩინეთის კედლის შერღვევა, აღმოაჩინა ისეთი გემრიელი სახრავე, რომელსაც ერთბაშად ჩასტიდეს კბილები...“ სხვა ქვეყნების კაპიტალისტებმა¹. იაპონელ იმპერიალისტებს მოსვენებას არ აძლევდა ჩინეთის სიმდიდრე, რომელსაც ასე მტაცებლურად ძარცვავდნენ ევროპის კაპიტალისტური სახელმწიფოები და აშშ შტატები. იაპონელებმა გადაწყვიტეს შეერთებოდნენ აღნიშნულ სახელმწიფოებს და მათთან ერთად მონაწილეობა მიეღოთ ჩინეთის ექსპანსიაში. რაკი მშვიდობიანი საშუალებებით არ შეეძლოთ ამ მტაცებლური განზრახვის სისრულეში მოყვანა, მათ გადაწყვიტეს ძალისათვის მიემართათ და ომი დაეწყოთ დიდი მეზობლის წინააღმდეგ. ჩინეთ-იაპონიის ომი, რომელიც აშკარა მტაცებლურ და უსამართლო ხასიათს ატარებდა იაპონელთა მხრივ, სწორედ ამ ნიადაგზე დაიწყო. აზიის ახალგაზრდა მტაცებელი ამ ომის გაჩაღების დროს ევროპელი კაპიტალისტებისა და აშშ შტატების მთავრობის ფარული მხარდაჭერით სარგებლობდა. თუ ომის მიზეზი ჩინეთის გაძარცვის განზრახვა იყო, მის საბაზად იაპონელებმა გამოიყენეს მათ მიერვე მოწყობილი პროვოკაცია კორეაში, რომელიც ფორმალურად ისევ ჩინეთის ვასალს წარმოადგენდა. იაპონიამ მოაწყო ეს პროვოკაცია იმისათვის, რომ საგსებით გამოეძეებია ჩინეთი ამ ქვეყნიდან, თავის კოლონიად ექცია იგი და გაეხადა ჩინეთის წინააღმდეგ აგრესიის ძირითად ბაზად.

კორეის მიმართ თავისი მტაცებლური განზრახვის სისრულეში მოსაყვანად იაპონელებმა გამოიყენეს კორეაში შექმნილი ვითარება, კერძოდ გლეხთა დიდი ანტიფეოდალური აჯანყება. კორეის ხელისუფლება უძლური აღმოჩნდა საკუთარი ძალებით ჩაეხშო ეს საშიში აჯანყება, რის გამო. დახმარებისათვის თავის სიუზერენს — ჩინეთს მიმართა. ჩინეთის მთავრობამ დააკმაყოფილა ეს თხოვნა და თავისი ჯარები გაგზავნა კორეაში. ეს გარემოება ხელზე დაიხვიეს იაპონელმა მილიტარისტებმა, რომლებმაც აგრეთვე, ჯარები გადასხეს კორეაში და იგი ჩინეთის წინააღმდეგ ომის ასპარეზად გამოიყენეს.

იაპონიის საიმპერატორო ხელისუფლება და მილიტარისტული წრეები დიდი ხანია ემზადებოდნენ ჩინეთთან ომისათვის. ამ მიზნით მათ სათანადო სამხედრო და სადაზვერვო ღონისძიებები განახორციელეს. რაც შეეხება ჩინეთის რეაქციულ მმართველთა, მას თავიც

¹ ვ. ი. ლენინი, თხ. ტ. 5, გვ. 102.

კი არ შეუწყუხებია იაპონიის მხრივ მოსალოდნელი აგრესიის თავიდან ასაცილებლად. ლი ხუნ-ჯანის ტიპის მანჯურიელი და ჩინელი დიდი მანდარინები, რომლებიც უშუალოდ პასუხს აგებდნენ ჩინეთის არმიის ბრძოლისუნარიანობაზე, მისი შეიარაღებისა და სიმამრების მშენებლობაზე განკუთვნილ სახსრებს თვითონ ითვისებდნენ და მით სასახლეებს ან საწარმოებს აგებდნენ. იმპერატორმა გუანსიუიმ კი ამ უმსგავსობის შესახებ არაფერი იცოდა, რადგან დინასტიის თავკაცების სათამაშო ტიკინად იყო ქცეული, მიუხედავად იმისა, რომ ამ დროისათვის ის უკვე სრულწლოვანი გახდა და ფორმალურად გათავისუფლდა სარეგენტო საბჭოს, პირადად ცისის არასასურველი მეურვეობისაგან.

1894 წლის 25 ივლისს იაპონიამ ომის ოფიციალური გამოცხადების გარეშე დაიწყო საომარი მოქმედებანი ჩინეთის წინააღმდეგ. როგორც ზღვაზე, ისე ხმელეთზე იაპონელებმა, რომლებმაც კარგად გამოიყენეს ტაქტიკურ-ტექნიკური უპირატესობა და ჩინეთის სარდლობის სრული უთავბოლობა, გადამწყვეტი დამარცხება აგემეს ჩინეთის არმიას. ზღვაზე ჩინეთის ფლოტზე იოლი გამარჯვების შემდეგ იაპონელებმა მთავარი საომარი ოპერაციები გადაიტანეს კორეაში. სეულთან და ფხენიანთან მომხდარმა ბრძოლებმა ფაქტიურად გადაწყვიტა კორეაში წარმოებული ომის ბედი. ჩინეთის არმიამ, რომელმაც სარდლობის დაუდევრობის, დაბალი დისციპლინისა და სუსტი შეიარაღების შედეგად მძიმე დანაკლისი განიცადა, დატოვა კორეა და ჩინეთის ტერიტორიისაკენ დაიხია. ლი ხუნ-ჯანი, რომელიც ჩინეთის არმიას სარდლობდა და მისი წარუმატებლობის ერთ-ერთი მთავარი მიზეზი იყო, ამ ეტაპზე უკვე მზად იყო შეეწყვიტა საომარი ოპერაციები და ზავი დაედო იაპონელებთან. იმპერატორმა გუანსიუიმ, მართალია, უარყო იაპონელებთან ზავის დადების წინადადება და ომი განაგრძო, მაგრამ ვერ შეძლო ლი ხუნ-ჯანისა და მისი დამქაშების თავიდან მოშორება და მათი დასჯა. მთელი მანჯურიელი რეაქციული ხროვა ცისის ხელმძღვანელობით აღდგა მათ დასაცავად.

1894 წლის ოქტომბრიდან იაპონელებმა საომარი მოქმედებანი გადაიტანეს ჩრდილო-აღმოსავლეთ ჩინეთის (დუნხუის) ტერიტორიაზე და მალე აქაც ხელთ იგდეს მნიშვნელოვანი სტრატეგიული ბაზები. ნოემბერში თვეში იაპონელებმა ჯარები გადასხეს ლიანდუნის ნახევარკუნძულზე და დაეუფლენ ლიუშუნს (პორტ-არტურს), სადაც ბარბაროსული ამოხოცეს ჩინური მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილი. ამის შემდეგ იაპონელებმა კიდევ უფრო განავითარეს შეტევითი ოპერაციები და ახალ-ახალი ტერიტორიები გამოსტაცეს ჩი-

ნელებს. 1895 წლის დასაწყისისათვის საომარი მოქმედებანი გადატანილ იქნა შანდუნის ნახევარკუნძულზე.

ჩინეთის მთავრობამ, რომლისთვისაც ცხადი გახდა ომის გაგრძელების შეუძლებლობა, უკვე 1894 წლის მიწურულისათვის თხოვნით მიმართა დიდ სახელმწიფოებს მომრიგებლობის შესახებ, მაგრამ უშედეგოდ. იაპონიის მთავრობა და სარდლობა არ ჩქარობდნენ ზავის დადებას უკვე დამარცხებულ ჩინეთთან და ხელოვნურად აკიანურებდნენ მოლაპარაკების დაწყებას. მათი ტაქტიკა ნათელი იყო: სურდათ მეტი ბაზები და ტერიტორია დაეპყროთ, კიდევ უფრო წინ წაეწიათ, ახალ-ახალ ნადავლს დაუფლებოდნენ, რომ შემდეგ ზავის მძიმე პირობები წაეყენებიათ ჩინეთისათვის. ევროპის დიდი სახელმწიფოები და აშშ შტატები, რომელთა აღვირახსნილი პარაპში ჩინეთის ტერიტორიაზე ამ ქვეყნის ავბედობის ერთ-ერთი მთავარი მიზეზი იყო, ოლიმპიური სიმშვიდით შესცქეროდნენ ჩინეთ-იაპონიის ომს. ჩაუჩველობის მათი ტაქტიკა მხოლოდ იაპონელებისათვის იყო ხელსაყრელი.

ჩინეთ-იაპონიის ომს, მიუხედავად იმისა, რომ ამ ომში ჩინეთი აშკარა აგრესიის ობიექტი იყო, იაპონელები კი აშკარა უსამართლო, მტაცებლურ ომს აწარმოებდნენ, ჩინელი ხალხისათვის მაინც არ მიუღია სახალხო-განმათავისუფლებელი ხასიათი. ხალხის ფართო მასა მთელი ომის განმავლობაში პასიური დარჩა. მას არმიისათვის არ აღმოუჩენია ეფექტური დახმარება. ომის ასპარეზს არსებითად ჩინეთის ჩრდილო პროვინციები წარმოადგენდა, დანარჩენი პროვინციები კი ომში თითქმის არაერთაზრ მონაწილეობას არ იღებდნენ.

ასეთ ვითარებაში ომის გაგრძელება შეუძლებელი იყო. ეს კარგად დაინახა ჩინეთის რეაქციულმა ზედაფენამ, რომელმაც 1895 წლის თებერვალში მიიღო გადაწყვეტილება ზავის დადების შესახებ. იაპონიის მთავრობის მოთხოვნით ჩინეთის დელეგაციას, რომელსაც იაპონიაში მოლაპარაკება უნდა ეწარმოებია ზავის დასადებად, სათავეში ჩაუყენეს ქვეყნის გამცემი და დამტკიცე ლი ხუნ-ჯანი.

საზავო მოლაპარაკება მიმდინარეობდა იაპონიის ქალაქ სიმონოსეკში. ლი ხუნ-ჯანს მრჩევლის სახით თან ახლდა ამერიკელი დიპლომატი ფოსტერი, რომელმაც ცუდი სამსახური გაუწია მას და თავისი სახელმწიფოს ინტერესების შესაბამისად იაპონიის მხარე დაიჭირა. საზავო მოლაპარაკება იაპონიელების მიზეზით გაკიანურდა. მათ ხომ დროს გაყვანა სურდათ ტაივანისა და პესკადორის კუნძულების დაპყრობის დასამთავრებლად. მოლაპარაკება მხოლოდ 1895 წლის აპრილში დამთავრდა; 17 აპრილს მხარეებმა ხელი მოაწერეს სიმონოსეკის საზავო ხელშეკრულებას.

სიმონოსეკის ზავით (რომელიც ჩინეთის მიერ მანამდე დადებულ ხელშეკრულებებთან შედარებით ყველაზე მძიმე და კაბალური იყო) ჩინეთი ცნობდა კორეის დამოუკიდებლობას, რაც ფაქტიურად მოასწავებდა მასზე იაპონიის ბატონობის დამყარებას, უთმობდა იაპონიას ლიაოდუნის ნახევარკუნძულის სამხრეთ ნაწილს თავისი ბაზებით, კუნძულ ტაივანს და პენჰულედაოს (პესკადორის) კუნძულებს. ჩინეთს 200 მილიონი ლიანი (350 მილ. მანეთი) კონტრიბუცია უნდა გადაეხადა. იგი იძულებული იყო გამარჯვებულ იაპონიასთან დაედო სპეციალური სავაჭრო ხელშეკრულება, რომლითაც იაპონიაზე გავრცელდა ყველა ის პრივილეგია და შეღავათი, რითაც უკვე სარგებლობდნენ ევროპის დიდი იმპერიალისტური სახელმწიფოები და აშშ შტატები. გარდა ამისა, ჩინეთი იძულებული იყო გაეხსნა იაპონიისათვის იანძხე და დიდ არხზე 4 ნავსადგური და უფლება მიეცა იაპონიის გემებისათვის ეწარმოებიათ ნაოსნობა ჩინეთის შიდა წყლებში, იაპონელი საქმოსნებისათვის კი—ფაბრიკა-ქარხნების აგებისა ჩინეთის ტერიტორიაზე.

სიმონოსეკის ხელშეკრულებამ აშკარა მტრული რეაქცია ჰპოვა პეტერბურგის სამეფო კარზე, გერმანიასა და საფრანგეთში. ყოველ მთგანს გარკვეული აგრესიული ზრახვები ამოქმედებდა ჩინეთის მიმართ და ამით იყო გამოწვეული მათი უკმაყოფილება იაპონიის წარმატებით; ეს ეგოისტური მოსაზრებები ამოქმედებდა მათ ერთობლივ დიპლომატიურ გამოსვლას ჩინეთის „დამცველის“ როლში. ინგლისი და აშშ შტატები არ შეერთებიან „სამთა კავშირს“, რადგანაც მეგობრულად იყვნენ განწყობილი იაპონიის მიმართ. ინგლისი, რომელმაც 1894 წელს თანასწორუფლებიანი ხელშეკრულება დადო იაპონიასთან, ამ ქვეყანაში ხედავდა თავის ბუნებრივ მოკავშირეს რუსეთის წინააღმდეგ ბრძოლაში. იგი იაპონიის მეშვეობით ფიქრობდა გზა გადაეღობა რუსეთის შემდგომი გაფართოებისათვის შორეულ აღმოსავლეთში და შეესუსტებია მისი პოზიციები ჩინეთში.

მეფის რუსეთმა, გერმანიამ და საფრანგეთმა ერთობლივი დიპლომატიური დემარშით „მეგობრულად“ ურჩიეს იაპონიას დაეთმო ჩინეთისათვის ცოტა რამ, კერძოდ უკან დაებრუნებია მისთვის ლიაოდუნის ნახევარკუნძული, რომლის გაუყინავ ნავსადგურ ლიუიშუნს (პორტ-არტურს) უკვე უმიზნებდა რუსეთის მთავრობა. იაპონიის მთავრობამ, მართლაც, უკან დაიხია; მან უარი განაცხადა ლიაოდუნის ნახევარკუნძულზე და მის ნაცვლად დაკმაყოფილდა დამატებით 30 მილიონ ლიან კონტრიბუციის მიღებით.

მოსახლეობის ფართო ფენები ინდიფერენტულად შეხვდნენ სიმონოსეკის ზავს. მაგრამ მას მტრულად შეეგება პატრიოტულად გან-

წყობილი ინტელიგენცია. ჩინეთ-იაპონიის ომი ჯერ კიდევ მიმდინარეობდა, როდესაც კან იუ-ვეიმ და მისმა მიმდევრებმა „კოლექტიური მემორანდუმი“ გაუგზავნეს მანჯურიელთა საიმპერატორო კარს, რომლითაც მოუწოდებდნენ მას ენერგიული წინააღმდეგობა გაეწია იაპონიის აგრესიისათვის. ამ მიზნით ისინი რჩევას იძლეოდნენ, მომხდარიყო ქვეყნის მთელი მატერიალური და ადამიანთა რესურსების მობილიზაცია და გატარებულიყო საჭირო ეფექტური რეფორმები. ზავზე ხელმოწერის შემდეგ რეფორმატორებმა გააძლიერეს ბრძოლა რეფორმებისა და ბურჟუაზიული გარდაქმნების სასარგებლოდ, დასავლეთის ეკონომიურ-ტექნიკური და კულტურული მიღწევების ფართოდ დასაწვავად. სათანადო პროპაგანდას ისინი ეწეოდნენ კლუბების, პერიოდული გამოცემების, საჯარო გამოსვლებისა და მორიგი მოხსენებითი ბარათების მეშვეობით.

„(ჩინეთ-იაპონიის ომი). ძარცვავენ („იყოფენ“) ჩინეთს. (იაპონია + რუსეთი + ინგლისი + გერმანია + საფრანგეთი)“¹, წერდა ლენინი ჩინეთ-იაპონიის ომის შესახებ, რითაც აღნიშნავდა ამ ომის შედეგად დიდი იმპერიალისტური სახელმწიფოების მიერ ჩინეთის გავლენის სფეროებად განაწილების ფაქტს.

მეფის რუსეთმა და დასავლეთ ევროპის დიდმა ონავრებმა, მალე მიბაძეს იაპონელ აგრესორებს. ისინი თავს დაესხნენ სუსტსა და ჩამორჩენილ ჩინეთს: ზოგმა კაბალური სესხი შესთავაზა მას კონტრიბუციისა და ომის ხარჯების დასაფარავად, ზოგმაც „მეგობრული დანხარების“ ჯილდოდ ახალი ბაზები მოთხოვა მას და დაჟვავების მეთოდთან ერთად მორიგი მუქარაც მოიმარჯვა. დაიწყო ჩინეთის ხელსაყრელი ბაზების ხანგრძლივი „იჯარით“ აღების კამპანია, რაც არსებითად მოასწავებდა ჩინეთის გავლენის სფეროებად განაწილებას.

ჩვენი სასიქადულო თანამემამულეები ილია ჭავჭავაძე და ნიკო ნიკოლაძე შესანიშნავად გაერკვნენ იმ პოლიტიკის არსში, რომელიც მოიმარჯვეს იმპერიალისტურმა სახელმწიფოებმა ჩინეთის მიმართ ჩინეთ-იაპონიის ომის შემდეგ. საფუძვლიანად გააშუქეს რა ამ ქვეყნის თაობაზე იმპერიალისტურ სახელმწიფოთა შორის გაჩაღებული ქიშპობის ხასიათი, მათ ნათლად წარმოაჩინეს ის მოტივები, რომლებითაც პირობადებული იყო როგორც მათი აქტივობა, ისე ურთიერთბრძოლა ჩინეთის ნიადაგზე.

1896 წლის მეორე ნახევარში მეფის რუსეთისა და საფრანგეთის საბანკო ჯგუფმა ჩინეთს თავზე მოახვია 400 მილ. ფრანკი კაბალუ-

¹ В. И. Ленин, Тетради по империализму, М., 1939, гл. 620.

რი სესხი. 1896 წელს მათ მიბაძეს ინგლისელმა და გერმანელმა ბანკირებმა, რომლებმაც 16 მილ. გირვანქა სტერლინგი სესხი მისცეს ჩინეთს. ამავე წლებში ფრანგებმა ინგლისელებმა და სხვა ქვეყნების კაპიტალისტებმა ჩინეთს გამოტაცეს ახალი ხელსაყრელი კონცესიები.

მეფის რუსეთმა კარგად გამოიყენა ჩინეთის სიძნელეები. 1896 წლის ივნისში პეტერბურგში ხელი მოაწერეს რუსეთ-ჩინეთის საიდუმლო შეთანხმებას, რომლის შინაარსი მხოლოდ დიდი ოქტომბრის შემდეგ იქნა გამოქვეყნებული. ჩინეთის მხრივ ამ ხელშეკრულებას ხელი მოაწერა ლი ხუნ-ჯანმა, რომელიც მაშინ რუსეთში იმყოფებოდა ნიკოლოზ II-ის კურთხევაში ფორმალურად მონაწილეობის მიხედვით.

ეს ხელშეკრულება ფორმალურად რუსეთ-ჩინეთის თავდაცვით კავშირს წარმოადგენდა და მიმართული იყო იაპონიის წინააღმდეგ. იაპონიის ჩინეთზე, კორეაზე და რუსეთის შორეული აღმოსავლეთის სამფლობელოებზე თავდასხმის შემთხვევაში ხელმომწერი მხარეები ვალდებულებას იღებდნენ დახმარება აღმოეჩინათ ერთმანეთისათვის როგორც ხმელეთზე, ისე ზღვაზე და არ დაედოთ სეპარატული შეთანხმება. ომის შემთხვევაში მეფის რუსეთის ფლოტს უფლება ეძლეოდა შესულიყო ჩინეთის ყველა ნავსადგურში. შესაძლებელი საომარი ოპერაციების გასაადვილებლად და ომის ასპარეზზე რუსეთის არმიის დაჩქარებით გადასასროლად რუსეთს უფლება ეძლეოდა გაეყვანა დუნების (მანჭურიის) ტერიტორიაზე რკინიგზა, რომელიც უმოკლესი გზით ციმბირის რკინიგზას დააკავშირებდა ვლადივოსტოკთან¹.

ამ რკინიგზის² მშენებლობამ, რომლის დეტალებზე ცოტა უფრო გვიან იქნა მიღწეული შეთანხმება, მკვეთრად გააძლიერა რუსეთის პოზიციები ჩრდილო-აღმოსავლეთ ჩინეთში. მთელი ეს დიდ-მნიშვნელოვანი სამხედრო-სტრატეგიული და ეკონომიური მნიშვნელობის მაგისტრალი რუსეთის სრულ კონტროლს დაექვემდებარა³.

მეფის რუსეთის დიპლომატია ამ წარმატებით არ დაკმაყოფილდა. მან სისრულეში მოიყვანა თავისი მორიგი განზრახვა — მოიპოვა გაუყინავი ნავსადგური და სამხედრო-საზღვაო ბაზა ჩინეთის სანა-

¹ იხ. *Международные отношения на Дальнем Востоке (1870—1945 гг.)* М., 1951, გვ. 93-94.

² აღმოსავლეთ ჩინეთის რკინიგზა (КВЖД).

³ ლი ხუნ-ჯანმა იმ სამსახურისათვის, რომელიც მან გაუწია მეფის რუსეთს, გრაფი ვიტეს მეშვეობით მიიღო „გასამრჩელო“ 1 მილიონი მანეთის რაოდენობით.

პირობე. 1898 წლის 27 მარტს ხელი მოაწერეს რუსეთ-ჩინეთის ხელშეკრულებას, რომლითაც 25 წლის ვადით „იჯარით“ რუსეთის სარგებლობაში გადადიოდა ლიაოუნის ნახევარკუნძულის სამხრეთი ნაწილის ბაზა — ნავსადგურები: ლიუიშუნი (პორტ-არტური) და დალიანვანი (დალნი) შემოგარენი ხმელეთითა და ტერიტორიული წყლებით. რუსეთს, ამასთან ერთად, უფლება ეძლეოდა გაეყვანა რკინიგზის ხაზი, რომელიც შეაერთებდა აღმოსავლეთ ჩინეთის რკინიგზას ლიუიშუნთან. ამიერიდან ლიუიშუნი, როგორც გაუყინავი ნავსადგური და მოხერხებული სტრატეგიული პუნქტი, რუსეთის წყნარი ოკეანის სამხედრო ფლოტის ძირითად ბაზად იქცა.

რუსეთის სასტიკი მეტოქე და მოწინააღმდეგე იმპერიალისტური გერმანია ყოველმხრივ აქეზებდა მეფის რუსეთის აქტივობას ჩინეთში და დიპლომატიურ „დახმარებასაც“ კი სთავაზობდა მას. ი. ჰაუკვაძისა და ნ. ნიკოლაძის მართებული თქმისა არ იყოს, გერმანიის მთავრობის ამ აქციას ანგარული ზრახვები ამოქმედებდა. მას სურდა ჩამოეშორებია რუსეთის ყურადღება ევროპის საკითხებისადმი და გაემწვაებია მისი ურთიერთობა ინგლისთან. გერმანელი იმპერიალისტები, სხვების მსგავსად, მტაცებლის ხარბი თვალეზით შესცქეროდნენ ჩინეთს და მისი ბაზების ხელში ჩაგდებაზე ოცნებობდნენ. მათ იმედი ჰქონდათ, რომ რუსეთი დააფასებდა მათთან „მეგობრობას“ და ხელს არ შეუშლიდა გერმანელ იმპერიალისტთა მიზნების რეალიზაციის საქმეს. მათ მიზანში ამოიღეს შანდუნის პროვინციის ბაზები და სათანადო ნაბიჯები გადადგეს ამ მიმართულებით. 1897 წლის ნოემბერში იმავე შანდუნში რატომღაც გაძარცვეს და მოკლეს ორი გერმანელი მისიონერი. ამის პასუხად შორეული აღმოსავლეთის წყლებში მყოფმა გერმანიის სამხედრო ესკადრამ დაიკავა ციაოჯოუს (კიაჩაოს) ყურე და დესანტი გადასხა ხმელეთზე. ეს იყო ჩინეთის მთავრობის დაშინებისათვის განკუთვნილი აგრესიული აქტი. ჩინეთის მთავრობა იძულებული იყო მორიგ კაპიტულაციებზე წასულიყო. 1898 წლის მარტში ხელმოწერილ ჩინეთ-გერმანიის ხელშეკრულებით ჩინეთმა გერმანიას 99 წლის ვადით „იჯარით“ გადასცა ციაოჯოუს ყურე სათანადო სამხელეთო ტერიტორიით და სამხედრო ნავსადგურ ძიაოჯოუთი (ცინდაოთი). გერმანიამ, ამას გარდა, უფლება მიიღო გაეყვანა შანდუნში რკინიგზები და დაემუშაებია მისი წიაღისეული.

მეფის რუსეთს და გერმანიას საფრანგეთი და ინგლისიც არ ჩამორჩნენ, მათ აგრეთვე ხელი მოითბეს ჩინეთის ხარჯზე და მიიტაცეს მისი ბაზები. პირველმა 1898 წლის აპრილის შეთანხმებით 99 წლით „იჯარის“ ნიღბით ხელში ჩაიგდო გუანჯოუვანი (კანზიანის) სამ-

ხედრო ნავსადგური (სამხრეთ-დასავლეთ ჩინეთის სანაპიროზე), მეორე კი იმავე 1898 წლის მაისის ხელშეკრულებით დაეუფლა ვეი-პაივეის ნავსადგურს (შანდუნის ჩრდილოეთ სანაპიროზე)¹ და კოულუნის ნახევარკუნძულს (ჰონკონგთან).

ამგვარად, XIX საუკუნის დასასრულისათვის დიდმა იმპერიალისტურმა სახელმწიფოებმა, ხელთ იგდეს რა ჩინეთის სასიცოცხლო ბაზები და საყრდენი პუნქტები, ძირითადად დაამთავრეს მისი „გავლენის სფეროებად“ განაწილება. იანძის ვრცელი აუზი და ნაწილობრივ სამხრეთი ჩინეთი ინგლისის გავლენის სფერო გახდა, სამხრეთ-დასავლეთი ჩინეთი (გუანსის, იუნანის... პროვინციები) — საფრანგეთის, ფუძიანის სანაპირო ზონა — იაპონიისა, ვრცელი ტერიტორია ჩინეთის დიდი კედლის ჩრდილოეთით — მეფის რუსეთისა.

„...ევროპის კაპიტალისტები ხარბი თათებით წაებოტინენ ჩინეთს..., — წერდა ვ. ი. ლენინი, — ევროპის მთავრობები ერთიმეორის მიყოლებით ისეთი გულმოდგინებით შეუდგნენ ჩინეთის მიწა-წყლის ძარცვას, ესე იგი „იჭარით ალებას“, რომ ტყუილად კი არ გავრცელდა ხმები ჩინეთის დაყოფის შესახებ. და თუ საგნებს მათს ნამდვილ სახელს ვუწოდებთ, უნდა ითქვას, რომ ევროპის მთავრობები (და მათ შორის თითქმის ყველაზე ადრე რუსეთის) უკვე შეუდგნენ ჩინეთის დაყოფას“².

დიდ იმპერიალისტურ სახელმწიფოთა შორის მარტო აშშ შტატებს არ მიუღია უშუალო მონაწილეობა ჩინეთის გავლენის სფეროებად დაყოფაში. მაგრამ ეს მოხდა არა იმიტომ, რომ მას მეგობრული ზრახვები ამოქმედებდა ჩინელი ხალხის მიმართ და პრინციპულად მისი დაყოფის წინააღმდეგი იყო, არამედ სულ სხვა მიზეზების გამო. ჯერ ერთი, ჩინეთი არსებითად უკვე დაყოფილი იყო გავლენის სფეროებად, როდესაც მან საამისო ნაბიჯები გადადგა. მეორე, ამერიკელი იმპერიალისტები მთელ ჩინეთს ელოლიავენბოდნენ, მისი სრული დამონება ეწადათ და ამიტომ მისი რომელიმე ნაწილის მითვისება „ხელს არ აძლევდათ“. თავიანთი მტაცებლური ზრახვების შესანიშნავად 1899 წელს მათ წამოაყენეს ე. წ. ჰეის დოქტრინა³, რაც „თანაბარ შესაძლებლობათა“ პრინციპით ან „ღია კარების პოლიტი-

¹ ინგლისელები მანამდე უნდა ყოფილიყვნენ ვეიპაივეიში, სანამ რუსები დარჩებოდნენ ლიოლუნის ბაზებში. ხელშეკრულების ეს პუნქტი, ამგვარად, აშკარად რუსეთის წინააღმდეგ იყო მიმართული.

² ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 4, გვ. 459.

³ ჰეი მაშინ აშშ შტატების სახელმწიფო მდივანი იყო.

კით“ არის ცნობილი. მის ინიციატორებს იმედი ჰქონდათ, რომ თუ სხვა იმპერიალისტური სახელმწიფოები გაიზიარებდნენ ამ პოლიტიკას, მაშინ საბოლოო ჯამში ბურთი და მოედანი მათ დარჩებოდათ, ჩინეთი მათი მონოპოლისტური ექსპანსიის ობიექტი გახდებოდა. „ღია კარების“ პოლიტიკა, რომელიც ჩინეთს იმპერიალისტური სახელმწიფოების თავისუფალი კონკურენციის ასპარეზად აცხადებდა, ისევე იმპერიალისტური, მტაცებლური პოლიტიკა იყო, როგორც „გავლენის სფეროებად“ მისი დაყოფა.

ცინთა რეაქციულმა მთავრობამ სავსებით გამოავლინა თავისი უმწეობა და ეროვნული ინტერესების დაცვის სურვილის უქონლობა. ქვეყნის „გავლენის სფეროებად“ დაყოფისათვის ქმედითი წინააღმდეგობის გაწევის ნაცვლად იგი ცდილობდა ხან ერთ დიდ სახელმწიფოს დაყრდნობოდა, ხანაც მეორეს, მაგრამ იმპერიალისტ-კოლონიზატორთა ურთიერთისადმი დაპირისპირების პოლიტიკამ მხოლოდ ჩინეთს მოუტანა ზიანი. „უცხოელთა ერთი ჯგუფის მეორეთა მეშვეობით ლაგამის ამოღების“ პოლიტიკამ, — როგორც მართებულად აღნიშნავს ზუ შენი, — დასავლეთის სახელმწიფოთა მიმართ მორიგ ღათმობებამდე მიიყვანა ჩინეთი¹. მან ჩინეთს მთლიანად დაუპარგა დამოუკიდებლობა და იგი დიდი იმპერიალისტური სახელმწიფოების ეკონომიურ-ფინანსური ექსპანსიისა და პოლიტიკური ძალმომრეობის ობიექტად გახდა.

ჩინეთის ფაქტიურმა განაწილებამ და ცინე-
„რეფორმების 100 — ბის მორიგმა სამარცხვინო კაპიტულაციამ იმპერიალისტ მოძალადეთა წინაშე არნახულად გააძლიერა ჩინეთის წინაშე არსებული საფრთხე. ამ საფრთხის მთელმა სერიოზულობამ ახალი გაქანება მისცა „კეთილშობილ“ ადამიანთა, ე. ი. ჩინელ პატრიოტთა ბრძოლას ქვეყნის ხსნისათვის. რეფორმების მომხრეები არ დასჯერდნენ ბრძოლის ძველ ფორმებს და თავიანთი პროგრამის სისრულეში მოსაყვანად 1898 წელს პეკინში ახალი პოლიტიკური ორგანიზაცია კი შექმნეს — „სახელმწიფოს დაცვის კავშირის“ სახელწოდებით. ეს იყო ჩინელ ბურჟუაზიულ ნაციონალისტთა პირველი ლეგალური პოლიტიკური პარტია, რომლის დროშასაც ეწერა რეფორმები.

1898 წელს კან ოუ-გეიმ მორიგი (მეხუთე) მოხსენებითი ბარათი გაუგზავნა იმპერატორ გუანსიუის, რომელშიაც კიდევ უფრო მუქი საღებავებით აღწერდა ჩინეთში არსებულ ვითარებას და მოითხოვ-

¹ Ху Шен, Агрессия империалистических держав в Китае, М., 1951, гл. 11б.

და რეფორმების დაუყოვნებლივ გატარებას. იმპერატორმა, რომელსაც სურდა გათავისუფლებულიყო ცისისა და სხვა რეაქციონერი მანჯურიელ დიდგვარიანი თავკაცების არასასურველი გავლენისაგან და ჩამოეშორებია ისინი მმართველობიდან, გაიზიარა კან იუ-ვეის მოხსენებით ბარათში გატარებული აზრი. მან თავისთან სააუდიენციოდ გაიწვია მისი ავტორი და ხანგრძლივი საუბარი ჰქონდა გათვალისწინებული რეფორმების შესახებ.

1898 წლის 11 ივნისს გამოქვეყნდა იმპერატორის პირველი ედიქტი გარდაქმნებისა და რეფორმების შესახებ. ამით დაიწყო ჩინეთის ისტორიის ის ხანმოკლე პერიოდი, რომელიც „რეფორმების 100 დღის“ სახელწოდებითაა ცნობილი. ამ ასი დღის განმავლობაში ზედიზედ გამოქვეყნდა გუანსიუს ათეული სარეფორმო ბრძანებულება, რომლებიც ითვალისწინებდნენ სარეფორმო ცვლილებებს ცხოვრების ყველა დარგში. რეფორმების სული და გული კან იუ-ვეი და მისი მიმდევრები (ტან სი-ტუნი, ლიან ცი-ჩაო, კან იუ-ვეის ძმა კან გუან-ჟენი და სხვები) პეკინში გაიწვიეს და საპასუხისმგებლო თანამდებობებზე დანიშნეს. ლი ხუნ-ჯანი და ზოგიერთი სხვა დიდმოხელე, რომლებსაც ბრალი ედებოდათ ქვეყნის ღალატში, ცისის გაათავისუფლებული წინააღმდეგობის მიუხედავად, გაათავისუფლეს თავიანთი პოსტებიდან და პროვინციებში გააგზავნეს.

რეფორმების პერიოდში გამოქვეყნებული სარეფორმო ბრძანებულებები შეეხებოდა მმართველობის აპარატს, სამხედრო საქმეს, მრეწველობას, სოფლის მეურნეობას, ალებ-მიცემობას, განათლებას და ა. შ. ყველა დარგში გათვალისწინებული იყო თანდათანობითი გარდაქმნა უცხოურ სიახლეთა დანერგვა და არქაული წესებისაგან განთავისუფლება. ეროვნული ეკონომიკის განვითარების დასაჩქარებლად მთავრობას უნდა წახალისებია რკინიგზების და ფაბრიკა-ქარხნების მშენებლობა, ახალი ბანკების გახსნა, სოფლის მეურნეობაში ახალი წესების დანერგვა ეროვნული ეკონომიკის განვითარების დასაჩქარებლად, ნიჟისა და უნარის მქონე ახალგაზრდების დაწინაურება სახელმწიფო აპარატში, არქაული საგამოცდო სისტემის თანდათანობით შეცვლა, უნივერსიტეტისა და ტექნიკური სასწავლებლების გახსნა, ახალგაზრდების გაგზავნა საზღვარგარეთ ცოდნის მისაღებად, უცხოელ სპეციალისტთა მოზიდვა ქვეყანაში და მათი გამოცდილების გადმოღება, პერიოდული ორგანოების დაარსება, ქალაქებისა და პროვინციებისათვის უფლებების გაფართოება, არასაპირო თანამდებობათა გაუქმება, ფინანსური ქაოსის დაძლევა და სხვ. აი რას ითვალისწინებდა 60-დე სარეფორმო ედიქტი, რომელიც კან იუ-ვეის ინიციატივით გამოიცა 11 ივნისიდან მოკიდებული.

დაწყებული ზედაპირული რეფორმები, რომლებსაც ბურჟუაზიული ახალგაზრდობის შეხედულებით დადებითი როლი უნდა შეესრულებია და ქვეყანა განახლებისაკენ წაყვანა, სასახლის რეაქციული ხროვის და მათი პროვინციული თანამზრახველების გააფთრებულ წინააღმდეგობას წააწყდა. ისინი საბოტაჟს უწევდნენ სარეფორმო ედიქტებს, ამახინჯებდნენ მის შინაარსს და მოსახლეობის შეუგნებელ ფენებს განაწყობდნენ სიახლეთა წინააღმდეგ. რეფორმების საქმის წარმატების ერთ-ერთი პირობა იყო ცისის, ცენტრალური პროვინციის ნაცვლის ჟუნ ლუს და სხვა რეაქციონერ დიდმოხელეთა განადგურება, მათი აპარატიდან განდევნა და რეფორმების მომხრეებით შეცვლა. კან იუ-ვეის რჩევით იმპერატორმა გუანსიუიმ საჭიროდ ცნო ამ რადიკალური ღონისძიებისათვის მიემართნა, მაგრამ ვინაიდან რეფორმების მტრებს დიდი ძალა და გავლენა გააჩნდათ, გუანსიუიმ სცადა დაყრდნობოდა ე. წ. „ახალ არმიას“, რომელსაც მის მიერვე დაწინაურებული ახალგაზრდა ოფიცერი იუ ან ში-კაიი სარდლობდა. იმპერატორმა პირადი მოლაპარაკების შემდეგ წინადადება მისცა იუან ში-კაის თავისი არმიის მეშვეობით აელაგმა რეაქციული ხროვა და ფიზიკურად მოესპო ჟუნ ლუ და ამ ბანაკის ბევრი სხვა წარმომადგენელი.

რეფორმების მომხრეებმა ვერ შეძლეს ამ ჩანაფიქრის სისრულეში მოყვანა. ამაში მათ ხელი შეუშალა როგორც საკუთარმა გაუბედაობამ, ისე იუან ში-კაის გამცემლობამ. იუან ში-კაი პოლიტიკური ქამელეონი და პირწავარდნილი კარიერისტი იყო. ეგოისტურმა სურვილმა უკარნახა ამ შენიღბულ რეაქციონერ მილიტარისტს რეფორმების მომხრედ გაესაღებია თავი და საჭირო დახმარება აღეთქვა იმპერატორისათვის. მაგრამ მან, კარგად აწონ-დაწონა რა რეფორმატორთა და მის მოწინააღმდეგეთა ძალები, პირადი განდიდების მოსაზრებებით, საჭიროდ ჩათვალა რეაქციონერთა ბანაკს შეერთებოდა. მან გასცა რეფორმების მომხრენი და მათი გეგმები ცისის ხროვას აცნობა. ამ უკანასკნელმა არ დააყოვნა და რეაქციული გადატრიალება მოახდინა. 1898 წლის 21 სექტემბერს ცისის განკარგულებით საჭურისებმა და სასახლის მცველებმა შეიპყრეს იმპერატორი გუანსიუი და იგი პეკინის საიმპერატორო ბაღის ერთ-ერთ სასახლეში ჩაეკეტეს. ფორმალურად იგი დარჩა იმპერატორად, შემდგომშიაც, მის სიკვდილამდე, ყოველგვარი ედიქტები მისი სახელით ქვეყნდებოდა, მაგრამ ძალაუფლებას მთელ სახელმწიფოში ამიერიდან დაეუფლა ქვრივი დედოფალი ცისი. გუანსიუი კი უბრალო მარიონეტად იქცა. სასახლის რეაქციული გადატრიალების მოხდენისთანავე ცისიმ და მისმა თავორიტებმა დაარბიეს რეფორმის მომხრეები, სიკვდილით დასაჯეს

კან იუ-ვეის 6 მიმდევარი (მათ შორის მისი ძმა)¹, განდევნეს აპარატიდან რეფორმების ყველა მომხრე, კანონგარეშე გამოაცხადეს მათი ორგანოები და პრესა და გააუქმეს ყველა სარეფორმო აქტი. მრავალი დიდმოხელე და მილიტარისტი, რომლებმაც თავდაპირველად რეფორმების მომხრედ გაასაღეს თავი, რეაქციული გადატრიალების მოხდენისთანავე გაემიჯნა რეფორმატორებს და მოიწონა მათი განადგურება.

ზედაპირული რეფორმების გატარებისა და მისი მეშვეობით ქვეყნის ხსნის ცდამ, ამგვარად, სრული მარცხი განიცადა. რეფორმატორთა მარცხი სავსებით ლოგიკური და კანონზომიერი იყო. ჩინეთის ტკივილები გაცილებით უფრო ღრმა იყო, ვიდრე რეფორმატორებს ეგონათ. მისი განმეურნებელი წამალი გაცილებით უფრო ეფექტური უნდა ყოფილიყო. რეფორმატორები მცირერიცხოვან ჯგუფს წარმოადგენდნენ, რომლებიც ხალხთან არ იყვნენ დაკავშირებული და, მაშასადამე, მოკლებული იყვნენ ფართო სოციალურ ბაზას. მმართველი რეაქციული ხროვა, რომლის მეშვეობითაც ფიქრობდნენ კან იუ-ვეის მომხრეები რეფორმების გატარებას, სინამდვილეში, იმპერიალიზმის აგენტურას წარმოადგენდა და მასთან ერთად დაინტერესებული იყო ქვეყნის ჩამორჩენილობასა და შუასაუკუნეთბრიობის შენარჩუნებაში.

არა ზედაპირული ბურჟუაზიული რეფორმები, არამედ რადიკალური რევოლუციური მეთოდების მომარჯვება, ხალხის უშრეტო ენერგიის ამოქმედება, ამ ძალაზე დაყრდნობა და მასთან ერთად ბრძოლა მანჯურიელ რეაქციულ მმართველებთან, მთელ მონარქიულ სისტემასთან, იმპერიალიზმისა და შინაგანი ფეოდალური რეაქციის ერთიან ფრონტთან, განმათავისუფლებელი დემოკრატიული რევოლუციის მომზადება, — აი რა უშველიდა „შუალედ იმპერიას“ და შექმნიდა პირობებს მისი ეროვნული აღორძინებისათვის. აი რა იყო „რეფორმების 100 დღის“ მარცხის ისტორიული გაკვეთილები. საჭირო იყო გზების ძიება, ძალისათვის ძალის დაპირისპირება და რეაქციული, გახრწნილი მონარქიის წინააღმდეგ ბრძოლა, რაკი რეფორმატორთა „...იდეალები არ შეიძლებოდა განხორციელებულიყო...“, ასეთი დასკვნა გააკეთეს პატრიოტული ინტელიგენციის რადიკალურმა ელემენტებმა.

¹კან იუ-ვეი და რამდენიმე მისი მომხრე გაიქნენ და იაპონიას შეათარეს თავი.

რევოლუციური მო-
ძრაობა სუნ იატ-
სენის ხელმძღვანე-
ლობით.

მოწინავე ახალგაზრდობის, პატრიოტული ინტე-
ლიგენციის ყველა წარმომადგენელი როდი იზი-
არებდა კან იუ-ვეის მიმდევართა აზრს რეფორ-
მებით ქვეყნის ხსნის შესახებ. მათ შორის იყვნენ
ისეთებიც, რომლებიც ფიქრობდნენ, რომ ჩინეთს

და მის ავადმყოფობას უფრო ეფექტური და რადიკალური ზომები ესა-
ჭიროება, ვიდრე ზედაპირული რეფორმები. მათი მრწამსის გამომ-



სუნ იატ-სენი

ხატველი და იდეურ-პოლი-
ტიკური მედროშე იყო ჩინე-
ლი ხალხის მომავალი დიდი
შვილი სუნ იატ-სენი.

სუნ იატ-სენი¹ დაიბადა
1866 წელს სამხრეთ ჩინეთ-
ში, კანტონთან ახლო მდე-
ბარე პატარა სოფელ ცუი-
ხენში, საშუალო გლეხის
ოჯახში. 1879 წელს იგი
უფროსმა ძმამ წაიყვანა ჰო-
ნოლულუში (ჰეიის კუნძუ-
ლებზე), ს. დ. ც. 1883 წლამდე
დაყო. ჰონოლულუში ყოფნის-
დროს იგი მუშაობდა და თან
სწავლობდა ინლისურ სა-
შუალო სკოლ. ში. სამშობ-
ლოში დაბრუნების შემდეგ
მან სწავლა განაგრძო ჯერ
ინგლისელი და ამერიკელი
მისიონერების მიერ დაარსე-
ბულ კანტონის სამედიცინო
კოლეჯში. შემდეგ კი ჰონ-
კონგის ინგლისურ სამედი-
ცინო ინსტიტუტში, რომე-

ლიც 1892 წელს დაამთავრა.

სუნ იატ-სენი ჯერ კიდევ სტუდენტობის დროს ჩაება რევოლუ-
ციურ მოძრაობაში. პირველად მაშინ დაუკავშირდა იგი ფარულ
ანტიმანჯურიულ ორგანიზაციებს, რომელთა აქტიური წევრიც გახდა.
„ჰონკონგში იგი უკავშირდება რევოლუციურად განწყობილ სტუ-
დენტებს და მათი მეშვეობით კავშირს აბამს ძველ ჩინურ ფარულ
საზოგადოება „სამებასთან“ („ტრიადასთან“). რევოლუციურ საქმი-

¹ სუნ იატ-სენი კანტონური გამოთქმაა. სუნ იატ-სენის მეორე სახელი იყო
იენ ვენი, ზესახელი კი — ჩუნ შანი.

ნობაში მისი პირველი ამხანაგები იყვნენ ლუ ხაო-ტუნი და ჩენ ში-ლიანი. მათთან კავშირში... სუნ იატ-სენი... ადგენს გეგმას... შეთქმულების მოსაწყობად მანჯურიის დინასტიის დამხობის მიზნით. ამ წრეში იგი განეწყო ოპოზიციურად არსებულ წყობილებას, შემდეგ კი გახდა მემამბოხე მებრძოლი.

1894 წელს, ჩინეთ-იაპონიის ომის დაწყების ცოტა ხნის შემდეგ, სუნ იატ-სენი ხელმეორედ გაემგზავრა პავაის კუნძულებზე. აქ მან ემიგრანტთა შორის დააარსა თავისი პირველი პატრიოტული პოლიტიკური ორგანიზაცია, „ჩინეთის აღორძინების კავშირი“, რომელიც მანჯურიელთა წინააღმდეგ ბრძოლას ისახავდა მიზნად. ეს იყო კონსპირატიული, მცირერიცხოვანი ორგანიზაცია, რომელიც თავის რიგებში აერთიანებდა პატრიოტულად განწყობილ ემიგრანტული ბურჟუაზიისა და პროგრესული ინტელიგენციის ათეულ წარმომადგენელს. დამფუძნებელი მანიფესტი. რომელიც მან მიიღო, ძალზე ზოგადი და ბუნდოვანი იყო. მართალია, იგი მოითხოვდა ცინთა დინასტიის ძალდატანებით დამხობას, ახალი ხელისუფლების შექმნას და ჩინელთა პატრიოტულ შეკავშირებას, მაგრამ მასში მკაფიოდ არ იყო ჩამოყალიბებული მისი რეალიზაციის საშუალებები.

1895 წელს სუნ იატ-სენი სამშობლოში დაბრუნდა. ჩინეთ-იაპონიის ომის მძიმე შედეგებმა საბოლოოდ დაარწმუნა იგი იმაში, რომ მოახლოებული კატასტროფის თავიდან აცილების, ჩინეთის ქვემარბიტი ხსნის ერთადერთი გზა იყო რევოლუციური ბრძოლა, მანჯურიელთა საძულველი დინასტიის ძალდატანებით დამხობა. ამ რწმენით გამსჭვალულმა სუნ იატ-სენმა კანტონში შექმნა „ჩინეთის ხსნის კავშირის“ ფილიალი და თან შეუდგა შეიარაღებული აჯანყებისათვის მზადებას. მაშინ სუნ იატ-სენს ჯერ კიდევ არ ესმოდა რევოლუციურ ბრძოლაში მასების ჩაბმის მნიშვნელობა, არ იცოდა, რომ შეიარაღებული აჯანყება ხანგრძლივ მზადებას მოითხოვს, რომ მისი წარმატება მთელ რიგ პოლიტიკურ, ორგანიზაციულ და სამხედრო-სტრატეგიულ ფაქტორებზეა დამოკიდებული. ამასთან ერთად უნდა აღინიშნოს, რომ თავისი რევოლუციური საქმიანობის გარიჟრაჟზე სუნ იატ-სენი მარტო მანჯურიელთა ხელისუფლებისა და მონარქიის წინააღმდეგ ბრძოლით იფარგლებოდა და მას არ უკავშირებდა იმპერიალისტ კოლონიზატორებისა და მათი სოციალური აგენტების — ფეოდალურ-მემამულური ძალების წინააღმდეგ ბრძოლასთან. მათ წინააღმდეგ ბრძოლა მაშინ მას მეორე რიგის ამოცანად ჰქონდა წარმოდგენილი.

შეიარაღებული აჯანყებისათვის მზადება უშედეგოდ დამთავრდა. ორგანიზაციაში შეპარულმა ჯაშუშმა გასცა აჯანყების მზადების საქ-

მე. 1895 წლის 9 სექტემბერს პროვინციულმა ხელისუფლებამ შეიპყრეს შეთქმულთა ნაწილი. მათგან სამი სიკვდილით დასაჯეს. სუნ იატ-სენმა მოახერხა დამალვა და საზღვარგარეთ გაქცევა. ის საშიშ სახელმწიფო დამნაშავედ გამოაცხადეს და დაუსწრებლად სიკვდილი მიუსაჯეს.

სუნ იატ-სენის პირველი რევოლუციური ნათლობა ერთსა და იმავე დროს მოასწავებდა მის პირველ მარცხს. „1895 წლის 9 სექტემბერს მე ვთვლი ჩემი პირველი რევოლუციური დამარცხების დღედ“, წერდა შემდეგში სუნ იატ-სენი¹.

სუნ იატ-სენის პირველ რევოლუციურ გამოსვლას, მარცხის მიუხედავად, უკვალოდ არ ჩაუვლია. მისმა ექომ ჩინეთის თვალუწვდენელ სივრცეებს გადაუარა, მილიონობით მშრომელი გამოადგოდა და გამათავისუფლებელი ბრძოლის მონაწილე გახადა. „ჩინეთის აღორძინების კავშირმა“, რომელიც სუნ იატ-სენმა ცინებთან ბრძოლის სახელმძღვანელოდ შექმნა, თავის რიგებში მიიზიდა ეროვნული ბურჟუაზიისა და პატრიოტული ინტელიგენციის მოწინავე წარმომადგენლები. მალე იგი სერიოზულ ძალად იქცა და ხელისუფალთა შემოთების საგანი გახდა. სუნ იატ-სენის მიერ წამოწყებული საბრძოლო საქმე იქცა ნაპერწყლად, რომელიც პოზიერ ნიადაგზე ბობოქარ რევოლუციურ ხანძრად გადავიდა. რევოლუციური მგზნებარებით აღსავსე, მაგრამ სათანადო გამოცდილებას მოკლებული ახალგაზრდა „მემამოხე“ კი შემდეგში დიდი მებრძოლი მამულიშვილი, რევოლუციონერი დემოკრატი გახდა.

ხახალხო აჯანყება იმ-
პერიალიზტ კოლონი-
ზატორთა წინააღმ-
დეგ („იხეტუანელთა“
აჯანყება).

ჩინეთ-იაპონიის ომმა და ჩინეთის მომდევნო განაწილებამ გავლენის სფეროებად არნახულად გააძლიერა იმპერიალისტ კოლონიზატორთა დაწოლა ამ ქვეყანაზე და სამკედრო-სასიცოცხლო საფრთხე შეუქმნა მის სუვერენიტეტს, რის შედეგად კატასტროფულად გაუარესდა მშრომელი მასების ცხოვრების პირობები. კოლონიზატორთა პარპაში, მანჯურიელთა ხროვის თვითნებობა, ფეოდალურ-მემამულური კაბალის გაძლიერება, რასაც თან ერთვოდა მრავალი სტიქიური უბედურება (წყალდიდობა, მოუსავლიანობა და სხვ.) პირდაპირ აუტანელს ხდიდა მათ მდგომარეობას. ისინი მორალური და ფიზიკური გადაშენების ზღურბლამდე მივიდნენ.

აღნიშნულმა ვითარებამ ჩინეთი ღრმა სოციალურ კრიზისამდე

¹ Н. Т. С е н и н, Общественно-политические и философские взгляды Сунь Ят-сена ... М., 1956, гл. 29.

მიიყვანა. დროებით მიყუჩებული უკუბრუნებული წყალულები ისევ გა-
იხსნა; ახალი ძალით გაიშალა მასების ბრძოლა თავიანთი კაბალური
ყოფის წინააღმდეგ. ისევ გამოიღვიძეს და გააძლიერეს თავიანთი საქ-
მიანობა ფარულმა საზოგადოებებმა, რომლებიც, როგორც ლენინი
მიუთითებდა, ძველი ჩინური ამბოხების მეთოდებით იბრძოდნენ
თავიანთი მტრების წინააღმდეგ. თუ წინათ მასების აქტივობით სამხ-
რეთი და სამხრეთ-აღმოსავლეთ ჩინეთის ზღვისპირა რაიონები გა-
მოირჩეოდნენ, XIX—XX საუკუნეების მიჯნაზე მასების ბრძოლის
ასპარეზი გაფართოვდა და ჩრდილო ჩინეთამდე მიაღწია. ეს იმის
შედეგი იყო, რომ გაფართოვდა იმპერიალისტ კოლონიზატორთა
პარაზისის ასპარეზიც. იაპონელთა დამკვიდრება ტაივანსა და კორეაში,
გერმანელი იმპერიალისტებისა — შანდუნის პროვინციაში, მეფის
რუსეთისა — ჩრდილო-აღმოსავლეთ ჩინეთში ნიშნავდა მთელი ჩინე-
თის ჩათრევას მათი საქმიანობის სფეროში. ჩინელმა მშრომელებმა
როგორც სოფლად, ისე ქალაქად, თვალნათლივ დაინახეს, თუ რანი.
არიან უცხოელი კოლონიზატორები და რა „მისიით“ არიან მოსული
ისინი მათ ქვეყანაში.

ხალხის აღშფოთება, როგორც მასების სასოწარკვეთილების
სტიქიური ამონთხევა, ასეთ პირობებში მიმართული იყო როგორც
შინაგანი მოძალადეების, ისე უცხოელი კოლონიზატორების წინა-
აღმდეგ. „სიკვდილი უცხოელ დამპყრობლებს და გამყიდველ მოხე-
ლეებს, დავამხოთ ცინები, აღვადგინოთ მინები“, — აი რა ლოზუნ-
გებით იბრძოდნენ სტიქიურად ამოქმედებული მასები. სიჩუანის,
ძიანსის, გუანსის პროვინციებში, ჰაინანის კუნძულზე და რიგ სხვა
ადგილებში 1898—1899 წლებში ადგილი ჰქონდა მოსახლეობის
შეიარაღებულ გამოსვლებს როგორც არსებული ხელისუფლების,
ისე უცხოელი მოძალადეების წინააღმდეგ. ბრძოლის პროცესში ჩი-
ნელი მშრომელები, როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, თავიანთი
ჩამორჩენილობის, რელიგიური ფანატიზმის და ძველი ტრადიციების
ტყვეობაში ყოფნის გამო, ზოგჯერ ბრძოლის მეტად ჩამორჩენილ-
ბარბაროსულ ფორმებს იყენებდნენ.

მშრომელი მასების ბრძოლამ განსაკუთრებით მრისხანე ხასიათი
მიიღო ჩრდილო და ჩრდილო-აღმოსავლეთ ჩინეთში (შანდუნში,
ჯილის, შანსის პროვინციებში, ღუნბეიში), სადაც უცხოელ კოლო-
ნიზატორთა ექსპანსია, რომელიც ყველაზე გვიან დაიწყო, თავიდან-
ვე მეტად უხეშ ფორმებში განვითარდა. ქვეყნის ამ ნაწილში მიმ-
დინარეობდა ინტენსიური სარკინიგზო მშენებლობა, საკონცესიო
წამოწყებანი, ფოსტა-ტელეგრაფის ხაზების გაყვანა, წიაღისეულის
ექსპლოატაცია, რასაც რუსი, გერმანელი და სხვა ქვეყნების მონო-

პოლისტი საქმოსნები ეწეოდნენ. აქ იყო „საიჯარო“ ბაზების უმრავლესობა, სადაც ფეხმოკიდებული კოლონიზატორები განსაკუთრებით გამომწვევად მოქმედებდნენ. მისიონერებთან, ვაჭარ-მრეწველებთან, ფინანსისტებთან, სპეციალისტებთან და დიპლომატებთან ერთად აქ მრავლად იყვნენ უცხოელი მეზღვაურები და ჯარისკაცებიც. უცხოური საქონლის მოზღვავებამ ძლიერი დარტყმა მიაყენა ჩინურ წარმოებას და ხელოსნობას და ქუჩაში გამოყარა ასეულ ათასობით ხელოსანი და შინამრეწველი.

„რკინიგზებისა და ტელეგრაფის ხაზების მშენებლობა ზედმეტს ხდიდა საქონლის გადამზიდავთა, მენავეთა, საფოსტო კავშირის შეკრითა პროფესიას. რკინიგზების მშენებლობის დროს გლეხებს მასობრივად ერეკებოდნენ მიწებიდან. ყოველივე ამან თანდათანობით დააგროვა მასებში მწვავე სიძულვილი უცხოელი დამპყრობლებისადმი. მაგრამ ხალხის აღშფოთება მიმართული იყო არა მარტო უცხოელების წინააღმდეგ. ქვეყნისათვის მიყენებული უბედურებისათვის ჩინელი ხალხი ბრალს დებდა ცინების მმართველ დინასტიასაც“¹.

ჩინეთის ამ ნაწილში, კერძოდ შანდუნში, სადაც მოკალათებული იყვნენ და არნახული თავხედობით მოქმედებდნენ გერმანელი იმპერიალისტები, სახალხო ანტიიმპერიალისტური ბრძოლის დამწყების როლი შეასრულეს ფარულმა საზოგადოებებმა. ერთ-ერთი ასეთი ნახევრად რელიგიურ-მისტიკური ფარული საზოგადოება იყო „ი ხე ციუანის“ საზოგადოება, რომელიც, თავის მხრივ, „თეთრი შროშანის“ („ბაილიანძიაო“) ჩრდილო განშტოებას წარმოადგენდა („ი ხე ციუანი“ ქართულად ნიშნავს „მშვიდობისა და სამართლიანობისათვის ამართულ მუშტს“)².

„ი ხე ციუანის“ რიგებში გაერთიანებული იყვნენ და მის საქმიანობაში წამყვან როლს ასრულებდნენ გაჩანაგებული გლეხები, ქალაქის ღარიბობა, ყული, მენავეები, გაბედკრულებული ხელოსნები, ქარგალ-შეგირდები, წვრილი ვაჭრები, ნაწილობრივ მაწანწალები და ქალაქის „უსაქმო ბრბო“. „ი ხე ციუანის“ ხელმძღვანელთა მოწოდებით მასში გაერთიანებული მშრომელები ქმნიან „შეიარაღებულ რაზმებს“ („მშვიდობისა და სამართლიანობის რაზმებს“ — ი ხ ე ტ უ ა ნ ე ბ ს, საიდანაც წარმოიშვა თვით აჯანყების სახელწოდება).

¹ Г. Ефимов, Очерки по новой и новейшей истории Китая. М., 1951, гл. 127.

² ამ საზოგადოების სახელწოდებაში არსებული იეროგლიფის — ციუანის — მუშტის გამო კოლონიზატორებმა საზოგადოებასა და მის მებრძოლებს დაცინვით უწოდეს „ბოქსიორთა“ საზოგადოება და „ბოქსიორები“.

ზა). შანდუნის მოსახლეობის სტიქიურ გამოსვლას იმპერიალისტ დამპყრობელთა წინააღმდეგ ჰყავდა თავისი ხელმძღვანელები. ასეთები იყვნენ ლი ლაი-ჭუნი (ყოფილი ტაიბინელი), მენავე ჯან და-ჩუნი, ცაო ფუ-ტიანი (ქალაქის ღარიბობის წარმომადგენელი), ჯუ ხუნ-დენი და სხვები.

პირველ ხანებში იხეტუანელთა ბრძოლას არ ჰქონდა გამოკვეთილი ანტიიმპერიალისტური ხასიათი. უცხოელებთან ერთად ისინი უსწორდებოდნენ საძულველ მოხელეებს და ფეოდალ-მემამულეებსაც. მაგრამ 1899 წლის შუახანებიდან მდგომარეობა იცვლება. გერმანელ იმპერიალისტთა აგრესიის გაძლიერებამ და მათ მიერ დამსჯელი რაზმების დაგზავნამ აჯანყების ჩასახშობად კიდევ უფრო მძლავრი გაქანება მისცა. აჯანყებას და იგი უცხოელ მოძალადეთა წინააღმდეგ წარმართა. ამიერიდან მათი ლოზუნგი ხდება — „ცინთა წინააღმდეგ, მოვსპოთ უცხოელები“¹.

იხეტუანელები განსაკუთრებით შეუბრალებლად უსწორდებოდნენ უცხოელ მისიონერებს, მათ დაწესებულებებს და გაქრისტიანებულ ჩინელებს, რომლებსაც დაქირავებულ აგენტებად და ქვეყნის მოღალატეებად თვლიდნენ. ასე იქცეოდნენ ისინი არა იმიტომ, რომ ჩინელები ვერ იტანდნენ მისიონერთა ქადაგებას და ქრისტიანულ რელიგიას, არამედ მისიონერთა გამომწვევი მოქმედების გამო. ისინი აბუჩად იგდებდნენ ჩინელთა სარწმუნოებას, ადამ-ჩვეულებებს, ეროვნულ ტრადიციებს და აშკარა ძალადობა-ჯაშუშობასაც არ ერიდებოდნენ.

მანჯურიელთა ხელისუფლებამ განიზრახა შეიარაღებული ძალით ჩაეხშო შანდუნში აბოზოქრებული სახალხო მოძრაობა და სათანადო მითითება მისცა პროვინციის გუბერნატორ იუი სიანს. ამ უკანასკნელმა არ დააყოვნა და ჯარები გაგზავნა აჯანყებულთა წინააღმდეგ. მაგრამ ჯარის ნაწილი აჯანყებულთა მხარეზე გადავიდა, ნაწილი კი სასტიკად იქნა დამარცხებული. აჯანყებულთა წარმატებამ აიძულა გუბერნატორი და პროვინციის სხვა მოხელეები საკუთარ „ტყავზე“ ეფიქრათ და ტაქტიკური მოსაზრებით მოლაპარაკება გამართეს აჯანყების ხელმძღვანელებთან. მათ სურდათ შეესუსტებიათ აჯანყებულთა ანტიმანჯურიული განწყობილება და მათი რისხვა მარტო უცხოელების წინააღმდეგ წარემართათ. მოლაპარაკების შედეგად პროვინ-

¹ უნდა აღინიშნოს, რომ იხეტუანელებს ჰქონდათ თავიანთი სიმბოლური ნიშნები, საიდუმლო რიტუალები, წვრთნის წესები, მაგიური შელოცვები. მათ სკეროდათ მაგიური შელოცვების ძალის და დარწმუნებული იყვნენ თავიანთ უვნებადობაში. ისინი ნახევრად შეუიარაღებელი, ფანტატიურად ეხმებოდნენ ბრძოლაში, ბრძალ სწამდათ რა რომ მტრის ტყვია მათ არას დააკლებდა.

ციის ხელისუფლებამ ოფიციალურად ცნო იხეტუანელები ადგილობრივ სახალხო ლაშქრად, სამაგიეროდ აჯანყებულები დათანხმდნენ, ლოზუნგი — „ძირს ცინები, სიკვდილი უცხოელებს“, შეეცვალათ ლოზუნგით: „გაუმარჯოს ცინებს, სიკვდილი უცხოელებს“.

გერმანიისა და აშშ შტატების მთავრობათა მოთხოვნით 1899 წლის ბოლოს ჩინეთის მთავრობა იძულებული გახდა გადაეყენებია შანდუნის გუბერნატორი იუან სიანი და მის ნაცვლად დაენიშნა ცნობილი მილიტარისტი იუან ში-კაი, რომელსაც დაევალა მკაცრი ზომები მიეღო იხეტუანელთა წინააღმდეგ. ახალმა გუბერნატორმა გერმანელ ოკუპანტებთან ერთად მართლაც რომ დრაკონისებური ღონისძიებები მიიღო აჯანყებულების წინააღმდეგ. იგი შეუბრალებლად ზვრეტდა ასობით დატყვევებულ აჯანყებულს და მიწასთან ასწორებდა დასახლებულ პუნქტებს. მაგრამ არც ამ ზომებმა გამოიღო სასურველი შედეგები და არც გერმანელების მიერ ახალ-ახალი დამსჯელი რაზმების გაგზავნამ შანდუნში. აჯანყება კიდევ უფრო გაძლიერდა და შანდუნიდან მანჯურიის ტერიტორიას, ჯილისა და შანსის პროვინციებს მოედო. 1900 წლის დასაწყისისათვის იხეტუანელთა რიგებში რამდენიმე ასი ათასი კაცი იბრძოდა. რაზმები თავისუფლად მოქმედებდნენ ტიანძინის რაიონში და პეკინის მისადგომებშიაც კი გამოჩნდნენ.

რვა სახელმწიფოს
ინტერვენცია.

იხეტუანელთა დიდმა წარმატებამ სრული დაბნეულობა გამოიწვია პეკინის საიმპერატორო კარზე. მანჯურიელი თავკაცების ერთი ნაწილი მოითხოვდა აჯანყებულთა წინააღმდეგ ენერგიული ზომების მიღებას და მათ განადგურებას. ისინი ცისის აშინებდნენ: იმპერიალისტური სახელმწიფოები დამსჯელ ღონისძიებებს განახორციელებენ ჩვენს წინააღმდეგ და ქვეყნის ოკუპაციას მოახდენენ, თუ თავის დროზე არ აღვეკვეთთ ანტიუცხოურ აქტებს. მეორე ჯგუფი, რომელსაც პრინცი ლუანი მეთაურობდა, პირიქით, ქვრივ დედოფალს რჩევას აძლევდა თავი შეეკავებია აჯანყებულთა წინააღმდეგ ბრძოლისაგან. მხარი დაეჭირა მათთვის და საღვთო ომი გამოეცხადებია უცხოელი მოძალადეებისათვის. მათი შეხედულებით იხეტუანელთა წინააღმდეგ აშკარა ბრძოლა მეტად სახიფათო იყო მას შემდეგ კიდევ უფრო გაძლიერებია აჯანყება და მისთვის მკვეთრი ანტიფეოდალური და ანტიმანჯურიული მიმართულება მიეცა.

1900 წლის 14 ივნისს იხეტუანელთა მრავალრიცხოვანი რაზმები, რეგულარული ჯარის ნაწილებთან ერთად პეკინ-ტიანძინის რკინიგზის ხაზის გადაჭრისა და საფოსტო ხაზის გაწყვეტის შემდეგ პეკინში შევიდნენ. მათ დაიპირეს ქალაქის დიდი ნაწილი და ალყა შე-

მოარტყეს უცხოელთა საკონსულოების უბანს. აჯანყებულებმა და-
არბიეს მთავრობის რამდენიმე დაწესებულება, მოშალეს კავშირის
საშუალებები და ზოგიერთი საძლველი მოხელე სიკვდილით დასა-
ჯეს, მოკლეს გერმანიის ელჩი ფონ-კეტლერი და იაპონიის საელჩოს
მრჩეველი სუგიამა, რომლებიც განსაკუთრებით გამომწვევად მოქ-
მედებდნენ. უცხოელმა ელჩებმა და მოსამსახურე პერსონალმა ათე-
ული უცხოელი ჯარისკაცისა და გაქრისტიანებული ჩინელების დახ-
მარებით, გაამაგრეს საელჩოები და მოაწყვეს თავდაცვა. ცისის გან-
კარგულებით მათ ფარულად ეხმარებოდნენ სურსათ-სანოვავით და
სხვა აუცილებელი ნივთებით. მათი წინააღმდეგობის დასაძლევად
იხეტუანელებმა ვერ გამოიყენეს არტილერია, პეკინის გარნიზონმა
კი „ნეიტრალიტეტი“ შეინარჩუნა და ამბების განვითარებას დაე-
ლოდა.

იხეტუანელთა სატახტო ქალაქში შესვლამ და იმპერიალისტი
კოლონიზატორების აშკარა აგრესიაზე გადასვლამ ჩინეთის წინა-
აღმდეგ ბოლო მოუღო ცისის ხროვის მერყეობას. მან ცბიერი მო-
საზრებით აჯანყებულთა მეგობრად გამოაცხადა თავი და 21 ივნისს
გამოაქვეყნა დეკრეტი დიდი სახელმწიფოებისათვის ომის გამოცხა-
დების შესახებ.

ცისისა და საიმპერატორო კარის რეაქციულ ხროვას, რომელიც
ქვეყნის პატრიოტისა და აჯანყებულთა მეგობრის სამოსელით შეი-
ნიღბა, სინამდვილეში, როდი სურდა ხალხს დაყრდნობოდა და ჭეშ-
მარიტად სამამულო ომი ეწარმოებია. მხოლოდ გარემოებამ, საკუ-
თარი კლასობრივი ინტერესების დაცვის მოსაზრებებმა უკარნახეს
მას ასეთი „სარისკო“ ნაბიჯი გადაედგა. ამბების შემდგომმა განვი-
თარებამ ნათელჰყო მისი „პატრიოტიზმის“ ნამდვილი არსი. უცხო-
ელი კოლონიზატორებისათვის „საღვთო“ ომის გამოცხადების შემ-
დეგაც ეს ხროვა განაგრძობდა თვალთმაქცობას და ვერაგობას...
სიტყვით ის იხეტუანელებთან იყო, საქმით კი ფარულ კავშირს არ
წყვეტდა იმპერიალისტური სახელმწიფოების მთავრობებთან და მათ
საელჩოებთან. ამასთან ერთად უნდა აღინიშნოს, რომ დიდმოხელე-
თა და გენერალიტეტის ნაწილი ყოველმხრივ საბოტაჟს უწევდა
„საღვთო“ ომს და განაგრძობდა „მეგობრულ“ კავშირს უცხოელ
მოძალადეებთან. ზოგიერთი პროვინცია (უმთავრესად სამხრეთ-აღ-
მოსავლეთით) შემდეგშიც არ წყვეტდა მათთან ურთიერთობას და
დახმარებასაც კი უწევდა მათ ჭეშმარიტ პატრიოტებთან ბრძოლაში.

ამბების მეტად საშიშმა ხასიათმა შეაშფოთა იმპერიალისტური
ბანაკი. მათი პოზიციები და ინტერესები ჩინეთში სერიოზული
საფრთხის წინაშე აღმოჩნდა. ამიტომ იყო, რომ იმპერიალისტ კო-

ლონიზატორთა რიგებში არსებული მძაფრი წინააღმდეგობის მიუხედავად, მათ მაინც შეძლეს საერთო ენის გამონახვა და ერთობლივი ნაბიჯების გადადგმა იხეტუანელთა საშიში აჯანყების სისხლში ჩასახშობად. შეიქმნა 8 იმპერიალისტური სახელმწიფოს (რუსეთი, იაპონია, ინგლისი, ამ შტატები, საფრანგეთი, გერმანია, ავსტრია-უნგრეთი და იტალია) კოალიცია, რომელმაც ინტერვენციასზე აიღო გეზი და ჩინეთში გაგზავნა სათანადო დამსჯელი რაზმები.

1900 წლის ივლისის პირველ რიცხვებში იმპერიალისტმა ინტერვენტებმა ტიანძინის რაიონში თავი მოუყარეს დიდძალ სამხედრო ფლოტს და 40 ათასზე მეტ ჯარისკაცს. ამ არმიის შემადგენლობაში იყო კოალიციაში შემავალი ყველა ქვეყნის კონტინგენტები. მაგრამ მისი უმრავლესობა მაინც რუსეთისა და იაპონიის რაზმებისაგან შედგებოდა. გაერთიანებული არმიის სარდლად, კაიზერ ვილჰელმ II დაჟინებით მოთხოვნით, დაინიშნა გერმანელი ფელდმარშალი ვალდერზე.

პირველი იერიში ინტერვენტებმა ტიანძინზე მიიტანეს. იერიშის ბაზად მათ გამოიყენეს დაგუს ფორტი, რომელიც აიღეს ჯერ კიდევ ივნისში ფლოტისა და არმიის კომბინირებული მოქმედებით. იხეტუანელებმა რეგულარულ ნაწილებთან ერთად გმირული წინააღმდეგობა გაუწიეს ინტერვენტთა თავიდან ფეხებამდე შეიარაღებულ, რიცხობრივად ჭარბ არმიას. ბრძოლა თითქმის ერთ თვეს გაგრძელდა. ინტერვენტებმა მხოლოდ 14 ივლისს შეძლეს ნახევრად დანგრეული და გადამწვარი ტიანძინის აღება.

ტიანძინის აღებისა და მისი მშვიდობიანი მოსახლეობის ათასობით უმოწყალოდ გაჟლეტის შემდეგ, ინტერვენტთა არმიამ რუსი გენერლის ლინევიჩის სარდლობით პეკინზე დაიწყო შეტევა. 14—15 აგვისტოს იმპერიალისტ კოლონიზატორთა გაერთიანებული ძალები, რომელიც ცეცხლითა და მახვილით მიიწევდა წინ, დაეუფლა ციხეების მიერ მიტოვებულ სატახტო ქალაქს და გარემოცვისაგან გაათავისუფლა ელჩთა უბანი. ცისი და მთავრობის მთელი შემადგენლობა სიანის მიმართულებით გაიქცა. ამ დროისათვის მანჯურიელმა მმართველებმა სავსებით ჩამოიხადეს ნიღაბი და გამოავლინეს თავიანთი გამცემლური სახე. ცისიმ მთავრობის ჯარის ნაწილებს უბრძანა, ინტერვენტებს შეერთებოდნენ და მათთან ერთად ემოქმედათ პატრიოტების — იხეტუანელთა წინააღმდეგ, შეუბრალებლად გაეჟლიტათ ისინი.

ინტერვენტთა გაერთიანებული ძალების მთავარსარდალი გერმანელი ფელდმარშალი ვალდერზე მხოლოდ 1900 წლის სექტემბერში ჩავიდა ჩინეთში მრავალათასიან გერმანულ რაზმთან ერთად და

შეუდგა თავისი „საპატიო“ მისიის შესრულებას. რაკი პეკინის აღებით იხეტუანელთა ორგანიზებული წინააღმდეგობა შეწყდა, იმპერიალისტთა გაერთიანებულმა ძალებმა ვალდერზეეს სარდლობით ხელი მიყვეს აჯანყებულთა დაქსაქსული რაზმებისა და სოფლისა და ქალაქის მშვიდობიანი მოსახლეობის აწიოკებას, დასახლებული პუნქტების მიწასთან გასწორებას.

იმპერიალისტ კოლონიზატორებს შორის ჯერ კიდევ საომარი ოპერაციების დასაწყისისათვის იჩინა თავი მძაფრმა წინააღმდეგობამ. პეკინის აღების შემდეგ ეს წინააღმდეგობა კიდევ უფრო გაღრმავდა. ინტერვენციაში მონაწილე სახელმწიფოებს მორიგი მტაცებლური გეგმები ჰქონდათ შემუშავებული, რომლის რეალიზაციასაც ფიქრობდნენ ისინი ამ ინტერვენციის პროცესში. მეფის რუსეთს სურდა ჩრდილო-აღმოსავლეთ ჩინეთის მოწყვეტა ჩინეთისაგან და იქ გაბატონება, ინგლისს—სამხრეთ ჩინეთის პროვინციებისა და იანძის ველისა, გერმანელებს — შანდუნის ნახევარკუნძული, იაპონელებს — ფუძიანის პროვინცია, ფრანგებს — იუნანი. არცერთ დიდ ონავარს არ სურდა მოქიშპის წარმატება და მისი გეგმების რეალიზაცია. ის მძაფრი შეხლა-შემოხლა და დიპლომატიური ბრძოლა, რომელიც ფარულად მიმდინარეობდა მათ შორის ამ პერიოდში, ამის ნათელი ილუსტრაცია იყო.

„აზიელ ყვითელკანიან მონათა“ აჯანყებით გაბოროტებულმა „ცივილიზატორმა“ იმპერიალისტებმა ენით აუწერელი მხეცობა და ბარბაროსობა ჩაიდინეს იხეტუანელთა წინააღმდეგ ბრძოლის პროცესში. მათ დაანგრეს და გადაწვეს დასახლებული პუნქტები. მიიტაცეს და გააჩანაგეს ჩინელ მშრომელთა შრომით და ოფლით შექმნილი მატერიალური დოვლათი, გაანადგურეს (პეკინში, ტიანძინსა და სხვა ადგილებში) მრავალი უნიკალური არქიტექტურული ნაგებობა; ვანდალებივით მიესიენ და მიითვისეს ჩინური მხატვრობის, ქანდაკების, ხელით ნაკეთობის, არქეოლოგიურ-ეთნოგრაფიული ღირებულების მქონე ძვირფასი რელიქვიები, ძვირფასი ხელნაწერები, აღმოსავლური წიგნები და სხვ. მეოცე საუკუნის კანიბალებმა აწამეს, დახვრიტეს, ჩამოახრჩვეს. ხიშტებით აკუწეს, ზარბაზნებით გაისროლეს, ზღვებსა და მდინარეებში ჩაახრჩვეს ასეული ათასი იხეტუანელი ჯარისკაცი, მშვიდობიანი მოსახლეობა. მათ არ დაინდეს თვით ძუძუმწოვარი ბავშვები, მოზარდები. ქალები და მოხუცები.

უდანაშაულო ჩინელების მხეცური ანგარიშსწორების საქმეში განსაკუთრებით „თავი ისახელეს“ გერმანელმა იმპერიალისტებმა ვალდერზეეს მეთაურობით. გერმანელთა დამსჯელმა რაზმებმა სრულყოფილად შეასრულეს კაიზერ ვილჰელმ II-ის დავალება: ტყვეები არ წა-

მოეყვანათ, შებრალება არ გამოეჩინათ, არავინ დაენდოთ, ვაზნები არ დაეზოგათ. მარტო 1900 წლის ბოლოდან 1901 წლის აპრილამდე 18 დამსჯელი ექსპედიცია მოეწყო პეკინისა და ტიანძინის რაიონებში, ჩღრილო ჩინეთის სხვა ადგილებში; აქედან 37 ექსპედიცია გერმანელებს ეკუთვნოდათ. ამ ექსპედიციების დროს გერმანელი და სხვა ინტერვენტები წვაგდნენ და ანადგურებდნენ ყველაფერს, უბრალო გართობისათვის ელეტდნენ ასობით უმწეო მშვიდობიან მოსახლეობას, ძარცვავდნენ და იტაცებდნენ ყოველგვარ ფასეულობას... გერმანული გაზეთის „კელნიშე ცაიტუნგი“-ს ცნობით, გერმანულ-ინგლისურმა დამსჯელმა რაზმმა ამოჰლიტა ქალაქ ლიანსიანის მამრობითი სქესის მთელი მოსახლეობა (12 ათასი კაცი), გარეკა ბავშვები და ქალები, რის შემდეგაც ქალაქს ოთხი მხრიდან ცეცხლი წაუკიდა და დაწვა.

აი, ზოგიერთი ცნობები გერმანელ ოკუპანტთა მხეცობის შესახებ, რომელიც გერმანელი ჯარისკაცებისა და ოფიცრების წერილების საფუძველზე გამოაქვეყნეს გერმანიის სოციალ-დემოკრატიულმა პრესამ და სხვა ქვეყნების პროგრესულმა ორგანოებმა:

„მე აქ ყველაფერი მომწონს, — წერს ერთი გერმანელი ინტერვენტი, — როცა ფული არა გაქვს, მიდიხარ პირველ მდიდარ ჩინელთან, სცემ მას როგორც რიგია და მიგაქვს ფული. თუ წინააღმდეგობა გაგიწია, იქვე დაახრჩობ“.

„ჩვენ ისე ველეტ ჩინელებს, რომ მგონი ჩინელები არასოდეს დაივიწყებენ გერმანელ ჯარისკაცებს“, წერს მეორე კიოჩიოდან გამოგზავნილ წერილში.

„ყველაფერი განადგურებულია, სოფლები გადამწვარია, — ვკითხულობთ ტიანძინიდან გამოგზავნილ წერილში, — სოფლებსა და შარაგზებზე დახოცილთა გვამებისა და მშვიერი ძალების მეტს კაცი ვერაფერს შეხვდება... მდინარე პეიჰოი გვამებითაა სავსე“.

„საყვარელო დედავ! — წერს ერთ-ერთი გერმანელი ინტერვენტი, რომელსაც სავსებით არ დაუკარგავს ადამიანის სახე, — არ შემეძლია ავწერო ყველაფერი ის, რაც აქ ხდება. გულჩვილი კაცი უეჭველად გაგიჟდება; რომ ნახოთ, თუ როგორ უწყალოდ ვხოცავთ და ველეტ ჩინელებს. ისე ექცევიან მათ, თითქოს კაცები კი არა, ძაღლები იყვნენ!“¹.

ინტერვენტთა ჩადენილმა სიმხეცემ ჩინეთში მთელი პროგრესული მსოფლიოს აღშფოთება გამოიწვია. გერმანიაშიც კი გაისმა

¹ ვ. დონაძე, იხეტუნელთა... ანტიიმპერიალისტური აჯანყება ჩინეთში და მისი გამოძახილი საქართველოში. თსუ შრომები, ტ. 51, გვ. 151—153.

პროტესტის ხმა. გერმანიის სოციალ-დემოკრატიული პარტიის ლიდერმა ვ. ლიბკნეხტმა რაიხსტაგში წაიკითხა ჩინეთში მყოფი გერმანელი ჯარისკაცების რამდენიმე წერილი, სადაც ცინიკური გულახდილობით იყო მოთხრობილი გერმანელ ინტერვენტთა მიერ ჩადენილ აღმაშფოთებელ ბოროტმოქმედებათა შესახებ. ამ აქტებისათვის მან ბრალი დადო ვილჰელმ II მთავრობას და დასძინა: „ისეთი სისასტიკენი, რაც ჩადენილია ამ ომში, არ ჩაუდენიათ არც ჰუნებს, არც ჩინგის ხანს, არც ტამერლანს“.

რუსეთის მუშათა კლასმა მეფის ოფიციალური პრესისა და „ლიბერალური“ ბურჟუაზიის ანტიჩინური ღრიანცელის მიუხედავად სავსებით სწორად შეაფასა ჩინეთში წარმოებული ომი და მით შეასრულა თავისი ინტერნაციონალური ვალი.

„1900. ახრჩობენ ჩინეთს ყველა ერთად: გერმანია + რუსეთი + შეერთებული შტატები + იაპონია + ინგლისი + საფრანგეთი“, — წერდა ვ. ი. ლენინი 8 იმპერიალისტური სახელმწიფოს კოალიციის ინტერვენციის შესახებ ჩინეთში¹.

1900 წლის დეკემბერში საერთო რუსულ რევოლუციურ გაზეთ „ისკრაში“ (№ 1) გამოქვეყნდა ლენინის სტატია „ჩინეთის ომი“, რომლითაც იგი რუსეთის მუშათა კლასისა და მთელი პროგრესული ინტელიგენციის სახელით გამოეხმაურა ჩინეთის ამბებს და ფარდახადა იქ წარმოებული ომის ნამდვილ მიზეზებს. ლენინმა სამარცხვინო ბოძზე გააკრა იმპერიალისტი ინტერვენტები, მათ შორის რუსეთის ცარიზმიც და სააშკარაოზე გამოიტანა მათგან ჩადენილი საშინელებანი.

აღნიშნავდა რა მეფის რუსეთის აქტიურ მონაწილეობას იხეტუანელთა აჯანყების სისხლში ჩახშობის საქმეში და ოფიციალურ პრესაში წარმოებულ ანტიჩინურ კამპანიას, ლენინი წერდა: „...ჩინელ ხალხს არაფრით და არასოდეს არ შეუვიწროვებია რუსი ხალხი. ჩინეთის ხალხი თვითონ იტანჯება იმავე ბოროტებათაგან, რომელთაგან არაქათი ელევია რუს ხალხსაც, — აზიური მთავრობისაგან, რომელიც გამოსაღებებს აგლეჯს დამშეულ გლეხებს და სამხედრო ძალით ახშობს ყოველგვარ მისწრაფებას თავისუფლებისადმი, — იტანჯება კაპიტალის უღლისაგან, კაპიტალისა, რომელიც შუა სამეფოშიაც შეჭრილა“².

სტატიაში ლენინმა სასაცილოდ აიღო ჩინეთის ომის გამჩაღებელ იმპერიალისტ მოძალადეთა ღრიანცელი იმის შესახებ, თითქოს ჩინელების თავდასხმა უცხოელებზე გამოეწვიოს „ყვითელკა-“

¹ В. И. Ленин. Тетради по империализму, М., 1939, гл. 621.

² ვ. ი. ლენინი თხზ. ტ. 4, გვ. 462—463.

ნიანთა რასის მტრობას „თეთრკანიანებისადმი“, „...ჩინელების სიძულვილს ევროპის კულტურისა და ცივილიზაციისადმი“. მან ფარდა ახადა ერთი მხრივ ამ ომის ნამდვილ სარჩულს, ხოლო მეორე მხრივ, ევროპელებისადმი ჩინელების უნდობლობისა და სიძულვილის უსაფუძვლობას.

„დიახ, ჩინელებს მართლაც სძულთ ევროპელები, — წერდა ლენინი, — მაგრამ რომელი ევროპელები სძულთ მათ, და რატომ სძულთ? ევროპის ხალხები კი არა სძულთ ჩინელებს — მათთან შეტაკებები არ ჰქონიათ, — მათ სძულთ ევროპელი კაპიტალისტები და კაპიტალისტების მორჩილი ევროპის მთავრობები. განა შეეძლოთ ჩინელებს არ შეეტყულებინათ ის ადამიანები, რომლებიც ჩინეთში მიდიოდნენ მხოლოდ გამდიდრებს გულისათვის, რომლებიც თავიანთი ნაქები ცივილიზაციით სარგებლობდნენ მხოლოდ მოტყუების, ძარცვა-გლეჯისა და ძალმომრეობისათვის, რომლებიც ჩინეთთან ომებს აწარმოებდნენ მხოლოდ იმისათვის, რომ მიეღოთ ხალხის გამაბრუებელი ობიექტით ვაჭრობის უფლება...“¹.

ჩინელი ხალხის ანტიიმპერიალისტური ბრძოლა, ამგვარად, მარცხით დამთავრდა. სტიქიურობამ, ნათელი პროგრამის უქონლობამ, სამხედრო-ტაქტიკურმა შეცდომებმა, უმწეო ხელმძღვანელობამ, ინტერვენტთა ტექნიკურ-რიცხოვრივმა უპირატესობამ და ცისის რეაქციული ხროვის გამცემლობამ განაპირობა იხეტუანელთა სრული მარცხი.

მანჯურიელმა მმართველებმა, რომლებმაც თავიანთი ვერაგობით ზურგიდან მახვილი ჩასცეს ეროვნული ღირსებისათვის მებრძოლ ჩინელ პატრიოტებს, სამარცხვინო კაპიტულაცია მოახდინეს იმპერიალისტ ინტერვენტთა წინაშე. მათ ლი ხუნ-ჩანს და მიხრწნილ პრინც ცინს დაავალეს გამარჯვებულ ინტერვენტებთან მოლაპარაკების წარმოება.

მოლაპარაკება 1900 წლის ბოლოს დაიწყო და თითქმის ერთი წლის განმავლობაში მიმდინარეობდა. ამის მიზეზი იყო როგორც იმპერიალისტთა რიგებში არსებული ღრმა წინააღმდეგობა, ისე მათ მიერ წამოყენებული გადაჭარბებულად თავხედური მოთხოვნები. მოლაპარაკების პროცესში იმპერიალისტმა მტაცებლებმა ათასგვარი მუქარა მოიმარჯვეს ჩინეთის წინააღმდეგ და განიზრახეს თავიანთი გეგმების სრული რეალიზაცია. მაგრამ ურთიერთქმედობამ და ახალი სახალხო აჯანყების შიშმა ჩაშალა მათი ვერაგული ზრახვები.

1901 წლის 7 სექტემბერს მოლაპარაკება დამთავრდა. გამარჯვებუ-

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 4, გვ. 458.

ლებმა და დამარცხებულმა ჩინეთმა ხელი მოაწერეს ე. წ. „დასკვნით ოქმს („ბოქსიორთა ოქმს“). ამ ხელშეკრულებით ჩინეთს უნდა გადაეხადა დიდძალი კონტრიბუცია (450 მილ. ლიანის — 650 მილიონი მანეთის რაოდენობით), რომელიც 4%-ის დარიცხვით 1,5 მილიარდ მანეთს აღემატებოდა; იგი ვალდებული იყო დაენგრია დაეღუს ფორტი და ყველა სიმაგრე პეკინსა და ზღვას შორის; უნდა დაესაჯა აჯანყებაში მონაწილე ყველა დიდმოხელე და სასახლის თავკაცი; გარდაექმნა ძუნღიამინი საგარეო საქმეთა სამინისტროდ; გადაეცა დიდი სახელმწიფოებისათვის საბაჟო შემოსავალი და მარილის გადასახადი; იკრძალებოდა ყველა ანტიუცხოური საზოგადოების საქმიანობა. ოქმი ჩინეთს უკრძალავდა იარაღის შეზიდვას, უცხოელ იმპერიალისტებს კი უფლებას აძლევდა ყოლოდათ თავიანთი რაზმები პეკინსა და ზღვას შორის დამაკავშირებელ გზებზე; უცხოელთა საკონსულოს კვარტალი ცხადდებოდა თავისებურ ნაკრძალად, სადაც ჩინელებს ეკრძალებოდათ დასახლება და ცხოვრება, ყოველი ქვეყნის საკონსულოს უფლება ჰქონდა ყოლოდა საკუთარი სამხედრო დაცვა.

როგორც ვხედავთ, „დასკვნითი ოქმი“ მეტად მძიმე და შეურაცხმყოფელი იყო ჩინეთისათვის. მან ახალი ტვირთი და ვალდებულებანი დააკისრა ისედაც არათანასწორუფლებიან ხელშეკრულებათა ხლართებში გაბმულ „ცენტრალურ იმპერიას“ და იგი საერთაშორისო იმპერიალიზმის ნახევარკოლონიად აქცია¹.

იხეტუანელთა 1899/1901 წლების აჯანყება მასიური სახალხო აჯანყება იყო. მის ძირითად მამოძრავებელ ძალებს წარმოადგენდნენ გაბედკრულებული გლეხობა, ხელოსნები, მენავეები და სხვა მშრომელები. მიუხედავად თავისი გრანდიოზული მასშტაბისა, ამ სამართლიან ანტიიმპერიალისტურ ბრძოლას ახასიათებდა სტიქიურობა და რელიგიური ელფერი. იხეტუანელთა აჯანყებას, მისი დამარცხების მიუხედავად, უკვალოდ არ ჩაუვლია. იგი წარმოადგენდა განმათავისუფლებელი ანტიიმპერიალისტური და ანტიფეოდალური ბრძოლის იმ ერთ-ერთ დიდ ნაკადს, რომელიც გაიშალა XIX ს-ის 40-იანი წლებიდან. მან ქვეყანას დაანახვა ჩინელი ხალხის წინააღმდეგობის დიდი ძალა, რამაც ჩაშალა ჩინეთის ტერიტორიული დანაწილების იმპერიალისტური გეგმები. მან სავსებით ჩამოხადა ნიღაბი

¹ საერთაშორისო იმპერიალიზმის დიდ აგენტს, ჩინეთის სახელით „დასკვნით ოქმზე“ ხელი რომ მოაწერა ლი ხუნ-ჯანს ამის შემდეგ დიდხანს არ უცხოვრია. 2 თვის შემდეგ იგი გარდაიცვალა. მსხვილმა გერმანელმა არქიმილიონერმა, „ზარბაზნების მეფემ“ კრუპმა დააფასა მისი „ამაგი“ და მას თავის სამშობლოში ძველი აუგო.

იმპერიალისტ მტაცებლებს, ცხადყო მათი „ნაქები ცივილიზაციის“ მტაცებლური არსი, რითაც ბიძგი მისცა მოსახლეობის ანტიიმპერი-ალისტური განწყობილების შემდგომ გაძლიერებას.

ჩინეთი „აზიის ბაზოლვიკების“ პერიოდში

ჩინეთი, როგორც
დიდი იმპერიალის-
ტურ სახელმწიფო-
თა ნახევარკოლონია.

„იხეტუანელთა“ 1899—1901 წლების სახალხო ანტიიმპერიალისტური აჯანყების დამარცხებით დამთავრდა ჩინელი ხალხის რევოლუციურ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის ერთი დიდი ეტაპი. ამავ პერიოდიდან საფუძველი ჩაეყარა მეორე ეტაპს — ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციის ეტაპს, როდესაც „ძვე-ლი ჩინური ამბოხებები შეგნებულ დემოკრატიულ მოძრაობაში გა-დაიზარდა“.

ეს ახალი ვითარება განაპირობა იმპერიალისტური სახელმწიფოე-ბის ექსპანსიის სფეროს გაფართოებამ, ჩინეთის სოციალურ-ეკო-ნომიურ და პოლიტიკურ ყოფაში მომხდარმა მორიგმა ცვლილებებმა და ახალმა მოვლენებმა მსოფლიო პოლიტიკასა და დიდ იმპერიალის-ტურ სახელმწიფოთა ურთიერთობაში.

XX საუკუნის დასაწყისიდან მკვეთრად გაძლიერდა იმპერია-ლისტურ სახელმწიფოთა ექსპანსია ჩინეთში, გაიზარდა საერთაშო-რისო მონოპოლისტურ საქმოსანთა დაინტერესება და მათი მოღვა-წეობის არე. ამის კვალობაზე ჩინეთი კიდევ უფრო მეტად იქნა ჩათრეული მსოფლიო მეურნეობის სფეროში და შესაბამისად ახალ ფაზაში შევიდა მის ნიადაგზე დიდ იმპერიალისტურ სახელმწიფოებს შორის არსებული ქიშპობა და ბრძოლა.

„დასკვნიტ ოქმზე“ ხელმოწერის შემდეგ იმპერიალისტურ სახელ-მწიფოთა კონტროლს დაექვემდებარა თითქმის მთელი ჩინეთის სა-ბაჟოები. ამით მათ ხელში გადავიდა ამ ქვეყნის შემოსავლის დიდი ნაწილი და მკვეთრად გაიზარდა მანჭურიელთა ხელისუფლების ფი-ნანსური დამოკიდებულება საერთაშორისო ფინანსური წრეებისად-მი. ამას დაემატა ისიც, რომ იმპერიალისტ კოლონიზატორებმა, ჩი-ნეთის „გავლენის სფეროებად“ განაწილების შესაბამისად, ხელთ იგდეს ახალი რკინიგზების მშენებლობა. 1903 წელს დამთავრდა აღ-მოსავლეთ ჩინეთის რკინიგზის მშენებლობა, რამაც თუ ერთი მხრივ, გააძლიერა რუსეთის პოზიციები ჩრდილო-აღმოსავლეთ ჩინეთში, მეორე მხრივ, ბიძგი მისცა ამ რაიონის ეკონომიურ განვითარებას და ათვისებას. თუ წინათ იმპერიალისტური სახელმწიფოები უშუა-ლოდ აწარმოებდნენ რკინიგზების მშენებლობას, XX საუკუნის და-

საწყისიდან ისინი მიზნობრივ სესხებს აძლევენ ცინებს და თავიანთ წარმომადგენლებს ნიშნავენ ამ სესხების მიზნობრივი გამოყენების კონტროლის გასაწევად.

ქვეყნის შემდგომი ფინანსური დაკაბალების მიზნით იმპერიალისტურმა სახელმწიფოებმა ბანკების დაარსება დაიწყეს. ბანკების მეშვეობით ხორციელდებოდა ჩინეთის ფულის მიმოქცევისა და ფინანსების კონტროლი. პარალელურად ამისა სწრაფი ტემპით მიმდინარეობდა უცხოური ფინანსური წრეების კაპიტალის დაბანდება ჩინეთის სახალხო მეურნეობის სხვადასხვა დარგებში. ეს ქვეყანა „თავისუფალი კაპიტალის“ ხელსაყრელი დაბანდების ერთ-ერთ ყველაზე დიდმნიშვნელოვან ასპარეზად იქცა.

1902 წელს ჩინეთში ინვესტირებული უცხოური კაპიტალის საერთო ჯამი უდრიდა 787,3 მილიონ ამერიკულ დოლარს (აქედან ინგლისის დაბანდებული ჰქონდა 260,3 მლნ ამერიკული დოლარი, რუსეთს — 246 მლნ., გერმანიას — 124,3 მლნ, საფრანგეთს — 91,1 მლნ, იაპონიას — 2,8 მლნ), 1913 წლისათვის კი მისი რაოდენობა 1610,3 მილიონ ამერიკულ დოლარამდე გადიდა (აქედან ინგლისზე მოდიოდა 607,5 მლნ. ამერიკული დოლარი, რუსეთზე — 269 მლნ. დოლარი, გერმანიაზე — 263,6 მლნ., საფრანგეთზე — 171,4 მლნ., აშშ-ს შტატებზე — 49,3 მლნ. დოლარი, იაპონიაზე — 23,4 მლნ. დოლარი).

დღითი დღე იზრდება იმპერიალისტური სახელმწიფოების სავაჭრო ოპერაციები ჩინეთთან. დიდდება როგორც უცხოური სამრეწველო საქონლისა და ფუფუნების საგნების შეზიდვა ჩინეთში. ისე კომპრადორული ბურჟუაზიის მეშვეობით ჩინური ნედლეულისა და სურსათ-სანოვაგის გაზიდვა საზღვარგარეთ. 1902 წლიდან 1912 წლამდე ჩინეთის საგარეო ვაჭრობის მოცულობა გაიზარდა 230% (368,6 მლნ. დოლარიდან 843,6 მლნ. დოლარამდე). ჩინეთთან ვაჭრობაში პირველ ადგილს იჭერს იაპონია, მეორეს—ინგლისი, მესამეს — აშშ-ს შტატები და ა. შ.

მაგრამ ჩინეთი არა მარტო ნახევრადკოლონიური, არამედ ნახევრადფეოდალური ქვეყანა იყო. გლეხობის ფეოდალური ექსპლოატაცია მემამულეების, ვაჭარ-კომპრადორთა და მევახშეების მიერ, ნატურალური მეურნეობის ფორმების დიდი ხვედრითი წონა, გლეხობის უკიდურესად დუხჭირი ცხოვრება და შინაგანი ბაზრის უმნიშვნელო ტევადობა წარმომადგენდა მეორე სერიოზულ დაბრკოლებას, რაც ხელს უშლიდა ქვეყნის საწარმოო ძალების განვითარებას; ამიტომ ჩინეთში გაბატონებული ფეოდალური წესების ლიკვიდაცია და ამ წესების დარაჯად მდგომი მანჯურიელთა დინასტიის ბატონობის

დამზომა მეორე დიდმნიშვნელოვანი ამოცანა იყო, ურომლისოდაც შეუძლებელი იყო ქვეყნის ეკონომიკის სწრაფი აღმავლობა და კაპიტალიზმის განვითარების დაჩქარება.

მიუხედავად იმპერიალიზმის ძალმომრეობისა და ფეოდალური ურთიერთობის დიდი ხვედრითი წონისა, ამ ქვეყანაში მაინც თანდათანობით ყალიბდება წარმოების კაპიტალისტური წესი. XIX საუკუნის დასასრულსა და XX საუკუნის დასაწყისში... ჩინეთის ეროვნულმა კაპიტალიზმმა თავისი განვითარების გზაზე უკვე გადადგა პირველი ნაბიჯები.

დროის მოკლე მონაკვეთში ეროვნული კაპიტალის სახსრებით ჩინეთში აიგო ბევრი ახალი სამრეწველო საწარმო, უპირატესად საფეიქრო ფაბრიკები, გემოკვების ქარხნები და საფქვავე წისქვილები. 1895 წელს საფეიქრო მრეწველობაში სულ 221,7 ათასი თითისტარი იყო, 1911 წელს კი თითისტართა რიცხვი 830 ათასს აღემატებოდა. 1903—1908 წლებში რეგისტრირებული იყო 127 ახალი საწარმო, 1911 წლისათვის კი მათი რიცხვი 177-დე გადიდდა. საფაბრიკო-საქარხნო მშენებლობასთან ერთად გაიზარდა ყურადღება წიაღისეულის ძიებისა და ექსპლოატაციისაკენ. ამუშავდა ათეული მაღარო და შახტი, გადიდდა ადგილობრივი ქვანახშირის ამოღება და რკინის მადნის მოპოვება.

წარმოების კაპიტალისტური წესის ჩამოყალიბებას და ეროვნული მრეწველობის ზრდას ნახევრადკოლონიური და ნახევრადფეოდალური ქვეყნის პირობებში დიდი პროგრესული მნიშვნელობა ჰქონდა. იგი მორიგ ძვრებს ახდენდა სოციალურ-კლასობრივ ურთიერთობაში და ახალი სოციალური ძალები გამოჰყავდა ცხოვრების სარბიელზე. გაიზარდა ეროვნული ბურჟუაზიის რიგები და შესაბამისად გაძლიერდა მისი ეკონომიური ღონე. იგი მნიშვნელოვანი ძალა გახდა, რომელსაც შეეძლო აქტიური როლი შეესრულებია პოლიტიკურ ცხოვრებაში. ამის პარალელურად კიდევ უფრო წინ წავიდა ეროვნული პროლეტარიატის ფორმირების პროცესი. 1911 წლისათვის ჩინეთში აღრიცხული იყო 700 ათასამდე სამრეწველო მუშა, რომელიც დასაქმებული იყო სხვადასხვა სამრეწველო საწარმოებში. ჩინეთის ახალგაზრდა მუშათა კლასს შეეძლო თავისი სიტყვა ეთქვა ეროვნულ-განმათავისუფლებელ ბრძოლაში და უფრო ენერგიულად ებრძოლა საკუთარი კლასობრივი ინტერესების დასაცავად. მაგრამ სუსტი ორგანიზებისა და იდეურ-პოლიტიკურად ნაკლები მომწიფებულობის გამო მას ჯერ კიდევ არ ჰქონდა შესაძლებლობა სათავეში ჩადგომოდა გლეხობისა და სხვა პატრიოტულ-რევოლუციურ ძალებს, შეექმნა მათგან ერთიანი ფრონტი და სათავეში ჩადგომოდა.

რევოლუციის მომზადების საქმეს. ეს მისია უნდა შეესრულებია ეროვნულ ბურჟუაზიას. იგი თავისი მდგომარეობით ჭერ კიდევ რევოლუციური იყო, წინ იხედებოდა და მხარს უჭერდა არსებული ურთიერთობის შეცვლას.

ზემოაღნიშნულ ვითარებას ჩინეთი თანდათანობით მიჰყავდა რევოლუციისაკენ. რევოლუციის აუცილებლობას განაპირობებდა ღრმა კონფლიქტი განვითარების პროცესში მყოფ ახალ საწარმოო ძალებსა (საზოგადოების განვითარების მომწიფებულ მოთხოვნებსა) და მათ შემფერხებელ ძველ ფეოდალურ წარმოებით წესსა და იმპერიალიზმის კოლონიურ ბატონობას შორის. აღნიშნული კონფლიქტის დაძლევა და საწარმოო ძალებისა და წარმოებით ურთიერთობათა შესაბამისობაში მოყვანა შეუძლებელი იყო მშვიდობიანი გზით; ეს მხოლოდ რევოლუციის გზით შეიძლებოდა მომხდარიყო.

მომწიფებული რევოლუცია იმ კონკრეტულ ისტორიულ ვითარებაში მხოლოდ ბურჟუაზიული შეიძლებოდა ყოფილიყო. იგი უნდა ყოფილიყო ბურჟუაზიული თავისი მიზნებით და ამოცანებით, მაგრამ დემოკრატიული — მამოძრავებელი ძალებისა და ბრძოლის ფორმების მიხედვით. ვინაიდან ჩინეთს ორი უბოროტესი მტერი ჰყავდა — ფეოდალიზმი და იმპერიალიზმი, რომლებიც ვაშპირივით სისხლს წოვდნენ ჩინელ ხალხს და აფერხებდნენ მისი საწარმოო ძალების განვითარებას, მომწიფებულ ბურჟუაზიულ რევოლუციას ორი ნაკადი, ორი მიმართულება უნდა ჰქონოდა. იგი უნდა ყოფილიყო მიმართული ამ ორი მტრის წინააღმდეგ; მას უნდა ჰქონოდა ანტიიმპერიალისტური და ანტიფეოდალური ხასიათი. ჩინეთში არსებული პოლიტიკური ზედნაშენი—მანჯურიელთა მონარქია მხარს უჭერდა ფეოდალიზმს და იმპერიალისტ კოლონიზატორებს. ამ პოლიტიკური ზედნაშენით ახორციელებდნენ ისინი ქვეყნის ძარცვას. ამიტომ რევოლუციის ერთ-ერთი პირველი ამოცანა უნდა ყოფილიყო ცინების ბატონობის დამხობა და მონარქიის ლიკვიდაცია.

მეორე სერიოზული ფაქტორი, რომელმაც ჩინეთის რევოლუციის გავლენა ჩინეთზე.

საგარეო ხასიათისა იყო. მსოფლიო კაპიტალიზმის შემდგომი განვითარება, იმპერიალისტ სახელმწიფოთა ბრძოლის გამწვავება ჩინეთისათვის, ინგლის-იაპონიის 1902 წლის შეთანხმება, რომლის მახვილი ჩინეთის წინააღმდეგ იყო მიმართული, რუსეთ-იაპონიის ომი და, უპირველეს ყოვლისა, რუსეთის ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუცია უშუალო გავლენას ახდენენ ჩინეთზე და ბიძგს აძლევენ რევოლუციური სიტუაციის შექმნას.

ჩინეთის გავლენის სფეროებად დანაწილებამ ვერ დააკმაყოფილა იმპერიალისტ კოლონიზატორთა მტაცებლური მადა. პირიქით, ამით კიდევ უფრო გაძლიერდა მათი სიმსუხნავე და, გააღრმავა მათ შორის მეტოქეობა ამ ქვეყნის შემდგომი დანაწილებისათვის. ინგლის-იაპონიის 1902 წლის აგრესიული შეთანხმება ამის ნათელი მაგალითი იყო. ეს ხელშეკრულება სრულ კოლონიურ დამონებას უქადდა ჩინეთს, ბიძგს აძლევდა რა იმპერიალისტურ იაპონიას ახალი აგრესიისაკენ ჩინეთის წინააღმდეგ. რუსეთ-იაპონიის ომი იყო ტიპური იმპერიალისტური ომი, რომელიც წარმოებდა ჩინეთის ძარცვის მიზნით, მანჯურიასა და კორეაზე მონოპოლიური ბატონობისათვის. იაპონიის გამარჯვებამ ამ ომში, რამაც მის ბატონობას დაუმორჩილა კორეა და სამხრეთ მანჯურია, მეტად გააძლიერა ჩინეთის სრული კოლონიური დამონების საფრთხე. ამ ვითარებამ კი ხელი შეუწყო ჩინელი ხალხის ანტიიმპერიალისტური განწყობილების გაძლიერებას.

რუსეთ-იაპონიის ომის უშუალო შედეგს წარმოადგენდა რუსეთის 1905 წლის ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუცია. ამ რევოლუციამ ჩინელ ხალხს დაანახვა საკუთარი დესპოტური რეჟიმის ასეთივე რევოლუციური დამხობის შესაძლებლობა, რითაც მძლავრი ბიძგი მისცა მას ამ მიმართულებით.

ვ. ი. ლენინმა სტატიებში — „ქარლ მარქსის მოძღვრების ისტორიული ბედი“, „ბალკანეთისა და სპარსეთის ამბები“, „ფიცხი მასალა მსოფლიო პოლიტიკაში“, „აზიის გამოღვიძება“, „განახლებული აზია“, „ერთა თვითგამორკვევის შესახებ“ — ხაზგასმით აღნიშნა ზემოაღნიშნული ფაქტორების, კერძოდ რუსეთის რევოლუციის როლი აზიის, კერძოდ ჩინეთის „გამოღვიძების“ საქმეში.

„აზიის ხალხების გამოღვიძებას პოლიტიკური ცხოვრებისათვის, — წერდა ვ. ი. ლენინი, — განსაკუთრებით ხელი შეუწყო რუსეთ-იაპონიის ომმა და რუსეთის რევოლუციამ“¹. „აღმოსავლეთ ევროპასა და აზიაში ბურჟუაზიულ-დემოკრატიულ რევოლუციათა ეპოქა მხოლოდ 1905 წელს დაიწყო, — წერდა იგი სხვა სტატიაში, — რევოლუციები რუსეთში, სპარსეთში, თურქეთსა და ჩინეთში... აი ჩვენი ეპოქის, ჩვენი „აღმოსავლეთის“ მსოფლიო ამბების ჯაჭვი“².

ეხებოდა რა ამ რევოლუციის უშუალო გავლენას ჩინეთზე, ვ. ი. ლენინი წერდა: „განადიდი ხანია, რაც ჩინეთი ერთ წერტილზე სრულიად და საუკუნოდ გაყინულ ქვეყანათა ნიმუშად ითვლებოდა? ახლა კი ჩინეთში დღეს პოლიტიკური ცხოვრება, გაცხოველებით

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 15, გვ. 260.

² ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 20, გვ. 496.

ჩქედს საზოგადოებრივი მოძრაობა და დემოკრატიული აღმავლობა. რუსეთის 1905 წლის მოძრაობის შემდეგ დემოკრატიული რევოლუცია მოედო მთელ აზიას—თურქეთს, სპარსეთს, ჩინეთს¹.

მრავალფეროვანი იყო ის გზები, რომლითაც რუსეთის რევოლუციური მოძრაობის ამბები ვრცელდებოდა ჩინეთში. გარდა პრესისა და სააგენტოებისა, ჩინეთის პროგრესული ინტელიგენცია და რევოლუციურ-დემოკრატიული წრეები ცნობებს ამ ამბების შესახებ ღებულობდნენ მრავალრიცხოვანი რუსი ემიგრანტების მეშვეობით, რომლებიც მრავლად იყვნენ როგორც დასავლეთ ევროპის ქვეყნებში, ისე იაპონიაში (სადაც ისინი ხვდებოდნენ სამშობლოდან გადახვეწილ ჩინელ რევოლუციონერ ემიგრანტებს). აღმოსავლეთ ჩინეთის რკინიგზა, სადაც ათასობით ჩინელი და რუსი მუშა მუშაობდა ერთად, რუსეთის მუშათა კლასის რევოლუციური გამოცდილების ათვისების დიდმნიშვნელოვანი არხი იყო. მცირედი როლი ამ საქმეში როდი შეასრულეს იმ რუსმა რევოლუციონერებმაც, რომლებიც რუსეთის რევოლუციის დამარცხების შემდეგ იძულებული იყვნენ საზღვარგარეთ გაქცეულიყვნენ და ჩინეთისათვის შეეფარებიათ თავი.

„...რუსეთის პროლეტარიატის რევოლუციური ბრძოლის დიდმა გაქანებამ საქვეყნოდ ცხადჰყო ცარიზმის, ჩინელი ხალხის ერთ-ერთი მჩაგვრელი ძალის შინაგანი სისუსტე. სახალხო რევოლუციის მშფოთვარე განვითარებამ რუსეთში უდიდესი გავლენა მოახდინა ჩინეთის საზოგადოებრიობის პროგრესულ წრეებზე და შთააგონა ისინი მანჯურიელთა დესპოტური ბატონობის წინააღმდეგ საბრძოლველად“².

მოწინავე ჩინელი ინტელიგენტები აღფრთოვანებით შეეგებენ რუსეთის რევოლუციას. მკვეთრად გაიზარდა ინტერესი რუსული ლიტერატურისადმი. ლუ სინის თქმით მაშინ აღმოაჩინეს ჩინელმა ახალგაზრდებმა პირველად რუსული ლიტერატურა. მისი რევოლუციურ-დემოკრატიული იდეები, მისი ხალხური საწყისები. ჩინეთის ინტელიგენციამ რუსეთის რევოლუციის უშუალო ზეგავლენით ცხადად დაინახა მასების იდეოლოგიური აღზრდის. მათში რევოლუციური პროპაგანდის წარმოების დიდი მნიშვნელობა.

ტუნშინის კავშირის მოსახლეობის ფართო ფენების გამოღვიძებამ, ანტიმანჯურიული განწყობილების შეუჩერებელმა ზრდამ და რუსეთის რევოლუციური მასე-

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 19, გვ. 79.

² Новая история стран Зарубежной Азии и Африки... М., 1959, გვ. 291.

ბის საბრძოლო გმირობის შესანიშნავმა მაგალითებმა მძლავრი ბიძგი მისცა ჩინეთის რევოლუციური ძალების გაერთიანებისა და მოძრაობის მასობრივ ფორმებზე გადასვლის მისწრაფებებს. ასეთმა სულისკვეთებამ, პირველყოვლისა, ფეხი მოიკიდა პროგრესული ინტელექციისა და რევოლუციურად განწყობილ სტუდენტ-ახალგაზრდობის რიგებში. ამ მხრივ განსაკუთრებით გამოირჩეოდნენ იაპონიასა და უცხოეთის სხვა ქვეყნებში ჩინელი მოსწავლე ახალგაზრდები და რევოლუციონერი ემიგრანტები.

ჩინელი ხალხის განმათავისუფლებელი ბრძოლის ამ ეტაპზე ყველასაგან აღიარებულ ბელადად ითვლებოდა სუნ იატ-სენი, რომელიც შესანიშნავად ათავსებდა დიდ რევოლუციურ პრაქტიკას ღრმა თეორიულ მომზადებასთან, რაც მან ემიგრაციაში ხანგრძლივი ყოფნის დროს შეიძინა.

რევოლუციის საქმისათვის თავდადებული სუნ იატ-სენის ურყევი ნება ვერ მოდრიკა ვერც ხანგრძლივმა ემიგრანტულმა ცხოვრებამ, ვერც მის მძიმე 1900 წელს სამხრეთ ჩინეთში მოწყობილმა აჯანყებამ, რომელმაც, პირველის მსგავსად, მარცხი განიცადა. პირიქით, მასობრივი მოძრაობის შეუჩერებელმა აღმავლობამ და რუსეთის რევოლუციის გავლენამ ახალი ენერგია შთაბერა მას და მორიგი რევოლუციური საქმეებისათვის აღაგზნო იგი.

სწორედ „რევოლუციის ქარიშხალა“, ჩინელ რევოლუციონერთა მედროშე, უშიშარი მებრძოლი სუნ იატ-სენი ჩაუდგა სათავეში რევოლუციური ორგანიზაციების დაქსაქსულობის ლიკვიდაციისა და საერთო ჩინური ორგანიზაციის შექმნის საქმეს. ასეთი ოპერაციის ჩატარებას მოითხოვდა რევოლუციური ბრძოლის ჰეგემარიტ ნიადაგზე დაყენებისა და მისი შემდგომი განვითარების ამოცანები. იგი ხელს შეუწყობდა მისი ბაზის გაფართოებას და რევოლუციონერთა ახალი რაზმების შექმნას.

1905 წლის აგვისტოში სუნ იატ-სენის ინიციატივით (ხუან სინისა და სუნ ძიאו-ჟენის აქტიური მონაწილეობით) ტოკიოში მოხდა 1894 წელს შექმნილი „ჩინეთის აღორძინების კავშირისა“ და ჩინეთში არსებული სხვა რევოლუციური ორგანიზაციების გაერთიანება ერთ საერთო ჩინურ რევოლუციურ ორგანიზაციად, რომელსაც უფრო ფართო რევოლუციური პროგრამა უნდა მიეღო. ახალმა ორგანიზაციამ „ჩინეთის რევოლუციური გაერთიანებული კავშირის“ ან „გაერთიანებული კავშირის“, ჩინეთის რევოლუციური ლიგის“ („ტუნმინჰოის“) სახელწოდება მიიღო. ახალი ორგანიზაციის ხელმძღვანელად არჩეულ იქნა სუნ იატ-სენი, მის მოადგილედ — ხუან სინი.

1905 წლის ნოემბრიდან იაპონიაში გამოსვლა დაიწყო ტუნმინ-
ჰოის ორგანომ „მინ ბაოს“ („სახალხო გაზეთი“), რომელმაც აქტიუ-
რი როლი შეასრულა როგორც ამ პარტიის მიზნების პროპაგანდის,
ისე კან იუ-ვეის მიმდევრების სარეფორმო შეხედულებათა კრიტიკის
საქმეში. იმავე წლის ბოლოს გამოქვეყნდა სუნ იატ-სენის მიერ
შედგენილი „საკავშირო ლიგის“ მანიფესტი, რომლის პროგრამული
მონახაზები შემდეგ ძირითად მოთხოვნებს შეიცავდა: 1) მანჯურიელ-
თა დინასტიისა და მონარქიის რევოლუციური გზით დამხობას;
2) ჩინეთის დიდებისა და ძლიერების აღდგენას, ჩინეთის ჩინელთა
კეშმარიტ ქვეყნად გადაქცევას; 3) დემოკრატიული რესპუბლიკის
შექმნას; 4) მიწაზე უფლების გათანაბრებას.

სუნ იატ-სენის ხელმძღვანელობით, ამ პროგრამის საბრძოლო
დროშით მასობრივად დაირაზმენ ჩინელი პატრიოტები ახალი მასობ-
რივი რევოლუციური ორგანიზაციის გარშემო. თუ თავდაპირველად
მის რიგებში 60—70 წევრი იყო, 1905 წლის ბოლოსათვის 300 წევ-
რი გაერთიანდა, 1906 წლისათვის კი მის წევრთა რიცხვმა 10 ათას
კაცს გადაჭარბა. „საკავშირო ლიგამ“ თვით ჩინეთშიაც დააარსა
არაღვალური ფილიალური განყოფილებები (შანხაიში, ტიანძინში
და ზოგიერთ სხვა ქალაქში). „...ამ დროიდან, — წერდა შემდეგში
სუნ იატ-სენი, — რევოლუციურმა მოძრაობამ გიგანტური ნახტომი
გააქეთა და მისმა შემდგომმა განვითარებამ ყველა ჩემ მოლოდინს
გადააჭარბა“.

სუნ იატ-სენის სამი ხალხური პრინციპი „საკავშირო ლიგის“ ზემოაღნიშნულ საპროგრა-
მო მანიფესტში ნაწილობრივ უკვე მოცემული იყო სუნ იატ-სენის მოძღვრება სამი ხალ-
ხური პრინციპის შესახებ, რომელიც სრულყოფილი სახით მან
ჩამოაყალიბა 1906 წლის ბოლოს¹ თავის სიტყვაში, რომელიც მან
წარმოთქვა „საკავშირო ლიგის“ წევრთა და სხვა ჩინელ რევოლუ-
ციონერთა შეკრებაზე („მინ ბაოს“ წლისთავთან დაკავშირებით). ეს
პრინციპები იყო: ნ ა ც ი ო ნ ა ლ ი ზ მ ი, ხ ა ლ ხ ი ს მ ე ჯ ა რ თ ვ ე -
ლ ო ბ ა — დემოკრატიზმი და ხ ა ლ ხ ი ს კ ე თ ი ლ დ ე ო ბ ა
(მიწაზე უფლების გათანაბრება, სოციალიზმი).

პირველი პრინციპი — ნაციონალიზმი — გულისხმობდა ჩინელი
ხალხის შეკავშირებას და ჩინეთის კეშმარიტ სუვერენულ სახელმ-
წიფოდ გადაქცევას, რაც უნდა განხორციელებულიყო მანჯურიელთა
საძულველი მონარქიის რევოლუციური დამხობის გზით. სუნ იატ-
სენი და მისი პარტია მაშინ არ ითვალისწინებდნენ დიდი იმპერია-

¹ თუმცა იგი გამოქვეყნდა გაზეთ „მინ ბაოს“ 1907 წლის პირველ ნომერში.

ლისტური სახელმწიფოების წინააღმდეგ აშკარა ბრძოლას. მათ ჯერ კიდევ გულუბრყვილოდ სჯეროდათ, რომ ეს სახელმწიფოები ჩინეთს დახმარებას გაუწევდნენ ეროვნული აღორძინების საქმეში. თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ ასეთ დახმარებას ისინი მოელოდნენ არა თვით იმპერიალისტური მთავრობებისაგან, არამედ პროგრესულ-დემოკრატიული წრეებისაგან.

მეორე პრინციპი — ხალხის მმართველობა — (დემოკრატიზმი) ითვალისწინებდა ჩინეთში დემოკრატიული რესპუბლიკის დამყარებას, „ხალხის მართვას ხალხისავე საშუალებებით“ (რაშიაც სუნ იატ-სენი მაშინ ბურჟუაზიულ-პარლამენტარულ რესპუბლიკას გულისხმობდა).

მესამე პრინციპი — ხალხის კეთილდღეობა, — რომელიც ითვალისწინებდა დემოკრატიულად გარდაქმნილი ჩინეთის ეკონომიურ გადახალისებასაც და მის საფუძველზე ჩინელი მშრომელი მასების კეთილდღეობის ამაღლებას, გულისხმობდა ჩინეთში ისეთი წყობილების აგებას, რომელშიაც ადგილი არ ექნებოდა ადამიანთა ურთიერთ ექსპლოატაციას და უთანასწორობას. ეს, მისი აზრით, უნდა მიღწეულიყო განვითარების კაპიტალისტური გზის გვერდის ავლით და ამ ისტორიული საფეხურის გამოტოვებით პირდაპირ სოციალიზმზე გადასვლით. რუსი ხალხოსნების მსგავსად იგი ფიქრობდა, რომ ჩინეთის საზოგადოების ასეთი გარდაქმნა შეიძლებოდა მომხდარიყო აგრარული გადახალისებით, ე. ი. „მიწაზე უფლების განთავსებით“, რაც ფაქტიურად მიწის ნაციონალიზაციას და გლეხებისათვის გადაცემას უდრიდა.

სუნ იატ-სენის სამი ხალხური პრინციპი, ტუნმინპოის საბრძოლო დროშად რომ იქცა, ისტორიული განვითარების იმ ეტაპზე მებრძოლი, რადიკალურ-რევოლუციური შინაარსის შემცველი იყო. მასში მკაფიოდ გამოსჭვივოდა საკუთარი ქვეყნის ხსნა-აღორძინებისა და მისი მოსახლეობის კეთილდღეობაზე გულწრფელი ზრუნვა. მაგრამ ყველა ეს პრინციპი როდი იყო თანაბრად ნათელი და იდეურად გამართული. კერძოდ ეს ითქმის მესამე პრინციპის შესახებ, რომელსაც ხალხოსნური იერი ჰქონდა.

ვ. ი. ლენინმა ცნობილ სტატიაში „დემოკრატია და ნაროდნიკობა ჩინეთში“, რომელიც 1912 წელს არის დაწერილი, მოგვცა სუნ იატ-სენის სამი ხალხური პრინციპის ღრმა მეცნიერული ანალიზი.

ვ. ი. ლენინმა მაღალი შეფასება მისცა სუნ იატ-სენის რევოლუციურ პროგრამას, რომელსაც ასეულ მილიონობით ადამიანის

ღრმა რევოლუციური მოძრაობით წარმოშობილი იდეები¹ უწოდა. იგი სამართლიანად მიუთითებდა, რომ „მებრძოლი, გულწრფელი დემოკრატიზმით გამსჭვალულია სუნ იატ-სენის პლატფორმის ყოველი სტრიქონი“² და რომ მას, მაშასადამე, დიდი ისტორიულ-შემეცნებითი და პრაქტიკული მნიშვნელობა ჰქონდა, რომ ის „...ნამდვილად დიდი იდეოლოგიაა დიდი ხალხისა...“³ მაგრამ ასეთ შეფასებას ხელი არ შეუშლია მისთვის გამოეაშკარავეთა ამ პლატფორმის ნაკლოვანი მხარეები, ემხილა მისი ხალხოსნური რეციდივები და მიუთითებია მათ წყაროებზე.

ვ. ი. ლენინმა სუნ იატ-სენს უწოდა ჩინელი ხალხოსანი, ჩინეთის ძლევამოსილი, მებრძოლი დემოკრატიის ისეთი წარმომადგენელი, რომელიც რუსეთის გამოცდილებისაგან დამოუკიდებლად რუსი ხალხოსანივით მსჯელობდა. ასეთი დასკვნა გააკეთა მან სუნ იატ-სენის მესამე ხალხური პრინციპის საფუძვლიანი ანალიზის შედეგად.

ვ. ი. ლენინი მიუთითებდა, რომ მებრძოლი დემოკრატიზმის იდეოლოგია სუნ იატ-სენს შეხამებული ჰქონდა „...ჯერ-ერთი, სოციალისტურ ოცნებასთან, იმის იმედთან, რომ ჩინეთი ასცდება კაპიტალიზმის გზას, თავიდან აიცილებს კაპიტალიზმს, ხოლო, მეორე მხრივ, რადიკალური აგრარული რეფორმის გეგმასთან“...⁴.

ვ. ი. ლენინი სუნ იატ-სენის ნაროდნიკობას ხედავდა სწორედ მის აგრარულ პროგრამაში, მის მისწრაფებაში „მიწაზე უფლების გათანაბრების“ გზით ჩინეთი აეცდინა განვითარების კაპიტალისტური ეტაპისათვის და პირდაპირ გადაეყვანა იგი სოციალიზმში. ვ. ი. ლენინი სუნ იატ-სენს და მის მიმდევრებს ს უ ბ ი ე ქ ტ უ რ ა დ სოციალისტებს უწოდებდა, რადგან მათ გული შესტკიოდათ მასებისათვის და მათი ჩაგვრა-ექსპლოატაციის წინააღმდეგი იყვნენ. მაგრამ ამავე დროს იგი მათში ო ბ ი ე ქ ტ უ რ ა დ კაპიტალიზმის იდეალებს ხედავდა. ისინი ჩინეთში მაშინ არსებული ჩაგვრისა და ექსპლოატაციის ერთ გარკვეულ, ისტორიულად თავისებურ სახეს — ფეოდალიზმს ებრძოდნენ⁵.

„...ჩინელი დემოკრატის სუბიექტურ-სოციალისტური მისწრაფებიდან... სინამდვილეში გამოდის, — მიუთითებდა ვ. ი. ლენინი, — მ ა რ ტ ო ო დ ე ნ „უძრავი საკუთრებით“ ყველა უფლებბრივი საფუძვლის „შეცვლის პროგრამა, მ ა რ ტ ო ო დ ე ნ ფეოდალური

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 18, გვ. 187.

² იქვე.

³ იქვე, გვ. 188.

⁴ იქვე, გვ. 189—190.

⁵ იქვე.

ექსპლოატაციის მოსპობის პროგრამა¹. მართლაც, სუნ იატ-სენის „ეკონომიური რევოლუცია“ მიწაზე უფლების გათანაბრებაში მდგომარეობდა, ე. ი. ჩინეთის სოფელში არსებული ფეოდალური ურთიერთობის ღრმა ნაშთების ლიკვიდაცია ამ ქვეყანას გზას გაუხსნიდა არა სოციალიზმისაკენ, არამედ დააჩქარებდა იქ კაპიტალიზმის განვითარებას.

სოციალიზმისათვის ბრძოლის თვალსაზრისით სუნ იატ-სენის იგარაკული პროგრამა, როგორც სამართლიანად მიუთითებდა ვ. ი. ლენინი, —წვრილბურჟუაზიული სოციალისტის რეაქციული თეორია იყო. მაგრამ ჩინეთის მაშინდელი ისტორიული პირობები აყენებდა არა სოციალიზმისათვის ბრძოლის, არამედ ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული გარდაქმნის, ექსპლოატაციისა და ჩაგვრის ფეოდალური წესის მოსპობის ამოცანებს. ამ ამოცანებისათვის ბრძოლის თვალსაზრისით კი ამ ბურჟუაზიულ-დემოკრატიულ აგრარულ პროგრამას მეტად პროგრესული, მეგრძოლი, რევოლუციურ-დემოკრატიული ხასიათი ჰქონდა².

მახობრევი მოძრაობის წარდა. „საკავშირო ლიგის“ პლატფორმა, რაც ფორმულირებული იყო სუნ იატ-სენის სამ ხალხურ პრინციპში, პარტიის მანიფესტში, „მინ ბაოს“ სარედაქციო წერილებსა და სხვა დოკუმენტებში, თავისი დროისათვის ჭეშმარიტად მეგრძოლი, რევოლუციურ-დემოკრატიული პლატფორმა იყო. მომწიფებული რევოლუციის ვითარებაში მას შეეძლო მასების დამრბზმავისა და ამ რევოლუციის მომზადების საპატიო როლი შეესრულებია. ის ბუნდოვანობა და ნაკლოვანებანი, რაც მას ახასიათებდა იქიდან გამომდინარეობდა, რომ იგი იყო წვრილი ეროვნული ბურჟუაზიის იდეოლოგია. მაშინდელი ჩინური ეროვნული ბურჟუაზია, როგორც მიუთითებდა ვ. ი. ლენინი, ჯერ კიდევ თანმიმდევრული მეგრძოლი დემოკრატიის წარმომადგენელი იყო. ჯერ კიდევ შესწევდა ისტორიულად პროგრესული როლის შესრულება და წინ იხედებოდა. მისი სოციალური საყრდენი იყო ჩინეთის საზოგადოების ძირითადი მწარმოებელი და ექსპლოატირებული კლასი — გლეხობა³.

სუნ იატ-სენის სამი ხალხური პრინციპი არა მარტო წვრილი ეროვნული ბურჟუაზიისა და მოწინავე ინტელიგენციის იდეოლოგია იყო, არამედ მრავალმილიონიანი გლეხური მასებისაც. იგი ასახავდა

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ. ტ. 18, გვ. 191.

² იქვე.

³ იქვე, გვ. 189.

მათ იდეალებსა და მისწრაფებებს, მათ სტიქიურ ლტოლვას ბედნიერი მომავლისაკენ. სწორედ ეს აძლევდა მის სამ ხალხურ პრინციპს საბრძოლო პროგრამის ხასიათს, ამიტომ წარმოადგენდა იგი მასების რევოლუციური დარაზმვის მძლავრ იარაღს, რევოლუციურ-დემოკრატიული ძალების 'საბრძოლო დროშას.

აღნიშნავთ რა ამას, ჩვენ არ შეიძლება მხედველობიდან გავუშვათ ის გარემოება, რომ „ტუნმინჰოის“ ირგვლივ დარაზმულ ჩინელ რევოლუციონერ-დემოკრატებს ბევრი რამ არ ესმოდათ ნათლად და ბრძოლის ტაქტიკის თვალსაზრისითაც ბევრ შეცდომებს უშვებდნენ.

„საკავშირო ლიგა“ იყო ერთფეროვანი თავისი შემადგენლობით. მის რიგებში გაერთიანებული იყვნენ სტუდენტები, მოწინავე ოფიცრები, თავისუფალი პროფესიის წარმომადგენლები და სხვ. მაგრამ რეფორმატორთა წარუმატებლობამ და რევოლუციური მოძრაობის შეუწელებელმა აღმავლობამ ახალ პოლიტიკურ ორგანიზაციას მიატმასნა ლიბერალურ-ბურჟუაზიული ელემენტები და შენშისა და მემამულეთა ცალკეული წარმომადგენლები, რომლებიც მტრულად იყვნენ განწყობილი მანჯურიელებისადმი. ეს ე. წ. „მიტმასნილი ელემენტები“ კარიერისტული მოსაზრებებით იყვნენ „გარევოლუციონერული“. მათ იგრძნეს მოახლოებული რევოლუცია, რევოლუციონერთა დიდი ძალა და განიზრახეს ხელში ჩაეგდოთ რევოლუციის ხელმძღვანელობა მისი დამუხრუჭების მიზნით. ბუნებრივია, რომ მათთვის უცხო იყო თვით რევოლუციის საქმე და სუნ იატ-სენის მებრძოლი, რევოლუციურ-დემოკრატიული პროგრამა. ისინი ხელს უშლიდნენ და უკან ეწეოდნენ „საკავშირო ლიგის“ საქმიანობას.

აღნიშნულის მიუხედავად. „ტუნმინჰოის“ შექმნა დიდმნიშვნელოვანი ნიშანსვეტი იყო ჩინეთის რევოლუციური მოძრაობის განვითარებაში. მან, სხვა ფაქტორებთან ერთად, მძლავრი ბიძგი მისცა მშრომელი მასების გადასვლას „სინათლეზე, მოძრაობაზე და ბრძოლაზე“ და დააჩქარა რევოლუციური სიტუაციის მომწიფება.

ამ ორგანიზაციამ მუშაობის სიმძიმის ცენტრი თანდათანობით ჩინეთში გადაიტანა, სადაც ახალი არალეგალური ორგანიზაციები შექმნა. მან სერიოზული ყურადღება მიაქცია ჯარის ნაწილებში მუშაობის გაშლას, და ძველ ფარულ საზოგადოებებთან კონტაქტის დამყარებას. ამან კიდევ უფრო გააფართოვა რევოლუციონერთა წრე და ფარული საზოგადოებების მეშვეობით დააკავშირა ისინი გლეხობისა და მშრომელების სხვა წრეებთან. თვით სუნ იატ-სენმა ორგანიზაციის შტაბის ჩინეთში მოქმედ ორგანიზაციებთან დაახლოების მიზნით დატოვა იაპონია და ვიეტნამის ტერიტორიაზე დაიღო ბინა.

1906—1908 წლებში „ტუნმინპოის“ ხელმძღვანელობით რამდენიმე რევოლუციური გამოსვლა მოხდა. პირველ ასეთ გამოსვლას აღვილი ჰქონდა 1906 წლის დეკემბერში იანძის სამხრეთით, ძიანსის პროვინციის პინსიანის, ლიუიანის და ლილინის რაიონებში. მის მთავარ მებრძოლ ძალას წარმოადგენდნენ მთამადნეულის მუშები. მაგრამ მუშებთან ერთად ხელიხელჩაკიდებული იბრძოდნენ იქ დაბანაკებული გარნიზონის ჯარისკაცები, მოსწავლეები, სტუდენტები და მახლობელი სოფლების გლეხები. 1907 წელს ჩეძიანის, გუანდუნისა და გუანსის პროვინციებში აღვილი ჰქონდა გლეხების, ხელოსნებისა და ქალაქის ღარიბობის რამდენიმე აჯანყებას. 1908 წელს მშრომელთა მორიგი გამოსვლა მოხდა იუნანის პროვინციაში. ემიგრაციაში მყოფ ჩინელ რევოლუციონერთა რაზმი ვიეტნამის ტერიტორიიდან შეიქრა ჩინეთის საზღვრებში და დაეუფლა იუნანის რამდენიმე საზღვრისპირა დასახლებულ პუნქტს. ცინების ხელისუფლებამ კარგად გამოიყენა ამ აჯანყებათა სუსტი ორგანიზება, ბრძოლის დროს დაშვებული სამხედრო-ტაქტიკური შეცდომები და სისხლში ჩაახშო ისინი.

ჩინელი ხალხის 1906—1908 წლების რევოლუციურ ბრძოლას მისი დამარცხების მიუხედავად უშედეგოდ არ ჩაუვლია. მან მორიგი გამოცდილება დააგროვა, „...მასების რევოლუციური აქტივობა გააძლიერა, მანჯურიელთა მიხრწნილი მონარქიის სუსტი მხარეები გამოავლინა, მებრძოლ რევოლუციონერთა ახალი კადრები მოამზადა და მით დააჩქარა რევოლუციური სიტუაციის მომზადება, მოაახლოვა მანჯურიელთა დინასტიაზე რევოლუციური დარტყმის თარიღი“¹.

ვ. ი. ლენინი, რომელიც შეუწელებელი ინტერესით თვალ-ყურს ადევნებდა ჩინელი ხალხის გამოღვიძების პროცესს, სტატიაში „ფიცხი მასალა მსოფლიო პოლიტიკაში“ მხურვალედ გამოეცხაურა სერიოზულ ძვრებს ჩინეთის პოლიტიკურ ცხოვრებაში. მან გენიალური ალლოთი განჰყვრიტა დაწყებული რევოლუციური მოძრაობის შემდგომი გაღრმავებისა და შეგნებულ დემოკრატიულ რევოლუციაში მისი გადაზრდის გარდუვალობა. „ჩინეთშიც რევოლუციურმა მოძრაობამ შუასაუკუნეობრიობის წინააღმდეგ, —წერდა იგი, —განსაკუთრებული ძალით იჩინა თავი ამ ბოლო თვეებში. „ახალი სულისკვეთებისა“ და „ევროპული გავლენის“ ძლიერი ზრდა ჩინეთში... ექვს გარეშეა, მაშასადამე, გარდუვალა ძველ ჩინურ ამბოხებათა გადაქცევაც შეგნებულ დემოკრატიულ მოძრაობად“².

¹ ვ. დონაძე, სუნ იატ-სენი — დიდი ჩინელი რევოლუციონერი დემოკრატი, გვ. 82.

² ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 15, გვ. 213.

მანჯურიელთა ხელ-
ბუფლების ხარეფო-
რმო მანევრები.

რევოლუციური მოძრაობის შეუჩერებელმა აღმავლობამ, 1906—1908 წლების მასობრივ გამოსვლათა ჩახშობის მიუხედავად, მონარქიის მესვეურები აიძულა მანევრირებისათვის მიემართათ და საკუთარი ბატონობის შესანარჩუნებლად რეფორმების მომხრედ გაესაღებიათ თავი. ამ მიმართულებით საჭირო ნაბიჯის გადადგმისაკენ ცინებს უბიძგეს ლიბერალური ბურჟუაზიის წარმომადგენლებმაც. კან იუ-ვეიმ, ლიან ცი-ჩაომ და სხვა რეფორმატორებმა მოახლოებული რევოლუციის ვითარებაში ახალი ძალით გააჩაღეს კამპანია რეფორმებისა და შეზღუდული კონსტიტუციის სასარგებლოდ. რეფორმატორებთან ერთად კონსტიტუციის შემოღებასა და რეფორმების გატარების საჭიროებას მხარს უჭერენ იუან-ში-კაი, ჯან ჯი-დუნი, ჯან ძიანი და სხვა უმსხვილესი მოხელეები და მემამულეები. მათი შეხედულებით რეფორმები და კონსტიტუციის შემოღება ერთად გზა იყო საშიში სიტუაციის შესანელებლად და ახალი რევოლუციური გამოსვლების თავიდან ასაცილებლად.

1906—1908 წლებში ცისის ხელმძღვანელობით მანჯურიელთა მთავრობამ გაატარა რამდენიმე რეფორმა, რომელიც ითვალისწინებდა მონობის საკანონმდებლო აკრძალვას, წოდებრივ განსხვავებათა, მანჯურიელთა პრივილეგიებისა და რვადროშოვანი არმიის გაუქმებას, არქაული წამების წესების მოსპობას მართლმსაჯულებაში და სასამართლოს გარდაქმნას; ევროპული განათლების წახალისებას და საერთოდ სასკოლო განათლების ახალ ორგანიზაციას და სხვ. გადაიდგა ნაბიჯები კონსტიტუციის შემოსაღებად. კერძოდ: შეიქმნა მთავრობის ბიურო საკონსტიტუციო საკითხების შესასწავლად, საზღვარგარეთ გაიგზავნა ხუთი მინისტრი სხვა ქვეყნების კონსტიტუციების გასაცნობად, პროვინციებში შეიქმნა სათათბირო კომიტეტები, რომლებშიაც წარმოდგენილი უნდა ყოფილიყვნენ მსხვილი ბურჟუაზია და მემამულეები; 1908 წელს მთავრობამ გამოაქვეყნა წინასწარ ღონისძიებათა პროგრამა, რომელიც 10 წლის განმავლობაში უნდა გატარებულიყო პარლამენტის მოწვევის მოსამზადებლად. რეფორმები უნდა შეხებოდა ყოფა-ცხოვრების სფეროსაც. კერძოდ გათვალისწინებული იყო ოპიუმის წვეის შეზღუდვა, გოგონათა ფეხის ხელოვნური დამახინჯების აკრძალვა და ა. შ.

ცინების მთავრობის აღნიშნული სარეფორმო და საკონსტიტუციო ღონისძიებები და დაპირებები, როგორც ზემოთ მივუთითეთ, ცხოვრების მოთხოვნილებებით არ ყოფილა წარმოშობილი. იგი ტაქტიკური მანევრი იყო და მოახლოებული რევოლუციური ქარიშხლის თავიდან აცილებას ისახავდა მიზნად. ბევრი ამ ღონისძიებათაგან არც

კი გატარებულა; რაც გატარდა, ისიც ზერელედ, მათი ეფექტი უმნიშვნელო იყო. „აზიის გამოღვიძების“ ეპოქაში იგი უბრალო პალიატივი იყო, რომელიც ვერავის დააკმაყოფილებდა. რაც მთავარია, მას არ შეეძლო მოვლენათა ბუნებრივი სვლის შეჩერება და რევოლუციის თავიდან აცილება.

1908 წლის ბოლოს ერთიმეორის მიყოლებით ცხოვრების სარბიელადან გავიდნენ მანჭურიელთა დინასტიის ორი უმნიშვნელოვანესი წარმომადგენელი: იმპერატორი გუანსიუი, რომელიც მხოლოდ ნომინალურად იყო ტახტზე, სინამდვილეში კი ცოცხალ ლეშა და „საპატიო ტუსაღს“ წარმოადგენდა და რეაქციული ხროვის ხელმძღვანელი, ქვეყნის ფაქტიური მმართველი ქვრივი დედოფალი ცისი. პირველი გარდაიცვალა 14 ნოემბერს, მეორე — 24 საათით გვიან. გარდაცვალებამდე რამდენიმე საათით ადრე ცისიმ საიმპერატორო ტახტზე აიყვანა ყოფილი იმპერატორის მცირეწლოვანი (2 წლის) ძმისშვილი პუ ი. ცისის გარდაცვალების შემდეგ რეგენტები გახდნენ პუ ის მამა პრინცი ჩუნი და მისი უფროსი ძმა პრინცი ცინი. მართალია, ახალ რეგენტებს არ შეუცვლიათ აღებული სარეფორმო კურსი, მაგრამ გადადგეს ისეთი ნაბიჯიც, რითაც გამოიწვიეს თვით დიპლომატიური-კონსტიტუციური წრეების უკმაყოფილება და მით დააჩქარეს ხელისუფლების იზოლაცია, კერძოდ, ამათ სამსახურიდან მოხსნეს მრავალი ჩინელი დიდმოხელე, მათ შორის იუნ ში-კაი და მათ ადგილზე მანჭურიელები დანიშნეს. მთელი ძალაუფლების მანჭურიელთა ხელში თავმოყრის მისწრაფებამ კიდევ უფრო გააძლიერა საძულველი დინასტიის იზოლაციის პროცესი.

იმპერიალისტთა ახალი შეტევა ჩინეთზე და ჩინელი ხალხის განმათავისუფლებელი ბრძოლის გაძლიერება.

ჩინეთი განუზრელად მიემართებოდა რევოლუციისაკენ და ცინების არავითარ ღონისძიებებს არ შეეძლო ხელი შეეშალა მასიური მოძრაობის შემდგომი აღმავლობისათვის. რევოლუცია შემზადებული იყო ჩინეთის ისტორიული განვითარების მთელი მსვლელობით. საერთაშორისო იმპერიალიზმის ახალმა შეტევამ ჩინეთზე, ცინების ხელისუფალთა მორიგმა კაპიტულაციამ მათ წინაშე და მშრომელთა ცხოვრების პირობების კატასტროფულმა დაცემამ (რაც თავის მხრივ მოხელეთა თვითნებობისა და ფეოდალური ჩაგვრის გაძლიერებისა და არნახულ სტიქიურ უბედურებათა შედეგი იყო) მძლავრი ბიძგი მისცა პოლიტიკური კრიზისის მომწიფებას და დააჩქარა რევოლუცია.

იმპერიალისტ მტაცებლებს კიდევ უფრო გაეზარდათ მტაცებლური მადა ჩინეთის მიმართ. მათ მორიგ დიპლომატიურ დაწოლას, მუქარას და შანტაჟს მიმართეს ამ ქვეყნის წინააღმდეგ, რათა სისრულ-

ლემი მოეყვანათ ახალი მტაცებლური გეგმები. 1907 წელს იაპონიამ და საფრანგეთმა სპეციალური შეთანხმებით ვალდებულება აიღეს პატივი ეცათ ურთიერთის ინტერესებისათვის ჩინეთში და ეზრუნათ იქ „წესრიგის დაცვაზე“. 1908 წელს რუთ-ტაკაპირას შეთანხმებით აშშ შტატები მხარში ამოუდგნენ ჩინელი ხალხის ერთ-ერთ უბოროტეს მტერს იაპონიის იმპერიალიზმს და აღიარეს მისი უპირატესი ინტერესები ჩინეთის ზოგიერთ ნაწილში. ამას მოყვა რუსეთ-იაპონიის 1907, 1910 წლების ფარული შეთანხმებები, რომლითაც იაპონიამ მოახდინა კორეის ოფიციალური ანექსია და მოიპოვა განსაკუთრებული უფლებები სამხრეთ დუნხუისა (მანჯურია) და შიდა მონგოლეთში, მეფის რუსეთი კი დაეუფლა ჩრდილო დუნხუის და თავის გავლენას დაუმორჩილა გარე მონგოლეთი.

ფრანგმა და ინგლისელმა იმპერიალისტებმა აშკარა აგრესია განახორციელეს და იუანის პროვინციის ზოგიერთი საზღვრისპირა რაიონის ოკუპირება მოახდინეს. გერმანელმა იმპერიალისტებმა გააძლიერეს თავიანთი ექსპანსია შანდუნის პროვინციაში.

1909 წელს ინგლისელი, ფრანგი და გერმანელი იმპერიალისტების მიერ შექმნილმა საერთაშორისო ფინანსურმა კონსორციუმმა ჩინეთის ხელისუფლებას თავზე მოახვია 5-პროცენტიანი კაბალური სესხი (ე. წ. „ხუგუანის სესხი“), რომლის დანიშნულება იყო რკინიგზების გაყვანა ხუნანისა და ხუბეის პროვინციებში. 1910 წელს ამ კონსორციუმის (რომლის მახვილი მეფის რუსეთისა და იაპონიის წინააღმდეგ იყო მიმართული) წევრი გახდა აშშ შტატები, რითაც ამერიკელმა ფინანსისტებმა უშუალო მონაწილეობა მიიღეს ჩინეთის ფინანსურ ძარცვაში.

მძიმე ფოდალური კაბალის ქვეშ მგმინავ გლეხობას გასაქანს არ აძლევდნენ მანჯურიელი მოხელეები, მევახშეები, ვაჭარ-კომპარდორები და სხვა მოძალადეები. მანჯურიელმა ხელისუფლებმა ხაზინის შესავსებად რამდენიმეჯერ გაადიდეს პირდაპირი და არაპირდაპირი გადასახადები, რომლის მთავარი სიმძიმე ისევ გლეხობას და ქალაქის ღარიბობას დააწვა. ამას ზედ დაერთო სერიოზული სტიქიური უბედურებები (წყალდიდობა, ტაიფუნი, გვალვები), რომელთა შედეგად ცენტრალურ და სამხრეთ ჩინეთის რიგ პროვინციებში (ხუბეის, ძიანსის, ძიანსუს, ანჰოის, გუანდუნის, გუანსის, ფუძიანის...) ადგილი ჰქონდა კატასტროფული ხასიათის მოუსავლიანობას. ამ მხრივ განსაკუთრებით გამოირჩეოდა 1909—1911 წლები. მილიონობით უსახლკარო, დამშეული და სიკვდილის პირამდე მისული სოციალური უკუღმართობით და სტიქიური უბედურებებით ცხოვ-

რების კალაპოტიდან ამოვარდნილი ადამიანები დაძრწოდნენ იანძის, ჰუაიპეს, სიძიანის აუზებში.

არც ქალაქის მშრომელთა მდგომარეობა იყო სახარბიელო. ბინის ქირის გადიდება, პირველი მოთხოვნილების საგნებზე ფასების შეუჩერებელმა ზრდამ, მათხოვრულმა ხელფასმა, ხელოსნობის განადგურების შედეგად ასეული ათასი შეგირდ-ხელოსანის ქუჩაში გამოგდება, კავშირისა და ტრანსპორტის საშუალებათა განვითარებით მრავალი პროფესიის ზედმეტად ქცევამ მკვეთრად დასცა მათი პირობები. მრავალი რუსი და უცხოელი ავტორი კონკრეტული მონაცემებით ნათელყოფენ ჩინელი მუშების, ყულების, რიქების, ხელოსან-ქარგალთა, შეგირდთა და „ბოგანოთა“ უკიდურეს სიდუხჭირეს. მათი შემოსავლის წყაროები იმ მოთხოვნილებებთან შედარებით დაბალი იყო, რაც მათ მათხოვრულ დონეს შეესაბამებოდა.

აღნიშნულის გამო გახშირდა დამშეულთა გამოსვლები, მღელვარებანი და აჯანყებები. სოფლისა და ქალაქის მოსახლეობის ახალი ფენები ჩაებნენ რევოლუციურ მოძრაობაში. 1910 წლიდან რევოლუციური გამოსვლები ჩინეთის ვრცელ ტერიტორიებს ედება და ცინებისათვის უდარესად საშიშ ხასიათს ღებულობს.

1910 წლის იანვარში „ტუნმინპოის“ ორგანიზაციამ მოაწყო გუანჯოუს (კანტონი) გარნიზონის ჯარისკაცთა აჯანყება, რომელიც არასაკმაო ორგანიზების გამო მარცხით დამთავრდა. იგივე განმეორდა 1911 წლის აპრილშიაც, როდესაც რევოლუციონერთა გავლენის ქვეშ მყოფმა ნაწილებმა ხელმეორედ მოახდინეს გამოსვლა. მრავალი ათეული ჯარისკაცი შეეწირა ამ წარუმატებელ აჯანყებებს. აჯანყებები, მათი დამარცხების მიუხედავად, დადებითად იქნა შეფასებული სუნ იატ-სენის მიერ.

1910 წლისა და 1911 წლის პირველი ნახევარი მშფოთვარე ამბები მოასწავებდა რევოლუციური სიტუაციის სრულ მომწიფებას. სულ მალე იგი რევოლუციაში უნდა გადაზრდილიყო. ცინების მორიგმა გამცემლურმა აქტებმა დააჩქარა რევოლუციური სიტუაციის უშუალო რევოლუციაში გადაზრდა.

1911 წლის 9 მაისს პეკინის საიმპერატორო მთავრობამ გამოაქვეყნა ბრძანებულება ქვეყნის რკინიგზებისა და სარკინიგზო მშენებლობის ნაციონალიზაციის შესახებ. გადაწყვეტილება იმით იყო მოტივირებული, რომ, თითქოს, ამიერიდან ხელისუფლება თვითონ ჩაუდგებოდა სათავეში ახალი რკინიგზების მშენებლობას. ამ აქტის გამოქვეყნებიდან ორიოდე კვირის შემდეგ, 20 მაისს ცინების ხელისუფლებასა და ინგლის-საფრანგეთ-გერმანია-ამერიკის საბან-

კო კონსორციუმს შორის ხელმოწერილ იქნა ხელშეკრულება, რომლითაც ჩინეთს ეძლეოდა ახალი კაბალური სესხი 6 მილიონი გირ. სტერლინგის ოდენობით, რაც განზრახული იყო ახალი რკინიგზების — ხანკოუ-კანტონის და ხანკოუ-სიჩუანის ხაზების — გასაყვანად. ამ შეთანხმებამ გამოააშკარავა რკინიგზების მშენებლობის ინტერესებზე ცინების „ზრუნვის“ ანტინაციონალური ხასიათი. „ნაციონალიზაციის“ ნილბით, სინამდვილეში, ჩინეთის სარკინიგზო მშენებლობა უცხოური კაპიტალის კონტროლს ექვემდებარებოდა. ამ ანტინაციონალური აქტით მკვეთრად ილახებოდა ჩინური ბურჟუაზიის იმ წრეების ინტერესები, რომელთაც თავიანთი კაპიტალი ჰქონდათ დაბანდებული სარკინიგზო მშენებლობაში ხუნანის, სიჩუანის, გუანდუნისა და ხუბეის პროვინციებში.

ცინების ხელისუფლების ამ უგუნურმა ნაბიჯებმა უდიდესი აღშფოთება გამოიწვია. სტიქიური მოძრაობა შეთანხმების კაბალური პირობების გაუქმების მოთხოვნით მოედო მოსახლეობის ფართო ფენებს. განსაკუთრებით დიდი გაქანება მიიღო მან დასახლებულ ოთხ პროვინციაში, ეროვნული ბურჟუაზიისა და მემამულეთა და ვაჭართა იმ წრეებთან ერთად, რომელთა ინტერესებიც შელახა სარკინიგზო მშენებლობის „ნაციონალიზაციამ“; მასში აქტიური მონაწილეობა მიიღო პატრიოტულად განწყობილმა ახალგაზრდობამ, რომელმაც მთელი ჩინელი ხალხის ეროვნული ღირსების შელახვად მიიჩნია ეს აქტი. მოძრაობას შეუერთდნენ პროვინციული სათათბირო კომიტეტების წევრებიც. ბურჟუაზიულ-მემამულურ წრეებს სურდათ შეეზღუდათ მოძრაობის ჩარჩოები.

მაგრამ ბურჟუაზიულ-მემამულურმა ხელმძღვანელობამ ვერ შეძლო საჭირო „წესრიგის დაცვა“. მასების აქტიურმა მონაწილეობამ უალრესად მშფოთვარე ხასიათი მისცა მოძრაობას „რკინიგზების დასაცავად“. განსაკუთრებით დიდი გაქანება მიიღო მან სიჩუანის პროვინციაში. 1911 წ. სექტემბერში სიჩუანის პროვინციაში იფეთქა დიდმა სახალხო აჯანყებამ, რომლის დროსაც მთავრობის ჯარების ნაწილი აჯანყებულთა მხარეზე გადავიდა. აჯანყების დაწყების შესახებ ცნობის მიღებისთანავე ტუნშინპოიმ თავისი წარმომადგენლები გაგზავნა სიჩუანში, რომელთაც კონტაქტი უნდა დაემყარებიათ აჯანყებულებთან და ხელმძღვანელობა გაეწიათ მათთვის. აჯანყებულები დაეუფლენ პროვინციის ბევრ სამაზრო ქალაქს და თვით ცენტრალურ ქალაქ ჩენდუსაც კი შემოარტყეს ალყა. ძირითადი მამოძრავებელი ძალა, რომელმაც განაპირობა სიჩუანის აჯანყების დიდი გაქანება და საბრძოლო სული, სოფლისა და ქალაქის მშრომელი მოსახლეობა იყო. მთელ რიგ ადგილებში შეიარა-

ლებულ ბრძოლასთან ერთად, მშრომელებმა მოიმარჯვეს ბრძოლის ისეთი ფორმებიც, როგორიცაა ინდივიდუალური ტერორი, სავაქროების დახურვა, გადასახადების გადახდაზე უარის თქმა და საპოლიციო უბნების დარბევა.

მართალია, ხელისუფლებამ ძალების მაქსიმალური დაძაბვით მოახერხა სიჩუანის აჯანყების ჩაქრობა, მაგრამ ეს იყო მათი უკანასკნელი პირობისებური გამარჯვება. სიჩუანის აჯანყება რევოლუციური სიტუაციის უმაღლესი აქტი და კიდევ უფრო დიდი რევოლუციური ბრძოლების დაწყების მაუწყებელი იყო. ამბების მთელი მსვლელობა ჩინეთს შეუჩერებლივ მიაქანებდა რევოლუციისაკენ. მისი შეჩერება არავითარ ძალას არ შეეძლო.

ჩინეთის 1911—1912 წლების რევოლუცია

1911 წლის 10 ოქტომბერს იანძის აუზის უჩანის აჯანყება და სინძის რევოლუციის დასაწყისი. ცენტრში, ხუბეის პროვინციის მთავარ ქალაქ უხანის ერთ-ერთ ნაწილში, უჩანში¹ იფეთქა რევოლუციონერების მიერ მომზადებულმა აჯანყებამ. იგი ჩინეთის პირველი ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციის დასაწყისი გახდა.

უჩანის აჯანყება დიდი ხანია მზადდებოდა; აჯანყების მზადებას სათავეში ედგა საკავშირო ლიგის ორგანიზაცია, რომელიც, თავის მხრივ, სხვა რევოლუციურ ორგანიზაციებთან იყო დაკავშირებული. შემთხვევითი არ იყო ის გარემოება, რომ სუნ იატ-სენის მიმდევრებმა უხანი აირჩიეს თავიანთი საქმიანობის ერთ-ერთ ძირითად ცენტრად. ეს იყო დიდი სავაჭრო-სამრეწველო, ადმინისტრაციულ-კულტურული ცენტრი, რომელსაც სერიოზული რევოლუციური ტრადიციებიც ჰქონდა. იქ თავმოყრილი იყო მრავალი სამრეწველო საწარმო, სავაჭრო ფირმები, სასწავლებლები და სამხედრო ნაწილები. ტუნმინპოის ორგანიზაცია ენერგიულ რევოლუციურ მუშაობას ეწეოდა ქალაქის სავაჭრო-სამრეწველო წრეებში, ქალაქის გარნიზონის ნაწილებში, მოსწავლე ახალგაზრდობაში, მუშებსა და სხვა მშრომელებს შორის.

აჯანყება უხანში თავდაპირველად 16 ოქტომბრისათვის იყო დაანიშნული. მაგრამ მოხდა გაუთვალისწინებელი გარემოება, რომელმაც რევოლუციონერები აიძულა დაეჩქარებიათ გათვალისწინებულ შეიარაღებული გამოსვლა. 9 ოქტომბერს აჯანყების ხელმძღვანელების შტაბის ერთ-ერთ საიდუმლო ბინაში შემთხვევით აფეთქდა საო-

¹ უხანი შედგება სამი ქალაქისაგან: ხანკოუ, უჩანი და ხანიანი.

მარი მოწყობილობა, რასაც სერიოზული ხანძარი მოყვა. ამან პოლიციას საშუალება მისცა მიეგნო აჯანყების მზადების კვალისათვის და ხელთ ეგდო სათანადო დოკუმენტები (რევოლუციონერების სიებთან ერთად). პოლიციამ არ დააყოვნა და განიზრახა გააუვნებელყო ეს საშიში კერა. მან მოახდინა მრავალი ჩხრეკა-დატუსაღება და 10 ოქტომბერს სიკვდილით დასაჯა რევოლუციონერთა ნაწილი. აჯანყების ხელმძღვანელთა იმ ნაწილმა, რომელიც დროებით გადაურჩა პოლიტიურ ტერორს, გადაწყვიტა დაუყოვნებლივ ემოქმედა და იარაღი აღემართა.

10 ოქტომბრის საღამოს აჯანყების დროშა ააფრიალეს უჩანში დაბანაკებული ერთ-ერთი სამხედრო ნაწილის რევოლუციურად განწყობილმა ჯარისკაცებმა, რომლებსაც მალე მხარი დაუჭირეს გარნიზონის სხვა ნაწილებმაც. ჯარის ნაწილებს შეუერთდნენ არსენალის, დეპოს და უცხოელთა კონცესიების მუშები, ყულები, ხელოსან-შეგირდები, მოსწავლე ახალგაზრდობა და „რაზნოჩინური“ ინტელიგენცია. აჯანყებულებმა იერიში მიიტანეს ნაცვლის რეზიდენციასა და მთავრობის სხვა დაწესებულებებზე. ნაცვალმა და მანჯურიელთა ხელისუფლების ბევრმა სხვა მოხელემ გაქცევით უშველა თავს. ადგილობრივი ხელისუფლების სრულმა დაბნეულობამ და აჯანყებაში მშრომელთა აქტიურმა მონაწილეობამ განაპირობა მისი დიდი წარმატება. 11 თებერვალს აჯანყებულთა ხელში გადავიდა მთელი ქალაქი უჩანი. იმავე დღეს და მეორე დღეს—12 თებერვალს აჯანყებულები, გადავიდნენ რა იანძის მეორე ნაპირზე, დაეუფლენ ხანკოუსა და ლანთანს. ამგვარად მათ ხელში მოექცა უხანის მთელი რაიონი.

ამით დაიწყო ე. წ. სინპაის რევოლუცია¹.

აჯანყების პირველი წარმატებისთანავე, აჯანყებისა, რომლის ძირითადი მამოძრავებელი ძალა იყო ქალაქის მშრომელი მასა, უახლოესი სოფლების გლეხობა, რევოლუციური ჯარისკაცები და მოსწავლე ახალგაზრდობა, დადგა რევოლუციური ხელისუფლების ორგანიზაციის საკითხი. შეიქმნა დროებითი რევოლუციური მთავრობა, რომელმაც მიიღო აქტი მანჯურიელთა ხელისუფლების დამხობის შესახებ და ჩინეთი გამოაცხადა რესპუბლიკად.

ლიბერალურ-კონსტიტუციური წრეები, მანჯურიელთა გუშინდელი მოკავშირეები მაშინვე მიეტმასნენ რევოლუციონერებს იმ მიზნით, რომ ხელში ჩაეგდოთ დროებითი რესპუბლიკური მთავრობის ხელმძღვანელობა და არ დაეშვათ რევოლუციის შემდგომი გან-

¹ „სინპაი“ ძველი ჩინური კალენდრის ციკლური ნიშანია და შეესაბამება 1911 წლის ბოლოსა და 1912 წლის დასაწყისს.

ვითარება. სუნ იატ-სენის საზღვარგარეთ ყოფნამ და აჯანყების ხელმძღვანელთა ნაწილის არასათანადო შეგნებულობამ საშუალება მისცა მათ ნაწილობრივ სისრულეში მოეყვანათ ჩანაფიქრი. ახალი დროებითი სამოქალაქო ხელისუფლების მეთაურის პოსტი დაიჭირა პროვინციული სათათბირო კომიტეტის თავმჯდომარემ, ლიბერალმა ტან ხუა-ლუნმა, სამხედრო გუბერნატორისა და სახალხო არმიის უფროსის საპატიო პოსტი კი — გარნიზონის უფროსმა, პოლკოვნიკმა ლი ი უ ა ნ-ხ უ ნ მ ა, რევოლუციის საქმისათვის, აგრეთვე, შემთბვევითმა პირმა. დროებითი რევოლუციური მთავრობის პირველმა ღონისძიებებმა ნათლად გამოავლინა რევოლუციის საქმისადმი მტრულად განწყობილი ელემენტების ნამდვილი სახე, ცხადპყო მათი კარიერისტული მისწრაფებები.

რესპუბლიკელთა ძა-
ლების შემდგომი გა-
ზარკვება.

უჩანში დანთებული რევოლუციური ხანძარ-
ი მალე მოედო ჩინეთის ტერიტორიის დიდ
ნაწილს. უხანის რაიონის მშრომელთა წარმატე-
ბამ ფრთა შეასხა მილიონობით პატრიოტს,

რომლებიც იარაღით ხელში გამოვიდნენ მანჯურიელი მჩაგვრელების წინააღმდეგ. იანძის აუზში და მის სამხრეთით მდებარე პროვინცი-
ებში ერთიმეორის მიყოლებით დაემხო ციხეების ხელისუფლება.

ოქტომბერში რევოლუციამ გაიმარჯვა ხუნანის, ძიანსის, შენსის, განსის და იუნანის პროვინციებში, ნოემბერში მათ კვალს მიყვნენ ანჰოის, ძიანსუს, გუანდუნის, ჯეძიანის პროვინციები. რევოლუციუ-
რი რაზმებისა და აჯანყებულ მუშათა საბრძოლო თანამშრომლობის შედეგად იმავე ნოემბერში რევოლუციონერთა ხელში გადავიდა უდიდესი სამრეწველო ცენტრი და ნავსადგური შანჰაი. 1911 წლის დეკემბრისათვის 15 პროვინცია გადაუდგა პეკინის ხელისუფლებას და რესპუბლიკის მხარეზე გადავიდა. მაგრამ ამ 15 პროვინციით არ შემოიზღუდა რევოლუციის გავრცელების ფარგლები. ანტიმანჯუ-
რიულ გამოსვლებს ადგილი ჰქონდა სინძიანში, შიდა მონგოლეთში, ტიბეტსა და სხვა ადგილებში. მაგრამ არასათანადო ორგანიზების გამო ეს გამოსვლები არ დამთავრებულა სასურველი შედეგებით. ციხეებმა შეძლეს იქ თავიანთი ხელისუფლების შენარჩუნება.

ჩინეთის რევოლუციის დაწყებას მტრულად გამოეხმაურნენ იმპერიალისტური სახელმწიფოები. ექვს გარეშეა, რომ ისინი რევო-
ლუციის სიტყვიერი დაგმობით არ დაკმაყოფილდებოდნენ და აშკარა საინტერვენციო ნაბიჯებს გადადგამდნენ, ამისათვის რომ ხელი შე-
ეშალა მათ ბანაკში არსებულ ქიშპობასა და წინააღმდეგობას. სანამ ისინი საერთო ენას გამონახავდნენ და ერთობლივ ნაბიჯებს გადად-

გამდნენ, რევოლუციამ უკვე მიაღწია სერიოზულ წარმატებებს და ისინი მომხდარი ფაქტის წინაშე დააყენა.

რევოლუციაში კლას-
თა პოზიციების და-
ხასიათება.

სინაჰის რევოლუციის წარმატებაში დიდ-
მნიშვნელოვანი როლი შეასრულეს რევოლუცი-
ურად განწყობილმა ჯარის ნაწილებმა. მათ რი-
გებში იყვნენ: გაჩანაგებული გლეხები, წარმოე-

ბიდან ამოვარდნილი, გაბედკრულებული უმუშევარი ხელოსნები, ყულები, ქარგალ-შეგირდები და სხვა ჩაგრულნი. რევოლუციური ნაწილებისათვის მებრძოლი შეეწირა რევოლუციის წმინდა საქმეს, მრავალმა კიდევ გამირობისა და თავგანწირვის იშვიათი მაგალითები უჩვენა სხვებს. აჯანყებულ რევოლუციურ ჯარისკაცთა მასამ დაიწყო ბრძოლა, მშრომელები კი მიყვნენ მათ კვალს და თავიანთი მონაწილეობით შემდგომი გაქანება მისცეს მას.

აჯანყებული არმიის ნაწილები ბრძოლის პროცესში ახალ-ახალ შევსებას ღებულობს და ფართოვდება, ძლიერ რევოლუციურ არმიად იქცევა ქალაქისა და სოფლის მშრომელთა ხარჯზე. მუშები, ხელოსნები, გლეხები, სტუდენტები, მოსწავლეები, პენაეები, მზი-დავები, წვრილბუჩქუაზიული ელემენტები ბრძოლის პროცესში ქმნიან მოხალისეთა რაზმებს და შემდეგ ერთიანდებიან რევოლუციური არმიის რიგებში. აი, სწორედ ამ მოხალისეთა რაზმებმა, რომლებსაც, თვით მტრების თქმით, „სიკვდილისა რომ არ ეშინოდათ“, გადამწყვეტი როლი შეასრულეს იმ შეიარაღებულ ბრძოლებში, რომელთა შედეგადაც მთელ რიგ პროვინციებში დამხობილ იქნა ცუნთა ბატონობა.

„ცენტრალური ჩინეთი მოიცვა გლეხურმა („ტეტიათა“) რევოლუციამ, —წერდა ერთ-ერთი რუსული გაზეთის კორესპონდენტი 1911 წლის ოქტომბერში, რითაც ხაზგასმით აღნიშნავდა იქ დაწყებული რევოლუციის ჭეშმარიტად ხალხურ ხასიათს, — ქალაქებში თავს იყრიან სოფლელები, თოხებით შეიარაღებული მიწის მუშები, იმათ სურსათი მოაქვთ რევოლუციონერებისათვის, ერთიანდებიან რაზმებში, მოყავთ ცხენები... პატარა ქალაქების არსენალები დაცალიერებულია, იარაღი კი მოსახლეობას დაურიგდა. რევოლუციონერების მიერ დაკავებულ ქალაქებში ეწყობა პატრიოტული მსვლელობები...“¹.

ჩინეთის ახალგაზრდა მუშათა კლასი, რომელმაც კონკრეტული ისტორიული ვითარების გამო ვერ შეძლო რევოლუციის ხელმძღვანელობა, გლეხობასთან ერთად აქტიურ როლს ასრულებდა მასში.

¹ Новая история стран Зарубежного Востока, М., 1961, гл. 365.

მემადაროელები და რკინიგზელები, დოკერები და სამრეწველო სა-
წარმოების მუშები ბრძოლის მოწინავე ხაზზე იბრძოდნენ. ბრძოლე-
ბის წარმატება ხანკოუში, შანხაიში, ხანუოუში, გუანჯოუსა და დიდ
ცენტრებში და მანჯურიელთა ბატონობის დამხობა მათი მეტად აქ-
ტიური მონაწილეობის შედეგს წარმოადგენდა. ახალგაზრდობა და
პატრიოტული სტუდენტობა, რომლებიც მრავლად იყვნენ გაერთი-
ნებული საკავშირო ლიგის რიგებში, აგრეთვე რევოლუციონერთა
ავანპოსტზე იმყოფებოდნენ და აქტიურ როლს ასრულებდნენ რევო-
ლუციურ ბრძოლებში. გამოირჩეოდნენ რა თავიანთი შეგნებულო-
ბით და მაღალი იდეურობით, მასიური ბრძოლის პროცესში ისინი
კეთილისმყოფელ ზემოქმედებას ახდენდნენ სოფლისა და ქალაქის
მშრომელებზე რევოლუციური ცეცხლით აღაგზნებდნენ მათ.

მშრომელთა მასების აქტიურმა მონაწილეობამ და ბრძოლის
„პლებუერი“ მეთოდების მომარჩევებამ მისცა ცინჰაის რევოლუციას
დასაწყისში დიდი გაქანება და დემოკრატიული ხასიათი. სწორედ ეს
ვითარება ჰქონდა მხედველობაში ვ. ი. ლენინს, რომელიც ეხებოდა
რა რევოლუციის შედეგებს, წერდა: „ჩინეთის დემოკრატია ვერ
დაამხობდა ძველ წესწყობილებას ჩინეთში... მასების უდიდესი სუ-
ლიერი და რევოლუციური აღმავლობა რომ არ ყოფილიყო“¹.

რევოლუცია, ამგვარად, მშრომელი მასის სისხლით, გმირობითა
და თავდადებით იქნა მოპოვებული. მაგრამ მის ნაყოფს დაეუფლენ
რევოლუციისადმი მითმასნილი ელემენტები; ესენი იყვნენ კომპრა-
დორული ბურჟუაზიის წრეები, ლიბერალურად განწყობილი მემ-
ბულები, შენში, მაღალი მოხელეები, პროვინციათა სათათბირო
კომიტეტების წევრები, რომლებმაც მოასწრეს მონარქისტებიდან
რესპუბლიკელებად გადაქცევა და რევოლუციონერთა ბანაკში გა-
დაბარება. მათ მოახერხეს ხელში ჩაეგდოთ ახალი ხელისუფლება
მთელ რიგ პროვინციებში; აქა-იქ მთელი ძალაუფლება გადავიდა
სათათბირო კომიტეტების ხელში, სადაც მოკალათებულმა ლიბერა-
ლებმა, ცხადია, მაშინვე გადადგეს ნაბიჯები რევოლუციის დასამუხ-
რუქებლად და ცინებთან ფარული შეთანხმების დასადებლად. ტუნ-
მინჰაის წევრთა არათანამიმდევრობისა და მასების ნაკლები შეგნე-
ბულობის შედეგი იყო ის, რომ ზოგიერთ პროვინციაში ყოფილი
რეაქციული მოხელეები და თვით გუბერნატორებიც კი გაძვრენ ახალ
ხელისუფლებაში. მართალია, რევოლუციონერთა წრეების წარმო-
მადგენლები შევიდნენ უმეტესი პროვინციული ხელისუფლების ორ-
განობებში, მაგრამ ისინი უმცირესობაში მოექცნენ. ლიბერალური

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 18, გვ. 190.

წრეები კი დაუპირისპირდნენ მშრომელებს და მათი აქტივობის ალაგმვისაგან აიღეს გეზი. ხუნანსა და ზოგიერთ სხვა პროვინციაში ლიბერალებმა ძველი მთავრობის ერთგული ჯარის ნაწილების მეშვეობით შეიარაღებული აჯანყებებიც კი მოაწყეს, დაამხეს რევოლუციონერთა ხელისუფლება (გუანჯოუში, შანჰაიში).

ახალი ხელისუფლების სათავეში მოქცეულმა ლიბერალურმა წრეებმა ხელუხლებლად დატოვეს ფეოდალური ექსპლოატაცია და ფეოდალურ-მემამულური წრეების პრივილეგიები, აბუჩად აიგდეს მშრომელები და თავიც კი არ შეუწყუხებიათ მათი მდგომარეობის გაუმჯობესებაზე. ერთი სიტყვით. რევოლუციის ერთ-ერთი ამოცანა: ფეოდალიზმის ლიკვიდაცია და აგრარულ-გლეხური საკითხის რადიკალური გადაწყვეტა მოხსნილი იქნა დღის წესრიგიდან აღნიშნული წრეების მიერ. იგივე უნდა ითქვას იმპერიალიზმის კაბალის მოსპობის ამოცანაზედაც. ახალი ხელისუფლების ლიბერალურ-შემთანხმებლურმა ელემენტებმა გასაქანი არ მისცეს მოსახლეობის ანტიიმპერიალისტურ განწყობილებას და დასაწყისშივე აღკვეთეს სათანადო „ექსცესების“ ცდები. არა თუ ეს ჯგუფები, არამედ თვით რევოლუციურ-დემოკრატიული წრეებიც კი არ თვლიდნენ მაშინ საჭიროდ იმპერიალიზმის წინააღმდეგ ბრძოლას; ამას ისინი ასაბუთებდნენ შეიარაღებული ინტერვენციის შესაძლებლობის თავიდან აცილების საჭიროებით. ამიტომ იყო, რომ ჯერ კიდევ 1911 წლის ოქტომბრის ბოლოს ლი იუან-ხუნმა დროებითი რესპუბლიკური მთავრობის სახელით (ტუნმინჰოის მიმდევართა სანქციით) სპეციალური ნოტიო მიმართა იმპერიალისტური სახელმწიფოების საკონსულოებს, რომლითაც არწმუნებდა მათ, რომ: დაწყებული რევოლუცია მათ წინააღმდეგ არ არის მიმართული, ახალი ხელისუფლება ცნობს და პატივისცემით მოეკიდება ცინების მიერ უცხოელებთან დადებულ ყველა ხელშეკრულებას.

ტუნმინჰოის რევოლუციური ორგანიზაციის მიერ დემოკრატიული სახელმწიფოს მშენებლობისა და იმპერიალიზმის წინააღმდეგ ბრძოლის ნათელი პროგრამის უქონლობა, მისი სუსტი კავშირი მასებთან, დემოკრატიული ფრონტის შიგნით არსებული წინააღმდეგობა, მუშათა კლასის რევოლუციური პარტიის არარსებობა და სხვ., აი რა იყო იმის მიზეზები, რომ რევოლუციის განვითარებაში ასეთმა ტენდენციებმა იჩინეს თავი და დაწინაურდნენ ლიბერალური წრეები.

რეზუბლიკის გამო- უჩანის აჯანყების წარმატებამ და რევოლუ-
ცხადება. ხუნ იატ- ციის დაწყებამ სრული პანიკა გამოიწვია პეი-
ხენის არჩევა რეს- ნის საიმპერატორო კარზე. მანჯურიელთა სხვადა-
პუბლიკის დროებით სხვა წრეების ქიშპობამ და მოქმედების ერთიანი
პარზიდენტად.

გეგმის უქონლობამ ხელი შეუშალა მათ ეფექტური
ზომები მიეღოთ დაწყებული რევოლუციის შესაჩერებლად და მისი
ცენტრების ჩასახშობად. მართალია, მათ ერთგული ჯარის ნაწილები
გაგზავნეს სამხრეთით და ზოგიერთი საკონსტიტუციო ღონისძიებე-
ბიც განახორციელეს, მაგრამ პირველი ნაბიჯი წარუმატებელი იყო.
მეორე — დაგვიანებული და უმიზნო.

საიმპერატორო კარმა და ჩრდილოეთის მილიტარისტულ-მემამუ-
ლურ კომპრადორულმა წრეებმა მათთვის ასეთ მძიმე ვითარებაში
მთელი გულისყური იუან ში-კაის მიაპყრეს და მისი ასპარეზზე ამო-
ტივტივებით განიზრახეს თავიანთი ბატონობის შენარჩუნება. ეს,
მაშინ შერისხული დიდმოხელე და მილიტარისტი, ლიბერალური
წრეების ლიდერი, ცნობილი მედროვე და კარიერისტი, პრინციპებ-
სა და მორალს მოკლებული თავკაცი, რომელიც მნიშვნელოვანი
ავტორიტეტით სარგებლობდა ზომიერთა და მაღალი ოფიცრობის
რიგებში, თითქოს, მოწოდებული იყო ამ მისიის შესასრულებლად.

ცინების ხელისუფლებმა იუან ში-კაის ჯერ რევოლუციონერებ-
თან მეტრძოლი ჯარის ნაწილების სარდლობა შეთავაზეს, ხოლო რო-
ცა ეს თანამდებობა „იცოტავა“, მას მთელი ჩინეთის შეიარაღებულ
ძალების მთავარსარდლისა და პრემიერ-მინისტრის პოსტები უბო-
ძეს. გაიძვერა, ვერაგმა იუან ში-კაიმ მიიღო ეს პოსტები. ალიკუტრვა
განუსაზღვრელი რწმუნებებით და როგორც ცინების „მეურვე“ თან-
დათან ამოტივტივდა პოლიტიკურ ასპარეზზე.

ამ პოლიტიკურმა ქაბელეთმა, რომელმაც 1898 წელს რეფორმა-
ტორები გასცა და რეაქციის ბანაკის რიგებში გადაბარგდა, შინც
მოახერხა ლიბერალის სამოსელი შეენარჩუნებია. თავისი მოქნილი
ტაქტიკის გამო იგი ლიბერალურ-კონსტიტუციურ წრეებთანაც ახ-
ლო იყო და ჩრდილოეთის ფეოდალურ-კომპრადორული და ბიურო-
კრატიული წრეების მხარდაჭერითაც სარგებლობდა. ამიტომ იყო.
რომ მის მაღალ პოსტებზე დანიშნას კმაყოფილებით შეხვდნენ ეს
საზოგადოებრივი ჯგუფები. იუან ში-კაიმ კი ამ წრეების მხარდაჭე-
რით გადაწყვიტა უმაღლესი კარიერა გაეკეთებია. ამ მიზნის მისაღ-
წევად მან საჭიროდ მიიჩნია არა ძირმომპალი დინასტიის დაცვა-
არამედ მისი ღალატი და სამხრეთის რესპუბლიკური მთავრობის
ხელმძღვანელებთან ფარული მოლაპარაკების გაშროვა კომპრომი-
სის მისაღწევად.

თავისი ფარული ზრახვების სისრულეში მოსაყვანად მან წინასწარ უზრუნველყო როგორც ზემოაღნიშნული წრეებისა და გენერალიტეტის მხარდაჭერა, ისე იმპერიალისტური სახელმწიფოების მეგობრული პოზიციაც. სამხრეთის მთავრობაზე ზეგავლენის მოსახდენად იუან ში-კაიმ თავისი ერთგული ჯარის ნაწილები მიუსია რესპუბლიკელთა ბაზებს და ნოემბრის ბოლოს უხანაც კი გამოტაცა მათ. პირველი გამარჯვების მოპოვების შემდეგ მან ინგლისის კონსულის მეშვეობით დაზავება შეთავაზა სამხრეთელებს და წამოაყენა წინადადება სამოქალაქო ომის შეწყვეტისა და მოლაპარაკების გამართვის თაობაზე. რესპუბლიკელთა ხელმძღვანელებმა, ნაცვლად იმისა, რომ ახალი ენერგიით განეგრძოთ ბრძოლა, მიიღეს ეს წინადადება. რესპუბლიკელთა რიგებში გამძვრალმა ლიბერალურმა წრეებმა მტკიცედ აიღეს გეზი მიეღწიათ შეთანხმებისათვის იუან ში-კაის მომხრეებთან და მით ზღვარი დაედოთ რევოლუციის შემდგომი განვითარებისათვის.

17 დეკემბერს შანხაიში მუშაობა დაიწყო იუან ში-კაის ინიციატივით დაწყებულმა სამხრეთისა და ჩრდილოეთის წარმომადგენელთა კონფერენციამ. მის მუშაობაზე უშუალო ზემოქმედებას ახდენენ იმპერიალისტური სახელმწიფოები, რომლებმაც სპეციალური მემორანდუმით მიმართეს მოლაპარაკებაში მონაწილე მხარეებს და მოითხოვეს მოკლე დროში შეთანხმების მიღწევა. მოლაპარაკების წარმატებით დამთავრებას და სამოქალაქო ომის შეწყვეტას ენერგიულად მოითხოვდნენ აგრეთვე ცენტრალური და სამხრეთი პროვინციების ლიბერალური წრეები. ისინი მზად იყვნენ იუან ში-კაისათვის გაეხსნათ გზა უმაღლესი ხელისუფლებისაკენ. თუ უკანასკნელი დათანხმდებოდა ცინების გადადგომაზე და მხარს დაუჭერდა მმართველობის რესპუბლიკურ ფორმას.

აღნიშნული მოლაპარაკების მიმდინარეობის პროცესში, 25 დეკემბერს შანხაიში ჩავიდა საზღვარგარეთიდან დაბრუნებული სუნ იატ-სენი. იგი ამ შტატებში იყო. როცა მიიღო ცნობა უჩანის აჯანყების გამარჯვების შესახებ. სამშობლოში სუნ იატ-სენი გამოემგზავრა ევროპაზე გამოვლით. ინგლისში და საფრანგეთში მას განზრახვა ჰქონდა მოლაპარაკება ეწარმოებია სესხის თაობაზე. თანაც გაეგო მათი მთავრობების დამოკიდებულება დაწყებული რევოლუციისადმი. იგი სამშობლოში დაბრუნდა იმისათვის, რომ უშუალოდ სათავეში ჩადგომოდა რევოლუციის შემდგომ განვითარებას, საკუთარი თვალთ ენახა მისი მრავალწლიანი თავდადებული ბრძოლის ნაყოფი. შანხაის მადლიერმა მოსახლეობამ აღფრთოვანებული შეხვედრა მოუწყო დაწყებული რევოლუციის „დიდ ქარიშხალს“.

სუნ იატ-სენის სამშობლოში დაბრუნების მომენტისათვის ნან-
კინში, რომელიც სულ ცოტა ხნის წინად გამოტაცეს რევოლუციონე-
რებმა რეაქციონურ ხელისუფლებას, მიმდინარეობდა რევოლუციუ-
რი პროვინციების წარმომადგენელთა კონფერენცია. მას უნდა განე-
საზღვრა მოქმედების ერთიანი ხაზი და აერჩია ხელისუფლების
უმალესი ორგანოები. კონფერენციამ, თუმცა მის უმრავლესობას
ლიბერალები და მათი მომხრეები შეადგენდნენ. მაინც ანგარიში გა-
უწია სუნ იატ-სენის დიდ პოპულარობას და მას დროებითი რესპუბ-
ლიკის პრეზიდენტის პოსტი შეთავაზა. 29 დეკემბერს ამ კონფერენ-
ციამ, უკვე როგორც დამფუძნებელმა კრებამ ჩინეთი რესპუბლიკად
გამოაცხადა და რესპუბლიკის დროებითი პრეზიდენტის საპატიო
პოსტზე სუნ იატ-სენი აირჩია¹. მაგრამ ამის პარალელურად მან გა-
დადგა ისეთი ნაბიჯი, რომლითაც ყოველგვარი ფასი დაუქარგა ამ
აქტს. მან თხოვნით მიმართა სუნ იატ-სენს ოფიციალურად ეცნობე-
ბია იუან ში-კაისათვის, რომ გადადგებოდა და თავის რწმუნებას მას
გადასცემდა, როგორც კი მიღწეული იქნებოდა შეთანხმება სამხრე-
თისა და ჩრდილოეთის წარმომადგენლებს შორის. სუნ იატ-სენმა,
რომელსაც სამშობლოს ინტერესებზე ზრუნვის ამალგებული იდეა-
ლები ამოძრავებდა და არა კარიერისტული მიზნები. დააკმაყოფილა
ეს თხოვნა და სათანადო განცხადება გააკეთა.

1912 წლის პირველ იანვარს სუნ იატ-სენი დიდი ზეიმის ვითარე-
ბაში ჩავიდა ნანკინში (რესპუბლიკის დედაქალაქში) და ფიცის მიღე-
ბის შემდეგ შეუდგა თავისი საპატიო მოვალეობის შესრულებას.
ხალხისადმი მიმართვაში, რომელიც 2 იანვარს გამოქვეყნდა. მან ჩა-
მოაყალიბა მომავალი მუშაობის გეგმა და ხაზი გაუსვა ხალხის სუ-
ვერენიტეტისა და უფლებების უზენაესობას. „პირობას ვიძლევი აღ-
მოვფხვრა თვითმპყრობელობის შხამი. — წერდა იგი ამ მიმართვა-
ში, — დავამყარო რესპუბლიკა, ვიმოქმედო ხალხის კეთილდღეობის
ინტერესებისათვის, რათა ამით მივალწიო რევოლუციის მთავარ
მიზანს და შევასრულო ხალხის მისწრაფებები და სურვილები“.

რესპუბლიკის გამოცხადებით და სუნ იატ-სენის პრეზიდენტად
არჩევით დამთავრდა ჩინეთის რევოლუციის პირველი ეტაპი. ჩინე-
თის ისტორიაში დაიწყო ახალი წელთაღრიცხვა — „აყვავებული
შუალედი რესპუბლიკის“ ერა. რესპუბლიკური მთავრობის მოქმედე-
ბის რაიონში ტურმინჰოიმ მიიღო ლეგალური საქმიანობის შესაძ-
ლებლობა. გამოიცა დემოკრატიული გაზეთები, გამოცხადდა სიტყ-
ვის, შეკრების, კავშირების თავისუფლება. ეს იყო სინჰაის რევოლუ-
ციის პირველი სერიოზული გამარჯვება. მას შეეძლო კიდევ უფრო

¹ ვიდე-პრეზიდენტად არჩეულ იქნა ლი იუან-ხუნი.

სასიხარულო პერსპექტივები გადაეშალა ჩინელი ხალხის წინაშე და ხელსაყრელი ვითარების პირობებში მორიგი გამარჯვებების პირობა გამზდარიყო.

სტატიაში — „დემოკრატია და ნაროდნიკობა ჩინეთში“ — ვ. ი. ლენინი მიესალმა სუნ იატ-სენის არჩევას ჩინეთის ახალგაზრდა რესპუბლიკის პრეზიდენტის პოსტზე. მან მაღალი შეფასება მისცა მის საქმიანობას და სამოქმედო პროგრამას. ჩინეთის დროებით პრეზიდენტს კი იგი უწოდებს რევოლუციურ დემოკრატს. „...კეთილშობილებითა და გმირობით აღსავსეს...“, დიდი ერის დიდი იდეოლოგიის მატარებელს, იმ კლასის შვილს, რომელიც დაღმა კი არ მიექანება, არამედ აღმავლობის გზით მიდის...“. წარსულს კი არ ებლაუქება, არამედ მისი დაძლევისათვის იბრძვის და მომავლისაკენ მიემართება¹.

ბოლშევიკთა პრალის კონფერენცია მიესალმა ჩინეთის რევოლუციის პირველ წარმატებას. სპეციალურ რეზოლუციაში, რომელიც ლენინის მიერ იყო დაწერილი, მან ხაზგასმით აღნიშნა ამ რევოლუციის მსოფლიო ისტორიული მნიშვნელობა. სრული სიმპათია გამოუცხადა შინაგანი და გარეშე მტრების წინააღმდეგ მებრძოლ ჩინელ ხალხს და სამარცხვინო ბოძზე გააკრა მისი მტრები².

რევოლუციის შემდგომი ბედის საკითხს არც თინს დინასტიის გადადგომა.

სეებითად წყვეტდა ის, თუ ვის ხელში დარჩებოდა რევოლუციის სადავე, ვინ ვის დასძლევდა: ლიბერალი ბურჟუა-მემამულეები და მათი ლიდერი იუან ში-კაი. თუ რევოლუციურ-დემოკრატიული ბურჟუაზია — სუნ იატ-სენი. „მოახერხებენ თუ არა გლეხები, რომლებსაც პროლეტარიატის პარტია არ ხელმძღვანელობს, — წერდა ლენინი. — შეინარჩუნონ თავიანთი დემოკრატიული პოზიცია ლიბერალთა წინააღმდეგ. რომლებიც მხოლოდ მარჯვე მომენტს ელიან. რომ მარჯვნისაკენ გადაბარგდნენ, — ამას ახლო მომავალი დაგვანახებს“³.

სულ ახლო მომავალმა დაგვანახვა, რომ ლიბერალურმა ბურჟუაზიამ დასძლია გლეხურ-დემოკრატიულ ფრონტს. გამოსტაცა მას რევოლუციის ხელმძღვანელობა. რათა ჩაეხშო იგი და აელაგმა დემოკრატიული მასების აქტივობა: გამართლდა ლენინის თქმა იმის შესახებ, რომ იუან ში-კაის ტიპის მედროვეებს თავიანთი კარიერისტული მიზნებისათვის შეუძლიათ ჩაიდინონ ღალატის აქტი. „გუშინ მათ

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 18, გვ. 188.

² ვ. ი. ლენინი, ტ. 17, გვ. 580—581.

³ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 18, გვ. 484.

ბოგდიხანისა ეშინოდათ, მონურად იბრძინენ ქედს მის წინაშე; შემდეგ, — როცა ძალა დაინახეს, როცა რევოლუციური დემოკრატიის გამარჯვება იგრძნეს,—მათ ბოგდიხანს უღალატეს...¹ ამ გაძევება პოლიტიკურმა ქამელონმა კარგად დაინახა რა რომ დადგა მისი პატივმოყვარე ზრახვების სისრულეში მოყვანის პირობები. გადაწყვეტა ეღალატა ციხეების მონარქიისათვის. რომლის ინტერესებშიც დაცვა მას ჰქონდა დაკისრებული. ეს მონარქია სულს დაფუძნდა. მისი დაცვა არაფერად ძალას არ შეეძლო და მისი მსავერპლად მიტანა საკუთარი ინტერესებისათვის მას ძვირად არ დაუჯდებოდა. რაკი იუან ში-კაი დარწმუნდა, რომ მისთვის სახელმწიფოს მეთაურის პოსტის დაკავების გზა გახსნილია და ნანკინის მთავრობის მესვეურები მზად არიან კომპრომისული შეთანხმებისათვის. მან დააჩქარა სათანადო შეთანხმების მიღწევა. 1912 წლის 12 თებერვალს, ჩრდილოეთისა და სამხრეთის წარმომადგენლებს შორის მიღწეული კომპრომისული შეთანხმების საფუძველზე პეკინში გამოქვეყნდა ბრძანებულება მცირეწლოვანი იმპერატორის პუი ი-სა მთელი მანჯურიული დინასტიის ტახტიდან გადადგომის შესახებ². ამ აქტით ჩინეთში ერთხელ და სამუდამოდ ბოლო მოეღო მანჯურიელთა საძულველ დინასტიას. რომელიც 1644 წლიდან მოკიდებული ბატონობდა ჩინელ ხალხზე და სულის მოთქმის საშუალებას არ აძლევდა მას. ოცი მოასწავებდა რესპუბლიკის ოფიციალურად. იურიდიულად აღიარებას. რომელიც უკვე არსებობდა და ვითარდებოდა. მაგრამ მმართველობის რესპუბლიკური ფორმის მოპოვება მშრომელთა მედგარი ბრძოლის შედეგი იყო და არა ყოფილი იმპერატორის ან იუან ში-კაის ტიპის ავანტიურისტთა წყალობა.

მონარქიის ლიკვიდაციის მეორე დღეს — 13 თებერვალს სუნ იატ-სენმა (წინასწარი შეთანხმების საფუძველზე) წარმომადგენელთა კრებას გაუგზავნა თხოვნა გადადგომის შესახებ. ორიოდ დღის შემდეგ იმავე კრებამ იუან ში-კაი ერთხმად აირჩია რესპუბლიკის დროებით პრეზიდენტად.

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 18, გვ. 189.

² მონარქიის ლიკვიდაცია მოხდა ისტორიაში მანამდე გაუგონარი წესით. უკანასკნელმა იმპერატორმა „ნებაყოფლობით“ მიიტანა მსხვერპლი ერის სამსხვერპლოზე და თვით „უბოძა“ მმართველობის რესპუბლიკური ფორმა ჩინელ ხალხს; ამ „მსხვერპლის“ გაღების სანაცვლოდ ყოფილი იმპერატორი დარჩა პეკინის სასახლეში, მას შერჩა ზეციური არსებისადმი მსხვერპლის შეწირვის უფლება, დაენიშნა ყოველწლიური პენსია 4 მილ. დოლარის რაოდენობით. მანჯურიელ პრინცებს და მთავრებს შერჩათ მეგვიდრეობითი ტიტულები და ქონება, ყოფილ იმპერატორზე გავრცელდა უცხოელი სტუმარი იმპერატორის უფლებები და ა. შ.

სუნ იატ-სენის გადადგომის აუცილებლობა შეამზადა ლიბერალების გამარჯვებამ რევოლუციურ-დემოკრატიულ წრეებზე: ამ უკანასკნელთა მერყეობამ, ხალხის მასებთან სუსტმა კავშირმა და უცხოური ინტერვენციის საფრთხემ. ცინების ხელისუფლების დამხობით და რესპუბლიკის გამოცხადებით ლიბერალურმა ჯგუფებმა რევოლუციის ამოცანა დამთავრებულად მიიჩნიეს. ისინი სავსებით გაემიჯნენ სუნ იატ-სენს, მის რევოლუციურ-დემოკრატიულ იდეებსა და პროგრამას. მათ სავსებით აწყობდათ იუან ში-კაის პრეზიდენტობა. იგი არა მარტო მათი პოლიტიკური კრეატურა იყო. არამედ იმპერიალისტური ქვეყნებისა და ჩრდილოეთის მემამულურ-მილიტარისტული წრეების ნდობითაც სარგებლობდა.

სუნ იატ-სენის გადადგომა საპატიო პოსტიდან და იუან ში-კაის არჩევა დროებით პრეზიდენტად ბურჟუაზიული რევოლუციონერების მერყეობის, მათი სოციალური ბაზის სივინჯროვისა და ლიბერალების წინაშე მათი აშკარა კაპიტულაციის გამოხატულება იყო. ეს აქტი, როგორც თვით სუნ იატ-სენი მიუთითებდა შემდეგში, სერიოზული მცდარი ნაბიჯი იყო. ამით რევოლუციურ-დემოკრატიულმა ძალებმა უგულვებელჰყვეს გლეხური მასისა და სხვა მშრომელების ინტერესები და გამოუაწორებელი ზიანი მიაყენეს რევოლუციის საქმეს, საფრთხის წინაშე დააყენეს მისი მონაპოვარი.

1912 წლის 10 მარტს ნანკინის ეროვნულმა კრებამ მიიღო ჩინეთის რესპუბლიკის დროებითი კონსტიტუცია, რომელიც სიტყვით აცხადებდა ბურჟუაზიულ-დემოკრატიულ უფლებებს. მთავრობის პასუხისმგებლობას პარლამენტის წინაშე და სხვ. 1 აპრილს სუნ იატ-სენმა ოფიციალურად დტოვა პრეზიდენტობა და ეს „ვაკანტური“ პოსტი იუან ში-კაიმ დაიკავა. მართალია, ეროვნულმა კრებამ მიიღო დადგენილება, რომლითაც რესპუბლიკის დედაქალაქი. მაშასადამე, პარლამენტის, პრეზიდენტისა და მთავრობის ადგილსამყოფელი ნანკინი უნდა ყოფილიყო, მაგრამ იუან ში-კაიმ აბუჩად აიგდო ეს დადგენილება. მან ნანკინს, სადაც სერიოზული იყო რევოლუციურ-დემოკრატიული ძალების გავლენა, ამჯობინა ჰეკინში დარჩენა. იქ მას შეეძლო შეექმნა მისთვის სასურველი გარემოცვა და დაყრდნობოდა იმ რეაქციულ-მილიტარისტულ-მემამულურ წრეებს. რომელთა პოზიციები ოდნავადაც არ შეურყევეია რევოლუციას. იქ მის მხარეზე იქნებოდნენ აგრეთვე იმპერიალისტი კოლონიზატორები თავიანთი მრავალრიცხოვანი საკონსულოებით.

„ლიბერალი იუან ში-კაი მოვლენათა მსვლე-
ლობამ ჩინეთის მთავარ ფიგურად აქცია. ლიბე-
რალებმა იგი ცამდე აიყვანეს და თავიანთ სათა-
ხა და ლიბერალური ყვანებელ კერად გახადეს. „ზოგი მას ნააოლეონს
ბურჟუაზიის ბლო- ადარებდა, ზოგიც — ვაშინგტონს. ჩემის აზრით
კი ის უფრო დედაბერ მაქანკალს მიაგავს“, წერ-
და მის შესახებ ერთი კორესპონდენტი. დაეუფლა რა რესპუბლიკის
მეთაურის პოსტს. იუან ში-კაიმ ჩამოიხადა ლიბერალის ნიღაბი ჯა
მემამულე-შენშის, კომპრადორებისა და მილიტარისტების კლასოპ-
რივი ინტერესების გამოშხატველი გახდა. რევოლუციის ინტერესე-
ბის დაცვის ნაცვლად მან, როგორც მოსალოდნელი იყო, პრეზიდენ-
ტის პოსტი მისი სრული ლიკვიდაციისა და მასების დემოკრატიული
აჯანყების ჩასახშობად გამოიყენა. სულ მალე მან აბუჩად აიგდო
კონსტიტუცია. პარლამენტის უფლებები, თავის ირგვლივ შემოიკ-
რიბა პეკინის მთელი რეაქციულ-მილიტარისტული ძალები. ერთპი-
როვნული რეაქციულ-კონტრარევოლუციური დიქტატურა დაამყარა
და სასტიკი ბრძოლა გააჩაღა სუნ იატ-სენის მომხრეების. მუშათა ჯა
გლეხთა მოძრაობის წინააღმდეგ.

ჩინელი მუშები და გლეხები გაცილებით მეტს მოელოდნენ რე-
ვოლუციისაგან, ვიდრე რესპუბლიკის გამოცხადებას. ახალ ხელის-
უფლებას ოდნავადაც კი არ შეუმსუბუქებია მათი მდგომარეობა.
ჩაგვრისა და ექსპლოატაციის ძველი ფორმები ხელუხლებელი დარ-
ჩა. თავიანთი უფლებრივ-ეკონომიური მდგომარეობის უგულვებელ-
ყოფას შრომელებმა დაწყებული ბრძოლის გაძლიერებით უპასუ-
ხა. 1912 წლის ზაფხულში ხუნანის, ხუბეის, გუანდუნისა და ზოგი-
ერთ სხვა პროვინციაში ადგილი აქვს გლეხთა მღელვარებებს და
აჯანყებებს. იგივე მეორდება ქალაქებშიაც, ადგილი აქვს რევოლუ-
ციური სამხედრო ნაწილების აჯანყებებს და გადასახადების გადაი-
დაზე უარის თქმას; მაგრამ ეს მასობრივი მოძრაობა მოკლებული
იყო რევოლუციურ ხელმძღვანელობას. მუშათა კლასი სუსტი იყო,
არ გააჩნდა საკუთარი პარტია, ტუნმინჰოის ორგანიზაციამ კი რევო-
ლუცია დამთავრებულად ჩათვალა და აქტიური დახმარება არ აღ-
მოუჩინა ხალხის მასების ანტიფეოდალურ და ანტიიმპერიალის-
ტურ ბრძოლას.

ამ გარემოებით კარგად ისარგებლა იუან ში-კაიმ, რომელმაც სა-
იმედო ელემენტებისაგან შედგენილი ათეული დამსჯელი ექსპედი-
ცია დაგზავნა მღელვარებით და გამოსვლებით შეპყრობილ პროვინ-
ციებში და თან ფეხზე დააყენა პროვინციის ფეოდალურ-მილიტა-
რისტული ძალები და მიუსია ისინი შრომელებს. მისი განკარგულე-
ბით ცეცხლითა და მახვილით ჩაახშვეს გამოსვლები, განაიარაღა

მრავალი „საექვო“ ნაწილი, ათასობით რევოლუციონერი გაქლიტეს. აწამეს და ციხეებში ჩაჰარეს.

გომინდანის შექმნა. მთელი მილიტარისტულ-კონტრრევოლუციური ბანაკის, კერძოდ კი იუან ში-კაის პირადი დიქტატურის წინააღმდეგ ბრძოლისა და რევოლუციურ-დემოკრატიული პროგრამის რეალიზაციის მიზნით სუნ-იატ-სენმა 1912 წელს (აგვისტოში) შექმნა ახალი პოლიტიკური პარტია—„ნაციონალური პარტია“— გომინდანი. იგი შეიქმნა ამ დროისათვის სანახევროდ დაშლილი ტუნშინპოისა და ზოგერთი სხვა წვრთბურქუაზიულ-ლიბერალური ორგანიზაციის ბაზაზე. ახალი პარტიის თავმჯდომარედ არჩეულ იქნა სუნ იატ-სენი. ახალი პარტიის შექმნა, თითქოს, დადებითი მოვლენა იყო, მაგრამ გამაერთიანებელი პლატფორმა, რომელიც გომინდანის პარტიის პროგრამა გაადა, ტუნშინპოის პროგრამასთან შედარებით უკან გადადგმული ნაბიჯი იყო. იგი სამხრეთ ჩინეთის ლიბერალური წრეებიდან სერიოზულ დათმობას წარმოადგენდა. ახალ პროგრამაში ასახვა ვერ ჰპოვა რადიკალურ-რევოლუციურმა აგრარულმა მოთხოვნამ — „მიწაზე უფლების გათანაბრებამ“. ეს იმას ნიშნავდა, რომ ახალი პარტია ხელს იღებდა აგრარული საკითხის რადიკალურად გადაწყვეტის საჭიროებაზე. რითაც უგულებელყოფდა მთავარი რევოლუციური საყრდენისა და მოკავშირის გლეხობის სასიცოცხლო ინტერესებს. არც იმპერიალიზმისა და რესპუბლიკის კონსტიტუციის დამრღვევთა წინააღმდეგ ბრძოლის ამოცანები იყო კონკრეტულად ფორმულირებული გომინდანის პროგრამაში. გომინდანის პროგრამა ვერ უპასუხებდა იმ რევოლუციურ-დემოკრატიულ სულს, რომელიც ამოქმედებდა სუნ იატ-სენს და მის ბანაკს სინჰაის რევოლუციის შემზადების პერიოდში.

შემდგომი რევოლუციური გამოხვედრები და „მეორე რევოლუცია“ იუან ში-კაის დიქტატურის წინააღმდეგ.

სუნ იატ-სენის ახალმა პარტიამ აქტიური მონაწილეობა მიიღო პარლამენტის არჩევნებში, რაც 1912 წლის ბოლოს ჩატარდა. პარლამენტის მუშაობა დაიწყო 1913 წლის აპრილში. გომინდანელებმა, იუან ში-კაის ხრთვის ხრიკების მიუხედავად, დეპუტატთა მანდატების უმრავლესობა მიიღეს და განიზარახეს სათავეში ჩადგომოდნენ ახალ მთავრობას. მაგრამ გომინდანელების გეგმა წააწყდა იუან ში-კაის გააფთრებულ წინააღმდეგობას. მემამულურ-მილიტარისტული და კომპრადორული ბანაკის მედროშე იუან ში-კაიმ მისი ერთგული აგენტების მეშვეობით დაუნდობელი ბრძოლა გამოუცხადა გომინდანის პარტიას. მან პოსტებიდან მოხსნა აქტიური გომინდანელთა უმრავლესობა და

ზოგიერთი მათგანი სიცოცხლესაც კი გამოასალმა. მაგალითად, მისა საიღუმლო განკარგულებით მუხანათურად მოკლეს სუნ იატ-სენი¹ ერთ-ერთი აქტიური თანამებრძოლი და გომინდანის ლიდერი სუნ ძიო-ჟენი, რომელიც გომინდანმა მთავრობის მეთაურის პოსტზე წამოაყენა. იგი ამასაც არ დასჯერდა, თავისი მომხრეების კონსოლიდაციის მიზნით საგანგებოდ შეაკოწიწა „რესპუბლიკური პარტია“ („გუნჰედანი“) და იგი დაუპირისპირა პარლამენტში გომინდანის პარტიას.

იუან ში-კაის ანტიხალხურმა, ანტიდემოკრატიულმა ღონისძიებებმა. რევოლუციის დამუხრუჭების საქმეში საკმაო სიმტკიცემ იმპერიალისტური ბანაკის სრული მოწონება დაიმსახურა. ამიტომ იყო, რომ იუან ში-კაის მთავრობა ზედიზედ სცნეს იმპერიალიზტურმა სახელმწიფოებმა და მასთან მჭიდრო კონტაქტი დაამყარეს. იმავე 1913 წლის აპრილში კი საერთაშორისო ფინანსურმა კონსორციუმმა იუან ში-კაის მთავრობას მისცა დიდი სესხი, რათა განეძტკიცებია მისი ფინანსური მდგომარეობა და ხელი შეუწყო რევოლუციის სრულ ჩახშობაში. ჩინეთის დემოკრატიის ბოროტი მტრობა და საერთაშორისო იმპერიალიზმის ეს კავშირი ჰქონდა მხედველობაში ვ. ი. ლენინს, როდესაც წერდა: მოწინავე ევროპა და ამერიკა ძარცვავს ჩინეთსა და ეხმარება დემოკრატიის მტრებს, „...ჩინეთის თავისუფლების მტრებს!“² იგი „...კავშირს შეკრავს ავანტიურისტ, მოღალატე და რეაქციის მეგობარ იუან ში-კაისთან...“ „ჩამორჩენილი“ აზიის რესპუბლიკის გასასრესად³. მიუთითებდა რა იუან ში-კაის მთავრობის მიერ კაბალური სესხის ანტიხალხურ და ნიშნულებზე, ვ. ი. ლენინი აღმუთხებით წერდა: „ახალი სესხი აღებულია ჩინეთის დემოკრატიის წინააღმდეგ: „ევროპა“ მხარს უჭერს იუან ში-კაის, რომელიც სამხედრო დიქტატურას ამზადებს“.⁴

სუნ იატ-სენმა მალე შეიცნო თავისი შეცდომა და გომინდანის პარტიაზე დაყრდნობით ენერგიული ბრძოლა გაშალა იუან ში-კაის დიქტატურის წინააღმდეგ. აქტიური გომინდანელების დევნისა და კაბალური სესხის აღების პასუხად, სესხისა, რომელიც პარლამენტს არ უცვნია, სუნ იატ-სენი დემონსტრირებულად გადადგა რკინიგზების გენერალური დირექტორის პოსტიდან და ბრალი დადო რა იუან ში-კაის რესპუბლიკის კონსტიტუციისადმი ღალატში, მოითხოვა ში-

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ. ტ. 19, გვ. 97

² იქვე, გვ. 98.

³ იქვე, გვ. 97.

სე გადადგომა. იგი ამ ნაბიჯსაც არ დასჯერდა. მან საჯაროდ მიმართა ჩინელ ხალხს ახალი რევოლუცია მოეხდინათ რესპუბლიკის დასაცავად და იუან ში-კაის დიქტატურის დასამხობად. სუნ იატ-სენის მოწოდებას გამოეხმაურა სამხრეთ ჩინეთის რიგ პროვინციებში (ფუძიანის, გუანდუნის, ხუნანის, ძიანსის, ჩეძიანის, ანჰოის) დაბანდებული არმიების სარდლობა და ოფიცრები, რომლებიც 1913 წლის ზაფხულში იარაღით გამოვიდნენ არსებული რეჟიმის წინააღმდეგ. მართალია, ამ „მეორე რევოლუციამ“ მოიკცა ჩინეთის საგარეო პოლიტიკა, მაგრამ არახელსაყრელი ვითარების გამო იგი მარცხით დამთავრდა. რევოლუციური მოძრაობა მაშინ უკუქცევის ფაზაში იმყოფებოდა: მშრომელმა მასებმა, რომლებთანაც ძალზე სუსტი კავშირი ჰქონდა გომინდანის პარტიას, აქტიურად მხარი არ დაუჭირეს ახალ რევოლუციურ გამოსვლას. ისინი დაღლილნი. იმედგაცრუებულნი და დეპრესირებული იყვნენ. პირველ რევოლუციას არაფერი მიუტია მათთვის და არც დაწყებული გამოსვლიდან მოვლოდნენ რაიმეს. იმპერიალისტებისა და შინაგანი რეაქციისაგან ზურგგამაგრებულმა, ფინანსურად განმტკიცებულმა იუან ში-კაიმ მოახერხა და სასტიკად დაამარცხა სამხრეთელთა აჯანყება.

„მეორე რევოლუციამ“ სასტიკი მარცხი 'განიცადა. ამას მოყვა რეაქციის გაძლიერება და სასტიკი ტერორი. გომინდანი კანონგარეშე გამოცხადდა. მის წევრებზე აშკარა ნადირობა დაიწყო. სუნ იატ-სენი და გომინდანის ბევრი ხელმძღვანელი მოღვაწე იძულებული იყო ჩინეთიდან გაქცეულიყო და ისევ ემიგრაციაში წასულიყო.

რეაქციის თარეშისა და სისხლიანი ტერორის ვითარებაში გომინდანელებისაგან ფაქტიურად გაწმენდილმა და უკვე „გამგონმა“ პარლამენტმა 1913 წლის ნოემბერში იუან ში-კაი რესპუბლიკის მუდმივ პრეზიდენტად აირჩია. ამით მას გზა გაეხსნა შემდგომი საქმიანობისაკენ რესპუბლიკისა და კონსტიტუციის წინააღმდეგ. იგი არ დაკმაყოფილდა პარლამენტის გაწმენდით მისთვის მიუღებელი ელემენტებისაგან და 1914 წლის დასაწყისში სავსებით გარეყა იგი. იმავე წლის მარტში მან მოიწვია ე. წ. კონსტიტუციური თათბირი, და ჰაისში გამოაქვეყნა ახალი კონსტიტუცია, რომელმაც არაობამდე დაიყვანა პარლამენტის უფლებები, არნახულად გააძლიერა პრეზიდენტის დიქტატორული უფლებები და არსებითად ბოლო მოუღო რესპუბლიკასა და მის ინსტიტუტებს. ამ ახალმა კონსტიტუციამ საშუალება მისცა იუან ში-კაის გადაედგა მორიგი ნაბიჯი: ლიკვიდაცია ეყო რესპუბლიკისათვის, მოეშაადებია მონარქიული გადატრიალება, თავისი თავი იმპერატორად გამოეცხადებია და შეექმნა ახალი დინასტია.

1911—1912 წლების
„ხინაიხი“ რევო-
ლუციის შედეგები.

1911 — 1912 წლების რევოლუცია საწყის საფეხურზე გაჩერდა. მართალია, მან ბოლო მოუღო მანჯურიელთა საძულველ დინასტიას და რესპუბლიკა დაამყარა. მაგრამ გადაუწყვეტელი დატოვა ფეოდალიზმისა და იმპერიალიზმის ბატონობის ლიკვიდაციის ამოცანები. ეს კი არსებითად მოასწავებდა რევოლუციის დამარცხებას.

აღნიშნული რევოლუციის დამარცხება, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, მთელმა რიგმა არახელსაყრელმა გარემოებებმა განაპირობეს. ამათგან მთავარი იყო ჩინეთის რევოლუციურ-დემოკრატიული ძალების სისუსტე. რევოლუციის მთავარი მამოძრავებელი ძალა იყო მშრომელი მოსახლეობა, კერძოდ კი ჩინეთის საზოგადოების მთავარი მწარმოებელი და ექსპლუატირებული წოდება გლეხობა. მაგრამ რევოლუციურ-დემოკრატიულმა ბურჟუაზიამ, რომელიც სათავეში ედგა და წარმართავდა მის რევოლუციურ ბრძოლას. ბოლომდე ვერ შეინარჩუნა მასთან მჭიდრო კავშირი, ვერ დაეყრდნო მას და ბოლომდე ვერ შეინარჩუნა რევოლუციის ხელმძღვანელობა. მან შეზღუდა რევოლუცია გარკვეული ჩარჩოებით. ამის შედეგად რევოლუციას, — როგორც მართებულად მიუთითებს ჩენ ბო-და. — არ შეეძლო რეალური სარგებლობა მოეტანა გლეხობისათვის¹. ამას უნდა დაემატოს ისიც, რომ მშრომელი მასები მოკლებული იყვნენ პროლეტარულ ხელმძღვანელობას და შესაძლებლობა არ ჰქონდათ სრული ძალით გამოეყვანიებინათ თავიანთი საბრძოლო პოტენცია. ლიბერალური ბურჟუაზიის ღალატმა, იმპერიალიზმისა და ჩინელი ხალხის შინაგანი მტრების ერთიანი ფრონტით გამოსვლამ რევოლუციის წინააღმდეგ, თავის მხრივ, ხელი შეუწყო რევოლუციის დამარცხებას.

ჩინეთის 1911—1912 წლების ბურჟუაზიულ-დემოკრატიულ რევოლუციას. მიუხედავად იმისა, რომ მან გადაუწყვეტელი დატოვა ფეოდალური ჩაგვრის უღლისა და იმპერიალიზმის კაბალის ლიკვიდაციის ამოცანები, მაინც დიდი ისტორიული მნიშვნელობა ჰქონდა. მან ხომ ბოლო მოუღო მონარქიას და ცინების დინასტიის ბატონობას, რომელმაც ჩინეთი სატუსაღოდ აქცია და შეუბოჭა მისი საწარმოო ძალების განვითარება. რესპუბლიკის დამყარებით ჩინელმა ხალხმა გარკვეული ნაბიჯი გადადგა წინ როგორც ძველი პოლიტიკის, ისე ფეოდალურ-შუასაუკუნეობრივი იდეოლოგიის ტყვეობისაგან განთავისუფლების საქმეში. რევოლუციურ მოძრაობაში მასე-

¹ Чень Бо-да. Чан Кай-ши враг китайского народа. М., 1950, гл. 22.

ბის აქტიური ჩაბმით მან სერიოზული ბიძგი მისცა მათი პოლუტიკური აქტივობის გაძლიერებას, რითაც შეაპირობა რევოლუციის ახალი ტურის აუცილებლობა მომავალში. რევოლუციამ ნიღაბი ჩამოხადა ჩინელი ხალხის გარეშე და შინაურ მტრებს, მოუპოვა მას პროგრესული მსოფლიოს თანაგრძნობა და მდიდარი გამოცდილება დააგროვა. რევოლუციურ-დემოკრატიული წრეები, სუნ იატ-სენი შეეცადნენ გარკვეული დასკვნა გამოეტანათ რევოლუციის გაკვეთილებიდან, ანალიზი გაეკეთებიათ მისი დამარცხების მიზეზებისათვის და ახალი ენერგიითა და მეთოდებით განეგრძოთ ბრძოლა ქვეყნის წინაშე მდგარი ამოცანების გადასაწყვეტად. ყოველივე ამით ამ რევოლუციამ ნიადაგი შეამზადა ჩინელი ხალხის რევოლუციური ბრძოლის ახალი ეტაპისათვის. დასასრულ, აღნიშნული რევოლუცია გასცდა ჩინეთის ფარგლებს და გამარევოლუციონერებელი გავლენა მოახდინა მეზობელ ქვეყნებზე — კორეაზე, ვიეტნამზე, ინდონეზიაზე. მონგოლეთზე.

ვ. ი. ლენინი ოპტიმისტურად აფასებდა ჩინელი ხალხის რევოლუციური ბრძოლის პერსპექტივებს. მას ღრმად სწამდა, რომ 1911—1912 წლების რევოლუციის დროებითი მარცხის მიუხედავად ჩინეთში მალე დაიწყებოდა ახალი რევოლუციური აღმავლობა და რომ ჩინელი ხალხის გადასვლას „სინათლეზე, მოძრაობაზე. ბრძოლაზე“... მსოფლიო ისტორიული მნიშვნელობა ექნებოდა.

„როგორც არ უნდა იყოს ბედი ჩინეთის დიდი რესპუბლიკისა. — წერდა ლენინი, — რომელზედაც ახლა კბილება ილესავენ სხვადასხვა „ცივილიზებული“ აფთრები. მსოფლიოში ვერავითარი ძალა ვერ აღადგენს ძველ ბატონყმობას აზიაში. ვერ აღგვის პირისაგან მიწისა ხალხის მასების გმირულ დემოკრატიზმს აზიურ და ნახევრად-აზიურ ქვეყნებში“¹.

ჩინეთი პირველი მსოფლიო ომის წლებში

იპონიის „21 მოთხოვნა“.

პირველი მსოფლიო ომის დასაწყისისათვის ჩინეთში დამყარებული იყო იუან ში-კაის სამხედრო-ტერორისტული დიქტატურა. ე. წ. „იუან-შიკაევშინის“ რეჟიმი. ამ რეჟიმს ზურგს უმაგრებდნენ იმპერიალისტური სახელმწიფოები, შენში-მემამულეები, კომპრადორები, რეაქციული ღიდმოხელეები და მილიტარისტები. ახალმა ანტიხალხურმა კონსტიტუციამ, რომლის შემუშავებაში იაპონელმა და ამერიკელმა მრჩეველებმაც მიიღეს აქტიური მონაწილეობა.

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 18, გვ. 708.

ლებოა. სრული დიქტატურული რწმუნებებით აღჭურვა იგი. თავისი განუსაზღვრელი დიქტატურული უფლებები მან მოახმარა დემოკრატიული ძალების საბოლოო ჩახშობისა და მონარქიის რესტავრაციის საქმეს. მართალია, „მეორე რევოლუციის“ შემდეგაც, კერძოდ 1814 წელს ზუნ იატ-სენის მომხრეებმა სცადეს ახალი აჯანყება მოეწყოთ მის წინააღმდეგ, მაგრამ უშედეგოდ. არმიანზე, სხვა საიმედო ძალებზე დაყრდნობილმა დიქტატორმა იოლად ჩაახშო ხალხის ყოველგვარი უკმაყოფილება.

მსოფლიო ომის დაწყებამ ახალი ვითარება შექმნა ჩინეთისათვის. იგი აისახა არა მარტო მის საერთაშორისო მდგომარეობაზე, არამედ საშინაო ცხოვრებაშიც მან კიდევ უფრო გაამწვავა ჩინეთის შინაგანი ტკივილები და ახალი საფრთხე შეუქმნა მის სუვერენიტეტს.

პირველმა მსოფლიო ომმა მკვეთრი ცვლილებები მოახდინა დიდი იმპერიალისტური სახელმწიფოების პოზიციებში შორეულ აღმოსავლეთში და ძალთა ახალი თანაფარდობა შექმნა იქ. ომში ჩაბმული მეფის რუსეთი, ინგლისი, საფრანგეთი და გერმანია იძულებული არიან მკვეთრად შეანელონ თავიანთი ყურადღება ჩინეთის საქმეებისადმი. იგივე უნდა ითქვას ამ შტატებზე, რომელიც ჯერ კიდევ არ მონაწილეობდა ომში. ამან შეასუსტა მათი დაწოლა ჩინეთზე და მეორე პლანზე გადასწია ამ ქვეყნის შემდგომი დაყოფისათვის წარმოებული იმპერიალისტური ბრძოლა. აღნიშნული ვითარება, თითქოს. ხელსაყრელი იყო ჩინეთისათვის. მაგრამ მეტოქეების ყურადღების შესუსტებით მაშინვე ისარგებლა იმპერიალისტურმა იაპონიამ, რომელმაც გამოიყენა ომით შექმნილი ვითარება ამ ქვეყნის მიმართ თავისი მტაცებლური ზრახვების სარეალიზაციოდ.

ომის ძირითადი რაიონებიდან დიდი მანძილით დაშორებული ჩინეთი მეომარმა სახელმწიფოებმა ვერ ჩააბეს პირველ ხანებში ომში. ჩინეთის მთავრობამ ომის დაწყებისთანავე ნეიტრალიტეტი გამოაცხადა და მეომარ მხარეებს თბოვნით მიმართა, მიეღოთ იგი მხედველობაში და საომარი ოპერაციები არ გაეგრძელებინათ მის ტერიტორიაზე.

მაგრამ სუსტი, ნახევრადკოლონიური ქვეყნის ნეიტრალიტეტს არავითარი ანგარიში არ გაუწია იმპერიალისტურმა იაპონიამ, რომელიც 1914 წლის აგვისტოში შეუერთდა ანტანტას და ომი გამოუცხადა გერმანიას, რათა ხელში ჩაეგდო მისი ჩინური ბაზები. ჩინეთის მთავრობის ნებართვის გარეშე იაპონიამ ჯარები გადასხა შანდუნში და სამხედრო ფლოტით მოახდინა ცინდაოს ბლოკირება. რამდენიმე თვის ბრძოლის შემდეგ გერმანიის გარნიზონმა კაპიტულაცია

მოახდინა. ამით იაპონელი იმპერიალისტები დაეუფლენ არა მარტო ცინდაოს, არამედ შანდუნის მთელ ნახევარკუნძულს, სადაც გერმანელები პარპაშობდნენ. შანდუნის ნახევარკუნძულზე თავიანთი კონტროლის დამყარებით იაპონელმა აგრესორებმა არა მარტო უკუშეშელახეს ჩინეთის სუვერენიტეტი, არამედ დაეუფლენ ქვეყნის მეტად მნიშვნელოვან ნაწილს, რომელსაც ჰქონდა სერიოზული სავაჭრო-ეკონომიური და სტრატეგიული მნიშვნელობა.

ამ წარმატებით და სხვა იმპერიალისტური სახელმწიფოების პასივობით გათამამებულმა იმპერიალისტურმა იაპონიამ სულ მალე მორიგ აგრესიას მიმართა ჩინეთის წინააღმოდევ. 1915 წლის 18 იანვარს იაპონიის მთავრობამ თავისი ელჩის ჰიოკი ეკის მეშვეობით იუან ში-კაის მთავრობას გადასცა თავხედური ნოტა, რომელიც შეიცავდა ე. წ. „21 მოთხოვნას“. „თუ ჩვენი ურთიერთობა გულწრფელი დარჩება. განუცხადა იაპონიის ელჩმა იუან ში-კაის ნოტია გადაცემის დროს, — იაპონია იმედს გამოთქვამს, რომ დიდი პრეზიდენტი კიდევ მალეა აიწვევს“.

„21 მოთხოვნა“ ხუთი ჯგუფისაგან შედგებოდა. პირველი ჯგუფის მოთხოვნები შეეხებოდა შანდუნის პროვინციას. იაპონიას სურდა განემტკიცებია თავისი პოზიციები ამ პროვინციაში და იგი თავისი მონოპოლიური ექსპანსიის ობიექტად ექცია. მეორე ჯგუფის მოთხოვნები შეეხებოდა სამხრეთ ღუნბეის (მანჯურიის) და შიდა მონგოლეთის აღმოსავლეთ ნაწილს. იაპონია მოითხოვდა პორტ-არტურისა და დალიანვანის, აგრეთვე, სამხრეთ მანჯურიის და ანდუნ-მუდენის რკინიგზების „იჯარის“ ვადის 99 წლამდე გაგრძელებას. ჩინეთის ამ ვრცელ ტერიტორიებზე. რომლებსაც განიხილავდნენ. როგორც თავიანთ კოლონიებს. იაპონელებს უნდა მიეცემოდათ აღებ-მიცემობის. სამრეწველო საქმიანობის. წიაღისეულის ექსპლოატაციის, მიწების იჯარით აღება. დასახლების. მიმოსვლის განაპოტრებული პრივილეგიური უფლებები. მოთხოვნათა მესამე ჯგუფი შეეხებოდა ზანეპინის მეტალურგიულ კომბინატს რკინის მადნისა და ქვანახშირის მალარობით. იაპონელები მოითხოვდნენ ამ დიდი კომბინატის შერეულ ჩინეთ-იაპონიის საწარმოდ გადაქცევას, რაც არსებითად მოასწავებდა ჩინეთის ეროვნული ეკონომიკის ამ დიდი ობიექტის გადასვლას იაპონიის ხელში. მეოთხე ჯგუფის მოთხოვნებით ჩინეთს არ უნდა გადაეცა სხვებისათვის და არ გაეცა იჯარით რომელიმე ყურე, ნავსადგური და კუნძული ჩინეთის მთელი საზღვაო სანაპიროს გასწვრივ. ყველაზე მძიმე და შეურაცხყოფელი იყო მოთხოვნათა მეხუთე ჯგუფი, რომელსაც ერთხანს დიდი საუღუმლოებით ინახავდნენ იაპონელები. იგი მიზნად ისახავდა ჩინეთის

სოულ დამორჩილებას და იაპონიისადმი დამოკიდებულ ქვეყნად გადაქცევას. იგი ითვალისწინებდა პეკინის ცენტრალურ მთავრობაში იაპონელ მრჩეველთა დანიშვნას პოლიტიკურ, ფინანსურ და სამხედრო საკითხებში: მთელ რიგ ადგილებში იაპონია-ჩინეთის შერეული პოლიციის შექმნას; იაპონელებისათვის მიწაზე საკუთრების უფლებას ცენტრალურ ჩინეთში (იაპონური საავადმყოფოების, ტაძრებისა და სკოლების ასაგებად); შერეული ჩინურ-იაპონური სამხედრო ქარხნების აგებას. ჩინეთის მიერ საომარი მასალების 50%-ის აუცილებლად იაპონიაში შესყიდვას; იაპონიისათვის ცენტრალურ ჩინეთში რკინიგზების აგების უფლების მიცემას; იაპონელთათვის სავაჭრო-სამრეწველო საქმიანობის, რკინიგზებისა და შახტების მშენებლობის უპირატეს უფლებას ფუძიანის პროვინციაში და სხვ.¹

მიუხედავად იმისა, რომ „21 მოთხოვნამ“ ჩინეთის მოსახლეობის ფართო ფენების უდიდესი აღშფოთება გამოიწვია (რაც მრისხანე ანტიიაპონურ მანიფესტაციებში, დემონსტრაციებსა და იაპონური საქონლის ბოიკოტში გამოვლინდა). იუან ში-კაის გამცემლურმა მთავრობამ ანგარიში არ გაუწია ამ პატრიოტულ აღტყინებას და მიიღო მისი დიდი ნაწილი². ჩინეთის მთავრობის კაპიტულაცია მოხდა 1915 წლის 9 მაისს ორმხრივი ხელშეკრულების გაფორმებით. ჩინელმა ხალხმა ამ დღეს „ეროვნული შერცხვენის დღე“ უწოდა.

ანტანტის ქვეყნებმა, მიუხედავად იმისა, რომ იაპონიის იმპერიალიზმის მორიგი შეტევა ჩინეთზე მკვეთრად ლახავდა მათ ინტერესებს. არა თუ წინააღმდეგობა არ გაუწიეს მას, არამედ ცოტა უფრო გვიან იურიდიულადაც კი დაშტამპეს იგი. ეს მოიმოქმედეს ჯერ ერთი იმიტომ, რომ იაპონია მათი მოკავშირე იყო, მეორე. წინააღმდეგობის გაწევის შემთხვევაში აშინებდათ გერმანია-იაპონიის დაპალოება. 1916 წელს (ივლისში) იაპონიამ ფარული ხელშეკრულება დადო რუსეთთან. 1917 წლის თებერვალ-მარტში ინგლისთან. საფრანგეთთან, რუსეთთან და იტალიასთან დადებული ხელშეკრულებით ამ სახელმწიფოებმა იცნეს იაპონიის პრეტენზიები გერმანიის ყოფილ ჩინურ სამფლობელოებზე. იმავე 1917 წლის ნოემბერში ლანსინგისის შეთანხმებით აშშ შტატებმა იცნეს იაპონიის „სპეციალური“ ინტერესები ჩინეთში.

¹ Международные отношения на Дальнем Востоке, М., 1951, гл. 219—223.

² გარდა მეხუთე ჩგუფისა (ფუძიანის პროვინციას შეეხებოდა). ამ ჩგუფის მოთხოვნებზე თვით იაპონიამ აიღო ხელი ანტანტის ქვეყნების მოსალოდნელო პროტესტის თავიდან ასაცილებლად და ჩინელი ხალხის მრისხანე გამოსვლების შედეგად.

იაპონიის „21 მოთხოვნის“ მიღებისა და მისდამი მთავრობის მხარდაჭერის უზრუნველყოფის შემდეგ იუან ში-კაი ენერგიულად შეუდგა თავზე იმპერატორის გვირგვინის დადგმისათვის მზადებას. 1915 წლის ივლისში მან სპეციალური წარმომადგენელი (გენერალ-ლეიტენანტი) მიაგვლინა ამ შტატებში, რათა მას იქ სათანადო წრეებთან პროპაგანდა გაეწია ჩინეთში მონარქიის რესტავრაციის სასარგებლოდ. ამ ნაბიჯმა მალე გამოიღო ნაყოფი. ამერიკის ელჩმა ჩინეთში რეინშმა მიიღო თავიანთი მთავრობის მითითება მაშინვე ეცნო მონარქიული რეჟიმი, როგორც კი იგი შეიქმნებოდა. ამის შემდეგ იუან-ის აგენტები ენერგიულად შეუდგნენ „საზოგადოებრივი აზრის“ დამუშავებას მონარქიის სასარგებლოდ. მონარქისტული მოძრაობის ხელმძღვანელობის გასაწევად რეაქციულ-მილიტარისტულმა წრეებმა დააარსეს სპეციალური ორგანიზაცია — „წესიერების აღმდგენი კომიტეტი“ („ჩოიანპუი“). პროვინციებში მშფოთვარე კამპანიას მონარქიის რესტავრაციის სასარგებლოდ უშუალოდ წარმართავდნენ გენერალ-გუბერნატორები და ჯარების სარდლები („დუძიუნები“), რომლებიც მითითებებს უშუალოდ პეკინის მთავრობისაგან იღებდნენ. სახელდახელოდ შერჩეული „ნდობით აღკუთრვილი“ პირები პროვინციებსა და ქალაქებში მოსახლეობას ხელს აწერინებდნენ პეტიციებზე. რომლითაც „უშორჩილეთად“ თხოვდნენ იუან ში-კაის. ანგარიში გაეწია მოსახლეობის „ერთსულოვანი“ მოთხოვნისათვის და მიეღო იმპერატორის ტახტი.

1915 წლის დეკემბერში იუან ში-კაიმ ოფიციალურად განაცხადა, რომ იგი ღებულობს იმპერატორის ტახტს. 1916 წლის პირველი იანვარი გამოცხადდა ახალი საიმპერატორო დინასტიის წელთაღრიცხვის დღედ. მალე უნდა მომხდარიყო იუან ში-კაის ტახტზე ასვლის ოფიციალური ცერემონია.

ცნობამ მონარქიის რესტავრაციისა და იუან ში-კაის ტახტზე ასვლის შესახებ უდიდესი აღშფოთება გამოიწვია მთელ ჩინეთში. მის პასუხად სამხრეთ ჩინეთის რამდენიმე პროვინცია (იუნანი, გუიჯოუ, გუანსი, გუანდუნი) აჯანყდა იუან ში-კაის წინააღმდეგ. სულ მალე მთელი სამხრეთი გაემიჯნა ჩრდილოეთს და ამგვარად ისევ დაიწყო ახალი სამოქალაქო ომი. იუან ში-კაის ამ განზრახვის წინააღმდეგ გამოვიდნენ სუნ იატ-სენის მიერ ახლად ორგანიზებული რევოლუციური პარტია. გარეკილი გომინდანი და სხვა რადიკალურ-დემოკრატიული ორგანიზაციები. იუან ში-კაის წინააღმდეგ გამოვიდნენ თვით მისი ყოფილი მეგობრებიც — ლიბერალები, მილიტარისტებისა და მემამულეების ნაწილი. სამხრეთ ჩინეთის განდგომამ საშუალება მისცა სუნ იატ-სენს ისევ დაბრუნებულიყო ჩინეთში და

სათავეში ჩადგომოდა მასობრივ ბრძოლას იუან ში-კაის წინააღმდეგ-
მან მოსახლეობას მოუწოდა ებრძოლათ რესპუბლიკის აღდგენისა-
თვის, დაემხოთ და დაესაჯათ ფიცის გამტეხი, კონსტიტუციისა და
რესპუბლიკის მტერი იუან ში-კაი: „მესამე რევოლუციის“ ფაქტო-
ურმა დაწყებამ ზოგიერთი იმპერიალისტური სახელმწიფოს მთავრო-
ბებიც აიძულა შეეცვალათ თავიანთი პოზიცია და ხელი შეეშალათ
მონარქიის რესტავრაციისათვის.

ასეთ პირობებში იუან ში-კაი იძულებული გახდა ხელი აეღო
თავის პატივმოყვარე განზრახვაზე. 1916 წლის მარტში მან ოფიცია-
ლური განცხადება გააყეთა მონარქიის გაუქმებისა და რესპუბლი-
კის ინსტიტუტების აღდგენის შესახებ. მაგრამ ამ განცხადებამ ვერ
განმუხტა დაქიმული ატმოსფერო. მოძრაობა იუან ში-კაის წინა-
აღმდეგ კიდევ უფრო მრისხანე გახდა. სამხრეთის განდგომილი პრო-
ვინციების ბრძოლამ არსებულ მთავრობის წინააღმდეგ დიდი გა-
ქანება მიიღო. „რესპუბლიკის დაცვის არმიებმა“ სერიოზული წარ-
მატება მოიპოვეს იუან ში-კაის მომხრე ძალებთან ბრძოლაში. იუან
ში-კაის გადადგომისა და მისი პასუხისგებაში მიცემის მოთხოვნა სა-
ყოველთაო მოთხოვნად იქცა. მაგრამ ამ მოთხოვნის სისრულეში მო-
ყვანა ზედმეტი გაზდა: 1916 წლის ივნისში იუან ში-კაი უეცრად გარ-
დაიცვალა.

იუან ში-კაის კარიერის სამარცხვინო ფინალისა და მისი სიკვდი-
ლის შემდეგ პრეზიდენტის პოსტი დაიჭირა ვიცე-პრეზიდენტმა ლა
იუან-ხუნმა, რომელიც შეეცადა აღედგინა რესპუბლიკური წესები,
ინსტიტუტები და კონსტიტუციური გარანტიები. 1916 წლის აგვის-
ტოში მუშაობა განაახლა 1914 წელს გარეკილმა პარლამენტმა. მაგ-
რამ ყოველივე ამას ჰქონდა ფორმალური ხასიათი. ამას არ მოყალიბა
არც რეაქციული ხელისუფლების შეცვლა დემოკრატიულით, არც
ქვეყნის ფაქტობრივი გათიშულობის ლიკვიდაცია. კომპრადორულ-მე-
მამულურმა და მილიტარისტულმა ჯგუფებმა, რომლებმაც იუან ში-
კაის მმართველობაში გაბატონებული ადგილი დაიჭირეს, ისევ შეი-
ნარჩუნეს თავიანთი პოზიციები. პეკინში წამყვანი გავლენა მოიპო-
ვეს ჩრდილოეთის მილიტარისტული (ბეიანის) წრეების წარმომად-
გენლებმა — პრეზიდენტმა ლი იუან-ხუნმა; ახალმა ვიცე-პრეზი-
დენტმა ფინ გო-ჯანმა და პრემიერ-მინისტრმა ლუან ცი-ჟუმ. პრო-
ვინციებში თავი წამოყვეს ჯარის სარდლებმა და გუბერნატორებმა
(„დუძიუნებმა“), რომლებმაც აბუჩად აიგდეს ქვეყნის ერთიანობის
ინტერესები და საურთიერთო ბრძოლა გააჩაღეს. ეს მილიტარისტუ-
ლი წრეები უკავშირდებიან იმპერიალისტურ სახელმწიფოებს და მა-
თი ფაქტობრივი აგენტები ხდებიან. ამა თუ იმ იმპერიალისტური სა-

ხელმწიფოს მხარდაჭერით წელმომავრებული გენერლები საკუთარ აზრთან ერთად ფულსაც კრიან, გადასახადებს კრეფენ და პატარა „მეფეებად“ იქცევიან.

თვით პეკინის რეაქციულ-მილიტარისტულ ბანაკშიაც არ იყო სოლიდარობა. მის რიგებშიაც თავი იჩინა დაჯგუფებებმა და ქიშპობამ. მთავარი დაჯგუფება იყო ორი: ჯილისა¹, ფინ გო-ჯანის მეთაურობით, რომელსაც უფრო პროამერიკული და პროინგლისური ორიენტაცია ჰქონდა და პროიაპონური—დუან ცი-ჟუის მეთაურობით.

ჩინეთში შექმნილი ვითარებით ისარგებლეს ანტანტის ქვეყნებმა, რომლებმაც გააძლიერეს დაწოლა ომში მისი ჩაბმის მიზნით. ჩინეთის ომში ჩაბმა რიგ იმპერიალისტურ სახელმწიფოებს ესაჭიროებოდათ ამ ქვეყნის შემდგომი დამონების მიზნით. მოკავშირის ნიღბით ისინი იმედოვნებდნენ მასთან დაედოთ ხელსაყრელი „სამხედრო შეთანხმებები“, თავზე მოეხვიათ ახალი კაბალური სესხები, მეტაზოდენობით გაეზიდათ იქიდან ნედლეული და სურსათ-სანოვავე, ყული მუშები, მეზღვაურები და სხვ. ომში ჩაბმის მოთხოვნას მხარს უჭერდა მთელი ჩინური რეაქცია—მილიტარისტები, მემაჟულეები, კომპრადორები, დიდმოხელეები. მათ სურდათ ესარგებლათ ომის ვითარებით, ჩაეხშოთ დემოკრატიული მოძრაობა და განემტკიცებიათ თავიანთი ბატონობა. რაც შეეხება სუნ იატ-სენს და მის რევოლუციურ-დემოკრატიულ დაჯგუფებას, იგი ქვეყნის ომში ჩაბმის სასტიკი წინააღმდეგი იყო. მან კარგად იცოდა, რომ ომში ჩაბმა ახალ მძიმე ტვირთს დააკისრებდა ქვეყანას, გააძლიერებდა „მოკავშირეების“ დაწოლას, კიდევ უფრო გააუარესებდა მასების მდგომარეობას და განამტკიცებდა რეაქციულ ძალებს. ამიტომ იყო, რომ სუნ იატ-სენმა სპეციალური მიმართვა გამოაქვეყნა, რომლითაც გამოხატა ომის მომხრეთა აგიტაციას და მხარს უჭერდა მხოლოდ ერთადერთ შესაძლო ომს: ომს ქვეყნის დამოუკიდებლობისა და ეროვნული სუვერენიტეტისათვის.

რეაქციულმა ხროვამ თავისი გაიტანა და საჩინეთის ომში ჩაბმა. კუთარი ქვეყანა, ანტანტის გულის საამებლად, ომში ჩააბა. 1917 წლის 14 მარტს პეკინის რეაქციულმა მთავრობამ ოფიციალურად განცვიტა დიპლომატიური ურთიერთობა გერმანიასთან და იმავე წლის აგვისტოში ომი გამოუცადა მას. მართალია დემოკრატიული წრეები მრისხანე პროტესტებით შეეგებნენ ამ აქტს და არც პარლამენტს უცენია იგი, მაგრამ.

¹ ამ დაჯგუფებაში შემავალი გენერლების უმრავლესობა გამოსული იყო ცენტრალური პროვინციიდან (ჰებეი), რომელსაც 1928 წლამდე ჯილი ერქვა.

მიუხედავად ამისა, ომის გამოცხადება მაინც ძალაში შევიდა. ანტანტის ქვეყნებმა არ დააყოვნეს და ახალ „მოკავშირეს“ თავზე მოახვიეს მძიმე ვალდებულებანი.

ომში ჩაბმამ კიდევ უფრო გაამწვავა ჩინეთის შინაპოლიტიკური ვითარება და გააძლიერა მისი ტკივილები. პეკინი სხვადასხვა სამხედრო-პოლიტიკურ დაჯგუფებათა მძაფრი შეჯახებების ასპარეზი გახდა. 1917 წლის ივნისში ანჰოის პროვინციის გუბერნატორმა — დუძიუნმა, პირწავარდნილმა მონარქისტმა გენერალმა ჯან სიუნმა, გერმანიის აგენტურის წაქეზებით პეკინში მოახდინა მონარქისტული გადატრიალება. მან დაამხო არსებული მთავრობა, გადააყენა პრეზიდენტი ლი იუან-ხუნი, გარეკა პარლამენტი და ტახტზე აიყვანა ცინების უკანასკნელი ბოგდიხანი პუ ი. ამ გადატრიალების აქტიური მონაწილე იყო სარეფორმო მოძრაობის ყოფილი ცნობილი ლიდერი კან იუ-ვეი, რომელიც ბოლომდე მონარქიის ერთგული დარჩა. მაგრამ ტიანძიანში გაქცეულმა მთავრობამ რამდენიმე დღის შემდეგ ერთგული ჯარის ნაწილების დახმარებით მოახერხა მონარქისტების ხელისუფლების დამხობა, პუ ის ტახტიდან ჩამოგდება და რესპუბლიკის ფორმალური აღდგენა. მთავრობის თავმჯდომარედ ისევ დარჩა დუან ცი-ჟუი, პრეზიდენტად კი არჩეულ იქნა მისი თანამშრომელი ფინ გო-ჯანი.

ომის დასასრულისათვის ჩინეთი ფაქტიურად ორ ნაწილად გაიყო: ჩრდილოეთად და სამხრეთად. ჩრდილოეთი რეაქციისა და მილიტარიზმის კერა იყო, სამხრეთში კი ისევ ძლიერდება დემოკრატიული ტრადიციები. მილიტარისტები სამხრეთ ჩინეთშიაც თარეშობენ, მაგრამ აქ ისინი უფრო შენიღბულად მოქმედებენ და ზოგიერთ მთავანი ლიბერალისა და დემოკრატის სამოსელითაც იმოსება. ამიტომ იყო, რომ სამხრეთის, კერძოდ გუანდუნისა და გუანსის პროვინციების მილიტარისტებს ხელი არ შეუშლიათ გუანჯოუში (ჯანტონ-ში) გომინდანელი პარლამენტის წევრების შეკრებისა და გომინდანური მთავრობის შექმნისათვის. 1917 წლის სექტემბერში მათ თვით მიიწვიეს გუანჯოუში საქვეყნოდ პოპულარული სუნ იატ-სენი და ხელი შეუწყვეს მას შეექმნა დემოკრატიული მთავრობა. ამ აქტივით სამხრეთი იურიდიულადაც ჩამოშორდა ჩინეთს. ერთიმეორეს დაუპირისპირდა ორი პარლამენტი, ორი მთავრობა.

სუნ იატ-სენის ახალი მთავრობა, რომელმაც ძირითად ამოცანად დაისახა რესპუბლიკისა და კონსტიტუციის დაცვა, დემოკრატიული მთავრობა იყო. მაგრამ ამ მთავრობას არ გააჩნდა მტკიცე საყრდენი ბაზა და სუსტი კავშირი ჰქონდა მუშათა და გლეხთა მასებთან. მას არ ჰყავდა საკუთარი რევოლუციური არმია და იძულებული იყო

გუანდუნისა და გუანსის მილიტარისტთა ხიშტებს დაყრდნობოდა. ამას არ შეეძლო არ შეებოჭა მისი საქმიანობა, არ შეეზღუდა დემოკრატიულ ღონისძიებათა სფერო, არ დაეკარგა მისთვის დამოუკიდებლობა.

ეკონომიური და პო-
ლიტიკური ძვრები
ჩინეთში ომის და-
სახრულიხანოების.

პირველმა მსოფლიო ომმა თავისი დას-
ვა ნახევარკოლონიური ჩინეთის ცხოვრების ყვე-
ლა დარგს. მან კიდევ უფრო გააღრმავა არსებუ-
ლი სოციალურ-ეკონომიური ურთიერთობის —
ფეოდალიზმისა და იმპერიალიზმის ბატონობის
კრიზისი და გააძლიერა შინაპოლიტიკური ბრძოლა. მეორე მხრივ.
მან ახალი ბიძგი მისცა სოციალურ-ეკონომიურ ძვრებს, რითაც ობი-
ექტურად ხელი შეუწყო მასების პოლიტიკურ მომწიფებას და ახალ
რევოლუციურ აზვირთებას.

ფეოდალურ-მილიტარისტული და იმპერიალისტური კაბალის გა-
ძლიერება ახალი უბედურება იყო ჩინელი მშრომელებისათვის. მი-
ლიტარისტული ხრავის თარეშმა, პირდაპირი და არაპირდაპირი
გადასახადების გადიდება, რაც მოყვა ჩინეთის ომში ჩაბმას, კატას-
ტროფული გახადა მათი ყოფა. მასობრივი შიმშილობა, გადამდები
სენის გავრცელება და სიკვდილიანობის ზრდა ამის კონკრეტული გა-
მოხატულება იყო. ამ მდგომარეობამ მძლავრი ბიძგი მისცა მშრო-
მელთა მღელვარებასა და უკმაყოფილებას, რაც რიგ ადგილებში აშ-
კარა აჯანყებებში გადაიზარდა; გახშირდა ქალაქის ღარიბობის გა-
მოსვლები და მუშათა გაფიცვები. მასების რევოლუციურ-დემოკრა-
ტიული მოძრაობის გაძლიერება ჩინელი ხალხის რევოლუციურ-გან-
მათავისუფლებელი ბრძოლის ახალი ეტაპის დასაწყისი და ძალუ-
ყებელი იყო.

ომმა, ობიექტურად ხელი შეუწყო ეროვნული ეკონომიკის გან-
ვითარებას. ეს მოხდა იმის წყალობით, რომ პირველი მსოფლიო ომის
პერიოდში ევროპის სახელმწიფოებმა და ამერიკამ, რომლებიც
ომით იყვნენ დაკავებული. დროებით შეანელეს თავიანთი დაწოლა.
ჩინეთზე; ჩინეთის ეროვნულმა მრეწველობამ. უპირატესად სა-
ფეიქრო და საფქვავემ მრეწველობამ, ახალი ნაბიჯები გადადგა წინ.
1913 წელს ჩინეთში იყო 870 ათასი თითისტარი, 1921 წელს 'კი
უქვე 1800 ათასი. საფეიქრო საწარმოთა რიცხვი 22-დან გაიზარდა
44-დე, საფქვავე საწარმოებისა — 67-დან 107-დე, აბრეშუმის ძაფ-
სახვევი ფაბრიკების რიცხვი გადიდდა 63-დე და ა. შ. გაიზარდა ბან-
კებში დაბანდებული ეროვნული კაპიტალის რაოდენობა; ბანკების
რიცხვი გადიდდა 108 ერთეულამდე.

აღნიშნულმა ეკონომიურმა ძვრებმა ახალი ბიძგი მისცა სოცია-

ლურ ცვლილებებს. გაიზარდა ეროვნული მუშათა კლასის რიცხვი და ეროვნული ბურჟუაზიაც უფრო მრავალრიცხოვანი და ღონიერი გახდა. ამან თავის მხრივ გავლენა მოახდინა ქვეყნის კულტურულ ცხოვრებაზე. გაძლიერდა პატრიოტული ინტელიგენციის საქმიანობა, გაიზარდა მისი ბრძოლა იმპერიალიზმისა და ფეოდალური იდეოლოგიის წინააღმდეგ. კულტურული ფრონტის მოღვაწეებმა, ლ. უ. ს. ი. ნ. ის ტიპის მოწინავე მებრძოლებმა ენერგიული ბრძოლა გააჩაღეს ახალი ხალხური იდეოლოგიის შესაქმნელად.

ასეთი იყო ვითარება ჩინეთში, როცა გაიმარჯვა დიდმა ოქტომბერმა, რომლის ყოვლისმომცველმა გავლენამ ახალი ერა დაიწყო ჩინელი ხალხის ისტორიულ განვითარებაში.

ქაიხაღისჯიური სახელმწიფოების ბრძოლა კორეის დაპყრობისათვის. კორეის გალაქსევა იაპონიის იმპერიალიზმის კოლონიად

იაპონია-კორეის 1876
წლის არათანასწორ-
ფუძლებიანი ხელშეკ-
რულება.

XIX საუკუნის 70-იანი წლებიდან კორეელი
ხალხის ისტორიულ განვითარებაში ახალი ეტაპი
იწყება. იგი აღინიშნა იმპერიალისტური სა-
ხელმწიფოების ბრძოლით ამ ქვეყნის კოლონიუ-
რი დამოწმებისათვის, მომდევნო იძულებითი „გა-

ხსნით“ და თანდათანობით იაპონელ იმპერიალისტთა უუფლებო კო-
ლონიად გადაქცევით. კორეელი ხალხის თავდადებული ბრძოლა
ქვეყნის კოლონიური დამოწმების წინააღმდეგ, ბრძოლა თავისუფლე-
ბისა და დამოუკიდებლობისათვის აგრეთვე აღნიშნული ეტაპის ის-
ტორიული პროცესის განუყოფელ ნაწილს შეადგენს.

დიდხანს ვერც დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოებმა და ვერც
ამ შტატებმა ვერ მიაღწიეს თავიანთ საწადელს და ვერ „გახსნეს“
კორეა. ამას ხელი შეუშალა კორეელი ხალხის გაზრდილმა ეროვ-
ნულმა თვითშეგნებამ, მისმა შემჭიდროებამ და წინააღმდეგობის
ძალამ. კორეელმა ხალხმა თვით ფეოდალური სისტემის ხრწნისა და
მმართველობის რეაქციული სისტემის პირობებშიაც კი შეძლო ენერ-
გიული წინააღმდეგობა გაეწია ამერიკელი. ფრანგი და სხვა მოძალა-
დეებისათვის.¹

XIX საუკუნის 70-იანი წლებიდან ახალი ძალით გაჩაღდა კაპი-
ტალისტური სახელმწიფოების ბრძოლა კორეისათვის, მისი კარდა-
შულობის ლიკვიდაციისა და ამ ქვეყნის ნედლეულის, ბაზრისა და
ბაზების დაუფლებისათვის. ამ ბრძოლაში აქტიურად ჩაება კორეის
მეზობელი იაპონია, რომელიც 1867—1868 წლების ზედაპირული
ბურჟუაზიული რევოლუციის შემდეგ მალე დაადგა კოლონიური
მტაცებლობის გზას. კოლონიური ექსპანსიის ობიექტად იაპონელმა

¹ Очерки по истории освободительной борьбы Корейского народа, М.,
1953, გვ. 82—83.

კოლონიზატორებმა გაიხადეს აზიის კონტინენტის მეზობელი ქვეყნები — ჩამორჩენილი კორეა და მისი მფარველი ჩინეთი.

1876 წლის დასაწყისში იაპონიის მთავრობამ სამხედრო მუქარას მიმართა და კორეის ტერიტორიულ წყლებში გაგზავნა რამდენიმე სამხედრო გემი 800-მდე მეზღვაურით. იაპონელებმა დესანტი გადასხეს კუნძულ კანხვანზე და იარაღის ჟღარუნით მოითხოვეს „მეგობრული“ ხელშეკრულების დადება. სამხედრო პროვოკაციით დაშინებული კორეის სამეფო ხელისუფლება იძულებული გახდა დათმობაზე წასულიყო და მოლაპარაკება დაეწყო იაპონელებთან (ელჩობის მეთაურ კუროდასთან).

1876 წლის 26 თებერვალს კანხვანზე იაპონიასა და კორეას შორის ხელმოწერილ იქნა ხელშეკრულება „მეგობრობის“ შესახებ, რომელიც არსებითად წარმოადგენდა იაპონიის მიერ კორეისათვის ძალით თავზე მოხვეულ არათანასწორუფლებიან ხელშეკრულებას. აღნიშნული ხელშეკრულება, როგორც სამართლიანად მიუთითებდა კორეელი ისტორიკოსი ლი ვონ ჩენი, სერიოზული დარტყმა იყო კორეის სუვერენიტეტზე, იგი ნიშნავდა „...კორეის დამოკიდებულ სახელმწიფოდ გადაქცევის დასაწყისს, იაპონიის იმპერიალიზმის ბატონობის დამკვიდრების დასაწყისს“. ¹

კანხვის ხელშეკრულებით კორეა ვალდებული იყო გაეხსნა იაპონელებთან ვაჭრობისათვის პუსანის ნავსადგური და 20 თვის შემდეგ კიდევ ორი ნავსადგური — ვონსანი და ინჩონი. იაპონელ ქვეშევრდომებს ეძლეოდათ ექსტერიტორიული უფლება და სავაჭრო-სამრეწველო საქმიანობის სრული თავისუფლება. მათვე ეძლეოდათ კორეის ტერიტორიულ წყლებში თავისუფალი ნაოსნობის უფლება, რაც აღნიშნული წყლების სიღრმის შესწავლით, სამიმოსვლო გზებზე არსებული მეჩჩეებისა და კუნძულების რუკებზე გადატანის საჭიროებით იყო დასაბუთებული. კორეასა და იაპონიას, როგორც „მეგობრულ“ ურთიერთობაში მყოფ სუვერენულ სახელმწიფოებს უნდა გაეცვალათ ელჩები. ხელშეკრულების მე-9 მუხლის ძალით იაპონელები ღებულობდნენ საბაჟო გადასახადისაგან თავისუფალი ვაჭრობის უფლებას. კორეის მთავრობას შესაძლებლობა არ ჰქონდა კონტროლი გაეწია ამ ვაჭრობისათვის.

კანხვის ხელშეკრულებას მეტად სერიოზული შედეგი ჰქონდა კორეისათვის. იგი მალე აისახა მის საშინაო ცხოვრებასა და საერთაშორისო მდგომარეობაზე. მან ბოლო მოუღო კორეის კარდახშუ-

¹ Ли Вон Чен, Очерки новой истории Кореи, М., 1952, гл. 46.

ლობას და გზა გაუხსნა უცხოელთა ექსპანსიას. ამით კრახი განიცადა მმართველი ფეოდალური ზედაფენის იმ ტრადიციულმა პოლიტიკამ, რომლის ამოცანა იყო გარესამყაროსაგან იზოლაციით დაეცვა არსებული სოციალური სისტემა. 1876 წლის ხელშეკრულებამ პირველად გამოკრა კორეის კარდაშულობის კარი. რითაც პრეცედენტის როლი შეასრულა სხვა კაპიტალისტური სახელმწიფოებისათვის. მას მოყვა კორეის მთავრობის მსგავსი არათანასწორუფლებიანი ხელშეკრულებები დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოებთან და აშშ შტატებთან, რომელთაც კიდევ უფრო მძიმე ვალდებულებები მოახვედრათ კორეელ ხალხს. ამით „კორეა ჩათრეულ იქნა მსოფლიო კაპიტალისტური განვითარების მორევში და იმპერიალისტ მტაცებელთა კოლონიური ძარცვისა და ძალადობის აშკარა ობიექტი გახდა“.¹

აშ შტატების, ინგლისის, მეფის რუსეთისა და სხვა კაპიტალისტური სახელმწიფოების არათანასწორუფლებიანი ხელშეკრულებები კორეასთან.

როგორც მოსალოდნელი იყო სხვა კაპიტალისტურმა სახელმწიფოებმა მალე მიბადეს იაპონიის მაგალითს, მოიმარჯვეს მუქარის, „დაყვავების“ და სხვა მეთოდები და აიძულეს იგი მათ მიმართაც წასულიყო დათმობაზე.

1882 წლის 22 მაისს ამერიკის შეერთებული შტატების მთავრობამ, პირველმა დასავლეთის იმპერიალისტურ სახელმწიფოებს შორის, „...ძალადობისა და მოტყუების მეოხებით თავზე მოახვია კორეას „...ხელშეკრულება მეგობრობასა და ვაჭრობაზე“.

ეს იყო ტიპური არათანასწორუფლებიანი ხელშეკრულება, რომელიც მძიმე ტვირთს აკისრებდა კორეას, მეორე მხარეს კი მხოლოდ პრივილეგიებს ანიჭებდა. მართალია, ხელშეკრულებაში იყო პუნქტი, რომლითაც აშშ შტატები მესამე სახელმწიფოს კორეაზე დაწოლის შემთხვევაში მეგობრულ დახმარებას ჰპირდებოდა. მაგრამ ეს იყო ლიტონი დაპირება, რომელიც არასოდეს არ შესრულებულა. პირიქით, მომდევნო ამბებმა სულ სხვა რამ დაგვანახა. აშშ შტატების მთავრობამ არაერთხელ უღალატა მის „მოკავშირეს“ და საბოლოოდ იგი იაპონელ იმპერიალისტებს ჩაუგდო ხელში. ამ ხელშეკრულების ძალით ღია ნავსადგურებში — პუსანში, ვონსანსა და ინჩონში ამერიკის ქვეშევრდომები ლებულობდნენ თავისუფალი ვაჭრობის, მიწისა და სხვათა საკუთრების უფლებას; მათზე ვრცელდებოდა აგრეთვე იურიდიული შეუვალობა (ექსტერიტორიალობის) უფლებაც.

ამერიკა-კორეის ხელშეკრულების დადების შემდეგ კორეა იძუ-

¹ Л. Вон Чен, დასახ. ნაშრ., გვ. 49.

„ლებული იყო ასეთივე „მეგობრული“ ხელშეკრულებები დაედო და-
სავლეთის სხვა სახელმწიფოებთანაც; 1883 წელს — ინგლისთან და
გერმანიასთან. 1884 წელს — იტალიასთან და რუსეთთან, 1886
წელს — საფრანგეთთან, 1892 წელს — ავსტრია-უნგრეთთან და ა. შ.
ამით კორეის კარები გაიხსნა მსოფლიოს ყველა დიდ ქვეყანასთან და
სრული კრაზი განიცადა ამ ქვეყნის იზოლაციის პოლიტიკამ.

ხალხის მახეობის
ბრძოლა.

უცხოელმა კოლონიზატორებმა, პირველ რიგ-
ში კი იაპონელმა კოლონიზატორებმა, მოიკალა-
თეს რა კორეის მიწაწყალზე, მაქსიმალურად გა-
მოიყენეს მოპოვებული პრივილეგიები და მიზ-
ნად დაისახეს ამ ქვეყნის კოლონიალ გადაქცევა. კორეა აივსო უცხო-
ელი მრჩეველებით, მისიონერებით, ვაჭრებით, სამხედრო ინსტრუქ-
ტორებით, ავანტიურისტთა მოსაქმეებით, სპეკულანტებით... კორეის
ბაზარზე მოზღვავდა უცხოური სამრეწველო ნაწარმი. რომელმაც
სავსებით დაიპყრო ქვეყნის ბაზარი და გამოდევნა იქიდან ეროვნუ-
ლი ხელოსნობისა და შინამრეწველობის ნაწარმი. წიაღისეულის მო-
პოვება და რიგი ობიექტების მშენებლობა საკონცესიო წესით უცხო-
ელი კაპიტალისტების ხელში გადავიდა.

იაპონელმა კოლონიზატორებმა, რომელთაც გეოგრაფიული სი-
ახლოვეც უწყობდა ხელს, განსაკუთრებული ენერგიით და უცერე-
მონიო თავხედობით მოკიდეს ხელი კორეის მიმართ დასახული მტა-
ცებლური გეგმების რეალიზაციას. მოკლე დროში იაპონიამ 12-ჯერ
გაზარდა საქონლის შეზიდვა კორეაში და შესაბამისად გაიზარდა იქა-
ური ნედლეულის ექსპორტი იაპონიაში. იაპონელებმა კორეაში გა-
ხსნეს მრავალი საბანკო დაწესებულება, რომლებიც იძლეოდნენ
სესხს საქონლის საწინდარში.

უცხოური კაპიტალის შეჭრამ კორეაში, როგორც ზემოთ იყო
აღნიშნული, სერიოზული ცვლილებები მოახდინა კორეელი ხალხის
ცხოვრებაში, კერძოდ კი მის ეკონომიურ წყობასა და სოციალურ
სტრუქტურაში. ამის შედეგად გაძლიერდა პატრიარქალურ მიწათ-
მოქმედებასა და ხელოსნობაზე დამყარებული ფეოდალური ეკონო-
მიკის რღვევა. უცხოური საქონლის მზარდმა შეზიდვამ სტიმული
მისცა სასაქონლო-ფულადი ურთიერთობის განვითარებას და სა-
ფუძველი გამოაცალა ნატურალურ მეურნეობას.

აღნიშნული პროცესის უშუალო შედეგი იყო ფეოდალური კაბა-
ლისაგან ისედაც წელში მოხრილი გლეხობის შემდგომი გაჩანაგე-
ბა და ქალაქის ღარიბობის გამთარახება. ფეოდალ-მემამულეებმა,
რომლებიც ჩათრეულ იქნენ სასაქონლო-საბაზრო ურთიერთობაში
და რომელთა მოთხოვნილება ფულზე და ფუფუნების საგნებზე თა-
ნა-

დათანობით იზრდებოდა, გააძლიერეს გლეხობის ექსპლოატაცია. ამას ზედ დაერთო უცხოელ მოძალადეთა პარპაშის ზრდა და კორეელი ხალხის ეროვნული თავმოყვარეობის უხეში შებღალვა. ამ ვითარებამ კორეის მოსახლეობის ფართო ფენებში ბიძგი მისცა მასობრივ უკმაყოფილებას და მღელვარებას.

აღნიშნული სახალხო უკმაყოფილების გაღრმავების შედეგი იყო სეულის გარნიზონის ჯარისკაცთა აჯანყება 1882 წლის ზაფხულში. იგი იყო კორეელი ხალხის პირველი დიდი მასობრივი გამოსვლა ფეოდალური ჩაგვრის, გაწყვიტვითი მმართველებისა და იაპონელი მტაცებლების წინააღმდეგ. მართალია, იგი სტიქიურად დაიწყო (ჯარისკაცებს ცუდად კვებავდნენ, მრავალი თვის განმავლობაში ხელფასი არ მიუციათ და ეს იყო აჯანყების საბაბი), მაგრამ ამ გამოსვლაში პროჩინური დაჯგუფების ხელიც ერია. როგორც კი აჯანყებულმა ჯარისკაცებმა იარაღს მოკიდეს ხელი, მათ მაშინვე შეუერთდა სეულის ლარიზობა და შემოგარენი სოფლების გლეხობა. აჯანყებულებმა გაათავისუფლეს პატიმრები, დაარბიეს მდიდართა სახლები, ფიზიკურად მოსპეს ბევრი დიდმოხელე და იაპონელების მომხრე მინისტრები; ალყა შემოარტყეს და დაწვეს იაპონიის საელჩო (საელჩოს თანამშრომელთა ნაწილი დაიღუპა, დანარჩენმა. მათ შორის ელჩმა გაქცევით უშველა თავს). აჯანყებულებმა ფაქტიურად ხელთ იგდეს მთელი დედაქალაქი, მაგრამ ვერ შეძლეს მოპოვებული გამარჯვების შენარჩუნება და განმტკიცება. რადგან აჯანყება სტიქიურ ხასიათს ატარებდა და მოკლებული იყო წესიერ ხელმძღვანელობას. ამით ისარგებლა ტევონგუნმა, რომელმაც აჯანყებულთა მეგობრად გაასალა თავი და დედოფალ მინის ნაცვლად დაეუფლა ქვეყნის ძალუფლებას. ტევონგუნმა ხელისუფლების საკვ გამოიყენა მინის მომხრეებისა და აჯანყების მონაწილეებისათვის ანგარიშის გასასწორებლად. ქვეყნის ნაციონალური ინტერესების დაცვის ნაცვლად, მან, პირიქით, საწინააღმდეგო აქტები ჩაიდინა.

იაპონელმა მოძალადეებმა სეულის აჯანყება ხელზე დაიხვიეს და იგი თავიანთი პოზიციების შემდგომი განმტკიცებისათვის გამოიყენეს. მათ კორეის ნაპირებისაკენ გაგზავნეს რამდენიმე სამხედრო გემი და სამხედრო შეჭრის მუქარით ტევონგუნის მთავრობა აიძულეს კაპიტულაციაზე წასულიყო და მიეღო მათი თავხედური მოთხოვნები. 1882 წლის 16 აგვისტოს ინჩონში ხელი მოაწერეს იაპონია-კორეის ხელშეკრულებას, რომლითაც კორეის მთავრობას ბოდიში უნდა მოეხადა იაპონიის მთავრობის წინაშე. შეეპყრო და დაესაჯა აჯანყების ხელმძღვანელები, გადაეხადა 500 ათასი იენი კონტრიბუ-

ცოცხალი და თავისი ხარჯით შეენახა იაპონელთა შეიარაღებული რაზმი მათი საელჩოს დასაცავად.

აღნიშნული ხელშეკრულებით ტევონგუნის მთავრობამ გააყიდა კორეის ეროვნული ინტერესები და საკუთარი ბატონობის შესანარჩუნებლად იაპონიის ყურმოჭრილი აგენტი გახდა. მაგრამ დიდხანს არ დასცალდა მას პარპაში და ქვეყნის პატრიოტების დევნა. მინის მომხრეებმა ჩინეთს მიმართეს დახმარებისათვის და თხოვეს მას შეიარაღებული რაზმის გაგზავნა. ამის პასუხად ჩინეთის ხელისუფლებამ სამი ათასი კაცისაგან შემდგარი რაზმი გაგზავნეს კორეაში, შეიპყრეს ტევონგუნი და ჩინეთში გაგზავნეს. ამან ისევ ასპარეზზე ამოატივტივა დედოფალი მინი და მისი გვარეულობა; ბრძოლა მმართველი ზედაფენის რიგებში განვითარების ახალ ფაზაში შევიდა. ჩინეთის ხელისუფლებამ ისარგებლა 1882 წლის ამბებით და საკმაოდ გააძლიერა თავისი პოზიციები კორეაში. მან დაიწყო კორეის შინაგან საქმეებში უშუალოდ ჩარევა და ახალი სავაჭრო ხელშეკრულებით მკვეთრად გააძლიერა საქონლის შეზიდვა ამ ქვეყანაში.

„რეფორმების პარტიის“ 1884 წლის შეთქმულება.

ამ დროისათვის კორეის საზოგადოებრივ ასპარეზზე აქტიურ საქმიანობას იწყებენ ე. წ. კორეელი „განმანათლებლები“ ან რეფორმების მომხრეები, რომლებიც მდიდარ მემამულეთა რიგებიდან იყვნენ გამოსული. „რეფორმების პარტია“ ან ახალგაზრდა იანბანთა დაჯგუფება, როგორც უწოდებენ მას ხშირად. იმ სოციალური წრეების ინტერესებს გამოხატავდნენ, საიდანაც იყვნენ გამოსული. ისინი მხარს უჭერდნენ „განათლებულ მონარქს“ და მისი მეშვეობით გატარებულ ზედაპირულ რეფორმებს, რომელიც არსებული ფეოდალური ურთიერთობის ჩარჩოებში უნდა გატარებულიყო. თავადაზნაურული ახალგაზრდობის პარტიას პროიაპონური ორიენტაცია ეკავა. „მეიძის რევოლუციის“ შედეგები მათთვის მისაბამი მაგალითი გახდა. განზრახული ზედაპირული რეფორმების გატარებას ისინი ფიქრობდნენ იაპონელი „მეგობრების“ მეშვეობით. „რეფორმების პარტიის“ ეს პოლიტიკური ორიენტაცია კარგად გამოიყენეს იაპონელმა მოძალადეებმა, რომლებმაც თავიანთ გავლენას დაუქვემდებარეს და მათი პოლიტიკის იარაღად, აგენტებად აქციეს ისინი.

„რეფორმების პარტიამ“, რომლის ხელმძღვანელები და იდეური მედროშეები იყვნენ კიმ ოკ კიუნი, იუ ხონ გი, პაკ იო ხე, სო გვან ბომი და სხვები, ძალზე ცუდი სამსახური გაუწია საკუთარ ქვეყანას. რეფორმების, ევროპული და იაპონური მიღწევების გადმოღების

ნილობით მათ ფართოდ გაუღეს კარი იაპონელ მტაცებლებს და სამშობლოს მოღალატეთა როლში გამოვიდნენ.

1884 წლის ბოლოს, როცა ჩინეთი საფრანგეთთან ომს აწარმოებდა და კორეისათვის არ ეცალა, „რეფორმების პარტიამ“ იაპონი-
ა ელჩ ტაქეძოუს უშუალო მონაწილეობით შეიმუშავა ფარული შეთქმულება, თითქოს და, პროიაპონური დაჯგუფების დასამხობად, არსებითად ხელისუფლების ხელში ჩასაგდებად და იაპონელთა გავლენის გასაძლიერებლად. 1884 წლის 4 დეკემბერს შეთქმულებმა იაპონელთა რაზმის მეშვეობით ხელთ იგდეს სასახლე, დაატყვევეს მეფე და სიკვდილით დასაჯეს მინის მომხრე მინისტრებისა და მაღალი მოხელეების ნაწილი. მეორე დღეს შედგა „რეფორმების პარტიის“ პროიაპონური მთავრობა კიმ ოკ კოუნის მეთაურობით.

მაგრამ იაპონიის აგენტურის ბატონობა ხანმოკლე აღმოჩნდა. 7 დეკემბერს ჩინეთის რეზიდენტის იუან ში-კისა და პროიაპონური პარტიის აქტიური მონაწილეობით მოხდა სეულის გარნიზონის ახალი აჯანყება, რომელსაც მაშინვე მხარი დაუჭირა ქალაქის მშრომელმა მოსახლეობამ. იაპონელთა და მათი აგენტების წინააღმდეგ იარაღით გამოვიდა აგრეთვე ჩინეთის რაზმიც. აჯანყებულმა მასებმა იერიში მიიტანეს იაპონიის საელჩოზე და ისევ ხანძარს მისცეს იგა. იაპონიის საელჩოს თანამშრომლებმა და მათმა ადგილობრივმა აგენტებმა გაქცევით უშველეს თავს. სახელმწიფო გადატრიალების ცდა მარცხით დამთავრდა.

იაპონელმა მტაცებლებმა გადაწყვიტეს შური ეძიათ 1884 წლის დეკემბრის პოლიტიკური შეთქმულების ჩაქრობის დროს რამდენიმე ათეული იაპონელი ჯარისკაცისა და ოფიცრის მოკვლისა და საელჩოს შენობის დაწვისათვის. მათ კორეაში გაგზავნეს ძლიერი სამხედრო ფლოტი და ომის ამკარა მუქარით აიძულეს კორეის მთავრობა დამამცირებელ დათმობაზე წასულიყო. 1885 წლის იანვარში სეულში დაიდო კორეა-იაპონიის ახალი ხელშეკრულება, რომლითაც კორეის მთავრობა სინანულს გამოთქვამდა ანტიიაპონური გამოსვლის გამო, იხდიდა 110 იენ კონტრიბუციას იაპონელებისათვის „მიყენებული ზარალის“ ასანაზღაურებლად და ვალდებულებას იღებდა აეგო იაპონიის საელჩოს ახალი შენობა და დაესაჯა ანტიიაპონური გამოსვლის დამნაშავენი.

იაპონელები ამასაც არ დასჯერდნენ. მათ გადაწყვიტეს ჩინეთის გამოძევება კორეიდან და მისი სრული დამოწმება. ამას მათ ფაქტიურად მიაღწიეს ჩინეთ-იაპონიის ხელშეკრულებით, რომელიც დაიდო ტიანძინში 1885 წლის 18 აპრილს („ლი-იტოს კონვენცია“). ხელშეკრულებით ხელმომწერი სახელმწიფოები ვალდებულია:

იღებდნენ გაეყვანათ თავიანთი ჯარები კორეიდან და არ შეეყვანათ იქ „უწესრიგობის“ შემთხვევაში ჯარი ურთიერთისათვის წინასწარ წერილობითი შეტყობინების გარეშე. იაპონია, მართალია, იძულებული გახდა ოფიციალურად ეცნო ჩინეთის უზენაესი ძალაუფლება კორეაში, მაგრამ თავის მხრივ, ჩინეთმა იცნო იაპონიის „განსაკუთრებული უფლებები“ კორეაში. თუმცა აღნიშნული ხელშეკრულებით იაპონიამ კორეაში მოიპოვა ჩინეთის თანაბარი უფლებები, მაგრამ ეს არ მოასწავებდა ჩინეთის სრულ დამარცხებას ამ ქვეყნისათვის წარმოებულ ბრძოლაში. თუ ვის დარჩებოდა საბოლოოდ ბურთი და მოედანი, ჩინეთს თუ იაპონიას,—ეს მომავალს უნდა გადაეწყვიტა.

სახელმწიფოთა კოლონიური პოლიტიკის შედეგები. კაპიტალისტური სახელმწიფოების კოლონიური პოლიტიკის შედეგები თანდათანობით თავს იჩენს კორეის ყოფაში. მისი ეკონომიური და პოლიტიკური განვითარება მიმდინარეობს მათი მზარდი დაწოლისა და შინაგან საქმეებში ჩარევის პირობებში. კორეის ეკონომიკა მსოფლიო კაპიტალისტური მეურნეობის ორბიტში მოექცა და კოლონიზატორებისათვის სანედლეულო-სასურსათო ბაზა გახდა. მის იმპორტში მთავარ ადგილს იჭერს სამრეწველო საქონელი, კერძოდ ბამბეული, ექსპორტში — ბრინჯი, ცერცვი და სხვ.

მზარდი შეუპოვრობით მოქმედებენ და იმორჩილებენ კორეის ეკონომიკას იაპონელი იმპერიალისტები, რომლებიც ამ მიზნის მისაღწევად არ იშურებენ უხეშ საშუალებებს. მართალია, შინაგარეობაში მათ სასტიკ კონკურენციას უწევენ და არ ჩამორჩებიან ჩინელი ვაჭრები, მაგრამ საზღვარგარეთ ვაჭრობაში იაპონელებმა სრული მონოპოლია დაამყარეს. 1885—1890 წლებში კორეის საზღვაო ვაჭრობის მოცულობა იაპონიასთან შეადგენდა მთელი კორეის საზღვაო საგარეო ვაჭრობის 80%-ს, რაც ორჯერ აღემატებოდა ჩინეთთან შესაბამისი ვაჭრობის მოცულობას. იაპონიის ხელში მოექცა თითქმის მთელი კორეის საზღვაო ნაოსნობა. ათასგვარი მაქინაციებით იაპონელებმა ხელში ჩაიგდეს და გაზიდეს კორეის ოქროს მარაგის დიდი ნაწილი. 1883—1893 წლებში იაპონიაში ოქროს გატანა კორეის წლიური ექსპორტის 27,3%-ს უდრიდა. კორეის ოქროს მითვისების საქმეში დიდ როლს ასრულებდნენ იაპონიის ბანკები პუსანსა და სხვა ღია ნავსადგურებში. იაპონელი კაპიტალისტები, გარდა საზღვაო სანაოსნო კომპანიისა, აარსებენ მთელ რიგ სხვა კომპანიებს, ეუფლებიან კონცესიებს და თანდათანობით იჭრებიან კორეის ეკონომიკის სხვადასხვა დარგებში.

იაპონელ კოლონიზატორებს მათ მაშინდელ მთავარ კონკურენ-

ტებთან — ჩინელებთან მთელი რიგი უპირატესობანი ჰქონდათ. მათ ხელში იყო განვითარებული საზღვაო ტრანსპორტი, რასაც ჩინელები მოკლებული იყვნენ, იაპონია სწრაფი ტემპით ვითარდებოდა კაპიტალისტური გზით, ჩინეთი კი ისევ ფეოდალური არტახებით იყო შებოჭილი; იაპონელებს კორეაში შეჰქონდათ სამამულო მრეწველობის ნაწარმი, ჩინელებს კი იგი არ გააჩნდათ და უცხოელთა საქონლის კონტრაგენტის როლში გამოდიოდნენ.

დასავლეთის კაპიტალისტური სახელმწიფოები ტოლს არ უდებდნენ იაპონელ მტაცებლებს და აქტიურ ეკონომიურ ექსპანსიას ეწეოდნენ კორეაში. მეფის რუსეთს, ინგლისს, აშშ-ს ტატებს „მოღვაწეობის“ გარკვეული რაიონი და სფერო ჰქონდათ არჩეული. თუ რუსები მოსაზღვრე რაიონებში ოქროს ეძებდნენ და ხე-ტყის ექსპლოატაციას ეწეოდნენ, აშშ-ს ტატების მოსაქმეები სხვა საქმიანობით იყვნენ დაინტერესებულნი. 1883 წელს ერთ-ერთმა ამერიკელმა კომპანიამ მოიპოვა მონოპოლიური ნაოსნობის უფლება შანჰაი-ინჩჰონისა და პუჯან-ნაგასაკის ზაზებზე. 1884 წელს ამერიკელმა მეწარმეებმა მიიღეს კორეის მთავრობის ნებართვა შუშისა და ასანთის ქარხნების მშენებლობაზე, მარგალიტის მოპოვებაზე, ოქროს ძიებაზე და ა. შ. კორეის რეაქციული მმართველები ყოველმხრივ დათმობებზე მიდიოდნენ ინგლისის, აშშ-ს ტატებისა და რუსეთის მართ და ხელს არ უშლიდნენ მათ ქვეშევრდომთა სავაჭრო-საწარმოო საქმიანობას. ამით მათ სურდათ ზიანი მიეყენებიათ იაპონელებისათვის და გზა გადაეღობათ მათი ვერაგული გეგმებისათვის. მაგრამ წინააღმდეგობის გაწევის ასეთი მეთოდი აშკარად მცდარი იყო იგი ქვეყნის ეროვნული ინტერესების წინააღმდეგ იყო მიმართული. დასავლეთის ქვეყნები, კერძოდ აშშ-ს ტატები და ინგლისი არა თუ ხელს არ უშლიდნენ იაპონელთა მზარდ აგრესიას კორეელი ხალხის წინააღმდეგ, პირიქით, ხელსაც უწყობდნენ მას.

უცხოური კაპიტალის. მზარდმა ექსპანსიამ, იაფმა უცხოურმა ფაბრიკულმა ნაწარმმა შეარყია კორეის ეკონომიკა. მან გააძლიერა ხელოსნობის განადგურების პროცესი და სავსებით გამოაცალა ბაზა ნატურალურ მეურნეობას. უცხოელ ვაჭარ-მოსაქმეთა, მოხელეთა და მისიონერთა თვითნებობის გაზრდამ მორიგი ბიძგი მისცა კორეელ ხალხის ანტიუცხოურ განწყობილებას.

ამგვარად, უცხოელ მოძალადეთა კორეაში შეჭრას მოყვა ფეოდალურ ურთიერთობათა კრიზისის არნახული გამწვავება და გლეხობისა და ქალაქის ღარიბობის შემდგომი პაუპერიზაცია. კორეის „გახსნამ“ დიდი უბედურება მოუტანა კორეის მშრომელ მასას და იგი ორმაგი ჩაგვრის ქვეშ მოაქცია. ამ ვითარების უშუალო შედეგი

მძიმე უღლის ქვეშ მგმინავმა კორეელმა გლეხობამ გაიგო როგორც ანტიფეოდალური ბრძოლისაკენ მოწოდება. ეს მოძღვრება იქცა მათი ანტიფეოდალური და ანტიიმპერიალისტური ბრძოლის საფარველად და იდეოლოგიურ ფორმად. ამ რელიგიურ-სოციალურ-პოლიტიკური მოძღვრების ბაზაზე აღმოცენებული საზოგადოების ხელმძღვანელებმა უშუალო მონაწილეობა მიიღეს აჯანყებაში და რიგ ადგილებში აჯანყებულთა ხელმძღვანელობა ჩაიგდეს ხელში.

აჯანყებას ჰქონდა ხალხურ-დემოკრატიული, ანტიფეოდალური და ანტიიმპერიალისტური ხასიათი; ერთსა და იმავე დროს აჯანყებულთა ზოგიერთი რაზმის დროშებზე ტყუილად როდი ეწერა: „იპონელებისა და დასავლეთის ბარბაროსების წინააღმდეგ მებრძოლი რაზმები“.

ერთ მაზრაში დაწყებულმა აჯანყებამ სულ მალე დიდი გაქანება მიიღო და კორეის პროვინციების დიდ ნაწილს მოედო. სამხრეთიდან იგი ჩრდილოეთისაკენ გავრცელდა. აჯანყებულმა მშრომელებმა დაიწყეს თვითმმართველობის ორგანოების შექმნა, რომლებმაც შეცვალეს მთავრობის ოფიციალური ორგანოები. რიგ ადგილებში აჯანყებულებთან საბრძოლველად გაგზავნილი მთავრობის რაზმების ჯარისკაცები აჯანყებული მშრომელების მხარეზე გადადიოდნენ.

1894 წლის მაისში აჯანყებულ გლეხთა არმია 30 ათას კაცს აღემატებოდა. ვერც მთავრობის რეგულარულმა ნაწილებმა და ვერც ფეოდალთა ადგილობრივმა რაზმებმა ვერ მოახერხეს აჯანყების ჩახშობა. აჯანყებულთა ხელმძღვანელები კარგად იყენებდნენ ბრძოლის მანევრულ ტაქტიკას.

კორეის მეფის მთავრობამ, რომელმაც იარაღით ვერ ჩაახშო გლეხთა აჯანყება, მუხანათობას მიმართა. მან დროის მოგებისა და აჯანყებულთა რიგებში დაბნეულობის გამოწვევის მიზნით მოლაპარაკება გაიკეთა აჯანყებულთა ხელმძღვანელებთან. მთავრობა, თითქოს, თანახმა იყო მიედო აჯანყებულთა მოთხოვნების საგრძნობი ნაწილი, თუ ბრძოლას შეწყვეტდნენ, დაზავებაზე წავიდოდნენ და ზოგიერთ დაკავებულ პუნქტებს გაათავისუფლებდნენ. აჯანყებულთა ხელმძღვანელებმა ჯეროვნად ვერ შეაფასეს ვითარება, ვერ ჩაუკვირდნენ მთავრობის ფარულ ზრახვებს და მიიღეს მისი წინადადება. მათ ხელი მოაწერეს დაზავების პირობებს, რომელიც ითვალისწინებდა: მოძალადე ხარბ მოხელეთა და მემამულეთა დასჯას, მონათა და ხელზე მოსამსახურეთა ყველა სიის დაწვას, ჩიონინის (განკიცხულთა) ხვედრის შემსუბუქებას, მოხელეთა წოდებრივი ნიშნით დანიშვნის წესის მოსპობასა და ნიჭიერთა დაწინაურებას, იპონელებთან ფარულ კავშირში მყოფ პირთა სასტიკ დასჯას, ყველა ძველი

ვალისა და უკანონო გამოსაღებების გაუქმებას, მიწის ყველა მცხოვრებთა შორის თანაბრად განაწილებას და სხვ.¹

აჯანყებულთა ხელმძღვანელების მიერ დაზავებაზე ხელის მოწერა, რომლის შესრულებას ხელისუფლება არ აპირებდა, მათი სეროზული შეცდომა და დაუდევრობა იყო. დაზავების პირობების ძალით აჯანყებულებმა დატოვეს და მთავრობის ჯარებს გადასცეს დენდის ციხე-სიმაგრე და ზოგიერთი სხვა პუნქტი. ეს მოხდა მაშინ, როცა აჯანყება აღმავლობის ფაზაში იყო, მთავრობა კი ღრმა კრიზისის განიცდიდა. აჯანყების ხელმძღვანელებმა ამით დეზორგანიზაცია შეიტანეს მოძრაობაში და მტრის წისკვილზე დაასხეს წყალი.

1894—1895 წლების
ჩინეთ-იაპონიის ომი
და კორეა.

აჯანყებულებთან მიღწეული დაზავება კორეის მთავრობამ გამოიყენა ახალი ძალების დასაგროვებლად და მათთვის გადამწყვეტი ღირებულების მისაყენებლად. მაგრამ რაკი საკუთარი ძალების იმედი არ ჰქონდა, მან ჩინეთის რეზიდენტის იუან ში-კაის მეშვეობით ჩინეთის მთავრობას მიმართა დახმარებისათვის.

ცინების ხელისუფლებამ, რომელიც დაინტერესებული იყო კორეაში გავლენის გაძლიერებით, დააკმაყოფილა კორეის მთავრობის თხოვნა. 1894 წლის ივნისში ჩინეთმა 1500 კაცისაგან შემდგარი რაზმი გაგზავნა კორეაში და ამ ნაბიჯის შესახებ აცნობა იაპონიის მთავრობას. ამ უკანასკნელმა, მოიმიზეზა რა ტიანძინის ხელშეკრულების პირობები, კიდევ უფრო მეტი რაზმი გადასხა კორეაში. კორეის მთავრობა შეაშფოთა იაპონიის მიერ ჯარის გადასხმამ. მან ჩინეთის მთავრობას თხოვა უკან გაეწვია თავისი რაზმი. ეს თხოვნა მან იმიუდასაბუთა, რომ, თითქოს, გლეხთა აჯანყება ძირითადად ჩახშობილი იყო და ჩინეთის დახმარება საჭირო აღარ იყო. კორეის მთავრობა იმედოვნებდა, რომ ჩინეთის მიერ ჯარის უკან გაწვევა იაპონიის მთავრობასაც აიძულებდა ასევე მოქცეულიყო. მომდევნო ამბებზე ცხადპყ, რომ ეს იყო ზერელე ვარაუდი.

იაპონიის მთავრობამ არა თუ უარპყ ჩინეთის მთავრობის წინადადება მათი ჯარების ერთობლივად უკან გაწვევის შესახებ, არამედ ულტიმატუმით მიმართა კორეის მთავრობას, რომლითაც მოითხოვა ჩინეთის ჯარის გაწვევა და კორეა-ჩინეთის ხელშეკრულების გაუქმება. მათ, ამასთან ერთად, სეულში მოახდინეს სასახლის გადატრიალება და ხელისუფლებას სათავეში ჩაუყენეს ყოფილი რეგენტი ტე-

¹ Ли Вон Чен, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 92.

ვონგუნი, რომელიც, ვითარცა მარიონეტი, იაპონელებმა თავიანთ ბრმა იარაღად გამოიყენეს.

სასახლის გადატრიალებისა და სეულში პროიაპონური ელემენტების გაბატონების შემდეგ იაპონელებმა ახალი ძალები გადაისროლეს კორეაში და შეუდგნენ ჩინეთის წინააღმდეგ ომისათვის შუადებას. 1894 წლის 25 ივლისს იაპონელები ომის გამოუცხადებლად, მუხანათურად თავს დაესხნენ კორეაში მყოფ ჩინეთის რაზმს და ჩასძირეს ჩინეთის გემი. ასე დაიწყო ჩინეთ-იაპონიის ომი, რომელიც თავდაპირველად კორეის ტერიტორიაზე მიმდინარეობდა და 1895 წლის დასაწყისში ჩინეთის სრული დამარცხებით დამთავრდა.

სასახლის გადატრიალებამ და იაპონელ მტაცებელთა უხეშმა ჩარევამ კორეის საშინაო საქმეებში კორეელი ხალხის უდიდესი აღშფოთება გამოიწვია. ამის შედეგად დროებით მიუყნებულმა გლეხთა აჯანყებამ ახალი ძალით იფეთქა. აჯანყებულ გლეხებს შეუერთდნენ მრავალი პარტიზანული რაზმი და მთავრობის ჯარების პატრიოტულად განწყობილი ნაწილები. თითქმის მთელი კორეა მოიცვა გლეხთა აჯანყებამ, თუმცა მისი მთავარი ბაზა ძველებურად სამხრეთი კორეა იყო. ამ დროისათვის აჯანყებულთა რიგებში 100 ათასზე მეტი მებრძოლი იყო. აჯანყებულთა მთავარი ხელმძღვანელი ჩონ ძონ ჯუნი, რომელმაც ბოლომდე შეინარჩუნა საბრძოლო სული და თავდადება, ახალ მძლავრ ოპერაციებს იწყებს ამჟამად იაპონელ აგრესორთა და მათი აგენტების ძალების წინააღმდეგ. აჯანყებული ხალხის ბრძოლამ ამ ეტაპზე უპირატესად ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ხასიათი მიიღო. იგი ძირითადად წარიმართა იაპონელ დამპყრობელთა წინააღმდეგ.

იაპონელმა ოკუპანტებმა, რომლებმაც 20 ათასამდე აიყვანეს თავიანთი საოკუპაციო არმიის რიცხვი, ძირითადი ძალები აჯანყებული გლეხებისა და სხვა მშრომელების წინააღმდეგ მიმართეს. ისინი ცეცხლითა და მახვილით მოედვენ კორეის მიწა-წყალს. ზიკვადილსა და განადგურებას თესენ და მიწასთან ასწორებენ დასახლებულ პუნქტებს. ისარგებლეს რა დიდი ტექნიკური და საბრძოლო უპირატესობით, მათ მოახდინეს ჩრდილოეთ კორეის დიდი ნაწილის ოკუპირება. მიუხედავად ამისა, გლეხთა არმია ჯერ კიდევ ინარჩუნებდა ქვეყნის სამხრეთს და ჩრდილოეთის ნაწილს. შავრამ იაპონელმა დამპყრობლებმა და მათმა ადგილობრივმა აგენტებმა ახალი ძალები მიუსიეს აჯანყებულებს.

გლეხთა აჯანყების ფინალში თავი იჩინა გლეხური აჯანყებებისათვის დამახასიათებელმა ნაკლოვანებებმა: ადგილობრივმა ტენდენციებმა, დაქსაქსულობამ, შინაგანმა წინააღმდეგობებმა. ამას ზედ

დაერთო ტონჰაყების ხელმძღვანელობის დიდი ნაწილის ღალატი და მათი რეაქციის ბანაკში გადაბარგება. ოქტომბრის ბოლოს ჩონ ძონ ჯუნმა უკანასკნელი გადაწყვეტი ბრძოლა გაუმართა ოკუპანტთა და გამცემთა ხელისუფლების გაერთიანებულ ძალებს და დამარცხდა. მათ ხელთ იგდეს აჯანყებულთა მებრძოლი ხელმძღვანელი ჩონ ბონ ჯუნი, სეულში გაგზავნეს იგი და სიკვდილით დასაჯეს. იგივე ხვედრი გაიზიარა ბევრმა მისმა თანამებრძოლმა. გამხეცებულმა ინტერვენტებმა და მათმა აგენტებმა შეუბრალებლად იძიეს შური და მთელი ათასი აჯანყების მონაწილე სიცოცხლეს გამოასალმეს.

გლეხთა აჯანყება შეუბრალებლად იქნა ჩახშობილი. აჯანყებას დამარცხება მრავალმა მიზეზმა განაპირობა, ამათგან მთავარი იყო: 1) არახელსაყრელი საერთაშორისო მდგომარეობა და უცხოური ინტერვენცია — იაპონელ ინტერვენტთა და კორეელ მემამულეთა ერთიანი ფრონტით გამოსვლა; 2) გლეხობის არათანმიმდევრობით, შეზღუდულობით და დაქსაქსულობით გამოწვეული იდეური მერყეობა, რევოლუციური ხელმძღვანელობის უყოლობა და ნათელი პროგრამის უქონლობა; 3) აგრარული საკითხის გადაუწყვეტლობა — მსხვილი მემამულური მიწათმფლობელობის ხელუხლებლად დატოვება და გლეხობის უმიწოდ დატოვება; 4) ბრძოლის პროცესში დაშვებული მრავალი სამხედრო-სტრატეგიული შეცდომა; 5) ტონჰაყის ხელმძღვანელთა უმრავლესობის მიზნების დაცილება აჯანყებულ გლეხთა მისწრაფებებისაგან. ხელმძღვანელთა ნაწილის მიერ აშკარა დანაშაულისა და ღალატის აქტების ჩადენა; 6) აჯანყებულთა რიგებში ჯაშუშების და პროვოკატორების შეჭრა, მათი მავნებლური საქმიანობა; 7) აჯანყების ხელმძღვანელთა შორის არსებული განხეთქილება და კინკლაობა; სხვადასხვა შენაერთების სარდლობას შორის სუსტი კავშირი და ერთიანი სამოქმედო გეგმის უქონლობა.

1893—1894 წლების გლეხთა ომს განსაკუთრებული ადგილი უკავია კორეელი ხალხის განმათავისუფლებელ და კლასობრივი ბრძოლის ისტორიაში. იგი იყო დიდი ანტიფეოდალური და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლა ერთსა და იმავე დროს. მართალია, იგი დამარცხდა, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, მან ღრმა კვალი დატოვა კორეელი ხალხის ცხოვრებაში. მან ხელი შეუწყო კორეელი ხალხის კლასობრივი და ეროვნული თვითშეგნების გაღვივებას და საფუძველი ჩაუყარა განმათავისუფლებელი ბრძოლის ასახელო ტრადიციას.

გლეხთა აჯანყების განადგურების შემდეგ ათასობით აჯანყებულმა მთიან რაიონებს შეათარა თავი, პარტიზანულ რაზმებში

გაერთიანდა და ასე განაგრძო ბრძოლა სოციალური უსამართლობისა და ეროვნული თავისუფლებისათვის. ამ პარტიზანულმა რაზმებმა — სამართლიანობის არმიებმა (ი ბიონი), როგორც მას უწოდებენ, ბრწყინვალე ფურცლები ჩაწერეს კორეელი ხალხის განმათავისუფლებელი ბრძოლის მატრიანეში.

იაპონიის აგრესიის
გაძლიერება და იაპონია-რუსეთის წინააღმდეგობათა გამწვავება.

ჩინეთის სასტიკმა დამარცხებამ ჩინეთ-იაპონიის ომში და სიმონოსეკის კაბალურმა ზავმა გადაწყვიტა ჩინეთსა და იაპონიას შორის კორეისათვის წარმოებული ბრძოლის ბედი. ჩინეთი იძულებული გახდა ხელი აეღო კორეაზე, ეცნო მისი „დამოუკიდებლობა“ და იაპონელებისათვის

მოქმედების სრული თავისუფლება მიეცა. გლეხთა აჯანყების ჩახშობით და ჩინეთის წინააღმდეგობის გზიდან ჩამოშორებით, იაპონელმა მტაცებლებმა ფაქტიურად უზრუნველჰყვეს თავიანთი მონოპოლიური ბატონობის დამყარება „დილის სიმშვიდის ქვეყანაში“. მაგრამ იაპონელებს არაერთი შინაგანი და საერთაშორისო ხასიათის წინააღმდეგობათა დაძლევა მოუხდათ შემდგომშიაც, სანამ სისრულეში მოიყვანდნენ თავიანთ მტაცებლურ საწადელს. ერთ-ერთი ასეთი დაბრკოლება (კორეელი ხალხის მზარდ წინააღმდეგობასთან ერთად) იყო მეფის რუსეთის მზარდი დაინტერესება კორეით.

1895 წლის დასაწყისიდან იაპონელმა იმპერიალისტებმა, რომლებმაც თავიანთი ძლიერი აგენტურა და მონა-მორჩილი მთავრობა შექმნეს კორეაში, ხელი მიყვეს ქვეყნის დაჩქარებულ კოლონიზაციას. მათ მოახდინეს კორეის არმიის და პოლიციის რეორგანიზაცია, გაწმინდეს სახელმწიფო აპარატი პატრიოტულად განწყობილ მოხელეებისაგან და ათასობით მოწინავე ადამიანი გაჟლიტეს და ცუხეებში ჩაყარეს. პარალელურად ამისა მათ ჩაატარეს პროვინციული მმართველობის და სასამართლოს რეფორმა, მოსპვეს შინაგანი საბაჟოები და სხვ. აღნიშნული ღონისძიებების გატარებას ერთი მიზანი ჰქონდა: „გარდაქმნების“ ნიღბით საფუძველი გამოცლოდა კორეის ეროვნულ სახეს და ცხოვრების ყველა დარგში იაპონური გავლენა, იაპონელთა უზენაესობა დამკვიდრებულიყო.

იაპონელთა თავხედურმა პარპაშმა კიდევ უფრო გააძლიერა სიძულვილი მოძალადეებისადმი. იგი გამოვლინდა მასობრივ მღელვარებაში, ცალკეულ შეიარაღებულ გამოსვლებში, პარტიზანული ბრძოლის გაძლიერებასა და იაპონელთა აგენტებისათვის ტერორის მოწყობაში. მან აგრეთვე გააძლიერა დედოფალ მინის დაჯგუფების გავლენა და გახადა იგი ანტიიაპონური ძალების თავისებურ შტაბად. მინის დაჯგუფებამ ჩინეთის დამარცხების შემდეგ ორიენტაცია შეი-

ცვალა და რუსეთზე აიღო გეზი. იგი რუსეთის კორეაში ფეხის მოკიდებით და მისი დახმარებით იმედოვნებდა შეესუსტებია იაპონიის დაწოლა, შეენარჩუნებია ხელისუფლება და დაემარცხებია პრო-იაპონური ჯგუფები. მინის დაჯგუფებამ 1895 წლის 6 ივლისს რუსეთის წარმომადგენელთა დახმარებით დროებით მოახერხა იაპონელებისა და მათი აგენტების შევიწროება, რაც განხორციელდა სასახლის გადატრიალების გზით.

მაგრამ დედოფალ მინის დაჯგუფებას არ გააჩნდა მტკიცე სოციალური საყრდენი; იგი არ იყო დაკავშირებული კორეელი ხალხის ფართო წრეებთან. ამიტომ მან ვერ შეინარჩუნა მოპოვებული წარმატება. იაპონელმა მტაცებლებმა გადაწყვიტეს „თავიდან მოეშორებნათ“ დედოფალი მინი და მისი ფიზიკური მოსპობით გაენადგურებიათ მისი დაჯგუფება. 1895 წლის 8 ოქტომბერს იაპონიის ელჩის მიურას უშუალო ხელმძღვანელობით და პროიაპონური ელემენტების აქტიური მონაწილეობით (ტევონგუნთან ერთად) განხორციელდა წინასწარ მომზადებული შეთქმულება. მკვლელთა დაქირავებული ბანდები შეიჭრენ სეულის სასახლეში და სიცოცხლეს გამოასალმეს მინი. ამ მუხანათური აქტის შემდეგ იაპონელებმა შექმნეს ახალი მთავრობა შეთქმულების მონაწილე პროიაპონურ ელემენტთაგან კიმ ხონ ჩიპის მეთაურობით, გადაქვეს მმართველობიდან რუსეთის ორიენტაციის მომხრე დიდმოხელეები და ყალბი ცნობების გავრცელებით შეეცადნენ დაეფარათ საზიზღარი მკვლელობის აქტი.

დედოფალ მინის მკვლელობამ საყოველთაო აღშფოთება გამოიწვია მთელ კორეაში. მის პასუხად კორეის მთელ რიგ პროვინციებში იფეთქა მასობრივმა აჯანყებებმა. კორეელმა პატრიოტებმა, როგორც იტყობინებოდნენ რუსეთის ხელისუფლების წარმომადგენლები, რამდენიმე გაბედული დარტყმა განახორციელეს იაპონელთა ბაზებზე და ვონსანსა და პუსანზეც კი მიიტანეს იერიში. „სამართლიანობის პარტიზანულმა არმიამ“ პატრიოტთა ახალი შევსება მიიღო და გაააქტიურა ოპერაციები როგორც იაპონელების, ისე მათი აგენტების წინააღმდეგ.¹

აი, ასეთი საყოველთაო ანტიიაპონური აღტყინების ვითარებაში კორეის მეფე კოჯონმა რუსეთის დიპლომატების ჩაგონებით და ხელშეწყობით მოახერხა სასახლიდან გაქცევა, სადაც იაპონელთა მკაცრი მეთვალყურეობის ქვეშ იმყოფებოდა და რუსეთის საელჩოს

¹ Г. Д. Тягай, Крестьянское восстание в Корее 1893-1895 гг. гг. 171-184.

შეატარა თავი (1896 წლის 11 მარტი)¹. აქედან მეფემ მოწოდებით მიმართა არმიასა და მოსახლეობას, რომლითაც დამზობილად აცხადებდა მარიონეტულ მთავრობას და აცნობებდა მათ ახალი მთავრობის შექმნის შესახებ. ყოფილმა გამყიდველი მთავრობის წევრთა ნაწილმა ხალხის სამართლიანი რისხვისაგან იაპონიაში გაქცევით უშველა თავს, მაგრამ უმრავლესობა, მათ შორის მთავრობის მეთაური კიმ ხონ ჯიპი სეულის აღშფოთებული მოსახლეობის მიერ იქნა მოკლული. ახალ მთავრობაში შევიდნენ მხოლოდ რუსეთის მომხრე მაღალი მოხელეები.

შექმნილ პირობებში იაპონელები იძულებული გახდნენ თავი შეეკავებინათ ახალი ავანტიურისაგან, ანგარიში გაეწიათ რუსეთის მზარდი გავლენისათვის² და ამ ქვეყანასთან დიპლომატიური შეთანხმებისაკენ აეღოთ გეზი. 1896 წლის მაისსა და ივნისში რუსეთმა და იაპონიამ ხელი მოაწერეს ორ შეთანხმებას (სეულის მემორანდუმს და მოსკოვის ოქმს), რომლებითაც ცხადდებოდა ხელმომწერი მხარეების „თანაბარი უფლებები“ კორეაში. ამ ხელშეკრულებებით იაპონია იძულებული გახდა რამდენადმე უკან დაეხია, და ეცნო რუსეთის ისეთივე უფლებები კორეაში, რითაც სარგებლობდა იგი მანამდე.

მეფის რუსეთის მთავრობამ კარგად გამოიყენა აღნიშნული ხელშეკრულებებით მოპოვებული უპირატესობა და თანმიმდევრულად გააფართოვა თავისი პოზიციები კორეაში. მდინარე იალუს აუზში ხე-ტყის ექსპლოატაციის საბაბით რუსეთმა მტკიცედ მოიდგა ფეხი ჩრდილოეთ კორეაში. იქ მან რუსი ოფიცრების ხელმძღვანელობით კორეელთა შეიარაღებული რაზმებიც კი შექმნა. კორეაში გაიგზავნა ათობით სამხედრო ინსტრუქტორი და სამოქალაქო მრჩეველი, რომლებიც მაღალ თანამდებობებს იკავებენ იქ. მაგ., ალექსანდრე დანიშნული იყო ფინანსთა სამინისტროს მრჩეველად და საბაჟოების მთავარგამგებლად ღია ნავსადგურებში. 1897 წელს დაარსდა რუსეთ-კორეის ბანკი.

1896 წლის შეთანხმება დროებითი ხასიათის იყო. მას არ შეეძლო დიდი ხნით მოერიგებია რუსეთ-იაპონიის წინააღმდეგობა, რომელიც თანდათან მწვავედ იჩენდა თავს. კორეა შედარებით პატარა

¹ აქ იგი დარჩა თითქმის ერთი წლის განმავლობაში.

² რუსეთის მთავრობამ ისარგებლა კორეის მეფის „სამატიო სტუმრობით“ მის საელჩოში და მას ხელსაყრელ კონცესიაზე მოაწერია ხელი.

იყო იმისათვის, რომ ორ დიდ კოლონიზატორ მეტოქეს ერთდროულად ემოქმედა ღია კარების პრინციპის შესაბამისად¹.

მაგრამ 90-იანი წლების მიწურულისათვის რუსეთის ყურადღება კორეისადმი რამდენადმე მინელდა. ეს მოხდა იმიტომ, რომ იგი დაეუფლა გაუყინავ ნავსადგურ პორტარტურს, დაიწყო სამხრეთ მანჯურიის რკინიგზის მშენებლობა და ძირითადი ყურადღება შორეულ აღმოსავლეთში მანჯურიას მიაპყრო. ამან იაპონიას საშუალება მისცა თავის სასარგებლოდ გადაეხარა სასწორი. 1898 წლის აპრილში იაპონიასა და რუსეთს შორის დაიდო ახალი (ნისი-როზენის) ხელშეკრულება, რომელიც ამჯერად მოასწავებდა რუსეთის დათმობას იაპონიისადმი. ამ ხელშეკრულებით რუსეთი ცნობდა იაპონიის ეკონომიურ უპირატესობას კორეაში და აცხადებდა, რომ „...ხელს არ შეუშლიდა იაპონიასა და კორეას შორის სავაჭრო-სამრეწველო ურთიერთობის განვითარებას“. 1898 წლის შეთანხმების შემდეგ იაპონიამ კიდევ უფრო განამტკიცა თავისი პოზიციები კორეაში, შესაბამისად შესუსტდა რუსეთის გავლენა. რუსეთმა უკან გაიწვია თავისი მრჩეველების დიდი ნაწილი, დახურა რუსეთ-კორეის ბანკი და ხელი აიღო კორეელთა ახალი რაზმების შექმნაზე.

მაგრამ მეფის რუსეთი, რომელიც XX საუკუნის დასაწყისში ააქტიურებს თავის საქმიანობას შორეულ აღმოსავლეთში და განსაკუთრებულ სამხედრო-სტრატეგიულ ღონისძიებებს ახორციელებს მანჯურიასა და ლიაოლუნის ნახევარკუნძულზე, სრულებით არ ფიქრობდა ამ პოზიციების დათმობაზე კორეაში. 1898 წლის ხელშეკრულება მისთვის დროებით, ტაქტიკურ უკანდახევას წარმოადგენდა მომდევნო შეტევის მოსამზადებლად. ამიტომ მას არ მოუხსნია რუსეთ-იაპონიის ანტაგონიზმი, პირიქით, იგი განვითარების ახალ ფაზაში შევიდა.

დასავლეთის კაპიტალისტური სახელმწიფოები, კერძოდ აშშ შტატები და ინგლისი, რომლებსაც არა ნაკლები მტაცებლური ზრახვები ამოქმედებდათ კორეის მიმართ, ხელოვნურად აღვივებენ იაპონიარუსეთის წინააღმდეგობას. გარეგნულად ისინი მიუკერძოებლობის პოზიციას იცავდნენ, სინამდვილეში კი იაპონიასთან ერთად მოქმედებდნენ რუსეთის წინააღმდეგ. რუსეთ-იაპონიის ქიშპობაში მონაწილეობით აღნიშნული სახელმწიფოები ცდილობდნენ მტკიცედ მოეკიდათ ფეხი კორეაში და მიეღოთ შესაძლებლობა უფრო ფართო

¹ ეს მით უფრო, რომ ინგლისი, აშშ შტატები და დასავლეთის სხვა სახელმწიფოებიც არა ნაკლებ დაინტერესებას იჩენდნენ კორეით და არა ნაკლებ ექსპანსიონისტური გეგმებით გამოდიოდნენ.

მასშტაბით ეწარმოებიათ მისი ბუნებრივი სიმდიდრეების მტაცებ-
ლური ექსპლოატაცია.

რუსეთ-იაპონიის წინააღმდეგობა კორეის
რუსეთ-იაპონიის ომი
და კორეის დაპყრო-
ბა იაპონიის მიერ. ნიადაგზე, 1898 წლის შეთანხმების მიუხედავად.
XX საუკუნის დამდეგს უფრო და უფრო მწვა-
ვე სახეს იღებს. ამ იმპერიალისტურ სახელმწი-

ფოთა მტაცებლური მადა, რომლის ობიექტსაც კორეასთან ერთად
ჩინეთიც წარმოადგენდა, მკვეთრად იზრდება და შესაბამისად ფარ-
თოვდება მათი შეჯახების სფეროც. იხეტუანელთა ანტიიმპერიალის-
ტურმა აჯანყებამ ჩინეთში და 8 იმპერიალისტური სახელმწიფოს ინ-
ტერვენციამ, რომელმაც ახალი ფიციხი მასალა აღმოაქცენა დიდი იმ-
პერიალისტური სახელმწიფოების ურთიერთობაში, მძლავრი ბიძგი
მისცა რუსეთ-იაპონიის ინტერესთა დაჯახებას. დასავლეთის იმპე-
რიალისტური სახელმწიფოების პროვოკაციულმა პოლიტიკამ, თავის
მხრივ, ცუდი სამსახური გაუწია მშვიდობის საქმეს და გარღვეული
გახდა რუსეთ-იაპონიის ომი. 1902 წლის 30 იანვარს ხელმოწერილ
იქნა ინგლის-იაპონიის პირველი ხელშეკრულება, რომელმაც სა-
ფუძველი ჩაუყარა მათ მეგობრულ კავშირს. ხელშეკრულება მიმართ-
ული იყო როგორც მეფის რუსეთის, ისე კორეისა და ჩინეთის ხალ-
ხების სასიცოცხლო ინტერესების წინააღმდეგ. ამ ხელშეკრულებით
ინგლისმა იცნო იაპონიის განსაკუთრებული პოლიტიკური და ეკო-
ნომიური ინტერესები კორეაში და წააქეზა იგი ამ ქვეყნის დასაპყრო-
ბად. რუსეთ-იაპონიის ომის შემთხვევაში ინგლისმა ფარული დახმარ-
ება აღუთქვა იაპონიას, თან სესხი მისცა მას. ამ შტატების მთავ-
რობაც არ ჩამორჩა ინგლისს იაპონიის წაქეზების საქმეში. პრეზი-
დენტი თ. რუზველტი 1902 წლის იანვარში მეგობრისადმი გაგზავ-
ნილ ერთ-ერთ წერილში წერდა: „იაპონია უნდა დაეუფლოს კორეას
მანჭურიაში რუსეთის გავლენის გავრცელების საპირისპიროდ“.

ინგლისის მხარდაჭერამ და ამ შტატების კეთილმოსურნე გან-
წყობილებამ ხელსაყრელი საერთაშორისო ვითარება შეუქმნა იაპო-
ნიას. მათი ფინანსური დახმარება გადამწყვეტი იყო იმისათვის, რომ
იაპონელ იმპერიალისტებს რუსეთთან ომის მტკიცე კურსი აეღო და
საჭირო სამხედრო-სტრატეგიული ღონისძიებები განეხორციელებოდა
მის დასაჩქარებლად. გამალებული მზადება ომისათვის ტარდებოდა
1902—1903 წლებში კონსპირაციულ პირობებში. თავისი ნამდვილი
ვერაგული ზრახვის დასაფარავად იაპონიის დიპლომატიამ, რო-
გორც კარგად არის ცნობილი, რუსეთთან გააბა დაუსრულებელი
დიპლომატიური მოლაპარაკება, თითქოსდა, ყველა სადავო საკი-
თხის მშვიდობიანად მოსაწყესრიგებლად.

1904 წლის 8 თებერვალს იაპონიის სამხედრო ფლოტი მუხანათურად, ომის გამოუცხადებლად თავს დაესხა რუსეთის სამხედრო გემებს პორტ-არტურის რეიდსა და ჩემულპოში (კორეა). ასე დაიწყო იაპონია-რუსეთის იმპერიალისტური ომი, რომლის შედეგსაც უნდა გადაეწყვიტა, თუ ვის დარჩებოდა ბურთი და მოედანი კორეაში. ვისი გავლენის სფერო გაფართოვდებოდა მთელ შორეულ აღმოსავლეთში.

რუსეთთან ომის მსვლელობაში იაპონელებმა უხეშად დაარღვიეს კორეის მიერ გამოცხადებული ნეიტრალიტეტი და ეს ქვეყანა ძირითად საოპერაციო ბაზად აქციეს. მათ ახალ-ახალი დივიზიები გადაისროლეს ჩქ და ფაქტიურად მოახდინეს ყველა მისი სტრატეგიული პუნქტის ოკუპირება. 1904 წლის თებერვალსა და აგვისტოში იაპონელებმა დაშინებითა და შანტაჟით, თავიანთი აგენტების დახმარებით კორეის მთავრობას ხელი მოაწერინეს „იაპონია-კორეის ოქმზე“ და „შეთანხმებაზე უცხოელ მრჩეველთა შესახებ“, რომელთა ძალითაც იაპონელებმა იურიდიულად მოიპოვეს კორეის ოკუპირების უფლება, თავზე მოახვიეს მას იაპონელი „მრჩეველები“, იაპონური პოლიცია და სხვა. კორეის სრული დამონების გასაადვილებლად იაპონელმა მტაცებლებმა სხვა ნაბიჯებიც გადადგეს. მათ შექმნეს ე. წ. „მეხუთე კოლონის“ ორგანიზაცია — „ერთიანი პროგრესული საზოგადოება“, რომელშიაც გაერთიანდნენ იაპონიის ფასიანი აგენტები კორეელი კომპარადორებიდან, მემამულეებიდან, რეაქციული მოხელეებიდან და თვით სისხლის სამართლის დამნაშავეებიდან.

რუსეთ-იაპონიის ომი რუსეთის დამარცხებით დამთავრდა. ომის ანეთი ფინალი შედეგი იყო არა იმდენად იაპონიის სიძლიერისა, რამდენადაც ცარიზმის უსუსურობისა, რუსეთის საზოგადოებრივ-სახელმწიფოებრივი წყობის ღრმა კრიზისისა და რუსეთში დაწყებული რევოლუციური მოძრაობის მძლავრი აღმავლობისა. პორტსმუტის ზავით, რომელიც დაიდო 1905 წლის 5 სექტემბერს, რუსეთმა, სხვა დათმობებთან ერთად, აღიარა იაპონელთა უპირატესი ეკონომიური, პოლიტიკური და სამხედრო ინტერესები კორეაში. ხელშეკრულების ამ მუხლით იაპონიას უფლება ეძლეოდა ისეთი ღონისძიებები განეხორციელებია კორეაში, რასაც იგი დაინახავდა საჭიროდ თავისი ინტერესების დასაცავად.

რუსეთ-იაპონიის ომის შედეგებმა, ამგვარად, გადაწყვიტა კორეის ბედი. იგი იაპონელი მტაცებლების ლუკმაპური გახდა.

ამ შტატებმა ამჯერადაც აბუჩად აიგდეს მისი „მეგობრის“ — კორეის სასიცოცხლო ინტერესები და არა თუ ფაქტიურად, არამედ იურიდიულადაც დაადასტურეს მომხდარი ფაქტი. 1905 წლის 29 ივ-

ლის იაპონიასა და აშშ შტატებს შორის ხელმოწერილ იქნა ყაჩაღური გარიგება (ტაფტი-კატერა), რომლითაც აშშ შტატების მთავრობამ იცნო იაპონელთაგან კორეის ოკუპაცია-და მოქმედების სრული თავი-სუფლება მისცა მათ. ამის სანაცვლოდ იაპონიის მთავრობამაც იცნო აშშ შტატების განსაკუთრებული უფლებები ფილიპინებზე და პირო-ბა მისცა მას პატივი ეცა ამ უფლებებისათვის. ეს გარიგება ჰქონ-და მხედველობაში კიმ ირ სენს, როცა წერდა: „კორეელი ხალხი არ დაივიწყებს, რომ 1905 წელს აშშ შტატებმა ფილიპინებზე თავიანთი ბატონობის განმტკიცების მიზნით გამცემლური გარიგება გააფორმა იაპონიასთან და ხელი შეუწყო იაპონიის პროტექტორატის დაწესე-ბას კორეაზე“. ¹

1905 წლის 17 ნოემბერს იაპონელმა ოკუპანტებმა კორეელ ხალხს ბოროტი გამცემლების პაკ ჩე სუნის, ლი ვან ენის და სხვათა მეშვეობით თავზე მოახვიეს „ხელშეკრულება დაცვის შესახებ“ (მი-ნისტრების უმრავლესობისა და სასახლის თავკაცების ნაწილის წრ-ნალმდევობის მიუხედავად) და გაატარეს იგი ცხოვრებაში. ამ ხელ-შეკრულების ძალით კორეა კარგავდა დამოუკიდებელი საგარეო პოლიტიკის წარმოების უფლებას და საშინაო პოლიტიკაშიც ცნობ-და იაპონელთა „მეურვეობას“, ე. ი. ფაქტიურ კონტროლს. ეს კონტროლი უნდა განეხორციელებია იაპონიის სატრაპს — გენერა-ლურ რეზიდენტს და მის ხელქვეით აპარატს. კორეის ნავსადგურები და სხვა მნიშვნელოვანი პუნქტები იაპონიის სამხედრო სარდლობას ხელში ექცეოდა. ხელშეკრულება ფორმალურად ხელუხლებლად ტოვებდა კორეის მეფეს, მთავრობას და კორეის ადმინისტრაციას, მაგრამ ისინი საცოდავ მარიონეტებად, იაპონიის გენერალური რე-ზიდენტის ყურმოკრილ მონებად ხდებოდნენ.

აღნიშნული ხელშეკრულებით კორეელმა ხალხმა დაკარგა თავი-სი დამოუკიდებლობა და იგი იაპონიის იმპერიალიზმის უუფლებო კოლონიად იქცა. კორეელმა ხალხმა შეაჩვენა ეს ხელშეკრულება, რომელიც გაფორმდა მის ზურგს უკან. ახალი პატრიოტული აღ-შფოთება და რიგ ადგილებში მშრომელთა შეიარაღებული გამოსე-ლა, — ასეთი იყო კორეელი ხალხის პასუხი ამ საზიზღარი აქტი-სადმი. მაგრამ იაპონიის რეგულარული არმიის ნაწილებმა მხეცური ანგარიშსწორებით ჩაახშვეს იგი და ათასობით სამშობლოს დამოუკა-დებლობისათვის მებრძოლი წამებით სიცოცხლეს გამოასალმეს.

1906 წლის პირველი თებერვლიდან მთელი ძალაუფლება კო-რეაში გენერალური რეზიდენტის ხელში გადავიდა. პირველი ასეთი

¹ გაზ. „პრაედა“, 1950 წლის 3 ივნისი.

ხელისუფალი იყო იტოხირობუმი. იაპონელმა დამპყრობლებმა ახალი მარიონეტული მთავრობაც შექმნეს და მას გამცემელი ვან ენი ჩაუყენეს სათავეში. ეს უკანასკნელი იაპონელთა ნამდვილი ფასიანი აგენტი იყო, რომელიც უსიტყვოდ ასრულებდა ყველა მათ მითითებებს.

ტახტის დაკარგვის რეალური საფრთხის წინ დამდგარმა კორეის მეფემ ფარულად თავისი წარმომადგენელი (ერთ-ერთი პრინცი) გაგზავნა სახელმწიფოთა ჰააგის მეორე სამშვიდობო კონფერენციაზე და მას დახმარება თხოვა კორეის დამოუკიდებლობის აღდგენაში (1907 წლის ივნისში). მაგრამ იმპერიალისტურმა საკრებულომ არც კი მოუსმინა კორეის მეფის წარმომადგენელს. იაპონელმა კოლონიზატორებმა კი ამის პასუხად „...განდევნეს კორეის იმპერატორი, ტახტზე დასვეს მისი შვილი და მასთან დადეს 1907 წლის 24 ივლისის „ხელშეკრულება“, რომლითაც მთელი დიპლომატიური ურთიერთობა უნდა წარმოებულიყო იაპონიის სეულელის ელჩის მეშვეობით“.¹

1907 წლის 24 ივლისის ხელშეკრულება, რომელზედაც მიუთითებს ლენინი, წარმოადგენდა კორეისათვის სასიკვდილო განაჩენის გამოტანას. ამ ხელშეკრულებით კორეის მთავრობას იაპონიის გენერალური რეზიდენციის სანქციის გარეშე უფლება ერთმოდან გამოეცა კანონები და განკარგულებები, დაენიშნა ან მოეხსნა მაღალი თანამდებობის მოხელეები და სხვ. მას ეკრძალებოდა მოეწვია უცხოელები და, პირიქით, იაპონელ ხელისუფალთა პირველი მითითებისთანავე ვალდებული იყო სახელმწიფო თანამდებობებზე კორეელების ნაცვლად დაენიშნა იაპონიის ქვეშევრდომები. აღნიშნულმა კოლონიურმა ხელშეკრულებამ, როგორც მოსალოდნელი იყო, საყოველთაო აღშფოთება გამოიწვია კორეაში. მის საპასუხოდ სეულის ღარიბობამ იარაღს მოკიდა ხელი და ლოზუნგებით: „ძირს იაპონელი დამპყრობლები“, „სიკვდილი გამცემლებს“, გმირულ ბრძოლა გააჩაღა იაპონიის რეგულარული არმიის ნაწილებთან. მართალია, ოკუპანტებმა ზარბაზნებისა და ტყვიამფრქვევების ცეცხლით სისხლში ჩაახშვეს ეს აჯანყება, მაგრამ პატრიოტების რისხვამ ახალი ძალით იფეთქა პროვინციებში.

კორეაში პროტექტორატის დაწესების შემდეგ იაპონელი კოლონიზატორები მეთოდურად მიიწვედნენ დასახული მიზნისაკენ და ამზადებენ ნიადაგს ფაქტიურად ოკუპირებული ქვეყნის ფორმალური ანექსიისა-

¹ В. И. Ленин, Тетрадь по империализму... 1939, гл. 618.

თვის. 1909 წლის ივლისის „ხელშეკრულებამ“ სასამართლო ორგანოებისა და 1910 წლის ივლისის „ხელშეკრულებამ“ პოლიციის შესახებ კორეას წაართვა სუვერენიტეტის უკანასკნელი ნიშანი და იძულებით აღნიშნული ორგანოები ოკუპანტების იარაღად აქცია. ანექსიის წინ იაპონელმა ოკუპანტებმა, რომლებმაც მთლიანად განაიარაღეს კორეა, შექმნეს შეიარაღებული ძალმომრეობის საკმაოდ მძლავრი აპარატი. კორეული პრესის დახურვა, ჯაშუშთა ფეხზე დაყენება, პოლიციური ტერორი, გარნიზონების გაძლიერება ქალაქებში და სამხედრო ფლოტის კონცენტრირება კორეის მთავარ ნავსადგურებში წარმოადგენდა კორეის ანექსიისათვის გატარებულ უკანასკნელ ღონისძიებებს.

1910 წლის 22 აგვისტოს იაპონიის რეზიდენტმა ტერაუციმ კორეის მარიონეტულ მთავრობას თავზე მოახვია ხელშეკრულება კორეის ანექსიის შესახებ. კორეის იმპერატორისა და მთავრობის სახელით ამ სასიკვდილო განაჩენს ხელი მოაწერა მარიონეტული მთავრობის მეთაურმა ლი ვონ ჩენმა. აქტს კორეის იაპონიის უუფლებო კოლონიად გადაქცევის შესახებ ხელი მოაწერეს ხალხისაგან ფარულად, ღრმა კონსპირაციის პირობებში. ოფიციალურად იგი მხოლოდ 1910 წლის 29 აგვისტოს გამოქვეყნდა.

ანექსიის შესახებ „ხელშეკრულებით“ კორეის იმპერატორი მთელ თავის უფლებას კორეაზე „ნებაყოფლობით“, მთლიანად და სამართლისოდ იაპონიის იმპერატორს უთმობდა. ამიერიდან კორეა იქცეოდა იაპონიის უუფლებო კოლონიად, საგენერალგუბერნატორად, რომლის უმაღლესი ხელისუფალი იქნებოდა გენერალ-გუბერნატორი.

ამგვარად აზიის მატერიკის ერთ-ერთმა უძველესმა სახელმწიფომ დაკარგა თავისი დამოუკიდებლობა; მრავალსაუკუნოვანი კულტურის და ეროვნული ტრადიციების მქონე ქვეყანა იქცა იაპონიის კოლონიურ მონად.

ანექსიის შემდეგ კორეაში დამკვიდრდა იაპონელ დამპყრობელთა აუტანელი კოლონიური რეჟიმი და ყოვლისმომცველი პოლიციური ტერორი. პირველმა გენერალ-გუბერნატორმა ტერაუციმ¹ ჩაუყარა საფუძველი „სამხედრო მმართველობის ერას“ და თავის ხელში აიღო კორეის მართვის მთელი სადავეები. ხელისუფლების ორგანოებთან ერთად მას ექვემდებარებოდა კორეაში არსებული იძულების ყველა ორგანოები. მრავალრიცხოვან კოლონიურ

¹ იგი 1916 წლამდე იყო ამ პოსტზე.

აპარატსა და იძულების მძლავრ ორგანოებზე დაყრდნობით იაპონელმა კოლონიზატორებმა კორეელ ხალხს წაართვეს ეროვნული მეობა და ის სასტიკი და წვრილმან რეგლამენტაციას დაუქვემდებარეს. ფეოდალურ-მემამულური წრეების, მაღალი მოხელეებისა და მსხვილი ბურჟუაზიის წარმომადგენლების მოკავშირეებად და თავიანთი პოლიტიკის იარაღად გადაქცევის მიზნით გენერალ-გუბერნატორთან შეიქმნა სათათბირო საბჭო, რომლის წევრებად იაპონელები ნიშნავდნენ გაბატონებული კლასების „ნდობით აღჭურვილ“ პირებს.

იაპონელმა კოლონიზატორებმა კანონგარეშე გამოაცხადეს კორეული კულტურა და სასტიკი ბრძოლა გააჩაღეს მისი გამოვლენის ყოველგვარი ფორმების წინააღმდეგ. ოფიციალურ ენად აპარატში, სკოლებში, სასამართლოში გამოცხადდა იაპონური. დაიხურა კორეულ ენაზე არსებული პერიოდიკის ყველა ორგანო და აიკრძალა ყველა სახის ლიტერატურის ბეჭდვა კორეულ ენაზე. შეუბრალებლად ებრძოდნენ რა ეროვნულ ტრადიციებსა და ადამთ-ჩვეულებებს, კოლონიზატორები კორეელ ხალხს თავზე ახვევდნენ მათთვის უცხო და მიუღებელ იაპონურ ჩვევებს.

ველური პოლიტიური ტერორით და კორეული კულტურის ჩახშობით იაპონელ მტაცებლებს სურდათ ერთსა და იმავე დროს ორი კურდღლის დაჭერა: კორეელი ხალხის შეგნებაში ეროვნული სიამყისა და საკუთარი ისტორიისადმი სიყვარულის წმინდა გრძნობის წაშლა; კორეელი ხალხის წინააღმდეგობის ჩახშობა, მათი პასიურ მონებად გადაქცევა და ამ გზით კორეის ბუნებრივი სიმდიდრეების მაქსიმალური მტაცებლური ექსპლოატაციის უზრუნველყოფა. ჩაგვრის ეს სისტემა პქონდა მხედველობაში ვ. ი. ლენინს, როდესაც წერდა: „...იაპონია იომებს იმისათვის, რომ განაგრძოს კორეის ძარცვა — კორეისა, რომელსაც ძარცვავს გაუგონარი სიმხეცით, რომელშიაც შეერთებულია ტექნიკის ყველა უახლესი გამოგონება და წმინდა აზიური წამებანი... აქ ცარიზმის ყველა მეთოდი, ტექნიკის ყველა უახლესი გაუმჯობესება შეერთებულია წამების წმინდა აზიურ სისტემასთან, გაუგონარ სიმხეცესთან“.¹

მოურიდებლად ხელი მიჰყო რა კორეის ბუნებრივი სიმდიდრეების გაძარცვას, იმპერიალისტურმა იაპონიამ მისი რეალიზაცია კორეელი ხალხის მიწა-წყლის საუკეთესო ნაწილის მითვისებით დაიწყო. კოლონიზატორებმა ხელუხლებლად დატოვეს კორეაში სოფლად გაბატონებული ფეოდალური ექსპლოატაცია და კორეელი მემამულეები თავიანთ სოციალურ საყრდენად გაიხადეს. კორეის სახელმ-

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 31, გვ. 543—544.

წიფი და ყოფილი იმპერატორის გვარეულობის მიწები, აგრეთვე ის მიწები, რომლებიც 1912 წელს ჩატარებული მიწის აღწერის შედეგად „უპატრონოდ“ იქნა ცნობილი, იაპონიის მთავრობის საკუთრებად გამოცხადდა. ამ წესით იაპონიის ხელში გადავიდა ასეული ათასი ჰექტარი ტყის მასივი, წიაღისეულის საბადოები, შახნავ-სათესი, ბალ-ვენახები და ა. შ. „ნაციონალიზებული“ მიწების მნიშვნელოვანი ნაწილი გადაეცათ იაპონურ კომპანიებს, ნაწილი კი — მიეცათ იაპონელ კოლონისტებს. კორეელი ხალხის ოდითგანვე კუთვნილი მიწების მისატაცებლად იაპონიის კოლონიურმა ხელისუფლებამ სხვა მუხანათური მეთოდებიც მოიმარჯვა. მათ გამოაქვეყნეს „კანონი მიწის რეკვიზიციის შესახებ“, რომლის ძალითაც სამხედრო-სტრატეგიული ხასიათის ობიექტების მშენებლობის, რკინიგზების გაყვანის, წიაღისეულის ექსპლოატაციისა და სხვა „საზოგადოებრივ საჭიროებათა“ მომზეზებით ახდენდნენ მკვიდრთა მიწების რეკვიზიციას მათ მიერვე დადგენილი იძულებითი ანაზღაურებით.

პირველი მსოფლიო ომის დასაწყისისათვის იაპონელი კოლონიზატორების ხელში იყო კორეის სავარგულების ნახევარი. ტყის მასივის უმეტესი ნაწილი და სხვა კატეგორიის მიწების 30—35%. მიწებთან ერთად მათ ხელში მოექცა თითქმის მთელი საირიგაციო სისტემა. ორმაგი ჩაგვრის ქვეშ მოქცეული კორეელი გლეხების მდგომარეობა კატასტროფულად გაუარესდა. ისინი გამოეთხოვენ მეკვიდრეობით იჯარის უფლებით მქონე მიწების დიდ ნაწილს და კბალური მოიჯარადრენი გახდნენ. გლეხობის სრული გაჩანაგება, მსხვილი მემამულური მიწათმფლობელობისა და ფეოდალური ექსპლოატაციის ნორმის გადიდება, სოფლის დაფენების გაძლიერება და უმიწაწყლოდ დარჩენილი გლეხების გაქცევა სოფლიდან, — ასეთი იყო იმ პოლიტიკის შედეგები, რაც იაპონელმა კოლონიზატორებმა გაატარეს კორეის სოფელში. ამ პირობებმა ასეული ათასი მშრომელი კორეელი აიძულა სავსებით მიეტოვებია სამშობლო და ლუკმაპურის საძებნელად მანჯურიაში, რუსეთის შორეულ აღმოსავლეთში, იაპონიასა და სხვა ადგილებში გადახვეწილიყო.

იაპონელი კოლონიზატორები დაეუფლენ კორეის მთელ წიაღისეულს, მის სტრატეგიულ პუნქტებს, ნავსადგურებს, რკინიგზის ქსელს და წარმოების ცოტად თუ ბევრად მნიშვნელოვან დარგებს. მსხვილი პლანტაციური მეურნეობების დანერგვით, იაპონელი კოლონისტების დასახლებით მიწების დიდ მასივებზე და მსხვილ მემამულეებად მათი გადაქცევით, კორეის მემამულურ მეურნეობებზე კონტროლით, კორეელი გლეხების მოსავლის დიდი ნაწილის მითვისებით და ა. შ. დამპყრობლებმა კორეა მოკლე დროში აქციეს თავიანთ ძი-

რითად სანედლეულო ბაზად. ისინი მონოპოლიურად გაბატონდნენ მის ბაზარზე, აავსეს იგი თავიანთი სამრეწველო ნაწარმით და ამით ძირს დასცეს კორეული ხელოსნობა, ეროვნული მრეწველობის პირველი ყლორტები. თუმცა იაპონიის იმპერიალიზმის კოლონიურ პოლიტიკის მიზანი კორეის მაქსიმალური გაძარცვა, ძველი ურთიერთობის მფარველობა და ეროვნული ეკონომიკის ჩახშობა იყო. მაგრამ ამ პოლიტიკის ისტორიული, ობიექტური შედეგი ნაწილობრივ მაინც კაპიტალისტური ურთიერთობის განვითარებაში გამოვლინდა. ნედლეულის მზარდი გაზიდვისა და საქონლის მეტი რაოდენობით შეზიდვის, აგრეთვე კორეის ჩინეთზე მორიგი შეტევის პლაცდარმად გადაქცევის ამოცანები კოლონიზატორების წინაშე აყენებდა ახალი რკინიგზების გაყვანის, ნავსადგურების აგების და სხვა საჭიროებებს. წიაღისეულის ექსპლოატაცია და კოლონიური ნედლეულისა და იაფი მუშახელის ადგილზე გამოყენება მაქსიმალური კაპიტალისტური მოგების მისაღებად, აგრეთვე, აიძულებდა იაპონიას კაპიტალს საჭირო ფაბრიკა-ქარხნების, სახელოსნოების და მაღაროების მშენებლობა ეწარმოებია კორეაში; აქითკენ უბიძგებდა იაპონიის იმპერიალიზმს მრავალრიცხოვანი კოლონიური არმიის, პოლიციის, ჟანდარმერიისა და აპარატის შენახვის საჭიროება. პირველი მსოფლიო ომის დასაწყისისათვის კორეაში რამდენიმე ასეული მსხვილი და საშუალო საწარმო იყო. მათში დასაქმებულ მუშათა რიცხვი 45 ათას კაცს აღემატებოდა. კორეის — მძიმე კოლონიური უღლის ქვეშ მყოფი ქვეყნის მუშათა კლასის ცხოვრების პირობები მეტად მძიმე იყო. იგი ორმაგი ჩაგვრის ქვეშ გმინავდა და მოკლებული იყო ელემენტარულ ადამიანურ უფლებებს.

კორეელი ხალხის
განმათავისუფლე-
ბელი ბრძოლა ია-
პონელ დამპყრო-
ბელთა წინააღმდეგ.

იაპონელი იმპერიალისტების კოლონიური ბატონობის დამყარებას კორეის ხალხმა უპასუხა მძლავრი ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის გაშლით და მასობრივი ბრძოლის გაჩაღებით; ეს ბრძოლა სხვადასხვა დროს სხვადასხვა ტაქტიკური ხერხებითა და მეთოდებით წარმოებდა და მრავალფეროვნებითაც ხასიათდებოდა. ბურჟუაზიისა და პროლეტარიატის სისუსტის გამო კორეელი ხალხის განმათავისუფლებელ ბრძოლას ამ ეტაპზეც ისევ თავადაზნაურობის მოწინავე წარმომადგენლები და პატრიოტული ინტელიგენცია ედგნენ სათავეში.

განმათავისუფლებელი ბრძოლის ერთ-ერთი ფორმა და მეთოდი იყო სარეფორმო, კულტურულ-საგანმანათლებლო მოძრაობა. იგი ხელს უწყობდა მოსახლეობის ფართო ფენების შეგნების ამაღლებას,

მათში პატრიოტული, ანტიიამონური სულისკვეთების გავლივებას. რუსეთის 1905 წ. რევოლუციის შედეგად და გავლენით განსაკუთრებით აქტიური მუშაობა გააჩაღეს სხვადასხვა კულტსაგანმანათლებლო საზოგადოებებმა, მასიურად დაიწყო ჟურნალ-გაზეთების გამოცემა კორეულ ენაზე, დიდი გაქანება მიიღო პატრიოტული ლიტერატურის გამოცემის გამო, ისტორიკოსებისა და სხვა მოწინავე პატრიოტ-განმანათლებელთა საქმიანობამ (თუმცა ამასაც განსაზღვრული ხასიათი ჰქონდა, მოკლებული იყო მასებთან მჭიდრო კავშირს).

ბრძოლის მეორე ფორმა იყო აშკარა რევოლუციური ბრძოლა პარტიზანული რაზმების მეშვეობით. ი. ბიონის („სამართლიანობის არმია“) პარტიზანული რაზმები, რომლებშიაც ათასობით მშრომელი იყო გაერთიანებული, დიდ ზიანს აყენებდნენ მტერს და ადგილობრივ გამცემლებს (1907—1908 წწ. პარტიზანებმა 966 მოღალატეს მოუღეს ბოლო). პარტიზანულმა მოძრაობამ 1907, 1908 და 1910 წლებში ათეულ ათასობით მშრომელი მიიზიდა თავის რიგებში და მრისხანე ძალად გადაიქცა. პარტიზანები მთელ რიგ ადგილებს ეუფლებიან და ათასობით ინტერვენტს უღებენ ბოლოს. ამპარზენმა, სისხლიანმა ტერორმა, რითაც იაპონელი ინტერვენტები შეეგებენ პარტიზანების ბრძოლას, და რომელიც პირველ რიგში წარიმართა მშვიდობიანი მოსახლეობის წინააღმდეგ, თანაც პარტიზანული მოძრაობის დაქსაქსულობამ და შინაგანმა წინააღმდეგობამ ბოლოს და ბოლოს საშუალება მისცა ინტერვენტებს გაენადგურებიათ პარტიზანთა ძირითადი ძალები და ბაზები. მიუხედავად ამისა, იგი ახალი ძალით იშლება 1911—1912 წლებიდან და მრისხანე ხასიათს იღებს პირველი მსოფლიო ომის წლებში.

ანტიიამონური ბრძოლის ერთ-ერთ ფორმას ინდივიდუალური ტერორის მეთოდიც შეადგენდა. მას მიმართავდნენ უფრო წვრილბურჟუაზიული წრეები და მოაწავლე ახალგაზრდობა¹.

პირველი მსოფლიო ომის წლებში იაპონელმა იმპერიალისტებმა კოლონიური კორეა დიდ ჩინეთზე შეტევის მთავარ საოპერაციო ბაზად აქციეს. ამასთან დაკავშირებით მათ ახალი სამხედრო-სტრატეგიული ხასიათის ობიექტების მშენებლობა გააჩაღეს და ასეული ათასი კორეელი იძულებითი მობილიზაციის წესით გარეკეს ამ მშენებლობებზე. ომის წლებში მკვეთრად გაძლიერდა კორეიდან ადგილობრივი ნედლეულის გაზიდვა და ახალი სამრეწველო ობიექტების მშენებლობის შედეგად მორიგი ბიძგი მიეცა კაპიტალისტური წარ-

¹ მაგალითად მათ მოკლეს ერთ-ერთი გამცემი მინისტრი, რამდენიმე დიდი მოხელე, პირველი გენ. რეზიდენტი ოტო ხირობუმი და სხვ.

მოების განვითარებას; ამის უშუალო შედეგს კი წარმოადგენდა კორეის მუშათა კლასის რიცხვის შემდგომი გაზრდა. გამოიყენეს რომის ვითარება იაპონელმა იმპერიალისტებმა, უსასტიკესი სამხედრო წესები დააწესეს კორეაში და მის საფუძველზე შეუბრალებლად ჩაახშვეს ეროვნული თვითშეგნებისა და წინააღმდეგობის ყოველგვარი გამოვლენა. მიუხედავად ამისა, აღნიშნულ წლებში არაადამიანური ცხოვრების პირობებში მოქცეული კორეელი ხალხი მაინც ახალი ძალით განაგრძობს ბრძოლას ეროვნული დამოუკიდებლობისათვის. მნიშვნელოვნად აქტიურდება ეროვნული ბურჟუაზია, რომელიც აგრეთვე ებმება ანტიიაპონურ ბრძოლაში. მართალია კოლონიურმა ხელისუფლებამ კვლავ შეძლო ჩაეხშო ეს მასობრივი მოძრაობა, მაგრამ იგი მომავალი ბრძოლების დამწყები და მომასწავებელი გახდა. კორეის ახალგაზრდა მუშათა კლასიც აქტიურდება და საგაფიცო მოძრაობის გაშლით აჩაღებს ბრძოლას თავისი უფლებებისათვის.

მონგოლეთი XIX საუკუნის დასასრულსა და XX საუკუნის დასაწყისში

მონგოლეთის კოლო- XIX საუკუნის უკანასკნელ მესამედში ჩინე-
ნიური ექსპლოატა- თის იმპერიის საერთაშორისო ვითარებასა და
ციხის გაძლიერება. საშინაო ცხოვრებაში მნიშვნელოვანი ცვლილე-
ბები მოხდა. ეს ქვეყანა იმპერიალისტური სახელმწიფოების ნახევარ-
კოლონიად იქცა. იქ ფეხმოკიდებულმა უცხოურმა კაპიტალმა და სა-
ქონელმა მის პერიფერიებშიაც შეაღწია და ჩაითრია თავის ორბიტ-
ში. სხვა პერიფერიებთან ერთად მონგოლეთიც ვერ ასცდა უცხოელი
კოლონიზატორების პარპაშის გავლენას და მრავალმხრივ დამოკიდე-
ბული აღმოჩნდა მსოფლიო აღებ-მიცემობის ცვალებად კონიუნქტუ-
რაზე.

აი, ამ ახალმა ვითარებამ და რუსეთის გავლენის მზარდმა ზრდამ
მონგოლეთში ცინელი ხელისუფალნი აიძულა ხელი აეღო მონგოლე-
თის მიმართ ძველ ტრადიციულ პოლიტიკაზე და ახალი ღონისძიე-
ბები მოემარჯვათ. ეს ღონისძიებები მათ პროგრესული „რეფორმე-
ბის“ სახელით გააჩაღეს და ისე დანერგეს ცხოვრებაში. იგი ნაკარ-
ნახევი იყო არა მონგოლი ხალხის ინტერესებზე ზრუნვით, არამედ
მისი შემდგომი ექსპლოატაციის გაძლიერების საჭიროებით. ახალი
პოლიტიკით ფიქრობდნენ ისინი გარე მონგოლეთის შემდგომ კოლო-
ნიურ დამონებას და იმპერიის ერთ-ერთ ჩვეულებრივ პროვინციად
გადაქცევას.

მანჭურიელთა წინანდელი პოლიტიკა ხელს უშლიდა ჩინური მო-
სახლეობის სამიწათმოქმედო კოლონიზაციას გარე მონგოლეთში.
XIX საუკუნის 80-იანი წლებიდან კი ცინები თვითონ ღებულობენ
ზომებს ასეთი კოლონიზაციის წასახალისებლად. ჩინელ ხელისუ-
ფალთა მიერ შეგროვილი ათეული ათასი მშრომელი ესახლება გარე
მონგოლეთის სამიწათმოქმედო „ოაზისებში“. ჩინელ კოლონისტებს,
უპირველეს ყოვლისა, ასახლებენ რუსეთის მოსაზღვრე რაიონებში.
ამას ჩინელი ხელისუფალნი აკეთებენ იმისათვის, რომ რუსეთ-მონ-
გოლეთის მთელი საზღვრის გასწვრივ შეექმნათ საიმედო ბარიერი

და მით ხელი შეეშალათ რუსეთის შეღწევისათვის ამ ქვეყანაში. საერთოდ ჩინელი მოსახლეობის კოლონიზაციის წახალისების ამოცანა იყო ადგილზე საიმედო საყრდენის შექმნა და მისი დაპირისპირება მკვიდრი მოსახლეობისათვის. ამიტომ იყო, რომ ჩინელი კოლონისტებისათვის შექმნეს საგანგებო თემები და მაზრები, რომლებიც უშუალოდ მანჭურიელ ხელისუფალთ ემორჩილებოდნენ. მათთვის სხვა კანონები მოქმედებდა და მონგოლებისათვის — კიდევ სხვა.

თუ წინათ მანჭურიელებს მცირერიცხოვანი გარნიზონები ეყენათ გარე მონგოლეთის რამდენიმე ცენტრში და საზღვრის დაცვას, ისე როგორც შინაგან წესრიგს მონგოლთა არმიის მეშვეობით ახორციელებდნენ, ამიერიდან იგი ახალმა პოლიტიკამ შეცვალა. მანჭურიელებმა მკვეთრად გაადიდეს ჩინურ-მანჭურიული ნაწილების რიცხვი, შეამცირეს ადგილობრივი შენაერთები და როგორც შინაგანი წესრიგის, ისე რუსეთ-მონგოლეთის საზღვრის დაცვა საკუთარ სამხედრო ნაწილებს დააქისრეს.

ამ ცვლილებებთან დაკავშირებული იყო ცვლილება ადმინისტრაციულ მმართველობაშიაც. უწინ მანჭურიელები მონგოლ ფეოდალებს — ხანებს, მთავრებს და აზნაურებს ეყრდნობოდნენ, მათი მეშვეობით ახორციელებდნენ ბატონობას არატულ მასაზე, თვითონ კი ინარჩუნებდნენ უმაღლეს ზედამხედველობასა და კონტროლს. XIX—XX საუკუნეების მიჯნიდან ცინები შეუდგნენ საკუთარი კოლონიური ადმინისტრაციის შექმნას და მმართველობის ზედა რგოლებში მონგოლი ფეოდალების შეცვლას ჩინელ-მანჭურიელი მოხელეებით.

უწინ გარე მონგოლეთი თავისებურ ნაკრძალს წარმოადგენდა. სადაც ცინები ხელს უშლიდნენ როგორც ჩინელთა კოლონიზაციას, ისე ჩინური სავაზმო-სავაჭრო კაპიტალის საქმიანობას. ახალი კურსის აღების შემდეგ ამ მდგომარეობას ბოლო მოეღო. 1878 წელს ცინებმა გააუქმეს ის შეზღუდვები, რაც ხელს უშლიდა ჩინელი ვაჭრებისა და მევახშეების საქმიანობას. ამიერიდან გარე მონგოლეთის კარები ფართოდ გაიღო ჩინური სავაჭრო-სავაზმო კაპიტალისათვის, რომელმაც მალე ისარგებლა მისთვის შექმნილი ხელსაყრელი პირობებით. მანჭურიელი ხელისუფალნი ყოველმხრივ მფარველობენ ჩინელი ვაჭრებისა და მევახშეების საქმიანობას და ყველა საშუალებით ეხმარებიან მათ მონგოლი მოსახლეობის ძარცვაში. XX საუკუნის დასაწყისისათვის 500-მდე ჩინური სავაჭრო-სავაზმო ფირმა ეწეოდა საქმიანობას გარე მონგოლეთში. გარდა ჩინური საქონლისა (ჩაი, აბრეშუმი, ფაიფური...) ჩინელი ვაჭრები მონგოლეთში ფართოდ ვაჭ-

რობდნენ ინგლისური, ამერიკული და სხვა ქვეყნების უცხოური სამრეწველო ნაწარმით, უმთავრესად კი ქსოვილებით. ჩინური სავაჭრო ფირმები ხდებიან მსხვილი უცხოური ფირმების დაქვემდებარებულ ფილიალებად, ჩინელი ვაჭრები კი ახორციელებენ კომპრადორულ ფუნქციებს.

თუ ჩინური სავაჭრო-სავაზშო¹ კაპიტალის წარმომადგენლებს გარე მონგოლეთში შექპონდათ ჩინური და უცხოური სამრეწველო ნაწარმი და მეტად სარფიანად ასალებდნენ მას, სამაგიეროდ იქიდან გაქპონდათ მეცხოველეობის პროდუქცია (რქოსანი პირუტყვი, ტყავი, ბეწვეული), მიმართავდნენ რა გამოძალვის ყველა მეთოდს, ისინი მუქთად ეუფლებოდნენ მონგოლი ხალხის შრომის ნაყოფს. ვაჭრობა უშუალოდ გადანასკვული იყო მევახშეობასთან. წესად იყო შემოღებული მეცხოველეობის პროდუქციის შესყიდვის „დასაქონლება“ და საქონლის კრედიტში გაცემა დიდი პროცენტის დარიცხვით. ვალისათვის ვაჭრები პასუხს თხოვდნენ არა მარტო უშუალო დებიტორებს, არამედ მათ ნათესავებს და ახლობლებს.

„ფეოდალების, ლამაიტური ეკლესიის, მანჯურიულ-ჩინური ფეოდალური ბიუროკრატიისა და ჩინური სავაჭრო-სავაზშო კაპიტალის მიერ არატობის მძარცველური ექსპლოატაციის გაძლიერების შედეგად გაღრმავდა ხალხის მასების გაღატაკების პროცესი. არატობის მთავარი ავლადიდება — ჯოგი უფრო და უფრო ჩქარა გადავიდა ჩინელი მევახშეების, მსხვილი ფეოდალებისა და მონასტრების საკუთრებაში. არატები კი მათხოვრდებოდნენ ან იძულებული იყვნენ ემწყესათ სხვისი ჯოგი“¹.

ძველი სამეურნეო ფორმების საფუძვლის გამოცვლამ და სასაქონლო ფულადი ურთიერთობის განვითარებამ გამოიწვია არატობის ფენებად დაყოფა და ექსპლოატატორული ზედა ფენის წარმოშობა. ახალმა ექსპლოატატორებმა აითვისეს არატობის ექსპლოატაციის ძველი მეთოდები, ხელში ჩაიგდეს მათი პირუტყვის ნაწილი და მისი მოვლა-პატრონობა მათვე დააკისრეს.

ამ ახალი ვითარების შედეგად ძლიერდება არატობის გამათხოვრება, იზრდება მათი დავალიანება როგორც ვაჭარ-მევახშეების, ისე სხვა გამყვლეფელთა მიმართ. XX საუკუნის დასაწყისისათვის გარე მონგოლეთის მოსახლეობის დავალიანება (თავადაზნაურობის ჩათვლით) ჩინელი ვაჭრებისა და სხვა მევახშეებისადმი 11 მილიონ ლანს უდრდა. ცალკეული ხოშუნის დავალიანება 100ათას ლანს აღწევდა,

1 И. Я. Златкин, Очерки новой и новейшей истории Монголии... М., 1957, 83. 135.

ერთეული არატული მეურნეობისა კი 500—800 ლანს შეადგენდა. ეს ძალიან დიდი დავალიანება იყო ისეთი ქვეყნისათვის, რომლის მოსახლეობა 500—600 ათასს უდრიდა. მრავალი არატი მოექცა კაბალის მდგომარეობაში და იძულებული გახდა უფასოდ მოემწყვდეს კრედიტორთა ხელში გადასული ჯოგი. ამ კრედიტორების როლში ჩინელებთან ერთად რუსი ვაჭრებიც გამოდიან, რომელთაც ურგში, ულიასუთაისა და სხვა ადგილებში თავიანთი სავაჭრო ფირმები და ფაქტორიები ჰქონდათ, ისინი არაფრით ჩამორჩებოდნენ თავიანთ ჩინელ „კოლეგებს“ და არატობის გასაყვლეფად ისეთსავე მეთოდებს იყენებდნენ, როგორც ჩინელი ვაჭრები და მევახშეები. არატებთან ერთად ფეოდალთა კლასის დიდი ნაწილიც მოექცა სავაჭრო-სავახშო კაპიტალის დავალიანებაში. მაგრამ ისინი ამ ვალს ისტუმრებდნენ ისევ არატების ხარჯზე, აკისრებდნენ რა მათ დამატებით გადასახადსა და ბეგარას. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ლამაიტური ეკლესია, მათი ტაძარ-მონასტრები, როგორც მნიშვნელოვანი დასახლების პუნქტები, არატობის ძარცვაში არ ჩამორჩებოდნენ ჩინელ და რუს ვაჭარ-მევახშეებს. გამოძალვისა და ექსპლოატაციის ძველ მეთოდებთან ერთად ისინი მასიურად მიმართავდნენ მევახშეობას, რითაც მნიშვნელოვან ქონებას უყრიდნენ თავს.

ფეოდალური კაბალის ინტენსიფიკაციისა და სავაჭრო-სავახშო კაპიტალის პარაზის შედეგი იყო საწარმოო ძალების ერთ წერტილზე გაყინვა და გარე მონგოლეთის ეკონომიკის შემდგომი დეგრადაცია.

კატასტროფულად ეცემა არატობის არსებობის ძირითადი წყარო—მომთაბარე მეცხოველეობა. პირუტყვის სულადობა მტკიცე საკვების ბაზის უქონლობის, ზამთრის სიცხეებისა და გადამდები სენის მეოხებით წლითიწლობით მცირდებოდა, რის შედეგადაც, კვლავწარმოების ბაზა იზღუდებოდა. ქვეყნის უკიდურესი ეკონომიური ჩამორჩენილობის გამო სამეურნეო საქმიანობის სფეროდან ამოვარდნილი ასეული ათასი არატი მათხოვართა რიგებს ემატებოდა.

მკვეთრი ეკონომიური დაქვეითება, სრული კულტურული გაყინვა, არატობის გაჩანაგება, ქვეყნის სიმდიდრის უცხოელ ვაჭარ-მევახშეთა, ლამაიტური ეკლესიისა და ფეოდალთა ხელში გადასვლა, მასობრივი შიმშილობა, სიკვდილიანობის ზრდა, დაბადების რიცხვის კატასტროფული დაცემა და გადამდებ ავადმყოფობათა გავრცელება, — ასეთი იყო გარე მონგოლეთის სავალალო სინამდვილე XIX—XX საუკუნეების მიჯნაზე.

მონგოლი ხალხის
განმათავისუფლე-
ბელი ბრძოლა.
1805 წლის რე-
ვოლუციის გავ-
ლენა.

გაჩანაგება, შიმშილი, აუტანელი ჩაგვრა-შე-
ვიწროება და სრული ფიზიკური გადაშენების
საფრთხე არატობას უკარნახებდა ბრძოლის
გზას დადგომოდა და მიზნად დაესახა როგორც
ფეოდალური კაბალის, ისე მანჯურიელთა მძიმე
უღლის დამხობა.

პირველ ხანებში მონგოლი ხალხის ბრძოლა მეტად არაორგანი-
ზებულ და პასიურ ფორმებში ვლინდებოდა. ამის მიზეზი იყო არა
მარტო მისი ჩამორჩენილობა და დაქსაქსულობა, არამედ რევოლუ-
ციური კლასის არარსებობა და სათანადო პროგრესული პროგრამის
უქონლობა. XIX საუკუნის 80-იანი წლები ის თარიღია, როდესაც
არატულ მასას აშკარად ემჩნევა უკმაყოფილება, რაც აქა-იქ ადგი-
ლობრივი ხასიათის გამოსვლებში გადადის. „შევიწროებასა და გა-
მოძალვას წინათ უდრტევენელად იტანდნენ,—წერს 1885 წლის
რუსეთის კონსული ურგში შიმშარევი, — უკანასკნელ დროს კი
მონგოლთა შორის შესამჩნევი ხდება უკმაყოფილება“.

არატობის გააქტიურებას და მათ შემდგომ გამოღვიძებას, ბრძო-
ლის მასობრივი და მეზობლი ფორმების დანერგვას სერიოზული
ბიძგი მისცა იხეტუანელთა ანტიიმპერიალისტურმა აჯანყებამ ჩი-
ნეთში. 1900 წელს ულიასუთაიში არატ ენხე-ტაბინ-ის ხელმძღვანე-
ლობით აჯანყდა 2000 არატი ჯარისკაცი (ცირიკი), რომლებიც მო-
ბილზებული იყვნენ მანჯურიელთა მიერ იხეტუანელთა აჯანყების
ხსასშობად. აჯანყებულებმა დაარბიეს ჩინელ მეფაზშეთა კანტორე-
ბი და განიზრახეს ფიზიკურად მოესპოთ ჩინელი ხელისუფალნი.

არატთა სახალხო ბრძოლის ერთ-ერთ აქტიურ ფორმად იქცა ის
ბრძოლა, რომელსაც ხელმძღვანელობას უწევდნენ „არ დ ი ნ დ უ -
გ უ ი ლ ა ნ ი ს“ („სახალხო წრე“) ორგანიზაციები. მას საფუძველი
ჩაეყარა 1853 წელს, როდესაც ორდოსის ერთ-ერთ ხოშუნში 300
არატის ოჯახის წარმომადგენელი შეიკრიბა და სახალხო წრეში მი-
იღო გადაწყვეტილება: არ გადაეხადათ მთავრის მიერ შემოღებუ-
ლი ახალი გადასახადები.

1874 წელს სახალხო წრე შეიქმნა იმ არატთა შორის, რომლებიც
სასაზღვრო დაცვის სამსახურს ეწეოდნენ. წრემ დაადგინა უარი
ეთქვათ მთავრის სამსახურზე და სახლებში წავიდ-წამოვიდნენ.

დუგულიანთა საქმიანობამ და არატთა ურჩობა-მღელვარებამ
დიდი გაქანება მიიღო XIX ს. ორმოცდაათიანი წლებიდან. ამ პერი-
ოდში არატთა მღელვარებამ აშკარა აჯანყებების ხასიათი მიიღო. ეს
აჯანყებები წარიმართა როგორც მთავართა და ფეოდალთა, ისე მან-

ჯურიელთა დესპოტიის წინააღმდეგაც. 1904 წელს არაბთა დიდ აჯანყებას ადგილი ჰქონდა სამხრეთ მონგოლეთში; ამ აჯანყებაში მონაწილე არაბთა რიცხვი 10 ათას კაცს აღემატებოდა.

რუსეთის 1905 წლის
რევოლუციისა და
ჩინეთის 1911—1912
წლების რევოლუცი-
ის გავლენა მონგო-
ლეთზე.

რუსეთის 1905 წლის რევოლუციამ, რომელმაც, როგორც ლენინი აღნიშნავდა, აღმოსავლეთი გამოაღვიძა ადამიანური უფლებებისა და დემოკრატიისათვის საბრძოლველად და რევოლუციური ქარტეხილების კერად აქცია, უშუალო გავლენა იქონია მონგოლეთზედაც. ამ გავლენის შემდეგად მონგოლი ხალხის გამათავისუფლებელ ბრძოლას კიდევ უფრო მეტი გაქანება მიეცა.

რუსეთის 1905 წლის რევოლუციის უშუალო გამოძახილს წარმოადგენდა არატობის ის მასობრივი მოძრაობა, რომელიც დაპრანბეილის ხოშუნში დაიწყო და შემდეგ ქვეყნის მნიშვნელოვან ტერიტორიას მოედო. იგი წამოიწიეს არატებმა იმ წამების პასუხად; რაც მიაყენა ხოშუნის მთავარმა ერთ-ერთ მოწინავე არატ აიუშის, რომელმაც უარი განაცხადა ჩინელი მევახშეებისათვის გადაეხადა მთავრის კუთვნილი ვალი. არატების ერთსულოვანი მოთხოვნით მთავარი იძულებული იყო გაეთავისუფლებია აიუში, რომელიც ამიერიდან არატობის ერთ-ერთი ენერგიული ხელმძღვანელი და აქტიური მებრძოლი ხდება. აიუშის ხელმძღვანელობით გარე მონგოლეთში შეიქმნა პირველი რევოლუციური ორგანიზაცია — არატობის დუგუილანი. ამ ორგანიზაციამ აქტიური როლი შეასრულა არატული მასის შემდგომი დარაზმვის საქმეში. მან შეიმუშავა და წამოაყენა შემდეგი კონკრეტული მოთხოვნები: არატებისათვის ღალის შემცირება, თავადებისა და თაიჯების დაბეგვრა გადასახადით და შრომითი ვალდებულებებით, არატების განთავისუფლება მთავრებისადმი პირადი დავალიანებისაგან, საურტონო (საურმე) ბეგარაზე უარის თქმა, არატობისათვის თვითმმართველობის შექმნა და სხვ. ცოტა უფრო გვიან, ცეგენურის სომონის დუგუილანმა ამ მოთხოვნებს პროგრამის სახე მისცა.

1905 წლიდან აზვირთებული რევოლუციური ბრძოლა, მონგოლ ფეოდალთა და ჩინელ ხელისუფალთა რეპრესიული ზომების მიუხედავად, ვითარდება და ახალ-ახალ ტერიტორიებს ედება. 1907—1908, 1909—1910 წლებში არატობის აჯანყება ჩაიდება ხან ერთ, ხან მეორე ხოშუნში. აიუშისა და დუგუილანების ხელმძღვანელობით გაშლილ ბრძოლას, პირველ ყოვლისა, ანტიფეოდალური ხასიათი ჰქონდა. მისი ამოცანა იყო ხანთა, მთავართა და სხვა ექსპლოატატორთა

თვითნებობის აღკვეთა, არატობის განთავისუფლება მძიმე ფეოდალური ვალდებულება-გადასახადებისაგან და საერთოდ ფეოდალური კაბალისაგან. მაგრამ მას, ამასთან ერთად, ობიექტურად ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მიმართულებაც ჰქონდა. იგი მიმართული იყო მანჭურიელ დამპყრობელთა ტირანიისა და ჩინელ ვაჭარ-მეყანშეთა პარპაშის წინააღმდეგ.

აიუშის აჯანყება და მომდევნო გამათავისუფლებელი ბრძოლა ჩაშობილ იქნა მონგოლი ფეოდალებისა და მანჭურიელი დამპყრობლების ერთიანი ფრონტის ძალებით. მუშათა კლასისა და ეროვნული ბურჟუაზიის არარსებობა, არატობის სუსტი ორგანიზება და პოლიტიკური მოუმწიფებლობა, ლამაიტური ეკლესიის დიდი გავლენა სერიოზულ გავლენას ახდენენ არატობის ბრძოლაზე და განაპირობებენ მის დამარცხებას. ამ პერიოდის მოძრაობამ, დამარცხების მიუხედავად, მაინც მნიშვნელოვანი კვალი დატოვა. მან აამოძრავა არატული მასა, გაზარდა მისი პოლიტიკური აქტივობა და შეგნებულობა და აამალა მისი როლი საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. ამ გეგებით აღნიშნული მოძრაობა წარმოადგენდა 1912 წლის განმათავისუფლებელი მოძრაობის საფუძველსა და მოსამზადებელ ეტაპს. მაგრამ გარე მონგოლეთის უკიდურესმა ჩამორჩენამ და მუშათა კლასისა და მისი რევოლუციური პარტიის არარსებობამ სულ სხვა მიმართულება მისცა ამ მოძრაობას და სულ სხვა შედეგით დაამთავრა იგი. ეს მოხდა იმიტომ, რომ მისი ხელმძღვანელობა ხელში ჩაუვარდათ საერო და სასულიერო ფეოდალებს (ლამების ზედაფენას), რომლებმაც საკუთარ კლასობრივ ინტერესებს დაუქვემდებარეს იგი.

1911 წლის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა, რომელშიაც ხელმძღვანელი როლი საერო და სასულიერო მონგოლ ფეოდალებს ეკუთვნოდათ, დააჩქარა როგორც წინამორბედმა ამბებმა, ისე ჩინეთის 1911—1912 წლების რევოლუციამ, რომელმაც დაამხო ცინების მმართველობა და რესპუბლიკა დაამყარა ჩინეთში. მანჭურიელთა ზროვის ბატონობის ლიკვიდაციამ, ზროვისა, რომელმაც ხანგრძლივი დროის განმავლობაში დამონებული ჰყავდა როგორც ჩინელი, ისე მონგოლი ხალხები, ახალი ენერგია შეჰმატა მონგოლ ხალხს და გააძლიერა მისი განმათავისუფლებელი მისწრაფება.

XX საუკუნის დასაწყისიდან მეფის რუსეთი გაძლიერებულ ყუარადლებას აქცევს გარე მონგოლეთს. თავის აგრესიულ პოლიტიკას იგი მონგოლი ხალხის ინტერესებზე ზრუნვით ნიღბავს, თუმცა, სინამდვილეში, ეს პოლიტიკა რეალური სავაჭრო-ეკონომიური და სამხედრო-სტრატეგიული მოსაზრებებით იყო განპირობებული და მონგოლი ხალხის დამონებას ისახავდა მიზნად. რუსეთის ცარიზმის შე-

ტევა მონგოლეთზე განსაკუთრებით გაიზარდა იაპონიასთან ომში განცდილი მარცხის შემდეგ. იაპონიის იმპერიალიზმმა, რომელმაც რუსეთ-იაპონიის ომის შედეგად ხელსაყრელი პლაცდარმი მოიპოვა აზიაში, თავისი ხარბი თვალეზი მიაპყრო მონგოლეთს და მისი დაპყრობა დღის წესრიგში დააყენა. ამან მონგოლეთი, რუსეთ-იაპონიის ქიშპობის ობიექტად აქცია. მაგრამ რაკი მთელი მონგოლეთი ძნელი „ასათვისებელი“ იყო, მეფის რუსეთმა გარე მონგოლეთზე შეაჩერა ყურადღება. იაპონია-რუსეთის ორი საიდუმლო შეთანხმებით (1907 და 1910 წლების) მონგოლეთი ოფიციალურად აღიარებულ იქნა რუსეთის გავლენის სფეროდ, რის სანაცვლოდაც უკანასკნელმა სავსებით ხელი აიღო პრეტენზიებზე კორეის მიმართ. „რუსეთი და იაპონია ხელშეკრულებას დებენ: კორეის „გაცვლა“ მონგოლეთზე. წერდა ამ ხელშეკრულებათა შესახებ ვ. ი. ლენინი¹.

რუსეთ-მონგოლეთის ვაჭრობა, რომელიც წლითიწლობით იზრდებოდა, მაინც მკვეთრად ჩამორჩებოდა ჩინეთ-მონგოლეთის ვაჭრობას. რუსეთ-მონგოლეთის სავაჭრო ბრუნვა 1908 წელს 8 მილ. მანეთს შეადგენდა, ჩინეთ-მონგოლეთისა კი — 50 მილ. მანეთს. ამას ისიც უნდა დავამატოს, რომ აღნიშნულ ვაჭრობაში რუსეთს პასიური ბალანსი ჰქონდა; მას გაცილებით მეტი გაჰქონდა ამ ქვეყნიდან, ვიდრე შეჰქონდა. 1891—1908 წლებში რუსეთის შეზიდვა მონგოლეთში მხოლოდ 22% გადიდდა, მონგოლური ნედლეულის გაზიდვამ კი — 566%-ს გადააჭარბა². რუსეთის ხელისუფლება, რუსი ვაჭრების მოთხოვნით, სათანადო ნაბიჯებს დგამს ამ არახელსაყრელი ვითარების შესაცვლელად. მაგრამ ჩინელი ვაჭრების შევიწროება, რომლებიც მეტად მოქნილად მოქმედებდნენ და თანაც მანჯურიელთა ხელისუფლების ყოველმხრივი ხელშეწყობით სარგებლობდნენ, ძნელი საქმე იყო. თავის საწადელს — გაბატონებულიყო ეკონომიურად გარე მონგოლეთში და თავისი პროტექტორატის დამყარების პირობებში ექცია იგი ბუფერულ მხარედ, რუსეთი მხოლოდ მაშინ განახორციელებდა, თუ მოახერხებდა მის ჩამოშორებას ჩინეთისაგან და აქცევდა მას ავტონომიურ ტერიტორიად. 1910 წლიდან რუსეთის მრავალრიცხოვანი აგენტები ენერგიულად მუშაობენ ამ მიმართულებით ურგასა და გარე მონგოლეთის სხვა ცენტრებში. ისინი ფარულ კავშირს აბამენ მონგოლ საერო და სასულიერო ფეოდალებთან და აქეზებენ მათ მანჯურიელთა წინააღმდეგ.

რუსეთის პოლიტიკური, ეკონომიური და კულტურული გავლენის

¹ В. И. Ленин, Тетради по империализму... М., 1939, гл. 621.

² И. Я. Златкин, Дасახ. ნაშრ., გვ. 142.

სისტემატურ ზრდას გარე მონგოლეთში. მისი აგენტების ფარულ კავშირს ფეოდალურ წრეებთან მანჭურიელთა ხელისუფლებამ საპასუხო ღონისძიებებით უპასუხა. მან მიიღო გადაწყვეტილება სავსებით მოესპო მონგოლური ადმინისტრაცია და იგი ჩინურით შეეცვალა, დაეჩქარებია ჩინელთა კოლონიზაცია და ჩინურ-მანჭურიული ჯარებით მოეხდინა ყველა მისი მნიშვნელოვანი პუნქტების ოკუპაცია. მაგრამ ცინთა დინასტიის განზრახვა — გარე მონგოლეთი უუფლებო კოლონიურ პერიფერიად ექცია — წააწყდა მონგოლი ხალხის სასტიკ წინააღმდეგობას. ამ ვერაგულმა „წამოწყებამ“ ახალი ფიცხი მასალა შექმნა ჩინეთ-მონგოლეთის ურთიერთობაში და სერიოზული ბიძგი მისცა მონგოლი ხალხის გამათავისუფლებელ ბრძოლას.

საოკუპაციო-კოლონიური რეჟიმის გაძლიერებამ არა მარტო არატობა აღაშფოთა, არამედ მან სერიოზულად შელახა „ეკლესიის მამათა“ და საერო ფეოდალთა ინტერესებიც. მათი ერთგულება და სამსახური მანჭურიელებისადმი უკმაყოფილებამ და მტრობამ შეცვალა. რუსეთის მიერ შეგულიანებულმა მონგოლმა საერო და სასულიერო ფეოდალებმა გადაწყვიტეს აშკარა ურჩობის გზას დადგომოდნენ, რუსეთის დახმარებით ესარგებლათ. სათავეში ჩადგომოდნენ არატობის მასობრივ განმათავისუფლებელ მოძრაობას და მისი ძალა საკუთარი კლასობრივი ბატონობის დასაცავად და განსამტკიცებლად გამოეყენებიათ. ისინი „სამშობლოს“ დამცველთა ნიღაბით შეიმოსენ. ნაციონალიზმის დროშა ამართეს და მასებს მოუწოდეს ებრძოლათ მანჭურიელთა ბატონობის დასამხრებად. გარე მონგოლეთის დამოუკიდებლობის მოსაპოვებლად. სინამდვილეში მათ არა სამშობლოს კეთილდღეობის კეთილშობილური ინტერესები ამოქმედებდათ. არამედ მანჭურიელ კონკურენტთაგან თავის დაღწევა და არატობის ჩაგვრა-დამონების მონოპოლიური უფლებების მოპოვება.

ფეოდალურ-თეო-
კრატიული ავტო-
ნომიურია სახელმ-
წიფოს შექმნა.

მონგოლმა ფეოდალებმა, მიიღეს რა გადაწყვეტილება ჩინეთიდან გამოყოფის შესახებ. რუსეთის მთავრობის მხრივ რეალური დახმარების უზრუნველსაყოფად წინასწარ ფარული დელეგაცია მიავლინეს პეტერბურგში. მონგოლი ფეოდალები მზად იყვნენ დიდ დათმობებზე წასულიყვნენ რუსეთის მიმართ, თუ ეს უკანასკნელი თავის მფარველობას და დახმარებას არ მოაკლებდა მათ ჩინეთის წინააღმდეგ ბრძოლაში.

პეტერბურგში ჯეროვანი ყურადღებით შეხედნენ მონგოლი ფეოდალების დეპუტატებს. მართალია, იქ არ მოიწონეს მათი წინა-

დადება მონგოლეთის სრული დამოუკიდებლობის გამოცხადებისა და მასზე რუსეთის პროტექტორატის დაწესების შესახებ (ანტანტის ქვეყნებთან ურთიერთობის გამწვავების შიშით), მაგრამ ალუთქვეს სხვა ხასიათის დახმარება, კერძოდ, ენერგიული დიპლომატიური გამოსვლა მანჭურიელთა მიერ მონგოლეთში გათვალისწინებული „რეფორმების“ წინააღმდეგ.

1911 წლის 1 დეკემბერს მონგოლ საერო და სასულიერო მთავართა ყრილობამ, რომელიც ურგში მიმდინარეობდა, მიიღო დეკლარაცია მანჭურიელთა მმართველობის ლიკვიდაციისა და მონგოლეთის დამოუკიდებლობის გამოცხადების შესახებ. ამ აქტის გამოცხადებისთანავე მონგოლური სამხედრო ნაწილებისა და სამოქალაქო მოსახლეობის მეშვეობით დაიწყო ჩინურ-მანჭურიული ადმინისტრაციის ლიკვიდაცია და მანჭურიული გარნიზონების განიარაღება. მანჭურიელებს, გარდა კობდოსა, არც ერთ სხვა ცენტრში არ გაუწევიათ სერიოზული წინააღმდეგობა. კობდოს გარნიზონის წინააღმდეგობით აღშფოთებულმა მონგოლმა მოსახლეობამ ამ ბაზის აღების შემდეგ დაარბია ჩინელ ვაჭარ-მეევანშეთა სავაჭროები და ანგარიში გაუსწორა ზოგიერთ გაუსწორებელ მოძალადეს.

ეროვნულ-გამათავისუფლებელმა მოძრაობამ, რომელმაც არატობისა და ადგილობრივი სამხედრო ნაწილების აქტიური მონაწილეობით რიგ ადგილებში შეიარაღებული აჯანყების ხასიათი მიიღო, ბოლო მყოფო მანჭურიელთა ბატონობას და გაათავისუფლა გარე მონგოლეთი. ჩინური გარნიზონებისა და ადმინისტრაციის ლიკვიდაციას მალე მოყვა ჩინელი ვაჭარ-მეევანშეების განდევნაც. მაგრამ განთავისუფლებულ გარე მონგოლეთში მთელი ძალაუფლება, როგორც მოსალოდნელი იყო, საერო და სასულიერო ფეოდალების ხელში გადავიდა. 1911 წლის 29 დეკემბერს ურგში შეიქმნა დამოუკიდებელი მონგოლეთის მთავრობა, რომელსაც უმაღლესი სასულიერო პირი, ურგის ბოგდო-გეგენი ჩაუდგა სათავეში. (მან, ამასთან ერთად, თავისი თავი გარე მონგოლეთის მთავარ ხანად გამოაცხადა). მისი მთავრობის შემადგენლობაში შევიდნენ მხოლოდ უმსხვილესი ფეოდალები და უმაღლესი ლამები. ამგვარად გარე მონგოლეთი იქცა ფეოდალურ-თეოკრატიულ სახელმწიფოდ.

ჩინეთის ახალმა რესპუბლიკურმა მთავრობამ, რომელსაც მილიტარისტულ-კომპრადორული ჯგუფების მედროშე, კარიერისტი იუან ში-კაი ედგა სათავეში, არ ცნო გარე მონგოლეთში მომხდარი ცვლილება და იარაღის მეშვეობით განიზრახა ექ ძველი ბატონობის აღდგენა. მაგრამ ეს განზრახვა მან სისრულეში ვერ მოიყვანა მეფის რუსეთის ჩარევის გამო. რომელსაც დახმარებისათვის მიმართა ბოგ-

დო-გეგენის მთავრობამ. მეფის რუსეთის მთავრობამ, ისარგებლა რა მისთვის შექმნილი ხელსაყრელი პირობებით, ჯარის ნაწილები შეიყვანა ურგში და ზოგიერთ სხვა პუნქტში, რაც მოტივირებული იყო რუსთა სიცოცხლისა და ქონების დაცვის საჭიროებით. ამის პარალელურად მან სათანადო დემა რში მოახდინა იუნ ში-კაის მთავრობის წინაშე, რომლითაც აცნობა მას, რომ იგი ვერ დაუშვებდა მონგოლეთში ჩინეთის ჯარის შეყვანას და იქ ძალის მომარჩვებით ძველი ხელისუფლების აღდგენას.

1912 წლის 3 ნოემბერს მეფის რუსეთსა და ბოგდო-გეგენის მთავრობას შორის დაიდო შეთანხმება, რომლითაც მეფის რუსეთმა ოფიციალურად აღუთქვა მას დახმარება მონგოლეთის ავტონომიის შენარჩუნების საქმეში. იგი, ამასთან ერთად, ვალდებულებას იღებდა შეექმნა მონგოლეთის არმია და არ დაეშვა მონგოლეთის ტერიტორიაზე ჩინეთის არმია და კოლონისტები. ამის სანაცვლოდ გარე მონგოლეთის ავტონომიური მთავრობა რუს ვაჭრებსა და მრეწველებს აძლევდა მთელი მონგოლეთის ტერიტორიაზე თავისუფალი მიმოსვლისა და საქმიანობის, უძრავ-მოძრავი ქონების შეძენის, დასახლების, ექსტერიტორიულობის და უზაჟო ვაჭრობის უფლებებს. ვ. ი. ლენინმა სამართლიანად შეაფასა ეს შეთანხმება, როგორც ყაჩაღური გარიგება, ავანტიურისა და ძარცვის პოლიტიკა, რომლის მიზანი იყო მონგოლეთის დამონება და მისი მოსახლეობის დაკაბალება¹.

1913 წელს ბოგდო-გეგენის მთავრობასა და რუსეთის მთავრობას შორის დაიდო კიდევ ერთი შეთანხმება, რომლითაც მეფის რუსეთმა მხარი დაუჭირა ბოგდო-გეგენის მთავრობის მოთხოვნას კობდოს ოლქის შემოერთებაზე; მაგრამ მან გადაჭრით უკუაგდო მისი პრეტენზიები შიდა მონგოლეთის შემოერთებისა და საერთო დიდი მონგოლური სახელმწიფოს შექმნაზე. რუსეთს არ სურდა წახალისებია ფეოდალურ-თეოკრატიული მთავრობის დიდმპყრობელური მისწრაფებები ორი მიზეზის გამო: 1) იგი არ შეესაბამებოდა მის ინტერესებს და მორიგ გეგმებს; 2) არ სურდა ამის გამო გაემწვაებია ურთიერთობა როგორც ჩინეთის მთავრობასთან, ისე იმპერიალისტურ იაპონიასთან, რომელთანაც ორი ფარული შეთანხმებით იყო დაკავშირებული.

მეფის რუსეთის დიპლომატიამ ხანგრძლივი, წინასწარი მოლაპარაკების შემდეგ აიძულა ჩინეთის მთავრობა შერიგებოდა მომხდარ ფაქტს. იგი აისახა 1913 წლის 5 ნოემბრის დეკლარაციაში, რომ-

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 21, გვ. 151.

ლითაც აღიარებული იყო გარე მონგოლეთის ავტონომია (ურგის, ულიასეთისა და კობდოს ოლქების მოცულობით). ფორმალურად ეს სახელმწიფო რჩებოდა ჩინეთის ტერიტორიის შემადგენლობაში და ჩინეთის მთავრობა მის მიმართ ინარჩუნებდა სიუზერენის უფლებას, მაგრამ ჩინეთის სიუზერენიტეტი ავტონომიურ მონგოლეთზე სრული ფიქსაცია იყო. ჩინეთის მთავრობას არ შეეძლო ჩარეოდა მის შინაგან საქმეებში, შეეყვანა იქ ჯარები, ყოლოდა სამხედრო-სამოქალაქო ხელისუფლების წარმომადგენლები...

1915 წლის 7 ივლისს კიახტაში ხელმოწერილ იქნა რუსეთ-ჩინეთ-ავტონომიური მონგოლეთის სამშხრივი შეთანხმება, რომელმაც საბოლოოდ განსაზღვრა ავტონომიური მონგოლეთის საერთაშორისო სტატუსი. ამ შეთანხმების ძალით ხელმომწერი მხარეები შეთანხმდნენ, ეცნოთ გარე მონგოლეთი ფორმალურად ჩინეთის შემადგენლობაში არსებულ ავტონომიურ სახელმწიფოდ, რომელიც შინაგან საქმეებში დებულობდა სრულ დამოუკიდებლობას. ჩინეთი ცნობდა რუსეთ-გარე მონგოლეთის შეთანხმებებს, ავტონომიური მონგოლეთი კი — რუსეთ-ჩინეთის შეთანხმებას, რომლითაც ბოგდო-გეგენის მთავრობის კომპეტენცია არ ვრცელდებოდა შიდა მონგოლეთზე, რომელიც ჩინეთის განუყოფელ ტერიტორიად რჩებოდა.

მონგოლმა საერო და სასულიერო ფეოდალებმა, რომელთა ვიწრო კლასობრივი ინტერესები დიამეტრალურად ეწინააღმდეგებოდა ქვეყნისა და არატობის სასიცოცხლო ინტერესებს, ვერ მისცეს და არც სურდათ მიეცათ ხალხისათვის ჰემმარიტი თავისუფლება. ქვეყნის სრული განთავისუფლების საქმე მათ შუა გზაზე გააჩერეს, მეფის რუსეთთან ანტიხალხური გარიგებები დადეს და ერთი მჩაგვრელი ძალის ნაცვლად მეორე მჩაგვრელ ძალას გაუხსნეს ხელ-ფეხი. მიუხედავად ამისა, გარე მონგოლეთის ავტონომია მაინც წარმოადგენდა მონგოლი ხალხის განმათავისუფლებელი ბრძოლის ერთგვარ წარმატებას, პირველ სერიოზულ ნაბიჯს გადადგმულს მონგოლეთის სრული განთავისუფლების გზაზე.

დამოუკიდებლობის გზაზე დადგომისთანავე ავტონომიური მონგოლეთის მთავრობამ ენერგიული ბრძოლა გააჩაღა ჩინური საეკპროსავახშო კაპიტალის წინააღმდეგ. ის კაბალური დავალიანება, რომელიც მონგოლეთის ხოშუნებს ემართათ ჩინელი ფირმებისა და ცალკეული ვაჭრებისადმი, ლიკვიდირებულ იქნა. მონგოლეთში შემოზიდული ჩინური საქონელი დაიბეგრა საბაჟო გადასახადით. ჩინელი ვაჭრები, რომლებიც ფლობდნენ ჯოგს (რომელსაც არატები უვლიდნენ და მწყემსავდნენ), ამიერიდან ვალდებული გახდნენ გადაეხადათ გადასახადი. ჩინეთის იმპერატორის ძალაუფლების ლიკვიდაციის

შემდეგ მისი მრავალრიცხოვანი ჯოგი, რომელიც აგრეთვე მონგოლეთის შინდორ-ველზე იმყოფებოდა, მონგოლეთის მთავრობამ ჩამოართვა და თავისი მიზნებისათვის გააოიყენა.

მაგრამ, იმ ხელშეკრულებით, რომელიც ახალმა მთავრობამ დადო მეფის რუსეთთან, მკვეთრად გაიზარდა ამ უკანასკნელის გავლენა ავტონომიურ მონგოლეთზე. მან შექმნა მონგოლეთში ეროვნული ბანკი, თავისი გარნიზონები ჩააყენა ქვეყნის მნიშვნელოვან პუნქტებში, თავზე მოახვია ბოგდო-გეგენის მთავრობას „მჩიეველთა“ ინსტიტუტი, ხელი მიყო რუსი გლეხების მასობრივ დასახლებას. განიზარდა რკინიგზის გაყვანა ურგამდე, ფართო გასაქანი მისცა რუსულ საქონელს მის ბაზარზე, დაიწყო წიაღისეულის დამუშავება და ა. შ. ყოველივე ეს მოასწავებდა გარე მონგოლეთის — ავტონომიური მონგოლეთის მოქცევას ახალი კოლონიზატორის ხელში. ამიტომ იყო, რომ მონგოლელ მთავრებს არ მოეწონათ ახალი „მეგობრისა და მოკავშირის“ გადაჭარბებული აქტივობა. მაგრამ რაკი ძალა არ გააჩნდათ, იძულებული იყვნენ ბედს დამორჩილებოდნენ.

ავტონომიურ სახელმწიფოდ ქცეული გარე მონგოლეთი. როგორც უკვე აღინიშნა. ფეოდალურ-თეოკრატიულ სახელმწიფოდ იქცა. მისი მბრძანებელი გახდა ბოგდო-გეგენი (ჩებძენ-დამბა-ხუტუბტა). მასთან შეიქმნა მთავრობა ხუთი მინისტრის შემადგენლობით. შეიქმნა აგრეთვე პარლამენტის მსგავსი ორგანო (ორპალატიანი), რომელშიაც შედიოდნენ: 1) ზემო პალატაში — მინისტრები, მსხვილი ფეოდალები და უმაღლესი ლამები და 2) ქვემო პალატაში — მოხელეები და წვრილი ფეოდალები. აღნიშნულ ორგანოს სათაბირო ფუნქცია ჰქონდა, მინისტრები კი უშუალოდ ბოგდო-გეგენს ექვემდებარებოდნენ.

ფეოდალური ურთიერთობა და არატობის ჩაგვრა ხელუხლებელი დარჩა. მთელი ეკონომიური და პოლიტიკური ძალაუფლება კვლავინდებურად დარჩა ფეოდალებისა და ეკლესიის ხელში. ქვეყნიდან მანჯურიელთა განდევნას ოდნავადაც კი არ შეუშლუბუქებია არატული მასის ცხოვრების პირობები. სახელმწიფოს თეოკრატიულ-მონარქიულმა ხასიათმა წინა პლანზე წამოსწია ლამები. მათ დაიწყეს საერო ფეოდალების შევიწროება და სახელმწიფოს მთავარ სამოხელეო თანამდებობებს დაეუფლენ. ამავე დროს მათ დიდად გაზარდეს ეკლესიის და პირადად მათი როლი ქვეყნის ძარცვის, გაძლიერებისა და არატობის ჩაგვრის გადიდების გზით. ბუნებრივია, რომ ამან გამოიწვია მმართველ ექსპლოატატორულ ზედაფენაში კინკლაობა და შუღლი მაღალი თანამდებობებისათვის და ნაძარცვის წილისათვის. მანჯურიელთა განდევნას ის მნიშვნელობა ჰქონდა.

რომ მოისპო ქვეყნის დიდი დავალიანება, მეევანშეები ქვეყნიდან განიღვენენ და არატობა ღრობით მაინც გათავისუფლდა სავაზშო პროცენტებისა და საოკუპაციო გადასახადებისაგან.

რუსეთის ბურჟუაზიამ კარგად ვერ გამოიყენა მოპოვებული გამარჯვება. რუსეთმა მხოლოდ 30—40%-ით დააკმაყოფილა ავტონომიური მონგოლეთის მოთხოვნილება საჭირო საქონელზე. ამით ისარგებლეს ჩინელმა ვაჭრებმა, რომელთაც 1915 წლიდან კვლავ აღიდგინეს ძველი პოზიციები. ისინი კვლავ გახდნენ საქონლის ძირითადი მიმწოდებლები და ადგილობრივი ნედლეულის მთავარი შემსყიდველები. ამ გარემოებამ კვლავ გაამდიდრა ისინი. არატული მასა ისევ მოექცა მათდამი კაბალურ დამოკიდებულებაში. პირველი მსოფლიო იმპერიალისტური ომის წლებში მკვეთრად შესუსტდა რუსეთის გავლენა ავტონომიურ მონგოლეთზე და შესაბამისად გაიზარდა იაპონიის აგრესიის საშიშროება. ცარიზმის დამარცხებამ პირველ მსოფლიო ომში და მისმა დამხობამ კიდევ უფრო შეასუსტა მისი გავლენა გარე მონგოლეთში და გააძლიერა იაპონიის ინტრიგები. მხოლოდ დიდი ოქტომბრის გამარჯვებამ იხსნა მონგოლი ხალხი იმ დიდი საფრთხისაგან, რასაც მას უმზადებდა იაპონიის იმპერიალიზმი.

ი ა კ მ ი ა

კაპიტალისტური იაკონიის განვითარება XIX საუკუნის

70—90-იან წლებში

კაპიტალიზმის განვითარების თაჩისებუ- 1867—1868 წლების ზედაპირულმა რევოლუ-
ციამ დაამხო რა სეგუნატის დრომოკმული რევი-
რებანი იაკონიაში. მი. ფეოდალ-მემამულეთა და მსხვილი ბურჟუა-
ზიის რეაქციული ბლოკი გააბატონა. თვითმპყრობელური მონარქია,
რომელმაც შეცვალა ძველი სამხედრო-ფეოდალურ-პოლიციური სა-
ხელმწიფო ხელისუფლება. აღნიშნული რეაქციული ბლოკის ინტე-
რესების პოლიტიკური წარმომადგენელი იყო. ამ ბლოკის კლასობ-
რივი მოთხოვნილებებით იყო ნაკარნახევი ის ნახევრული ბურჟუა-
ზიული რეფორმებიც. რომლებიც საიმპერატორო ხელისუფლებამ
გაატარა „მეიძის რესტავრაციის“ განსამტკიცებლად და ქვეყნის ეკო-
ნომიური განვითარების დასაჩქარებლად.

აღნიშნული რეფორმებიდან აღსანიშნავი იყო: ქვეყნის ფეოდა-
ლური დაქსაქსულობის ლიკვიდაცია და ძლიერი ცენტრალური სა-
ხელმწიფო აპარატის შექმნა. ამქრული წესების. სახელმწიფო რეგ-
ლამენტაციის, შინაგანი საბაჟოებისა და სამურაელთა პრივილეგიების
გაუქმება; მსხვილი ფეოდალური მიწათმფლობელობის მოსპობა და
მიწაზე ბურჟუაზიული საკუთრების დამკვიდრება (1872—1873
წლებში გატარებული აგრარული რეფორმის შედეგად). წოდებრივ
უთანასწორობათა გაუქმება და კანონის წინაშე ყველას ფორმალუ-
რი თანასწორობის აღიარება; ყველასათვის ერთიანი კანონის შემო-
ღება. წონისა და ზომის სტანდარტების დაწესება. ერთიანი ფულადი
სისტემის დამკვიდრება. კერძო მწარმოებლური საქმიანობის წაა-
ღისება და სხვ.

მართალია, ბურჟუაზიულმა რევოლუციამ და მომდევნო ბურჟუა-
ზიულმა გარდაქმნებმა ხელუხლებლად დატოვეს ფეოდალური ყო-
ფის ძლიერი გადმონაშთები და ვერ აღმოფხვრეს სავესებით ის დაბრ-
კოლებები, რაც აფერხებდა საწარმოო ძალთა განვითარებას, მაგრამ,
მათ. მიუხედავად ამისა, საკმაოდ გაწმინდეს საზოგადოებრივი წიადა-

გი-და შექმნეს საჭირო პირობები კაპიტალისტური ურთიერთობის შედარებით სწრაფი განვითარებისათვის. იაპონია აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებს შორის ბედნიერი გამონაკლისი აღმოჩნდა. აღნიშნული ამბების შედეგად მან შეძლო თავი დაეღწია ნახევრადკოლონური მდგომარეობისათვის, სამრეწველო კაპიტალისტურ ქვეყნად გადაქცეულიყო და თვით გამოსულიყო კოლონიური მტაცებლობის ასპარეზზე. იაპონიის მომდევნო განვითარება ავლენს ე. წ. „პრუსიული გზის“ ყველა ნიშანს. იგი მიმდინარეობს არა ძველის თანდათანობითი მსხვერვისა და მის ნაცვლად ახლის დანერგვით, არამედ ძველის ახალთან შეგუებითა და შერწყმით. საიმპერატორო ხელისუფლება, რომელიც ბურჟუაზიასთან ერთად ძველი საზოგადოების ძალებსაც ემყარება, ყოველმხრივ ხელს უწყობს ქვეყნის ასეთ განვითარებას და სათანადო საკანონმდებლო აქტებით არეგულირებს მას.

ბურჟუაზიულ გარდაქმნათა არასაკმარისობამ, რის შედეგიც იყო შინაგანი ბაზრის უმნიშვნელო ტევადობა და კაპიტალისტური ინდუსტრიალიზაციის სხვა შემადგერხებელი გარემოებების არსებობა, სახელმწიფო ხელისუფლება აიძულა თვით გამოსულიყო სამრეწველო განვითარების წამხალისებელის როლში და პროტექციონისტული კურსი განეხორციელებია. უცხოური კონკურენციისაგან თავის დასაცავად იგი კონტროლს აწესებს საგარეო ვაჭრობაზე, ადიდებს ბაჟს შემოზიდული საქონლის ზოგიერთ სახეობაზე, ხელს უწყობს მოწყობილობის შემოზიდვას და პერიოდულ სუფსიდიებს აძლევს მეწარმეებს. გარდა ამისა, ხელისუფლება არმიის, სასახლისა და სახელმწიფო დაწესებულებათა საჭიროებისათვის დიდ და ხელსაყრელ დაკვეთებს აბანდებს ახლად აგებულ საწარმოებში და მათ მუპატრონეებს მნიშვნელოვანი მოგების გარანტიას აძლევს. ტექნიკური ჩამორჩენის დასაძლევად და უცხოური გამოცდილების ასათვისებლად იგი პრაქტიკაში ნერგავს დაინტერესებულ პირთა გაგზავნას საზღვარგარეთ, უცხოური სამრეწველო ნახაზებისა და მოდელების შესყიდვას, უცხოელი სპეციალისტების მოწვევას და ა. შ.

ვინაიდან კერძო კაპიტალის წარმომადგენლები უფრო მეტ მოგებას ლეზულობდნენ საკრედიტო და სავაჭრო-სავაზშო ოპერაციებით და უხალისოდ ეკიდებოდნენ სამრეწველო საქმიანობას, მათ მერ აგებული ახალი სამრეწველო საწარმოები პატარა მოცულობის იყო. მხედველობაში მიიღო რა ეს გარემოება საიმპერატორო მთავრობამ პირველ ხანებში თვითონ აიღო ხელში დიდ სამრეწველო ობიექტთა მშენებლობა. ინგლისელ, ფრანგ და გერმანელ ექსპერტ-სპეციალისტთა მეშვეობით, უცხოური ტექნიკური მოწყობილობით

და მშრომელთა ძარცვის გზით მობილიზებული სახელმწიფო სახსრებით იგი აგებს ათეულ „სანიმუშო საწარმოს“. ასე აშენდა 80-იან წლებში მრავალი სამხედრო საწარმო (არსენალი, გემთსაშენი, მეტალურგიული ქარხანა...) ცემენტის, ქაღალდის ქარხნები, საფეიქრო ფაბრიკები, გემო-კვების საწარმოები. რკინიგზები, სამოქალაქო გემთსაშენები... უფრო გვიან ხელისუფლებამ ხელი აიღო სახელმწიფო სახსრებით წარმოებულ საწარმოთა მშენებლობაზე და ასპარეზო კერძო კაპიტალს დაუთმო, თანაც აგებული საწარმოების მნიშვნელოვანი ნაწილი მას გადასცა დაბალ ფასებში. მიუხედავად იმისა, რომ სახელმწიფომ საწარმოების კერძო მეწარმეთათვის დაბალ ფასებში გადაცემით სერიოზული ზარალი ნახა. ეს უკანასკნელი მაინც განაგრძობს ამ მეწარმეთა მფარველობას და ზოგიერთ მათგანს სახელმწიფო სუბსიდიასაც კი აძლევს. არა ნაკლებ ახალისებს საიმპერატორო მთავრობა ყოფილ დამოებს და სამურაებს, რომლებიც ხელს კიდებენ სამრეწველო საქმიანობას და აგებენ როგორც გემო-კვების, ისე სხვა ტიპის ობიექტებსაც.

შინაგანი ბაზრის უმნიშვნელო ტევადობის. საგარეო სესხების მცირე მოცულობისა და სამხედრო კონტრიბუციების უქონლობის პირობებში კაპიტალისტური განვითარებისა და სათანადო წრეების გამდიდრების ძირითადი წყარო 90-იან წლამდე იყო მშრომელთა უზომო ექსპლოატაცია. ეს ხორციელდებოდა გლეხების მაქსიმალური დაბეგვრით საადგილმამულო გადასახადის და სხვა პირდაპირი თუ არაპირდაპირი გამოსაღებებით, და მუშათა კლასის კოლონიური ექსპლოატაციით, რაც ვლინდებოდა მუშახელის დაქირავების არქაული წესების შენარჩუნებით, მინიმალური ხელფასით. მაქსიმალური სამუშაო დღით და ბავშვთა და ქალთა შრომის მტაცებლური ექსპლოატაციით.

გლეხთა მოძრაობა რევოლუციის დაუმთავრებლობა და მის შედეგად იაპონიის ეკონომიურ, პოლიტიკურ და სა-
აქციოლი აქანებზე- ზოგადოებრივ ცხოვრებაში ფეოდალური გადმო-
ბი (საგა და ხაცმა). ნაშთების შენარჩუნება ყველაზე რელიეფურად
სოფლად გამოვლინდა. იაპონიის გლეხობას — მატერიალური დოვ-
ლათის მთავარ მწარმოებელსა და ფეოდალთა კლასის კეთილდღეო-
ბის ძირითად წყაროს ფეოდალიზმის დროს. ოდნავადაც არ უგრძე-
ნია ტვირთის შემსუბუქება. არაფერი მისცა მას აგრარულმა რეფორ-
მამაც, რომელიც მქონებელთა ინტერესების შესაბამისად გატარდა.
გაბრიყვებულმა. და იმედგაცრუებულმა გლეხობამ ისევ იარაღს

მოკიდა ხელი: გლეხთა ახალმა აჯანყებებმა ისევ შეძრა და ააფორი-
ქა იაპონიის საზოგადოებრივი ცხოვრება.

1869—1877 წლებში იაპონიაში აღრიცხული იყო 200-ზე მეტი
გლეხთა აჯანყება. განსაკუთრებით დიდი გაქანება მიიღო მან 1873
წლიდან, როდესაც გლეხობა საესეებით დარწმუნდა აგრარული რე-
ფორმის უშედეგობაში. ამ პერიოდის გლეხთა აჯანყებები მასობრივი
და მრისხანე ხასიათით გამოირჩეოდა. ზოგიერთ მათგანში 300 ათა-
სამდე გლეხი იღებდა მონაწილეობას. მთავრობამ ისარგებლა რა
აჯანყების სტიქიურობით, სისხლში ჩაახშო იგი და ათასობით აჯანყე-
ბული გლეხი სიცოცხლეს გამოასალმა.

1867—1868 წლების ბურჟაზიულმა რევოლუციამ და მომდევნო
ბურჟაზიულმა რეფორმებმა სერიოზულად შელახა ყოფილი სამ-
ხედრო აზნაურების პრივილეგიური წოდების — სამურაების ინტე-
რესები. ევროპულად გაწვრთნილი არმიის შექმნით და ფეოდალ-და-
იმოთა რაზმების დაშლით სამურაელთა უმრავლესობამ დაკარგა
თავისი ძველი პრივილეგიური მდგომარეობა და გამოეთხოვა არ-
სებობის ძირითად წყაროს. სამურაელთა მხოლოდ ერთი ნაწილი
მოეწყო სახელმწიფო აპარატში და მოხელეთა არმია შეავსო. მეორე
კი—რეორგანიზებული არმიის ოფიცრები გახდა, ან მიწათმოქმდე-
ბას მოჰკიდა ხელი. მაგრამ დიდი უმრავლესობა მტკიცე შემოსავლის
რაიმე წყაროს გარეშე დარჩა. მას არც სურდა და არც შეეძლო
შეგუებოდა შეცვლილ ვითარებას და გათქვეფილიყო ახალ სოცია-
ლურ ჯგუფებში. იგი ვერ დააკმაყოფილა ვერც სახელმწიფოს მიერ
მიცემულმა პენსიამ, ვერც იმ აგრესიულმა ნაბიჯებმა, რომელიც
მათი მოთხოვნით გადადგა ხელისუფლებამ ტაივანისა და კორეის
წინააღმდეგ 1874—1876 წლებში. მას სურდა ძველი წესების აღდგე-
ნა, რომ ისევ პარაზიტულად ეცხოვრა და დაეცვა თავისი პრივილე-
გიები.

ამ ნიადაგზე სამურაელთა რიგებში ფეხი მოიკიდა მასობრივმა
უკმაყოფილებამ, რომელიც მალე აშკარა ამბოხებებში გადაიზარდა.
უკმაყოფილო სამურაელებს შეუერთდნენ უმაღლესი თავადაზნაუ-
რობის ის ელემენტებიც, რომლებიც უარყოფდნენ ყოველგვარ სიახ-
ლეს და რეფორმებს; ილაშქრებდნენ დასავლეთის გამოცდილების
ათვისებისა და დაჩქარებული კაპიტალისტური ინდუსტრიალიზაციის
წინააღმდეგ. მათ არ აკმაყოფილებდათ იაპონიის მთავრობის „გაუ-
ბედავი“ საგარეო პოლიტიკა, მოითხოვდნენ როგორც კორეის დაპყ-
რობას, ისე „მაგარ“ კურსს ჩინეთის წინააღმდეგ. ამ უკმაყოფილო
წრეებმა შექმნეს ფეოდალურ-რეაქციული ოპოზიცია და მკაცრად
გააკრიტიკეს მთავრობის პოლიტიკა. ოპოზიციას სათავეში ჩაუდგა

რამდენიმე დიდგვაროვანი დიდმოხელე და სასახლ-ს არისტოკრატიის წარმომადგენელი, კერძოდ, სამხედრო მინისტრი საიგო ტაკამორი.

სამურაელთა უკმაყოფილება მკვეთრად გამოიყრდა 1876 წლიდან, როდესაც საიმპერატორო მთავრობამ გამოსცა ბრძანება, რომლითაც სამურაელებს აეკრძალათ ორი მახვილის ტარება, რაც მათი პრივილეგიური წოდების კუთვნილების ლიკვიდაციას მოასწავებდა და გაუქმდა წინანდელი პენსიები (ერთდროულად ფულადი კომპენსაციის მიცემით). ამის პასუხად 1877 წლის თებერვალში საცულში (სამხრეთ იაპონიაში) იფეთქა სამურაელთა ძლიერმა ამბოხებამ. რომელსაც საიგო ტაკამორი ხელმძღვანელობდა. -გამარჯვების შემთხვევაში ისინი იმედოვნებდნენ დაებრუნებიან თავიანთი ყოფილი პრივილეგიური მდგომარეობა საზოგადოებაში და ის სატერიალური კეთილდღეობა, რითაც სარგებლობდნენ ისინი სეკუნის დროს¹.

აჯანყების ბაზად და მთავრობის მოწინააღმდეგე რეაქციული ძალების თავშეკრების პუნქტად იქცა ქალაქი კაგოსიმა. იქ იყო სამხედრო სკოლა, რომელშიაც 7 ათასამდე კურსანტი ითვლებოდა. მისი ფაქტიური ხელმძღვანელი იყო საიგო. რომელმაც იქვე დააარსა მეორე სამხედრო სასწავლებელი — მცირეწლოვან სამურაელთა სკოლა (კადეტთა კორპუსის მსგავსი). აღნიშნული სამხედრო სასწავლებლების მთელი ხელმძღვანელი პერსონალი საიგომ თავისი მომხრეებით დააკომპლექტა და აჯანყების ბირთვად აქცია².

აჯანყების მომენტისათვის საიგოს განკარგულებაში იყო საკმაოდ გაწვრთნილი და ევროპული იარაღით აღჭურვილი 40000 აჯანყებული სამურაელი. თავისი დროისათვის ეს ძლიერი ძალა საიგომ დაძრა ჩრდილოეთისაკენ და პირველი იერიში მიიტანა ქალაქ კუმამოტოზე. სადაც იმყოფებოდა მთავრობის ჯარების ძლიერი გარნიზონი. აჯანყებულებმა ალყა შემოარტყეს ამ ბაზას. მაგრამ მისი აღება ვერ შეძლეს. ამით მათ ხელ-ფეხი შეიბოჭეს და მთავრობას საშუალება მისცეს მოეხდინა საკუთარი ძალების მობილიზაცია და 60000 კაცზე მეტი კარგად გაწვრთნილი და შეიარაღებული ჯარი გამოეყვანა აჯანყებულთა წინააღმდეგ. რამდენიმე თვის გააფთრებული ბრძოლების შემდეგ. რომლის დროსაც მოწინააღმდეგე მხარეებმა 50 ათას კაცზე მეტი დაკარგეს მარტო მოკლულთა სახით. 1877 წლის შემოდგომაზე მთავრობის ჯარებმა შეძლეს აჯანყებულთა განადგურება და აჯანყების ჩაქრობა. აჯანყების იდეურ-პოლიტიკურმა და

¹ Х. Т. Эйдус, Очерки новой и новейшей истории Японии... М., 1955, 33-37.

² Е. Жуков, История Японии... М., 1939, 33-107.

სამხედრო ხელმძღვანელმა საიგომ, დაინახა რა თავისი ავანტიურის სრული კრაზი, თვითმკვლელობით დაასრულა თავისი სიცოცხლე.

სამურაელთა რჩეული არმიის დამარცხება იაპონიის ახალგაზრდა, ევროპულად გაწვრთნილი არმიის მიერ მოასწავებდა არქაული სამხედრო სისტემისა და ორგანიზაციის სრულ მარცხს. იგი მოასწავებდა დრომოკმულის დამარცხებას ზრდის პროცესში მყოფი სიცოცხლისუნარიანი ახალი ძალების მიერ. სამურაელთა ამბოხების მარცხმა ცხადყო, რომ იაპონიაში აღარ იყო პირობები ფეოდალურ-შუასაუკუნეობრივი ყოფის რესტავრაციისათვის.

კაპიტალისტური
მრეწველობის განვითარება იაპონიაში
XIX საუკუნის 70—
90-იან წლებში.

80-იანი წლებიდან, იმ პროტექციონისტული ეკონომიური პოლიტიკის წყალობით, რასაც ატარებდა იაპონიის ახალი საიმპერატორო ხელი-სუფლება, იაპონიის ეკონომიკაში ადგილი აქვს სერიოზულ ძვრებს. ძველი ხელოსნური წარმოებისა და მანუფაქტურების ადგილს იკავებს საფაბრიკო-საქარბნო წარმოება. იქმნება წარმოების მრავალი ახალი დარგი და მასობრივად ინერგება ახალი მანქანური ტექნიკა. საფუძველი ეყრება თანამედროვე კაპიტალისტურ მრეწველობას, კაპიტალისტურ ქალაქებს და სარკინიგზო ტრანსპორტს, ვითარდება და ახალი ტექნიკის ბაზაზე იგება საზღვაო ტრანსპორტი.

კაპიტალისტური მრეწველობის განვითარებით და საერთოდ კაპიტალისტური ინდუსტრიალიზაციის ტემპებით იაპონიამ უკან მოიტოვა ევროპის ბევრი კაპიტალისტური სახელმწიფო. „1871 წლის შემდეგ, — წერდა ვ. ი. ლენინი, — გერმანია 3—4-ჯერ უფრო სწრაფად გაძლიერდა, ვიდრე ინგლისი და საფრანგეთი, იაპონია — 10-ჯერ უფრო სწრაფად, ვიდრე რუსეთი“¹.

1868—1877 წლებში იაპონიაში სახელმწიფოს მიერ აგებულ ე. წ. „სანიმუშო საწარმოების გარდა აგებულ იქნა 478 კერძო საწარმო, 1877—1886 წლებში — 760—800 საწარმო, 1886—1902 წლებში კი — 6329 საწარმო. კერძო კაპიტალის განკარგულებაში არსებულ სამრეწველო საწარმოთა რიცხვი მკვეთრად გაიზარდა მას შემდეგ, რაც მთავრობამ გამოსცა კანონი (1881 წელს). რომლითაც კერძო კაპიტალს გადაეცა რიგი სამრეწველო საწარმოები. მაღაროები, სამთომადნო წამოწყებები, რკინიგზები და ა. შ. აღნიშნულ საწარმოთა უმეტესობა გადავიდა მსხვილ პრივილეგიურ სააქციონერო საზოგადოებათა ხელში. ასე მაგალითად: მიცუბისის კომპანიამ თითქმის მუქთად შეიძინა ათეული. საზღვარგარეთ შესყიდული საოკეანო

¹ ვ. ი. ლენინი, ტ. 21, გვ. 416.

გემი და ნაგასაკისა და ხიოგოს გემთსაშენი, მიცუის კომპანია—საფეიქრო საწარმოები, ქვანახშირის მალაროები და სხვ. ასევე შეიძინეს მრავალი სამთო საწარმო, საფეიქრო ფაბრიკები, მალაროები სხვა გაერთიანებებმაც¹.

სახელმწიფოს მიერ გამოყენებულ პროტექციონისტულ პოლიტიკას ჰქონდა თავისი დადებითი და უარყოფითი მხარეები. ერთი მხრივ, იგი სტიმულს აძლევდა ეკონომიურ განვითარებას და აჩქარებდა კაპიტალისტური წარმოების ზრდის, მეორე მხრივ, განაპირობებდა იაპონიის სამრეწველო განვითარების უთანასწორო ხასიათს და მკიდროდ აკავშირებდა ბურჟუაზიას აბსოლუტიზმთან. ასეთი პოლიტიკის წყალობით უპირატესად ვითარდებოდა წარმოების ის დარგები, რომელთა განვითარებით დაინტერესებული იყო თავით ხელისუფლება ან რომლებიც მკიდროდ იყვნენ დაკავშირებული არზიასთან და ფლოტთან. ბურჟუაზიის მკიდრო კავშირი აბსოლუტიზმთან ამტკიცებდა მის კავშირს მემამულეებთან და აძლიერებდა მის რეაქციულობას. ამიტომ იყო, რომ იაპონიის ბურჟუაზია, აზიის სხვა ქვეყნებისაგან განსხვავებით. არსებული ხელისუფლების ერთ-ერთ მტკიცე ბურჟს წარმოადგენდა; რამდენადაც რეაქციული იყო საშინაო პოლიტიკაში. იმდენად აგრესიული და ექსპანსიური იყო იგი საგარეო პოლიტიკაში.

იაპონიის სამრეწველო განვითარება, ევროპის მოწინავე ქვეყნებთან შედარებით, ცალმხრივ ხასიათს ატარებდა. უპირატესად ჰარბობდა მსუბუქი მრეწველობა, კერძოდ კი საფეიქრო და გემო-კვებისა. მაგალითად, 1868 წელს იაპონიაში სულ იყო 5.5 ათასი თითისტარი, 1888 წლისათვის კი — 285 ათასი. მაგრამ თვით ამ დარგებშიაც მისი დონე საგრძნობლად ჩამოუვარდებოდა დიდი კაპიტალისტური სახელმწიფოების შესაბამის დონეს. დიდი სამრეწველო საწარმოები ჯერ კიდევ ცოტა იყო, ჰარბობდა ნახევარკუსტარული ტიპის საწარმოები 10—20 ან 30 მუშით. მათი ტექნიკური აღჭურვილობა ჯერ კიდევ სუსტი იყო. 1888 წელს საწარმოთა მხოლოდ 15 პროცენტში იყო გამოყენებული მექანიკური ძრავები. მძიმე ინდუსტრია, საშხედრო საწარმოების გამოკლებით. ფაქტიურად არ არსებობდა. თუჩისა და ფოლადის გამოდნობა. ისიც მეტად მცირე მასშტაბით. მხოლოდ პატარა კუსტარული ტიპის საწარმოებით შემოიფარგლებოდა.

თუმცა იაპონიის საგარეო ვაჭრობის სტრუქტურამ სამრეწველო განვითარების შედეგად გარკვეული ცვლილებები განიცადა, მაგრამ იგი XIX საუკუნის მიწურულამდე მაინც ასახავდა ამ ქვეყნის შედა-

¹ X. T. მ ი დ ე, დასახ. ნაშრ., გვ. 39—40.

რებით ჩამორჩენას. ექსპორტში ისევ ქარბობდა სასოფლო-სამეურნეო ნაწარმი (ყაჭი, ჩაი...), იმპორტში — მზა ნაწარმი (ქსოვილები, ლითონი...) და მანქანური მოწყობილობა. საკუთარი ნედლეულის სიმცირე და შინაგანი ბაზრის უმნიშვნელო ტევადობა იაპონიის ეკონომიკას აიძულებდა დიდად ყოფილიყო დამოკიდებული საგარეო ბაზარზე. შინაგანი ბაზრის შეზღუდულობამ და ნედლეულის სიმცირემ, იაპონიის გაბატონებულ კლასებს მალე უბიძგა საგარეო ბაზრებისა და ნედლეულის წყაროების დაპყრობისაკენ. მეზობელი ქვეყნების დაპყრობით ცდილობდნენ იაპონიის მმართველი წრეები უცხოური ბაზრებისა და ნედლეულის წყაროების მოპოვებას კაპიტალისტთა მაღალი მოგების მისაღებად და მრეწველობის განვითარების დასაჩქარებლად.

კაპიტალიზმის განვითარებისათვის იაპონიაში დამახასიათებელი იყო ისიც, რომ იქ სამრეწველო კაპიტალიზმის ერა არსებითად დაემთხვა „თავისუფალი კონკურენციის კაპიტალიზმის“ გადაზრდას იმპერიალიზმში. აღნიშნულის გამო აქ ჯერ კიდევ სამრეწველო კაპიტალიზმის ეტაპზე აღმოცენდნენ მსხვილი სააქციონერო გაერთიანებები — მონოპოლისტური კომპანიები. ასეთი გაერთიანებები შეიქმნენ ქალაქის წარმოებაში, გემთსაშენ და საფეიქრო მრეწველობაში, საზღვაო და სარკინიგზო ტრანსპორტზე. 1877 წელს სააქციონერო საზოგადოებათა კაპიტალი უდრიდა 25 მილიონ იენს. 1883 წელს — 139 მილიონს, 1893 წელს კი მან 298 მილიონ იენს გადააჭარბა. იაპონიის ეკონომიკაში ამ დროისათვის დიდ როლს ასრულებს ოთხი დიდი სავაჭრო-სამრეწველო კომპანია: მიცუსი, მიცუბისისი, სუმიტომოს და ისუდას.

ლიბერალურ-კონსტიტუციური მოძრაობა და მემამულურ-ბურჟუაზიული პარტიების აღმოცენება. კაპიტალიზმის განვითარებას იაპონიაში თან სდევდა კლასობრივ წინააღმდეგობათა გამწვავება. ეკონომიურად მოღონიერებული და დაწინაურებული ბურჟუაზია მოითხოვდა პოლიტიკური უფლებების გაფართოებას. იგი მიიღტვოდა ჰეგემონობისაკენ იმ პოლიტიკურ ბლოკში, რომელშიც მასთან ერთად მემამულეებიც შედიოდნენ. 1867—1868 წლების ამბების შემდეგ ახალი სახელმწიფო აპარატის ყველა მნიშვნელოვანი პოსტი ხელში ჩაუვარდათ სამხრეთ-დასავლეთის სამთავროების — ბესიუსა და საცუმას მემამულურ-სამფრთხილ ზედაფენის წარმომადგენლებს. მოპოვებულ ძალაუფლებას ისინი იყენებდნენ ხალხის ძარცვისა და გამდიდრების მიზნისათვის. ეს იწვევდა მოსახლეობის ფართო წრეების უკმაყოფილებას და ამხედრებდა მათ ამ ოლიგარქიული ზედაფენის წინააღმდეგ.

საშუალო და წვრილი ბურჟუაზია უკმაყოფილო იყო იმით, რომ ბურჟუაზიულ-მემამულური მთავრობა მფარველობითი პოლიტიკის გატარებისას მხოლოდ მსხვილ კაპიტალისტებს სწყალობდა: აძლევდა სუფსიდიებსა და სახელმწიფო დაკვეთებს. მათ კი უუფრადლებოდ ტოვებდა და ოდნავადაც არ იცავდა უცხოური საქონლისა და მსხვილი კაპიტალის მზარდი კონკურენციისაგან. უკმაყოფილონი იყვნენ წვრილი მემამულეები და კულაკური ელემენტებიც. რომლებიც მიწათმოქმედებასთან ერთად საწარმოო საქმიანობასაც ეწეოდნენ და გემო-კვების წვრილი საწარმოების მფლობელები იყვნენ. მათი აზრით ხელისუფლება ოდნავადაც არ ზრუნავდა მათ ინტერესებზე. და არა თუ არ აძლევდა სესხებს, არამედ მძიმე გადასახადებით ართმევდა მათ შემოსავლის დიდ ნაწილს. კიდევ უფრო მეტი საბუთი ჰქონდათ უკმაყოფილებისა და მღელვარებისათვის წვრილ მესაკუთრე გლეხებს, უმიწაწყლო მოიჯარადრეებს. მოკამაგირეებს და ქაღალის მშრომელებს. რომლებიც ფეოდალური და ბურჟუაზიული ექსპლოატაციის ორმაგი ულლის ქვეშ გმინავდნენ.

აი, ამ მასობრივი უკმაყოფილების ბაზაზე 70-იანი წლებს მ-წერულიდან იაპონიაში აღმოცენდა ლიბერალურ-კონსტიტუციური მოძრაობა, რომელიც „თავისუფლებისა და ხალხის უფლებებისათვის მოძრაობის“ სახელითაა ცნობილი („მინკენ უნდო“). არსებობდა ეს იყო მოძრაობა ადგილებზე თვითმმართველობათა შემოღებისათვის, კონსტიტუციისა და საპარლამენტო წყობილებისათვის. მიუხედავად იმისა, რომ ამ ოპოზიციურ მოძრაობაში მოსახლეობის სხვადასხვა სოციალური ჯგუფები მონაწილეობდნენ. ხელმძღვანელ როლს მასში ლიბერალური მემამულეები. ბურჟუაზიისა და ეროვნული ინტელიგენციის წარმომადგენლები ასრულებდნენ. ასეთები იყვნენ: იტაგაკი, ტაისკე, ოკუენა, სიგენობუ, გოტი სეძირო. ოკუბო ტოსიმიტი. მოძრაობის იდეურ ბელადად თვლიან ფუკუჰავა იუკიტის—ამ გამოჩენილ იაპონელ განმანათლებელს. ფილოსოფოსს. ლიტერატორსა და პედაგოგს.

ლიბერალურ-კონსტიტუციური მოძრაობის ხელმძღვანელებმა გამოიყენეს რა ბრძოლის ლეგალური საშუალებები. მკაცრად გააკრიტიკეს მთავრობის პოლიტიკა და მოითხოვეს წარმომადგენლობითი დაწესებულების შემოღება. კონსტიტუციის მიღება. „ხალხის უფლებების“ გაფართოება, თავისუფლება და თანასწორობა. ლიბერალურ-მემამულური და ბურჟუაზიული ოპოზიციის ხელმძღვანელობით 1873—1882 წლებში დააარსდა ათეული ასოციაცია. კლუბი. „პარლამენტის მომხრეთა კავშირი“ და პოლიტიკური გაერთიანება, რომელთა მეშვეობით წარმოებდა აღნიშნულ მოთხოვნათა პროპაგანდა. ამა-

ვე პერიოდს ეკუთვნის იაპონური პრესის პირველი ორგანოების შექმნა¹.

80-იანი წლების დასაწყისისათვის „მოძრაობამ თავისუფლებისა და ხალხის უფლებებისათვის“ დიდი გაქანება მიიღო და მრავალრიცხოვანი მომხრეები მოიპოვა. 1880 წელს შეიქმნა 27 მსხვილი ადგილობრივი პოლიტიკური გაერთიანება, რომელიც 90 ათას წევრს აერთიანებდა თავის რიგებში. იმავე წელს ოსაკაში ჩატარდა ამ ადგილობრივ ორგანიზაციათა გამაერთიანებელი ყრილობა, რომელმაც შექმნა სრულიად იაპონიის საზოგადოება „პარლამენტის მომხრეთა კავშირი“.

თვითმპყრობელური ხელისუფლება დააშინა ლიბერალურ-კონსტიტუციური მოძრაობის მასობრივმა ხასიათმა და შეეცადა რეპრესიული ზომების მომარჯვებით შეესუსტებია მისი ძალა. ხელისუფლებამ აკრძალა მიტინგები და შეკრებები, ოპოზიციურ პოლიტიკურ მოღვაწეთა სააგიტაციო მოგზაურობა პროვინციებში და პეტციების გაგზავნა სატახტო ქალაქში. მან გააძლიერა „საექვეო პირთა“ მეთვალყურეობა და პოლიციას ებრძანა უფრო ენერგიულად ემოქმედა. მაგრამ ამის პარალელურად იგი იძულებული იყო დემაგოგიისათვის მიემართა და ოპოზიციის მემარჯვენე ხელმძღვანელობის გულის მოსაგებად ზოგიერთ უმნიშვნელო დათმობებზე წასულიყო. 1878 წელს მთავრობამ მიიღო დადგენილება ადგილობრივი თვითმმართველობის საპრეფექტურო კრებების შემოღების შესახებ; 1881 წლის 12 ოქტომბერს კი გამოქვეყნდა იმპერატორის ბრძანებულება, რომლითაც გათვალისწინებული იყო პარლამენტის მოწვევა. მაგრამ არა უადრეს 1890 წლისა.

ლიბერალურ-კონსტიტუციური მოძრაობის ხელმძღვანელებმა მთავრობის აღნიშნული დაპირებები თავიანთ სერიოზულ გამარჯვებად მიიჩნიეს და მომავალი პარლამენტის საქმიანობაში აქტიური მონაწილეობის მისაღებად პოლიტიკური პარტიების დაარსება დაიწყეს. ასე აღმოცენდნენ გავლენიანი მემამულურ-ბურჟუაზიული პარტიები. პირველი ასეთი პარტია აღმოცენდა 1881 წლის ოქტომბერში „კონსტიტუციურ-ლიბერალური პარტიის“ („ძიუტო“-ს) სახელწოდებით. მისი დამაარსებელი იყო ოპოზიციის ერთ-ერთი ლიდერი იტაგაკი; 1882 წლის მარტში მას მოჰყვა მეორე პარტიის — „რეფორმებისა და პროგრესის

¹ პირველი იაპონური გაზეთები („ბანკოკუ სიმბუნსი“, „გაკოკუ სიმბუნსი“) ინგლისელი მოქალაქეების მიერ იყო დაარსებული. მაგრამ 70-იანი წლების მეორე ნახევრიდან გამოსვლა დაიწყო ბაპონელების მიერ დაარსებულმა გაზეთებმა. 80-იანი წლების დასაწყისისათვის იაპონიაში 30-ზე მეტი გაზეთი გამოდიოდა.

კონსტიტუციური პარტია“ (კაისინტო) — შექმნა. პირველი პარტია აერთიანებდა ლიბერალური მემამულეების, სოფლის ბურჟუაზიისა და ინტელიგენციის წარმომადგენლებს. მეორე პარტიის სოციალური საყრდენი იყო ქალაქის მსხვილი და საშუალო ბურჟუაზია, მსხვილი გაბურჟუებული მემამულეები. ზომიერ-ლიბერალური ბურჟუაზია. პარტიის ხელმძღვანელობა მსხვილი სავაჭრო და ფინანსური ბურჟუაზიის ინტერესების ენერგიული დამცველი იყო.

ამ ორ ბურჟუაზიულ-მემამულურ პარტიას შორის არსებითი განსხვავება არ არსებობდა. ორივე პარტია ზომიერ მოთხოვნებს აყენებდა, მზად იყო ხელისუფლებასთან კომპრომისზე წასასვლელად. იცავდა გაბატონებული მქონებელი კლასების ინტერესებს და მტრულად იყო განწყობილი მშრომელებისადმი. ისინი მტკიცედ იცავდნენ ლეგალობის პრინციპებს, გმობდნენ „ძალადობის“ მეთოდებს და რეაქციის ბანაკში უფრო მეტ საერთოს ნახულობდნენ. ვიდრე ხალხის ფართო წრეებთან. ორივე პარტია იცავდა მმართველობის მონარქიული ფორმის ხელუხლებლობას და ილაშქრებდა არა მარტო რესპუბლიკური ტენდენციების, არამედ სახელმწიფო მმართველობაში მშრომელთა რაიმე სახით მონაწილეობის წინააღმდეგ. მაგრამ ძიუტოს პარტია, რომელიც „პარლამენტის ხელშემწყობი ლიგის“ ბაზაზე აღმოცენდა, მაინც მეტი ავტორიტეტით სარგებლობდა თავისუფლებისა და სახალხო უფლებებისათვის მოძრაობის მონაწილეთა შორის და საერთოდ მოსახლეობის ფართო წრეებში.

ბურჟუაზიულ-მემამულური პარტიების შექმნამ. ოპოზიციური პრესის დაარსებამ და მასების აქტივობის გაძლიერებამ 1882—1884 წლებში კიდევ უფრო მეტი გაქანება მიაცა ლიბერალურ-აკონსტიტუციო მოძრაობას. მის რიგებში შეიქმნა დემოკრატიული ფრთა, რომელმაც წამოყენებული მოთხოვნების განსახორციელებლად ბრძოლის რევოლუციური ფორმების მომარჩევბას დაუქირა მხარი. პროგრესული ინტელიგენციის ნაწილმა ტერორისტულ მეთოდებზე აიღო გეზი და რამდენიმე ტერორისტული აქტი მოაწყო. დემოკრატიული ჯგუფების აქტივობა ამით არ დამთავრებულა. რამდენიმე ადგილას მათ შეამზადეს შეიარაღებული აჯანყება. რომელთა დიდი ნაწილი ჩაიშალა არასაკმაო მომზადებისა და გამცემლობის წყალობით.

ამებების განვითარების მრისხანე ხასიათმა დააშინა საიმპერატორო ხელისუფლება. მან ფეხზე დააყენა ჯარი და პოლიცია და კანონგარეშე გამოაცხადა მთელი დემოკრატიული მოძრაობა. 1882—1885 წლებში გამოიცა რამდენიმე კანონი, რომლითაც პოლიტიკური

პარტიები, პრესა და საზოგადოებრივი საქმიანობა სასტიკ პოლიტიკურ ზედამხედველობას დაექვემდებარა. ოპოზიციის წინააღმდეგ ბრძოლაში აღმინისტრაციულ ზომებთან ერთად გამოყენებულ იქნა პროვოკაციის, მოსყიდვის, დაშინებისა და დაყვავების მეთოდებიც. მოსყიდვების შედეგად ხელისუფლებამ თავის მხარეზე გადაიბირა ოპოზიციის ბევრი გამოჩენილი წარმომადგენელი. ყოველივე ამან დაასუსტა მისი ძალები, გათიშა ერთმანეთისაგან მემარჯვენე დაჯგუფება და რადიკალური ელემენტები.

1880 წლის რეაქციონული კონსტიტუცია. ოპოზიციური მოძრაობის რადიკალური მმართველების დიდმა წარმატებამ, რაც რიგ ადგილებში მუშათა და გლეხთა გამოსვლებში გადაიზარდა, აიძულა ხელისუფლება მორიგი პოლიტიკური მანევრები განეხორციელებინა და გადაედგა ნაბიჯები დაპირებული კონსტიტუციის შესამუშავებლად.

ჯერ კიდევ 1882 წელს იაპონიის ერთ-ერთ რეაქციონერ სახელმწიფო მოღვაწეს იტო ს მთავრობამ მიანდო მომავალი კონსტიტუციის პროექტის შემუშავება და თან საზღვარგარეთული კონსტიტუციების შესასწავლად აშშ შტატებსა და ევროპის ქვეყნებში მიახლოებინა (ნთელი ამალით). იტომ 1 1/2 წელი დაჰყო საზღვარგარეთ და ამ დროის განმავლობაში გაეცნო დასავლეთის ქვეყნების კონსტიტუციებსა და პოლიტიკურ წყობილებას. თავისი ყურადღება მან შეაჩერა პრუსია-გერმანიის რეაქციულ კონსტიტუციაზე. რომელიც. მისი აზრით, ყველაზე უფრო შეესაბამებოდა იაპონიის პირობებს. უკან დაბრუნებისას იტომ მიიღო სამეფო კარის მინისტრის პოსტი და სათავეში ჩაუდგა სპეციალურ საკონსტიტუციო კომისიას.

კონსტიტუციის პროექტის შემუშავებამდე და მის გამოქვეყნებამდე საიმპერატორო ხელისუფლებამ გაატარა ზოგიერთი ღონისძიება, რომლებიც წარმოადგენდა ნიადაგის მომზადებას მომავალი კონსტიტუციისათვის. 1884 წელს შეიქმნა პერთა ინსტიტუტი და დაწესდა არისტოკრატიული ტიტულები (თავადი, მარკიზი. გრაფი. ვიკონტი, ბარონი). პერები გახდნენ და ეს ტიტულები მიიღო ყოფილი კუგეს, დიომოს და სამურაელთა ზედაფენის 500-მა წარმომადგენელმა (უმთავრესად საცუმოდან და თესიუდან). სამურაელთა რიგებიდან გამოსულმა ყველაზე დიდმა მოხელეებმა იტომ, იამაგატამ, მაცუკატამ და სხვებმა გრაფის ტიტულები მიიღეს. 1885 წელს შეიქმნა ევროპული ტიპის მინისტრთა კაბინეტი (რომელშიაც შევიდა მთავრობის მიერ მოსყიდული ოპოზიციის ცნობილი წარმომადგენლები ოკუმა და გოტო). 1886 წელს კი გატარდა ფინანსური რეფორ-

მა და შემოღებულ იქნა მტკიცე ვალუტა. 1888 წლის აპრილში მთავრობამ შექმნა სათათბირო უფლების მქონე საიდუმლო საბჭო. რომელსაც, პირველ რიგში, კონსტიტუციის პროექტი უნდა განეხილა.

დაბოლოს, 1889 წლის 11 თებერვალს, ხანგრძლივი წინასწარი განხილვის შემდეგ, იაპონიის მთავრობამ იმპერატორის სახელით გამოაქვეყნა დიდი ხნით დანაპირები კონსტიტუცია (11 თებერვალი საიმპერატორო დინასტიის მითიური დამაარსებლის ტახტზე ასვლის — 660 წელს ძველი წელთაღრიცხვით — თარიღია). კონსტიტუციასთან ერთად გამოაქვეყნდა კანონები საიმპერატორო სახლის. პერთა და წარმომადგენელთა პალატებისა და ამ პალატების არჩევის შესახებ.

იაპონიის 1889 წლის კონსტიტუცია. რომელიც 1946 წლამდე იყო ძალაში, ერთ-ერთი ყველაზე რეაქციული და კონსერვატიული კონსტიტუცია იყო, რომლის ნიშნულსაც და საფუძველსაც პრუსულ-გერმანული კონსტიტუცია წარმოადგენდა. იგი პარლამენტარიზმით ნიღბავდა არსებითად თვითმპყრობელურ-არქაისტოკრატულ მმართველობას.

აღნიშნული კონსტიტუცია იმპერატორის პიროვნებას აცხადებდა „წმინდად და ხელშეუხებლად“ და ანიჭებდა მას განსაკუთრებულ უფლებებს. მის ხელში იყო ომის გამოცხადების, ზავის დადების, ხელშეკრულებებზე ხელმოწერის. პარლამენტის მოწვევა-დათხოვნის უფლებები. იგი იყო იაპონიის არმიისა და ფლოტის უმაღლესი მთავარსარდალი. მის კომპეტენციაში შედიოდა ყველა რანგის თანამდებობის პირთა დანიშვნა და მოხსნა არმიაში. ფლოტში. სამოქალაქო ადმინისტრაციისა და დიპლომატიურ სმსახურში. მოკლედ. იგი იყო აღმასრულებელი ხელისუფლების უზენაესი გამგები და ხელმძღვანელი.

საკანონმდებლო ხელისუფლება ფორმალურად გადადიოდა ორპალატიანი პარლამენტის — პერთა პალატისა და წარმომადგენელთა პალატის ხელში. პერთა პალატის ან ზემო პალატის პერთა უმრავლესობა შედგებოდა დინასტიის პრინციბისაგან. უმაღლესი მოხელეებისა და ფეოდალური თავკაცობის წარმომადგენლებისაგან. რომლებსაც მეფე ნიშნავდა. პერების ნაწილს 7 წლის ვადით ირჩევდნენ ყველაზე გავლენიანი და შეძლებული გადამხდელებისაგან.

წარმომადგენელთა პალატა შედგებოდა 4 წლის ვადით არჩეული 300 დეპუტატისაგან. საარჩევნო უფლებით სარგებლობდნენ მხოლოდ მამაკაცები, ისიც 25 წლის ასაკში და ზევით და 15 იენის პირდაპირი გადასახადის გადამხდელნი, თანაც ვისაც 1½ წელზე მეტ ხანს უცხოვრია თავის ქალაქში. ასეთი კი მთელ იაპონიაში 1-2 პროცენტი

თუ იყო. ამგვარად, საარჩევნო უფლებით სარგებლობდა მხოლოდ მოსახლეობის უმნიშვნელო უმცირესობა მაშინ, როდესაც უდიდესი უმრავლესობა — მშრომელები მოკლებული იყვნენ ყოველგვარ უფლებებს. კიდევ უფრო მაღალი ასაკობრივი ცენზი იყო დაწესებული საარჩევნათვის. მხოლოდ მქონებელთა იმ წარმომადგენლების არჩევა შეიძლებოდა, რომლებსაც 30 წელზე მეტი ასაკი ჰქონდათ.

პარლამენტის უფლებები ძალზე შეზღუდული იყო. მართალია იგი ამტკიცებდა ბიუჯეტს, მაგრამ არ შეეძლო მთავრობისა და მინისტრების მოხსნა-დანიშვნა. მინისტრთა კაბინეტი და ცალკეული მინისტრები პასუხისმგებლები იყვნენ არა პარლამენტის, არამედ უშუალოდ იმპერატორის წინაშე.

იმპერატორის შემდეგ ქვეყნის მმართველობაში დიდი როლი ჰქონდა ფარულ საბჭოს, იმპერატორთან არსებულ საკონსულტაციო საბჭოს, რომელიც იმპერატორისაგან დანიშნულ დიდმოხელეებისაგან შედგებოდა (იგი შედგებოდა პრეზიდენტის, ვიცე-პრეზიდენტისა და 25 წევრისაგან). მთავრობის ან პარლამენტის ყოველი გადაწყვეტილება ფაქტიურად ამ საბჭოს უნდა მოეწონებია. სამინისტროთა შორის განსაკუთრებული გავლენა ჰქონდა საზღვაო და სამხედრო სამინისტროებს, რაც მილიტარისტული დაჯგუფების განსაკუთრებული როლის გამოხატულება იყო.

კონსტიტუცია ფორმალურად აღიარებდა იაპონიის მოქალაქეთა საკონსტიტუციო უფლებებს. კანონით დაწესებულ ფარგლებში მათ ეძლეოდათ სიტყვის, მიწერ-მოწერის, ბეჭდვის, შეკრებისა და კავშირებში გაერთიანების უფლება. მაგრამ „კანონი წესრიგის დაცვის შესახებ“, ისე როგორც სხვა შეზღუდვები, ხელისუფლებისა და პოლიციის სრულ თვითნებობას აკანონებდა და მოსახლეობას მათ დესპოტიას უქვემდებარებდა.

კონსტიტუციის მიღების შემდეგ განსაკუთრებული მნიშვნელობა მოიპოვა ახალმა ორგანომ, რომელიც კონსტიტუციით არ იყო გათვალისწინებული. მისი სახელი იყო გენრო (მარჩევნთა საბჭო). გენროს წევრის საპატიო ტიტული სიკვდილამდელი პრივილეგია იყო. განსაკუთრებით გაძლიერდა გენროს როლი ჩინეთ-იაპონიის ომისა და განსაკუთრებით ქვეყნის მილიტარიზაციის შემდეგ. გენროს წევრებად იმპერატორი, პირველ ყოვლისა, ნიშნავდა ყველაზე ახლობელ, გავლენიან და დიდი დამსახურების მქონე დიდებულებს და წარჩინებულ მოხელეებს, კერძოდ. „მეიძის რევოლუციასა და გარდაქმნებში“ იმპერატორის ენერგიულ მომხრეებსა და მრჩეველებს. გარდა საიონძისა, რომელიც სასახლის არისტოკრატიის წრეს ეკუთვნოდა, გენროს სხვა წევრები — ინოუე, ოტო, მაცუკატა, იამაგატა,

საიგო, კაცურა, კუროტა — ეკუთვნოდნენ საცუმასა და თესიუს ყოფილი სამხრეთის სამთავროების მთავართა წრეს. გენროს ხელში გადავიდა იმპერატორისათვის რჩევის მრცემის უფლება დიდმოხელეთა, მინისტრებისა და პრემიერთა დანიშვნის დროს, აგრეთვე ყველა მნიშვნელოვანი საშინაო და საგარეო საკითხების გადაწყვეტის შემთხვევაში.

აღნიშნულმა კონსტიტუციამ, რომელიც წარმოადგენდა ფეოდალ-მემამულეებისა და მსხვილი ბურჟუაზიის კომპრომისულ შეთანხმებას, იაპონიაში იურიდიულად დააქანონა თვითმპყრობელური მონარქია და მემამულეებისა და მსხვილი ბურჟუაზიის რეაქციული ბლოკის ბატონობა. ეს კონსტიტუცია მოწოდებული იყო დაეცვა არსებული ურთიერთობა და ჩაენშო მშრომელთა ყოველგვარი წინააღმდეგობა.

იაპონიის მთავრობის
აგრესიული საგარეო
პოლიტიკა.

1867 — 1868 წლების ბურჟუაზიული რევოლუციის ზედაპირულმა ხასიათმა და მომდევნო სამრეწველო-კაპიტალისტური განვითარების თავისებურებებმა და მემამულურ-ბურჟუაზიული რეაქციული ბლოკის ჩადგომამ ხელისუფლების სათავეში იაპონია ადრე გამოიყვანა საგარეო ექსპანსიის ასპარეზზე. მოხერხებულმა გეოგრაფიულმა მდებარეობამ, როგორც ვ. ი. ლენინი მიუთითებდა შემდეგში, — მეზობლების ძარცვის „განსაკუთრებით ხელსაყრელი პირობები“ შეუქმნა მას.

ჯერ კიდევ XIX ს-ის 70-იანი წლებიდან. გადაიქცა რა დამოუკიდებელ და არსებითად ბურჟუაზიულ სახელმწიფოდ. იაპონიამ. აზიის სხვა ქვეყნებისაგან განსხვავებით. როგორც აღნიშნავდა ლენინი „...თვითონ.. დაიწყო სხვა ერების ჩაგვრა და კოლონიების დამოწევა“¹. აქტიურ აგრესიულ საგარეო პოლიტიკას და ომებს მხარს უჭერდნენ მრავალრიცხოვანი სამურაელები. ომებიდან და დაპყრობებიდან მოელოდნენ ისინი თავიანთი შერყეული მდგომარეობის გამოსწორებას, ნადავლს, სახელსა და დიდებას. გაბურჟუებული მემამულეები და ეკონომიურად მომძლავრებული სავაჭრო-სამრეწველო ბურჟუაზია არა ნაკლებ იყვნენ დაინტერესებულნი ექსპანსიური საგარეო პოლიტიკით და დაპყრობებით. უცხო მიწებისა და ხალხების დაპყრობით ფიქრობდნენ ისინი შეენელებით შინაგანი წინააღმდეგობანი, შეესუსტებიათ კლასობრივი სიმწვავე და გამოესწორებიათ შინაგანი ბაზრის შეზღუდულობით წარმოქმნილი სიძნე-

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 20, გვ. 487.

ლები. მათ სურდათ ხელთ უგდოთ ნედლეულის წყაროები. ახალი ბაზრები და მიეღოთ საქონლის მზარდი ექსპორტის შესაძლებლობა ზემოგების მისაღებად.

დასავლეთის კაპიტალისტურ სახელმწიფოებს შორის წინააღმდეგობებმა, რომელიც კარგად გამოიყენეს იაპონიის მმართველმა წრეებმა, ხელი შეუწყო მათი აგრესიული საგარეო პოლიტიკური გეგმების რეალიზაციას. ჯერ აშშ შტატები, რომელსაც არ სურდა რუსეთის და ინგლისის პოზიციების გაძლიერება შორეულ აღმოსავლეთში, შემდეგ კი ინგლისი კეთილგანწყობილად შეხვდნენ იაპონიის პირველ აგრესიულ ნაბიჯებს. უფრო გვიან მათ არა თუ წააქეზეს იაპონელი მილიტარისტები. არამედ მხარი დაუჭირეს კიდევაც მის ექსპანსიას კორეასა და ჩინეთში. იაპონიის მმართველმა წრეებმა გადაწყვიტეს ესარგებლათ ხელსაყრელი საერთაშორისო ვითარებით და გადაედგათ კონკრეტული ნაბიჯები ახალი მიწების დასაპყრობად.

1872 წელს იაპონელებმა ხელთ იგდეს ჩინეთისადმი ვასალურ დამოკიდებულებაში მყოფი ბონის ჯუნძულები და იგი თავიანთ სამფლობელოდ გამოაცხადეს. 1875 წელს აშშ შტატებმა იცნეს იაპონიის სუვერენიტეტი აღნიშნულ კუნძულებზე. რის შემდეგ (1879 წელს) იაპონელებმა იგი აქციეს ერთ-ერთ პრეფექტურად ოკონავას სახელწოდებით. 1874 წელს იაპონელებმა თავიანთი ჯარები გადასხეს ჩინეთის კუთვნილ კუნძულ ტაივანზე მისი დაპყრობის მიზნით. ამ აშკარა აგრესიის საბაბად მათ გამოიყენეს ამ კუნძულის ნაპირებთან 1871 წელს მომხდარი ინციდენტი. მაოთალია, იაპონელებმა ვერ მოახერხეს მაშინ ტაივანზე დამკვიდრება ინგლისის, რუსეთის, საფრანგეთის პროტესტისა და ტაივანელთა მედგარი წინააღმდეგობის გამო. მაგრამ ჩინეთი იძულებული გახდა ფულადი კონტრიბუცია გადაეხადა მოძალადეებისათვის.

1875 წელს იაპონელებმა, რომლებიც დიდი ხანია დაუსაბუთებელ პრეტენზიას აცხადებდნენ სამხრეთ სახალინსა და კურილის კუნძულებზე, მათთვის ხელსაყრელი შეთანხმება დადეს რუსეთთან. ამ შეთანხმებით იაპონიამ ხელი აიღო პრეტენზიაზე სამხრეთ სახალინის მიმართ, რის სანაცვლოდ, „კომპენსაციის“ სახით მიიღო კურილის კუნძულები. ამ შეთანხმებამ იაპონიის სუვერენიტეტს დაუმორჩილა თავის დროზე რუსეთის მიერ აღმოჩენილი და გამოკვლეული კურილის კუნძულები, რომლებსაც დიდი სამხედრო-სტრატეგიული და ეკონომიური (თევზსაჭერი) მნიშვნელობა ჰქონდათ.

ამის შემდეგ იაპონიის აგრესიის მანვილი კორეის წინააღმდეგ წარიმართა. კორეა მრავალმხრივ აინტერესებდათ იაპონელ კაპიტალისტებს და მემამულეებს. მოხერხებული გეოგრაფიული მდებარე-

ოპის გამო იგი ხელსაყრელ ბაზად და ჩინეთში შეჭრის პლაცდარმად გამოდგებოდა. არანაკლებ იზიდავდა მათ მისი მრავალფეროვანი ნედლეული და ბაზარი. 1876 წლის თებერვალში იაპონელებმა ძალის გამოყენების მუქარით აიძულეს კორეის ხელისუფლება კაპიტულაცია მოეხდინა და ხელი აეღო ქვეყნის იზოლაციაზე. კანხვანზე ხელმოწერილი არათანასწორუფლებიანი ხელშეკრულებით იაპონელებმა კორეაში მოიპოვეს ექსტერიტორიულობის და უბაჟო ვაჭრობის უფლება. იაპონელებთან ვაჭრობისათვის გაიხსნა სამი ნავსადგური (პუსანი, ინჩონი, ვონსანი).

ჩინეთ-იაპონიის ომი. „გახსნის“ „საპატიო მისიით“ დაიწყო იაპონიის აგრესიის ახალი ეტაპი კორეის წინააღმდეგ. მოვიდა რა ფეხი ამ ქვეყნის მნიშვნელოვან პუნქტებში, იაპონია გეგმავდა შემდეგ თავისი გავლენის გაფართოებას. ამ მიზნით იგი უხეშად ერევა კორეის შინაგან საქმეებში, მიმართავს პროვოკაციებს და მოსყიდვის მეშვეობით იძენს მრავალრიცხოვან აგენტებს ადგილობრივ ფეოდალთა და კომპრადორთა რიგებში. ვინაიდან კორეა ფორმალურად ჩინეთის ვასალს წარმოადგენდა, იაპონიის მთავრობამ მიზნად დაისახა მათი ურთიერთობის ხელოვნური გამწვავება და კორეისათვის „სუვერენიტეტის“ მინიჭება. 1885 წელს ჩინეთ-იაპონიის ტიანძინის ხელშეკრულებით იაპონიამ აიძულა კორეის პროტექტორი ჩინეთი ეცნო იაპონიის ინტერესები კორეაში და მისთვის ისეთივე უფლებები მიენიჭებია, რითაც თვითონ სარგებლობდა.

კაპიტალიზმის განვითარებისა და მილიტარიზაციის გაძლიერების კვლავკვალ იზრდება იაპონიის გაბატონებული კლასებისა და მილიტარისტული ჯგუფების ექსპანსიური მისწრაფებები. მათ უკვე აღარ აკმაყოფილებთ კორეაში მოპოვებული წარმატებები. გეზს იღებენ რა ამ ქვეყნის სრულ დამონებაზე, ისინი ეძებენ სათანადო საბაბს იმისათვის, რომ მოახდინონ კორეის ოკუპაცია და ომით აიძულონ ჩინეთი სავსებით ხელი აიღოს თავის უფლებებზე თავისი მეზობლისა და ვასალის მიმართ. როგორც ცნობილია, ასეთი საბაბის როლი შეასრულა 1893—1894 წლების გლეხთა დიდმა ომმა კორეაში. უხეშად დაარღვია რა ტიანძინის ხელშეკრულება, იაპონიამ რამდენიმე ათასი კაცისაგან შემდგარი ჯარი გადასხა კორეაში და კორეის რეაქციასთან კავშირში სისხლში ჩაახშო კორეელი ხალხის ეს ანტიფეოდალური და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი აჯანყება. ამის შემდეგ მან მოახდინა სეულისა და სხვა პუნქტების ოკუპაცია, კორეის მთავრობას წაუყენა „რეორგანიზაციის“ საკუთარი პროგრამა და მოითხოვა ჩინეთის რაზმის გაყვანა. 1894 წლის 25 ივლისს კი იაპონე-

ლები მუხანათურად, ომის გამოუცხადებლად თავს დაესხნენ კორეაში მყოფ ჩინეთის რაზმს და ჩინეთის ფლოტს. ასე დაიწყო ჩინეთ-იაპონიის ომი, რომელიც თავიდან ბოლომდე ყაჩაღური იყო იაპონელთა მხრივ.

ჩინეთ-იაპონიის ომი მიმდინარეობდა 1895 წლის გაზაფხულამდე და დამთავრდა ჩინეთის სასტიკი დამარცხებით. სიმონოსეკის საზავო ხელშეკრულებით, რომელიც გამარჯვებულმა იაპონიამ თავზე მოახვია დამარცხებულ ჩინეთს, ჩინეთი იძულებული გახდა გადაეხადა დიდძალი კონტრიბუცია, დაეთმო იაპონელებისათვის კუნძული ტაივანი პენჭულედაოს არქიპელაგთან ერთად, მიეცა მისთვის მთელი რიგი პრივილეგიები, ხელი აეღო მფარველობის უფლებაზე კორეის მიმართ და ეცნო ამ სახელმწიფოს „სრული დამოუკიდებლობა“.

ჩინეთ-იაპონიის ომმა მნიშვნელოვანი ზღვარი გაავლო იაპონიის წინამორბედ და მომდევნო ისტორიულ ეპოქებს შორის. მან იაპონელთა სასარგებლოდ გადაწყვიტა ჩინეთ-იაპონიის ქიშპობა კორეისათვის, „თავისუფალი“ კორეა იაპონიის სამხედრო-პოლიტიკური და ეკონომიური ექსპანსიის ობიექტად აქცია და გზა გაუხსნა მის მორიგ ყაჩაღურ ზრახვებს ამ ქვეყნის წინააღმდეგ. ამ ომის შედეგად იაპონია ჩადგა კოლონიზატორ სახელმწიფოთა რიგებში და წილად ერგო ჩინეთის გავლენის სფეროებად დაყოფის პიონერის როლი შეესრულებია. ომმა მძლავრი ბიძგი მისცა კაპიტალიზმის შემდგომ განვითარებას და იაპონია ჰეგემარიტად კაპიტალისტურ ქვეყნად აქცია, დააჩქარა იაპონიაში „თავისუფალი კონკურენციის“ კაპიტალიზმის „სამხედრო-ფეოდალურ იმპერიალიზმში“ გადაზრდა.

ბრძოლა არათანასწორუფლებიან ხელშეკრულებათა გამო-
წორუფლებიან ხელ- უქმებისათვის მოძრაობა იაპონიაში ჯერ კიდევ.
შეკრულებათა გაუქ- XIX ს-ის 70-იანი წლებიდან დაიწყო. „თავისუფ-
მებისათვის. ლებისა და სახალხო უფლებებისათვის მოძრაო-

ბის“ საბრძოლო ლოზუნგთა შორის იაპონიის სრული სუვერენიტეტის აღდგენისა და არათანასწორუფლებიან ხელშეკრულებათა გაუქმების მოთხოვნას სერიოზული ადგილი ეჭირა. ახლად აღმოცენებულმა პრესამ და ოპოზიციურმა პოლიტიკურმა პარტიებმა აგრეთვე სერიოზული ყურადღება დაუთმეს ამ საკითხს. მემამულეებისა და მსხვილი ბურჟუაზიის მმართველი რეაქციული ბლოკი, რომლის ინტერესების სადარაჯოზე იდგა არსებული საიმპერატორო მთავრობა, თავის მხრივ, დიდად იყო დაინტერესებული აღნიშნულ ხელშეკრულებათა შემზღუდავი პირობების გაუქმებით. იგი ერთ-ერთი

დაბრკოლება იყო, რომელიც ხელს უშლიდა ქვეყნის შემდგომ მილიტარიზაციას და აგრესიულ საგარეო პოლიტიკას.

ამ მიმართულებით სათანადო ნაბიჯი იაპონიის მთავრობამ გადადგა ჯერ კიდევ 1871 წლის დეკემბერში, როდესაც საზღვარგარეთ მზავლინა სპეციალური ავტორიტეტული მისია (იტოს, ოკუბოს, ივაკურასა და სხვათა შემადგენლობით). მისიამ მოინახულა ამ შტატები, სსაფრანგეთი, ინგლისი, ბელგია, გერმანია, რუსეთი... სხვა საკითხთა შორის მისიას ევალეზბოდა სათანადო მთავრობებთან მოლაპარაკება ეწარმოებია ახალ ხელშეკრულებათა ხელმოწერის თაობაზე. მართალია, მაშინ ეს წამოწყება წარმატებით არ დამთავრებულა, მაგრამ ამ დიპლომატიურმა ნაბიჯმაც გარკვეული როლი შეასრულა სათანადო საზოგადოებრივი აზრის შექმნაში.

მოდრობა არათანასწორუფლებიან ხელშეკრულებათა გაუქმებისათვის ახალი ძალით გაიშალა 80-იანი წლებიდან. მოსახლეობის ფართო ფენები, რომლებიც პატრიოტულად იყვნენ განწყობილი, ენერგიულად მოითხოვენ სამშობლოს შემოტყავი ეალდებულების გაუქმებას და ქეშმარიტი დამოუკიდებლობის მოპოვებას. რაც შეეხება მემამულურ-ბურჟუაზიული და მილიტარისტული წრეები, რომლებიც განაგრძობდნენ ქვეყნის მილიტარიზაციას და აშკარა აგრესიისათვის ემზადებოდნენ, ამ ამოცანებთან დაკავშირებით აყენებდნენ სათანადო მოთხოვნებს. მათთვის სრული სუვერენიტეტის მოპოვება იაპონიის კოლონიზატორ ქვეყნად გადაქცევის ერთ-ერთ პირობას წარმოადგენდა.

საერთაშორისო ვითარება, კერძოდ წყნარი ოკეანის აუზში უპირატესობისათვის დასავლეთის დიდ სახელმწიფოებს შორის გაშლილი მეტოქეობა ხელს უწყობდა იაპონიის მმართველი წრეების ამ მზანაფიქრის რეალიზაციას. იაპონიის ხელისუფლებამ კარგად გამოიყენა დიდ სახელმწიფოთა, კერძოდ ინგლის-რუსეთის წინააღმდეგობა, რომელიც თანდათანობით მწვავე ხდებოდა. ინგლისმა, რომელიც დიდხანს ენერგიულად ილაშქრებდა არათანასწორუფლებიან ხელშეკრულებათა გაუქმების. წინააღმდეგ, პირველმა გადადგა ნაბიჯები ამ მიმართულებით და მით შექმნა პრეცედენტი, რასაც მაშინვე ჩასჟიდა ხელი იაპონიის მთავრობამ. ინგლისმა ასეთი ნაბიჯები გადადგა იმისათვის, რომ იაპონიაში მან დაინახა ისეთი მზარდი ძალა შორეულ აღმოსავლეთში, რომელიც გამოადგებოდა მას მოკავშირედ რუსეთის წინააღმდეგ ბრძოლაში¹.

1894 წლის 16 ივლისს, იაპონიის ჩინეთზე მუხანათური თავ-

¹ У. Хаяма, Япония... М., 1939, гл. 61.

დასხმის რამდენიმე დღით ადრე, ინგლისმა ახალი ხელშეკრულება დადო იაპონიასთან. ამ ახალი ხელშეკრულებით ინგლისმა ხელი აიღო ექსტერიტორიულ უფლებებზე თავისი ქვეშევრდომებისათვის, და ინგლისური სეტლმენტების (იოკაგამაში, ნაგასაკსა და სხვა ნავსადგურებში) ავტონომიაზე. მართალია იაპონიამ ამ ხელშეკრულებით ვერ მოიპოვა საბაჟო დამოუკიდებლობის უფლება, მაგრამ ინგლისის თანახმა გახდა იაპონიაში ინგლისიდან შეზიდულ საქონელზე ბაჟი გადიდებულიყო 5-დან 15%-მდე.

ინგლის-იაპონიის ახალი ხელშეკრულება 5 წლის შემდეგ უნდა შესულიყო ძალაში. ამ დროის განმავლობაში კი იაპონიის მთავრობა სხვა სახელმწიფოებსაც უნდა შეთანხმებოდა და თანაც სათანადო ცვლილება შეეტანა კანონმდებლობაში. ინგლისის დათმობამ გავლენა იქონია სხვა სახელმწიფოებზედ. ამ შტატებმა, საფრანგეთმა, გერმანიამ, რუსეთმა და სხვებმა საჭიროდ ჩათვალეს ახალი ორმხრივი ხელშეკრულება დაედოთ იაპონიის მთავრობასთან და ხელი აეღოთ მოპოვებული პრივილეგიების მნიშვნელოვან ნაწილზე. ამგვარად XIX ს-ის დასასრულისათვის იაპონია ძირითადად განთავისუფლდა კაბალურ ხელშეკრულებათა ხლართიდან და მოიპოვა სუვერენული სახელმწიფოს უფლებები (თუმცა იაპონიის არათანასწორუფლებიანი პირობების ნაშთი 1911 წლამდე დარჩა და მხოლოდ მაშინ იქნა საბოლოოდ ლიკვიდირებული), თავი დააღწია იმ მძიმე ხვედრს, რომელიც გაიზიარა აზიის ქვეყნების უმრავლესობამ კოლონიზატორთა ძალადობის შედეგად.

ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მიზეზი, რამაც საშუალება მისცა იაპონიას თავი დაეღწია ასეთი ხვედრისათვის და დაეცვა თავისი სუვერენიტეტი, იყო, როგორც სწორად აღნიშნავს ეიდუსი, დიდი ჩინეთის მეზობლობა. დასავლეთის დიდი კაპიტალისტური სახელმწიფოები პირველ რიგში მიესივნენ აურაცხელი ბუნებრივი სიმდიდრეებისა და კოლოსალური საბაზრო პოტენციის მქონე აზიის უზარმაზარ ქვეყანას — ჩინეთს. ამან დროებით და ნაწილობრივ ჩამოაშორა მათი ყურადღება იაპონიას. სანამ ეს ქვეყნები გართული იყვნენ ჩინეთის ამბებით, იაპონიამ, ისარგებლა რა აღნიშნული სახელმწიფოების ურთიერთქმედებით, თანდათანობით გაითავისუფლა თავი შემოკავი პირობებისაგან და თვითონ შეუერთდა აზიის ხალხთა ბოროტ მტრებს — დასავლეთის კოლონიზატორებს.¹

¹ X. T. მ. დ. უ. ც. დასახ. ნაშრ., გვ. 55.

იაპონიის მუშათა კაპიტალისტური მრეწველობის განვითარება
კლასის მდგომარეობასთან ერთად იზრდება იაპონიის მუშათა კლასის
რიცხვი და საფუძველი ეყრება მუშათა მოძრაობას. 1886 წელს იაპონიაში 200 ათასზე მეტი

სამრეწველო მუშა იყო, 1894 წლისათვის კი ამ რიცხვმა 400 ათასს გადააჭარბა. იაპონიის ეროვნული მუშათა კლასი ყალიბდებოდა გაჩნდებული გლეხების, ხელოსნების, ქარგლებისა და შევირდების რიგებიდან. მუშათა შორის ქარბობდნენ ფეიქრები და ტრანსპორტის მუშები; მუშათა შორის მაღალი იყო ქალთა და ბავშვთა პროცენტი.

მათხოვრული სამუშაო ხელფასი, მაქსიმალური სამუშაო დღე, არაადამიანური კვება და საბინაო პირობები, ბავშვთა და ქალთა შრომის ველური ექსპლოატაცია, შრომის უსაფრთხოებისა და შრომის კანონმდებლობის სრული უგულებელყოფა, უუფლებობა და დიქტატორების არქაულ-კაბალური პირობები, მეწარმეთა სრული თვითნებობა, — აი რა განსაზღვრავდა იაპონიის მუშათა კლასის მდგომარეობას XIX ს-ის 70—90-იან წლებში. ამ არაადამიანურმა ყოფამ იაპონიის მუშათა კლასი მალე დააყენა პროტესტისა და აღშფოთების განწყობილებაზე და ჩააბა მუშათა მოძრაობაში. მუშათა პირველი სტიქიური გამოსვლები, რაც აქა-იქ აშკარა „ჯანყის“ ხასიათს ატარებდა, მიმართული იყო როგორც მანქანების დანერგვის, ისე აუტანელი ყოფის წინააღმდეგ.

მუშათა პირველი გამოსვლა მოხდა 1869—1871 წლებში იკუნოს მდაროებში. 1872 წელს ტაკასიმას შახტში (კუნძულ კიუსიუზე), რომელიც ინგლისელ კონცესიონერებს ეკუთვნოდათ, რამდენიმე ასეულმა მემალაროემ სტიქიური „ჯანყი“ მოაწყო ზედამხედველებისა და ინგლისელი სპეციალისტების არაადამიანური მოპყრობის წინააღმდეგ. კონცესიონერთა მოთხოვნით იგი ჩახშობილ იქნა შეიარაღებული ძალის მეშვეობით. მიუხედავად ამისა, 1878—1888 წლებში ამავე შახტის მემალაროელებმა, რომელთა ცხოვრების პირობებში არავითარი ცვლილება არ მომხდარა, მორიგი, კიდევ უფრო მძლავრი გამოსვლები მოაწყვეს. 1886 წელს ადგილი ჰქონდა იამანასის ფეიქარ ქალთა გაფიცვას. მისი საბაბი გახდა ხელფასის შემცირება მეწარმეთა მიერ. ეს იყო ერთ-ერთი პირველი კლასობრივი გაფიცვა იაპონიის მუშათა მოძრაობის ისტორიაში, რომელიც გაფიცულთა გამარჯვებით დამთავრდა. 1889, 1890, 1891, 1892 და 1893 წლებში მუშათა გაფიცვებს ადგილი ჰქონდა იოკაგამას ჩაის ფაბრიკაში, ტოკიოში (მშენებელი მუშების), ოსაკაში (ფეიქრების), კერამიკულ საწარმოებში.

იაპონიის მუშათა კლასის პირველი გამოსვლები, მათი პირველი გაფიცვები სტიქიურ და დაქსაქსულ ხასიათს ატარებდა. ასეთი გამოსვლები ხდებოდა ცალკეული საწარმოების მასშტაბით, ყოველგვარი წინასწარი ორგანიზაციულ-პოლიტიკური მომზადების გარეშე. მათ არ ჰქონდათ რაიმე პროგრამა და სამოქმედო გეგმა. მაგრამ დროთა განმავლობაში, მუშათა კლასის „მომწიფებულობაში“ შესვლის კვალდაკვალ სტიქიურობის გვერდით ორგანიზების ნიშნებიც იჩენს თავს. მუშათა მასები ალლოთი გრძნობენ ორგანიზაციული შეკავშირების საჭიროებას და პრაქტიკულ ნაბიჯებს დგამენ ამ მიმართულებით: იქმნებიან მუშათა პირველი პროფესიული კავშირები და სოციალისტური პარტიის პროტოტიპები პოლიტიკური ორგანიზაციები.

1881 წელს ტოკიოში შეიქმნა მშენებელ მუშათა პირველი კავშირი. 1884 წელს იმავე ქალაქში ჩამოყალიბდა მბეჭდავთა კავშირი. მალე მას მოჰყვა მეზათქაშეთა, მიწის მთხრელთა, მეთევზეთა, რიქშებისა და სხვა კატეგორიის მუშათა კავშირების შექმნა. 1889 წელს აღმოცენდა მეტალურგთა, გემთსაშენთა, დეპოს მუშათა პროფესიული კავშირები. 1890 წელს კი დაარსდა მბეჭდავთა პროფესიული კავშირი და ა. შ. პირველი პროფესიული კავშირები, როგორც წესი, ცალკეული საწარმოების ბაზაზე იყო აღმოცენებული და ამქრულ ხასიათს ატარებდა.

იაპონიის მუშათა მოძრაობის ახალი, უფრო ორგანიზებული ეტაპი იწყება XIX ს-ის 90-იანი წლებიდან, როცა მუშათა შორის ფენის იკიდებს და ვრცელდება, თუმცა უტოპიურ და დამახინჯებულ ფორმებში, სოციალისტური იდეები. ეს იდეები იაპონიაში გავრცელდა დასავლეთ ევროპიდან, განსაკუთრებით პარიზის კომუნის დროიდან. მაშინ როცა ევროპის მოწინავე ქვეყნების მუშათა მოძრაობაში მარქსიზმი აძევებს წვრილბურჟუაზიულ მიმდინარეობებს და მუშათა კლასის მოწინავე იდეოლოგიად იქცევა, იაპონიაში ვრცელდება მხოლოდ წვრილბურჟუაზიული მიმდინარეობები (უტოპიური სოციალიზმი, ქრისტიანული სოციალიზმი, „სახელმწიფო სოციალიზმი“ და სხვ.). ასეთ იდეებს მუშათა შორის ავრცელებენ წვრილბურჟუაზიული წრეები, რომლებიც ცდილობენ თავიანთ გავლენას დაუმორჩილონ ახალგაზრდა მუშათა მოძრაობა.

სოციალისტური მოძრაობის პიონერად იაპონიაში თვლიან „აღმოსავლეთის სოციალისტურ პარტიას“, რომელიც ტ ა რ უ ი ტ ო - კ ი ტ ი მ შექმნა 1882 წელს ქალაქ სიმამარაში. იგი ტიპიური წვრილბურჟუაზიული ორგანიზაცია იყო და, გამოჩენილი იაპონელი სოციალისტის ს ე ნ კ ა ტ ა ი ა მ ა ს თქმით, „სოციალიზმისა და

ანარქიზმის ერთგვარ ნარევს წარმოადგენდა“. ხელისუფლებამ მაშინვე აკრძალა იგი, მიიჩნია რა არსებული ურთიერთობისათვის სერიოზულ საშიშროებად. 1887 წელს ჟურნალისტმა ტოკუტომიმ გამოსცა ჟურნალი „ხალხის მეგობარი“, რომელიც, მიუხედავად თავისი არასოციალისტური ხასიათისა, ხშირად წერდა იაპონიის მუშათა მოძრაობის საკითხებზე და პერიოდულად აქვეყნებდა ცნობებს დასავლეთ ევროპის მუშათა და სოციალისტური მოძრაობის შესახებ.

იაპონიის პირველი წვრილბურჟუაზიული სოციალისტური ორგანიზაციები არაორგანიზებულ და მცირერიცხოვან გაერთიანებებს წარმოადგენდნენ და არ იყვნენ დაკავშირებული მუშათა მოძრაობასთან.

იმპერიალისტური იაპონია 1900—1918 წლებში

იაპონიის იმპერია- ჩინეთ-იაპონიის ომი დიდმნიშვნელოვანი ნი-
ლიზმი და შიხი თა- შანსვეტი იყო იაპონიის ისტორიულ განვითარე-
ვისებურებანო. ბაში. მან მძლავრი ბიძგი მისცა იაპონიის
შემდგომ სამრეწველო განვითარებას და დააჩქარა კაპიტალისტური
იაპონიის იმპერიალიზმში გადაზრდის პროცესი. XIX ს-ის უკანასკ-
ნელ წლებში იმპერიალიზმის ნიშნები უფრო და უფრო მკვეთრად
იჩენს თავს იაპონიის ცხოვრებაში. 1900 წლის მსოფლიო ეკონომი-
ურმა კრიზისმა, რომელიც მტკივნეულად აისახა იაპონიის ცხოვრე-
ბაში, დააჩქარა წარმოების კონცენტრაციის პროცესი, რითაც მძლავ-
რი ბიძგი მისცა მონოპოლიების აღმოცენებას. XX საუკუნის დასა-
წყისისათვის, განსაკუთრებით რუსეთ-იაპონიის ომის მომენტისათვის
იაპონიის კაპიტალიზმის მონოპოლისტურ სტადიაში გადაზრდის
პროცესი ლოგიკურ ფინალამდე მიდის და იაპონია საბოლოოდ გა-
დადის თავისი განვითარების იმპერიალისტურ ფაზაში. მონოპოლი-
ურ გაერთიანებათა აღმოცენებას თან სდევს საბანკო და სამრეწვე-
ლო კაპიტალის შერწყმა და ფინანსური კაპიტალის წარმოშობა.

იაპონიის იმპერიალიზმი იაპონიის კაპიტალიზმის განვითარების
თავისებურებათა წყალობით საეციფიკური სამხედრო-ფეოდალური
იმპერიალიზმი იყო, ე. ი. ისეთი იმპერიალიზმი, რომელიც წინაკაპი-
ტალისტურ, ფეოდალურ ურთიერთობათა ხშირი ქსელით იყო გა-
დახლართული. იაპონიის იმპერიალიზმის ეს თავისებურება აქონდა
მხედველობაში ვ. ი. ლენინს, რომელმაც იაპონიის იმპერიალიზმს,
რუსეთის იმპერიალიზმის მსგავსად, სამხედრო-ფეოდალური იმპე-
რიალიზმი უწოდა. („იაპონიასა და რუსეთში,—წერდა იგი,—მონო-
პოლია სამხედრო ძალისა, თვალუწვდენელი ტერიტორიისა, ანდა

სხვა ერების, ჩინეთის და სხვათა ძარცვის განსაკუთრებული მოხერხებულობისა ნაწილობრივ ავსებს თანამედროვე, უახლესი ფინანსური კაპიტალის მონოპოლიას, ნაწილობრივ მის მაგივრობას სწევს“)¹.

ეკონომიურ დარგში ფეოდალური გადმონაშთები თავს იჩენდა პარაზიტული მსხვილი მემამულური მიწათმოქმედების არსებობაში, გლეხთა მასის უმრავლესობის უმიწაწყლობაში, მიწის იჯარის კაბალური ფორმების არსებობასა და გლეხთა ფეოდალური ექსპლოატაციის დიდ ხვედრით წონაში, მევახშეობისა და რთული სამევახშეო პროცენტის არსებობაში, რომლის ქსელშიაც გახვეული იყო მშრომელთა დიდი ნაწილი. ფეოდალური გადმონაშთების დიდი ხვედრითი წონა სოფლად აფერხებდა შინაგანი ბაზრის განვითარებას და უშუალო გავლენას ახდენდა იაპონიის ეკონომიკის სხვა დარგებზეც. იგი აფერხებდა შინაგანი ბაზრის გაფართოებას და განაპირობებდა იაპონიის მრეწველობის წვრილ მწარმოებლურ ხასიათს.

ფეოდალური გადმონაშთების დიდი როლი პოლიტიკურ ცხოვრებაში გამოიხატებოდა მემამულეთა სერიოზული გავლენით ხელისუფლების სათავეში მყოფ მემამულურ-ბურჟუაზიულ ბლოკში, თვითმპყრობელური მონარქიის დიდ ძალაში, საპარლამენტო სისტემის სისუსტესა და სამხედრო დაჯგუფების ძალმომრეობაში; ფეოდალური გადმონაშთების დიდი ხვედრითი წონა საზოგადოებრივ ურთიერთობათა და იდეოლოგიის სფეროშიაც ვლინდებოდა. ამის კონკრეტულ გამოხატულებას წარმოადგენდა პატრიარქალობის კონსერვაცია იაპონიის ოჯახში, ქალთა უუფლებობა, ნახევრადფეოდალური არისტოკრატიის შენარჩუნება და მშრომელთა უმრავლესობის სრული პოლიტიკური უუფლებობა, მუშათა კლასის ექსპლოატაციის წესისა და დაქირავების (კონტრაქტაციის) კაბალური ხასიათი, ძველი იდეოლოგია, რელიგიური დოგმათა დიდი გავლენა და ა. შ.

იაპონიის იმპერიალიზმის სამხედრო-ფეოდალური ბუნებიდან გამომდინარეობდა იაპონიის აგრესიული მტაცებლური საგარეო პოლიტიკა, ყაჩაღური ომების გზით მეზობლების ტერიტორიებისა და ბაზრების დაუფლების გაუმძღარი მისწრაფება.

კაპიტალიზმის განვითარების დაჩქარება და მონოპოლიიზმის გაბატონება.

ჩინეთ-იაპონიის ომში გამარჯვებამ და სიმონოსეკის ზავის პირობებმა, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, მძლავრი სტიმული მისცა იაპონიის შემდგომ ეკონომიურ და პოლიტიკურ განვითარებას, იგი „სანიმუშო“ კაპიტალისტურ ქვეყნად იქცევა და განვითარების

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 23, გვ. 144.

ტემპებით კიდევ უფრო წინ უსწრებს დასავლეთის კაპიტალისტურ ქვეყნებს.

1898—1913 წლებში იაპონიის სახალხო მეურნეობაში სულ დაბანდებული იყო 4,5 მილიარდი იენი, აქედან 46,8% მარტო მრეწველობაში იყო ინვესტირებული. სწრაფად ვითარდება მძიმე ინდუსტრია, კერძოდ კი შავი მეტალურგია. თუჯის გამოდნობა 145 ათასი ტონიდან 1906 წელს, გაიზარდა 243 ათას ტონამდე 1913 წელს, ფოლადისა კი შესატყვის წლებში 69 ათასი ტონიდან 255 ათას ტონამდე. გაიზარდა მრეწველობის ენერგოშეიარაღება. ძრავების სიმძლავრე საშუალოდ ერთ წარმოებაში 22,8 ცხენის ძალიდან 1903 წელს, გადიოდა 40,8 ცხენის ძალამდე 1914 წელს. კაპიტალისტურ მრეწველობის განვითარების შედეგად გაიზარდა მუშათა კლასის რიცხვიც. 1905 წელს მისმა რიცხვმა 526 ათას კაცს მიაღწია, ხოლო 1913 წელს კი 900 ათასს გადააჭარბა. მიუხედავად ყოველივე ამისა, იაპონია ჯერ კიდევ აგრარულ-ინდუსტრიულ ქვეყანას წარმოადგენდა, რომლის მოსახლეობის უმცირესობა ქალაქად ცხოვრობდა, მთელი მოსახლეობის 60% კი სოფლის მეურნეობაში იყო დასაქმებული.

აღნიშნულ წლებში საგრძნობლად გაიზარდა წარმოების კონცენტრაცია და ცენტრალიზაცია. შავ მეტალურგიაში თუჯის გამოდნობის 73%-სა და ნაგლის 84%-ს იძლეოდა იავატას სახელმწიფო ქარხანა. აბრეშუმის მრეწველობაში მკვეთრად შემცირდა პატარა საწარმოების რიცხვი, მაგრამ მრეწველობის ამ დარგის საწარმოების მუშათა რიცხვი საერთოდ 34%-ით გადიოდა. სააქციონერო საზოგადოებათა გადახდილი კაპიტალის მოცულობამ, რაც 1893 წელს 232 მილიონ იენს შეადგენდა, 1903 წელს 888 მილიონ იენს მიაღწია, ხოლო 1913 წელს 1983 მილიონ იენამდე გადიოდა. ამ პერიოდში წარმოიშვნენ ახალი კარტელები და სინდიკატები (ნავთის, შაქრის, ცემენტის, სარკინიგზო და სხვ.). მსხვილ საწარმოებში, სადაც 500 და მეტი მუშა მუშაობდა, 1914 წელს დასაქმებული იყო მუშათა 25,7%.

განსაკუთრებით სწრაფი ტემპით გაიზარდა იაპონიის კაპიტალისტური ინდუსტრიალიზაციის პროცესი (რასაც თან სდევდა კაპიტალის კონცენტრაცია და ცენტრალიზაცია) რუსეთ-იაპონიის ომის შემდეგ. კორეაში გაბატონება, მანჯურიაში ფეხის მოკიდება, სამხრეთ სახალინზე დამკვიდრება, ტაივანის „ათვისება“ სერიოზულ ბიძგს აძლევს იაპონიას ამ მიმართულებით.

1913 წელს იაპონიის სახალხო მეურნეობაში ინვესტირებული კაპიტალის საერთო თანხიდან ნახევარი მარტო მრეწველობასა და ტრანსპორტზე მოდიოდა. მრეწველობის ყველა დარგის დაჩქარებით განვითარების ფონზე განსაკუთრებით რელიეფურად ვლინდება სა-

ფეიქრო მრეწველობის განვითარება. თუ 1905 წელს იყო 5700 მე-
ქანიური საქსოვი დაზგა, 1912 წელს მათი რიცხვი 26.600-მდე
გადილდა.

კაპიტალის კონცენტრაციის პროცესი სწრაფი ტემპით წავიდა
წინ 1906 წლიდან. 1907 წელს სპილენძის მრეწველობის 80% მსხვი-
ლი კონცერნების ხელში იყო. გადახდილი სააქციონერო კაპიტალი
1913 წელს გასამკეცდა, მრეწველობაში კი გადილდა ხუთჯერ. სააქ-
ციონერო კაპიტალის 38% მსხვილი კომპანიების ხელში იყო. თან-
დათანობით იზრდება ქვეყნის ეკონომიურ და პოლიტიკურ ცხოვრე-
ბაში ფინანსური კაპიტალის როლი და გავლენა. ასპარეზზე გამოდიან
მსხვილი ფინანსური მაგნატები, რომლებიც უგვირგვინო მეფეებად
იქცევიან. მიცუის, მიცუბისის, სუმიტომოს, იასუდას და სხვა
მსხვილმა მონოპოლიურმა გაერთიანებებმა, რომლებიც იმპერიალიზ-
მამდე პერიოდშიც „მოღვაწეობდნენ“, ხელში ჩაიგდეს იაპონიის
მრეწველობისა და ტრანსპორტის დიდი ნაწილი და თავიანთ კონტ-
როლს დაუქვემდებარეს მთავრობის საშინაო და საგარეო პოლიტიკა.

რეაქციისა და მილი- იმპერიალიზმში გადასვლა და მსხვილი მონო-
ტარიზმის გაძლიე- პოლიური კომპანიების გაბატონება იაპონიაში
რება და ახალი აგ- აღინიშნა პოლიტიკური რეაქციის შემდგომი გაძ-
რებისათვის მზა- ლიერებით და გამაღებული მილიტარიზაციით.
დება. პოლიტიკური რეაქციის გაძლიერების კონკრე-

ტული გამოსახულება იყო გენროს (მრჩეველთა საბჭოს) მიერ დიდი
პოლიტიკური წონის მოპოვება, ფინანსური მაგნატების მზარდი გავ-
ლენა პარლამენტზე, საპარლამენტო „ოპოზიციური“ პარტიების
(ძიუტო, კაისინტო) ხელმძღვანელობის დაკავშირება მონოპოლის-
ტურ კაპიტალთან, მონარქიული ბიუროკრატიის შორიგი გაძლიერება,
მთავრობათა ხშირი ცვლა, დემოკრატიულ მოძრაობაზე მზარდი შე-
ტევა, პოლიტიკურ ცხოვრებაში გენერალიტეტის უშუალო ჩარევა
და სხვ.

პარტიათა პოზიციების პერიოდული შეცვლა, ახალ პოლიტიკურ
კომბინაციათა აღმოცენება და მთავრობათა ხშირი ცვლა შედეგი იყო
არა საზოგადოებრივი აზრის ზემოქმედებისა, არამედ მიცუის, მი-
ცუბისის და სხვა მონოპოლისტურ გაერთიანებათა ურთიერთქიშ-
პობისა და კონკურენციისა. მსხვილი მემამულეები და თავკაცები
იტო, ოკუმა, იამაგატა და სხვები ამა თუ იმ მონოპოლისტური გაერ-
თიანების მხარდაჭერით სარგებლობდნენ. ვისაც უფრო მტკიცე
მხარდაჭერა ჰქონდა, ის უფრო დიდხანს რჩებოდა ხელისუფლების
სათავეში.

ყოფილი ლიბერალური მოღვაწეების მობრუნება მარჯენიე და შათი რეაქციის ბანაკში გადაბარება იმ ევოლუციის მორიგი გამოხატულება იყო, რაც განიცადა იაპონიის პოლიტიკურმა ცხოვრებამ. ბურჟუაზიული ლიბერალიზმის აღსასრული და ამ მიმდინარეობის დაკავშირება საიმპერატორო ბიუროკრატიათან, გენერალიტეტთან და მმართველ ბლოკთან 1900 წელს, აღინიშნა ახალი პოლიტიკური პარტიის შექმნით. მისი სახელწოდება იყო სეიუკაის პარტია („პოლიტიკურ მეგობართა კონსტიტუციური ასოციაცია“). ამ პარტიას, მისი ლიდერის თავადი იტოს ჩანაფიქრით, საიმპერატორო მთავრობის მტკიცე საყრდენი უნდა შეექმნა პარლამენტში. სეიუკაის პარტიის რიგებში გაერთიანდა ყოფილი ოპოზიციური პარტიების (ყერძოდ „ძიუტოს“) წევრ დეპუტატთა მნიშვნელოვანი ნაწილი. ზოგი მათგანი მოისყიდეს, ზოგსაც მინისტრების პოსტები შესთავაზეს მთავრობაში და ასე ჩამოაშორეს ისინი წინანდელ პლატფორმას. ახალი პარტია ძირითადად ასახავდა მემამულეებისა და სავაჭრო-სამრეწველო ბურჟუაზიის იმ ჯგუფის ინტერესებს, რომლებიც როგორც საქმიანობით, ისე პოლიტიკური რწმენით უფრო ახლო იყვნენ ბიუროკრატიულ აპარატთან. მონარქიული რეჟიმის შემდგომი განმტკიცება, რეაქციული სუსხისა და გამალებული შეიარაღების ტემპის გაძლიერება, მორიგი აგრესიების მომზადება, — აი რა იყო ამ პარტიის პოლიტიკური პროგრამა. ახალი, მთავრობის დასაყრდენი პოლიტიკური პარტიის აღმოცენებით კიდევ უფრო განმტკიცდა რეაქციული ბლოკი, ხოლო ლიბერალურმა ოპოზიციამ არსებითად შეწყვიტა არსებობა.

პოლიტიკური რეაქციის გაძლიერებას თან სდევდა იაპონიის გამალებული მილიტარიზაცია. მთავრობა ყოველწლიურად აღიღებს მოსახლეობის საგადასახადო ტვირთს, უცხოეთიდან იღებს სესხებს და მობილიზებული სახსრების უდიდეს ნაწილს იყენებს ქვეყნის მილიტარიზაციის დასაჩქარებლად. პარალელურად, დასაბუთი აგრესიული წამოწყებების შესაბამისად, იგი აღგენს სამხედრო-სამობილიზაციო გეგმებს და აძლიერებს ჯაშუშურ საქმიანობას კორეაში, სამხრეთ მანჯურიასა და ჩინეთში. პოლიტიკური რეაქციის გაძლიერებას და ქვეყნის მილიტარიზაციას ორი მიზანი ამოქმედებდა: ახალი დაპყრობების განხორციელება აზიის კონტინენტზე და შოვინისტური განწყობილების გაღვივებით მოსახლეობის ყურადღების ჩამოშორება საშინაო ცხოვრების საჭირბოროტო საკითხებისაგან და ამით მათი სამართლიანი უკმაყოფილების შესუსტება.

1904—1906 წლების
რუსეთ-იაპონიის ომი
და პორტსმუთის
ზავი.

ჩინეთის გავლენის სფეროებად დაყოფამ, რაც ჩინეთ-იაპონიის ომის შემდეგ დაიწყო, მკვეთრად გაამწვავა იმპერიალისტურ სახელმწიფოთა ანტაგონიზმი შორეულ აღმოსავლეთში. ჩინეთი, კორეა და ჩინეთის კუთვნილი მანჯურია ამ ანტაგონიზმის მთავარი ობიექტები გახდნენ. იმპერიალისტურ წინააღმდეგობათა რთული ხლართიდან განსაკუთრებით გამოინასკვბ რუსეთ-იაპონიის და რუსეთ-ინგლისის წინააღმდეგობა. აღნიშნულ სახელმწიფოთა ინტერესების მკვეთრმა დაჯახებამ, როგორც მართებულად აღნიშნავდნენ ჩვენი დიდი თანამემამულეები ილია ჭავჭავაძე¹ და ნიკო ნიკოლაძე², ისეთი ფიციხე მასალა დააგროვა მათ ურთიერთობაში, რომ გარდუვალა გახდა ომის წარმოშობა.

იაპონიის მზარდ საექსპანსიო მისწრაფებებს კორეაში და ჩინეთში წინ გადაეღობა მეფის რუსეთი, რომელსაც ისეთივე ანგარული ზრახვები ამოქმედებდა, როგორც სხვა კაპიტალისტ მტაცებლებს. „სამი სახელმწიფოს ჩარევის“ შედეგად მეფის რუსეთმა ფეხი მოიკიდა ლიაოლუნის ნახევარკუნძულზე და პორტ-არტურის გაუყინავი ნავსადგური ძლიერ სამხედრო-საზღვაო ბაზად აქცია. ამ ბაზაში დამკვიდრებამ და სამხრეთ მანჯურიის რკინიგზის გაყვანამ მკვეთრად გააძლიერა რუსეთის გავლენა მანჯურიაზე და მთელ ჩინეთზე. რუსეთის ექსპანსიის სფეროში მოექცა კორეაც, რომლის სრული დაპყრობა-დამონება იაპონელმა მილიტარისტებმა უახლოეს ამოცანად გაიხადეს. აი ამან წარმოშვა რუსეთ-იაპონიის მკვეთრი იმპერიალისტური წინააღმდეგობა, რამაც გარდუვალა გახდა მათ შორის ომი.

ინეტუანელთა ანტიიმპერიალისტური აჯანყება და რვა სახელმწიფოს ინტერვენცია ჩინეთში, რომლის მთავარი მონაწილეებიც იყვნენ იაპონია და რუსეთი, მოასწავებდა ახალ ეტაპს აღნიშნულ სახელმწიფოთა წინააღმდეგობის გამწვავებაში. იმპერიალისტური ინგლისი, რომელიც ვერ შერიგებოდა რუსეთის გავლენის გაძლიერებას ჩინეთში, კერძოდ მის მიერ მანჯურიის ოკუპაციას და კორეაში ხელის ფათურს, თანდათანობით უახლოვდება იაპონიას და აქეზებს მას რუსეთის წინააღმდეგ. რუსეთის დამარცხება იაპონიის მეშვეობით, უკანასკნელისათვის სათანადო დახმარების გაწევით და ამ გზით რუსეთის გავლენის შესუსტება შორეულ აღმოსავლეთში, ინგლისის საგარეო პოლიტიკისა და დიპლომატიის პირველი რიგის ამოცანად იქცა.

¹ ვ. დონაძე, ილია ჭავჭავაძე — კოლონიალიზმის წინააღმდეგ მებრძოლი, „ლიტერატურული აპარა“, № 4, 1961 წელი, გვ. 74—80.

² ვ. დონაძე, ნიკო ნიკოლაძე, თბილისი, 1962, თავი IV, გვ. 264—272.

ინგლისმა ჯერ კიდევ 1899 წელს მისცა იაპონიას დიდი სესხი და მიაწოდა მას მძიმე ჯავშნოსნები და კრეისერები, რითაც ეფექტური დახმარება აღმოუჩინა ომის მომზადებაში. 1901 წელს კი ინგლისის მთავრობამ მოლაპარაკება დაიწყო იაპონიის მთავრობასთან მეგობრობისა და კავშირის შემდგომი განმტკიცების მიზნით. ამ მოლაპარაკების შენიღბვის მიზნით იაპონიის მთავრობამ პარალელურად მოლაპარაკება გამართა რუსეთის მთავრობასთან (რასაც თავადი იტო ეწეოდა), რომელიც მაშინვე შეწყვიტა, როგორც კი ინგლის-იაპონიის მოლაპარაკება წარმატებით დასასრულს მიუახლოვდა¹.

ინგლის-იაპონიის მოლაპარაკება (პაიასი-ლენსდაუნის) წარმატებით დაგვირგვინდა. 1902 წლის 30 იანვარს ლონდონში ხელი მოაწერეს იაპონია-ინგლისის სამოკავშირეო ხელშეკრულებას, რომელმაც ძალთა ახალი განწყობა შექმნა შორეულ აღმოსავლეთში. იგი იყო მნიშვნელოვანი დიპლომატიური ეტაპი იაპონია-რუსეთის ომის მომზადების საქმეში. 1902 წელს „...ინგლისმა კავშირი შეკრა იაპონიასთან, — წერდა ლენინი, — ამზადებდა რა მის ომს რუსეთის წინააღმდეგ... ინგლისი იყო უძლიერესი მტერი რუსეთის ყაჩაღური პოლიტიკისა, იმიტომ რომ რუსეთი იმუქრებოდა ძირი გამოეთხარა ინგლისის ბატონობისათვის...“².

იაპონია-ინგლისის ხელშეკრულებით, რომელიც 5 წლის ვადით იყო ხელმოწერილი, იაპონია ცნობდა ინგლისის სპეციალურ ინტერესებს ჩინეთში, ინგლისი კი — იაპონიისა — როგორც ჩინეთში, ისე კორეაში. ჩინელი და კორეელი ხალხების სასიცოცხლო ინტერესების წინააღმდეგ მიმართული ეს იმპერიალისტური გარიგება ითვალისწინებდა ხელმომწერ სახელმწიფოთა „საგანგებო“ ინტერესების ერთობლივ დაცვას და ამ მიზნისათვის, საჭირო შემთხვევაში, იარაღის გამოყენებას. იმ შემთხვევაში, — თუ ამ ინტერესების დაცვის გამო ერთ-ერთი ხელმომწერი სახელმწიფო იძულებული იქნებოდა ეომა მესამე მხარესთან, მეორე ხელმომწერი სახელმწიფო ვალდებული იყო დაეცვა სასტიკი ნეიტრალიტეტი. მაგრამ ხელმომწერი მხარეები ვალდებული იყვნენ შეიარაღებული დახმარება აღმოეჩინათ ერთმანეთისათვის, თუ რომელიმე მოკავშირეს ორ ან მეტ სახელმწიფოსთან მოუხდებოდა ბრძოლის წარმოება.

ინგლის-იაპონიის იმპერიალისტური კავშირი, რომელიც არა მარტო ამტკიცებდა ხელმომწერ სახელმწიფოთა კოლონიურ ბატონ-

¹ X. T. В И Я с, დასახ. ნაშრომი, გვ. 70—71; Е. Жукон, დასახ. ნაშრ., გვ. 150.

² ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 23, გვ. 160.

ნობას ჩინეთსა და კორეაში, არამედ აჩქარებდა ომს რუსეთის წინააღმდეგ, იაპონიის იმ წრეების გამარჯვება იყო, რომლებიც მოითხოვდნენ კორეის დაპყრობას და რუსეთთან დაუყოვნებელ ომს. ამ წრეებს, როგორც ცნობილია, მარშალი იამაგატა ედგა სათავეში.

საერთაშორისო ვითარება ამჯერადაც ხელსაყრელი აღმოჩნდა იაპონიისათვის. ამ შტატებმა, რომლებიც უფრო და უფრო შეშფოთებით და მტრულად შესცქეროდნენ რუსეთის გავლენის ზრდას შორეულ აღმოსავლეთში, არსებითად მხარი დაუჭირა ინგლის-იაპონიის კავშირს. მან იცნო იაპონიის ყაჩაღური პრეტენზიები კორეის მიმართ და ამით წააქეზა იაპონია რუსეთის წინააღმდეგ. ამ შტატების პრეზიდენტი თ. რუზველტი ამასაც არ დასჯერდა; იაპონელ დიპლომატებთან არაოფიციალურ მოლაპარაკებისას მან რუსეთ-იაპონიის ომის შემთხვევაში იაპონიას აღუთქვა დიპლომატიური და სხვა სახის დახმარება. რუსეთ-იაპონიის ომის წამქეზებლის როლში გამოვიდა რუსეთის „მეგობარი“ გერმანია. დაინტერესებული იყო რა რუსეთის ძალების შებოჭვით, რაც საშუალებას მისცემდა მას უფრო მეტად გაეშალა აგრესიული საქმიანობა ევროპაში. გერმანიამ ხელი შეუწყო ინგლის-იაპონიის კავშირის შეკვრას და წააქეზა რუსეთის საექსპანსიო საქმიანობა კორეასა და მანჯურიაში.

გამალებით ემზადებოდა რა რუსეთის წინააღმდეგ ომისათვის, იმპერიალისტური იაპონია ცბიერების გზასაც დაადგა. 1903 წლის ივლისში მან წინადადებით მიმართა რუსეთის მთავრობას დაწყებულიყო მოლაპარაკება ყველა სადაო საკითხის მშვიდობიანი მოწესრიგების მიზნით. სინამდვილეში იაპონელებს არავითარი განზრახვა არ ჰქონდათ შეთანხმებოდნენ რუსეთს. მოლაპარაკებას მხოლოდ უნდა დაეფარა ომისათვის მზადება და მიეძინებია რუსეთის მმართველთა სიფხიზლე. მეფის რუსეთი, რომელიც ომისათვის არ იყო მზად, დაეთანხმა ამ წინადადებას და მალე პეტერბურგში დაიწყო ორმხრივი მოლაპარაკება. მოლაპარაკების დაწყებისთანავე იაპონიამ შეგნებულად წამოაყენა რუსეთისათვის მიუღებელი წინადადებანი: იგი რუსეთისაგან მოითხოვდა, ეცნო იაპონიის განსაკუთრებული ინტერესები არა მარტო კორეაში, არამედ ჩრდილო-აღმოსავლეთ ჩინეთშიაც. რუსეთის ცარიზმმა თუმცა უარყო იაპონიის პრეტენზიების ნაწილი, მაგრამ მაინც საჭიროდ ჩათვალა წასულიყო ზოგიერთ მნიშვნელოვან დათმობაზე. ცხადი იყო, რომ რუსეთის მთავრობა, კარგად ხედავდა რა ქვეყნის მოუზადებლობას, გაურბოდა ომს და მზად იყო შეთანხმებით დაემთავრებია მოლაპარაკება.

1904 წლის 4 თებერვალს იაპონიის მთავრობის საგანგებო სხდომაზე იმპერატორის მონაწილეობით მიიღო გადაწყვეტილება მო-

ლაპარაკების შეწყვეტისა და რუსეთზე თავდასხმის შესახებ. 5 თებერვალს იაპონიის ელჩს პეტერბურგში — კურინოს მითითება მიეცა შეეწყვიტა მოლაპარაკება და რუსეთის მთავრობისათვის გადაეცა ნოტა დიპლომატიური ურთიერთობის გაწყვეტის შესახებ. დამით, 8—9 თებერვალს იაპონიის მძლავრი ესკადრა (აღმირალტოგოს სარდლობით), ომის ფორმალური გამოცხადების გარეშე, მოულოდნელად თავს დაესხა პორტ-არტურის რეიდზე მყოფ რუსეთის ფლოტს და სერიოზული ზიანი მიაყენა მას. 9 თებერვალს იაპონელები ასევე მუხანათურად დაესხნენ თავს კორეის ნეიტრალურ ნავსადგურში, ჩემულპოში (ინჩონში) მყოფ რუსეთის სამხედრო გემებს „კორეასა“ და „ვარიაგს“ და ჩაძირეს ისინი. ასე დაიწყო რუსეთ-იაპონიის ომი¹.

1904—1905 წლების რუსეთ-იაპონიის ომი იმპერიალიზმის ეპოქის ერთ-ერთი პირველი ომი იყო, რომელიც აღმოცენდა დიდი მტაცებლური სახელმწიფოების იმპერიალისტურ წინააღმდეგობათა საფუძველზე. იგი იყო აშკარა იმპერიალისტური, უსამართლო, დაპყრობითი ომი როგორც იაპონიის, ისე რუსეთის მხრივ.

ისარგებლა რა მოულოდნელი თავდასხმით და ხანგრძლივი სამომარი მზადებით, იაპონიამ ომის დასაწყისშივე მიიღწია უპირატესობას ზღვაზეც და ხმელეთზეც. პირველად მან კორეის ოკუპაცია მოახდინა, ხოლო შემდეგ ჯარები გადასხა ლიაოუნის ნახევარკუნძულზე და ბლოკადაში მოაქცია პორტ-არტური. მაისის პირველ რიცხვებში იაპონელებმა გადალახეს მდინარე იალუძიანი და მანჯურიის ტერიტორიაზე შეიჭრნენ. აქ, ლიათიანთან (1904 წლის აგვისტოში) და მუქდენთან (1905 წლის მარტში) ბრძოლებში იაპონიამ სერიოზული დამარცხება მიაყენა რუსეთის არმიას, რომელსაც უნიჭო გენერლები სარდლობდნენ. 1905 წლის 2 იანვარს დაეცა პორტ-არტური, რითაც რუსეთის არმიას ხელიდან გამოაცალა ძირითადი ბაზა და პლაცდარმი შორეულ აღმოსავლეთში. რუსეთმა სცადა გამოეწვრებია შერყეული მდგომარეობა და შორეული აღმოსავლეთის წყლებში გაგზავნა ბალტიის ზღვის ესკადრა (როჟდენსტვენსკი-ნე-ბოგატოვის), რომელიც უმთავრესად მოძველებული გემებით იყო დაკომპლექტებული. აღნიშნული ესკადრა, რუს მეზღვაურთა გმირობის მიუხედავად, მთლიანად იქნა განადგურებული იაპონიის უფ-

¹ ფორმალურად იაპონიამ მხოლოდ 10 თებერვალს გამოუცხადა ომი რუსეთს.

რო ძლიერი სამხედრო ფლოტის მიერ ცუსიმასთან საზღვაო ბრძოლაში (1905 წლის 27 მაისს)¹.

რუსეთის არმიისა და ფლოტის დამარცხება იაპონიასთან ომში განაპირობა რუსეთის ომისათვის მოუმზადებლობამ, სარდლობის უნებობამ და უთავბოლობამ. საომარი ასპარეზის იმპერიის სასი-ცოცხლო ცენტრებიდან დიდმა დაშორებამ, არმიის სუსტმა მომარა-გებამ და გახრწნილი თვითმპყრობელობის ბატონობიდან გამომდი-ნარე სხვა უმსგავსოებებმა; „რუსმა ხალხმა კი არა, არამედ რუსეთის თვითმპყრობელობამ დაიწყო ეს კოლონიური ომი... რუსმა ხალხმა კი არა, არამედ თვითმპყრობელობამ განიცადა სამარცხვინო დამარ-ცხება“, წერდა ლენინი, რითაც ხაზგასმით აღნიშნავდა როგორც ამ ომის გაჩაღების, ისე მისი დამარცხების მიზეზებს².

ძალზე ძვირად დაუჯდა იაპონიას რუსეთზე გამარჯვება. ომის განმავლობაში ჯარსა და ფლოტში გაწვეულ იქნა 1,3 მილიონი კაცი. ამათგან 140 ათასამდე ბრძოლაში დაიღუპა ან ჭრილობებისაგან გარდაიცვალა, 554 ათასი კი დაიჭრა და დაავადდა. ომის დასასრული-სათვის იაპონია გამოიფიტა ეკონომიურად და გაიძარცვა ფინანსუ-რად. მან მაქსიმალურად დაჭიმა თავისი სამხედრო პოტენცია და აღარ შეეძლო ომის დიდხანს გაგრძელება. მისმა სახელმწიფო ვალმა 2,4 მილიარდ იენს გადააჰარბა. მართო რუსეთთან ომი, სხვა სამხედ-რო ხარჯები რომ არ ჩავთვალოთ, ქვეყანას 2 მილიარდ იენზე მეტი დაუჯდა. ომის მთელი მძიმე ტვირთი იაპონიის მშრომელებს დააწვათ კისერზე. პირდაპირი და არაპირდაპირი გადასახადების მკვეთრი გა-დიდება, გასამხედროებული შრომითი ბეგარა, სურსათის ნაკლებო-ბა და ფასების გადიდება, სპეკულაცია კატასტროფულად სცემს მშრომელთა ისედაც მათხოვრული ცხოვრების დონეს. ასეთ პირო-ბებში იაპონიამ მხოლოდ ინგლისისა და აშშ შტატების ფინანსური დახმარებით შეძლო კრახის თავიდან აცილება და ბოლომდე გაძლება³.

1905 წლის აგვისტოში პორტსმუტში (აშშ) თეოდორ რუზველ-ტის მომრიგებლობით დაიწყო რუსეთ-იაპონიის სამშვიდობო მოლა-პარაკება. ამ მოლაპარაკების ინიციატივა გამომდინარეობდა იაპონი-ის მთავრობისაგან, რომელსაც აღარ ჰქონდა ომის გაგრძელების შე-საძლებლობა. აშშ შტატების დიპლომატიამ გადაწყვიტა კარგად ესარ-

¹ ჩაძირულ იქნა რუსეთის 22 გემი, ხელთ ჩაუვარდა მტერს 7 გემი, ნეიტ-რალური ნავსადგურებს თავი შეეფარა 6 გემმა, სამმა კი მოახერხა ვლადივოსტო-კამდე მიღწევა.

² ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 8, გვ. 46—47.

³ სულ იაპონიამ ომის განმავლობაში ინგლისელი და ამერიკელი ფინანსის-ტებისაგან მიიღო 724,5 მილიონი იენი სესხის სახით.

გებლა ამ გარემოებით, მიუყერძებელი მომრიგებლის ნაცვლად იგი გამოვიდა იაპონიის მოკავშირისა და რუსეთის მოწინააღმდეგის როლში. მზარდ ზემოქმედებას ახდენდა რა რუსეთის დელეგაციასა და მთავრობაზე, აშშ შტატების დიპლომატია მოითხოვდა მათგან მაქსიმალურ დათმობაზე წასვლას. ეს ტაქტიკა არც თუ წარუმატებელი იყო. რუსეთის დიპლომატიამ, მართლაც, დათმო ზოგი რამ.

რუსეთ-იაპონიის მოლაპარაკებების შედეგად 1905 წლის 5 სექტემბერს პორტსმუტში ხელი მოაწერეს რუსეთ-იაპონიის საზავო ხელშეკრულებას. ხელშეკრულების ძალით რუსეთმა იცნო იაპონიის უპირატესი სამხედრო, ეკონომიური და პოლიტიკური ინტერესები კორეაში, დაუთმო იაპონიას სამხრეთი სახალინი და თავისი „საიჯარო“ ტერიტორია და ბაზები ლიაოლუნის ნახევარკუნძულზე. იაპონელების ხელში გადავიდა აგრეთვე აღმოსავლეთ ჩინეთის რკინიგზის სამხრეთი ნაწილი, იაპონიის თევზის მრეწველებმა მიიღეს თევზჭერის (შეღავათიან საიჯარო პირობებში) უფლება რუსეთის შორეული აღმოსავლეთის ტერიტორიულ წყლებში. და ბოლოს, რუსეთმა თანხმობა განაცხადა გაეყვანა თავისი ჯარები მანჯურიის ტერიტორიიდან.

პორტსმუტის საზავო ხელშეკრულებამ მკვეთრად შეცვალა ვითარება შორეულ აღმოსავლეთში. მან სერიოზულად შეარყია იქ რუსეთის პოზიციები, კერძოდ შეასუსტა მისი გავლენა ჩინეთზე. იაპონელმა იმპერიალისტებმა კი, პირიქით, გააფართოვეს აგრესიის სფერო და გზა გახსნეს მორიგი ყაჩაღური აქტებისაკენ. მის შედეგად იაპონია ერთ-ერთ ძლიერ სამხედრო-პოლიტიკურ სახელმწიფოდ და საშიშ კოლონიზატორულ ძალად გადაიქცა შორეულ აღმოსავლეთში.

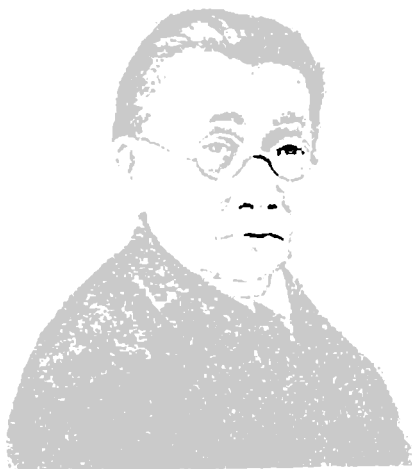
იაპონიის მუშათა და XIX საუკუნის დასასრულიდან იაპონიის მუშათა მოძრაობა განვითარების ახალ ფაზაში შედიის. კაპიტალიზმის განვითარებას თან სდევდა მუშათა კლასის რიცხვის შემდგომი გადიდება. ეს გარემოება, მუშათა კლასის „მომწიფებულობაში“ შესვლა და ქვეყნის მზარდი მილიტარიზაცია, რომლის მთავარი სიმძიმე მშრომელებს აწევბოდა ტვირთად, ბიძგს აძლევს მუშათა მოძრაობის ზრდას და უფრო ორგანიზებულ სახეს აძლევს მას. ფართოვდება საგაფიცო მოძრაობა, რომელიც მუშათა ახალ-ახალ ფენებს ითრევს თავის სფეროში. 1897 წელს აღრიცხული იყო 32 შრომითი კონფლიქტი. 1898 წელს კი — 43. საგაფიცო მოძრაობის ზრდას თან სდევდა ახალი პროფესიული კავშირების შექმნა.

განსაკუთრებული როლი იაპონიის პირველი ჰეშმარიტი პროფე-

სიული კავშირების შექმნასა და საერთოდ მუშათა მოძრაობის გან-
ვითარებაში შეასრულა სენ კატაიამამ¹. 1897 წელს სენ კა-
ტაიამას (რომელიც მაშინ დაბრუნდა აშშ-დან) ხელმძღვანე-
ლობით შეიქმნა „მუშათა პროფესიული კავშირების შექმნის ზელ-
შემწყობი საზოგადოება“. რომელიც მომდევნო წლებში სათავეში
უდგება მეტალურგების, რკინიგზელების, მბეჭდავთა და სხვების
მუშათა პროფესიული კავშირების შექმნას. ახლად შექმნილი მუშათა
პროფესიული კავშირები თავიდანვე იღებენ მებრძოლ კურსს და
წარმატებით ხელმძღვანელობენ რამდენიმე საგაფიცო მოძრაო-

ბას. იმავე 1897 წელს სენ
კატაიამას რედაქციით არს-
დება მშრომელთა ჟურნალი
„მუშათა სამყარო“. რომე-
ლიც წერს მუშათა საყოფა-
ცხოვრებო თემებზე და ეწე-
ვა სოციალისტური იდეების
პროპაგანდას.

1898 წელს სოციალისტ-
თა ჯგუფმა სენ კატაიამასა
და ნიჭიერი პუბლიცისტის.
იაპონიის სოციალისტური
მოძრაობის ერთ-ერთი დმა-
არსებლის დენ ძირო კო-
ტოკუ ს ხელმძღვანელობით
ჩამოაყალიბა „სოცია-
ლისტების შემსწავლე-
ლი საზოგადოება“. იგი არ ყოფილა ერთსახო-
ვანი; მის რიგებში მარქსის-
ტებთან ერთად იყვნენ ანარ-
ქისტებიც და წვრილბურ-
ჟუაზიული რადიკალებიც.
მაგრამ ასეთი საზოგადოე-



სენ კატაიამა

ბის შექმნა მაინც სერიოზული მოვლენა იყო იაპონიის მუშა-
თა მოძრაობაში. იგი მოასწავებდა სოციალიზმისა და მუ-
შათა მოძრაობის დაახლოებას და სოციალ-დემოკრატიული პარ-
ტიის შექმნისათვის ნიადაგის მომწიფებას. მართლაც. 1900
წლის ბოლოსათვის სენ კატაიამამ, კოტოკუმ და სხვა კეშმა-

¹ იგი დაიბადა 1859 წელს გლეხის ოჯახში. 1884 წელს გაქირვებამ აიძულა
მიეტოვებია სამშობლო და აშშ-ში შტატებში გამგზავრებულიყო ლუკმპაჟურის საძებ-
ნად. მან შრომის მრავალ პროფესიაში მოსინჯა უნარი. მძიმე შრომით მოპოვებუ-
ლი მცირე დანაზოგით მან შეძლო უნივერსიტეტის დამთავრება.

ჩიტმა სოციალისტებმა, სასტიკი პოლიტიური სუსხის მიუხედავად, რაც მოყვა 1900 წელს მიღებულ პოლიტიკურ კანონს „საზოგადოებრივი წესრიგის“ დაცვის შესახებ. შექმნეს იაპონიის სოციალისტური ასოციაცია. რომელმაც მიზნად დაისახა იაპონიის სოციალისტური პარტიის შექმნა. ამ პარტიის დამფუძნებელი კრება ჩატარდა 1901 წლის მაისში. მან მიიღო დადგენილება იაპონიის სოციალ-დემოკრატიული პარტიის შექმნის შესახებ (სი ა კ ა ი მ ი ნ ს ი ე - ტ ო). სოციალისტური პარტიის შექმნისთანავე მიღებულ იქნა მისი პროგრამა, რომელშიაც მარქსისტული დებულებების გვერდით წვრილბურჟუაზიული და რეფორმისტული აზრებიც იყო გატარებული. მართალია, ახალი პარტია მხოლოდ ბრძოლის ლეგალურ ფორმებს უჭერდა მხარს. მაგრამ ხელისუფლებამ, მაინც, საშიშროებად მიიჩნია იგი და მაშინვე აკრძალა.

სოციალისტური პარტიის დაარსება და მისი პროგრამის გამოქვეყნება სენ კატაიამას. კოტოკუსა და „სოციალისტური ლიგის“ სხვა აქტივისტი სოციალისტების სერიოზული დამსახურება იყო. მაგრამ მათი საქმიანობა ამით არ შემოზღუდულა. 1903 წელს კოტოკუმ იაპონურ ენაზე თარგმნა მარქსისა და ენგელსის „კომუნისტური მანიფესტი“, რაც დიდმნიშვნელოვანი მოვლენა იყო იაპონიის სოციალისტური მოძრაობის განვითარებაში. იმავე 1903 წელს მათ დააარსეს „უბრალო ხალხის საზოგადოება“ და გამოუშვეს გაზეთი „სახალხო გაზეთი“ („ჰიმიინ სიმბუნი“). რომელმაც აქტიური როლი შეასრულა სოციალისტური აზრების პროპაგანდაში. დიდი მუშაობა გასწიეს მათ შოვინიზმისა და მილიტარიზმის მხილებისა და მშრომელთა ინტერნაციონალური სულისკვეთებით აღზრდის საქმეში.

მართალია, იაპონელმა სოციალისტებმა ხელი ვერ შეუშალეს შემზადებული ომის დაწყებას. რადგან საამისო ძალა ჯერ კიდევ არ გააჩნდათ, მაგრამ ომის ვითარებაში ფართოდ გაშალეს ანტიიმიტარისტული პროპაგანდა. ბრძოლა აღვირახსნილი შოვინიზმისა და მილიტარიზმის წინააღმდეგ წარმოებდა როგორც „სახალხო გაზეთის“ ფურცლებზე. ისე სიტყვიერად და ფარული ფურცლების გავრცელებით. აღნიშნული გაზეთის ერთ-ერთ ნომერში გამოქვეყნდა იაპონელ სოციალისტთა წერილი რუსი სოციალისტებისადმი (გაზ. „ისკრის“ რედაქციისადმი), რომელიც მებრძოლი ინტერნაციონალური სულისკვეთებით იყო გაჟღენთილი. „ჩვენ ამხანაგები. ძმები და დები ვართ. ჩვენ არა გვაქვს მიზეზი ვეომოთ ერთმანეთს... ჩვენი საერთო მტრებია შოვინიზმი და მილიტარიზმი...“. — წერდნენ ამ წერილში იაპონელი სოციალისტები.

1904 წელს მეორე ინტერნაციონალის ამსტერდამის კონგრესის

მუშაობაში მონაწილეობას იღებდა იაპონელ სოციალისტთა ლიდერი სენ კატაიამა. მან ყველა მნიშვნელოვან საკითხში კონგრესის მემარცხენე ფრთას დაუჭირა მხარი. მაშინ, როცა ოფიციალური იაპონია და რუსეთი იმპერიალისტურ ომში იყვნენ ჩაბმული, სენ კატაიამამ იმავე ამსტერდამის კონგრესზე დემონსტრაციულად მეგობრულად ჩამოართვა ხელი გამოჩენილ რუს სოციალ-დემოკრატ გ. პლენანოვს და ახლო ურთიერთობა დაამყარა მასთან. ეს იყო კატაიამას ინტერნაციონალური სოლიდარობისა და მეზობლი ანტიიმილიტარისტული სულისკვეთების კონკრეტული გამოხატულება.

იაპონიის რეაქციულ-მილიტარისტულმა ხელისუფლებამ სასტიკი პოლიციური რისხვა დაატეხა თავს იაპონელ სოციალისტებს. 1905 წლის იანვარში მან დახურა „სახალხო გაზეთი“, დააპატიმრა მისი რედაქტორი კოტოკუ და აკრძალა „უბრალო ხალხის საზოგადოება“. იაპონელმა სოციალისტებმა, მიუხედავად ამისა. მაინც შეინარჩუნეს სულის სიმბნევე და განაგრძეს დაწყებული საპატიო საქმე. დახურული გაზეთის ნაცვლად მათ ჯერ ქურნალი „საყვარი“ გამოსცეს (1905 წ. იანვარში), ხოლო მისი დახურვის შემდეგ — „სინათლე“, რომელსაც იგივე ბედი ეწვია.

იაპონელმა სოციალისტებმა აქტიური მონაწილეობა მიიღეს ტოკიოს მოსახლეობის მასობრივ მოძრაობაში, რომელსაც ადგილი ჰქონდა 1905 წლის სექტემბერში. მისი საბაბი იყო პორტსმუთის „დამამცირებელი“ ზავი, ხოლო მიზეზი — ომით გამოწვეული ცხოვრების აუტანელი პირობები. მაგრამ სოციალისტებმა, მასებთან სუსტი კავშირისა და სოციალისტური მოძრაობის დაბალი დონის გამო, ვერ შეძლეს სათავეში ჩადგომოდნენ ამ დიდ სახალხო მოძრაობას. აღნიშნულის გამო მას ბოლომდე შერჩა სტიქიური ხასიათი, რაც კარგად გამოიყენა მთავრობამ, რომელმაც ჯარისა და პოლიციის ძალებით შეუბრალებლად ჩაახშო იგი.

რუსეთ-იაპონიის ომის შედეგებმა დიდი გავლენა მოახდინა იაპონიის ცხოვრებაზე. მან კიდევ უფრო გააღატაკა სოფლისა და ქალაქის მშრომელი მოსახლეობა, გაამდიდრა ბურჟუაზია და გააძლიერა სოციალური კონტრასტი. მშრომელთა მზარდმა ექსპლოატაციამ და კოლონიური ბაზრების ხელში ჩაგდება იაპონელ კაპიტალისტებს საშუალება მისცა მკვეთრად გაეზარდათ კაპიტალის დაბანდება და უზრუნველეყოთ ზემოგების მიღება. ომის შემდეგ იაპონიამ აშტატებიდან და ინგლისიდან მიიღო რამდენიმე ახალი სესხი, რომლის საგრძნობი ნაწილი მონოპოლისტური ბურჟუაზიის

რუსეთ-იაპონიის
ომის შედეგები ია-
პონიისათვის.

ხელში მოექცა და ახალი სამრეწველო ობიექტების მშენებლობასა და რკინიგზების გაყვანას მოხმარდა. ყოველივე ამან, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, დააჩქარა იაპონიის კაპიტალიზმის განვითარება და ხელი შეუწყო წარმოების კონცენტრაციასა და ცენტრალიზაციას, მძლავრი ბიძგი მისცა მონოპოლიზაციის პროცესს.

რუსეთ-იაპონიის ომის, კერძოდ 1907—1908 წლების ეკონომიური კრიზისის შემდეგ იაპონიაში ფართო მასშტაბით გაიშალა ახალ სამრეწველო ობიექტთა, კავშირუბრუნებისა და მიმოსვლის საშუალებათა მშენებლობა. ამასთან, თუ წინათ უფრო მეტად მსუბუქი მრეწველობის დარგები ვითარდებოდა, ამიერიდან ძირითადი ყურადღება მიექცა მეტალურგიული მრეწველობის, საერთოდ კი მძიმე ინდუსტრიის განვითარებას, რამაც გამოიწვია იაპონიის მრეწველობის სტრუქტურული ცვლილება.

აღნიშნულის მიუხედავად, იაპონიის კაპიტალიზმმა მაინც ვერ დაძლია სავსებით ის დაბრკოლებები, რაც დაკავშირებული იყო ფეოდალური გადმონაშთების დიდ ზედრით წონასთან და შინაგანი ბაზრის სივიწროვესთან. წარმოების კონცენტრაცია ჩამორჩა კაპიტალის ცენტრალიზაციას, მსხვილმა საფაბრიკო-საქარხნო მრეწველობამ კი ვერ შეავიწროვა ბოლომდე წვრილი წარმოებები. განვითარების სწრაფი ტემპის მიუხედავად, პირველი მსოფლიო ომის წინ იაპონია მაინც მნიშვნელოვნად ჩამორჩებოდა დასავლეთის დიდ კაპიტალისტურ ქვეყნებს.

რუსეთ-იაპონიის ომის შედეგად იაპონიის იმპერიალიზმმა თავის მონოპოლიურ ბატონობას დაუმორჩილა სამხრეთი მანჯურია და კორეა.

1905 წელს იაპონიამ ოფიციალური კონტროლი დააწესა ოკუპირებული კორეის საგარეო პოლიტიკაზე და ამით წაართვა მას ფორმალური სუვერენიტეტის ერთ-ერთი მთავარი ნიშანი. ამას მომდევნო წელს მოჰყვა იაპონიის გენერალური რეზიდენტის დანიშვნა (თავადი იტო) კორეაში, რომლის მკაცრ კონტროლს დაექვემდებარა სამეფო ხელისუფლება და მთელი საშინაო პოლიტიკა. 1907 წელს იაპონელმა კოლონიზატორებმა ტახტიდან ჩამოაგდეს კორეის მეფე, რომელმაც უშედეგოდ სცადა გაეპროტესტებია იაპონელთა ძალადობა პააგის საერთაშორისო კონფერენციაზე. მის ნაცვლად დროებით ტახტზე აიყვანეს მისი შვილი, რომელსაც მძიმე კაბალურ ხელშეკრულებაზე მოაწერინეს ხელი (რომელმაც მთელი ძალაუფლება კორეაში გენერალური რეზიდენტის ხელში მოაქცია). აღნიშნული ზომების გატარება და კოლონიური ტერორის მასობრივი გამოყენება კორეელ პატრიოტთა წინააღმდეგ, წარმოადგენდა კორე-

ის სრული ანექსიის მოსამზადებელ ნაბიჯებს. 1909 წელს ხარბინში ერთ-ერთი კორეელი პატრიოტის მიერ მოკლულ იქნა გენერალური რეზიდენტი თავადი იტო. ეს მკვლელობა იაპონელებმა კორეის ანექსიის ფორმალურ საბაზად გამოიყენეს. 1910 წლის 22 აგვისტოს, მას შემდეგ რაც კორეის უკანასკნელი მეფე სიკვდილის მუქარით აიძულეს ხელი მოეწერა გადადგომისა და თავისი უფლებების იაპონიის იმპერატორისათვის გადაცემის შესახებ. იაპონელებმა მოახდინეს კორეის ანექსია.

ამით დამთავრდა იაპონელ კოლონიზატორთა ხანგრძლივი ბრძოლა კორეის დაპყრობისა და დამონებისათვის. ამიერიდან ეს მაღალი, თვითმყოფადი კულტურის ქვეყანა იაპონიის კოლონიური ძარცვის ობიექტი გახდა. დაეუფლენ რა მის ხელსაყრელ სტრატეგიულ ბაზებს, იაპონელმა კოლონიზატორებმა იგი ჩინეთის წინააღმდეგ იგრესიის ბაზად აქციეს.

კორეელი ხალხის მძიმე ხვედრი გაიზიარა სამხრეთ მანჯურიის მოსახლეობამაც. იაპონელმა იმპერიალისტებმა იქაც დაიწყეს საუკეთესო მიწების მითვისება. ხელი მიყვეს რკინიგზებისა და სტრატეგიული ობიექტების მშენებლობას, წიაღისეულისა და ტყეების ექსპლოატაციას. გაბატონდნენ მის ბაზარზე და ხელში ჩაიგდეს მისი ნედლეული.

იაპონია-ამერიკის წინააღმდეგობის გამწვავება. არ გამართლდა ინგლისელ და ამერიკელ იმპერიალისტთა ის იმედები, რასაც ისინი ამყარებდნენ „მოკავშირე“ იაპონიაზე. იაპონიამ არა თუ

არ „გააღო“ კორეისა და სამხრეთ მანჯურიის კარები ინგლის-ამერიკის ფინანსური კაპიტალისათვის, არამედ მაგრად გამოხურა იგი. იაპონია ამასაც არ დასჯერდა და გაორკეცებული ენერგიით შეუდგა საექსპანსიო სფეროს გაფართოებას ყველა მიმართულებით. მან დღის წესრიგში დააყენა ჩინეთის იმ ტერიტორიების მიტაცებაც, სადაც ინგლისსა და აშშ შტატებს სერიოზული ინტერესები ამოქმედებდათ. ამით გუშინდელი მოკავშირე, ყოველგვარ დახმარებას რომ უწყევდა რუსეთისათვის ზიანის მიყენების მიზნით. აშკარად სერიოზულ კონკურენტად იქცა.

უნიდაგო აღმოჩნდა მათი ვარაუდი იაპონია-რუსეთის ანტაგონიზმის შემდგომი გამწვავების შესახებაც (რაც საშუალებას მისცემდა მათ გამოსულიყვნენ არბიტრის როლში ამ ქვეყნების ურთიერთობაში). 1907, 1910 და 1912 წლებში იაპონიამ ფარული ხელშეკრულებები დადო მეფის რუსეთთან, რასაც მოყვა სერიოზული მობრუნება მათ ურთიერთობაში. ამ ხელშეკრულებებით რუსეთმა და იაპონიამ

„მეგობრულად“ გაიყვეს კოლონიური ძარცვის მორიგი ობიექტები: ჩრდილო მანჭურია და გარე მონგოლეთი ცხადდებოდა რუსეთის მონოპოლიური საქმიანობის ზონად, სამხრეთი მანჭურია და შიდა მონგოლეთი კი — იაპონიისა. აღნიშნული შეთანხმებები არაპირდაპირ მიმართული იყო ინგლისისა და აშშ შტატების წინააღმდეგ. იგი თავისებურ საიმედო ჯავშანს ქმნიდა „საერთო“ ინტერესების სფეროში მათი შეჭრის წინააღმდეგ. ყოფილი მტრების დაახლოება და თანამშრომლობა სხვა რამეშიაც გამოვლინდა. როდესაც 1909 წელს აშშ შტატების მთავრობამ წამოაყენა მანჭურიის რვინიგზების ინტერნაციონალიზაციის მოთხოვნა, რასაც უნდა მოყოლოდა იქ რუსეთისა და იაპონიის პოზიციების მკვეთრი შერყევა და „დოლარის“ ფეხის მოკიდება, რუსეთმა და იაპონიამ ერთობლივად უარყვეს იგი და მით ჩაფუშეს ამერიკელ იმპერიალისტთა ოწნები.

ახალმა ვითარებამ. რომელიც მოჰყვა იაპონიის ექსპანსიის სფეროს გაფართოებას და რუსეთ-იაპონიის შორიგება-დაახლოებას, გაუარესა იაპონია-აშშ შტატების ურთიერთობა. იაპონელი ემიგრანტების დისკრიმინაცია და მათი ღვენა (რასაც 1907 წელს მოჰყვა იაპონელთა დარბევა კალიფორნიის შტატის მთავარ ქალაქ სან-ფრანცისკოში). ემიგრანტთა ახალი ნაკადების არ დაშვება აშშ შტატებში და სხვ. იმ მტრული პოლიტიკის კონკრეტული გამოხატულება იყო. რასაც დაადგა აშშ შტატების მთავრობა იაპონიის მიმართ.

იაპონია-აშშ შტატების ურთიერთობის გაუარესებამ გავლენა მოახდინა ინგლის-იაპონიის ურთიერთობაზეც. ძველი მეგობრობა უნდობლობამ შეცვალა. 1911 წელს მოლაპარაკების შედეგად გადისინჯა ინგლის-იაპონიის 1802 და 1905 წლების მეგობრული ხელშეკრულებები. ახალ ხელშეკრულებაში შეტანილ იქნა შესწორება, რომლითაც შეიზღუდა მოკავშირეთა მიერ აღებული ვალდებულებები. ინგლისი უფლებას იტოვებდა არ დახმარებოდა იაპონიას, თუ ეს უკანასკნელი იძულებული იქნებოდა ეომა აშშ შტატების წინააღმდეგ. „1911: ინგლისის ხელშეკრულება იაპონიასთან (ინგლისი ნეიტრალურია იაპონიის შეერთებულ შტატებთან ომის შემთხვევაში)...“, წერდა ვ. ი. ლენინი ამ ხელშეკრულების შესახებ¹.

ამგვარად, რუსეთ-იაპონიის ომის შემდეგ იმპერიალისტური წინააღმდეგობანი წყნარი ოკეანის აუზში განვითარების ახალ ფაზაში შევიდა. მართალია, ჩინეთი ისევ დარჩა ამ წინააღმდეგობათა ფოკუსში, მაგრამ ძველ ფიცხ მასალას ახალიც მიემატა. რის გამოც კიდევ უფრო მძაფრი გახდა დაპირისპირება და მეტოქეობა. შეიცვალა

¹ В. И. Ленин, Тетради по империализму გვ. 621.

სახელმწიფოების ძალთა განწყობა და ახალ კავშირ-ურთიერთობათა შექმნის შედეგად იმპერიალისტურ ბლოკთა ახალი კომბინაცია შეიქმნა.

რუსეთის 1905—1907 წლების რევოლუციის გავლენა იაპონიის მუშათა მოძრაობაზე.

რამდენადაც უფრო ვითარდებოდა და ახალ პოზიციებს იპყრობდა იაპონიის იმპერიალიზმი, იმდენად უფრო მძაფრი ხდებოდა კაპიტალიზმის ერთ-ერთი მთავარი წინააღმდეგობა, წინააღმდეგობა შრომასა და კაპიტალს, მუშათა კლასსა და ბურჟუაზიას შორის. მზარდ ექსპლოატაციას, იმპერიალისტურ რეაქციას და შემდგომ მილიტარიზაციას იაპონიის მუშათა კლასმა უპასუხა კლასობრივი ბრძოლის ახალი გაძლიერებით. მუშათა მოძრაობის ახალი აღმავლობა ვერ შეაჩერა ვერც პოლიციურმა ტერორმა და ვერც აღვირახსნილმა შოვინისტურ-მილიტარისტულმა კამპანიამ, რასაც ეწეოდა ხელისუფლება.

იაპონიის მუშათა და სოციალისტურ მოძრაობაზე დიდი გავლენა მოახდინა რუსეთის 1905—1907 წლების რევოლუციამ. ამ გავლენის ერთ-ერთი კონკრეტული გამოხატულება იყო მუშათა მოძრაობის ის დიდი გაქანება და მეტბრძოლი ხასიათი, რასაც ადგილი ჰქონდა 1906—1907 წლებში.

ცნობები რუსეთის რევოლუციის შესახებ სისტემატურად ქვეყნდებოდა იაპონელი სოციალისტების მიერ 1906 წელს დაარსებულ ყოველკვირეულ „პირდაპირი სიტყვისა“ და პირველი სოციალისტური ჟურნალის „სოციალიზმის შესწავლის“ ფურცლებზე. რუსეთის რევოლუციის უშუალო გავლენით იაპონელმა სოციალისტებმა განიზრახეს აღედგინათ ხელისუფლების მიერ 1900 წელს აკრძალული პროფკავშირები, თუმცა უშედეგოდ. იმავე 1906 წელს მათ დააარსეს იაპონიის სოციალისტური პარტია (ნიჰონ სიაკაიტო), რომელმაც 1907 წელს (თებერვალში) მიღებულ პროგრამაში მიზნად დაისახა სოციალიზმის მიღწევა „კანონის ჩარჩოებში“. ახალ პარტიას იგივე ბედი ეწვია, რაც წინანდელს; იგი მაშინვე იქნა აკრძალული ხელისუფლების მიერ.

ამ დროისათვის იაპონელ სოციალისტებს შორის თავი იჩინა განხეთქილებამ, რომელიც გათიშვამდე მივიდა. მხოლოდ სენ კატაიამა და ზოგიერთი მისი მიმდევარი დარჩა კემშარითი რევოლუციური მარქსიზმის პლატფორმაზე. კოტოკუ, რომელიც ამ შტატებში ყოფნის დროს დაუკავშირდა „მსოფლიოს ინდუსტრიული მუშების“ ანარქოსინდიკალისტურ ორგანიზაციას, გადაიხარა ანარქიზმისა-

კენ¹. კოტოკუს რადიკალურ-რევოლუციურ მიმდინარეობას დაუპირისპირდა ოპორტუნიტულ-რეფორმისტული დაჯგუფება ტოდოეს მეთაურობით. გამოვლინდა ცენტრისტული ფრთაც (საკაის ხელმძღვანელობით), რომელიც ცდილობდა მოერიგებია კოტოკულ და ტოდოე. ეს ჯგუფი საშუალო ხაზის გატარებას ცდილობდა².

რუსეთის რევოლუციის ამბების ზეგავლენით გაძლიერდა მუშათა საგაფიცვო მოძრაობა. 1906 წელს გაიფიცენ ტოკიოს. კობეს. კურეს. ოსაკას რკინიგზელები, ტრამვაისა და საზღვაო არსენალის მუშები და სხვა პროფესიის მშრომელები. კიდევ უფრო ფართო და მებრძოლი ხასიათი მიიღო საგაფიცვო მოძრაობამ 1907 წელს. ამ წელს სულ აღრიცხული იყო 57 გაფიცვა, რომელშიაც ათეულმა ათასმა მუშამ მიიღო მონაწილეობა. განსაკუთრებით მშფოთვარე ხასიათი ჰქონდა მუშათა გაფიცვებსა და მღელვარებას ასიოსა და ბესის (1907 წლის თებერვალში) სპილენძის მალარობებში. სადაც მუშები არ დაკმაყოფილდნენ კონკრეტული ეკონომიური მოთხოვნებ-ს წამოყენებით და ძალასაც მიმართეს (ხელთ იგდეს სურსათის საწყობები და საპოლიციო უბნები. ეს მოძრაობა ჩახშობილ იქნა ჯარისა და პოლიციის გაერთიანებული ძალებით.

იაპონიის ხელისუფლება შეაშფოთა მუშათა საგაფიცვო მოძრაობის აღმავლობამ და სოციალისტთა გაძლიერებამ. მან სასტიკი საპოლიციო ტერორს მიმართა. აკრძალა ყოველგვარი მოძრაობა, მემარცხენე პრესა და ციხეებში ჩაპყარა მუშათა მოძრაობის ასეული აქტივისტი. იგი ამასაც არ დასჯერდა და უხეშ პროვოკაციას მიმართა სოციალისტთა ყველაზე რადიკალური ჯგუფის წინააღმდეგ. 1910 წლის ივნისში მან, პოლიციის აგენტების მიერ სახელდახელოდ შეკოწიწებული ბრალდების საფუძველზე შეიპყრო კოტოკუ და მისი 24 მიმდევარი. გამოიყენა რა კოტოკუს ანარქისტული შეცდომები, რეაქციამ შეითთხნა ე. წ. „კოტოკუს საქმე“³. დახურული კარების შიგნით მოაწყო კოტოკუსა და მისი ამხანაგების გასამართლება და მხეტური განაჩენი გამოუტანა მათ. კოტოკუსა და 11 მის ამხანაგს მიესაჯათ ჩამოხრჩობა, დანარჩენებს—მუდმივი კატორღა. განაჩენი დაუყოვნებლივ იქნა მოყვანილი სისრულეში.

ამ დროიდან დაწყებულმა რეაქციის აღვირახსნილმა თარეშმა უშუალო გავლენა მოახდინა მუშათა და სოციალისტურ მოძრაობაზე,

¹ X. T. მ. დ. ყ., დასახ. ნაშრ., გვ. 82.

² E. Ж. ყ. ო. ხ., დასახ. ნაშრ., გვ. 157.

³ მას და მის მიმდევრებს ბრალად სდებდნენ შეთქმულებას იმპერატორის წინააღმდეგ.

რომელიც დეპრესიაში გადავიდა. მაგრამ შავი რეაქციის, სასტიკი პოლიციური ტერორისა და იდეური რყევის მიუხედავად მოწინავე იაპონელი სოციალისტები სენ კატაიამას ხელმძღვანელობით ისევ განაგრძობდნენ გმირულ ბრძოლას როგორც სოციალიზმის იდეების შემდგომი გავრცელებისათვის, ისე მუშათა ინტერესების დასაცავად. 1911 წელს სენ კატაიამას ხელმძღვანელობით მოეწყო ქალაქის ტრანსპორტის მუშათა გაფიცვა ტოკიოში, რისთვისაც იგი ციხეში ჩასვეს. 1913 წელს გაძლიერებულმა პოლიტიკურმა ტერორმა იგი აიძულა ემიგრაციაში წასულიყო.

იაპონია პირველი
მსოფლიო ომის
წლებში.

პირველი მსოფლიო ომის დაწყებამ ძირეულად შეცვალა ვითარება შორეულ აღმოსავლეთში. მკვეთრად შენელდა მეომარი სახელმწიფოების — ინგლისის, საფრანგეთის, გერმანიის და

რუსეთის აქტივობა და ყურადღება როგორც ჩინეთის, ისე საერთოდ შორეული აღმოსავლეთის საქმეებისადმი. ამ ვითარებამ გავლენა მოახდინა ომის გარეშე მყოფ ამ შტატების პოზიციაზეც. ევროპელი მოკავშირეების დახმარებას მოკლებული ოკეანესგალმელა დიდი სახელმწიფოც იძულებულია უფრო თავდაპყრილად იმოქმედოს და თავი შეიკავოს აქტიური აქციებისაგან. დიდ იმპერიალისტურ ონავართა შორის მარტო იაპონიას დარჩა მოქმედების ასპარეზი, ბურთი და მოედანი. იაპონელმა იმპერიალისტებმა არ დააყოვნეს და გადაწყვიტეს მაქსიმალურად ესარგებლათ მათთვის შექმნილი ხელსაყრელი პირობებით. რათა დაეპყროთ ახალი კოლონიები. მოეპოვებიათ გავლენის სფეროები და დაუფლებოდნენ ახალ ბაზრებს.

გამოაცხადა რა თავი ანტანტის მოკავშირედ. იმპერიალისტურმა იაპონიამ მაშინვე გადადგა პრაქტიკული ნაბიჯი თავისი აგრესიული ზრახვების სისრულეში მოსაყვანად. 1914 წლის 15 აგვისტოს მან თავხედური ნოტა გაუგზავნა გერმანიის მთავრობას. რომლითაც მოითხოვდა გაეყვანა ჩინეთისა და იაპონიის წყლებიდან გერმანიის სამხედრო გემები და ყოველგვარი კომპენსაციის გარეშე გადაეცა მისთვის ძიარ-ჯოუს საიჯარო ტერიტორია შანდუნის პროვინციაში. რაკი გერმანიამ უარყო იაპონიის ეს მოთხოვნა, 23 აგვისტოს იაპონიამ (ჩინეთის სანქციის გარეშე), ჯარი და ფლოტი გაგზავნა შანდუნში და ალყა შემოარტყა გერმანიის მთავარ ბაზას — ცინდაოს. 7 ნოემბერს გერმანელებმა კაპიტულაცია მოახდინეს და აღნიშნული ბაზა იაპონელების ხელში გადავიდა ცინდაოსთან ერთად იაპონელები. დაუფლენ ძინან-ცინდაოს რკინიგზას და გერმანელთა მთელ საწარმოებსა და წიაღისეულის კონცესიებს შანდუნში. ჩინეთის ტერი-

ტორიის მითვისებასთან ერთად იაპონიის ფლოტმა ხელთ იგდო გერმანიის კუთვნილი მარშლის, მარიანისა და კაროლინის კუნძულები წყნარ ოკეანეში. ამით შემოიზღუდა იაპონელ იმპერიალისტთა მონაწილეობა პირველ მსოფლიო ომში. ანტანტისათვის მას არავითარი დახმარება არ აღმოუჩენია და ომის ძირითად ასპარეზზე არცერთი გემი და ჯარისკაცი არ გაუგზავნია.

მაგრამ იაპონელი იმპერიალისტები არ დაკმაყოფილდნენ მოპოვებული წარმატებებით. მათ გადაწყვიტეს ბოლომდე ესარგებლათ ხელსაყრელი საერთაშორისო ვითარებით და სისრულეში მოეყვანათ თავიანთი მთავარი აგრესიული გეგმა — მთელი ჩინეთის დამოწმება და მისი გადაქცევა მონოპოლიური ძარცვის ობიექტად.

1915 წლის 18 იანვარს იაპონიის მთავრობამ ჩინეთის სამართლიანი მოთხოვნის პასუხად, რომელიც შეეხებოდა იაპონიის ჯარების გაყვანას ძინან-ცინდაოს რკინიგზის ზონიდან, ჩინეთის პრეზიდენტ იუან ში-კაის ულტიმატუმის ფორმით წარუდგინა ე. წ. „21 მოთხოვნა“. იგი შედგებოდა მოთხოვნათა ხუთი ჯგუფისაგან და წარმოადგენდა ჩინეთის ეკონომიური, პოლიტიკური და სამხედრო დამოწმების თავზედურ და გაშიშვლებულ პროგრამას. აღნიშნული მოთხოვნებით, რომლის შესახებაც უკვე ვისაუბრეთ ჩინეთის ისტორიის გაშუქების დროს, იაპონელი მოძალადეები ჩინეთისაგან მოითხოვდნენ სუვერენიტეტზე საბოლოოდ ხელის აღებას, სრულ კაპიტულაციას და მათი „მეურვეობის“ ცნობას. იაპონიის მთავრობამ ჩინეთზე უფრო ეფექტური ზემოქმედების მოსახდენად და დასაშინებლად ჯარის ახალი ნაწილები გაგზავნა კორეაში, მანჭურიასა და შანდუნში და მოახდინა საზღვაო და სახმელეთო ძალების ნაწილობრივი მობილიზაცია.

მართალია, „21-მა მოთხოვნამ“ და იაპონიის მორიგმა მუქარამ ჩინელი ხალხის დიდი აღშფოთება გამოიწვია. მაგრამ ჩინეთის მთავრობა უხეში ძალის შედეგად მაინც გახდა იძულებული მიეღო ამ მოთხოვნების უდიდესი ნაწილი და მის თაობაზე მოლაპარაკება გაემართა იაპონიის წარმომადგენლებთან. 1915 წლის 25 მაისს იაპონიის ელჩმა და ჩინეთის საგარეო საქმეთა მინისტრმა ხელი მოაწერეს სათანადო შეთანხმებას. ამ შეთანხმებით იაპონიამ დროებით ხელი აიღო მოთხოვნათა მეხუთე ჯგუფზე. მაგრამ მან ჩინეთს თავზე მოახვია დანარჩენი ოთხი ჯგუფი.

იაპონიის მთავრობა დაუყოვნებლივ შეუდგა მისთვის უალრესად ხელსაყრელი, მაგრამ ჩინეთისათვის უხეშად თავსმოხვეული შეთანხმების რეალიზაციას. ჩინეთს მოევლინენ მრავალრიცხოვანი იაპონელი საქმოსნები, მრჩეველები, სამხედრო ინსტრუქტორები და ბანკო-

რები, რომლებმაც აშკარად დაიწყეს ჩინეთის საშინაო საქმეებში ხელის ფათური. ჩინეთის საშინაო საქმეებში უხეშ ჩარევასთან ერთად იაპონელმა იმპერიალისტებმა გააძლიერეს ამ ქვეყნის ეკონომიური ექსპანსია. 1916—1918 წლებში იაპონიის ბანკებმა ჩინეთის მისცეს რამდენიმე „მიზნობრივი“ სესხი — 145 მილიონი იენის რაოდენობით. სესხების ნამდვილი დანიშნულება იყო ჩინელი რეაქციული მმართველების მოსყიდვა, პროიაპონური დაჯგუფების შექმნა და მათი მეშვეობით იაპონიის ეკონომიურ-ფინანსური პოზიციების განმტკიცება. ომის დამთავრებამდე იაპონიამ დიდ წარმატებას მიაღწია ჩინეთის ეკონომიური ექსპანსიისა და მისი საკუთარი გავლენისათვის დამორჩილების საქმეში. დროის მოკლე მონაკვეთში იაპონელმა კაპიტალისტებმა დიდძალი კაპიტალი დააბანდეს ჩინეთის ტრანსპორტის, მრეწველობისა და ალემ-მიცემობის დარგებში, გააძლიერეს წიაღისეულის ექსპლოატაცია და ქვეყანა ზემოგების მიღების ხელსაყრელ წყაროდ აქციეს. დასავლეთის სახელმწიფოების საქონლის შეზიდვის მკვეთრმა შემცირებამ იაპონიას საშუალება მისცა მეტოქეების ადგილი დაეჭირა და რამდენჯერმე გაედიდებია საქონლის შეზიდვა ჩინეთში. ასევე გაიზარდა ჩინური სტრატეგიული ნედლეულის გაზიდვა ჩინეთიდან.

იაპონიის აგრესიამ ჩინეთში სერიოზულად შელახა დასავლეთის იმპერიალისტური სახელმწიფოების ინტერესები. მაგრამ ომის ვითარების გამო მათი რეაგირება ძალზე პასიური იყო. ინგლისი მარტო „მეგობრული“ რჩევით დაკმაყოფილდა და არსებითად იცნო მომხდარი ფაქტი. ამ შტატების მთავრობამ თავდაპირველად პროტესტი განაცხადა, მაგრამ სხვა აქციისაგან თავი შეიკავა. უფრო გვიან — 1917 წელს აშშ შტატების მთავრობამ იცნო იაპონიის „განსაკუთრებული ინტერესები“ ჩინეთში, თუმცა ამის სანაცვლოდ იაპონიამ აღიარა „ღია კარებისა“ და „თანაბარ შესაძლებლობათა“ ამერიკული დოქტრინა. ეს შეთანხმება წარმოადგენდა ორი იმპერიალისტური მტაცებლის დროებით გარიგებას. იმ სახელმწიფოთა დროებით კომპრომისს, რომელთა ანტაგონიზმი სულ უფრო და უფრო რელიეფურად ვლინდებოდა და სიმწვავის ახალ ფაზაში შედიოდა.

პირველი მსოფლიო ომის წლებში იაპონია განსაკუთრებული ხელსაყრელი პირობების შედეგად ძლიერი იმპერიალისტური სახელმწიფო გახდა. თავისი ეკონომიურ-ფინანსური და სამხედრო ძალის მეშვეობით იგი აშშ შტატებისა და ევროპის დიდი იმპერიალისტური სახელმწიფოების საშიში კონკურენტი გახდა.

ომის ხელსაყრელმა კონიუნქტურამ არა მარტო ტერიტორიულად და სამხედრო ძალის მხრივ გააძლიერა იაპონია, არამედ ეკონომიუ-

რადაც. კოლონიების ძარცვამ, მეომარი მხარეებისათვის სარფიან ფასებში საომარი მასალების მიწოდებამ, საქონლის ექსპორტის გადიდებამ და სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიის ბევრი ბაზრის დაუფლებამ მძლავრი სტიმული მისცა იაპონიის კაპიტალიზმის შემდგომ განვითარებას. მნიშვნელოვნად გაიზარდა კაპიტალურ დაბანდებათა მოცულობა სახალხო მეურნეობაში. 1915—1918 წლებში ახალი სამრეწველო ობიექტების მშენებლობასა და ძველის რეკონსტრუქციაზე ინვესტირებული იყო 5,2 მილიარდი იენი. ქვეყნის მრეწველობის პროდუქციის ღირებულება 1914—1919 წლებში თითქმის ხუთჯერ გაიზარდა¹. განსაკუთრებით სწრაფი ტემპით წავიდა წინ სამხედრო მრეწველობა. ასეთივე მაღალი ტემპებით ვითარდება გემთმშენებლობა, მანქანათმშენებლობა, ქიმიური და ელექტროტექნიკური მრეწველობა. გემთმშენებლობით ომის დასასრულისათვის იაპონიამ მესამე ადგილი დაიკირა მსოფლიოში.

მრეწველობის სწრაფი ტემპით ზრდის შესაბამისად გაიზარდა ტრანსპორტის ტვირთბრუნვა და საგარეო ვაჭრობა. იაპონიის ექსპორტი 1919 წელს 1914 წელთან შედარებით ოთხჯერ გადიდდა და საერთო ღირებულებით რამდენიმე მილიარდ იენს გადააჭარბა; საგარეო ვაჭრობის ბალანსი აქტიური გახდა. ხუთჯერ გადიდდა ოქროს ხილული მარაგი და მან 2 მილიარდ იენს გადააჭარბა. დებიტორი სახელმწიფოდან, რომელსაც დიდძალი სესხი ემართა ინგლისისა და სხვა ქვეყნებისა, ომის დასასრულისათვის იაპონია კრედიტორ სახელმწიფოდ იქცა. მის დებიტორად, ჩინეთზე რომ არაფერი ვთქვათ, მეფის რუსეთიც კი გახდა.

ომმა ზღაპრული სიმიდრე მოუტანა მსხვილ იაპონელ მონოპოლისტებსა და გამყვლეფელთა სხვა ჯგუფებს. არნახულად გაძლიერდნენ მიცუის, მიცუბისის, იასუდას, სუმიტომოს და სხვა მონოპოლისტური გაერთიანებები. ოქროს წვიმამ ასეული მილიონი იენი შემატა მათ ისედაც მძიმე სეიფებს. მაგრამ სულ სხვაგვარად აისახა ომი მშრომელთა ცხოვრებაზე. მან კიდევ უფრო გააძლიერა გლეხობისა და მუშათა კლასის გალატაკების პროცესი, დასცა მათი წილი სახალხო შემოსავალში და გააღრმავა სოციალური კონტრასტები. კლასობრივი ბრძოლის გამწვავება და მუშათა მასობრივი საგაფიცო მოძრაობა, რაც გახშირდა ომის მიწურულისათვის. მისი უშუალო შედეგი იყო.

¹ Новая история стран Зарубежной Азии и Африки ... Л., 1959, 381.

ინდონეზია (1870—1918 წწ.)

ჰოლანდიის კოლონია XIX საუკუნის 70-იანი წლებისათვის ჰოლანდია ევროპის ერთ-ერთ მოწინავე კაპიტალისტურ ქვეყნად იქცა. მკვეთრად გაიზარდა სამრეწველო ბურჟუაზიის ხვედრითი წონა და გავლენა. მსხვილი სამრეწველო გაერთიანებების აღმოცენებამ და საბანკო კაპიტალის მრეწველობასთან დაკავშირებამ ნიადაგი შეამზადა „თავისუფალი კონკურენციის კაპიტალიზმის“ იმპერიალიზმში გადაზრდისათვის. ამ ახალმა ვითარებამ ჰოლანდიის გაბატონებული კლასების წინაშე დააყენა იმ კოლონიური მეთოდების შეცვლის საკითხი, რასაც იყენებდნენ ისინი ინდონეზიის მიმართ. იძულებითი კულტურების სისტემა, რამაც თავის დროზე დიდი როლი შეასრულა ინდონეზიის ძარცვასა და ჰოლანდიის ბურჟუაზიის გამდიდრების საქმეში, უკვე აღარ შეესაბამებოდა სამრეწველო და ფინანსური ბურჟუაზიის ინტერესებს. იგი ხელს უშლიდა მათ მისწრაფებას, გაეძლიერებიათ ამ კოლონიის მდიდარი რესურსების ექსპლოატაცია.

1870 წელს სამრეწველო და ფინანსური ბურჟუაზიის მოთხოვნით ჰოლანდიის მთავრობამ მიიღო „შაქრის კანონი“, რომელიც წარმოადგენდა პირველ სერიოზულ ნაბიჯს იძულებითი კულტურების სისტემის გაუქმებისა და ინდონეზიის კოლონიების ექსპლოატაციის ახალი ფორმების დანერგვის საქმეში. ამ კანონით გაუქმდა შაქრის ლერწმის კულტურის იძულებითი გავრცელება და გზა გაეხსნა კერძო პლანტაციების ორგანიზაციას; კანონი თანდათანობით გავრცელდა სხვა კულტურებზეც და იქაც დაიწყო კერძომწარმოებლური ინიციატივა. „შაქრის კანონის“ ლოგიკურ განვითარებას წარმოადგენდა იმავე 1870 წელს მიღებული „აგარაული კანონი“; მისი მიზანი იყო კაპიტალისტური ფორმების დანერგვა მიწათმოქმედებაში და იავასა და სხვა კუნძულებზე მსხვილი კერძო პლანტაციების გაშენების წახალისება. „აგარაული კანონი“ ინდონეზიელი გლეხების მემკვიდრეობით მფლობელობაში ტოვებდა მხოლოდ იმ მიწებს, რომლებსაც ფაქტიურად ამუშავებდნენ კანონის მიღების მომენტისათვის. საშიში კონკურენტების თავიდან აცილების მიზ-

ნით ჰოლანდიელებმა ინდონეზიელებს აუკრძალეს ამ მიწების გაყიდვა არაინდონეზიელებზე. ყველა ის მიწა, რომელზედაც არ შეიძლებოდა კერძო საკუთრების უფლების დამტკიცება (იმ მიწების გამოკლებით, რომლებიც უკვე ეკუთვნოდათ ჩინელებს და სხვა უცხოელებს ან ფეოდალურ მთავრებს), კანონის ძალით სახელმწიფო მიწებად ცხადდებოდა და ჰოლანდიელთა ხელში გადადიოდა. ამ ფონდში მოექცა მთელი ტყის მასივი, სათემო მიწების დიდი ნაწილი და გლეხებისათვის ჩამორთმეული ნაკვეთები. ინდონეზიელი ჯალხის გამარცხი და მისი ექსპროპრიაციების გზით სახელმწიფოს ხელში თავმოყრილ დიდძალ მიწებს ჰოლანდიელი კოლონიზატორები დაბალ ფასებში იჯარით აძლევდნ (75 წლის ვადით) უცხოური. უპირატესად ჰოლანდიური კაპიტალის მფლობელებს მსხვილი პლანტაციური მეურნეობების მოსაწყობად.

„შაქრის კანონის“ გატარებამ არა თუ დაიცვა ინდონეზიელი გლეხები მიწის ფონდის განთავისაგან. არამედ მოაქცია იგი ყველა ჯურის ავანტიურისტისა და შოძალადის კაბალაში. მათ ჩამოერთვათ მიწების მნიშვნელოვანი ნაწილი. რომელიც სახელმწიფოს ხელში გადავიდა. მართალია, კანონი უკრძალავდა ევროპელებს მიწების შეძენას, პლანტაციების გაშენებას იავაზე, მაგრამ ეს მიმართული იყო მხოლოდ არაჰოლანდიელების წინააღმდეგ. რომელთა დაშვება კონკურენტთა სახით ჰოლანდიელებს არ სუოდათ. მაგრამ იგივე კანონი უფლებას აძლევდა ევროპელ მეწარმეებს და კომპანიებს აეღოთ „იჯარით“ (25 წლის ვადით) გლეხთა ნაკვეთები. ამით მალე ისარგებლეს სათანადო წრეებმა და „იჯარის“ ნიღბით მასობრივად დაეუფლენ გლეხთა საუკეთესო მიწებს.

„იძულებითი“ კულტურების გაუქმების ერთ-ერთი შედეგი იყო იავაზე სოფლის დიფერენციაციის პროცესის გაძლიერება. სოფლად გაძლიერდნენ კულაკები. ვაჭრები. მევახშეები და მოხელეები. რომლებმაც ხელთ იგდეს გლეხთა მიწების მნიშვნელოვანი ნაწილი. სოფლის თავკაცობის, მემამულეების და ვაჭარ-მევახშეთა ხელში დიდძალი მიწების თავმოყრა, გლეხთა გაჩანაგება და კაბალურ მოიჯარადრებად გადაქცევა — აი, ამ „რეფორმის“ სოციალურ-პოლიტიკური შედეგი. ინდონეზიელი გლეხების უმრავლესობა. რომელთაც მხოლოდ პატარა ნაკვეთები შერჩათ, მუდმივი შიმშილისა და გაჭირვების ბრჭყალებში მოექცნენ. ნაკვეთის პარცელარული ხასიათის გამო გლეხს არ შეეძლო გამოეყენებია ტექნიკა და ეზრუნა სამიწათმოქმედო კულტურის ამალგებაზე. იგი იძულებულია არაეზრუნოს დამატებითი საშუალებებით გამონახოს, გარე საშოვარზე წავიდეს, მოჯამაგირეობას და სეზონურ მუშაობას მოჰყიდოს ხელი.

ამით კარგად ისარგებლეს ჰოლანდიელმა და არაჰოლანდიელმა პლანტატორებმა, რომლებმაც მასობრივად მიჰყვეს ხელი იაფი სამუშაო ძალის გამოყენებას და არაკაპიტალისტური მეთოდებით მათ ექსპლოატაციას.

აღნიშნული კანონების გატარებამ მალე გამოიღო სასურველი შედეგი კოლონიზატორებისათვის. უცხოურმა კერძო კაპიტალმა ფართოდ შეაღო ინდონეზიის კარები. ჰოლანდიურმა და არაჰოლანდიურმა ბანკებმა და მსხვილმა სამრეწველო გაერთიანებებმა სახელდახელოდ შექმნეს სპეციალური კომპანიები ინდონეზიის სახალხო მეურნეობის სხვადასხვა დარგებში კაპიტალის დასაბანდებლად. სარკინიგზო, საფაბრიკო-საქარხნო კომპანიების გვერდით იქმნებოდა ისეთი სააქციონერო საზოგადოებებიც, რომლებიც აარსებენ მსხვილ პლანტაციებს ზემოგების მისაღებად და სოფლის მეურნეობაში იწყებენ „მოღვაწეობას“. ვინაიდან კერძო ჰოლანდიურ კაპიტალთან ერთად უცხოურმა (უპირატესად ინგლისურმა) კაპიტალმაც მასიურად დაიწყო „თავისუფალი“ მიწების შესყიდვა, „იჯარით“ აღება და მსხვილი პლანტაციების შექმნა, ჰოლანდიის მთავრობამ 1875 წელს „აგარაული კანონი“ გააუქმლა მთელ ინდონეზიაზე და ადგილობრივ სულთნებსა და სხვა ფეოდალებს აუკრძალა უცხოელი საქმოსნებისათვის მიწების იჯარით გაცემა. მანვე კოლონიური ხელისუფლების კონტროლს დაუქვემდებარა უცხოელ მეწარმეთა და ფინანსისტთა საქმიანობა მთელ ინდონეზიაში.

იმპერიალისტური
ექსპლოატაციის
სფეროს გაფართო-
ება და გარე სამ-
ფლობელოების და-
პყრობა.

დიდი ხნის განმავლობაში ჰოლანდიელი კოლონიზატორები მთავარ ყურადღებას აქცევდნენ კუნძულ იავას (მადურასთან ერთად). ეს „შიდა სამფლობელო“ ყველაზე საფუძვლიანად იყო ათვისებული მათ მიერ. იგი წარმოადგენდა კოლონიური ძარცვისა და ბატონობის მთავარ ბაზას. რაც შეეხება ე. წ. „გარე სამფლობელოებს“ — სუმატრას. კალიმანტანს, სულავესის და არქიპელაგის სხვა კუნძულებს, ჯერ კიდევ სუსტად იყო შესწავლილი და კოლონიურ სფეროში ჩათრეული. ჰოლანდიელები იქ მხოლოდ საყრდენ ბაზებს და ცალკეულ ზღვისპირა რაიონებს ფლობდნენ. ვრცელი შიდა რაიონები საკმაოდ მოუკიდებლობით სარგებლობდნენ. იქ კიდევ შემორჩენილი იყო მსხვილი ფეოდალური სამთავროები. რომლებიც მხოლოდ ნომინალურად ცნობდნენ ჰოლანდიელთა კოლონიურ ხელისუფლებას.

XIX საუკუნის 80-იანი წლებიდან ვითარება შეიცვალა. მსოფლიო აღებ-მიცემობის გაფართოვებამ, უცხოური კაპიტალის მასობ-

რიგმა ლტოლვამ და დიდი კოლონიზატორი სახელმწიფოების შექ-
რის საფრთხემ ჰოლანდიელი კოლონიზატორები აიძულა გაეძლიერე-
ბიათ თავიანთი ყურადღება ინდონეზიის შორეული კუნძულებისად-
მი. მათ საჭიროდ მიიჩნიეს თავიანთი კოლონიური ხელისუფლების
განმტკიცება ამ ნაწილებში, ფეოდალ-მთავართა სრული დამორჩი-
ლება და მით სხვა მტაცებელთა ხელყოფისაგან დაზღვევა. თავიანთი
ბატონობის განმტკიცებით „გარე სამფლობელოებში“ შეიქმნებო-
და პირობები კოლონიური სფეროს გაფართოებისათვის. ეს სავე-
ბით შეესაბამებოდა ჰოლანდიის სამრეწველო-ფინანსური წრეების
ინტერესებს. პირველი ნაბიჯები ამ მიმართულებით კუნძულ სუმატ-
რაზე გადაიდგა.

1871 წელს ჰოლანდიელებსა და ინგლისელებს შორის დაიდო
ე. წ. „სუმატრის ტრაქტატი“, რომელიც აშკარა ყაჩაღური გარეგე-
ბა იყო. ხელშეკრულებით ჰოლანდიამ ინგლისს გადასცა თავისი კო-
ლონია დასავლეთ აფრიკაში და ინგლისის ქვეშევრდომებს თავის
კოლონიებში ჰოლანდიელების თანაბარი უფლებები უბოძა. ამის
სანაცვლოდ ინგლისმა ჰოლანდიელებს ნება დართო დაეპყრო და
დაემორჩილებია თავისი კოლონიების — მალაისა და სინგაპურის ახ-
ლო მდებარე აჩეს სასულთნო ჩრდილოეთ სუმატრაზე. ამ ხელშეკ-
რულებამ, როგორც მართებულად მიუთითებდა ცნობილი საბჭოთა
ისტორიკოსი ა. გუბერი, მართალია, ჰოლანდიელებს მოქმედების
თავისუფლება მისცა, მაგრამ. ამასთან ერთად.შექმნა პირობები
ინგლისის ჰოლანდიის კოლონიების „თანამფლობელად“ გადაქცევი-
სათვის“¹.

ჰოლანდიის კოლონიურმა მთავრობამ უზრუნველყო რა ინგლი-
სის ფაქტიური მხარდაჭერა. პირატების წინააღმდეგ ბრძოლის სა-
ბაბით ულტიმატუმში გაუგზავნა აჩეს სულთანს და მოითხოვა მისი
სრული დამორჩილება. სულთანმა უარყო კოლონიზატორთა ეს თავ-
ხედური მოთხოვნა. ამის პასუხად ჰოლანდიელებმა კოლონიური
ომი დაიწყეს მის წინააღმდეგ.

1873 წლის მარტში ჰოლანდიელებმა პირველი დესანტი გადასხეს
აჩეს სანაპიროზე და იერიში მიიტანეს მის სატახტო ქალაქზე.
ჰოლანდიელები ვარაუდობდნენ ელვისებური დარტყმით მოესპოთ
აჩეს მოსახლეობის წინააღმდეგობა და მოკლე დროში დაემონებიათ
იგი. მაგრამ კოლონიზატორები სასტიკად მოტყუვდნენ ანგარიშში.
ისინი წააწყდნენ გმირულ წინააღმდეგობას. მხოლოდ 1873 წლის
დასასრულისათვის, ახალი დესანტის გადასხმისა და ხანგრძლივი

¹ Новая история стран Зарубежного Востока, М., 1952, т. 2, гл. 223.

სისხლიანი ბრძოლების შემდეგ, მოახერხეს მათ სასულთნოს სატახტო ქალაქის დაქვერება. მართალია, 1874 წელს პოლანდიელებმა „დიდი აჩე“ პოლანდიის სამფლობელოდ გამოაცხადეს, მაგრამ ეს როდი ნიშნავდა ნამდვილად მის დამორჩილებას. აჩეს მოსახლეობამ ახალი ძალით გაშალა ბრძოლა დამპყრობლების წინააღმდეგ. ამ ბრძოლამ მიიღო ქეშმარიტად სხალხო პარტიზანული ომის ხასიათი. მას სათავეში ჩაუდგნენ ტომთა ბელადები და მუსლიმანი მქადაგებლები. ხუთი წელიწადი დასჭირდათ პოლანდიელ კოლონიზატორებს იმისათვის, რომ დაუფლებოდნენ აჩეს სასულთნოს ზღვისპირა რაიონებს.

მაგრამ აჩეს მოსახლეობა ამის შემდეგაც განაგრძობდა გმირულ წინააღმდეგობას. ძალზე ძვირად დაუჯდათ პოლანდიელ მტაცებლებს ეს კოლონიური ომი. 90-იანი წლების დასაწყისისათვის აღნიშნული ომის ხარჯებმა 200 მილიონ გულდენამდე მიაღწია. რაკი უშუალოდ იარაღის შეშევებით ვერ შეძლეს სამშობლოს გმირ დამცველთა წინააღმდეგობის დაძლევა, პოლანდიელმა კოლონიზატორებმა მოსყიდვის ტაქტიკას მიმართეს. მათ სულთნის ვასალ მსხვილ ფეოდალებს აღუთქვეს თავიანთი სამფლობელოების მემკვიდრეობითი უფლებების შენარჩუნება და „საზემო“ ვალდებულება აიღეს პატივი ეყათ სასულთნოს მუსლიმანი მოსახლეობის ძველი ადათებისა და ტრადიციებისათვის. მართალია, ამ ტაქტიკამ გაკრა. აჩეს მოსახლეობის განმათავისუფლებელი ბრძოლის ერთიანი ფრონტი დაირღვა, ფეოდალთა დიდი ნაწილი კოლონიზატორთა მხარეზე გადავიდა, მაგრამ აჩეს მოსახლეობა მაინც ორი ათეული წლის მანძილზე განაგრძობდა უთანასწორო ბრძოლას და დიდ ზიანს აყენებდა დამპყრობლებს. მხოლოდ 1903 წელს შეძლეს პოლანდიელებმა სრული გამარჯვების მოპოვება და აჩეს სასულთნოში სამხედრო-საოკუპაციო რეჟიმის დაწესება.

აჩეს სასულთნოს დაპყრობისათვის წარმოებული ომის პარალელურად პოლანდიელმა კოლონიზატორებმა XIX ს-ის 90-იანი წლებიდან დაიწყეს ინდონეზიის სხვა რაიონების სრული შემოერთება. ამ დროისათვის ინდონეზიაში შემორჩენილი იყო 300-მდე ფეოდალური სამთავრო, რომლებიც ფორმალურად ცნობდნენ კოლონიზატორთა ხელისუფლებას, ფაქტიურად კი შინაგან საქმეებში მნიშვნელოვანი დამოუკიდებლობით სარგებლობდნენ. მუქარის, შანტაჟის, მოსყიდვისა და იარაღის გამოყენებით პოლანდიელებმა მოახერხეს მათი დამორჩილება. ბევრი სულთანი და ფეოდალი მმართველი თავიდან მოიშორეს, პენსიაზე გადაიყვანეს და მათ ნაცვლად კოლონიური ხელისუფლების წარმომადგენლები დანიშნეს. დანარჩენებს

შედარებით უფრო დიდებს, რომლებიც დატოვეს თავიანთ მემკვიდრეობით უფლებებში, ხელი მოაწერინეს სამი პუნქტისაგან შემდგარ განცხადებაზე, რომლითაც ისინი ცნობდნენ პოლანდიელთა ბატონობას, ვალდებულებას იღებდნენ არ ჰქონოდათ რაიმე ურთიერთობა უცხო სახელმწიფოებთან და შეესრულებიათ პოლანდიელ მოხელეთა ყველა განკარგულება. 10 წლის განმავლობაში წარმოებდა აღნიშნული ტერიტორიების დამორჩილება და სათანადო „განცხადებაზე“ ხელმოწერა. კოლონიზატორებისათვის იგი არ ჩატარებულა უმტკივნეულოდ და იოლ ფორმებში. სულავესზე. ბალზე და ზოგიერთ სხვა კუნძულზე მას მოჰყვა მოსახლეობის მღელვარება და აჯანყებები, მაგრამ მხეცურად იქნა ჩახშობილი ისინი კოლონიზატორების მიერ.

ინდონეზიის კოლონიური ექსპლოატაცია და მისი შედეგები.

XIX საუკუნის 80-იანი წლებიდან თითქმის მთელი ინდონეზია პოლანდიის კოლონიური ძარცვის ობიექტი გახდა¹. მაგრამ პოლანდია შედარებით პატარა იმპერიალისტური სახელმწიფო იყო იმისათვის, რომ თავისი ვრცელი კოლონიური სამფლობელოები მონოპოლიურად აეთვისებია და დაეცვა დიდ ონავართა ხარბი თავალებისაგან. პოლანდიელი კოლონიზატორების ბატონობა ინდონეზიაზე შენარჩუნებულ იქნა იმ მძაფრი იმპერიალისტური წინააღმდეგობის წყალობით, რომელიც არსებობდა დიდ იმპერიალისტურ მტაცებლებს შორის. მაგრამ რაკი ინდონეზიის სრული ეკონომიური ექსპანსია პოლანდიის ბურჟუაზიას არ შეეძლო. იგი იძულებული იყო ხელი აეღო ასეთ განზრახვაზე და სხვა იმპერიალისტური სახელმწიფოებიც ჩაება ამ საქმეში. იგი იძულებული გახდა ისეთი დარგების მონოპოლიურ ექსპლოატაციასეც კი განეცხადებია უარი, როგორიც იყო ქვანახშირის, ნავთობის, ფერადი ლითონებისა და სხვა წიაღისეულის მოპოვება. 1905 წელს პოლანდიის მთავრობამ გააუქმა უცხოური კომპანიების საქმიანობაზე დაწესებული ყოველგვარი შეზღუდვები და არსებითად „ღია კარების“ პოლიტიკაზე აიღო გეზი.

უცხოურმა კაპიტალმა კარგად გამოიყენა მისი საქმიანობისათვის შექმნილი ხელსაყრელი პირობები და ხელი მიჰყო ინდონეზიის მრავალფეროვანი სიმდიდრეების ექსპლოატაციას. ამ ხელსაყრელი პირობებით ყველაზე მეტად ისარგებლა ძლიერმა და სათანადო გამოცდილების მქონე ინგლისურმა კაპიტალმა. რომელმაც შეაღწია

¹ გარდა ახალი გვინეისა, რომელიც ინგლისმა და გერმანიამ გაინაწილეს, ჩრდილო კალიმანტანისა (ბორნეო), სადაც ინგლისელებმა მოაიკიდეს ფეხი და თიშორისა, სადაც პორტუგალიელებმა შეინარჩუნეს ბატონობა.

ინდონეზიის ეკონომიკის ყველა მნიშვნელოვან დარგში. XX საუკუნის დასაწყისისათვის ინგლისი ეკონომიურ-ფინანსური თვალსაზრისით ჰოლანდიის ინდონეზიის კეშმარიტი თანამფლობელი გახდა. ინგლისური კაპიტალი ბატონდება ინდონეზიის საგარეო ვაჭრობაში, საზღვაო საქმესა და წიაღისეულის ექსპლოატაციაში. მთამადნეულის, კერძოდ ნავთობისა და კალის მოპოვებაში ინგლისური და ჰოლანდიური კაპიტალი მკიდრო თანამშრომლობას ამყარებს ერთმანეთთან, რაც გარეგნულად თავს იჩენს ინგლის-ჰოლანდიის შერეული კომპანიების შექმნით. მაგალითად, 1907 წელს ჰოლანდიის სამეფო კომპანია („როიალ დატჩ“) უერთდება ნავთობის ინგლისურ კომპანიას („შელი“), რის ბაზაზედაც იქმნება ახალი მძლავრი ტრესტი „როიალ დატჩ შელი“, რომელიც ნავთობის ერთ-ერთ უდიდეს მონოპოლიურ გაერთიანებად იქცევა მსოფლიოში.

უცხოურმა და ჰოლანდიურმა კაპიტალმა „მოღვაწეობის“ ძირითად ბაზად კუნძული იავა გაიხადეს. გარდა დამუშავებითი მრეწველობისა, ტრანსპორტისა და წიაღისეულის მოპოვებისა ამ კუნძულის სოფლის მეურნეობა გახდა კერძო კაპიტალის დაბანდების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი სფერო. ზედიზედ იქმნება ათეულობით მსხვილი პლანტაციები სპეციალურ-ტექნიკური და ტროპიკული კულტურების — შაქრის ლერწმის, თამბაქოს, ყავის, ჩაის, ქინაქინის ხის გასაშენებლად. XX საუკუნიდან ამ კულტურების პლანტაციებს მიემატა კაუჩუკის ხის პლანტაციები (სამხრეთ აღმოსავლეთ აზიიდან და ბრაზილიიდან იქნა შემოტანილი). მალე კაუჩუკი ინდონეზიის ექსპორტის მნიშვნელოვანი საგანი გახდა.

უცხოური და ჰოლანდიური კაპიტალი გარე სამფლობელოებისკენაც გაეშურა და იქაც წარმატებით დაიწყო ეკონომიური ექსპანსია. სუმატრაზე, სულავესზე, კალიმანტანზე. მოლუკის კუნძულებზე და სხვა ადგილებში იგი დაეუფლა ათეულ ხელსაყრელ საკონცესიო გარიგებას. ამ კონცესიების დიდი ნაწილი სოფლის მეურნეობაზე მოდიოდა. სულტნებმა და სხვა თვითმმართველი ტერიტორიების მმართველებმა, რომლებიც დაინტერესებული იყვნენ ფულადი სახსრების შეგროვებით და ეკონომიური ათვისებით, თითქმის მუქთად დაუთმეს უცხოური კაპიტალის საქმოსნებს საუკეთესო მიწების დიდი მასივები, ისიც ზღვისა და მდინარეების გასწვრივ. გარე სამფლობელოების მზარდი ეკონომიური ექსპლოატაციის მაჩვენებელი იყო მისი წილის მკვეთრი გადიდება ინდონეზიის ექსპორტში. 1900 წელს გარე სამფლობელოების წილი ექსპორტში უდრიდა 30%-ს. 1914 წელს კი იგი 50%-მდე გადიდა.

ინდონეზიის იმპერიალისტური ექსპლოატაცია ჰოლანდიური და

„თანამფლობელი“ უცხოური კაპიტალის მიერ წარმოდგენდა იმ „იდილიურ“ პროცესს, რომელიც ასე კლასიკურად აქვს აღწერილი კ. მარქსს „კაპიტალის“ I ტომის სათანადო თავში. ინდონეზიელი ხალხის ეროვნული რესურსების გაჩანაგება და მკვიდრი მოსახლეობის მტაცებლური ექსპლოატაციი ის აღმაშფოთებელი ბოროტმოქმედება იყო, რომლითაც აღინიშნა მისი პარკაში ინდონეზიის მიწა-წყალზე. სარფიანი დაბანდებით ასეულ მილიონობით ამერიკული დოლარი ზემოგების მიღება და მისი მსხვილი მონოპოლიური კომპანიების აქციების მფლობელთა ხელში გადასვლა იზიდავდა უცხოურ კაპიტალს ინდონეზიაში.

„იმპერიალისტებისათვის ინდონეზია ამ დროისათვის გადაიქცა „სამოთხის კუთხედ“, რომლის მსგავსი არსად იყო დედამიწაზე“. — ასე შეაფასა ინდონეზიის ახლანდელმა პრეზიდენტმა სუკარნომ საერთაშორისო კაპიტალის საქმიანობის პირობები ინდონეზიაში¹. შეუჩერებელი ზრდა ექსპორტისა, რომელიც უმთავრესად ნედლეულზე მოდიოდა, ნათელყოფს. თუ რა სწრაფად იზრდებოდა ინდონეზიიდან ამოქაჩული ზემოგების გაზიდვა ჰოლანდიაში. ინგლისსა და სხვა ქვეყნებში. სუკარნოს მიერ მოტანილი ცნობებით XIX საუკუნის 80-იან წლებში ინდონეზიის ექსპორტის ღირებულება 25 მილიონი გულდენით აღემატებოდა იმპორტს. 90-იან წლებში ეს სხვაობა 36 მილიონამდე გადიდდა. 1910 წელს კი მან 145 მილიონ გულდენს გადააჭარბა².

საერთაშორისო კაპიტალის მტაცებლურმა ექსპლოატაციამ დიდი უბედურება მოუტანა ინდონეზიის მშრომელ მოსახლეობას. კოლონიურმა ხელისუფლებამ გზებისა და ხიდების მშენებლობის საჭიროების გამო მასობრივად მიმართა იძულებით შრომითს ბეგარას, რის სიმძიმეც მშრომელებს დააწვათ მხრებზე. ინდონეზიელმა გლეხობამ დაკარგა სარწყავ-დასამუშავებელი მიწების საგრძნობი ნაწილი და იგი უცხოური მონოპოლიების, ვაჭარ-მეცაზმეთა და კოლონიური ხელისუფლების ხელში გადავიდა. ამას თან დაერთო მეცაზმეთა და მემამულეთა კაბალა, სათემო მიწათმფლობელობის დაშლა. კოლონიური ხელისუფლების მოხელეთა თვითნებობა და სრული უუფლებობა. XX საუკუნის დასაწყისისათვის გლეხობის უმრავლესობა სავსებით გაიძარცვა, გაპარტახდა და კაბალურ მოზიარედ. მოჯამაგირედ და პლანტაციურ მეურნეობათა ყულად იქცა. გლეხობას უმოწყალოდ ძარცვავენ უცხოური კაპიტალის საქმოსნები. კოლონიური ადმინის-

¹ Сукарно, Индонезия обвиняет ..., М., 1956, გვ. 48.

² იქვე, გვ. 47.

ტრაცია, მემამულეები და კულაკი მევახშეები. როგორც იავაზე, ისე გარე სამფლობელოებში ფეოდალური ექსპლუატაცია გადახლართული იყო კაპიტალისტური ექსპლუატაციის ფორმებთან.

მასობრივი უმუშევრობა. გადამდები სენის საყოველთაო გავრცელება, მუდმივი შიმშილობა, ბავშვთა დიდი სიკვდილიანობა, სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობის დაბალი დონე... ასეთი იყო ინდონეზიის სოფლის ყოფა XIX საუკუნის მიწურულსა და XX საუკუნის დასაწყისში. განსაკუთრებით მძიმე იყო ჰოლანდიელ და უცხოელ პლანტატორთა პლანტაციებში მომუშავე ყულების მდგომარეობა. პირველ რიგში ეს ითქმის გარე სამფლობელოების პლანტაციებზე. აქ მასობრივად იყენებდნენ ჩინეთიდან და იავიდან მოყვანილ მუშებს. მათ შეგროვებას და კაბალურ დაკონტრაქტებას აწარმოებდნენ სპეციალური შემგროვებელი სააგენტოები. ძალა, დაპირებები, ვერაგობა, — აი რა მეთოდებით აწარმოებდნენ ისინი ყულების შეგროვებას და პლანტაციებში გაგზავნას. ასეთი კატეგორიის მუშების მდგომარეობა კიდევ უფრო მძიმე იყო. ვიდრე ასამის ჩაის პლანტაციებში სამუშაოდ დაკონტრაქტებული ინდოელი მშრომელებისა. ყული მუშები პლანტაციების ადმინისტრაციის — ზედამხედველთა, პოლიციის აგენტთა, მუშახელის შემგროვებელთა აღვირახსნილი თვითნებობის ობიექტს წარმოადგენდნენ. ისინი ცხოვრობდნენ მავთულხლართებით შემოვლებულ ბარაკებში. რომლებიც მოკლებული იყვნენ ცხოვრებისათვის საჭირო ელემენტარულ მოთხოვნებს. ეს ბარაკები არსებითად საკონცენტრაციო ბანაკებს წარმოადგენდნენ, სადაც ისეთი წესები იყო შემოღებული, როგორც ბანაკების ტუსალებისათვის. მცირეოდენი უკმაყოფილების ან გაქცევის ცდის შემთხვევებში ყულებს სასტიკად სჯიდნენ და ხშირად სიცოცხლესაც კი ასალმებდნენ. ჰოლანდიელი კოლონიზატორები იძულების მათ ხელში არსებული საშუალებებით თანამედროვე მონათმფლობელ პლანტატორებს ედგნენ მტკიცე ბურჯად. მათ სპეციალური „ორდონანსებიც“ კი გამოაქვეყნეს. სადაც ზუსტად იყო რეგლამენტირებული ყულების ყოფა-ცხოვრება და აგრეთვე გათვალისწინებული იყო მათი დასჯის დრაკონისებული წესები.

სუკარნომ კოლონიური სასამართლოს წინაშე წარმოთქმულ დასაცავ სიტყვაში მრავალი კონკრეტული საბუთის მოშველიებით ფარდა ჩამოხადა ჰოლანდიელთა კოლონიური პოლიტიკის არსს და ნათელყო მისი აუტანელი ხასიათი. თვით ჰოლანდიელების მონაცემებით, ამბობდა იგი, იაველთა მდგომარეობა, გარდა არისტოკრატიისა და მაღალი მოხელეებისა, ოდნავადაც არ გაუმჯობესებულა, მშრომელები კი ცხოვრობენ პრინციპის — „დღეს ვკამოთ, ხვალ —

აჩა“ მიხედვით¹. ამ მხრივ, ამბობს იგი სხვა ადგილას, 1870 წლიდან არაერთარი ცვლილება არ მომხდარა. ახალმა იმპერიალიზმმა შეცვალა ძველი იმპერიალიზმი. შეიცვალა ექსპლოატაციის ფორმები, ინდონეზიის გამოფიტვა და მშრომელთა გადატაცება ჯი ხელუხლებლად დარჩა².

ინდონეზიის მშრომელმა მოსახლეობამ, კერძოდ, გლეხობამ ორმაგი ექსპლოატაციის მძიმე კაბალას უპასუხა მასობრივი მღელვარებით და სტიქიური აჯანყებებით. ასეთ აჯანყებებს უმთავრესად იავაზე ჰქონდა ადგილი. 1888 წელს აჯანყდა დასავლეთი იავის გლეხობა, უფრო გვიან კი სამინის ხელმძღვანელობით იარაღს მოკიდეს ხელი რემბანგის პროვინციის (ცენტრალური იავა) გლეხებმა. პოლანდიელმა კოლონიზატორებმა სისხლში ჩაახშვეს ეს აჯანყებები. ხელისუფლების სასტიკი რეპრესიების მიუხედავად გლეხთა მოძრაობა ახალი ძალით გაიშალა XX საუკუნის დასაწყისიდან. ხელმძღვანელი როლი ამ პერიოდის მოძრაობაშიაც სამინსა და მის მიმდევრებს ეკუთვნოდათ. მოძრაობის ძირითადი ბაზა ისევ რემბანგის პროვინცია იყო. გლეხებმა დაიწყეს მიწების ხელში ჩაგდება და კოლონიური მოხელეებისათვის ანგარიშის გასწორება. პოლანდიელმა კოლონიზატორებმა ძლივს მოახერხეს გლეხთა მოძრაობის განადგურება და „წესიერების“ აღდგენა მოძრაობის რაიონებში.

თუმცა პოლანდიის ბურჟუაზია სასტიკად გაუსწორდა გლეხთა მოძრაობას და გააძლიერა პოლიციური ტერორი კოლონიური კაბალის ინტენსიფიკაციით გამოწვეული უკმაყოფილების ჩასაქრობად, მაგრამ იგი იძულებული იყო სხვა ზომებზეც ეფიქრა და ახალ მღელვარებათა თავიდან ასაცილებლად კოლონიური ქვეშევრდომებისადმი „მამობრივი ზრუნვაც“ გამოეჩინა. სინამდვილეში პოლანდიის სამრეწველო და სავაჭრო კაპიტალის ინტერესები ახალ ვითარებაში მოითხოვდა მორიგ ცვლილებებს კოლონიური ექსპლოატაციის ფორმებში. საჭირო იყო ზოგიერთი ზედამხედველი რეფორმის გატარება ადმინისტრაციულ, საყოფაცხოვრებო. კულტურისა და თვით საადგილმამულო დარგებში. მას თავიდან უნდა აეცდინა გლეხთა მორიგი აჯანყებები, უფრო მოქნილი გაეხადა კოლონიური მმართველობა და შეექმნა მტკიცე სოციალური საყრდენი. დაბოლოს. საჭირო იყო სამედიცინო ზომების მიღება ყვავილისა და სხვა გადამდებ ავადმყოფობათა წინააღმდეგ. რაც მუსრს ავლებდა დაკონტრაქტებულ ყულებს და სხვა კატეგორიის მშრომელებს. საჭირო იყო ინ-

¹ С у к а р ш о, დასახ. ნაშრ., გვ. 49.

² იქვე, გვ. 186.

დონეზიელ საიმედო პირთათვის განათლების მიცემა მმართველობაში მათი მიზიდვის მიზნით და სხვ.

პირველი ასეთი ღონისძიება, თითქოს და, გლეხებს ესარჩლებოდა და იცავდა მათ ხელში შენარჩუნებულ მიწებს სრული განთავისაგან. ამ მიზნით გამოიცა კანონი, რომელიც კრძალავდა მიწის კრედიტორთა და მსხვილ მოიჯარადრეთა ხელში გადასვლას. ამას მოჰყვა სკოლების ქსელის რამდენადმე გაფართოება. იმ სკოლებში, სადაც სწავლება ჰოლანდიურ ენაზე სწარმოებდა, უფრო მეტი რაოდენობით იღებდნენ ინდონეზიელი პრივილეგიური წრეების შვილებს. გაიხსნა რამდენიმე სკოლა მკვიდრთაგან ექიმების მოსამზადებლად.

1903 წელს მიღებულ იქნა კანონი ადმინისტრაციის დეცენტრალიზაციის შესახებ. პროვინციების (რეზიდენციების) ადმინისტრაცია, რომელთაც ევროპელი რეზიდენტები ედგნენ სათავეში, ლეზულობდა მნიშვნელოვან დამოუკიდებელ უფლებებს. რეზიდენტებთან შეიქმნა „სათათბირო საბჭოები“. რომელთა ნაწილსაც ირჩევდნენ ევროპელი ამომრჩევლები. გაფართოვდა მკვიდრთა მიზიდვა კოლონიური ადმინისტრაციის ძირეულ რგოლებში: განმტკიცდა მკვიდრ რეგენტთა უფლებები; გაიხსნა რამდენიმე სკოლა ლოიალურად განწყობილ მკვიდრთაგან კოლონიური აპარატისათვის მცოდნე მოხელეთა მოსამზადებლად.

რამდენადმე შემცირდა სახელმწიფო შრომითი ბეგარა კუნძულ იავაზე (თუმცა იგი შეცვალა ფულადმა გადასახადმა). მაგრამ გზების წესრიგში მოყვანა, საფოსტო სამსახური ისევ გლეხების შრომით ვალდებულებად დარჩა.

აღნიშნული ღონისძიებები, რაგინდ „ეთიკური“ მოსაზრებებითაც არ უნდა ყოფილიყო შეგულიანებული, ოდნავაც არ ასუსტებდა კოლონიური ჩაგვრის სიმძიმეს, არ აუმჯობესებდა მკვიდრი მოსახლეობის დაბალი ფენების ცხოვრების დონეს და არ ამყარებდნენ ზავს კოლონიზატორებსა და მათ ინდონეზიელ კოლონიურ მონებს შორის. აღნიშნულ ღონისძიებათა შედეგად, როგორც მოსალოდნელი იყო, მხოლოდ ჰოლანდიელმა კოლონიზატორებმა და საერთაშორისო მონოპოლიური გაერთიანებების მაგნატებმა ნახეს სარგებელი, რომლებმაც გააძლიერეს ინდონეზიის კოლონიური ექსპლუატაცია. გლეხთა ახალი აჯანყებები იავაზე, აჩეს ტერიტორიაზე და სხვაგან ჰოლანდიელთა (ამ ღონისძიებებისადმი) მშრომელთა პასუხს წარმოადგენდა.

ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ჩასახვა და განვითარება.

ინდონეზიელი ხალხის თავისთავადი ისტორიული განვითარების პროცესი დაარღვია უცხოელი კოლონიზატორების უხეშმა ჩარევამ მათ შინაგან ცხოვრებაში. ჰოლანდიელ დამპყრობელთა კოლონიურმა ძარცვა-გლეჯამ ძირშივე ჩაახშო ახალი საზოგადოებრივი ცხოვრების ის ყლორტები, რამაც თავი იჩინა ინდონეზიაში ახალი საუკუნის დასაწყისისათვის. კოლონიზატორთა მთელი „ეკონომიური პოლიტიკა“, რომლის დედაარსს ქვეყნის ნედლეულის მაქსიმალური გატანა და კაპიტალისტური მრეწველობის ნაწარმით ინდონეზიის ბაზრის ავსება შეადგენდა. კატასტროფულად მოქმედებს ადგილობრივ ხელოსნობასა და შინამრეწველობაზე. იგი აძევებს ადგილობრივი ბაზრიდან (რომლის ტევადობა უკიდურესად მცირდება) ინდონეზიური შრომის მრავალფეროვან პროდუქციას და ისევე გამანადგურებლად მოქმედებს მის სამეურნეო ცხოვრებაზე. როგორც ჩინეთში, ინდოეთში და სხვაგან. მისი უშუალო შედეგებია წინაკაპიტალისტური ფორმების შენარჩუნება და საწარმოო ძალე-ბის ერთ წერტილზე გაყინვა.

მაგრამ ჰოლანდიელთა მტაცებლური კოლონიური პოლიტიკის ისტორიულად ობიექტური შედეგი, განსაკუთრებით XIX—XX საუკუნეების მიჯნაზე, მაინც იყო კაპიტალისტური წარმოების წესისა და შესაბამისი ურთიერთობის თანდათანობით განვითარება. საკუთარი ინტერესებიდან გამომდინარე მოსაზრებებით კოლონიზატორები იძულებული არიან იავასა და ინდონეზიის სხვა ადგილებში ააგონ სარემონტო სახელოსნოები, გაიყვანონ რკინიგზები. გაათავონ ნავსადგურები, მოაწყონ ადგილზე ნედლეულის პირველადი გადამუშავება და აამუშაონ ცალკეული საფეიქრო საწარმოები. უცხოური კაპიტალის მფლობელებთან ერთად ადგილობრივი ბურჟუაზიაც იწყებს კაპიტალის დაბანდებას წვრილი და საშუალო ტიპის საწარმოების მშენებლობაზე. ახალმა მოვლენებმა ეკონომიურ ცხოვრებასა და სოციალურ ყოფაში უფრო მკაფიოდ იავაზე იჩინა თავი. იქ შეიქმნა პირობები ეროვნული ბურჟუაზიისა და ეროვნული ინტელიგენციის ჩამოყალიბებისათვის.

ამ სოციალურ-ეკონომიური ძვრების შედეგად, რომელიც შემზადდა ინდონეზიის ხალხის ცხოვრებაში. XX საუკუნის დასაწყისში ინდონეზიის ხალხთა ყველაზე უფრო მოწინავე, იაველი ხალხი იქცა ჩამოყალიბების პროცესში მყოფი ერის ძირითად ბირთვად. მაგრამ იაველებთან ერთად კომპონენტების როლი ამ საქმეში ითამაშეს კ-ლ იავის სხვა ეროვნებებმაც, კერძოდ სუნდა-

ნეზებმა (კუნძულ იავის დასავლეთ ნაწილის მოსახლეობის უმრავლესობა) და მადურებმა (კ-ლ მადურის და იავის აღმოსავლეთ ნაწილის მცხოვრებლები). ტერიტორიის ერთობა, ერთიანი ფსიქიკური წყობა და ისტორიულ-კულტურული ტრადიციები. რაც კულტურულ ერთიანობაში გამოვლინდა, ღაბოლოს, ეკონომიური ცხოვრების ერთიანობის ჩამოყალიბება წარმოადგენდა იმ საფუძველს, რომელსაც ემყარებოდა იაველი ხალხის ერთად ფორმირების პროცესი. XX საუკუნის დასაწყისში კ-ლ იავის მოსახლეობას ჯერ კიდევ არ გააჩნდა ერთად ფორმირებისათვის საჭირო ერთ-ერთი კომპონენტი, ერთიანი ენა. მაგრამ თანდათანობით საერთო ენის როლი მოიპოვა მაღალიურმა ენამ, რომელიც გასაგები ხდება იავის ეკონომიურად მოწინავე რაიონების მოსახლეობის უმრავლესობისა და სხვა კუნძულების მოსახლეობის ნაწილისათვის.

ეროვნული თვითშეგნებისა და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის იდეების მატარებლად და მქადაგებლად გამოვიდა ეროპულად აღზრდილი, პრივილეგიური მოხელეებისა და გაჩანაგებული თავადაზნაურობის ოჯახებიდან გამოსული იავეური ინტელიგენცია. კუნძული იავა. როგორც ეკონომიურად, პოლიტიკურად და კულტურულად ყველაზე უფრო განვითარებული ნაწილი ინდონეზიისა, გახდა ეროვნული თვითშეგნებისა და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის თავდაპირველი კერა. ამ კუნძულის პროგრესული იავეური ინტელიგენციის რიგებიდან გამოვიდნენ ეროვნულ-განმათავისუფლებელი იდეების პირველი მქადაგებლები. პატრიოტული სულის დამწერგავნი მოსახლეობის ფართო ფენებში. აქ ჩაეყარა საფუძველი ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას. რომელიც შემდეგში ინდონეზიის სხვა კუნძულებზეც გავრცელდა.

ინდონეზიელი ხალხის ყოფაში მომხდარი ძვრების შედეგად აღმოცენებულ ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას სერიოზული ბიძგი მისცა რუსეთ-იაპონიის ომმა და რუსეთის პირველმა ბურჟუაზიულ-დემოკრატიულმა რევოლუციამ. რუსეთის რევოლუციის ცხოველმყოფელი ზეგავლენის შედეგად იავის მოწინავე ინტელიგენციის რიგებში წარმოიშვა მიდრეკილება ერთიანი ეროვნული ორგანიზაციის შესაქმნელად. იავის ახალგაზრდობის გაერთიანებისა და მოსახლეობის დაბალ ფენებთან კავშირის დამყარების ენერგიულ მქადაგებლად გამოვიდა იაველი ექიმი სულირო ხუსოდო. ასევე უნდა აღინიშნოს პირველი ახალგაზრდა იაველი ქალის, ქალთა თანასწორუფლებიანობისათვის ენერგიული მებრძოლის, პროგრესული საზოგადო მოღვაწის აჩენტ კატრინის დამსახურება.

1908 წელს ჯაკარტაში შეიქმნა პირველი ეროვნული პროგრესუ-

ლი ორგანიზაცია „ბუდი უტომი“ („უმაღლესი მისწრაფება“), რომელიც აერთიანებდა იაფურ არისტოკრატიას, მოხელეებსა და ინტელიგენციას. ეს იყო არსებითად კულტურულ-საგანმანათლებლო ორგანიზაცია, რომელიც უაყოფდა რევოლუციურ ბრძოლას და „მორალური“ და „ლეგალური“ მეთოდებით მოქმედებდა. „ბუდი უტომის“ დამსახურება იმაში მდგომარეობდა, რომ იგი ისწრაფოდა მასების კულტურულ აღზრდას, ქადაგებდა საერთო იაფურ იდეებს და ეწეოდა მალაიური ენის პროპაგანდას. „ბუდი უტომის“ დაარსებამ და მის მიერ წარმოებულმა კულტურულ-საგანმანათლებლო, პატრიოტულმა საქმიანობამ დადებითი როლი შეასრულა. მან საფუძველი ჩაუყარა იაფის მოსახლეობის ფართო ფენების გაერთიანებას ეროვნულ-განმათავისუფლებელი საქმის გარშემო.

1912 წელს სემარაგში ედუარდ დაუესდეკერმა ჩამოაყალიბა ინდური პარტია (შემდგომი ეროვნული ინდური პარტია). იგი იცავდა ე. წ. „ინდო-ევროპელების“ (შერეული ქორწინებით დედათ ინდონეზიელი, მამით ჰოლანდიელი) ინტერესებს.

ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის შემდგომი განვითარების (ჩინეთის 1911—1912 წწ. რევოლუციის გავლენით) მაჩვენებელი იყო მოძრაობის გავრცელება გარე სამფლობელოებში და „სარეკატ ისლამის“ („ისლამის კავშირის“) აღმოცენება. იგი გამოხატავდა ეროვნული სავაჭრო-სამრეწველო ბურჟუაზიისა და ეროვნული ინტელიგენციის ინტერესებს. იგი მოითხოვდა ინდონეზიის ეკონომიური განვითარების დაჩქარებას. მოსახლეობის განათლებისა და მატერიალური კეთილდღეობის ამაღლებას, მუსლიმანური რელიგიის დაცვას და ა. შ. კავშირის სათავეში იდგა ჰოლანდიის ერთ-ერთი სავაჭრო ფირმის ყოფილი მოხელე ჩოკროამინოტო.

1913 წლის 26 იანვარს სურაბაიში გაიხსნა „სარეკატ ისლამის“ პირველი კონგრესი. კავშირის ლიდერმა თავის სიტყვაში ხაზი გაუსვა ამ ორგანიზაციის ლიბერალურ-ბურჟუაზიულ ხასიათს. „სარეკატ ისლამი“, აღნიშნა მან. არ არის პოლიტიკური ორგანიზაცია. არ არის ისეთი პარტია. რომელიც ისწრაფვის რევოლუციისაკენ. ჩვენ ლოიალური ვართ ხელისუფლებისადმი და კმაყოფილი -- ჰოლანდიელთა მმართველობისა. ჩვენ არ გვინდა აურზაური. ბრძოლა... „სარეკატ ისლამის“ ხელმძღვანელობის აღნიშნული სულისკვეთების მიუხედავად, ამ ორგანიზაციის შექმნა მაინც მნიშვნელოვანი პოლიტიკური მოვლენა იყო ინდონეზიელი ხალხის ცხოვრებაში. ეს ორგანიზაცია გახდა ხალხის ფართო ფენების გაერთიანებისა და პატ-

რიოტულად აღზრდის სერიოზული კერა. შემთხვევითი არ ყოფილა ის გარემოება, რომ სულ მოკლე დროში ამ ორგანიზაციის რიგებში რამდენიმე ათეული ათასი ინდონეზიელი იყო გაერთიანებული.

ვ. ი. ლენინმა, რომელიც უდიდესი ყურადღებით ადევნებდა თვალყურს აღმოსავლეთის ხალხთა გამოღვიძების პროცესს, ცნობილ წერილში „აზიის გამოღვიძება“ (1913 წელს არის დაწერილი) დადებითად შეაფასა ინდონეზიელი ხალხის რიგებში ფეხმოკიდებული განმათავისუფლებელი მოძრაობა და აღნიშნა მისი განვითარების გარდუვალობა მომავალში.

„საინტერესო ის არის, რომ რევოლუციურ-დემოკრატიული მოძრაობა, — წერდა ლენინი, — მოედო ახლა ჰოლანდიის ინდოეთსაც, კუნძულ იავასაც და ჰოლანდიის სხვა კოლონიებსაც, რომელთა მოსახლეობა 40 მილიონს აღწევს.

ამ დემოკრატიულ მოძრაობაში ჩაბმული არიან, ჯერ ერთი, იავის მასები, რომლებშიც თავი იჩინა ნაციონალისტურმა მოძრაობამ ისლამის დროშით, მეორე, კაპიტალიზმმა შექმნა ადგილობრივი ინტელიგენცია აკლიმატიზირებულ ევროპელთაგან, რომლებიც იცავენ ჰოლანდიის ინდოეთის დამოუკიდებლობას, მესამე. იავასა და სხვა კუნძულების საკმაოდ მნიშვნელოვანმა ჩინურმა მოსახლეობამ რევოლუციური მოძრაობა გადმოიტანა თავის სამშობლოდან“¹.

„იწყება წინარევოლუციური პერიოდის ჩვეულებრივი მოვლენები: განსაცვიფრებელი სისწრაფით ჩნდებიან კავშირები და პარტიები. მთავრობა კრძალავს მათ, რითაც მეტ გაბოროტებას და მოძრაობის ახალ ზრდას იწვევს. ასე, მაგალითად, ამასწინათ ჰოლანდიის მთავრობამ დაშალა „ინდოეთის პარტია“ იმის გამო, რომ მის წესდებასა და პროგრამაში ლაპარაკი იყო დამოუკიდებლობისადმი მისწრაფების შესახებ. ჰოლანდიელმა „დერეჟიმორდებმა“... ეს მიიჩნიეს ჰოლანდიისაგან გამოყოფის დანაშაულებრივ მისწრაფებად! დაშლილი პარტია, რა თქმა უნდა, აღსდგა სხვა სახელწოდებით.

იავაზე წარმოიშვა ადგილობრივ მკვიდრთა ნაციონალური კავშირი, რომელშიაც გაერთიანებულია უკვე 80000 წევრი და რომელიც აწყობს მასობრივ მიტინგებს. დემოკრატიული მოძრაობა შეუკავებლად იზრდება“².

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 19, გვ. 79.

² იქვე, გვ. 80.

ინდონეზია პირველი
მსოფლიო ომის
წლებში.

მსოფლიო იმპერიალისტური ომის აღმოცენებამ თავისი დადი დაასვა როგორც პოლანდიას, ისე მის კოლონიას. ომმა ძალზე გაართულა ინდონეზიის კავშირ-ურთიერთობა მსოფლიო ბაზართან, პირველ რიგში კი ევროპის ქვეყნებთან. მკვეთრად შემცირდა პოლანდიის და ინგლისის საქონლის იმპორტი ინდონეზიის ბაზარზე და შესატყვისად ინდონეზიის ნედლეულისა და სურსათ-სანაწავის ექსპორტი საზღვარგარეთ. ამის შედეგად შეიკვეცა პლანტაციური კულტურათა ნათესი ფართობი, გაიზარდა ფასები კაპიტალისტური ქვეყნებიდან შეზიდულ სამრეწველო საქონელზე და კიდევ უფრო გაუარესდა გლეხებისა და მუშების ისედაც მათხოვრული ცხოვრების დონე.

ყოველივე ამან აუტანელი გახადა კოლონიური კაბალა. ფეოდალურ-შემამულური ჩაგვრა და მძლავრი ბიძგი მისცა უკმაყოფილების გამომწვევებს, მასების რევოლუციურ მოძრაობას. უკვე 1914 წელს იავისა და ინდონეზიის სხვა კუნძულებზე სტიქიურად იფეთქა გლეხთა აჯანყებებმა და მუშათა გაფიცებმა. მათ შორის აღსანიშნავია გლეხთა მოძრაობა იავაზე, რომელსაც გლეხი სამატი ედგა სათავეში. სამატი ქადაგებდა გლეხთა მასის უპირატესობას სხვა წოდებებთან შედარებით და საყოველთაო თანასწორობის იდეას.

მასების გამემარცხენებამ და რევოლუციურმა აღმავლობამ თვით „სარეკატ ისლამის“ ორგანიზაციაზედაც მოახდინა გავლენა. გაიზარდა მისი რიგები და გაძლიერდა მემარცხენე რადიკალური ფრთა. სადაც წვრილი ბურჟუაზიის წარმომადგენლებმა მოიპოვეს წამყვანი როლი. „სარეკატ ისლამის“ მორიგ კონგრესზე 1916 წლის ივნისში მონაწილეობას იღებდნენ 360 ათასი წევრის წარმომადგენლები 80 რაიონიდან. ამ კონგრესმა მიიღო „სარეკატ ისლამის“ პირველი ეროვნული კონგრესის სახელი. კონგრესის სხდომები ბანდუნგში მიმდინარეობდა. მართალია, ბანდუნგის კონგრესის ხელმძღვანელობა ლაშობდა კონგრესის მუშაობა „კანონიერ“ კალაპოტში ჩაეყენებია, მაგრამ მან ეს ვერ მოახერხა. კონგრესმა მოითხოვა პოლიტიკურ უფლებათა გაფართოება მკვიდრთათვის, თვითმმართველობის მინიჭება ინდონეზიის ცალკეული რაიონებისათვის და ხალხის წარმომადგენელთა მონაწილეობა მმართველობაში.

1916 წლის კონგრესის შემდეგ „სარეკატ ისლამის“ გავლენა კიდევ უფრო გაიზარდა, გადიდდა მისი შემადგენლობა, მის რიგებში ათეულ ათასობით შევიდნენ მუშათა და გლეხთა წარმომადგენლები. ამ ორგანიზაციის სრულიად უწყინარ აგიტაციას კუნძულ სუმატრაზე

მოყვა გლებთა აჯანყება (დიამბის პროვინციაში). აჯანყების უშუალო მიზეზი იყო მძიმე გადასახადები და სახელმწიფო შრომითი ბეგარა (50 დღე წელიწადში). აჯანყებულებმა მოკლეს ბევრი ევროპელი და მკვიდრი მოხელე და ხელთ იგდეს მრავალი დასახლებული პუნქტი. აჯანყება უსასტიკესი ზომების გატარების შედეგად სისხლში იქნა ჩაწმობილი.

ომის წლებში ინდონეზიელ მშრომელთა პოლიტიკური შეკავშირების საქმეში აქტიური როლი შეასრულეს ჰოლანდიელმა ტრიბუნისტებმა, რომლებიც ჰოლანდიის ს/დ პარტიის მემარცხენე ფრთას ეკუთვნოდნენ და ილაშქრებდნენ კოლონიური პოლიტიკის წინააღმდეგ. მათი წარმომადგენლების მეშვეობით 1914 წლის მაისში იავაზე შეიქმნა სოციალ-დემოკრატიული გაერთიანება, რომელშიაც შევიდნენ ჰოლანდიელი და იაველი ინტელიგენტები. მასში მალე იჩინა თავი მემარჯვენე და მემარცხენე მიმდინარეობამ.

სოციალ-დემოკრატიული ორგანიზაციის რევოლუციური ფრთის ზეგავლენით სოციალისტური იდეები თვით „სარეკატ ისლამის“ რიგებშიაც შეიჭრა. მან გააძლიერა მემარცხენე დაჯგუფება და აამჯღღრა იგი ამ ორგანიზაციის ზომიერი ხელმძღვანელების წინააღმდეგ.

მოხაზულ ძვრებს არ შეიძლებოდა გავლენა არ მოეხდინა თვით ეროვნული ბურჟუაზიის განწყობილებაზე და არ აეძულებია იგი უფრო გაბედული მოქმედებისაკენ, უფრო ენერგიული არ გაეხადა მისი ოპოზიცია.

ჰოლანდიელი კოლონიზატორები შეშფოთებით აღევნებდნენ თვალყურს ინდონეზიელი ხალხის გამოღვიძებისა და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის აღმავლობის პროცესს. მათ ეშინოდათ შექმნილი ვითარებით არ ესარგებლათ იაპონელებს, ამერიკელებსა და ინგლისელებს და არ დაუფლებოდნენ მათ პოზიციებს? მაშინ როდესაც ინგლისისა და ჰოლანდიის საქონლის იმპორტი ჰოლანდიის ინდონეზიაში მკვეთრად შემცირდა, ამ შტატების საქონლის იმპორტი, პირიქით, შეიძღერ და მეტად გაიზარდა. იგივე უნდა ითქვას იაპონიის საქონლის შესახებაც. იაპონიის საქონელს, გემებს და საქმოსნებს ინდონეზიაში თან მიყვნენ იაპონელი ემიგრანტები.

ასეთ პირობებში ჰოლანდიელი იმპერიალისტები იძულებული გახდნენ სათანადო ნაბიჯები გადაედგათ თავიანთი პოზიციების განსამტკიცებლად. ინდონეზიის მქონებელ კლასების გადაბირების მიზნით მათ რამდენადმე შეარბილეს კოლონიური რეჟიმი და თან მომავალში რეფორმების გატარების დაპირებაც გასცეს. (სათანადო

ღონისძიებების გატარება ინდონეზიის გენ. გუბერნატორს გრაფ ლიმბურგ-სტირუშეს დააყისრეს).

1916 წლის დეკემბერში პოლანდიის პარლამენტმა მიიღო კანონი ინდონეზიაში სათათბირო ორგანოს შექმნის შესახებ. ამ ორგანოს სახელი უნდა ყოფილიყო „ფოლკსრაადი“ („სახალხო საბჭო“).

გარდა სათათბირო ფუნქციისა, არავითარი სხვა უფლება ამ ორგანოს არ ჰქონდა. სულ ფოლკსრაადში 39 წევრი უნდა ყოფილიყო. აქედან ნახევარს თვით გენ. გუბერნატორი ნიშნავდა, მეორე ნახევარი (10 ინდონეზიელი და 9 ევროპელი, ისე როგორც აზიელი არა ინდონეზიური წარმოშობის) უნდა აერჩიათ ადგილობრივ სათათბირო ორგანოებს. გენერალ-გუბერნატორის დანიშნულთაგან მხოლოდ ერთი მეოთხედი შეიძლებოდა ყოფილიყო ინდონეზიელი.

ამ პოლიტიკურ „რეფორმასთან“ ერთად განხილულ იქნა ინდონეზიის „ინდუსტრიალიზაციის“ გეგმები, თუმცა რეალურად ამ მიმართულებით არაფერი გაკეთებულა. მაგრამ ინდონეზიელი ხალხი ვერ დააკმაყოფილა პოლანდიელ კოლონიზატორთა „რეფორმებმა“. ვერ დააკმაყოფილა მან თვით „სარეკატ ისლამი“- და „ბუდი უტომი“, რომელმაც სწორედ ამ დროისათვის გაააქტიურა თავისი საქმიანობა.

სოციალ-დემოკრატიული გაერთიანების მემარცხენე ფრთის მეშვეობით, რომელმაც 1915 წლიდან გამოსცა თავისი ორგანო „თავისუფალი სიტყვა“, ინდონეზიის მშრომელმა ხალხმა გაიგო თებერვლის რევოლუციის შესახებ რუსეთში. რუსეთის ამ რევოლუციის გავლენის შედეგად ინდონეზიის პატრიოტულმა ორგანიზაციებმა ინდონეზიის სრული დამოუკიდებლობის მოთხოვნა წამოაყენეს.

„სარეკატ ისლამის“ მეორე ეროვნულმა კონგრესმა. რომელიც ოქტომბრის რევოლუციის წინაღუებში ჩატარდა. გარკვევით გამოავლინა ამ მასობრივი ორგანიზაციის შემდგომი გამემარცხენება. მასში გაძლიერდა რევოლუციური ფრთა. რომელიც აყენებდა ინდონეზიის სრული დამოუკიდებლობის საკითხს და ამ მიზნის მისაღწევად საჭიროდ მიიჩნევდა ძალის გამოყენებას.

ინდოჩინეთი (1870—1918 წწ.)

ვიეტნამის. ინდოჩინეთის და სხვა ქვეყნების სოციალურ-ეკონომიური დაახლოება.

ინდოჩინეთის ნახევარკუნძულის ფართობი უდრის დაახლოებით 2 მილიონ კვადრატულ კილომეტრს. აქედან ვიეტნამზე მოდის 350 ათასი კვადრატული კილომეტრი, დანარჩენი — კამბოჯაზე, ლაოსსა და სხვა ადგილებზე.

ინდოჩინეთის ნახევარკუნძულზე მოსახლეობდა ინდონეზიური, ინდური, ტიბეტურ-მონგოლური და სხვა მონათესავე ხალხები და ტომები. მათი საერთო რიცხვი ევროპელთა მიერ დაპყრობამდე 20 მილიონს უდრიდა. ნახევარკუნძულის ხალხთა შორის სოციალურ-ეკონომიური და კულტურული დონით გამოირჩეოდნენ ვიეტნამელები და კამბოჯელები. დიდი კულტურული ქვეყნების — ჩინეთის და ინდოეთის მეზობლობამ ღრმა დადი დაასვა ინდოჩინეთის ხალხთა ყოფას. ეს გავლენა აისახა მათ კულტურაში, მმართველობის ფორმებში, ადამიან-ჩვეულებებსა და ისტორიაში...

ინდოჩინეთის ნახევარკუნძულზე რამდენიმე ფეოდალური სახელმწიფო არსებობდა. ამათგან მთავარი იყო ვიეტნამი („სამხრეთის ქვეყანა“), რომელსაც ჩინელები ანამს („დამორჩილებული ქვეყანა“) უწოდებდნენ, ლაოსი, კამბოჯა („ქმნერი“), ტაი (სიამი) და ბირმა. ამ ფეოდალური სახელმწიფოების შიგნით არსებობდნენ დიდი და პატარა ფეოდალური სამთავროები. ვიეტნამსა და ნახევარკუნძულის სხვა სახელმწიფოებში გაბატონებული იყო ფეოდალური ურთიერთობა, მთიან და დაშორებულ ადგილებში, სადაც ჩამორჩენილი ტომები ცხოვრობდნენ. ჯერ კიდევ შემორჩენილი იყო გვარტომეულ-თემური ყოფა.

ფეოდალური ურთიერთობის დამკვიდრება ვიეტნამში მოხდა ჩვენი წელთაღრიცხვის დასაწყისიდან X საუკუნემდე ჩინეთის უშუალო გავლენით. საგამოცდო სისტემა, სწავლულ აზნაურთა წოდება. სამხედრო წყობა და საიმპერატორო სახლის ორგანიზაცია ვიეტნამში ჩინურიდან იყო გადმოღებული. მართალია, მიწაზე ფეოდალური საკუთრება უკვე დამკვიდრებული იყო. მაგრამ ჩინეთთან შედარებით აქ მაინც სჭარბობდა თემური მიწათმფლობელობა. სასოფლო

თემში, რომელიც ახალი ისტორიის დასაწყისისათვის ფისკალურ და ძირეულ ადმინისტრაციულ ერთეულს წარმოადგენდა, უკვე დამკვიდრებული იყო ქონებრივი უთანასწორობა და ადამიანთა ერთი ჯგუფის მიერ მეორეთა ექსპლოატაცია. გლეხობა — ქვეყნის ძირითადი მწარმოებელი ძალა მძიმე ფეოდალური კაბალის ქვეშ იყო მოქცეული.

ქალაქები, ხელოსნობა და ალეზ-მიცემობა ინდოჩინეთის ნახევარკუნძულზე, კერძოდ ვიეტნამში, ჩინეთთან ან ინდოეთთან შედარებით სუსტად იყო განვითარებული. ფეოდალური დაქუცმაცება, უგზოობა, ნატურალური მეურნეობის დიდი ხვედრითი წონა და მოსახლეობის დაბალი მსყიდველობითი დონე, ქვეყნის კარდახშულობა ხელს უშლიდა ვიეტნამის ეკონომიურ განვითარებას.

ვიეტნამსა და ინდოჩინეთის სხვა ფეოდალურ სახელმწიფოებში დამკვიდრებული იყო ბუდიზმი. ბუდიზმის გვერდით გავრცელებული იყო კონფუციანობაც, ხოლო ჩამორჩენილი ხალხების ძირითად რელიგიად ისევ ანიმიზმი რჩებოდა. დიდი გეოგრაფიული აღმოჩენების შემდეგ ვიეტნამს და ინდოჩინეთის სხვა სახელმწიფოებს ეწვიენ ევროპელი მისიონერები, რომლებმაც ქრისტიანული სარწმუნოების გავრცელების საბაბით სულ სხვა საქმიანობას მოკიდეს ხელი. ისინი იქცნენ იმ ქვეყნების მთავრობათა აგენტებად, რომლებმაც გაგზავნეს იქ. ამიტომ სავსებით სამართლიანად მოიქცნენ ინდოჩინეთის ფეოდალურ სახელმწიფოთა მმართველები, როცა აკრძალეს ქრისტიანობის ქადაგება, დევნა დაუწყეს გაქრისტიანებულ ქვეშევრდომებს, ხოლო მისიონერები გააძევეს ქვეყნიდან.

ინგლისმა და საფრანგეთმა, რომლებიც XIX საუკუნის 40-იანი წლებისათვის განვითარებულ კაპიტალისტურ ქვეყნებად იქცნენ, სერიოზული

ყურადღება მიაქციეს ინდოჩინეთის „თავისუფალ“ ტერიტორიებს და იგი თავიანთი დაპყრობითი გეგმების ობიექტად აქციეს. ინგლისი ამ საქმეს შეუდგა დასავლეთიდან, ინდოეთის მოსაზღვრე ბირმიდან, საფრანგეთი — აღმოსავლეთიდან, ანამ — ვიეტნამიდან. ამ დროიდან მოკიდებული ინდოჩინეთის ნახევარკუნძული ევროპის აღნიშნულ დიდ კოლონიზატორთა სერიოზული ქიშპობისა და მეტოქეობის საგანი ხდება. ინგლისელებმა ბირმაში შეჭრის საბაბად გამოიყენეს ინდოეთის აღმოსავლეთი საზღვრის განმტკიცების მოსაზრებები, ფრანგებმა — ფრანგ კათოლიკე მისიონერთა დევნა ვიეტნამში. საფრანგეთს, რომელსაც ნაპოლეონის იმპერიის დამხობის შემდეგ თითქმის არ გააჩნდა კოლონიური სამფლობელო-

ები ოსტ-ინდოეთის აუზში, „ეროვნულ ღირსებად“ მიაჩნდა ინდო-ჩინეთის სანაპიროზე ფეხის მოკიდება და იქ სამფეროვანი დროშის ამართვა. საფრანგეთის მმართველები მოქმედებდნენ სავაჭრო-სამრეწველო ბურჟუაზიის ინტერესების შესაბამისად.

პირველი ორგანიზებული აგრესია ვიეტნამის წინააღმდეგ ფრანგ-მა კოლონიზატორებმა მოაწყვეს 1858 წელს. მისი უშუალო საბაზი იყო რამდენიმე კათოლიკე მისიონერის (ფრანგებისა და ესპანელების) მოკვლა. ფრანგებთან ერთად გამოვიდნენ ესპანელები, რომლებსაც იგივე საბაზი ამოქმედებდათ. აგრესიის აქტის გასამართლებლად ნაპოლეონ III და ესპანეთის დედოფალმა იზაბელა II-ემ სპეციალური განცხადება გააკეთეს, რომლითაც განმარტავდნენ, რომ მათი მიზანია ანამის იმპერატორის ტიუ ლუკის დასჯა და კათოლიკური ეკლესიის საქმის დაცვა. 1858 წლის 31 აგვისტოს საფრანგეთის და ესპანეთის გაერთიანებული ესკადრა აღმირალ რიგო დე ჟენუილის სარდლობით ტურანის ყურეში შევიდა, სროლა აუტეხა ნავსადგურს და დესანტი გადასხა ხმელეთზე.

1858 წელს დაწყებული შეიარაღებული აგრესია ვიეტნამის წინააღმდეგ 1862 წლამდე გაგრძელდა. პირველი იერიში ფრანგებმა ტურანის ყურეში დაიწყეს, სადაც დესანტები გადასხეს ხმელეთზე და განიზრახეს ჰუეს (სატახტო-ქალაქის) დაპყრობა. დარტყმის მეორე ობიექტად არჩეულ იქნა სამხრეთ ვიეტნამის ნავსადგური საიგონი.

1862 წლის 5 ივლისს საფრანგეთ-ესპანეთსა და ვიეტნამს შორის დაიდო ხელშეკრულება, რომლითაც ვიეტნამის (ანამის) იმპერატორი იძულებული იყო დაეთმო ფრანგებისათვის სამხრეთ ვიეტნამის (კოჩინჩინა) სამი პროვინცია და კუნძული პულო-კონდორი. მას საფრანგეთისა და ესპანეთისათვის 10 წლის განმავლობაში უნდა გადაეხადა 20 მილიონი ფრანკი კონტრიბუცია. საფრანგეთის სავაჭრო და სამხედრო გემებს ეძლეოდათ თავისუფალი ნაოსნობის უფლება მდინარე მეკონგსა და მის შენაკადებზე. სამი ნავსადგური — ტურანი, ბალატი და კუანგენი იხსნებოდა ფრანგი და ესპანელი ვაჭრების თავისუფალი ვაჭრობისათვის. დაბოლოს, კათოლიკე მისიონერებს ეძლეოდათ ვიეტნამში თავისუფალი მიმოსვლისა და სამისიონერო საქმიანობის შესრულების სრული თავისუფლება სათანადო გარანტიით.

ვიეტნამელი ხალხი აღშფოთებით შეეგება ამ არათანასწორ-უფლებიან ხელშეკრულებას და ფრანგ აგრესორთა მოკალათებას საკუთარი ქვეყნის მიწა-წყალზე. ფრანგების მიერ ოკუპირებული კოჩინჩინის პროვინციებში ეს აღშფოთება 1865 წელს მასობრივ აჯან-

ყებაში გადაიზარდა. აჯანყებას ფარულად მხარი დაუჭირეს ვიეტნამის ხელისუფლებმა, რომლებმაც დამხმარე რაზმები და იარაღი გაუგზავნეს აჯანყებული პროვინციების მოსახლეობას. ფრანგმა კოლონიზატორებმა შეუბრალებელი სისასტიკით უპასუხეს ვიეტნამელი ხალხის აჯანყებას. მათ ცეცხლსა და განადგურებას მისცეს ასეული დასახლებული პუნქტი და უმოწყალოდ ამოხოცეს ათასობით უდანაშაულო ადამიანი. ფრანგებმა მთელი რაიონების მიწასთან გასწორების გზით მოახერხეს აჯანყების ჩაქრობა. არ დაკმაყოფილდნენ რა ოკუპირებული ტერიტორიების შენარჩუნებით, მათ დაიპყრეს სამხრეთ ვიეტნამის სამი ახალი პროვინცია და მით თავიანთ ბატონობას დაუმორჩილეს მთელი კოჩინჩინა (1867 წ.).

1863 წელს ფრანგმა კოლონიზატორებმა თავიანთ პროტექტორატს დაუქვემდებარეს კამბოჯის სამეფოც. სამეფოს დასაშინებლად საფრანგეთის ხელისუფლებამ და დიპლომატიამ კარგად გამოიყენეს ტაილანდ (სიამი) — კამბოჯის მტრობა, პირველის დაპყრობითი ზრახვები მეორის მიმართ. ცხადია, კამბოჯაზე პროტექტორატის დამყარება ისევე არ ყოფილა იდილიური პროცესი, როგორც სამხრეთ ვიეტნამის დაპყრობა. 1866 წელს კამბოჯაში იფეთქა ხალხის მასების მძლავრმა აჯანყებამ, რომელიც მიმართული იყო როგორც ფრანგი კოლონიზატორების, ისე ქვეყნის ინტერესების გამყიდველ მმართველი სამეფო ხელისუფლების წინააღმდეგ. ფრანგებს ძალების მაქსიმალური დაჭიმვა და ხანგრძლივი ბრძოლა დასჭირდათ ამ აჯანყების ჩასახშობად. ფრანგების თქმით კამბოჯის მოსახლეობის აჯანყების ჩაქრობა ინდოჩინეთში მათ მიერ წარმოებული ომების ერთ ერთი ყველაზე მძიმე და ძვირადღირებული კამპანია იყო ¹.

ფრანგების შეჭრა
ჩრდილოეთ ვიეტ-
ნამში (ტონკინში)
და საფრანგეთის
პროტექტორატის
დამყარება ვიეტ-
ნამზე.

სამხრეთ ვიეტნამში დამკვიდრებისა და კამბოჯაზე პროტექტორატის დამყარების შემდეგ ფრანგმა კოლონიზატორებმა ცენტრალური და ჩრდილოეთ ვიეტნამი ამოიღეს მიზანში და მათი დაპყრობა განიზარაეს. განსაკუთრებით ენერგიულად ცდილობდნენ ფრანგები ჩრდილოეთ ვიეტნამის (ტონკინის) ხელში ჩაგდებას. იგი უშუ-

ალოდ ესაზღვრებოდა ჩინეთს და სამხრეთ-დასავლეთ ჩინეთში შეჭრის ხელსაყრელ პლაცდარმს წარმოადგენდა. იქ დამკვიდრებით ფრანგები თავიანთ გავლენას დაუქვემდებარებდნენ იუნანისა და გუანსის პროვინციებს და მიიღებდნენ ჩინეთის ამ ნაწილის ბაზრისა და ნედლეულის წყაროების დაუფლების შესაძლებლობას. მის ტე-

¹ В. Я. Васильева, Индо-Китай. М., 1947, 88. 67.

რიტორიაზე მოედინებოდა სანაოსნო მდინარე წითელი მდინარე, რომლითაც შეიძლებოდა უშუალო სავაჭრო-ეკონომიური კავშირის დამყარება ჩინეთის მოსაზღვრე რაიონებთან. დასასრულ, ჩრდილოეთ ვიეტნამში მდიდარი იყო სასოფლო-სამეურნეო ნედლეულით და წიაღისეულით, მაგრამ ვიეტნამის ამ ნაწილის დაპყრობა უფრო ძნელი იყო, ვიდრე სამხრეთისა. ჩინეთის ხელისუფლება უშუალოდ დაინტერესებული იყო მისი მომიჯნავე ტერიტორიის ბედ-იღბლით და იოლად არ დაუთმობდა მას რომელიმე დამპყრობელს.

საფრანგეთ-პრუსიის ომმა ხელი შეუშალა ფრანგთა მორიგი აგრესიული წამოწყების რეალიზაციას და იგი რამდენიმე წლით გადიოდა. ვიეტნამელ ხალხს შეეძლო ესარგებლა ამ ვითარებით და იარაღის მეშვეობით გაეძევათ ფრანგები ქვეყნის სამხრეთ ნაწილიდან. მაგრამ ვიეტნამის იმპერატორს არ სურდა დაყრდნობოდა ხალხის ძალებს და ჰემშარიტად სახალხო განმათავისუფლებელი ომი გაეჩაღებია. პირიქით, მან ახალი გადასახადებით და ფეოდალური კაბალით სული ამოხადა გლეხობას და აიძულა იგი ანტიფეოდალური ბრძოლა დაეწყო. აღნიშნული ბრძოლის ძირითად კერას სწორედ ჩრდილოეთ ვიეტნამში წარმოადგენდა. ტაიპინელთა მოძრაობის განადგურების შემდეგ (1864 წლიდან) ამ ტერიტორიაზე ჩინეთიდან გადავიდნენ ტაიპინელთა ცალკეული რაზმები, რომლებმაც უშუალო კავშირი დამყარეს იქ მოქმედ გლეხთა პარტიზანულ რაზმებთან. ანამის (ვიეტნამის) იმპერატორის მიერ გაგზავნილმა დამსჯელმა რაზმებმა სასტიკი მარცხი განიცადეს და უკან დაიხიეს. 70-იანი წლების დასაწყისისათვის ტაიპინელთა „შავი ალმების“ რაზმებმა ნიჭიერი ლიუიუნ-ფუს ხელმძღვანელობით თავიანთ ბატონობას დაუმორჩილეს ჩრდილოეთ ვიეტნამის რამდენიმე რაიონი.

ფრანგებმა განიზრახეს ესარგებლათ ჩრდილოეთ ვიეტნამში შექმნილი ვითარებით და შეჭრილიყვნენ იქ. დიუპუის ტიპის ავანტიურისტების საქმიანობამ წითელი მდინარის აუზში და მისმა მოხსენებითმა ბარათებმა, რომლითაც დაჟინებით მოითხოვდა წითელი მდინარისა და მისი აუზის დაუფლებას, ბიძგი მისცა ამ აგრესიული ზრახვის რეალიზაციას. 1873 წელს ფრანგებმა საიგონიდან წითელი მდინარის შესართავისაკენ გაგზავნეს სამხედრო გემი და რამდენიმე ტრანსპორტი ძლიერი რაზმით გარნიეს სარდლობით. მისი გაგზავნის ფორმალური საბაბი იყო დიუპუის ქონებისა და სიცოცხლის დაცვა. ფრანგმა კონკვისტადორებმა ჯერ ჰუეზე მოაწყვეს ვერაგული თავდასხმა, შემდეგ კი ხელთ იგდეს წითელი მდინარის დელტა და ქალაქი ჰანოი. მაგრამ ფრანგების განზრახვა — მოკლე დროში დაემთავრებიათ ოპერაცია და დამკვიდრებულიყვნენ ახალ ადგილზე, წა-

აწყდა მკვიდრი მოსახლეობის გააფთრებულ წინააღმდეგობას. ამან დამპყრობლები აიძულა მოლაპარაკება გაემართათ ვიეტნამის იმპერატორთან ახალი ხელშეკრულების დადების თაობაზე. 1874 წლის 15 მარტს საფრანგეთსა და ვიეტნამის იმპერატორს შორის ხელმოწერილ იქნა ახალი არათანასწორუფლებიანი ხელშეკრულება, რომელიც მოასწავებდა მთელ ვიეტნამზე საფრანგეთის პროტექტორატის დაწყების დასაწყისს. ვიეტნამი ვალდებული იყო თავისი საგარეო პოლიტიკა „შეთანხმებია“ საფრანგეთის მთავრობასთან და გაეხსნა წითელი მდინარე ქალაქებით (ჰანოი, ჰაიფონი და კუი-ნჰომი) ევროპელებთან თავისუფალი ვაჭრობისათვის. იმავე წელს საფრანგეთსა და ვიეტნამს შორის დაიდო სავაჭრო შეთანხმება, რომლითაც ფრანგმა ვაჭრებმა და მეწარმეებმა მოიპოვეს სერიოზული პრივილეგიები.

ფრანგი დამპყრობლები როდი დაკმაყოფილდნენ მოპოვებული წარმატებით. მათ ხელზე დაიხვიეს ვიეტნამის იმპერატორის მიერ ჩინეთისადმი ხარკის გაგზავნა, ჰონგაის ქვანახშირის საბადოს კონცესიის ინგლის-ჩინეთის კომპანიისათვის გაცემა და 1882 წელს ახალი საომარი ოპერაციები დაიწყეს ჩრდილოეთ ვიეტნამში. მათ დაიპყრეს ჰანოი, წითელი მდინარის დელტის სხვა ბაზები და ბარბაროსულად დაბომბეს ჰუეს ფორტები. ვიეტნამის ახალი საიმპერატორო ხელისუფლება (ტიუ ღუკი 1882 წელს გარდაიცვალა) იძულებული გახდა ახალი კაბალური ხელშეკრულება დაედო საფრანგეთთან და ეცნო მისი პროტექტორატი. როგორც ცნობილია, ამას მოჰყვა საფრანგეთ-ჩინეთის ომი, რომელიც 1884—1885 წლებში მიმდინარეობდა და ჩინეთის დამარცხებით დამთავრდა. 1885 წლის 9 ივლისს ტიანძინში ხელმოწერილი ხელშეკრულებით ჩინეთმა ხელი აიღო თავის სიუზერენულ უფლებაზე ვიეტნამის მიმართ და იცნო საფრანგეთის პროტექტორატის დაწესება. ამის სანაცვლოდ საფრანგეთს უნდა გაეთავისუფლებია ტაივანი, პენჰულებდაოს კუნძულები და თავი შეეკავებია ჩინეთ-ვიეტნამის საზღვრის დარღვევისაგან.

1884—1885 წლების ხელშეკრულებებმა, თითქმის სავსებით გაუღო ვიეტნამის კარები ფრანგ დამპყრობლებს. მაგრამ ვიეტნამის მთავრობის კაპიტულაცია როდი მოასწავებდა ხალხის კაპიტულაციას. ჯერ კიდევ საფრანგეთ-ჩინეთის ომის დროს ჩრდილო ჩინეთში თავი ისახელეს განმათავისუფლებელმა რაზმებმა, რომლებიც მოქმედებდნენ ჩინეთის რეგულარულ ნაწილებთან კავშირში. ომის დამთავრების შემდეგ ვიეტნამელმა ხალხმა ახალი ძალით გააჩაღა ბრძოლა უცხოელი მოძალადეების წინააღმდეგ: ამ ბრძოლის ერთ-ერთი ცენტრი გახდა სატახტო ქალაქი ჰიუე. პატრიოტული მოძრაობის ფართო გაქანებამ თვით მმართველ ფეოდალურ ზედაფენაზედაც

კი მოახდინა გავლენა. მისმა ერთმა ნაწილმა იმპერატორ პამ ნიჰისა და რეგენტ ტონ ტატ თჷუეტის ხელმძღვანელობით გადაწყვიტეს შეიარაღებული წინააღმდეგობა გაეწიათ ფრანგი დამპყრობლებისათვის. მათი ბრძანებით ვიეტნამის ჯარები თავს დაესხნენ საფრანგეთის მისიას. მაგრამ ვიეტნამელები დამარცხდნენ ბრძოლაში, რასაც მოყვა იმპერატორის ტახტიდან ჩამოგდება. ამის შემდეგ ფრანგებმა თავიანთი „კაცი“ აიყვანეს საიმპერატორო ტახტზე და მთავრობა მათ მომხრე ფეოდალ თავკაცებს ჩააბარეს, მაგრამ აჯანყებულთა ნაწილმა (ყოფ. იმპერატორთან ერთად) მოახერხა პიუედან გაქცევა და ჩრდილოეთ ვიეტნამში დამკვიდრება, სადაც მკვიდრ მოსახლეობასთან უშუალო კავშირში წინააღმდეგობის ახალი მძლავრი ბაზა შექმნეს. აქ აჯანყებულებმა გაათავისუფლეს რამდენიმე ქალაქი და რაიონი, სადაც საკუთარი ხელისუფლება შექმნეს. მხოლოდ 1888 წელს გამცემთა მეშვეობით მოახერხეს ფრანგებმა ყოფილი იმპერატორის შეპყრობა (იგი ალყირში გადაასახლეს) და აჯანყების ჩახშობა. აჯანყებულთა ნაწილი ბრძოლაში დაიღუპა, ფეოდალთა უმრავლესობა კი თანდათანობით დამპყრობელთა მხარეზე გადავიდა.

მაგრამ ვიეტნამელ ხალხს ამით არ შეუწყვეტია განმათავისუფლებელი ბრძოლა ფრანგ კოლონიზატორთა წინააღმდეგ. თითქმის იმავე დროს, როდესაც ჩრდილოეთ ვიეტნამში სახალხო ბრძოლა იყო გაჩაღებული, განმათავისუფლებელმა აჯანყებებმა იფეთქა კამბოჯასა და სამხრეთ ვიეტნამში (კოჰინჩინაში).

განსაკუთრებით დიდი გაქანებით და ხანგრძლივობით გამოირჩეოდა ჩრდილო ვიეტნამელი გლეხების პარტიზანული ბრძოლა, რომელსაც იშვიათი სამხედრო ნიჭითა და ორგანიზატორული უნარით დაჯილდოებული, უშიშარი მებრძოლი დე თჰამი ედგა სათავეში. მისი ღროშის ქვეშ თავს იყრიდა ათასობით გლეხი, ხელოსანი, წვრილი ვაჭარი და მენავე. მის პარტიზანულ რაზმებში გაერთიანებული იყვნენ აგრეთვე „შავი ალშების“ რაზმების ნაშთები და მთის მეომარი ტომების ათასობით მებრძოლი. დე თჰამის პარტიზანული რაზმები დიდი მობილობით მოქმედებდნენ, შესანიშნავად იყენებდნენ ადგილმდებარეობის კარგ ცოდნას, თავს არიდებდნენ ფრონტალურ ოპერაციებს და მოულოდნელი დარტყმებით დიდ ზიანს აყენებდნენ ოკუპანტებს. 1894 წელს ფრანგი ოკუპანტები პანოისთან დამარცხების შემდეგ იძულებული გახდნენ მოლაპარაკება გაემართათ დე თჰამთან და ეთხოვათ დაზავება. ამ მოლაპარაკების შედეგად ფრანგებმა ოფიციალურად იცნეს მისი ხელისუფლება ბაკ-ნონის პროვინციის ოთხ მაზრაში. მხოლოდ ორი წლის შემდეგ, ახალი მაშველი ძალის მიღებისა და ფეოდალური წარების წარმომადგენელთა მოს-

ყიდვის გზით მოახერხეს ფრანგებმა დე თჰამის რაზმების განადგურება და მათი ორგანიზებული წინააღმდეგობის ლიკვიდაცია.

ინდოჩინეთის კავშირის შექმნა. საფრანგეთის „მეფახშურის“ იმპერიალიზმის კოლონიური ბატონობის ფორმები.

ჯერ კიდევ ჩრდილოეთ ვიეტნამის საბოლოო დაპყრობამდე ფრანგმა კოლონიზატორებმა ხელი მიუყვეს ინდოჩინეთის დაპყრობილი ტერიტორიების ხელოვნურ გაერთიანებას და მათთვის ერთიანი კოლონიური ადმინისტრაციის შექმნას.

1887 წელს მათ ხელოვნურად დაყვეს ვიეტნამი სამ ნაწილად — ტონკინად, ანამად და კოჩინჩინად. ვიეტნამის ეს სამი ერთეული კამბოჯასთან ერთად შევიდა ინდოჩინეთის კავშირში. 1893 წელს ამ კავშირს შეუერთდა ლაოსის სამეფოც, რომელიც ფრანგებმა თავიანთ „სამეურვეო“ ტერიტორიად აქციეს. ინდოჩინეთის კავშირის სათავეში ედგა საფრანგეთის მთავრობის მიერ დანიშნული გენერალ-გუბერნატორი, მისი რეზიდენცია იყო ქალაქი საიგონი. კამბოჯასა და ცენტრალურ და ჩრდილოეთ ვიეტნამში (ანამი, ტონკინი). როგორც ვასალურ სახელმწიფოებში, სადაც საფრანგეთის კოლონიური ხელისუფლება პროტექტორატის სახით ვლინდებოდა, ფორმალურად შენარჩუნებული იყო სამეფო ხელისუფლება და ადგილობრივი ადმინისტრაცია. საპროტექტოროების სახელმწიფო აპარატი რეზიდენტთან ერთად, მაღალ თანამდებობებზე ასეულობით ფრანგი მუშაობდა. მათი ნაწილი მრჩევლების მოვალეობას ასრულებდა, სხვები კი კოლონიური ხელისუფლების შენიღბულ აგენტებს წარმოადგენდნენ. კოჩინჩინაში, როგორც უშუალო კოლონიაში, ხელისუფლების სათავეში იდგა საფრანგეთის გუბერნატორი. რომელიც აგრეთვე გენერალ-გუბერნატორს ემორჩილებოდა. მთელი სამოხელეო აპარატი (ძირეული ერთეულების გამოკლებით) აქ ფრანგების ხელში გადავიდა. ძირეულ ადმინისტრაციულ ერთეულად ფრანგმა კოლონიზატორებმა დატოვეს სასოფლო თემი, რომელიც, ამასთან ერთად, ფისკალურ ერთეულადაც აქციეს.

კოლონიური ბატონობის სოციალურ საყრდენად ვიეტნამსა და ინდოჩინეთის კავშირში შემავალ სხვა კოლონიებში ფრანგმა კოლონიზატორებმა გაიხადეს ფეოდალურ-მემამულური ელემენტები, კომპრადორები და სამოხელეო ადმინისტრაციის ის წრეები, რომლებმაც უღალატეს თავიანთ ხალხს და კოლონიური ხელისუფლების ერთგული დაჩინენ. ფრანგი კოლონიზატორები სათანადოდ აჯილდოვდნენ თავიანთ აგენტებსა და სოციალურ საყრდენ ძალებს. მშრომელთა ძარცვაში მონაწილეობის მიღებით, მამულების,

ჩინ-მენდლებისა და ორდენების დარიგებით, ქრთამ-საჩუქრებით, თანამდებობებზე დაწინაურებითა და წახალისებით ისინი ახერხებდნენ მათ აქტიურ თანამშრომლობას ქვეყნის დამონებისა და გაძარცვის საქმეში. სოფლად ძირითად აგენტებად ფრანგმა კოლონიზატორებმა გაიხადეს სოფლის ადმინისტრაცია (მამასახლისები...), რომელიც იმით წახალისეს, რომ მისცეს სათემო მიწების დატაცების შესაძლებლობა.

გენერალ-გუბერნატორმა პოლ დუმერმა, რომელიც 1897—1902 წლებში იყო ამ მაღალ პოსტზე, როგორც გამოცდილმა კოლონიზატორმა ფრანგ ფინანსისტა, ბანკირთა, ავანტიურისტ-სპეკულანტთა და კოლონიური ძარცვით დაინტერესებული სხვა წრეების გულის მამებელი პოლიტიკა განახორციელა ვიეტნამსა და ინდოჩინეთის კავშირში შეშავალ სხვა კოლონიებში. მის მმართველობასთან არის დაკავშირებული უდფიციტო ბიუჯეტი (პირდაპირი და არაპირდაპირი გადასახადების გადიდების შედეგად), საფრანგეთის საქონლის მიერ ინდოჩინეთის ბაზრის დაპყრობა, ნატურალური გადასახადის შეცვლა ფულადით, ოპიუმით და მაგარი სასმელებით ვაჭრობის მონოპოლიის ფრანგ კაპიტალისტთა ხელში გადასვლა, მარილის მონოპოლიის შემოღება, ბრინჯის მონოკულტურის განვითარება, მისი მზარდი ექსპორტი, რაც ხორციელდებოდა ადგილობრივი მოსახლეობის პირადი მოხმარების მკვეთრი შეზღუდვის გზით; სარკინიგზო მშენებლობის გაშლა, პირველი კაპიტალისტური საწარმოების მშენებლობა და სხვა. მან კიდევ უფრო გააძლიერა კოლონიური აპარატი და შეზღუდა ვიეტნამის ხელისუფალთა უფლებები: ფინანსები და ზოგიერთი სხვა უწყება უშუალოდ ფრანგ მოხელეთა ხელში გადავიდა. მრეწველობის დარგებიდან აღსანიშნავია საფეიქრო და მთამადნეულის წარმოება. აღნიშნულ დარგებში 1885 წელს დაბანდებული იყო 100 მილიონ ფრანკამდე კაპიტალი, 1900 წელს კი 200 მილიონზე მეტი.

მაგრამ მეოცე საუკუნის დასაწყისამდე ვიეტნამი და ინდოჩინეთის სხვა ტერიტორიები უფრო მიწების სპეკულაციის, წიაღის სიმდიდრეთა საბადოების დატაცების და ქვეყნის პირველადი დაგროვების ეპოქის კოლონიური მეთოდებით ძარცვის ასპარეზს წარმოადგენდა, ვიდრე სამრეწველო ნედლეულის წარმოების ბაზას.

საერთოდ ვიეტნამისა და ნახევარკუნძულის სხვა ნაწილების ექსპლოატაცია ტარდებოდა არა მეტროპოლიის სამრეწველო ბურჟუაზიის, არამედ ბირჟის სპეკულანტების, საექვო სპეკულანტებისა და მრავალრიცხოვანი ავანტიურისტების ინტერესების შესაბამისად. ძარცვის მთავარი ობიექტი იყო მიწა. მართო ჩრდილოეთ ვიეტნამში.

მოკლე დროში 200 ათას ჰექტარზე მეტი მიწა დაურიგდათ ფრანგ სპეკულანტებს. ამ მიწების მხოლოდ მცირე ნაწილი იქნა გამოყენებული პლანტაციური მეურნეობებისათვის, უმეტესობა კი აღვირახსნილი სპეკულაციის საგანი გახდა¹. მიწის სპეკულაციასთან ერთად ფრანგული კაპიტალის ზემოგების წყაროდ იქცა სხვადასხვა სამშენებლო სამუშაოები (ხიდების, არხების, შუქურების, ფოსტატელეგრაფის სადგურების, ყაზარების, ჰოსპიტლების, გზატკეცილებისა და რკინიგზების მშენებლობა). ზემოგების მიღება ხორციელდებოდა ვიეტნამელ მშრომელთა სამუშაო ძალის არაადამიანური ექსპლოატაციის გზით².

სახალხო ბრძოლა
ფრანგ იმპერიალის-
ტთა წინააღმდეგ.

უცხოელი მოძალადეების გაბატონებას და მათ პარპაშს საკუთარ მიწა-წყალზე უდიდესი აღშფოთებით შეეგება ვიეტნამელი ხალხი. ჭკვეუნის კოლონიურმა დამოწმებამ და მასთან დაკავშირებულმა აუტანელმა ექსპლოატაციამ, უუფლებობამ და ფეოდალური კაბალის დაცვა-კონსერვირებამ ისეთი ფიცხი მასალა შექმნა, რომლის აალებასაც ვიეტნამელ მშრომელთა საყოველთაო სახალხო განმათავისუფლებელი ბრძოლა წარმოადგენდა. ამ ფიცხი მასალის გამო იყო, რომ ვიეტნამელ ხალხს ერთი დღითაც არ შეუწყვეტია ბრძოლა დაუპატიჟებელი სტუმრების წინააღმდეგ. ეს ბრძოლა ხან ძლიერდებოდა, ხანაც ნელდებოდა, მაგრამ არასოდეს წყდებოდა. განმათავისუფლებელი ბრძოლის მთავარი მამოძრავებელი ძალა იყო გლეხობა. მასობრივი აჯანყებებიდან განსაკუთრებით აღსანიშნავია 1908 წლის აჯანყება ცენტრალურ ვიეტნამში (ანამში); მისი უშუალო საბაბი იყო მძიმე გადასახადები. აჯანყებული გლეხები „პლებეურად“ უსწორდებოდნენ გადასახადების ამკრეფთ, რომელთა ნაწილს მდინარეებში ახრჩობდნენ.

საფრანგეთის კაპიტალის შეღწევამ ვიეტნამში თავისი დალი დააჩნია მისი ცხოვრების ყველა დარგს, კერძოდ კი ეკონომიკას და სოციალურ ურთიერთობას. ძირი გამოეთხარა კარჩაკეტილ ნატურალურ მეურნეობას და საფუძველი ჩაეყარა ახალ ეკონომიურ მოთხოვნილებებს, მატერიალური წარმოების ახალ ფორმებს. მნიშვნელოვანი ძალა გახდა ვიეტნამურ-ჩინური ბურჟუაზია და ასპარეზზე გამოვიდა წვრილბურჟუაზიული, ევროპულად აღზრდილი ინტელიგენცია. კაპიტალისტური ტიპის საწარმოების აგებას, წიაღისეულის ექსპლოატაციას და სამშენებლო საქმიანობის გადიდებას თან მოჰყ-

¹ В. Я. Васильева, დასახ. ნაშრ., გვ. 81.

² იქვე, გვ. 82.

ვა ვიეტნამის მუშათა კლასის შექმნა. 1914 წლისათვის ვიეტნამის საწარმოებში 55 ათასზე მეტი მუშა იყო დასაქმებული.

აღნიშნული ძვრები ერთ-ერთი სერიოზული ფაქტორი იყო, რამაც ბიძგი მისცა ეროვნული თვითშეგნების გაღვიძებას და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის შემდგომ ზრდას. თავის მხრივ, რუსეთ-იაპონიის ომმა, რუსეთის 1905 წლის ბურჟუაზიულ-დემოკრატიულმა რევოლუციამ, სუნ იატ-სენის რევოლუციურმა მოღვაწეობამ და ჩინეთის 1911—1912 წლების რევოლუციამ უშუალო გავლენა მოახდინა ვიეტნამზე და მძლავრი სტიმული მისცა მასების გამოღვიძების, და პოლიტიკური აქტივობის ზრდის პროცესს. ამის შედეგად წვრილბურჟუაზიული ინტელიგენციისა და ეროვნული ინტელიგენციის რიგებში ფეხი მოიკიდა ქვეყნის დამოუკიდებლობისა და ეროვნული აღორძინების მისწრაფებამ.

XX საუკუნის ომამდელი წლების ვიეტნამის ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობაში ორმა მიმდინარეობამ და ტენდენციამ იჩინა თავი. წვრილბურჟუაზიული ინტელიგენციის ერთი ნაწილი ფან ბოი ტიჟუს ხელმძღვანელობით ფრანგ დამპყრობელთა განსაღვენანდ მხარს უჭერდა ბრძოლის მასობრივ ფორმებს, მაგრამ საჭიროდ ცნობდა მმართველობის მონარქიული ფორმის შენარჩუნებას. ამ მიმდინარეობის მომხრეები გაერთიანებული იყვნენ „დონგ-ზუს“ („აღმოსავლეთისადმი მიმართვა“) ფარულ საზოგადოებაში. იყო მეორე მიმდინარეობა, რომელსაც ფან ტიუ ჩინი ედგა სათავეში. მასაც ჰქონდა ფარული საზოგადოება „ზუი ტანი“ („განახლება“). მისი მიმდევრები უფრო რეფორმისტულ გზას ადგენენ და არ გაურბოდნენ ფრანგებთან თანამშრომლობას და ფიქრობდნენ მათი მეშვეობით განეხორციელებიათ საკუთარი სამშობლოს გადახალისება. ზოგიერთი წვრილბურჟუაზიული ნაციონალისტი ინდივიდუალური ტერორის მომარჯვებასაც კი უჭერდა მხარს და ხშირად მიმართავდა ბრძოლის ასეთ გაუმართლებელ მეთოდს.

1908 წელს მეორე მიმდინარეობის მომხრეებმა მონარქისტული დემონსტრაციაც კი მოაწყვეს და განიზრახეს ტახტზე აეყვანათ ფრანგების მიერ გადაყენებული იმპერატორი თჰან თჰაი. მაგრამ ეს ცდა უშედეგოდ დამთავრდა.

1908 წელს ჰუეში მოეწყო შეთქმულება, რომლის მიზანი იყო ფრანგთა გარნიზონის მოსპობა (მოწამვლის გზით). შეთქმულება გამცემთა მეშვეობით გახსნილ იქნა და უშედეგოდ დამთავრდა. შეთქმულების თითქმის ყველა მონაწილე სიკვდილით იქნა დასჯილი.

აღნიშნული შეთქმულების ორგანიზატორად ფრანგები თვლიდნენ სახალხო განმათავისუფლებელი ბრძოლის გამოჩენილ გმირს,

უშიშარ მებრძოლსა და პატრიოტს დე თჳამს. ამ დროისათვის მან ახალი ენერგიით განაახლა ბრძოლა ფრანგი კოლონიზატორების წინააღმდეგ. შეკრიბა რა თავისი ყოფილი რაზმები, დე თჳამმა შექმნა ძლიერი რაზმები და ისევ მალლა ამართა ჩრდილოეთ ვიეტნამში შეიარაღებული ბრძოლის დროშა. მასზე დიდი გავლენა მოახდინა სუნ იატ-სენის რევოლუციურ-დემოკრატიულმა იდეებმა და მისმა რევოლუციურმა ბრძოლამ. 1910—1911 წლებში დე თჳამის მრავალრიცხოვანმა მებრძოლმა შენაერთებმა სერიოზული დარტყმა აგემეს ფრანგ დამპყრობლებს და რამდენიმე რაიონი გამოსტაცეს ხელიდან. მძლავრი სახალხო ბრძოლის ახალი აღმავლობით დაშინებულმა ფრანგმა იმპერიალისტებმა მრავალრიცხოვანი დამსჯელი რაზმები მიუსიეს ჩრდილოეთ ვიეტნამს. მათ, ამასთან ერთად, მოსყიდული გამცემლები შეგზავნეს დე თჳამის ბანაკში. მათ მოახერხეს დე თჳამის ნდობის მოპოვება და 1912 წელს მუხანათურად სიცოცხლეს გამოასალმეს ეს უშიშარი პატრიოტი.

ფრანგ იმპერიალისტთა სუსხიანმა კოლონიურმა ტერორმა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის მრავალი მონაწილე აიძულა საზღვარგარეთ გაქცეულიყო და იმიგრანტული ცხოვრების მძიმე ხვედრი გაეზიარებია. მათი უმრავლესობა ჩინეთში, იაპონიასა და ჰონკონგში მკვიდრდება და იქიდან განაგრძობს ბრძოლას სამშობლოს განთავისუფლებისათვის. ჩინეთის 1911—1912 წლების რევოლუციის გავლენით ბევრი მათგანი განთავისუფლდა მონარქისტული სულისკვეთებისაგან და რესპუბლიკელი გახდა. მათ შორის იყო ფან ბოი ტიაც — ვიეტნამელ ნაციონალისტთა პირველი მიმდინარეობის ლიდერი. მისი ხელმძღვანელობით ჩინეთსა და იაპონიაში შეიქმნა „ვიეტნამის სავაჭრო საზოგადოება“, „აღმოსავლეთ აზიის ლიგა“ და „ვიეტნამის აღმდგენი საზოგადოება“, რომლებიც მიზნად ისახავდნენ ვიეტნამის განთავისუფლებას. 1912 წელს ვიეტნამელმა პატრიოტებმა ჰონკონგში ვიეტნამის დროებითი მთავრობაც კი შექმნეს, რომლის სათავეში იყო ფაბ ბოი ტიაც. მისი მეშვეობით ვიეტნამელი ემიგრანტები კავშირს ამყარებენ ვიეტნამის ტერიტორიაზე მოქმედ ფარულ საზოგადოებებთან და წარმართავენ მათ მუშაობას. ფრანგ ხელისუფალთა მოთხოვნით ინგლისელებმა დაშალეს ეს მთავრობა და მისი მეთაური ფან ბოი ტიაც ციხეში ჩასვეს.

ვიეტნამელი ხალხის 1908—1914 წლების განმათავისუფლებელი ბრძოლა მარცხით დამთავრდა. ემიგრანტებისა და ვიეტნამში არსებული ფარული საზოგადოების სუსტმა კავშირმა მასებთან, ნაციონალისტთა რიგებში არსებულმა გათიშვამ, ნათელი პროგრამის

უქონლობამ და ინდივიდუალური ტერორის აქტების მომარჯვებამ გადამწყვეტი როლი შეასრულა ამ საქმეში.

ინდოჩინეთი პირველი მსოფლიო ომის წლებში. ვიეტნამი და ინდოჩინეთის სხვა ტერიტორიები, როგორც საფრანგეთის უუფლებო კოლონიები, ავტომატურად იქნენ ჩათრეულნი ომში.

პირველი მსოფლიო ომის წლებში ფრანგმა კოლონიზატორებმა მაქსიმალურად გამოიყენეს ომის მიზნებისათვის ამ კოლონიების მდიდარი რესურსები და დამატებითი ტვირთი დააკისრეს კოლონიური კაბალით ისედაც წელში მოხრილ მშრომელებს. მაჟ ინდოჩინეთიდან გაზიდეს დიდი რაოდენობის ბრინჯი და სხვა ნედლეული, გაიყვანეს ათეული ათასი მუშა (სანგრების სათხრელად და საფრანგეთის ქარხნებში სამუშაოდ) და 150 ათასზე მეტი ჯარისკაცი, რომლებიც გამოიყენეს ომის ყველაზე მძიმე უბნებზე. პირდაპირი და არაპირდაპირი გადასახადების გადიდებით, იძულებითი სესხებით კოლონიზატორებმა რამდენიმე ასეულ მილიონ ფრანკს მოუყარეს თავი ვიეტნამსა და სხვა კოლონიებში და ეს ფინანსური სახსრები ისევ ომის ფონდში ჩაარიცხეს. ისარგებლეს რა საომარი ვითარებით, ფრანგებმა შემოიღეს მკვიდრთა გასამხედროებელი შრომა, დააწესეს სამხედრო რეჟიმი და უსასტიკეს პოლიციურ ტერორს დაუმორჩილეს თავიანთი „კოლონიური მონები“.

ომის მძიმე ტვირთმა მკვეთრად გააუარესა ვიეტნამის, კამბოჯისა და ლაოსის მოსახლეობის ცხოვრების პირობები. ბრინჯისა და სხვა სურსათის აუცილებელი მარაგის გაზიდვამ გამოიწვია მასობრივი შიმშილობა, რომელიც მოედო სოფლის რაიონების უმრავლესობას. „მოხალისეთა“ იძულებით შეგროვებამ, გასამხედროებულმა შრომამ, ყოველგვარი კაბალის ინტენსიფიკაციამ და პოლიციურმა ტერორმა აავსო მშრომელთა მოთმინების ფიალა და იგი ისევ ბრძოლის ასპარეზზე გამოიყვანა.

1915—1916 და 1917 წლებში სამხრეთ ვიეტნამში (კოჰინჩინა), კამბოჯასა და სხვა ადგილებში მოხდა გლეხთა მასიური აჯანყებები, რომლებშიაც ათეული ათასი გლეხი იღებდა მონაწილეობას. აჯანყებული გლეხები საიგონშიაც კი შეიჭრენ და ციხეებიდან გაათავისუფლეს ათობით პატრიოტი. 1916 წლის მაისში ჰიუეში მოეწყო შეთქმულება, რომელიც მიზნად ისახავდა ფრანგ კოლონიზატორთა ბატონობის დამხობას. მასში მონაწილეობა მიიღო თვით ახალგაზრდა იმპერატორმა ზუი ტანმა, რომელმაც მოახერხა სასახლიდან გაქცევა და შეთქმულთა ბანაკში მისვლა. მაგრამ შეთქმულება მარცხით დამთავრდა. ამაში ისევ გამცემლის ხელმა შეასრულა აქტიური როლი.

ფრანგებმა მოახერხეს შეთქმულთა დიდი ნაწილის შეპყრობა; შეიპყრეს თვით იმპერატორიც, რომელიც ერთ-ერთ კუნძულზე გადაასახლეს. 1917 წელს აჯანყდა ნაციონალისტთა გავლენის ქვეშ მყოფი ერთ-ერთი ციხის (ჩრდილო ვიეტნამში) მცველი რაზმი, რომლებსაც შეუერთდნენ გლეხებიც. ფრანგებმა სასწრაფო ზომები მიიღეს და სისხლში ჩაახშვეს ეს აჯანყება. ვიეტნამელი მშრომელების გამოსვლები შემდეგშიაც გრძელდებოდა, მაგრამ სუსტი ორგანიზებისა და ლოკალური ხასიათის გამო არცერთი არ დამთავრებულა სასურველი შედეგებით.

პირველმა მსოფლიო ომმა ობიექტურად ბიძგი მისცა ეროვნული ეკონომიკის განვითარებას და ეროვნული კაპიტალის მზარდი რაოდენობით დაბანდებას სახალხო მეურნეობაში. ეროვნული-ვიეტნამური ბურჟუაზია გამდიდრდა სამხედრო მოწოდებებით და მოგებული სახსრები დააბანდა მსუბუქი მრეწველობის დარგებში, მთელი რიგი წვრილი და საშუალო საწარმოების ასაგებად.

ეკონომიურად გამდიდრებულმა, მოღონიერებულმა ვიეტნამისა და კამბოჯის ბურჟუაზიამ წამოაყენა მისი კლასობრივი ინტერესების შესაბამისი რეფორმების გატარების მოთხოვნა. მანვე მოითხოვა უფრო მეტი გასაქანი მისცემოდა მის ეკონომიურ საქმიანობას. ფრანგი იმპერიალისტები იძულებული იყვნენ ანგარიში გაეწიათ ამ ვითარებისათვის, მიეღოთ მხედველობაში კლასობრივ ძალთა ახალი განწყობა და აქედან საჭირო დასკვნები გაეკეთებიათ ეროვნული ბურჟუაზიის თავის მხარეზე გადასაბირებლად, და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობიდან მათი ჩამოშორების მიზნით მათ საჭიროდ ჩათვალეს გარეგნულად ეცნოთ მათი მოთხოვნების სამართლიანობა.

1917 წლის დასაწყისიდან ინდოჩინეთის გენერალ-გუბერნატორის პოსტზე დაინიშნა გამოცდილი, მოქნილი კოლონიზატორი ალბერ სარო, რომელიც არ დაკმაყოფილდა მარტო მათრახის პოლიტიკით; მან ტკბილი ნამცხვრის პოლიტიკაც მოიმარჯვა და ეროვნული ბურჟუაზიის და მემამულეების გულის მოსაგებად ახალი სამხედრო დაკვეთები მისცა მათ, თანაც დანაპირები რეფორმების გატარებისათვის მზადებას შეუდგა.

ი ნ დ ო ე თ ი

ინდოეთი კაპიტალიზმის იმპერიალიზმში გადაზრდის პერიოდში

ინდოეთის ეკონომი-
ური განვითარება
XIX საუკუნის უკ-
ნასკნელ მესამედში

XIX საუკუნის უკანასკნელ მესამედში, რო-
დესაც „თავისუფალი კონკურენციის“ კაპიტა-
ლიზმი კაპიტალიზმის უკანასკნელ ფაზაში —
იმპერიალიზმში გადაიზარდა, ინგლისის კოლო-
ნიურ პოლიტიკაში ინდოეთის მიმართ მორიგი

ცვლილებები მოხდა. ინგლისის ბურჟუაზიამ ამ, მათთვის მეტად
ძვირფასი, კოლონიის უფრო სრულყოფილი და ორგანიზებული გა-
ძარცვის მიზნით საჭიროდ ჩათვალა კოლონიური ექსპლოატაციის
ახალი მეთოდებისა და ფორმების მომარჯვება. კაპიტალის მზარდი
დაბანდების მისწრაფებამ ზემოგების მიღების მიზნით, ნედლეულის
გადიდებული წარმოებისა და გაზიდვის მოთხოვნილებამ და ინდოე-
თის ბაზრის სრული დაპყრობის საჭიროებამ განაპირობა ინგლისე-
ლების მიერ ამ ქვეყანაში რკინიგზების, სარწყავი არხებისა და სამ-
რეწველო ობიექტების მშენებლობა.

ჯერ კიდევ 1853 წელს მარქსი მიუთითებდა რა ახალ ტენდენცია-
ებზე ინგლისის გაბატონებული კლასების პოლიტიკაში ინდოეთის
მიმართ, წერდა: „სამრეწველო ბურჟუაზიამ აღმოაჩინა, რომ მისი
სასიცოცხლო ინტერესები ინდოეთის მწარმოებელ ქვეყანად გადა-
ქცევის მოითხოვს და რომ ამისათვის უწინარეს ყოვლისა საჭიროა
ინდოეთი შეიარაღებულ იქნეს ხელოვნური მორწყვის საშუალე-
ებით და შინაგანი სამიმოსვლო გზებით. მრეწველებს განზრახვა
აქვთ რკინიგზების ქსელით მოჰფინონ ინდოეთი. ისინი ამას შეასრუ-
ლებენ და ამის შედეგები განუზომელი უნდა იქნეს“.¹

კოლონიური პოლიტიკის ამ ახალი ფორმებისა და მეთოდების
მომარჯვების შედეგებმა მალე იჩინა თავი და სერიოზული ცვლილე-
ბები გამოიწვია ინდოეთის სოციალურ-ეკონომიურ ყოფაში. ჩამო-

¹ კ. მარქსი და ფ. ენგელსი, რჩეული ნაწ., ტ. I, გვ. 396.

ყალიბდა წარმოების კაპიტალისტური წესი და აღმოცენდნენ ახალი საზოგადოებრივი კლასები—ეროვნული პროლეტარიატი და ეროვნული ბურჟუაზია. წარმოიშვა ეროვნული ინტელიგენცია და საფუძველი ჩაეყარა ბურჟუაზიულ-პროგრესულ იდეებს, ეროვნულ-განმათავისუფლებელ და მუშათა მოძრაობას.

XIX საუკუნის 70-იან წლებამდე კოლონიური ინდოეთი ორ ძირითად ფუნქციას ასრულებდა ინგლისისათვის. იგი იყო მრავალფეროვანი ნედლეულისა და სურსათის მიმწოდებელი და მისი სამრეწველო ნაწარმის დიდი ბაზარი. გაძლიერებული ყურადღება მიაქცია რა ინდოეთის სანედლეულო და საბაზრო შესაძლებლობათა სრულ ათვისებას, ინგლისის ბურჟუაზიამ ამ დროიდან მას ახალი ფუნქციაც დააქისრა. იგი აქცია ინგლისური „ჭარბი“ კაპიტალის ექსპორტისა და დაბანდების დიდმნიშვნელოვან სფეროდ.

ინგლისის ბურჟუაზია გამალებით შეუდგა ინდოეთში რკინიგზების მშენებლობას და მოკლე დროში მართლაც მოჰგინა ეს ქვეყანა, მარქსის თქმისა არ იყოს, რკინიგზის ქსელით. 1860 წელს ინდოეთში იყო დაახლოებით 1300 კილომეტრი რკინიგზა, 1873 წელს — 7700 კმ, 1886 წელს — 14900 კმ, 1890 წელს — 25,600 კმ, 1900 წლისათვის კი მისი სიგრძე — 39,8 ათას კილომეტრამდე გაზარდა.

რკინიგზები ინდოეთის კოლონიური დამონების დიდმნიშვნელოვანი იარაღი იყო. მისი მეშვეობით ინგლისელებმა საბოლოოდ დაიპყრეს მისი ბაზარი და გააადვილეს მეტროპოლიის სამრეწველო საქონლის შეზიდვა ამ ვრცელი ნახევარკონტინენტის შორეულ კუთხეებში. მან, ამავე დროს, ხელი შეუწყო მრავალფეროვანი კოლონიური ნედლეულის გაზიდვას საზღვარგარეთ. ამიტომ იყო, რომ რკინიგზების უმეტესობა იწყებოდა ნავსადგურებიდან და მარაოს მსგავსად იშლებოდა ქვეყნის სიღრმეში. რკინიგზებს სამხედრო-სტრატეგიული ღანიშნულებაც ჰქონდა; იგი აძლიერებდა ქვეყნის „დაცვას“, უფრო მობილურს ხდიდა ინგლის-ინდოეთის არმიას და აქცევდა ინდოეთს მეზობელი ქვეყნების კოლონიური დაპყრობების მოხერხებულ პლაცდარმად.

რკინიგზების დაჩქარებულ მშენებლობას სხვა მოტივიც ედო საფუძვლად. იგი ინგლისური კაპიტალის დაბანდების ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი სფერო იყო. პირველ ხანებში ინგლისური კაპიტალის ექსპორტი ინდოეთში და მისი დაბანდება რკინიგზების მშენებლობაში წარმოებდა სესხების სახით, რასაც ინდოეთის კოლონიური ხელისუფლება იღებდა ინგლისელი ბანკირებისაგან. რკინიგზების მშენებლობაში დაბანდებული კაპიტალის მფლობელებს ინდო-

ეთის ბიუჯეტის სახსრებით გარანტირებული ჰქონდათ მაღალი პროცენტის მიღება.

ინგლისური კაპიტალის დაბანდების მეორე მსხვილი ობიექტი იყო საირიგაციო მშენებლობა. არც ამ მშენებლობას ჰქონდა რაიმე საერთო ინდოელი ხალხის ინტერესებთან და ქვეყნის სანედლეულო-სასურსათო რესურსების გადიდებულ ექსპლოატაციას ისახავდა მიზნად. საირიგაციო მშენებლობა XIX საუკუნის უკანასკნელ მესამედში გაიშალა უმთავრესად ფენჯაბსა და სინდში, სადაც სარწყავი მიწების ფართობის გადიდებით გაიზარდა საექსპორტო ბამბისა და ხორბლეულის წარმოება. 1902 წელს საირიგაციო მშენებლობაში 24 მილ. გირ. სტერლინგი იყო დაბანდებული. 1900—1901 წლებში კოლონიზატორებმა 20,7 მილ. რუპია მოგება მიიღეს სახელმწიფოს ხელში არსებული სარწყავი ნაგებობების ექსპლოატაციით¹.

ინგლისური კერძო კაპიტალის დაბანდების მორიგ მნიშვნელოვან სფეროდ იქცა საექსპორტო ნედლეულის პლანტაციური მეურნეობა. პლანტაციური მეურნეობის მთავარი დარგი იყო ჩაის კულტურის წარმოება (ასამში, ბენგალის დარჯილინგის ოლქში და სამხრეთ ინდოეთის ზოგიერთ სხვა ადგილას). ჩაის შემდეგ მეორე ადგილი დაიკავა ყავის წარმოებამ (მაისური, მალაბრის ზოგიერთ სხვა სანაპიროზე). XIX—XX საუკუნეების მიჯნაზე ჩაის, ყავისა და სხვა საექსპორტო კულტურების ფართობი რამდენიმე ათეულ ათას ჰექტარს უდრიდა. მათ პლანტაციებში დაბანდებული იყო ორი ათეული მილიონი გირვანქა სტერლინგი. არა ნაკლები მნიშვნელობა მიეცა ჯუთის წარმოებას (ბენგალში).

დაბოლოს, ინგლისური კერძო კაპიტალის ერთი ნაწილის დაბანდების სფეროდ საფაბრიკო-საქარხნო მრეწველობა იქცა. მრავალფეროვანი სამრეწველო ნედლეულის არსებობა ადგილზე და მკვიდრი მუშახელის დიდი სიიაფე, წიაღისეულის სიმდიდრე და მისი ექსპლოატაციის საჭიროება, — აი რა აძლევდა სტიმულს კაპიტალის დაბანდებას ინდოეთის მრეწველობაში. კაპიტალის მფლობელებს ხომ გარანტირებული ჰქონდათ მაღალი პროცენტის (ზემოგების) მიღების შესაძლებლობა. მთამადნეულის მრეწველობა, ნედლეულის გადამუშავება, მექანიკური და თუჯის ჩამომსხმელი სახელოსნოები, — აი წარმოების ის დარგები, რომელსაც უფრო ეტანებოდა ინგლისური კაპიტალი. 1854 წელს ერთ-ერთმა ინგლისელმა კაპიტალისტმა კალკუტაში დააარსა ჯუთის პირველი ფაბრიკა და ამიერიდან ჯუთის მრეწველობაში მონოპოლიურად ბატონდება ინგლისური კაპიტალი, რო-

¹ Новая история Индии ... М., 1961, гл. 344.

მელიც ზედიზედ აარსებს ჯუთის ახალ-ახალ ფაბრიკებს. XX საუკუნის დასაწყისისათვის უკვე მოქმედებდა 20-ზე მეტი ჯუთის ფაბრიკა, რომელთაგან 18 მარტო კალკუტაში იყო. არც ბამბეულის წარმოება დატოვა ყურადღების გარეშე ინგლისურმა კაპიტალმა. ინგლისელი კაპიტალისტების მიერ კანპურსა და ზოგიერთ სხვა ცენტრებში აგებულ იქნა ბამბეულის რამდენიმე ფაბრიკა, მაგრამ მრეწველობის ამ დარგში თავიდანვე დაწინაურდა ინდური კაპიტალი, რომელმაც XX საუკუნის დასაწყისისათვის გაბატონებული ადგილი დაიკავა. ბომბეი გახდა ბამბეულის მრეწველობის მთავარი ცენტრი და მით ინდური კაპიტალის საქმიანობის ძირითადი ბაზაც.

ისეთ კოლონიურ ქვეყანაში, როგორიც ინდოეთი იყო, ინგლისური კერძო კაპიტალის შეზიდვა და სხვადასხვა დარგებში დაბანდება სპეციალური „მ მ ა რ თ ვ ე ლ ი ს ა ა გ ე ნ ტ ო ე ბ ის“ მეშვეობით ხდებოდა. აღნიშნული სააგენტოები, რომლებიც მსხვილი ინგლისური ბანკებისა და კომპანიების კოლონიურ ფილიალებს წარმოადგენდნენ, თავს უყრიდნენ კაპიტალს, მაღალი მოგების გარანტიით აბანდებდნენ რკინიგზების მშენებლობაში, პლანტაციებში, სამრეწველო საწარმოებსა და სავაჭრო ფირმებში. ასრულებდნენ რა შუამავლის როლს კაპიტალის მიმწოდებლებსა და მომხმარებლებს შორის, „მმართველი სააგენტოები“ კონტროლს უწევდნენ ინდოეთის ეკონომიკის სათანადო დარგებს და გაწეული სამსახურისათვის ღებულობდნენ მოგების გარკვეულ წილს.

ინგლისური კაპიტალის მზარდმა იმპორტმა და დაბანდებამ ინდოეთის სახალხო მეურნეობაში, რკინიგზების დაჩქარებით მშენებლობამ, ნედლეულის წარმოებისა და მისი გადამუშავების გადიდებამ უშუალო გავლენა მოახდინა ინგლის-ინდოეთის ვაჭრობაზე. 1873 წლიდან 1900 წლამდე ინგლისის ვაჭრობა ინდოეთთან თითქმის გაორჯედა მაშინ, როცა მისი ვაჭრობა ევროპის ქვეყნებთან მხოლოდ რამდენიმე პროცენტით გაიზარდა. ვაჭრობის ხასიათი რელიეფურად ავლენს ინდოეთის კოლონიურ მდგომარეობას. ინგლისის მთელი იმპორტის 50%-ს მარტო ბამბეულის ქსოვილები შეადგენდა, მანქანებისა და მოწყობილობის ხვედრითი წონა კი სრულად უმნიშვნელო იყო. რაც შეეხება ინდოეთიდან გაზიდვას, მისი 75% მარტო ნედლეულსა და სურსათ-სანოვავაგეზე მოდიოდა. სარკინიგზო ტარიფი და საბაჟო გადასახადები იმგვარად ჰქონდათ ინგლისელ კოლონიზატორებს შედგენილი, რომ იგი აადვილებდა ქსოვილებისა და სამრეწველო ნაწარმის შეზიდვას ინდოეთში და, პირიქით, სერიოზულ დაბრკოლებას უქმნიდა ინგლისური საფაბრიკო მოწყობილობის იმპორტს.

მოცემული ისტორიული პერიოდისათვის დამახასიათებელია ინდოეთის საგარეო ვაჭრობის შეუჩერებელი ზრდა. იგი მიმდინარეობს ამ ქვეყნის ეკონომიური განვითარების კვალდაკვალ. მაგრამ ეს ზრდა უფრო გაზიდვის ხარჯზე ხდება, ვიდრე იმპორტისა. ფორმალურად ინდოეთს აქტიური სავაჭრო ბალანსი აქვს და სხვაობა იმპორტსა და ექსპორტს შორის სისტემატურად იზრდება. 1851 — 1855 წლებში ინდოეთის ექსპორტის ღირებულება 4 მილ. გირვანქა-სტერლინგით აღემატებოდა იმპორტს. 1887—1901 წლებში ამ სხვაობამ 15,3 მილიონ გირ. სტერლინგს მიაღწია, 1909—1914 წლებში კი მან 22 მილიონ გირვანქა სტერლინგს გადააჭარბა¹. მაგრამ ეს ვეებერთელა თანხა როდი რჩებოდა ინდოეთში და ინდოელი ხალხის ინტერესებს როდი ხმარდებოდა. იგი, როგორც კოლონიური ხარკი, ინგლისში იგზავნებოდა, ხოლო ინდოეთს ახალ-ახალი ვალუბის ქსელში ხლართავდნენ. მისი დებიტორული დავალიანება მეტროპოლიის მიმართ შეუჩერებლად იზრდებოდა. სესხების პროცენტებს, დივიდენდებს, არმიასა და პოლიციას, ინდოეთში ნამსახურ ინგლისელთა პენსიებს და სხვა საჭიროებებს ხმარდებოდა იგი.

„ის, რასაც ინგლისელები ყოველწლიურად ართმევენ ინდოელებს, — წერდა მარქსი, — ჩენტის, თვით ინდოელებისათვის სავსებით უსარგებლო რკინიგზების დივიდენდების, სამხედრო და სამოქალაქო მოხელეთა პენსიების, ავღანელებთან და სხვა ომების ხარჯების სახით; ის, რასაც ისინი იღებენ ყოველგვარი ექვივალენტის გარეშე, მხედველობაში რომ არ მივიღოთ ის, რასაც ისინი ითვისებენ თვით ინდოეთში, ესე იგი მარტო იმ აუნაზღაურებელ საქონელთა ღირებულება, რასაც ინდოელები ყოველწლიურად აგზავნიან ინგლისში, — აღემატება ინდოეთის 60 მილიონიანი სამიწათმოქმედო და სამრეწველო მუშაკთა შემოსავლის საერთო ჯამს. ეს ნამდვილი სისხლის გამოწოვა და აღმაშფოთებელი საქმეა! შიმშილის წლები იქ ერთიმეორეს ცვლიან; ამავე დროს შიმშილი ისეთ მოცულობას აღწევს, რომლის შესახებ წარმოდგენაც კი არ აქვთ ევროპაში“².

ინგლისელ იმპერიალისტთა კოლონიური პოლიტიკის ობიექტური ისტორიული შედეგები ინდოეთში იყო კაპიტალიზმის თანდათანობითი განვითარება და კაპიტალისტური ტიპის ქალაქების აღმოცე-

¹ История стран Зарубежного Востока... М., 1952. გვ. 249.

² К. Маркс, Н. Ф. Даниельсону, 19 февраля, 1881 г., К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 35, гл. 129—130.

ნება. მაგრამ კაპიტალიზმის განვითარება მიმდინარეობდა ნელი ტემპით და ცალმხრივ, მაზინჯ ფორმებში. ფაბრიკა-ქარხნებისა და კაპიტალისტური ტიპის ქალაქების მშენებლობა, რაც არსებითად ზღვისპირა რაიონებით შემოიფარგლებოდა, მკვეთრად ჩამორჩებოდა ძველი ფეოდალური ქალაქების გაჩანაგება-დაცალიერებას. ასევე ნელა წარმოებდა ეროვნული პროლეტარიატის ფორმირება გლეხობისა და ხელოსანთა მასობრივ გაჩანაგებასთან შედარებით. გაპარტახებული, სამეურნეო საქმიანობიდან ამოვარდნილი, „ფრინველივით თავისუფალი“ გლეხებისა და ხელოსნების რაოდენობა მილიონებს უდრიდა, მაშინ როდესაც ათეული ათასი მშრომელი თუ ახერხებდა ეშოვა სამუშაო ტრანსპორტზე, მრეწველობასა და პლანტაციურ მეურნეობებში.

კაპიტალიზმის განვითარება ინდოეთში მიმდინარეობდა კოლონიურ ქვეყანაში, სადაც, ამასთან ერთად, ძალზე დიდი იყო ფეოდალურ-შუასაუკუნეობრივი ურთიერთობის ფორმები. აქედან გამომდინარეობდა მისი განვითარების ნელი ტემპი, ცალმხრივობა და არათანაბრობა. არსებითად ვითარდებოდა მხოლოდ საფეიქრო, მოპოვებითი და სასოფლო-სამეურნეო ნედლეულის გადამმუშავებელი მრეწველობა; ისიც, როგორც აღინიშნა, მხოლოდ ზღვისპირა რაიონებში. რაც შეეხება მეტალურგიას, მანქანათმშენებლობას და მძიმე ინდუსტრიის სხვა დარგებს, იგი ან სრულებით არ შექმნილა ანდა სრულიად უმნიშვნელო მოცულობით (ისიც წვრილი კაპიტალისტური საწარმოების სახით). კოლონიური დამონება წარმოადგენდა ძირითად დაბრკოლებას, რომელიც ბოჭავდა ინდოეთის საწარმოო ძალებს და ხელს უშლიდა კაპიტალისტური ურთიერთობის შემდგომ განვითარებას. ინგლისელი კოლონიზატორები ყოველმხრივ და შეგნებულად ხელს უშლიან ინდოეთის სამამულო მრეწველობის განვითარებას. ამ ამოცანას ემსახურება მათ ხელში არსებული პოლიტიკური ხელისუფლება, საბაჟო და სატარიფო პოლიტიკა. ინგლისელებმა სამამულო საწარმოების მშენებლობა რომ დაებრკოლებიათ, შემოიღეს მაღალი ბაჟები შემოზიდულ მანქანურ მოწყობილობაზე და 5%-იანი სააქციზო გამოსაღებით დაბეგრეს ინდოეთის საფეიქრო ფაბრიკებში გამომუშავებული ყოველი გირვანქა ნართი; მათ ინდოეთს თავზე მოახვიეს თავისუფალი ვაჭრობა, რომლითაც ინგლისური საფეიქრო ნაწარმი თავისუფალი იყო საბაჟო გადასახადისაგან. ამის წყალობით ეს საქონელი სავსებით გაბატონდა ინდოეთის ბაზარზე და გამოაძევა იქიდან ხელოსნურ-შინამრეწველური ნაწარმი. ამ პოლიტიკამ დააჩქარა ადგილობრივი ხელოსნობისა და წვრილი წარმოების საბოლოო განადგურება და წაართვა ბაზარი ინდოელ-

თა მიერ აგებული საფეიქრო ფაბრიკების ნაწარმს. მათ რკინიგზებზე დააწესეს ისეთი ტარიფი, რომელიც ხელს უწყობდა ნედლეულის გამოტანას ქვეყნის სიღრმიდან ნავსადგურებისაკენ და ინგლისური საფეიქრო ნაწარმის შეზიდვას შიდა რაიონებში, მაგრამ გადაულახავ დაბრკოლებას უქმნიდა სათბობისა და სამრეწველო მოწყობილობის შეზიდვას დანიშნული ადგილებისაკენ ¹.

ინგლისელი კოლონიზატორები ყოველმხრივ ხელს უწყობენ და მფარველობენ ფეოდალურ გადმონაშთებს სოფლად, პოლიტიკურ წყობაში (სამთავროების შენარჩუნება), ყოფაცხოვრებასა და ადამიანთა შეგნებაში (კასტური წესებისა, რელიგიური დოგმებისა და სამღვდლოების მფარველობა). არ შეიძლება არ დავეთანხმოთ ცნობილ ინგლისელ მარქსისტ ისტორიკოსს პალმ დატს, რომელიც აღნიშნავს, რომ სწორედ XIX საუკუნის 60-იანი წლებიდან ინგლისის პოლიტიკის სიმძიმის ცენტრი გადატანილ იქნა ინდოეთის სიძველისა და რეაქციის მხარდაჭერაზე... ამავდროს მათი დამოკიდებულება ახალი პროგრესული ძალებისადმი, რომლებიც მზარდ ინდურ ბურჟუაზიას წარმოადგენდა, გულცივი, საექვო და მტრული გახდა ².

ფეოდალური გადმონაშთების შენარჩუნებით, ე. ი. იმ ურთიერთობის ძალების დაცვა-მფარველობით, რომლებიც აბრკოლებდნენ ინდოეთის განვითარებას და განაპირობებდნენ მშრომელთა არაადამიანურ ყოფას, ინდოეთის თავისუფალი განვითარება, მისი საწარმოო ძალების სწრაფი აღმავლობა შეუძლებელი იყო ფეოდალური ურთიერთობის მოსპობის გარეშე. ამ ამოცანის წარმატებით გადაწყვეტა კი მოითხოვდა კოლონიური რეჟიმის რევოლუციური გზით დამხობას და ქვეყნის ეროვნულ განთავისუფლებას.

აგრარული წყობის
თავისებურებანი.
სოფლის მეურნეო-
ბის დაცემა.

კაპიტალისტური მრეწველობის ხვედრითი წონა ინდოეთის ეკონომიურ ცხოვრებაში XIX — XX საუკუნეების მიჯნაზე, მისი ერთგვარი განვითარების მიუხედავად, მაინც უმნიშვნელო იყო. XIX საუკუნის დასასრულისა და XX საუკუნის

ომამდელ წლებში ინდოეთი წარმოადგენდა ჩამორჩენილი მიწათმოქმედების ქვეყანას, ნახევრადფეოდალური კოლონიური ეკონომიკით. სოფლად ცხოვრობდა ინდოეთის მოსახლეობის 90—92%, მიწათმოქმედებაში იყო დასაქმებული თვითმოქმედ მშრომელთა აბსოლუტური უმრავლესობა, სოფლის მეურნეობა იძლეოდა ეროვნული

¹ Новая история колониальных и зависимых стран, М., 1940, гл. 568.

² Пальм Датт, Индия сегодня., М., 1948, гл. 313.

სახალხო შემოსავლის $\frac{1}{4}$ -ზე მეტს და მისი პროდუქცია განსაზღვრავდა ქვეყნის ექსპორტის ხასიათსაც.

ინდოეთის სოფლის მეურნეობა ქვეყნის ეკონომიურ ყოფაში, მისი დიდი ხვედრითი წონის მიუხედავად, მცირე როლს ასრულებდა. ძალზე დაბალი იყო მისი საწარმოო ძალების დონე. მიწის დამუშავება წარმოებდა მამა-პაპეული კავის, თოხისა და სხვა პრიმიტიული იარაღების მეშვეობით. შესაბამისად უმნიშვნელო იყო შრომის ნაყოფიერება და მოსავლიანობა. მიუხედავად იმისა, რომ ხელოვნური მორწყვა მიწათმოქმედების უპირველეს პირობას წარმოადგენდა, საირიგაციო საქმე მზივწყებულის და აბუჩად იყო აგებული. მართალია, ინგლისელებმა ფენჯაბში, სინდსა და სხვა ადგილებში ხელი მოკიდეს სარწყავი არხების მშენებლობას, მაგრამ ამას არ შეუცვლია მდგომარეობა. მათ ხომ საექსპორტო კულტურების გადიდების მიზნით დაიწყეს ეს საქმე და თავიანთი ბატონობის მორიგ იარაღად გამოიყენეს იგი. XX საუკუნის დასაწყისისათვის სარწყავი მიწების ფართობი ინდოეთში მაინც ნაკლები იყო, ვიდრე დიდ მოგოლთა დროს (მთელი ნათესი ფართობის 19,5%).

მართალია, ინდოეთის სოფელში ფეხი მოკიდა კაპიტალისტური ურთიერთობის ფორმებმა, იმატა მისმა სპეციალიზაციამ და საქონლიანობამ, გაიზარდა საექსპორტო ბაზბის, ხორბლის, ზეთულის კულტურების წარმოება, დაინერგა ჯუთის, ჩაისა და ყავის წარმოება, მაგრამ ეს ძვრები მაინც უმნიშვნელოა და ვერ განსაზღვრავს ამ ქვეყნის სოფლის მეურნეობის სახეს. მიწათმოქმედების კაპიტალისტური ფორმები ძალზე ნელა ინერგება სოფლად.

ინგლისელი კოლონიზატორები, რომლებიც ყოველმხრივ დაინტერესებული იყვნენ თავიანთი ბატონობის სოციალური საყრდენის — რეაქციური ძალების განმტკიცებით, მფარველობდნენ ინდოეთის სოფელში გაბატონებულ ფეოდალურ წესებს. ინდოელი გლეხების არაადამიანურ ჩაგვრას, მათი შრომის პროდუქტების მუქთად მითვისებასა და პირდაპირი და არაპირდაპირი გადასახადებით გამოძალვას ისინი სწორედ ამ წესებისა და შესაბამისი ფეოდალური ჩვეულების მეშვეობით ეწეოდნენ. ამიტომ იყო, რომ სოფლის მეურნეობის სპეციალიზაციისა და საქონლიანობის ზრდის, პლანტაციურ მეურნეობათა დანერგვის მიუხედავად, შენარჩუნებულ იქნა მიწის დამუშავების არქაული წესი და ფეოდალურ-მემამულური მიწათმფლობელობა, გლეხობის ნახევრადბატონყმური ექსპლოატაციის ძველის ძველი ფორმები და მეთოდები. დესპოტი მთავრები, მემამულე-ზემინდარები, მცირერიცხოვანი კულაკური ზედაფენა და მე-ვახშეები, თვით ბრიტანელი კოლონიზატორები გლეხებს მიწას აძ-

ლევდნენ მეტად მძიმე კაბალურ საიჯარო პირობებში და მოსავლის 50—70%-ს ართმევდნენ მათ. კაბალური მოიჯარადრეები, უმიწა-წყლოები, მოჯამაგირეები, სავალო მოვალეები, რომლებიც ინდოელი გლეხობის ძირითად კატეგორიას წარმოადგენდნენ, მუდმივი შიმშილის, თვითნებობისა და ფეოდალური დესპოტიის პირობებში ცხოვრობდნენ¹.

ინდოელი გლეხობის ფეოდალურ-კოლონიურ ექსპლოატაციაში დიდმნიშვნელოვან როლს ასრულებდა სავაჭრო-საევანშო კაპიტალი. საგადასახადო ტვირთის ზრდით და ნახევრადფეოდალური ექსპლოატაციის გაძლიერებით კოლონიზატორებს და ინდოელ ფეოდალებს გლეხობისაგან მიჰქონდათ არა მარტო ზედმეტი, არამედ აუცილებელი პროდუქტიც. ეს იწვევდა მათ ინტენსიურ გაჩანაგებას და მევახშეთა კაბალაში მოქცევას. თითქმის არ იყო ისეთი სოფელი, სადაც არ ყოფილიყო ერთი ან რამდენიმე მევახშე. მთელ ინდოეთში კი მათი რიცხვი რამდენიმე ასეულ ათას კაცს უდრიდა. ინდოეთის საზოგადოების ეს ბოროტი ექსპლოატატორები და ხორცმეტები კარგად სარგებლობდნენ გლეხობის უმწეობით. ისინი სდავაზობდნენ მათ სესხს, სურსათს, სათესლე მასალას და დიდი სავანშო პროცენტის დარიცხვით მოითხოვდნენ მის გადახდას. მევახშის ბაღეში მოქცეული გლეხი თავს ვეღარ იხსნიდა მისი კაბალისაგან. თანდათანობით მისი საიჯარო მიწა, ნაგებობა და საოჯახო მოწყობილობა მევახშის ხელში ექცეოდა. ამის შედეგი იყო სავალო მონობა და გლეხობის მასობრივი გაბოვანობა. სოფლის მეურნეობის დაცემა, მეტად დაბალი მოსავლიანობა, გლეხობის საშუალო შემოსავლისა და საკვები რაციონის მათხოვრული დონე, მათი სიცოცხლის ხანმოკლეობა, შიმშილობა და ათასგვარ გადამდებ ავადმყოფობათა გავრცელება აღნიშნულ სოციალურ და კოლონიურ უკუღმართობათა ლოგიკურ შედეგს წარმოადგენდა.

ამიტომ იყო, რომ შიმშილობა ინდოეთის სოფლისა და მთელი ქვეყნის ნამდვილ უბედურებად იქცა. იგი პერიოდულად მეორდებოდა და უფრო და უფრო კატასტროფული ხდებოდა. 1851—1875 წლებში შიმშილი განმეორდა 6-ჯერ, 1876—1900 წლებში კი 18-ჯერ. კიდევ უფრო გახშირდა და გამანადგურებელი ხასიათი მიიღო მან 1900 წლიდან. 1861 წელს შიმშილმა გაანადგურა აგრა, ფენჯაბი, რაჯჟუტანა..., 1866 წელს მისი მსხვერპლი გახდა ორისა. 1873—1874 წლებში შიმშილი განსაკუთრებული ძალით მძინევარებდა ბიჰარასა

¹ Новая история стран Зарубежной Азии и Африки..., М., 1959, გვ. 438.

და ბენგალში. 1876—1878 წლებში შიმშილმა მსახვრალი ხელი ჩასჭიდა მაისურს, მადრასისა და ბომბეის საპრეზიდენტოებს, ცენტრალურ და შეერთებულ პროვინციებს. შიმშილის გამანადგურებელი შედეგების თვალსაზრისით ინდოეთის ისტორიის ყველაზე მძიმე წლებად ითვლება 1896—1897 წლები, როდესაც მასობრივმა შიმშილობამ გააჩანაგა ცენტრალური და შეერთებული პროვინციები, ბიჰარა და ფენჯაბის ზოგიერთი რაიონები. 1900 წელს შიმშილმა საშინლად დააზარალა გუჯერათი და სხვა ადგილები¹. სულ XIX საუკუნის უკანასკნელ მესამედში შიმშილმა 20 მილიონზე მეტი ინდოელი იმსხვერპლა.

ინდოელი ხალხის დიდ შვილებს მაჰათმა განდის და ჯავაჰარლალ ნერუს ინდოეთის ისტორიის მოცემული პერიოდის ამბების გაშუქებისას კონკრეტული ფაქტებით მზის სინათლეზე გამოაქვთ ინდოეთში არსებული ეს აღმაშფოთებელი სინამდვილე და მთელ პასუხისმგებლობას ამისათვის ინგლისელ კოლონიზატორებს აკისრებენ. „...არავითარ შარალატანობას არ შეუძლია უარყოს ის მოწმეები — წერს განდი, — რომელსაც ჩვენ გვაძლევს სოფლებში გაფანტული ჩონჩხები. მე ეკვი არ მეპარება, რომ თუ არსებობს ცაში ღმერთი, მაშინ ინგლისმა... პასუხი უნდა აგოს მის წინაშე ისტორიაში უექველად უმძიმეს ბოროტმოქმედებათათვის“. „...ინდოეთს მართავენ გადამთიელები, — წერს ნერუ, — მისი მოსახლეობა არნახულად ღარიბია, ინდოელთა სიცოცხლის ხანგრძლივობა უმნიშვნელოა. ხალხს არ შეუძლია ებრძოლოს ავადმყოფობას და ეპიდემიას, ქვეყანაში ბატონობს უცოდინარობა... უმუშევრობამ მიადწია შემადრწუნებელ მასშტაბს...“²

1877 წლის იანვარში, როცა მილიონობით ინდოელი გლეხი შიმშილით იხოცებოდა და სოფლად საყოველთაო სიღატაკე ბატონობდა, როცა მშრომელებს ლუკმა-პური ენატრებოდათ, ინგლისელმა კოლონიზატორებმა დელიში მოაწყვეს „დიდებული და ბრწყინვალე დურბარი“ (ადგილობრივ მთავართა საზეიმო მიღება), რომლის მოწყობაზე დიდძალი თანხა დაიხარჯა. ეს იყო „ლხინი ჯამიანობის დროს“, ინდოელ მშრომელთა გამოწვევა და აბუჩად აგდება კოლონიზატორებისა და მათი ადგილობრივი რეაქციულ-ფეოდალური აგენტების მხრივ. „დურბარს“, რომელსაც მეფისნაცვალი ლიტონი ჩელმძღვანელობდა, ესწრებოდა 600 ადგილობრივი მთავარი. შეკრე-

¹ Н. К. Сивха, А. А. Банерджи. История Индии ... М., 1954, гл. 33. 391.

² Джавахарлал Неру. Автобиография..., М., 1955, гл. 459.

ბაზე ლიტონმა ინგლისის დედოფალი ვიქტორია საზეიმოდ ინდოეთის იმპერატორად გამოაცხადა. ამ აქტის პოლიტიკური არსი იმაში მდგომარეობდა, რომ ინდოეთის სამთავროები ამიერიდან ოფიციალურად შეჰყავდათ ბრიტანეთის იმპერიის შემადგენლობაში, ხოლო მთავრები მოკავშირეებიდან კოლონიზატორთა ვასალები ხდებოდნენ. ამით კიდევ უფრო მჭიდრო ხდებოდა რეაქციული, დესპოტი მთავრებისა და ინგლისის სამეფო ხელისუფლების ის კავშირი, რომელიც ინდოელი ხალხის ერთობლივი ძარცვის ბაზაზე იყო აღმოცენებული.

მაგრამ ამით არ დამთავრებულა ამ ანტიხალხური ბლოკის შექმრა. დედოფალ ვიქტორიას დეკლარაციით გათვალისწინებული დაპირების შესაბამისად კოლონიზატორებმა თავიანთ უფლებებში აღადგინეს მთავართა უმრავლესობა; დაუბრუნეს მათ მამულები, ტიტულები და ქვეშევრდომთა ჩაგვრის პრივილეგიები. მაგრამ ამას მოჰყვა მათზე ინგლისის კოლონიური ხელისუფლების კონტროლის გაძლიერება, რაც მათთან მივლინებულ რეზიდენტთა მეშვეობით ხორციელდებოდა. მტკიცედ აიღეს რა გეზი „გამაბედნიერებელთა“ მიმართ მონურ ერთგულებაზე, ადგილობრივი მთავრები თანდათანობით ჩამოშორდნენ თავიანთ ხალხს, „გაევროპიელდნენ“ გარეგნულად და მიხვრა-მოხვრით, მანერებით მათ წაბაძეს. განდის თქმით, ისინი გახდნენ „ინდურ ტანისამოსში გამოწყობილი ინგლისელი მოხელეები“.¹

ხახალხო მოძრაობანი² კოლონიური და ფეოდალურ-მეევანშური კაბალის გაძლიერებას და საყოველთაო გაჩანაგება-შიმშილს, როგორც მის უშუალო შედეგს, ინდოელმა გლეხებმა მასობრივი ბრძოლით და აჯანყებებით უპასუხეს. გლეხთა აჯანყებები სტიქიურად დაიწყო და ინდოეთის ტერიტორიის დიდ ნაწილს მოედო. XIX ს-ის უკანასკნელ მესამედში გლეხთა რამდენიმე ათეული შეიარაღებული გამოსვლა და აჯანყება იყო აღრიცხული ინდოეთში. კონკრეტული ვითარების შესაბამისად ეს ხალხური მოძრაობები სხვადასხვა ფორმებს ღებულობდა, თითქმის ყოველ მათგანს ემჩნეოდა შუასაუკუნეობრიობისა და რელიგიური მისტიკის კვალი. მაგრამ ობიექტურად იგი ბურჟუაზიულ-დემოკრატიულ ხასიათს ატარებდა და მიმართული იყო როგორც კოლონიური მონობის, ისე ფეოდალური ექსპლოატაციის წინააღმდეგ.

1872 წელს გლეხთა მასობრივი მღელვარება და გამოსვლები მოხდა ბენგალის პროვინციის ორ ოლქში. გლეხები მოითხოვდნენ სა-

¹ Н. К. Синха, А. А. Банерджи, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 391.

იჯარო განაყვეთის შემცირებას და შრომითი ბეგარის შემსუბუქებას. კოლონიურმა ხელისუფლებამ სასტიკად ჩაახშო იგი და ასეული გლეხი შეიპყრო და დასაჯა. იმავე 1872 წელს სერიოზულ ამბებს ადგილი ჰქონდა ფენჯაბშიაც. აქ სოფლისა და ქალაქის ღარიბ-ღატაკთა ბრძოლას სათავეში ჩაუდგა ელფერიტ რელიგიური და შინაარსით ხალხურ-დემოკრატიული სექტა „ნამდჰარი“ (ღვთაების „სახელით აღზნებულნი“), რომლის დამაარსებელი იყო წვრილი ვაჭარი ბაბა ბალაკ რამი. 70-იანი წლების დასაწყისისათვის ამ სექტაში 100 ათასამდე მშრომელი იყო გაერთიანებული. მისმა ხელმძღვანელმა, დურგალმა რამ სინგმა ცენტრალიზებული ხასიათი მისცა სექტას და მკაცრ დისციპლინას დაუმორჩილა მისი წევრები. 1872 წლის დასაწყისში სექტამ იარაღის მოპოვების მიზნით განიზრახა ხელში ჩაეგდო მალოდჰის ციხე-კოშკი და ერთ-ერთი სამთავროს ქალაქი — მალერქოთლა. მაგრამ ეს ცდა ჩაშლილ იქნა ინგლისის შეიარაღებული ძალებისა და მთავრის ჯარისკაცების ერთობლივი ღონისძიებით. ინგლისელმა კოლონიზატორებმა შეუბრალებლად იძიეს შური თავდასხმის მონაწილეებზე. მათ ზარბაზნის ლულებს მიაკრეს და ისე დახვრიტეს 65 მეამბოხე. კოლონიზატორთა ეს მხეცური აქტა ასახა დიდმა რუსმა მხატვარმა ვერეშჩაგინმა თავის ცნობილ სურათში „სიპაელთა დახვრეტა ზარბაზნებით“.

ფენჯაბი ინგლისელ კოლონიზატორთა ბატონობის ერთ-ერთი მთავარი ბაზტრიონი იყო ინდოეთში. იგი, ამავე დროს, ავლანთზე შეტევის სამხედრო-სტრატეგიულ ბაზას და ინგლისურ-ინდური არმიის ჯარისკაცთა დაკომპლექტების მთავარ რაიონს წარმოადგენდა. ამით იყო გამოწვეული ინგლისელთა განსაკუთრებული გააფთრება აღნიშნული აჯანყების გამო და ის არაადამიანური სისასტიკე, რაც გამოიჩინეს მისი ჩახშობის დროს.

კიდევ უფრო მასიური და შეუპოვარი ხასიათი ჰქონდა გლეხთა აჯანყებებს მაჰარაშტრის ტერიტორიაზე. 1875 წელს პუნისა და აპხედნაგარის ოლქებში კოლონიზატორთა, მემამულეთა და მეევახშეთა ძალმომრეობით აღმფრთვებულმა ათეულმა ათასმა გლეხმა (ჰონია ბჰაგოჯის ხელმძღვანელობით) იარაღს მოკიდა ხელი და გააჩაღა ბრძოლა სისხლისმსმელ მეევახშეთა წინააღმდეგ. ამბოხებული გლეხები თავს ესხმოდნენ მეევახშეებს, ართმევდნენ მათ სავახშო ვალებულებათა საბუთებს და საჯაროდ სწევადნენ. ინგლისელებმა იარაღის მეშვეობით ჩაახშვეს ეს აჯანყება და 1200-მდე მისი მონაწილე ციხეებში ჩაჰყარეს. ამ აჯანყებას მალე მოჰყვა მეორე უფრო მძლავრი აჯანყება, რომელიც ორგანიზებულ ხასიათს ატარებდა და ბომბეის საპრეზიდენტოს ვრცელ ტერიტორიას მოედო.

აჯანყებას სათავეში ჩაუდგა მართაჰი პატრიოტი ინტელიგენტი, ერთ-ერთი ინგლისური დაწესებულების წვრილი მოხელე (პუნაში) ვასუდევ ბალვანგ ფჰადკე. მშრომელთა თანაგრძნობამ, სამშობლოს სიყვარულმა და ინგლისელ კოლონიზატორებისადმი შეურიგებელმა სიძულვილმა მიიყვანა იგი გადაწყვეტილებამდე — სათავეში ჩადგომოდა გლეხობისა და ქალაქის მშრომელთა სტიქიურად გაშლილ მოძრაობას და მებრძოლი ხასიათი მიეცა მისთვის. 1879 წლის თებერვალში ვასუდევმა და მისმა რამდენიმე თანამებრძოლმა მართაჰმა დემოკრატიკმა ინტელიგენტმა, რომლებმაც მოახერხეს იარაღის ნაწილის შეძენა, აჯანყების დროშა ააფრიალეს ინგლისელ კოლონიზატორთა წინააღმდეგ. ვასუდევმა მიიღო მართაჰთა ეროვნული გმირის, შივაჯის სახელი და გამოაცხადა მართაჰთა დამოუკიდებელი სახელმწიფოს აღდგენა. აჯანყებულებს მალე შეუერთდა მრავალი გაჩანაგებული გლეხი. აჯანყებულები, რომლებიც მოსახლეობის ენერგიული მხარდაჭერით სარგებლობდნენ, თავს ესხმოდნენ კოლონიური მთავრობის დაწესებულებებს, მემამულეთა კარმიდამოს, მევახშეებს და ინგლისელ მოხელეებს: ისინი სწვავენდნენ საგადასახადო სიებს, საჯალო ხელწერილებსა და სხვა დოკუმენტებს. აჯანყებულებმა, საფიქრებელია, ფჰადკეს უშუალო ინიციატივით, წამოაყენეს რამდენიმე ეკონომიური მოთხოვნა, რომელთაგანაც მთავარი იყო ეროვნული მრეწველობისა და ვაჭრობის წახალისება, გადასახადების შემცირება, საზოგადოებრივ სამუშაოთა ორგანიზაცია, დამშეულთათვის დახმარების გადიდება და ევროპელ მოხელეთა ხელფასის შემცირება. თუმცა ფჰადკეს პოლიტიკური იდეალები ძალზე ბუნდოვანი იყო და მონარქიის რეციდივებსაც კი შეიცავდა, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, აჯანყებულებმა დამოუკიდებელ ინდოეთში რესპუბლიკური წყობილების დამყარების მოთხოვნაც კი წამოაყენეს.

აჯანყებულები დიდხანს გმირულად ებრძოდნენ ჯარისა და პოლიციის ძლიერ რაზმებს, რომლებიც ინგლისელებმა მიუსიეს მათ. 1879 წლის ბოლოსათვის ინგლისელებმა შეძლეს გაენადგურებიათ აჯანყება. ხელმძღვანელთა ნაწილი ბრძოლაში დაიღუპა, ნაწილიც ინგლისელებმა შეიპყრეს და სიკვდილით დასაჯეს. ფჰადკეს — აჯანყების იდეურ-პოლიტიკურ ხელმძღვანელს კოლონიურმა სასამართლომ სამუდამო კატორღა მიუსაჯა (სადაც იგი 1883 წელს გარდაიცვალა).

მაჰარაშტრის გლეხობის რევოლუციურ ბრძოლას, მისი დამარცხების მიუხედავად, უკვალოდ არ ჩაუვლია. ახალი სახალხო გამოსვლების საფრთხით დაშინებული ინგლისელები იძულებული იყვნენ რამდენადმე შეეზღუდათ მოიჯარადრე გლეხთა ექსპლოატაციის ჩარ-

ჩოები და მევახშეთა თვითნებობა. მარათში გლეხობის გმირულმა ბრძოლამ ღრმა შთაბეჭდილება მოახდინა მარათში მოსახლეობის მოწინავე ადამიანებზე. მან გააძლიერა ანტიიმპერიალისტური განწყობილება და ბიძგი მისცა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის განვითარებას ¹.

თითქმის იმავე დროს, როცა მიმდინარეობდა მაჰარაშტრელი გლეხობის რევოლუციური ბრძოლა, გოდავარის მთებში იფეთქა ანდჰრას (თელუგუს) ეროვნების გლეხთა აჯანყებამ. იგი დაიწყო რამპის რაიონში იმ თვითნებობის სტიქიურ პასუხად, რასაც მიმართავდა ადგილობრივი ფეოდალი, რომელსაც ინგლისელებისაგან იჯარით ჰქონდა აღებული გადასახადის აკრეფა. აჯანყება მოედო ვრცელ ტერიტორიას და წლინახევრის განმავლობაში გრძელდებოდა. ცივი და ინგლისელებისათვის წართმეული ცეცხლმსროლელი იარაღით აღჭურვილი აჯანყებულნი დიდი ოსტატობით მოქმედებდნენ მთიან და ულრანი ჯუნგლებით დაფარულ ტერიტორიაზე და დიდ ზიანს აყენებდნენ ინგლისელთა დამსჯელ ძალებს. მათ ინგლისის სამხედრო გემის დაწვაც კი მოახერხეს. ერთ-ერთი პარტიზანული შენაერთის ნიჭიერმა ხელმძღვანელმა დჰარაკონდ ჩენდრიამ ჯუნგლებში შეიკრუა და მოსპო ინგლისელთა რამდენიმე რაზმი. ძალების მაქსიმალური დაძაბვით და დიდი მსხვერპლის გაღებით 1880 წლის ბოლოსათვის ინგლისელებმა მოახერხეს ამ საშიში აჯანყების ჩახშობა.

80-იანი წლების დასაწყისიდან გლეხთა სტიქიურ გამოსვლებს და აჯანყებებს ადგილი ჰქონდა ინდოეთის სხვა ნაწილებშიაც: რაჯ-ფუთანაში, ბიჰარაში, მადრასის პროვინციაში (მოპლას ეროვნების „ხუთი აღშფოთება“), ბაროდას, ჯაიპურის და მანიპურის ვასალურ სამთავროებში, აუღში, ისევ ფენჯაბში და ა. შ. ეს უაღრესად საშიში სიმპტომი იყო. იგი მოასწავებდა საყოველთაო დაუმორჩილებლობის, აღშფოთებისა და ანტიინგლისური სიტუაციის შემზადებას. სწორედ ეს ვითარება ჰქონდა მარქსს მხედველობაში, როცა 1881 წლის ერთ-ერთ წერილში აღნიშნავდა, რომ „...ინდოეთში ბრიტანეთის ხელისუფლებისათვის მომწიფდა სერიოზული გართულებანი, თუ არა საყოველთაო აჯანყება...“ „მოსახლეობაში მწიფდება ნამდვილი შეთქმულება...“ ² ასეთ ვითარებაში გამორიცხული არ იყო ახალი მასობრივი გამოსვლები და მისი გადაზრდა საყოველთაო ანტიინგლისურ აჯანყებაში. ინგლისელმა კოლონიზატორებმა გაითვალ-

¹ Новая история Индии, М., 1961, гл. 401.

² К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч. т. 35, гл. 130.

ლისწინეს მათი ბატონობისათვის შექმნილი სერიოზული საფრთხე და მიიღეს სასწრაფო ზომები. მათ ფეხზე დააყენეს არმია და პოლიცია, მაქსიმალურად გამოიყენეს რეაქციული მოკავშირეების დახმარება და მოახერხეს გლეხთა აჯანყებების ჩახშობა და მდგომარეობის ნაწილობრივი სტაბილიზაცია, მაგრამ რაკი მარტო ხელკეტის მომარჯვება სათანადო ეფექტს არ იძლეოდა, კოლონიზატორები, როგორც ზემოთ აღინიშნა, იძულებული გახდნენ 1878 წელს გამოეცათ კანონი „დეკანის მიწათმოქმედთა დახმარების“ შესახებ, რომელიც რამდენადმე ზღუდავდა მოიჯარადრე გლეხთა მიწების მე-ვახშეთა ხელში გადასვლას და ამ უკანასკნელთა თავგასულობას.

70—80-იანი წლების გლეხთა აჯანყებები მიმდინარეობდა ისეთ ისტორიულ ვითარებაში, როდესაც ჯერ კიდევ სუსტი იყო ინდოეთის მუშათა კლასი, რის გამოც მას არ შეეძლო გამოსულიყო გლეხთა მასების ორგანიზატორისა და მათი რევოლუციური ბრძოლის ხელმძღვანელის როლში. ამიტომ ამ პერიოდის გლეხთა აჯანყებებს, ანტიიმპერიალისტური და ანტიფეოდალური ბრძოლის დაკავშირების მიუხედავად, ახასიათებდათ იდეური უსუსურობა, დაქსაქსულობა, სუსტი ორგანიზებულობა და სტიქიურობა, ბრძოლის ჩამორჩენილი ფორმებისა და მეთოდების მომარჯვება.

ეროვნული ბურჟუაზიის შექმნა და ბურჟუაზიული ნაციონალიზმის ჩახახვა.

როგორიც არ უნდა ყოფილიყო კაპიტალიზმის განვითარების ტემპები და ფორმები ინდოეთში, მისი ერთ-ერთი უშუალო შედეგი იყო ახალი სოციალური ურთიერთობის ფორმირება და ეროვნული ბურჟუაზიის შექმნა. კაპიტალიზმის განვითარება და მსხვილი მანქანური მრეწველობის

შექმნა კოლონიურ ინდოეთში მოხდა კაპიტალისტური მანუფაქტურის საფეხურის გაუვლელად. მართალია, XIX საუკუნის მეორე ნახევარში ინდოეთის სხვადასხვა ცენტრებში იქმნება ასეული მსხვილი სახელოსნო და მანუფაქტურა, მაგრამ ინგლისური საქონლისა და კაპიტალის სასტიკი კონკურენციის პირობებში გამორიცხული იყო მათი მსხვილ კაპიტალისტურ საწარმოებად გადაქცევა, აგრეთვე აქ საწარმოების ინდოელი მფლობელების მეფაბრიკებად გარდაქმნა. ინდური კაპიტალის დაგროვებისა და ეროვნული ბურჟუაზიის ფორმირების ძირითადი წყარო ასეთ პირობებში იყო კომპრადორული ვაჭრობა, მევახშეობა და გლეხობის ფეოდალურ ექსპლოატაციაში მონაწილეობა¹. ამიტომ მსხვილი ეროვნული ბურჟუაზია გამოვიდა უმთავრესად მდიდარი ვაჭარ-კომპრადორებისა და მევახშეების რი-

¹ Всемирная история, т. VII, М., 1960, гл. 272.

გებიდან, ე. ი. ინდოეთის საზოგადოების იმ მცირერიცხოვანი ზედა-ფენიდან, რომელიც ინგლისელ კოლონიზატორებთან ერთად პირვან-დელი დაგროვების ყველა უხეში მეთოდებით ძარცვავდა ინდოელ გლეხობას, ხელოსნებს, ქალაქის ღარიბობას და დამშეულ თანამომხმეთა ხარჯზე აგროვებდა კაპიტალს. ცნობილია მაგალითად, რომ ერთ-ერთი უმსხვილესი ინდოელი კაპიტალისტი ტატა ყოფილი კომპარადორი იყო, რომელმაც საშუაშავლო ვაჭრობით, ჩინეთთან ოპიუმით ვაჭრობით და ინგლისის აგრძიისათვის სხვადასხვა საქონლის მიწოდებით დააგროვა მილიონები.

ვინაიდან ინგლისელთა კუთვნილი კაპიტალისტური საწარმოები გაცილებით ადრე შეიქმნა ინდოეთში, ვიდრე ეროვნული მრეწველობა, ეროვნული ბურჟუაზია ასაკით უფრო ახალგაზრდა იყო, ვიდრე თავისი ანტიპოდი თანამომხე — პროლეტარიატი. ახალგაზრდა ეროვნული ბურჟუაზია არა მარტო გენეალოგიით იყო დაკავშირებული ინდოეთის გამყვლეფელ ზედაფენასთან (ვაჭარ-კომპარადორებთან, მევახშეებთან და მემამულეებთან), არამედ თავისი საქმიანობითაც. იმის გამო, რომ კოლონიზატორები სერიოზულ დაბრკოლებას უქმნიდნენ მას თავის ძირითად (სამრეწველო) საქმიანობაში, ეროვნული ბურჟუაზიის ნაწილი შემდეგშია არ გაუბრბოდა მევახშეობას, ვაჭრობას, მიწების შეძენას და კაპიტალის დაბანდბას მიწათმოქმედებაში¹. ფეოდალურ ელემენტებთან და ინგლისურ კაპიტალთან კავშირბა თავისი დაღი დაასვა ეროვნულ ბურჟუაზიას და განაპირობა მისი სისუსტე, მერყეობა და არათანმიმდევრული პოლიტიკა განმათავისუფლებელ მოძრაობაში.

ეროვნული ბურჟუაზია, ისე როგორც მსხვილი კაპიტალისტური მრეწველობა, თავდაპირველად შეიქმნა ეკონომიურად უფრო განვითარებულ ზღვისპირა რაიონებში. ამ მხრივ უფრო დაწინაურდნენ მალაბრის სანაპიროების ეროვნებანი — გუჯერათები, ფარსები და მარვარები. „ბომბეი, — როგორც სამართლიანად აღნიშნავს ჯ. ნერუ, — გახდა იმ მრეწველობის, ვაჭრობის, საბანკო და სადაზღვევო საქმის ცენტრი და შტაბი, რომელიც ინდოელებს ეკუთვნით. ფარსებს, გუჯარათებს და მარვარებს ეკავათ ყოველივე ამაში გაბატონებული მდგომარეობა“.² უფრო გვიან კაპიტალიზმის შემდგომ განვითარებას მოჰყვა ბურჟუაზიის ფორმირება ბენგალელთა, მარათჰთა, თამილთა, სიქჰთა და სხვა ეროვნებათა შორის.

ეროვნული ბურჟუაზიის ზრდა-განვითარებისა და მისი საქმიან-

¹ Губер А. А., Хейфец А. Н., დასახ. ნაშრ., გვ. 246.

² Дж. Неру, Открытие Индии, М., 1955, გვ. 358.

ნობის სფეროს გაფართოებასთან ერთად იზრდება და ღრმავდება მისი წინააღმდეგობა პრივილეგიებულ ინგლისურ კაპიტალიზმთან და ინგლისელ კოლონიზატორებთან. კოლონიური რეჟიმი სულს რომ უხუთავდა ინდოელ ხალხს, ხელ-ფეხს უბოჭავდა ეროვნულ ბურჟუაზიასაც და არ აძლევდა მას თავისუფალი საქმიანობის შესაძლებლობას. ეროვნული მრეწველობის შემდგომი განვითარებისათვის საჭირო იყო მფარველობითი ეკონომიური პოლიტიკა, ინგლისელი კოლონიზატორები კი, პირიქით, მხოლოდ ხელს უშლიდნენ მას. ეროვნული ბურჟუაზიის მწარმოებლური სფეროს გაფართოება მოითხოვდა საკუთარ ეროვნულ ბაზარს, მაგრამ ეროვნულ ბაზარზე უცხოური საქონელი იყო გაბატონებული. იმისათვის, რომ განთავისუფლებულიყო ინგლისური კაპიტალისადმი დამოკიდებული მდგომარეობიდან, თავი დაედო მისი დამლუპველი კონკურენციისათვის და მოეპოვებია ეროვნული ბაზარი, ეროვნულ ბურჟუაზიას უნდა ებრძოლა ქვეყნის დამოუკიდებლობისათვის. საკუთარი კლასობრივი ინტერესები უკარანახებდა მას ამხედრებულიყო კოლონიური ჩაგვრის წინააღმდეგ და მონაწილეობა მიეღო ეროვნულ-განმათავისუფლებელ ბრძოლაში. მზარდი წინააღმდეგობა ეროვნულ ბურჟუაზიასა და ინგლისის კოლონიურ რეჟიმს შორის აისახა 80-იან წლებში ინდოეთის საზოგადოებრივ ასპარეზზე გამოსულ ისეთ ბურჟუაზიულ-პროგრესულ მოღვაწეთა შრომებში, როგორიც იყვნენ: დადაფჰაი ნაოროჯი, მაჰადევი გოვინდ რანადე, გოპალ კრიშნა გოქჰალე, რომეშ ჩანდრა დატტი, სურენდრანათ ბანერჯი, რამ ბიჰარ გჰოშო და სხვები.

კაპიტალისტური ურთიერთობის განვითარებასთან ერთად ინდოეთში მომწიფდა ნიადაგი სხვადასხვა ხალხების ბურჟუაზიულ ერებად ფორმირებისათვის. ქვეყნის სხვადასხვა ნაწილებსა და ეროვნულ ერთეულებს შორის ეკონომიური კავშირ-ურთიერთობის გაფართოება, შინაგანი ბაზრის დიდი ცენტრების შექმნა, კულტურული ერთობის განვითარება ცალკეული ხალხების ენის, ლიტერატურის, ხელოვნების დაახლოების გზით, ეროვნული კულტურის, ეკონომიური ცხოვრებისა და განმათავისუფლებელი იდეოლოგიის ისეთი კერების შექმნა, როგორიც იყო კალკუტა, ბომბეი, მადრასი და სხვ., აი—ერად ფორმირების პროცესის წინამძღვრები. ამის ნიადაგზე მომწიფდა ის კომპონენტები, რაც საჭირო იყო გათიშული ხალხების დაახლოებისა და ერებად კონსოლიდაციისათვის. ინდოეთის ისტორიულმა თავისებურებებმა (ენობრივი და რელიგიურ-ტომობრივი სიჭრელე, კასტური დაყოფა, ფეოდალური სამთავროების შენარჩუნება, ძვე-

ლი ადათების დიდი გავლენა და სხვ.), რასაც დაერთო ქვეყნის კოლონიური დამონება, დიდად დააბრკოლა ინდოეთის ხალხთა დაახლოების საქმე. ამან გამოიწვია ის, რომ გამოირიცხა ინდოეთის ტერიტორიაზე ოდითგანვე მცხოვრები, ერთიანი ისტორიული პროცესისა და ზოგიერთი საერთო კულტურული ნიშნების მქონე ხალხების დაახლოება და მათი ერთიან ერად ფორმირება. ამიტომ მოხდა, რომ იქ ცალკეულ ხალხებში მომწიფდა ერად ფორმირებისათვის საჭირო ნიშნები და დაიწყო მათი ერებად ჩამოყალიბება. ამის შედეგი მომდევნო ისტორიულ ეტაპზე იყო ინდოეთის გადაქცევა მრავალეროვან სახელმწიფოდ.

ხალხების ბურჟუაზიულ ერებად ჩამოყალიბების პროცესი, როგორც მოსალოდნელი იყო, პირველად დაიწყო და გაიშალა კაპიტალისტურად დაწინაურებულ ზღვისპირა რაიონებში. გუჯერათებში, მართებში, ბენგალელებში, თამილებში (სამხრეთით) XIX — XX საუკუნეების მიჯნაზე ძირითადად დამთავრებული იყო ეს პროცესი. სხვა ხალხებში (სიქები, ქაშმირლები, ასამლები, თელუგუ, მალიალი, კანარა, ორია...) იგი უფრო ნელა მიმდინარეობდა და შედეგებამც უფრო გვიან იჩინა თავი.

ეკონომიურმა და კულტურულმა ერთობამ და კოლონიური ჩაგვრის გაძლიერებამ დაახლოვა ინდოეთის სხვადასხვა ხალხები (კერძოდ ერებად ფორმირებულნი) და შექმნა პირობები ინგლისის კოლონიური ბატონობის წინააღმდეგ მათი ერთობლივი ბრძოლისათვის. ამ პირობებმა შეამზადა ნიადაგი საერთო ინდური ბურჟუაზიულ-ეროვნული იდეოლოგიის აღმოცენებისა და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის გაშლისათვის.

როგორც აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში, ისე ინდოეთშიაც ეროვნული ბურჟუაზიის წარმოშობას და პოლიტიკურ ასპარეზზე გამოსვლას თან მოყვა ბურჟუაზიული იდეოლოგიის ჩასახვა. ეროვნული ბურჟუაზიის იდეოლოგიური მრწამსის გამოხატველი იყო ინტელიგენციის პირველი თაობა, რომელმაც სამშობლოსა და საზღვარგარეთ მიიღო ევროპული განათლება. მათი უმეტესობის კეთილდღეობა მჭიდროდ იყო დაკავშირებული კოლონიურ რეჟიმთან. მაღალხელფასიანი თანამდებობები კოლონიურ აპარატში, ხელსაყრელი სავეჭილო პრაქტიკა და მთავრობის სესხებში მონაწილეობა განაწყობდა მათ კოლონიზატორებთან ლოიალური თანამშრომლობისაკენ¹. გამოსული იყვნენ რა კომპრადორ ვაჭართა, მევახშეთა და მემამულეთა

¹ Новая история стран Зарубежного Востока, т. II, М., 1952, 33. 259—260.

რიგებიდან, ისინი მკიდრად იყვნენ დაკავშირებული ინდოეთის საზოგადოების ამ გამყვლეფელ წრეებთან. აღნიშნულის გამო ინდური ინტელიგენციის ეს თაობა ძალზე შორს იყო მოსახლეობის დაბალ ფენებთან და არ ასახავდა მის მისწრაფებებს.

მიუხედავად ამისა, მათი რიგებიდან გამოვიდნენ პირველი ინდოელი განმანათლებლები, რეფორმატორები და კულტურული აღორძინების ქომაგები. მათ სახელთანაა დაკავშირებული საერთო ინდური ინტერესების ქადაგება და პირველი ეროვნულ-ბურჟუაზიული ორგანიზაციების შექმნა. ვინაიდან ინდოეთის ხალხთაგან გუჯერათები, ბენგალიელები და მარათები ჩამოყალიბდნენ სხვებზე ადრე ბურჟუაზიულ ერებად, სწორედ მათ შორის ჩაისახა და განვითარდა პირველად ეროვნული ინტელიგენცია; იქ ჩაეყარა საფუძველი პირველ ბურჟუაზიულ-ნაციონალისტურ პოლიტიკურ ორგანიზაციებს და საგანმანათლებლო-განმათავისუფლებელი იდეების გამომხატველ პროგრესულ პრესას.

გუჯერათის სანაპიროზე, კერძოდ, მაჰარაშტრის ტერიტორიაზე საგანმანათლებლო, ბურჟუაზიულ-პროგრესულ საქმიანობაში წამყვან როლს ასრულებს მარათული ინტელიგენცია. იგი თავის კეთილშობილურ საქმიანობაში საკუთარი ქვეყნის სასახელო ისტორიული წარსულით იყო შთაგონებული, იქიდან კრებდა იგი პატრიოტულ მოტივებს, და გადასცემდა მათ მოსახლეობას, რათა მას ებრძოლა მაჰარაშტრის აღორძინებისათვის. ამ ინტელიგენციის საქმიანობის ბაზა იყო მაჰარაშტრის ისტორიულ-ადმინისტრაციული და კულტურული ცენტრი პუნა. იქ შეიქმნა მარათთა კულტურულ-საგანმანათლებლო ორგანიზაციები, ისტორიული საზოგადოება და სხვა გაერთიანებები. მარათული ინტელიგენციის იდეური მედროშე და ხელმძღვანელი იყო ახალგაზრდა მოსამართლე, ცნობილი ისტორიკოსი და ეკონომისტი მაჰადევ გოვინდ რანადე (1842—1901). თვით ბომბეიში — ეროვნული მრეწველობის ამ ციტადელში — როგორც ეკონომიურ, ისე კულტურულ ცხოვრებაში წამყვანი როლი მოიპოვა მცირერიცხოვანმა, მაგრამ კომპაქტურმა და მდიდარმა ფარსულმა მოსახლეობამ. სწორედ ამ ფარსთა სათვისტომოს ეკუთვნოდნენ ნიჟიერი მწერალი და ეკონომისტი დადაფჰაი ნაოროჯი (1825—1917) და ინდოელი „ზლატოუსტი“, მილიონერი ვეჟილი ფირუზ შაჰ მეჰთა (1845—1915), რომლებიც ბომბეელ ნაციონალისტთა ლიდერები იყვნენ.

ბენგალში ამ დროისათვის იქმნება ორი გავლენიანი საგანმანათლებლო-საზოგადოებრივი ორგანიზაცია „ინგლის-ინდოეთის ასოციაცია“ და „ინდოეთის ასოციაცია“. ამ ორგანიზაციების ამოცანა

იყო ერთიანობისა და სოლიდარობის სულის დანერგვა ინდოეთის ხალხში. ამათგან უფრო მეტი გავლენით სარგებლობდა „ინდოეთის ასოციაცია“, რომელიც უფრო თავისუფალი პროფესიის წარმომადგენლებს აერთიანებდა. ბენგალური ეროვნების ინტელიგენციის იდეური ხელმძღვანელი და ლიდერი იყო სურენდრაიათ ბანერჯი (1848—1925).

ინდოელი ხალხების დაახლოების, მათი ეროვნული თვითშეგნების ფორმირებისა და ინგლისელ კოლონიზატორთა „კულტურული მისიის“ მხილების საქმეში დიდი როლი შეასრულა პრიოგრესულმა ლიტერატურამ. ნაციონალურ ენებზე არსებულ ლიტერატურას ცალკეულ ხალხებში ღრმა ისტორიული ფესვები ჰქონდა, მაგრამ მისი ნამდვილი აღორძინება დაიწყო სწორედ XIX საუკუნის 60-იანი წლებიდან, როდესაც ზემოაღნიშნული პროცესის უშუალო ზეგავლენით ყველაზე წინ წავიდა ბენგალური ლიტერატურა, რომელმაც სხვადასხვა ენარის ნაწარმოებებით დიდი წვლილი შეიტანა ინდოელი ხალხების სულიერი ცხოვრების გამდიდრებასა და ეროვნული დამოუკიდებლობის იდეების გავრცელებაში. მისი ყველაზე გამოჩენილი წარმომადგენლები ამ პერიოდში იყვნენ დინ ბანდოპთი (1829—1873) და ბანკიმ ჩანდრა ჩათურჯი (ბონკომ ჩონდრო ჩათოპადჰაი, 1838—1894). ჩათურჯის ცნობილი პატრიოტული ლექსი „ბანდე მატარამ“ (დიდება შენ, დედა-სამშობლო!) ინდოელი პატრიოტების საბრძოლო ჰიმნი გახდა.

ბრულოად ინდოეთის
ეროვნული კონგრესის
შექმნა. მისი
კლასობრივი არსი.

გლახობა სტიქიური აჯანყებებისა და ბურჟუაზიულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ჩასახვის პასუხად ინგლისელი კოლონიზატორები კიდევ უფრო აძლიერებენ კავშირს ინდოეთის ფეოდალურ-რეაქციულ ძალებთან, მიმართავენ მა-

სობრივ რეპრესიებს და ცდილობენ ხელოვნურად გააღვივონ შუღლი ინდუს-მუსლიმანებს შორის.

1878 წელს, მეფისნაცვალ ლიტონის მმართველობაში მიღებულ იქნა კანონი პრესის შესახებ, რამაც ადგილობრივ ენაზე არსებული პერიოდული ორგანოები კოლონიური ხელისუფლების მკაცრ კონტროლს დაუქვემდებარა. ამას მოჰყვა მეორე აქტი ცეცხლმსროლელი იარაღის შესახებ, რომლითაც მოსახლეობას, კერძოდ გლეხობას აეკრძალა არა მარტო საბრძოლო იარაღის, არამედ სანადირო თოფების საკუთრების უფლებაც, რომელთაც გლეხები ვეფხეებისა და სხვა მხეცებისაგან თავის დასაცავად იყენებდნენ. მათვე მოახდინეს ჯარისა და პოლიციის შევსება და მათი ახლებური დისლოკაცია, განსაკუთრებით „საშიშ ზონებში“.

მაგრამ ინგლისელმა კოლონიზატორებმა კარგად იცოდნენ, რომ მარტო ძალის პოლიტიკით ფონს ვერ გავიდოდნენ და ვერ „დაამშვიდებდნენ“ აღშფოთებულ ქვეყანას. ამისათვის საჭირო იყო ზოგიერთი ზედაპირული ღონისძიების გატარება. მას შეეძლო ნაწილობრივ დაემშვიდებია საზოგადოებრივი აზრი და ლოიალურად განეწყო ეროვნული ბურჟუაზია და ინტელიგენცია. სწორედ „განათლებული კლასების“ გულის მოგებისათვის იყო განკუთვნილი „კანონი ადგილობრივი თვითმმართველობის შესახებ“ და სხვა ადმინისტრაციული რეფორმები, რომლებიც გაატარა მეფისნაცვალმა რიპონმა (1880—1884). ამ რეფორმებმა, თუმცა რამდენადმე გაადოდა ინდოეთის მქონებელთა წრეების წარმომადგენლობა საქალაქო და სასოფლო თვითმმართველობით ორგანოებში, ხელუხლებლად დატოვა კოლონიური ადმინისტრაციის რეალური ხელისუფლება. 1881 წელს რიპონმა გააუქმა კანონი ადგილობრივი პრესის წინააღმდეგ, 1883 წელს კი მოიწონა ინგლისელი მოხელის ილბერტის მიერ შემუშავებული კანონპროექტი ევროპელთათვის ცალკე არსებული სასამართლოების გაუქმების შესახებ. მაგრამ მის მიღებას ინგლისის გავლენიანი წრეების ისეთი გააფთხებული თავდასხმა მოჰყვა რომ რიპონი აიძულა უკან დაეხია და სანახევროდ გაუქმებია იგი.

ინდოეთის ზედაფენისადმი „დიდსულოვანი“ დათმობების პოლიტიკას განაგრძობდა მეფისნაცვალი და ფერი (1884—1888). მან კარგად დაინახა ეროვნული ბურჟუაზიის გავლენის შემდგომი გაძლიერებისა და პოლიტიკურ ასპარეზზე მისი გამოსვლის გარღვევა. მისთვის ცხადი გახდა, რომ ბურჟუაზიულ-ნაციონალური მოძრაობის განვითარების ლოგიკური შედეგი იქნებოდა საერთო ინდური ეროვნული ორგანიზაციის შექმნა მით უფრო, რომ სათანადო ნაბიჯები უკვე იქნა გადადგმული. ამიტომ მან გადაწყვიტა ხელი შეეწყო მისი აღმოცენებისათვის, რათა შეეზღუდა მომავალი ორგანიზაციის საქმიანობის სფერო და კოლონიური ხელისუფლების მოკავშირედ ექცია იგი.

ბრიტანეთის იმპერიალიზმის მესვეურები ხშირად აღნიშნავდნენ, რომ თითქოს, მათ აღზარდეს ინდოეთის ეროვნულ-ბურჟუაზიული მოძრაობა. ამის დასადასტურებლად ისინი მიუთითებენ ინგლისის კოლონიური ხელისუფლების წარმომადგენელთა მონაწილეობას სრულიად ინდოეთის ეროვნული ორგანიზაციის შექმნაში. მათ მხედველობაში აქვთ მეფისნაცვლის დაფერინის მოლაპარაკება ბენგალულ ნაციონალისტებთან, რომლებიც 1883—1884 წლებში გამოვიდნენ ეროვნული მოძრაობის გაერთიანებისა და სრულიად ინდური ნაციონალისტური ორგანიზაციის შექმნის ინიციატორებად. დაფე-

ჩინმა მათ მიუგზავნა სამსახურიდან გადამდგარი მსხვილი ინგლისელი მოხელე ა. ო. იუმი და აცნობა, რომ კოლონიური ხელისუფლება ხელს არ შეუშლის სრულიად ინდოეთის ლეგალური პოლიტიკური ორგანიზაციის შექმნას. მოქმედებდა რა ასე, ინგლისის იმპერიალიზმის ამ დიდ წარმომადგენელს ერთი მიზანი ჰქონდა: წახალისებია ლიბერალები და საშუალება არ მიეცა მემარცხენე ელემენტებისათვის ხელთ ეგდოთ მომავალი ორგანიზაციის ხელმძღვანელობა. მას სურდა იგი ყოფილიყო ინგლისის კოლონიური პოლიტიკის იარაღი, რომელიც მოწოდებული იყო დაეცვა ბრიტანეთის ბატონობა სახალხო მოძრაობის მზარდი ძალებისა და ანტიბრიტანული განწყობილებისაგან¹.

თუმცა ინდოეთის ეროვნული ბურჟუაზიისა და ინგლისის კოლონიური ხელისუფლების ინტერესები ბევრ რამეში ეწინააღმდეგებოდა ერთმანეთს, მაგრამ აღნიშნული ორგანიზაციის შექმნის საქმეში მათ შორის მაინც დამყარდა გარკვეული კონტაქტი. ინდოელ ნაციონალისტთა შემდგომი საქმიანობა ამ მიმართულებით მიმდინარეობდა კოლონიური ხელისუფლების სანქციით და იუმის უშუალო მონაწილეობით. ორმაგმა ბუნებამ. მერყეობამ, მასების აქტივობისადმი შიშმა, ფეოდალურ წრეებთან კავშირმა და ინგლისური კაპიტალისადმი დამოკიდებულმა მდგომარეობამ ხელი შეუშალა ინდოეთის ბურჟუაზიას შეექმნა მთელი ანტიიმპერიალისტური ძალების დამარაზმავი, მებრძოლი ორგანიზაცია.

1885 წლის 28 დეკემბერს ბომბეიში გიგანტურ კარავში ბომბეის გუბერნატორისა და მისი ამაღლის თანდასწრებით საზეიმო ვითარებაში გაიხსნა სრულიად ინდოეთის ერთიანი ნაციონალური ორგანიზაციის დამფუძნებელი ყრილობა, რომელმაც დააარსა სრულიად ინდოეთის ეროვნული კონგრესი. ყრილობის მუშაობაში გადამწყვეტი ხმით მონაწილეობას იღებდნენ ბომბეის, ბენგალის, ფენჯაბის და ინდოეთის ზოგიერთი სხვა პროვინციის დელეგატები. ყრილობის საქმიანობა მიმდინარეობდა ინგლისურ ენაზე, რომელიც ერთადერთი საერთო ენა იყო სხვადასხვა ეროვნების წარმომადგენლებისათვის. ყრილობაზე წარმოდგენილი იყო „განათლებული“ ინდოეთი — მსხვილი ბურჟუაზიისა და ბურჟუაზიული ინტელიგენციის ზედა ფენა და ლიბერალი მემამულეები².

¹ Палъх Датт, დასახ. ნაშრ., გვ. 316.

² სოციალური მდგომარეობით 50% იყო თავისუფალი პროფესიის წარმომადგენლები (ვეპილები, ექიმები...), 25%/—ვაჭრები, 25%/—მემამულეები. კარბობდნენ ინდუსები და პარსები, მუსლიმანები კი ცოტა იყვნენ.

ეროვნული კონგრესის დამფუძნებელმა ყრილობამ, როგორც მოსალოდნელი იყო, ინგლისის კოლონიური ხელისუფლებისადმი ლოიალური თანამშრომლობის ნიშნის ქვეშ ჩაიარა. ყრილობის თავმჯდომარემ ბანერჯიმ თავის შესავალ სიტყვაში განაცხადა: „ბრიტანეთის მთავრობას არ გააჩნია უფრო ლოიალური და თანმიმდევარი კეთილმოსურნენი, ვიდრე მე და აქ შეკრებილი მეგობრები... ინგლისმა ბევრი გააკეთა ინდოეთის სიკეთისათვის; მთელი ქვეყანა მადლობას უძღვნის მას ამისათვის. ინგლისმა ჩვენ მოგვცა წესრიგი, რკინიგზები და, ყველაზე მეტად, მან გვიწყალობა ჩვენ ევროპული განათლების ფასდაუდებელი სიკეთე“.

მაგრამ რაკი ინდოეთის ეროვნულ ბურჟუაზიასა და ინგლისის იმპერიალიზმს შორის კავშირსა და სოლიდარობასთან ერთად ინტერესთა სერიოზული წინააღმდეგობაც არსებობდა, ყრილობა იძულებული იყო გაეთვალისწინებია ქვეყნის კოლონიური მდგომარეობა და წამოეყენებია მორცხვად ზოგიერთი მოთხოვნა, რაც თანდათანობით, „კონსტიტუციური საშუალებებით“ უნდა გატარებულიყო ცხოვრებაში. ამათ შორის მთავარი იყო ინდოელთა და ინგლისელთა თანასწორუფლებიანობისა და ინდოეთისათვის თვითმმართველობის მინიჭების მოთხოვნები. ეს ორი მოთხოვნა საფუძვლად დაედო ეროვნული კონგრესის პირველ წესდებას. მიღებულ რეზოლუციებში კიდევ უფრო მკაფიოდ აისახა ეროვნული კონგრესის ოპოზიცია ინგლისის კოლონიური ხელისუფლებისადმი. დაგმობილი იყო დიდძალი, ინდოეთისათვის უსარგებლო სამხედრო ხარჯები, წამოყენებული იყო მოთხოვნები ზემო ბირმისათვის დამოუკიდებლობის მინიჭებისა და პროტექციონისტური საბაჟო ტარიფების შემოღების შესახებ, რასაც უნდა დაეცვა ინდური მრეწველობა და ხელო შეეწყო მისი განვითარებისათვის.

კონგრესმა მიიღო დადგენილება, ყოველწლიურად (მორიგეობით ინდოეთის სხვადასხვა ქალაქებში) მოეწვია თავისი ყრილობა, აირჩია გენერალური მდივანი¹ და მით დაასრულა საქმიანობა.

სრულიად ინდოეთის ეროვნული კონგრესი შეიქმნა, როგორც მასებისაგან მოწყვეტილი, ზედაპირული ორგანიზაცია, რომელიც ორგანიზაციული სტრუქტურითაც ნაკლებ წააგავდა დასავლეთის ბურჟუაზიულ პოლიტიკურ პარტიებს. გარდა გენერალური მდივნის პოსტისა, მას არ შეუქმნია სხვა ცენტრალური ორგანოები და არც ადგილობრივი განყოფილებები ჩამოუყალიბებია. კონგრესის წევ-

¹ ამ თანამდებობაზე არჩეულ იქნა ინგლისელი იუმი, რომელიც 20 წლის განმავლობაში იყო ამ საპასუხისმგებლო პოსტზე.

რად შეიძლებოდა ყოფილიყო ყველა მსურველი, ვინც აღიარებდა მის წესდებას და კონგრესის სალაროში შეიტანდა მცირე გამოსაღებს. მისი რიგითი წევრების საქმიანობა მხოლოდ დელეგატების არჩევასა და ყოველწლიური კონგრესების მუშაობაში მონაწილეობით განისაზღვრებოდა.

პირველ წლებში კონგრესი მტკიცედ იცავდა კოლონიურ ხელისუფლებასთან ლოიალური თანამშრომლობის კურსს, პრესისა და სიტყვის მეშვეობით ეწეოდა თავისი შეხედულებების პროპაგანდას. მიუხედავად ზემოაღნიშნულისა, სრულიად ინდოეთის ეროვნული კონგრესის შექმნა მაინც ღირსშესანიშნავი მოვლენა იყო ინდოელი ხალხის ისტორიაში. ეროვნული კონგრესის შექმნით დაიწყო ინდოეთის განმათავისუფლებელი ბრძოლის ისტორიის ახალი ეტაპი, მისი განვითარება მთელი ინდოეთის მასშტაბით. ეს ფაქტი მოასწავებდა ინდოეთის ბურჟუაზიის ეკონომიური და პოლიტიკური ფორმირების მყაფიო გამოხატულებას, მის გამოსვლას პოლიტიკური ბრძოლის ასპარეზზე. თუმცა კონგრესი მსხვილი ბურჟუაზიის ინტერესებს გამოხატავდა, მაგრამ მისმა საქმიანობამ, მიუხედავად ამისა, საერთო დემოკრატიული, პატრიოტული მიმართულება მიიღო. მისმა შექმნამ ხელი შეუწყო პატრიოტული ძალების კონსოლიდაციას, ბიძგი მისცა ეროვნული თვითშეგნების შემდგომ მომწიფებას და ანტიიმპერიალისტური განწყობილების ზრდას, დადებითი როლი შეასრულა ინდოელი ხალხის განმათავისუფლებელი ბრძოლის შემდგომ ეტაპზე.

მიუხედავად იმისა, რომ სრულიად ინდოეთის ეროვნული კონგრესი ლეგალური ლიბერალური ორგანიზაცია იყო, რომელიც „კანონით დაშვებულ ფარგლებში“ მოქმედებდა, იგი გახდა ინდოეთის ერთიანობისა და მისი უკეთესი იდეალებისათვის ბრძოლის სიმბოლო. მასები სიხარულით შეეგებნენ მის აღმოცენებას და მხურვალედ გამოეხმაურენ იმ მოკრძალებულ პროტესტებს, რაც გაისმოდა მისი ყოველწლიური ყრილობების ტრიბუნებიდან. კონგრესი/კი, მისი მემარჯვენე ხელმძღვანელობის ლოიალური ტაქტიკის მიუხედავად, იძულებული იყო ხმა ამოეღო იმ ძალმომრეობათა წინააღმდეგ, რასაც მიმართავდნენ ინდოელთა მიმართ კოლონიური აპარატის მოხელეები. მაგალითად, მან პროტესტი განაცხადა ინდოელებისათვის იარაღის ტარების აკრძალვისა და ბაღებსა და მოედნებზე (ინგლისელთა დასვენების ადგილებში) მათი დაშვების შეზღუდვის წინააღმდეგ და ა. შ. ცხოვრება თავისას აკეთებდა. იგი აიძულებდა კონგრესის ხელმძღვანელობას გადაესინჯა ზოგიერთი შეხედულება და ანგარიში გაეწია რეალური სინამდვილისათვის. ეროვნული კა-

პიტალიზმის შემდგომ ზრდასთან ერთად იზრდებოდა წინააღმდეგობა ინგლისის იმპერიალიზმსა და ეროვნულ ბურჟუაზიას შორის. ეს უკანასკნელი ვერ ურიგდება ეროვნული ეკონომიკის განვითარების გზაზე არსებულ ხელოვნურ შეზღუდვებს და ეროვნული დისკრიმინაციის პოლიტიკას. რასაც კოლონიზატორები ატარებდნენ. საზოგადოებრივი განვითარების ობიექტური კანონების მოქმედება სულ უფრო რელიეფურად იჩენდა თავს და არავითარ ძალას არ შეეძლო მისგან წარმოშობილი წინააღმდეგობის შერბილება.

ინგლისელი კოლონიზატორები მალე დარწმუნდნენ თავიანთი ვარაუდის უსაფუძვლობაში. სრულიად ინდოეთის ეროვნულმა კონგრესმა ვერ გაამართლა მასზე დამყარებული იმედები, ვერ გახდა მათი პოლიტიკის ბრმა იარაღი. მასობრივი სახალხო მოძრაობას ალაგმვის ნაცვლად მან ობიექტურად, პირიქით, ბიძგი მისცა ანტა-იმპერიალისტური განწყობილების გაზრდას. ამიტომ იყო, რომ 80-იანი წლების დასასრულიდან მკვეთრად შეიცვალა კოლონიზატორთა პოლიტიკა ამ ორგანიზაციისადმი. კონგრესის ხელმძღვანელობას აღარ უმართავენ მიღებებს, ინგლისელ და ინდოელ მოხელეებს სასტიკად აეკრძალათ კონგრესის სხდომებში მონაწილეობა. ხელი მიუყვას მისი საქმიანობის დისკრეტიზაციას და გეზი აიღეს მას მიმართ რეპრესიების გამოყენებაზე.

მაგრამ ინგლისელი კოლონიზატორები ამ ნაბიჯებსაც არ დასჯერდნენ. მოიმარჯვეს რა „დაყავი და იბატონეს“ ვერაგული პოლიტიკა. მათ ხელოვნურად გააღვივეს შუღლი მუსლიმანებს შორის და ამ მიმართულებით აამოქმედეს მთელი თავიანთი აგენტურა. ისინი უფრო მჭიდროდ დაუახლოვდნენ მუსლიმანური მოსახლეობის ფეოდალურ-კლერიკალურ ზედაფენას და გადაწყვიტეს მათი გამოყენება კონგრესის წინააღმდეგ. მუსლიმანური რეაქციული წრეები, რომლებიც თავიანთი პრივილეგიური მდგომარეობის შენარჩუნებისათვის იბრძოდნენ, კოლონიზატორებზე არანაკლებ იყვნენ დაშინებული სახალხო მოძრაობის აღმავლობით. სრულიად ინდოეთის ეროვნული კონგრესის წარმატება მათში შურსა და მტრობას იწვევს. მასების მზარდი აქტივობისაგან თავის დაცვისა და მუსლიმან შრომელებზე გავლენის შენარჩუნების მისწრაფება აახლოებს მათ კოლონიზატორებთან. ასე იქმნება ნიადაგი მათი ერთიანი ფრონტისათვის. რომელიც ინდოელი ხალხის სასიცოცხლო ინტერესებისა და მისი ერთიანობის წინააღმდეგ იყო მიმართული.

ინგლისელ კოლონიზატორთა უშუალო მხარდაჭერით მუსლიმანურ ფეოდალურ-რეაქციულ წრეებში ფეხი მოიკიდა დამოუკიდებელი მუსლიმანური ორგანიზაციის შექმნის აზრმა. იგი უნდა დაპო-

ჩისპირებოდა ეროვნულ კონგრესს, ჩამოეშორებია მისგან მუსლიმანური მოსახლეობა და საკუთარ იდეოლოგიურ-პოლიტიკური გავლენისათვის დაემორჩილებია.

მუსლიმანური რეაქციული ტრადიციების აღდგენის, ინგლის-მუსლიმანთა დაახლოებისა და ინდუს-მუსლიმანთა დაპირისპირების საქმეში მთავარი როლი შეასრულა სეიდ აჰმედ ხანმა (1817—1898). ჯერ კიდევ 1875 წელს, ინგლისის კოლონიური ხელისუფლების მხარდაჭერით, მან მუსლიმანური თავკაცობის შვილების აღსაზრდელად ალიპარაში დააარსა მუსლიმანური კოლეჯი. შემდეგში ეს კოლეჯი იქცა არა მარტო მუსლიმანური ფეოდალურ-კლერიკალური წრეების შვილების აღზრდის ძირითად კერად. არამედ რეაქციულ-კლერიკალური იდეოლოგიის, ინდუს-მუსლიმანთა დაპირისპირების ქაღალდების მთავარ ცენტრადაც. 1886 წელს სეიდ აჰმედმა დააარსა „განათლების მუსლიმანური კონფერენცია“, რომლის ამოცანა იყო კონგრესისათვის დაპირისპირება და მუსლიმანური მოსახლეობის ჩამოშორება პოლიტიკური საქმიანობიდან, განმათავისუფლებელი ბრძოლიდან. ერთი წლის შემდეგ მისივე ინიციატივით შეიქმნა „აუდის მიწათმფლობელთა ასოციაცია ეროვნული კონგრესისაგან ინდოეთის დასაცავად“. ამ ორგანიზაციას, რომელშიაც მსხვილი მუსლიმანი მემამულეები და სასულიერო პირები გაერთიანდნენ, კიდევ უფრო მკაფიოდ გამოკვეთილი გამთიშველური მიზანი ჰქონდა. ინგლისელმა კოლონიზატორებმა ჯეროვნად დააფასეს სეიდ აჰმედისა და მისი მომხრეების „მოღვაწეობა“, ინდოელი ხალხის გათიშვის, მუსლიმანური უმცირესობის რელიგიური შხამით მოწამვლისა და კონგრესისათვის დაპირისპირების საქმეში. მათ დაიახლოვეს ისინი. მისცეს მაღალშემოსავლიანი თანამდებობები და ჩინმედლები.

ინდოეთის მუშათა
კლასი და მუშათა
მოძრაობა.

ინდოეთის მუშათა კლასი, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ასაკით უფრო ხანდაზმული იყო, ვიდრე ეროვნული ბურჟუაზია. იგი წარმოიშვა ეროვნული მრეწველობის შექმნამდე, იმ სამრეწველო საწარმოთა მშენებლობის პროცესში, რომლებიც ინგლისელ კაპიტალისტებს ეკუთვნოდათ. კაპიტალისტური მრეწველობის ზრდისა და სარკინიგზო მშენებლობის განვითარების კვალდაკვალ იზრდებოდა მისი რიცხვი. XIX საუკუნის დასასრულისათვის მუშათა საერთო რაოდენობა ერთ მილიონამდე აღწევდა. აქედან ნახევარ მილიონზე მეტი დასაქმებული იყო მსხვილ ფაბრიკა-ქარხნებში. სარკინიგზო ტრანსპორტსა და მთამადნეულის საწარმოებში.

მუშათა კლასის შევსება ხდებოდა გაჩანაგებული გლეხებისა და ხე-
ლოსანთა რიგებიდან.

ინდოეთის მუშათა კლასის მდგომარეობა მისი ყრმობის ასაკში
ძალზე მძიმე იყო. პალმ დატის მიერ თავის წიგნში მოტანილი მდი-
დარი ფაქტიური მასალები ამის მკაფიო ილუსტრაციაა¹. არქაულ
ხასიათს ატარებდა მუშათა დაქირავება, რასაც ეწეოდნენ არა თვით
კაპიტალისტები, არამედ მათი აგენტები — სერდარები. ეს დამქირა-
ვებლები კაპიტალისტებთან ერთად უშუალო მონაწილეობას იღებ-
დნენ მუშათა ექსპლოატაციაში და ითვისებდნენ მისი შრომის პრო-
დუქტების გარკვეულ წილს.

მათხოვრული ხელფასი, მაქსიმალური სამუშაო დღე, აუტანე-
ლი საბინაო პირობები, სრული უუფლებობა და ადმინისტრაციის
თვითნებობა, უსამართლო ჯარიმები, — აი რა პირობებში უხდებო-
დათ მუშაობა ინდოელ მუშებს. ამ მხრივ არსებითი განსხვავება არ
იყო ინგლისურ და ინდურ საწარმოებს შორის. ინდოელი მეწარმე-
ნი არ ყოფილან თავიანთ ინგლისელ კოლეგებზე უფრო ჰუმანური
მოძმეთა მიმართ. სისხლისმწოვი მევახშეებიც არ ჩამორჩებოდნენ
მეწარმეებს და თავიანთი მევახშური სესხებით ითვისებდნენ მუშა-
თა უკანასკნელ სახსრებს. მეწარმეები მასობრივად მიმართავდნენ
ქალთა და ბავშვთა შრომას და ორმაგ ექსპლოატაციას უწევდნენ
მათ შრომას. მუშათა კანონმდებლობის არარსებობის პირობებში
არავინ იცავდა მუშებს, არავინ ზრუნავდა შრომის უსაფრთხოებისა
და ქალთა და ბავშვთა სამუშაო დროის შეზღუდვაზე. არსად იყო
არ ვლინდებოდა ინდოეთის კოლონიური ხვედრი და იქ გამეფებუ-
ლი ეროვნული დისკრიმინაცია, როგორც შრომის სფეროში. ყვე-
ლა სახის კვალიფიციურ სამუშაოს მხოლოდ ინგლისელი მუშები
ასრულებდნენ. ინდოელებს ასეთ სამუშაოებზე არ უშვებდნენ. თა-
ნაბარი კვალიფიკაციის შემთხვევაშიაც კი ერთი და იგივე სამუ-
შაოს შესრულებისას ინდოელ და ინგლისელ მუშას სხვადასხვა ანაზ-
ღაურებას აძლევდნენ. ინგლისელი მუშები 7—10-ჯერ მაღალ ხელ-
ფასს იღებდნენ, ვიდრე ადგილობრივი მუშები. გადამდები სნეუ-
ლებანი, შიმშილი, მასობრივი უმუშევრობა, დიდი სიკვდილიანო-
ბა, — აი ინდოელ მუშათა ხვედრი.

ცხოვრების აუტანელმა პირობებმა ინდოეთის მუშათა კლასი მა-
ლე გამოიყვანა სამოქმედო ასპარეზზე და ჩააბა საკუთარი კლასობრი-
ვი ინტერესებისათვის ბრძოლაში. მართალია, ზოგიერთი გარემო-
ება — უმეცრება, რელიგიისა და ძველი ადათების ტყვეობაში ყოფნა,

¹ *Пальм Датт*, დასახ. ნაშრ., გვ. 398—406.

სხვადასხვა კასტებისა და ეროვნების კუთვნილება... ხელს უშლიდა მუშათა შეკავშირებას და ამწელებდა მათ კლასობრივ მომწიფებას, მაგრამ ცხოვრების მოთხოვნილება ძლევდა ამ დაბრკოლებებს და საერთო მტრის წინააღმდეგ ბრძოლაში აკავშირებდა მუშათა ჰრელ მასას. რამდენიმე მსხვილ ცენტრში (ბომბეი, კალკუტა, აჰმედაბადი...) კონცენტრირება აგრეთვე ხელს უწყობდა მათი ორგანიზებულობისა და კლასობრივი შეგნებულობის ზრდას.

მუშათა პირველი გაფიცვა მოხდა ჯერ კიდევ 1877 წელს ნაჰპურის საფეიქრო ფაბრიკაში. იგი სტიქიურად აღმოცენდა და ეკონომიურ ხასიათს ატარებდა. მომდევნო წლებში გაფიცვების რაოდენობა გაიზარდა. 1882—1890 წლებში 25-ზე მეტი გაფიცვა იყო აღრიცხული. მათი დიდი ნაწილი ბომბეასა და მადრასზე მოდიოდა

საგაფიცო მოძრაობის ტალღა კიდევ უფრო გაიზარდა 90-იან წლებში. აღნიშნული პერიოდის საგაფიცო მოძრაობას სტიქიურობის დაღი ესვა და ეკონომიურ ჩარჩოებს არ შორდებოდა. გაფიცულთა ძირითადი მოთხოვნები იყო გამოსასვლელი დღეების დაწესება, ხელფასის მომატება, სამუშაო დღის შემცირება, დასახიჩრების შემთხვევებში კომპენსაციის გაცემა და სხვ. ინდოელი მუშები ჯერ კიდევ მოკლებული იყვნენ საკუთარ პროფესიულ კავშირებს და წესიერ ხელმძღვანელებს. ხშირად მათი ინტერესების დამცველთა როლში გამოდიოდნენ შემთხვევითი ადამიანები, კერძოდ. ბურჟუაზიული რადიკალები, რომლებიც ფილანტროპიულად ცდილობდნენ მათი გულის მოგებასა და ნდობის მოპოვებას. მართალია, პირველი ნაბიჯები მუშათა შესაკავშირებლად 80-იან წლებშივე გადაიდგა, მაგრამ მას არ ჰქონია მნიშვნელოვანი წარმატება.

ინდოეთის მუშათა კლასის ამ ბრძოლას, მისი მოუმწიფებლობის მიუხედავად. უკვალოდ არ ჩაუვლია. მან ნიადაგი მოუმზადა და ბიჰგი მისცა მუშათა მოძრაობის შემდგომ განვითარებას. მისი ზეგავლენით ინდოეთის კოლონიური ხელისუფლება იძულებული იყო გადაედგა ნაბიჯები მუშათა კანონმდებლობის შემოსაღებად. პირველი ასეთი კანონი მიღებულ იქნა 1881 წელს. ამ კანონით იკრძალებოდა 7 წლამდე ასაკის ბავშვთა შრომის გამოყენება წარმოებაში. ამას მოჰყვა 1891 წლის კანონი, რომელიც ითვალისწინებდა ყოველკვირულ დასვენების დღეს და კიდევ უფრო ზღუდავდა ბავშვთა შრომის გამოყენებას (9 წლის ასაკამდე)

წვრილბურჟუაზიულ
ნაციონალისტთა ხა-
მშიანობა და მათი
ბელადი ტილაკი.

XIX საუკუნის 80-იანი წლების მიწურული-დან ინდოეთის საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ცხოვრების სარბიელზე გამოვიდა ეროვნული ინტელიგენციის მეორე თაობა, რომელიც გაცილებით მრავალრიცხოვანი იყო. ვიდრე პირველი. განათლებული ახალგაზრდობის ეს ახალი თაობა უფრო ახლო იყო მასებთან და განწყობილებითაც განსხვავდებოდა ინდოელ ბურჟუაზიულ ნაციონალისტთა პირველი თაობისაგან. იგი დაბალი, „რაზნოჩინური“ წრეებიდან იყო გამოსული და უფრო მწვავედ განიცდიდა ქვეყნის კოლონიურ ჩაგვრას. მათი უმრავლესობისათვის დახურული იყო კოლონიური აპარატის შემოსავლიან თანამდებობათა კარები, არც თავისუფალი პროფესიების ხაზით ჰქონდათ მათ დიდი გასაქანი, რადგან „ადგილები უკვე შევსებული იყო“. ბევრი მათგანი, რომლებსაც ინდოეთში და საზღვარგარეთ ჰქონდათ მიღებული უმაღლესი განათლება. ნახევრად მათხოვრულ ცხოვრებას ეწეოდა და ხშირად უმუშევრობდა.

წვრილბურჟუაზიული ინტელიგენციის ამ თაობისა და მრავალრიცხოვანი წვრილი ბურჟუაზიის საზოგადოებრივ სარბიელზე გამოსვლით დაიწყო ახალი ერა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ისტორიაში. ზომიერ-ლიბერალური მიმდინარეობის გვერდით ჩამოყალიბდა რადიკალურ-დემოკრატიული მიმდინარეობა. სრულიად ინდოეთის ეროვნულ კონგრესში შეიქმნა წვრილბურჟუაზიულ-რადიკალური ფრთა, რომელმაც მკვეთრად გააკრიტიკა მისი ხელმძღვანელობის შემთანხმებლური ტაქტიკა. ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ამ მიმდინარეობის მოღვაწეები უფრო გაბედულად აყენებდნენ საკუთარი სამშობლოსა და მომავლის საკითხებს: ისინი მკაცრად გმობდნენ კოლონიზატორებისადმი ქედმოხრილობასა და დასავლეთის კულტურისადმი მონურ თაყვანისცემას, რასაც იჩენდნენ ფეოდალური წრეების წარმომადგენლები და ზოგიერთი ლიბერალიც კი. ამაყობდნენ რა თავიანთი ინდური წარმოშობით. წვრილბურჟუაზიული ინტელიგენციის მოწინავე წარმომადგენლები მოწინებით ეპყრობოდნენ ინდოეთის ისტორიას. მის კულტურულ მემკვიდრეობას და საფუძვლიანად სწავლობდნენ მას. ეროვნული კონგრესისა და ეროვნული მოძრაობის ძირითად ამოცანად მათ მიაჩნდათ არა ზედაპირული რეფორმები და თვითმმართველობის მოპოვება. არამედ კოლონიზატორთა ბატონობის სრული ლიკვიდაცია და ქვეყნის დამოუკიდებლობის მოპოვება.

ეროვნულ-ბურჟუაზიული მოძრაობის რადიკალურ-დემოკრატიული ფრთის ზრდა-განვითარება და სერიოზული წარმატებები უშუ-

ალოდ დაკავშირებული იყო მისი ბელადის, დიდი ინდოელი დემოკრატისა და პატრიოტის ბალ განგათპარ ტილაკის (1856—1920) სახელთან.

„ინდოელი ხალხის დიდი შვილი“ (ნერუ) ბალ განგათპარ ტილაკი დაიბადა მაჰარაშტრის ტერიტორიაზე. გადარიბებული მარათში ბრაჰმანის ოჯახში. მისი მამა მუშაობდა განათლების დეპარტამენტში მართაჟული სკოლის მასწავლებლად. ჯერ კიდევ პუნიის კოლეჯში სწავლის დროს იგი დაუკავშირდა პატრიოტულ განწყობილ ბრაჰმანებს და მათთან ერთად გადაწყვიტა კოლეჯის დამთავრების შემდეგ დაეარსებია სპეციალური სკოლა. რომლის მოცანა იქნებოდა ახალგაზრდობის პატრიოტული აღზრდა. სწავლის პერიოდში ტილაკმა კარგად შეისწავლა სამშობლოს წაოსული. მისი კულტურა. მაგრამ ამასთან ერთად. საფუძვლიანად ეზიარა დასავლეთის კულტურასაც. მიიღო ორუმღლესი განათლება. ტილაკმა გადაწყვიტა მთელი თავისი ცოდნა და უნარი სამშობლოს კეთილდღეობისა და მისი უკეთესი მერმოსის მოპოვებისათვის მოეხმარა. მისი დემოკრატიული



ბალ განგათპარ ტილაკი

მრწამსისა და პატრიოტული სულისკვეთების მაჩვენებელი იყო ის. რომ ჯერ კიდევ ახალგაზრდობაში მის საყვარელ გმირებს მართათა ეროვნული გმირი შივიჯი და გარიბალდი წარმოადგენდნენ.

1880 წლის დასაწყისში ტილაკმა ჰუნაში დააარსა „ახალი ინგლისური სკოლა“. ხოლო მომდევნო წელს დაიწყო ორი გაზეთის — „მაჰრათა“-ს ინგლისურ ენაზე (მართაჟული ინტელიგენციისათვის) და „კესარი“-ს („ლომი“ — მოსახლეობის უფრო ფართო ფენებისათვის) — გამოცემა. საზოგადოებრივ-პოლიტიკური საქმიანობის აპარეზზე გამოსვლისთანავე ტილაკი და მისი მომხრეები გამოვიდნენ ეროვნული ბურჟუაზიისა და ეროვნული ეკონომიკის ენერგიული დამცველების როლში. სრულიად ინდოეთის ეროვნული კონგრესის შექმნის შემდეგ ტილაკი აქტიურ მონაწილეობას იღებს მის საქმიანო-

ბაში და მისი ერთ-ერთი ხელმძღვანელთაგანი ხდება. 90-იანი წლების დასაწყისისათვის იგი პრინციპულ საკითხებში უპირისპირდება კონგრესის ლიბერალურ ხელმძღვანელობას. ამ დროიდან მოკიდებული კონგრესში მემარჯვენე, „ზომიერი“ ფრთის გვერდით ფორმდება მეორე — მემარცხენე-დემოკრატიული ფრთა, რომლის იდეურ-პოლიტიკური ხელმძღვანელი ტილაკი ხდება.

80-იანი წლების დასაწყისიდანვე ტილაკი დიდ კულტურულ-საგანმანათლებლო მუშაობას ეწევა თავის საკუთარ სამშობლოში — მაჰარაშტრაში. მისი ამოცანაა მართაჟული ახალგაზრდობის უმრავლესობის აღზრდა ნაციონალიზმისა და პატრიოტიზმის სულისკვეთებით.

ტილაკი პირველი ინდოელი პატრიოტი იყო, რომელმაც გაბედულად დააყენა საკითხი ინგლისის კოლონიური ბატონობის დამხობის შესახებ. იგი მკაცრად დასცინოდა ჩანადეს და ბურჟუაზიული ნაციონალიზმის სხვა მემარჯვენე ბელადებს, რომლებიც კოლონიზატორებისაგან მოელოდნენ „ნებაყოფლობით“ დათმობებს და ამ გზით ფიქრობდნენ ინდოეთის თვითმმართველობის მოპოვებას. ინგლისელ კოლონიზატორებს იგი უწოდებდა საკუთარ სახლში შემოჭრილ ქურდ-მძარცველებს, რომელთა განსადევნად საჭიროდ მიიჩნდა იარაღის მომარჯვება. „ჩვენ გვინდა თავისუფლება, რაც ბრძოლით უნდა იქნეს მოპოვებული“, აცხადებდა იგი.

ტილაკი, როგორც წვრილი ბურჟუაზიისა და ეროვნული ინტელიგენციის რადიკალური დაჯგუფების, — „უკიდურესების“ („ექსტრემისტების“) პოლიტიკური მრწამსის გამომხატველი, როგორც მგზნებარე პატრიოტი და საზოგადო მოღვაწე, დიდი გავლენით სარგებლობდა მოსახლეობის ფართო ფენებში. მისი გავლენა დიდად შორდება მაჰარაშტრისა და ბომბეის ფარგლებს და ინდოეთის ვრცელ ტერიტორიას ედება. ქვეყნის დამოუკიდებლობის მოპოვების იდეის წამოყენებით და ამ მიზნის მისაღწევად ბრძოლის ძალდატანებითი რევოლუციური მეთოდების მომარჯვების ქადაგებით მან ხელი შეუწყო მასების პოლიტიკურ გამოფხიზლებას და გაათავართვა ეროვნულ-ბურჟუაზიული მოძრაობის ჩარჩოები. თავისი პატრიოტული მოღვაწეობისათვის ტილაკი არაერთხელ ყოფილა პასუხისგებაში მიცემული ინგლისის კოლონიური ხელისუფლების მიერ.

ტილაკის პოლიტიკური შეხედულებები და საზოგადოებრივი საქმიანობა დაზღვეული არ იყო შეცდომებისაგან. იგი აიდიალეზდა ინდოეთის წარსულს, მხარს უჭერდა ინდუიზმის რელიგიასა და კასტურ დაყოფას და ზოგიერთ ძველისძველ ბარბაროსულ ადათებსაც კი ექომაგებოდა. იგი მასებს მოუწოდებდა ენერგიულად ჩაბმუ-

ლიყვნენ განმათავისუფლებელ ბრძოლაში და დაეცვით თავიანთი რელიგია, ტრადიციები, კასტური და სხვა ჩვეულებები, ნაცვლად ამისა, რომ ემხილა მათი მავნე შედეგები. თვალს ხუჭავდა რა ინდოეთის საზოგადოების ანტაგონისტურ კლასებად დაყოფის სინამდვილის წინაშე, ტილაკი არ ეხმაურებოდა გლეხობისა და მუშათა კლასის ბრძოლას ადამიანური უფლებების მოსაპოვებლად, მას არ სურდა და არც შეეძლო გაეგო ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის აგრარულ-გლეხურ რევოლუციასთან შერწყმის საჭიროება.

ინდოეთის გამოღვიძება და პროლეტარიატის გამოსვლა კოლიტიკური ბრძოლის სარბიელზე

ინდოეთის ეკონომიკური ექსპლოატაციისა და კოლონიური ჩაგვრის გაძლიერება.

XIX საუკუნის დასასრულიდან, როდესაც დამთავრდა წინა მონოპოლისტური კაპიტალიზმის გადაზრდა იმპერიალიზმის ფაზაში, კოლონიური ინდოეთის ისტორიულ განვითარებაში ახალი ერა დაიწყო. იგი ხასიათდება მისი ეკონომიკური ექსპლოატაციისა და კოლონიური ჩაგვრის შემდგომი გაძლიერებით. ინდოეთის გაძლიერებული კოლონიური ექსპლოატაციის ძირითად ფორმებად და მეთოდებად იქცევიან ბანკები და მმართველი სააგენტოები. მათი მეშვეობით ხორციელდება მეტროპოლიის კაპიტალის დაბანდება კოლონიური ეკონომიკის სხვადასხვა დარგებში. ინგლისური კაპიტალის მზარდი დაბანდების სფეროებად ისევ რჩება საირიგაციო მშენებლობა და პლანტაციური მეურნეობები. სარკინიგზო ტრანსპორტი და მსხვილი მრეწველობა. 1895-1907 წლებში კერძო ინგლისური კომპანიების მიერ ინდოეთში შეზიდული კაპიტალი გადიდა 23%-ით. ხოლო ინგლისური ბანკებისა — 95%-ით. სულ ამ დროის განმავლობაში ინდოეთში ინვესტირებული ინგლისური კაპიტალი 56%-ით გაიზარდა. ინგლისში რეგისტრირებული იმ სააქციონერო კომპანიების რაოდენობა, რომელთა საქმიანობის სფეროს ინდოეთის სახალხო მეურნეობა წარმოადგენდა, სამჯერ და მეტჯერ აღემატებოდა თვით ინდოეთში რეგისტრირებულ სააქციონერო საზოგადოებათა რიცხვს. პირველი მსოფლიო ომის წინ ინგლისელ ფინანსისტთა მიერ ინდოეთში დაბანდებული თანხა 300 მილ. გირვანქა სტერლინგს აღემატებოდა.

ინდოეთის მზარდი ეკონომიკური ექსპლოატაციის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან მეთოდად იქცა საირიგაციო მშენებლობა და მის შედეგად სანედლეულო კულტურების გაძლიერებული წარმოება. ამ დარგში კაპიტალის დაბანდება მაღალი, გარანტირებული მოგების

გამო მეტად რენტაბელური გახდა. ამიტომ იყო, რომ მეოცე საუკუნის პირველ წლებში დასახელებულ დარგში რამდენიმე მილიონი გირვანქა სტერლინგი ინგლისური კაპიტალი დაბანდდა და სარწყავი მიწების ფართობიც შესაბამისად 11 მილიონი აკრით გაიზარდა. საირიგაციო მშენებლობა ძირითადად წარმოებდა ფენჯაბის ტერიტორიაზე. სადაც ამის შედეგად მკვეთრად გაიზარდა ბამბისა და საექსპორტო ხორბლეულის წარმოება.

საირიგაციო მშენებლობის ზრდისა და სამრეწველო ნედლეულის (ისე როგორც სურსათის) წარმოების ზრდის პარალელურად მკვეთრად იზრდება ამ ნედლეულის გაზიდვაც. თუ 1892/1897 წლების დონეს 100-ად მივიღებთ, მაშინ 1901—1906 წლებში ხორბლის გაზიდვა შეადგენდა 276-ს, ბამბისა — 143-ს და ჯუთისა კი — 127-ს.¹

მოცემულ პერიოდში ინგლისის ფინანსური კაპიტალის მიერ ინდოეთის მზარდი ექსპლოატაციის ერთ-ერთი კონკრეტული მაჩვენებელი იყო მისი საგარეო ვაჭრობის დინამიკა. მართალია, ინგლისს ინდოეთის ბაზარზედაც გამოუჩნდნენ კონკურენტები, მაგრამ მან მაინც შეინარჩუნა გაბატონებული მდგომარეობა. კონკურენტების აქტივობის მიუხედავად ინგლისის ვაჭრობა ინდოეთთან აბსოლუტურ ციფრებში მაინც იზრდება და ეს ხდება ინდოეთის ძარცვის გაძლიერების გზით. იზრდება როგორც სამრეწველო საქონლის შეზიდვა ინდოეთში, ისე ბამბის, ჯუთის, ხორბლის, ჩაის, ზეთეულისა და ინდური მიწათმოქმედების სხვა ნაწარმთა გაზიდვა.

სხვადასხვა გადასახადები (კერძოდ მიწის გადასახადი), რომელთა რაოდენობა იმპერიალიზმის ეპოქაში მკვეთრად დიდდება, კვლავ რჩება ინდოეთის კოლონიური გაძარცვის მნიშვნელოვან საშუალებად. ინდოეთის მოსახლეობის გაძარცვით შეგროვილი სახსრებიდან დგებოდა მისი ბიუჯეტი, რომლის უდიდეს ნაწილს ნთქავდა არმიის ხარჯები, ერთი მესამედი კი ინგლისში იგზავნებოდა დაბანდებული კაპიტალის მოგების, პენსიებისა და სხვათა სახით. XX საუკუნის დასაწყისისათვის გასაგლის ამ ორ მუხლზე მოდიოდა 34 მილ. გირვანქა სტერლინგი, 3 მილ. გირვანქა სტერლინგი ინგლისელ მოხელეთა ხელფასს უნდებოდა². 1905 წლის ბიუჯეტით მარტო სესხების პროცენტების გასტუმრებასა და არმიის ხარჯებზე იყო გათვალისწინებული 14 მილ. გირვანქა სტერლინგი, მაშინ როდესაც ირიგაციასა და სოფლის მეურნეობაზე, ჯანმრთელობასა და განათლებაზე მოდიოდა არა უმეტეს 7 მილიონისა.

¹ Всемирная история т. VII, гл. 370.

² Новая история Индии гл. 503.

ინდოეთის კოლონიური ძარცვისა და მასთან მჭიდრო კავშირში, შყოფი მემამულური ჩაგვრის გაძლიერების უშუალო შედეგი იყო მშრომელი მასების ცხოვრების პირობების შემდგომი დაცემა. 1890 წლიდან 1905 წლამდე ეროვნული შემოსავალი ერთ სულ მოსახლეზე თითქმის სანახევროდ შემცირდა. კოლონიზატორთა ბატონობა და ფეოდალური ურთიერთობის დიდი ხვედრითი წონა კვლავინდებურად ბოჭავდა ქვეყნის ეკონომიკას, განაპირობებდა მისი წამყვანი დარგის — სოფლის მეურნეობის შემდგომ დეგრადაციას. ამასთან სდევს გლეხობის პროგრესული გაჩანაგება — მათი ამოვარდნა სამეურნეო საქმიანობის სფეროდან და უმუშევართა სარეზერვო არმიაში გადასროლა.

გლეხობისა და მშრომელთა სხვა ფენების მატერიალური მდგომარეობის კატასტროფული გაუარესების კონკრეტული გამოხატულება იყო მზარდი შიმშილობა და გადამდებ სნეულებათა საყოველთაოდ გავრცელება. მარტო ათი წლის მანძილზე, რომელიც 1896—1906 წლებს მოიცავს, შიმშილობამ, რამდენიმე პროვინციაში რომ მძინვარებდა, 11—12 მილიონი დამშეული ადამიანი იმსხვერპლა. ერთ მილიონზე მეტი ადამიანი იმსხვერპლა შავმა ჭირმა და სხვა გადამდებმა სენმა. ინდოეთის ისტორიის ერთ-ერთმა მკვლევარმა კონკრეტული ფაქტების განზოგადების საფუძველზე ნათელყო. რომ 1896—1912 წლები ინდოეთისათვის შავი ჭირის გავრცელებისა და მისი მსხვერპლის რაოდენობის თვალსაზრისით XVI საუკუნის „დიდ ეპიდემიას“ უტოლდება.

ინდოელი მშრომელები, პირველ რიგში კი გლეხები, სტიქიურად ამხედრდნენ ორმაგი ჩაგვრის წინააღმდეგ. გლეხთა აჯანყებების ტალღამ გადაუარა ინდოეთის დიდ სივრცეს და სერიოზული შეშფოთება შეუქმნა კოლონიზატორებს. 1894 წელს გლეხთა ანტი-ფეოდალური აჯანყებების გაქანებით განსაკუთრებით გამოირჩეოდა ასამის პროვინცია. 1896 წელს დეკანზე, მალაბარის სანაპიროზე იფეთქა მალაიალის ეროვნების გლეხთა აჯანყებამ, 1899—1900 წლებში გლეხთა აჯანყებებს ადგილი აქვს ცენტრალურ პროვინციებში, ფენჯაბსა და სხვა ადგილებში. იმავე წლებში იარაღს მოკიდეს ხელი და განმათავისუფლებელი ბრძოლა გააჩაღეს ავღანეთის მოსაზღვრე მთიანი რაიონების ავღანელმა ტომებმა. იმავე სურათს ვხედავთ 1900—1905 წლებშიაც. უუფლებო ინდოელი ქვეშევრდომები მეტ „საზრუნავს“ უქმნიან თავიანთ ინგლისელ ბატონებს.

კერზონის რეაქციუ-
ლი ლონისძიებანი
და ბენგალის გა-
ყოფა.

1899—1905 წლებში მეფის ნაცვლის პოსტზე
ინდოეთში იმყოფებოდა ინგლისის იმპერიალიზ-
მის ცნობილი წარმომადგენელი ლორდი კერ-
ზონი. მიაჩნდა რა ინდოეთი ინგლისის კოლონი-
ური იმპერიის თვალმარგალიტად, კერზონს ვერ

წარმოედგინა ინგლისის არსებობა მის გარეშე. „რომელიმე სხვა
კოლონია რომ დაეკარგოთ, ამას გავუძლებთ, მაგრამ ინდოეთი რომ
დაეკარგოთ, ბრიტანეთის იმპერიის შუე ჩაესვენება“, ამბობდა იგი
და ინგლისის მთავრობისაგან განსაკუთრებულ ყურადღებას მოი-
თხოვდა მისი „დაცვისათვის“. მიიღო რა ინდოეთის სატრაპის მაღა-
ლი პოსტი. მან მტკიცედ მოკიდა ხელი ამ ქვეყნის შემდგომ ეკონო-
მიურ და პოლიტიკურ დამონებას ინგლისის ფინანსური კაპიტალის
ინტერესების შესაბამისად.

თავისი „საპატიო მისია“ კერზონმა იმით დაიწყო, რომ კაცთმო-
ძულე რასისტული სულისკვეთებით გაჟღენთილ გამოსვლებში საჯა-
როდ შეურაცხყო და დაამცირა ინდოელი ხალხი. მან ინდოელ ხალხს
ცილი დასწამა ინერტულობაში, თანამედროვე ცივილიზაციის ნა-
ყოფთა ათვისების უუნარობასა და თანდაყოლილ სიცრუეში. რო-
გორც ინდოელი ხალხის განმათავისუფლებელი მოძრაობის დაუ-
ძინებელი მტერი, იგი ძალის გამოყენებით ფიქრობდა მის ჩახშობას
და საჭირო „წესრიგის“ დამყარებას ინდოეთში. განსაკუთრებით მა-
ზანში ჰყავდა მას ამოღებული სრულიად ინდოეთის ეროვნული
კონგრესი, რომელიც ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის
ზრდასთან ერთად უფრო მასობრივი და გავლენიანი ხდებოდა. კონ-
გრესი დაღუპვის გზაზე დგას და ჩემი ამოცანაა ხელი შევეწყო მის
„მშვიდობიან სიკვდილს“, განაცხადა მან კონგრესის მისამართით,
რათა შეებდალა მისი ავტორიტეტი მასებში. კერზონმა ინდოელებს
წაართვა ის უმნიშვნელო უფლებები, რითაც სარგებლობდნენ თვით-
მმართველობის დარგში. 1899 წელს მან სანახევროდ შეამცირა კალ-
კუტის მუნიციპალიტეტის ამორჩეულ წევრთა რიცხვი, რათა ამით
ევროპელებს ჰქონოდათ უმრავლესობა. ამ დისკრიმინაციულმა ნა-
ბიჯმა დიდად აღაშფოთა ეროვნული ბურჟუაზიის წრეები. პროტეს-
ტის ნიშნად 28 ამორჩეულმა ინდოელმა დატოვა მუნიციპალიტეტი.
მის სახელთან არის დაკავშირებული აგრეთვე ინდოელთა დევნა კო-
ლონიური აპარატიდან და მათი ინგლისელებით შეცვლა. 1904 წლის
კანონით მან მკვეთრად გააძლიერა ეროვნული პრესის დევნა და
იგი მორიგ დრაკონისებურ რეჟიმს დაუქვემდებარა. რეპრესიული
ლონისძიებების განუყოფელი ნაწილი იყო პოლიციის რეორგანიზაცია

(1905 წელს), რის შედეგადაც გაიზარდა მისი ფუნქციები და გადი-
და მისი პირადი შემადგენლობა.

აღნიშნულ ღონისძიებებთან მჭიდრო კავშირში იყო კერზონის
ეკონომიური პოლიტიკა. 1899 წელს მან გაატარა ფინანსური რე-
ფორმა. რაც იმაში მდგომარეობდა, რომ ვერცხლის რუპია გადაყვა-
ნილ იქნა ოქროს პარიტეტზე და დაწესდა რუპიის ინგლისის ვალუ-
ტაზე (სტერლინგზე) გადაცვლის მაღალი კურსი (12 პენსიდან
16 პენსამდე). ეს რეფორმა მეტად ხელსაყრელი იყო ინგლისის კა-
პიტალისა და საქონლის ექსპორტირებისათვის (ხელს უწყობდა
ინგლისური კაპიტალისა და საქონლის შეზიდვას ინდოეთში). ამდე-
ნად იგი წარმოადგენდა სერიოზულ დარტყმას ინდოეთის ეროვნულ
შრეწველობაზე. 1903 წლის კანონმა ინგლისელ კაპიტალისტებს ყო-
ველმხრივ გაუადვილა ინდოეთის წიაღისეულის ძიება და ექსპლო-
ატაცია.

ლორდ კერზონის მმართველობის წლებში მკვეთრად გაიზარდა
არმიის, პოლიციის ხარჯები, გაძლიერდა სტრატეგიული გზატკეცი-
ლებისა და რკინიგზების მშენებლობა, რაც კიდევ უფრო მძიმე ტვირ-
თად დაწვა ინდოეთის ბიუჯეტს, გადასახადების გადამხდელთ. ინგ-
ლისურ-ინდური არმიის რეორგანიზაცია და მისი რიცხვის გადიდე-
ბა. რაც ცნობილი კოლონიზატორის, სუდნისა და ბურების სისრ-
ლიანი ჩამხშობის გენერალ კი ტ ჩ ე ნ ე რ ი ს — ამ არმიის მთავარ-
სარდლის — უშუალო ხელმძღვანელობით ტარდებოდა, ინდოეთის
დაცვის გაძლიერების ნიშნით ხორციელდებოდა.

განათლებულ ინდოელებში და მოსწავლე ახალგაზრდობაში
ლორდი კერზონი ხედავდა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი იდეების
საშიშ კერას. ამიტომ იგი ცდილობდა ხელი შეეშალა ახალგაზრდე-
ბისათვის დაუფლებოდნენ ცოდნას, მიეღოთ უმაღლესი განათლე-
ბა. ამ მიზნისათვის იყო განკუთვნილი 1904 წლის კანონი უნივერ-
სიტეტების შესახებ. იგი უნივერსიტეტების რეფორმების ნიშნით
უმაღლეს განათლებას კოლონიური ხელისუფლების სასტიკ კონტ-
როლს უქვემდებარებდა და თითქმის აორკეცებდა სწავლის გადასა-
ხადს. უმაღლესი სასწავლებლების სასწავლო პროცესის წვრილმანი
პოლიტიკური კონტროლისათვის დაქვემდებარებას ხელი უნდა შეე-
შალა მის რიგებში „მეამბოხე სულის“ დამკვიდრებისათვის, ხოლო
სწავლის გადასახადის გაორკეცებას უმაღლესი სასწავლებლების კა-
რები უნდა დაეხშო დემოკრატიულად და პატრიოტულად განწყობი-
ლი „რაზნოჩინური“ ახალგაზრდობისათვის.

ლორდ კერზონის უკანასკნელი და ყველაზე მნიშვნელოვანი ან-
ტიინდური რეაქციული ღონისძიება იყო ბენგალის გაყოფა. რაც

1905 წელს გატარდა. ბენგალის ერთიანი დიდი პროვინცია, რომლის მოსახლეობა 70 მილიონს აღემატებოდა (რომელთაგანაც საკუთრივ ბენგალელები შეადგენდნენ 42 მილიონზე მეტს), მან ხელოვნურად გაყო ორ პროვინციად: საკუთრივ ბენგალი, უფრო ზუსტად მისი დასავლეთი ნაწილი ბიხარასა და ორისასთან ერთად ქმნიდა ბენგალის პროვინციას და აღმოსავლეთ ბენგალი ასამთან ერთად. ბენგალის პროვინციის ხელოვნური გაყოფა მიზნად ისახავდა ბენგალელი ერის გათიშვას და მათ შორის რელიგიური შუღლის გაღვივებას. საქმე იმაშია, რომ დასავლეთ ბენგალში მოსახლეობის უმრავლესობას შეადგენდნენ ინდუიზმის მქადაგებლები, აღმოსავლეთ ბენგალში კი გლეხთა მასა მუსლიმანური იყო; მემამულეები, ვაჭრები და მევახშეები, კი — ინდუიზმის მიმდევრები. მუსლიმან და ინდუსთა დაპირისპირებას უნდა შეესუსტებია ბენგალის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა და ჩაეშალა ის დიდი კულტურულ-საგანმანათლებლო და პატრიოტული საქმიანობა, რასაც ეწეოდა ამ მოწინავე პროვინციის პროგრესული ინტელიგენცია. ლორდ კერზონის აღნიშნულ ვერაგულ ნაბიჯს ეკონომიური მოსაზრებაც ამოძრავებდა. ბენგალიდან გამოყოფილ აღმოსავლეთ ბენგალში ასამთან ერთად განზრახული იყო მუდმივი ზემინდარობის სისტემის შეცვლა დროებითით. ამას უნდა მოყოლოდა მიწაზე გადასახადის გადიდება და ახალი სახსრების შეგროვება კოლონიურ ხაზინაში.

რუსეთის 1905 წლის
რევოლუციის გავ-
ლენა ინდოეთზე და
რევოლუციური მო-
ძრაობის აღმავლო-
ბის დანაწევრობა.

ახალი მოვლენები ინდოეთის ცხოვრებაში, რაც დაკავშირებული იყო ეროვნული კაპიტალიზმის შემდგომ განვითარებასთან და ახალი საზოგადოებრივი ძალების გაძლიერებასთან, წარმოადგენდა იმ სერიოზულ ფაქტორს, რომელმაც დააჩქარა ინდოეთის გამოღვიძება და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის შემდგომი განვითარება. ამასვე ხელს უწყობდა ინგლისელ კოლონიზატორთა მიერ მომარჩეველი კოლონიური პოლიტიკის ახალი ფორმები და მეთოდები, რომელთა უშუალო შედეგი იყო ინდოეთის კოლონიური ჩაგვრა-გაძარცვის გაძლიერება.

შინაგანი ხასიათის ფაქტორებთან ერთად ინდოელი ხალხის გადასვლას „სინათლეზე, მოძრაობაზე, ბრძოლაზე“ მძლავრი ბიძგი მისცა რუსეთ-იაპონიის ომმა და რუსეთის 1905 წლის რევოლუციამ. როგორც ცნობილია, ვ. ი. ლენინი აღმოსავლეთის ქვეყნებს შორის, სადაც რუსეთის 1905 წლის რევოლუციის ზეგავლენით ფეხი მოიკიდა რევოლუციურმა ვითარებამ და დაიწყო დემოკრატიული რევოლუცია, პირველ რიგში ასახელებს ინდოეთს. „რუსეთის 1905 წლის

მოდრობის შემდეგ, — წერდა იგი, — დემოკრატიული მოძრაობა მოედო მთელ აზიას — თურქეთს, სპარსეთს, ჩინეთს, იზრდება მღელვარება ინგლისის ინდოეთში¹. ინდოეთს გულისხმობდა ლენინი, როცა ეხებოდა რა აზიის გამოღვიძებას წერდა, რომ „...ასეული მილიონობით დაბეჩავებულმა... გაველურებულმა მოსახლეობამ გა-
• მოიღვია ახალი ცხოვრებისათვის და ადამიანის საანბანო უფლებათათვის, დემოკრატიისათვის საბრძოლველად“².

კოლონიურ ინდოეთსა და რუსეთს შორის ჩინური კედელი იყო ამართული. ბრიტანეთის იმპერიალიზმი ყოველმხრივ ხელს უშლიდა ინდოელი და რუსი ხალხების კავშირ-ურთიერთობას. ამიტომ ცნობები რუსეთისა და იქ მიმდინარე რევოლუციური ამბების შესახებ არაპირდაპირი გზით აღწევდა ინდოეთამდე. ამ საქმეში დიდ როლს ასრულებდა დასავლეთის პროგრესული პრესა და იმიგრაციაში მყოფი ინდოელი დემოკრატები, რომლებიც ინდოეთის ფართო წრეებს სისტემატურად აწვდიდნენ ცნობებს რუსეთსა და სხვა ქვეყნებში მიმდინარე პროცესების შესახებ.

„ინდოელმა ხალხმა, განმათავისუფლებელი მოძრაობის მოწინავე წარმომადგენლებმა ცნობა რუსეთში რევოლუციის დაწყების შესახებ აღიქვეს როგორც საკუთარი განთავისუფლებისათვის ბრძოლის მოწოდება, ტილაკი და სხვა ინდოელი პატრიოტები თავიანთ გამოსვლებში არაერთხელ მიუთითებდნენ რუსი ხალხის მაგალითზე“³.

რუსეთის 1905 წლის რევოლუციას სხვადასხვაგვარად გამოეხმაურნენ ახალი ინდოეთის საზოგადოებრივი კლასები და პოლიტიკური წრეები. სრულიად ინდოეთის ეროვნული კონგრესის მემარჯვენე-ლიბერალურმა ხელმძღვანელობამ მის შედეგად გაააქტიურა ბავისი საქმიანობა და რამდენიმე ახალი, „კანონით დასაშვები“ ეკონომიური და პოლიტიკური მოთხოვნა წამოაყენა. კერძოდ, მან მოითხოვა ინდოელთა მეტი ჩაბმა მმართველობაში და წარმომადგენლობითი ორგანიზაციის შექმნა მათი უშუალო მონაწილეობით. ტილაკმა და მისმა მომხრეებმა — ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის რადიკალურ-დემოკრატიულმა დაჯგუფებამ მასებთან კავშირის გაღვივებით, მუშაობის გაფართოვებით და მეტწილად გეზის აღებით უპასუხეს მას. ტილიკას გაზეთი „კესარი“ ინგლისის იმპერიალიზმის წინააღმდეგ ბრძოლაში საჭიროდ თვლიდა რუსი რევოლუციონე-

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 19, გვ. 79.

² იქვე, გვ. 80.

³ Гудер А. А., Хейфец А. Н., დასახ. ნაშრ., გვ. 403.

რების მიერ გამოყენებული მეთოდების მომარჯვებას. ძნელდობაში მყოფი ინდოელი გლეხური მასჟა და ახალგაზრდა პროლეტარიატის პასუხს რუსეთის პირველი რევოლუციის მოწოდებაზე წარმოადგენდა ფეოდალური კაბალის წინააღმდეგ ბრძოლას გაძლიერება, საგაფიცო და საბარეკადო ბრძოლების გაშლა.

რევოლუციურ აზვრთებას უშუალო ბიძგს აძლევდა ბენგალის გაყოფის აქტის გამოქვეყნება (1905 წლის ივლისში), რომელსაც უდიდესი გულისწყრომით და აღშფოთებით შეეგება ინდოეთის საზოგადოებრიობა. ბენგალის პროვინციის მოსახლეობის სხვადასხვა ფენებმა ერთსულოვანი პროტესტით უპასუხეს აღნიშნულ აქტს, რაც გამოხატეს მიტინგებით, დემონსტრაციებით, მემორანდუმისა და პეტიციების გაგზავნით. სრულიად ინდოეთის ეროვნული კონგრესის დადგენილებით 1905 წლის 16 ოქტომბერი, როცა ძალაში შევიდა კანონი ბენგალის გაყოფის შესახებ, ეროვნული გლოვის დღედ გამოცხადდა ბენგალში.

გლოვამ საყოველთაო სახალხო ხასიათი მიიღო. ამ დღეს მილიონობით ბენგალელმა დაიცვა სასტიკი მარხვა. ქალაქებში შეწყდა საქმიანი ცხოვრება, დაიკეტა ყველა დაწესებულება და სავაჭრო კალკუტის ქუჩებში, ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის გამოჩენილი ხელმძღვანელების უშუალო მონაწილეობით, დაიწყო უაღრესად მასობრივი და მრისხანე დემონსტრაცია, რომელშიაც 100 ათასზე მეტი კაცი მონაწილეობდა. დემონსტრაციის მონაწილეები — მამაკაცები, ქალები, მოზარდები, მოხუცები „ბანდე მატარამის“ („დიდება შენ, დედა-სამშობლო!“) და სხვა პატრიოტული სიმღერებით გაემართნენ განგის ნაპირებისაკენ, სადაც მოახდინეს საღვთო განზანთა. ბევრმა მათგანმა ბენგალის დაყოფის პროტესტის ნიშნად მაჯაზე შემოიკრა ბენგალის ერთიანობის სიმბოლური ნიშანი — წითელი ლენტი. საპროტესტო მოძრაობაში მუშებთან, ხელოსნებთან, მოსწავლეებთან და თავისუფალი პროფესიის წარმომადგენლებთან ერთად მონაწილეობას იღებდნენ მდიდარი ვაჭრები, ფაბრიკანტები, მევახშეები, მემამულე-ზემინდარები და თვით ცალკეული ვასალური მთავრებიც კი. პატრიოტულმა აღტყინებამ დროებით დარაზმა ბენგალის მოსახლეობის ყველა ფენა.

მაგრამ მარტო ბენგალით არ შემოფარგლულა საპროტესტო მოძრაობა. 1905 წლის დასასრულიდან იგი გავრცელდა ფენჯაბში, ბომბეისა და სხვა პროვინციებში. ბენგალელი ხალხის გასაჭირი ყველამ საკუთარ გასაჭირად მიიჩნია და არა თუ თანაგრძნობა გამოუცხადა მას, არამედ მასთან ერთად დაირაზმა სამარცხვინო კანონის გასაუქმებლად და საერთო ინდური ეროვნული ინტერესების დასაცა-

ვად. მართალია, მოძრაობა თავდაპირველად მშვიდობიან ფორმებში მიმდინარეობდა და რელიგიური ელფერიც კი ჰქონდა, მაგრამ მისი ერთსულოვანი და საყოველთაო ხასიათი ბევრისმეტყველი ფაქტი იყო. ინდოეთმა გამოიღვიძა, იგი ამოვარდა ძველი კალაპორტიდან. ეს კარგად ესმოდათ ინგლისელ კოლონიზატორებს, რომლებიც ტყუილად როდი შეაშფოთა ბენგალელი ხალხის საპროტესტო მოძრაობამ. ამიტომ იყო, რომ ინდოეთის ახალი მეფისნაცვალი ლორდი მინტო თავის მთავრობას რჩევას აძლევდა: საჭიროა ვიმოქმედოთ მოქნილად, გამოვიყენოთ მათრახიც და ტკბილი ნამცხვარიც. სასტიკად გაუვსწორდეთ მასების რევოლუციურ მოძრაობას და ამავე დროს ცოტა რამ დაეუთმოთ მქონებელ ზედაფენას და მით ჩამოვაშროთ ისინი განმათავისუფლებელ მოძრაობას.

მოძრაობა „სვარაჯი- 1905 წლის მეორე ნახევარში ბენგალის ტე-
სა“ და „სვადეში- რიტორიაზე დაწყებული მასიური ანტიიმპერი-
თის“. ლისტური მოძრაობა ახალი ძალით მიმდინარეობ-
და 1906—1907 წლებში. ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობაში მონაწილე მილიონობით ინდოელი პატრიოტი დარაზმა როგორც ბენგალის ერთიანობის აღდგენის ერთსულოვანმა მოთხოვნამ, ისე „სვარაჯისა“ და „სვადეშის“ ლოზუნგებმა.

„სვარაჯი“ სიტყვასიტყვით ნიშნავს „საკუთარ მმართველობას“, „სვადეში“ — საკუთარ წარმოებას¹. საბრძოლო ლოზუნგების სახელწოდებები იმაზე მიგვითითებს, რომ ინდოელი ხალხი განმათავისუფლებელი ბრძოლის ძირითად ამოცანად მიიჩნევდა ეროვნული მეობის აღდგენას და საკუთარი წარმოების განვითარებას ქვეყნის ინტერესების შესაბამისად. მართალია, ეს ორი ლოზუნგი მოძრაობაში მონაწილე ყველა წრეების გამაერთიანებელი პლატფორმა იყო, მაგრამ მისი შინაარსი სხვადასხვაგვარად ესმოდათ ბურჟუაზიულ-მემამულურ წრეებს და რადიკალურ-დემოკრატიული დაჯგუფებებს წარმომადგენლებს. პირველნი შეზღუდულ შინაარსს ათავსებდნენ ამ ცნებებში. „სვარაჯი“ მათთვის იყო თვითმმართველობა, ე. ი. დომინიონის უფლება, რაც უნდა მომხდარიყო ბრიტანეთის კოლონიური იმპერიის შემადგენლობაში დარჩენით. „სვადეში“ კი ისინი გულისხმობდნენ იმ ზღუდეების მოშლას, რაც ხელს უშლიდა ეროვნული მრეწველობის განვითარებას და მფარველობითი პოლიტიკის შემოღებას. „უკიდურესი“ მემარცხენეები არ კმაყოფილდებოდნენ თვითმმართველობით და „სვარაჯის“ ლოზუნგით არსებითად იბრძოდნენ ინდოეთის სრული ეროვნული დამოუკიდებლობისათვის. ე. წ.

¹ სიტყვის ძირია „სვა“, რაც ნიშნავს „საკუთარს“.

„პურნა სვარაჯისათვის“. „სვადეშნისათვის“ ბრძოლა ასეთ პირობებში მათ პოლიტიკურად დამოუკიდებელი ინდოეთის დამოუკიდებელი ეკონომიური განვითარების სახით წარმოადგინეს. მათ სურდათ ქვეყნის სავსებით განთავისუფლება უცხოური კონკურენციისაგან და საკუთარი ეკონომიური საფუძვლის შექმნა.

„სვადეშნისათვის“ ბრძოლა დაიწყო ჯერ კიდევ მაშინ, როცა ბენგალელი ხალხი აღსდგა თავისი სამშობლოს ხელოვნური გაყოფის წინააღმდეგ. იგი აღინიშნა ინგლისური საქონლის ბოიკოტით, რომელიც თავდაპირველად სტიქიურად დაიწყო, მაგრამ შემდგომში ორგანიზებული ხასიათი მიიღო.

ამ დიდი მოძრაობის ინიციატორებს განზრახული ჰქონდათ არა მარტო თავი შეეკავებიათ ინგლისური ბამბისა და შალის ქსოვილების შეძენისაგან, არამედ მასობრივად მოეწყოთ მისი წარმოება ადგილზე. ამიტომ იყო, რომ ისინი მოსახლეობას მოუწოდებდნენ შეეგროვებიათ სახსრები სათანადო საწარმოების ასაგებად ადგილზე და მეტი ყურადღება მიექციათ ხელით რთვისა და ხელით ქსოვის საქმის აღდგენა-განვითარებისათვის. ჯერ კიდევ მაშინ ბევრმა ინდოელმა პატრიოტმა (უმთავრესად წვრილბურჟუაზიული წრეებიდან) მტკიცე გადაწყვეტილება მიიღო ეტარებია მხოლოდ საკუთარ სამშობლოში, შინამრეწველური წესით ნაწარმოები ქსოვილებისაგან შეკერილი ტანისამოსი. აღნიშნული პატრიოტული თაოსნობის განუყრელი ნაწილი იყო ინგლისურ სავაჭროთა პიკეტირება, ინდური მრეწველობის პროდუქციის გამოფენების მოწყობა, ახალ საწარმოთა მშენებლობა და სხვ. „სვადეში“ მოიცავს ცხოვრების ყველა სფეროს, — ამბობდა რადიკალურ-დემოკრატიული დაჯგუფების ბელადი ტილაკი, — სვადეში შეესაბამება იმას, რასაც ინგლისში უწოდებენ ეროვნულ ერთიანობას და პატრიოტიზმს“.

მართალია, აღნიშნული მასობრივი მოძრაობაც ბენგალის პროვინციაში დაიწყო, მაგრამ მან მალე ჰპოვა მზურვალე გამომხატურება ქვეყნის სხვა ნაწილებში და საერთო ინდურ პატრიოტულ საქმედ იქცა. არა ნაკლები გაქანება მიიღო მან ბომბეში, მადრასში, ფენჯაბსა და სხვა ადგილებში. მან მილიონები დარაზმა და ანტიიმპერიალისტური ბრძოლის სერიოზულ ძალად აქცია. „მოძრაობა ველ-მინდვრის ცეცხლის მსგავსად გავრცელდა, — წერს მის შესახებ სრულიად ინდოეთის ეროვნული კონგრესის ერთ-ერთი ისტორიკოსი ა. ჩ. მაზუმდარი, — დროდადრო იგი მოიცავდა ტერიტორიას ლაპორიდან ტუტიკორინამდე და ასამიდან გუჯერათამდე“¹.

¹ Новая история стран Азии и Африки... М., 1959, гл. 457.

ინდოეთის ეროვნულმა ბურჟუაზიამ საკუთარი ეკონომიური პო-
ზიციების განსამტკიცებლად გამოიყენა „სვადეშის“ გაჩაღებული
კამპანია. კალკუტაში, ბომბეიში და ინდოეთის ზოგიერთ სხვა ცენტ-
რში 1905 წლის ბოლოსა და 1906 წლის პირველ ნახევარში შეიქ-
მნა ბევრი ახალი სამრეწველო და სავაჭრო კომპანია, რომლებსაც სვა-
დეშური გაერთიანებები უწოდეს; სვადეშური უწოდეს იმ სავაჭ-
როებს, საზოგადოებებს და სამრეწველო წამოწყებებსაც, რომლებიც
ამ პერიოდში იქნა აგებული. მაშინ აიგო ზოგიერთი ახალი საფეიქ-
რო და გემო-კვების საწარმო და საფუძველი ჩაეყარა ინდური მე-
ტალურგიის პირმშოს—ტატას მეტალურგიულ ქარხანას. ასეულმა
ათასმა შინამრეწველმა და ხელოსანმა ისევ იშოვა სამუშაო, ხელი
მოჰყიდა რა ძველისძველ, მამა-პაპურ ხელობას — ხელით რთვას,
ხელით ქსოვას, სამამულო საფეიქრო მრეწველობისათვის საჭირო
ზოგიერთი სხვა ნახევარფაბრიკატის დამზადებას.

„სვადეშის“ დიდ პატრიოტულ თაოსნობაში უაღრესად აქტიური
მონაწილეობა მიიღეს მუშებმა, ხელოსნებმა, ქარგალ-შეგირდებმა,
მოსწავლე ახალგაზრდობამ და გლეხობამაც. ეს საზოგადოებრივი
ფენები იყვნენ ყველა სახის კამპანიის ძირითადი მამოძრავებელი ძა-
ლები. აქტიურად ეხმარებოდნენ რა წვრილბურჟუაზიულ ნაციო-
ნალისტთა ყოველგვარ მოწოდებას, ისინი დაუზარელად ასრულებ-
დნენ ყველა სახის დავალებას.

სრულიად ინდოეთის ეროვნული კონგრესი ერ-
ბოძოდა „ზომიერებ- თადერთი ეროვნული მასობრივი პოლიტიკუ-
სა“ და „უიშუარე- რი ორგანიზაცია იყო, რომელიც მაშინდელ ვი-
ხებს“ შორის. თარებაში ინდოელი ხალხის სახელით გამოდიო-
და და სათავეში ედგა აღმავლობის გზაზე მდგარ ეროვნულ-განმათა-
ვისუფლებელ მოძრაობას. რევოლუციურმა აღმავლობამ და მასში
უშუალო მონაწილეობის მიღებამ, ყველა სახის პატრიოტული წა-
მოწყების ორგანიზატორად გამოსვლამ გაადიდა მისი ავტორიტეტი
და გააფართოვა საქმიანობის სფერო. 1905 წლის დეკემბერში ჩატა-
რებულმა კონგრესის შორიგმა სესიამ (21-ე), რომელსაც ბურჟუაზი-
ული ნაციონალიზმის ერთ-ერთი ძველი ვეტერანი გოპალ კრიშნა
გოქჰალე თავმჯდომარეობდა, ცხადჰყო, რომ კონგრესი იძულებუ-
ლია ანგარიში გაუწიოს ახალ ვითარებას და მხარი დაუჭიროს მასე-
ბის ჩაბმას საერთო ინდურ განმათავისუფლებელ მოძრაობაში. ეს
ახალი ტენდენცია აისახა როგორც თავმჯდომარის შესავალ სიტყვა-
ში, ისე მიღებულ რეზოლუციაში, რომელიც კანონზომიერად
მიიჩნევდა მშრომელთა აქტიური მონაწილეობით დაწყებულ ინგ-
ლისური საქონლის ბოიკოტს.

მავრამ ამავე სესიის საქმიანობამ დაგვანახვა, რომ კონგრესის რიგებში ადგილი აქვს შეხედულებათა სერიოზულ დაპირისპირებას როგორც დაწყებული ბრძოლის მიზნებისა და ამოცანის, ისე მისი ფორმებისა და მეთოდების შესახებ. გოქპალე, ბანერჯი, ნაოროჯი და „ზომიერთა“ სხვა ლიდერები, რომლებიც ტონს აძლევდნენ კონგრესის საქმიანობას, გამოხატავდნენ რა ეროვნული ბურჟუაზიისა და ლიბერალური მემამულეების სულისკვეთებას, შეზღუდულ მოთხოვნებს აყენებდნენ. თვითმმართველობა, ისე როგორც ინგლისის სხვა თვითმმართველ კოლონიებში (დომინიონებში), ბრიტანეთის იმპერიის შემადგენლობაში დარჩენით მათი პოლიტიკური მოთხოვნის მაქსიმუმი იყო. ასევე განსაზღვრულ ამოცანას ისახავდნენ ისინი სვადეშის სფეროშიაც, რომელიც არსებითად პროტექციონისტული პოლიტიკის შემოღების სახით ჰქონდათ წარმოდგენილი. იგი უნდა განხორციელებულიყო „მხოლოდ თანდათანობით“, მშვიდობიანი „კონსტიტუციური“ მოძრაობის მეშვეობით. მასებთან კავშირი მათ იმდენად მიაჩნდათ შესაძლებლად, რამდენადაც ისინი შეიგნებდნენ ამ ამოცანებს, დაიცავდნენ „ზომიერებას“ და არ მიმართავდნენ ძალმომრეობას. ერთი სიტყვით, მასები მათი პოლიტიკის პასიური იარაღი უნდა ყოფილიყვნენ და არ უნდა გამოეჩინათ საკუთარი ინიციატივა. თუ მასები ვერ შეიგნებდნენ მათ მისიას, მაშინ „ზომიერები“ მზად იყვნენ ჩამოშორებოდნენ მათ და მკვეთრად შეეზღუდათ ეროვნული მოძრაობის ჩარჩოები, არ დაეშვათ მისი გადაზრდა აშკარა რევოლუციურ ბრძოლაში.

სულ სხვა თვალსაზრისზე იდგნენ მოწინავე პატრიოტები ე. წ. „უკიდურესთა“ ან წვრილბურჟუაზიულ დემოკრატთა ბანაკიდან, რომლებიც ეროვნული კონგრესის შემარცხენე ფრთას წარმოადგენდნენ. ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ზრდასთან ერთად იზრდებოდა მისი რიგები და ფართოვდებოდა კავშირი მოსახლეობის ფართო ფენებთან. მათი საყოველთაოდ აღიარებული ბელადი კვლავინდებურად იყო უშიშარი რაინდი, სპეტაკი პატრიოტი ტილაკი. ტილაკი და მისი მრავალრიცხოვანი მომხრეები, როგორც უკვე აღინიშნა, მხარს უჭერდნენ ენერგიულ მოქმედებას და მასების ახალ-ახალი ჯგუფების ჩაბმას ანტიიმპერიალისტურ მოძრაობაში. მათი ბრძოლის მიზანი იყო არა თვითმმართველობა, არამედ ინდოეთის სრული დამოუკიდებლობა, რაც რევოლუციური ბრძოლის გზით უნდა ყოფილიყო მიღწეული. სათავეში ედგნენ რა სვადეშის ლოზუნგით გაშლილ დიდ სახალხო-პატრიოტულ მოძრაობას, „უკიდურესები“ ამით იბრძოდნენ ეროვნული ეკონომიკის განვითარებისათვის.

რასაც პოლიტიკური დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდეგ მძლავრად ბიძგი უნდა მისცემოდა.

მაგრამ უკიდურეს მემარცხენეთა ბანაკს, რომლის სოციალური შემადგენლობა საკმაოდ ჭრელი იყო, არ გააჩნდა მოქმედების ერთიანი ზაზი და პროგრამა. მისი მომხრეები არ იყვნენ ერთსულოვანი ბრძოლის იმ მეთოდთა მომარჯვების საკითხში, რომლითაც უნდა მოპოვებულიყო ნანატრი თავისუფლება და დამოუკიდებლობა. მათ არც ერთიანი პოლიტიკური ორგანიზაცია გააჩნდათ, რის გამოც მოკლებული იყვნენ საჭირო დისციპლინასაც.

რადიკალურ-დემოკრატიული მიმართულების ხელმძღვანელთა უმრავლესობა, რომლებიც პრინციპულად მხარს უჭერდნენ ძალდატანებით ბრძოლას, არ აყენებდნენ შეიარაღებული აჯანყების მომზადების უშუალო ამოცანას. მათი შეხედულებით პირობები მასობრივი შეიარაღებული აჯანყებისათვის ჯერ კიდევ არ იყო მომწიფებული. ამიტომ ისინი პირველ ეტაპზე მხარს უჭერდნენ ინგლისური საქონლისა და კოლონიური ხელისუფლების ორგანოთა ბოიკოტს და ბრძოლის მსგავს მასობრივ ფორმებს. ისინი მასებთან ერთად მოქმედებდნენ, ხელს უწყობდნენ მათი აქტივობის ზრდას და ყოველგვარი ანტიიმპერიალისტური გამოსვლების უშუალო მონაწილეები და ორგანიზატორები იყვნენ. მაგრამ ტილაკი და მისი უახლოესი მიმდევრები, რომლებიც იმ მოტივით, რომ კოლონიზატორები თავიდან ფეხებამდე იყვნენ შეიარაღებულნი, ინდოელებს კი თითქმის არ გააჩნდათ ბრძოლის თანამედროვე საშუალებები, შეუძლებლად მიიჩნევდნენ დაუყოვნებლივ შეიარაღებულ აჯანყებას.

წვრილბურჟუაზიული დემოკრატების რიგებში იყო მეორე დაჯგუფებაც, რომლის უმრავლესობა გაერთიანებული იყო „ფარულ საზოგადოებებში“. ასეთი საზოგადოებები არსებობდა როგორც ბენგალში, ისე ბომბეში. მადრასში, ფენჯაბსა და სხვა პროვინციებში. ისინი „რევოლუციონერებს“ უწოდებდნენ თავიანთ თავს, თუმცა რევოლუციის შესახებ ბუნდოვანი წარმოდგენა ჰქონდათ. სათანადოდ არ აფასებდნენ რა კოლონიური ხელისუფლებისა და მისი განკარგულებაში არსებული არმიისა და პოლიციის დიდ ძალას, ისინი ავანტიურიზმის გზას ადგნენ და დაუყოვნებლივ შეიარაღებული აჯანყებისაკენ მოუწოდებდნენ მასებს. „ფარულ საზოგადოებათა“ მონაწილეების ერთი ნაწილი, უმთავრესად მოსწავლე ახალგაზრდობის რიგებიდან, გაუმართლებელი ინდივიდუალური ტერორის გზასაც კი დაადგა.

როგორიც არ უნდა ყოფილიყო წვრილბურჟუაზიულ დემოკრატთა საქმიანობის ჩრდილოვანი მხარეები, როგორი მერყეობა და და-

პირისპირებაც არ უნდა ყოფილიყო მათ რიგებში, ისინი მაინც ყველაზე თანმიმდევარი დემოკრატები და უშიშარი პატრიოტები იყვნენ. მათ ყველაზე უფრო მკაფიოდ გამოხატეს ეროვნული ბურჟუაზიის სულისკვეთება და მისწრაფებები, პირველად დააყენეს ეროვნული თავისუფლების მოპოვების საკითხი, დაეყრდნენ მასებს და მოუწოდეს მათ კოლონიზატორთა წინააღმდეგ ენერგიული ბრძოლისაკენ. ისინი ენერგიულად გამოექცომაგენ სამამულო მრეწველობას და მოითხოვეს ინგლისელთა ბატონობის ლიკვიდაცია არა მარტო პოლიტიკურ, არამედ ეკონომიურ დარგშიაც. ტილაკმა და ბევრმა მისმა მიმდევარმა მოითხოვეს მთავართა ხელისუფლების ლიკვიდაცია და რესპუბლიკური მმართველობის დამყარება მომავალ თავისუფალ ინდოეთში. მათ დიდი როლი შეასრულეს მასების დარაზმვისა და პოლიტიკურ ასპარეზზე მათი გამოყვანის საქმეში, უფრო მასობრივი და მეგრძოლი ხასიათი მისცეს ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას. ეს იყო მათი ისტორიული დამსახურება.

რამდენადაც ვითარდებოდა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა და მეგრძოლ ხასიათს იღებდა იგი, იმდენად ღრმავდებოდა წინააღმდეგობა ეროვნული კონგრესის ხელმძღვანელობასა და „უკიდურესებს“ შორის. 1906 წლის დეკემბერში ლონდონის გაზეთი „ტაიმსი“ წერდა: „ახლა უკვე არის ისეთი ნიშნები, რომლებიც მოწმობენ, რომ კეთილგონიერი ადამიანები ეროვნულ კონგრესში უფრო და უფრო უკმაყოფილებას გამოხატავენ იმ აღვირაზსნილი ლანძღვაგინების გამო, რასაც განიცდიან მთავრობა და ინგლისელები“. ამ დაპირისპირებამ მკაფიოდ იჩინა თავი კონგრესის მორიგ ყოველწლიურ (22--ე) სესიაში, რომელიც 1906 წლის დეკემბერში ჩატარდა კალკუტაში.

სესიის საქმიანობაში ხელმძღვანელი როლი ეკუთვნოდათ „ზომიერებს“. გოქპალე, ბანერჯი და ძველი თაობის სხვა ლიდერები ტონს აძლევდნენ მის მუშაობას. მაგრამ ვეტერანთა შორისაც იყვნენ ისეთებიც, რომლებიც ახალი ვითარების ზეგავლენით რამდენადმე „ასცდნენ“ ორთოდოქსალურ პოზიციას და ტილაკის ზოგიერთი შეხედულება გაიზიარეს. მაგალითად, 80 წლის დადაფჰაი ნაოროჯიმ, რომელიც სესიას თავმჯდომარეობდა, მხარი დაუჭირა მემარცხენეთა მოთხოვნას, რათა სესიას თავის პროგრამაში შეეტანა სვარაჯის მოთხოვნა. სესიამ, მართლაც, მიიღო სპეციალური რეზოლუცია ინდოეთისათვის თვითმმართველობის მინიჭების შესახებ. კალკუტის

¹ Новая история Индии..., გვ. 556-557.

სესიამ მოითხოვა ბენგალის გაერთიანება, მხარი დაუჭირა „სვადე-შის“ პროგრამას და საჭიროდ ჩათვალა მუდმივმოქმედი „პროვინცი-ული კომიტეტების“ შექმნა.

კალკუტის სესია, თვით მისი ხელმძღვანელების შეხედულებით, კომპრომისული შედეგებით დამთავრდა. დროებით გამოინახა „Modus vivendi“ და ამით თავიდან იქნა აცილებული მომწიფებუ-ლი გათიშვის შესაძლებლობა. ტილაკის თქმით, არცერთ დაჯგუფე-ბას არ ჰურდა კონგრესის გათიშვა და ამიტომ წავიდნენ ურთიერთ კომპრომისზე. მაგრამ ამას არ შეეძლო და არც აღმოუფხვრია მათ შორის არსებული წინააღმდეგობა. გათიშვა მხოლოდ გადაიდო უახ-ლოესი მომავლისათვის.

მუშათა და გლეხთა
მოძრაობა 1905 —
1908 წლებში. ხა-
ხალხო ბრძოლის გა-
ფართოება.

ინგლისის კოლონიურმა ხელისუფლებამ სას-
ტიკი რეპრესიებით უპასუხა ეროვნულ-განმათა-
ვისუფლებელი მოძრაობის აზვირთებას. მან ფეხ-
ზე დააყენა პოლიცია და სასამართლო ხელისუფ-
ლება. მოიმარჯვა საგანგებო მდგომარეობის კა-
ნონები და პოლიტიკური რისხვა თავს დაატეხა

მოძრაობის მონაწილეებს. დაიწყო პროგრესული ორგანოების დახუ-
რვა და „საშიში“ პირების გასახლება სასამართლო განაჩენის გარე-
შე. მანვე შეიპყრო დემონსტრაციისა და ინგლისური საქონლის ბოი-
კოტის კამპანიის ასეული მონაწილე და ციხეებში ჩაჰყარა. ზოგიერთ
ადგილას სამხედრო წესებიც კი გამოცხადდა; კოლონიზატორებმა არ
დანიდეს მოძრაობაში მონაწილე ქალები და პატარა მოსწავლეებიც
და ბევრი მათგანი განუკითხავად მოათავსეს საპყრობილეებში. კო-
ლონიურმა ხელისუფლებამ, ამასთან ერთად, განიზრახა გაეტარებია
ზოგიერთი ზედაპირული რეფორმა, რომელიც დააკმაყოფილებდა
ინდოეთის შეძლებულ წრეებს და ამით ჩამოაშორებდნენ მათ მასო-
ბრივ მოძრაობას. მეფისნაცვალმა მინტომ ტაქტიკური მოსაზრებე-
ბით „ზომიერთა“ რამდენიმე ლიდერი (გოქჰალე, ბანერჯი...) მიიზი-
და განზრახული რეფორმების კანონპროექტის შემუშავებაში.

ინგლისელი კოლონიზატორები ამითაც არ დაკმაყოფილდნენ. მა-
თი ბატონობისათვის შექმნილ ამ სერიოზული საფრთხის ვითარება-
ში ერთხელ კიდევ იქნა მომარჯვებული „დაყავი და იბატონეს“ ნა-
ცადი მეთოდი. ისინი კიდევ უფრო მჭიდროდ დაუკავშირდნენ მუს-
ლიმანური მოსახლეობის ფეოდალურ-კლერიკალურ ზედაფენას, რო-
მელიც არანაკლებ დააშინა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძ-
რაობის დიდმა გაქანებამ და მასში მუსლიმანური „მდაბიო ხალხის“
აქტიურმა მონაწილეობამ. მრავალრიცხოვანმა ინგლისელმა აგენტებ-

მა გაააქტიურეს ეს მუსლიმანური, რეაქციული თავკაცობა და დაუპირისპირეს კონგრესის ხელმძღვანელობას. ინგლისელი აგენტების ჩაგონებით „წამყვან მუსლიმანთა დეპუტაცია“¹ ინახულა მეფის-ნაცვალ და თხოვა მას ცალკე საარჩევნო კურია შეექმნათ მუსლიმანებისათვის „საკანონმდებლო საბჭოების“ არჩევნების დროს. დელეგაციამ აგრეთვე ითხოვა პრივილეგიები მუსლიმანთა კოლონიურ აპარატში მოწყობის დროს. ეს იყო კურსი ინდურ-მუსლიმანთა ხელოვნურ დაპირისპირებასა და გათიშვაზე, რომელიც ხელსაყრელი იყო კოლონიზატორებისათვის. 1906 წელს სპეციალურ კონფერენციაზე, რომელიც დაკაში მიმდინარეობდა, ალიპარპის მუსლიმანური კოლეჯის ხელმძღვანელობის მონაწილეობით შეიქმნა მუსლიმანთა პოლიტიკური ორგანიზაცია მთელი ინდოეთის მასშტაბით, რომელსაც მუსლიმანთა ლიგა ეწოდა. ლიგის შექმნაში მონაწილეობა მიიღეს მსხვილმა მუსლიმანმა მემამულეებმა, მაღალმა სასულიერო პირებმა, კომპრადორმა ვაჭრებმა, მეევანეებმა. ლიგის თავმჯდომარედ არჩეულ იქნა ზემოთ დასახელებული რეაქციონერი თავკაცი ალა ხანი. მუსლიმანთა ლიგამ თავისი თავი დაუპირისპირა ეროვნულ კონგრესს, კოლონიურ ხელისუფლებასთან მჭიდრო თანამშრომლობა დაამყარა და არსებითად მისი პოლიტიკის იარაღად იქცა. მან მუსლიმანურ მოსახლეობას მოუწოდა მონაწილეობა არ მიეღოთ საერთო ინდურ განმათავისუფლებელ მოძრაობაში.

იმავე 1906 წელს ინგლისელ კოლონიზატორთა მეცადინეობით ინდოეთში შეიქმნა მეორე რეაქციულ-კლერიკალური, რასისტული სულისკვეთების მქონე ორგანიზაცია ჰინდუ მაჰასაბჰი („ინდუსთა დიდი კავშირი“). ეს კავშირი დააარსეს გავლენიანმა ბრაჰმანებმა. მსხვილმა ინდუსმა ფეოდალებმა, ვაჭარ-კომპრადორებმა და მეევანეებმა. იგი ჯადაგებდა მუსლიმანებისადმი შეუწყნარებლობას, მათდამი შეურიგებლობასა და მტრობას. ამ რეაქციული ორგანიზაციის ხელმძღვანელთა ნაწილი მუსლიმანებისადმი შეურიგებლობაში იმდენად შორს მიდიოდა, რომ საჭაროდ მოუწოდებდა მათი დარბევისა და ინდოეთიდან გაძევებისაკენ. თქმა არ უნდა, რომ ჰინდუ მაჰასაბჰა, მუსლიმანური ლიგის მსგავსად, კოლონიზატორთა წისქვილზე ასხამდა წყალს და ხელს უწყობდა ინდოელი ხალხის გათიშვა-დაპირისპირებას.

ინდუს-მუსლიმანთა გათიშვის მზაკვრულ პოლიტიკას უშედეგოდ არ ჩაუვლია. მან შეასუსტა ეროვნული ერთიანობა და ეროვნულ-

¹ მას ხელმძღვანელობდა ისმაილთა სექტის ხელმძღვანელი, ბომბეელი ბნელეთის მოციქული ალა ხანი.

ჯანმათავისუფლებელი მოძრაობა. „შუღლი ინდუსებსა და მუსლი-
მანებს შორის ხელისუფლებისათვის სასურველი მოვლენაა, იგი
მათთვის თავისებურ მენამრიდს წარმოადგენს, რომელიც წარმარ-
თავს უცხოელთა უღლის წინააღმდეგ დაგუბებულ სახალხო გულის-
წყრომას მათთვის უსაფრთხო მხარეს“,—წერდა რუსი დიპლომატი
ინდოეთში ა. არსენიევი¹. აქა-იქ ინგლისელმა კოლონიზატორებმა ინ-
დუსები² და მუსლიმანების დაპირისპირება აშკარა შეჯახებამდეც
კი მიიყვანეს (აღმოსავლეთ ბენგალში). ინდუსებისა და მუსლიმანე-
ბის რეაქციული წრეების უშუალო მონაწილეობით აღმოცენებულ
ამ საშიშ ამბებს ამ წრეებმა უპასუხეს არა მისი გამომწვევი მიზეზე-
ბის დაგმობით, არამედ კოლონიზატორებთან კონტაქტის გაძლიერე-
ბით.

სახალხო-ანტიიმპერიალისტური მოძრაობა, კოლონიური ხელი-
სუფლების მიერ მიღებული რეპრესიული ზომებისა და გამთიშვე-
ლური საქმიანობის შედეგად. კიდევ უფრო ძლიერდებოდა და საყო-
ველთაო ხასიათს ღებულობდა. 1907 წლის მაისში აღმოსავლეთ ბენ-
გალში დაიწყო გლეხობის მღელვარება, რომელმაც მოიცვა ახლად
შექმნილი პროვინციის მნიშვნელოვანი ნაწილი. მოძრაობა მიმარ-
თული იყო მსხვილი მემამულეებისა და მეევანეების წინააღმდეგ. კო-
ლონიურმა ხელისუფლებამ განიზარაზა რელიგიურ ჩარჩოებში მოქე-
ცია გლეხობის მოძრაობა. როგორც აღნიშნული იყო, ამ პროვინცი-
ის გლეხები თითქმის სულ მუსლიმანები იყვნენ, გამყვლეფელნი
კი — ინდუსები. აი, ეს ვითარება სურდათ გამოეყენებიათ კოლო-
ნიზატორებს და მუსლიმანურ რეაქციულ წრეებს რელიგიური შულ-
ლის გასაძლიერებლად. მაგრამ მათი ვარაუდი არ გამართლდა. აუ-
ტანელი ფეოდალური ჩაგვრითა და მეევანეშეთა პარპაშით ასპარეზზე
გამოსულმა გლეხებმა „საკუთარი“ მოძალადეებიც არ დაინდვეს და
მუსლიმან ფეოდალებსა და მეევანეებსაც გაუსწორდნენ „პლებეუ-
რად“. ჯარისა და პოლიციის ერთობლივი მოქმედებით შეძლეს კო-
ლონიზატორებმა მისი ჩახშობა.

კიდევ უფრო მრისხანე ამბები დაიწყო ფენჯაბის პროვინციაში.
აქ. ლაიალპურ-რაავალპინდის რაიონებში 1907 წლის აპრილში იფეთ-
ქა გლეხთა აჯანყებამ, რომელიც აგრარულ და ანტიიმპერიალისტურ
ხასიათს ატარებდა. აჯანყება გამოიწვია სარწყავი წყლით სარგებლო-
ბისათვის ინგლისელების მიერ დაწესებულმა მაღალმა გამოსაღებებ-
მა (ფენჯაბში კი თითქმის მთელი საირიგაციო ნაგებობები მათ ხელ-
ში იყო). ამას თან დაერთო კანონის შემზადება, რომელიც გლეხობას

¹ Новая история Индии..., გვ. 570.

ართმევდა საკუთრების უფლებას იმ მიწებზე, რომლებიც ახალ სარწყავ რაიონებში მდებარეობდა. მემარცხენე ნაციონალისტთა ადგილობრივი ორგანიზაციის ხელმძღვანელების ლაია ლაჭფათ რაიასა და აჭით სინგპას ინიციატივით ზემოაღნიშნული რაიონების გლეხებმა პროტესტის ნიშნად უარი განაცხადეს წყლის გამოსაღებისა და მიწის გადასახადის გადახდაზე. ამის პასუხად მეფისნაცვლის განკარგულებით შეიპყრეს ლაჭფათ რაია და მისი თანამებრძოლები და სასაშართლო ხელისუფალთა განაჩენის გარეშე გადასახლეს ფენჯაბიდან. ინგლისელ ხელისუფალთა ეს თვითნებობა გახდა აჯანყების საბაბი. აჯანყებული გლეხები დაეუფლენ ქალაქ რავალპინდის, სადაც მათ შეუერთდნენ ადგილობრივი მუშები. როდესაც ხელისუფლებამ განიზრახა მეზობელი გარნიზონების გადასროლა აჯანყების ჩასახშობად, რავალპინდის, ფენჯაბის რკინიგზებზეა ამის პასუხად საყოველთაო პოლიტიკური გაფიცვა გამოაცხადეს, რითაც ხელი შეუშალეს მაშველი ძალების გადაყვანას დანიშნულ ადგილას. რავალპინდის აჯანყებისა და ლაჰორ-რავალპინდის ხაზის რკინიგზელთა გაფიცვასთან ერთად სერიოზულ ამბებს ადგილი ჰქონდა ამრითსარში, ლაჰორში და ფენჯაბის სხვა ადგილებში. მართალია, ინგლისელმა კოლონიზატორებმა, გასტეხეს გაფიცულთა წინააღმდეგობა, ჩაახშვეს რავალპინდის რაიონის გლეხთა აჯანყება და აღადგინეს „სიმშვიდე“ ფენჯაბის მთელ ტერიტორიაზე, მაგრამ იძულებული იყვნენ ხელი აეღოთ განზრახულ აგრარულ კანონზე.

რავალპინდის რაიონის გლეხთა აჯანყებას და ფენჯაბის რკინიგზელთა პოლიტიკურ გაფიცვას, მარცხის მიუხედავად, სერიოზული მნიშვნელობა ჰქონდა; იგი იყო მუშათა და გლეხთა მასების შემდგომი გამოღვიძებისა და განმათავისუფლებელ ბრძოლაში მათი აქტიური ჩაბმის კონკრეტული გამოხატულება.

ფენჯაბის ამბებმა სერიოზული რეზონანსი ჰპოვა ინდოეთის სხვა ადგილებში. დასავლეთ ბენგალში, მაჰარაშტრასა და სხვა ადგილებში ახალი ძალით გაიშალა ინგლისური საქონლის ბოიკოტი, მიტინგები და დემონსტრაციები. ფენჯაბის რკინიგზელების შემდეგ ასპარეზზე გამოვიდნენ ბომბეის ფეიქრები, რომლებმაც გააჩაღეს საგაფიცო მოძრაობა. ბომბეიდან მოძრაობა გადავიდა მადრასში და კალკუტაში, სადაც გაფიცულთა შორის აღმოჩნდნენ თვით სახელმწიფო დაწესებულებების, ფოსტა-ტელეგრაფის მოსამსახურეები. განსაკუთრებული დიდი გაქანებით და ხანგრძლივობით გამოირჩეოდა აღმოსავლეთ ინდოეთის რკინიგზის ხაზის რკინიგზელთა გაფიცვა, რომელშიაც რამდენიმე ათასი კაცი იღებდა მონაწილეობას.

ეროვნული კონგრესი
სახ. გათავისუფლება.

მუშათა და გლეხთა აქტიურმა მონაწილეობამ მძლავრი გაქანება მისცა ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას. სვარაჯისა და სვადეშის ლოზუნგებით და ინგლისური საქონლის ბოიკოტით დაწყებული მოძრაობა საყოვეთაო სახალხო მოძრაობაში გადაიზარდა. მასების აქტივობის შედეგად ბრძოლის მშვიდობიანი, „უწყინარი“ მეთოდები, მებრძოლმა, „პლებეურმა“ მეთოდებმა შეცვალა. ამბების ასეთმა განვითარებამ დააშინა ფეოდალურ-მემამულური წრეები და ბურჟუაზიის ზედაფენი. ვასალმა მთავრებმა არა თუ საჭაროდ დაგმეს მასების „თავხედობა“, არამედ კოლონიურ ხელისუფლებასთან ერთად მონაწილეობა მიიღეს პატრიოტთა გამოსვლების ჩანშობაში. თავიანთი უქვეშევრდომილესი ერთგულების გამოხატულება ამითაც არ დამთავრებულა. მათ შეაგროვეს „ნებაყოფლობითი“ შემოწირულებანი, სხვა საჩუქრები და კოლონიურ ხელისუფლებას გადასცეს. ზემინდართა ნაწილი, უმთავრესად ბენგალიდან, რომელიც ბენგალის გაყოფის შემდეგ ოპოზიციას იჭრდა ინგლისელ კოლონიზატორებს, ჩამოშორდა მოძრაობას, დაგმო „ძალადობის აქტები“ და ისევ განმათავისუფლებელი მოძრაობის მტერთა ბანაკში გადაბარგდა. აღნიშნულმა ამბებმა დააშინა ლიბერალური ბურჟუაზიაც, რომელიც მარჯვნივ გადაიხარა და გაემიჯნა მოძრაობას. ორი ტენდენციის ბრძოლამ ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობაში, რაც წინა წლებში დაიწყო, უაღრესად მწვავე ხასიათი მიიღო. დღის წესრიგში დადგა სრულიად ინდოეთის ეროვნული კონგრესის გათავისუფლება.

1907 წლის დეკემბერში სურატში (ბომბეის საპრეზიდენტოში) ჩატარდა კონგრესის მორიგი (23-ე) სესია, რომელმაც „ზომიერთა“ და „უკიდურესთა“ მკაცრი შეჯახების ნიშნით ჩაიარა. სესიის დელეგატებს შორის კარბობდნენ წარმომადგენლები ბენგალიდან, ფენჯაბიდან და მაჰარაშტრიდან. ზომიერები და მემარცხენეები ორგანიზებული მოვიდნენ სესიაზე. 1600 დელეგატიდან ხუთასამდე კაცი უპერდა მხარს ტილაკს, დანარჩენები — უმრავლესობა მემარჯვენეებისა და ზომიერებისაგან შედგებოდა. სესიის მუშაობის დასაწყისიდანვე გამოვლინდა ამ ორი მიმდინარეობის შეხედულებათა სრული შეურიგებლობა. ზომიერ-ლიბერალურმა ხელმძღვანელობამ მოითხოვა ინგლისური საქონლის ბოიკოტის გაუქმება, კოლონიური ხელისუფლების საწინააღმდეგო კამპანიის ლოკვიდაცია და მკაცრად დაგმო ბრძოლის ძალდატანებითი მეთოდები. ტილაკმა და მისმა მომხრეებმა კი, პირიქით, მოითხოვეს, რომ სესიას დაედასტურებია გასული წლის სესიის დადგენილებები სვარაჯის, სვადეშის, ბოიკოტისა და ეროვნული განათლების შესახებ.

შებლა-შემოხლამ ამ პრინციპული საკითხების გარშემო უაღრესად მწვავე ხასიათი მიიღო პლენარულ სხდომაზე. სესიის თავმჯდომარემ. ზომიერთა ერთ-ერთმა ლიდერმა რამ ბაჰარ გჰოშიმ ღვარდლიანი სიტყვა წარმოთქვა „უკიდურესთა“ მისამართით და მათ „ჭირით დაავადებული დემაგოგები“ უწოდა. ტილაკი და მისი მიმდევრებიც არ ჩამორჩნენ და საყადრისი პასუხი გასცეს მას. მალე სიტყვიდან საქმეზე გადავიდნენ და ჯოხები, ლაყე კვერცხები, ფეხსაცმელები და სხვა ნივთები დაუშინეს ერთიმეორეს. ობსტრუქცია მალე ხელჩართულ ბრძოლაში გადაიზარდა, რის შედეგადაც რამდენიმე ათეული დელეგატი დაზიანდა... საქმე იმით დამთავრდა, რომ ზომიერებმა ინგლისის პოლიციას მოუხმეს და მისი მეშვეობით „უკიდურესები“ გააძევეს სხდომის დარბაზიდან. ამის შემდეგ კონგრესი, რომელიც მემარჯვენეთა ხელში მოექცა, „უწყინარ“ ლიბერალურ ორგანიზაციად იქცა. ეს იყო კონგრესის აშკარა გათიშვა, რაც ღილი ხანია შემზადებული იყო.

ტილაკი და მისი მომხრეები კონგრესიდან გაძევების მეორე დღესვე შეიკრიბენ ცალკე დამფუძნებელ კრებაზე და მიიღეს დადგენილება ახალი პარტიის დაარსების შესახებ, რომელსაც მათ ნაციონალისტური უწოდეს. მაგრამ „უკიდურესების“ ეს გაბედული განზრახვა არ ყოფილა სისრულეში მოყვანილი. ახლად შექმნილმა პარტიამ სულ რამდენიმე კვირა იარსება და შეწყვიტა არსებობა. ტილაკის დატუსაღებამ ინგლისელ ხელისუფალთა მიერ, კოლონიური სუსტის გაძლიერებამ და რევოლუციური მოძრაობის დეპრესიაში გადაზრდამ ხელი შეუშალა რადიკალ-დემოკრატებს ამ განზრახვის რეალიზაციაში. ამას თან დაერთო წვრილბუჩქუაზიული წრეებისათვის დამახასიათებელი მერყეობა და არათანმიმდევრობა.

1908 წლის დასაწყისი, ინგლისის კოლონიური ხელისუფლების სასტიკი რეპრესიებისა და კონგრესის გათიშვის მიუხედავად, აღინიშნა რევოლუციური მოძრაობის შემდგომი აღმავლობით. კიდევ უფრო გაიზარდა მშრომელთა, კერძოდ კი ახალგაზრდა პროლეტარიატის აქტივობა. საგაფიცვო მოძრაობა ამ კლასის რევოლუციური ბრძოლის მთავარ ფორმად იქცა. მან იგი მოიმარჯვა როგორც საერთო ეკონომიური მდგომარეობის გაუმჯობესებისათვის ბრძოლაში, ისე ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობაში. მასობრივ გამოსვლებს ადგილი აქვს იმ რაიონებშიაც კი, რომლებიც წინათ შედარებით ნაკლებ გამოირჩეოდნენ მასების აქტივობით. ამ მოძრაობას სათავეში უდგანან და წარმართავენ უკიდურესები, მაშინ როდესაც კონგრესის ხელმძღვანელობა სავსებით ეთიშება მასებს და ემიჯნება მის აქტიურ ბრძოლას.

1908 წლის იანვარში გაიფიცნენ ბომბების რკინიგზის სახელობა-
წოდების მუშები, მალე მას მოჰყვა იმავე ბომბებისა და კალკუტის ტე-
ლეგრაფის მუშაებისა და ბომბების ფეიქართა გაფიცვები. მას გამო-
ეხაურენ კალკუტის ჯუთის ფაბრიკების მუშები და დოკერები. ამას
ზედ დაერთო ტილაკის მომხრეების გააქტიურება მაჰატაშთრის სოფ-
ელურ რაიონებში, რის შედეგადაც გლეხთა აქტიური მონაწილეობით
გაიშალა კამპანია ალკოპოლიანი სასმელების ხმარების წინააღმდეგ
და შეიქმნა მემარცხენეთა რამდენიმე ახალი ორგანიზაცია.

1908 წლის პირველ ნახევარში სერიოზულ ამბებს ადგილი ჰქონ-
და სამხრეთ ინდოეთში (მადრასის საპრეზიდენტოში). თამილის
ეროვნებით დასახლებულ რაიონში. ამ გამოსვლების ცენტრს
წარმოადგენდა ქალაქები ტუტიკორინი და ტინეველი. ხელმძღვანე-
ლი როლი აქაც მემარცხენეებს ეკუთვნოდათ (ჩ. პილაი, ს. შივა და
ახვები). მათი მეშვეობით გაიფიცა ათასობით მუშა, რომლებიც ინგ-
ლისელთა კუთვნილ საწარმოებში მუშაობდნენ. როდესაც ხელისუფ-
ლებამ ამის საპასუხოდ შეიპყრეს გაფიცვის ხელმძღვანელები, კერ-
ძოდ მემარცხენეთა ადგილობრივი ორგანიზაციების ხელმძღვანე-
ლები ჩ. პილაი და ს. შივა, ამას მოჰყვა ტუტიკორინისა და
ტინეველის მოსახლეობის მასობრივი დემონსტრაციები, მიტინგები.
რომელიც ცოტა გვიან უფრო მრისხანე ამბებში გადაიზარდა. ხელი-
სუფლების ძალადობით აღშფოთებულმა მშრომელებმა (3—4 ათასი
კაცის რაოდენობით) დაარბიეს ტინეველის სასამართლო, ფოსტა,
მუნიციპალიტეტი და საპოლიციო უბანი. ეს მრისხანე ანტიიმპერი-
ალისტური გამოვლენები. რომლებშიაც მშრომელებთან ერთად
წერილმა ვაჭრებმა და მოსწავლეებმაც მიიღეს აქტიური მონაწილე-
ობა. მეტად სიმპტომატური იყო მასების განწყობილებისათვის. კო-
ლონიურმა ხელისუფლებამ ჯარისა და პოლიციის მაშველი ძალების
მიღების შემდეგ შეძლო ამ მრისხანე ხალხური გამოსვლების ჩახშო-
ბა და წესიერების აღდგენა. უსასტიკესი პოლიციური რისხვა დაატ-
ყდა თავს გამოსვლების ორგანიზატორებს და მონაწილეებს. ხელი-
სუფლებამ დაარბია და აკრძალა მემარცხენეთა ორგანიზაციები, ხან-
გრძლივი პატიმრობა მიუსაჯა ჩ. პილაისა და ს. შივას, ხოლო ასეუ-
ლი მონაწილე ციხე-საბუთებში ჩაპყარა.

ტინეველისა და ტუტიკორინის ამბებმა გამოძახილი ჰპოვა მე-
ზობელ ტრავანკურის სამთავროში. ამ სამთავროს მთავარ ქალაქ
ტრივანდრუმში პოლიციის ძალადობის პასუხად ივლისის დასაწყის-
ში დაიწყო სერიოზული მღელვარება, რომელიც 8—9 ივლისს აშკა-
რა ამბოხებაში გადაიზარდა. რაკი მთავრის ხელისუფლება უძლური
აღმოჩნდა აელავმა „თავგასული ქვეშევრდომები“, მან დახმარები-

სათვის ინგლისელებს. მიმართა. ინგლისელებმა არ დააყოვნეს, სააწრაფოდ გაგზავნეს დამსჯელი რაზმი სამთავროს ცენტრში და მისი მეშვეობით გაანადგურეს მოძრაობა. ინგლისელმა კოლონიზატორებმა ახალი რეპრესიული ღონისძიებები განახორციელეს და რიგ ადგილებში მათ საგანგებო წესები გამოაცხადეს. მათ მიიღეს ახალი დრაკონისებური კანონი ადგილობრივი პროგრესული პრესის წინააღმდეგ, მოაწყვეს ფარულ „ტერორისტულ“ საზოგადოებათა რამდენიმე საგანგებო პროცესი, ხოლო ივნისში შეიპყრეს რადიკალურ-დემოკრატიული მიმდინარეობის ბელადი, უშიშარი მებრძოლი და პატრიოტი ტილაკი.

ტილაკის პროცესი და ბომბების საუფელთაო გაფიცვალენინი რევოლუციური მოძრაობის შესახებ ინდოეთში.

კოლონიურმა ხელისუფლებამ მალე წამოიწყო ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ყველაზე საყვარელი ბელადის, კოლონიზატორთა თვის ეგზომ საშიში მებრძოლის ტილაკის სასამართლო პროცესი. მისი ამოცანა იყო ამ დიდი პატრიოტის თავიდან მოცილება და მით მასობრივი რევოლუციური მოძრაობისათვის მახვილის ჩაცემა. ტილაკის პროცესი მიმდინარეობდა ბომბეიში 1908 წლის 13—22 ივლისის ბომბეის უმაღლეს სასამართლოში. სასამართლო საქმეს აწარმოებდნენ ინგლისელი მოსამართლეები, ნაფიც მსაჯულთა უმრავლესობასაც ინგლისელები შეადგენდნენ. ბომბეის ხელისუფლებამ საგანგებო ზომები მიიღო მოსახლეობის სოლიდარული გამოსვლების თავიდან ასაცილებლად. მან გააძლიერა ინგლისური ნაწილების რიცხვი და შემოიღო ჯარისა და პოლიციის რაზმების სიტყმატური მორიგეობა ბომბეის მოედნებსა და ქუჩებში.

ტილაკს ბრალი დადეს ხელისუფლებისადმი ურჩობის მოწოდებაში, აჯანყების მოწყობის ცდასა და ინდივიდუალური ტერორის აქტების მხარდაჭერაში. პროცესზე მას უშიშრად ეჭირა თავი და გაბედულად იცავდა თავს. ტილაკმა, როგორც ამას რუსეთის ბომბეელი გენერალური კონსული წერდა, თავის დასაცავ სიტყვაში საცხებით დაივიწყა, რომ თავს იცავდა. ამის ნაცვლად მან მკაცრი ბრალდება წაუყენა ინდოეთში არსებულ წყობას... ტილაკის ბედი წინასწარ იყო გადაწყვეტილი. იმპერიალისტურ-კოლონიურმა სასამართლომ ინგლისელ ნაფიც მსაჯულთა მხარდაჭერით, ინდოელ მსაჯულთა წინააღმდეგობის მიუხედავად, ტილაკს მიუსაჯა 6 წლის გადასახლება და საკატორლო შეშაობა¹.

ტილაკის მიმართ გამოტანილმა მკაცრმა განაჩენმა უდიდესი გუ-

¹ შემდეგში კატორღა ციხეში მოთავსებით შეუცვალეს.

ლისტივილი და აღშფოთება გამოიწვია მთელ ინდოეთში. მასობრივი მიტინგები, დემონსტრაციები, გაფიცვები, მრისხანე მანიფესტაციები, რომელიც სტიქიურად აზვირთდა ბომბეისა და სხვა ადგილებში, წარმოადგენდა ინდოეთის მშრომელთა პასუხს კოლონიზატორთა ამ შურისძიებაზე. განსაკუთრებული რეაგირება ჰპოვა მანტილაის სამშობლო მაჰარაშტრაში და ბომბეში, სადაც მიმდინარეობდა სასამართლო პროცესი. ბომბეის საფეიქრო და სხვა ფაბრიკებისათვის მუშამ 13—22 ივლისის დღეებში რამდენიმე გაფიცვა მოაწყვეს ტილაკისადმი მხარის დასაქვრად. მუშებთან ერთად ამ მოძრაობაში აქტიური მონაწილეობა მიიღეს წვრილბურჟუაზიულმა წრეებმა, მოსწავლე ახალგაზრდობამ და თავისუფალი პროფესიის წარმომადგენლებმა. მაგრამ ყოველივე ეს უმნიშვნელო იყო იმასთან შედარებით, რითაც შეეგება ბომბეის მშრომელი მოსახლეობა ტილაკის მკაცრად დასჯას. 23 ივლისს, ტილაკისათვის განაჩენის გამოტანის მეორე დღეს პროტესტის ნიშნად ბომბეის პროლეტარიატმა საყოველთაო 6 დღიანი პოლიტიკური გაფიცვა გამოაცხადა. გაფიცუნენ ფეიქრები, რკინიგზელები, ნავსადგურის მუშები... სულ გაფიცვაში მონაწილეობა მიიღო 100 ათასზე მეტმა კაცმა. გაფიცულებმა მოითხოვეს ტილაკის განთავისუფლება ლოზუნგებით — „გაუმარჯოს ტილაკს“. მათ მოაწყვეს მასობრივი მსვლელობა ქალაქის ქუჩებში, რომელშიაც წვრილბურჟუაზიულმა მასებმაც მიიღეს მონაწილეობა. მრისხანე დემონსტრაციები 25 ივლისიდან პოლიციასთან გააფთრებულ შეტაკებებში გადაიზარდა. როდესაც პოლიცია, რომელმაც იარაღი გამოიყენა, უძლური აღმოჩნდა თვითონ გასწორებოდა „თავგასულ“ მუშებს, მის დასახმარებლად ქალაქში შემოყვანილ იქნა რეგულარული ჯარის ნაწილები. ჯარმა უმოწყალოდ მიმართა იარაღს და არაერთხელ ცეცხლი გაუხსნა დემონსტრანტებს, რის შედეგადაც მოკლულ იქნა 200-მდე გაფიცული და დაიჭრა კიდევ მეტი. მასობრივი დახვრეტისა და მომდევნო ტერორის მიუხედავად ბომბეის პროლეტარიატი 29 ივნისამდე განაგრძობდა ბრძოლას. 29 ივლისს, როგორც წინასწარ იყო გათვალისწინებული, მშრომელებმა შეწყვიტეს გაფიცვა და განაახლეს მუშაობა.

ბომბეის პროლეტარიატის 1908 წლის ივლისის საყოველთაო გაფიცვა 1905—1908 წლების ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობისა და რევოლუციური გამოსვლების კულმინაციურ წერტილს წარმოადგენდა. იგი ყველაზე უფრო ორგანიზებული, მასობრივი და მებრძოლი გამოსვლა იყო იმათ შორის, რომელთაც ადგილი ჰქონდა ინდოეთში აზიის გამოღვიძების წლებში. მისი ისტორიული მნიშვნელობა იმაში მდგომარეობდა, რომ იგი მოასწავებდა ინდოეთის

ახალგაზრდა მუშათა კლასის გამოსვლას პოლიტიკურ ასპარეზზე და ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობაში მის ჩაბმას; მიუხედავად იმისა, რომ ეროვნულ მუშათა კლასს მაშინ კიდევ არ გააჩნდა საკუთარი პარტია, სუსტად იყო ორგანიზებული და ეროვნულ-განმათავისუფლებელ ბრძოლაში წვრილბურჟუაზიული ფენების დროშის ქვეშ იბრძოდა, ამ ბრძოლაში მისი ჩაბმის თვით ფაქტი დიდმნიშვნელოვანი მოვლენა იყო. ამით საფუძველი ჩაეყარა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის თვისობრივად ახალ ეტაპს.

ლენინი თავის ცნობილ სტატიაში — „ფიცხი მასალა მსოფლიო პოლიტიკაში“ გამოეხმაურა ბომბეის პროლეტარიატის საყოველთაო პოლიტიკურ გაფიცვას და ხაზგასმით აღნიშნა მისი დიდი როლი ინდოეთის ხალხთა შემდგომი გამოღვიძებისა და განმათავისუფლებელ ბრძოლაში ჩაბმის საქმეში. „ცივილიზებული“ ინგლისელი კაპიტალისტების ადგილობრივი მონები ინდოეთში, — წერს ლენინი ამ სტატიაში, — სწორედ ამ ბოლო დროს არასასიამოვნო შემთხვევებს იწვევენ თავიანთ „ბატონებში“, დასასრული არ უჩანს იმ ძალადობასა და ძარცვას, რასაც ინდოეთის ინგლისური მმართველობის სისტემა ეწოდება. ქვეყნად არსად, რა თქმა უნდა, რუსეთის გამოკლებით, არ არის მასების ასეთი სიღატაკე, მოსახლეობის ქრონიკული შიმშილობა. თავისუფალი ბრიტანეთის ყველაზე ლიბერალური და რადიკალური მოღვაწეები, როგორიცაა, მაგალითად, ჯონ მორლი (Morly) ..., როცა ინდოეთის მმართველნი ხდებიან, ნამდვილ ჩინგისყაენებად გადაიქცევიან ხოლმე, რომლებსაც შეუძლიათ დაადასტურონ მათთვის რწმუნებული მოსახლეობის „დაწყენარების“ ყველა ზომა, პოლიტიკური პროტესტანტების გაწყობა ციკლი!...“ „...მაგრამ თავის მწერლებსა და პოლიტიკურ ბელადებს ინდოეთში უკვე ქუჩა ექომაგება. ინდოელ დემოკრატ ტილაკს (Tilak) მიუსაჩვენებელი წლის გადასახლება... ინგლისელი ტურების საზიზღარმა განაჩენმა, ფულის ქისის ლაქიების ამ შურისძიებამ დემოკრატიის მიმართ ქუჩის დემონსტრაციები და გაფიცვა გამოიწვია ბომბეში. პროლეტარიატი ინდოეთში გაიზარდა შეგნებული მასობრივი ბრძოლის დონემდე, — და რაკი ასეა, ინდოეთში ინგლისურ-რუსულ წესებს წირვა გამოუვიდათ“¹.

ბომბეის პროლეტარიატის საყოველთაო პოლიტიკური გაფიცვით არსებითად დამთავრდა 1905—1908 წლების ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა. ამის შემდეგ იგი თანდათანობით მინეღდა და

¹ გ. ა. ლენინი, თხზ., ტ. 15, გვ. 211—212.

დებრესიაში გადავიდა. მასების რევოლუციური ენთუზიაზმი, რაც ეგზომ დამახასიათებელი იყო ხოლმე 1905—1908 წლების რევოლუციური აღმავლობისათვის, იმპერიალისტური რეაქციისა და სხვა გარემოებათა შედეგად დროებით პოლიტიკურმა აპატიამ შეცვალა. მასების რევოლუციური გამოსვლებით დაშინებული ბურჟუაზიულ-მემამულური წრეები კოლონიური ხელისუფლებისადმი ოპოზიციური პოზიციიდან მისდამი შერიგების გზას ადგებდნენ. წვრილბურჟუაზიული დემოკრატები კი, რომელთაც ვერ შეძლეს საკუთარი პარტიის შექმნა, კოლონიური ტერორის პირობებში, ტილაკისა და მისი მიმდევრების ციხეებში ჩაყრის შემდეგ სავსებით დაიბნენ და დაიშალენ ორგანიზაციულად. მათი ნაწილი ჩამოშორდა პოლიტიკურ ცხოვრებას, მეორენი კონგრესის ზომიერ ხელმძღვანელებს მოურიგდნენ და კონგრესის რიგებში დაბრუნდნენ. მცირე ნაწილი კი ინდივიდუალური ტერორის გზას დაადგა და მასებს გაეთიშა. იმპერიალიზმისა და შინაგანი რეაქციის ერთიანი ფრონტი უფრო ძლიერი აღმოჩნდა, ვიდრე დემოკრატიის ძალები. ეს იყო აღნიშნული პერიოდის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის დამარცხების ძირითადი მიზეზი. ეროვნული ბურჟუაზიის დუალიზმი, რადიკალურ-დემოკრატიული მიმდინარეობის წვრილბურჟუაზიული სტიქია და მასთან დაკავშირებული მერყეობა, არათანმიმდევრობა, მუშათა კლასის არასათანადო პოლიტიკური მომწიფება, რელიგიურ-კასტური შუღლის გაღვივება, რევოლუციური მოძრაობის არათანაბარი მომწიფება და განვითარება ქვეყნის სხვადასხვა ნაწილებში, ეროვნული სიჭრელე ისეთი ფაქტორები იყო, რომლებმაც უარყოფითად იმოქმედეს და ხელი შეუშალეს ინდოელი ხალხების განთავისუფლების საქმეს ისტორიული განვითარების იმ ეტაპზე.

ინგლისის იმპერიალიზმმა, ანგარიში გაუთწორა მორლი-მინტოს რეფორმები. რა რევოლუციურ-დემოკრატიულ მიმდინარეობას და შეუბრალებლად ჩაახშო მასების რევოლუციური გამოსვლები, საჭიროდ ჩათვალა სისრულეში მოეყვანა თავისი დანაპირები ბურჟუაზიულ-მემამულური ზედაფენის მიმართ და განეხორციელებია ზოგიერთი ზედაპირული ღონისძიება. 1908 წელს გამოქვეყნდა ინგლისის მეფის დეკლარაცია, რომლითაც იგი ადასტურებდა მეფისნაცვლის მინტოს დაპირებას თვითმმართველობის გაფართოების შესახებ. 1909 წლის ნოემბერში ინგლისის პარლამენტმა მიიღო „აქტი ინდოეთის საკანონმდებლო საბჭოების შესახებ“, რომელიც „მორლი-მინტოს რეფორმების“ სახელითაა ცნობილი, რადგან მისი ავტორები იყვნენ ინდოეთისა და ბირმის საქმეთა მინისტრი მინტო და მეფისნაცვალი მორლი. ამ აქტით სრულ-

ლიად ინდოეთის საკანონმდებლო საბჭოს არჩეულ წევრთა რიცხვი $\frac{1}{3}$ -დან $\frac{1}{2}$ -დე გადიოდა, პროვინციულ საკანონმდებლო საბჭოებში კი — თითქმის $\frac{2}{3}$ -დე. არჩევნები ორსაფეხურიანი და სამსაფეხურიანი იყო, წესდებოდა ძალზე მაღალი ქონებრივი და ასაკობრივი ცენზი, რის გამოც 300 მილიონი მოსახლეობიდან არჩევნებში მონაწილეობის უფლებას ღებულობდა არა უმეტეს 3 ათასი კაცისა. ახალი კანონი პრივილეგიურ მდგომარეობას უქმნიდა მუსლიმანურ ფეოდალურ-კლერიკალურ თავკაცობას. მათთვის წესდებოდა ცალკე საარჩევნო კურია და ეძლეოდათ შედარებით არაპროპორციულად ბევრი ადგილი როგორც სრულიად ინდოეთის, ისე პროვინციულ საბჭოებში. ამით კოლონიზატორებმა ხელოვნურად დაუპირისპირეს ერთმანეთს ინდური და მუსლიმანი მოსახლეობა და მოიგეს მუსლიმანური რეაქციული წრეების გული, რომლებიც ლოიალურად თანამშრომლობდნენ მათთან და ეხმარებოდნენ ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ჩახშობაში. თავისთავად ამ აქტს არსებითი მნიშვნელობა არ ჰქონდა და ოდნავადაც არ ცვლიდა ქვეყნის კოლონიურ მდგომარეობას.

1911 წელს, პირველი მსოფლიო ომისათვის გამალებული მზადების ვითარებაში, როდესაც კოლონიური ზურგის უზრუნველყოფას დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა ბრიტანეთის იმპერიალიზმისათვის, ინგლისის მთავრობამ გადასინჯა ლორდ კერზონის მიერ გატარებული კანონი ბენგალის გაყოფის შესახებ. ეს ხომ ისეთი აქტი იყო, რომელმაც ბენგალის ფეოდალურ-მემამულური წრეებიც კი გამოიყვანა ერთგულების მდგომარეობიდან, ეროვნულ ბურჟუაზიასა და მშრომელებზე რომ არაფერი ვთქვათ. ინგლისის მეფის სპეციალური პროკლამაციით დასავლეთი და აღმოსავლეთი ბენგალი ისევ გაერთიანდა ერთიან პროვინციად. მისგან გამოიყო ბიხარა და ორისა, რომელთაგანაც შეიქმნა ცალკე პროვინცია. ცალკე პროვინციად იქცა აგრეთვე ასამიც. ინგლისის მთავრობამ, ამასთან ერთად, მიიღო დადგენილება ინდოეთის მართვის ცენტრის, მისი დედაქალაქის კალკუტიდან დელიში გადატანის შესახებ. ეს გადაწყვეტილება იმით იყო მოტივირებული, რომ დელის, ვითარცა დიდ მოვოლთა იმპერიის სატახტო ქალაქს, თავისი ისტორიული წარსულით, თითქოს, უფლება ჰქონდა პრეტენზია განეცხადებია „ახალი ინდოეთის“ ცენტრიც გამხდარიყო. მეორე მოტივი იყო მისი გეოგრაფიული მდებარეობა. სინამდვილეში ინგლისელ კოლონიზატორებს საკუთარი ეგოისტური ინტერესები ამოქმედებდა. მათ სურდათ კოლონიური დამოწმებისა და ბატონობის ცენტრი გადაეტანათ შედარებით „მშვიდ“, ძირითადად მუსლიმანებით დასახლებულ რაიონში,

სადაც სუსტი იყო მასების აქტივობა და, მაშასადამე, ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობაც.

მართალია, „მორლო-მინტოს რეფორმებს“ და მომდევნო აქტებს არსებითი მნიშვნელობა არ ჰქონდა და არაფითარ ცვლილებას არ ახდენდა მეტროპოლიისა და მისი კოლონიის ურთიერთობაში, მაგრამ იგი მაინც მადლობის გრძნობით იქნა აღქმული როგორც ფეოდალურ-შემამუღლური წრეების, ისე კონგრესის ზომიერი ხელმძღვანელობის მიერ.

1905—1908 წლების მშფოთვარე პოლიტიკური ამბების შემდეგ ინდოეთის ვრცელ ტერიტორიაზე შედარებითი სიწყნარე ჩამოვარდა მკვეთრად შენელდა ანტიბრიტანული გამოსვლები და პოლიტიკური რეაქცია გაბატონდა. მაგრამ ეს იყო დროებითი და მოჩვენებითი ხასიათის სიმშვიდე. 1909—1914 წლებში და თვით ომის წლებშიაც კოლონიურ ინდოეთში მზარდი ტემპით ვითარდება ის სოციალურ-ეკონომიური პროცესები, რომლებსაც ჯერ კიდევ XIX საუკუნეში ჩაეყარა საფუძველი. ამ პროცესების შემდგომი განვითარება კი იმას მოასწავებდა, რომ გაღრმავდა ძირითადი წინააღმდეგობა — წინააღმდეგობა იმპერიალისტურ ჩაგვრასა და ინდოეთის დამოუკიდებელი განვითარების მზარდ მოთხოვნილებას შორის, ინდოელი ხალხის განმათავისუფლებელ მისწრაფებასა და კოლონიურ კაბალას შორის¹.

სასაქონლო-ფულადი მეურნეობის ზრდამ, საგარეო ვაჭრობის მოცულობის შემდგომმა გადიდებამ, მსოფლიო მეურნეობის ცვალებადი კონიუნქტურის მზარდმა ზემოქმედებამ, ეროვნული კაპიტალიზმის მიერ ახალ-ახალი პოზიციების დაპყრობამ გააძლიერა იმ ობიექტური კანონების მოქმედება, რომლებიც ინდოეთის წიაღში ამწიფებენ ნიადაგს მასების შემდგომი გააქტიურებისა და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ახალი აზვითებისათვის. ეროვნული ბურჟუაზია კიდევ უფრო მძლავრდება ეკონომიურად და გადადებული ეკონომიური ძალის შესატყვის პრეტენზიებს აყენებს პოლიტიკურ დარგშიაც. ინდოეთის მუშათა კლასი რიცხობრივ ზრდასთან ერთად უკეთ ირავდება ორგანიზაციულად, მწიფდება პოლიტიკურად და სერიოზულ პოლიტიკურ ძალად იქცევა. იგი დროებითი და იძულებითი „შესვენების“ შემდეგ ძალებს იკრებს იმისათვის. რომ ახალი ენერგიით ჩაებას ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობაში.

ზემოაღნიშნული პროცესი გავლენას ახდენს მუსლიმანური მო-

¹ Новая история Индии .. გვ. 587-588.

სახლეობის ზედაფენის განწყობილებაზეც. თუ 1906—1908 წლებში მუსლიმანურ ლიგას, რომელსაც არქირეაქციონერი ალა ხანი ედგა სათავეში, ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობისადმი მტრული პოზიცია ეკირა და კრიჭაში ედგა ეროვნულ-კონგრესს, პირველი მსოფლიო ომის წინ მის პოლიტიკაში სერიოზული ცვლილება მოხდა. კაპიტალიზმის შემდგომი განვითარება მუსლიმანებით დასახლებულ ჩამორჩენილ რაიონებსაც შეეხო. მოდონიერდა მუსლიმანური ბურჟუაზია და მუსლიმანური ინტელიგენცია და, მაშასადამე, შესუსტდა ფეოდალურ-კლერიკალური წრეების გავლენა. ეს ცვლილება აისახა მუსლიმანური ლიგის საქმიანობაში. მის რიგებში მომძლავრდნენ ის ელემენტები, რომლებიც კეთილსასურველად იყვნენ განწყობილი სრულიად ინდოეთის ეროვნული კონგრესისადმი და მხარს უჭერდნენ ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას. ამ ელემენტებმა 1913 წელს მიაღწიეს რეაქციული ხელმძღვანელობის შეცვლას. ალა ხანის ნაცვლად ლიგას სათავეში ჩაუდგნენ პროგრესულად განწყობილი მოღვაწეები, კერძოდ კი ძმები მუჰამედ ალი და შაუქათ ალი. მუსლიმანური მოსახლეობა უფრო გააქტიურდა და საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ცხოვრების აქტიური მონაწილე გახდა.

საერთოდ კი პირველი მსოფლიო ომის წინ ინდოეთის ცხოვრებაში გაცილებით მეტი ფიციხე მასალა დაგროვდა, ვიდრე 1857—1859 წლების დიდი ეროვნული აჯანყების მომდევნო ისტორიულ პერიოდში. ინდოელი ხალხების ძირითადი სოციალური ფენების განწყობილებამ მკვეთრად ანტიიმპერიალისტური ხასიათი მიიღო. თუ 1909—1914 წლებში ადგილი არ აქვს დიდი მასშტაბის მასობრივ რევოლუციურ მოძრაობასა და ანტიიმპერიალისტურ გამოსვლებს, სამაგიეროდ მიმდინარეობს ფარული დუდილის, უკმაყოფილების დაგროვებისა და მომავალი გაბრძოლებისათვის მზადების პროცესი.

როცა ვიხილავთ ინდოელი ხალხების ისტორიული განვითარების პროცესს ომამდელი იმპერიალიზმის წლებში, არ შეიძლება მხედველობის

ინდური კულტურის განვითარება.

გარეშე დავტოვოთ ის სერიოზული ძვრები, რომელიც განიცადა ინდოეთმა კულტურის დარგში ეკონომიურ და სოციალურ-პოლიტიკურ სფეროში მომხდარი განვითარების შედეგად. საზოგადოებრივი განვითარების ობიექტური კანონები უფრო ძლიერი აღმოჩნდა, ვიდრე ბრიტანეთის კოლონიური ხელისუფლების პოლიტიკა, მიმართული ეროვნული კულტურის ჩახშობისაკენ. დაიწყო თავისთავადი და შორეული წარსულის მქონე ინდური კულტურის თანდათანობითი განვითარება. მას მოყვა მეცნიერების სხვადასხვა დარგების, უპირველეს ყოვლისა, ჰუმანიტარული დარგების დაწინაურება. ამ

მოწინავე ხალხებმა, რომლებიც ძირითადად ჩამოყალიბდნენ ეროვნულ ერთეულებად და თავიანთი რიგებიდან წარმოშვეს პროგრესული ინტელიგენცია (ბენგალები, გუჯერატები, მარათები, თელუგუ...), მნიშვნელოვან წარმატებას მიაღწიეს ეროვნული კულტურის სათავეებთან კავშირის გაბმისა და კულტურის ახალი ფორმებით გამდიდრების საქმეში. კულტურული წინსვლის ერთ-ერთი მაჩვენებელი იყო წერა-კითხვის მცოდნე ინდოელთა რიცხვის გადიდება, საკმაოდ მრავალრიცხოვანი, ინდოეთში და დასავლეთში აღზრდილი ეროვნული ინტელიგენციის კადრების შექმნა და ეროვნული პრესის ორგანოების გამრავლება. ინდოეთის შვიდი უმაღლესი სასწავლებელი და დასავლეთის ქვეყნების უნივერსიტეტები დაამთავრა ასობით მოწინავე ინდოელმა ახალგაზრდამ. რომლებმაც მეცნიერების სხვადასხვა დარგები აირჩიეს და მტკიცე საფუძველი შეუქმნეს სამამულო საბუნებისმეტყველო მეცნიერებას და ზუსტი მეცნიერების სხვა დარგებს. მეცნიერებათა ამ დარგების გერდით შეიქმნა პოლიტიკური ეკონომიის, ისტორიისა და ფილოსოფიის ინდური სკოლები. დადაფჰაი ნაოროჯი, რამეშ ჩანდრა დატრ. მაჰადევ გოვინდ რანადე ითვლებიან ინდური ბურჰუაზიული პოლიტიკური ეკონომიის ფუძემდებლებად. ნაოროჯიმ თავის ნაშრომში „ინდოეთის სიღარიბე და მმართველობის არაბრიტანული მეთოდები“ დიდი ფაქტიური მასალის განზოგადების საფუძველზე უჩვენა ინდოეთის მწარე სინამდვილე და ხაზგასმით აღნიშნა ინგლისის კოლონიური ბატონობის მძიმე შედეგები, მისი დამლუპველობა ინდოეთის ეკონომიკისა და ცხოვრებისათვის.

ინდოელმა ისტორიკოსებმა, ფილოლოგებმა. ფოლკლორისტებმა. ენათმეცნიერებმა და ფილოსოფოსებმა საფუძველიანად შეისწავლეს სათანადო დარგების მდგომარეობა გარდასულ საუკუნეებში და ათეულ ნაშრომში გამოამზეურეს კულტურული მემკვიდრეობის მრავალი ძვირფასი მარგალიტი. მათ მთელ ქვეყანას დაანახვეს ინდური კულტურის მაღალი დონე, მისი თავისთავადობა და განუმეორებელი ეროვნული „მეობა“, მილიონობით ინდოელს გაუცხოველეს ინტერესი საკუთარი წარსულისადმი, შეაყვარეს მისი კულტურა და მით დიდი პატრიოტული მისია შეასრულეს.

ეროვნული კულტურის აღორძინება ყველაზე რელიეფურად გამოვლინდა ლიტერატურის დარგში. ეროვნული ერთეულებისა და ეროვნული ენების ფორმირებასთან ერთად შეიქმნა ეროვნული ლიტერატურა ბენგალურ, მარათულ, გუჯერატულ, თამილურ. ურდუსა და სხვა ენებზე. ეროვნული ლიტერატურის მოღვაწეებმა. კულტურის სხვა დარგების მუშაკების მსგავსად, თავიანთი შემოქმედე-

ბის საპატრიო ამოცანად გაიხადეს პატრიოტული გრძნობების გაღვივება ინდოელთა შორის. ინდოელი ხალხის სამსახური. ბრძოლა ქვეყნის დამოუკიდებლობის მოპოვებისათვის. მრავალფეროვანი ლიტერატურული ჟანრისა და დიდი პატრიოტული მხატვრული ტილოების შექმნის საქმეში განსაკუთრებით დაწინაურდა ბენგალი, ეკონომიურად და კულტურულად ყველაზე დაწინაურებული ინდოეთის ეროვნული ტერიტორია. ბენგალური ლიტერატურის დიდი წარმომადგენლები იყვნენ დინ ბანდჰუ მიტრა. ბონკიმ ჩონდრო ჩოტოპადჰაია და რაბინდრანად თაგორი (1861—1941).



რაბინდრანად თაგორი

ამათგან განსაკუთრებით კიაფობს მთელი ინდოეთისა და მსოფლიო ლიტერატურის დიდი ნათება რაბინდრანად თაგორი. რომელმაც ბენგალურ და მთელ ინდურ ლიტერატურას მსოფლიო სახელი მოუხვეჭა. იგი იყო ენციკლოპედიური ცოდნის მქონე დიდი მოაზროვნე. შესანიშნავი პოეტი, ბრწყინვალე რომანისტი. ფილოსოფოს-მორალისტი, სწორუბოვარი პუბლიცისტი და დრამატურგი.

ღრმა პატრიოტიზმი, თანმიმდევრული სოციალური ჩაგვრის ყოველგვარი ფორმებისადმი შეურიგებელი სიძულვილი, მომავლის ნათელი რწმენა. კასტურ. რელიგიურ და ტომობრივ გათიშულობათა წინააღმდეგ გალაშქრება. ინდოეთის ხალხთა მეგობრობისა და ერთიანობის ქადაგება — აი. რაბინდრანად თაგორის მდიდარი და განუმეორებელი შემოქმედების ლეიტ-მოტივი, რამაც უკვდავყო მისი სახელი ინდოეთის ისტორიაში, რამაც მოუპოვა მას მსოფლიო აღიარება და მოწონება. ჭავაპარლალ ნერუმ თაგორს უწოდა ინდოეთის დიდი ჰუმანისტი. განდთან ერთად ინდოეთის ყველაზე გამოჩენილი და გავლენიანი პიროვნება XX საუკუნეში. თაგორი, მისი თქმით. მთელი თავით მალლა იდგა თანამედროვეებზე

და მთელმა ინდოეთმა იცნო მისი უცილობელი უპირატესობა. მისი გავლენა ინდოელთა თაობებზე მეტისმეტად დიდი იყო. იდგა რა ღრმა ინდურ ნიადაგზე, თავორი, ნერუს შეხედულებით, გამოჩენილი ინტერნაციონალისტიც იყო, რომელიც თანმიმდევრულად იბრძოდა დასავლეთისა და აღმოსავლეთის იდეალების ჰარმონიული შერწყმისა და საერთაშორისო თანამშრომლობისათვის¹.

იმ მწერალთა შორის, რომლებიც პინდისა და ურდუს ენებზე წერდნენ, პირველ რიგში უნდა დავასახელოთ პრემ ჩანდ (დჰანჰათ რაი პრეჰასტავის ფსევდონიმი—1880—1836). მას უწოდებენ კრიტიკული რეალიზმის ფუძემდებელს. ეს შესანიშნავი პატრიოტი, დემოკრატი და ჰუმანისტი მწერალი თავის მოთხრობებში შეუხრალეზად ამატრაჰებს კოლონიურ და სოციალურ ჩაგვრას და მზის სინათლეზე გამოაქვს ბრიტანეთის კოლონიური ბატონობის აღმშფოთებელი ბოროტმოქმედებანი.

ინდოეთი, როგორც ინგლისის უუფლებო კოლონია, ინგლისთან ერთად ავტომატურად იქნა ჩაბმული პირველ მსოფლიო ომში. ინგლისის იმპერიალისტურ მთავრობას. აბამდა რა ინდოეთს ომში, სურდა მისთვის დაეკისრებია ომის ტვირთის მნიშვნელოვანი ნაწილი და მაქსიმალურად გამოეყენებია მისი ფინანსური სახსრები. ადამიანთა რეზერვები და მრავალფეროვანი მატერიალური რესურსები.

მსოფლიო ომმა მიუხედავად იმისა, რომ ინდოეთი რამდენიმე ათასი კილომეტრით იყო დაცილებული ომის ძირითად ასპარეზს და საომარი მოქმედებები უშუალოდ არ შეხებია მის ტერიტორიას, დიდი გავლენა მოახდინა ამ ქვეყნის ცხოვრების ყველა დარგზე. კოლონიური ინდოეთი. მისი მოსახლეობის ნება-სურვილის წინააღმდეგ. გახდა მეტროპოლიის დიდმნიშვნელოვანი ზურგი. რომელზედაც დაყრდნობით ინგლისის გაბატონებული კლასები მონაწილეობას იღებდნენ იმპერიალისტურ ომში, რომლის ერთ-ერთი ამოცანა იყო კოლონიური სისტემის დაცვა-განმტკიცება და მისი სფეროს გაფართოება.

ინდოეთის ვასალურმა მთავრებმა. მსხვილმა ფეოდალ-მემამულეებმა და კომპრადორულმა ბურჟუაზიამ აქტიურად დაუჭირეს მხარი ბრიტანეთის მთავრობას და ხელი შეუწვეს მას ქვეყნის მატერიალური და ადამიანთა რესურსების მობილიზაციის საქმეში.

¹ Д. Ж. Неру, *დასახ. ნაშრ.*, გვ. 365—366.

ომისაგან ისინი მოელოდნენ მატერიალურ სარფს, ჯიბის გასქელებას არმიისათვის განკუთვნილი სურსათ-სანოვავისა და სხვა საჭირო მოწყობილობის მითვისებით, ფასების გადიდებით და ხელსაყრელი ვაჭრობის გზით. ინგლისელებისათვის მხარდაჭერისა და ომში აქტიური მონაწილეობის კურსი აიღო ეროვნულმა ბურჟუაზიამაც. იგი დარწმუნებული იყო, რომ ომის ვითარება შეასუსტებდა ინგლისელთა ეკონომიურ-სავაჭრო აქტივობას ინდოეთში, ხელს შეუწყობდა მისი ეკონომიური პოზიციების გაძლიერებას და საქმიანობის ახალ ასპარეზს. გამდიდრების ახალ წყაროს გაუჩენდა მას. იყო სხვა გარემოებაც, რაც ბიძგს აძლევდა მას ოპოზიცია კოლონიური ხელისუფლებისადმი, მისდამი ლოიალური თანამშრომლობით შეეცვალა. იგი დარწმუნებული იყო, რომ ბრიტანეთის იმპერიალიზმი ჯეროვნად დააფასებდა ინდოეთის წვლილს და მნიშვნელოვან ეკონომიურ და პოლიტიკურ დათმობებზე წავიდოდა მისი მქონებელი კლასების მიმართ. როგორც მუსლიმანთა ლიგამ, ისე სრულიად ინდოეთის ეროვნულმა კონგრესმა სრული მხარდაჭერა აღუთქვეს ინგლისის კოლონიურ ხელისუფლებას და მოუწოდეს მოსახლეობას აქტიური მონაწილეობა მიეღოთ სამოხილიზაციო ღონისძიებებში, ნებაყოფლობით ჩაწერილიყვნენ მოხალისეებად და ა. შ. თვით ტილაკიც კი, რომელიც ციხეში იყო, ვერ გაერკვა ომის ნამდვილ მიზნებში და თავის წერილში, მეფისნაცვალს რომ გაუგზავნა, ინგლისელებს აღუთქვამდა მხარდაჭერას, თუ მას გაანთავისუფლებდნენ და თავისუფლებას მიანიჭებდნენ.

ინდოეთის მქონებელი კლასების აქტიური მხარდაჭერის შედეგად ბრიტანეთის იმპერიალიზმმა შედარებით უმტკივნეულოდ მოახერხა ინდოეთის ადამიანთა და მატერიალურ-ფინანსური რესურსების მობილიზაცია და მისი ომის მიზნებისათვის გამოყენება. ინგლისელმა კოლონიზატორებმა გაადიდეს პირდაპირი და არაპირდაპირი გადასახადები, რითაც დამატებითი ფინანსური ტვირთი დააკისრეს გადასახადებით ისედაც წელგაწყვეტილ ინდოელ მშრომელებს. მათვე ხელი მიყვეს სამხედრო სესხების გავრცელებას ინდოეთის მქონებელთა შორის და „ნებაყოფლობითი“ ფინანსური შემოწირულობის შეგროვებას, რაც სინამდვილეში იძულებითი გზით ტარდებოდა და მშრომელთა ხარჯზე ხდებოდა. ინდოეთის ფინანსური გაძარცვის გზით ინგლისის გაბატონებულმა კლასებმა რამდენიმე ასეული მილიონი გირვანქა სტერლინგი შეაგროვეს და იგი ომის დაფინანსებისათვის გამოიყენეს.

კოლონიურ ინდოეთს „საზარბაზნე ზორცის“ მისიაც დაეკისრა: ომის წლებში იძულებითი მობილიზაციის წესით ინდოეთიდან გაიყ-

ვანეს რამდენიმე ასი ათასი შრომისუნარის მქონე ახალგაზრდა, იარაღი მისცეს მათ და უბრძანეს ეომათ მეტროპოლიის ინტერესებისათვის. ინდოელთაგან დაკომპლექტებული „ფერადკანიანი“ ჯარის ნაწილები მონაწილეობას იღებდნენ თითქმის ყველა მნიშვნელოვან საომარ ოპერაციაში. ისინი იბრძოდნენ ევროპაში. აზიაში და თვით აფრიკაშიაც, სადაც ბრძოლა წარმოებდა გერმანიის ყოფილი კოლონიების „განთავისუფლებისათვის“. ჯარისკაცებთან ერთად ასევე ძალით იქნა მობილიზებული და ინდოეთიდან გაყვანილი ასეულ ათასობით დამხმარე მუშა, რომელთაც იყენებდნენ ომის უბნებზე ყველა მძიმე სამუშაოზე (სანგრებისა და სიმაგრეების გასაკეთებლად. გზების გასაყვანად, წინა ხაზზე იარაღის მისატანად და ა. შ.). ომის დასასრულისათვის არმიასა და დამხმარე მუშათა კორპუსებში მობილიზებული იყო 1,5 მილიონზე მეტი კაცი. მათი მნიშვნელოვანი ნაწილი დაიღუპა და სამშობლოში აღარ დაბრუნებულა. დაიღუპა ბრძოლაში, შიმშილის, გადამდები სენის, აუტანელი შრომისა თუ უფროს-ზედამხედველთა მათრახების წყალობით. ჯარისა და მუშახელის შეგროვება, მათი გაგზავნა და შენახვა ფინანსდებოდა ინდოეთის ბიუჯეტის ხარჯზე.

არა ნაკლები იყო ტვირთი, რაც დაეკისრა ინდოეთს, როგორც სურსათისა და ნედლეულის ერთ-ერთ ძირითად წყაროს. ომის წლებში ინდოეთიდან ხელოვნურად დაწეულ ფასებში გაზიდულ იქნა დიდძალი ნედლეული და სურსათ-სანოვავა (ჩაი, ჯუთი, ბამბა, ბრინჯი, ხორბალი, პირუტყვი...). სურსათ-სანოვავის მზარდი გაზიდვა წარმოებდა ადგილობრივი მოხმარებისათვის საჭირო მარაგის ხარჯზე. ამას შედეგად მოყვა მისი მარაგის მკვეთრი შემცირება, ფასების აწევა, სპეკულაცია და არნახული შიმშილობა, რომლის მასშტაბმაც დაჩრდილა მანამდე არსებული ყველა შიმშილობა.

ომმა, რომელიც მქონებელთათვის ხელსაყრელი ეკონომიური ბიზნესისა და ჯიბის გასქელების პირობა გახდა, ენით აუწერელი ტანჯვა და უბედურება მოუტანა ინდოეთის მრავალმილიონიან მშრომელ მასას — გლეხობას და მუშათა კლასს. მათ ზურგზე გადადიოდა სურსათ-სანოვავის რეკვიზიცია და ისიც დაბალ ფასებში. ჯარში გაწვევა, მუშახელის შეგროვება და ფინანსური სახსრების მობილიზაცია. ომმა გამოიწვია მუშათა ხელფასის დაცემა. პირველი შოთხოვნილების საგნებზე ფასების აწევა, სურსათ-სანოვავის მარაგის შემცირება, სპეკულაცია, შიმშილობა, გადამდები სენის გაძლიერება და მასობრივი სიკვდილიანობა. ომმა ხორცმეტ მევახშეებს საქმიანობის ახალი ასპარეზი გადაუშალა და ხელი შეუწყო მათ გლეხების, მუშებისა და წვრილმწარმოებელთა მორიგ გაძარცვაში.

ამის უშუალო შედეგი იყო მშრომელთა მასობრივი უკმაყოფილება, რამაც რიგ ადგილებში 1915 წლიდან მასობრივი გამოსვლების ხასიათი მიიღო.

კოლონიურმა ხელისუფლებამ მასების უკმაყოფილებას პოლიციური ტერორის გაძლიერებით და საგანგებო კანონების შემოღებით უპასუხა. 1915 წელს მიღებულ იქნა კანონი „ინდოეთის დაცვის შესახებ“, რომელიც კოლონიურ ხელისუფლებას და პოლიციას განუსაზღვრელ უფლებებს ანიჭებდა უკმაყოფილო ელემენტების წინააღმდეგ ბრძოლაში. ხელისუფლების წარმომადგენლები მთელი სისასტიკით იყენებდნენ ამ კანონს და უმოწყალოდ ახშობდნენ უუფლებო ქვეშევრდომთა ყოველგვარ უკმაყოფილებას, რაც მათი არაადამიანური ცხოვრების პირობებით იყო გამოწვეული. მიუხედავად ამისა 1915 და 1916 წლებში ინდოეთის სხვადასხვა პროვინციებში ადგილი ჰქონდა შეთქმულების მოწყობის რამდენიმე ცდას, „უკიდურესთა“ ათეულ ტერორისტულ აქტს, მუშათა გაფიცვებს და გლეხთა მღელვარებებს. 1915 წლის თებერვალში ფარულმა წვრილბურჯუაზიულმა ორგანიზაციამ „გადარმა“, რომელიც ფენჯაბში მოქმედებდა, შეეცადა მოეწყო შეიარაღებული აჯანყება. ეს ცდა წარუმატებელი იყო და დამთავრდა მისი ორგანიზატორების სრული განადგურებით. იმავე 1915—1916 წლებში როგორც ინდოეთში. ისე საზღვარგარეთ მოეწყო ინდოელ ჯარისკაცთა რამდენიმე აჯანყ. რომელთაგანაც ყველაზე სერიოზული იყო ინდოელ ჯარისკაცთა ბრიგადის აჯანყება სინგაპურში. აღნიშნული გამოსვლები, ამბოხებები და აჯანყებები მიმდინარეობდა დაქსაქსულად და სტიქიურად. ამიტომ ინგლისელმა კოლონიზატორებმა ჯარისა და პოლიციის მეშვეობით შედარებით იოლად მოახერხეს მათი ჩახშობა.

ომმა, რომელმაც ესოდენი უბედურება დაატეხა თავს ინდოეთის მშრომელებს, ობიექტურად კეთილმოყოფელი გავლენაც მოახდინა ამ ქვეყნის ეკონომიკაზე და ბიძგი მისცა მის შემდგომ კაპიტალისტურ განვითარებას. ეროვნულმა ბურჟუაზიამ მიიღო საკუთარი პროლეტარიატის მზარდი ექსპლოატაციისა და საკმევინების სფეროს გაფართოების შესაძლებლობა. ეს მოხდა იმიტომ, რომ მკვეთრად შეირყა ინგლისის მონოპოლიური მდგომარეობა ინდოეთის ბაზარზე, შესუსტდა ინგლისური საქონლის შეზიდვა და წარმოიშვა საქონლის შიმშილი. ინგლისის იმპერიალიზმი, იმ მიზნით, რომ ხელი შეეშალა იაპონური საქონლის გაბატონებისათვის ინდოეთის ბაზარზე და საერთოდ დაეცვა თავი უცხოური კონკურენციისაგან, იძულებული გახდა 7,5 პროცენტით გაედიდებია ბაჟი ინდოეთში გარედან შეზიდულ ბამბეულ ქსოვილებზე. იგი, ამასთან ერთად, იძულებული გახდა წაეხა-

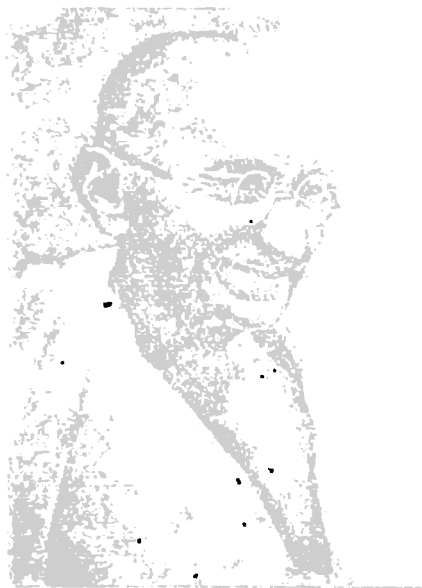
ლისებია ადგილობრივი კაპიტალის დაბანდება მსუბუქი მრეწველობის სხვადასხვა დარგებში და ახალი სამრეწველო ობიექტების მშენებლობა. შეცვლილი ვითარების წყალობით ინდოეთის ეკონომიკამ საგრძნობი ცვლილებები განიცადა ომის წლებში. საკმაოდ გაიზარდა საფეიქრო და გემოკვების მრეწველობა, რომლის პროდუქცია ომამდელთან შედარებით თითქმის 30%-ით გადიდდა. საფუძველი ჩაეყარა ეროვნულ მეტალურგიულ მრეწველობას (ტატას მეტალურგიულ ქარხანას) და მთამადნეული მრეწველობის ზოგიერთ ახალ დარგს. ინდური კაპიტალის დაბანდების გადიდებამ მსხვილ მრეწველობაში გაადიდა მისი ზედრიითი წონა და გააძლიერა ეროვნული ბურჟუაზიის ეკონომიური პოზიციები. ეკონომიურ დარგში მომხდარი ცვლილებების უშუალო შედეგი იყო მუშათა კლასის რიცხვის შემდგომი გადიდება. 1917 წლისათვის ინდოეთის საფაბრიკო-საქარხნო, სარკინიგზო და მთამადნეულის საწარმოების მუშათა საერთო რიცხვმა 2,5 მილიონ კაცს გადააჭარბა. ბომბეი — ეროვნული მრეწველობის მთავარი ბაზა — ინდოეთის მუშათა კლასის მოწინავე რაზმის დიდ შემკრებ ცენტრადაც იქცევა. ინდოეთის ეს „პეტერბურგი“ მრავალრიცხოვანი მუშათა კლასით ტონს აძლევს. ინდოეთის მთელ მუშათა მოძრაობას, სათავეში უდგას საგაფიცვო მოძრაობას და პროლეტარული სოლიდარობის სხვა ფორმებით ბრძოლას აწარმოებს მთელი ინდოეთის მასშტაბით.

ეკონომიურად მოღონიერებულმა, გამდიდრებულმა ეროვნულმა ბურჟუაზიამ გააძლიერა პოლიტიკური საქმიანობა და ეკონომიური ძალის შესატყვისი პოლიტიკურ უფლებებზე წამოაყენა პრეტენზიები. ეროვნული ბურჟუაზიის ეს განწყობილება აისახა სრულიად ინდოეთის ეროვნული კონგრესისა და მუსლიმანთა ლიგის საქმიანობაში, მათი ურთიერთდაახლოებისა და მათ მიერ წამოყენებულ ახალ მოთხოვნებში. 1916 წელს ციხიდან გამოშვებული ტილაკი და მისი მომხრეები ისევ დაბრუნდნენ კონგრესში, რითაც აღდგენილ იქნა მისი ერთიანობა. იმავე 1916 წელს ლაკნაუში ერთსა და იმავე დროს ჩატარდა ეროვნული კონგრესისა და მუსლიმანური ლიგის ყრილობები, რომლებმაც თითქმის ერთგვარი მოთხოვნები წამოაყენეს. კერძოდ, მათ მოითხოვეს ინდოეთისათვის დაუყოვნებლივად ფართო თვითმმართველობითი უფლებების მინიჭება, ინდოელთა დანიშვნა არმიის მაღალ სამეთაურო პოსტებზე, საბაჟო ავტონომია. ფინანსებზე კონტროლი და სხვ. ამ მოთხოვნების პოპულარიზაციის მიზნით ტილაკის ინიციატივით შეიქმნა „ინდოეთის ჰომარულის ლიგა“.

ინდოეთის ეროვნული ბურჟუაზიის ახალი განწყობილებისა და ინგლისის იმპერიალიზმისადმი მისი მზარდი ოპოზიციის მორიგე

გამოხატულებას წარმოადგენდა ახალი პოლიტიკური ფიგურის გამოჩენა ინდოეთის პოლიტიკურ სარბიელზე და მისი შეხედულებების ფართო გავრცელება ბურჟუაზიის რიგებში. ეს პიროვნება იყო 1915 წელს სამხრეთ აფრიკის კავშირიდან დაბრუნებული მოქანდაკე კარამჩანდ განდი (1869—1948).

ინდოეთში დაბრუნებამდე განდი დიდი ხნის განმავლობაში ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა სამხრეთ აფრიკის კავშირში. სადაც



მოქანდაკე კარამჩანდ განდი

შემდეგ. მასობრივი ბრძოლის ფორმების მომარჯვებამ (თუნდაც პასიური ფორმებით) არნახული ავტორიტეტი და სიყვარული მოუპოვა მას როგორც ბურჟუაზიისა და წვრილბურჟუაზიული ინტელიგენციის, ისე მშრომელთა რიგებში. ამიტომ სავსებით კანონზომიერი იყო მისი სწრაფი დაწინაურება ეროვნულ-განმათავისუფლებელი

უდიდეს მუშაობას ეწეოდა ინდოელთა სათვისტომოს შეკავშირების. დარაზმვისა და იმ აღმ. შფოთებელი დისკრიმინაციის წინააღმდეგ. რომელსაც მიმართავდნენ ადგილობრივი ინგლისელი ხელისუფლები ინდური წარმოშობის მოსახლეობის მიმართ მაშინ გამოიმუშავა ჯანდამის შესხედულებები და ბრძოლის მეთოდები — ძალდაუტანელი (პასიური) წინააღმდეგობა. რომელიც შემდეგში განდიზმის სახელით იქნა ცნობილი¹. უზადო პატრიოტიზმმა. ინდოელთა უფლებების გაბედულად დაცვამ. მასებთან სიასლოვემ. უბრალოებამ, ინდოეთის ცხოვრების ღრმა ცოდნამ. მრავალფეროვანმა კულტურულ-საგანმანათლებლო და პატრიოტულმა საქმიანობამ. რასაც ეწევა იგი ინდოეთში დაბრუნების

¹ სამხრეთ აფრიკის კავშირში წარმოებული დიდი მუშაობის შესახებ იგი საფუძვლიანად მოგვითხრობს ავტობიოგრაფიულ ნაშრომში „ჩემი ცხოვრება“, რომელიც ორჯერ ითარგმნა რუსულ ენაზე. იხ. Ганди, Моя жизнь, М., 1959.

მოძრაობის ხელმძღვანელობაში და მისი გადაქცევა ეროვნულ გან-
მათავისუფლებელი ბრძოლის ყველას მიერ აღიარებულ ბელადად.

ინგლისის გაბატონებულმა კლასებმა გაითვალისწინეს ინდოეთ-
ში შექმნილი ვითარება და ინდოეთის მქონებელთა წრეების, კერ-
ძოდ ეროვნული ბურჟუაზიის გულის მოსაგებად სათანადო მანევრს
მიმართეს. 1917 წლის აგვისტოში გამოქვეყნდა ინგლისის მთავრო-
ბის დეკლარაცია (მონტეგეიუს), რომლითაც ომის დამთავრების შემ-
დეგ ინდოეთში უნდა გატარებულყო საჭირო კონსტიტუციური
რეფორმები და მას დომინიონის სტატუსი მიეღო. ამ გაურკვეველმა
დაპირებამ დროებით შეასრულა თავისი საქმე. ინდოეთის ბურჟუა-
ზიამ შეანელა თავისი ოპოზიცია და მომავალი დათმობების მოლო-
დინში ისევ აქტიური თანამშრომლობა დაიწყო კოლონიურ ხელი-
სუფლებასთან. ინდოელმა ეპკრებმა და მრეწველებმა ხელი მოაწე-
რეს ახალ სამხედრო სესხზე 100 მილ. გირვანქა სტერლინგის რაო-
დენობით და დაეხმარენ ხელისუფლებას სხვა საომარ ღონისძიე-
ბებში.

ინდოეთის მშრომელთა მდგომარეობა კი ომის გაჭიანურების გა-
მო თანდათან კატასტროფული ხდებოდა. სიღატაკემ. შიმშილობამ
და გადამდები სენის გავრცელებამ ყოველგვარ საზღვარს გადააქარ-
ბა ბენგალში და სხვა პროვინციებში მძინვარე შიმშილობამ რამ-
დენიმე მილიონი კაცი იმსხვერპლა. მარტო შავი ჭირის („ისპანკის“)
ეპიდემიამ 1918 წელს 11 მილიონი ინდოელი მშრომელი გამოასალ-
მა სიცოცხლეს. ამგვარად. ომის დასასრულისათვის ინდოეთში დაგ-
როვდა ბევრი ფრცხი მასალა, რომელსაც უნდა მოყოლოდა მოსახ-
ლეობის ახალი მძლავრი რევოლუციური გამოსვლა.

ასეთი იყო მდგომარეობა ინდოეთში. როცა მოხდა დიდი ოქტომ-
ბრის სოციალისტური რევოლუცია. რომელმაც უდიდესი გავლენა
მოახდინა ინდოეთზე და მძლავრი ბიძგი მისცა განმათავისუფლებე-
ლი ბრძოლის ახალ აზვირთებას. ამ დიდმა მსოფლიო ისტორიულმა
მოვლენამ დასაბამი მისცა ახალ ეპოქას ინდოელი ხალხის ისტორი-
ულ განვითარებაში.

ავღანეთის გადაქცევა ინგლისზე დამოკიდებულ სახელმწიფოდ

ინგლისის აგრესია
ავღანეთში და 1878
1890 წლების ინგ-
ლის-ავღანეთის მე-
ორე ომი.

ავღანეთი თავისი მოხერხებული სტრატეგიული მდგომარეობის გამო კარგა ხანია გადაქცეული იყო ორი დიდი მეტოქე სახელმწიფოს — მეფის რუსეთისა და ინგლისის ქიშპობის ობიექტად. XIX საუკუნის 60-იანი წლებიდან, როცა მეფის რუსეთმა თავის იმპერიას შეუერთა შუა აზიის სახანოები და უშუალოდ მიუახლოვდა ავღანეთს, ინგლისმა კი გააძლიერა სიმაგრეების მშენებლობა ინდოეთ-ავღანეთის საზღვრის გასწვრივ, აღნიშნული ქიშპობა განვითარების ახალ ფაზაში შევიდა.

სოციალურ-ეკონომიური განვითარების დონით და ყოფის ფორმებით ავღანეთი მნიშვნელოვნად განსხვავდებოდა აზიის მეზობელი ქვეყნებისაგან, კერძოდ ორანისა და თურქეთისაგან. იგი მათთან შედარებით უფრო ჩამორჩენილი ქვეყანა იყო. ფეოდალური ურთიერთობის ფორმირება და ფეოდალური სახელმწიფოს შექმნა ავღანეთში მხოლოდ XIX საუკუნის მეორე ნახევარში დასრულდა. მაშინ, როდესაც მეზობელ სახელმწიფოებში ფეოდალური წარმოების წესი და შესაბამისი ურთიერთობა ღრმა კრიზისის ფაზაში შევიდა. ამ ქვეყნების ცხოვრებაში თავი იჩინა მატერიალური წარმოების ახალმა ფორმებმა, ავღანეთში კი ნატურალური მეურნეობა ბატონობდა. ალბ-მიცემობასა და ხელოსნურ საქმიანობას არც ამ დროისათვის მოუპოვებია სერიოზული მნიშვნელობა. მაგრამ თუ აღნიშნული ქვეყნები ფაქტურად დასავლეთის დიდი სახელმწიფოების გავლენას დაქვემდებარენ, ავღანეთმა ჯერ კიდევ შეინარჩუნა დამოუკიდებლობა. ქვეყნის მდებარეობა და ის, რომ ზღვაზე გასავალი არ ჰქონდა, მთიანი რელიეფი და უგზოობა, მოსახლეობის სიმეჩხრე და თავისუფლებისმოყვარეობა ისეთი ფაქტორები იყო, რომლებიც ხელს უშლიდნენ ინგლისელ კოლონიზატორებს ამ ქვეყნის დაპყრობაში. სუსტი ეკონომიური განვითარებისა და უმნიშვნელო საბაზრო პოტენციალის გამო ავღანეთი არ იზიდავდა უცხოელ დამ-

პრობელთა ხარბ თვალეზს. ამ გარემოებაჲმაც ხელი შეუწყო ავღანეთის დიდი ხნის განმავლობაში შეენარჩუნებია დამოუკიდებლობა.

1863 წელს, დოსტ-მუჰამედის გარდაცვალების შემდეგ, ავღანეთში ისევ დაიწყო შინაომი ემირის ტახტის პრეტენდენტება შორის. ამ ომის ღერძს წარმოადგენდა ფორმალურად ემირის ტახტზე ასული შერ-ალი-ხანისა და მისი მომხრეების და შერ-ალი-ხანის უფროსი ძმის აფზალ-ხანის მომხრეებს შორის ბრძოლა, რომელიც 6 წლის განმავლობაში მიმდინარეობდა. 1868 წელს შერ-ალი-ხანმა საბოლოოდ აჯობა მეტოქეებს და განიმტკიცა ხელისუფლება. მან თავისი ურჩი შვილიც (იაკუბ-ხანი) კი არ დაწოგა და ქაბულის კოშკში ჩამწყვდილა.

შერ-ალი-ხანმა შექმნა საკმაოდ მრავალრიცხოვანი და ბრძოლისუნარიანი არმია, რომლის შენახვა ნთქავდა ბიუჯეტის დიდ ნაწილს და იწვევდა მოსახლეობის დამატებით გადასახადებით დაბეგვრას. კონკურენტთა დასაძლევად ეს არმია ასე თუ ისე გამოდგებოდა, მაგრამ იგი სავსებით უძლური იყო გარეშე აგრესორებთან ბრძოლაში.

სანამ ავღანეთის საერთაშორისო მდგომარეობა გართულდებოდა, მანამ შერ-ალი-ხანის ყურადღება მიპყრობილი იყო ამუ-დარიის მარცხნივ მდებარე არაავღანური ტომების მიწების დაპყრობისაკენ. 1869—1875 წლებში იგი იპყრობს ჰინდიუშის იქით მდებარე მეიმენს, ბალჰ, აჰიუა, კუნდუზა და ბადაჰშანს. ამრიგად, ავღანეთის საზღვარი ჩრდილოეთით გადაწეულ იქნა ამუ-დარიამდე და მის განკარგულებაში მოექცა ბევრი უზბეკური, თაჯიკური და სხვა სახანო. ამუ-დარიამდე მისვლამ ავღანეთი რუსეთის შუა აზიის სამფლობელოების მოსაზღვრე გახადა. დაპყრობილ ადგილებში ემირმა და მისმა ახლო პირებმა ხელთ იგდეს საუკეთესო მიწები, დაპყრობილი ადგილების მოსახლეობა სასტიკი ნაციონალურ-კოლონიური ჩაგვრის უღელქვეშ მოექცა.

სამოცდაათიანი წლებიდან ინგლისის აგრესიული ხრიკები ავღანეთის მიმართ კიდევ უფრო გაძლიერდა.

1873—1876 წლებში მეფის რუსეთმა, რომელსაც მსოფლიოს სხვადასხვა ნაწილებში ბევრი გართულება ჰქონდა, საჭიროდ მიიჩნია ერთგვარ დათმობაზე წასულიყო ინგლისთან ავღანეთის საკითხში. ამიტომ იყო, რომ ინგლის-რუსეთის 1873 წლის შეთანხმებით რუსეთმა მდინარე ამუ-დარია ცნო ავღანეთის ჩრდილო საზღვრად, თანაც ოფიციალურად აღიარა, რომ „ავღანეთს იგი განიხილავს როგორც რუსეთის გავლენის სფეროს გარეშე მყოფს“.

1873 წლის შეთანხმებამ გააძლიერა ინგლისის გაბატონებული კლასების აგრესიული ზრახვები ავღანეთის მიმართ. მათ გადაწყვი-

ტეს ესარგებლათ რუსეთის დროებით „უკან დახევით“ და მოეკალათათ ავღანეთის მიწა-წყალზე, რათა იგი ფორმალურად ინდოეთის დაცვის წინახიდის სიმაგრედ ექციათ, სინამდვილეში კი მორიგი აგრესიული ნაბიჯების გადასადგმელად გამოეყენებიათ.

ინგლისელები საფუძვლიანად მოემზადნენ დასახული განზრახვის სისრულეში მოსაყვანად. ინგლის-ინდოეთის კოლონიურმა ხელისუფლებამ ახალი ციხე-სიმაგრეები ააგო ავღანეთ-ინდოეთის საზღვრის გასწვრივ (კვეტა), თანაც გააძლიერა იქ განლაგებული გარნიზონები.

1877 წელს დიზრაელმა ინდოეთის მეფისნაცვლის ლორდ ლიტონის რჩევით ავღანეთის ემირ შერ-ალი-ხანს მიმართა თავხედური ულტიმატუმით, რომლითაც მოითხოვდა ბრიტანეთის რეზიდენტის დაშვებას ქაბულში, თანაც ბრიტანელი ოფიცრებისათვის ნებართვას, აეგოთ და ხელმძღვანელობა გაეწიათ გზებისა და სიმაგრეების მშენებლობისათვის ავღანეთის ტერიტორიაზე.

ავღანეთის ემირმა, მოსახლეობის აღშფოთების ზეგავლენით. გადაჭრით უარყო ინგლისელთა ეს მოთხოვნები და დახმარებისათვის რუსეთს მიმართა. ამ ნიადაგზე უკვე 1877 წელს იყო მოსალოდნელი ინგლის-ავღანეთის ომის აღმოცენება, მაგრამ ამას ხელი შეუშალა ახლო აღმოსავლეთის კრიზისმა, რადგან მან ახალი დაძაბულობა შექმნა ინგლის-რუსეთის ურთიერთობაში.

1878 წელს რუსეთის მთავრობამ, მარქსის გამოთქმა რომ ვიხმართ, „საჭადრაკო სვლა გააკეთა ავღანეთში“, რომ ამით დაეშინებია ინგლისი, ჩაეშალა მისი ოინები ავღანეთში, თანაც შეენელებია მისი დაწოლა სხვაგან და უფრო დამთმობი გაეხადა იგი თურქეთის საკითხში.

ბერლინის კონგრესის მუშაობის დაწყების წინ რუსეთის მთავრობამ მოქნილი სამხედრო-დიპლომატიური დემონსტრაცია მოაწყო. მან ავღანეთის საზღვარზე თავი მოუყარა 20 ათასი კაცისაგან შემდგარ არმიას, თანაც ქაბულში მიაგვლინა სამხედრო-დიპლომატიური მისია 1877—1878 წლების რუსეთ-თურქეთის ომის აქტიური მონაწილის (ბალკანეთში) გენერალ სტოლეტოვის ხელმძღვანელობით. სტოლეტოვი ქაბულში სიხარულით იქნა მიღებული. რუსეთის მისიასა და შერ-ალი-ხანს შორის წარმოებული მოლაპარაკებების შედეგი იყო რუსეთ-ავღანეთის სამოკავშირეო ხელშეკრულების დადება. ხელშეკრულებით რუსეთი ავღანეთს სთავაზობდა მეგობრობასა და სამხედრო დახმარებას ინგლის-ავღანეთის ომის შემთხვევაში. თავის მხრივ, ავღანეთის მთავრობა ვალდებულებას იღებდა დაეშვა რუსეთის ჯარი საკუთარი ქვეყნის ტერიტორიაზე, რათა მას ავღანეთის არმიასთან ერთად ებრძოლა ინგლისის არმიის წინააღმ-

დევ. სტოლეტოვის მისიის ქაბულში ყოფნის დროს, რუსეთ-ავღანეთის დაახლოებით შეშფოთებულმა ინგლის-ინდოეთის ხელისუფლებამ ავღანეთის ემირის მოთხოვა მიეღო თავის სატახტო ქალაქში ინგლისის ელჩობა, რომელსაც ნევილ ჩემბერლენი ხელმძღვანელობდა. სტოლეტოვის რჩევით, შერ-ალი-ხანმა უარყო ინგლისელთა ეს მოთხოვნა და საზღვართან მოსული ინგლისის ელჩობა უკანვე — ინდოეთში გააბრუნეს. ინგლისის მთავრობამ ხელზე დაიხვია ავღანეთის ემირის ეს მოქმედება, ბრალად დასდო მას ინგლისისადმი მტრული ზრახვები და ავღანეთის წინააღმდეგ ომის საბაზად გამოიყენა იგი.

ჯერ კიდევ არ იყო დაწყებული ინგლის-ავღანეთის ომი, როცა რუსეთის მთავრობამ უკან გაიწვია სტოლეტოვი. ახალ ვითარებაში, რაც მოყვა ბერლინის კონგრესის მუშაობის დამთავრებას და ახლო აღმოსავლეთის საკითხში რუსეთ-ინგლისის კომპრომისულ მორიგებას, მეფის რუსეთმა საჭიროდ აღარ ცნო დაემტკიცებია ქაბულში ხელმოწერილი შეთანხმება. მან შეუძლებლად მიიჩნია დაპირებული დახმარება აღმოეჩინა ავღანეთის ემირისათვის და მისი მოკავშირეობა ეკისრა. ავღანეთი მარტოდმარტო უნდა შექიდებოდა ძლიერ და ვერაგ მტერს, რომელიც დიდი ხანია კბილებს ილესავდა მის წინააღმდეგ.

ინგლის-ავღანეთის მეორე ომი დაიწყო 1878 წლის ნოემბერში, როცა ინგლის-ინდოელთა 36-ათასიანი არმია სამ კოლონად შეიჭრა ინდოეთიდან ავღანეთის ტერიტორიაზე. ორი თვის შეუპოვარი ბრძოლების შემდეგ ოკუპანტებმა სძლიეს ავღანეთის სუსტად შეიარაღებული და ნაკლებ დისციპლინირებული არმიის გააფთვრებული წინააღმდეგობა, დაიკავეს ჭელაღაბადი, ყანდაარი და ქაბულს მიუახლოვდნენ. ავღანეთის ემირმა შერ-ალი-ხანმა ხელი აიღო მმართველობაზე და იგი თავის შვილს იაკუბ-ხანს გადასცა, თვითონ კი ჩრდილოეთისაკენ გაემგზავრა. მას განზრახვა ჰქონდა რუსეთში გამგზავრებულიყო და რუსეთის მთავრობისათვის დახმარება ეთხოვა. მაგრამ რუსეთის მთავრობამ ნება არ ღართო მას საზღვარზე გადასულიყო და პეტერბურგში გამგზავრებულიყო. იგი გარდაიცვალა მაზარ-ი-შერიფში 1879 წლის თებერვალში.

ახალმა ემირმა იაკუბ-ხანმა, რომელიც ჯერ კიდევ მამის სიეოცხლეში ინგლისელებთან შეთანხმების მომხრე იყო, საჭიროდ არ ჩათვალა ბრძოლის გაგრძელება და მალე შეწყვიტა წინააღმდეგობა, რითაც ჩაიდინა ეროვნული ღალატის აქტი. მან კაპიტულაცია მოახდინა იმ მომენტში, როცა ავღანელი ხალხი იწყებდა კეშმარიტად სახალხო-გამათავისუფლებელ ომს.

განდამაკის კაბალური ხელშეკრულება და ქაბულის სახალხო აჯანყება. 1879 წლის 26 მაისს ქაბულსა და ჯელალაბადს შორის მდებარე დაბაში — განდამაკში ხელმოწერილ იქნა ინგლის-ავღანეთის საზავო ხელშეკრულება, რომელიც არათანასწორუფ-

ლებიან და კაბალურ ხასიათს ატარებდა ავღანეთისათვის. აღნიშნული ხელშეკრულებით ავღანეთი კარგავდა დამოუკიდებლობას და იქცეოდა ვასალურ, ინგლისზე დამოკიდებულ სახელმწიფოდ. ავღანეთს ეკრძალებოდა უშუალო ურთიერთობის დაქერა გარესამყაროსთან. ეს ფუნქცია ამიერიდან მისი „მეურვის“ ინგლისის ხელში გადადიოდა (ინგლის-ინდოეთის კოლონიური მთავრობის მეშვეობით). ინგლისის ხელში გადადიოდა ყანდაარის ოლქი და ავღანეთ-ინდოეთის საზღვრის სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი რაიონები ხაიბერის, გოლანისა და გოპალის მთიანი გასასვლელებით. ომის შემთხვევაში ინგლისელები ღებულობდნენ ავღანეთში ჯარების შეყვანის უფლებას. ავღანეთის ემირს ენიშნებოდა ყოველწლიური სუფსიდი 600 ათასი რუპიის რაოდენობით. ამ სუფსიდიის ხარჯვისა და ავღანეთის მთავრობის საქმიანობისათვის კონტროლის გასაწევად ქაბულში ინიშნებოდა ინგლისელი რეზიდენტი მცველი ინგლისური რაზმის თანხლებით.

ინგლისის პირველ რეზიდენტად დანიშნულ იქნა განდამაკის ხელშეკრულების ავტორი კევანიაჩი. ქაბულში ჩასვლისთანავე იგი უხეშად ჩაერია ავღანეთის საშინაო საქმეებში, ნამდვილი სატრაპის თვისებები გამოიჩინა და არაფრად ჩააგდო როგორც ემირის ხელისუფლება, ისე ადგილობრივი ადამ-ჩვეულებები. იგი თვით აწარმოებდა მოხელეთა მოხსნა-დანიშვნას, ქაბულის გარნიზონის ოფიცერთა და ჯარისკაცთა დატუსაღებას და გასამართლებას.

ინგლისელი რეზიდენტის ამ უპრეცედენტო თვითნებობამ და ემირ იაკუბ-ხანის კაპიტულაციამ აღაშფოთა ქაბულის მოსახლეობა და ჯარისკაცები. 1879 წლის სექტემბერში ქაბულში იფეთქა საყოველთაო სახალხო აჯანყებამ. ქალაქის აჯანყებულმა მოსახლეობამ და ემირის ჯარის ნაწილებმა ალყა შემოარტყეს ბალა-ჰისარს, სადაც მოთავსებული იყო ინგლისის სარეზიდენტო და ამოხოცეს იქ მყოფი ყველა ინგლისელი. ქაბულის აჯანყებამ მხურვალე გამოხმაურება ჰპოვა მთელ ავღანეთში. აჯანყებულთა დასახმარებლად მაშინვე დაიძრნენ თავისუფლებისმოყვარე მეომარ ტომთა საბრძოლო შენაერთები. ავღანელ ტომთა ლაშქართან ერთად ინგლისელ ოკუპანტთა წინააღმდეგ გამოვიდნენ ტაჯიკები, უზბეკები და ავღანეთის ტერიტორიაზე მცხოვრები სხვა ხალხები; დაიწყო ჰეშმარიტად სა-

ყოველთაო სახალხო განმათავისუფლებელი ბრძოლა. აჯანყებულებმა ოკუპანტებისაგან გაანთავისუფლეს დაპყრობილი ტერიტორიის უმეტესი ნაწილი და დიდი ზიანი მიაყენეს მათ. ავღანეთ-ინდოეთის საზღვარზე იარაღს მოკიდეს ხელი დამოუკიდებელმა ავღანურმა მთის ტომებმა.

ქაბულის აჯანყებამ და ავღანელი ხალხის საყოველთაო სახალხო წინააღმდეგობამ კატასტროფული გახდა ინგლისელ დამპყრობელთა მდგომარეობა ავღანეთში. მათ დიდი ზარალი განიცადეს და დაკარგეს დაპყრობილი ბაზების უმრავლესობა. ისინი იძულებული გახდნენ ახალი არმია დაეძრათ ინდოეთიდან ავღანეთისაკენ და ხელმეორედ დაეწყათ მისი დაპყრობა. 1879 წლის შემოდგომაზე ავღანეთში შეიჭრენ ინგლისურ-ინდური არმიის დიდი შენაერთები გენერალ რობერტსის სარდლობით. ინტერვენტებმა ცეცხლითა და მახვილით გაიკაფეს გზა ქაბულისაკენ და შეუბრალებელი სისასტიკით ჩაახშვეს ავღანელთა წინააღმდეგობა. ნოემბრის პირველ რიცხვებში ინტერვენტთა არმიის მოწინავე ნაწილები რობერტსის მეთაურობით ქაბულს მიუახლოვდნენ. იაკუბ-ხანმა, ნაცვლად იმისა, რომ სათავეში ჩადგომოდა საყოველთაო სახალხო ბრძოლას, ქაბულის გარნიზონს უბრძანა დაეყარა იარაღი და მტერს დანებებოდა. ამის შემდეგ იგი გამოცხადდა ინგლისელთა ბანაკში და ნებაყოფლობით დანებდა მათ. ამ უკანასკნელებმა იგი ტყვედ გამოაცხადეს და ინდოეთში გაგზავნეს. ქაბულის გარნიზონის შეუპოვარი წინააღმდეგობის მიუხედავად ინგლისელებმა შეძლეს ავღანეთის სატახტო ქალაქის აღება და დროებით იქ დამკვიდრება. გამხეცებულმა ოკუპანტებმა შეუბრალებლად იძიეს შური სამშობლოს ენერგიულ დამცველებზე. გენერალ რობერტსის ბრძანებით ინგლისის მხედრიონმა ხელი მიყო ქალაქის მოსახლეობის მასობრივ დასჯას. სახელდახელოდ ამართულ სახრჩობელებზე ერთდროულად კიდებდნენ 40—50 კაცს. მათ არ დაინდვეს ავღანელთა უმალესი სამღვდლოების წარმომადგენლებიც კი იმისათვის, რომ ისინი შოუწოდებდნენ უცხოელ დამპყრობელთა წინააღმდეგ ენერგიული ბრძოლისაკენ. მათი ბარბაროსული შურისძიების მსხვერპლი გახდა ათობით მოლა, რომლებიც ცოცხლად დაწვეს მეჩეთებისათვის ცეცხლის წაქიდების გზით.

ავღანალებთან ომის დროს ინგლისელებმა რამდენიმე სერიოზული დამარცხება განიცადეს და მნიშვნელოვანი ზარალი ნახეს როგორც მატერიალური, ისე ცოცხალი ძალის მხრივ. ინგლისის არმიამ არათუ ვერ შეძლო ავღანელი ხალხის წინააღმდეგობის დაძლევა. არამედ მისი დაწოლის შედეგად, ბოლოს და ბოლოს, იძულებული იყო გაეწმინდა ოკუპირებული ტერიტორია. მართალია, ინგლისე-

ლებმა თავიანთი დამარცხების შედეგად უფრო მეტი სარგებლობა მიიღეს, ვიდრე გამარჯვების შედეგად შეიძლებოდა მიეღოთ, მაგრამ ეს წარმატება მიღწეული ავღანელ ფეოდალ თავკაცებთან გარიგების შედეგად, დიპლომატიური წარმატება იყო და არა სამხედრო.

მაგრამ ამ მხეცობამ კიდევ უფრო გააძლიერა ავღანელი ხალხის ბრძოლის წყურვილი და გააფთრება. მთელი ავღანეთი აღსდგა ინტერვენტთა წინააღმდეგ საბრძოლველად. სულ მალე აჯანყებულთა 100-ათასიანმა არმიამ ალყა შემოარტყა ქაბულს, აიღო იგი და ინგლისის არმია ჩაექცა შერაურის გამაგრებულ ბანაკში. დამოუკიდებელი ტომების რაზმებმა გადაჭრეს ინდოეთთან დამაკავშირებელი კომუნიკაციები და გათიშეს ერთმანეთისაგან მათი ცალკეული ბაზები. „ჩვენ ვფლობთ ავღანეთის ტერიტორიას ჩვენი არტილერიის ნამდვილი ცეცხლის ფარგლებში“, წერდა ავღანეთის ლაშქრობის მონაწილე ერთი ინგლისელი ოფიცერი, რითაც ზუსტად გადმოსცემდა ოკუპანტთა კრიტიკულ მდგომარეობას ავღანეთში. ინდოეთიდან მაშველი ძალების მიღებისა და ფეოდალთა ნაწილის მოსყიდვის მიუხედავად ოკუპანტთა მდგომარეობა დღითიდღე უარესდებოდა, მათ ვერ შეძლეს გაეტეხათ გმირი ავღანელი ხალხის საყოველთაო წინააღმდეგობა. ჰერათში აჯანყებულ ავღანელთა ბრძოლას ხელმძღვანელობას უწევდა ყოფილი ემირის მეორე შვილი აიუბ-ხანი, რომელმაც მოახერხა თავისი დროშის ქვეშ დაერაზმა ავღანელ ტომთა მნიშვნელოვანი ნაწილი, უზბეკები, თაჯიკები... ავღანეთის ავანტიურა ძალზე ძვირი დაუჯდათ ინგლისელებს. მათ 1880 წლის დასაწყისამდე დაკარგეს თითქმის მთელი დაპყრობილი ტერიტორია; გარდა რამდენიმე იზოლირებული ბაზისა, დიდძალი ტექნიკა და ცოცხალი ძალა; ომს კი დასასრული არ უჩანდა. ინგლისელი ოკუპანტები ნამდვილ ხაფანგში მოემწყვდნენ; ყოველ წუთში მოსალოდნელი იყო 1841 წლის ამბის გამეორება. ასეთ ვითარებაში ინგლისელები იძულებული იყვნენ ხელი აეღოთ ავღანეთის დაპყრობის განზრახვაზე და გეზი აეღოთ ფეოდალურ ზედაფენასთან შეთანხმებისაკენ.

აბდურაჰმანის შეთანხმება ინგლისელ ოკუპანტებთან.

1880 წლის დასაწყისში მოხდა ისეთი ამბავი, რომელმაც ინგლისელებს საშუალება მისცა თავი დაეღწიათ კატასტროფისათვის და მიეღწიათ საჭირო შეთანხმებისათვის. ჩრდილო ავღანეთში გამოჩნდა ყოფილი ემირის ძმისშვილი აბდურაჰმანი, რომელიც ჩაება ოკუპანტთა წინააღმდეგ ბრძოლაში. აბდურაჰმანი — ემირის ტახტის ერთ-ერთი პრეტენდენტი, 1869 წელს იძულებული გახდა სამშობლოდან გაქცეულიყო. მან თავი შეაფარა: რუსეთის

იმპერიის ტერიტორიას. ათი წლის განმავლობაში იგი „საპატრო-
ტყვის“ მდგომარეობაში იმყოფებოდა შუა აზიაში და რუსეთის
მთავრობისაგან დებულობდა პენსიას (25 ათასი მანეთის რაოდენო-
ბით წლიურად).

1880 წელს რუსეთის მთავრობამ, რომელიც დაინტერესებულ-
იყო თავისი „კაცი“ ჰყოლოდა ავღანეთში და ახალი გართულებები
შექმნა ინგლისელ ოკუპანტთათვის ამ ქვეყანაში, ნება დართო აბ-
დურაჰმანს გამგზავრებულიყო თავის ქვეყანაში. თურქესტანის
გენერალ-გუბერნატორმა კაუფმანმა ფარულად მოამარაგა იგი ფუ-
ლადი სახსრებით, იარაღით; მისმა ხელქვეითებმა კი მიიყვანეს იგი
საზღვარზე და დახმარება აღმოუჩინეს ავღანეთის მხარეზე გადასვ-
ლაში. იშვიათმა ნებისყოფამ, სერიოზულმა სამხედრო-პოლიტიკურ-
მა ნიჭმა და „საღვთო ომის“ ლოზუნგის ოსტატურად გამოყენებამ
საშუალება მისცა მას მალე მრავალრიცხოვანი მომხრეები შეეძინა,
მნიშვნელოვანი ჯარი შეექმნა და თავისი ხელისუფლებისათვის და-
ექვემდებარებოდა ამუ-ღარიის მთელი მარცხენა სანაპირო. მისი სა-
ხით ჩრდილო ავღანეთში გამოჩნდა აჯანყებულთა მეორე ნიჭიერი
ხელმძღვანელი.

მაგრამ აბდურაჰმანი იბრძოდა არა მარტო ქვეყნის განთავისუფ-
ლებისათვის, არამედ ემირის ტახტის დაუფლებისათვის. აიუბ-ხანში.
რომელიც პერატში იყო და იქიდან ხელმძღვანელობდა ოკუპანტთა
წინააღმდეგ ბრძოლას, აბდურაჰმანი ხელადგა ძლიერ მეტოქეს ტახ-
ტისათვის ბრძოლაში. ამიტომ იყო, რომ მან საჭიროდ არ ჩათვალა
კონტაქტი დაემყარებია მასთან და ერთობლივად ებრძოლა ქვეყნის
განთავისუფლებისათვის. ინგლისელმა დამპყრობლებმა კარგად გა-
ითვალისწინეს ეს გარემოება და მოლაპარაკება გამართეს აბდუ-
რაჰმანთან შეთანხმების თაობაზე. მათი ვარაუდი გამართლდა. ტახ-
ტის მაძიებელმა პირადი ინტერესები ქვეყნის ინტერესებზე მალა
დააყენა და შეუთანხმდა ოკუპანტებს. 1880 წლის ივლისში ინგლისე-
ლებმა იცნეს აბდურაჰმანი ქაბულის ემირად. დაუთმეს მას ეს ქალა-
ქი, მისცეს იარაღი და სუბსიდია 1.800 ათასი რუბლის რაოდენობით
წლიურად. ამის სანაცვლოდ ახალმა ემირმა ვალდებულება აიღო ეც-
ნო განდამაკის ხელშეკრულების ძირითადი მუხლები, გარდა ერთისა,
რომელიც ქაბულში რეზიდენტის დანიშვნას შეეხებოდა. ავღანეთს
ეკრძალებოდა დიპლომატიური ურთიერთობა ჰქონოდა უცხო სა-
ხელმწიფოებთან; იგი ღრობით ქუცმაცდებოდა სამ ფეოდალურ
სამთავროდ: ქაბულად, სადაც აბდურაჰმანი იმყოფებოდა, პერათად,
რომელიც აიუბ-ხანს ეპყრა და ყანდაარად, რომელიც ოკუპირებული
იყო ინგლისელების მიერ. აბდურაჰმანის ქაბულში გამეფებისა და

ინგლისელებთან მისი მორიგების შემდეგ ავღანელი ხალხის ბრძოლას ოკუპანტების წინააღმდეგ აიუბ-ხანი ედგა სათავეში. 1880 წლის მეორე ნახევარში აიუბ-ხანის არმიამ რამდენიმე დამარცხება აგემა ოკუპანტებს და მათი ყანდაარიდან განდევნა განიზრახა. ივლისში აიუბ-ხანის აჯანყებულთა რაზმებმა მაივანდთან (ყანდაართან ახლო) ბრძოლაში გაანადგურეს და თითქმის მთლიანად მოსპეს ინგლისელთა ერთი დივიზია. ავღანელი ხალხი მოწინააღმდეგე და სიყვარულით არის გამსჭვალული ამ ღირსშესანიშნავი ბრძოლისადმი. 1930 წელს განმათავისუფლებელ ბრძოლაში ავღანელი ხალხის გამბრძოლის უკვდავსაყოფად აღნიშნული ბრძოლის ადგილას ავღანეთის მთავრობამ ააგო მემორიალური ძეგლი, რომელსაც მრავალი მნახველი ჰყავს. მართალია, ქაბულიდან გადასროლილი რობერტის არმიის მეშვეობით და აბდურაჰმანის რაზმების დახმარებით, ყანდაართან გადაწყვეტი დამარცხება მიაყენეს აიუბ-ხანის არმიას (რასაც მოყვა აიუბ-ხანის საზღვარგარეთ გაქცევა), მაგრამ ყანდაარის შენარჩუნება მაინც ვერ შეძლეს. ისინი სულ მოკლე დროში იძულებული გახდნენ გაეყვანათ ჯარები ინდოეთში. 1880 წლის ბოლოსა და 1881 წლის პირველ ნახევარში აბდურაჰმანმა დაიკავა ყანდაარი და პერათი და 1881 წლის ბოლოსათვის მთელი ავღანეთი დაუმორჩილა თავის ბატონობას.

აბდურაჰმანის მმართველობა.

1878—1880 წლების ომმა დიდი ზიანი მიაყენა ავღანეთს. მისი შედეგი იყო მრავალი დასახლებული პუნქტის განადგურება, ათეული ათასი პატრიოტის დაღუპვა, სოფლის მეურნეობის მოშლა, დიდი ზარალი მეცხოველეობაში. ხელოსნობისა და აღებშიცემობის მკვეთრი დაცემა და ტომთა მშრომელების მდგომარეობის უკიდურესი გაუარესება. ომის კვალი დიდხანს აჩნდა ავღანეთის ცხოვრების ყველა დარგს და აფერხებდა ქვეყნის საწარმოო ძალების განვითარებას. ამას თან დაერთო ინგლისის პროტექტორატის დაწესება ავღანეთის სავაჭრო პოლიტიკაზე და გარე სამყაროსაგან იძულებით მოწყვეტა. რამაც ხელი შეუშალა ეროვნული კულტურის, წარმოებისა და აღებ-მიცემობის განვითარებას, თანამედროვე მეცნიერებისა და ტექნიკის მცოდნეობა ათვისებასა და ცხოვრებაში დანერგვას.

ინგლისელმა კოლონიზატორებმა ძალით მოწყვეტეს ავღანეთი გარესამყაროს და წაართვეს მას რუსეთთან და სხვა მეზობელ ქვეყნებთან ნორმალური პოლიტიკურ-დიპლომატიური, ეკონომიური და კულტურული ურთიერთობის დამყარების შესაძლებლობა. მაგრამ როგორი მძიმე და დამამცირებელიც არ უნდა ყოფილიყო ინგლი-

სის პროტექტორატი ავღანეთის საგარეო პოლიტიკაზე, მას არსებითი გავლენა არ მოუხდენია ამ ქვეყნის საშინაო პოლიტიკაზე. სამხედრო დაწოლის მეთოდზე ხელის აღების შემდეგ ინგლისელებს ფაქტიურად წაერთვათ შესაძლებლობა ჩარეულიყვნენ ავღანეთის საშინაო საქმეებში და გავლენა მოეხდინათ ემირის პოლიტიკაზე. ინგლისელთა ყოველგვარი ცდა ამ მიმართულებით აწყდებოდა აბდურაჰმანის სასტიკ წინააღმდეგობას. მან პოლიციის სასტიკ კონტროლს დაუქვემდებარა ინგლისის პოლიტიკური აგენტი ქაბულში. მუსლიმანი ინდოელი, რომლის ამოცანა იყო ემირსა და ინდოეთის კოლონიურ ხელისუფლებას შორის კავშირის დამყარება. იგი მან კეთროვნად აქცია; ყოველი ავღანელი ერიდებოდა მასთან ურთიერთობის დამყარებას, რადგან ასეთ შემთხვევაში მას დაუყოვნებლივ მოელოდა ციხეში ჩასმა. რაკი ავღანეთს დაუკეტეს გარესამყაროს კარები. ახალმა ემირმა გადაწყვიტა სხვებისთვისაც ნაკრძალ ქვეყნად ექცია ავღანეთი და არ დაეშვა მის მიწა-წყალზე უცხო სახელმწიფოთა წარმომადგენლები. ამას იგი აკეთებს არა მარტო ახალი აგრესიის საფრთხის თავიდან აცილების საბაბით, არამედ არსებული სოციალურ-ეკონომიური ურთიერთობისა და თვითმპყრობელურ-დესპოტური მმართველობის დაცვის მიზნით. იგი არ უშვებდა ავღანეთში არა მარტო ინგლისისა და რუსეთის ქვეშევრდომებს, არამედ სხვა ქვეყნების ვაჭრებს, ტურისტებს და სპეციალისტებსაც. გამოონაკლისს შეადგენდა მარტო რამდენიმე ინგლისელი ექიმი და იარაღის მოხელე, რომლებიც მის სამსახურში იმყოფებოდნენ.

მართალია, ავღანეთის ძირითად მტრად ემირს ინგლისელები მიაჩნდა, მაგრამ არც მეფის რუსეთის მიმართ იყო განწყობილი მეგობრულად. ინგლისელი „მეგობრები“ ხშირად ჩასჩიჩინებდნენ მას: რუსეთს აგრესიული ზრახვები აქვს ავღანეთის მიმართ. მას სურს ამ ქვეყნის დაპყრობა და ინდოეთში შეჭრის მიზნით მისი ბაზად გადაქცევა. თავის ავტობიოგრაფიაში იგი წერს: „ავღანეთის პოლიტიკა ორთავე მეზობლის მიმართ უნდა იყოს უფრო მეზობლური ნაკლებ აგრესორი სახელმწიფოს მიმართ და მტრული იმ სახელმწიფოს მიმართ, რომელიც მიზნად ისახავს ავღანეთის დამოუკიდებლობის ხელყოფას. თვით ავღანეთმა თავისი მოქმედებით არ უნდა შექმნას პირობები პროვოკაციებისათვის და არაავითარი ხელშეკრულებით. არაავითარი დაპირისპირებით არ დაუშვას მათი შემოსევა საკუთარ ტერიტორიებზე“. თავის საგარეო პოლიტიკაში აბდურაჰმანი, მართლაც, ენერგიულად იცავდა ავღანეთის დამოუკიდებლობას, კარგად იყენებდა რა ამ მიზნით ინგლის-რუსეთის წინააღმდეგობას.

ინგლისელი კოლონიზატორები ათასგვარ ზრიკებს მიმართავდნენ

იმისათვის, რომ გაეუარესებიათ რუსეთ-ავღანეთის ურთიერთობა. დაეჯახებიათ ისინი ერთმანეთისათვის და შემდეგ ავღანეთის დამცველად გაესაღებიათ თავი. ისინი სისტემატურად აწვდიდნენ ემირს იარაღს და ეხმარებოდნენ არმიის შეიარაღებაში. ამავე მიზანს ემსახურებოდა ქაბულში არსენალის აგება და სუბსიდიის გადიდება. ისინი მუდამ აქეზებდნენ ემირს, გაეძლიერებია ჩრდილოეთის საზღვრის დაცვა და დაეპყრო მერვის ოაზისის სამხრეთით მდებარე თურქმენთა მიწები. ამ წამქეზებლურმა პოლიტიკამ მალე გამოიღო თავისი ნაყოფი. 1885 წელს საქმე მივიდა სერიოზულ კონფლიქტამდე, რომელიც ავღანეთ-რუსეთის ჯარების შეტაკებაში გადაიზარდა. ეს მოხდა მას შემდეგ, რაც რუსეთის ჯარმა დაიპყრო სამხრეთი თურქმენეთი (მერვის რაიონი) და უშუალოდ მიუახლოვდა ავღანეთის საზღვრებს. ვინაიდან მთელ რიგ უბნებში, კერძოდ ამუ-დარიასა და ირანს შორის ზუსტი საზღვარი არ არსებობდა, ინგლისელების რჩევით ავღანეთის ემირმა განიზარა დაეპყრო თურქმენთა მიწების ნაწილი. რუსეთის არმიამ წინააღმდეგობა გაუწია ამ ცდას. თაშ-ქეპრისთან შეტაკებაში რუსეთის არმიამ გენერალ კომაროვის სარდლობით სასტიკი დამარცხება აგემა ავღანელთა არმიას, რომლის შემადგენლობაში იყვნენ საზღვრის დემარკაციის საბაბით ჩასული ინგლისელი ოფიცრები და ინდოელი მეომრები. ეს კონფლიქტი კინალამ არ გადაიზარდა ავღანეთ-რუსეთის, და თვით რუსეთ-ინგლისის ომში. „ბეწვზე ჰკიღია ინგლის-რუსეთის ომი. ძარცვავენ („იყოფენ“) შუა აზიას (რუსეთი + ინგლისი)“, წერდა ლენინი ამ კრიზისის შესახებ¹.

ინგლისელებს სურდათ ესარგებლათ ამ კონფლიქტით, შეეჯახებიათ ავღანეთი რუსეთთან და როგორც ავღანეთის „მოკავშირეებს“ მიეღოთ ავღანეთში თავიანთი ჯარების შეყვანის შესაძლებლობა. ავღანეთის ემირი კარგად გაერკვა ამ ვერაგული ჩანაფიქრის არსში. ამიტომ არ წამოეგო დაგებული ანკესზე და საკიროდ არ ჩათვალა რუსეთთან ურთიერთობის შემდგომი გამწვავება და მასთან ომის დაწყება. აქც ინგლისელ კოლონიზატორებს ჰქონდათ შესაძლებლობა და სურვილი ეომათ რუსეთის წინააღმდეგ. ლონდონში ატეხილი საომარი ღრიანცელის მიუხედავად ინგლისის მთავრობა იძულებული გახდა მიეღო რუსეთის წინადადება სადაო საზღვრის მშვიდობიანი მოწესრიგების შესახებ. 1887 წელს, მართლაც ჩატარდა ავღანეთის სათანადო საზღვრის დემარკაცია, რომელშიაც ინგლისის წარმომადგენლებიც იღებდნენ მონაწილეობას. ამის შედეგად სადაო

¹ В. И. Ленин. Тетради по империализму... გვ. 620.

ტერიტორიის დიდი ნაწილი რუსეთს დარჩა და რუსეთსა და ავღანეთს შორის დაწესდა ზუსტი საზღვარი, რომელიც დიდი ხნის განმავლობაში უცვლელი იყო.

აბდურაჰმანი ავღანეთის პირველი ემირი იყო, რომელმაც ავღანელ მემამულეთა მოთხოვნებისა და ვაჭრული ბურჟუაზიის ინტერესების შესაბამისად სასტიკი ბრძოლა გამოუცხადა ფეოდალურ სეპარატიზმს, მომთაბარე ტომთა ურჩობას და შექმნა ცენტრალიზებული მრავალეროვნული ფეოდალურ-აბსოლუტისტური ტიპის სახელმწიფო. იგი 15 წლის განმავლობაში ეწეოდა ბრძოლას ავღანეთის პოლიტიკური გაერთიანებისათვის. ამ წლების განმავლობაში მას მოუხდა რამდენიმე სეპარატისტული აჯანყებისა და ამბოხების ჩახშობა. ზოგიერთი მათგანი რუსეთის აგენტების მიერ იყო მოწყობილი. დანარჩენები კი — ინგლისელების მიერ. სათანადო გარეშე ძალები უხვად ამარაგებდნენ სეპარატისტებს იარაღით და ფულადი სახსრებით. აბდურაჰმანმა შეუბრალებელი სისასტიკით ჩაახშო ეს გამოსვლები და უღმობლად გაუსწორდა მის ორგანიზატორებს. ბევრი მათგანი მან სიკვდილით დასაჯა, ბევრსაც ჩამოართვა მამულები. ჯოგი და თავისი ტომის ფარგლებიდან შორს გადაასახლა. მომთაბარე და ბინადარი ავღანური ტომების ბელადებს და სხვა თავკაცობას არ სურდათ შერიგებოდნენ თავიანთი უფლებების შეზღუდვას და ძველი „თავისუფლების“ დაკარგვას. ამიტომ ისინი გააფთრებულ წინააღმდეგობას უწევდნენ ემირის ღონისძიებებს, ძალას ძალას უპირისპირებდნენ და ზედიზედ აწყობდნენ ამბოხებებსა და სეპარატულ გამოსვლებს. ამიტომ იყო ასეთი გააფთრებული ეს ბრძოლა, რომელიც XIX საუკუნის ბოლომდე გრძელდებოდა და რომელმაც მრავალი მსხვერპლი შეიწირა.

საბოლოოდ ეს ბრძოლა ემირის ხელისუფლების გამარჯვებით დამთავრდა. განახორციელა რა ფეოდალთა სამხედრო დამარცხების ამოცანა, აბდურაჰმანმა ცენტრალური ხელისუფლების ნებას დაუზოგო ყველა ტომი და მსხვილი ფეოდალი და შექმნა ძლიერი ცენტრალური ადმინისტრაციულ-პოლიტიკური აპარატი. მართალია, მომთაბარეობის დიდმა ხვედრითმა წონამ, ფეოდალურ-პატრიარქალურ ურთიერთობათა შენარჩუნებამ და ბურჟუაზიული ელემენტების სისუსტემ შეზღუდა ქვეყნის ცენტრალიზაციისა და აფსოლუტისტური მონარქიის შექმნის ტენდენცია, მაგრამ მიღწეულ შედეგებს არსებულთან შედარებით მაინც დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. საერო ფეოდალებთან ერთად მუსლიმანური სამღვდლოებაც დაიმორჩილა აბდურაჰმანმა და იგი თავისი პოლიტიკის იარაღად აქცია. მან სამღვდლოებას ჩამოართვა ვაკუუმების მნიშვნელოვანი

ნაწილი და იგი ხაზინის ფონდში ჩარიცხა. მოლებს კი მოსამსახურე-
ების მსგავსად მტკიცე ხელფასი დაუნიშნა.

ცენტრალური ხელისუფლების განსამტკიცებლად, ყოველგვარი
სეპარატისტული გამოსვლებისა და გლეხთა აჯანყებების ჩასახშო-
ბად, ტომთა ბელადების ურჩობის აღსაკვეთად და არაავღანური ხალ-
ხების დასამონებლად აბდურაჰმანმა შექმნა საკმაოდ მრავალრი-
ცხოვანი და ბრძოლისუნარიანი არმია. არმიის გასაწვრთნელად მან
გამოიყენა რამდენიმე ინგლისელი და ინდოელი ოფიცერი, რომლე-
ბიც გარკვეული დროით ნებაყოფლობით დარჩნენ ემიგრის სამსახურ-
ში. მან შემოიღო სავალდებულო სამხედრო ბეგარა და 18-წლიანი
სამხედრო სამსახური.

გადამჭრელი ბრძოლა გამოუცხადა ემირმა ქურდობას, ძარცვა-
გლეჯასა და მშვიდობიანი მოსახლეობის აწიოებას. გაითვალის-
წინა რა საქარავნო გზების უშიშროების უზრუნველყოფის სერიო-
ზული როლი საქარავნო ვაჭრობის განვითარებისა და ხაზინაში შე-
მოსავლის გადიდების საქმეში, აბდურაჰმანმა განსაკუთრებით მკაც-
რი ზომები მიიღო საქარავნო გზებზე ყაჩაღობის წინააღმდეგ. ამ
გზების ცალკეული უბნების უშიშროების პასუხისმგებლობა მან
დააქისრა იმ ტომების თავკაცობას, რომლებიც სათანადო უბნების
გასწვრივ მოსახლეობდნენ და ხშირად თვითონ ჩადიოდნენ ყაჩაღო-
ბის აქტებს. შეპყრობილ ყაჩაღებს იგი აწამებდა და სიკვდილით დას-
ჯიდა. ზოგს სიმშლით კლავდა, ზოგს — წყურვილით. ზოგსაც —
ზარბაზნებიდან გასროლით ან სპეციალურ რკინის გალიაში ჩასმით
და გზისპირა ბოძებზე ჩამოკიდებით. ქვეყნის ეკონომიური მაჯისცე-
მის გაძლიერებისა და მეურნეობის ნატურალური ფორმების შესუს-
ტების თვალსაზრისით სერიოზული მნიშვნელობა ჰქონდა ერთიანი
ფულადი სისტემის შემოღებას; ყველაზე უფრო დამაბრკოლებელი
და შემოჭავი საშინაო საბაჟოების ლიკვიდაციას, ერთიანი წონისა
და ზომის შემოღებას და საგადასახადო საქმის რეორგანიზაციას
(ნატურალური სულადი გადასახადის შემოღების ბაზაზე).

აქტიური ბრძოლა აპარატში გამეფებულ მექრთამეობასთან, მასი-
ურად დამკვიდრებულ მონათვაქრობასთან, წიგნის ბეჭდვის შემო-
ღება, საპასპორტო საქმის ორგანიზაცია ავსებენ ავღანეთის ემიგრის
მრავალმხრივ ისტორიულად საჭირო და გამართლებულ, მაგრამ ზე-
დაპირულ სარეფორმო ღონისძიებებს. მათი ობიექტური შედეგი
უნდა ყოფილიყო ქვეყნის ფეოდალური გათიშულობის დაძლევა,
ცენტრალური ხელისუფლების განმტკიცება, ალებ-მიცემის, ხელოს-
ნობისა და საქალაქო მეურნეობის განვითარება და გარეშე დამპყ-
რობლებისადმი წინააღმდეგობის ძალის გაძლიერება.

აბდურაჰმანის მმართველობას და საშინაო ღონისძიებებს ოდნავადაც არ შეუშლუბუქებია ავღანეთის მშრომელების ცხოვრების პირობები. პირიქით, მის შედეგად გლეხობისა და სხვა მშრომელების მდგომარეობა კიდევ უფრო გაუარესდა. ზემოაღნიშნულმა სარეფორმო ღონისძიებებმა გამოიწვია დამატებითი სახსრების საჭიროება, რაც ახალ ტვირთად დააწვა მშრომელებს. გლეხობის უმრავლესობას, როგორც წესი, არ გააჩნდა საკუთარი მიწა და კაბალური იჯარით ამუშავებდა ფეოდალთა მიწებს. არც მომთაბარე ტომთა რიგითი მეტომეების მდგომარეობა იყო სახარბილო. მათ ექსპლოატაციას უწევდნენ ტომთა თავჯაცობა და ისევ სახელმწიფო. განსაკუთრებით მძიმე იყო არაავღანელ ხალხთა — ტაჯიკების, უზბეკების, ხეზარელებისა და თურქმენთა გლეხობის მდგომარეობა. ამუ-ღარიასა და ჰინდიუშის მთიანეთს შორის არსებული ვრცელი ტერიტორია, სადაც უმთავრესად არაავღანური ხალხები ცხოვრობდნენ, ასეული წლების განმავლობაში ცეცხლითა და მახვილით იქნა დაპყრობილი და დამონებული ავღანელ ხელისუფალთა მიერ. აბდურაჰმანი განაგრძობდა წინამორბედთა პოლიტიკას და აფართოებდა დაპყრობილი ტერიტორიების ფართობს. მთელი ეს ვრცელი ტერიტორია ავღანეთის ფაქტიურ კოლონიას წარმოადგენდა, სადაც სოციალური ჩაგვრა გადანასკველი იყო არანაკლებ უხეშ ეროვნულ ჩაგვრა-შევიწროებასთან. არაავღანური ხალხების გლეხები უფრო მძიმე გადასახადით იბეგრებოდნენ, ვიდრე ავღანელები. ისინი. ამასთან ერთად, ავღანელი მხედრიონის, მევახშეების, მოხელეებისა და ვაჰაბებისათვის ადვილადსწილი თვითნებობისა და პარპაშის ობიექტს წარმოადგენდნენ.

ინგლის-ავღანეთის
1893 წლის ხელშეკრულება და დამოუკიდებელ ტომთა აჯანყება ინგლისელ დამპყრობელთა წინააღმდეგ.

XIX საუკუნის დასასრულისათვის ავღანელ ტომთა მხოლოდ ნახევარი თუ ცხოვრობდა საკუთრივ ავღანეთის ტერიტორიაზე და უშუალოდ ემირის ხელისუფლებას ემორჩილებოდა. მეორე ნახევარი, ძირითადად მომთაბარე ტომები (ვაზირები, მომანდები, იუსუფზაები, აფრიდიები, ორაკზაები, ტურები...) დიდი ხანია მოსახლეობდა

და ადგილმონაცვლეობდა ავღანეთ-ინდოეთის საზღვრისპირა ვრცელ მთიან რაიონში. მათ შორის უკვე ფეხმოკიდებული იყო ფეოდალური ურთიერთობა, რომელიც გადახლართული იყო გვარტომული ყოფის მნიშვნელოვან ფორმებთან. საზღვრისპირა დამოუკიდებელი ავღანური ტომების ნაწილი ფენჯაბთან ერთად ჯერ კიდევ XIX საუკუნის 50-იანი წლებიდან ინგლისელების ხელში გადავიდა და ბრი-

ტანეთის ინდოეთის ადმინისტრაციულ ფარგლებში მოექცა. მეორე ნაწილი, რომელიც ინდოეთის გარეთ დარჩა, ფორმალურად ავღანეთს ეკუთვნოდა. მაგრამ ეს დამოუკიდებელი ტომები ფაქტიურად არც ინგლის-ინდოეთის კოლონიურ ხელისუფლებას ემორჩილებოდნენ და არც ავღანეთის ემირს. ისინი თავიანთი პატრიარქალური წესებით ცხოვრობდნენ, თავს არიდებდნენ ყოველგვარ გადასახადს და ძირითადად ადგილმონაცვლე მეცხოველეობით ირჩენდნენ თავს. ღრვამოშვებით ისინი დაბლობებშიც ეშვებიან და საქარავნო გზებსა და ინგლისის კომუნიკაციებს ესხმიან თავს. ბარის მოსახლეობაზე თავდასხმები და მათი გაძარცვა ამ მთის მეომარი ტომების არსებობის დამატებითი წყარო იყო. ენით, ადათით, რელიგიით, ყოფის სხვა ფორმებით ისინი უშუალოდ კავშირში იყვნენ დანარჩენ ავღანურ ტომებთან და მათი სისხლით ნათესავები იყვნენ. ამიტომ იყო, რომ დამოუკიდებელმა ავღანურმა მთის ტომებმა ხქტიური მონაწილეობა მიიღეს 1878—1880 წლების განმათავისუფლებელ ომში და ინდოეთთან დამაკავშირებელი კომუნიკაციების გადაჭრით დიდი ზიანი მიაყენეს ინგლისელ კოლონიზატორებს.

დამოუკიდებელი ავღანური ტომების მიერ დაკავებულ ვრცელ მთიან ტერიტორიას უდიდესი სამხედრო-სტრატეგიული მნიშვნელობა ჰქონდა. ამიტომ იყო, რომ 80-იანი წლებიდან ინგლისელმა კოლონიზატორებმა თავიანთი პოლიტიკის ცენტრში დააყენეს მისი დაპყრობისა და ინდოეთის კოლონიური სამფლობელოებისათვის შეერთების ამოცანა. ამ მთიანი ზონის დაუფლება კოლონიზატორებს საშუალებას მისცემდა კონტროლი დაეწესებია მის გასასვლელებზე და ექცია იგი ავღანეთზე მორიგი თავდასხმის მოხერხებულ სამხედრო პლაცდარმად.

ოთხმოციან წლებამდე ინგლისელების სამხედრო ღონისძიებები მოსაზღვრე რაიონებში „თავდაცვით“ ამოცანებს ისახავდა, ეწყობოდა დამსჯელი ექსპედიციები, ბელადებს ეძლეოდათ სუფსიდიები, გამოსასყიდი თანხები და სხვ. თავაშვებულ ტომთა ალაგმვისათვის საჭირო იყო ხანგრძლივი დრო, დიდი ძალები და რესურსები.

ავღანეთის სახელმწიფოს ზრდასთან ერთად იზრდება მისი კავშირი მოსაზღვრე დამოუკიდებელ ტომებთან, იზრდებოდა ტომთა ურთიერთისადმი ნათესაური მიზიდულობა. ავღანეთის მთავრობას ახსოვდა ინგლისთან ორი წარსული ომის გაკვეთილები და ის როლი, რომელიც ამ ომში ითამაშეს დამოუკიდებელმა ტომებმა. ინგლისის ზონის ყოველგვარი გაფართოება მოსაზღვრე ზონაში, რკინიგზებისა და გზატკეცილების გაყვანა მუდამ აწყდებოდა ავღანეთის წინააღმ-

დეგობას, რადგანაც მასში სავსებით სამართლიანად ხელავდა იგი თავის წინააღმდეგ მიმართულ საფრთხეს.

1888 წლიდან, როდესაც ინდოეთის მეფისნაცვლად დაინიშნა მარკიზი ლენსდაუნი, ინგლისის ჯარების მთავარსარდალმა რობერტსმა აქტიურად დაიწყო დამოუკიდებელი ტომების დამორჩილება.

1891, 1892, 1893, 1894 წლებში ინგლისელმა დამპყრობლებმა რამდენიმე დიდი ექსპედიცია მოაწყვეს დამოუკიდებელ მთიელ ტომთა წინააღმდეგ; ამ ექსპედიციებს ნამდვილი საომარი ოპერაციების ხასიათი ჰქონდა. იგი დამთავრდა უკიდურესი ჩრდილოეთი სამთავროების დირის, ჩიტრალის, გილგიტის დაპყრობით. სულ 1880—1900 წწ. ინგლისელებმა მოაწყვეს 17 ექსპედიცია. აქედან 13 ექსპედიცია მარტო — 1890—1900 წწ.

ინგლისელთა საომარ მოქმედებებს მოყვა ავღანელთა საპასუხო ზომები და აბდურაჰმანისა და ინგლისელთა რაზმების შეჯახება. როდესაც საქმე ძალზე გამწვავდა და ომის ატმოსფერო შეიქმნა. ინგლისელებმა თავი მოუყარეს ავღანისტანის საზღვარზე დიდ სამხედრო ძალას და ულტიმატუმის მსგავსი მოთხოვნა წაუყენეს აბდურაჰმანს, რომლითაც ავღანელებს ინგლისელთა მისია უნდა მიეღოთ. ომის მექარამ ემირი აიძულა დათმობაზე წასულიყო. 1893 წელს ქაბულში ჩაერდა ინგლისის მისია მორტიმერ დიურანდის მეთაურობით. ამ მისიამ ომის მექარით აიძულა ემირი ხელი მოეწერა შეთანხმებაზე. რომლითაც ინგლისის ინდოეთის ზონაში შეყვანილ იქნენ ავღანთა მრავალრიცხოვანი დამოუკიდებელი ტომები, რომლებიც ფაქტიურ საზღვარსა და ახალი — „დიურანდის საზღვარს“ შორის დასახლდნენ. თავის მხრივ, ინგლისი თანახმა გახდა დაეთმო ავღანეთისათვის კეფერისტანი და არმარის ველ და თან გაედიდებოდა სუფსიდია 1.800.000 რუპიამდე წლიურად. ამასთან ერთად, გაუქმებულ იქნა იარალისა და საკურგლის შეზიდვის აკრძალვა.

დიურანდის შეთანხმება დროებითი და კომპრომისული ხასიათის იყო; მას არ შეეძლო ინგლის-ავღანეთის ურთიერთობისა და დამოუკიდებელი ტომების დამშვიდების ამოცანის გადაწყვეტა. აბდურაჰმანმა ადვილად შეძლო თავისი ხელისუფლების დამკვიდრება ხელშეკრულებით შემოერთებულ ტერიტორიებზე. ინგლისელებმა კი ეს ამოცანა დღემდე ვერ გადაწყვიტეს. 1894—1897 და მომდევნო წლებში ავღანთა დამოუკიდებელი ტომები არაერთ დიდ გამოსვლას და აჯანყებას აწყობენ ინგლისელთა წინააღმდეგ. ინგლისელებს 400-ათასიანი არმიის თავმოყრა და დიდძალი იარაღის ამოქმედება დასჭირდა იმისათვის, რომ ახლად „შემოერთებული“ ტერი-

ტორიის მოსახლეობის წინააღმდეგობა დროებით მაინც დაეთრგუნა. აბდურაჰმანი, მიუხედავად ხელშეკრულებით აღებული ვალდებულებისა, მაინც ეხმარებოდა მთის ტომებს და მით ინგლისელებს დამატებით სიძნელეებს უქმნიდა. მართალია, აღნიშნულის გამო მან ინგლისელთა წყრომა და რეპრესიები დაიმსახურა, მაგრამ მოიპოვა სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიის მაჰმადიანთა თაყვანისცემა. 1895 წელს, მაგალითად, მან მიიღო „ისლამის მეფის“ და „სარწმუნოებისა და ხალხის მანათობლის“ საპატიო წოდება.

დამოუკიდებელ ტომთა გმირული წინააღმდეგობის გამო, რასაც ფარულად მხარს უჭერდნენ ემირიის ხელისუფლება და ავღანეთის სხვა ტომები, ინგლისელებმა ვერ მოახერხეს იმ მთიანი ტერიტორიის სრული დაპყრობა, რაც „დიურანდის ხაზით“ მათ ხელში გადავიდა. XIX საუკუნის დასასრულიდან დაწყებული დამოუკიდებელ ავღანელ ტომთა აჯანყებები ხანგრძლივ ეროვნულ-გამათავისუფლებელ ბრძოლაში გადაიზარდა. იგი მოედო თითქმის მთელ საზღვრისპირა რაიონს. ამ ბრძოლას სათავეში უდგანან ხან აფრიდიები, ხანაც ვაზირები... იგი ხან აზვირთდებოდა, ხანაც სუსტდებოდა, მაგრამ არასოდეს წყდებოდა და უდიდეს შეშფოთებას აყენებდა ინგლისელ კოლონიზატორებს.

„დიურანდის ხაზი“ უსამართლო აქტი იყო. მან ავღანელი ტომები ხელოვნურად გათიშა და დააშორა ერთმანეთს. დღესაც ამ ხაზის აღმოსავლეთით მდებარე ვრცელი ტერიტორიის — ფუშტუნისტანის ავღანელი ტომები მოწყვეტილი არიან დედاسამშობლოს, პაკისტანის რესპუბლიკის ფარგლებში იმყოფებიან და დღემდე განაგრძობენ ბრძოლას ავღანეთთან გაერთიანებისთვის.

ამჟ-დარიასა და ჰინდიუშის მთიანეთს შორის არსებული ტერიტორიის დაპყრობა-დამორჩილების შემდეგ ავღანეთის ემირმა აბდურაჰმანმა დაიწყო ჩრდილო-აღმოსავლეთის მთიანი რაიონის — კეფირისტანის დაპყრობა. აღნიშნულ ტერიტორიას შემდეგ სახელი შეუცვალეს და ნურისტანი უწოდეს. ამ ტერიტორიის დაპყრობით ავღანელები მიუახლოვდნენ პამირის მთიანეთს და ჩინეთს. ინგლისელების მიერ წაქეზებულმა აბდურაჰმანმა პამირის დაუფლებაც კი განიზრახა, მაგრამ მეფის რუსეთის სასტიკ წინააღმდეგობას წააწყდა და ეს განზრახვა განუხორციელებელი დარჩა. რუსეთს არ სურდა ხელი აეღო პამირის მაღალ მთიანეთზე, რომელიც მთელ მოსახლურ რაიონებზე ბრძანებლობდა და დიდი სტრატეგიული მნიშვნელობა ჰქონდა.

1895 წელს ინგლის-რუსეთის ხანგრძლივი დიპლომატიური მოლაპარაკების შედეგად მიღწეულ იქნა კომპრომისული შეთანხმება,

რომლითაც ბოლო მოეღო სასაზღვრო დავას და მისი დემარკაცია მოახდინა. შეთანხმებით პამირის მთიანეთი რუსეთს ღარჩა. მაგრამ რუსეთისა და ინდოეთის ტერიტორიას შორის ჩინეთის ტერიტორიამდე სოლივით შეიჭრა ავღანეთის ტერიტორიის ვიწრო — 30 კილომეტრიანი გამყოფი ბუფერული ზოლი (ე. წ. ვაჰანისტანი). ამერიიდან რუსეთის შუა აზიის სამფლობელოებსა და ინდოეთს შორის უშუალო საზღვარი აღარ არსებობდა. მთ ერთმანეთისაგან თიშავს ავღანეთის ეს 30 კილომეტრიანი ვიწრო მთიანი ზოლი. რომლითაც თვით ავღანეთი ესაზღვრება ჩინეთს. აღნიშნული ტერიტორიულ სოლის შექმნით ინგლისელმა კოლონიზატორებმა დაიზღვიეს თავი ყოველგვარ მოულოდნელობათაგან მომავალში.

1901 წელს, აბდურაჰმანის გარდაცვალების
ავღანეთი XX საუ- შემდეგ, ემირის ტახტი, თითქმის ყოველგვარი
კუნის დასაწყისში. სისხლისღვრისა და მეტოქეთა ბრძოლის გარეშე.

დაიჭირა მისმა უფროსმა შვილმა ჰაბიბუ-
ლამ, რომელიც მამის სიცოცხლეშივე იყო დანიშნული ტახტის
მემკვიდრედ. იგი 1919 წლამდე მეფობდა. ახალი ემირი მამასთან
შედარებით სრულიად უმნიშვნელო ფიგურა იყო. მას არ გააჩნდა
არც სათანადო სიმტკიცე და ნებისყოფა, არც ქვეყნის მართვის უნა-
რი. იგი უფრო ნადირობით. ღრეობითა და სასახლის ინტრიგებით
იყო გართული, ვიდრე ქვეყნის სვე-ბედზე ზრუნვით. თავის საშინაო
პოლიტიკაში იგი ეყრდნობოდა იმ ყველაზე რეაქციულ ფეოდალურ
და კლერიკალურ ჯგუფებს, რომლებიც ყოველგვარი სიახლის დაუ-
ძინებელი მტრები იყვნენ და მხარს უჭერდნენ ინგლისის პროტექ-
ტორატს. ინგლისელმა კოლონიზატორებმა კარგად გამოიყენეს ახა-
ლი მმართველობის ეს ნაკლოვანებანი და გააძლიერეს ავღანეთზე
დაწოლა მისი სრული დამორჩილების მიზნით.

ინგლისელების ზემოქმედება არც თუ წარუმატებელი იყო. ჯერ
კიდევ 1905 წელს ავღანეთსა და ინგლისს შორის მიღწეული იქნა
შეთანხმება, რომლითაც ავტომატურად გაუგრძელდა ვადა ინგლის-
სა და აბდურაჰმანს შორის ხელმოწერილ ყველა შეთანხმებას. ინგ-
ლის-რუსეთის 1907 წლის შეთანხმება, რომლითაც ყოფილმა მე-
ტოქეებმა გავლენის სფეროებად გაიანაწილეს აზიის ყველა სადაო-
ტერიტორია, ავღანეთსაც შეეხო. შეთანხმების სათანადო პუნქტით
რუსეთმა აღიარა, რომ „ავღანეთი რუსეთის გავლენის სფეროს
მიღმა მდებარეობს“. ეს იმას ნიშნავდა, რომ ავღანეთი საბოლოოდ
ინგლისის გავლენის სფეროდ ცხადდებოდა და ინგლისელ კოლონი-
ზატორებს იქ მოქმედების თავისუფლება ეძლეოდათ. მაგრამ შე-

თანხმებას ჰქონდა შენიშვნა, რომლითაც ინგლისი ვალდებულებას იღებდა ხელი არ შეეშალა რუსეთ-ავღანეთის ვაჭრობისათვის, მიენიჭებია რუსი ვაჭრებისათვის ვაჭრობის თავისუფლება ავღანეთში „სავაჭრო თანასწორუფლებიანობის პრინციპის“ შესაბამისად. ინგლის-რუსეთის შეთანხმება ავღანეთის შესახებ იმპერიალისტური ვარიანტით იყო, რომელიც ამ ქვეყნის ხარჯზე, მისი ნება-სურვილის წინააღმდეგ გაფორმდა. ამიტომ იყო, რომ ავღანეთის ემირმა არ ცნო იგი.

აღნიშნულმა ხელშეკრულებებმა მკვეთრად გაადილა ინგლისის ეკონომიური და პოლიტიკური გავლენა ავღანეთზე და შესაბამისად გააძლიერა მისი დამოკიდებული მდგომარეობა. XX საუკუნის დასაწყისშიაც, ისე როგორც XIX საუკუნის მიწურულში, ავღანეთი წარმოადგენს კარდახშულ სახელმწიფოს, რომელიც თითქმის სავსებით იზოლირებულია უცხო სახელმწიფოებისაგან. უცხოელთა რიცხვი ამ ქვეყანაში თითზე ჩამოითვლება. მას არ აქვს დიპლომატიური ურთიერთობა არც ერთ ქვეყანასთან. ხოლო სავაჭრო ურთიერთობა რუსეთთან და ინდოეთთან შეზღუდულ ხასიათს ატარებს და რამდენიმე პუნქტის მეშვეობით ხორციელდება. ეს ქვეყანა მოკლებულია რკინიგზებს. მიმოსვლის სხვა თანამედროვე საშუალებებს, საფაბრიკო-საქარხნო მრეწველობას, ცოტად თუ ბევრად განვითარებულ საქალაქო მეურნეობასა და საბაზრო ურთიერთობას. სოფლის მეურნეობა ისევ მამა-პაპური წესით წარმოებს და მოსახლეობის საგრძნობი ნაწილი კიდევ არ არის გადასული ბინადარ ცხოვრებაზე და მომთაბარე ცხოვრებას ეწევა. ძალზე დაბალია მოსახლეობის ცხოვრების დონე და ეროვნული შემოსავალი. მაგრამ აზიის სხვა ქვეყნებისაგან განსხვავებით ავღანეთი ეკონომიურად და ფინანსურად თითქმის არ არის დამოკიდებული გარე სამყაროზე. იქ არ იყო არც ერთი ევროპული კონცესია და მას არც ერთი კაბალური სესხი არ ჰქონდა აღებული.

მიუხედავად ზემოაღნიშნულისა, ავღანეთმა შინაგანი და გარეგანი ფაქტორების არაპირდაპირი ზემოქმედების შედეგად მაინც განიცადა გარკვეული ძვრები. პოლიტიკურმა გაერთიანებამ, სოფლის მეურნეობის სპეციალიზაციამ (საექსპორტო კულტურების ფხვის მოკიდებამ), მოსახლეობის ზრდამ, ქალაქების მომრავლეობამ, ხელოსნობისა და აღებ-მიცემობის შემდგომმა განვითარებამ სოციალურ ურთიერთობაზედაც მოახდინა გავლენა. მომრავლდნენ ადგილობრივი ვაჭრები და შეიქმნა ეროვნული სავაჭრო ბურჟუაზია. რომელმაც პრეტენზია განაცხადა ქვეყნის პოლიტიკურ ცხოვრებაში მონაწილეობაზე. ეროვნულ ბურჟუაზიასთან ერთად გაჩნდა მცირერიცხო-

ვანი, ინდოეთის უმაღლეს სასწავლებლებში აღზრდილი ავღანური განათლებული ახალგაზრდობა, რომელმაც ქვეყნის ევროპული გადახალისებისა და საერო განათლების კერების შექმნის მოცულობის მოთხოვნები წამოაყენა. მათი აქტიური მონაწილეობით ქაბულში დაარსდა „ჰაბიბიეს“ სასწავლებელი და ოფიცირთა სკოლა, სადაც ევროპული წესით წარმოებდა სწავლება.

პროგრესული იდეების გავრცელებას ხელი შეუწყვეს იმ მოწინავე ინდოელებმა, რომლებიც ავღანეთის მთავრობის მიერ მიწვეული იყვნენ სამუშაოდ როგორც ცენტრალურ აპარატში, ისე ახლად დაარსებულ საერო და ოფიცერთა სკოლის მასწავლებლებად. მათი უმეტესობა ინდოეთში ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის აქტიური მონაწილე იყო და ავღანეთში ჩასვლისას, ცხადია, თან ჩაიტანეს თავიანთი საგანმანათლებლო შეხედულებები. ერთ-ერთი ასეთი პიროვნება იყო „ჰაბიბიეს“ საერო სკოლის რექტორი და მასწავლებელი დოქტორი აბდულ განი. რომელიც სათავეში ჩაუდგა სუსტ, უმნიშვნელო სოციალური ბაზის მქონე მოძრაობას. რეფორმებისა და კონსტიტუციის სასარგებლოდ აბდულ განისა და მისი მომხრეების საქმიანობა შეუმჩნეველი არ დარჩენილა ხელისუფლებისათვის. ის და მისი რამდენიმე უახლოესი მიმდევარი ციხეში ჩასვეს. ახალი აზრებისა და შეხედულებების გამტარებლებად გამოვიდნენ აგრეთვე იმ გავლენიანი ავღანური ფეოდალური კვარის წარმომადგენლები, რომლებიც აბდურაჰმანის მეფობაში იმიგრაციაში იმყოფებოდნენ და ჰაბიბულას გამეფების შემდეგ მიიღეს სამშობლოში დაბრუნების შესაძლებლობა. ასეთი იყო, მაგალითად, მუჰამედ თარზი, რომელმაც განდევნის წლებში მოიარა ინდოეთი, თურქეთი და სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ დააარსა პირველი ავღანური ჟურნალი „სურათ-ელ-აკბარი“. იგი ავღანეთში დაბრუნდა განსწავლული, მოწინავე იდეებით აღჭურვილი და ქვეყნის დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის წყურვილით გაუღნითილი. იგი გახდა იმ მოწინავე ავღანელთა ჰეგემონი იდეოლოგი, რომლებსაც „ახალ ავღანელებს“ უწოდებენ ისტორიულ ლიტერატურაში.

პირველი მსოფლიო ომის მომზადების წლებში ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიურ ყოფაში მომხდარი ძვრების, გარედან შესული პროგრესული იდეებისა და რუსეთის 1905 წლის რევოლუციის ზეგავლენით ავღანეთში საფუძველი ეყრება გარკვეულ მიმდინარეობებს, რომლებიც პარტიების პროტოტიპებად გვევლინებიან. მათ აქვთ ცოტად თუ ბევრად ჩამოყალიბებული სამოქმედო პროგრამა, მაგრამ მოკლებული არიან პარტიისათვის დამახასიათებელ სხვა ნიშნებს.

ერთ-ერთი დაჯგუფება არქირეაქციული და არქიკონსერვატული იყო. იგი მხარს უჭერდა ჰაბიბულას საშინაო და საგარეო პოლიტიკას. თუმცა უარყოფდა მის მიერ შემოღებულ ზოგიერთ „ევროპულ სიახლეს“ (ავტომანქანა, სტამბა, საერო სკოლის დაარსება. ინგლისური გავლენა ჩაცმა-დახურვაში...) და ამიტომ მორცხვად ედგა ოპოზიციის მხარეს. ეს იყო ე. წ. „ძველავლანელთა“ დაჯგუფება, რომლის საყრდენი იყო უმაღლესი მუსლიმანური სამღვდელთა. მსხვილი შემამულები, ტომთა ბელადები და რეაქციული მოხელეები. მათი ლიდერი იყო მუსლიმანური სამღვდელთა მეთაური ემირი მანარულა.

მას უპირისპირდებოდა მეორე — პროგრესული დაჯგუფება მოწინავე ოფიცრების, მოხელეების, გაბატონებული დინასტიის ორიოდ განათლებული წარმომადგენლის, მცირერიცხოვანი, ევროპულად განსწავლული ინტელიგენტებისა და „ჰაბიბის“ სკოლის მოსწავლეთა სახით. ეს დაჯგუფება მხარს უჭერდა სიახლეს. ზოგიერთ რეფორმას, ევროპული გავლენის დანერგვასა და ქვეყნის დამოუკიდებლობის მომხრე იყო. თავისი სოციალურ-პოლიტიკური მოწამებით ეს დაჯგუფება ასახავდა ეროვნული სავაჭრო ბურჟუაზიისა და შემამულეთა იმ ფენების სულისკვეთებას, რომლებიც დაინტერესებული იყვნენ საგარეო ვაჭრობის გაფართოებით და ინგლისელთა პროტექტორატის ლიკვიდაციით. ამ დაჯგუფებასაც ჰყავდა თავისი ხელმძღვანელი სასახლის თავკაცობის რიგებიდან. ასეთი იყო ემირის ერთ-ერთი შვილი, მოწინავე შეხედულებების მატარებელი სერდარი მანულა ხანი. ამ დაჯგუფების მიმდევრებს „ძველავლანელთა“ საპირისპიროდ „ახალ ავლანელებს“ უწოდებდნენ. თავისი დროისათვის ისინი, მართლაც, ამართლებდნენ ამ სახელწოდებას. მიუხედავად იმისა, რომ მასებს არ ეყრდნობოდნენ და შეზღუდული სოციალური წრეების იდეური წარმომადგენლები იყვნენ. ისინი მაინც ავლანელი ხალხის მოწინავე ნაწილს წარმოადგენდნენ. ქვეყნის დამოუკიდებლობის, რეფორმების, ევროპული მიღწევების დანერგვის მოთხოვნები საერთო ეროვნული მოთხოვნები იყო და პროგრესულ ხასიათს ატარებდა.

პირველი მსოფლიო ომის დაწყებისთანავე ავღანეთი პირველი მსოფლიო ომის წლებში. პირველი მსოფლიო ომის დაწყებისთანავე ავღანეთის ხელისუფლებამ ნეიტრალიტეტი გამოაცხადა. მაგრამ ეს არ იყო ნამდვილი ნეიტრალიტეტი, იგი ინგლისელი კოლონიზატორებისადმი მეგობრული ნეიტრალიტეტი იყო. მართალია, ემირი ჰაბიბულა ომის დამთავრებამდე დარჩა ომის გარეშე მდგომარეობაში და არა-

ვითარი სამხედრო ღონისძიება არ განუხორციელებია, მაგრამ მას ინგლისის ორიენტაცია ეკირა და ინგლისელებისადმი მორჩილი პოლიტიკით მათი ლაქიის სახელიც კი დაიმსახურა მოსახლეობაში.

გერმანია-თურქეთის დაჯგუფება შეეცადა გავლენა მოეხდინა ავღანეთის ემირზე და გამოეყენებია იგი თავის იარაღად. თავდაპირველად მათ განზრახვა ჰქონდათ ირანის გზით თავიანთი ჭარი შეეყვანათ ავღანეთის ტერიტორიაზე და ეს ქვეყანა ინდოეთისა და რუსეთის შუა აზიის წინააღმდეგ ბრძოლის პლაცდარმად ექციათ. მაგრამ ირანის ტერიტორიაზე საომარი მოქმედების წარმართვამ მათ საწინააღმდეგოდ, ჩაშალა იგი. მოუხედავად ამისა, 1915 წლის დასაწყისში ავღანეთში გაიგზავნა გერმანია-თურქეთის მისია ფონ ჰენტინგისა და ნიდერმაიერის ხელმძღვანელობით. მისიის შემადგენლობაში იყო ორი ინდოელი რევოლუციონერი ემიგრანტი. მისია ირანის გზით გაემგზავრა ფარულად. მაგრამ რუს კაზაკებს არ გამოეპარათ მათი მოძრაობა. კაზაკების დევნის შედეგად მისიამ გზაში დაკარგა მთელი თავისი სამგზავრო მარაგი და მშიერ-მწყურვალნი. ჩამონძილნი გადავიდნენ ავღანეთის საზღვარზე. მისიის ამოცანა იყო ავღანეთის გამოყვანა ნეიტრალური მდგომარეობიდან და მისი ომში ჩაბმა გერმანია-თურქეთის მხარეზე. დაახლოებით ამავე პერიოდში ავღანეთში ჩავიდა შუა აზიის სამხედრო ტყვეთა ბანაკიდან გაქცეული რამდენიმე გერმანელი და ავსტრიელი. ოფიცერი, რომლებიც თავის მხრივ გავლენას ახდენდნენ ემირის მთავრობაზე. გერმანია-თურქეთის მისიის აგიტაციამ კპოვა გარკვეული მხარდაჭერა ქაბულის თავკაცებს შორის. ნასრულას დაჯგუფების უმრავლესობა მზად იყო ესარგებლა ხელსაყრელი შემთხვევით და ომი დაეწყო ინგლისელთა წინააღმდეგ. მაღალ სამღვდლოებას სურდა გამოხმადობოდა თურქეთის სულთნის მიერ გამოცხადებულ „საღვთო ომს“ და ამ რელიგიური ღოზუნგით დაერაზმა მოსახლეობა „ურწმუნოებთან“, ე. ი. ინგლისელებთან და რუსებთან საბრძოლველად. ემირმა ჰაბიბულამ ინგლისელების დაშინებისა და მათგან ახალი დახმარების მიღების მიზნით შანტაჟს მიმართა: მან მოლაპარაკება გამართა მისიასთან. თუმცა წინასწარ ჰქონდა განსაზღვრული თავისი პოზიცია. როცა ტაქტიკურმა ნაბიჯმა გაკრა, ინგლისელებმა 2,4 მილიონ რუპიამდე გაუდიდეს ემირს ყოველწლიური სუბსიდია. თანაც დიდძალი საჩუქრებიც გაუგზავნეს გულის მოსაგებად. ჰაბიბულამ შეწყვიტა მოლაპარაკება. გერმანია-თურქეთის წარმომადგენლებს კატეგორიული უარი უთხრა თავიანთ თხოვნაზე. 1916 წლის გაზაფხულზე მისიამ დატოვა ავღანეთი და ხელცარიელი უკან დაბრუნდა. ავღანეთში დარჩა მისიის რამდენიმე არაოფიცია-

ლური წევრი და რუსეთის ბანაკიდან გამოქცეული ოფიცრები. მათ ოფიციალურად სამხედრო ინსტრუქტორების თანამდებობები მიიღეს, მაგრამ სინამდვილეში განაგრძეს გარკვეული წრეების „დამუშავება“ და ემიგრის მოწინააღმდეგე ძალებთან ფარული კონტაქტი. მათ მოახერხეს თვით დამოუკიდებელი ავღანელი ტომების ბელადებთან დაკავშირება და მათი ამხედრება ინგლისელთა წინააღმდეგ.

1916 წელს ინგლისელ კოლონიზატორთა წინააღმდეგ აჯანყდნენ „დიურანდის ხაზის“ იქით. ინდოეთის საზღვრებში მოქცეული მთიანეთის დამოუკიდებელი ავღანური ტომები. აჯანყებამ მასიური ხასიათი მიიღო და ვრცელ ტერიტორიას მოედო. აღნიშნული აჯანყება ისეთ ვითარებაში, როცა ომი მიმდინარეობდა და თვით ავღანეთსა და ინდოეთშიაც ყოველ წუთში მოსალოდნელი იყო სერიოზული გართულებები, მეტად საშიში იყო. იგი შეიძლებოდა მორიგი აჯანყებების სიგნალი გამხდარიყო. ამიტომ იყო, რომ ინგლისელებმა სასწრაფო და ეფექტური ზომები მიიღეს აჯანყების ჩასახშობად. აჯანყებულთა წინააღმდეგ მათ დაძრეს ინგლისურ-ინდური არმიის დიდი შენაერთები, ავიაცია და არტილერია. ემიგრამ პაბიბულამ გამცემლის როლი შეასრულა მოძმე აჯანყებულ ტომთა მიმართ. მან არა თუ დახმარება არ აღმოუჩინა აჯანყებულებს. არამედ სასტიკად აუკრძალა ქვეშევრდომებს მოხალისე რაზმების შედგენა და ფულადი სახსრებისა და იარაღის მიწოდება მათთვის. ინგლისის მთავრობის თხოვნით ემიგრამ მოწოდებით მიმართა აჯანყებულებს დაეყარათ იარაღი და დამორჩილებოდნენ ინგლისელებს. იგი ამითაც არ დაკმაყოფილდა. მან ჯარები გაგზავნა ინდოეთის საზღვრის გასწვრივ, რათა მას საჭირო შემთხვევაში დახმარება აღმოეჩინა ინგლისის დამსჯელი რაზმებისათვის აჯანყებულთა წინააღმდეგ ბრძოლაში. ემიგრის დახმარებამ ხელი შეუწყო ინგლისელ კოლონიზატორებს შეუბრალებლად გასწორებოდნენ აჯანყებულებს და სისხლში ჩაეხშოთ აჯანყება. 1917 წლის ზაფხულში აჯანყება საბოლოოდ იქნა განადგურებული.

ემირ პაბიბულას გამცემლობამ და დამოუკიდებელი ტომების აჯანყების სისხლში ჩახშობამ დიდად აღაშფოთა ავღანეთის მოსახლეობის ფართო წრეები. ანტიინგლისურმა განწყობილებამ ღრმად გაიღვა ფეხი და საყოველთაო ხასიათი მიიღო. ინგლისელებისადმი მორჩილი პოლიტიკით პაბიბულამ სავსებით ჩამოიხადა ნიღაბი და სახელი გაიტეხა მოსახლეობაში. პატრიოტებს განსაკუთრებით ვერ ეპატიებიათ მისთვის დამოუკიდებელი ტომებისადმი ჩადენილი დალატის აქტი. ამიტომ იყო, რომ ქვეყნის მთელ რიგ ადგილებში სტი-

ქიურად დაიწყო მის წინააღმდეგ მიმართული მღელვარება. 1918 წლის გაზაფხულზე მოეწყო ემირზე პირველი წარუმატებელი თავდასხმა.

პირველი მსოფლიო ომის დამთავრებამ და ჯიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვებამ, რასაც მოყვა მსოფლიოში პირველი საბჭოთა სახელმწიფოს შექმნა. განმსაზღვრელი გავლენა მოახდინა ავღანელი ხალხის ისტორიულ პროცესზე და ახალი ვითარება შექმნა მის ისტორიაში.

ი რ ა ნ ი

ირანის გადაქცევა ნახევარკოლონიალ

(XIX—XX საუკუნეების მიჯნაზე)

ირანის კოლონიური
ექსპლოატაციის ახა-
ლი ფორმები.

ირანმა ჯერ კიდევ XIX საუკუნის პირველ ნახევარში დაკარგა ეკონომიური დამოუკიდებლობა. XIX საუკუნის მეორე ნახევარში, კერძოდ 70-იანი წლებიდან ეს პროცესი ძლიერდება და ირანი ტიპიურ ნახევარკოლონიალ იქცევა. იგი არა მარტო ეკონომიურ დამოუკიდებლობას კარგავს, არამედ სხვა სფეროებშიაც განიცდის მეფის რუსეთისა და ინგლისის ზემოქმედებას და მათდამი დამოკიდებული ქვეყანა ხდება. ინგლის-რუსეთის მეტოქეობა ირანისათვის, რომელიც XVIII—XIX საუკუნეების მიჯნაზე აღმოცენდა, კიდევ უფრო მწვავედება და თავის დაღს ასვამს ამ ქვეყნის ცხოვრების ყველა დარგს. აღნიშნული სახელმწიფოები არ კმაყოფილდებიან მარტო ეკონომიურ-ფინანსური და დიპლომატიური დაწოლით და პოლიტიკურ ზემოქმედებასაც კი ახდენენ ირანის მთავრობაზე, რათა კიდევ უფრო დამთმობი და მორჩილი გახადონ იგი.

„თავისუფალი კონკურენციის კაპიტალიზმის“ იმპერიალიზმში გადაზრდის მომენტისათვის, კოლონიური პოლიტიკის ძველ ფორმებთან ერთად, რასაც იყენებდნენ ინგლისი და რუსეთი ირანის მიმართ, თავს იჩენს ახალი ფორმებიც. აღიღებენ რა საქონლის შეზიდვას ირანის ბაზარზე, აღნიშნული სახელმწიფოები სერიოზულ ყურადღებას აქცევენ მისი ნედლეულის წყაროების დაუფლებას და ფინანსური კაპიტალის დაბანდებას მონოპოლისტური ზემოგების მიღების მიზნით. მეოცე საუკუნის დასაწყისიდან ირანის ბაზრია და იქ კაპიტალის დაბანდებათათვის ბრძოლაში ებმებიან იმპერიალისტური გერმანია და აშშ შტატები. ეს გარემოება კიდევ უფრო ამწვავებს ირანისათვის ბრძოლას და აღრმავებს ამ ქვეყნის იმპერიალისტურ დაკაბალებას.

იმპერიალისტური სახელმწიფოები ირანის ეკონომიურ-ფინანსურ დაკაბალებას და მის შინაგან საქმეებში უხეშ ჩარევას ახორციელებდნენ ადგილობრივი სოციალური საყრდენი ძალების მე-

შეეობით. მათი აგენტების როლში გამოდიან შაჰი, სასახლის რეაქციული თავკაცობა, უმაღლესი შიიტური სამღვდლოება, ბინადარ და პომთაბარე ტომთა ბელადები (ხანები), მსხვილი ფეოდალები და კომპარდორული ბურჟუაზია. ირანისა და მისი მოსახლეობის მაქსიმალური გაძარცვა, ხალხურ აჯანყებათა და განმათავისუფლებელ გამოსვლათა ჩახშობა და ჩაგვრის არსებული ხელსაყრელი პირობების შენარჩუნება. — აი რა აერთიანებდა შინაგანი და გარეშე ძალების ამ რეაქციულ ბლოკს, რომელშიაც ხელმძღვანელ როლს იმპერიალისტური ძალები ასრულებდნენ. ემყარებოდა რა ირანის ფეოდალურ-რეაქციულ ექსპლოატატორულ წრეებს, იმპერიალიზმში ყოველმხრივ ხელს უწყობდა თავის მოკავშირეს და ეხმარებოდა მას ფეოდალური ურთიერთობის შენარჩუნებაში სოფლად, პოლიტიკურ მმართველობაში და ყოფაში. ამიტომ იყო. რომ იმპერიალიზმის ბატონობამ ირანში გამოიწვია ეროვნული წარმოების მოშლა, ფეოდალური გადმონაშთების ღრმა ფორმების კონსერვირება. ფეოდალური ექსპლოატაციის შემდგომი ინტენსიფიკაცია და გლეხობის ცხოვრების პირობების უკიდურესად გაუარესება.

ირანის მზარდ ძარცვას ინგლისელი და რუსი ვაჭარ-მრეწველები და ფინანსისტები ეწეოდნენ თავიანთი სამრეწველო საქონლის ძვირად გასაღებით. ადგილობრივი ნედლეულის იაფად შესყიდვისა და კაპიტალის დაბანდების გზით. კაპიტალის დაბანდება კი წარმოებდა ირანისათვის კონცესიებისა და კაბალური სესხების თავზე მოყვევის გზით.

მეფის რუსეთმა და ინგლისმა ჯერ კიდევ XIX საუკუნის I ნახევარში მოახვიეს ირანს შეღავათიანი ვაჭრობის პირობები. მაგრამ ისინი ამასაც არ დასჯერდნენ. 1901 და 1903 წლებში ირანსა და რუსეთს, ირანსა და ინგლისს შორის დაიდო ახალი საბაჟო შეთანხმებები. რომელმაც ახალი ბიძგი მისცა ამ ქვეყნების სამრეწველო საქონლის შეზიდვას ირანის ბაზარზე.

საერთოდ XIX საუკუნის უკანასკნელ მესამედსა და XX საუკუნის დასაწყისში მნიშვნელოვნად იზრდება ირანის საგარეო ვაჭრობა. ირანის საგარეო ვაჭრობაში პირველი ადგილი ეკუთვნოდა რუსეთს, მეორე — ინგლისს. დანარჩენი კაპიტალისტური ქვეყნებს ხვედრითი წონა XX საუკუნემდე უმნიშვნელო იყო. 1903—1904 წლებში რუსეთის წილი ირანის იმპორტში უდრიდა 47%-ს, ექსპორტში — 61%-ს. ინგლისისა — იმპორტში 32%-ს, ექსპორტში — 8%-ს. ირანის ექსპორტის საგნები იყო ბამბა, ბრინჯი, თევზი, მატყლი, კარაკული, ხალიჩები. ხმელი ხილი... იმპორტისა — საფეიქრო ნაწარმი. ფუფუნების საგნები. ნავთობი. ჩაი, შაქარი. რკი-

ნეული... ინგლისის ორჯერ მეტი საქონელი შეჰქონდა ირანში. ვიდრე გაჰქონდა. ამიტომ ინგლისთან ვაჭრობა მეტად არახელსაყრელი იყო ირანისათვის. იგი ძირს უთხრიდა ქვეყნის ვალუტას და მიიძღლიერებდა მის ფინანსურ დამოკიდებულებას. რაც შეეხება რუსეთს. მას გაცილებით მეტი გაჰქონდა ირანიდან, ვიდრე შეჰქონდა, ასე რომ ირანს რუსეთთან ვაჭრობაში აქტიური ბალანსი ჰქონდა.

საერთოდ კი ირანის ვაჭრობა იმპერიალისტურ სახელმწიფოებთან არათანასწორ ხასიათს ატარებდა და დამლუპველად მოქმედებდა მის ეკონომიკაზე. ინგლისისა და რუსეთის სამრეწველო საქონელი, კერძოდ ბამბეული და შალეული უმოწყალოდ ერეკებოდა ბაზრიდან ირანის ხელოსნური მრეწველობის ნაწარმს. იგი მასობრივად ანადგურებდა ხელოსნობასა და შინამრეწველობას, სამუშაოს არამეცდა ათასობით მშრომელს და ძირშივე ანშობდა ეროვნულ საფასრიკო-საქარხნო მრეწველობის ჩანასახებს. გაბოგანოებული ხელოსნები და შინამრეწველები სამუშაოს ვერ პოულობენ ქვეყნის შიგნით და იძულებულნი არიან ან მაწანწალებს შეუერთდნენ ან რუსეთში გაემგზავრონ ბედის საძებნელად.

იმპერიალისტთა მიერ ქვეყნის ეკონომიკის წამუვანი დარღვების ხელში ჩაგდება.

ირანის ეკონომიური და პოლიტიკური დაკაბულების საქმეში განსაკუთრებული როლი უცხოურმა კონცესიებმა შეასრულეს. იგი გახდა უცხოური კაპიტალის დაბანდების მთავარი სფერო და მამასადამე, ზემოგების მიღების ძირითადი წყაროც. XX საუკუნის დასაწყისისათვის კონცესიების ქსელით იყო დაფარული ირანის თითქმის მთელი ტერიტორია. მათი უდიდესი ნაწილი, როგორც წესი, მთავარ მოქიშპე სახელმწიფოებს — ინგლისსა და მეფის რუსეთს ეკუთვნოდათ. თუმცა ფორმალურად ირანი ჯერ არ იყო განაწილებული გავლენის სფეროებად, მაგრამ ფაქტიური მდგომარეობა სულ სხვა იყო. ჩრდილოეთ ირანში და ნაწილობრივ ცენტრშიაც მეფის რუსეთს სრული მონოპოლია ჰქონდა დამყარებული, სპარსეთის ყურის გასწვრივ და ინდოეთის მოსაზღვრე ზონაში კი — ინგლისი იყო გაბატონებული. ინგლისისა და რუსეთის კაპიტალის მაგნატები ამ „დადგენილი ზონების“ მიხედვით „მოღვაწეობდნენ“. სამრეწველო წამოწყებებ, წიაღისეულის ძიება-ექსპლოატაცია, კავშირისა და მიმოსვლის საშუალებები, საბანკო საქმე კონცესიების სახით თანდათანობით რუსი და ინგლისელი ფინანსისტ-საქმოსანთა ხელში გადავიდა.

პირველი კონცესია, რომელიც ირანის ხელისუფლებამ გასცა, იყო ინგლისური ტელეგრაფის კონცესია. როცა ინგლისელებს დას-

პირდაპირი სატელეგრაფო კავშირის დამყარება ინგლისსა და ინდოეთს შორის. მათ ირანის შაჰს თავზე მოახვეს რამდენიმე საკონცესიო შეთანხმება (1862, 1865, 1868 და 1872 წლებში), რომლითაც ინგლისი უფლებას ღებულობდა ირანის ტერიტორიაზე, მისივე სახსრებით გაეყვანა ტელეგრაფის ხაზი თეირანიდან ბენდერ-ბუშირამდე და იქიდან საზღვაო კაბელით—ყარაჩამდე. ხაზი უხდა გაყვანილიყო ინგლისელი სპეციალისტების მიერ, ინგლისური ტექნიკური მოწყობილობით. მათვე უნდა აეგოთ სათანადო შუალედო კანტორები (სადგურები). ტელეგრაფის ხაზი ესაპირობოდათ ინგლისელებს და მთელი მოსამსახურე პერსონალიც მათგან უნდა ყოფილიყო დაკომპლექტებული. გაყვანისა და ექსპლოატაციის ხარჯები კი ირანს უნდა გაეღო. შეთანხმების კაბალური პირობები მართო ამით არ ამოიწურებოდა. ხაზის მოსამსახურე ინგლისური პერსონალი ღებულობდა ექსტერიტორიულობის უფლებას. ხოლო ტელეგრაფის სადგურებზე ვრცელდებოდა თავშეფარების (ბესტის) პრივილეგიები.

1872 წელს ინგლისელმა ბარონმა რეიტერმა 70 წლის ვადით მიიღო ყველაზე ვრცელი და ყოვლისმომცველი კონცესია. რომელიც მონოპოლიურ უფლებას აძლევდა მას გაეყვანა ირანის ტერიტორიაზე რკინიგზები, ტრამვაი, სარწყავი ნაგებობანი; ეწარმოებოდა ნავთობისა და სხვა წიაღისეულის დამუშავება. (ოქროს, ვერცხლისა და ძვირფასი ქვების გამოკლებით). ტყეების ექსპლოატაცია, ფაბრიკა-ქარხნების მშენებლობა და ა. შ. მასვე 25 წლის ვადით ეძლეოდა ირანის მთელი საბაჟოების გამგებლობა და ბანკების დაარსების, გზატკეცილებისა და ტელეგრაფის ხაზის გაყვანის უფლება. ცნობილმა ინგლისელმა კოლონიურმა მოღვაწემ ლორდმა კერზონმა ეს კონცესია დაახასიათა როგორც „ქვეყნის მთელი სამრეწველო რესურსების უცხოელებისათვის სრული და ექსტრაორდინალური გადაცემა“. აღნიშნულმა კონცესიამ, რომელიც, მართლაც, შოასწავებდა ირანის ბუნებრივი სიმდიდრეების მუქთად გადაცემას ინგლისელი საქმოსნისათვის. უდიდესი აღშფოთება გამოიწვია მთელ ირანში. მეფის რუსეთის დიპლომატიამაც სასტიკი პროტესტი განაცხადა აღნიშნულის გამო და მოითხოვა მისი ანულირება. 1873 წელს ირანის შაჰი იძულებული გახდა გაეუქმებინა იგი.

1888 წელს ინგლისელებმა მიღეს კონცესია შუსტერ-თეირანის რკინიგზის მშენებლობაზე. მაგრამ კონცესიონერებმა არ შეასრულეს ზელშეკრულებით გათვალისწინებული ვალდებულება. იმავე წელს ინგლისურმა კომპანიამ — „მმები ლინჩები“ — მიიღო კონცესია ირანის

ერთადერთ სანაოსნო მდინარეზე სამხრეთ ირანში — კარუნზე ნაოსნობის მოწყობაზე.

1889 წელს ირანის მთავრობამ ინგლისის მთავრობის დაწოლის შედეგად იმავე რეიტერს (1873 წელს ანულირებული კონცესიის ანკარიშში) დაუთმო კონცესია სახელმწიფო (შაჰინშაჰის) ბანკის დაარსებაზე (60 წლის ვადით). ბანკს ეძლეოდა მონოპოლიური უფლება ბანკოტების გამოშვებაზე, სესხის გაცემაზე, განძეულის შენახვაზე და ა. შ. ბანკის სამმართველო ლონდონში იმყოფებოდა, მთავარი კონტორა კი — თეირანში. საკონცესიო ხელშეკრულებით ბანკის ხელში გადადიოდა ირანის სახელმწიფო შემოსავალი, ბაჟები და ა. შ. იგი მოგების მხოლოდ 15%-ს აძლევდა ირანის მთავრობას, დანარჩენი მას რჩებოდა. შემდეგში შაჰინშაჰის ბანკი იქცა ბრიტანეთის იმპერიალიზმის მძლავრ ფინანსურ ბაზად ირანში, რომელიც სისტემატურ დაწოლას ახდენდა ირანის მთავრობაზე და ხშირად ერეოდა მის საქმეებში.

კიდევ უფრო მეტი მნიშვნელობა მოიპოვა შემდეგში იმ კონცესიამაც. რომელიც 1901 წელს მიიღო ინგლისის მეორე ქვეშევრდომმა დ'არსიმ. მას მიეცა მონოპოლური უფლება ნავთობის საბადოების ძიებასა და ექსპლუატაციაზე ირანის ვრცელ ტერიტორიაზე, ჩრდილო ირანის ოთხი პროვინციის გამოკლებით. კონცესიის საფასური იყო სულ 20 ათასი გირ. სტერ., ამდენივე აქცია და 16% სუფთა მოსაგებიდან ნავთობის ექსპლუატაციის შემდეგ. ეს იყო ყაჩაღური გარიგება, რომელიც ირანის ერთ-ერთ მთავარ სიმდიდრეს მუქთად უგდებდა ხელში უცხოელ მძარცველებს. უფრო გვიან მის ბაზაზე შეიქმნა ერთ-ერთი დიდი საერთაშორისო კომპანია, „ინგლის-ირანის ნავთობის კომპანია“, რომლის აქციონერი გახდა თვით ინგლისის მთავრობა (საზღვაო საამირობაროს სახით). ამ კომპანიამ ხელში ჩაიგდო ირანის მთავარი სიმდიდრე „შავი ოქრო“ და რამდენიმე ათეული წლის განმავლობაში ეწეოდა მის მტაცებლურ ექსპლუატაციას. თავისი არსებობის მანძილზე კომპანიამ 5½ მილიარდი გირვანქა სტერლინგი წმინდა მოგება მიიღო. ამ სისხლისმსმელმა ვამპირმა ირანის უბედურებად აქცია ის, რაც მისი კეთილდღეობისა და ეკონომიური აღმავლობის მთავარი პირობა უნდა გამხდარიყო.

ჩვენ მიერ დასახელებული კონცესიებით არ შემოზღუდულა ინგლისელ საქმოსანთა საკონცესიო საქმიანობა ირანის ტერიტორიაზე. სულ სხვადასხვა დროს ინგლისის ქვეშევრდომებზე გაცემული კონცესიების რიცხვი რამდენიმე ათეულს უდრიდა. სამხრეთ და აღმოსავლეთ ირანის ვრცელი ტერიტორია მათი კონცესიებით იყო და-

ფარული. სულ პირველი მსოფლიო ომის წინ ირანში დაბანდებული იყო 9.6 მილიონი გირვანქა სტერლინგი. ინგლისელი იმპერიალისტები მთავარ როლს ასრულებდნენ ირანის დაკაბალებასა და მის ნახევარკოლონიალ გადაქცევაში¹.

არც რუსეთის კაპიტალისტები და ფინანსური საქმოსნები ჩამორჩებოდნენ ინგლისელებს აქტივობაში ირანის ტერიტორიაზე. მეფის რუსეთის დიპლომატიის ენერგიული მხარდაჭერით რუსეთის ბევრმა ქვეშევრდომმა მიიღო კონცესიების უფლება ჩრდილოეთ ირანის ტერიტორიაზე.

1879 წელს რუსეთის ქვეშევრდომებზე გაიცა კონცესია სატელეგრაფო და სატელეფონო ხაზის გაყვანაზე თეირანსა და რუსეთის საზღვრებს შორის. იგი უნდა გაყვანილიყო ინგლისის მსგავსი კონცესიების ხელშეკრულებით გათვალისწინებულ პირობებში. ხაზებისა და სადგურების მომსახურება რუსებს უნდა გაეწიათ. 1888 წელს მსბვილმა რუსმა თევზის მრეწველმა ლიანოზოვმა ირანის შაჰისაგან მიიღო თევზის ჰერის და მისი გაყიდვის მონოპოლიის უფლება კასპიის ზღვის ირანის ტერიტორიაზე წყლებში ასტარიდან ატრეკამდე.

1890 წელს რუსმა კაპიტალისტმა პოლიაკოვმა ირანის შაჰისაგან მიიღო თეირანში სააღრიცხვო-გამსესხებელი ბანკის დაარსების უფლება. მის თავდაპირველ ფუნქციაში შედიოდა სესხის გაცემის უფლება (საქონლის, ფასიანი ქაღალდებისა და მოძრავი ქონების გირავნობის პირობებში). შემდეგში მისი ფუნქციები გაფართოვდა და მან ფასიანი ქაღალდების განაღდებისა და საიპოთეკო ოპერაციების უფლებებიც მოიპოვა. ამ ბანკის საქმიანობაში არაოფიციალურად რუსეთის მთავრობაც იღებდა მონაწილეობას. მის აქციონერთა შორის იყვნენ გრაფი ვიტე და დედოფალი მარია თედორეს ასული. 1899 წელს ამ ბანკის აქციების (12 მილ. მანეთი) უდიდესი ნაწილი ფინანსთა სამინისტროს ეკუთვნოდა.

აღნიშნული ბანკი დაარსდა შაჰინშაჰის ინგლისური ბანკის პასუხად. ამით რუსეთის მთავრობამაც. ინგლისის მსგავსად, შექმნა ირანში მძლავრი ფინანსური ბაზა ირანის მთავრობასა და ეკონომიურ ცხოვრებაზე ზემოქმედების მოსახდენად. ამიტომ იყო, რომ ამ ორ დიდ საბანკო დაწესებულებას შორის გააფთრებული ქიშპობა წარმოებდა უპირატესი გავლენის მოპოვებისათვის.

1891 წელს იმავე პოლიაკოვმა ირანის მთავრობისაგან მიიღო კონცესია სადაზღვევო და სატრანსპორტო საქმის ორგანიზაციაზე

¹ М. С. Иванов, Очерк истории Ирана, М., 1952, гл. 187.

(75 წლის ვადით). აღნიშნული კონცესიის საფუძველზე მალე დაარსდა „სპარსეთის ტრანსპორტის ბიურო“, რომელმაც მოაწყო ნაოსნობა კასპიის ზღვაზე, დაიწყო რამდენიმე გზატკეცილის მშენებლობა ჩრდილოეთ ირანში და ხელთ იგდო ენზელის ნავსადგურის მშენებლობა და ექსპლოატაცია.

1893–1895 წლებში რუსმა მრეწველებმა მიიღეს ენზელ-თეირანისა და ჰამატან-ყაზვინის გზატკეცილების მშენებლობის უფლება. ცოტა უფრო გვიან ტ ა გ ი ე ვ მ ა, ხო შ ტ ა რ ი ა მ და ვ ა ტ ა უ მ ა მიიღეს კონცესია ხე-ტყის დამუშავებაზე ასტრბადსა და ენზელს შორის (50 წლის ვადით). ბამბის პლანტაციების გაშენებაზე მიანაჟილეს ნახევარკუნძულზე.

გარდა ინგლისელი და რუსი კაპიტალისტებისა, სხვა ქვეყნის საქმოსნებმაც მიღეს ირანში კონცესიები და საქმოდ მოითბეს ხელი ირანის ძარცვით. განსაკუთრებით აქტივობდნენ ბელგიელი კაპიტალისტები, რომლებმაც მიიღეს უფლება მოეწყოთ ტრამვაის მომსვლის საქმე თეირანში, დაეარსებინათ სათამაშო სახლები და ორგანიზაცია ეყოთ საბაჟო და საფოსტო უწყებებისათვის (1898). არკ ბერძნები და ფრანგები ჩამორჩნენ ბელგიელებს. ბერძნებმა მიიღეს ირანის ტყეების ექსპლოატაციის ხელსაყრელი კონცესია. ფრანგებმა კი — არქეოლოგიურ ძიებათა მონოპოლიური უფლება.

ირანის უმწეობას და იმპერიალისტ ონავართა უხემ ჩარევას ირანის საშინაო საქმეებში არსად ისე მკაფიოდ არ უჩენია თავი, როგორც რკინიგზების მშენებლობის საკითხში. უგზოობა ირანის ერთ-ერთი უბედურება იყო. რკინიგზები მისთვის ისეთივე სასიცოცხლო აუცილებლობას წარმოადგენდა, როგორც თევზისათვის წყალი. იგი ხელს შეუწყობდა ცენტრალური ხელისუფლების კავშირის გაძლიერებას პროვინციებთან და ბიძგს მისცემდა ალებ-მიცემობისა და საბაზრო ურთიერთობის განვითარებას. ირანში რკინიგზების გაყვანით დაინტერესებული იყვნენ ინგლისიც და რუსეთიც. იგი დაეხმარებოდა მათ ქვეყნის ბუნებრივი სიმდიდრეების ექსპლოატაციაში. გააძლიერებდა სამრეწველო საქონლის შეზიდვას და კაპიტალისტებს ზემოგების ახალ წყაროს შეუქმნიდა. რუსეთს დაგეგმილიც კი ჰქონდა ტრანსირანის რკინიგზის გაყვანა კასპიის ზღვიდან სპარსეთის ყურემდე. ინგლისშიაც შეადგინეს რამდენიმე ხაზის გაყვანის პროექტი. მაგრამ არც ერთი მათგანი არ ყოფილა რეალიზებული. ინგლისელები შიშობდნენ, რომ ტრანსირანის რკინიგზის გაყვანით რუსეთი მკვიდრად მოიკიდებდა ფეხს ირანში და გამოიყენებდა მას ინდოეთში შეჭრის პლაცდარმად. რუსეთში კი ფიქრობდნენ: ინგლისს არ შეიძლება მიეცეს რკინიგზის გაყვანის უფლება ირანში. ამას

შოპყეება მისი გავლენის გაძლიერება და იათფასიანი ინგლისურ საქონლის შეღწევა ჩრდილოეთ ირანში. „რუსეთის ვაჭრობის ყოველგვარი კონკურენციისაგან დაცვის უკეთესი საშუალებაა უგზოობის სტიქიური მონოპოლია“ — განაცხადა ცნობილმა რუსმა მრეწველმა რიაზუშკინმა¹. ამ საურთიერთო შიშმა და ქეშობამ გამოიწვია ის, რომ ირანი რკინიგზების გარეშე დარჩა. 1890 წელს რუსეთის მთავრობამ ირანის შაჰს თავს მოახვია ხელშეკრულება. რომლითაც ირანს 10 წლის ვადით ეკრძალებოდა რკინიგზების მშენებლობა. 1900 წელს ეს შეთანხმება კიდევ ათი წლით იქნა გახანგრძლივებული.

კონცესიებთან ერთად უცხოური კაპიტალის დაბანდება ირანში ხორციელდებოდა იმ კაბალური სესხების სახით, რასაც ახვევდნენ მას იმპერიალისტური სახელმწიფოები, უპირველეს ყოვლისა, მეფის რუსეთი და ინგლისი. არც ერთი სახელმწიფო და ფინანსისტ-ბანკირი არ აძლევდა სესხს ირანის მთავრობას მტკიცე გარანტიისა და საწინდრის გარეშე. შაჰის მთავრობაც იძულებული იყო დაეკმაყოფილებინა კრედიტორთა პრეტენზიები და საწინდრის სახით გადაეცა მათთვის საბაჟო გადასახადის ნაწილი, ახალი კონცესიები, წიაღიღეული... ყოველი უცხოური სესხი, გარდა იმისა, რომ მძიმე საგირავნო ტვირთს აკისრებდა ირანს, კაბალური იყო იმიტომაც, რომ კრედიტორები მაღალ პროცენტს მოითხოვდნენ ირანისაგან. ჩვეულებრივ ირანს 8—10%-იანი სესხი ეძლეოდა. ეს იმ დროს, როცა დასავლეთ ევროპაში პროცენტის ოდენობა 5—5,5 %-ს არ აღემატებოდა.

საზღვარგარეთ აღებული კაბალური სესხები არა თუ ხელს არ უწყობდა ირანის ეკონომიურ განვითარებას, არამედ აძლიერებდა მის ეკონომიურ-ფინანსურ დაკაბალებას. ყოველი სესხის გაცემისას კრედიტორები, როგორც წესი, წინასწარ ქვითავდნენ პროცენტის თანას. შემოსავლის წყაროების ნაწილის კრედიტორების ხელში გადასვლა. ბიუჯეტის საგასავლო ნაწილში სესხების პროცენტების დასაფარავად უფრო და უფრო მეტი სახსრების გათვალისწინება მძიმე ტვირთად აწევბოდა ირანის ბიუჯეტს და ზრდიდა მის დეფიციტს. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ აღებული სესხები არასაწარმოო მიზნებს ხმარდებოდა. იგი ხმარდებოდა არმიასა და პოლიციას, შაჰის სასახლეს, ახალი სასახლეებისა და გასართობების აგებას, შაჰების საზღვარგარეთ მოგზაურობას² და ა. შ. სოფლის მეურნეობაზე, ხელოვნური

¹ Новая история Зарубежного Востока, М., 1961, гл. 334.

² შაჰმა ნასირ-ე-დ-დინმა სამჯერ იმოგზაურა საზღვარგარეთ (1873, 1878, 1889 წწ.), მიზანერედ-დინ შაჰმა ორჯერ (1897 და 1902 წწ.). მოგზაურობისას

რწყევის საქმეზე, განათლებაზე, ხალხის ჯანმრთელობაზე, ეროვნული მრეწველობის განვითარებაზე თავს არაფერს იწუხებდა ირანში და აღებული სესხებიც არ იყო განკუთვნილი ამ მიზნებისათვის.

ირანის მთავრობამ რუსეთისაგან სესხები აიღო 1897, 1900, 1902, 1905 და 1910 წლებში. პეტერბურგის სათანადო წრეები თავიანთი მთავრობისაგან მოითხოვდნენ, რომ მას ამ სესხების ანგარიშში მოეთხოვა მტკიცე გარანტია ირანზე პოლიტიკური კონტროლის დაწესების სახით¹. ინგლისის მთავრობაც არ ჩამორჩა მეფის რუსეთს და მსხვილი ფინანსური ჯგუფების მეშვეობით რამდენიმეჯერ „ხელი გაუწოდა“ ირანის მთავრობას და მიაწოდა კაბალური სესხები (1892, 1910, 1912, 1914 წლებში). სულ პირველი მსოფლიო ომის დასაწყისისათვის ირანის დავალიანება უდრიდა 6.754.000 გირვანქა სტერლინგს, საიდანაც რუსეთზე მოდიოდა 4.750.000 გირვანქა სტერლინგი, ინგლისზე — 2.004.000 გირ. სტერ².

ეკონომიურ-ფინანსური დამოკიდებულების ზრდის კვალდაკვალ იზრდებოდა ირანის პოლიტიკური დამოკიდებულება რუსეთისა და ინგლისისადმი. ირანის ტერიტორიაზე არსებული მათი კონცესიების საბანკო დაწესებულებისა და საკონსულოების მეშვეობით რუსეთი და ინგლისი უხეშად ერეოდნენ ირანის საშინაო საქმეებში და მრავალრიცხოვანი აგენტების მეშვეობით ცდილობდნენ გავლენა მოეხდინათ მთავრობის პოლიტიკაზე. ინგლისელები სისტემატურად აქეზებდნენ სეპარატისტებს, აწვდიდნენ იარაღს, ფულს, და ხშირად გამოყავდათ ასპარეზზე ცენტრალური ხელისუფლების წინააღმდეგ. ირანის დაშინების მიზნით ინდოეთ-ავღანეთის მოსაზღვრე ზონასა და სპარსეთის ყურეში ინგლისელები დროგამოშვებით სამხედრო ძალის დემონსტრაციასაც კი არ ერიდებოდნენ. ასევე იქცეოდნენ რუსები ირანის ოთხ ჩრდილოეთ პროვინციაში, სადაც მათ მონოპოლიური მდგომარეობა ეპყირათ. აქ ყველა მნიშვნელოვან თანამდ-

შაჰებს თან ახლდათ მრავალრიცხოვანი ამაღ. ეს გასართობი მოგზაურობები დიდძალ სახსრებს ნთქავდა და მძიმე ტვირთად აწვებოდა ირანელ ხალხს, მაგალითად, პარიზში ყოფნისას შაჰი ნასერ-ედ-დინი სასტუმროში ცხოვრობდა და ყოველდღიურად იხდიდა 6 ათას ფრანკს.

¹ Г. М. Петров. Иранская революция 1906—1911 годов (сборник статей «Пробуждение Азии 1905 г. и революции на востоке», М., 1935, 33. 104.

² Г. В. Шитов. Персия под властью последних Каджаров. Ленинград, 1933, 33. 32.

ბოზაზე აწინაურებდნენ იმ ხან-ფეოდალებს, რომელთაც რუსეთის მხარდაჭერა ჰქონდათ.

რუსეთის ყოვლისმომცველმა გავლენამ ირანის სამხედრო დარგშიაც შეაღწია. 1879 წელს ირანის შაჰის თხოვნით თეირანში ჩავიდა რუსეთის სამხედრო ინსტრუქტორთა ჯგუფი, რომელშიაც შედიოდა რამდენიმე კაზაკი ოფიცერი და ურიადნიცი. ჯგუფს ხელმძღვანელობდა რუსეთის გენერალური შტაბის პოდპოლკოვნიკი დომანტოვიჩი. მას დავალებული ჰქონდა შეექმნა ირანელ კაზაკთა პოლკი (ცხენოსანი), რომელიც, თავდაპირველად, გათვალისწინებული იყო როგორც გვარდიული ნაწილი შაჰისა და სასახლის დაცვადად. რუსმა ოფიცრებმა მოკლე დროში შექმნეს ბრძოლისუნარიანი კაზაკთა პოლკი, რომელიც შემდეგში ბრიგადამდე გადიდდა. აღნიშნული ბრიგადა კომპლექტდებოდა ხან-ფეოდალებისა და სხვა რეაქციული ფენების ახალგაზრდებისაგან და სოციალურად სავსებით საიმედო იყო. ამიტომ იყო, რომ იგი შემდეგში რეაქციის საიმედო საყრდენი ძალა გახდა. ირანის კაზაკთა ბრიგადას სარდლობდა რუსი ოფიცერი; რუს ოფიცერ-სამხედრო ინსპექტორებს ექირათ ზოგიერთი სხვა სამხედრო პოსტიც. ფორმალურად ბრიგადა შაჰს ემორჩილებოდა, მიაი შენახვის ხარჯებს ირანის მთავრობა იხდიდა, მაგრამ ფაქტურად იგი რუსეთის მთავრობისა და კავკასიის სამხედრო ოლქის სარდლობის ხელქვეითი იყო და მის განკარგულებას ასრულებდა.

ფეოდალური ექსპლოატაციის გაძლიერება და კერძომემამულური მიწათმფლობელობის ზრდა.

უცხოური კაპიტალის გაბატონებამ და ქვეყნის ნახევარკოლონიალ გადაქცევამ უშუალო გავლენა მოახდინა ირანის სოფლის მეურნეობაზე, რომელიც განმსაზღვრელ როლს ასრულებდა ქვეყნის ეკონომიურ ცხოვრებაში. ერთი მხრივ, მან ხელი შეუწყო მის ცალმხრივ სპეციალიზაციას და საექსპორტო კულტურების ხვედრითი წონის გადიდებას (ბამბა, ბრინჯი, თამბაქო, ოპიუმის ყაყაჩო, ხილი), დაუქვემდებარა იგი მსოფლიო ბაზრის მოთხოვნილებებს და გააძლიერა სასოფლო-სამეურნეო წარმოების სასაქონლო ხასიათი, მკვეთრად შეარყია ნატურალური მეურნეობის ფორმები. მეორე მხრივ, მას შედეგად მოჰყვა ფეოდალურ ურთიერთობათა კონსერვაცია, ფეოდალური ექსპლოატაციის შემდგომი ინტენსიფიკაცია, კერძომემამულური მიწათმფლობელობისა და საბატონო ბეგარის ზრდა, გლეხების გაბოგანოება და მათი ცხოვრების პირობების კატასტროფულად გაუარესება.

ყველა ჯურის ფეოდალ-მემამულეებმა (პრინცებმა, ზანებმა, სასულიერო თავკაცებმა...) ხელი მიყვეს სათემო და გლეხთა ხელში

არსებული მიწების მიტაცებას. თვით ფეოდალთა რიგებშიც მოხდა მიწების ფონდის გადაჯგუფება. ფეოდალური ზედაფენის ნაწილს, რომელსაც უნარი არ აღმოაჩნდა შეგუებოდა ახალ პირობებს და ბაზრის მოთხოვნილებებს, შესაბამისად გარდაექმნა თავისი მეურნეობა, ხელიდან გამოეცალა მამულები და იგი მევახშეების, მსხვილი ვაჭრებისა და ახალი მემამულეების ხელში გადავიდა. ასე წარმოიშვა მემამულეთა ახალი კატეგორია, მემამულეთა მრავალრიცხოვანი ჯგუფი, რომელიც კერძო საკუთრების წესით დაეუფლა დიდძალ მიწებს, რითაც იქმნება მსხვილი კერძომემამულური მიწათმფლობელობა. მსხვილი კერძომემამულური მიწათმფლობელობის ზრდა ხდება უმეტესად ძალდატანების გზით, უპირატესად გლეხობისა და სასოფლო თემების ხელში არსებული მიწების ძალდატანებითი მითვისების გზით.

თუ რა მასშტაბს მიაღწია მსხვილი მემამულური მიწათმფლობელობის ზრდამ და წვრილ მესაკუთრეთა ექსპროპრიაციამ, ამაზე ნათელ სურათს იძლევა შემდეგი ცნობები: XX საუკუნის დასაწყისისათვის მაქუს სახანოში თვით ხანს 150 სოფელი ეკუთვნოდა. ყაჯართა ერთ-ერთ პრინცს ზიული სულთანს ეკუთვნოდა 2000 სოფელი ნახევარი მილიონი მოსახლით. ათაბეგს, რომელიც 1907 წელს მოკლეს, 1200 სოფელი ჰქონდა¹. უმაღლესი სამღვდელოებაც არ ჩამორჩებოდა გლეხთა გაძარცვისა და მამულების კონცენტრაციის საქმეში. მაგალითად, მუშთეიდ მირზა ბაგირს 3—4 სოფელი ჰქონდა, მისმა შვილიშვილმა კი ეს ციფრი 150-მდე გაადიდა. მირზა ჯათარი ფლობდა 200 სოფელს, მირზა ჰასანი — 80-ს და ა. შ.

გლეხობის ექსპროპრიაციამ ისეთი მასობრივი ხასიათი მიიღო, რომ მარტო ერთ ისპაანის პროვინციაში გლეხობის 80 %-ს გამოეცალა ხელიდან მიწა-წყალი და გაბოგანდა. გუშინდელი მესაკუთრე გლეხები იძულებულნი არიან ან საესეებით მიატოვონ სოფელი და არსებობისათვის საჭირო სახსრების საშოვნელად ქალაქად წავიდნენ, ანდა იქცნენ უუფლებო, უმწეო მოიჯარადრე მოზიარეებად. ამ კატეგორიის გლეხები მემამულეებს უხდიან მძიმე კაბალურ საიჯარო გადასახადს, რაც ხშირად ჰირანხულის $\frac{8}{10}$ აღწევდა. მემამულეები, სარგებლობდნენ რა გარეეკონომიური იძულების საშუალებით, გლეხებისაგან მოითხოვდნენ თვით შრომითი ბეგარის შესრულებას და ფულისა და ნატურის სახით ე. წ. „ნებაყოფლობით“ საჩუქრებსაც იღებენ მათგან. გაძარცვული, უუფლებო მოზიარეებად ქცეული გლეხები, რომლებსაც მოწეული ჰირ-

¹ Г. В. Шитов, დასახ. ნაშრ., გვ. 15.

ნახულო წლის ნახევრამდეც კი არ ჰყოფნით. მევახშეების ხელში ვარდებიან; ეს უკანასკნელნი კი გლეხობისათვის მიცემულ სესხის ანგარიშში ეუფლებიან მათ მოსავალს და საოჯახო ქონებას.

გლეხებს ძველებურად უსინდისოდ ძარცვავენ შაჰის დიდი და პატარა მოხელეები, სასულიერო პირები და გადასახადის აკრეფის უფლების შემსყიდველები. შაჰის ხელისუფლება გარდა იმისა, რომ დაცარიელებული ხაზინის შესავსებად სისტემატურად აღიღებს გადასახადებს, იჭარით აძლევს მათ მსხვილ ვაჭრებსა და მევახშეებს, რომლებიც გლეხობის ხარჯზე კარგ მოგებას ღებულობენ.

1895 წელს გადასახადის... შემსყიდველებმა, მაგალითად, აკრეფეს 5.370.375 კრანი, საიდანაც მთავრობას მხოლოდ 4.471. 150 კრანი ჩააბარეს, დანარჩენი კი საკუთარ ჯიბეში ჩაიღეს... 1896 წელს შემსყიდველებს 1.250.000 კრანი მოგება დარჩათ...¹

შაჰის ხელისუფლების, ფეოდალ-მემამულეებისა და ვაჭარ-მევახშეთა აუტანელი ექსპლოატაციის შედეგად ირანის სოფელი თანდათანობით გაჩანაგდა. მრავალი დასახლებული პუნქტი სავსებით მოიპო და ნასახლარად იქცა. შიმშილმა და გადამღებმა სნეულებებმა მკვიდრად დაიბუდეს იქ და თავისი მსახერგელი ხელით მუსრი გააფლეს სოფლის უბედურ მოსახლეობას. ყოველწლიურად ათეული ათასი გაბოვანებული გლეხი გარბოდა სოფლიდან. იგი გაურბოდა შიმშილს, გადამღებ სენს, იქ გაბატონებულ თვითნებობასა და აუტანელ კაბალას. ისინი მიემგზავრებოდნენ იმიერკასპიის, ამიერკავკასიის და ჩრდილო კავკასიის სამრეწველო ცენტრებში, სადაც ეწყობოდნენ ნავთის საჩეწებში, ტრანსპორტზე, ფაბრიკა-ქარხნებში. ბევრი მათგანი იქ რჩებოდა, უმეტესობა კი რამდენიმე წლის შემდეგ უკან ბრუნდებოდა და თან მოჰქონდა არა მარტო შეთვისებული პროფესია, არამედ რუს, სომეხ, ქართველ და აზერბაიჯანელ მშრომელებთან კონტაქტის შედეგად მიღებული რევოლუციური გამოცდილება. XX საუკუნის დასაწყისისათვის ყოველწლიურად 200 ათასი ირანელი მშრომელი გადიოდა „გარესამუშაოებზე“ რუსეთში. გლეხებთან ერთად საზღვარგარეთ მიემშურებოდნენ ხელოსნები და ქალაქების სხვა ლარიბები, რომელთა ხვედრი მძიმე ექსპლოატაციის შედეგად ისევე კატასტროფული გახდა, როგორც გლეხობისა.

ყველაზე აუტანელი თვითნებობისა და ექსპლოატაციის ობიექტს წარმოადგენდა სამხრეთ (ე. წ. ირანის) აზერბაიჯანის მოსახლეობა. ეს ვრცელი და ეკონომიურად დიდმნიშვნელოვანი პროვინცია, რომელიც ძირითადად დასახლებული იყო აზერბაიჯანელი მოსახლეო-

¹ Г. В. Шптов, დასახ. ნაშრ., გვ. 19.

ბით, ნამდვილ კოლონიას წარმოადგენდა. საუკეთესო მიწების უღრ-
დესი ნაწილი აქ ხელში ჰქონდათ ჩაგდებული შაჰის გვარეულობის
წარმომადგენლებს და ირანელ მემამულეებს, რომლებიც სულის
ამოთქმის საშუალებას არ აძლევდნენ მშრომელ მოსახლეობას.
უცხოურმა კაპიტალმა აქ შედარებით ყველაზე ადრე დაიწყო თავი-
სი „მოღვაწეობა“, რასაც მოჰყვა ხელოსნობისა და შინამრეწველო-
ბის გაჩანაგება და მშრომელთა გაძარცვა. ამას ზედ დაერთო ის ასი-
მილათორული პოლიტიკა, რასაც ირანელი ხელისუფლები ატარებ-
დნენ ამ არაირანული მოსახლეობის გათქვეფის მიზნით.

ხალხის მახეობის მო-
ძრაობა. ბურჟუაზი-
ულ-ნაციონალური
მოძრაობის ჩახახვა.

ამ ვითარებამ ხელსაყრელი პირობები შექმნა
ირანში მასობრივი უკმაყოფილებებისათვის. იგი
მოედო მოსახლეობის დიდ უმრავლესობას. მხო-
ლოდ მჩაგვრელთა ვიწრო წრე იყო დაინტერესე-
ბული ჩაგვრის არსებული სისტემისა და შესაბა-
მისი პოლიტიკური ზედნაშენის შენარჩუნებით. ასეთები იყვნენ:
ფეოდალური ზედაფენა ყაჯართა დინასტიის მრავალრიცხოვანი წარ-
მომადგენლებით სათავეში, შიიტური სამღვდელოების მაღალი წრე-
ების ნაწილი, კომპრადორული ფუნქციის შემსრულებელი მსხვილი
ვაჭრები, თვით იმპერიალისტი კოლონიზატორები.

ქვეყნის ძირითად მწარმოებელ ძალას ყველასაგან გაძარცულ
და დამონებულ, ფიზიკურ გადაშენების ზღურბლამდე მისულ ირა-
ნის გლეხობას თავისი არაადამიანური პირობები უკარნახებდა ხმა
აღმადლებია არსებული ურთიერთობის წინააღმდეგ და მისი შეცე-
ლა მოეთხოვა. მაგრამ სრული უმეცრება, რელიგიური ფანატიზმი,
ხანგრძლივი ტირანიით გამოწვეული დეპრესია და დაქსაქსულობა
საშუალებას არ აძლევდა მას აქტიური მოქმედების გზას დადგომა-
და. იგი პასიურ ფორმებში გამოხატავდა თავის უკმაყოფილებას ან-
და სტიქიურ გამოსვლებში. ანთხევდა თავის ბოლმას. კაპიტალისტუ-
რი წარმოების განუვითარებლობის გამო ირანში ჯერ კიდევ არ იყო
სამრეწველო პროლეტარიატი ამ სიტყვის ჭეშმარიტი გაგებით. მაგ-
რამ უკვე ჩასახული იყო ეროვნული მუშათა კლასი, რომლის ძირი-
თად კადრებს შეადგენდნენ საკონცესიო წამოწყებების, მანუფაქ-
ტურების, ტრანსპორტის მუშები, მზიდავები, გარე სამუშაოზე ნამ-
ყოფი და უკან დაბრუნებული მშრომელები. მუშათა კანონმდებლო-
ბის არარსებობა, სრული პოლიტიკური უუფლებობა, მათხოვრული
ხელფასი, დიდი სამუშაო დღე, უმუშევრობა, უცხოელ და ადგილობ-
რივ მეწარმეთა თვითნებობა, აუტანელი კომუნალური პირობები, მე-
ვახშეთა და მოხელეთა გამომძალავებლობა რევოლუციურ ძალად აქ-
ცევდა მას და განაწყობდა არსებული წყობილების წინააღმდეგ აქ-

ტიური ბრძოლისაკენ. მაგრამ იგი ჯერ სავსებით სუსტი იყო, არ გა-
აზნდა თავისი ორგანიზაცია და იდეოლოგიითაც ბევრით არ განსხვავ-
დებოდა გლეხებისა და ხელოსნებისაგან. იგივე უნდა ითქვას ხელოს-
ნებისა და ქალაქის სხვა ღარიბობის შესახებ. მათი ხვედრიც მათ-
ხოვრობა, შიმშილი და სრული უფუფლეობა იყო. ასეთ პირობებში
ისინიც არ შეიძლებოდა არ ყოფილიყვნენ „მშფოთვარე ელემენტე-
ბი“ და არ ებრძოლათ ფეოდალური ჩაგვრის, უცხოური კაბალისა და
ხელისუფლების დესპოტიის წინააღმდეგ. არც ქალაქის წვრილი ბურ-
ჟუაზია, ვაჭართა უმეტესობა და ახლად ფეხადგმული ეროვნული
ბურჟუაზია იყვნენ კმაყოფილი თავიანთი მდგომარეობით. ფეოდა-
ლური ხროვის ბატონობა, უცხოელ მოძალადეთა პარპაში, ხელისუფ-
ლების თვითნებობა და პიროვნებისა და საკუთრების უსაფრთხოების
გარანტიის უქონლობა ხელფეხს უბოჭავდა მათ. ისინი საკუთარი გა-
მოცდილებით გრძნობდნენ ქვეყნის ნახევარკოლონიური მდგომარე-
ობის მთელ სიმძიმეს, მისი პოლიტიკური რეჟიმის სრულ ანაქრო-
ნიზმს. ამიტომ ეს ფენებიც ოპოზიციურად იყვნენ განწყობილი ხე-
ლისუფლებისადმი და მხარს უჭერდნენ სათანადო ცვლილებების გა-
ტარებას.

დასასრულ, სამღვდელოებასა და მემამულეების ნაწილსაც ჰქონ-
და საბუთი უკმაყოფილო ყოფილიყო. მაღალ სამღვდელოებას ხე-
ლისუფლებამ შეუკვეცა სასამართლო და ზოგიერთი სხვა უფლებე-
ბი. ამან, და ყოფაცხოვრების დარგში ზოგიერთი სიახლის შემოღე-
ბამ, გამოიწვია სასულიერო თავკაცობის ოპოზიციური განწყობილე-
ბა. რაც შეეხება დაბალ სამღვდელოებას, რომელიც თავისი მრევლის
მსგავსად შურის თვალთ შეისცქეროდა სასახლის, ხან-ფეოდალებისა
და მაღალი სამღვდელოების ფუფუნებას, ყველა პირობა ჰქონდა სე-
რიოზული უკმაყოფილებისათვის. მისი მატერიალური კეთილდღეო-
ბა არასახარბიელო იყო, ხალხთან სიახლოვის გამო იგი კარგად ხედა-
ვდა მის მძიმე ხვედრს და ეს გაგლენას ახდენდა მის განწყობილება-
ზე. ახალი მემამულეებიც, რომლებიც კერძომემამულური მიწათმფ-
ლობელობის ზრდამ მნიშვნელოვან ძალად აქცია, იგრეთვე ილაშქ-
რებენ არსებული რეაქციული წესებისა და თვითნებობის წინააღმ-
დეგ, მხარს უჭერენ სათანადო რეფორმებს.

ირანში არსებული წესებით გამორწვეული მასობრივი უკმაყოფი-
ლება რელიგიურად აისახა ახლად ჩასახული ეროვნული ბურჟუა-
ზიისა და დასავლეთის პროგრესულ იდეებზე აღზრდილი ეროვნუ-
ლი ინტელიგენციის შეხედულებებში. XIX საუკუნის 80-იანი წლე-
ვისათვის ირანში გაჩნდა მცირერიცხოვანი ინტელიგენცია, რომე-
ლიც თავისი გენეოლოგიით და საქმიანობით დაკავშირებული იყო

ლიბერალურ მემამულეებთან და სავაჭრო-სავაზშო წრეებთან. მაგრამ მათ რუსეთში, ინგლისში, საფრანგეთში, გერმანიაში, აშ შტატებში, თურქეთში, ინდოეთში ჰქონდათ მიღებული განათლება. და დასავლეთის პროგრესულ-დემოკრატიული აზროვნების გავლენას განიცდიდნენ. მათთან ერთად მრავლად იყვნენ საზღვარგარეთ გაქცეული შაჰის დესპოტიის მოწინააღმდეგე (ინდოეთი, თურქეთი, ეგვიპტე...) იმიგრანტები, რომლებიც არაღლეალური გზით ახერხებდნენ კავშირის დამყარებას ირანის სათანადო წრეებთან. სწორედ მათ რიგებში მოიკიდა ფეხი ბურჟუაზიულ-ნაციონალურმა და სარეფორმო იდეებმა.

ბურჟუაზიული ნაციონალიზმის წარმომადგენლები ირანსა და ემიგრაციაში ძალზე შორს იყვნენ მასებისაგან და მასობრივ სოციალურ ბაზას მოკლებულ ვიწრო დაჯგუფებას წარმოდგენდნენ. იაი-ნი სიტყვიერად და პრესის მეშვეობით აკრიტიკებდნენ ირანში არსებულ ურთიერთობას, ამხელდნენ იქ გაბატონებულ თვითნებობას და ქადაგებდნენ ზედაპირულ რეფორმებს, შაჰის თვითმპყრობელური ხელისუფლების შეზღუდვას, საკუთრებისა და პიროვნების ხელშეუხებლობას.

ბურჟუაზიული ნაციონალიზმის ყველაზე კოლორიტული წარმომადგენელი ირანში იყო ერთ-ერთი პირველი ირანელი განმანათლებელი, მწერალი, პუბლიცისტი და დიპლომატი მ ა ლ კ ო ლ მ-ხ ა ნ ი (წარმოშობით სომეხი), რომელსაც დასავლეთ ევროპაში ჰქონდა მიღებული უმაღლესი განათლება. საკონსტიტუციო-სარეფორმო აზრების ქადაგებისათვის ნასერ-ედ-დინ შაჰმა იგი თავიდან მოიშორა და ირანის ელჩად დანიშნა ლონდონში. მან აქაც განაგრძო თავისი აზრების ქადაგება, რისთვისაც 1890 წელს გამოეთხოვა ელჩის პოსტსაც. თანამდებობიდან განთავისუფლების შემდეგ მალკოლმ ხანი საცხოვრებლად ლონდონში დარჩა; აქ მან დააარსა სპარსულ ენაზე გაზეთი „კანუნი“ („კანონი“), რომლის ირგვლივ დაირაზმა საზღვარგარეთ მყოფი ყველა მოწინავე ირანელი ინტელოგენტი და იმიგრანტი (სულ გამოვიდა 41 ნომერი). გაზეთი მკაცრად აკრიტიკებდა შაჰის დესპოტურ ხელისუფლებას, იმპერიალისტთა ძალადობას და ირანში არსებულ სხვა უმსგავსოებას და მოითხოვდა კონსტიტუციის შემოღებას და რეფორმებს. შაჰის ხელისუფლება დაუნდობლად ებრძოდა ბურჟუაზიულ ლიბერალიზმის. წარმომადგენლებს და შეუბრალებლად სდევნიდა რეფორმებისა და კონსტიტუციის მომხრეებს.

ბურჟუაზიულ-ნაციონალურ იდეებთან ერთად ამ დროს ირანში (ისე როგორც მუსლიმანური აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში) ფეხი

მოიკიდა პანისლამურმა იდეებმაც. ეს იდეები უფრო ხელსაყრელ ნიადაგს პოულობს სამღვდელოებისა და წვრილი ბურჟუაზიის რიგებში. პანისლამიზმის ერთ-ერთი იდეოლოგი და მისი მქადაგებელი ირანში იყო სეიდ ჯემალ-ედ-დინ ალ-ავღანი, რომელიც 1886—1890 წლებში ცხოვრობდა ირანში¹. მართალია სეიდ-ჯემალ-ედ-დინი და მისი მიმდევრები მოუწოდებდნენ უცხოელ კოლონიზატორთა მიერ ქვეყნის დამონების წინააღმდეგ, მაგრამ ამ მოწოდებას ისინი ახვევდნენ რელიგიურ სამოსელში, მოქმედებდნენ რა ფეოდალურ-მონარქისტული ნაციონალიზმის პოზიციებიდან. ისინი მოითხოვდნენ მთელი მუსლიმანური აღმოსავლეთის გაერთიანებას ერთიან ისლამურ იმპერიად, რომლის დროშა უნდა ყოფილიყო ისლამის რელიგია, უმაღლესი ხელისუფალი კი (ან ირანის შაჰი ანდა თურქეთის სულთანი) ხალიფი. პანისლამისტებს ამით სურდათ შეექმნათ მუსლიმანი ხალხების ერთიანი ფრონტი „ქრისტიანული და სავლეთის“ წინააღმდეგ. ვ. ი. ლენინი პანისლამიზმს სამართლიანად აფასებდა ისეთ მიმდინარეობად, რომელიც ცდილობს „... ევროპისა და ამერიკის იმპერიალიზმის წინააღმდეგ მიმართული განმათავისუფლებელი მოძრაობა შეაერთონ ხანების, მემამულეების, მოლეებისა და სხვ. პოზიციის განმტკიცებასთან“².

ირანის მოსახლეობის ფართო ფენების უკმაყოფილება, რასაც ღრმა ფესვები ჰქონდა, 90-იან წლებში სტიქიურ აღშფოთებასა და მასიურ გამოსვლებშიაც გამოვლინდა. ამ გამოსვლებიდან ყველაზე მნიშვნელოვანი იყო ე. წ. „თამბაქოს ჯანყი“; მისი საბაბი გახდა 1890 წელს შაჰის ხელისუფლების მიერ „ტალბოტის“ ინგლისური კომპანიისათვის მონოპოლიური უფლების მინიჭება თამბაქოსა და თამბაქოს პროდუქციის შესყიდვაზე, გაყიდვასა და ექსპორტზე. ამ კაბალურმა კონცესიამ მკვეთრად შელახა თამბაქოს მწარმოებელი გლეხების, ვაჭრებისა და ხელოსნების ინტერესები.

შაჰის ხელისუფლების ამ მორიგმა გამცემლურმა ანტიხალხურმა ნაბიჯმა მშრომელთა მოთმინების ფიალა აავსო. 1891 წლის ბოლოსათვის თეირანის, ისპაანის, შირაზისა და სხვა ქალაქების მოსახლეობა ქუჩებში გამოვიდა და მრისხანე დემონსტრაციები გამართა; დემონსტრანტები მოითხოვდნენ საკონცესიო ხელშეკრულების გაუქმებას და მკაცრად გამოხდნენ შაჰის მოქმედებას. უმაღლესმა სამღვდელოებამ მხარი დაუჭირა მოსახლეობას და მორწმუნეებს აუკრ-

¹ 1890 წელს ნასერ-ედ-დინ შაჰმა იგი ირანიდან განდევნა. ამის შემდეგ სივდილაშდე (1897) იგი თურქეთში, აბდულჰამიდ II-ის კარზე ცხოვრობდა.

² ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 31, გვ. 169—170.

ძალა თამბაქოს მოწევა კონცეპიის გაუქმებამდე. მოძრაობამ მებრძოლი ხაპიათი მიიღო. მართალია, ამ პირველ მძლავრ ანტიიმპერიალისტურ გამოსვლას სტიქიური და არაორგანიზებული ხასიათი ჰქონდა, მაგრამ მან მაინც აიძულა შაჰის ხელისუფლება წასულიყო დათმობაზე და მოეხდინა თამბაქოს კონცეპიის ანუღირება.

სეიდ ჯემალ-უდ-დინის მიმდევრები, მას შემდეგ რაც შაჰის ხელისუფლებამ ირანიდან გააძევა მათი სულიერი მოძღვარი და ხელმძღვანელი, პანისლამიზმის მრავალი წარმომადგენელი კი ციხეებში გამოკეტა. არალეგალურ საქმიანობაზე გადავიდნენ. მათ თეირანსა და სხვა ადგილებში შექმნეს ფარული ორგანიზაციები და ისე განაგრძეს მუშაობა. ზოგიერთმა მათგანმა „პირდაპირ მოქმედებაზე“ აიღო გეზი და ინდივიდუალური ტერორის გზას დაადგა. იმ სასტიკი რეპრესიების პასუხად, რასაც მიმართავდა შაჰის ხელისუფლება, პანისლამისტთა ფარულმა ორგანიზაციამ 1896 წლის 1 მაისს განახორციელა ნასერ-ედ-დინ შაჰის მკვლელობა. მკვლელობა მოხდა თეირანთან ახლო მდებარე შაჰ-აბდოლ-აზიმის სამლოცველოში, სადაც შაჰი ამაღლის თანხლებით იყო ჩასული სალოცავად. მკვლელმა მირზა მოჰამედ რეზა ქერმენმა რამდენიმე გასროლით სასიკვდილოდ დაჭრა შაჰი, რომელიც რამდენიმე საათის შემდეგ გარდაიცვალა. ცნობამ შაჰის მოკვლის შესახებ სერიოზული პანიკა გამოიწვია თეირანში. ხელისუფლებამ ყოველგვარი მოულოდნელობის თავიდან ასაცილებლად საგანგებო ღონისძიებები განახორციელა. კერძოდ, მან მოაწყო კაზაკთა ბრიგადის ნაწილების პატრულირება ქალაქის მოედნებსა და ქუჩებში. მოკლე ხნით ფაქტიური ძალაუფლება გადავიდა ამ ბრიგადის მეთაურის, რუსი პოლკოვნიკის კოსოგოვსკის ხელში¹.

შაჰის მოკვლას, ცხადია, არავითარი ცვლილებები არ მოჰყოლია ირანის ცხოვრებაში. მკვლელი და პანისლამისტთა ფარული ორგანიზაციის ბევრი წევრი შეიპყრეს და სიკვდილით დასაჯეს. მოკლული შაჰის ნაცვლად რუსეთის დახმარებით ტახტზე ავიდა მისი შვილი, უნებისყოფო, ფუქსავატი და -გარყვნილი მოზაფარ-ედ-დინი, რომელმაც განაგრძო წინამორბედი მმართველობის რეაქციული და ანტინაციონალური პოლიტიკა.

¹ კოსოგოვსკი თავის დღიურებში საინტერესო ცნობებს გვაწვდის როგორც აღნიშნული მკვლელობის, ისე მომდევნო ამბების შესახებ (იხ. Из персидского дневника полковника В. А. Косоговского, М., 1960 г...).

რუსეთის 1905 წლის
რევოლუციის გავლენა
და რევოლუციის
დასაწყისი.

XX საუკუნის დასაწყისისათვის ირანში, ისე როგორც აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში, სადაც მოსახლეობა სასტიკად იტანჯებოდა ფეოდალური ჩაგვრის, იმპერიალისტ მოძალადეთა პარპაშისა და რეაქციონერ მმართველთა თვითნებობისაგან, მომწიფდა ნიადაგი რევოლუციისათვის. ირანმაც გამოიღვიძა და გადავიდა „სინათლეზე, მოძრაობაზე, ბრძოლაზე“. მძაფრმა კონფლიქტმა განვითარების პროცესში მყოფ საწარმოო ძალებსა და დრომოკმულ წარმოებით ურთიერთობათა შორის შექმნა ის ვითარება, რომელსაც ლენინი რევოლუციურ სიტუაციას უწოდებდა¹. გაბატონებულ კლასებს აღარ შეეძლოთ უცვლელი სახით თავიანთი ბატონობის შენარჩუნება „ზედაფენების“ რიგებში ფეხმოკიდებული კრიზისის გამო. ჩაგრული კლასების გაჭირვებამ და უბედურებამ იმ დონეს მიაღწია, რომ ისინი აშკარად გამოვიდნენ „მორჩილებიდან“ და მნიშვნელოვნად გააქტიურდნენ.

ისტორიის განვითარების ობიექტური კანონების ძალით ირანში ფეხი მოიკიდა ახალმა ეკონომიურმა მოთხოვნებმა; გაიზარდა სასაქონლო-საბაზრო ურთიერთობა, ჩაისახა საფაბრიკო-საქარბნო მრეწველობა და წარმოების კაპიტალისტური წესი. წარმოიშვა ეროვნული ბურჟუაზია და მისი ანტიპოდი — ეროვნული მუშათა კლასი. მაგრამ ირანის შემდგომ განვითარებას ამ გზაზე მძლავრ დაბრკოლებას უქმნიდა ფეოდალურ-შუასაუკუნეობრივი ურთიერთობის ღრმა გადმონაშთები, რეაქციული პოლიტიკური ზედნაშენი შაჰის დესპოტური ხელისუფლების სახით და ყოვლისმომცველი იმპერიალისტური კაბალა. იგი ხელს უშლიდა საწარმოო ძალების წინსვლას და აფერხებდა ირანის მოსახლეობის ბურჟუაზიულ ერებად ფორმირებას.

ეს სამი ბოროტი მტერი მძიმე ლოდვივით აწვა ირანს და სულის მოთქმის საშუალებას არ აძლევდა მის მოსახლეობას. იგი ვამპირივით წოვდა მას სისხლს და ბარბაროსულად ანადგურებდა ქვეყნის ბუნებრივ რესურსებს. ირანელი ხალხის ამ ბოროტი მტრების განადგურების — იმპერიალისტური და ფეოდალური ჩაგვრის მოსპობის, ყაჯართა რეაქციული თვითმპყრობელური მონარქიის დამხობის გარეშე შეუძლებელი იყო ირანის ბოროტლადებული საწარმოო ძალების შემდგომი განვითარება, მისი ეკონომიკისა და კულტურის

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 21, გვ. 248.

ქეშმარიტი აღორძინება, ამ სახელმწიფოს მთლიანობისა და დამოუკიდებლობის შენარჩუნება¹.

ირანის ანტაგონისტური საზოგადოების დიდი უმრავლესობა, „ზედაფენების“ გამოკლებით, საჭიროდ მიიჩნევდა ცვლილებებს ცხოვრების ყველა დარგში. ირანში არა მარტო მომწიფდა ასეთი ცვლილებების საჭიროების აზრი, არამედ შეიქმნა ის საზოგადოებრივი ძალებიც, რომლებმაც დღის წესრიგში დააყენეს ფეოდალიზმისა და იმპერიალისტ კოლონიზატორთა წინააღმდეგ ბრძოლა. ამ ძალებში, უფრო ზუსტად რომ ვთქვათ, ერთიან დემოკრატიულ ფრონტში შედიოდნენ. გლეხები, მუშათა კლასი, ხელოსნები, ახლად ჩასახული, შედარებით სუსტი ეროვნული ბურჟუაზია და ასევე მცირერიცხოვანი პროგრესული ინტელიგენცია. მაგრამ დემოკრატიული ფრონტი სუსტად იყო ორგანიზებული. იგი მოკლებული იყო მასობრივ ბაზას, არ გააჩნდა თავისი ბეჭდვითი ორგანოები და არც ტილაკის ან სუნ იატ-სენის მსგავსი მოწინავე ხელმძღვანელები ჰყავდა. ამ ფრონტში გაერთიანებული საზოგადოებრივი ჯგუფები მეტ-ნაკლებად იყვნენ მომზადებული რევოლუციისათვის და მეტ-ნაკლებ რევოლუციურ ენერგიას იჩენდნენ.

ამგვარად XX საუკუნის დასაწყისისათვის რევოლუციის პირობები ირანში უკვე მომწიფებული იყო. საჭირო იყო გარეგანი ძალა, რომელიც ბიძგს მისცემდა შემზადებულ რევოლუციას და მის შესაძლებლობას სინამდვილედ აქცევდა. ეს როლი რუსეთის 1905 წლის რევოლუციამ შეასრულა.

„მსოფლიო კაპიტალიზმმა და რუსეთის 1905 წლის მოძრაობამ,—წერდა ლენინი,—საბოლოოდ გამოადვიძეს აზია. ასეული მილიონობით დაბეჩალებულმა, შუასაუკუნეობრივი ჩამორჩენილობით გაველურებულმა მოსახლეობამ გამოიღვიძა ახალი ცხოვრებისათვის და ადამიანის საანბანო უფლებათათვის, დემოკრატიისათვის საბრძოლველად“².

შეიძლება გარკვევით ითქვას, რომ აღმოსავლეთის არცერთ ქვეყანაზე არ მოუხდენია რუსეთის ამბებს, კერძოდ 1905 წლის რევოლუციას ისეთი სწრაფი, უშუალო და ღრმა გავლენა, როგორც ირანზე. ირანი უშუალოდ ესაზღვრებოდა მეფის რუსეთს; ამ ორ ქვეყანას შორის კარგა ხანია დამყარებული იყო მჭიდრო ეკონომიური და კულტურული კავშირ-ურთიერთობა. ირანი მეფის რუსეთის უუფლებო ნახევარკოლონია იყო.

¹ Г у б е р А. А., Х е й ф е й А. Е., დასახ. ნაშრ., გვ. 374.

² ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 19, გვ. 80.

ცარიზმი არა მარტო რუსეთის იმპერიის მშრომელთა დაუძინებელი მტერი იყო, არამედ ირანის მშრომელებისაც. ცარიზმი იყო, ინგლისის იმპერიალიზმთან ერთად რომ სულის ამოთქმის საშუალებას არ აძლევდა მას. ცარიზმის შერყევა საკუთარ სახლში, მისი საფუძვლების ძირის გამოთხრა ირანელ მშრომელთა საბრძოლო მოწოდება უნდა ყოფილიყო. დასასრულ რუსეთის რევოლუციური მოძრაობის გავლენა ირანში გავრცელდა იმ მრავალრიცხოვან ირანელ მშრომელთა მეშვეობით, რომლებიც გარე საშოვარზე იყვნენ წასულნი და მუშაობდნენ ამიერკავკასიისა და იმიერკასპიის მხარეში. აქ ისინი უშუალო კავშირს ამყარებდნენ რუს რევოლუციონერებთან და დიდ რევოლუციურ აღრზდას ღებულობდნენ. ჯერ კიდევ 1904 წელს ბაქოში შეიქმნა „გუმიის“ („ენერგია“) რევოლუციური ორგანიზაცია, რომელიც მუსულმან-სპარსელ და აზერბაიჯანელ მუშებს აერთიანებდა. იგი მოქმედებდა ბოლშევიკთა ბაქოს კომიტეტის ხელმძღვანელობით და დიდ მუშაობას ეწეოდა აღნიშნულ მშრომელთა რევოლუციური აღზრდის საქმეში. უკან დაბრუნებისას ამ მშრომელებს თან ჩამოჰქონდათ ირანში რევოლუციური ბრძოლის იდეები და რუსეთის მშრომელთა საბრძოლო გამოცდილება. რუსეთის რევოლუციამ გამოაღვიძა ირანის ქალაქებისა და პერიფერიების მოსახლეობა, გამოიყვანა ისინი პოლიტიკური ბრძოლის ასპარეზზე, ჰაყუთარი ძალებისადმი რწმენა ჩაუსახა მათ და აღანთო შინაგანი მჩაგვრელებისა და უცხოელ მოძალადეთა წინააღმდეგ საბრძოლველად.

რუსეთში აზვირთებული რევოლუციური მოძრაობის, კერძოდ. პეტერბურგ-მოსკოვის მშრომელთა რევოლუციური ბრძოლის უშუალო შთაბეჭდილების ქვეშ უკვე 1905 წლის ბოლოსათვის დაიწყო ირანის მშრომელთა მასობრივი რევოლუციური გამოსვლები. მისი საბაზი გახდა ხელისუფლებისა და პოლიციის შორიგი თვითნებობა თეირანში, ქერმანსა და სხვა ქალაქებში. მოძალადე, რეაქციონერი პრემიერის აინ-ედ-დოულეს განკარგულებით პოლიციამ უხეშად შებღალა რელიგიურ დაწესებულებათა და უმაღლესი სამღვდლო პირებისათვის ადათით მიკუთვნებული თავშესაფარის უფლება. მისივე განკარგულებით საჯარო ფიზიკური შეურაცხყოფა მი-აყენეს რამდენიმე ვაჭარს, რომლებიც, თითქოს, ეურჩებოდნენ ხელისუფლებას. შაჰის ხელისუფლების ამ მორიგმა ძალმომრეობამ და პროვოკაციამ დიდად აღაშფოთა თეირანისა და სხვა ცენტრების მოსახლეობა. თეირანში საპროტესტო მოძრაობამ სტიქიური გამოსვლებისა და დემონსტრაციების ხასიათი მიიღო. ქუჩებსა და მოედნებზე გამოვიდნენ მუშები, ხელოსნები, ვაჭრები, ქალაქის ღარიბობა

და დაბალი სამღვდელოება. დიკეტა სავაქროები, ბაზარი, სახელოსნოები და სამლოცველო დაწესებულებები. საპროტესტო დემონსტრაციის მონაწილეები მოითხოვდნენ პრემიერის გადაყენებას, თვითნებობის აქტების უშუალო შემსრულებელთა დასჯას და ასეთი აქტების აკრძალვას მომავალში.

ხელისუფლება შეეცადა ძალა ეხმარა და გაერეკა დემონსტრანტები. მაგრამ ამან კიდევ უფრო გაამწვავა მდგომარეობა. ამის პასუხად უმაღლესმა სამღვდელოებამ, რომელიც საკუთარი ავტორიტეტის ამაღლების მიზნით სათავეში ჩაუდგა სტიქიურად აზვირთებულ მოძრაობას, მოაწყო ბესტი¹ კამპანია. 14 დეკემბერს რამდენიმე ასეულმა სასულიერო პირმა მიატოვა თავისი საქმე და ბესტი მოაწყო გარეუბნის აბდულ-აზიმის მეჩეთის ტერიტორიაზე. ვაჭრებმა და ხელოსნებმა აგრეთვე დახურეს ბაზრები და სავაქროები და პასიურ ურჩობას მიმართეს. როგორც ბესტის მონაწილეებმა, ისე მათმა მხარდამჭერმა პროვინციის მოსახლეობამ კიდევ უფრო დაუინებით მოითხოვეს საძულველი პრემიერის გადაყენება, „სამართლიანობის სახლის“ ე. ი. მეჯლისის მოწვევა, თეირანისა და ქერმანის გუბერნატორების მოხსნა და ა. შ.

სახალხო საპროტესტო მოძრაობამ დააშინა შაჰის ხელისუფლება და იძულებული გახდა წასულიყო ზოგიერთ დათმობაზე, კერძოდ მან მოხსნა თეირანისა და ქერმანის გუბერნატორები და გამოაქვეყნა ბრძანებულება მეჯლისის მოწვევის შესახებ. მაგრამ შაჰის ხელისუფლება სრულებითაც არ ფიქრობდა სისრულეში მოეყვანა თავისი დანაპირები. იგი მხოლოდ მანევრი იყო, რომელიც მოძრაობის ჩაშლას ისახავდა მიზნად. ამიტომ, როგორც კი ბესტის კამპანია შეწყდა, მოზაფერ-ედ-დინმა რეპრესიებს მიმართა მასობრივი მოძრაობის მონაწილეთა მიმართ. პოლიციამ და ჯარის ნაწილებმა იარაღიც კი გამოიყენეს უიარაღო დემონსტრანტების წინააღმდეგ.

ამ ძალადობათა პასუხად 1906 წლის ივლისში ახალი ძალით გაჩაღდა მასობრივი მოძრაობა—მიტინგები, დემონსტრაციები და ბესტის კამპანია. თეირანის უმაღლესმა სამღვდელოებამ პროტესტის ნიშნად დატოვა თეირანი და გაემართა ყუმბისაკენ, სადაც მოსახლეობის სხვა ფენებთან ერთად მოაწყო ბესტი. მათ კვალს მიყვნენ ვაჭრები, ხელოსნები, ქალაქის ლარიზობა და დაბალი სამღვდელოება, რომლებმაც მიატოვეს თავიანთი სამუშაო და ინგლისის საკონსულოს საგარეუბნო ბაღში მოაწყვეს ბესტი (12 ათასი კაცის შემადგენლო-

¹ ბესტი ნიშნავს პასიურ ურჩობას, ხელშეუხებელ თავშესაფარ ადგილებში თავის შეფარებას, „ჩაჯდომას“.

ბით). ბესტის კამპანია გაიშალა თავრიზში, ქარმენში, შირაზში, ის-
პაანში და ქვეყნის სხვა ცენტრებში. მრისხანე საპროტესტო მოძრაო-
ბამ ჯარის ნაწილებზედაც კი მოახდინა გავლენა და ოპოზიციურად
განწყობა იგი. თითქმის მთელ ირანს მოედო მიტინგების, დემონსტ-
რაციების, პოლიტიკური დებატების ტალღა. მასობრივმა მოძრაობამ
ჩაკლა ნორმალური ცხოვრება და მოახდინა ხელისუფლების სრუ-
ლი პარალიზება. კონსტიტუციის შემოღება და მეჯლისის მოწვევა —
ასეთი იყო ძირითადი მოთხოვნები, რაც მოძრაობის მონაწილე მასე-
ბის ხელმძღვანელობამ წაუყენეს შაჰის ხელისუფლებას.

კონსტიტუცია და მოზაფერ-ედ-დინ შაჰი სერიოზულად შეაშფოთა
საპროტესტო მოძრაობის დიდმა გაქანებამ
და საჭიროდ ჩათვალა დათმობაზე წასვლა. 1906

წლის 29 ივლისს მან გადააყენა რეაქციონერი პრემიერი აზ-ედ დო-
ულე და იგი უფრო ლიბერალურად განწყობილი თავკაცით შეცვა-
ლა. 5 აგვისტოს კი მან ხელი მოაწერა ბრძანებულებას კონსტიტუ-
ციის შემოღებისა და მეჯლისის მოწვევის შესახებ. ამის შედეგად
მასობრივი მოძრაობა შეწყდა, მოსახლეობა, თავის საქმიანობას და-
უბრუნდა, ცხოვრება თეირანსა და სხვა ადგილებში ისევ ნორმალურ
კალაპოტში ჩადგა. რეაქტიულმა წრეებმა განიზრახეს დაერწმუნე-
ბინათ შაჰი, ისევ უკან წაეღო დანაპირები და ხელი აეღო მეჯლისის
მოწვევის განზრახვაზე. მაგრამ რეაქციამ ვერ შეძლო თავისი ჩანა-
ფიქრის რეალიზაცია. იგი ჩაშალა მოსახლეობის ახალმა მძლავრმა
საპროტესტო გამოსვლამ. განსაკუთრებით ფართო ხასიათი მიიღო
მან თავრიზში, სადაც ამ დროს უკვე არსებობდა პირველი სოციალ-
დემოკრატიული ჯგუფი („გუმეთი“). 9 სექტემბერს მოზაფერ-ედ-
დინმა ხელი მოაწერა დებულებას მეჯლისის არჩევნების შესახებ.
იგი ითვალისწინებდა ორსაფეხურიან არჩევნებს და მაღალ საარ-
ჩევნო ცენზს, რაც მუშებს, გლეხებს, ხელოსნებისა და წვრილი
ვაჭრების უმრავლესობას ართმევდა არჩევნებში მონაწილეობის
უფლებას. საარჩევნო უფლებას მოკლებული იყვნენ აგრეთვე ქა-
ლებიც. არჩევნები ხდებოდა კურიალური სისტემით და წესდებოდა
6 საარჩევნო კურია (1. პრინცები, დინასტიის წევრები; 2. სამღვ-
დელოება; 3. ფეოდალ-მემამულეები; 4. ვაჭრები; 5. „მიწათმოქმე-
დნი“, 6. ხელოსნები). ამგვარად არჩევნებში მონაწილეობის უფლე-
ბას ლებულობდა მოსახლეობის მხოლოდ უმნიშვნელო უმცირესობა.

მეჯლისის არჩევნები დაიწყო 1906 წლის სექტემბრის ბოლოს და
დამთავრდა ოქტომბრის დასაწყისში. 7 ოქტომბერს თეირანში საზე-
იმო ვითრებაში გაიხსნა ირანის პირველი მეჯლისის სხდომები. რო-
გორც მოსალოდნელი იყო, მეჯლისში არჩეული იყვნენ და მის სხდო-

ქებში მონაწილეობას იღებდნენ პრინციები, მსხვილი ხანები, სასახლის არისტოკრატიის წარმომადგენლები, მემამულეები, სამღვდლოება და მსხვილი ვაჭრები. დეპუტატთა შორის იყო ორიოდ ხელოსანი და მოხელე, მაგრამ არ ყოფილა არც ერთი მუშა და გლეხი. მეჯლისის მოწვევა, მიუხედავად მისი შემარჯვენე შემადგენლობისა, მაინც დიდმნიშვნელოვანი მოვლენა იყო. იგი იყო საკონსტიტუციო მოძრაობის პირველი სერიოზული წარმატება, ირანის საკონსტიტუციო რელსებზე გადასვლის დასაწყისი.

მეჯლისის მუშაობის დაწყებისთანავე მის რიგებში წარმოიშვა მემარჯვენე და მემარცხენე დაჯგუფება. ხელოსნები, ქალაქის ბურჟუაზია და მოხელეები გაერთიანდნენ მემარცხენე ფრთად, დანარჩენები კი — მემარჯვენედ. მეჯლისის საქმიანობის ცენტრში დაყენებულ იქნა „ძირითადი კანონის“ — კონსტიტუციის შემუშავება. 30 დეკემბერს მეჯლისის მიერ შემუშავებულ „ძირითად კანონს“ ხელი მოაწერეს მომავლადემა შაჰმა და მისმა მემკვიდრემ მუჰამედ ალიმ. ახალი შაჰი მუჰამედ ალი, რომელიც 1907 წლის იანვარში გამეფდა, რეაქციულ ძალებზე დაყრდნობით შეეცადა ხელი შეეშალა „ძირითადი კანონის“ ძალაში შესვლისათვის, მაგრამ რეაქციის ეს განზრახვაც ჩაშალა რევოლუციის შემდგომმა აზვირთებამ, რაც მოყვა რევოლუციის პირველ წარმატებას. ძირითადი კანონი, რომელიც წარმოადგენდა კონსტიტუციის პირველ ნაწილს. ზღუდავდა შაჰის ხელისუფლებას და აწესებდა კონსტიტუციურ მონარქიას. მეჯლისი ხელში გადადიოდა ყველა სახის კანონების მიღება, ბიუჯეტის დამტკიცება და მისი შესრულების კონტროლი. ამიერიდან კონცესიების გაცემა, უცხოური სესხების აღება, ხელშეკრულებების დადება უცხო სახელმწიფოებთან მხოლოდ მეჯლისის სანქციით შეიძლებოდა. მეჯლისის ქვემო პალატასთან ერთად გათვალისწინებული იყო ზემო პალატის—სენატის მოწვევა (მაგრამ სინამდვილეში სენატი მოწვეული არ ყოფილა). კონსტიტუცია აწესებდა ხელისუფლების დაყოფას საკანონმდებლო, აღმასრულებელ და სასამართლო დარგებად და თითოეულს ზუსტად განუსაზღვრავდა თავის ფუნქციებს. იგი აცხადებდა პიროვნების, საკუთრების, ბინისა და კერძო კორესპონდენციების ხელშეუხებლობას. კონსტიტუციამ ისლამი გამოაცხადა სახელმწიფო რელიგიად, თანაც მეჯლისის კანონ-პროექტები დაუმორჩილა 5 მაღალი სასულიერო პირისაგან შემდგარი კომისიის კონტროლსა და ზედამხედველობას სათანადო ვეტოს უფლებით.

მეჯლისის მოწვევით და სახელმწიფოს ძირითადი კანონის მიღებით დამთავრდა ირანის რევოლუციის პირველი ეტაპი. ამ ეტაპზე

ქარბობდა ბრძოლის მშვიდობიანი მეთოდები (ბესტი, დემონსტრაციები, გაფიცვები), ბრძოლის ძირითად მიზანს კი წარმოადგენდა: თვითმპყრობელობის შეზღუდვა და კონსტიტუციის მიღება. რევოლუციური მოძრაობის ხელმძღვანელობა მთლიანად და სავსებით ლიბერალური ჯგუფების—სამღვდელოების, ლიბერალური მემამულეებისა და მსხვილი მეწარმე-ვაჭრების ხელში იყო. ქალაქისა და სოფლის მშრომელები — გლეხები, მუშათა კლასი, ხელოსნები, თუმცა აქტიურ მონაწილეობას იღებდნენ რევოლუციურ მოძრაობაში, მაგრამ ჯერ კიდევ არ გამოსულან დამოუკიდებლად და არც დამოუკიდებელი მოთხოვნები წამოუყენებიათ. ლიბერალური და დემოკრატიული დაჯგუფება მკაფიოდ არ იყო გამოჩენილი ერთმანეთისაგან.

ენჯენების აღმოცენება. მუშათა და გლეხთა მოძრაობის გაშლა.

რევოლუციის პირველმა წარმატებებმა, კონსტიტუციის მიღებამ და მეჭლისის ღონისძიებებმა მძლავრი ბიძგი მისცა მშრომელთა აქტივობას და გააძლიერა მათი საბრძოლო ენთუზიზმი. მოსახლეობის დემოკრატიული წრეები — მუშები,

გლეხები, დაბალი მოსამსახურეები, ქალაქის წვრილბურჟუაზიული წრეები თანდათანობით ებმებიან მასობრივ რევოლუციურ მოძრაობაში. ისინი თავისუფლებიან ლიბერალური წრეების გავლენისაგან და გაბედულად აყენებენ თავიანთ დამოუკიდებელ მოთხოვნებს. მაშინ როცა ლიბერალური მემამულეები, მაღალი სამღვდელოება, მსხვილი სავაჭრო ბურჟუაზია და რეაქციული მოხელეები გეზს იღებენ რევოლუციის დამუხრუჭებაზე და მოპირდაპირე ბანაკში გადადიან, მშრომელთა ფართო ფენები. პირიქით, აძლიერებენ ბრძოლას რევოლუციის შემდგომი გაღრმავებისათვის. მასობრივ რევოლუციურ მოძრაობაში მშრომელთა აქტიური ჩაბმა აღინიშნა ბრძოლის აქტიური ფორმების წინ წამოწევი; მასობრივი ხასიათი მიიღო მუშათა და სახელმწიფო მოსამსახურეთა გაფიცვებმა თეირანში, ქერმანში, ენზელში, ისპაანსა და სხვა ქალაქებში; გაიფიცნენ ფოსტატელეგრაფის მოსამსახურეები, მბეჭდავები, მქსოველები, კონცესიების მუშები. სამინისტროთა და პროვინციულ დაწესებულებათა მუშაკები. აქა-იქ მშრომელები შეეცადნენ ჩამოეყალიბებიათ თავიანთი კლასობრივი პაროდესიული კავშირები. ეკონომიური მოთხოვნების გვერდით ქალაქის მშრომელები აყენებენ პოლიტიკურ მოთხოვნებსაც. ერთ შემთხვევაში ისინი ილაშქრებენ შაჰის ხელისუფლებისა და ხან-ფეოდალთა თვითნებობის წინააღმდეგ, მეორე შემთხვევაში კი მათი რისხვა მიმართულია უცხოელი მოძალადეების წინააღმდეგ. ანტიიმპერიალისტური გამოსვლებიდან აღსანიშნავია უცხოური სა:

ქონლის ბოიკოტი ისპაანში, შირაზსა და ბუშირში და დ'არსის ნავთობის კომპანიის მუშათა მღელვარება ხუზისტანში.

გაზირდა გლეხთა სტიქიური გამოსვლებიც. იგი პირველად დაიწყო სამხრეთ ირანსა და ჩრდილოეთ ირანის პროვინციებში, საიდანაც ცენტრალურ და სამხრეთ პროვინციებსაც მოედო. გლეხები უარს აცხადებდნენ გადასახადის გადახდაზე, შრომით ბეგარაზე, ფეოდალურ ვალდებულებათა შესრულებაზე და სასტიკად უსწორდებოდნენ გადასახადის ამკრეფთ. რიგ შემთხვევებში მათი რისხვა უფრო შორს მიდიოდა. ისინი არბევდნენ ხან-ფეოდალთა კარმიდამოს, იტაცებდნენ მათ პირუტყვსა და მარცვლეულს, სპობდნენ ფეოდალურ დოკუმენტებს და ფიზიკურად უსწორდებოდნენ ყველაზე საძულველ მემამულეებს. ასეთ ანტიფეოდალურ მღელვარებასა და ამბოხებებს ადგილი ჰქონდა მაქუს სახანოში, თალიშში, გილანში, სეისტანში, ისპაანში...

რადიკალურ-დემოკრატიული წრეების აქტივობის კონკრეტული გამოხატულება იყო დემოკრატიული პრესის ფართოდ გავრცელება; სულ რევოლუციის წლებში ირანში გამოდიოდა 350-მდე ჟურნალი და გაზეთი, აქედან თეირანში — 150, თავრიზში — 50, რეშთში — 25, ისპაანში — 10 და ა. შ.¹

ირანის ზოგიერთ რაიონში, კერძოდ ირანის აზერბაიჯანსა და კასპიის ზღვის სანაპირო ზონაში დემოკრატიულმა წრეებმა შექმნეს თავიანთი არალეგალური პოლიტიკური ორგანიზაციები — „მუჯახიდთა საზოგადოებები“ („სამართლიანი საქმისათვის მებრძოლი“). ამ ორგანიზაციებში გაერთიანებული იყვნენ ვაჭრები, ხელოსნები, წვრილი მიწათმფლობელები, აგრეთვე მუშები, გლეხები და ქალაქის ღარიბობა. თავიანთი პროგრამით ისინი ახლო იყვნენ სოციალ-დემოკრატებთან და ყველაზე თანმიმდევარ რევოლუციურ-დემოკრატიულ ორგანიზაციებს წარმოადგენდნენ. მუჯახიდთა პროგრამა შეიცავდა ისეთ პუნქტებს, როგორიცაა: საყოველთაო, თანასწორო, ფარული და პირდაპირი საარჩევნო უფლების შემოღება, სიტყვის, ზეჰდვის, შეკრებისა და გაფიცვების თავისუფლება, შაჰის მამულების კონფისკაცია, მემამულეთა მიწების გამოსყიდვა და მათი გლეხებისათვის გადაცემა, 8-საათიანი სამუშაო დღისა და საყოველთაო უფასო სწავლების შემოღება... აღნიშნულ ორგანიზაციებში ჭარბობდნენ წვრილბურჟუაზიული ელემენტები. ამან თავისი უარყოფითი დადი დაასვა მათ საქმიანობას და შეთქმულებითი ტაქტიკა და ინდივიდუალური ტერორი გააბატონა მათ რიგებში.

¹ Новая история стран Азии и Африки. М., 1959; гл. 491.

მუქახიდეების ორგანიზაციების აქტიური მონაწილეობით თავრიზში, რეშთში, თეირანსა და სხვა ქალაქებში 1906 წლის დასასრულიდან შეიქმნა რევოლუციური გვარდია — ფიდაების ნებაყოფლობითი შეიარაღებული რაზმები. ფიდაების რაზმებმა, რომელთა რიგებშიაც კავკასიელი რევოლუციონერებიც კი იყვნენ გაერთიანებული, როგორც რევოლუციის მთავარმა შეიარაღებულმა ძალებმა, ბრწყინვალე ფურცლები ჩაწერეს ირანის რევოლუციის მართვაში.

მოსახლეობის ფართო ფენების საზოგადოებრივ-პოლიტიკური აქტივობის ერთ-ერთი ნიშანდობლივი გამოხატულება იყო ლეგალური, უმეტესად მოსახლეობის მიერ არჩეული რევოლუციურ-დემოკრატიული ორგანიზაციების ენჯუმენები¹ შექმნა. თავდაპირველად ენჯუმენები შეიქმნა როგორც მეჩლისის არჩევნების თვალყურის მადევნებელი ორგანიზაციები², მაგრამ შემდეგში ისინი მშრომელთა გაერთიანებისა და მათი საბრძოლო-რევოლუციური აღზრდის დიდმნიშვნელოვან ორგანიზაციებად იქცნენ. ამას ხელი შეუწყო მოსახლეობის ფართო ფენების აქტიურმა მხარდაჭერამ. 1906 წლის კონსტიტუციამ კონსტანტაცია უყო ენჯუმენების არსებობას და აღიარა მისი არსებობის აუცილებლობა.

პირველი ენჯუმენები აღმოცენდნენ: თავრიზში (1906წ. ბოლოს), ისპაანში (1907 წელს), მეშჰედში, თეირანში, ჰამადანში, შირაზში, ქერმანში, არდებილში, ბენდერ-ბუშირში, ბენდერ-აბასში, რეშთსა და ირანის სხვა ქალაქებში. 1907 წლის დასასრულისათვის არ ყოფილა ირანის არცერთი ქალაქი და დაბა, სადაც არ აღმოცენებულიყვნენ ენჯუმენები. განსაკუთრებით სასახელო როლი ითამაშეს და ბრწყინვალე ფურცლები ჩაწერეს ირანის რევოლუციური მოძრაობის ისტორიაში თავრიზის, გილანის-რეშთის და ისპაანის ენჯუმენებმა.

ენჯუმენები ორი ტიპისა იყო: 1. საქალაქო და საოლქო; ენჯუმენები, რომლებიც მუშაობას აწარმოებდნენ ქალაქებისა და ოლქების მასშტაბით, პოლიტიკურ ფუნქციებს ფლობდნენ და რიგ ადგილას ადგილობრივი თვითმმართველობის, დემოკრატიული ხელისუფლების ფუნქციებს ახორციელებდნენ; 2. პოლიტიკური კლუბების, სათვისტომოთა და კულტ-საგანმანათლებლო ტიპის გაერთიანებები, რომელთა რიცხვი მეტად დიდი იყო. მართო თეირანში 140-მდე სხვადასხვა ენჯუმენი იყო აღმოცენებული. ამ ტიპის ენჯუმენებში

¹ სიტყვა-სიტყვით ნიშნავს გაერთიანებას.

² М. Иванов, დასახ. ნაშრ., გვ. 211.

პროფესიების და რელიგიურ-თემური ნიშნების მიხედვით გაერთიანებული იყვნენ მოსახლეობის მრავალრიცხოვანი ფენები.

ირანის აზერბაიჯანში (თაერიზში) და რამდენადმე გილანში (რეშთი) ენჯუმენები დემოკრატიული მასების რევოლუციური შეკავშირების, რევოლუციური ხელისუფლების ორგანოებად იქცნენ. ისინი სათავეში ედგნენ ქალაქისა და სოფლის მშრომელი მასების რევოლუციურ ბრძოლას. აქ ისინი „ორხელისუფლებიანობასაც“ კი ქმნიან და სასამართლო-ადმინისტრაციულ ფუნქციებსაც ეუფლებიან.

ენჯუმენებისა და მოსახლეობის ფართო წრეების აქტიური მხარდაჭერით, მათი ზემოქმედებით პირველი მოწვევის მეჯლისი იძულებული იყო გაეტარებია ზოგიერთი პროგრესული ღონისძიება. მან მნიშვნელოვნად შეამცირა შაჰის ოჯახისა და მისი გვარეულობის შემოსავლის წყაროები, შეკვეცა გავლენიან თავკაცთა პენსიები და მაღალ მოხელეთა ხელფასი, მიიღო კანონი მექრთამეობის წინააღმდეგ, ლიკვიდაცია უყო თიულს, განამტკიცა კერძო საკუთრება მიწაზე და შეადგინა ბიუჯეტი. ფინანსების მოწესრიგების დარგში მის მიერ გატარებული ღონისძიებები უფრო ეფექტური იქნებოდა, რომ იგი არ წაწყდომოდა ინგლისისა და მეფის რუსეთის მთავრობათა გააფთრებულ წინააღმდეგობას. მეჯლისის ღონისძიებები შეეხო აგრეთვე საგადასახადო და ადმინისტრაციულ საქმეს, შინა ვაჭრობას და ა. შ. მართალია ეს ღონისძიებები გამოირჩეოდა ზომიერებით (იგი არ შეხებია სოციალურ ურთიერთობას, კერძოდ, აგრარულ და მუშათა საკითხებს), მაგრამ, მიუხედავად ამისა, არ შეიძლება უარვყოთ მათი დადებითი მნიშვნელობა.

მასების აქტივობის ზრდით დაშინებული რეაქცია შეეცადა გზა გადაედგოდა რევოლუციის შემდგომი ზრდისათვის. მოახდინა ძალების მობილიზაცია, გააძლიერა ძირგამომთხრელი საქმიანობა და მოახერხა მაღალი სამღვდელოების, მსხვილი ვაჭრებისა და ლიბერალური მემამულეების გადაბირება.

ირანის რეაქციულ-ფეოდალური და კონტრრევოლუციური ძალების კონსოლიდაციაში განსაკუთრებული როლი შეასრულა ახალმა შაჰმა მუჰამედ ალიმ. მას ამ საქმეში ფინანსურ და სხვა სახის დახმარებას უწევდნენ რუსი და ინგლისელი იმპერიალისტები. რევოლუციური ძალების გათიშვით, მათ რიგებში არეულობისა და დაბნეულობის გამოწვევის მიზნით კონტრრევოლუციური ბანაკი ყოველგვარ პროვოკაციაზე მიდიოდა. იგი, მიმართავდა მუქარას, მოსყიდვას, რელიგიური ფანატიზმის გავლევებას, სხვადასხვა სოციალური ჯგუფების ურთიერთისადმი დაპირისპირებას, „ლოკალურ“ ამბოხებებს

და სხვ. შაჰმა საზღვარგარეთიდან გამოიწვია და პირველი მინისტრის პოსტზე დანიშნა ისეთი რეაქციონერი თავკაცი, როგორიც იყო ამინ-ეს-სულთანე. მან ორგანიზაცია უყო მსხვილ ფეოდალთა და ხანების რამდენიმე რეაქციულ აჯანყებას ყუმში, მაქუში, თერანში, შირაზსა და სხვა ადგილებში. მაგრამ დემოკრატიული ძალების მედგარმა წინააღმდეგობამ ბოლო მოუღო ასეთ გამოსვლებს.

ამინ-ეს-სულთანეს რჩევით მუჰამედ-ალიმ უარი თქვა დაემტკიცებია „ძირითადი კანონის დამატებები“, რომელიც 1907 წ. მაისში შემოუშვა მეჯლისის მიერ გამოყოფილმა საკონსტიტუციო კომისიამ. ეს „დამატებები“ შაჰს უტოვებდა ფართო უფლებებს (არმიის სარდლობას, ომის გამოცხადებისა და ზავის დადების, მინისტრების დანიშვნა-მოხსნისა და სხვ.). იგი იურიდიულად ადასტურებდა მალაღლი სამღვდელოების დიდ როლს ქვეყნის ცხოვრებაში, მაგრამ ეს „დამატებები“, ამასთან ერთად, ითვალისწინებდა პოლიტიკურ თავისუფლებას, კანონის წინაშე ყველას თანასწორობას, პრესის, შეკრებების, სიტყვის თავისუფლებას, საერთო სასამართლოს შექმნას, ხელისუფლების დაყოფას საკანონმდებლო, აღმასრულებელ და სასამართლო დარგებად, მეჯლისის კონტროლს საგარეო პოლიტიკაზე და სხვ.

მაგრამ კონტრრევოლუციურმა ხროვამ ვერც ეს მორიგი განზრახვა განახორციელა. რევოლუციური ენჯუმენების მრავალრიცხოვანმა მომხრეებმა მოკდაპიდების (სოციალ-დემოკრატიული ორგანიზაციის სახესხვაობა) წევრებმა, ათასობით ფიდაებმა გაფიცვებით, იარაღზე ხელის წავლებით, ამინ-ეს-სულთანეს და მრავალი სხვა რეაქციონერის ტერორის გზით თავიდან მოცილებით აიძულეს რეაქცია უკან დაეხია. შაჰმა დაამტკიცა „დამატებები“ და კონსტიტუციის ერთგულებაზე ფიცი დადო (ცხადია, სიტხიზლის მოღუწეების მიზნით).

ძირითადი კანონის დამატების მიღების შემდეგ ლიბერალური წრეები, რომლებიც შესრულებულად თვლიან რევოლუციის წინაშე მდგარ ამოცანებს, თანდათანობით ჩამოშორდნენ რევოლუციონერთა ბანაკს და რეაქციის ბლოკს დაუკავშირდნენ.

ირანის რევოლუცია და იმპერიალიზტური სახელმწიფოები. ინგლის-რუსეთის შეთანხმება.

იმპერიალისტური ბანაკი, პირველყოვლისა, მეფის რუსეთი და ინგლისი გაბოროტებით შეხედნენ ირანის რევოლუციას. ამ სახელმწიფოებმა, რომელთა გაბატონებული კლასები ირანის მშრომელთა ბოროტ მტრებს წარმოადგენდნენ, რევოლუციის დაწყებისთანავე მის წინააღმდეგ აიღეს გეზი. მათ სურდათ ძველი ფეოდალური ურთიერთობის შენარ-

ჩუენბა ირანში და არა მისი განახლება, რადგანაც იგი შეასუსტებდა მათ პოზიციებს, ხელს შეუშლიდა მათ ამ ქვეყნის ძველებურად ძარცვა-დამონებაში. ამიტომ იყო, რომ რუსეთისა და ინგლისის მთავრობებმა მჭიდრო კონტაქტი დაამყარეს რევოლუციის მტრებთან—ფეოდალურ-რეაქციულ ჯგუფებთან და მათთან ერთად პრაქტიკული ნაბიჯები გადადგეს რევოლუციის ასალაგმავად. განსაკუთრებით გაძლიერდა ეს კონტაქტი მუჰამედ ალი შაჰის გამეფების შემდეგ. მეფის რუსეთი თავისი მრავალრიცხოვანი აგენტების მეშვეობით რჩევა-დარიგებას აძლევს რეაქციის ამ მედროშეს და აქეზებს მას აქტიური მოქმედებისაკენ. ასევე იქცევა ინგლისის მთავრობა, რომელიც თვალთმაქცურად კონსტიტუციის მომხრეებთან თამაშსაც არ გაუბრუნდა. რევოლუციის გაღრმავებასთან ერთად უფრო აქტიური ხდება მათი ჩარევა ირანის საშინაო საქმეებში. ინგლისი სამხრეთ და სამხრეთ-აღმოსავლეთ ირანში, რუსეთი კი ჩრდილოეთ ნაწილში ფარულ ინტერვენციებზე იღებენ გეზს.

თუმცა ინგლისი და მეფის რუსეთი სასტიკ კონკურენტებს წარმოადგენდნენ. მაგრამ ირანის რევოლუციის ამბებმა მაინც დაახლოვა ისინი ერთმანეთთან და მიიყვანა ერთობლივი ღონისძიებების გამომუშავების საჭიროებამდე. ამ დაახლოების კონკრეტულ გამოხატულებას წარმოადგენდა ინგლის-რუსეთის 1907 წლის 31 აგვისტოა შეთანხმება. მართალია, ამ შეთანხმებას ხელი შეუწყო რუსეთის საერთაშორისო პოზიციის შესუსტებამ, რაც მოყვა იაპონიასთან მის დამარცხებას და ინგლის-გერმანიისა და გერმანია-რუსეთის იმპერიალისტურ წინააღმდეგობათა მკვეთრმა გამწვავებამ, მაგრამ ძირითადი მიზეზი, რომელმაც დააკავშირა რუსეთი და ინგლისი, იყო აზიის ხალხთა გამოღვიძება და იქ ანტიიმპერიალისტური მოძრაობის გაშლა. ირანის რევოლუცია, როგორც აზიაში აზვითრებული ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ერთ-ერთი დიდი ტალღა, უშუალოდ იყო მიმართული იმპერიალისტ-კოლონიზატორთა ბატონობის წინააღმდეგ. ამიტომ იყო, რომ ინგლისმა და რუსეთმა საერთო ენა გამოიყენეს და ერთიანი ფრონტი შექმნეს ირანის რევოლუციის წინააღმდეგ მისი ჩახშობის მიზნით.

1907 წლის 31 აგვისტოს პეტერბურგში ხელი მოაწერეს ინგლის-რუსეთის შეთანხმებას, რომელიც შეეხებოდა გავლენის სფეროების განაწილებას ირანში, ავღანეთსა და ტიბეტში. აღნიშნული ყაჩაღური გარიგებით ამ ონავრებმა აბუჩად აიგდეს ირანის ხალხის სასიცოცხლო ინტერესები, გავლენის სფეროებად გაინაწილეს მისი სამშობლო. გარიგების ძალით ირანის საგრძნობი, ეკონომიურად უფრო მნიშვნელოვანი ნაწილი კასრეშირინ-ისპაან-იეზდ-ზულფაარის

ბაზის ჩრდილოეთით მდებარე ნაწილი რუსეთის გავლენის სფეროდ ცხადდებოდა, ირანის მეორე ნაწილი კი—ბენდერ-აბას-ქერმან-ბირჯან-გაზიკის სამხრეთ-აღმოსავლეთით მდებარე რაიონები ინგლისის ხელში გადადიოდა და მისი მონოპოლიური გავლენის სფეროდ ცხადდებოდა. აღნიშნული ტერიტორია უშუალოდ ესაზღვრებოდა ინდოეთს და ამდენად მას ინგლისელებისათვის დიდი სამხედრო-სტრატეგიული მნიშვნელობა ჰქონდა. ხელმომწერი სახელმწიფოები „საზემო“ ვალდებულებას იღებდნენ არ ჩაეოღნენ „სხვისი“ გავლენის სფეროში და ეცნოთ იქ მეორე ხელმომწერი მხარის სრულყოფილი სავაჭრო-ეკონომიური და პოლიტიკური საქმიანობის უფლება. რუსეთისა და ინგლისის გავლენის სფეროებს შორის რჩებოდა „სარეზერვო“, ნეიტრალური ზონა, სადაც ხელმომწერ სახელმწიფოებს თავი უნდა შეეკავებიათ განსაკუთრებული უფლებებისაგან და „ღია კარებისა“ და თავისუფალი კონკურენციის პრინციპის შესაბამისად ემოქმედათ.

მარტო ირანის „მეგობრულ“ განაწილებაში არ გამოვლენილა რუსეთ-ინგლისის დაახლოება. ისინი ფარულად შეთანხმდნენ იმ ღონისძიებათა საკითხშიაც, რომელიც უნდა მოემარჯვათ ირანის აღმავალი გზით მიმავალი რევოლუციის ჩასახშობად. უპირატესი როლი ირანის რევოლუციის წინააღმდეგ ბრძოლაში ინგლისის მთავრობამ სიამოვნებით დაუთმო მეფის რუსეთს. რევოლუციის ძირითადი კერები (თავრიზი, თეირანი, რეში, ენზელი...) რუსეთის გავლენის სფეროში მდებარეობდა. სამხედრო ინტერვენციაც რევოლუციის ამ ბაზების ჩასახშობად რუსეთის ძალებით უნდა მომხდარიყო. ინგლისის „ლიბერალურ“ მთავრობას, რომელმაც ყოველგვარი დახმარება აღუთქვა ცარიზმს ირანის რევოლუციის წინააღმდეგ ბრძოლაში, ამავე დროს სურდა ჩრდილს ამოფარებოდა და ჩაურევლობის ნიღბით შემოსილიყო.

ინგლისისა და მეფის რუსეთის უხეშმა ჩარევამ ირანის საშინაო საქმეებში და ამ ქვეყნის გავლენის სფეროებად განაწილებამ ირანის მოსახლეობის უდიდესი აღშფოთება გამოიწვია. თეირანში და ირანის სხვა ცენტრებში სტიქიურად იფეთქა ანტიინგლისურმა და ანტირუსულმა გამოსვლებმა. მასობრივ დემონსტრაციებთან ერთად შშრომელებმა რუსული და ინგლისური საქონლის ბოიკოტსაც მიმართეს. მასობრივი ანტიიმპერიალისტური გამოსვლების ზეგავლენით ირანის მთავრობამ უარი განაცხადა ეცნო ინგლის-რუსეთის შეთანხმებას, ხოლო მეკლისმა მიიღო საპროტესტო რეზოლუცია ირანის გავლენის სფეროებად განაწილების წინააღმდეგ.

1908 წლის თეირა-
ნის კონტრავოლუ-
ციური გადატრია-
ლება.

ინგლის-რუსეთის შეთანხმებამ და რუსეთის
პირველი რევოლუციის ჩახშობამ განამტკიცა
ირანის რეაქციის ძალები. ნიკოლოზ II თავისი
აგენტების მეშვეობით ურჩია რეაქციის მედრო-
შეს მუჰამედ ალი შაჰს ენერგიულად ემოქმედა

და კონტრავოლუციური გადატრიალება მოეხდინა. 1907 წლის
დეკემბერში შაჰმა, თავი მოუყარა რა თეირანში ერთგული ჯარის ნა-
წილებს და ქურთთა ბანდებს, ულტიმატუმით მიმართა მეჯლისს,
რომლითაც მოითხოვა ენჯუმენების ალაგმვა. მაგრამ კონტრავო-
ლუციური გადატრიალების მოხდენის განზრახვა, ამჟერად, განუ-
ხორციელებელი დარჩა. ირანის მოსახლეობა ენერგიულად დაირაზმა
მოპოვებული კონსტიტუციური უფლებების დასაცავად. ენჯუმენებ-
მა ფეოდალთა რაზმებისა და თეირანის მშრომელი მოსახლეობის
ერთსულოვანი მხარდაჭერით სასწრაფო ზომები მიიღო განზრახუ-
ლი გადატრიალების ჩასაშლელად და მით აიძულა რევოლუციის
მტრები უკან დაეხიათ.

მაგრამ რეაქციისა და კონტრავოლუციის ბანაკმა მხოლოდ დრო-
ებით დაიხია უკან. მას ხელი არ აუღია თავის განზრახვაზე და ახა-
ლი ენერგიით განაგრძო მზადება ახალი გადატრიალები-
სათვის. მემამულურ-ბურჟუაზიული მეჯლისის ზომიერება და
ლიბერალური წრეების თანდათანობით ჩამოშორება რევოლუ-
ციისაგან აგულიანებდა შაჰის მომხრეთა ძალებს ამ მიმართუ-
ლებით. რევოლუციის ძალების წინააღმდეგ საბრძოლველად რე-
აქციამ მთელ რიგ ადგილებში თავისი ორგანიზაციებიც კი შექმ-
ნა. ასეთი იყო, მაგალითად, „ისლამის“ რეაქციული ენჯუმენი თავ-
რიზში, რომელმაც რამდენიმე შეიარაღებული შეტაკება მოახდინა
რევოლუციონერებთან ქალაქსა და მის შემოგარენში. მსგავსი რეაქ-
ციული ენჯუმენები შეიქმნა თვით თეირანში, შირაზში, არდებილსა
და სხვა ადგილებში. რეაქციამ თავის იარაღად გამოიყენა ქურთი ხან-
ფეოდალები, რომელთა შეიარაღებულმა ბანდებმა გააჩნირეს თავ-
დასხმები თავრიზსა და რევოლუციის სხვა ბაზებზე. მაღალი სამღვ-
დელობა უფრო ენერგიულად იყენებს თავის „ღვთიურ იარაღს“
და მორწმუნეებს მოუწოდებს რევოლუციის წინააღმდეგ....

მაგრამ ენჯუმენებსა და სხვა რევოლუციურ-დემოკრატიულ ორ-
განიზაციებსაც არ ეძინათ. ისინიც ენერგიულად იბრძოდნენ მასების
დასარჩაზმავად და რევოლუციის გასადრმავებლად. დღითიდღე იზრ-
დება ენჯუმენების გავლენა, უფრო მრავალფეროვანი ხდება მათი
საქმიანობის სფერო და ფართოვდება რევოლუციაში მონაწილე მა-
სების აქტივობა. მუშების, გლეხების, ხელოსნების, ქალაქის ღარი-

ბობისა და წვრილი ბურჟუაზიის ახალ-ახალი ფენები ებმებიან შაჰის თვითმპყრობელობის, ფეოდალური რეაქციისა და იმპერიალიზმის წინააღმდეგ ბრძოლაში. უფრო მრავალფეროვანი ხდება ბრძოლის ფორმები, რასაც იყენებენ მშრომელები ადამიანური უფლებების მოპოვებისათვის. ირანის აზერბაიჯანი იქცა რევოლუციური ბრძოლის მთავარ ბაზად. მაგრამ გლეხთა ანტიფეოდალური გამოსვლები, მუშათა გაფიცვები, ხელოსანთა მღელვარებები გასცდა აზერბაიჯანის ფარგლებს და ირანის სხვა ადგილებსაც მოედო. ჰორასანი, გილანი, მაზანდერანი, ასტარადი, ქერმანი ერთმანეთს ტოლს არ უტლებენ ამ საქმეში. ენჯუმენებმა თვით თეირანშიაც კი მოიპოვეს დიდი უფლებები და ჩაერივნენ მმართველობის სფეროში. მათ ფაქტიური კონტროლი დააწესეს შაჰის ხელისუფლებაზე და შაჰს მოთხოვეს რეაქციულად განწყობილი მინისტრებისა და სხვა დიდმოხელეების გადაყენება. ენჯუმენებმა ხელთ იგდეს ყოვლიანობიერი ძალაუფლება, — წერდა რუსეთის ელჩი ჰარტივი თავის მთავრობას, — უკანასკნელ დროს ისინი აშკარად ჩაერივნენ მთავრობის საქმიანობაში და თავიანთი აგენტების მეშვეობით კონტროლი დააწესეს მთავრობის ყველა უწყებაზე.

რევოლუციური მოძრაობის შემდგომმა ზრდამ და ენჯუმენების როლის გაძლიერებამ კიდევ უფრო დააშინა როგორც შინაგანი რეაქცია, ისე იმპერიალიზმი და მიიყვანა იგი კონტრრევოლუციური გადატრიალების მზადების დაჩქარების აუცილებლობამდე.

1908 წლის 23 ივნისს ირანის შაჰმა მეფის რუსეთის აქტიური ზელშეწყობით ირანულ კაზაკთა ბრიგადის მეთაურის, რუსი პოლკოვნიკის ლ ი ა ხ ვ ი ს მონაწილეობით თეირანში მოახდინა კონტრრევოლუციური გადატრიალება¹. კაზაკთა ბრიგადის არტილერიამ, სატანტო ქალაქის სამხედრო გუბერნატორად დანიშნული პოლკოვნიკის, ლიანოვის ბრძანებით, ბარბაროსულად დაბომბა მეჯლისისა და მასთან ახლომდებარე სეფაჰალარის მეჩეთი, რომელიც ფიდაებმა და მეჯლისის სხვა დამცველებს ეკავათ და სანახევროდ დაანგრია იგი. ამის შემდეგ კაზაკთა ბრიგადისა და თეირანში წინასწარ შემოყვანილი არმიის სხვა საიმედო ნაწილებმა იერიში მიიტანეს ამ შენობებზე მეჯლისის დამცველებთან და რამდენიმე საათის სისხლიანი ბრძოლის შემდეგ დაიკავეს ისინი.

ამ აქტს მოჰყვა თეირანის ენჯუმენების დარბევა, მეჯლისის გა-

¹ შაჰი და სასახლის მთელი რეაქციული ხროვა წინასწარ ქურდულად გაიჭაბა შაჰის ქალაქგარეთ სასახლეში (ბაგე-შაჰი), რომელიც კონტრრევოლუციური გადატრიალების შტაბად იქცა.

რეკა. მეჯლისის მემარცხენე დეპუტატების შეპყრობა და დემოკრატიული პრესის განადგურება. გამხეცებულმა კონტრრევოლუციამ შეუბრალებლად იძია შური მეჯლისის მემარცხენე დეპუტატებზე, ენჯუმენების ხელმძღვანელებზე. რევოლუციურ-დემოკრატიული პრესის მუშაეებსა და ტყვედ ჩაგდებულ ფიდაეებზე; მათი ნაწილი გაუმართლებლად დახოცეს. ნაწილი სამხედრო-საველე სასამართლოს განაჩენით სიკვდილით დასაჯეს, ნაწილიც ციხეებში ჩაყარეს. თეირანის ფაქტიური ბატონ-პატრონი გახდა ლიანოვის კაზაკთა ბრიგადა. რომელიც მისი მეთაურის ბრძანებით განაგრძობდა თეირანის მშრომელთა აწიოკებას და ათასგვარ სისაძაგლეს ჩადიოდა.

თავის ცნობილ სტატიაში—„ფიცხი მასალა მსოფლიო პოლიტიკაში“, ლენინმა ხაზგასმით აღნიშნა რუსეთის ცარიზმისა და მისი მოკავშირის, ინგლისის იმპერიალიზმის ხელმძღვანელი როლი თეირანის კონტრრევოლუციის მოხდენაში და სამარცხვინო ბოძზე გააკრა ისინი. „იპაონელთა მიერ სამარცხვინოდ დამარცხებული რუსეთის მეფის ჯარები,—წერს ლენინი,—შურს იძიებენ კონტრრევოლუციის სამსახურში გულმოდგინების გამოჩენით. რუსეთში ხალხის მასობრივი დახვრეტის, დამსჯელი ექსპედიციების, ცემა-ტყეპისა და ძარცვის საგმირო საქმეებს მოსდევს იმავე კაზაკების საგმირო საქმეების ჩადენა სპარსეთის რევოლუციის ჩასახშობად.. შავრაზმელი მემამულეებისა და გაფიცვებითა თუ სამოქალაქო ომით დამფრთხალ კაპიტალისტების სათავეში მდგომი ნიკოლოზ რომანოვი რომ სპარსელი რევოლუციონერების წინააღმდეგ მძვინვარებს. ეს გასაგებია; საერთაშორისო ჯალათების როლი პირველად როდი ხვდება წილად ქრისტესმოყვარე რუს მხედრებს. ხოლო ინგლისი რომ ფარისევლურად ხელს იბანს და აშკარად მეგობრულ ნეიტრალიტეტს იცავს რეაქციონერებისა და აბსოლუტიზმის მომხრეების მიმართ,—ეს რამდენადმე სხვა მოვლენაა“¹. „მძიმეა ასეთ პირობებში სპარსელ რევოლუციონერთა მდგომარეობა, დასძენს ლენინი,—მათ ბრძოლა უხდებათ შინაგანი კონტრრევოლუციისა და ქვეყნის ურთიერთშორის გამყოფ ინგლისისა და რუსეთის წინააღმდეგ“².

ხალხის მასების
ბრძოლა ირანის
აზერბაიჯანში.

თეირანის კონტრრევოლუციური გადატრიალება მისი სერიოზული შედეგების მიუხედავად, როდი ნიშნავდა რევოლუციის დამარცხებას. მან. პირიქით, კიდევ უფრო გამოაფხიზლა ირანის მშრომელები და ბიძგი მისცა რევოლუციის შემდგომ გაძლიერებას.

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 15, გვ. 209—210.

² იქვე.

შასების რევოლუციურმა ბრძოლამ ამიერიდან ირანის აზერბაიჯანისა და გილანის პროვინციისაკენ გადაინაცვლა. ამ ბრძოლის მთავარი ცენტრი გახდა ქალაქი თავრიზი. ირანის რეაქციულმა ძალებმა იქ შექმნეს კონტრრევოლუციური ენჯუმენი და თეირანიდან გაგზავნილი ჯარის ნაწილები და ქურთთა რეაქციული ბანდები მიუსიეს (რაჰიმ ხანის) ამ ქალაქს, მათი მეშვეობით შეეცადნენ გაენადგურებიათ იქაური ენჯუმენი. მაგრამ ეს ცდა სასტიკი მარცხით დამთავრდა. ქალაქის მშრომელები და წვრილი ბურჟუაზია ფეხზე დიდგა.

თავრიზის დემოკრტიულ მასასთან ერთად ქალაქის ენჯუმენისა და რევოლუციის მონაპოვრის — კონსტიტუციის დასაცავად აღსდგა შემოგარენი სოფლების გლეხობა თავრიზის მოსახლეობას რეაქციისა და კონტრრევოლუციის გაერთიანებული ძალების წინააღმდეგ ბრძოლაში გამოუჩნდათ ნიჭიერი ხელმძღვანელები სატარ ხანისა და ბაგირ ხანის სახით. როგორც სატარი, ისე ბაგირი მშრომელთა რიგებიდან იყვნენ გამოსული. პირველი მათგანი გლეხი იყო წარმოშობით, მეორე — ქვისმთელი. რევოლუციის დასაწყისიდანვე ისინი მისი აქტიური მონაწილენი და მებრძოლები გახდნენ. ამათგან სატარი იყო თავრიზის ენჯუმენის წევრი და ამ ქალაქის ფიდაების რაზმების ორგანიზატორი. რევოლუციის საქმისადმი ერთგულების გამო მათ მალე დიდი ავტორიტეტი მოიპოვეს და მშრომელთა საყვარელი ბელადები გახდნენ. შემთხვევითი არ იყო, რომ ხალხმა სატარ ხანს „ხალხის ბელადის“ („სარდარე-მილი“), ბაგირს კი — ხალხის სარდლის („სალარე-მილი“) სახელები შეარქვეს¹.

ოთხი თვის გააფთრებული ბრძოლების შემდეგ, რომლის მსვლელობაში თავრიზის მრავალი ქუჩა და კვარტალი ხელიდან ხელში გატარდა, სატარი და ბაგირი ხანები დაიპყრეს ქალაქის ცენტრსა და მთავარი რეაქციული ძალების ბრძოლის ველებს. სატარი და ბაგირი ხანები დაიპყრეს ქალაქის ცენტრსა და მთავარი რეაქციული ძალების ბრძოლის ველებს. სატარი და ბაგირი ხანები დაიპყრეს ქალაქის ცენტრსა და მთავარი რეაქციული ძალების ბრძოლის ველებს.



სატარ ხანი

¹ სატარ ხანს საზღვარგარეთ „აზერბაიჯანელი პუგაჩოვი და სპარსელი გარიბალდი“ კი უწოდეს.

დადიოდა, თავრიზის მშრომელებმა ფიდაების რაზმების მეშვეობით, სატარისა და ბაგირის ხელმძღვანელობით 1908 წლის ოქტომბერში სავსებით გაწმინდეს ქალაქი შაჰის ჯარებისა და რეაქციონერთა ბანდებისაგან. აჯანყებულ თავრიზელებს და მთელი ირანის აზერბაიჯანის მშრომელებს უდიდესი დახმარება აღმოუჩინეს კავკასიელმა რევოლუციონერებმა. ამიერკავკასიის ბოლშევიკურმა ორგანიზაციებმა (ბაქო, თბილისი, განჯის) მათ გაუგზავნეს დიდძალი სააგიტაციო ლიტერატურა, ფული, იარაღი და ასობით მოხალისე. ბევრი რუსი, აზერბაიჯანელი, ქართველი და სომეხი რევოლუციონერი იბრძოდა ფიდაების რაზმებში და აზერბაიჯანის მშრომელებთან ერთად იარაღით იცავდა რევოლუციის მონაპოვარს. ათეული კავკასიელი რევოლუციონერი შეეწირა ირანის მშრომელთა საქმისათვის ბრძოლას, ისინი გმირულად დაეცნენ თავრიზისათვის ბრძოლაში; მათ შორის იყვნენ ქართველი რევოლუციონერები: ვალერიან დუმბაძე, ს. ვეშაგური, გ. ემუხვარი, პ. ფიჩხუა, ი. ცქიმანაური, ნაცვალაძე. სულ თავრიზის განთავისუფლების მომენტისათვის ამ ქალაქში იმყოფებოდა 150-ზე მეტი კავკასიელი რევოლუციონერი.

შაჰის ჯარისა და ქურთთა რეაქციული ბანდების განდევნის შემდეგ თავრიზი რევოლუციონერთა ხელში გადავიდა. მათ აირჩიეს ახალი ენჯუმენი და ენერგიული ზომები მიიღეს ქალაქის გასამაგრებლად და წესრიგის დასამყარებლად. ქალაქში შეიქმნა რევოლუციური საბჭო სატარისა და ბაგირის ხელმძღვანელობით, რომელმაც ამიერკავკასიის რევოლუციონერთა დახმარებით აამაღლა ფიდაების რაზმების ბრძოლისუნარიანობა¹ და განამტკიცა ქალაქის დაცვა. ახლად არჩეულმა ენჯუმენმა დიდი მუშაობა ჩაატარა თვითმმართველობის განსამტკიცებლად, სპეკულაციისა და სპეკულანტებთან საბრძოლველად და მოსახლეობის სურსათით მოსამარაგებლად. დაჭრილ ფიდაელთა და სამოქალაქო მოსახლეობის სამკურნალოდ იმავე კავკასიელ რევოლუციონერთა დახმარებით თეირანში გაიხსნა საავადმყოფო.

თავრიზში მტკიცედ დამკვიდრების შემდეგ აზერბაიჯანელმა რევოლუციონერებმა ფიდაელთა რაზმების მეშვეობით დაიწყეს თავიანთი ხელისუფლების გავრცელება ირანის მთელ აზერბაიჯანში. მოკლე დროში ადგილობრივი მშრომელების აქტიური დახმარებით მათ დაიკავეს ქალაქები: მარაგი, მარანდი, სიომასი და ჯულფა-თავრიზის გზა; ფაქტიურად თავიანთ კონტროლს დაუქვემდებარეს მთე-

¹ ამ დროისათვის სატარისა და ბაგირის ფიდაების რაზმებში 20 ათასი მებრძოლი ითვლებოდა.

ლი აზერბაიჯანი. დაკავებულ ადგილებში ისინი ქმნიდნენ ენჯუმენებს, აყალიბებდნენ ფიდაების რაზმებს, აბორციელებდნენ სათანადო დემოკრატიულ გარდაქმნებს და აძევებდნენ რეაქციონერ მემამულეებსა და შაჰის მოხელეებს. თავრიზში დანთებული რევოლუციური კოცონის გავრცელებას აზერბაიჯანის სოფლის რაიონებში თან სდევდა გლეხთა მოძრაობის ახალი აზვითება. მთელ რიგ ადგილებში გლეხებმა ბოლო მოუღეს მემამულეთა ბატონობას, დაეუფლენ და გაინაწილეს მათი მამულები, ჯოგი, პურის მარაგი და სხვა სიმდიდრე. ყველგან, სადაც კი რევოლუციონერები ეუფლებოდნენ ხელისუფლებას, ისინი ამყარებდნენ სანიმუშო დისციპლინას, ბოლოს უღებდნენ ძარცვა-გლეჯასა და ქურდობას, ხსნიდნენ სკოლებს და ენერგიულ ზომებს იღებდნენ მოსახლეობის სურათით მოსამარაგებლად.

ირანის აზერბაიჯანის რევოლუციის მამოძრავებელი ძალები იყვნენ მუშები, ხელოსნები, ქალაქის ღარიბობა და წვრილბურჟუაზიული წრეები. რევოლუციის ძალებმა მოკლე დროში ბევრი პროგრესული ღონისძიება განახორციელეს და მშრომელთა სიყვარული და მხარდაჭერა დაიმსახურეს. მაგრამ მათ არ წამოუყენებიათ აგრარული საკითხის რადიკალურად გადაწყვეტის მოთხოვნა, რის გამოც ვერ უზრუნველყვეს პროვინციის გლეხობის მასობრივი მხარდაჭერა.

თავრიზის რევოლუციონერთა გამარჯვებამ რეაქციის უდიდესი გააფთრება გამოიწვია. 1909 წლის დასაწყისისათვის შაჰის ჯარებმა და ადგილობრივი რეაქციის ძალებმა ახალი შეტევა დაიწყეს თავრიზზე. თავრიზელმა მშრომელებმა სატარისა და ბაგირის ხელმძღვანელობით, კავკასიელ რევოლუციონერთა აქტიური დახმარებით, მოიგერიეს ეს შეტევა. ვერც ბლოკადით გამოწვეულმა შიმშილობამ, ვერც მტრის ძალების სიჭარბემ და იარაღის ნაკლებობამ წელში ვერ გატეხა ქალაქის გმირული დამცველები. ისინი 1909 წლის აპრილამდე წარმატებით იცავდნენ თავიანთ ქალაქს.

თავრიზის რევოლუციური მასის გმირულმა ბრძოლამ და რევოლუციის დიდმა გაქანებამ ირანის აზერბაიჯანში, რამაც გამარჯვოლუციონერებელი გავლენა მოახდინა მთელ ირანზე, დიდად შეაშფოთა მეფის რუსეთი და ინგლისი. დაკარგეს რა შინაგანი რეაქციული ძალებით რევოლუციის ჩახშობის ყოველგვარი იმედი, მეფის რუსეთისა და ინგლისის მთავრობებმა გადაწყვიტეს უშუალოდ ჩარეოდნენ ირანის საშინაო საქმეებში და მოეხდინათ სამხედრო ინტერვენცია.

სამხრეთ ირანში ინგლისელებმა გადასხეს თავიანთი ჯარები. მათ დაიკავეს ბუშირი, ბენდერ-აბაზი და სხვა დასახლებული პუნქ-

ტები. გარეკეს იქაური ენჯუმენები და ჩაახშვეს დემოკრატიული მოძრაობა. თავის მხრივ, მეფის რუსეთის ჯარებმაც 1909 წლის 25 აპრილს (უცხოელთა საკონსულოების, რეზიდენტებისა და რუსეთის ქვეშევრდომთა საკუთრების დაცვის საბაზით) გადალახეს საზღვარი და ოთხი დღის შემდეგ შევიდნენ თავრიზში. დაიკავეს რა ქალაქი, ოკუპანტებმა ხელი მიუყვეს ფიდაების განიარაღებას, რევოლუციონერთა დევნასა და დატუსაღებას. განსაკუთრებით მკაცრად მოექცნენ ისინი კავკასიელ რევოლუციონერებს, რომელთა დიდი ნაწილი შეიპყრეს და რუსეთში გაგზავნეს. მაგრამ რუსეთის ჯარის სარდლობამ და შაჰის ხელისუფლების წარმომადგენლებმა მაინც ვერ გაბედეს გაერეკათ თავრიზის ენჯუმენი და შეეპყროთ სატარი და ბაგირი, რომლებიც თავიანთი რაზმებით 1910 წლის მარტამდე დარჩნენ თავრიზში.

საესებით გამართლდა ის, რასაც ვარაუდობდა ლენინი 1908 წლის ოქტომბერში დაწერილ წერილში — „ბალკანეთისა და სპარსეთის ამბები“, როცა წერდა, რომ „მოსალოდნელია სპარსელი რევოლუციონერების ახალი ხოცვა-ჟლეტა ნიკოლოზ პირსისხლიანის ჯარების მიერ“¹.

რეშთის აჯანყება და
ლაშქრობა თეირან-
ზე. მუშამედ-ალი შა-
ჰის დამხობა. მეორე
მეჭლეხი.

თავრიზის ამბებმა მძლავრი ბიძგი მისცა რევოლუციური მოძრაობის შემდგომ აღმავლობას ქვეყნის სხვა ნაწილებში. 1909 წლის იანვარში კონსტიტუციის მომხრეები დაეუფლენ ხელისუფლებას ისპაანში. მათ შეუერთდნენ ბაჰთიართა ტომების რაზმები. ქალაქისა და მთელი პროვინციის ფაქტიური მმართველი გახდა ბაჰთიართა ხანი სამსამ-ელ-სალთანე. 1909 წლის თებერვალში გილანის პროვინციის ცენტრში — რეშთში არაღეგალურმა რევოლუციურმა კომიტეტმა მოაწყო აჯანყება. რევოლუციონერებმა მოკლეს პროვინციის გუბერნატორი, ხელში ჩაიგდეს მთელი ძალაუფლება, შექმნეს საოლქო ენჯუმენი და ფიდაელთა რაზმები². მართალია, მუშათა კლასი და წვრილი ბურჟუაზია იყვნენ ამ ამბების მთავარი მოქმედი პირები, მაგრამ მისი შედეგებით ისარგებლეს მემარჯვენე ელემენტებმა — მსხვილმა ბურ-

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 15, გვ. 269.

² ამ ბრძოლაში გილანელ რევოლუციონერებს დიდი დახმარება გაუწია ამიერკავკასიის ბოლშევიკთა ჯგუფმა სერგო ორჯონიკიძის მეთაურობით, რომელიც ირანელი რევოლუციონერებისათვის დახმარების გასაწევად ჩავიდა იქ. ს. ორჯონიკიძე რეშთიდან საინტერესო კორესპოდენციებს აგზავნიდა თბილისში ირანის რევოლუციის შესახებ. აღნიშნული კორესპოდენციები იბეჭდებოდა მაშინ-

უზაზიამ და მემამულეებმა. გილანის პროვინციის მმართველად და შეიარაღებული ძალების სარდლად დაინიშნა მსხვილი გილანელი მემამულე სეფეჰდარი, რომელიც პირადი მოტივებით ოპოზიციაში ედგა შაჰის ხელისუფლებას. სეფეჰდართან ერთად ასპარეზზე ამოტივტივდა რეშთის აგურის ქარხნის მფლობელი, დაშნაყების სომხური ბურჟუაზიულ-ნაციონალისტური ორგანიზაციის პარტიის წევრი ეფრემი (დავიდიანცი).

გილანისა და ისპაანის ამბებმა, რასაც მოყვა რევოლუციური გამოსვლები ბუშირსა და ბენდერ-აბასში, მკვეთრად შეცვალა ძალთა განწყობა რევოლუციონერთა სასარგებლოდ. 1909 წლის აპრილში გილანის ფიდაებმა სეფეჰდარის სარდლობით რეშთიდან დაიწყეს ლაშქრობა თეირანისაკენ. დაახლოებით ამავე პერიოდში სამხრეთიდან, ისპაანიდან თეირანისაკენ დაიძრნენ ბაჰთართა რაზმები სამ-სამ-ეს-სალტანესა და მისი ძმის სარდარ ასადის ხელმძღვანელობით. ლაშქრობის ლოზუნგი იყო კონსტიტუციის აღდგენა. სინამდვილეში ბაჰთიართა ზანებს, რომლებიც სათავეში ედგნენ თავიანთი რაზმების ლაშქრობას, უფრო საკუთარი პატივმოყვარე ზრახვები ამოქმედებდათ. ისინი, ამასთან ერთად, ინგლისელთა მხრიდანაც იყვნენ საამისოდ შეგულიანებულნი. ირანის კაზაკთა ბრიგადის ნაწილებთან ორდლიანი გააფთრებული ბრძოლის შემდეგ გილანის ფიდაებმა და ბაჰთიართა რაზმებმა 1909 წლის 13 ივლისს დაიკავეს თეირანი. მუჰამედ-ალი შაჰმა, მისმა ამაღამ და კაზაკთა ბრიგადის ნაშთებმა რუსეთის დიპლომატიურ მისიას შეაფარეს თავი. საგანგებოდ მოწვეულმა უმაღლესმა საბჭომ, ბაჰთიართა რაზმებისა და გილანის ფიდაების ხელმძღვანელების, ყოფილი მეჯლისის დეპუტატების ნაწილისა და სამღვდელოების შემადგენლობით, ტახტიდან ჩამოაგდო კონსტიტუციის დამრღვევი, ფიცის გამტეხი და ვერაგი მუჰამედ-ალი შაჰი და მის ნაცვლად ტახტზე აიყვანა მისი 14 წლის შვილი აჰმედი. მანვე მიიღო დადგენილება კონსტიტუციის აღდგენისა და ყოფილი შაჰისათვის პენსიის დანიშვნის შესახებ ყოველწლიურად 100 ათასი თუმნის რაოდენობით¹.

თეირანის ამბები მშრომელი მასების აქტიური ბრძოლის შედე-

დელ სოციალ-დემოკრატიულ ლეგალურ ორგანოებში (გაზეთებში—„მოშავალი“, „ჩვენი გაზეთი“, „ახალი სხოვი“... (იხ. ანტონ კელენჯერიძე, სერგო ორჯონიკიძე — ეურნალისტი, „მნათობი“, № 2, 1964 წ.).

¹ მან წაიღო დიდძალი სიმდიდრე, თავისი ვალების გადახდა ახალ მთავრობას დააკისრა, თვითონ კი რუსეთში გაემგზავრა იმ განზრახვით, რომ მისი შემწეობით ისევ უკან დაბრუნებულიყო და დაებრუნებოდა ტახტზე.

გი იყო. მაგრამ ამ გამარჯვების ნაყოფით ისარგებლეს არა მშრომელებმა. არამედ ლიბერალური მემამულეებისა და მსხვილი ბურჟუაზიის წრეებმა. ამ წრეების ინტერესებს გამოხატავდა ახალი დროებითი მთავრობა, რომელიც თეირანში შეიქმნა. ხელმძღვანელი როლი მთავრობაში დაიკავეს სეფეკდარმა (სამხედრო მინისტრი), ბაჰთიართა ხანმა სარდარ ასადმა (ჯერ შინაგან საქმეთა მინისტრი, შემდეგ — პრემიერი) და ეფრემ დავიდიანცმა (თეირანის პოლიციისა და ჟანდარმერიის უფროსი). დროებითმა მთავრობამ ხელუხლებლად დატოვა მონარქია, კაზაკთა ბრიგადა, კაბალური კონცესიები და სესხები.

ახალმა მთავრობამ ჩაატარა მეჯლისის არჩევნები. საამისოდ შემუშავდა უფრო ანტიდემოკრატიული საარჩევნო წესი, ვიდრე — პირველი მეჯლისის არჩევნების დროს. არჩევნებში, რომელიც აღატარდებოდა კურიალური წესით, მოსახლეობის მხოლოდ 4%-მა მიიღო მონაწილეობა. ახალი მეჯლისი გაიხსნა 1909 წლის 17 ნოემბერს. თავისი შემადგენლობით და მრწამსით ის უფრო მემარჯვენე იყო, ვიდრე პირველი. მასში არ ყოფილან არა თუ მუშებისა და გლეხების. არამედ თვით ხელოსანთა წარმომადგენლებიც. მის შემადგენლობაში შეიქმნა „ზომიერთა“ (ასახავდა ლიბერალური მემამულეებისა და კომპრადოროული ბურჟუაზიის ინტერესებს) და „დემოკრატთა“ (ახალგაზრდა ეროვნული ბურჟუაზიის მომხრეები) დაჯგუფებები. ამ მეჯლისს არ გაუტარებია არც ერთი მნიშვნელოვანი ღონისძიება ქვეყნის შიგნით. არც საგარეო საქმეებში ატარებდა იგი თანმიმდევრულ პოლიტიკას. იგი ხან ინგლისთან შეთანხმებას უპყრდა მხარს, ხანაც — რუსეთთან.

1910 წელს თეირანში ჩავიდნენ სატარისა და ბაგირის ფიდაების რაზმები, რომლებმაც თავრიზი დატოვეს ინგლისისა და რუსეთის მთავრობათა დაჟინებითი მოთხოვნით. თეირანის მოსახლეობა აღტაცებით შეეგება რევოლუციის გმირებსა და მათ მებრძოლებს. სატარ ხანის გულის მოგების მიზნით მეჯლისმა იგი საპატიო ტიტულით დააჩილდოვა, ახალგაზრდა შაჰმა კი აუდიენციაზე მიიწვია. მას შეთავაზეს მაღალი პოსტი მმართველობაში, თუ იგი ფიდაების შეიარაღებული რაზმის დაშლის თანახმა გახდებოდა. მაგრამ ამ მეთოდებმა არ გაქრა ამ უმწიკვლო, მოუსყიდველ რევოლუციონერზე. რაკი მოსყიდვა არ მოხერხდა, ხელისუფლებამ ძალას მიმართა. 1910 წლის აგვისტოში დაშნაკ ეფრემის პოლიცია, ბაჰთიართა რაზმები და კაზაკთა ბრიგადა ირანის მთავრობის განკარგულებით, მუხანათურად თავს დაესხნენ სატარისა და ბაგირის ფიდაებს, დაარბიეს და ძალით განაიარაღეს ისინი. მძიმედ დაჭრილი სატარი ტყვედ

ჩავარდა. აზერბაიჯანის ფიდაების განადგურებამ დიდი ზიანი მიაყენა რევოლუციის საქმეს. მას ხელიდან გამოეცალა ერთ-ერთი ყველაზე ბრძოლისუნარიანი და თავდადებული შეიარაღებული ძალა.

ინგლის-რუსეთისა და
თურქეთის ინტერ-
ვენცია.

არც სეფეპადარს და არც სარდარ ასადის. რომლებიც მორიგეობით ელგნენ სათავეში ირანის მთავრობას, არაფერი გაუკეთებიათ ქვეყნისათვის და საქმით არ განუმტკიცებიათ კონსტრუქციური უფლებები. მათ მკვეთრად შეზღუდეს ენჯუმენების უფლებები და ისინი თვითმმართველობის უბრალო ორგანოებამდე დაიყვანეს. რევოლუცია მშრომელმა მასებმა მოახდინეს, მეორე მეჯლისმა და მისმა მთავრობებმა კი აბუჩად აიგდეს მათი ინტერესები; მათ არა თუ არ უფიქრიათ მშრომელთა მძიმე ხვედრის შემსუბუქებაზე. არამედ მათი დემოკრატიული აქტივობის ჩახშობაზე აიღეს გეზი. სეფეპადარისა და სარდარ ასადის მთავრობებისაგან არაფრით განსხვავდებოდა მომდევნო მოსტოუფი-ელ-მამალექის მთავრობაც. იგი მსხვილი მემამულეებისა და სასახლის რეაქციული არისტოკრატიის წარმომადგენლებისაგან შედგებოდა. სწორედ მის დროს მოხდა ფიდაების რაზმის განადგურება. საგარეო პოლიტიკაში ისიც აგრძელებდა იმპერიალისტებისადმი დათმობის კურსს, ოღონდ ინგლისსა და რუსეთზე ორიენტაციის ნაცვლად იგი ცდილობდა ამ შტატებსა და გერმანიაზე აეღო ორიენტაცია, ამერიკის ფინანსური შიკის მოწვევა მორგან შუსტერის ხელმძღვანელობით ამის კონკრეტული გამოხატულება იყო.

ირანის ფინანსური მდგომარეობა მეტად მძიმე იყო. შემოსავალი მკვეთრად დაეცა, გასავლის ხარჯებმა კი იმატა. ხაზინა დაცულიერდა, სახელმწიფო სახსრების გაფლანგვამ საყოველთაო ხასიათი მიიღო. შინაგანი რესურსების გამონახვის ცდები უშედეგოდ დამთავრდა. ახალი სახსრების გამოსაძებნად ხელისუფლება იძულებული გახდა ისევ ინგლისისაგან აეღო ახალი კაბალური სესხი. გერმანიაში ან აშშ შტატებში სესხების აღების განზრახვა წააწყდა მეფის რუსეთისა და ინგლისის გააფთრებულ წინააღმდეგობას და ჩაიშალა. ასეთ პირობებში ირანის მთავრობამ აშშ შტატების მთავრობას სთხოვა გაეგზავნა მისთვის ფინანსური მრჩეველი, რომელიც დაეხმარებოდა მას ფინანსების მოწესრიგებაში. ამ უკანასკნელმა მიუთითა მორგანისა და სხვათა საბანკო სახლების ნდობით აღჭურვილ პირზე, ფინანსისტ მორგან შუსტერზე. აშშ შტატების მთავრობამ გადაწყვიტა ესარგებლა ირანის სიმწელებით და მორგან შუსტერის

მეშვეობით ფეხი მოეკიდა ამ ქვეყანაში, მოემზადებია ნიადაგი მისი ეკონომიურ-ფინანსური და პოლიტიკური ექსპანსიისათვის.

მორგან შუსტერი: თანხმლები პირებით 1911 წლის მაისში ჩავიდა ირანში. ირანის მთავრობისაგან და მეჯლისისაგან მან მიიღო ფართო რწმუნებები და განსაკუთრებული უფლებები. როგორც მთავარ ფინანსურ მრჩეველსა და ხაზინადარს, მის კონტროლს დაექვემდებარა მთელი ფინანსური ოპერაციები, კონცესიები, სესხები, გადასახადები, ბიუჯეტის შედგენა, ფულადი ოპერაციები, ზარაფხანა. თავისი საგანგებო მისიის უკეთ შესრულების საბაბით მორგან შუსტერმა შექმნა უშუალოდ მისდამი დაქვემდებარებული საგადასახადო აპარატი და მრავალრიცხოვანი ქანდარმერია, რომელიც მხოლოდ მას ემორჩილებოდა (და რომელსაც ინგლისელი სტოკსი ჩაუყენა სათავეში). „ბატონ შუსტერს, როგორც ჩანს, განზრახვა აქვს თავის ხელში მოიქციოს ფინანსები, სამხედრო ყაიდაზე ორგანიზებული ყველაზე მსხვილი ძალა და, მაშასადამე, მოიპოვოს გადამწყვეტი უპირატესობა ყველა საშინაო საქმეში. არსებითად, ეს დიქტატურაა...“, სწერდა რუსეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს დროებით მმართველ ნესტოროვო რუსეთის ელჩს თეირანში.

მორგან შუსტერი, თითქოს, ირანის ეროვნული სუვერენიტეტის დაცვის ინტერესებს იცავდა. მაგრამ სინამდვილეში იგი მსხვილ ამერიკელ მონოპოლისტთა რწმუნებულს წარმოადგენდა და მათი ინტერესების შესაბამისად მოქმედებდა. ამიტომ იყო, რომ ირანში იგი ეყრდნობოდა ბაჰთიართა ხანებს, დაშნაყების ლიდერ ეფრემსა და რეაქციული ჯგუფების სხვა. თავკაცებსა, ირანის ერთიანობის დაცვის ნაცვლად იგი აღვივებდა ფეოდალურ სეპარატიზმს და ასუსტებდა ცენტრალურ ხელისუფლებას. მისმა საქმიანობამ საბოლოო ჯამში უფრო ზიანი მიაყენა ირანს, ვიდრე — სარგებლობა. მან ვერ მოაწესრიგა ფინანსები, ვერ გამონახა შემოსავლის ახალი წყაროები და ბიუჯეტის დროებითი სტაბილიზაცია მოახდინა ახალი კაბალური სესხებით, ბაყეზისა და გადასახადების გადიდებით. ამიტომ იყო, რომ მორგან-შუსტერის საქმიანობამ გამოიწვია მშრომელთა სამართლიანი გულისწყრომა. მისი საქმიანობით აშკარად უკმაყოფილო დარჩნენ ინგლისისა და, განსაკუთრებით კი მეფის რუსეთის მთავრობები, რომლებმაც მიიჩნიეს, რომ იგი ერეოდა მათ ფუნქციებში და მოქმედებდა მათი ინტერესების წინააღმდეგ.

ირანის ახალი მთავრობისა და მეორე მეჯლისის პოლიტიკამ, რომელიც მიმართული იყო დემოკრატიული მოძრაობისა და მასების სასიცოცხლო ინტერესების წინააღმდეგ, წაახალისა ირანის რეაქციული ძალები. ამ ძალებმა კავშირი დაამყარეს ყოფილ შაჰთან და რუ-

სეთის ცარიზმის დაბმარებით გადაწყვიტეს აღედგინათ თვითმპყრობელური დესპოტია. 1911 წლის ივლისში ყოფილი შაჰი მუჰამედი ფარულად ჩავიდა ირანის კასპიის ზღვის სანაპიროზე და რუსეთში მყოფი მისი მომხრეების თანხლებით გადავიდა ნაპირზე. რუსეთის მთავრობამ იგი კარგად მოამარაგა იარაღითაც, რაც აგრეთვე შენიღბულად იქნა ჩატანილი ირანში. ყოფილმა შაჰმა და მისმა მომხრეებმა გადაიბირეს კასპიის ზღვის სანაპიროზე მცხოვრები თურქმენი ტომების რეაქციონერი ბელადების უმრავლესობა. ყოფილი შაჰის მხარეზე გამოვიდნენ აგრეთვე შაჰსევანის ხანები და სხვა რეაქციონერი ფეოდალები.

რევოლუციის მიერ დამხობილი, ქვეყნიდან განდევნილი, ხალხის საძულველი მუჰამედის გამოჩენამ ირანის ტერიტორიაზე და მისი მომხრეების აჯანყებამ მშრომელი მასების უდიდესი აღშფოთება გამოიწვია. მან წარმოშვა ახალი მძლავრი რევოლუციური აღმაშენებლობა, რომელიც უფრო ძლიერი აღმოჩნდა, ვიდრე რეაქციული ძალები. სულ მოკლე დროში შეიქმნა კონსტიტუციის დამცველ მოხალისეთა ძლიერი რაზმები; ისევ აღზდნენ ფიდაელთა შენაერთები, რომლებმაც ენერგიული ბრძოლა გააჩაღეს თვითმპყრობელობის რესტავრაციის მომხრეებთან. რამდენიმე თვის გააფთრებული ბრძოლის შემდეგ იმავე 1911 წლის შემოდგომაზე მთავრობის ჯარებმა, მოხალისეთა და ფიდაელთა რაზმებმა გაანადგურეს შეამბოხებები. რესტავრაციის გეგმები ჩაიშალა. მუჰამედ-ალი იძულებული გახდა ისევ საზღვარგარეთ (რუსეთში) გაქცეულიყო. მთავრობამ შეიპყრო და სიკვდილით დასაჯა ამბოხების ბევრი მონაწილე ხანი და ტომის რეაქციული ბელადი.

მუჰამედ ალის ავანტიურის სამარცხვინო კრახმა იმპერიალისტებს დაანახვა, რომ, მიუხედავად ცარიზმის დაბმარებისა, ირანის რეაქციას არ შეუძლია გაუმკლავდეს ხალხის მასებს, რევოლუციის ძალებს. რუსეთმა და ინგლისმა, აღნიშნულის გამო, გადაწყვიტეს მოეწყოთ ახალი აშკარა ინტერვენცია.

იმპერიალისტებმა მალე გამოანახეს ინტერვენციის საბაზი. მექლისმა მიიღო დადგენილება ექს-შაჰის და მისი აქტიური მომხრეების ქონების კონსფისკაციის შესახებ. კონფისკაცია შეეხო ექს-შაჰის ძმის ქონებასაც, რომლის დამცველადაც გამოვიდა რუსეთის საელჩო. ამ ნიადაგზე შუსტერსა და რუსეთის ელჩ პოტიხონოვს შორის სერიოზული კონფლიქტი გაიშალა, რომელიც რუსეთ-ირანის კონფლიქტებში გადაიზარდა. ამ პრინცს რუსეთის სააღრიცხვო-გამსესხებელი ბანკის ვალი ემართა, რის გამოც პოტიხონოვმა განიზრახა მისი ქონების ამ ბანკისათვის გადაცემა და სათანადო რაზმი გაგ-

ზავნა. რომელიც შუსტერის რაზმის მიერ უკუგდებულ იქნა. ინგლისელებს და რუსებს ხელზე დასახვევი სხვა ფაქტებიც ჰქონდათ: საერთო არეულობა და უთავბოლობა, რუსეთის საქონლის ბოიკოტი კასპიის ზღვის სანაპიროზე, ინგლისისა — სპარსეთის ყურეში, ინგლის-რუსეთის ცალკეულ ქვეშევრდომებზე თავდასხმები, რუსეთისა და ინგლისის რაზმებისათვის წინააღმდეგობის ცალკეული შემთხვევები და სხვა. რუსეთის კავკასიის სარდლობამ დამატებითი ძალები გაგზავნა ირანში, როგორც კავკასიის — სომხეთ-აზერბაიჯანის გზით, ისე ზღვით (მათ ბრძოლით დაიკავეს რეშთი და ყაზვინი). ამასთან ერთად ინგლისელებმა ინდოეთის გზით და სპარსეთის ყურით ჯარები შეიყვანეს ირანის ტერიტორიაზე და ბუშირი და მარანი დაიკავეს. ამავე დროს რუსეთმა, ინგლისელების მხარდაჭერით, 1911 წლის 16 ნოემბერს მკაცრი ულტიმატუმით მიმართა ირანს. იგი თხოულობდა: 1) მორგან შუსტერის გაძევებას, 2) რუსეთის საინტერვენციო სახსრების ანაზღაურებას, 3) ირანის მთავრობის ვალდებულებას, რომ ამიერიდან არ მიეწვია უცხოელი მრჩეველები რუსეთისა და ინგლისის სანქციის გარეშე. 17 ნოემბერს ამ ულტიმატუმის საპასუხოდ თეირანში გაიმართა ხალხმრავალი დემონსტრაცია. დემონსტრანტები გაიძახოდნენ: „სიკვდილი ან დამოუკიდებლობა“. საპროტესტო გამოსვლებს ადგილი ჰქონდა ირანის სხვა ქალაქებშიაც. 18 ნოემბერს მეჯლისმა ხალხის აღშფოთების ზეგავლენით უარყო რუსეთის ულტიმატუმი. დეპუტატებმა განაცხადეს, რომ არ არიან უფლებამოსილნი ირანის ლალატის საქმეში. მეფის რუსეთმა ულტიმატუმის უარყოფას უპასუხა ირანში ახალი ჯარების შეყვანით და გილანის, აზერბაიჯანისა და ხორასანის ოკუპაციით. ვინაიდან თავრიზში და რიგ სხვა ადგილებში ვილაებმა და მოსახლეობამ გააფთრებული წინააღმდეგობა გაუწიეს ინტერვენტებს, მათი სვლა შენელდა და გააფთრებული ბრძოლები გაჩაღდა. ინტერვენტთა წინსვლა აღინიშნა სოფლების დაწვით, მშვიდობიანი მოსახლეობის აწიოკებითა და ხოცვა-ჟლეტით, ძარცვა-გლეჯითა და რევოლუციონერთა მიმართ მხეცური ანგარიშსწორებით. განსაკუთრებით თავი ისახელეს რუსმა ინტერვენტებმა ხოცვა-ჟლეტით, ძარცვაგლეჯითა და ფიდაების არაადამიანური წამებით თავრიზში, სადაც ისინი ყველაზე გააფთრებულ და ხანგრძლივ წინააღმდეგობას წააწყდნენ. ინტერვენტებს არ ჩამორჩებოდნენ ამ საქმეებში ადგილობრივი რეაქციულ-კონტრ-რევოლუციური ბანდები, რომელთაც თავი აიშვეს და ანგარიში გაუსწორეს მშრომელთა, რევოლუციონერთა წარმომადგენლებს. დეკემბრის დასაწყისისათვის რუსმა ინტერვენტებმა გატეხეს რა ირანის მოსახლეობის წინააღმდეგობა, მოახდინეს აზერბაიჯანის, ხორასანისა

და კასპიის ზღვის მთელი სანაპირო ზონის ოკუპაცია; ინგლისელებმა კი, თავის მხრივ, მოახდინეს სპარსეთის ყურის და ინდოეთის მოსაზღვრე ზონის ოკუპაცია.

1916 წლის 11 დეკემბრის კონტრარევოლუციური გადატრიალება თეირანში.

რუსეთისა და ინგლისის ინტერვენციამ ფრთა შეასხა თეირანის რეაქციას და კონტრარევოლუციას, რომელთაც მოახდინეს კონტრარევოლუციური გადატრიალება. ეფრემის ჟანდარმერიამ და ბაბტიარებმა დაიკავეს მეჯლისი, რეგენტმა გამოაქვეყნა ბრძანებულება მეჯლისის დათხოვნის შესახებ და დანიშნა ახალი არჩევნები. ახალმა მთავრობამ (მთავრობას რეაქციული ფეოდალები ჩაუდგნენ სათავეში) ბოლო მოუღო რევოლუციის ყოველგვარ მონაპოვარს და მოსახლეობას წაართვა რევოლუციის მიერ მინიჭებული ელემენტარული დემოკრატიული უფლებები. ახალმა მთავრობამ ამავე დროს მიიღო რუსეთის ულტიმატუმის I—II პუნქტები და დაითხოვა მორგან შესტერი. ირანის რევოლუცია დამარცხდა, საინტერვენციო ძალის შემწეობით გაიმარჯვა შინაგანმა კონტრარევოლუციამ და რეაქციამ. მართალია, ფორმალურად ირანი დარჩა კონსტიტუციურ მონარქიად, მაგრამ არც ერთი ამოცანა, რაც დასმული იყო ქვეყნის დღის წესრიგში, არ ყოფილა გადაწყვეტილი. ირანი ისევ დარჩა ნახევარკოლონიად და ფეოდალური ნაშთებით აღსავსე ჩამორჩენილ ქვეყნად.

რუსეთის მუშათა კლასმა ხმა აიმაღლა ირანის მშრომელთა და საცავად და სამარცხვინო ბოძზე გააქრა ირანის შინაგანი და გარეშე მტრები, რომელთა ერთიანმა ფრონტმა ჩაახშო ირანის რევოლუცია. ბოლშევიკთა პრალის კონფერენციამ 1912 წელს მიიღო სპეციალური რეზოლუცია, რომელშიაც ვკითხულობთ:

„რუსეთის სოციალ-დემოკრატიული მუშათა პარტია პროტესტს აცხადებს მეფის იმ ბრბოს ყაჩაღური პოლიტიკის წინააღმდეგ, რომელსაც განუზრახავს ჩაახშოს სპარსელი ხალხის თავისუფლება და რომელიც ამისათვის უაღრესად ბარბაროსული და საზიზღარი აქტების ჩადენას არ ერიდება.

კონფერენცია აღნიშნავს, რომ რუსეთისა და ინგლისის მთავრობათა კავშირი, რომელსაც ყოველნაირად აღიდებენ და მხარს უჭერენ რუსი ლიბერალები, მიმართულია უწინარეს ყოვლისა აზიის დემოკრატიის რევოლუციური მოძრაობის წინააღმდეგ და რომ ამ კავშირით ინგლისის ლიბერალური მთავრობა ცარიზმის სისხლისმღვრელ მხეცობის თანამონაწილე ხდება.

კონფერენცია სრულ თანაგრძნობას უცხადებს სპარსელი ხალხის ბრძოლას და, კერძოდ, სპარსეთის სოციალ-დემოკრატიულ პარ-

ტიას, რომელმაც ამდენი მსხვერპლი გაიღო მეფის მოძალადეებთან ბრძოლაში¹.

ირანის რევოლუცი-
ის ხასიათი და მისი
დამარცხების მიზე-
ზები.

ირანის 1905—1911 წლების რევოლუცია იყო ნახევარკოლონიური და ნახევარფეოდალური ქვეყნის ანტიფეოდალური და ანტიიმპერიალისტური ბურჟუაზიული რევოლუცია. იგი მოედო ირანის ტერიტორიის დიდ ნაწილს და თავის ფერხულში ჩაითრია მოსახლეობის ფართო ფენები — გლეხობა, მუშები, ქალაქის ღარიბობა, წვრილი ბურჟუაზია და ეროვნული ბურჟუაზია. მის მთავარ მამოძრავებელ ძალებს წარმოადგენდნენ სოფლისა და ქალაქის მშრომელი მასები. ირანის აზერბაიჯანსა და გილანის პროვინციებში მთელ რიგ გარემოებათა შედეგად რევოლუციამ ყველაზე ღრმა, საყოველთაო ხალხური ხასიათი მიიღო. იქ რევოლუცია გადაიზარდა ბურჟუაზიულ-დემოკრატიულ, ეროვნულ-განმათავისუფლებელ სტადიაში. აღნიშნული რევოლუცია წარმოადგენდა იმ დიდი რევოლუციური აზვირთების ერთ-ერთ დიდ ტალღას, რომელმაც გადაუარა აღმოსავლეთის დიდ სივრცეს რუსეთის 1905 წლის რევოლუციის ზეგავლენისა და ფეოდალური და კოლონიური ჩაგვრის გაძლიერების შედეგად. ირანის რევოლუციაში თავი იჩინა ორმა მიმდინარეობამ: დემოკრატიულმა და ლიბერალურმა. პირველი მიმდინარეობა (მუშები, გლეხები, ხელოსნები, წვრილი ბურჟუაზია) მხარს უჭერდა რევოლუციის გაღრმავებას და ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული, ანტიიმპერიალისტური ამოცანების გადაწყვეტას. მეორე მიმდინარეობა (მსხვილი ბურჟუაზია, მემამულეები, სამღვდელოება) მოითხოვდა მხოლოდ კონსტიტუციასა და ზოგიერთ რეფორმას და წინააღმდეგი იყო რადიკალური ღონისძიებების გატარებისა. ამიტომ იყო, რომ მეჯლისის მოწვევისა და კონსტიტუციის მიღების შემდეგ მან რევოლუცია დამთავრებულად ჩათვალა, ბლოკი შეკრა რეაქციასთან და იმპერიალიზმთან და მათთან კავშირში დაიწყო ბრძოლა რევოლუციისა და დემოკრატიული ძალების წინააღმდეგ.

ირანის აღნიშნული რევოლუცია, თუმცა მან დიდი დარტყმა აგემა ყაჯართა ფეოდალურ წყობას და აქტიური პოლიტიკური ცხოვრებისათვის გამოადგინა მილიონობით მშრომელები, მაინც მარცხით დამთავრდა. ეს რევოლუცია საბოლოო ჯამში არ გადაზრდილა ძლევამოსილ ბურჟუაზიულ-დემოკრატიულ რევოლუციაში. დემოკრატიული ძალების სისუსტე, მუშათა კლასის მცირერიცხოვნება და

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 17, გვ. 580.

სუსტი ორგანიზება, რევოლუციური პარტიის არარსებობა, რევოლუციური ფრონტის გათიშვა და ლიბერალური ჯგუფების გადასვლა რეაქციის ბანაკში, რეაქციისა და იმპერიალიზმის ერთიანი ფრონტით გამოსვლა, ინგლის-რუსეთის იმპერიალისტური ინტერვენცია, აი რა იყო ამ რევოლუციის დამარცხების მიზეზები.

ირანის 1905 — 1911 წლების რევოლუციის დამარცხებამ ხელი შეუწყო ირანის შემდგომ დაკბალვას მეფის რუსეთისა და ინგლისის მიერ. ნახევარკოლონიური ქვეყნიდან 1914 წლისათვის ირანი $\frac{9}{10}$ -ით, როგორც ფაქტიურად, ისე ფორ-

ირანი პირველი მსო-
| ფლი ომის წინ.

მალურადაც კოლონიად იქცა, თუმცა გარეგნულად იგი კვლავინდებურად დამოუკიდებელ ქვეყნად ითვლებოდა. ამ დროისათვის ირანს საკუთარი ბრძოლისუნარიანი არმიაც კი არ გააჩნდა. ქვეყნის ჩრდილოეთ ნაწილში შედარებით ბრძოლისუნარიან სამხედრო შენაერთს კაზაკთა ბრიგადა (8 ათასი კაცი) წარმოადგენდა. მაგრამ მას რუსი ოფიცრები ხელმძღვანელობდნენ და ამდენად იგი მეფის რუსეთის იარაღს წარმოადგენდა და არა ირანის ეროვნულ სამხედრო ნაწილს. სამხრეთ ირანში ინგლისელებმა შექმნეს ჟანდარმთა ნაწილები (7 ათასი კაცის რაოდენობით), რომელსაც ფორმალურად შვედი ოფიცრები უდგნენ სათავეში. ჟანდარმთა ნაწილები, კაზაკთა ნაწილების მსგავსად, ინგლისის იარაღს წარმოადგენდა.

1912 წლის თებერვალში ირანის მთავრობა იძულებული გახდა სამარცხვინო კაპიტულაციიაზე წასულიყო რუსეთისა და ინგლისის მიმართ და ოფიციალურად ეცნო ინგლის-რუსეთის 1907 წლის გარიგება ირანის გავლენის სფეროებად გაყოფის შესახებ.

1909 წელს შეიქმნა ინგლის-ირანის ნავთობის კომპანია, რომლის თანამონაწილე გახდა თვით ინგლისის მთავრობა საზღვაო სამინისტროს სახით. 1914 წლიდან ინგლისის მთავრობას ეკუთვნის ამ დიდი კომპანიის აქციების 5%. ინგლისის მთავრობის მონაწილეობა ინგლის-ირანის ნავთობის კომპანიის დაფინანსება-საქმიანობაში იმით იყო გამოწვეული, რომ მას სურდა სპარსეთის ნავთი ყოფილიყო ინგლისის სამხედრო ფლოტის მთავარი საწვავი მასალა. მალე ინგლის-ირანის ნავთობის კომპანიამ — სახელმწიფომ სახელმწიფოში — ხელი მიყო ძიებული ნავთობის ამოღებას და ირანიდან გაზიდვას. კომპანიის საქმიანობის მთავარი ბაზა გახდა აბადანის კ/ლი სპარსეთის ყურეში, რომელიც იჯარით აიღო (99 წლის ვადით) ინგლისის მთავრობამ.

ინგლისის და რუსეთის ჯარები, რომელთაც 1911 წლის შემოდგომაზე მოახდინეს ჩრდილოეთ და სამხრეთ ირანის პროვინციების

ოკუპაცია. ჯერ კიდევ არ იყო ევაკუირებული. რუსეთის ჯარის ნაწილები დაბანაკებული იყვნენ ირანის აზერბაიჯანსა და კასპიის ზღვის სანაპიროებზე, ინგლისის ჯარი და ფლოტი კი ისე გრძნობდა თავს სპარსეთის ყურის ზონაში, როგორც საკუთარ სახლში. თურქეთი, თავის მხრივ, ინარჩუნებდა ირანის აზერბაიჯანისა და ქურთისტანის ზოგიერთ რაიონს, რომელთა ოკუპირება მან მოახდინა ჯერ კიდევ ირანის რევოლუციის წლებში.

ინგლისის შაჰინშაჰის ბანკმა ირანის თითქმის ყველა მოზრდილ ქალაქში დააარსა თავისი განყოფილებები და დიდძალი ზემოგება მიიღო ირანის აღვირახსნილი ძარცვის გზით. ომის წინ მკვეთრად გაიზარდა გერმანიის იმპერიალიზმის აქტივობა როგორც ინგლისის, ისე რუსეთის გავლენის ზონაშიაც.

ირანი პირველ მსოფლიო იმპერიალისტურ ომში ფორმალურად მონაწილეობა არ მიუღია. ომის პირველი დღიდანვე მან ნეიტრალიტეტი გამოაცხადა, რადგანაც ომში ჩაბმისათვის არც უშუალო ინტერესები ამოქმედებდა და არც საამისო ძალა ჰქონდა. ეს გადაწყვეტილება სათანადო მთავრობებს აცნობა, მაგრამ მეომარმა მხარეებმა აბუჩად აიგდეს ირანის ნეიტრალიტეტი და მისი მთავრობის ნება-სურვილის წინააღმდეგ მისი ტერიტორია საომარ მოქმედებათა ასპარეზად აქციეს.

ამ მხრივ განსაკუთრებული თავხედობა გამოიჩინა გერმანია-თურქეთის სამხედრო ბლოკმა. გერმანიის იმპერიალიზმის სამხედრო-სტრატეგიული გეგმებით ირანი ინდოეთზე ლაშქრობის შემთხვევაში პლაცდარმად უნდა გამოეყენებიათ, მაგრამ ვინაიდან ახლო აღმოსავლეთში გერმანია მოკლებული იყო საკუთარ სამხედრო ძალას, მან განიზრახა ირანში თურქეთის ჯარი შეეყვანა და თან გაეღვივებია ირანის მოსახლეობისა და მომთაბარე ტომების სამართლიანი მტრული გრძნობები ინგლისისა და რუსეთის წინააღმდეგ (მათი მტაცებლური კოლონიური პოლიტიკის გამო) და ირანში მოეწყო შეიარაღებული აჯანყებები ინგლისისა და რუსეთის წინააღმდეგ. მოსყიდვებით და დემაგოგიური დაპირებებით გერმანიის მრავალრიცხოვანმა დიპლომატების ქურქში გახვეულმა აგენტებმა შეძლეს ირანის რამდენიმე ადგილას აჯანყების მოწყობა (განსაკუთრებით სამხრეთ ირანში). გერმანელმა აგენტებმა მოახერხეს ირანში გერმანოფილური დაჯგუფებების ორგანიზაცია; რომლებიც ნაციონალიზმის ნიღბით გერმანიის დაკვეთას ასრულებდნენ. ინგლისელებს მოუხდათ ძალების გამოყენება და ენერგიის დაჭიმვა, რომ შექმნილი

ვითარებისათვის თავი გაერთმიათ და თავ-ანთი პოზიციები შეენარჩუნებიათ.

დასახული სამხედრო-სტრატეგიული გეგმის საფუძველზე თურქეთის ჯარი, რომელშიაც გერმანელი ოფიცრებიც შედიოდნენ, 1915 წლის დასაწყისშივე შეიჭრა ირანის ტერიტორიის როგორც ჩრდილოეთ ნაწილში, ისე სამხრეთით — სპარსეთის ყურის რაიონში. ჩრდილოეთ ირანში — ირანის აზერბაიჯანში შეჭრილმა თურქეთის არმიამ თავდაპირველად შეძლო თურქეთის სანაპირო ზონის დაპყრობა და მათ შორის ქალაქ თავრიზისაც. თურქეთის ჯარს განზრახვა ჰქონდა ირანის აზერბაიჯანის გზით შეჭრილყო რუსეთის აზერბაიჯანში და უშუალო მუქარა შეექმნა ქალაქ ბაქოსათვის.

მაგრამ გერმანია-თურქეთის სამხედრო სარდლობის გეგმები ჩაშალა რუსეთის საპასუხო ოპერაციებმა. რუსეთის სარდლობამ დაინახა რა თუ როგორი საფრთხე ექმნებოდა მის პოზიციებს კავკასიაში, თავის მხრივ, საომარ მოქმედებათა ასპარეზი ირანის აზერბაიჯანში გადაიტანა და შეუპოვარი ბრძოლების შემდეგ განდევნა თურქეთის ჯარი არა მარტო თავრიზიდან, არამედ მთლიანად ირანის აზერბაიჯანის ტერიტორიიდან.

ინგლისმა, თავის მხრივ, ბასრა მთავარ ბაზად აქცია და იქიდან ინგლის-ინდოეთის ჯარის ნაწილები ირანის ტერიტორიაზე შეიყვანა, რომელთაც მალე გაწმინდეს ეს ზონაც მოწინააღმდეგეთა ჯარისაგან.

არც მეფის რუსეთს და არც ინგლისს განზრახვა არ ჰქონიათ გაეთავისუფლებიათ ირანის ტერიტორია მოწინააღმდეგეთა ძალების გაწმენდის შემდეგ, პირიქით, მათ გადაწყვეტილი ჰქონდათ ირანის ტერიტორია სამხედრო-სტრატეგიულ ბაზად ექციათ. მართლაც, ინგლისმა და მეფის რუსეთმა თანდათანობით გააფართოვეს დაპყრობილი ტერიტორიების არე და ფაქტიურად მოახდინეს მთელი ირანის ოკუპაცია მცირე ნაწილის გამოკლებით დასავლეთ სამადანამდე, რომელიც თურქებს ეპყრათ. რუსეთის ჯარი გაბატონდა არა მარტო ირანის აზერბაიჯანში, არამედ კასპიის ზღვის ზონაში, ხარასანში და თვით ცენტრალურ ირანში. ინგლისელები, თავის მხრივ, დაეუფლენ სპარსეთის ყურისა და ინდოეთის მოსაზღვრე ოლქებს (ფარსისტანი, სეისტანი, ბელუჯისტანი).

მართალია, ოკუპირებულ ზონაში განაგრძობდა არსებობას ირანის „დამოუკიდებელი“ მთავრობა. რეაქციული მეჯლისი¹. მაგრამ მათ არავითარი რეალური უფლებები არ გააჩნდათ. ისინი სამხედ-

¹ თურქეთის ჯარის მოქმედების ზონაში (ხამადანში, ქერმანშაში) დროდადრო მოქმედებდა მეორე მთავრობა — დროებითი ეროვნული მთავრობა.

რო-საოკუპაციო ხელისუფალთა სათამაშო ტიკინებად იქცნენ, რომლებიც არა თუ საგარეო პოლიტიკის სფეროში, არამედ, საშინაო ცხოვრების დარგშიც მხოლოდ იმას აკეთებდნენ, რასაც ინგლის-რუსეთის სარდლობა ბრძანებდა. პროვინციებში საოკუპაციო ხელისუფალნი თვითნებურად ერეოდნენ ცხოვრების ყოველ წვრილმანში და მოხელეთა მოხსნა-დანიშვნებასაც კი აწარმოებდნენ. 1915 წ. რუსეთ-ინგლისის შეთანხმებებით ნეიტრალური ზონა ინგლისს გადაეცა კონსტანტინოპოლისა და სრუტეების ზონის საკომპენსაციოთ.

ოკუპანტებმა ირანის მშრომელ მოსახლეობას მკვეთრად გაუუარესეს ცხოვრების პირობები. მოახდინეს რა ნედლეულის, სურსათ-სანოვავისა და პირუტყვის მასობრივი რეკვიზიცია საოკუპაციო ჯარების საჭიროებისათვის, იმავე დროს დაამყარეს სამხედრო-საოკუპაციო რეჟიმი, რომელმაც მოსახლეობას ჩაუხშო თვითმოქმედებისა და პოლიტიკური აქტივობის ყოველგვარი გამოვლენა.

ეკონომიური და პოლიტიკური დამოუკიდებლობის დაკარგვამ, ოკუპანტთა საქმიანობამ და საოკუპაციო რეჟიმის სუსტმა გამოიწვია ირანის მოსახლეობის თითქმის ყველა ფენის აღშფოთება, რამაც რიგ ადგილებში მასობრივი გამოსვლებისა და აჯანყებების ხასიათი მიიღო. (თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ აქა-იქ გერმანიის აგენტურის ხელი გარკვევით მოქმედებდა და ნაციონალური გამოსვლების ნაცვლად მოსყიდული ბანდები მხოლოდ გერმანიის იმპერიალიზმის დაკვედას ასრულებდნენ). განსაკუთრებით მძლავრი ხასიათი მიიღო ნაციონალურმა აჯანყებამ და პარტიზანულმა გამოსვლებმა რუსეთის საოკუპაციო ზონაში, პირველ რიგში კი ჩრდილო ირანში.

აჯანყებულები და პარტიზანული რაზმები (სამხრეთ ირანში ძირითადად მომთაბარე ტომების მოსახლეობისაგან შემდგარი) ცნობილი გერმანელი აგენტის — ვ ა ს მ უ ს ი ს ხელმძღვანელობით აწყობდნენ ტერორს ოკუპანტთა ადგილობრივი აგენტების წინააღმდეგ, თავს ესხმოდნენ ჯარის ნაწილებს, გარნიზონებს, იარაღისა და სურსათ-სანოვავის საწყობებს და მნიშვნელოვან კომუნიკაციებს, რითაც სერიოზულ ზიანს აყენებდნენ ოკუპანტებს.

1916 წელს კასპიის ზღვის სანაპირო ზონაში — რეშთში, გილანის ტყიან და მთიან რაიონებში მოქმედებდა იწყებს დიდი პარტიზანული რაზმი, „ჩ ე ნ გ ა ლ ი ე ლ თ ა“ სახელწოდებით (ტყის ძმები — ჯენგალი სპარსულად ნიშნავს ტყეს). ამ პარტიზანულ რაზმს ხელმძღვანელობდა 1905—1911 წლების რევოლუციის მონაწილე, ყოფილი ფიდაი, სოციალური წარმოშობით ვაჭართა წრიდან გამოსული მირზა ქუჩექიანი. ჯენგალიელთა პარტიზანულ რაზმებს ფინანსურად და იდეურ-პოლიტიკურად წარმართავდა ნახევრად რე-

ლიგიური, ნახევრად ნაციონალური ორგანიზაცია — „ისლამის გაერთიანება“, რომელიც არალეგალურად მოქმედებდა.

ქენგალიელები მცირე ჯგუფებად მოულოდნელად თავს ესხმოდნენ რუსეთის ბაზებს და ასევე მოულოდნელად იმალებოდნენ მთებსა და ტყეებში. რუსეთის სარდლობას მოუხდა სერიოზული ოპერაციების წარმოება იმისათვის, რომ 1917 წლისათვის ძირითადად ბოლო მოეღო ამ რაზმების თავდასხმებისათვის.

პირველი მსოფლიო ომის დასასრულისათვის გარკვევით იჩინა თავი საოკუპაციო რეჟიმის მძიმე შედეგებმა ირანში. შიმშილობამ, ეპიდემიამ, ინფლაციამ, სოფლის მეურნეობის დაცემამ და სხვა უარყოფითმა მოვლენებმა სერიოზული ხასიათი მიიღო. მევახშეებმა, სპეკულანტებმა, ინგლის-ირანის არმიების მომარაგების აგენტებმა და სხვა ჯურის ავანტიურისტებმა გაძარცვეს სოფლისა და ქალაქის მშრომელი მასები.

თებერვლის რევოლუციას და დროებითი მთავრობის შექმნას რუსეთში არსებითი ცვლილება არ შეუტანია რუსეთ-ირანის ურთიერთობაში. დროებითმა მთავრობამ ბელუხლებლად დასტოვა ცარიზმის აგრესიული პოლიტიკა და ამის შესაბამისად ირანის საოკუპაციო რეჟიმიც. მაგრამ რუსეთის საოკუპაციო არმიის გახრწნამ და კავკასიის ფრონტის ფაქტიურმა მოშლამ გავლენა მოახდინა რუსეთის პოზიციებზე და საგრძნობლად შეასუსტა ის. ამას მოყვა ინგლისის გავლენის გაძლიერება და მის მიერ ირანის ახალი ტერიტორიების ოკუპაცია.

მხოლოდ დიდი ოქტომბრის სოციალისტურმა რევოლუციამ შექმნა სრულიად ახალი ვითარება რუსეთ-ირანის ურთიერთობაში და იხსნა ირანი სრული კოლონიური ხვედრისაგან.

თ უ რ ქ ე თ ი

ოსმალეთის იმპერიის გადაქცევა ნახევარკოლონიალ

თურქეთის საზოგადოებრივი წყობა XIX საუკუნის მეორე ნახევარში. XIX საუკუნის 70-იანი წლების დასაწყისითურქეთის საზოგადოებრივ წყობასა და სოციალურ-კლასობრივ ურთიერთობაში არსებული ცვლილებები არ მომხდარა. ეს ქვეყანა ვითარდებოდა იმ ძირითადი ტენდენციის შესაბამისად, რომელსაც ჯერ კიდევ წინამორბედმა ისტორიულმა ვითარებამ შეუმზადა ნიადაგი. თანზიმათის რეფორმებს არსებითი კვალი არ დაუმჩნევია თურქეთის ცხოვრებისათვის და არ შეუქმნია ნიადაგი მისი აღორძინებისათვის. XIX საუკუნის მიწურულსა და თვით ომამდელ იმპერიალიზმის წლებშიაც იგი დარჩა აღმოსავლეთის ერთ-ერთ ჩამორჩენილ ქვეყნად, სადაც ნელა ვითარდებოდა მატერიალური წარმოების ახალი ფორმები და რომელმაც შეინარჩუნა ფეოდალური ურთიერთობის ღრმა ნაშთები. მართალია, „ოსმალეთის მემკვიდრეობისათვის“ მებრძოლ ევროპის დიდ იმპერიალისტურ სახელმწიფოთა ღრმა წინააღმდეგობის გამო თურქეთი, ინდოეთის მსგავსად, არ გადაქცეულა უუფლებო კოლონიალ, მაგრამ ამან ვერ იხსნა იგი ნახევარკოლონიური ზვედრისაგან.

თუ წინათ თურქეთისადმი ევროპის დიდი სახელმწიფოების დაინტერესებას უპირატესად სამხედრო-სტრატეგიული და სავაჭრო მოტივები ედო საფუძვლად, ამიერიდან იგი ახალი მოტივებით შეივსო. ამის შესაბამისად ექსპლოატაციის ძველ ფორმებს ახალი ფორმებიც დაემატა. უცხოურმა (ევროპულმა) კაპიტალმა ფართოდ შეაღო თურქეთის კარი და ენერგიული „მოღვაწეობა“ დაიწყო იქ ზემოეგების მისაღებად.

დასავლეთის კოლონიზატორებმა ფართოდ გამოიყენეს ის განსაკუთრებული უფლებები და პრივილეგიები, რასაც აძლევდა მათ კაპიტულაციების რეჟიმი. იგი იყო მათთვის ის მძლავრი ბერკეტი, რომელიც ფორმალურ საბაბს აძლევდა მათ ჩარეულიყვნენ თურქეთის შინაგან საქმეებში და თავიანთი კონტროლისათვის დაექვემდებ-

ბარეზიათ ამ ქვეყნის როგორც ეკონომიური ცხოვრება. ისე პოლიტიკა. როგორც აღმოსავლეთის სხვა ნახევარკოლონიურ ქვეყნებში. ისე თურქეთშიაც დასავლეთ ევროპის კაპიტალისტებს ჰყავდათ საიმედო სოციალური საყრდენი და მოკავშირეები, რომლებიც ყოველმხრივ ხელს უწყობდნენ მათ ქვეყნის ძარცვაში. ესენი იყვნენ სულთნის ხელისუფლება, თურქი ფეოდალ-მემამულეები და სომხურ-ბერძნულ-ლევეანტური (უპირატესად ებრაული) კომპრადორული ბურჟუაზია¹. უცხოელი კოლონიზატორები თავიანთი მტაცებლური მიზნებისათვის გარდა კაპიტულაციების რეჟიმისა ფართოდ იყენებდნენ არათანასწორუფლებიან ხელშეკრულებებს. არაექვივალენტურ ვაჭრობას, უცხოურ კაბალურ სესხებს, უცხოურ კონცესიებს და საბანკო დაწესებულებებს.

თურქეთის სამეურნეო ცხოვრების მთავარი დარგი — სოფლის მეურნეობა ფეოდალური ურთიერთობის ღრმა გადმონაშთების არტახებით იყო შებოჭილი და ღრმა დეგრადაციას განიცდიდა. იქ გაბატონებული იყო პრიმიტიული სასოფლო-სამეურნეო ტექნიკა, შრომის დაბალი ნაყოფიერება, უმნიშვნელო მოსავლიანობა, მსხვილი ფეოდალური მიწათმფლობელობა, გლეხთა უმიწობა² და კაბალური იჯარა. ძირითადი მწარმოებელი კლასის გლეხობის ექსპლოატაცია თურქეთში დაახლოებით ისევე ინტენსიური იყო, როგორც მის მეზობელ ირანში. ნატურალური მეურნეობის ბაზის შეზღუდვისა და ფულად-სასაქონლო ურთიერთობის ზრდას თან სდევს სოფლად დამკვიდრებული ექსპლოატაციის ფორმების შემდგომი გაძლიერება. იგი ხორციელდება კაბალური საიჯარო განაკვეთის გადიდებით. საბატონო ბეგარის პრაქტიკის დანერგვით. ნატურალური გადასახადის ფულადი გადასახადით შეცვლით და გლეხობისათვის სხვადასხვა ვალდებულებების დაკისრებით. სულ მოკლე დროში მარტო აშარი, სხვა გადასახადებზე რომ არაფერი ვთქვათ, 25%-ით იქნა გადიდებული. შინაგანი საბაჟოების არსებობა. სახელმწიფო გადასახადების პერიოდული გადიდება, გადასახადის შემსყიდველთა პარპაში, საყოველთაოდ გავრცელებული მევახშეობა სულის მოთქმის სა-

¹ АБ. Алимов, Турция, об. Очерки по истории Востока в эпоху империализма, М., 1934, გვ. 22.

² თურქეთის საფარგლო მიწების დიდი ნაწილი მემამულეებს ეკუთვნოდათ. მსხვილი მემამულეები და სოფლის სხვა ბოძოლები, რომლებიც შეადგენდნენ სოფლის მოსახლეობის 5%/ს, ფლობდნენ მთელი საფარგული ფონდის 65,5%/ს, გლეხობას, სოფლის მოსახლეობის 95%/ს კი მხოლოდ 34,5%/ს ეკუთვნოდა (А. Алимов, დასახ. ნაშრ., გვ. 27).

შეუღლებას არ აძლევდა გლეხობას და განაპირობებდა მის აუტანელ ყოფას.

მძიმე ფეოდალური ექსპლოატაცია, ხელისუფლებისა და მისი მრავალრიცხოვანი მოხელეების თვითნებობა, ეკლესიის „მამათა“ გამომძალველობა, ნედლეულის უცხოელ შემსყიდველთა და კომპარადორთა პარპაში, მევახშეთა აღვირახსნილობა გლეხობას ართმევდა მეურნეობის გაფართოებულ რეპროდუქციის შესაძლებლობას და იწვევდა წარმოების ბაზის შემდგომ შეზღუდვას. პერიოდული შიმშილობები, გადამღებ ავადმყოფობათა მასობრივი გავრცელება, უმუშევრობა და ამ ნიადაგზე გლეხობის ხშირი მღელვარება ავსებს თურქეთის ამდროინდელი სოფლის სურათს.

არც თურქეთის ქალაქებში იყო უკეთესი მდგომარეობა. უცხოური კაპიტალის მზარდი კონკურენცია აძლიერებს თურქული ხელოსნობის დაცემის პროცესს და ქუჩაში ერეკება ათეულ ათასობით ხელოსანს. ფეოდალური ურთიერთობის ღრმა გადმონაშთები, ხელისუფლების ტირანია, რაც გამორიცხავდა პიროვნებისა და საკუთრების უსაფრთხოებას და უცხოური საქონლის კონკურენცია ხელს უშლიდა კაპიტალისტური წარმოების ჩანასახების შემდგომ განვითარებას და ახალ საწარმოთა მშენებლობას. ამიტომ კაპიტალისტურ საწარმოთა რიცხვი თითზე ჩამოითვლებოდა, სუსტი იყო ეროვნული ბურჟუაზია, ხოლო გაბოგანებული გლეხები და გაპარტახებული ხელოსნები, რაკი ვერ პოულობდნენ სამუშაოს ფაბრიკა-ქარხნებში, ქალაქის „ლუმპენ-პროლეტარიატის“ რიგებს ავსებდნენ. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ იმ სამრეწველო საწარმოთა უდიდესი ნაწილი, სადაც დაქირავებული შრომა იყო გამოყენებული, კომპარადორული ბურჟუაზიის წარმომადგენლებს ან უცხოელებს ეკუთვნოდათ¹.

რა გასაკვირია ამის შემდეგ, რომ ქალაქის მშრომელთა მდგომარეობაც ისევე არასახარბიელო იყო, როგორც გლეხობისა. მათი წილხვედრიც იყო უმუშევრობა, მათხოვრული ხელფასი, უუფლებობა, შიმშილობა, აუტანელი საბინაო პირობები და მასობრივი სიკვდილიანობა.

არაექვივალენტურმა ვაჭრობამ, რომელიც უპირატესად კომპარადორული ბურჟუაზიისა და მსხვილი უცხოური ფირმების ხელში

¹ მაგ., მეოცე საუკუნის დასაწყისის აღწერით იმპერიაში სულ იყო 242 მოქმედი სამრეწველო საწარმო, რომელთა 50%-ე ეკუთვნოდათ ბერძნებს, 20%-ს—სომხებს, 5%-ს—ებრაელებს, 10%-ს—უცხოელებს და მხოლოდ 15%-ე თვით თურქებს (იხ. A. Ф. Миллер, Очерки новейшей истории Турции, М.-Л., 1948, გვ. 17—18).

იყო, დიდი როლი შეასრულა თურქეთის გაძარცვის საქმეში. მრავალფეროვანი თურქული ნედლეული და კვების პროდუქტები ვაჭარ-შემსყიდველთა მეშვეობით მუქთად უფარდებოდათ ხელში უცხოელ კაპიტალისტებს, რომლებიც მაღალ ფასებში ყიდდნენ მათ საზღვარგარეთ. უცხოური საქონელი, თავის მხრივ, სარგებლობს რა საბაჟო შეღავათებით, სავსებით აძევებს თურქეთის ბაზრიდან ადგილობრივ ხელოსნურ-შინამრეწველურ ნაწარმს და მონოპოლიურად ბატონდება იქ.

თურქეთის ეკონომიური მდგომარეობის გაუარესებას და მის შემდგომ ეკონომიურ-ფინანსურ დაკაბალებას ხელი შეუწყო უცხოელებისათვის სამრეწველო-სამშენებლო კონცესიების მიცემა და კაბალური სესხების აღება. სულთანის ხელისუფლება, ნაცვლად იმისა, რომ შეემცირებია სასახლის, სამოხელეო აპარატის, არმიისა და პოლიციის ხარჯები, უფრო ხელმოშვებულ ყოფილიყო. სისტემატურად მიმართავდა კაბალური სესხების აღებას საფრანგეთში. ინგლისსა და სხვა ქვეყნებში. მარტო ამ სესხების ყოველწლიური პროცენტების გადახდამ მძიმე ფინანსური ტვირთი დააყისრა თურქეთს და დააცარიელა მისი ხაზინა. 1875 წლისათვის თურქეთის ვალმა 5,3 მილიარდ ფრანკს გადააჭარბა. ამ თანხიდან მას ფაქტიურად მხოლოდ ნახევარი ჰქონდა მიღებული¹. თურქეთს საკუთარი სახელმწიფო ბანკიც კი არ გააჩნდა. მის ფუნქციას ასრულებდა ოტომანის ბანკი, რომელშიაც ძირითადად ფრანგული და ინგლისური კაპიტალი იყო გაბატონებული.

კლასობრივ და ნაციონალურ წინააღმდეგობათა გამწვავება. 1875 წლის მოხსნის კრიზისი.

აღნიშნულმა ვითარებამ რელიეფურად წარმოაჩინა ის ფიცხი მასალა, რომელიც მანამდეც ბევრი იყო დაგროვილი ოტომანის იმპერიის საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. მძაფრმა ფინანსურმა კრიზისმა, რომელმაც თავი იჩინა 1875 წლიდან, როცა თურქეთის მთავრობა იძულებული გახდა უარი ეთქვა ვალების გადახდაზე, კიდევ უფრო გააძლიერა ქრონიკული ეკონომიური კრიზისი, რის უშუალო შედეგსაც წარმოადგენდა პოლიტიკური კრიზისის გაშლა.

თურქეთის მდგომარეობის მკვეთრმა გაუარესებამ. კერძოდ თურქეთის მთავრობის მიერ ფინანსური გაკოტრების ფაქტის აღიარებამ და, ამასთან დაკავშირებით, კრუდიტორ სახელმწიფოთა მორიგმა ჩარევამ მის საშინაო საქმეებში, გააქტიურა „ახალოსმალე-

¹ X. З. Г а б и д у л я в. Младотурецкая революция, М., 1936, гл. 73.

ბი“ როგორც ემიგრაციაში. ისე თურქეთში. 1866 წლის რეპრესიების დროს საზღვარგარეთ გაძევებული „ახალოსმალთა“ ნაწილი 70-იანი წლების დასაწყისისათვის უკან დაბრუნდა. მათ ისარგებლეს იმ ამ-
ნისტიით, რომელიც რუსეთის ელჩის ნ. პ. ი გ ნ ა ტ ი ე ვ ი ს რჩევით,
ტაქტიკური მოსაზრებით გამოაქვეყნა თურქეთის მთავრობამ. უკან
დაბრუნებულ ემიგრანტებთან ერთად, „ახალოსმალთა“ რიგები შე-



მიდჰათ ფაშა

იგსო მიმალული და ციხეები-
დან განთავისუფლებული აღამი-
ნებით. როგორც საზღვარგარეთ
მყოფი ემიგრანტები. ისე სამ-
შობლოში დაბრუნებული „ახალ-
ოსმალეები“ პრესის. პროკლამა-
ციებისა და სიტყვიერი გამოსე-
ლების მეშვეობით დაყინებით
მოითხოვდნენ კონსტიტუციის შე-
მოღებას და მნიშვნელოვანი რე-
ფორმების გატარებას.

„ახალოსმალთა“ შეხედულე-
ბებს მხარს უჭერდა ლიბერალუ-
რად განწყობილი დიდმოხელე-
თა და ოფიცერთა ნაწილი. მათი
რიგებიდან იყო გამოსული გა-
მოჩენილი სახელმწიფო მოღვა-
წე მიდჰათ ფაშა, რომე-
ლიც შემდეგში „ახალოსმალთა“
ერთ-ერთი ხელმძღვანელი გახ-
და. მიდჰათ ფაშას წინა წლებ-
ში ექირა დუნაის ვილაიეთის

(ბულგარეთი) და ბაღდადის გუბერნატორის (ვალი) მაღალი თან-
მდებობები. ამ თანამდებობებზე ყოფნისას მან თავი გამოიჩინა ენერ-
გიული საქმიანობით — გზებისა და ხიდების მშენებლობით, ვაჭრო-
ბის წახალისებით და თვითმმართველობის ელემენტების დანერგვით.
აღნიშნული ხასიათის ღონისძიებებით მას სურდა იგივე გაეკეთებია
არათურქულ პროვინციებში. რასაც ახორციელებდა ვორონცოვი
კავკასიაში: დაეახლოებია დაპყრობილები და დამპყრობლები, შე-
ესუსტებია დამონებული ხალხის განმათავისუფლებელი ლტოლვა.

მიდჰათ ფაშა, როგორც თურქი ლიბერალი მემამულეებისა და
ახლად ჩასახული ეროვნული ბურჟუაზიის სულისკვეთების გამომხა-
ტველი, ენერგიულად იცავდა ოსმალეთის იმპერიის მთლიანობას
და ილაშქრებდა დამონებულ ხალხთა განმათავისუფლებელი მოძრა-
ობის წინააღმდეგ. მას და „ახალოსმალეებს“ კლასობრივი შეზღუდუ-

ლობის გამო არ ესმოდათ, რომ თურქი ხალხი მხოლოდ მაშინ მოიპოვებდა ქეშმარიტ თავისუფლებას, გადაიდებდა ტირანიის უღელს და განთავისუფლდებოდა სულთნის თვითმპყრობელობისაგან, როდესაც ბოლო მოეღებოდა თურქეთში გაბატონებულ ეროვნულ ჩაგვრას და თავისუფლებას მოიპოვებდნენ დამონებული არათურქი ხალხები. მიდპათ ფაშა და „ახალოსმალეზი“ ილაშქრებდნენ რა სულთნის თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ და მოითხოვდნენ კონსტიტუციის შემოღებასა და რეფორმებს, ამ გზით ფიქრობდნენ იმპერიის დაშლის პროცესის შეჩერებას, მისი მთლიანობის დაცვას.

„ახალოსმალთა“ საქმიანობის გააქტიურება დაემთხვა ბალკანეთის ხალხთა გამათავისუფლებელი მოძრაობის ახალ აღმავლობას. მისი მთავარი კერები იყო ბულგარეთი და სერბიული ოლქები ბოსნია და ჰერცეგოვინა. ბულგარეთში, რომელიც ხანგრძლივი დროის განმავლობაში იტანჯებოდა თურქ ასიმილატორთა მძიმე უღლის ქვეშ, თანდათანობით მწიფდებოდა მოსახლეობის ეროვნული თვითშეგნება და მასობრივი გამათავისუფლებელი სულისკვეთება. ხ რ ი ს ტ ო ბ ო ტ ე ვ ი ს, ვ ა ს ი ლ ი ლ ე ვ ს კ ი ს და სხვა უშიშარ პატრიოტთა ხელმძღვანელობით იქ მიმდინარეობდა მზადება საყოველთაო შეიარაღებული აჯანყებისათვის. მეფის რუსეთი, რომელსაც სუბიექტურად მტაცებლური დაპყრობითი მიზნები ამოქმედებდა ბალკანეთში, ობიექტურად კვლავინდებურად ბალკანელ სლავ ხალხთა გამათავისუფლებელი ბრძოლის მოკავშირის როლში გამოდიოდა.

1875 წ. მაისში ჰერცეგოვინაში და ცოტა უფრო გვიან ბოსნიაში იფეთქა მკვიდრი გლეხური მოსახლეობის საყოველთაო აჯანყებამ. მას ჰქონდა აგრარულ-გლეხური და ეროვნულ-გამათავისუფლებელი ხასიათი, ერთსა და იმავე დროს. ის მოწოდება, რომელიც აჯანყებულებმა გამოაქვეყნეს, ცხადპყფს, რომ მათ განზრახვა ჰქონდათ საბოლოოდ ბოლო მოეღოთ თურქ ხელისუფალთა და ფეოდალთა ძალდობისათვის, გაეძევებიათ ისინი ქვეყნიდან და მოეპოვათ ადამიანური უფლებები. აჯანყებამ მაშინვე ცხოველი თანაგრძნობა ჰპოვა მეზობელ სერბიაში, ბულგარეთსა და ჩერნოგორიაში, რომლებმაც ძმური დახმარების ხელი გაუწოდეს მებრძოლ მოძმეებს და თვითონაც იარაღს მოკიდეს ხელი.

თურქეთის ხელისუფლებამ ცეცხლითა და მახვილით უპასუხა ჰერცეგოვინისა და ბოსნიის მოსახლეობის აჯანყებას. აჯანყების ჩასაქრობად გაგზავნილმა დამსჯელმა ექსპედიციამ — „ბაშიბუზუკთა“ ბანდებმა ხელი მიყვეს ქრისტიანული მოსახლეობის მასობრივ ხოცვა-ჟლეტას და დასახლებული პუნქტების მიწასთან გასწორებას.

მაგრამ ამ მხეცურმა ანგარიშსწორებამ, რომელმაც მთელი პროგრესული მსოფლიოს სამართლიანი აღშფოთება გამოიწვია, წარმატება ვერ მოუტანა თურქეთს. ევროპის დიდმა სახელმწიფოებმა აჯანყება თურქეთის შინაგან საქმეებში მორიგი ჩარევის საბაბად გამოიყენეს. მათ ბალკანეთის ხალხთა ინტერესებზე ზრუნვის ნილბით დაიწყეს ბალკანეთის ქვეყნების საშინაო საქმეებში ჩარევა. ამით დაიწყო ახლო აღმოსავლეთის მორიგი კრიზისი და ერთხელ კიდევ ასპარეზზე ამოტივტივდა „მარად თავსატეხი აღმოსავლეთის საკითხი“.

როგორც მანამდე, ისე ამ კრიზისის დროსაც ევროპის დიდი სახელმწიფოების ინტერესები მკვეთრად დაეჯახა ერთმანეთს. ინგლისს, საფრანგეთსა და ავსტრიას არ სურდათ რუსეთის გავლენის შემდგომი გაძლიერება ბალკანეთზე. ამიტომ ისინი წინააღმდეგობას უწევდნენ იმ პროექტებს, რომლებიც რუსეთის მთავრობამ შეიმუშავა ბალკანეთის „დაშოშმინების“ მიზნით. სწორედ ამიტომ იყო, რომ არ იქნა გამონახული საერთო ენა იმ აღმინისტრაციულ თუ სხვა ღონისძიებების საკითხში, რაც უნდა გატარებულიყო ბოსნიასა და ჰერცეგოვინაში, რათა იქ ბოლო მოღებოდა აჯანყებას. მიუხედავად ამისა, 1876 წლის მაისში დიდმა სახელმწიფოებმა, ისარგებლეს რა სალონიკში მომხდარ ქრისტიანთა ხოცვა-ჟლეტით და საფრანგეთისა და გერმანიის კონსულთა მოკვლით, მაინც წარუდგინეს პორტას კოლექტიური მოთხოვნები, რომელთა მიღება მოასწავებდა ბალკანეთის პროვინციებისათვის ფაქტიურად ავტონომიის მიცემას.

სულთნის მთავრობა მზად იყო მიეღო ეს მოთხოვნები. მაგრამ იგი უარყვეს აჯანყებულთა ხელმძღვანელებმა. მათ განაცხადეს, რომ მხოლოდ მაშინ დაუშვებენ ძირს იარაღს, როცა მიაღწევენ თურქეთის ჯარის განდევნას და საკუთარი მმართველობის დამყარებას.

ევროპის დიდი სახელმწიფოების უხეშმა ჩარევამ თურქეთის საშინაო საქმეებში და სულთნის ხელისუფლების უუნარობამ თავი გაერთმია შინაგანი და საგარეო სიძნელეებისათვის, ღრმა ეკონომიურ-ფინანსურმა სიძნელეებმა გააძლიერა სტამბოლისა და სხვა ცენტრების თურქული მოსახლეობის უკმაყოფილება, რომელიც აქა-იქ აშკარა მღელვარებაში გადაიზარდა. ეს ვითარება კარგად გამოიყენეს „ახალოსმალებმა“, რომლებმაც გააძლიერეს საქმიანობა. მათ სპეციალური მოწოდება გამოაქვეყნეს, რომელშიაც სულთან აბდულ-აზიზს დააკისრეს მთელი პასუხისმგებლობა როგორც არათურქი მოსახლეობის ჩაგვრისა და მისგან გამოწვეული აჯანყებებისათვის, ისე ფინანსური კრაზისათვის¹. მაგრამ „ახალოსმალებს“, მიღპათ ფაშას

¹ А. Ф. Миллер, Краткая история Турции, М., 1948, гл. 93.

და იმ სოციალურ ძალებს, რომლებიც მათ ზურგს უკან იდგნენ, რო-
დი სურდათ წაეხალისებიათ ხალხის მასების მოძრაობა და სათავე-
ში ჩადგომოდნენ მას. „ძველთურაქებზე“ ნაკლებად როდი აშინებდათ
მათ მშრომელების აქტივობისა და დაწყებული მოძრაობის ხალხურ
რევოლუციაში გადაზრდა. ასეთი საშიში პერსპექტივის თავიდან ასა-
ცილებლად მათ საჭიროდ მიაჩნდათ სასახლის ზედაპირული გადა-
ტრიალება და აბდულ-აზიზის დამხობა.

1876 წლის 30 მაისს „ახალოსმალებმა“, ფე-
ოდალურ-კლერикаლური ჯგუფების ნაწილის
მხარდაჭერით, რომლებიც უკმაყოფილონი იყუ-
ნენ სულთნის წარუმატებელი საგარეო პოლიტიკით, ბალკანეთის
ამბების გართულებით. ისე როგორც საეკლესიო მიწების ნაწილის
მითვისებით, სისრულეში მოიყვანეს თავიანთი განზრახვა და განა-
ხორციელეს სასახლის ზედაპირული გადატრიალება. სამხედრო ნა-
წილების დახმარებით მათ ალყა შემოარტყეს სასახლეს, ტახტიდან
ჩამოაგდეს სულთანი აბდულ-აზიზი და მის ნაცვლად ტახტზე აიყუ-
ნეს დინასტიის მორიგი წარმომადგენელი პრინცი მურად I. ამ
აქტის მოზღენიდან რამდენიმე დღის შემდეგ „ახალოსმალთა“ მომხრე
ოფიცრებმა სატუსალოში ბოლო მოუღეს ყოფილ სულთანს (თუმცა
ოფიციალური ვერსიით მან თვითონ მოიკლა თავი).

ახალი სულთანი, რომელიც აბდულ-აზიზის სიცოცხლეში წლო-
ბით სასტიკ იზოლაციაში იმყოფებოდა, დიდ იმედებს უნერგავდა
მიდპათ ფაშას და მის მომხრეებს. იგი მათ კონსტიტუციისა და დასავ-
ლური მმართველობის მომხრედ მიაჩნდათ. მაგრამ ახალმა სულთან-
მა არ გაამართლა სასახლის ზედაპირული გადატრიალების ორგანი-
ზატორთა იმედები. მას გამოაჩნდა სულით ავადმყოფობის ნიშნები,
რის გამოც ველარ შეძლო თავისი მოვალეობის შესრულება. საჭირო
გახდა მისი თავიდან მოშორება და სულთნის ტახტზე ახალი პრინ-
ცის აყვანა. „ახალოსმალებმა“ არჩევანი შეაჩერეს მურად V-ის ძმა-
ზე აბდულ-ჰამიდზე, რომელიც აგრეთვე რეფორმებისა და
კონსტიტუციის მომხრედ ასაღებდა თავს. 1876 წლის 31 აგვისტოს
უმაღლესი სამღვდელოების თანხმობით სულით ავადმყოფი მურადის
ნაცვლად სულთნის ტახტზე აყვანილ იქნა აბდულ-ჰამიდ II, რომელ-
საც მიდპათ ფაშამ საზეიმო პირობა ჩამოართვა. რომ კონსტიტუცი-
ურ წყობილებას შემოიღებდა. ახალი სულთანი, როგორც მალე ცხა-
დი გახდა, იყო უაღრესად ვერაგი, სასტიკი, შეუბრალებელი. ცბიე-
რი, ყოველგვარი სიახლისა და რეფორმების დაუძინებელი მტერი.
მან მხოლოდ ტახტის ხელში ჩაგდებისათვის გაასაღა თავი „ახალოს-
მალთა“ მეგობრად და კონსტიტუციის მომხრედ. მან მიდპათ ფაშა

დიდი ვეზირის მაღალ პოსტზე დანიშნა და მას მიანდო თურქეთის პირველი კონსტიტუციის შედგენა.

თურქეთის საერთაშორისო მდგომარეობა ამ დროის განმავლობაში კი უფრო გართულდა. სიტუაცია ბალკანეთში თანდათან დაძაბული გახდა. ბოსნიისა და ჰერცეგოვინის მოსახლეობის საყოველთაო აჯანყებას მალე მოყვა ბულგარელი ხალხის გამათავისუფლებელი აჯანყება, რომელმაც დიდი რეზონანსი ჰპოვა, კერძოდ რუსეთში. მართალია, თურქეთის არმიამ შეძლო ამ აჯანყების (რომელიც მოკლებული იყო ერთიან ხელმძღვანელობას) სისხლში ჩახშობა და ათეული ათასი ბულგარელი პატრიოტის გაჟლეტა, მონებად გაყიდვა და ციხეებში ჩაყრა, მაგრამ ამ ენით აუწერელმა სიმხეცემ ვერ განამტკიცა თურქ მოძალადეთა პოზიციები ბალკანეთში. მან ასპარეზზე გამოიყვანა ბალკანეთის სხვა ხალხები და მკვეთრად გააუარესა რუსეთ-თურქეთის ურთიერთობა. ბოსნიისა და ჰერცეგოვინის აჯანყებული მოსახლეობის მხარის დასაქერად იარაღს მოკიდეს ხელი და თურქეთს ომი გამოუცხადეს სერბიამ და ჩერნოგორიამ (რომლებსაც მოხალისეებით, იარაღით, და ფულადი სახსრებით რუსეთი უწევდა დახმარებას).

მეფის რუსეთის დაჟინებით მოთხოვნით თურქეთი იძულებული გახდა დროებითი ზავი დაედო მის მიერ სასტიკად დამარცხებულ სერბიასთან და ხელი აეღო ამ ქვეყნის ოკუპაციის განზრახვაზე. იგი, ამასთან ერთად, თანახმა გახდა ევროპის კონფერენციის მოწვევაზე, რომელსაც უნდა განეხილა ბალკანეთის კონფლიქტის მოგვარებისა და იქ გათვალისწინებული რეფორმების საკითხი. აღნიშნული კონფერენცია გაიხსნა 1876 წლის 11 დეკემბერს და თითქმის უშედეგოდ მიმდინარეობდა რამდენიმე კვირის განმავლობაში. მისი მუშაობის დასაწყისიდანვე თავი იჩინა ღრმა წინააღმდეგობამ რუსეთსა, ერთი მხრივ, და კონფერენციის სხვა მონაწილეთა შორის, მეორე მხრივ. განსაკუთრებით პროვოკაციულად მოქმედებდა ინგლისის დიპლომატია, რომელიც ხელოვნურად ამწვავებდა რუსეთ-თურქეთის ურთიერთობას.

აღნიშნული კონფერენციის მიმდინარეობის პროცესში ახალმა სულთანმა დაამტკიცა და საზეიმო ვითარებაში. მიღპათ ფაშას დაჟინებითი მოთხოვნით, გამოაქვეყნა მიღპათის მიერ შემუშავებული კონსტიტუციის პროექტი. მის გამოქვეყნებამდე სულთანმა აბდულ-ჰამიდმა კონსტიტუციის შემუშავებულ პროექტში შეიტანა რამდენიმე არსებითი შესწორება, რომელიც მკვეთრად ამცირებდა კონსტიტუციის მოქმედებას, ასუსტებდა პარლამენტს და აძლიერებდა სულთნის ხელისუფლებას. 1876 წლის 23 დეკემბერს, როდესაც

მიმდინარეობდა კონსტანტინოპოლის კონფერენციის მორიგე¹ პლენარული სხდომა, საარტილერიო სალუტის ხმამ კონფერენციის მონაწილეებსა და იმპერიის ქვეშევრდომებს აუწყა კონსტიტუციის გამოქვეყნება. კონსტიტუციის საზეიმო გამოქვეყნება კონფერენციის საქმიანობის დროს თურქეთის მთავრობის მანევრი იყო, მას უნდა მოეყოლოდა ამ კონფერენციის ჩაშლა. ეს საარტილერიო სალუტი, რიხით აუწყა თურქეთის დელეგატმა და საგარეო საქმეთა მინისტრმა კონფერენციის მონაწილეებს, მოასწავებს სულთნის წყალობას, კონსტიტუციის ბოძებას იმპერიისათვის. ამ აქტით იცვლება თურქეთში არსებული მმართველობის ფორმა და ამ დიდი აქტის შემდეგ კონფერენციის საქმიანობა ზედმეტი ხდებაო. მაგრამ ამ მანევრს, რომელიც ინგლისის ელჩმა ელიოტმა უკარნახა სულთანს, არ ჰქონია წარმატება. კონფერენციამ, სადაც რუსეთის ელჩი იგნატიევი ასრულებდა წამყვან როლს, ცივად მოისმინა ცნობა კონსტიტუციის მიღების შესახებ და განაგრძო თავისი, არსებითად, უნაყოფო საქმიანობა¹.

1876 წლის „მიღპათისეული“ კონსტიტუცია თურქეთში აწეებდა კონსტიტუციურ მონარქიას და პარლამენტურ წყობას. პარლამენტი უნდა ყოფილიყო ორპალატიანი — დეპუტატთა პალატა და სენატი. სენატის წევრებს სულთანი ნიშნავდა სიკვდილამდელი უფლებით. დეპუტატთა პალატის წევრებს მოსახლეობა ირჩევდა მაღალი ქონებრივი და ასაკობრივი ცენზის საფუძველზე, პალატის თავმჯდომარეს და მის მოადგილეებს სულთანი ნიშნავდა. სენატს მინიჭებული ჰქონდა დეპუტატთა პალატის მიერ მოწონებული კანონ-პროექტის უარყოფა-მიღების უფლება. კონსტიტუცია აცხადებდა იმპერიის ყველა ქვეშევრდომის (რელიგიური და ეროვნული კუთვნილების განურჩევლად) თანასწორობას კანონის წინაშე. ფორმალურად იგი აცხადებდა ბურჟუაზიული კონსტიტუციებით გათვალისწინებულ თავისუფლებებს (პრესის, შეკრების და სხვ.). ამის პარალელურად კონსტიტუცია თურქულ ენას აცხადებდა სახელმწიფო ენად, ისლამს კი — სახელმწიფო რელიგიად. იგი უდიდეს უფლებებს უტოვებდა სულთანს, რომლის პერსონა ცხადდებოდა ხელშეუხებლად. სულთნის კომპეტენციაში რჩებოდა მინისტრების მოხსნა-დანიშვნა, ხარისხების, ორდენების დარიგება, დიდმოხელეთა და დიპლომატთა დანიშვნა, ფულის მოჭრა, ხელშეკრულებათა დადება, ომის გამოცხადება, ზავის დადება, არმიისა და ფლოტის სარდლობა, პარლამენტის დათხოვნა, ახალი არჩევნების ჩატარება, სამოქალაქო კანონების შე-

¹ ფორმალურად მან 1877 წლის 20 იანვარს დაასრულა მუშაობა.

ჩერებისა და სამხედრო წესების შემოღება. სულთანი ისევ რჩებოდა ხალიფად და მას ეძლეოდა განსაკუთრებული უფლება გაეძევა-ბია იმპერიის ფარგლებიდან „საშიში“ პირები და ა. შ.¹.

როგორც ვხედავთ, 1876 წლის კონსტიტუცია ძალზე შეზღუდუ-ლი და კუდშეკვეცილი იყო. მიუხედავად იმისა, რომ იგი უმნიშვნე-ლოდ ზღუდავდა სულთნის ხელისუფლებას, კონსტიტუციის გა-მოქვეყნება თურქეთის მაშინდელ ვითარებაში მაინც ისტორიულად საკირო პროგრესული აქტი იყო. იგი მოასწავებდა თურქეთის პო-ლიტიკური წყობის საკონსტიტუციო რელსებზე გადაყვანას და, ამდენად, მისი გადახალისების დასაწყისს. მას შეეძლო გარკვეული კვალი დაეჩნია თურქეთისათვის, თუ იგი მართლაც გატარდებოდა ცხოვრებაში.

მაგრამ თურქეთში არ იყო ძლიერი ეროვნული ბურჟუაზია, არ იყო ის „საშუალო“ კლასი, რომელსაც შეეძლოთ დაყრდნობოდნენ „ახალშალები“ კონსტიტუციის დასაცავად. კონსტიტუციის მომხ-რეების სოციალურმა შეზღუდულობამ, ხალხის ფართო წრეებთან მათმა სუსტმა კავშირმა საშუალება მისცა სასახლის რეაქციულ ხროვას და მის მედროშეს სულთან აბდულ-ჰამიდ II-ეს არარაობამდე დაეყვანათ კონსტიტუციური მონაპოვარი და დღის წესრიგში დაეს-ვათ მისი სრული ლიკვიდაცია.

სანამ მიმდინარეობდა ევროპული კონფერენცია, ვერაგი აბდულ-ჰამიდ II ასე თუ ისე ტანდა კონსტიტუციას და მის ავტორს, „თურ-ქეთის კონსტიტუციის მამას“ მიღწათ ფაშას. მაგრამ კონფერენცია, წონაწილე სახელმწიფოების ინტერესთა შეურიგებლობის გამო, უშედეგოდ დამთავრდა. მეფის რუსეთმა თურქეთთან ომზე აიღო გეზი და სათანადო დიპლომატიური და სამხედრო ღონისძიებები განახორციელა. ასეთ ვითარებაში სულთანმა გადაწყვიტა ანგარიში გაესწორებია „ახალშალებისათვის“ და მით გაეკაფა გზა კონსტი-ტუციის მოსასპობად. სულთანმა ჯერ ზ ი ა - ბ ე ი ს, ნ ა მ ი ქ ქ ე მ ა - ლ ი ს ა და ა ლ ი - ს უ ა ვ ი ს გაძევებით დაიწყო. 1877 წლის 7 თე-ბერვალს კი მისი განკარგულებით დიდი ვეზირობიდან მოხსნეს, შე-იპყრეს და იმპერიის საზღვრებიდან გააძევეს თვით მიღწათ ფაშა. ამას მოყვა მკაცრი რეპრესიები კონსტიტუციის მომხრეთა წინააღმ-დეგ და მასობრივი დატუსაღებანი.

„მიღწათის კონსტიტუცია“, მიუხედავად ამისა, ერთ ხანს კიდევ განაგრძობდა არსებობას. 1877 წლის მარტში მის საფუძველზე პირ-ველი პარლამენტის არჩევნებიც კი ჩატარდა. არჩევნების დროს,

¹ Б. Данциг, Турция, М., 1949, гл. 23—24.

რომელიც პოლიტიკური ტერორის ვითარებაში მიმდინარეობდა, „ახალოსმალეები“ სრულებით არ ყოფილან დაშვებული კენჭისყრაზე. თურქეთის პირველ პარლამენტში, როგორც მოსალოდნელი იყო, არჩეული იყვნენ მსხვილი მემამულეები, ფაშები, რეაქციული დიდ-მოხელეები, სამღვდლოების ზედაფენის წარმომადგენლები. მათგან 69 მუსლიმანი იყო, 46 კი — არამუსლიმანი. ასეთი შემადგენლობის პარლამენტი სულთნის ყურმოჭრილი მონა-მორჩილი იყო. მაგრამ მის რიგებში მაინც გაისმა სულთნის ხელისუფლების მორცხვი კრიტიკის ხმა; აბდულ-ჰამიდ II-ემ ხელზე დიხვია ეს და 1877 წლის 28 ივნისს, როცა უკვე დაწყებული იყო რუსეთ-თურქეთის ომი. დაითხოვა „ურჩი“ პარლამენტი და დანიშნა მისი ახალი არჩევნები.

1877—1878 წლების მეფის რუსეთი თავისი აგრესიული გეგმების რუსეთ-თურქეთის რეალიზაციისათვის ბალკანეთში მუდამ იყენებდა ომი და ბულგარეთის „ერთმორწმუნე ძმა სლავი ხალხების“ დახმარების განთავისუფლება. ლოზუნგს. კონსტანტინოპოლის კონფერენციის ჩაშლის შემდეგ მეფის რუსეთმა ისევ მოიმარჯვა ეს ლოზუნგი. რათა გაეშართლებოდა თურქეთის წინააღმდეგ ომის დაწყება. ამ ომის დროსაც ცარიზმს აგრესიული ზრახვები ამოქმედებდა. მას სურდა აღედგინა 1853—1855 წლების წარუმატებელი ომით დაკარგული პოზიციები ბალკანეთსა და მთელ ახლო აღმოსავლეთში და ახალ-ახალი წარმატება მოეპოვებია იქ. მაგრამ ობიექტურად იგი გამოდიოდა თავისუფლებისათვის მებრძოლ ბალკანეთის ხალხთა მოკავშირის როლში. ამჯერადაც ცარიზმი გამოესარჩლა სერბიას და ბულგარეთს, რომლებიც მძიმე მდგომარეობაში ჩავარდნენ თურქეთის წინააღმდეგ მარცხიანი გამოსვლის შემდეგ.

თურქეთის წინააღმდეგ ომის დაწყებამდე რუსეთის დიპლომატიამ თავის მხარეზე გადაიბირა რუმინეთი, რომელმაც ჯარით დახმარებასთან ერთად რუსეთის არმიას გზა მისცა ბულგარეთისაკენ. მანვე შეძლო უზრუნველყო ინგლისისა და ავსტრიის ნეიტრალიტეტი. პირველს ამისათვის მან აღუთქვა თავისი ინტერესების პატივისცემა სუეცის არხში და status quo-ს შენარჩუნება შავი ზღვის სრუტეებსა და კონსტანტინოპოლში. რაც შეეხება ავსტრიას, მისი ნეიტრალიტეტი კიდევ უფრო ძვირად იქნა ნაყიდი. რუსეთ-ავსტრიის ბუდაპეშტის საიდუმლო კონვენციით, რომელიც 1877 წლის 15 იანვარს იქნა ხელმოწერილი, ავსტრია-უნგრეთს ნეიტრალიტეტის დაპირების ანგარიშში უფლება ეძლეოდა მოეხდინა ბოსნიისა და პერცეგოვინის ოკუპაცია, ამასთან ერთად, რუსეთი ვალდებული იქნებოდა არ ეწარმოებია სამხედრო ოპერაციები ბოსნიის, პერცეგო-

ვინის. სერბიისა და ჩერნოგორიის ტერიტორიებზე, თანაც თურქეთზე გამარჯვების შემთხვევაში იგი უნდა დაკმაყოფილებულიყო მკაფიოდ შეზღუდული ტერიტორიული მონაპოვრით¹.

1877 წლის 27 აპრილს რუსეთმა ომი გამოუცხადა თურქეთს და მაშინვე დაიწყო საომარი ოპერაციები როგორც ბალკანეთში, ისე მცირე აზიაში. ბალკანეთში რუსეთის არმიასთან ხელიხელჩაკიდებული იბრძოდნენ ბულგარელი პატრიოტები და სხვა სლავი ხალხები, კავკასიაში — ქართველები და სომხები. თურქეთი სრულიად მოუშაღებელი შეხვდა ამ ომს; ინგლისმა, რომლის დიპლომატია ყოველმხრივ აქეზებდა მას ომისაკენ, მიატოვა იგი და განზე გადაა. ჩამორჩენილი, გახრწნის გზაზე მდგარი, ჩაგრულ ხალხთაგან შეძლებული თურქეთი იძულებული იყო მარტო შეებმოდა ძლიერ მოწინააღმდეგეს. ასეთ პირობებში ძნელი არ იყო იმის გათვალისწინება, თუ რა შედეგით დამთავრდებოდა თურქეთისათვის ომი. ომის პირველსავე ეტაპზე თურქეთის არმიამ რამდენიმე გამანადგურებელი მარცხი იწვნია რუსეთის არმიისაგან და ორივე ფრონტზე უკან დაიხია.

1878 წლის დასაწყისისათვის თურქეთის მდგომარეობა უაღრესად კრიტიკული გახდა. რუსეთის არმიამ აზიაში აიღო ყარსის ციხესიმაგრე და შორს წაიწია მცირე აზიის სიღრმეში. არც ბალკანეთში იყო უფრო სახარბიელო მდგომარეობა. მართალია, თურქეთის არმია ოსმან ფაშას სარდლობით დიდხანს იცავდა პლევნას გამაგრებულ ბანაკს, მაგრამ სხვა ადგილებში რუსეთისა და მისი მოკავშირეების კომბინირებული დარტყმების შედეგად ზედიზედ უკან დაიხია. იანვრის თვეში რუსეთის არმიამ დაამთავრა მთელი ბულგარეთის განთავისუფლება. თებერვალში კი გენერალ სკობელევიჩს რაზმმა აიღო ადრიანოპოლი (ედირენი) და სრუტეებისაკენ გაემართა.

თურქეთის არმიის სასტიკმა მარცხმა უდიდესი აღშფოთება გამოიწვია მთელ თურქეთში. ამ განწყობილებამ თავისი ასახვა პპოვა თვით მეორე მოწვევის პარლამენტის (რომელიც 1877 წლის 17 დეკემბერს შეიკრიბა) დეპუტატთა რიგებშიაც. პარლამენტის ტრიბუნიდან ერთხელ კიდევ გაისმა სამართლიანი კრიტიკის ხმა სულთნის სასახლის ხროვისა და მთავრობის მისამართით. ამჯერად დეპუტატები უფრო მკაცრად გამოდიოდნენ და მთელ პასუხისმგებლობას შექმნილი ვითარებისათვის სულთნის მთავრობას აკისრებდნენ. ეს, ცხადია, არ მოეწონა აბდულ-ჰამიდ II-ეს, რომელიც ისედაც კბილუბკილესავდა კონსტიტუციასა და პარლამენტზე. დაეყრდნო რა კონს-

¹ История дипломатии, т. II, М., 1945, гл. 37—38.

ტიტუციის სათანადო პუნქტს, მან შეაჩერა სამოქალაქო კანონების მოქმედება, სამხედრო წესები შემოიღო და 1878 წლის 14 თებერვალს განუსაზღვრელი დროით დაითხოვა პარლამენტი¹. ამის შემდეგ 30 წლის განმავლობაში პარლამენტი აღარ მოწვეულა და არც კონსტიტუციის სხვა მუხლები შესრულებულა მიუხედავად იმისა, რომ ოფიციალურად ეს კონსტიტუცია არ ყოფილა გაუქმებული.

საკონსტიტუციო გარანტიების ლიკვიდაციით და მეორე მოწვევის პარლამენტის დათხოვნით დამთავრდა თურქეთის ხანმოკლე საკონსტიტუციო გაზაფხული. კონსტიტუციის პირველმა ყლორტებმა ვერც კი მოასწრეს გაფურჩქვნა, რომ ისინი დააზრო რეაქციის მკაცრმა სუსხმა. თურქეთის პროგრესული წრეების მორიგი ცდა მოეხდინათ თურქეთის გარდაქმნა და გადაეყვანათ იგი კაპიტალისტური განვითარების რელსებზე, ისევ მარცხით დამთავრდა. ამის ძირითადი მიზეზი იყო ახალგაზრდა ეროვნული ბურჟუაზიისა და მისი ინტერესების გამომხატველი პროგრესული ინტელიგენციის პოლიტიკური სისუსტე, მისი სიმზდალე და გაუბედაობა. თურქეთის განახლებისათვის მებრძოლი ძალები მოწყვეტილი იყვნენ მასებისაგან და ფეოდალურ-კლერიკალური რეაქციის შემოტევას ვერ უპასუხეს ენერგიული საპასუხო ზომებით, ვერ გაბედეს აემოძრავებიათ ხალხის მასები და დაყრდნობოდნენ მის ძალებს. მიღმათ ფაშასა და „ახალოსმალთა“ მარცხმა ცუდი შედეგები მოუტანა თურქეთს. რუსეთთან ომში დამარცხება და თურქეთის არმიის განადგურება ამის უშუალო შედეგი იყო. ტყუილად როდი წერდა მარქსი, რომ „დაბოლოს, და ეს არის თურქთა საბოლოო დამარცხების მთავარი მიზეზი — თურქებმა დროზე ვერ მოახდინეს რევოლუცია კონსტანტინოპოლში... ხალხი, რომელსაც არ შეუძლია უმაღლესი კრიზისის ასეთ მომენტში რევოლუციური საშუალებით გაჰყვეთოს კვანძი, — ასეთი ხალხი განწირულია დღეუბისათვის“².

ხან-სტეფანოს ზავი
და ბერლინის კონ-
გრესის გადაწყვეტი-
ლებები.

1878 წლის 3 მარტს, რუსეთის არმიის მთავარ ბანაკში მარმარილოს ზღვის ევროპულ ნაწილზე, სტამბოლთან ახლო (17 კილომეტრზე) მდებარე დაბა სან-სტეფანოში ხელმოწერილ იქნა საზავო ხელშეკრულება სასტიკად დამარცხებულ თურქეთსა და გამარჯვებულ რუსეთს შორის. აბდულ-ჰამიდ II იძულებული გახდა

¹ დათხოვნილი პარლამენტის წევრთა ნაწილი სულთანმა შეიპყრო, ნაწილიც გაასახლა შორეულ ადგილებში.

² К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. XV, гл. 380.

სრულ კაპიტულაციაზე წასულიყო მეფის რუსეთის წინაშე. სან-სტეფანოს ზავი ცნობდა სერბიის, ჩერნოგორიისა და რუმინეთის სრულ დამოუკიდებლობას. რუსეთი თურქეთისაგან ლებულობდა დობრუჯას (ბალკანეთზე) და მთელ სამხრეთ საქართველოს ბათუმით, ყარსს, ბაიაზეთს და სხვა ადგილებს აზიაში. დობრუჯას რუსეთი აძლევდა რუმინეთს, რის სანაცვლოდ მისგან ლებულობდა 1856 წლის ხელშეკრულებით ჩამოშორებულ ბესარაბიის ნაწილს. სან-სტეფანოს ზავის ძირითადი პირობები ითვალისწინებდა ბულგარეთის დიდი დამოუკიდებელი სახელმწიფოს შექმნას ბალკანეთზე. მის ფარგლებში (დუნაიდან ეგეოსის ზღვამდე) შევიდა საკუთრივ ბულგარეთი, აღმოსავლეთი რუმელია და მაკედონიის მნიშვნელოვანი ნაწილი. ფორმალურად იგი რჩებოდა თურქეთის სუვერენიტეტის ქვეშ და ავტონომიური სამთავროს სტატუსს ლებულობდა, მაგრამ თურქეთმა თავისი ჯარი გამოიყვანა იქიდან და მისი რკუპაციის უფლება რუსეთს გადასცა. დასასრულ, თურქეთი იძულებული იყო გადაეხადა რუსეთის სასარგებლოდ დიდი რაოდენობის კონტრიბუცია.

მაგრამ მეფის რუსეთმა ვერ შეძლო შეენარჩუნებია მისთვის ეგზომ ხელსაყრელი ზავის პირობები. მან ბოლომდე ვერ მოიმკო 1877—1878 წლებში მოპოვებული სერიოზული გამარჯვების სრული ნაყოფი. ამას ხელი შეუშალეს დასავლეთის სახელმწიფოებმა. ინგლისმა და ავსტრიამ, გერმანიის აქტიური მხარდაჭერით, სასტიკად გაილაშქრეს სან-სტეფანოს ზავის პირობების წინააღმდეგ და მოითხოვეს მისი გადასინჯვა. მათ არ სურდათ ეცნოთ ბალკანეთზე მოხდენილი სერიოზული ცვლილებები და რუსეთის გავლენის მკვეთრი გაძლიერება მთელ ახლო აღმოსავლეთში. ინგლისმა „მეგობრული“ კავშირიც კი შეკრა დამარცხებულ თურქეთთან და აღუთქვა მას დახმარება რუსეთის წინააღმდეგ. მაგრამ ეს „მეგობრობა“ ვაჭრულ ანგარიშზე იყო აგებული და ძვირად დაუჯდა თურქეთს. იგი აღნიშნულისათვის „დროებით სარგებლობაში“ უთმობდა ინგლისს დიდმნიშვნელოვან სამხედრო-სტრატეგიულ ბაზას ხმელთაშუა ზღვის აღმოსავლეთ შაჟილში, კუნძულ კვიპროსს. მეფის რუსეთი, რომელიც წააწყდა დასავლეთის სახელმწიფოთა ერთიან ფრონტს, იძულებული გახდა უკან დაეხია და მიეღო ევროპული კონფერენციის მოწვევის წინადადება. ამ კონფერენციას უნდა გადაესინჯა სან-სტეფანოს ზავის პირობები და საბოლოოდ „მოეწესრიგებია“ აღმოსავლეთის საკითხი.

სწორედ ეს ამოცანა ჰქონდა დაკისრებული ბერლინის კონგრესს, რომლის სხდომები მიმდინარეობდა 1878 წლის 13 ივნისიდან იმავე წლის 13 ივლისამდე. ბერლინის კონგრესის მუშაობა-

ში მონაწილეობას იღებდნენ რუსეთი, ინგლისი, საფრანგეთი, ავსტრია-უნგრეთი, გერმანია, იტალია და თურქეთი¹. ერთი თვის მუშაობის შედეგად ბერლინის კონგრესმა მიიღო ვრცელი გადაწყვეტილებები, რომელიც ბერლინის ტრაქტატით არის ცნობილი. იგი წარმოადგენდა სხვადასხვა ინტერესების მქონე სახელმწიფოთა კომპრომისულ შეთანხმებას, ისიც ბალკანეთის ხალხთა სასიცოცხლო ინტერესების ხარჯზე.

ბერლინის ტრაქტატით სან-სტეფანოს ზავით შექმნილი დიდი ბულგარეთი სამ ნაწილად იქნა გაყოფილი. მაკედონია თურქეთს დაუბრუნდა, როგორც მისი ჩვეულებრივი სამფლობელო. აღმოსავლეთი რუმელია აგრეთვე დარჩა სულთნის ხელისუფლების ქვეშ და მხოლოდ ადმინისტრაციული ავტონომია მიიღო. მას უნდა ყოლოდა ქრისტიანი გუბერნატორი, რომელსაც ნიშნავდა სულთანი დიდ სახელმწიფოებთან შეთანხმებით. ერთი სამად შემცირებული, ბალკანეთის ქედსა და დუნაის შორის მოქცეული ჩრდილო ბულგარეთი ცხადდებოდა ავტონომიურ სამთავროდ (სახელმწიფოდ). დასტურდებოდა რუმინეთის, სერბიისა და ჩერნოგორიის დამოუკიდებლობა; ბოსნია და ჰერცეგოვინა, რომელთა ბედი ჯერ კიდევ 1877 წლის ბუდაპეშტის საიდუმლო შეთანხმებამ გადაწყვიტა, „დროებით“ საოკუპაციოდ და სამმართველოდ ეძლეოდა ავსტრია-უნგრეთს. რუმინეთი რუსეთს უბრუნებდა ბესარაბიას. რის სანაზღაუროდაც თურქეთიდან ლეზღობდა დობრუჭას. აზიაში რუსეთის ხელში გადადიოდა არაღახანი, ყარსი და ბათუმი სათანადო ოლქებით ბაიაზეთი რჩებოდა თურქეთს. მას დაეკისრა 800 მილიონი ფრანკი კონტრიბუციის გადახდა.

ბერლინის ტრაქტატს არ აღმოუფხვრია და არც შეეძლო აღმოეფხვრა ბალკანეთის ნიადაგზე დიდ სახელმწიფოებს შორის არსებული ღრმა წინააღმდეგობა. მან აბუჩად აიგდო ბალკანეთის ხალხთა ეროვნული ინტერესები, მკვეთრად გააუარესა სლავ ხალხთა სრული განთავისუფლების პირობები, მან მოახდინა ტერიტორიების ხელოვნური გადანაწილება და წინააღმდეგობათა ახალი კვანძები დახლართა. ამიტომ ბალკანეთი შემდეგშიც დარჩა დიდმნიშვნელოვან ფიქს მასალად, მწვავე საერთაშორისო კონფლიქტების ერთ-ერთ კვანძად. არ შეიძლება არ დავეთანხმოთ ა. მაღლესა და ა. დეზიდურს. რომლებიც ბერლინის დასკვნით აქტს აფასებენ როგორც ეგოიზმის ძეგლს, უსინდისო და საცოდავ აქტს, არა ევროპული მშვიდობი-

¹ ბალკანეთის ქვეყნების წარმომადგენლებიც, მაგრამ არა სრულუფლებიანი წევრების სახით.

ნობის გარანტიას, არამედ დიდ და ბალკანეთის სახელმწიფოთა ახალი კონფლიქტების წყაროს, მომავალი ომების საბაბს, შეშფოთების, სიძულვილისა და საურთიერთო უნდობლობის დამთესავს¹.

ამგვარად, 1877—1878 წლების რუსეთ-თურქეთის ომს ორგვარი შედეგი ჰქონდა. ერთი მხრივ, მან გადაწყვეტი როლი შეასრულა ბულგარელი და ბალკანეთის სხვა ხალხების გათავისუფლების საქმეში. მანვე თურქთა ბატონობას გამოსტაცა სამხრეთ საქართველოს უმეტესობა და სომხური მიწების ნაწილი და ეს ტერიტორიები მათ დედა სამშობლოს დაუბრუნა. ეს იყო ისეთი ისტორიული აქტი, რომელსაც აღტაცებით შეეგება საქართველოსა და სომხეთის მოწინავე წრეები. მაგრამ, მეორე მხრივ, აღნიშნულმა ომმა და ბერლინის კონგრესის გადაწყვეტილებებმა გააძლიერა თურქეთის შემდგომი დამონება ევროპის დიდი სახელმწიფოების მიერ და მოახდინა მისი ნაწილობრივი დაყოფა. „1877—1878: (ეროვნულ სახელმწიფოთა განთავისუფლება ბალკანეთზე), ძარცვავენ („იყოფენ“) თურქეთს (რუსეთი + ინგლისი + ავსტრია)“, ასე აფასებდა ვ. ი. ლენინი რუსეთ-თურქეთის ომისა და ბერლინის კონგრესის შედეგებს, დიდ სახელმწიფოთა საერთაშორისო, პოლიტიკის მთავარი კრიზისების (1870 წლის შემდეგ) შემაჯამებელ ცნობებში².

რუსეთ-თურქეთის ომმა და ბერლინის კონგრესმა, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, მძიმე შემკვიდრეობა დაუტოვა თურქეთს. ეს შემკვიდრეობა იყო: ტერიტორიული ამპუტაცია და მისი სამფლობელოების ნაწილობრივი დაყოფა, ღრმა ეკონომიური და პოლიტიკური კრიზისი, ფინანსური გამოფიტვა, სამხედრო საქმის მოშლა. ეს ვითარება კარგად გამოიყენეს ევროპის დიდმა კოლონიზატორმა სახელმწიფოებმა და ახალი ძალით გააჩაღეს ბრძოლა ამ იმპერიისათვის. იმპერიალიზმში გადასვლის პერიოდისათვის კიდევ უფრო გაიზარდა თურქეთის იმპერიის, როგორც საქონლის გასაღების ბაზრის, ნედლეულის წყაროსა და კაპიტალის დაბანდების სფეროს მნიშვნელობა. აღნიშნულის გამო ბუნებრივია, რომ მეტოქე სახელმწიფოთა ქიშპობა თურქეთისათვის უფრო მწვავე გახდა და იგი თავისი განვითარების ახალ ფაზაში შევიდა.

¹ История XIX века под редак. Лависса и Рамбо, т. 7, М., 1937, гл. 365; А. Деbidур, Дипломатическая история Европы, т. II, М., 1947, гл. 497.

² В. И. Ленин, Тетради по империализму..., М., 1939, гл. 620.

ბერლინის კონგრესით დაწყებული თურქეთის ტერიტორიული დაყოფა შემდეგშია გრძელდებოდა. 1881 წელს საფრანგეთმა დაიპყრო და თავის ბატონობას დაუმორჩილა ტუნისი, 1882 წელს ინგლისმა მოახდინა ეგვიპტის ოკუპაცია და იგი ფაქტიურად მოწყვცა თურქეთის იმპერიას. ბალკანეთზე თურქეთი იძულებული იყო ხელი აეღო თესალიაზე, ეპირის ნაწილზე და ეს ტერიტორიები საბერძნეთისათვის გადაეცა. 1885 წელს ბულგარელი ხალხის აჯანყების შედეგად მოხდა აღმოსავლეთ რუმელიის შეერთება ჩრდილო ბულგარეთთან, რის შედეგადაც შეიქმნა ერთიანი ბულგარეთის სახელმწიფო. 1898 წელს კრეტელი ბერძენი მოსახლეობის საყოველთაო აჯანყების შედეგად თურქეთს ხელიდან გამოეცალა კუნძული კრეტა. მაგრამ თურქეთის იმპერიის ფარგლებში ჯერ კიდევ დარჩნენ მაკედონელები, ალბანელები, არაბები, სომხები, ქურთები და სხვა არათურქი ხალხები, რომელთა მდგომარეობა ოდნავადაც არ გაუმჯობესებულა. ბულგარელი, ბერძენი, სერბი და სხვა ხალხების გათავისუფლებამ მძლავრი ბიძგი მისცა თურქეთის მონობაში დარჩენილ ხალხების გამათავისუფლებელ მოძრაობას. რიგ ადგილებში (მაგ., მაკედონიაში) იგი აშკარა აჯანყებებსა და პარტიზანულ ბრძოლებში გადაიზარდა¹.

აღნიშნული პროცესის პარალელურად ძლიერდება თურქეთის უცხოური კაპიტალისადმი დამოკიდებულების, მისი ეკონომიკური ფინანსური დაკაბალების პროცესი. თუ წინა იმპერიალისტურ ხანაში დასავლეთის დიდი სახელმწიფოები თურქეთის ეკონომიურ დაკაბალებას უმთავრესად საქონლის სარფიანი იმპორტით და ნედლეულის გაზიდვით ახორციელებდნენ, XIX საუკუნის მიწურულიდან მათი პოლიტიკის მთავარ იარაღად კაპიტალის ექსპორტი ხდება. როგორც სამართლიანად მიუთითებს ა. ნოვიჩევი, ომამდელ თურქეთში არ იყო სახალხო მეურნეობის არცერთი დარგი, სადაც უცხოურ კაპიტალს არ მოეპოვოს გაბატონებული პოზიციები. მრეწველობაში, ტრანსპორტზე, ვაჭრობაში, ფინანსურ სფეროში, — ყველა ამ დარგებში უცხოური კაპიტალი სავსებით და სრულყოფილად ბატონობდა, მაგრამ ყველაზე მეტ დანტერესებას უცხოური კაპიტალი მაინც ფინანსებისა და ტრანსპორტის დარგებში იჩენდა და შესაბამისად ძლიერი პოზიციები სწორედ ამ დარგებში ჰქონდა.

¹ ტერიტორიული დანაქარების მიუხედავად, XX საუკუნის დასაწყისისათვის თურქეთი მაინც საკმაოდ ვრცელ სამფლობელოებს ფლობდა. იქ სულ მოსახლეობდა 32,2 მილიონი კაცი, აქედან ევროპულ ნაწილში 6,3 მილიონი, აზიურ ნაწილში — 24,6 მილიონი და აფრიკულ ნაწილში — 1, 3 მილიონი.

„რკინიგზები და სესხები — აი ამ ფოლადისა და ოქროს ჯაჭვით მიაბა იმპერიალიზმმა თურქეთი თავის ეტლზე“¹.

იმ ფინანსური გაკოტრების შემდეგ, რაც თურქეთმა განიცადა 1879 წელს, კრედიტორმა სახელმწიფოებმა სრული ფინანსური კონტროლი დააწესეს ამ ქვეყანაზე. 1881 წელს, უცხოელ კრედიტორებსა და თურქეთის მთავრობას შორის წარმოებული ხანგრძლივი მოლაპარაკების შემდეგ, მიღწეული იქნა შეთანხმება, რომელიც გაფორმდა ე. წ. „მუჰარემის დეკრეტით“². ამ დეკრეტით სულთნის მთავრობამ კვლავ იკისრა უცხოური ვალების გადახდა და უცხოელ კრედიტორთა მოთხოვნით თანახმა გახდა „ოტომანის სახელმწიფო ვალის სამმართველოს“ (ადმინისტრაციის) დაარსებაზე.

მუჰარემის დეკრეტით კრედიტორებმა თანხმობა განაცხადეს ოტომანის ვალის საერთო ჯამი 5,3 მილიარდი ფრანკიდან 2,4 მილიარდამდე შემცირებულიყო. ამით კრედიტორებმა, თითქოს გარკვეული მსხვერპლი გაიღეს და სერიოზულ დათმობაზე წავიდნენ თურქეთის მთავრობის მიმართ. მაგრამ სინამდვილეში კრედიტორებს არაფერი დაუკარგავთ. 1881 წლისათვის თურქეთმა მისთვის დაკისრებული 5,3 მილიარდი ფრანკიდან მხოლოდ 3 მილიარდი მიიღო. პირველი სესხის მიღებიდან გაკოტრებამდე მან კრედიტორებს გადაუხადა 900 მილიონი ფრანკი. ასე რომ მას მხოლოდ 2,1 მილიარდი დარჩა გადასახდელი და კრედიტორების „წყალობა“ ფაქტიურად ნიშნავდა თურქეთისათვის დამატებით 300 მილიონი ფრანკი ვალის დაკისრებას³.

იმისათვის, რომ თურქეთს დროულად და რეგულარულად ეხადა დაკისრებული ვალი უცხოელმა კრედიტორებმა მის ფინანსებზე დააწესეს სრული ფინანსური კონტროლი. სწორედ ამ მიზნით შეიქმნა „ოსმალეთის სახელმწიფო ვალის სამმართველო“⁴. რომელიც დროთა განმავლობაში იქცა პატარა სახელმწიფოდ სახელმწიფოში, საერთაშორისო ფინანსური წრეების უდიდეს ბაზად თურქეთში. ამ დიდი ფინანსური დაწესებულების მეშვეობით უცხოელმა კრედიტორებმა

¹ А. А. Новичев, Очерки экономики Турции, М., Л., 1937, гл. 127.

² მუჰარემი — მუსლიმანური მთვარის კალენდრის იმ თვის სახელია, როცა გამოქვეყნდა აღნიშნული დეკრეტი. 1881 წელს იგი მოდიოდა ნოემბერ-დეკემბერში.

³ А. Ф. Миллер, Краткая история Турции..., гл. 99.

⁴ „Administration de la dette publique Ottomane“.

ხელთ იგდეს თურქეთის შემოსავლის წყაროები და იგი ვალის დაფარვისათვის გამოიყენეს.

მუჰარემის დეკრეტით ამ სამმართველოს განსაკუთრებული უფლებები და პრივილეგიები ეძლეოდა. მის ხელში გადადიოდა თამბაქოსა და მარილის მონოპოლიები, სპირტი გადააწადა, საღებრო გამოსაღები, თევზჭერის შემოსავალი მარმარილოს ზღვასა და ბოსფორში, აშარი (მეათედი) აბრეშუმისა სტამბოლში. ედირნეში (ადრიანოპოლი), ბრუსასა და სხვა ადგილებიდან და შემოსავლის ზოგიერთი სხვა წყაროები. შემოსავლის ამ წყაროების 4/5 უცხოური კაბალური სესხების პროცენტების გადახდას უნდა მოხმარებოდა, მცირე ნაწილი კი — ბიუჯეტის „მოწესრიგებას“. აღნიშნულ გადასახადებს სამმართველო კრეფდა საკუთარი აგენტებისა და მოხელეების მეშვეობით, რომელთა რიცხვი 5 ათასამდე აღწევდა¹. თურქეთის ხელისუფლება ვალდებული იყო პოლიცია და ქანდარმერია გადაეცა სამმართველოს განკარგულებაში, რათა მათი მეშვეობით აეძლებოდა მოსახლეობა სრულად და დროულად გადაეხადა დაკისრებული ტვირთი. სამმართველოს სათავეში იდგა 7 კაცისაგან შემდგარი საბჭო, რომლის წევრებსაც 5 წლის ვადით ირჩევდნენ. იგი შედგებოდა ინგლისის, საფრანგეთის, გერმანიის, ავსტრია-უნგრეთისა და იტალიის წარმომადგენლებისაგან; ფორმალურად თურქეთსაც ჰყავდა იქ თავისი წარმომადგენელი, მაგრამ იგი მხოლოდ სათათბირო ხმის უფლებით სარგებლობდა. საბჭოს მორიგეობით (ერთი წლის ვადით) თავმჯდომარეობდნენ ხან ფრანგი. ხანაც ინგლისელი კრედიტორების წარმომადგენლები.

„ოსმალეთის სახელმწიფო ვალის სამმართველო“ უბეშად ერეოდა თურქეთის საშინაო საქმეებში და არ კმაყოფილდებოდა რა ფინანსურ-ეკონომიური საქმიანობით, იგი თანდათანობით ეუფლებოდა თურქეთის შემოსავლის — ახალ წყაროებს და მათ უცხოელ კრედიტორთა პრეტენზიების დასაფარავად იყენებდა. თავისი არსებობის 16 წლის მანძილზე (1881—1897) სამმართველოს ხელში გადასული შემოსავალი 26.541.363 ფრანკიდან 44.920.136 ფრანკამდე გადიოდა. 1908 წლისათვის კი იგი გაორკეცდა და 3,9 მლნ თურქულ ლირას მიაღწია. თურქეთის მთელი შემოსავლის მესამედზე მეტმა ამ სამმართველოს სალაროში მოიყარა თავი².

სამმართველოს საბჭოს მოთხოვნით 1883 წელს თურქეთის მთავ-

¹ აქედან 4471 იყო მუსლიმანი, 317 — ადგილობრივი ქრისტიანი, 55 — ევროპელი.

² X. З. Габидуллин, Младотурецкая революция, М., 1938, გვ. 81.

რობა იძულებული იყო თავისი თანხმობა მიეცა თამბაქოს ფრანგული მონოპოლიის შექმნაზე¹, რომლის ხელში გადავიდა თამბაქოს შესყიდვისა და გაყიდვის უფლება მთელ იმპერიაში. ბოროტად გამოიყენა რა თავისი მონოპოლიური უფლება, ამ უცხოურმა მონოპოლიურმა საზოგადოებამ თავის მსახვრელ ხელს დაუქვემდებარა მრავალრიცხოვანი თურქული გლეხური მეურნეობანი, რომლებიც თამბაქოს მოშენებას ეწეოდნენ. ისინი იძულებული იყვნენ მუქთად ჩაებარებიათ მონოპოლიის აგენტებისათვის თავიანთი მძიმე შრომის პროდუქტი. ამ მონოპოლიის საქმიანობამ გამოიწვია თამბაქოს გადამმუშავებელი მრავალი წვრილი საწარმოს დახურვა, რითაც სერიოზული ზიანი მიაყენა ეროვნულ ბურჟუაზიას, რომელსაც ეკუთვნოდა ეს საწარმოები. შემთხვევითი არ იყო ის გარემოება, რომ თამბაქოს ფრანგულმა მონოპოლიამ ცუდი სახელი დატოვა და თურქეთის მოსახლეობის ფართო ფენების სამართლიანი გულისწყრომა და აღშფოთება გამოიწვია.

აღნიშნული სამმართველოს შექმნამ არა თუ არ უშველა თურქეთს, არამედ გააღრმავა მისი ფინანსური სიძნელეები და გააძლიერა მისი დავალიანება უცხოური კრედიტორებისადმი. აბდულჰამიდ II ისევ მიმართავს ახალ-ახალ კაბალურ სესხებს და მით მორიგ მძიმე ვალდებულებებს კისრულობს უცხოური კაპიტალის მაგნატების წინაშე. თურქეთის მთავრობა კვლავინდებურად იძულებულია ბიუჯეტის 25—30% ყოველწლიურად უცხოური ვალების დასაფარავად გამოყოს. ამის უშუალო შედეგია ბიუჯეტის საგასავლო ნაწილის შეუჩერებელი ზრდა, უდიდესი დეფიციტი და სახელმწიფო ვალის გადიდება. 1914 წლისათვის თურქეთის საგარეო სახელმწიფო ვალი 143.241.757 თურქულ ოქროს ლირას აღწევდა².

თურქეთის ფინანსურ დაკაბალებაში, აქტიურ როლს ასრულებდნენ უცხოური ბანკები, რომლებიც, როგორც დიდი საერთაშორისო საბანკო გაერთიანებების ფილიალები, მასიურად არსდებოდნენ თურქეთში. გარდა ოტომანის საიმპერიო ბანკისა, რომელსაც არსებობის დიდი სტაჟი ჰქონდა, 90-იანი წლებიდან დაარსდა რამდენიმე ახალი ბანკი. მათ შორის აღსანიშნავი იყო მსხვილი ფრანგული ბანკის „ლიონის კრედიტის“ ფილიალი სტამბოლში, დასავლეთ გერმანელ ბანკირთა „კოლექტიური“ ბანკი „სალონიკის ბანკის“ სახელწოდებით (1888), „გერმანული პალესტინის ბანკი“ (1899) და სხვ.

¹ Régie des Tabacs de l'Empire Ottoman. ფრანგულად, ან „რეგი“, შემოკლებით, როგორც თურქები უწოდებდნენ.

² X. B. Гандузяну, დასახ. ნაშრ., გვ. 81.

როგორც აღმოსავლეთის სხვა ნახევარკოლონიურ ქვეყნებში. თურქეთშიაც უცხოური კაპიტალი, სარგებლობს რა ქვეყნის ეკონომიურ-ფინანსური დამოკიდებულებით, მასობრივად ეუფლება სარფიან კონცესიებს და იყენებს მას მისი გაძარცვისა და მორიგი დამონებისათვის. ირანისაგან განსხვავებით, სადაც საკონცესიო საქმიანობის სფეროს ძირითადად წიაღისეულის მოპოვება და ფოსფატელეგრაფის ხაზების მშენებლობა წარმოადგენდა, თურქეთში იგი რკინიგზების მასობრივ მშენებლობაში გამოვლინდა.

შემთხვევითი არ იყო ის ღრმა ინტერესი, რასაც საერთაშორისო ფინანსური წრეები იჩენდნენ რკინიგზების მშენებლობისადმი თურქეთში. რკინიგზების მშენებლობა ხელსაყრელი იყო იმიტომ, რომ იგი უცხოელ კონცესიონერებს აძლევდა დაბანდებულ კაპიტალზე მტკიცე, თურქეთის ბიუჯეტის გარანტირებულ ზემოგებას, იძლეოდა თურქეთის ბუნებრივი რესურსებისა და მოსახლეობის შემდგომი ძარცვის საშუალებას, აძლიერებდა მათ ეკონომიურ-ფინანსურ პოზიციებს ამ ქვეყანაში და ქმნიდა თურქეთის პოლიტიკურ ცხოვრებაში ჩარევის უფრო ხელსაყრელ პირობებს. რკინიგზები ის ფოლადის ძაფები იყო, რომელთა მეშვეობითაც თურქეთის შინაგანი ბაზარი უფრო მჭიდროდ დაუკავშირდებოდა მსოფლიო ბაზარს. დააჩქარებდა სამრეწველო საქონლის შეზიდვას თურქეთში და გაადიდებდა ადგილობრივი ნედლეულის გაზიდვას საზღვარგარეთ. „ყველამ იცის. — წერდა ერთი თურქი ეკონომისტი, — რომ რკინიგზა ქვეყნის არტერიიაა. მართლაც. ჩვენი ქვეყანა დაიფარა ასეთი არტერიების ქსელით, მაგრამ ამ არტერიების სისხლს სწოვდნენ უცხოელი კაპიტალისტები“.

1878 და 1888 წლებში ინგლისელმა ფინანსისტებმა მიიღეს კონცესია რკინიგზის მშენებლობაზე იზმირის რაიონში. ინგლისელებს არც ფრანგები ჩამორჩნენ: მათ ხელთ იგდეს რკინიგზების მშენებლობის საქმე სირიის ტერიტორიაზე. ბალკანეთში კონცესიას ახალი რკინიგზების მშენებლობაზე ავსტრიელი კაპიტალისტები დაეუფლნენ. ამ მხრივ ყველაზე დიდ წარმატებას გერმანელმა კაპიტალისტებმა მიაღწიეს. მათ ჯერ კიდევ 1888 წელს თურქეთის სულთანისაგან მიიღეს კონცესია იმ სარკინიგზო ხაზის მშენებლობაზე, რომელიც შემდეგში ცნობილი ბალდადის გიგანტური რკინიგზის (იზმით-ანკარა) ერთ-ერთ უბნად იქცა. ცოტა უფრო გვიან. — 1901—1903 წლებში ვილჰელმ II-ის აქტიური მხარდაჭერით¹ გერმანელმა

¹ ამ უკანასკნელმა ამ მიზნით ორჯერ, 1898 და 1899 წლებში იმოგზაურა თურქეთის იმპერიაში, არ დაიშურა თურქეთში „მეგობრობის“ გამომხატველი 25 ვ. დონაძე

კაპიტალისტებმა მიიღეს ამ დიდი მაგისტრალის მთელი ხაზის მშენებლობის უფლება.

ბაღდადის რკინიგზა¹ უნდა დაწყებულიყო ბოსფორის სანაპიროზე, გადაესერა მთელი მცირე აზია და მესოპოტამია და სპარსეთის ყურემდე უნდა გასულიყო. იგი უნდა ქცეულიყო ერთ-ერთ საერთაშორისო მაგისტრალად, რომელიც უმოკლესი გზით, ბალკანეთზე გავლით გერმანიას დაუკავშირებდა მესოპოტამიას და გაიყვანდა სპარსეთის ყურეში. გერმანელმა კონცესიონერებმა ამ დიდი მაგისტრალის მშენებლობის კაბალური პირობები მოახვედრეს თავს თურქეთის მთავრობას. იგი შეეხებოდა როგორც მაღალ „კილომეტრულ გარანტიას“, რომლითაც თურქეთი ვალდებული იყო რკინიგზის ყოველ გაყვანილ კილომეტრზე გადაეხადა მაღალი ფასი, ისე რკინიგზის ექსპლუატაციის წესებს და გასაყვანი ხაზის ზონაში არსებული მიწა-წყლის გამოყენებას. დიდ ეკონომიურ სარგებთან ერთად ამ რკინიგზის მშენებლობას გერმანელი კაპიტალისტები და თავით გერმანიის იმპერიალისტური მთავრობა დიდ სამხედრო-სტრატეგიულ და პოლიტიკურ ამოცანებს უკავშირებდნენ. მათ სურდათ მტკიცედ მოეკიდათ ფეხი თურქეთის იმპერიაში, თავიანთი მონოპოლიური გავლენისათვის დაექვემდებარებიათ მესოპოტამია და სპარსეთის ყურეში გასვლით შეჭრილიყვნენ ინგლისის ინტერესთა სფეროში და შეერყიათ მათი ბატონობა ახლო აღმოსავლეთში. ბაღდადის რკინიგზის მშენებლობამ გერმანელი საქმოსან-ფინანსისტების მიერ არა მარტო ინგლისის, არამედ საფრანგეთისა და მეფის რუსეთის ინტერესებიც შელახა. ამიტომ იყო, რომ მან საერთაშორისო რეზონანსი ჰპოვა, დიდმნიშვნელოვან ფიცხ მასალად იქცა და მკვეთრად გაამწვავა ინგლის-გერმანიის და ევროპის სხვა დიდი სახელმწიფოების წინააღმდეგობა.

პირველი მსოფლიო ომის წინ უცხოური კაპიტალის დიდი ნაწილი თურქეთის სარკინიგზო ტრანსპორტში იყო დაბანდებული. საფრანგეთს დაბანდებული ჰქონდა 530,2 მილიონი ფრანკი (48%), გერმანიას — 466,1 მილიონი ფრანკი (41,4%) და ინგლისს — 114,7 მილიონი ფრანკი (11,6%). თურქეთში მოქმედი რკინიგზებიდან (2565 კილომეტრი) ანუ მთელი რკინიგზების 49% ეკუთვნოდა გერმანიას.

სიტყვებით გამოსვლა და მსოფლიოს 300-მილიონიანი მუსლიმანური მოსახლეობის ერთგულ მფარველად და მეგობრად თავის გასაღება.

¹ იგი „ბიზანტია-ბაღდად-ბასრის“ ან „B. B. B.“ სახელწოდებითაა ცნობილი ისტორიაში.

2077 კილომეტრი ანუ 39,6% — საფრანგეთს და 610 კილომეტრი ანუ 11,4% — ინგლისს¹.

მარტო სარკინიგზო ტრანსპორტით არ შემოიფარგლებოდა უცხოელ კონცესიონერთა „მოღვაწეობა“ თურქეთში. უცხოური კაპიტალი გზას იკაფავდა, თუმცა უმნიშვნელო მასშტაბით, წიაღისეულის მოპოვების დარგშიც, სოფლის მეურნეობასა და მრეწველობაში. მცირერიცხოვან, ცოტად თუ ბევრად მნიშვნელოვან სამრეწველო საწარმოებში — გემოკვების, მოპოვებითი მრეწველობის, კომუნალური, ელსადგურები, გაზის და სხვ.—ძირითადად უცხოური კაპიტალი იყო დაბანდებული და უცხოელ საქმოსნებს ეკუთვნოდათ.

დასავლეთის იმპერიალისტთა ეკონომიურ-ფინანსური და პოლიტიკური ბატონობა თურქეთში თანდათან ძლიერდება პირველი მსოფლიო ომის წინ. იდეოლოგიური ზემოქმედების საშუალებები (სკოლები, რადიო, ბეჭდვითი სიტყვა, მისიონერული დაწესებულებები...), რასაც ენერგიულად იყენებდნენ იმპერიალისტები კაპიტულაციების რეჟიმთან ერთად აძლიერებდა მათ ჩარევას თურქეთის საშინაო ცხოვრებაში. XX საუკუნის დასაწყისისათვის თურქეთის იმპერია გადაიქცა იმპერიალისტურ ონავართა ერთ-ერთ ტიპურ ნახევარკოლონიად. იმპერიალისტთა ბატონობა უფრო და უფრო მძიმე და აუტანელი ხდებოდა. იგი აფერხებდა ქვეყნის განვითარებას და ხელს უწყობდა ძველი ურთიერთობის კონსერვირებას. ამიტომ იყო, რომ თურქეთი რჩებოდა სუსტად განვითარებულ ქვეყნად; მისი საწარმოო ძალები უმნიშვნელო ცვლილებებს განიცდიდა, ნელი ტემპით იკაფავდა გზას ახალი ეკონომიური მოთხოვნილებები, რადგან აწყდებოდა დრომოკმული საწარმოო ურთიერთობის მძაფრ წინააღმდეგობას.

აბდულ-ჰამიდ II-ის ტერორისტული („ზულუმის“) რეჟიმის დამყარება. თურქეთში გაბატონებული პოლიტიკური რეჟიმი, მისი სახელმწიფოებრივი სისტემა, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ყოველმხრივ აფერხებდა ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიურ განვითარებას და მისი ნახევარკოლონიური მდგომარეობის ერთ-ერთი მიზეზი იყო. ამ სახელმწიფოებრივ სისტემას სათავეში ედგა სულთანი აბდულ-ჰამიდ II. რომელმაც მალე ჩამოიხადა კონსტიტუციის მეგობრის ნიღაბი და ქვეშევრდომებს სისხლიანი ტირანისა და დესპოტის როლში მოევლინა. გაანადგურა რა კონსტიტუციური მოძრაობა, ბოლო მოუღო რა თურქეთის პირველ პარლამენტს, აბდულ-

¹ X. З. Г а б и д у л и я, დასახ. ნაშრ., გვ. 85—86.

ჰამიდ II შეუბრალებლად გაუსწორდა „აზალოსმალებს“ და შავი რეაქციის, სისხლიანი ტერორის აუტანელი რეჟიმი გააბატონა. აღნიშნულმა რეჟიმმა თურქეთის ისტორიულ ლიტერატურაში „ჩაგვრის“, „ძალადობის“, „ტირანიისა“ ან „ზულუმის“ სახელი დაიმსახურა. ეს რეჟიმი 30 წლის განმავლობაში უხუთავდა სულს თურქ ხალხს და მხოლოდ პირველი ბურჟუაზიული რევოლუციის მიერ იქნა ლიკვიდირებული.

„აზალოსმალთა“ ერთ-ერთმა ლიდერმა ალი სუაჰიმ 1878 წლის ზაფხულში განიზრახა მოეწყო მინიატურული აჯანყება, ტახტიდან ჩამოეგდო ვერაგი, ფიცის გამტეხი, კონსტიტუციის მომსპობი აბდულ-ჰამიდ II და იგი კონსტიტუციის მომხრე რომელიმე პრინციტ შეეცვალა. მაგრამ აჯანყებამ ვერ ჰპოვა სტამბოლის მოსახლეობის მხარდაჭერა და მარცხით დამთავრდა. ალი სუაჰი მთავრობის ჯარებთან შეტაკების დროს დაიღუპა, აჯანყების სხვა მონაწილეები ან სიკვდილით იქნენ დასჯილნი ანდა ციხე-სატუსალოებში ჩაპყარეს.

ეს ამბავი ხელზე დაიხვია აბდულ-ჰამიდ II-ემ და იგი „აზალოსმალთა“ სრული განადგურების საბაზად გამოიყენა. კონსტიტუციისა და რეფორმების მომხრეთა მოსპობის დემონური გეგმა მან მიღმათ ფაშით დაიწყო. საზღვარგარეთ გაძევებული მიღმათ ფაშა მუხანათმა სულთანმა მაღალი თანამდებობისა და სრული პატიების დაპირებით თურქეთში შეიტყუა. პირველად სულთანმა „შერიგებული“ მიღმათი იზმირის გუბერნატორის მაღალ პოსტზედაც კი დანიშნა. მაგრამ 1881 წელს სულთნის განკარგულებით იგი შეიპყრეს, სახელდახელოდ გაასამართლეს, ბრალი დასდეს აბდულ-აზიზის მკვლელობაში, სამუდამო გადასახლება მიუსაჯეს და არაბეთის ნახევარკუნძულის ერთ-ერთ უდაბნო, ადგილას გადასახლეს; 1883 წელს გადასახლებაში მყოფი აბდულ-ჰამიდ II-ის განკარგულებით მხეცურად იქნა მოკლული (დახრჩობილი), მისი მოკვეთილი თავი საგანგებო ყუთით გაეგზავნა სულთანს სტამბოლში. ამის შემდეგ ჯერი მიდგა ნამიქ ქემალზე, რომელიც კუნძულ მიტილენაზე გადასახლეს, სადაც 1888 წელს ამ ცნობილმა თურქმა განმანათლებელმა მწერალმა და ჟურნალისტმა დაამთავრა თავისი სიცოცხლე. ასეთივე ბედი გაიზიარა კონსტიტუციის ბევრმა სხვა მომხრემ. ვინც გადაურჩა სისხლიან შურისძიებას, იძულებული გახდა საზღვარგარეთ გაქცეულიყო. დემიგრანტთა მძიმე ხვედრი გაეზიარებია.

„აზალოსმალთა“ ხელმძღვანელობის ფიზიკური მოსპობით არ დამთავრებულა ვერაგი და შეუბრალებელი სულთნის სისხლიანი ანგარიშსწორება. ეს პოლიტიკა მისი მეფობის განუყრელ ნაწილად იქცა. იგი შემდეგშიაც ასე იქცეოდა მისი იდეურ-პოლიტიკური მო-

წინააღმდეგეების მიმართ. თავისი ხანგრძლივი მეფობის პერიოდში მან მრავალრიცხოვანი ქვეშევრდომის სისხლში გაისვარა ხელი და მრავალი სისაძაგლე ჩაიდინა. ამიტომ უწოდეს მას „სისხლიანი სულთანი“, და ამიტომ სავსებით სამართლიანად დაიმსახურა მან თურქეთის პროგრესულ წრეებსა და საზღვარგარეთ „წითელი სულთნისა“ (საფრანგეთში) და „თურქეთის ნიკოლოზ II-ის სახელწოდება“.

„ზულუმის“ რეაქციული რეჟიმი სულის ამოსუნთქვის საშუალებას არ აძლევდა თურქეთის სოფლისა და ქალაქის მშრომელებს და მცირერიცხოვან მოწინავე ინტელიგენციას. იგი საძულველი და აუტანელი იყო თურქული ეროვნული ბურჟუაზიისა და მემამულეთა საგრძნობი ნაწილისათვისაც. მაგრამ ეს დესპოტური რეჟიმი დიდხანს ვერ იარსებებდა, რომ მას არ ჰქონოდა სათანადო სოციალური საყრდენი და მხარდაჭერა. მას ზურგს უმაგრებდნენ ძველი საზოგადოებრივი წრეები — მსხვილი თურქი და არათურქი (ქურთი, ალბანელი, არაბი, ჩერქეზი) ფეოდალები, მაღალი მუსლიმანური სამღვდელოება, კომპრადორების, მსხვილი მევახშეებისა და გადასახადის შემსყიდველთა უმრავლესობა, რეაქციული ოფიცრობა.

მუსლიმანური რელიგია წარმოადგენდა ამ რეჟიმის სერიოზულ საყრდენ ძალასა და იარაღს. იგი სწამლავდა მოსახლეობის გონებას. აღვივებდა მათში ფანატიკურ სიძულვილს ყოველგვარი სიახლისა და უცხოურისადმი, ხელს უწყობდა მათ უმეცრებას, მოუწოდებდა „მართლმორწმუნეებს“ არსებული რეჟიმისადმი ბრმა, უდრტვინველი ერთგულებისკენ და წმიდათა წმიდათ აცხადებდა თურქეთში დამკვიდრებული ექსპლოატაციის სისტემას. იგი, ამასთან ერთად. ქადაგებდა „მართლმორწმუნე“ მუსლიმანთა უპირატესობას „გიაურებთან“, ე. ი. არამუსლიმანებთან შედარებით და აღვიძებდა მუსლიმანური მოსახლეობის სიძულვილსა და შუღლს არამუსლიმანების მიმართ. თავისი ბატონობის განსამტკიცებლად აბდულ-ჰამიდ II კარგად იყენებდა პანისლამიზმის რეაქციულ იდეოლოგიასაც. იგი მან გაბატონებულ ოფიციალურ იდეოლოგიად აქცია და მსოფლიოს ყველა მუსლიმანური ხალხის „ძმური ერთობის“ ნიღბით, ვითარცა „მართლმორწმუნეთა“ ხალიფმა განიზარახა თავისი გავლენა სხვა მუსლიმანურ ქვეყნებზეც კი გაეფრცელებია.

თავისი რეაქციულ-ტერორისტული რეჟიმის დასაცავად და სადამსჯელო აქტების შესასრულებლად აბდულ-ჰამიდმა სპეციალური შავრაზმელოური სამხედრო ძალაც შექმნა. ეს იყო ე. წ. „პრეტორიანული გვარდია“ — „ჰამიდის“ პრივილეგიური ცხენოსანი რაზმი. იგი დაკომპლექტებული იყო კლასობრივად საიმედო ელემენტებისაგან და ქურთი, ჩერქეზი, ალბანელი, არაბი ფეოდალები სარდლობ-

დნენ. „ჰამიდიეს“ რაზმები დროგამოშვებით თარეშობდნენ იმპერიის სხვადასხვა ადგილებში, შიშის ზარს სცემდნენ მშვიდობიან მოსახლეობას, ძარცვავდნენ და აწიოკებდნენ მას. განსაკუთრებით ხშირი სტუმრები იყვნენ ისინი ქრისტიანებით დასახლებული რაიონებისა. სადაც შეუბრალებელი სისასტიკით ახშობდნენ უკმაყოფილების ყოველგვარ გამოვლენას.

აბდულ-ჰამიდი და მისი მრავალრიცხოვანი აგენტები სასტიკად ებრძოდნენ ლიბერალური აზრის ყოველგვარ გამოხატულებას. პრესას ცენზურის მძიმე ბორკილები ედო. სასტიკ ცენზურას ემორჩილებოდა საზღვარგარეთიდან წიგნებისა და პერიოდული ორგანოების შემოზიდვა. ექვნიანმა და მხდალმა სულთანმა აკრძალა „ჰამლეტის“ დადგმა სტამბულის თეატრის სცენაზე და მხოლოდ იმ მოტივით, რომ იქ მეფის მოკვლის სცენა იყო. საერთო განათლება, რომელიც თანდათანობით დაეცა, მკაცრ კონტროლს დაექვემდებარა. მრავალრიცხოვანი რევინოზორები სისტემატურად ამოწმებდნენ სასკოლო პროგრამებს, სახელმძღვანელოებს და მასწავლებელთა გაკვეთილებს, რომ მათი მეშვეობით „საშიში აზრები“ არ გავრცელებულიყო ახალგაზრდობაში.

აბდულ-ჰამიდმა, რომელსაც მუდამ და ყოველგან შეთქმულებები და ღალატი ეზმანებოდა, ჯაშუსთა და დამხმარებელთა მთელი კორპუსი შექმნა; მათი მეშვეობით მას მუდმივი კონტროლი ჰქონდა დაწესებული არა მარტო საზოგადოებრივ აზრზე, არამედ ყველა დაწესებულებასა და თავკაცების საქმიანობაზე. დიდი ვეზირი და მინისტრებიც კი არ იყვნენ დაზღვეული მათი „სტუმრობისაგან“. სულთანი თითქმის ყოველდღიურად ეცნობოდა მათგან მიღებულ მრავალრიცხოვან დასმენებს და მათ საფუძველზე ზოგს სჯიდა, ზოგს ხსნიდა, ზოგსაც ქვეყნიდან აძევებდა.

კლასობრივი, ეროვნული და რელიგიური ჩაგვრის გაძლიერება. ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის აღმავლობა.

„ზულუმის“ რეჟიმის ბატონობა მოასწავებდა თურქეთის მშრომელი მოსახლეობის ცხოვრების პირობების მკვეთრ გაუარესებას. იგი ნიშნავდა სოციალური კრიზისის გამწვავებას და კლასობრივ, ეროვნულ და რელიგიურ წინააღმდეგობათა შემდგომ გაძლიერებას. აბდულ-ჰამიდის ხელისუფლება ყოველმხრივ ხელს უწყობდა როგორც ქვეყნის დამონებას უცხოელი მოძალადეების მიერ, ისე მუშების, ხელოსნების, გლეხობის ჩაგვრის შემდგომ გაძლიერებას ფეოდალ-მემამულეების, კომპარადორების, მეფახშეებისა და თურქული ბურჟუაზიის მიერ. იგი მფარველობდა სოფლად გაბატონებულ ღრმა

ფეოდალურ გადმონაშთებს, სოციალურ „გაქვავებულობას“ და მასების სრულ უუფლებობას.

მაგრამ განსაკუთრებით მძიმე იყო არათურქი მოსახლეობის მდგომარეობა. თურქეთი იყო და XX საუკუნის დასაწყისშიაც დარჩა მრავალეროვან იმპერიად, სადაც არათურქი ხალხები (არაბები, ბერძნები, სომხები, ალბანელები, ბულგარელები, მაკედონიელები, ებრაელები, ქართველები) მოსახლეობის უმრავლესობას შეადგენდნენ. მეტად დიდი იყო ამ ხალხების, კერძოდ სომხების, ბერძნების და ლევანტიელი ებრაელების როლი თურქეთის აღებ-მიცემობაში, ზღვაოსნობაში, მრეწველობაში, ტრანსპორტზე, სოფლის მეურნეობაში, საბანკო-ფინანსურ დარგში და კულტურულ ცხოვრებაში. მიუხედავად ამისა, აბდულ-ჰამიდის დესპოტური რეჟიმში სასტიკად დევნიდა არათურქ, კერძოდ ქრისტიან მოსახლეობას და არ ცნობდა მათ იმპერიის „სრულფასიან ქვეშევრდომებად“. სისხლიანი სულთანის სისტემატურად მიმართავდა ქრისტიანთა და მუსლიმანთა, თურქი და არათურქი მოსახლეობის ურთიერთ წაქეზებას, ნერგავდა არათურქული მოსახლეობის პერიოდული დარბევების პრაქტიკას ხან მაკედონიაში, ხან ალბანეთში, არაბულ ოლქებში და ხანაც სომხებითა და ბერძნებით დასახლებულ რაიონებში. პერიოდულად მძვინვარებდა არათურქი მოსახლეობის დარბევები, რაც ხშირად ამაზრუნენ სახეს იღებდა. დამონებული ხალხები, ბუნებრივია, პასიურად არ შეჰყურებდნენ მათ აბუჩად აგდებას და ენერგიულ წინააღმდეგობას უწევდნენ ბოროტ ასიმილაციურებს, დარბევის ინიციატორებს. ეს წინააღმდეგობა დროგამოშვებით სტიქიურ აჯანყებებში გადადიოდა. ასეთ აჯანყებებს აღგილი ჰქონდა ბალკანეთზე, სირიაში და აღმოსავლეთ ანატოლიის სომხებით დასახლებულ რაიონებში.

1894 წელს (ზაფხულში) აღმოსავლეთ ანატოლიის სასუნიისა და ზოგიერთ სხვა რაიონებში იფეთქა სომხური მოსახლეობის (ძირითადად გლეხთა) აჯანყებამ, რომლის მიზეზი იყო ქურთი ფეოდალების, თურქ ხელისუფალთა და გადასახადის ამკრეფთი აუტანელი თვითნებობა და გამოძალვა. ამის პასუხად აბდულ-ჰამიდ II-ემ „ჰამიდიეს“ გვარდიის, ქურთ ფეოდალთა დაჭირავებული ბანდები და რეაქციული რაზმები მიუსია აჯანყებულებს. მათი და ფანატიზირებული მუსლიმანური მოსახლეობის მეშვეობით ხელისუფლებამ მოაწყო სომხური მოსახლეობის მასობრივი რბევა. გამხეცებული დამსჯელი ბანდები სწვავდნენ სოფლებს, ანადგურებდნენ ნათესებსა და პირუტყვს და შეუბრალებლად ჟლეტდნენ მშვიდობიან მოსახლეობას — ქალებს, მოხუცებს, ბავშვებს. კიდევ უფრო მეტი ძალით გაიშალა სომეხთა დარბევა 1895—1896 წლებში. 1895 წელს ზოცვა-

ჟღერას ადგილი ჰქონდა არზრუმში, ტრაპიზონში, ბითლისში, დიარ-ბექირში, ხარფუთსა და სხვა ადგილებში, 1896 წელს თვით — სტამბოლში. ამ დროის განმავლობაში „ბაშიბუზუკთა“ ბანდებმა დაწვეს 3 ათასამდე სოფელი, გაავერანეს ათეული რაიონი და სიცოცხლეს გამოასალმეს 300 ათასზე მეტი კაცი. სულთნის ბანდების ამ სისხლიანმა აქტებმა სამართლიანად აღაშფოთა მთელი პროგრესული კაცობრიობა. ევროპის ქვეყნების მოწინავე ადამიანები მოითხოვდნენ მთავრობათა ოფიციალურ ჩარევას და სომხური მოსახლეობისათვის მფარველობის გაწევას. მაგრამ ევროპის სახელმწიფოთა დიპლომატიურ ჩარევას, დაინტერესებული ქვეყნების საერთოერთო ქიშპობისა და შუღლის გამო, სასურველი შედეგი არ მოყვოდა. ამან არა თუ შეამსუბუქა, არამედ გააუარესა სომხებისა და სხვა დამონებული ხალხების მდგომარეობა. მეფის რუსეთმა, ინგლისმა და საფრანგეთმა საერთო ენა ვერ გამოიხატეს, რადგან ყოველი მათგანი საკუთარი აგრესიულ-ეგოისტური გეგმების რეალიზაციას ისახავდა მიზნად. რაც შეეხება იმპერიალისტურ გერმანიას და ავსტრია-უნგრეთს, მათი მთავრობები, — პირიქით, არსებითად იწონებდნენ სულთნის პოლიტიკას და ამ გზით ცდილობდნენ მისი გულის მოგებას.

პროგრესულმა ქართულმა პრესამ, სადაც თანამშრომლობდნენ მოწინავე ქართული საზოგადოებრივი აზრის ისეთი გამოჩენილი წარმომადგენლები, როგორიც იყვნენ ილია ჭავჭავაძე, ნიკო ნიკოლაძე, გიორგი წერეთელი, სერგეი მესხი, ი. გოგებაშვილი და სხვები, ფართოდ გააშუქა თურქეთში გაბატონებული დესპოტური რეჟიმის მიერ არათურქი მოსახლეობის მიმართ გამოყენებული ჩაგვრისა და რბევის პოლიტიკა. კერძოდ მან ვრცელი, ისტორიული ჰეშმარიტების სწორად ამსახველი ცნობები მოათავსა სომეხთა ხოცვა-ჟლეტისა და ევროპის დიდ სახელმწიფოთა მომდევნო უნაყოფო დიპლომატიური დემარშის შესახებ.

სომეხთა საკითხი, კრედიტის საკითხი, მაკედონიისა და ახლო აღმოსავლეთის სხვა საკითხები, პერიოდულად რომ ამოტივტივდებოდა ევროპული დიპლომატიის ასპარეზზე, ევროპის დიდ იმპერიალისტურ სახელმწიფოებს საბაზს აძლევდა ისევ ჩარეულიყვნენ თურქეთის საშინაო საქმეებში და მოქმედებაში მოეყვანათ ის მექანიზმი, რაც ამოძრავებდა „აღმოსავლეთის საკითხს“. ასპარეზზე გამოდის გერმანიის იმპერიალიზმი, რომელიც მზარდი ენერგიით ეწევა ექსპანსიის მსოფლიოს ამ ნაწილში. გენერალ ფონ დერ პოლცის გაგზავნა თურქეთში (1883 წელს) თურქეთის არმიის რეორგანიზაციის საქმის სახელმძღვანელოდ, ვილჰელმ II-ის „მეგობრული“

ვიზიტები თურქეთში, გერმანული კაპიტალის მიერ ბალდადის რკინი-გზის მშენებლობის კონცესიის აღება, „გერმანული ბანკის“ დაარსება და სხვა, იმას ნიშნავდა, რომ გერმანელმა იმპერიალისტებმა დაიწყეს „აღმოსავლეთისაკენ ნახტომის“ პოლიტიკის რეალიზაცია, რომ მათ გადაწყვიტეს თავიანთი ეკონომიური, პოლიტიკური და სამხედრო გავლენისათვის დაექვემდებარებიათ თურქეთის იმპერია. გერმანიის იმპერიალიზმის ენერგიულმა შეტევამ ინგლისისა და საფრანგეთ-რუსეთის პოზიციებზე თურქეთის იმპერიაში, ისე როგორც ავსტრია-უნგრეთის გააქტიურებამ ბალკანეთზე, ახალი ვითარება შექმნა მთელ ახლო აღმოსავლეთში. მის შედეგად განვითარების ახალ ფაზაში შევიდა ამ იმპერიის დაყოფის თაობაზე ევროპის დიდ ონავრებს შორის წარმოებული კიშპობა და ბრძოლა. ზოგიერთმა სახელმწიფომ იმ ახალი ვითარების შედეგად, რაც გერმანიის იმპერიალიზმის მზარდმა ექაპანსიამ გამოიწვია, გადასინჯა თავისი პოლიტიკა და თავისი ინტერესების უკეთ დასაცავად ახალი ტაქტიკური ხერხები მოიმარჯვა. ასე მოიქცა, მაგალითად, დიდი ბრიტანეთი. თუ წინათ იგი მუდამ ჯიბრში ედგა მეფის რუსეთს. მტრულად იყო განწყობილი ბალკანეთის ხალხთა განმათავისუფლებელი მოძრაობისადმი და ოტომანის იმპერიის მთლიანობის დამცველად გამოდიოდა, 90-იანი წლებიდან გერმანიის მზარდი საფრთხის შედეგად მან ხელი აიღო ამ ტრადიციულ პოლიტიკაზე. იგი უფრო ლმობიერად მოეკიდა ბალკანეთის ხალხთა განმათავისუფლებელ ბრძოლას, თურქეთის დაყოფაზე აიღო გეზი და უფრო პასიური გახდა მისი წინააღმდეგობა რუსეთის პოლიტიკისადმი ახლოაღმოსავლეთის მთელ რიგ საკითხებში, გარდა სრუტეებისა და კონსტანტინოპოლისა.

აღნიშნულმა ვითარებამ კიდევ უფრო გაართულა თურქეთის საერთაშორისო მდგომარეობა, შეასუსტა იმპერიალისტური, სახელმწიფოების მზარდი პრეტენზიებისადმი წინააღმდეგობის ძალა და პირიქით, გაძლიერა მის შინაგან საქმეებში მათი ხელის ფათური. მისი დაშლის პროცესი.

„ერთიანობისა და პროგრესის“ პარტიის შექმნა.

XX საუკუნის დასაწყისისათვის თურქეთი წარმოადგენდა აღმოსავლეთის ერთ-ერთ მკვეთრად ჩამორჩენილ ქვეყანას, რომლის საწარმოო ძალები ხელ-ფეხ შებოჭილი იყო, მოსახლეობის

დიდი უმრავლესობა კი ორმაგი ექსპლოატაციის მძიმე ულლის ქვეშ გმინავდა. ორი ძირითადი მტერი ჰყავდა თურქეთს: ფეოდალური გადმონაშთები, რეაქციული ხელისუფლება და იმპერიალისტური კაბალა. ეკონომიური პროგრესისათვის, საწარმოო ძალთა განვითა-

რებისათვის საჭირო იყო ქვეყნის ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული გადახალისება, ფეოდალიზმისა და სულთნის რეაქციული რეჟიმის ლიკვიდაცია. მაგრამ ამ ისტორიული ამოცანის გადაწყვეტა შეუძლებელი იყო იმპერიალიზმის ბატონობის მოსპობის გარეშე, რადგან იმპერიალიზმი მხარს უჭერდა, ამაგრებდა და ყოველმხრივ ხელს უწყობდა ქვეყნის ძველ ძალებს. თურქ ხალხს ერთდროულად უნდა გადაეწყვიტა მის წინაშე მდგარი ეს პრობლემა¹.

მაგრამ როგორი ჩამორჩენილიც არ უნდა ყოფილიყო თურქეთი, როგორი შეუსაუქუნეობრივი არ უნდა ყოფილიყო მისი ეკონომიკის წამყვანი დარგი — სოფლის მეურნეობა, საგარეო ვაჭრობის ზრდამ, რკინიგზების, შახტებისა და ზოგიერთი სამრეწველო წამოწყების მშენებლობამ მაინც სათანადო ცვლილებები მოახდინა ამ ქვეყნის ცხოვრებაში. გაიზარდა ალემ-მიცემობა, გადიდდა ზღვისპირა ქალაქების მოსახლეობა, საბოლოოდ შეირყა ნატურალური მეურნეობის საფუძველი, იმატა სოფლის მეურნეობის საქონლიანობამ და ერთგვარი ბიძგი მიეცა მეურნეობის კაპიტალისტური ფორმების განვითარებას.

ეკონომიურ დარგში მომხდარმა ძვრებმა — ალემ-მიცემის ზრდამ და კაპიტალისტური მრეწველობის ნაწილობრივმა განვითარებამ სათანადო ცვლილებები მოახდინა სოციალურ სფეროში. დაჩქარდა თურქი ხალხის ბურჟუაზიულ ერად ფორმირება, ძველი სოციალური კლასების გვერდით გაჩნდნენ ეროვნული სავაჭრო-სამრეწველო ბურჟუაზია და ქალაქის მუშათა კლასი². მნიშვნელოვნად გაიზარდა ბურჟუაზიული ინტელიგენციის რიგებიც. იგი შეივსო მასწავლებელთა, ვეჟილთა, ექიმთა ტექნიკოსთა, კონცესიებისა და ფირმების მოსამსახურეთა, მწერალთა, ჟურნალისტთა, ევროპულად აღზრდილ ოფიცერთა და სხვა პროფესიების წარმომადგენელთა ხარჯზე. ეროვნული ინტელიგენცია, რომელიც გენეალოგიით და მრწამსით მჭიდრო კავშირში იყო ბურჟუაზიულ წრეებთან, ასახავდა მათ ინტერესებს.

თურქეთში გაბატონებული სოციალურ-ეკონომიური ვითარება, იმპერიალისტ-კოლონიზატორთა თვითნებობა და აბდულ-ჰამიდ II-ის დესპოტური მმართველობა არა მარტო დამონებულ ერებს და თურქ მშრომელებს განაწყობდა ბრძოლისაკენ, არამედ იწვევდა ეროვნული ბურჟუაზიისა და ინტელიგენციის მკვეთრ ოპოზიციას.

¹ Новая история стран Азии и Африки, гл. 518.

² თუმცა როგორც სავაჭრო-სამრეწველო ბურჟუაზიის, ისე მუშათა კლასის რიგებში კარბობდნენ არათურქული ელემენტები — ბალკანეთის ხალხთა წარმომადგენლები, სომხები და ა. შ.

მავრამ აღნიშნული საზოგადოებრივი ძალები სუსტი იყვნენ იმისათვის, რომ გადამწყვეტი ბრძოლა ეწარმოებიათ იმპერიალისტური კაბალის წინააღმდეგ. ამიტომ ეროვნული ბურჟუაზიისა და მისი ინტერესების გამომხატველ ინტელიგენციის რიგებში ფეხმოკიდებული მოძრაობა აბდულ-ჰამიდ II-ის აუტანელი რეჟიმის წინააღმდეგ, გარკვეულ ჩარჩოებში იყო მოქცეული და პირველ ხანებში კონსტიტუციური წყობილების დამყარებისა და რეფორმების გატარების მოთხოვნებით შემოიფარგლებოდა.

ბურჟუაზიულ-რევოლუციურ მოძრაობას 1876 წლის „მითხადისეული“ კონსტიტუციის აღსადგენად და დესპოტური მმართველობის კონსტიტუციური რეჟიმით შესაცვლელად ორგანიზებული სახე მიეცა 1889 წელს, როცა სტამბოლის სამხედრო-სამედიცინო სასწავლებლის რამდენიმე სტუდენტმა დააარსა ფარული პოლიტიკური კომიტეტი „ერთიანობისა და პროგრესის“ (თურქულად „ითიხად ვე თერაკი“) სახელწოდებით¹. ორი წლის შემდეგ ქენევაში შეიქმნა ამ ორგანიზაციის საზღვარგარეთული ცენტრი, რომელიც დააარსეს თურქმა ემიგრანტებმა. რამდენიმე ხნის შემდეგ მისი ცენტრი ქენევიდან პარიზში იქნა გადატანილი. იმის გამო, რომ აღნიშნული ორგანიზაციების დამაარსებლები იყვნენ თურქეთის მოწინავე ადამიანები, რომლებიც საკუთარი ქვეყნის განახლებისა და გარდაქმნიათვის იბრძოდნენ, მათ „ახალგაზრდათურქები“ ან ითიხადისტები უწოდეს.

სტამბოლში ხელმეორედ — 1894 წელს აღმოცენებულ „ერთიანობისა და პროგრესის“ ორგანიზაციისა და პარიზში არსებულ საზღვარგარეთულ ცენტრს შორის მალე მკიდრო კონტაქტი დამყარდა. ამ ორგანიზაციის ხელმძღვანელობაში დაწინაურდნენ ნიჭიერი თურქი ჟურნალისტი და პუბლიცისტი, საზღვარგარეთ ემიგრირებული აჰმედ რიზა და დოქტორი ნაზიმ ი.

ახალგაზრდა თურქთა ძირითად კადრს შეადგენდნენ პროგრესული მოხელეები, მოწინავე ოფიცრები და სამხედრო სასწავლებლებში მოსწავლე ახალგაზრდობა (კურსანტები). რომლებიც ევროპულად იყვნენ აღზრდილნი და კარგად ხედავდნენ თავიანთი ქვეყნის სავალალო მდგომარეობას. „ერთიანობისა და პროგრესის“ კომიტეტი აბდულ-ჰამიდის დესპოტური რეჟიმის წინააღმდეგ საბრძოლველად იყენებდა ბრძოლის მრავალფეროვან საშუალებას, მათ შორის პრე-

¹ ამ კომიტეტის დამაარსებლები იყვნენ მუსლიმანები, მავრამ სხვადასხვა ეროვნებათა წარმომადგენლები: თურქი შერეფედინი, ალბანელი იბრაჰიმ თემოქურთები: ისაქ სუქუთი და აბდულა ჩევდეთი, ბოსნიელი ალი რუშთიუ და სხვები.

სასაც. სტამბოლში დაარსებულ იქნა არალეგალური სტამბა, სადაც მრავლად იბეჭდებოდა რევოლუციური მოწოდებები, ფურცლები, პროკლამაციები. საზღვარგარეთ აჰმედ რიზას, ისტორიკოს მურადისა და სხვათა ხელმძღვანელობით გამოდიოდა რამდენიმე გაზეთი. მათ შორის გაზეთი „მეშვერეთი“ („რჩევა“) ფრანგულ ენაზე, „შურა - იუმეთი“ („ეროვნული კრება“) თურქულ ენაზე (პარიზში), „მიზანი“ („სასწორი“) უენევაში, „ისტეკბალი“ („მომავალი“) ნეაპოლში... აღნიშნული ორგანოები ეწეოდნენ თურქეთში არსებული წესების სასტიკ კრიტიკას და ქადაგებდნენ კონსტიტუციის შემოღებისა და რადიკალური რეფორმების საჭიროებას. საზღვარგარეთ გამოცემული გაზეთები, ბროშურები და სხვა სახის სააგიტაციო მასალები არალეგალურად ვრცელდებოდა თურქეთში მიუხედავად იმისა, რომ სულთნის პოლიცია სასტიკად ებრძოდა მას.

1897 წელს ახალგაზრდა თურქებმა სცადეს აშკარად გამოსულიყვნენ, პოლიტიკური დემონსტრაცია მოეწყოთ სულთნის სასახლის წინ და თავიანთი მოთხოვნები წამოეყენებიათ. მაგრამ ამ ცდას სავალალო შედეგი მოჰყვა. პროვოკატორმა გასცა დემონსტრაციის მომწყობნი და პოლიციას ხელში ჩაუგდო „ერთიანობისა და პროგრესის“ სტამბოლის ორგანიზაცია. ხელისუფლებამ სასტიკად იძია შური მათზე, სახელდახელოდ მოაწყო შეპყრობილთა სასამართლო პროცესი, რომლის შედეგადაც 13 კაცი სიკვდილით იქნა დასჯილი, რამდენიმე ათეულს კი საკატორლო სამუშაოები მიუსაჯა. იგივე განმეორდა 1899 წელსაც. აბდულ-ჰამიდ II-ის აგენტებმა საზღვარგარეთაც შეძლეს ახალგაზრდა თურქთა რიგების არეგ-დარევა. ზოგიერთი მათგანი ხელისუფლებამ მოისყიდა, ზოგსაც მაღალი თანამდებობები უბოძა, მოძრაობას ჩამოაშორა და თავის მხარეზე გადაიყვანა.

1902 წელს პარიზში ჩატარდა ახალგაზრდა თურქთა პირველი ყრილობა, სადაც თავი იჩინა სერიოზულმა უთანხმოებამ, რომელიც გათიშვით დამთავრდა. ერთმა ჯგუფმა, რომელიც თურქი მემამულეებისა და არათურქი (უპირატესად ბერძნულ-სომხური). კომპარადორული ბურჟუაზიის ინტერესებს გამოხატავდა, დააარსა ცალკე ორგანიზაცია, რასაც „დ ე ც ე ნ ტ რ ა ლ ი ზ ა ც ი ი ს ა და კ ე რ ძ ო ი ნ ი ც ი ა ტ ი ვ ი ს ლ ი გ ა“ ეწოდა. აღნიშნული ჯგუფის სათავეში იდგა პრინცი საბაჰედინი, რომელიც სულთნის სამეფო კარის ოპოზიციური თავკაცობის ერთ-ერთი წარმომადგენელი იყო. 1903 წლიდან საბაჰედინის მომხრეებმა დაიწყეს საკუთარი ორგანოს „თერაკის“ გამოცემა.

განხეთქილება აჰმედ რიზას ახალგაზრდათურქთა დაჯგუფებასა

• და საბაჰედინის („დეცენტრალიზაციის...“) მომხრეებს შორის მოხდა როგორც ძირითად საპროგრამო, ისე ტაქტიკური საკითხების გამო. აჰმედ რიზას მომხრეები აბდულ-ჰამიდის სისხლიანი რეჟიმის წინააღმდეგ ბრძოლაში ემყარებოდნენ შინაგან ძალებს, და უფრო ენერგიულ მოქმედებას უპერდნენ მხარს, მეორენი კი მხარს უპერდნენ ევროპის დიდი სახელმწიფოების აქტიურ ჩარევას და უარყოფდნენ რევოლუციურ ბრძოლას. აჰმედ რიზას დაჯგუფება მხარს უჭერდა ერთიანი, განუყოფელი, ცენტრალიზებული იმპერიის შენარჩუნებას და მის ფარგლებში ნაციონალური თანასწორობების დაცვას, არათურქი ხალხების ეროვნული მისწრაფებებისათვის ანგარიშის გაწევას. „დეცენტრალიზაციის“ მომხრეები მოითხოვდნენ იმპერიის ფართო დეცენტრალიზაციას და მის ფედერაციულ საწყისებზე გადახალისებას¹.

პირველ ხანებში ახალგაზრდა თურქები მოკლებული იყვნენ ფართო სოციალურ ბაზას და გაუბრძოდნენ არათურქი ხალხების განმათავისუფლებელ ორგანიზაციებთან კავშირს. ეს ორი მოძრაობა ვითარდებოდა პარალელურად და ერთმანეთისაგან იზოლირებულად, რაც სულთნის ბელისუფლებას მათ წინააღმდეგ ბრძოლას უადვილებდა. ასე გრძელდებოდა 1905 წლამდე, როცა ახალმა ვითარებამ „ზულუმის“ წინააღმდეგ მებრძოლი ძალები აიძულა კონტაქტი დაემყარებიათ ერთმანეთთან.

თურქეთის 1908 წლის („ახალგაზრდათურქთა“) რევოლუცია

რევოლუციის წინამძღვრები. რუსეთის 1905—1907 წლების რევოლუციის გავლენა.

თურქეთში არსებული, ჩვენს მიერ არაერთხელ ხაზგასმული ვითარება ამწიფებდა ობიექტურ წინამძღვრებს რევოლუციისათვის. XX საუკუნის დასაწყისისათვის რევოლუციის გარდუვალობა რელიეფურად ცხადი გახდა. როგორც ქვეყნის ეკონომიური განვითარების მოთხოვნილება, ისე მშრომელი მასების აუტანელი მდგომარეობა, რასაც თან ერთოდა ეროვნული ჩაგვრის გაძლიერება, დღის წესრიგში აყენებდა რევოლუციის საჭიროებას. იმპერიალისტური და ფეოდალური კაბალის მოსპობით, აბდულ-ჰამიდ II-ის დესპოტური მმართველობის დამხობით მას უნდა მოესპო ის მუხრატები, რაც ხელს უშლიდა ამ ქვეყნის წინსვლას და მისი სავალალო სინამდვილის პირობა იყო.

¹ А. А. Алимов, დასახ. წერილი, «Пробуждение Азии, 1905 год и революция на Востоке», გვ. 21—22.

ბევრ რამეში თურქეთის საშინაო ვითარება და საერთაშორისო მდგომარეობა ჩინეთის ან ირანის მსგავსი იყო, მაგრამ საერთო ნიშნებთან ერთად მას ბევრი სპეციფიკური თავისებურებაც ახასიათებდა. ამიტომ ამ ქვეყანაში მომწიფებული რევოლუცია არ შეიძლება საესებით დამთხვეოდა ჩინეთის ან ირანის რევოლუციას. თურქეთში სხვა იყო მოსახლეობის ეროვნული შემადგენლობა, უფრო მწვავე იყო ეროვნული საკითხი და გაცილებით უფრო სუსტი იყო ეროვნული ბურჟუაზია და მუშათა კლასი, ვიდრე ჩინეთში ან ინდოეთში. ეს გარემოება, ეროვნული ბურჟუაზიის კლასობრივი შეზღუდულობა და ხალხის მასების, კერძოდ გლეხობის დაქსაქსულობა წინასწარ ქმნიდა პირობებს შემზადებული რევოლუციის შეზღუდული, ზედაპირული ხასიათისათვის. კლასობრივ ძალთა განწყობა გამორიცხავდა იმას, რომ მშრომელებს აქტიური მონაწილეობა მიეღოთ რევოლუციაში. ზემოაღნიშნულის გამო თურქეთში შეუძლებელი იყო ძლევამოსილი ანტიიმპერიალისტური და ანტიფეოდალური ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუცია.

თუ ობიექტური პირობები რევოლუციისათვის თურქეთის სოციალურ-ეკონომიურ წყობაში იყო ჩაქსოვილი, მისი დამაჩქარებელი როლი საგარეო ფაქტორებმა, კერძოდ რუსეთის 1905—1907 წლების რევოლუციამ შეასრულა. ამ რევოლუციამ, აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნების მსგავსად, თურქეთის მშრომელებსაც უჩვენა საბრძოლო გმირობის შესანიშნავი მაგალითი, დაანახვა რევოლუციური ბრძოლის უდიდესი მნიშვნელობა საკუთარი დესპოტიის წინააღმდეგ ბრძოლაში და მით გაუძლიერა მათ საკუთარი ძალებისადმი რწმენა. რუსეთის რევოლუციამ დააჩქარა რევოლუციური კრიზისის მომწიფება და მძლავრი ბიძგი მისცა რევოლუციური მოძრაობის განვითარებას.

რუსეთის რევოლუციის ცხოველყოფელი გავლენის შედეგად გაძლიერდა ბალკანეთის ხალხთა განმათავისუფლებელი მოძრაობა. მის შედეგად ახალი გაქანება მიიღო მაკედონიის ხალხთა ბრძოლამ; რაც მასობრივ პარტიზანულ გამოსვლებში გადაიზარდა. სწრაფად იზრდება მაკედონელ პატრიოტთა შეიარაღებული რაზმების — ჩეთების რიცხვი. სამხრეთ ალბანეთში შეიქმნა რევოლუციურ-განმათავისუფლებელი კომიტეტები. რევოლუციურმა მოძრაობამ ფეხი გაიდგა არაბული მოსახლეობის რიგებშიც. ამოძრავდა თურქული პროვინციებიც. 1906—1907 წლებში ერზრუმში, სამსუნში, ვანში, ბითლისსა და აღმოსავლეთ ანატოლიის სხვა ქალაქებში მოსახლეობამ ხმა აღიმადლა და ენერგიული ბრძოლა გააჩაღა საძულველი მოხე-

ლევების, გადასახადის ამკრეფთა და შევანშეთა წინააღმდეგ. აქა-იქ მათ მხარი დაუჭირეს მახლობელი სოფლების გლეხებმაც. მღელვარებამ თავი იჩინა არმიისა და ფლოტის რიგებშიაც. რუსეთის რევოლუციის გავლენით გააქტიურა თავისი რევოლუციური საქმიანობა ბურჟუაზიულმა ინტელიგენციამ.

რუსეთის რევოლუციის უშუალო ზეგავლენით პროგრესული ინტელიგენცია დაადგა აბდულ-ჰამიდის დესპოტურ რეჟიმთან რევოლუციური ბრძოლის გზას და მასობრივად გაერთიანდა ახალგაზრდათურქთა არალეგალურ ორგანიზაციებში. თურქი ხალხის მომავალმა დიდმა შვილმა, 1919—1923 წლების ეროვნულ-ბურჟუაზიული რევოლუციის ხელმძღვანელმა, სავსებით ახალგაზრდა ოფიცერმა მუსტაფა ქემალმა დააარსა პატრიოტული ორგანიზაცია „ვატანი“ („სამშობლო“), რომელიც მალე შეუერთდა ახალგაზრდათურქთა ორგანიზაციას¹.

რევოლუციურმა სიტუაციამ ბიძგი მისცა ახალგაზრდათურქთა საქმიანობის გაძლიერებას და მათ რიგებში საბრძოლო სულისკვეთების გაძლიერებას. გაიზარდა „ერთიანობისა და პროგრესის“ კომიტეტის გავლენა და ავტორიტეტი. მისი საბრძოლო დროშის ქვეშ დაირაზმნენ მოწინავე ოფიცრობის, მოხელეებისა და თავისუფალი პროფესიის წარმომადგენელთა ახალი რაზმები. მაკედონიაში აზობოქრებულ განმათავისუფლებელ ბრძოლასთან უშუალო კონტაქტის დამყარებისა და რევოლუციური საქმიანობის სიმძიმის ცენტრის თვით თურქეთში გადატანის მიზნით ახალგაზრდათურქებმა თავიანთი ცენტრალური კომიტეტი პარიზიდან სალონიკში გადაიტანეს². სალონიკის კომიტეტი, რომლის შემადგენლობაშიაც შედიოდნენ ახალგაზრდა თურქი და არათურქი ოფიცრები, პროგრესული მოხელეები, მაკედონელი მიწათმოქმედნი, ორიოდუ პროფესორი, ვეჟილები, ექიმები და დაბალი სასულიერო პირები, თავის მუშაობას ღრმა კონსპირაციის პირობებში ეწეოდა. მას ჰქონდა მკაცრი წესდება და პროვოკატორებისაგან თავის დასაცავად გამცემლებსა და მოღალატეებს დაუყოვნებლივ ტერორის გზით კლავდნენ³.

1907 წლის ბოლოს პარიზში ჩატარდა აბდულ-ჰამიდის დესპოტიის წინააღმდეგ მებრძოლი იმპერიის ყველა ბურჟუაზიულ-რევო-

¹ Новая история стран зарубежной Азии и Африки., გვ. 521—522.

² პარიზი მაინც დარჩა ახალგაზრდათურქული ემიგრაციის ძირითად ცენტრად. ამავე რიზას ხელმძღვანელობით იქიდან სისტემატურად დახმარება ეწეოდა როგორც სალონიკის კომიტეტს, ისე იმპერიაში შექმნილ სხვა ორგანიზაციებს.

³ Э. Ф. Н а й т, Революционный переворот в Турции, СПб, 1914, გვ. 39:

„ლუციური ორგანიზაციის კონგრესი“. იგი მოწვეულ იქნა ახალგაზრდათურქთა ინიციატივით და მათი ხელმძღვანელობითაც მიმდინარეობდა. ახალგაზრდათურქებმა ბლოკი შეკრეს კონგრესის მონაწილე სხვა ორგანიზაციებთან და მათთან შეთანხმებით ერთობლივი გადაწყვეტილებები მიიღეს. კონგრესის მუშაობის უმნიშვნელოვანესი შედეგი იყო დეკლარაცია, რომელიც ითვალისწინებდა სულთნის თვითმპყრობელური რეჟიმის წინააღმდეგ ბრძოლის ღონისძიებებს. კერძოდ დეკლარაცია ითვალისწინებდა შეიარაღებული აჯანყების მოწყობას, რომელსაც უნდა დაემხო საძულველი რეჟიმი და აღედგინა 1876 წლის კონსტიტუცია. იგი უნდა დაწყებულიყო 1909 წლის აგვისტოში.

1908 წლის რევოლუციის დასაწყისი 1907 წელს და 1908 წლის დასაწყისში რევოლუციური მოძრაობა მოედო თურქეთის უდიდეს ნაწილს. გაბშირდა მშრომელი მასების სტიქიური გამოსვლები. ახალგაზრდა თურქთა აქტიური საქმიანობის შედეგად სამხედრო ნაწილებში ფეხი მოიკიდა ურჩობისა და რევოლუციური მღელვარების აქტებმა. განსაკუთრებით რთული ვითარება შექმნა მაკედონელ პატრიოტთა პარტიზანულმა ბრძოლამ, რამაც ფაქტიურად ბოლო მოუღო სულთნის ხელისუფლებას. ყოველივე ეს იმის მომასწავებელი იყო, რომ თურქეთი გამაღებული ტემპებით მიემართებოდა რევოლუციისაკენ.

რევოლუციური მოძრაობის დიდმა გაქანებამ მაკედონიაში, რომელმაც საყოველთაო სახალხო აჯანყების ხასიათი მიიღო, და მორიგი იმპერიალისტური ჩარევის რეალურმა საფრთხემ (კერძოდ რუსეთის იმპერატორ ნიკოლზ II-ისა და ინგლისის მეფის ედუარდ VII-ის შეხვედრამ რეველში, რომლის დროსაც ისინი შეთანხმდნენ მაკედონიაში გასატარებელი რეფორმების თაობაზე) ახალგაზრდა თურქები მიიყვანა შეიარაღებული აჯანყების ვადაზე ადრე მოწყობის საჭიროებამდე. მათ არ სურდათ ხელიდან გაეშვათ რევოლუციური აღტყინებით შექმნილი ხელსაყრელი პირობები, თანაც ცდილობდნენ თავიდან აეცილებიათ მაკედონიის დაკარგვის შესაძლებლობა და დაუყოვნებლივი რევოლუციური გამოსვლით ჩაეშალათ ევროპის დიდი სახელმწიფოების გეგმები. 1908 წლის ივნისიდან ახალგაზრდათურქთა სალონიკის ფარულმა ორგანიზაციამ ენე-

¹ გარდა „ერთიანობისა და პროგრესის“ პარტიის წარმომადგენლებისა, მის მუშაობაში მონაწილეობას იღებდნენ „დეცენტრალიზაციის...“ მიმდევრები, სომხური ბურჟუაზიულ-ნაციონალისტური ორგანიზაციის „დამნაკუტუნის“, მაკედონელ ჩეთნიკთა, ებრაული და ეგვიპტური ოპოზიციის წარმომადგენლები..

რგიულად მოკიდა ხელი შეიარაღებული აჯანყების უშუალო მომზადებას, რაშიაც ჩაბმულ იქნა მთელი მისი აქტივი და „ერთიანობისა და პროგრესის“ გავლენის ქვეშ მყოფი ოფიცრობა.

1908 წლის 28 ივნისს ახალგაზრდათურქთა ორგანიზაციამ მაკედონიის პატარა ქალაქ რეისნაში, რომელშიაც სულ 40 კაცი იყო გაერთიანებული, მიიღო დადგენილება სულთნის დესპოტიის წინააღმდეგ შეიარაღებული ბრძოლის დაწყებისა და ჩეთის — პარტიზანული რაზმის შექმნის შესახებ. ეს დადგენილება მოიწონა მონასტირის „ერთიანობისა და პროგრესის“ საოლქო კომიტეტმა და შემდეგ თვით სალონიკის ორგანიზაციამ. ამ დადგენილების შესაბამისად 1908 წლის 3 ივლისს აჯანყების დროშა ააფრიალა რესნაში დაბანაკებულმა მესამე საარმიო კორპუსის ერთ-ერთმა ასეულმა, მისი უფროსის ლეიტენანტ ნიაზი-ბეის (წარმოშობით ალბანელი იყო) ხელმძღვანელობით. ნიაზი-ბეის რაზმს მალე შეუერთდა მაიორ ენვერ-ბეის რაზმი, ივლისის შუალედისათვის აჯანყებულთა რიცხვმა რამდენიმე ათას კაცს გადააჭარბა. ნიაზისა და ენვერის რაზმებს მალე შეუერთდნენ ათასობით მოხალისეები მაკედონიიდან და ალბანეთიდან. მათთან უშუალო კავშირი დაამყარეს მაკედონიის ჩეთებმა და სამოქალაქო მოსახლეობამ. სულთნის ხელისუფლებამ სცადა დასაწყისშივე ჩაეხშო შეიარაღებული გამოსვლა და მისი შესრულება მონასტირის რაიონში დაბანაკებული ჯარის სარდლობას დაავალა. ეს დავალება, მთელი მესამე კორპუსის აჯანყებულთა მხარეზე გადასვლის გამო შეუსრულებელი დარჩა.

ივლისის მეორე ნახევარში თითქმის მთელი მაკედონია და ალბანეთი აჯანყებული რევოლუციური ნაწილების ხელში გადავიდა. სულთნის ხელისუფლება ევროპულ ნაწილში არსებითად მოიშალა და იქ არსებული სამოქალაქო და სამხედრო ხელისუფალნი ახალგაზრდა თურქებს დაექვემდებარნენ. 23 ივლისს ქალაქ მონასტირში, გრანდიოზულ მიტინგზე, რომელიც „ერთიანობისა და პროგრესის“ პარტიამ მოაწყო, სალონიკის კომიტეტმა აღდგენილად გამოაცხადა 1876 წლის კონსტიტუცია. ამავე დროს სულთანს გაეგზავნა ულტიმატუმი, რომლითაც აჯანყებულთა ხელმძღვანელობა კონსტანტინოპოლზე დაუყოვნებლივი ლაშქრობით იმუქრებოდა თუ აბდულ-ჰამიდ II არ შეცვლიდა თავის მთავრობას და არ გამოაქვეყნებდა მანიფესტს კონსტიტუციის აღდგენის შესახებ.

სისხლიანმა სულთანმა, ცხადად დაინახა რა თავისი უძლურება, დარწმუნდა რა თავისი ჯარების არაკეთილსამიერობასა და მასობრივად აჯანყებულთა მხარეზე გადასვლაში, ხელი აიღო შემდგომ უნაყოფო წინააღმდეგობაზე და 23—24 ივლისს ღამით გამოაქვეყნა

ირადე (სულთნის ბრძანებულება) 1876 წლის კონსტიტუციის აღდგენის შესახებ.

აჯანყების პირველმა წარმატებამ და 1876 წლის კონსტიტუციის აღდგენამ უდიდესი სიხარული და ალტაცება გამოიწვია მთელ იმპერიაში. საერთო რევოლუციურმა ენთუზიაზმმა დროებით მიაყუჩა რელიგიურ-ტომობრივი შუღლი. თურქები, სერბები, ბერძნები, ბულგარელები, მაკედონელები... და სხვები, თვითმხილველის ცნობით, ძმებივით იყვნენ ურთიერთშორის. სხვადასხვა ეროვნებათა მრავალრიცხოვანი დროშები დევიზით: „თავისუფლება, თანასწორობა, ძმობა, სამართლიანობა“, ფრიალებდა ყველგან. ათასობით პოლიტპატიმარი გამოშვებულ იქნა ციხეებიდან, მრავალი დაბრუნდა გადასახლებიდან და ემიგრაციიდან. დროებით გაუქმდა ცენზურა პრესაზე და გამოცოცხლდა პროგრესული პუბლიცისტიკა და ლიტერატურა, შეიქმნა პირველი კლუბები და ასოციაციები. სტამბოლსა და სხვა ქალაქებში დაიწყო მუშათა გაფიცვები; შეიქმნენ პროფკავშირები და სოციალისტური წრეები¹.

მაგრამ შედარებით ხანმოკლე აღმოჩნდა თურქეთის პირველი რევოლუციის „გაზაფხული“ და მისგან წარმოშობილი საყოველთაო აღტყინება. მალე იჩინა თავი ახალგაზრდათურქთა კლასობრივმა შეზღუდულობამ. თუ თურქეთის უბრალო ხალხი რევოლუციისაგან მოელოდა თავისი მძიმე მატერიალური მდგომარეობის გაუმჯობესებას, ადამიანურად ცხოვრებას, გადასახადების ტვირთის შემსუბუქებას და ა. შ., ახალგაზრდათურქებმა კონსტიტუციის აღდგენისთანავე თავიანთი მისია დამთავრებულად ჩათვალეს და რევოლუციის გაღრმავება ზედმეტად მიიჩნიეს. მათ მალე შეზღუდეს რევოლუცია, ნახევარგამარჯვებით დაკმაყოფილდნენ, სისხლიანი სულთანის თავის ტახტზე დატოვეს და ხელი არ ახლეს მმართველობის არსებულ რეაქციულ სისტემას. მათ ნიაზისა და ენვერის რაზმები დააბრუნეს მაკედონიაში და „უსისხლო“ რევოლუციის მონაპოვრის დაცვა ისევ არსებულ მთავრობას მიაღდევს. მასების რევოლუციური ენერგიის შემდგომი წახალისების ნაცვლად მათ მასების აქტივობის ალაგმვაზე აიღეს გეზი.

თურქეთის რევოლუციას და მის პირველ წარმატებას გაბოროტებით შეეგებნენ იმპერიალისტური სახელმწიფოები. „...თურქეთის რევოლუცია, — წერდა ვ. ი. ლენინი, — ერთბაშად წააწყდა სახელმწიფოთა კონტრარევოლუციურ კოალიციას რუსეთის მეთაურობით“². „...ყველას ე შ ი ნ ი ა თურქეთის რევოლუციის წარმატებისა,

¹ Всемирная история, т. VII, гл. 357.

² ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 15, გვ. 260.

ვინაიდან ამ წარმატებას აუცილებლად მოჰყვებოდა... ავტონომიისა და ნამდვილი დემოკრატიისაკენ მისწრაფების განვითარება ბალკანეთის ყველა ხალხში, ... სპარსეთის რევოლუციის გამარჯვება, ახალი ბიძგი დემოკრატიული მოძრაობისა აზიაში..."¹.

ავსტრია-უნგრეთის მიერ ბოსნიისა და ჰერცეგოვინის ანექსია, ბულგარეთის მიერ ბერლინის ტრაქტატის დარღვევა, თურქეთთან ყოველგვარი კავშირის შეწყვეტა და სრული დამოუკიდებლობის გამოცხადება, რუსეთის მიერ სრუტეების რეჟიმის გადასინჯვის მოთხოვნა და სხვა მსგავსი აქტები წარმოადგენდნენ იმპერიალისტური სახელმწიფოების აგრესიულ პასუხს თურქეთის რევოლუციის პირველ წარმატებაზე.

მაგრამ იმპერიალისტური სახელმწიფოები მალე დარწმუნდნენ, რომ მათი შიში ნადრევი და უნიადაგო იყო. მათ მალე დაინახეს, რომ თურქი ხალხის მიერ მოპოვებული გამარჯვება ნახევარგამარჯვება ან ფუფრო ნაკლებიც იყო, რადგან „...თურქეთის ნიკოლოზ მეორემ ჯერჯერობით თავი დააღწია იმით, რომ ცნობილი თურქული კონსტიტუციის აღდგენას შეჰპირდა“². ამიტომ მათი დამოკიდებულება თურქეთის რევოლუციის ხელმძღვანელებისადმი თანდათანობით შეიცვალა. მათ საზღვარგარეთ აშკარად დაუწყეს ქება ზომიერებისა და თავშეკავებულობის გამო. ოფიციალური მთავრობები, ლენინის თქმით, „თანაგრძნობით“ განიმსჯვალენ თურქეთის ახალი რეჟიმისადმი, კონსტიტუციისადმი. „ყველას ქებით ცამდე აჰყავს ბურჟუაზიული ახალგაზრდა თურქების „ზომიერება“. მათ ახალგაზრდათურქებს დაუწყეს ქება იმისათვის, რომ ისინი თავშეკავებული იყვნენ, მოიწონეს თურქეთის პირველი რევოლუცია იმისათვის, რომ იგი სუსტი იყო, არ აღვიძებდა ხალხის ქვედაფენებს იმისათვის, რომ იგი მტრულად მოეყიდა იმპერიაში დაწყებულ პროლეტარულ მოძრაობას... „... ამავე დროს წინანდებურად განაგრძობენ თურქეთის ძარცვას, აქებენ იმისათვის, რომ კვლავ შესაძლებელია თურქეთის სამფლობელოების ძველებურად ძარცვა...“³.

1908 წლის შემოდგომაზე ჩატარდა თურქეთის პარლამენტის არჩევნები, 2 ნოემბერს კი იგი შეუდგა თავის მუშაობას. ახალ პარლამენტში სულ არჩეული იყო 230 დეპუტატი, აქედან 150 დეპუტატი ახალგაზრდა თურქებს ეკუთვნოდათ. პარლამენტის თავმჯდომარედ არჩეულ იქნა ერთიანობისა და პროგრესის კომიტეტის ერთ-ერთი

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 15, გვ. 261.

² იქვე, გვ. 210.

³ იქვე, გვ. 262—263.

ხელმძღვანელი აჰმედ-რიზა. პარლამენტში მოპოვებული გამარჯვების მიუხედავად ახალგაზრდათურქებს მონაწილეობა არ მიუღიათ ახალ მთავრობაში და მინისტრების პორტფელები არ დაუნაწილებიათ. მათ საჭიროდ არ მიუჩნევიათ მოპოვებული გამარჯვებით სარგებლობა და პარლამენტზე დაყრდნობით რადიკალური ანტიფეოდალური და ანტიიმპერიალისტური ღონისძიებების (რეფორმების) გატარება. დატოვეს რა მთავრობის საქე აბდულ-ჰამიდის ხელში, ისინი პარლამენტის მეშვეობით მხოლოდ მისი საქმიანობის კონტროლით დაკმაყოფილდნენ.

1908 წლის კონტრა- ახალგაზრდა თურქებმა, რომლებიც ეროვნული რევოლუციური. გა- ბურჯუაზიისა და ლიბერალური მემამულე- დატრიალება. ების კლასობრივ credo-ს გამოხატავდნენ, არა თუ მშრომელ მასებს შეაქციეს ზურგი, არამედ არათურქულ ნაციონალურ ბურჟუაზიასაც. მათ განიზრახეს უზრუნველყოთ თურქული ბურჟუაზიის გაბატონებული მდგომარეობა და ანგარიში არ გაეწიათ ბერძნული, სომხური და სხვა ბურჟუაზიის ინტერესებისათვის. მათ, მაგალითად, სცადეს შეექმნათ „ოტომანის ერთიანობის პოლიტიკური კომიტეტი“ და ამ ნილით „ერთიანობისა და პროგრესის“ ორგანიზაციაში გაეთქვიფათ ყველა ბურჟუაზიულ-რევოლუციური ორგანიზაცია, მათ შორის სომხებისა, ბულგარელებისა, ბერძნებისა და ა. შ. ამ ცდისაგან არაფერი გამოვიდა და ახალგაზრდათურქებსა და არათურქული ბურჟუაზიის ხელმძღვანელებს შორის ამ ნიდაგზე მძაფრი ბრძოლა გაიშალა.

ახალგაზრდათურქთა ანტიხალხური, შოვინისტური პოლიტიკით კარგად ისარგებლა თურქეთის რეაქციამ, რომელმაც განიზრახა მათი დამხობა, პარლამენტის გარეკა და თვითმპყრობელური რეჟიმის რესტავრაცია. ამ მიზნით 1908 წლის ბოლოსათვის შეიქმნა რეაქციული, ფეოდალურ-კომპრადორული ორგანიზაცია — „ახარის“ პარტია („ლიბერალებისა“), რომელსაც „დეცენტრალიზაციისა და კერძო ინიციატივის ლიგის“ ყოფილი ხელმძღვანელი პრინცი საბაჰედინი ჩაუდგა სათავეში. აღნიშნული რეაქციული ორგანიზაცია აბდულ-ჰამიდთან უშუალო კავშირში, შეუდგა ენერგიულ მზადებას დასახული ამოცანის სისრულეში მოსაყვანად. „ერთიანობისა და პროგრესის“ მომხრეთა სიფხიზლის მოსადუნებლად ისინი პარლამენტში კონსტიტუციის მომხრეებად ასაღებენ თავს, მათზე აშკარა თავდასხმებისაგან თავს იკავებენ, ფარულად კი ეწევიან არმიის, „ბრბოს“ და შუათანა ფენების ენერგიულ „დამუშავებას“.

1909 წლის 13 აპრილს (ძველი სტილით 31 მარტს) რეაქციულა

და კლერიკალური წრეების გაკლენის ქვეშ მოქცეულმა სტამბოლის გარნიზონის ნაწილმა, სულთნის მცველ გვარდიასთან ერთად სასახლის წრეებისა და „ახარარის“ აქტიური მონაწილეობით მოახდინა შეიარაღებული ამბოხება. შეამბოხებმა, — „ძირს კონსტიტუცია“, „აღვადგინოთ შაჰიათი“ და სხვ. მსგავსი რეაქციული ლოზუნგებით, ალყა შემოარტყეს სამხედრო სამინისტროს შენობას და მოითხოვეს მთავრობის გადადგომა, ახალგაზრდათურქთა ლიდერების გაძევება და ძველი წესების აღდგენა. სულთანმა, რომელიც თვით წარმართავდა ამ კომედიას, დაუყოვნებლივ დააკმაყოფილა ეს მოთხოვნები. მან შეადგინა ახალი მთავრობა, გადააყენა პარლამენტის თავმჯდომარე და გააძევა ახალგაზრდათურქთა ყველა მომხრე. შეამბოხეთა გამხეცებულმა ბრბოებმა დაარბიეს ახალგაზრდათურქთა გაზეთები, ორგანიზაციები და კერძო ბინები, შეიპყრეს და მხეცურად მოკლეს მრავალი პროგრესული მოღვაწე.

მაგრამ რეაქციის ზეიმი ხანმოკლე აღმოჩნდა. ახალგაზრდათურქთა ლიდერების უმრავლესობამ მოახერხა სტამბოლიდან გაქცევა და თავის გადარჩენა. მათ ისევ მაკედონიას მიამურეს, სადაც ფეხზე დააყენეს მათი მომხრე სამხედრო ნაწილები, მაკედონელთა ჩეთები. „სისხლიანი სულთნის“ თვითმპყრობელური დესპოტიის აღდგენის საფრთხემ დროებით ისევ დააკავშირა ერთმანეთს კონსტიტუციისა და ლიბერალური მმართველობის მომხრე ძალები. მაკედონიიდან სტამბოლისაკენ დაიძრა „ხსნის არმია“, რომელსაც მ ა ჰ მ უ დ შევქქეთ ფ ა შ ა სარდლობდა, შტაბის უფროსი კი ახალგაზრდა ოფიცერი, მუსტაფა ქემალი იყო. ორი დღის გააფთრებული ბრძოლის შემდეგ 26 აპრილს ახალგაზრდათურქთა მომხრე ძალებმა გაანადგურეს შეამბოხეები და ჩაახშვეს რეაქციული ამბოხება. ამბოხების ჩახშობის მეორე დღესვე პარლამენტის დადგენილებით და შეიპყრულ-ისლამის „ფეთვით“ აბდულ-ჰამიდ II ტახტიდან იქნა ჩამოგდებული და შემდეგ თურქეთიდან გაძევებული. მაგრამ გამარჯვებულებმა არც ამჯერად ცნეს საჭიროდ მონარქიის ლიკვიდაცია და რესპუბლიკის გამოცხადება. მათ ხელუხლებლად დატოვეს მმართველობის არსებული წესი და ტახტზე აიყვანეს დინასტიის მორიგი წარმომადგენელი მ ე ჰ მ ე დ V-ის სახელწოდებით.

ახალ სულთანს უნდა ემეფა, მაგრამ თავი უნდა შეეკავებია სახელმწიფოს უშუალო მართვისაგან. ახალი სულთნის გამეფებასთან ერთად მოხდა მთავრობის რეორგანიზაცია. მასში შევიდნენ ცნობილი ახალგაზრდათურქები, რომლებიც დაეუფლნენ ძირითად სამინისტრო პოსტებს. ამიერიდან მათ თავიანთ ხელში აიღეს ქვეყნის

საშინაო და საგარეო პოლიტიკის სადავეები და იგი საკუთარ კლასობრივ ინტერესებს დაუქვემდებარეს.

1909 წლის რეაქციული ამბოხების ლიკვიდაციით, აბდულჰამიდის დამხობით და ხელისუფლების საჯის ახალგაზრდათურქთა ხელში გადასვლით დამთავრდა თურქეთის 1908—1909 წლების რევოლუციის მეორე ეტაპი. რევოლუცია წინ აღარ წასულა და საწყის ეტაპზე გაჩერდა. იგი, როგორც სამართლიანად მიუთითებდა ლენინი, ძლევამოსილ ბურჟუაზიულ-დემოკრატიულ, ანტიფეოდალურ და ანტიიმპერიალისტურ რევოლუციაში არ გადაზრდილა. იგი დარჩა ზედაპირულ ბურჟუაზიულ რევოლუციად, რომელშიაც ხალხის მასა, „...მისი დიდი უმრავლესობა აქტიურად, დამოუკიდებლად, თავისი ეკონომიური და პოლიტიკური მოთხოვნებით... შესამჩნევად არ გამოდის“¹.

ახალგაზრდათურქები ხელისუფლების სათავეში. მათი საშინაო და საგარეო პოლიტიკა.

1909 წლის მეორე ნახევრიდან თურქეთის მთელი ძალაუფლება ახალგაზრდათურქთა ხელში გადავიდა. მათ პარლამენტს მიაღებინეს კონსტიტუციის რამდენიმე შესწორება, რომლითაც იკვეცებოდა სულთნის პრეროგატივები და შესაბამისად ფართოდებოდა პარლამენტის უფლებები. აღნიშნული შესწორებები შეესაბამებოდა ეროვნული ბურჟუაზიის კლასობრივ ინტერესებს და აფართოვებდა მის მონაწილეობას სახელმწიფოს პოლიტიკურ ცხოვრებაში.

ახალგაზრდათურქთა სახით ხელისუფლებას დაეუფლა ეროვნული ბურჟუაზიისა და მემამულეების ბლოკი, რომელმაც როგორც საშინაო, ისე საგარეო პოლიტიკაში წამყვანი ანტიხალხური, ანტიეროვნული რეაქციული კურსი აიღო. სოციალური ბაზისი შეზღუდულობისა და მშრომელი მასებისადმი კლასობრივად მტრული პოზიციის გამო ეს ბლოკი ცდილობს თავის გუშინდელ მტრებს — კომპრადორებს და სამღვდლოების გარკვეულ წრეებს დაუკავშირდეს. ამიტომ იყო, რომ მათ დამთავრებულად მიიჩნიეს რევოლუცია, ხელუხლებლად დატოვეს მონარქია, ხალიფატი, ხელი აიღეს ზოგიერთ გათვალისწინებულ რეფორმაზე, უგულებელჰყვეს აგრარული, მუშათა და ეროვნული საკითხები და ისევ დატოვეს მუსლიმანური სამღვდლოების დიდი ძალა და იმპერიალისტური კაბალა.

აგრარულ-საგლეხო საკითხი რევოლუციის ერთ-ერთი საკვანძო საკითხთაგანი იყო. მის გადაწყვეტაზე დიდად იყო დამოკიდებული თუ როგორ განვითარდებოდა და რა შედეგით დამთავრდებოდა რე-

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 25, გვ. 512.

ვოლუცია. ახალგაზრდათურქები თავდაპირველად ჰპირდებოდნენ მოსახლეობას მის ასე თუ ისე გადაწყვეტას. კერძოდ სომეხი გლეხებისათვის ქურთი და თურქი ფეოდალების მიერ მიტაცებული მიწების დაბრუნებას, მაკედონელი გლეხებისათვის ამ პროვინციის სახელმწიფო და საეკლესიო მიწების მიცემას, აშარის გაუქმებას, გადასახადების შესყიდვის სისტემის აკრძალვას მთელ იმპერიაში, საიჯარო ნორმის შემცირებას და სხვ. ხელისუფლების სათავეში ჩადგომის შემდეგ ახალგაზრდათურქებმა დაივიწყეს ეს დაპირებები და ხელი აიღეს მათ რეალიზაციაზე. მათ ხელუხლებლად დატოვეს ფეოდალური მიწათმფლობელობა, ფეოდალურ-მემამულური კაბალა, გლეხთა უმღიწყლობა და უკიდურესი დამონება. 1913 წელს გამოცემული აგრარული კანონი ამტკიცებდა მსხვილ მემამულურ კერძო საკუთრებას მიწაზე, ბიძგს აძლევდა მემამულური მიწათმფლობელობის განვითარებას და უცვლელად ტოვებდა სოფლად არსებულ წესებს.

ახალგაზრდათურქებს საჭიროდ არ მიუჩნევიათ ნაწილობრივ მაინც გაუუმჯობესებიათ სისხლიანი რეჟიმის წინააღმდეგ ბრძოლაში მათი ბუნებრივი მოკავშირის, ახალგაზრდათურქული (და არათურქული) მუშათა კლასის მდგომარეობა. კლასობრივმა ეგოიზმმა საშუალება არ მისცა მათ მიეცათ მათთვის გაფიცვების, პროფესიულ კავშირებში გაერთიანებისა და საერთოდ საკუთარი კლასობრივი ინტერესების დაცვის უფლება. მათხოვრული ხელფასი, 15—16 საათიანი სამუშაო დღე, მეწარმეთა თვითნებობა, სრული უუფლებობა ისევ დარჩა თურქეთის მუშათა ხვედრი.

1909 წლის ივნისში ახალგაზრდა თურქებმა გამოსცეს კანონი „საზოგადოებრივ სარგებლობის საწარმოებში გაფიცვების“ შესახებ. რომელიც თავისი ხასიათით ლეშაპელიეს იმ ცნობილ კანონს მიაგავდა, რაც საფრანგეთის გამარჯვებულმა ბურჟუაზიამ მოიმარჯვა მუშათა წინააღმდეგ 1791 წელს. აღნიშნული კანონით თურქეთის მუშებს მთავრობის არბიტრაჟისათვის მიმართვის გარეშე ეკრძალებოდათ გაფიცვები, პიკეტირება, შტრეიკბრეხერებთან ბრძოლა და ა. შ.

თურქეთისათვის, როგორც მრავალეროვანი სახელმწიფოსათვის უალრესად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ეროვნულ საკითხს. მის გადაწყვეტაზე დიდად იყო დამოკიდებული რევოლუციის შემდგომი ბედი; რევოლუციის წინ ახალგაზრდათურქებმა არ დაიშურეს დეკლარაციული განცხადებები იმის შესახებ, რომ არათურქ ხალხებს მიანიჭებდნენ თანასწორობის უფლებიანობას. მაგრამ ეს სიტყვიერი დაპირებები მალე იქნა დავიწყებული. დამონებული არათურქი ხალ-

ხების სამართლიანი მოთხოვნების დაკმაყოფილებისა და მათთვის ეროვნული თვითგამორკვევის მიცემის ნაცვლად, ახალგაზრდათურქებმა წამოაყენეს ოსმანიზმის (ოტომანიზმის) აშკარად რეაქციული, დიდმპყრობელური იდეოლოგია. პანოტომანიზმი ახალგაზრდათურქებმა თავიანთი სახელმწიფოს ოფიციალურ დოქტრინად აქციეს და ხელი მიუყვეს არათურქი ხალხების ძალით გათურქება-ასიმილირებას, მათი სამართლიანი გამათავისუფლებელი მოძრაობის ძალით ჩახშობას. მათ განიზრახეს ბერძნები, სომხები, არაბები, ალბანელები, ბულგარელები და სხვები ექციათ ერთიან თურქ ხალხად, რომელიც მხოლოდ თურქულ ენაზე ილაპარაკებდა. ამიტომ იყო, რომ ახალგაზრდათურქებმა აკრძალეს არათურქი ხალხების ნაციონალური ორგანიზაციები და სასტიკად დევნიდნენ მათ მიმდევრებს.

ახალგაზრდა თურქთა პანთურქულმა (პანოტომანურმა) პოლიტიკამ ისევ ძველ ვითარებაში დატოვა ეროვნული საკითხი. არათურქმა ხალხებმა, რომლებიც სრულებითაც არ ფიქრობდნენ ხელი აეღოთ თავიანთ ენასა და ეროვნულ მეობაზე და გათურქებულებიყვნენ, ახალი ძალით გაშალეს ბრძოლა ეროვნული თვითგამორკვევის მოსაპოვებლად. ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობის გააქტიურება სირიაში, არაბეთის ნახევარკუნძულზე, ბალკანეთზე, სომხურ რაიონებში ამის კონკრეტული გამოხატულება იყო.

ახალგაზრდათურქები თითქოს მოწოდებული იყვნენ ხელი შეეწყობთ ეროვნული მრეწველობის განვითარებისათვის და დაეჩქარებინათ კაპიტალისტური ინდუსტრიალიზაციის პროცესი. 1909—1910 და მომდევნო წლებში მათ, მართლაც, გაატარეს რამდენიმე შესაბამისი კანონი, მაგრამ მათი ეფექტი უმნიშვნელო იყო და არსებითი კვალი არ დაუმჩნევია თურქეთის ცხოვრებაზე. ეროვნული ეკონომიკის, კერძოდ მრეწველობისა და აღებ-მიცემობის განვითარებაში მნიშვნელოვანი ძვრები არ მომხდარა. ამას ხელი შეუშალა ფეოდალიზმის გადმონაშთებისა და იმპერიალიზმის პოზიციების ხელუხლებლად დატოვებამ.

რევოლუციისათვის მზადების პერიოდში ახალგაზრდათურქები იმპერიალისტური თვითნებობის წინააღმდეგ მებრძოლად და ეროვნული ინტერესების ენერგიულ დამცველად ასაღებდნენ თავს. მაგრამ იმპერიალისტური სახელმწიფოების დაწოლის, რევოლუციის წინააღმდეგ მათი ერთიანი ფრონტით გამოსვლის ზეგავლენით აქაც უკან დაიხიეს. მათ თითქმის არაფერი გაუქვეთებიათ იმისათვის, რომ შეესუსტებიათ ქვეყნის დამოკიდებულება საერთაშორისო იმპერიალიზმზე. 1908—1914 წლების მანძილზე არ ყოფილა მიღებული არც ერთი ისეთი ღონისძიება, რომელიც იმპერიალისტური კაბალის

წინააღმდეგ ყოფილიყო მიმართული. მათ აბუჩად აიგდეს და კანონ-გარეშე გამოაცხადეს მათების სტიქიური მოძრაობა უცხოელ იმპერიალისტთა თვითნებობის წინააღმდეგ. ქვეყნის ამ ახალმა ჰერისუფლებმა შეინარჩუნეს კაპიტულაციები რევოლუციური, დაბალი საბაჟო ტარიფები უცხოეთიდან შემოზიდულ საქონელზე, კაბალური სესხების აღების დამლუპველი პრაქტიკა, კონცესიების გაცემა, ოტომანის ვალის სამმართველოსა და სხვა ბანკების ფინანსური კონტროლი. მათ გასცეს უცხოელებისათვის ხელსაყრელი ახალი კონცესიები, აიღეს ახალი კაბალური სესხები და თავიანთ ქვეყანას ახალ ეკონომიურ-ფინანსურ კაბალაში გააყოფინეს თავი. იმპერიალიზმის წინააღმდეგ ენერგიული ბრძოლის ნაცვლად ახალგაზრდა თურქებმა ყველაზე შემტევ გერმანულ იმპერიალიზმზე აიღეს გეზი. მათ ხელი შეუწყვეს მის ეკონომიურ-ფინანსური და პოლიტიკური პოზიციების გაძლიერებას და ფაქტიურად მის „მფარველობაში“ მოექცნენ. ბალდადის რკინიგზის მშენებლობის დაჩქარება, გერმანიის კაპიტალის მიერ ახალი კონცესიების მიღება, ახალგაზრდათურქთა ლიდერების პირადი კონტაქტის დამყარება გერმანული იმპერიალიზმის მესვეურებთან, გერმანული საქონლის იმპორტის გადიდება, გერმანული სამხედრო მრჩევლების მოწვევა და სხვა, იმ ანტიეროვნული პოლიტიკის კონკრეტული მაგალითები იყო, რასაც ატარებდნენ ახალგაზრდათურქები საგარეო პოლიტიკის დარგში.

ტრიბოლიტანიისა და
ბალკანეთის ომები.

ახალგაზრდათურქთა და გერმანიის იმპერიალიზმის დაახლოებას მნიშვნელოვნად შეუწყო ხელი ინგლისის პოზიციამ. ინგლისის დიპლომა-

ტია, როგორც უკვე აღვნიშნავდით, უფრო და უფრო თანაგრძნობით ეკიდება თურქეთის დაყოფის გეგმებს. მტრულად ეგებება მომხდარ რევოლუციას და აქტიურად ერევა თურქეთის საშინაო საქმეებში. იგი უკავშირდება გაბატონებული პარტიის მტრებს და მის საწინააღმდეგო ბლოკს აკანონებს. 1911 წელს ინგლისის აქტიური მხარდაჭერით იქმნება ახალი ფეოდალურ-კომპრადორული წრეების მრწამსის ამსახველი პარტია „თავისუფლება და თანხმობა“-ს („სურით ვე ითთილიათ“ — თურქულად) სახელწოდებით. ახალ ოპოზიციურ პარტიაში გაერთიანდნენ ყოფილი „ლიბერალები“, („ახარარის“ წევრები), „ერთიანობისა და პროგრესის“ რიგებიდან გასული მემარჯვენე ელემენტები და სხვა წვრილი მემარჯვენე წრეების მიმდევრები. ამ პარტიამ ბლოკი შეკრა არათურქი ხალხების ნაციონალისტურ ორგანიზაციებთან სომხების, ალბანელების, არაბების, ქურთების ფეოდალურ-კლერიკალურ წრეებთან. მან პარლამენტში შექმნა ახალგაზრდათურქთა საწინააღმდეგო დაჯგუფება და აიღო რა ინგ-

ლისზე აშკარა ორიენტაცია, მასთან კავშირში დაიწყო ბრძოლა ახალგაზრდათურქთა ხელისუფლების დასამხობად.

აღნიშნული შინაპოლიტიკური გართულება დაემთხვა იტალიის იმპერიალიზმის მიერ თურქეთის წინააღმდეგ ომის გაჩაღებას მისი აფრიკული სამფლობელოების — ტრიპოლიტანიისა და კირენაიკის (ლიბიის) ხელში ჩაგდების მიზნით (1911 წლის 25 სექტემბერს). ანტანტის ქვეყნების მტრულმა პოზიციამ, სამხედრო სისუსტემ, საშინაო სიძნელეებმა გამოიწვიეს თურქეთის მარცხი ამ ომში.

ისარგებლა რა ახალგაზრდათურქთა ხელისუფლების უთაობით და თურქეთის სამხედრო წარუმატებლობით, „ლიბერალურმა“ ოპოზიციამ („იტილიაფისტები“) 1912 წლის ივლისში მოახდინა სამხედრო გადატრიალება და დაამხო ახალგაზრდათურქთა ხელისუფლება. ახალ მთავრობას სათავეში ჩაუდგენ „თავისუფლებისა და თანხმობის“ ლიდერები. ახალმა მთავრობამ სამხედრო წესები გამოაცხადა და სასტიკი დევნა დაუწყო „ერთიანობისა და პროგრესის“ აქტივისტებს.

ახალმა ხელისუფლებმა ვერ შეძლეს შეეცვალათ ვითარება ფრონტზე და გადაერჩინათ თურქეთი სრული დამარცხებისაგან. 1912 წლის 18 ოქტომბერს თურქეთი იძულებული იყო გამარჯვებულ იტალიასთან დაედო ლოზანის საზავო ხელშეკრულება, რომლითაც მან არა მარტო ხელი აიღო ტრიპოლიტანიასა და კირენაიკაზე (ლიბიაზე), არამედ აგრეთვე დაკარგა დოდეკანეზის კუნძულები, რომლებიც იტალიის ბაზებად იქცნენ.

იტალიასთან ომის დამთავრებამ მშვიდობიანობა ვერ მოუტანა თურქ ხალხს. იმავე 1912 წლის 18 ოქტომბერს, როცა თურქეთსა და იტალიას შორის ხელმოწერილ იქნა ლოზანის ზავი, თურქეთი ისევ იძულებული გახდა ახალი ომი ეწარმოებია არანაკლები ძლიერი მტრის — ბალკანეთის სახელმწიფოთა კოალიციის (ბულგარეთი, საბერძნეთი, სერბია, ჩერნოგორია) წინააღმდეგ. ეს ომი თურქეთს ისევე მოახვიეს თავზე, როგორც — ტრიპოლიტანიისა. ომი დაიწყეს ბალკანეთის სახელმწიფოებმა, რომლებმაც ომის საბაზად გამოიყენეს თურქეთის უარი ავტონომია მიეცა მაკედონიისა და თრაკიისათვის. ბალკანეთის სახელმწიფოები, რომლებიც თავისთავად იბრძოდნენ თურქთა ბატონობისაგან მთელი ბალკანეთის გათავისუფლებისათვის, და, ამდენად განმათავისუფლებელ ომს ეწეოდნენ, სარგებლობდნენ ანტანტის ქვეყნების ფინანსური და დიპლომატიური მხარდაჭერით, უხვად მარაგდებოდნენ მათი იარაღით.

უკვე ფრონტზე დამარცხებულმა, ეკონომიურად და ფინანსურად გამოფიტულმა, სუსტი ბრძოლისუნარიანობის მქონე თურქეთ-

შა, რომელიც ამავე დროს უსამართლო ომს ეწეოდა თავისი ბატონობის შესანარჩუნებლად ბალკანეთის ხალხებზე, სასტიკი სამხედრო მარცხი განიცადა ბალკანეთის სახელმწიფოებთან ბრძოლაში. 1912 წლის დეკემბერში „ლიბერალების“ მთავრობა იძულებული გახდა დაზავებოდა ბულგარეთს, რომლითაც დაუთმო მას ბალკანეთის სამფლობელოების დიდი ნაწილი ადრიანოპოლთან ერთად.

ახალგაზრდათურქებმა თავის მხრივ ისარგებლეს იტილიაფისტთა („ლიბერალთა“) სიძნელეებით და სამხედრო წარუმატებლობით და 1913 წლის 23 იანვარს მოახდინეს სამხედრო გადატრიალება. ოფიცერთა მცირერიცხოვანი ჯგუფი ენვერ ბეის ხელმძღვანელობით შეიჭრა მთავრობის შენობაში, მოკლა სამხედრო მინისტრი და აიძულა ქიამილ ფაშას მთავრობა გადამდგარიყო. ამ სამხედრო გადატრიალების შედეგად ახალგაზრდათურქებმა ისევ დაიბრუნეს დროებით დაკარგული ხელისუფლება. მათ დაარღვიეს ბულგარეთთან დადებული დაზავება და განაახლეს საომარი ოპერაციები. მაგრამ არც მათ გაუღიმა ომის ფორტუნამ. ბალკანეთის სახელმწიფოებმა მორიგი დამარცხებები მიაყენეს თურქეთის არმიას და ფაქტიურად გააძევეს იგი ევროპული ნაწილიდან (სტამბოლის გამოკლებით).

მაგრამ ბალკანეთის პირველ ომს, როგორც ცნობილია, მოყვა მეორე ომი. ამჟერად ომი დაიწყო ბალკანეთის ყოფილ მოკავშირეებს შორის, რომლებიც ვერ მორიგდნენ თურქეთისათვის წართმეული ტერიტორიების (ძირითადად მაკედონიის) გაყოფის თაობაზე. ამით ისარგებლეს თურქებმა და უკან დაიბრუნეს ადრიანოპოლი სათანადო შემოგარენით.

ბალკანეთის ომებმა ცხადყვეს ახალგაზრდათურქთა პოლიტიკის სრული კრაზი ეროვნულ საკითხში. ბალკანეთის ხალხებმა იარაღით ხელში დაიცივეს ეროვნული მეობის უფლება და საქვეყნოდ ამხილეს „ოსმანიზმის“ იდეოლოგიის სრული გაკოტრება. მეორე მხრივ, ბალკანეთის ომებმა, მიუხედავად იმისა, რომ ერთიმეორეს დაუპირისპირა ბალკანეთის ხალხები, ხელუხლებლად დატოვა მონარქიები და ევროპის იმპერიალისტურ სახელმწიფოთა ჩარევა მათ საშინაო საქმეებში, პროგრესული, გამათავისუფლებელი როლი შეასრულა. ლენინის შეფასებით, ბალკანეთის ომი იმ მსოფლიო ამბების ერთ-ერთი რგოლი იყო, „...რომლებიც აზიასა და აღმოსავლეთ ევროპაში შუასაუკუნეობის კრახს მოასწავებენ. გაერთიანებულ ნაციონალურ სახელმწიფოთა შექმნა ბალკანეთში, ადგილობრივი ფეოდალების უფლის დამხობა, ბალკანეთის ყოველი ეროვნების გლეხთა საბო-

ლოდ განთავისუფლება მემამულეთა უღლისაგან, — ასეთი იყო ბალკანეთის ხალხთა წინაშე დასახული ისტორიული ამოცანა¹.

ბალკანეთის ომების შემდეგ, რამაც ძალზე მძიმე მემკვიდრეობა დაუტოვა თურქეთს, ახალგაზრდათურქთა საშინაო პოლიტიკა მკვეთრად გამოკვეთილ რეაქციულ ხასიათს იღებს. ოსმანიზმის იდეოლოგიის სრული კრახის შემდეგ მის ადგილს იჭერს პანთურქიზმი. ეს კიდევ უფრო მკვეთრად გამოკვეთილი რეაქციული დოქტრინა ქადაგებდა იმ ხალხების ეროვნულ-კულტურულ გაერთიანებას და მათ დამორჩილებას თურქეთის ხელისუფლებისადმი, რომლებიც თურქულ ენებზე ლაპარაკობდნენ. ამ რეაქციული იდეოლოგიით ახალგაზრდათურქთა ბურჟუაზია ცდილობდა გაემართლებია თავისი ვრცელი დაპყრობითი გეგმები ყველა თურქული ხალხების მიმართ კავკასიისა და შუა აზიის ჩათვლით.

ახალგაზრდათურქებმა გააძლიერეს რეპრესიები მუშათა და გლეხთა მოძრაობის წინააღმდეგ, მტკიცედ დადგნენ როგორც ბურჟუაზიის, ისე ფეოდალ-მემამულეთა ინტერესების დაცვის სადარაჯოზე და საბოლოოდ აიღეს ხელი ისლამური სამღვდლოების პრივილეგიების შეზღუდვის განზრახვაზე. დიდმპყრობელური ეროვნული პოლიტიკის მომარჯვების შედეგად ახალგაზრდა თურქებმა აიძუებდნენ არათურქი ხალხის ხელმძღვანელობა და მოიშვეს არაბი, სომეხი და სხვა ხალხების ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ახალი აღმავლობა. თურქეთის ხელისუფლებამ მათი სამართლიანი მისწრაფებების დაკმაყოფილების ნაცვლად სასტიკ რეპრესიებს მიმართა და ჯარის ნაწილების მეშვეობით დაიწყო მათი გამოსვლების ჩახშობა.

1913 წლის გადატრიალების, კერძოდ იტილიაფისტების მიერ მაჰმუდ შევქეთ ფაშის სიკვდილის შემდეგ, რასაც მოყვა მკაცრი ტერორი ახალგაზრდათურქთა პოლიტიკური მოწინააღმდეგეების მიმართ, მთელი ძალაუფლება თურქეთში გადავიდა ახალგაზრდათურქთა სამი ცნობილი ლიდერის ენვერის, თალათისა და ჯემალის ხელში. „ახალგაზრდათურქთა ტრიუმვირატში“ წამყვანი ადგილი ეკავა ახალგაზრდა, პატივმოყვარე და უპრინციპო ავანტიურისტ გენერალს—ენვერ ფაშას, რომლის ხელში იყო სამხედრო მინისტრისა და თურქეთის არმიის გენერალური შტაბის უფროსის პოსტები. თალათ ფაშა იყო შინაგან საქმეთა მინისტრი და „ერთიანობისა და პროგრესის“ პარტიის თავმჯდომარე, ჯემალ ფაშას კი ეჭირა საზღვაო მინისტრისა და სტამბოლის

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 19, გვ. 22.

სამხედრო გუბერნატორის პოსტები. ტრიუმვირატის შესამე წევრს ჯერად ფაშას შედარებით დაქვემდებარებული ადგილი ეპირა პირველ ორთან შედარებით. ზოგ რამეში იგი არ ეთანხმებოდა ტრიუმვირატის პირველ ორ წევრს და ინტრიგებსაც კი ეწეოდა მათ წინააღმდეგ. თუ ენვერი და თალაათი მტკიცე გერმანული ორიენტაციისა იყვნენ, ჯერადი ანტანტასთან შეთანხმებას უჭერდა მხარს. მაგრამ ენვერი და თალაათი სრულებით არ უწევდნენ მას ანგარიშს და უმეტეს შემთხვევაში, თვით საგარეო პოლიტიკის საკითხებშიაც მის ზურგს უკან მოქმედებდნენ¹. სწორედ მათი ინიციატივით იყო, რომ 1913 წელს თურქეთში მოწვეულ იქნა გერმანული სამხედრო მისია გენერალ ლი მ ა ნ ფ ო ნ ს ა ნ დ ე რ ს ი ს ხელმძღვანელობით. ამ მისიამ, როგორც ცნობილია, დიდი აურზაური ატეხა და მძაფრი დიპლომატიური დაჯახების საგანი გახდა. განსაკუთრებით ენერგიულად გაილაშქრა ამ მისიისა და თურქეთის არმიის გერმანიის გენერალური შტაბისადმი დაქვემდებარების წინააღმდეგ მეფის რუსეთმა, რომელსაც არ სურდა გერმანიის — მისი ძლიერი მეტოქის გავლენის გაძლიერება თურქეთის იმპერიაში.

პირველი მსოფლიო ომის წინ ახალგაზრდათურქთა „ტრიუმვირატმა“ ყოველგვარი რეალური ძალაუფლება წაართვა პარლამენტს, მინისტრებს და „ერთიანობისა და პროგრესის“ პარტიის ცენტრალურ კომიტეტს. საერთოდ ახალგაზრდათურქებმა მორიგი ევოლუცია განიცადეს მარჯვნივ. მათი „რევოლუციონერობისაგან“ თითქმის არაფერი დარჩენილა. ზღვარი მათსა და „იტილიაფისტებს“ შორის არსებითად წაიშალა. ისინი გადაიქცნენ მემამულურ-კომპრადორულ პარტიებად. მათ განასხვავებდა მხოლოდ ის, რომ ახალგაზრდა თურქები თანდათანობით მოექცნენ გერმანიის იმპერიალიზმის გავლენის ქვეშ. „იტილიაფისტებმა“ კი შეინარჩუნეს იმპერიალისტური ანტანტისადმი ორიენტაცია.

თურქეთის ჩაბმა თურქეთი, როგორც იმპერიალისტური სა-
მსოფლიო ომში გერ- ზელმწიფოების ღრმა წინააღმდეგობათა ძირითა-
მანიის იმპერიალიზ- დი კვანძი ახლო აღმოსავლეთში, პირველი მსო-
ფლიო ომის ერთ-ერთი მიზეზი იყო. ბრძოლა

თურქეთის იმპერიის დაყოფისათვის, მისი სტრატეგიული ბაზების დაუფლებისა და მის ბაზარზე გაბატონებისათვის, უშუალოდ შეერწყა მსოფლიოს სხვა ნაწილებისათვის წარმოებულ მძაფრ ბრძოლას. მიუხედავად იმისა, რომ თურქეთი ანტანტისა და სამთა კავშირში შემავალ იმპერიალისტურ სახელმწიფოთა მტაცებლური გეგმების,

მათი განაწილების ობიექტს წარმოადგენდა, ყოველი ამ აგრესიულ ბლოკთაგანი დაინტერესებული იყო ჩაეთრია ეს ქვეყანა ომში, ექცია „მოკავშირედ“ და გამოეყენებია მისი ბაზები, ცოცხალი ძალა და სანედლეულო რესურსები.

მიუხედავად იმისა, რომ ანტანტის ქვეყნების, კერძოდ ინგლისისა და საფრანგეთის პოზიციები თურქეთში ძლიერი იყო¹, იგი მაინც არ აღმოჩნდა საკმარისი იმისათვის, რომ თურქეთს დაეცვა ნეიტრალიტეტი, ან მიეღო ომში მონაწილეობა მათ მხარეზე. ჯერ კიდევ ომის წინ თურქეთისათვის წარმოებულ დიპლომატიურ ბრძოლაში გაიმარჯვა გერმანიის იმპერიალიზმმა, რომელმაც მკვეთრად გააძლიერა თავისი პოზიციები ამ ქვეყანაში და თავის გავლენას დაუმორჩილა მისი არმია და პოლიტიკა. გერმანელ იმპერიალისტებს თურქეთის გადაბირებით სურდათ დაუფლებოდნენ როგორც თურქეთის ჩედლეულისა და სურსათის რესურსებს, ისე მის ბაზებს და უშუალო საფრთხე შეექმნათ მეფის რუსეთისა და ინგლისის პოზიციებისათვის, გამოეყენებიათ შავი ზღვის სრუტეები თავიანთი სამხედრო გემების შესაყენად შავ ზღვაში.

ომის დაწყების მეორე დღესვე — 2 აგვისტოს თურქეთსა და გერმანიას შორის ხელმოწერილ იქნა საიდუმლო შეთანხმება², რომლითაც თურქეთი ვალდებულიება იღებდა ეომა გერმანიასთან ერთად რუსეთისა და ანტანტის სხვა მოკავშირეთა წინააღმდეგ. ხელშეკრულება ითვალისწინებდა თურქეთის არმიაზე გერმანიის გენერალური შტაბისა და თურქეთში მოქმედი გერმანული სამხედრო მისიის (ლიმან ეონ სანდერსის) სრული კონტროლის დაწესებას.

აღნიშნული ხელშეკრულების მიუხედავად, ხელშეკრულებისა, რომლის შესახებ ანტანტის აგენტურას არაფერი გაუგია, თურქეთი მაშინვე არ ჩაბმულა ომში. მან გარეგნულად ნეიტრალიტეტი გამოაცხადა და მისი საფარველით შეუდგა არმიის მობილიზაციასა და სხვა ზასიათის საომარი ღონისძიებების განხორციელებას.

ტყუილად როდი წერდა ახალგაზრდათურქთა ტრიუმფირატის ერთ-ერთი წევრი ჯემალ ფაშა, რომ ნეიტრალიტეტი „...ჩვენ გამოცხადეთ იმისათვის, რომ დრო მოგვეგო; ჩვენ ველოდით იმ დროს,

¹ მათ ხელში იყო ოტომანის ვალის ობლიგაციების 85%, სხვა სესხების ნახევარი, მრავალი კონცესიის ბანკი და სხვ.

² მას ხელი მოაწერეს გერმანიის ელჩმა ფონ ვანპელპეიმმა და თურქეთის დიდმა ვეზირმა საიდ ხალილ ფაშამ; ხელმოწერას ესწრებოდნენ ენვერ ფაშა, თალათ ფაშა და იუსტიციის მინისტრი. ჯემალ ფაშამ და სხვა მინისტრებმა არაფერი იცოდნენ ამ საიდუმლო ხელშეკრულების შესახებ.

როცა ჩვენი მობილიზაცია დასრულდებოდა და ჩვენ შეგვეძლო ომში მონაწილეობის მიღება¹.

ის ფაქტი, რომ თურქეთი მაშინვე ომში არ ჩაება და ნეიტრალიტეტის ნიღბით შეიმოსა, ორი გარემოებით იყო გამოწვეული. პირველყოვლისა, თურქეთი, რომელმაც უკვე განიცადა ორი სამხედრო კატასტროფა იტალიასთან და ბალკანეთის ქვეყნებთან ომში, სრულიად არ იყო მზად ახალი, კიდევ უფრო დიდი მასშტაბის ომისათვის. მისი არმია მოშლილი იყო, ფინანსები გამოფიტული, ეკონომიკა — დაცემული. თურქეთის არმიას აკლდა არა მარტო დისციპლინა და საბრძოლო წვრთნა, არამედ იარაღი, ტანისამოსი, ფეხსაცმელი, მოწყობილობა. იგი მოკლებული იყო ბრძოლისუნარიან სამხედრო ფლოტსაც, საჭირო იყო ხანგრძლივი დრო, რომ თურქეთს ნაწილობრივ მაინც გამოესწორებია თავისი კატასტროფული მდგომარეობა და წესრიგში მოეყვანა საქმეები, ჩაეტარებია წინასწარი სამხედრო მზადება. ნეიტრალიტეტი, ამგვარად, ანტანტის შეცდომაში შეყვანას, დროს მოგებას და გაძალდებული სამხედრო მზადების ნიღაბს წარმოადგენდა. მეორე, ახალგაზრდათურქთა ლიდერების ნაწილი, კერძოდ ჯემალ ფაშა, მტრულად იყო განწყობილი გერმანიასთან სამხედრო კავშირისადმი. მათი აზრით თურქეთი უფრო მოიგებდა, თუ შეინარჩუნებდა ნეიტრალიტეტს, ან გარკვეული გარანტიის მისაღებად ანტანტასთან გამართავდა მოლაპარაკებას. გარკვეული დროის გასვლა ომში ჩაბმისათვის საჭირო იყო ამ დაჯგუფების წინააღმდეგობის დასაძლევად და „საზოგადოებრივი აზრის“ შესაქმნელად. ანტანტის დიპლომატიის უუნარობამ, ეფექტური ზემოქმედება მოეხდინა თურქეთზე და გერმანიის იმპერიალიზმის მიერ, პირიქით, სასწრაფო ზომების მიღებამ საბოლოოდ მოუღო ბოლო თურქეთის მერყეობას და დააჩქარა მისი გამოსვლა ანტანტის წინააღმდეგ.

10 აგვისტოს გერმანიის ორმა სამხედრო გემმა, ჯავშნოსანმა „გებენმა“ და „ბრესლაუმ“ ინგლისის საზღვაო სარდლობის დაუდევრობით² თუ აშკარა ხელშეწყობით მოახერხა ჯერ ეგეოსის ზღვაში გაჭრა, იქიდან კი ენვერ ფაშას თანხმობით დარდანელის სრუტეში შესვლა და ოქროს რკის ყურეში ლუზაზე დადგომა. თურქეთის

¹ Записки Джемал-пашы, Т6., 1921, гл. 106.

² მართალია, ინგლისი რუსეთის მოკავშირე იყო, მაგრამ მას მაინც არ სურდა მისი გაძლიერება თურქეთის ხარჯზე. კერძოდ, მას ეშინოდა, რომ რუსეთი საზღვაო ოპერაციას განახორციელებდა ბოსფორისა და დარდანელის წინააღმდეგ და ხელთ იგდებდა ამ ბაზებს. რომ ჩაეშალა ასეთი შესაძლებლობა, ინგლისის

მთავრობამ გამოაცხადა, რომ გერმანიის ეს ორი ძლიერი კრეისერა ნაყიდი და თურქეთის ფლოტის შემადგენლობაში გადადის („გებენსა“ და „ბრესლაუს“ თურქული სახელები მისცეს და გერმანელ მატროსებს და ოფიცერებს თურქული ქუდებიც კი დახურეს). სინამდვილეში როგორც ეს ორი სამხედრო გემი, ისე თვით თურქეთის ფლოტი ფაქტიურად დაექვემდებარა გერმანიის სარდლობას, კერძოდ აღმირალ სუშონს.

ოქტომბერში, იმ წარუმატებლობის შემდეგ, რაც გერმანიის არმიამ განიცადა მარნასთან წარმოებულ ბრძოლაში, გერმანიის მთავრობამ 100 მილიონი ფრანკი სესხი მისცა თურქეთის მთავრობას, რითაც საბოლოოდ ბოლო მოუღო მის მერყეობას. 1914 წლის 29 ოქტომბერს გერმანია-თურქეთის ფლოტი გერმანელი აღმირალის სუშონის სარდლობით, ენვერ ფაშას უშუალო სანქციით ომის გამოუცხადებლად, პირატულად თავს დაესხა რუსეთის შავი ზღვის ფლოტს და მეორე დღეს დაბომბა ოდესა, სევასტოპოლი, ფეოდოსია და ნოვოროსიისკი...

ამ ყაჩაღური აქტის საპასუხოდ ანტანტის ქვეყნებმა დიპლომატიური ურთიერთობა გაწყვიტეს თურქეთთან და მას ომი გამოუცხადეს. 11 ნოემბერს თვითონ თურქეთმა ოფიციალურად გააფორმა ომის ფაქტიური დაწყება და „საღვთო ომი“ გამოუცხადა ანტანტას. გერმანიის იმპერიალიზმმა სისრულეში მოიყვანა თავისი ვერაგული განზრახვა და ჩააბა თურქეთი ომში, რათა ამ ნახევარკოლონიურ ქვეყანას მისთვის ნარი ეგლიჯა და ომის მძიმე ტვირთის მნიშვნელოვანი ნაწილი ეზიდა. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ენვერ ფაშას, თალაათ ფაშას და ახალგაზრდათურქთა სხვა ლიდერებს, რომელთა იდეოლოგიურ იარაღს პანთურქიზმი წარმოადგენდა, სურდათ ესარგებლათ გერმანიის იმპერიალიზმის „მეგობრობით“ და ამ ომის მეშვეობით სისრულეში მოეყვანათ თავიანთი გიჟური საექსპანსიო გეგმები. კერძოდ ისინი ზელებს უფათურებდნენ ამიერკავკასიას, შუა აზიას, ბალკანეთს და ა. შ.

თურქეთი გერმანიის იმპერიალიზმის ვასალი. მშრომელი მახების გაჩანაგება და გაღატაკება.

ისეთ ჩამორჩენილ ქვეყანას, როგორიც იყო თურქეთი, რომელიც მშვიდობიან დროსაც ნახევარკოლონიური ხუნდებით იყო შებოჭილი, მით უფრო არ შეეძლო შეენარჩუნებია ცოტათ თუ ბევრად დამოუკიდებელი პოლიტიკა. როგორც ლენინი აღნიშნავდა, ომის წლებში იმპერიალისტურმა გერმა-

სარდლობამ საკიროდ მიიჩნია ხელი შეეწყო თურქეთის ფლოტის გაძლიერებისათვის გერმანიის გემების ხარჯზე.

ნიაშ საბოლოოდ წაართვა თურქეთს დამოუკიდებლობის ყოველგვარი ნასახი და აქცია იგი თავის ფინანსურ და სამხედრო ვასალად¹. ხოლო ის გარემოება, რომ თურქეთს თითქმის არ გააჩნდა საკუთარი იარაღი და ამ მხრივ გერმანიაზე იყო დამოკიდებული, თურქეთს უმორჩილებდა გერმანიის იმპერიალიზმის ნებას და აქცევდა მის უნებისყოფრ იარაღად. თურქეთს ჯერ კიდევ თოფი არ ჰქონდა გასროლილი, რომ ამ ქვეყანას ათასობით მოველინენ გერმანელი ოფიცრები, ტექნიკოსები, იარაღის მოხელეები, რომლებიც ყოველგვარი ცერემონიისა და ეტიკეტის გარეშე ერეოდნენ თურქეთის საშინაო საქმეებში. გენერალ ლიშან ფონ სანდერსის მისიის წევრები მაშინვე დანიშნეს თურქეთის არმიის შენაერთებში, სადაც მიიღეს დანაყოფთა უფროსებისა და შტაბების უფროსების პოსტები. გერმანელი გენერალი დაინიშნა აგრეთვე თურქეთის გენერალური შტაბის უფროსად². სტამბულისა და სრუტეების ზონაში დაბანაკებული არმიების სარდლები გახდნენ გერმანელი გენერლები ლიშან ვინ ჰან დერსი და პირველი გერმანული სამხედრო მისიის ხელმძღვანელი გენერალი ფონ დერ ჰოლცი³. გერმანელ იმპერიალისტთა „მეურვეობის“ გარეშე არ დარჩა სამინისტროები და პროვინციების სამმართველო ორგანოები. იქაც მრავლად მოველინენ გერმანელი მრჩეველები და ტექნიკური ექსპერტები. სამხედრო და სამოქალაქო „საქმოსნებს“ თან მოყვნენ მრავალრიცხოვანი ჟურნალისტები, მისიონერები, სპეკულანტები და ავანტიურისტები.

თურქეთში მოპარპაშე გერმანელები ანგარიშს არ უწევდნენ თურქეთის მთავრობას და თავიანთი „კაცის“ ენვერ ფაშას მეშვეობით აკეთებდნენ იმას, რაც მოეპრიანებოდათ. შემთხვევით არ შეუცვალეს გერმანელებმა თურქეთს სახელი და „ენვერლანდად“ მონათლეს იგი. გერმანელებმა იმდენად უხეშად შებღალეს თურქეთის სუვერენიტეტი, რომ თვით სულტანის ირადე და შეიქიშისლამის ფეთვატკი სასტიკ გერმანულ ცენზურას დაუმორჩილეს. განათლებისა და კულტურის კერებიც არ დატოვეს გერმანელმა იმპერიალისტებმა „მზრუნველობის“ გარეშე. სტამბულის უნივერსიტეტის კათედრები, მაგალითად, გერმანელი პროფესორებით იქნა დაკომპლექტებული⁴.

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 23, გვ. 234.

² პირველად გენერალი ბრინზარტ ფონ შელენდორფი, შემდეგ — გენერალი ფონ სექტი.

³ იგი ამ მიზნით ისევ დაბრუნდა გერმანიიდან.

⁴ А. Ф. Миллер, Краткая история Турции..., გვ. 150—151.

თითქოს და სამხედრო მოსაზრებებით, გერმანელთა მკაცრ კონტროლს დაექვემდებარა მრეწველობის ყველა მნიშვნელოვანი დარგი, ტრანსპორტი, ალემ-მიცემობა, ფინანსები და საბანკო საქმე. მათ ხელთ იგდეს მთელი რიგი კონცესიები, რომლებიც მანამდე ინგლისელ და ფრანგ კაპიტალისტებს ეკუთვნოდათ. მათ ხელშივე, გადავიდა აგრეთვე ოტომანის ვალის სამმართველოს აქტივ-პასივი, სასოფლო-სამეურნეო ბანკი და სხვ. ისინი არ დაკმაყოფილდნენ მართო სტრატეგიული მნიშვნელობის ნედლეულის გაზიდვით და უმოწყალოთ ამოქაჩეს ზურქეთიდან სურსათ-სანოვავე, რომელიც ისედაც საკმაოდ არ იყო ამ ქვეყნისათვის, მით უფრო, რომ წინა ომებმა და მამაკაცთა დიდი რაოდენობით მობილიზაციამ მკვეთრად შეამცირა ხორბლეულისა და სხვა სასურსათო კულტურების ნათესი ფართობი. თურქეთის სურსათ-სანოვავის მზარდი გაზიდვით ფიქრობდნენ გერმანიისა და ავსტრია-უნგრეთის შესვეურები ნაწილობრივ მაინც შეენელებიათ ის სასურსათო სიძნელებები, რამაც თავი იჩინა ამ ქვეყნებში ანტანტის საზღვაო ბლოკადის შედეგად ომის დასაწყისისთანავე.

ომმა და გერმანელ იმპერიალისტთა პარაპაზმა თურქეთი სრული სამეურნეო მოშლილობისა და ფინანსური კატასტროფის ზღურბლამდე მიიყვანა. მკვეთრად დაეცა მრეწველობის პროდუქცია, ალემ-მიცემობა და ტრანსპორტის მიმოქცევა. თითქმის ერთი ორად შემცირდა ნათესი ფართობი და ძირითადი სასოფლო-სამეურნეო კულტურების მოსავალი. კიდევ უფრო მეტად შემცირდა პირუტყვის სულადობა, ხოლო ძირითადი გამწევი ძალის, ხარების რიცხვი თითქმის 90%-ით შეიკვეცა. ფეხი მოიკიდა სპეკულაციამ, არნახული მასშტაბით გადიდდა ფასები პირველი მოთხოვნილების საგნებზე. სასურსათო და სამრეწველო საქონლის სიმცირემ, ნედლეულისა და სურსათის აუცილებელი მარაგის გაზიდვამ ევროპაში გამდიდრების ხელსაყრელი პირობები შეუქმნა ვაჭარ-კომპრადორებს, მევენახეებს, მემამულეებს, კულაქურ ელემენტებსა და კაპიტალისტებს, მაგრამ მან, ამის პარალელურად კატასტროფულად დასცა ქალაქისა და სოფლის მშრომელთა ცხოვრების დონე. მასობრივი შიმშილობა, გადამდებ სნეულებათა გავრცელება როგორც ქალაქებში, ისე სოფლის ადგილებში, ხშირი სიკვდილიანობა მშრომელთა უკიდურესი გაძარცვისა და გაღატაკების უშუალო შედეგი იყო. ომმა მკვეთრად გაამწვავა კლასობრივი წინააღმდეგობა როგორც ქალაქად, ისე სოფლად.

სოციალურ-გეონო- მიური ძვრები ომის დროს მაგრამ ომმა ობიექტურად ნაწილობრივი კეთილსასურველი გავლენაც იქონია თურქეთის ცხოვრებაზე და ბიძგი მისცა ეროვნული ეკონომიკის განვითარებას. ანტანტის ქვეყნებთან ომმა ფორმალური საბაბი მისცა თურქეთის მთავრობას გაეუქმებია კაპიტულაციის რეჟიმი მისგან გამომდინარე შედეგებით. მაგრამ იგი შეეხო მხოლოდ ანტანტის ქვეყნებს და არა გერმანიასა და ავსტრია-უნგრეთს, რომელთა პოზიციები და გავლენა, როგორც უკვე აღინიშნა, დღითი დღე იზრდებოდა. ომმა, რომელიც ძირითადად თურქეთის ზღვისპირა რაიონებს შეეხო, მკვეთრად დასცა ამ რაიონების ქალაქების ეკონომიური ცხოვრება და შეაჟუსტა ბერძნული და სომხური ბურჟუაზიის პოზიციები. იმპორტის მკვეთრმა შემცირებამ და, ამასთან დაკავშირებით, საქონლის შიმშილმა ბიძგი მისცა ზოგიერთი წვრილი და საშუალო საწარმოს მშენებლობას თვით თურქეთში. ასეთი საწარმოები შენდება ომის ასპარეზიდან დაშორებულ ადგილებში, უპირატესად ანატოლიაში. აქვე, სამხედროთავდაცვითმა საჭიროებამ ხელი შეუწყო ისეთი საწარმოების მშენებლობას, რომელიც ამზადებდა არმიისათვის ტანსამოსს, ფეხსაცმელს, შენიღბვის მასალებს. მათ გვერდით იქმნება რამდენიმე სამხედრო სახელოსნო, დენთის საწარმო და სხვ. სამეურნეო ცხოვრების ცენტრის ნავსადგურებიდან ანატოლიაში გადაადგილებამ და მთელ რიგ სამრეწველო საწარმოთა და სახელოსნოთა მშენებლობამ სახე შეუცვალა ქვეყნის ამ ნაწილს და გააძლიერა ანატოლიის ეროვნული ბურჟუაზიისა და მასთან კავშირში მყოფი მემამულურ-კულაკური წრეების პოზიციები. ეკონომიურად მომძლავრებულმა ანატოლიის სავაჭრო-სამრეწველო ბურჟუაზიამ დაიწყო ახალგაზრდათურქთა ხელმძღვანელობის ანტიეროვნული პოლიტიკის მხილება და ქვეყნის ინტერესების დამცველის როლი გაითამაშა. ცოტა უფრო გვიან, პირველი მსოფლიო ომის დასრულების შემდეგ, როდესაც ანტანტის ქვეყნებმა მოახდინეს თურქეთის ოკუპაცია და იწყეს მისი სრული განაწილების გეგმების რეალიზაცია, ანატოლიის მომძლავრებულმა თურქულმა ბურჟუაზიამ მკვეთრად გაილაშქრა ქვეყნის დაყოფის იმპერიალისტური გეგმების წინააღმდეგ და სათავეში ჩაუდგა ბურჟუაზიულ-ეროვნულ-გამათავისუფლებელ მოძრაობას.

სომხური, არაბული და ასირიელი მოსახლეობის მასობრივი დარბევები და ზოცვა-ჟღერება.

ომმა და იმ დამრბევ-მოვინისტურმა პოლიტიკამ, რაც მოიმარჯვეს ახალგაზრდა თურქთა ხელისუფლების მესვეურებმა არათურქი მოსახლეობის მიმართ, ომის წლებში ტრაგიკული ვითარება შეუქმნა სომეხ ხალხს, არაბებს, ასირიებსა და იმპერიაში მცხოვ-

რებ სხვა დამონებულ ხალხებს, რომლებზედაც ისედაც ილე-
სავდნენ კბილებს ბოროტი თურქი ასიმილატორები.

1915 წლის მაისში, რუსეთის ჯარის მიერ ვანის დაკავების შემ-
დეგ, თურქეთის მთავრობამ გამოსცა კანონი საფრონტო ზონიდან
სომეხთა დეპორტაციის (გასახლების) შესახებ. კანონი, თითქოს, სამ-
ხედრო-თავდაცვითი მოსაზრებებით იყო ნაკარნახევი და „მტრის“
სასარგებლოდ ჯაშუშური მოქმედების აღკვეთას ისახავდა მიზნად.
„უწყინარი“ დეპორტაციის ნაცვლად თურქეთის ხელისუფლებმა გა-
ნახორციელეს სომეხი მოსახლეობის ფიზიკური მოსპობის დემონუ-
რი გეგმა. მათ მამაპაპეული სოფლებიდან და ქალაქებიდან (მთე-
ლი ანატოლიიდან და სტამბოლიდან) აყარეს მილიონ ნახევარზე მე-
ტი სომეხი და იძულებით გაასახლეს ისინი სირიისა და მესოპოტამი-
ის საკონცენტრაციო ბანაკებში.

როგორც გასახლების დროს, ისე გზაში თურქეთის სამხედრო და
სამოქალაქო ხელისუფალნი ბარბაროსულად ეპყრობოდნენ უბე-
დურ სომეხებს, მცირეოდენი საბაბით ფიზიკურად სპობდნენ მათ, არ
ინდობდნენ რა მოხუცებს, ქალებს და ბავშვებს. მასობრივმა ხოც-
ვა-ჟლეტამ, გზაში არაადამიანურმა მოპყრობამ, შიმშილობამ, გა-
დამდებმა სენმა, სიცხემ იმსხვერპლა ასეული ათასი სომეხი მცხოვ-
რები. სულ ამ მხეცური ანგარიშსწორების შედეგად დაიღუპა მი-
ლიონზე მეტი კაცი; იმდენივე გასახლებულ იქნა სირიასა და მესო-
პოტამიაში. ათეულმა ათასმა სომეხმა თავი დააღწია თურქ დამრბევ-
თა შურისძიებას რუსეთში, ირანში, ეგვიპტესა და სხვა ქვეყნებში
თავის შეფარებით¹. გერმანელმა იმპერიალისტებმა არა თუ არ წა-
აქეზეს თურქი ხელისუფალნი ამ ბინძური აქტის მოსახდენად, არა-
მედ უშუალო მონაწილეობა მიიღეს მის პრაქტიკულად გატარებაში.

1915—1916 წლებში თურქმა ხელისუფლებმა აგრეთვე თავიან-
თი დასახლების ადგილებიდან აყარეს და სანახევროდ გაჟლიტეს
თურქეთის ტერიტორიაზე მოსახლე ასირიელები. ვინც გადაარჩა,
იმათ რუსეთს, ირანსა და სხვა მეზობელ ქვეყნებს შეაფარეს თავი.

არაბი მოსახლეობაც ვერ გადაურჩა თურქ ვანდალთა ბარბარო-
სულ ანგარიშსწორებას. 1915 და 1916 წლებში თურქეთის სამხედ-
რო ხელისუფლებამ სასტიკი რეპრესიები დაატეხა თავს სირიელი
არაბების გამათავისუფლებელ მოძრაობას. მოძრაობის მრავალი მო-

¹ სომეხმა ემიგრანტებმა შემდეგში შური იძიეს სომეხი მოსახლეობის ბარ-
ბაროსული ჟლეტის უშუალო ორგანიზატორებზე — თალათ ფაშასა და ჭემალ ფა-
შაზე. პირველი მოკლულ იქნა ბერლინში, მეორე კი — თბილისში.

ნაწილზე სიკვდილით დასაჯეს, დანარჩენთა ზვედრი იყო სატუსალოები და კატორღა. მაგრამ ამ სასტიკი რეპრესიების მიუხედავად არაბმა მოსახლეობამ არა თუ შეანელა, არამედ გააძლიერა კიდევ გამათავისუფლებელი ბრძოლა. ინგლისელმა იმპერიალიზტებმა, რომლებიც საიქს-პიკოს ფარული შეთანხმებით კოლონიურ ბედს განუშაადებდნენ არაბულ მოსახლეობას, წაახალისა და თავისი ეგოისტური მიზნებისათვის გამოიყენა არაბი ხალხის გამათავისუფლებელი მოძრაობა. 1916 წელს ცნობილი ინგლისელი მწვერავის პოლკოვნიკ ლოუ რენსის აქტიური ზრიკებით ინგლისის სარდლობამ შეძლო მოეწყო ჰიჯასის ბედუინების აჯანყება თურქეთის წინააღმდეგ, რაც მალე გავრცელდა პალესტინა-იორდანისა და სირიის ტერიტორიებზე¹. არაბი ხალხის გამათავისუფლებელი ბრძოლის გაშლა ერთ-ერთი სერიოზული გარემოება იყო, რამაც ხელი შეუშალა ახალგაზრდათურქთა ლიდერების საომარი ღონისძიებების წარმატებას.

სამხედრო დამარ-ვერც დროის მოგებას და ვერც გერმანიის ცხებები ფრონტებზე და თურქეთის მან ვერ შეძლო ცოტად თუ ბევრად წელში გასა-არმიის მოშლა. წორებულიყო, განემტკიცებია ეკონომიური ბაზა და იმდენად აემაღლებია არმიის ბრძოლისუნარიანობა, რომ წარმატებითი სამხედრო ოპერაციები ეწარმოებია. სამარცხვინოდ ჩაიშალა ის სამხედრო-სტრატეგიული გეგმები, რომელთა შემუშავებაშიაც უშუალო მონაწილეობას იღებდნენ გერმანელი გენერლები. ეს გეგმები, როგორც თვით ახალგაზრდა თურქი მოღვაწეები წერდნენ შემდეგში, ზერელედ იყო შემუშავებული და არ ითვალისწინებდა თურქეთის რეალურ შესაძლებლობებს.

თურქეთის არმიას², ერთდროულად 4 ფრონტზე მოუბდა ბრძოლა: კავკასიის, მესოპოტამიის, სუეც-პალესტინისა და დარდანელის სრუტის ზონაში. ერთგვარი დროებითი წარმატების შემდეგ, რაც მოპოვებულ იქნა პირველი შეტევის დროს სუეცის არხის ზონაში, ირანის აზერბაიჯანის ტერიტორიასა და კავკასიის ფრონტზე, თურქეთის არმია სასტიკად იქნა დამარცხებული. ამ მხრივ გამონაკლისს წარმოადგენდა დარდანელის ფრონტი. ინგლის-საფრანგეთის ძლი-

1 მ ე ქ ის შ ე რ ი ფ ჰ უ ს ე ი ნ ს ამისათვის ინგლისელმა კოლონიზატორებმა დიდი არაბული სახელმწიფოს შეთაურობა აღუთქვეს, რაც, ცხადია, მხოლოდ სიტყვიერი დაპირება იყო.

2 დასაწყისისათვის მისი პირადი შემადგენლობა 650—680 ათას კაცს უდრიდა, 1916 წლისათვის კი მან სამ მილიონს გადააჭარბა.

ერმა ფლოტმა დიდი ზარალის მიუხედავად მაინც ვერ შეძლო დარ-დანელის სრუტის ფორსირება, ხოლო გალიპოლის ნახევარკუნძულ-ზე ინგლის-საფრანგეთის სარდლობის მიერ გადასხმულმა დესანტებ-მა ვერ დაძლია თურქეთის არმიის შეუპოვარი წინააღმდეგობა¹. ამ ძლიერმა წინააღმდეგობამ 1916 წელს მოკავშირეები აიძულა მოენ-დინათ გალიპოლის ნახევარკუნძულის ევაკუაცია.

განუხორციელებელი დარჩა თურქეთის არმიის სარდლობისა და გერმანიის გენერალური შტაბის გეგმა, რაც ითვალისწინებდა სუე-ცის არხის ზონის დაპყრობას და ინგლისელთა გაძევებას ეგვიპტი-დან. ინგლისელებმა არათუ შეინარჩუნეს სუეცის ზონა, არამედ მათ მიერ გაბრიყვებულ არაბ ბედუინთა დახმარებით განდევნეს თურქე-თის არმია სინას ნახევარკუნძულიდან და საომარი ოპერაციები პა-ლესტინა-იორდანის ტერიტორიაზე გადაიტანეს. იგივე მოუვიდა თურქეთის არმიას ირანის ტერიტორიაზე, საიდანაც თითქმის სავსე-ბით გამოძევებულ იქნა ინგლისისა და რუსეთის არმიების მიერ.

ყველაზე დიდი დამარცხება თურქეთის არმიამ განიცადა კავკა-სიის ფრონტზე. ენვერ ფაშას ინიციატივით და საერთო ხელმძღვანე-ლობით ჯერ კიდევ 1914 წლის ბოლოს კავკასიის ფრონტზე დაწყე-ბული ავანტიურისტული შეტევა თურქეთის არმიის სრული კატას-ტროფით დამთავრდა. მარტო ერთ ბრძოლაში, რაც სარაყამიშთან მოხდა, თურქეთის არმიამ მოკლულთა, დასახიჩრებულთა და ტყვე-თა სახით დაკარგა 80 ათას კაცზე მეტი. ამ მარცხის შემდეგ კავკასი-ის ფრონტზე თურქეთის არმია სისტემატურად უკან იხევდა და ვრცელ ტერიტორიებთან ერთად კარგავდა პირად შემადგენლობას. იარაღის და სურსათის მარაგს. 1916 წლის დასაწყისისათვის რუსე-თის არმიამ აიღო დიდმნიშვნელოვანი ციხე-სიმაგრე ერზრუმი, ტრა-პიზონი, ერზინჯანი და სხვა ბაზები.

1917 წლისათვის თურქეთის მდგომარეობა ყველა ფრონტზე უიმედო გახდა. რუსეთის არმიამ წარმატებით განავითარა მორიგი შეტევები და ღრმად შეიჭრა აღმოსავლეთ ანატოლიის სიღრმეში. ინგლისელებმაც პალესტინის ფრონტზე დაძლიეს თურქეთის არმიის წინააღმდეგობა და 11 მარტს დაეუფლნენ დიდმნიშვნელოვან ბა-ზას — ბაღდადს. პალესტინის ფრონტზე ინგლისელებმა მაქსიმალუ-რად გამოიყენეს არაბ ბედუინთა ძალები და მათი დახმარებით შეძ-ლეს საომარი ოპერაციების იორდანის . ტერიტორიაზე გადატანა.

¹ აქ თურქეთის არმიას სარდლობდა ნიჟიერი ახალგაზრდა თურქი პოლკო-ვნიკი მუსტაფა ქემალი.

1917 წლის დეკემბერში ინგლისის არმიამ აიღო იერუსალიმი და ახალი შეტევები დაიწყო სირიის მიმართულებით.

სამხედრო წარუმატებლობების პარალელურად პროგრესულად იზრდებოდა თურქეთის სიძნელებები და ახლოვდებოდა სრული ეკონომიური და ფინანსური კატასტროფა. არმია ფაქტიურად მოიშალა. მარტო მოკლულთა და ტყვეობაში დაღუპულთა სახით მან დაკარგა 500 ათას კაცზე მეტი, მილიონზე მეტი ტყვედ იმყოფებოდა ან უგზოუკვლოდ დაიკარგა. მასობრივი ხასიათი მიიღო დეზერტირობამ. ცალკეულ ნაწილებში დეზერტირთა რაოდენობა პირადი შემადგენლობის 30—40% შეადგენდა. გახშირდა ჯარისკაცთა ამბოხებები.

გერმანელ იმპერიალისტთა პარაზმა, ახალგაზრდათურქთა ლიდერების დამღუპველმა ანტიეროვნულმა პოლიტიკამ და სრულმა სამეურნეო მოშლილობამ, რასაც თან სდევდა მასობრივი შიმშილობა, გამოიწვია მოსახლეობის ფართო ფენების სამართლიანი აღშფოთება. სამხედრო წესების არსებობის მიუხედავად სტამბოლსა და სხვა ქალაქებში ადგილი ჰქონდა დამშეულთა ამბოხებებს. ასეთივე გამოსვლები მოხდა სოფლის ადგილებშიც. მასობრივად ვრცელდებოდა ომისა და გერმანელთა საწინააღმდეგო პროკლამაციები. მასობრივი აღშფოთების განწყობილება არმიის ოფიცერთა რიგებსაც მოედო. უკმაყოფილებამ და აღშფოთებამ ანატოლიის ეკონომიურად მოღონიერებული ბურჟუაზიაც მოიცვა. 1915, 1916 და 1917 წლებში ადგილი ჰქონდა ზედაპირული გადატრიალების ცდებს, რომელსაც უნდა დაემხო ენვერის, თალათის და ერთიანობისა და პროგრესის პარტიის სხვა ლიდერთა ბატონობა და შეეცალა თურქეთის საშინაო და საგარეო პოლიტიკა. მას სათავეში ედგნენ უმადლეი ოფიცრობის მოწინავე, პატრიოტულად განწყობილი წრმომადგენლები. მაგრამ გადატრიალების ცდები წარუმატებელი იყო და დამთავრდა მათი ინიციატორების განადგურებით და სიკვდილით დასჯით.

კატასტროფის პირამდე მისული თურქეთის ანტიეროვნული ხელმძღვანელობა მაინც არ ფიქრობდა ომიდან გამოსვლას. იგი ისევ ოცნებობდა თავისი გიჟური პანთურქული გეგმების რეალიზაციაზე, ამიტომ იყო, რომ მან არ ისარგებლა იმ ხელსაყრელი ვითარებით, რომელიც შეიქმნა დიდი ოქტომბრის გამარჯვებისა და საბჭოთა რუსეთის შექმნის შემდეგ. ნაცვლად იმისა, რომ ენვერ ფაშასა და მის მომხრეებს ყურადღელთ საბჭოთა ხელისუფლების დეკლარაციო უანგარო, უკონტრიბუციო ზავის შესახებ, მიეღოთ იგი და ომიდან გამოსულიყვნენ, მათ წამოიწყეს ამიერკავკასიის ინტერვენცია მისი დაპყრობისა და ამიერკავკასიის მოსახლეობის დამოწმების მიზნით; გერმანელი მილიტარისტების დახმარებით მათ მოახერხეს ყარსის, გან-

ჯის, ბათუმის, თითქმის მთელი აჭარისა და გურიის ნაწილის დროებითი დაპყრობა, ხოლო 1918 წლის 15 სექტემბერს აიღეს და გაძარცვეს ბაქო.

მაგრამ ახალგაზრდათურქთა ავანტიურისტული „წამოწყება“ ამიერკავკასიაში სრული კრაზით დამთავრდა. ამიერკავკასიის ხალხებმა მოძმე საბჭოთა რუსეთისა და მისი წითელი არმიის დახმარებით გააძევეს თურქი ინტერვენტები ოკუპირებული ტერიტორიებიდან და ჩაშალეს მათი ვერაგული გეგმები.

მუდროსის დაწვება 1918 წლისათვის დადგა თურქეთის იმპერიის და თურქეთის იმპერიის დაწვება ალსასრულის დასაწყისი. იგი აგონიის მდგომარეობამდე მივიდა. მისი მდგომარეობა ფრონტებზე

კატასტროფული გახდა. 1918 წლის სექტემბერში მოკავშირეთა არმიამ სალონიკის ფრონტზე ფ რ ა ნ შ ე დ' ე ს პ რ ე ს სარდლობით გაარღვია ბულგარეთის ფრონტი, აიძულა ბულგარეთის სარდლობა სრული კაპიტულაცია მოეხდინა და მით თურქეთი გათიშა გერმანიისაგან. ამას მალე მოყვა ინგლისის ჯარების მიერ დამასკოს აღება და ძლევამოსილი მსვლელობა ჩრდილო სირიისაკენ. ინგლისის მეორე არმიამ შორს წაიწია მესოპოტამიის ტერიტორიაზე და ანატოლიის საზღვრებს მიუახლოვდა. თურქეთის არმიამ ფაქტიურად შეწყვიტა არსებობა. შეწყდა მისი ორგანიზებული წინააღმდეგობა. მთელი ადგილებში თურქმა ჯარისკაცებმა დახოცეს გერმანელი ოფიცრები და ანგარიში გაუსწორეს თავიანთ უფროსებს. დასავლეთ ანატოლიის ზოგიერთი დასახლებული პუნქტი ფრონტიდან გაქცეულ დეზერტირ თურქ ჯარისკაცთა ხელში მოექცა. ქვეყნად გაბატონდა საყოველთაო ქაოსი, მომწიფდა პირობები მასობრივი რევოლუციისათვის. ასეთ პირობებში დაყოვნება მიუტევებელი იყო. ზავის დადება გამარჯვებულ ანტანტასთან თურქეთისათვის რევოლუციის თავიდან აცილების პირველი პირობა უნდა ყოფილიყო.

ახალგაზრდათურქთა „ტრიუმფირატმა“ კარგად დაინახა საკუთარი პოლიტიკის სრული კრაზი. მათთვის ცხადი გახდა იმ საშინაო და საგარეო პოლიტიკის სრული დამლუპველობა, რასაც ახორციელებდნენ როგორც ომის წინ, ისე ომის წლებში. სახელმწიფოცხვენილმა, გაკოტრებულმა, თურქი ხალხისაგან შეჩვენებულმა ენვერ ფაშამ, თალაათ ფაშამ და ჯემალ ფაშამ ნებაყოფლობით ხელი აიღეს თავიანთ პოსტებზე და მათ გზა გაუკაფეს იმ ელემენტებს, რომლებიც ანტანტასთან მორიგებას უპერდნენ მხარს. დიდი ვეზირის პოსტი დაიჭირა ა ჰ მ ე დ-ი ზ ე თ ფ ა შ ა მ, რომელიც თუმცა ფორმალურად უპარტიო იყო, მაგრამ ახლო ურთიერთობაში იყო ახალგაზრდა-

თურქებთან. ახალმა მთავრობამ მაშინვე დაიწყო მოლაპარაკება ინგლის-საფრანგეთის სარდლობასთან თურქეთის ომიდან გამოსვლის შესახებ.

1918 წლის 30 ოქტომბერს ინგლისის კრეიპერ „აგარემონზე“ კუნძულ ლემნოსის (ეგეოსის ზღვაში) მუდროსის ყურეში თურქეთის წარმომადგენლებმა ხელი მოაწერეს ანტანტის წარმომადგენლების მიერ შემუშავებულ დაზავების პირობებზე. იგი ითვალისწინებდა: არაბული ტერიტორიების ოკუპაციას ინგლის-საფრანგეთის ჯარების მიერ, ამიერკავკასიის მთელი რიგი პუნქტების ევაკუაციას (ბაქო, ბათუმი...) თურქეთის ჯარების მიერ (რათა ამით გზა გახსნოდათ ინგლისელ ინტერვენტებს ამ დიდმნიშვნელოვანი რაიონისაკენ), სრუტეების გახსნას და სრუტეების ზონის სამხედრო ოკუპაციას ანტანტის ჯარების მიერ, თურქეთის არმიის დაუყოვნებლივ დემობილიზაციას, თურქეთის ფლოტის გადასვლას ინგლის-საფრანგეთის სარდლობის ხელში, ანტანტის სამხედრო კონტროლის დაწესებას თურქეთის რკინიგზებზე, ტელეგრაფსა და რადიოზე, ანტანტის უფლებას მოეხდინა სომხური ვილაიეთებისა და სხვა სტრატეგიული პუნქტების ოკუპაცია, ანტანტის ტყვეთა დაუყოვნებლივ გათავისუფლებას და ა. შ.

მუდროსის დაზავებამ ფაქტიურად ბოლო მოუღო ოტომანთა იმპერიას. მან დაკარგა თავისი სამფლობელოების დიდი ნაწილი, მთელი თავისი სუვერენიტეტი და ინგლის-საფრანგეთის უუფლებო, ოკუპირებულ ქვეყნად იქცა.

ასე სამარცხვინოდ და სრული კატასტროფით დამთავრდა თურქეთის მონაწილეობა პირველ მსოფლიო ომში იმპერიალისტური გერმანიის მხარეზე. პანთურქიზმის შხამით დაავადებულმა ახალგაზრდათურქებმა თავიანთ ქვეყანას უდიდესი უბედურება დაატეხეს თავს, გვიან იგრძნეს რა თავიანთი პოლიტიკური გაკოტრება, მათ შეეშინდათ პასუხისმგებლობისა და როგორც მხდალებმა გაქცევით უშველეს თავს.

ასეთ პირობებში თურქეთის არსებობას საბოლოოდ ბოლო უნდა მოეღებოდა და სისრულეში მოსულიყო მისი სრული დაყოფის იმპერიალისტური გეგმები. მაგრამ დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვებამ და საბჭოთა რუსეთის არსებობამ დაიხსნა იგი ასეთი ავბედობისაგან და განვითარების ახალი პერსპექტივები გადაშალა თურქი ხალხის ცხოვრებაში.

უკუიპაჩე ინგლისელ იმპერიალისტთა ბაგონობის ქავე (1882—1918)

სუეცის არხი, როგორც ეგვიპტე, რომელიც ზემოთ აღვნიშნეთ, თავი-
გორც ეგვიპტის და- სი დროისათვის თურქეთის იმპერიის ყველაზე
მონების იარაღი. სიცოცხლისუნარიანი აფრიკული სამფლობელო
იყო. იმ რეფორმების შედეგად, რომელიც XIX საუკუნის პირველ
მესამედში მუჰამედ ალის ხელმძღვანელობით გატარდა, ეგვიპტემ
ეკონომიური და კულტურული განვითარებით მნიშვნელოვნად გაუ-
სწრო სხვა ქვეყნებს. თავისი ხელსაყრელი მდგომარეობის, მოხერ-
ხებული სამხედრო-სტრატეგიული ბაზების, მრავალფეროვანი ნედ-
ლეულისა და მნიშვნელოვანი საბაზრო პოტენციის წყალობით ეს
ქვეყანა ხანგრძლივი დროის განმავლობაში ინგლის-საფრანგეთის ქი-
შპობის ობიექტს წარმოადგენდა. XIX საუკუნის 40-იანი წლებისათ-
ვის ამ ორ დიდ ონავარს შორის ეგვიპტეში უპირატესობის მოპოვე-
ბისათვის წარმოებული ბრძოლა ინგლისის სასარგებლოდ გადაწყდა.
ინგლისელმა სავაჭრო-სამრეწველო ფირმებმა და ფინანსურმა საქ-
მოსნებმა ფართოდ მოიკალათეს ფეხი ამ ქვეყანაში და იგი მათი გა-
მდიდრების წყაროდ აქციეს. მაგრამ საფრანგეთს ამის შემდეგაც არ
აუღია ხელი ეგვიპტეზე და ახალი ენერგიით იბრძოდა დაკარგული
პოზიციების აღდგენისათვის. სუეცის არხის მშენებლობა და მისი
წარმატებით დამთავრება, ინგლისის გააფთრებული წინააღმდეგობის
მიუხედავად, ფრანგ ფინანსისტთა მიერ მნიშვნელოვანი სახსრების
სარფიანი დაბანდება ეგვიპტის მრეწველობაში და სხვ., ამის მჭერ-
მეტყველი ფაქტები იყო. ინგლის-საფრანგეთის ბრძოლამ ეგვიპტეზე
ბატონობისათვის კიდევ უფრო მწვავე ხასიათი მიიღო.

სუეცის არხის გათხრის შემდეგ, რამაც მკვეთრად გაზარდა ეგ-
ვიპტის როლი და საერთაშორისო მნიშვნელობა, ეს ქვეყანა მსოფ-
ლიო პოლიტიკის ცენტრში მოექცა. გარდა ინგლისისა და საფრან-
გეთისა სხვა კაპიტალისტურმა ქვეყნებმაც მიაქციეს მას ყურადღე-
ბა (იუნკრულ-ბურჟუაზიულმა გერმანიამ, ავსტრია-უნგრეთმა, იტა-
ლიამ....) და იგი თავიანთი კოლონიური გეგმების ობიექტად აქციეს.
ინგლისის გაბატონებულმა კლასებმა კარგად შეაფასეს რა სუეცის

არხის, როგორც ინგლისის ბმელთაშუა ზღვის კომუნიკაციების ოსტ-ინდოეთის აუზთან დამაკავშირებელი არტერიის უდიდესი მნიშვნელობა, მტკიცედ გადაწყვიტეს ხელთ ეგდოთ და თავიანთი უშუალო ბატონობისათვის დაემორჩილებიათ იგი. ვინაიდან სუეცის არხი ეგვიპტის ტერიტორიაზე გადიოდა, ამ გარემოებამ ეს ქვეყანა პირველხარისხოვან სამხედრო-სტრატეგიულ პლაცდარმად და საზღვაო-საბმელეთო ვაჭრობის გზაჯვარედინად აქცია. ამან განაპირობა ინგლისის პოლიტიკის ახალი მიმართულება ეგვიპტის მიმართ. იგი აღარ ემაყოფილდება მოპოვებული სავაჭრო-ეკონომიური და ფინანსური პრივილეგიებით, სუეცის არხის აქციებით და ეგვიპტის დაპყრობაზე იღებს გეზს. „საკითხი სუეცის არხისა, ეგვიპტისა და სუდანის საბოლოო დაპყრობის შესახებ ინგლისის დღის წესრიგში დგება“¹.

60—70-იან წლებში დროებითი ეკონომიური დეპრესია, რასაც ადგილი ჰქონდა 40—50-იან წლებში, შეცვალა ეკონომიურმა გამოცოცხლებამ. მას ხელი შეუწყო როგორც სუეცის არხის მშენებლობამ და ინგლის-საფრანგეთის კაპიტალის მზარდმა აქტივობამ, ისე სამოქალაქო ომმა აშშ შტატებში და მონური შრომის გაუქმებამ ვესტ-ინდოეთის კუნძულების პლანტაციურ მეურნეობებში. ეკონომიური ძვრები აღნიშნა სოფლის მეურნეობაში შემდგომი სპეციალიზაციით და სასაქონლო-საექსპორტო კულტურების (ბამბა, შაქრის ღერწამი) მასობრივი წარმოებით, ახალი სამრეწველო წამოწყებების მშენებლობით, ახალი რკინიგზების გაყვანით, ნავსადგურების რეკონსტრუქციით, საგარეო ვაჭრობის მოცულობის გადიდებით და სხვ. აღნიშნულმა ძვრებმა ეგვიპტე კაპიტალისტური განვითარების გზაზე გადაიყვანა და უფრო მჭიდროდ დაუკავშირა ცვალებადი კონიუნქტურით აღსავეს მსოფლიო მეურნეობას. აღნიშნული პროცესის უშუალო შედეგი იყო ეროვნული ბურჟუაზიის ფორმირება და მუშათა კლასის რიცხვის მნიშვნელოვანი გადიდება.

მაგრამ ეგვიპტის კაპიტალისტური განვითარება მიმდინარეობდა ფეოდალური ურთიერთობის ღრმა გადმონაშთების შენარჩუნებისა და ეკონომიურ-ფინანსური დამოკიდებულების შემდგომი გაძლიერების პირობებში. ძირითადი მწარმოებელი ძალის — ფელახობის ექსპლოატაცია კვლავინდებურად ფეოდალური მეთოდებით წარმოებდა. მემამულეებმა სასაქონლო კულტურების გადიდების მიზნით მასობრივად მიმართეს საბატონო ბეგარას, რითაც კიდევ უფრო გააძლიერეს გლეხობის ჩაგვრა. ექსპლოატაციის ფეოდალური და ნახევარფეოდალური ფორმები მართო სოფლისათვის როდი იყო დამახა-

¹ Л. Ватолна, Современный Египет, М.—Л., 1949, гл. 47.

სიათებელი. იგი ამა თუ იმ სახით თავს იჩენდა მრეწველობაში. ტრანაპორტსა და სხვა დარგებშიაც.

სუეცის არხის გათხრას, თავისთავად, უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა საზღვაო ნაოსნობისა და მსოფლიო ალბ-მიცემობის განვითარებისათვის. იგი, მარქსის თქმით, აღმოსავლეთის დიდი გზა იყო, მაგრამ მან სიკეთე ვერ მოუტანა ეგვიპტელ ხალხს. ეგვიპტელმა ხალხმა დიდი მსხვერპლი გაიღო და კოლოსალური შრომა, ფინანსური სახსრები და ენერგია დახარჯა მის მშენებლობაზე. მაგრამ მან ვერ მოიმკო მისი ნაყოფი, რადგანაც სუეცის არხი მორიგი კოლონიური დაკაბალების იარაღი გახდა. მას ფრანგი და ინგლისელი მონოპოლისტი საქმოსნები დაეპატრონენ და საზღაპრო გამდიდრების წყაროდ აქციეს. სუეცის არხის გათხრამ და სხვა ხასიათის მშენებლობებმა, უდიდესი ხარჯები მოითხოვა, რაც ეგვიპტის მთავრობამ ეგვიპტის მშრომელებს დააეისრა. მაგრამ რაკი შინაგანი რესურსები საკმარისი არ იყო, მან ისევ ახალ კაბალურ სესხებს მიმართა. 1876 წელს ეგვიპტის დავალიანებამ ევროპელი ბანკირებისადმი 2,5 მილიარდ ფრანკს მიაღწია. ეს ისეთი მძიმე ფინანსური ტვირთი იყო, რომლის ზიდვა დიდხანს აღარ შეეძლო ეგვიპტელ ხალხს. კოლოსალურმა ვალებმა ეგვიპტის ისედაც დეფიციტური ბიუჯეტი სრული გაჩანაგების პირამდე მიიყვანა.

ინგლის-საფრანგეთის
ფინანსური და პო-
ლიტიკური კონტრო-
ლის დაწესება.

1876 წელს სრულ ფინანსურ გაკოტრებამდე მისულმა ეგვიპტის ქედივმა¹ მორატორიუმში გამოაცხადა და შეწყვიტა ვალების მორიგი პროცენტების გადახდა. ამით ისარგებლეს უცხოელმა კრედიტორებმა, კერძოდ კი ინგლისელმა და ფრანგმა ფინანსისტებმა, რომლებმაც თავიანთი მთავრობების ენერგიული მხარდაჭერით სრული ფინანსური კონტროლი დაამყარეს ამ ქვეყანაზე. ეგვიპტის შემოსავალ-გასავლის გამგებლობა ორი უცხოელი კონტროლიორის — ინგლისელისა და ფრანგის ხელში გადავიდა. ეს ფუნქცია მათ გამოიყენეს იმისათვის, რომ მოსახლეობისათვის ახალი მძიმე საგადასახადო ტვირთის დაკისრებით მობილიზაცია ეყოთ ეგვიპტის ფინანსური რესურსებისათვის კრედიტორთა პრეტენზიების დასაფარავად. 1878 წელს უცხოელ კრედიტორთა დაჟინებითი მოთხოვნით ქედივმა შეადგინა ახალი მთავრობა, რომელიც „ე ვ რ ო პ უ ლ ი კ ა ბ ი ნ ე ტ ი ს“ სახელითაა ცნობილი ისტორიაში. მთავრობის მეთაუ-

¹ ეს მემკვიდრეობითი ტიტული, რაც ხელმწიფეს, სენიორს ნიშნავს, ეგვიპტის ფაშამ ისმაილმა მიიღო თურქეთის სულთნისაგან 70-იან წლებში შინაგან საქმეებში ავტონომიურ უფლებასთან ერთად.

რად დანიშნულ იქნა მსხვილი მევახშე და კომპარადორი, (წარმოშობით სომეხი), ინგლისის კაცი ნუბარ ფაშა. მინისტრების პოსტები ამ მთავრობაში ეგვიპტელ რეაქციონერ დიდგვარიანებთან ერთად ევროპელებმაც (ინგლისელებმა, ფრანგებმა, ავსტრიელებმა, იტალიელებმა) მიიღეს. კერძოდ ფინანსთა მინისტრის პოსტი მიიღო ინგლისელმა ვილსონმა.

„ევროპულმა კაბინეტმა“, რომელიც უცხოელ კრედიტორთა უბრალო მარიონეტს წარმოადგენდა, კიდევ უფრო გააძლიერა ეგვიპტელი ფელახებისა და სხვა მშრომელების ძარცვა და ახალი სახსრების გამონახვის მიზნით მკვეთრად შეამცირა გასავლის ხარჯები. ვილსონის წინადადებით მკვეთრად შეამცირეს ეგვიპტის არმიის რიცხვი და სამსახურიდან დაითხოვეს ორი ათას ხუთასი ეგვიპტელი ოფიცერი. ნუბარის მთავრობამ არც მემამულეები დაზოგა, მან გაადიდა ბეგარა მემამულეთა მამულებზე და მოახდინა ორი შინაგანი სესხის ანუღირება.

1879—1882 წლებში „ევროპული კაბინეტის“ შექმნამ, უცხოელ ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა. არაბი ფაშა. მოძალადეთა უხეშმა ჩარევამ ეგვიპტის საშინაო საქმეებში და იმ ანტიხალსურმა აქტებმა, რაც გაატარა ნუბარის მთავრობამ უცხოელ კრედი-

ტორთა პრეტენზიების დასაკმაყოფილებლად, გამოიწვია ეგვიპტის მოსახლეობის ფართო ფენების საყოველთაო აღშფოთება. ინტელიგენცია, ფელახები და ქალაქის ღარიბობა, ვაჭრები, წერილი და საშუალო მემამულეები, პროგრესული მოხელეები, ოფიცრობა და დაბალი სამღვდლოება ენერგიულად გამოვიდნენ ქვეყნის შებლა-ლული ეროვნული ინტერესების დასაცავად. ეს მძლავრი პატრიოტული აღტყინება მალე მძლავრ ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობაში გადაიზარდა და მებრძოლი ხასიათი მიიღო.

ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას სათავეში ჩაუდგნენ ახალგაზრდა ეროვნული ბურჟუაზია, პატრიოტული ინტელიგენცია და ეგვიპტური წარმოშობის უმცროსი ოფიცრობა. ამ მხრივ განსაკუთრებული როლი შეასრულა ფელახობის რიგებიდან გამოსულმა ახალგაზრდა პოლკოვნიკმა აჰმედ არაბი ფაშამ, რომელმაც ორგანიზაცია უყო ქვეყნის მთელ პატრიოტულ ძალებს.

მისი უშუალო ხელმძღვანელობით ეგვიპტელმა პატრიოტებმა დააარსეს „სამშობლოს პარტია“ (პიზბ-ალ-ვატანი — არაბულად. აქედან წარმოიშვა სახელწოდება „ვატანისტები“). აღნიშნულმა პარტიამ წამოაყენა ლოზუნგი „ეგვიპტე ეგვიპტელებისათვის“ და მიზნად დაისახა ეგვიპტელთა შეკავშირება და ენერგიული ბრძოლა ევროპელ კოლონიზატორთა უხეში პარაზისა და თურქ-ჩერქეზ არი-

სტოკრატთა წინააღმდეგ, რომლებსაც გაბატონებული ადგილი ეპირათ არმია და სახელმწიფო აპარატში.

1879 წლის 18 თებერვალს სამსახურიდან გადაყენებულმა ეგვიპტელმა ოფიცრებმა ქაიროში მოაწყვეს პირველი მძლავრი სამ-



არაბი ფაშა

მთავრობებმა აიძულეს ეგვიპტის ფორმალური სიუზერენი თურქეთის სულთანი გადაეყენებია ქედივი ისმაილი¹ და მის ნაცვლად ქედევად მისი შვილი თე უ ფ ი კ ი დაენიშნა². ახალმა ქედივმა, რომელიც შინაგანი რეაქციისა და ინგლის-საფრანგეთის მთავრობათა უბრალო მარიონეტს წარმოადგენდა, გადააყენა შერიფ ფაშას მთავრობა, უარყო კონსტიტუციის პროექტი, აღადგინა ინგლის-საფრანგეთის ფინანსური კონტროლი, შეამცირა არმია და ისევ შემოიღო „დესპოტიზმის, ტერორისა და შპიონაჟის“ რეჟიმი.

ინგლის-საფრანგეთის მორიგმა თვითნებობამ და ახალი ქედივის მთავრობის რეაქციულ-ანტინაციონალურმა კურსმა კიდევ უფრო გა-

ხედრო დემონსტრაცია „ევროპული კაბინეტის“ წინააღმდეგ. მათ შეიპყრეს მთავრობის მეთაური, უცხოელთა აგენტი ნუბარი და ფინანსთა მინისტრი ინგლისელი ვილსონი და მოითხოვეს მათი გადაყენება. ქედივი ისმაილი იძულებული გახდა მიეღო მათი მოთხოვნები: მან გადააყენა „ევროპული კაბინეტი“. დანიშნა ახალი პრემიერი (შერიფ ფაშა), სამსახურში აღადგინა გადაყენებული ოფიცრები და ახალ მთავრობას დაავალა კონსტიტუციის პროექტის შემუშავება.

ისმაილის ამ ნაბიჯით და ანტიუცხოური მოძრაობის ზრდით შემფოთებულმა ინგლისისა და საფრანგეთის

¹ იგი მასთან ერთად ეგვიპტიდან გააძევეს და ემიგრაციაში მოკვდა.

² 1879 წლის 26 ივნისს.

აძლიერა ეგვიპტის მოსახლეობის უკმაყოფილება და მღელვარება. საყოველთაო აღშფოთების გრძნობა მოედო წვრილბურჯუაზიულ წრეებს, ოფიცრებს, ინტელიგენციასა და ჯარისკაცთა რიგებს.

1880 წლის მაისში ეგვიპტელ ოფიცერთა ერთმა ჯგუფმა ენერგიულად გაილაშქრა იმ დაბრკოლებათა წინააღმდეგ, რომელსაც უქმნიდნენ ეგვიპტელ ოფიცრებს სამსახურში წინ წაწევის დროს და თანაც მკაცრი პროტესტი განაცხადა შრომით სამუშაოებზე ჯარისკაცთა იძულებით გამოყენებისა და ხელფასის სისტემატური დაგვიანებისათვის.

1881 წლის იანვარში ქაიროს გარნიზონის ერთმა პოლკმა პოლკოვნიკ არაბი ფაშას ხელმძღვანელობით ალყა შემოარტყა სამხედრო სამინისტროს შენობას და მოითხოვა როგორც სამხედრო მინისტრის, ისე მთელი მთავრობის გადადგომა. დანიშნული ქედვი თეუფიკი იძულებული იყო მიეღო ვატანისტთა მომხრე სამხედრო ნაწილების მოთხოვნა. მან შექმნა ახალი მთავრობა და სამხედრო მინისტრად ვატანისტი მ.ჰმუდ საჰი დანიშნა. მაგრამ, როგორც კი მღელვარება მიწყნარდა და გარნიზონის ნაწილები თავიანთ ყაზარმებში დაბრუნდნენ. რეაქციულმა ხროვამ უცხოელ მოძალადეთა მითითებით განიზრახა ისევ უკან წაეღო იძულებითადათმობები. იგი არ დასჯერდა მარტო სამხედრო მინისტრის გადაყენებასა და მის ნაცვლად თავისი კაცის დაყენებას და სცადა „მეამბოხე“ გარნიზონის ნაწილების გაყვანა ქაიროდან. ამის პასუხად ქაიროს გარნიზონმა ისევ არაბი ფაშასა და სხვა ვატანისტი ოფიცრების ხელმძღვანელობით მოახდინა შეიარაღებული გამოსვლა და აიძულა ქედვი მიეღო ამბოხებული არმიის მიერ წამოყენებული მოთხოვნები. რაც ითვალისწინებდა: 1) რეაქციული კაბინეტის გადაყენებას და ახალი ლიბერალური კაბინეტის შექმნას, 2) კონსტიტუციის შემოღებასა და პარლამენტის მოწვევას, 3) არმიის რიცხვის გადიდებას.

1881 წლის სექტემბრის სამხედრო გადატრიალებამ ფაქტიური ძალაუფლება ვატანისტების ხელში მოაქცია. ახალმა ლიბერალურმა მთავრობამ, რომელსაც შერიფ ფაშა ედგა სათავეში, შეიმუშავა კონსტიტუციის პროექტი. იმავე წლის დეკემბერში შეიკრიბა დეპუტატთა პალატა. რომლის არჩევნები ჩატარდა 1866 წელს ძალზე შეზღუდული საარჩევნო კანონის საფუძველზე. მართალია, პარლამენტის თითქმის ყველა დეპუტატი მქონებელთა კლასების (შეიძები, სოფლის მამასახლისები, მემამულეები, ქალაქის თავკაცობა.....) წარმომადგენლები იყვნენ, მაგრამ ქვეყანაში ფეხმოკიდებული საყოველთაო პატრიოტული აღტყინების ვითარებაში მათი უმეტესობა ვატანისტების პროგრამას უჭერდა მხარს. პარლამენტმა მოითხოვა

მთავრობის პასუხისმგებლობა პარლამენტის წინაშე (რასაც არ ითვალისწინებდა შერიფ ფაშის მიერ გამომუშავებული კონსტიტუციის პროექტი) და პარლამენტის უფლება კონტროლი გაეწია ბიუჯეტის იმ ნაწილისათვის, რაც განკუთვნილი არ იყო უცხოური ვალუბის დასაფარავად. პარლამენტის ეს მოთხოვნები წააწყდა შერიფ ფაშის მთავრობისა და ინგლის-საფრანგეთის მთავრობათა სასტიკ წინააღმდეგობას.

1882 წლის 2 თებერვალს არმიის ენერგიული მხარდაჭერით პარლამენტმა თავისი გაიტანა. მან აიძულა ქედივი გადაეყენებია შერიფ ფაშის კაბინეტი და შეექმნა ვატანისტთა კაბინეტი, რომელშიაც პრემიერის პოსტი დაიკავა მაჰმუდ სამმა, სამხედრო მინისტრისა კი — არაბი ფაშამ. ახალი, ჰეშმარიტად ეროვნული მთავრობის შექმნას უდიდესი სიზარულთ შებვდა ეგვიპტის მოსახლეობის დიდი უმრავლესობა. მრავალრიცხოვან მითინგებზე მიღებულ იქნა რეზოლუციები ახალი მთავრობისადმი ყოველმხრივი მხარდაჭერის შესახებ. მაჰმუდ სამის ვატანისტურმა მთავრობამ შეიმუშავა ბურჟუაზიული რეფორმების პროგრამა, სამსახურიდან დაითხოვა უცხოელი მოხელეები და მრჩეველები, ხელი მიჰყო არმიის გაწმენდას რეაქციული ოფიცრებისაგან, მიიღო კონსტიტუციის პროექტი, რომელიც ითვალისწინებდა მთავრობის პასუხისმგებლობას პარლამენტის წინაშე და ბიუჯეტის სავალდებულო დამტკიცებას როგორც მთავრობის, ისე საპარლამენტო კომისიის მიერ.

ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის წარმატებამ და ვატანისტური მთავრობის პროგრესულმა ნაბიჯებმა შინაგანი რეაქციისა და ფრანგი და ინგლისელი კოლონიზატორების უდიდესი გააფთრება გამოიწვია. 1882 წლის მაისში ინგლისისა და საფრანგეთის მთავრობებმა სამხედრო გემები გაგზავნეს ეგვიპტის ტერიტორიულ წყლებში და ქედივისაგან მოითხოვეს ვატანისტური მთავრობის გადადგომა და არაბი ფაშას ქვეყნიდან გაძევება. კოლონიზატორთა აშკარა საინტერვენციო მუქარამ გაააქტიურა შინაგანი რეაქცია, მან ერთიანი ფრონტი შეკრა უცხოელ მოძალადეებთან და მათთან ბლოკში აშკარა ბრძოლა დაიწყო არაბი ფაშასა და მისი მომხრეების წინააღმდეგ. ქედივმა თეუფიკმა გამოსცა დეკრეტი მაჰმუდ სამის კაბინეტის გადადგომისა და არაბი ფაშას სამხედრო მინისტრის პოსტიდან გადაყენების შესახებ. მაგრამ ამ აქტმა იმდენად საყოველთაო მტრული გამოძახილი ჰპოვა ქაიროში, ალექსანდრიაში და სხვა ქალაქების მოსახლეობაში, რომ ქედივი იძუ-

ლებული გახდა უკან წაეღო თავისი დეკრეტი და დაეტოვებია არაბი ფაშა სამხედრო მინისტრის პოსტზე.

1882 წლის ივნისში ქედღვი თეუფიკი სასახლის მრავალრიცხოვან რეაქციულ თავგაცობასთან, მსხვილ მემამულეებთან და კომპრადორებთან ერთად ქაიროდან ალექსანდრიაში გადაბარგდა. ამ ნაბიჯის მიზანი იყო ვატანისტთა გავლენისაგან გათავისუფლება და ინგლის-საფრანგეთის ფლოტის საფარველქვეშ „დამოუკიდებელი“ მოქმედება. ამ „უშიშარ“ ადგილას ქედღვმა შექმნა ინგლის-საფრანგეთის ყურმოჭრილი რეაქციული მთავრობა, მაგრამ ამ მთავრობის ძალაუფლება ალექსანდრიის ფარგლებს არ შორდებოდა, რადგან იგი ქვეყნის გამცემი ელემენტებისაგან იყო დაკომპლექტებული, თანაც რეალურ ძალაუფლებას ინარჩუნებდა ქაიროს მთავრობა, სადაც მთავარ როლს არაბი ფაშა ასრულებდა. მისი უშუალო ინიციატივით დაიწყო ენერგიული მზადება ინტერვენტთათვის წინააღმდეგობის გასაწევად და დაწყებული რეფორმების გასაფართოვებლად. იმის გამო, რომ ეგვიპტე დატოვა მრავალმა თურქმა, ჩერქეზმა და არაბმა ფეოდალმა. სამხედრო პირმა, მოხელემ და კომპრადორმა, არაბი ფაშამ წინადადება წამოაყენა მოეხდინათ მოლაღატე ემიგრანტების მთელი ქონების კონფისკაცია.

ინგლისი და საფრანგეთი დასაწყისში ერთობლივად მოქმედებდნენ ეგვიპტელი ხალხის წინააღმდეგ და ახორციელებდნენ სათანადო ღონისძიებებს. მაგრამ როცა ამბებმა მეტად მრისხანე ხასიათი მიიღო და არაბი ფაშის ხელმძღვანელობით დაწყებულმა ეროვნულ-განმათავისუფლებელმა მოძრაობამ სერიოზული წარმატებები მოიპოვა, მათი „ერთიანი ფრონტი“ დაირღვა. ინგლისმა, რომელსაც სურდა თავის კოლონიად ექცია ეგვიპტე, გადაწყვიტა ესარგებლა ამ ქვეყანაში შექმნილი ვითარებით, ჩამოეშორებია საფრანგეთი და მის გარეშე მოეხდინა ეგვიპტის ოკუპაცია. საფრანგეთის დიპლომატიამ გადაწყვიტა ხელი შეეშალა მეტოქის ამ განზრახვისათვის და წამოაყენა წინადადება ეგვიპტის თაობაზე საერთაშორისო კონფერენციის მოწვევის შესახებ.

1882 წლის 23 ივნისს კონფერენცია პართლაც მოწვეულ იქნა კონსტანტინოპოლში. საფრანგეთის დიპლომატიამ ევროპის სხვა დიდი სახელმწიფოების მხარდაჭერით მიადგია იმას, რომ კონფერენციამ დაავალდებულა დაინტერესებული სახელმწიფოები „არ ეძიათ ეგვიპტეში რაიმე ტერიტორიული მონაპოვარი“¹. მაგრამ ეს დადგენილება იმ ქალაქის ფსადაც კი არ ღირდა, რომელზედაც იგი

¹ Ф. Ротштейн, *Захват и закабаление Египта*, М., 1925, გვ. 145.

იყო დაწერილი. საქმე იმაშია, რომ ინგლისმა, რომელმაც მხოლოდ საზოგადოებრივი აზრის თვალის ასახვევად მიიღო ეს დადგენილება, ფაქტიურად აბუჩად აიგდო იგი და ერთპიროვნულად განაგრძო მოქმედება ჩანაფიქრის სარეალიზაციოდ ეგვიპტეში.

საფრანგეთის მთავრობამ ბოლომდის ვერ შეძლო წინააღმდეგობა გაეწია ინგლისის ზრახვებისათვის. სამთა კავშირის შექმნისა და გერმანიის მტრული პოზიციის გამო მან საჭიროდ აღარ ჩათვალა კიდევ უფრო გაემწვაებია ურთიერთობა ინგლისთან და ეგვიპტის თაობაზე მასთან ომის რისკზე წასულიყო. ეს იქნებოდა გერმანიის—ბისმარკის პროვოკაციული გეგმების ხელშეწყობა¹. ამ რთულმა საერთაშორისო ვითარებამ და შინაპოლიტიკურმა გართულებებმა აიძულა საფრანგეთი წელი აეღო ეგვიპტის ოკუპაციის „თანამონაწილეობის“ განზრახვაზე და მთავარი ყურადღება ევროპის ამბებზე გადაეტანა. 1882 წლის ინგლისის ინტერვენციის მზადების ვითარებაში საფრანგეთმა უკან გაიწვია ალექსანდრიიდან თავისი სამხედრო ფლოტი და ბურთი და მოედანი ინგლისის დაუტოვა.

1882 წლის 10 ივლისს ალექსანდრიის რეიდზე მდგარი ინგლისის ფლოტის სარდალმა, ვიცე-ადმირალმა ს ე ი მ უ რ მ ა ქალაქის ხელმძღვანელობას მოთხოვა განეიარაღებია სანაპირო ფორტები და შეეჩერებია ახალი ფორტების მშენებლობა; არაბი ფაშის მითითებით ეს თავხედური მოთხოვნა უარყოფილ იქნა. ამის პასუხად 11 ივლისს ინგლისის ფლოტმა ბარბაროსულად დაბომა ალექსანდრია, რის შედეგად დაიწყო ასობით სახლი, ცეცხლში შთაინთქა მთელი რიგი უბნები, მოკლულ იქნა ასობით უდანაშაულო მცხოვრები. არაბი ფაშის განკარგულებით სანახევროდ დანგრეული და აღმოდებული ქალაქი დაცლილ იქნა როგორც არმიისაგან, ისე სამოქალაქო მოსახლეობის დიდ ნაწილისაგან. ოთხი დღის შემდეგ დაცარიელებული და დანგრეული ქალაქი დაიკავა ინგლისის დესანტმა, რომელმაც ვანდალურად გაძარცვა იგი.

ქვეყნის ეროვნული ინტერესების გამცემი ქედივი თეუფიკი და მისი რეაქციული მთავრობა დარჩა ინგლისელებისაგან ოკუპირებულ ალექსანდრიაში. აქედან მან „სამხედრო მეამბოხეებად“ გამოაცხადა სამშობლოს დამცველები; გადააყენა არაბი ფაშა, მჭიდრო კავშირი დაამყარა ინგლისელ ოკუპანტებთან და მოითხოვა სრული კაპიტულაცია. არაბი ფაშა არ დაემორჩილა „ინგლისელების ტყვე“ ქედივს. გარს შემოიკრიფა რა ყველა ქვეშაირი პატრიოტი, მან შექმნა თავდაცვის საბჭო და ენერგიული საქმიანობა გაშალა ქვეყნის ოკუ-

¹ История. дипломатии., т. II. гл. 69:

პანტოვან დასაცავად. წოდებათა წარმომადგენლების საგანგებო კრებამ ქედივი ტახტიდან გადააყენა და არაბი ფაშა დანიშნა ქვეყნის შეიარაღებული ძალების მთავარსარდლად.

ეგვიპტის მოსახლეობა ერთსულოვნად გამოეხმაურა არაბი ფაშის მოწოდებასა და აქტიური მონაწილეობა მიიღო თავდაცვის ღონისძიებებში. ფელახები მასობრივად ეწერებოდნენ მოხალისეთა რაზმებში და ათასობით მონაწილეობდნენ სიმაგრეთა მშენებლობაში. იაინი მზად იყვნენ ყოველშრივ დახმარება აღმოეჩინათ ვატანისტებისათვის ქვეყნის დაცვის საქმეში. მაგრამ არაბის და მის მომხრეებს არ ჰურდათ მაქსიმალურად ესარგებლათ მშრომელი მასების საბრძოლო განწყობილებით და ნამდვილი სახალხო განმათავისუფლებელი ომი გაეჩაღებიათ. ისინი ფიქრობდნენ მარტო არმიაზე დაყრდნობას, ფელახებისა და ქალაქის ღარიბობის მიმართ კი შიშის გრძნობით იყვნენ შეპყრობილნი. ამასთან ერთად უნდა აღინიშნოს, რომ ეგვიპტელი ნაციონალისტები დიდმპყრობელური შოვინიზმის ტყვეობაშიაც იმყოფებოდნენ. მათ ჯარის მნიშვნელოვანი ნაწილი გაგზავნილი ჰყავდათ სუდანში მისი დაპყრობის მიზნით. არაბი ფაშას საჭიროდ არ უცვნია გამოეწვია ეს ნაწილები უკან და ინგლისელ ოკუპანტთა წინააღმდეგ საბრძოლველად გამოეყენებია.

არაბი ფაშის განკარგულებაში იყო სულ 19 ათასი რეგულარული ჯარისკაცი, 40 ათასი ახალწვეული, 500 ზარბაზანი და საკმაო რაოდენობის სხვა საომარი იარაღი¹. მოკლე დროის განმავლობაში მას შეეძლო ჯარში გაეწვია. აღეჭურვა და მოემზადებია 100-ათასიანი არმია.

ქვეყნის დაცვის გეგმის შემუშავებისას არაბი ფაშამ ვერ გამოავლინა კარგი მხედართმთავრის თვისებები და დაუშვა სერიოზული შეცდომები. მან ჯეროვანი ყურადღება არ მიაქცია სუეცის არხის ზონას და საჭიროდ არ ჩათვალა მისი გამაგრება. იგი დაენდო სუეცის არხის კომპანიის ხელმძღვანელის ფერდინანდ ლესეპსის დაპირებას იმის შესახებ, რომ ინგლისელები არ დაარღვევდნენ კონვენციას სუეცის არხის ნეიტრალიზაციის შესახებ. არაბი ფაშა დაკმაყოფილდა იმით, რომ აღმოსავლეთის დიდმნიშვნელოვანი ფლანგის დაცვა დააკისრა ბედუინთა უდისციპლინო რაზმებს, რომელთა შეიქები მალე მოისყიდეს ინგლისელებმა.

ინგლისელმა ოკუპანტებმა, როგორც მოსალოდნელი იყო, ანგარიში არ გაუწიეს სუეცის არხის ნეიტრალიზაციას და 1882 წლის აგვისტოში ისმაილიდან და პორტ-საიდიდან გადასროლილი ინგლისური, და ინდური ნაწილებით მოახდინეს მისი ოკუპაცია. 1882 წლის

¹ Всемирная история, т. VII, гл. 212.

13 სექტემბერს ინგლისის არმიამ, რომელიც სუეცის არხის ზონიდან მოქმედებდა, ქაიროს მისადგომებთან თელ-ალ-ქებირთან დაამარცხა ეგვიპტის არმიის სუსტი ნაწილები და ბედუინთა რაზმები, გაარღვია ფრონტი და ქაიროსაკენ აიღო გეზი. არაბი ფაშის ცდა, მოეხდინა ძალების ახალი გადაჯგუფება და მოეწყო დედაქალაქის დაცვა, უშედეგოდ დამთავრდა. ამაში მას ხელი შეუშალეს ქაიროში მოკალათებულმა ფეოდალურ-რეაქციულმა წრეებმა. 14 აგვისტოს ინგლისის არმიამ დაიკავა ქაირო. არაბი ფაშა და მისი მიმდევრები შეიპყრეს და სასამართლოს გადასცეს. ხელმძღვანელობას მოკლებულმა ჩრდილოეთის არმიამ შეწყვიტა წინააღმდეგობა და ოკუპანტებს დანებდა. ინგლისელმა ოკუპანტებმა სულ მოკლე დროში ჩაახშვეს ქვეყნის დამცველთა არაორგანიზებული წინააღმდეგობა და დაამთავრეს ეგვიპტის დაპყრობა. მათ ქაიროში დააბრუნეს მათი მონა-მორჩილი ქედივი თეუფიკი, დიდი კონტრიბუციით დაბეგრეს ქვეყანა და მკაცრად დასაჯეს განმათავისუფლებელი ბრძოლის მონაწილეები. არაბი ფაშას მათ თავდაპირველად სიკვდილით დასჯა მიუსაჯეს, რაც საზოგადოებრივი აზრის ზეგავლენით ცეილონზე სამუდამოდ გადასახლებით შეუცვალეს.

ამგვარად, ინგლისელმა კოლონიზატორებმა შეძლეს ეგვიპტელი ხალხის პირველი ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ჩახშობა და ამ დიდმნიშვნელოვანი სტრატეგიული პლაცდარმის დაპყრობა. ეგვიპტეში მაშინ ჯერ კიდევ არ არსებობდა ისეთი საზოგადოებრივი ძალები, რომლებიც შეძლებდნენ სათავეში ჩადგომოდნენ სახალხო განმათავისუფლებელ ბრძოლას უცხოელ დამპყრობელთა წინააღმდეგ და წარმატებით დაეგვირგვინებიათ იგი. განმათავისუფლებელი მოძრაობის ძალები სუსტი და ნაკლებ ორგანიზებული იყვნენ. სუსტი ეროვნული ბურჟუაზია, რომელიც მჭიდრო კავშირში იყო ფეოდალურ-კომპრადორულ წრეებთან, გაუბრუნდა რევოლუციურ ბრძოლას და მარტო მშვიდობიან კონსტიტუციურ მეთოდებს უპყრდა მხარს. ფეოდალურმა წრეებმა, რომლებიც დროებით მიეკედლნენ არაბი ფაშას, ყველაზე კრიტიკულ მომენტში უღალატეს ქვეყანას და ოკუპანტების მხარეზე გადავიდნენ. ყოველივე ამან განაპირობა 1880 — 1882 წწ. განმათავისუფლებელი მოძრაობის დამარცხება.

ეგვიპტე ინგლისელ მსოფლიო საზოგადოებრივი აზრის შეცდომაში შეყვანის მიზნით ინგლისელმა კოლონიზატორებმა ცბიერულად განაცხადეს, რომ ისინი ეგვიპტეში მივიდნენ „წესიერების აღდგენისა და ევროპელ მოქალაქეთა სიცოცხლის დაცვის მიზნით“ და განზრახვა არ აქვთ ხანგრძლივად

ლივი დროით დარჩნენ იქ. სინამდვილეში, მათ სისრულეში მოიყვანეს თავიანთი დიდი ხნის მტაცებლური ჩანაფიქრი. ისინი მივიდნენ ეგვიპტეში არა იმისათვის, რომ მოკლე დროში მოეხდინათ მისი ევაკუაცია, არამედ ხანგრძლივი დროით დამკვიდრებულიყვნენ ამ დიდმნიშვნელოვან სამხედრო-სტრატეგიულ პლაცდარმსა და საზღვაო-საეაჭრო გზაჯვარედინზე და ექციათ იგი მათ უუფლებო კოლონიად.

ანგარიში გაუწიეს რა ევროპის სხვა დიდი კაპიტალისტური სახელმწიფოების, პირველ რიგში კი საფრანგეთის წინააღმდეგობას, ინგლისელებმა თავი შეიკავეს ეგვიპტის აშკარა ანექსიისაგან. ფორმალურად ეგვიპტე დარჩა ოსმალეთის იმპერიის განუყოფელ ნაწილად. ხელუხლებლად იქნა დატოვებული მმართველობის არსებული სისტემა ქედივით სათავეში¹. გააუქმეს რა 1882 წლის კონსტიტუცია, ინგლისელებმა 1883 წელს გამოაქვეყნეს ახალი კანონი, რომლითაც მთელი მოჩვენებითი ძალაუფლება ქედივის ხელში გადადიოდა. იგი ნიშნავდა მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარეს, მინისტრებს და სხვა მაღალ მოხელეებს. მაგრამ სინამდვილეში ყოველივე ეს უბრალო შირმა იყო, რომლის იქით იმალებოდა ეგვიპტის უუფლებო, კოლონიური მდგომარეობა. ქედივი, მინისტრები, სასახლის სხვა თავკაცები და დიდმოხელეები უბრალო მარიონეტები, სათამაშო ტიკინები იყვნენ. ინგლისელთა ხელში ისინი მხოლოდ იმას აკეთებდნენ და იმ ხაზს ატარებდნენ, რასაც კარნახობდნენ ქვეყნის რეალური ბატონ-პატრონები — ინგლისელი კოლონიზატორები.

დაპყრობილი ეგვიპტის ერთადერთი სრულყოფილი ხელისუფალი იყო ინგლისის მთავრობის ნაცვალი, რომელიც „აგენტისა და გენერალური კონსულის“ ტიტულს ატარებდა. 1883 წლიდან 1907 წლამდე, თითქმის 25 წლის მანძილზე ეს პოსტი ეჭირა ლონდონელ ბანკირთა ნდობით აღჭურვილ ლორდ კრომერს. იგი, აღმოსავლეთის ცნობილი სატრაპების მსგავსად, განუსაზღვრელი ხელისუფლებით იყო აღჭურვილი და ინგლისის გაბატონებული კლასების ინტერესების შესაბამისად თვითნებურად მართავდა ამ ხელქვეით სა-

¹ ამასთან ერთად დატოვერულ იქნა შერეული სასამართლოები, კაპიტულაციების რეჟიმი, სახალხო ვალის საერთაშორისო სალარო და ა. შ. 1888 წელს კონსტანტინოპოლის კონფერენციაზე, რომელსაც ესწრებოდნენ ინგლისის, საფრანგეთის, გერმანიის, ავსტრია-უნგრეთის, პოლანდიის, ესპანეთის, იტალიის, რუსეთის და თურქეთის წარმომადგენლები, ხელმოწერილ იქნა კონვენცია სუეცის არხის რეჟიმის შესახებ, რომელიც უზრუნველყოფდა არხის თავისუფალ სარგებლობას ყველა ქვეყნის მიერ. მისი დაცვა ეკისრებოდა ეგვიპტის მთავრობას.

ხელმწიფოს. თავის ხელისუფლებას იგი ახორციელებდა ეგვიპტის ყველა მნიშვნელოვან სტრატეგიულ პუნქტში დაბანაკებულ ინგლისის ჯარებზე დაყრდნობით. კრომერი, გარდა ამისა, იყენებდა რეორგანიზებულ ეგვიპტის არმიას და პოლიციას, სადაც უფროსი სამეთაურო პოსტები ინგლისელ ოფიცრებს ეკავათ. დაბოლოს, მის განკარგულებაში იყვნენ მრავალრიცხოვანი ინგლისელი მრჩეველები და კონტროლიორები, რომლებიც სამინისტროებზე და გუბერნატორებზე იყვნენ მიმაგრებულნი და კოლონიზატორთა „თვალსა და ყურს“ წარმოადგენდნენ. ქედის ხელისუფლება, სასახლის რეაქციული ხროვა, მსხვილი მემამულეები და კომპრადორები, როგორც მათი ადგილობრივი აგენტები, აგრეთვე ინგლისელ კოლონიზატორთა საიმედო ბურჟები იყვნენ.

საფრანგეთი, რომელიც ინგლისზე ნაკლებად არ იყო დაინტერესებული ეგვიპტით, დიდი ხნის განმავლობაში წინააღმდეგობას უწევდა ინგლისის მონოპოლიურ ბატონობას ამ სახელმწიფოზე. იგი მოითხოვდა ინგლისის ჯარების გამოყვანას და 1883 წელს გაუქმებული ორმაგი კონტროლის აღდგენას. ინგლისის დიპლომატია დაპირებებს არ იშურებდა, მაგრამ სათანადო აქციისაგან თავს იკავებდა. ასე გრძელდებოდა ეს 1904 წლამდე, როცა შეცვლილმა საერთაშორისო ვითარებამ ინგლისი და საფრანგეთი სასტიკი მეტოქეებიდან მოკავშირეებად აქცია. 1904 წლის 8 აპრილს ინგლის-საფრანგეთის შეთანხმებით, რომელიც საკითხთა ვრცელ წრეს მოიცავდა, საფრანგეთმა ხელი აიღო ეგვიპტის მიმართ პოლიტიკურ პრეტენზიაზე და მიანიჭა ინგლისს იქ მოქმედების სრული თავისუფლება. ამ სერიოზული დათმობის ნაცვლად ინგლისმა საფრანგეთს აღუთქვა, რომ პატივს სცემდა და დაიცავდა მის ეკონომიურ-ფინანსურ ინტერესებს ეგვიპტეში.

დაუმორჩილეს რა თავიანთ პოლიტიკურ ბატონობას, ბრიტანეთის გაბატონებულმა კლასებმა ხელი მიჰყვეს ეგვიპტის ბუნებრივი სიმდიდრეებისა და მოსახლეობის ორგანიზებულ ექსპლოატაციას. მათ გადაწყვიტეს ექციათ ეს ქვეყანა ერთ-ერთ თავიანთ სანედლეულო და სასურსათო ბაზად.

ეგვიპტე ცნობილი იყო, როგორც ნაზბოჰოვანი, მსოფლიოში ყველაზე უკეთესი ბამბის მწარმოებელი. ვინაიდან მეტროპოლიის საფეიქრო მრეწველობას დიდი რაოდენობით ესაჭიროებოდა ასეთი ბამბა, ინგლისელმა კოლონიზატორებმა გადაწყვიტეს ეგვიპტე ბამბის მონოკულტურულ ქვეყნად ექციათ. ისინი ადმინისტრაციული ღონისძიებებით ხელს უშლიდნენ თამბაქოს და მარცვლეული კულტურების წარმოებას და საუკეთესო მიწებს დელტასა და სხვა ადგილებში მარტო ბამბის ნათესებს უთმობდნენ. ბამბის კულ-

ტურისათვის ვარგისი მიწების დიდი ნაწილი თანდათანობით უცხოელი კომპანიებისა და უმსხვილესი თურქი და ეგვიპტელი მემამულეების ხელში გადადის და ბამბის პლანტაციებად იქცევა. გინაიდან ბამბის პლანტაციებში გამოყენებული იყო ფელახთა მუქთი, ნახევრადმონური შრომა, ბამბის უცხოელი და ადგილობრივი მწარმოებლები საზღაპრო მოგებას ღებულობდნენ მათ მიერ დაბანდებული კაპიტალიდან. მებაამბეობის გაფართოების მიზნით ინგლისელებმა ჩაატარეს ფართო მასშტაბის საირიგაციო სამუშაოები. მათ ეგვიპტის შიუჯეტის ხარჯზე, მოსახლეობის—ფელახებისა და სხვა მშრომელთა საგადასახადო ტვირთის შემდგომი გადიდების გზით ააგეს რამდენიმე მსხვილი კაშხალი. მათ შორის ყველაზე დიდი იყო ასუანის კაშხალი, რომელიც 1902 წელს ჩაღმა მწყობრში. საირიგაციო მშენებლობას ახორციელებდნენ პრივილეგიური ინგლისური სააღმშენებლო კომპანიები, რომლებიც დიდ ზემოგებას ღებულობდნენ.

სამიოდე ათეული წლის მანძილზე ინგლისელმა იმპერიალისტებმა ეგვიპტე აქციეს უზარმაზარ პლანტაციად, რომელიც საუკეთესო ბამბის ნედლეულით აწარაგებდა ინგლისის საფეიქრო მრეწველობას. თუ 1871 წელს ბამბის ნათესი ფართობი 0,5 მილიონ ფედანს უდრიდა¹, 1913 წლისათვის იგი 1,7 მილიონ ფედანამდე გადიდა, ბამბის წარმოება შესაბამისად კი თითქმის გასამეცედა. ბამბის ექსპორტი ქვეყნის საერთო ექსპორტში 70%-დან (1879 წ.) 1913—1914 წლებში 93%-მდე გადიდა².

მებაამბეობის ცალმხრივმა წახალისებამ მკვეთრად დასცა ეგვიპტის სოფლის მეურნეობის სხვა დარგები. შემცირდა მათი ნათესი ფართობი და მოსავლიანობა. წინათ ეგვიპტეს საზღვარგარეთ გააქონდა ზედმეტი მარცვლეული, XIX საუკუნის 90-იანი წლებიდან კი იგი იძულებულია აწარმოოს მისი იმპორტი. თვით მებაამბეობაც მტაცებლური მეთოდებით წარმოებდა. მიწა იფიტებოდა, მელორაციასა და ნიადაგის აღდგენას უურადღებდა არ ექცეოდა. ამიტომ იყო, რომ ბამბის მოსავლიანობა წლითიწლობით ეცემოდა და მხოლოდ ნათესი ფართობის შეუჩერებელი ზრდით იყო მიღებული ბამბის წარმოების გადიდება.

გეზი ზილეს რა ექციათ ეგვიპტე იაფი ბამბის ვრცელ პლანტაციად, სამრეწველო საქონლის გასაღების ბაზრად და ექსპორტირებულ კაპიტალზე მაქსიმალური მოგების წყაროდ, ინგლისელმა იმპე-

¹ ფ ე დ ა ნ ი — 0,42 ჰექტარს უდრის.

² Ш. А. Аш-Шафии, Развитие национально-освободительного движения в Египте (1882—1956). М., 1961, გვ. 26.

რილისტებმა ამ კოლონიური ეკონომიური პოლიტიკის შესაბამისად ხელი მიუყვეს ადგილობრივი მრეწველობის გეგმაზომილ მოშლას. ბამბეულის ადგილობრივ ნაწარმზე სპეციალური გადასახადის დაწესებით და სხვა იძულებითი ზომებით მათ ხელი შეუშალეს საფეიქრო ფაბრიკების მშენებლობას, გაანადგურეს განთქმული ხელოსნობა და შინამრეწველობა და საერთოდ მკვეთრად შეაფერხეს ამ ქვეყნის სამეურნეო ზრდა, მისი საწარმოო ძალების განვითარება, მრავალი ათეული წლით უკან გადაისროლეს იგი. „... ინგლისი ეგვიპტეს უფრო და უფრო აქცევს მხოლოდ ბამბის მწარმოებელ ქვეყნად... და აქნელეს მის სამრეწველო განვითარებას“, წერდა ლენინი¹.

ინგლისის კოლონიური ბატონობის დამყარებამ ახალი უბედურება მოუტანა ეგვიპტის მშრომელ მასებს. ფეოდალურ ექსპლოატაციას, რომელიც კიდევ უფრო გაიზარდა კოლონიზატორთა და ადგილობრივ ფეოდალ-შემამულეთა კლასობრივი ბლოკის წყალობით, თან დაემატა კოლონიური ჩაგვრა და აბუჩად აგდება. ორმაგ კაბალაში მოქცეული ფელახობის ფართო მასას სავსებით ხელიდან ეცლება მიწა, იგი ჩანაგდება და უუფლებო მოზიარე, მოჭამავიერი ან მაწანწალა ხდება. უცხოელი მონოპოლისტები, ფეოდალები, მევახშეები, კომპრადორები და ხელისუფლების აგენტები უკანასკნელ სახსრებს ართმევენ მათ.

ინგლისელმა კოლონიზატორებმა არა მარტო ეგვიპტის ეკონომიკა მოშალეს, შებლაღეს მისი თავისუფლება და ეროვნული მეობა. არამედ უხეშად ჩაახშვეს მისი ეროვნული კულტურაც. მთელი განათლება მათ დაწყებითი რელიგიური სკოლებით შემოზღუდეს. დაწყებით სკოლებშიაც კი მთელი რიგი საგნები ინგლისურ ენაზე ისწავლებოდა. სახელმწიფოში, სადაც 100-ზე მეტი სატუსალო იყო, მხოლოდ 30 საშუალო სკოლა არსებობდა. სასწავლო გეგმებიდან ამოღებული იყო ეროვნული ისტორიის შესწავლა. აკრძალული იყო პატრიოტული პრესა. განათლების საქმეზე ბიუჯეტის სრულიად უმნიშვნელო სახსრები იხარჯებოდა².

ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის განვითარება ეგვიპტეში აზიის გამოღვივების პერიოდში.

ეგვიპტელი ხალხი არასოდეს შერიგებია თავისუფლების დაკარგვას და ინგლისის საოკუპაციო რეჟიმს. მართალია, 1882 წელს განცდილმა დამარცხებამ ერთხანად შეასუსტა მისი საბრძოლო განწყობილება და გამოიწვია განმათავისუფლებელი მოძრაობის დროებითი დეპრესია, მაგრამ 90-იანი წლებიდან ეგვიპტეში ისევ მწიფდება ნიადაგი განმათა-

¹ В. И. Ленин, Тетради по империализму, М., 1939, гл. 71.

² III. А. Аш-Шафин, даსახ. ნაშრომი, გვ. 31—32.

ვისუფლებელი მოძრაობის ახალი აღმავლობისათვის. კოლონიური ჩაგვრის შემდგომი გაძლიერება და ახალი ეკონომიური და სოციალური ულორტების აღმოცენება, კაპიტალისტური საზოგადოების კლასების თანდათანობითი ფორმირება ხელსაყრელ პირობებს ქმნიდა ეგვიპტელი ხალხის გამოღვიძებისა და პოლიტიკური მომწიფებისათვის. სოფლისა და ქალაქის მშრომელ მასებთან ერთად მოძრაობაში ინგლისელ კოლონიზატორთა წინააღმდეგ აქტიურ მონაწილეობას იღებენ ინტელიგენცია, (რომელიც მტკიცუნულად განიცდიდა ეგვიპტური კულტურის უხეშ ჩახშობას და ინგლისელ მონღელთა თვითნებობას) მოსწავლე ახალგაზრდობა და ეროვნული ბურჟუაზია. ეროვნული მრეწველობის ჩახშობის პოლიტიკა, რასაც ატარებდნენ ინგლისელი კოლონიზატორები. ეროვნულ ბურჟუაზიას ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ერთ-ერთ აქტიურ მონაწილედ და ხელმძღვანელ ძალად ხდის.

ანტიიმპერიალისტური მოძრაობის გაშლისა და მასიურ მოძრაობად მისი გადაქცევის საქმეში განსაკუთრებული როლი შეასრულა ახალგაზრდა ეგვიპტელმა განმანათლებელმა, პუბლიცისტმა. „ეგვიპტის ტრიბუნმა“.

მგზნებარე პატრიოტმა მუსტაფა ქამილმა (1874—1908). ჯერ კიდევ სავსებით ახალგაზრდა სტუდენტი იყო მუსტაფა ქამილი, როცა ხელი მიუო ეურნალისტობას და დააარსა გაზეთი „ალ-ლივა“ („დროშა“), რომელიც მალე ეგვიპტელ პატრიოტთა შემამჰიდროებელი ცენტრი გახდა. მუსტაფა ქამილი იბრძოდა ინგლისელ ოკუპანტთა ბატონობის ლიკვიდაციისა და ეგვიპტის განთავისუფლებისათვის. მაგრამ, როგორც ახალგაზრდა ეროვნული ბურჟუაზიისა და ლიბერალური მემამულეების იდეოლოგი, მუსტაფა ქამილი უარყოფდა რევოლუციურ ბრძოლას, მასების ამოქმედებას და ფიქრობდა, რომ დასახული მიზნების განხორციელება შეიძლებოდა განათლების დანერგვით. ბრძოლის ლეგალურ-კონსტიტუ-



მუსტაფა ქამილი

ციური მეთოდების მომარჯვებით. არ ჰქონდა რა შინაგანი ძალების მტკიცე რწმენა, მუსტაფა ქამილი ქვეყნის განთავისუფლების საქმეში დიდ იმედებს ამყარებდა ინგლის-საფრანგეთის ინტერესთა წინააღმდეგობაზე. მაგრამ, როცა ფაშოდან კონფლიქტის შემდეგ ინგლისი და საფრანგეთი ერთმანეთს დაუახლოვდნენ, რაც 1904 წლის შეთანხმებით დამთავრდა, მუსტაფა ქამილმა გერმანია-ავსტრია-უნგრეთზე და თურქეთზე აიღო ორიენტაცია. როგორც პანისლამიზმის იდეოლოგიის გავლენის ქვეშ მყოფი, ქამილი დიდ იმედებს ამყარებდა თურქეთის სულთანზე, მას, როგორც ეგვიპტის სიუზერენს, ინგლისის იმპერიალიზმის წინააღმდეგ ბრძოლის ხელმძღვანელად მიიჩნევდა. თურქეთთან შეგობრული ურთიერთობის შენარჩუნების მიზნით იგი არ აყენებდა ეგვიპტის სრული განთავისუფლების მოთხოვნას და თანახმა იყო ეგვიპტე შინაგანი ავტონომიის პირობებში დარჩენილიყო თურქეთის იმპერიის შემადგენლობაში.

დიდი იყო მუსტაფა ქამილის, როგორც ბურჟუაზიული განმანათლებლისა და პუბლიცისტის დამსახურება. მან დიდი როლი შეასრულა ახალი ეგვიპტური ლიტერატურისა და ჟურნალისტიკის განვითარების საქმეში. მისი უშუალო ხელმძღვანელობით დაარსდა რამდენიმე ნაციონალური სკოლა, სადაც არაბულ ენაზე იყო სწავლება. იგი იყო ქაიროს უნივერსიტეტის დაარსების ერთ-ერთი ინიციატორი და უშუალო ხელმძღვანელი. იგი აქტიურად ეხმარებოდა არა მარტო მშობლიური ქვეყნის საჰიბოროტო საკითხებს, არამედ მსოფლიო ამბებსაც, შეუბრალებლად ამხელდა დასავლეთის იმპერიალისტური სახელმწიფოების კოლონიურ პოლიტიკას და მხარს უჭერდა ყოველგვარ განმათავისუფლებელ აქტს.

როგორიც არ უნდა ყოფილიყო მუსტაფა ქამილისა და მისი მომხრე ეგვიპტელ ნაციონალისტთა პატრიოტულ-საგანმანათლებლო მოძრაობა, იგი მაინც არ ატარებდა მასობრივ ხასიათს და არ ეყრდნობოდა მოსახლეობის ფართო ფენების მხარდაჭერას. იგი არ შორდებოდა ეროვნული ბურჟუაზიისა და ინტელიგენციის წრეს და არ ატარებდა მებრძოლ ხასიათს. ეგვიპტელი ხალხის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ახალი უფრო მასობრივი და მებრძოლი პერიოდი იწყება „აზიის გამოღვიძებასთან“ ერთად. მსოფლიო კაპიტალიზმის შემდგომმა განვითარებამ, რუსეთ-იაპონიის ომმა და რუსეთის პირველმა ბურჟუაზიულმა რევოლუციამ, აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებთან ერთად ეგვიპტეც ამოაგდო ძველი კალაპოტიდან და ანტიიმპერიალისტური ბრძოლის ერთ-ერთ ბაზად აქცია. ამ დროიდან მოძრაობაში ებმებიან სოფლისა და ქალაქის მშრომელი მასებიც.

ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის აღმავლობას ბიძგი მისცა ე. წ. „დენშავაის საქმემ“.

1906 წლის 13 ივნისს ინგლისელ ოფიცერთა ჯგუფმა სოფელ დენშავაში ნადირობის დროს გათელა ფელახების ნათესები, ცეცხლი წაუქიდა ერთ-ერთ ეზოს, სანადირო თოფებით სროლა აუტეხა მცხოვრებლებს და დაჭრა გლეხი ქალი. სოფლის ფელახებმა წინააღმდეგობა გაუწიეს უცხოელ მოძალადეთა ამ აღმამფოთებელ თვითნებობას, ქვებითა და ხელკეტებით მოიგერიეს ისინი. სოფლის მცხოვრებლების ერთსულოვანი წინააღმდეგობით შეშინებულმა ინგლისელმა ოფიცრებმა სასწრაფოდ მიატოვეს „ბრძოლის ველი“ და უკუიქცნენ. გზაში ერთ-ერთი მოძალადე მზის დარტყმისაგან მოკვდა. ინგლისელებმა მისი სიკვდილი დენშავაის გლეხებს დააბრალეს. კოლონიური სასამართლოს დადგენილებით ოთხი უდანაშაულო ფელახი საჯაროდ ჩამოახრჩვეს იმავე სოფლის მოედანზე, რვას სასიკვდილოდ სცემეს, ხოლო სამს მუდმივი კატორღა და რვას ციხე მიუსაჯეს. აღნიშნულმა სისხლიანმა ანგარიშსწორებამ უდიდესი აღშფოთება გამოიწვია მთელ ეგვიპტეში. მის პასუხს წარმოადგენდა მძლავრი ანტიინგლისური მიტინგები და დემონსტრაციები, რომელმაც სტიქიურად იფეთქა როგორც ქალაქებში, ისე სოფლებშიაც.

ანტიიმპერიალისტური გამოსვლების მრისხანე და საყოველთაო სახალხო ხასიათმა ინგლისელი კოლონიზატორები აიძულა ნაწილობრივ უკან დაეხიათ და ეცნოთ „კრომერის საოკუპაციო რეჟიმის“ კრახი. მათ უკან გაიწვიეს კრომერი და ამნისტია შეუფარდეს „დენშავაის საქმეს“ გამო მსჯავრდებულ ფელახებს.

„დენშავაის სასაკლამო“, როგორც მართებულად აღნიშნავს ეგვიპტელი პატრიოტი მეცნიერი შუთჰი ათია აშ-შააფი, ღრმა იარაღატოვა ეგვიპტელი ხალხის ცნობიერებაში. ეგვიპტელ ხალხს არც არასდროს უბატიებია და ვერც ვერასოდეს აბატიებს ინგლისელ ოკუპანტებს ამ ბოროტმოქმედებას¹.

მართალია, ინგლისელი კოლონიზატორები იძულებული იყვნენ ანგარიში გაეწიათ ეგვიპტელი ხალხის გამოღვიძებისათვის და აქედან ზოგიერთი დასკვნა გაეკეთებიათ. მაგრამ კოლონიური რეჟიმი ისევ ხელუხლებელი დარჩა. კრომერის ნაცვლად ეგვიპტეს მოველინა ახალი გენერალური კონსული სერ ელდონ ჰორსტი, რომელიც არა ნაკლებ გამოცდილი კოლონიზატორი იყო. მისი უშუალო ინიციატივით ბურჟუაზიულ-მემამულურმა დაჯგუფებამ ჩამოაყალიბა „რეფორმების პარტია“, რომელმაც ინგლისელ კოლონიზატორებ-

¹ III. A. Aш-Шафii, დასახ. ნაშრომი, გვ. 41.

თან თანამშრომლობაზე აიღო გეზი. მაგრამ ამის პასუხად მუსტაფა ქამილმა და მისმა მომხრეებმა 1907 წლის დეკემბერში დააარსეს „ხიზმ-ალ-ვატანის“ (სამშობლოს) პარტია, რომლის პროგრამა მოითხოვდა შინაგან დამოუკიდებლობას (თურქეთის იმპერიის შემადგენლობაში) და კონსტიტუციურ მთავრობას. ეს ახალი პარტია, თუმცა მისი პროგრამა შედარებით ზომიერი იყო, იმ ეტაპზე გამოხატავდა ეგვიპტის მოსახლეობის ფართო ფენების სულისკვეთებას და ანტიიმპერიალისტური მისიის შემსრულებელი იყო. მისმა საორგანიზაციო და საპროპაგანდო საქმიანობამ ხელი შეუწყო მასობრივი მოძრაობის შემდგომ აღმავლობას.

1908 წლის დასაწყისში სრულიად ახალგაზრდა მუსტაფა ქამილი გარდაიცვალა. მისი დაკრძალვა, რაშიაც 100 ათასამდე კაცი იღებდა მონაწილეობას, გრანდიოზულ ანტიიმპერიალისტურ მანიფესტაციად იქცა. მუსტაფა ქამილის სიკვდილის შემდეგ ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ლიდერი და „ხიზმ-ალ-ვატანის“ პარტიის ზელმძღვანელი გახდა მისი ძმა მუჰამედ ფარიდი. იგი შეეცადა უფრო მასობრივი ხასიათი მიეცა მოძრაობისათვის და მოსახლეობის ფართო ფენები ჩაება მის რიგებში, თუმცა ამ ცდას არ ჰქონდა მნიშვნელოვანი წარმატება. ინგლისელმა კოლონიზატორებმა კარგად გამოიყენეს ვატანისტთა მერყეობა და მასებთან სუსტი კავშირი და ისევ ახალ რეპრესიებს მიჰყვეს ხელი. 1909 წელს მათ გამოაქვეყნეს რეაქციული კანონები პრესისა და „საექვო პირების“ შესახებ. ვატანისტებმა, ნაცვლად იმისა, რომ მასების დარაზმვით და მძლავრი ანტიიმპერიალისტური გამოსვლებით ეპასუხათ ამ რეაქციული კანონებისათვის, სრული დაბნეულობა გამოიჩინეს. ვატანისტთა ნაწილი საზღვარგარეთ გაიქცა და იქიდან განაგრძო თავისი პროგრამის პროპაგანდა, მეორე ნაწილი კი ინდივიდუალური ტერორის გზას დაადგა. 1910 წლის თებერვალში ერთ-ერთმა ვატანისტმა ტერორისტმა მოკლა რეაქციონერი პრემიერ-მინისტრი ბუტროს გალი. 1912 წელს ვატანისტებმა განიზრახეს ინგლისის ახალი გენერალური კონსულის, სუდანის ჯალათის გენერალ კიტჩენერიისა და სხვა მსხვილ კოლონიზატორთა მოკვლა. მაგრამ მათი განზრახვა გამცემლის მეშვეობით გამოაშკარავდა და ჩაიშალა. ამას მოყვა კოლონიური ხელისუფლების სასტიკი ტერორი და ახალი რეაქციული ღონისძიებები, რომელიც პირველი მსოფლიო ომის დასაწყისამდე გრძელდებოდა. ვატანისტთა პარტია, რომელსაც არ გააჩნდა მასიური ბაზა, განადგურებულ იქნა და მომავალში აღარ ასრულებდა წამყვან როლს ეგვიპტის ცხოვრებაში. მრავალმა ვატანის-

ტმა საზღვარგარეთ შეაფარა თავი, ნაწილმა თავი ანება პოლიტიკურ საქმიანობას ანდა ფარულ მუშაობაზე გადავიდა.

უგვიტყვია პირველი როგორც კი დაიწყო პირველი მსოფლიო ომი, მსოფლიო ომის ინგლისელმა იმპერიალისტებმა ხელი მიყვეს ეგვიპტის გამაგრებას და აქციეს იგი საომარ მოქმედებათა მთავარ საოპერაციო ბაზად მთელ ახლო აღმოსავლეთში. ინგლისის მთავრობის დაწოლით ეგვიპტის მთავრობამ გაწყვიტა ყოველგვარი ურთიერთობა გერმანიასა და ავსტრია-უნგრეთთან და ფაქტიურად ომი გამოუცხადა მათ. თურქეთის მიერ ანტანტის ქვეყნებისათვის ომის გამოცხადება ინგლისელებმა გამოიყენეს იმისათვის, რომ ფორმალურადაც ჩამოეშორებიათ ეგვიპტე თურქეთისათვის და იურიდიულად გაეფორმებიათ თავიანთი ბატონობა ამ ქვეყანაზე. მათ ტახტიდან ჩამოაგდეს სტამბოლში მყოფი თურქეთის ორიენტაციის მომხრე ქედრივი აბას II ჰილმი (1892—1914) და მის ნაცვლად სულთნის ტიტულით ტახტზე დასვეს მისი ბიძა ჰუსეინი (1914—1917). 1914 წლის 18 დეკემბერს ინგლისის მთავრობამ გამოაქვეყნა ცალმხრივი აქტი ეგვიპტეზე ინგლისის პროტექტორატის დაწესების შესახებ. ამ აქტით შეწყდა თურქეთის სიუზერენიტეტი ამ ქვეყანაზე, რომელიც ოთხი საუკუნის განმავლობაში გრძელდებოდა.

მთელი სამხედრო და სამოქალაქო ხელისუფლება ინგლისის პროტექტორატის ქვეშ მოქცეულ ეგვიპტეში კონცენტრირებულ იქნა ინგლისის ნაცვლის ხელში, რომელსაც გენერალური კონსულის ნაცვლად უმაღლესი კომისრის ტიტული ებოძა. ეგვიპტეში გამოცხადდა სამხედრო წესები, დაიხურა ოპოზიციური პრესა, აიკრძალა პოლიტიკური პარტიების საქმიანობა, დაწესდა მკაცრი ცენზურა და ასეული პატრიოტი „საგანგებო ვითარების“ მომიზეზებით ციხეებში იქნა გამოკეტილი.

გერმანია-თურქეთის სარდლობა შეეცადა ექცია ეგვიპტე საომარი მოქმედების ასპარეზად, ხელთ ეგდო სუეცის არხი და მით აღმოსავლეთთან დამაკავშირებელი გზა გადაეჭრა ინგლისისათვის. 1915 წლის იანვარში თურქეთის 50 ათასიანი არმია ჯემალ ფაშის სარდლობით, მრავალი გერმანელი ოფიცრისა და სპეციალისტის თანხლებით ხმელეთით — სინას ნახევარკუნძულის გზით მიუახლოვდა სუეცის არხის ზონას და დაიწყო შეტევები ინგლისის დამცველი ჯარების წინააღმდეგ. მაგრამ აღნიშნული ოპერაცია თურქეთის ჯარის სრული მარცხით დამთავრდა. მან არა თუ ვერ შეძლო გაერღვია ინგლისის ჯარების ფრონტი და დაუფლებოდა სუეცის არხს. არამედ იძულებული გახდა დიდი დანაკლისით უკან დაეხია. თურქები შემ-

დეკმაც არაერთხელ შეეცადნენ გაქრილიყვნენ არხის ზონაში, მაგრამ უშედეგოდ. სათანადო სამხედრო-სტრატეგიული გეგმის უვარგისობამ, შემტევი ძალების ნაკლებობამ, უგზოობამ და უწყლობამ, ზურგისაგან მოწყვეტამ, არაბ ბედუინთა მტრულმა პოზიციამ, აი რამ გამოიწვია სუეცის არხის ზონაში თურქების მიერ მოწყობილი ლაშქრობის მარცხი.

ინგლისის სარდლობამ, როგორც ომის პირველ ეტაპზე, როდესაც სუეცის არხის ზონა წარმოადგენდა საომარ ასპარეზს, ისე შემდეგში, როდესაც ინგლისელებმა საომარი მოქმედებები უშუალოდ პალესტინისა და სირიის ტერიტორიაზე გადაიტანეს, ეგვიპტეში თავი მოუყარეს დიდძალ არმიას (ინგლისიდან, ინდოეთიდან, აფრიკიდან) და ომის მთავარი ტვირთი ეგვიპტელ ხალხს დააკისრეს. უზარმაზარი არმიის მომსახურება, მომარაგება, ტრანსპორტირება და სხვ. ის მძიმე ხარკი იყო, რასაც იხდიდა ოკუპირებული ეგვიპტე. ომმა უდიდესი უბედურება მოუტანა ეგვიპტელ მშრომელებს — მუშებსა და ფელახებს. ასეული ათასი მშრომელი ჯარში იქნა გაწვეული და სისხლს ღვრიდა როგორც სუეცის არხის ზონაში. ისე სხვა ადგილებში. ინგლისის სარდლობამ ეგვიპტელი მშრომელებისათვის შემოიღო გასამხედროებული შრომა და მათგან შექმნა სპეციალური შრომითი და სატრანსპორტო კორპუსები, რომლებიც ეწეოდნენ ყოველგვარ მძიმე სამშენებლო-საფორტიფიკაციო სამუშაოებს სუეცის არხის ზონაში, სინას ნახევარკუნძულზე, პალესტინაში, სირიაში და თვით გალიპოლის ნახევარკუნძულზე. მათი მეშვეობით წარმოებდა იარაღის, სურსათის, სასმელი წყლის მოზიდვა ფრონტის წინა ხაზებზე, გზებისა და ხიდების მშენებლობა... აღნიშნული კორპუსების პირადი შემადგენლობის დიდი ნაწილი უკან აღარ დაბრუნებულა. მათ ბოლო მოუღო შიმშილმა ილაჯგამწყვეტმა შრომამ, გადამდებმა სენმა, მტრის ტყვიამ... ვინც უკან დაბრუნდა. სამუდამოდ დაკარგა ჯანმრთელობა და შრომისუნარმოკლებული ინვალიდი გახდა. გარდა ამისა, ინგლისელი ოკუპანტები სისტემატურად მიმართავდნენ მშრომელთა დაბეგვრას ახალ-ახალი გადასახადებით, რეკვიზიტის წესით მიჰქონდათ ფელახთა სურსათის აუცილებელი მარაგი, ფურაჟი, საკლავი პირუტყვი, გამწვევი ძალა და ა. შ. სპეკულაციამ, პირველი მოთხოვნილებების საგნებზე ფასების საზღაპროდ გადიდება, მეგახშეთა და შემსყიდველთა პარაპაშმა სავსებით გააჩანაგა ეგვიპტის სოფელი და იგივე დღე დააყენა ქალაქის მშრომელებს.

სამაგიეროდ ომი სარფიან საქმედ იქცა ეგვიპტელი მემამულეებისა, ვაჭარ-შემსყიდველებისა და კულაკებისათვის. მშრომელთა გაძარცვა და გაჩანაგება მიმდინარეობდა მქონებელთა სწრაფი გამ-

დიდრების კვალდაკვალ. ისინი გამდრდრდნენ სამხედრო მოწოდებებით, ბამბაზე ფასის გადიდებით, პირველი მოთხოვნილების საგნების გაძვირებით, სპეკულაციით, მამულების შესყიდვით და სხვა უხამსი საშუალებებით. ეგვიპტელმა მემამულეებმა, მსხვილმა ვაჭრებმა და სხვა ფულიანმა წრეებმა კარგად გამოიყენეს ომით წარმოშობილი ხელსაყრელი სიტუაცია და თავიანთი კაპიტალი მასობრივად დააბანდეს იმ დარგებში, რომელიც ყველაზე მეტ მოგებას იძლეოდა.

ინგლისური საქონლის შეზიდვის მკვეთრმა შემცირებამ და ბაზარზე მისი მოთხოვნილების გადიდებამ ობიექტურად ხელსაყრელი შესაძლებლობა შექმნა ეროვნული მრეწველობის განვითარებისათვის. სათანადო წრეებმა მაშინვე ისარგებლეს ამ გარემოებით და დაიწყეს საფეიქრო ფაბრიკების, გემო-კვების საწარმოების და მსუბუქი მრეწველობის სხვა ობიექტების მშენებლობა. ამას მოყვა გარკვეული ძვრები ქვეყნის როგორც ეკონომიურ სტრუქტურაში, ისე სოციალურ სფეროში. ეგვიპტე დაადგა კაპიტალისტური ინდუსტრიალიზაციის გზას, გაიზარდა ეროვნული ბურჟუაზია და გაძლიერდა მისი ეკონომიური პოზიციები, ახალი სამრეწველო წამოწყებების მშენებლობას მოყვა ეგვიპტის მუშათა კლასის რიცხვის გადიდება და ქვეყნის ცხოვრებაში მისი როლის გაძლიერება.

ომის დასასრულისათვის ეგვიპტის სოციალურ-ეკონომიურ სტრუქტურაში მომხდარმა ძვრებმა, მშრომელი მასების უკიდურესმა სიღუბნეში და ეკონომიურად მოღონიერებული ეროვნული ბურჟუაზიის მისწრაფებამ პოლიტიკური ძალაუფლებისაკენ. შეამზადა ნიადაგი ომით ღროებით მიყუჩებული ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ახალი მძლავრი აღმავლობისათვის. დიდი ოქტომბრის გამარჯვებამ განმსაზღვრელი გავლენა მოახდინა ეგვიპტეზე და ანტიიმპერიალისტური ბრძოლის ერთ-ერთ მძლავრ ბაზად გახდა იგი.

აფრიკა 1870 — 1918 წლებში

შესავალი

აფრიკამ ჯერ კიდევ დიდი გეოგრაფიული აღმოჩენების დროიდან მიიპყრო ევროპელ კოლონიზატორთა ყურადღება და მათი მტაცებლური ზრახვების ობიექტი გახდა. ესპანელები, პორტუგალიელები, ჰოლანდიელები, ინგლისელები, ფრანგები თანმიმდევრობით მიესიენ ამ ვრცელსა და მრავალფეროვანი რესურსებით განთქმულ მატერიკს, ფეხი მოიკიდეს მის სანაპიროებზე და დაიწყეს მის სიღრმეში შეღწევა და დაპყრობა. დიდი გეოგრაფიული აღმოჩენების დროიდან ევროპელმა კოლონიზატორებმა ზელი მიჰყვეს მონათვაჭრობას და ეს მატერიკი მარქსის ხატოვანი გამოთქმით, შავკანიანებზე ნადირობის ველად აქციეს¹. ევროპელი მონათვაჭრები თავიანთი აგენტების მეშვეობით, პირდაპირ როგორც გარეული მხეცები, ისე ნადირობდნენ აფრიკის ტომების შრომისუნარიან ვაჟებსა და ქალებზე, იჭერდნენ მათ და ეზიდებოდნენ ვესტ-ინდოეთის კუნძულებსა და ამერიკის სხვა ბაზებში გასაყიდად.

მონათვაჭრობამ და მომდევნო დაპყრობებმა კატასტროფული გავლენა მოახდინა აფრიკის კონტინენტზე. მან შეიწირა ათეული მილიონი აფრიკელის სიცოცხლე; ბოლო მოუღო აფრიკის ხალხთა თავისთავად ისტორიულ განვითარებას, დაარღვია მისი ისტორიული სამეურნეო და კულტურული ერთიანობა, შეაჩერა მისი წინსვლის პროცესი და ორი საუკუნით უკან გადაისროლა იგი. აფრიკა ამოვარდა საკუთარი ყოფის ბუნებრივი კალაპოტიდან და უხეში დამპყრობელი ძალის დიქტატს დაემორჩილა².

ევროპელი კოლონიზატორები აფრიკაში მივიდნენ რასისტული დროშით, — წერს ცნობილი საბჭოთა აფრიკოლოგი ი. პოტეხინი, — თავიანთ მტაცებლურ, დაპყრობით ინტერესებს ისინი ფა-

¹ კ. მარქსი, კაპიტალი, ტ. 1, გვ. 693.

² იხ. ამის შესახებ: ვ. დონაძე, ახლოვდება აფრიკის სრული განთავისუფლების საათი, თბ., 1961, გვ. 18—20.

რავდნენ და ამჟამადც განაგრძობენ მის დაფარვას დემაგოგიური მსჯელობით „თეთრი ადამიანის ტვირთის“ შესახებ, რომელმაც იკისრა მძიმე ამოცანა — აზიაროს ცივილიზაციას ჩამორჩენილი „შავკანიანი ხალხები, რომლებიც, თითქოს, საჭიროებენ მეურვეებს, დამრიგებლებს და ხელმძღვანელებს“¹.

სინამდვილეში მისი ბაზების დაუფლების, ბუნებრივი სიმდიდრეების მტაცებლური მითვისებისა და მოსახლეობის დამონების მიზნით მოვევლინენ ევროპელი კოლონიზატორები აფრიკის კონტინენტს და ცეცხლითა და მახვილით, ვანდალური კოლონიური ომებით მიყვეს ხელი მის დაპყრობას. თეთრკანიანთა არავითარი მეურვეობა არ ესაუქიროებოდათ აფრიკის იმ ხალხებს, რომელთაც კოლონიზატორთა გამოჩენამდე ჰქონდათ მრავალსაუკუნოვანი ისტორია, თავისთავადი, იმ დროისათვის შედარებით მაღალი კულტურა, განვითარებული მიწათმოქმედება, ხელოსნობა, სისხლსავსე ცხოვრება, მრავალტომთა გაერთიანების ბაზაზე წარმოქმნილი მსხვილი სახელმწიფოებრივი წარმონაქმნები და ა. შ..

ჩვენი სასიკაძულო მოღვაწე ი. ჭავჭავაძე სავსებით მართალი იყო, როცა წერილში „დიდი და პატარა ონავრები“ სამარცხვინო ბოძზე აკრავდა აფრიკაში უსირცხვილოდ მოპარპაშე ინგლისელ და პორტუგალიელ მოძალადეებს და მათი სახით ყველა ევროპელ კოლონიზატორს, რომლებიც ბარბაროსულად იქცეოდნენ აფრიკაში, ძარცვავდნენ და ჟლეტდნენ მის მოსახლეობას და მტაცებლურად ითვისებდნენ მის სიმდიდრეს. „ქვეყანაზე რომ სამართალი იყოს, — წერდა იგი, — ინგლისსაც პირში ჩალას გამოავლებდა და პორტუგალიასაც. საიღამაც მოსულხართ, იქვე წადითო, თქვენ იქ ხელი არა გაქვთ, იქაური ბატონები — იქაურივე მკვიდრი არიან...“², მას ისტორიის მკაცრი სამსჯავროს წინაშე გამოაქვს მათი „ცივილიზატორული“ მისია და ნათელყოფს მის უსამართლო ხასიათს.

მიუხედავად იმისა, რომ თავდაპირველი დაგროვებიდან დიდი დრო გავიდა, XIX საუკუნის 70-იანი წლებისათვის აფრიკის მნიშვნელოვანი ნაწილი ჯერ კიდევ შეუსწავლელი და დაუპყრობელი იყო. ევროპელი კოლონიზატორების პარპაშის სფერო ძირითადად ჩრდილო აფრიკის ნაწილით, დასავლეთისა და სამხრეთის სანაპიროებით შემოიზღუდებოდა. ევროპის სახელმწიფოთა ფაქტიური კოლონიური სამფლობელოები შეადგენდა აფრიკის მთელი ტერიტორიის მხო-

¹ იხ. კრებული „Рассовая дискриминация в странах Африки“, М., 1960, გვ. 9—10.

² ი. ჭავჭავაძე, თხულებანი, ტ. 9, გვ. 60.

ლოდ 11%-ს. მაგრამ მდგომარეობა მკვეთრად იცვლება „თავისუფალი კონკურენციის კაპიტალიზმის“ იმპერიალიზმში გარდამავალ საფეხურზე — 70 — 90-იან წლებში. როცა უდიდესი ძალით გაიშალა ევროპის სახელმწიფოების კოლონიური ექსპანსია ზღვის იქითურ ქვეყნებში. პირველყოვლისა კი — ამერიკაში. ამ სამი ათეული წლის განმავლობაში ასეული კოლონიური ექსპედიციის შედეგად არსებითად დამთავრდა აფრიკის განაწილება ინგლისს, საფრანგეთს, ბელგიას, პორტუგალიას. ახალგაზრდა იმპერიალისტურ მტაცებელ გერმანიასა და ევროპის სხვა ონავრებს შორის. 1900 წლისათვის ევროპის დიდ და პატარა ონავრებს ხელთ ეპყრათ აფრიკის ტერიტორიის 90%-ზე მეტი. აფრიკის ხალხებმა გმირული წინააღმდეგობა გაუწიეს თავიდან ფეხებამდე შეიარაღებულ ევროპელ კოლონიზატორებს, რომლებიც ენით აუწეოვლ ბარბაროსობას ჩადიდნენ აფრიკის მიწაზე. ასეულ ათასობით აფრიკელი პატრიოტის. გაჟღერა, დასახლებული ადგილების მიწასთან გასწორება. ნშვ-დობიანი მოსახლეობის აწიოება — აი. რომ აღინიშნა კოლონიზატორთა წინსვლა აფრიკის სიღრმეში.

აფრიკა ევროპის დიდ სახელმწიფოთა მძაფრა ქიშპობის სერიოზული ობიექტი გახდა. მსოფლიო პოლიტიკის ძველ მოტივებს მან ახალი ფიცხი მასალა შემატა. რითაც კიდევ უფრო გაამწვავა საერთაშორისო დაძაბულობა.

ისტორიული პროცესის თავისებურებამ თავისი დაღი დაანჩია აფრიკას და ეთნიკურად. სოციალურ-ეკონომიური განვითარების დონითა და კულტურით გაყო იგი ჩრდილო. ე. წ. არაბულ აფრიკად და საპარის სამხრეთ აფრიკად (შავეანიანთა აფრიკად). კოლონიზატორთა შეღწევა ამ ორ ნაწილში წარმოებდა სხვადასხვა პირობებში, ამიტომ აფრიკის დაყოფისათვის ბრძოლა ჩვენ მიერ განიხილება ცალცალკე ამ გეოგრაფიულ-პოლიტიკური რაიონების მიხედვით.

ჩრდილო აფრიკა ჯერ კიდევ ანტიკურ და შუა საუკუნეების პერიოდში იყო დაკავშირებული ხმელთაშუა ზღვის სამყაროსთან და მჭიდრო სავაჭრო-ეკონომიურ და კულტურულ კავშირში იმყოფებოდა ევროპის ხალხებთან. არაბთა გამოჩენის დროიდან მან განიცადა არაბიზაციის ღრმა პროცესი. თურქ-ოსმალთა იმპერიის შექმნის შემდეგ კი მისი დიდი ნაწილი (ეგვიპტე, ტრიპოლი, კირენაიკა, ტუნისი, ალჟირი) ამ იმპერიის ფარგლებში მოექცა. მხოლოდ შერიფის იმპერიამ ანუ მაროკომ შეინარჩუნა მისგან დამოუკიდებლობა. ტუნისის, ალჟირისა და მაროკოს, რომელთაც ბევრი საერთო ნიშანი ჰქონდათ, მაღარიბს უწოდებდნენ არაბულად. ძალზე რთული იყო ჩრდილო აფრიკის ხალხების საზოგადოებრივ-სოციალური წყობა. ჩასახუ-

ლი კაპიტალისტური ურთიერთობა, განვითარებული ფეოდალიზმი და მომთაბარეთა გვარტომეული ყოფა მეტ-ნაკლებად ენაცვლებოდა ერთმანეთს ამ ვრცელი ტერიტორიის სავადასოვან წილში.

სულ სხვა მდგომარეობა იყო ტომბუქტუ და სამხრეთ აფრიკაში. აქ მოსახლეობის დიდ უმრავლესობას შეადგენდნენ ნეკროიდული ხალხები, რომლებიც ბანტუსა და სუდანის მოსახლეობის გენებზე ლაპარაკობდნენ. აფრიკის უკიდურესი სამხრეთი დასავლეთი იყო კოიკონის (პოტენტოტების) და სანის (ზენზენესის) დომინიონი. რომელთაც თავიანთი ენა და ცხოვრების წესი ჰქონდათ. ელექტორალური კავშირები შეადგენდა მადაგასკარის მოსახლეობა. რომელიც ანთროპოლოგიურად მონგოლოიდური ჯგუფს მიეკუთვნებოდა და მალეშერ (მალაიურ-პოლინეზიური ჯგუფი) ენაზე ლაპარაკობდა. ჩრდილო-აღმოსავლეთი აფრიკა (ცითიპია, სუდანის ჩრდილოეთი და ჩრდილო-აღმოსავლეთი) აგრეთვე ცალკე ეთნიკური რაიონი შეადგენდა და სემიტურ-ქამიტურ ენებზე ლაპარაკობდა.

აფრიკის ამ ვრცელი ტერიტორიის სოციალური ყოფა და სამეურნეო საქმიანობა დიდი სიჭრელით სხვაობდებოდა. მან შევადარებთ ნაწილში, მეტ-ნაკლებად იყო წარმოადგენელი ფეოდალური ურთიერთობა, მონათმფლობელობა, გვარტომეული ყოფა და სოციალური თემური ცხოვრება.

ჩრდილო (არაბული) აფრიკის განაწილება ევროპელი კოლონიზატორების მიერ

მაღარიბი.

მაღარიბის ქვეყნებიდან XIX ს.-ის 70-იანი წლებისათვის აღეიქრის უკვე დაკარგული ჰქონდა პოლიტიკური დამოუკიდებლობა და საფრანგეთის ეუფლებო კოლონიას წარმოადგენდა. საფრანგეთთან სიახლოვემ მოსერხებულმა მდებარეობამ. ბუნებრივი სიმდიდრეების მრავალფეროვნებამ და ხელსაყრელმა კლიმატურმა პირობებმა ეს ქვეყანა ფრანგული კოლონიზაციის ძირითად ობიექტად აქცია. აღეიქრის მასობრივად მოველინენ ფრანგი სპეკულანტები, მემამულეები. სამხედროები. ყველა ჯურის ავანტიურისტები და იოლი გამდიდრების მსურველი. 1911 წლისათვის კოლონიზატორთა — ფრანგებისა და სხვა ევროპელების — რიცხვი 750 ათას კაცს აღემატებოდა. კოლონიური ხელისუფლებისა და საოკუპაციო არმიის სარდლობის ხელშეწყობით მათ მიითვისეს მკვიდრი მოსახლეობის საუკეთესო მიწები, სახელმწიფო ფონდის მიწები და ტყის მასივი. კოლონისტების ხელში გადასული მთელი მიწის ფონდის 90% 10 ათასი მსხვილი პრივილეგირებული მიწათ-

მფლობელის ხელში მოექცა. 1917 წელს ფრანგ კოლონისტთა ხელში იყო მთელი რეგისტრირებული მიწის 55%, მაშინ როცა არაბულ მოსახლეობას 45% დარჩა. კოლონიზატორებმა, ამასთან ერთად ხელთ იგდეს რკინის, ფოსფატისა და სხვა წიაღისეულის მდიდარი საბადოები, რკინიგზები და საშინაო და საგარეო ვაჭრობა, წარმოების ყველა მნიშვნელოვანი დარგი. კოლონისტთა მცირერიცხოვანი პრივილეგირებული ფენა გახდა ალჟირის მთელი სიმდიდრის ფაქტიური ბატონ-პატრონი და კოლონიური ხელისუფლების მთავარი საყრდენი ძალა. ისინი იყვნენ; ბიძგს რომ აძლევდნენ საფრანგეთის ხელისუფლებას ახალი კოლონიური ექსპანსიისაკენ. მათი ინტერესების შესაბამისად მოხდა საპარის ვრცელი უდაბნოს დაპყრობა და მისი საფრანგეთის კოლონიურ სამფლობელოთა სფეროში მოქცევა.

ალჟირის მკვიდრი მოსახლეობა (არაბები და ბერბერები) რასობრივი დისკრიმინაციის, სასტიკი სოციალური და ეროვნული ჩაგვრის ობიექტი იყო. უხეშ ფორმებში წარმოებდა მათი გაფრანგება და ეროვნული მეობის წაშლა. მთელი მოსახლეობა ორ არათანაბარ ნაწილად იყო გაყოფილი: კოლონისტთა პრივილეგირებულ უმცირესობად, რომელიც კანონის ყველა უფლებით სარგებლობდა და მკვიდრ მუსლიმანურ მოსახლეობად. ისინი მხოლოდ „ქვეშევრდომებს“ წარმოადგენდნენ და მოკლებული იყვნენ ყოველგვარ მოქალაქეობრივ უფლებებს. საფრანგეთის კოლონიური ხელისუფლება პირდაპირი და არაპირდაპირი გადასახადებით, მძიმე შრომითი ბეგარითა და ათეული უკანონო გამოსაღებით სულის ამოთქმის საშუალებას არ აძლევდა მას. საფრანგეთის კოლონიური ხელისუფლება ყოველმხრივ ხელს უწყობდა ფეოდალური ჩაგვრის შენარჩუნებას. მფარველობდა მსხვილ საერო და სასულიერო ფეოდალებს, რომლებიც თავის მხრივ, ერთგულად ემსახურებოდნენ დამპყრობლებს. მრეწველობის სუსტად განვითარების გამო ადგილობრივ მუშათა რიცხვი ძალზე მცირე იყო. მოსახლეობის დიდი უმრავლესობა სოფლად იყო დასაქმებული. უმიწაწყლოდ დარჩენილი ფელანები მასობრივად გადაიქცნენ მოზიარეებად და მოჯამაგირეებად. ისინი მსხვილ ფრანგ ფერმერთა და ფეოდალ-მეზამულეთა მიწებს ამუშავებდნენ და მათვე აძლევდნენ მოწეული ჰირანახულის თითქმის 1/3-ს. შიმშილი ალჟირის სოფლისა და ქალაქის ხშირი სტუმარი იყო. 1866—1872 წლებში ნახევარ მილიონზე მეტი ალჟირელი დაიხოცა შიმშილისა და გადამდები სენის შედეგად.

ალჟირელი ხალხი არასოდეს შერიგებია ფრანგ კოლონიზატორთა მძიმე უღელს და ენერგიულად იბრძოდა დაკარგული თავისუფლე-

ბის აღსადგენად. რამდენადაც იზრდებოდა კოლონიზატორთა პარპა-
ში, ფელახების აყრა საკუთარი მიწებიდან და კოლონიური ჩაგვრა,
იმდენად მასობრივ და მძლავრ ხასიათს ღებულობდა ალყირელი
ხალხის განმათავისუფლებელი ბრძოლა. დროგამოშვებით იგი შეი-
არაღებული აჯანყების სახეს ღებულობდა, რომელშიაც მთელი
ოლქების ან ტომების მოსახლეობა იღებდა მონაწილეობას. სამღვდე-
ლოებისა და მუსლიმანური ეკლესიის თავკაცების მონაწილეობა ამ
აჯანყებებს რელიგიურ ელფერს აძლევდა (მაგ., 1871 წლის აჯან-
ყება).

ალყირელი ხალხის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლა
ძლიერდება და უფრო ორგანიზებულ სახეს იღებს იმპერიალიზმის
ეპოქაში. ამას ხელი შეუწყო ალყირელი ხალხის კოლონიური ჩაგვ-
რის გაძლიერებამ, სერიოზულმა ძვრებმა მის სოციალურ ყოფაში,
„აზიის გამოღვიძებამ“ და რუსეთის 1905 წლის რევოლუციის გამო-
ძახილმა. 1905—1906 წლებში შეიქმნა „ახალალყირელთა“ ეროვ-
ნული ორგანიზაცია, რომელმაც წამოაყენა ალყირელთა და ევრო-
პელთა უფლებების გათანაწილების მოთხოვნები, თანაც დაიწყო
კოლონიური რეჟიმის კრიტიკა.

პირველი მსოფლიო იმპერიალისტური ომის წლებში ფრანგმა
იმპერიალისტებმა კოლონიურ ალყირს მეტად მძიმე ტვირთი დააკის-
რეს. მას დიდძალი სურსათი, მუშახელი და „საზარბაზნე ხორცი“
უნდა გაეგზავნა იმპერიალისტური ომის ფრონტებზე. ან კიდევ
უფრო გააძლიერა მასობრივი უკმაყოფილება და გააღვივა მოსახ-
ლეობის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი სულისკვეთება.

ალყირის მოსაზღვრეობამ, მოხერხებულმა
ტუნისი. სტრატეგიულმა მდებარეობამ და მდიდარმა ბუ-
ნებრივმა პირობებმა ტუნისი საფრანგეთის სათანადო წრეების მტა-
ცებლური ზრახვების მორიგ ობიექტად აქცია. ტუნისის ბედი არ-
სებითად ბერლინის კონგრესზე გადაწყდა, როცა ინგლისმა და გერ-
მანიამ, სხვადასხვა ეგოისტური მოსაზრებებით, ცხადია, აცნობეს
საფრანგეთს, რომ ხელს არ შეუშლიდნენ, თუ იგი განიზრახავდა
ტუნისის დაპყრობას.

1881 წელს ალყირ-ტუნისის სასაზღვრო ინციდენტის საბაბით
საფრანგეთმა ჯარი შეიყვანა ტუნისში. მოახდინა მისი მთავარი ცენტ-
რების ოკუპაცია. საფრანგეთის აშკარა აგრესიამ გამოიწვია ტუნი-
სის მოსახლეობის მასობრივი აჯანყება, რომელიც შეუბრალებელი
სისასტიკით ჩაახშვეს დამპყრობლებმა. იმავე 1881 წლის 12 მაისს
ფრანგმა დამპყრობლებმა ტუნისის მმართველი ბეი აიძულეს ხელი

მოეწერა ე. წ. ბარდოს ხელშეკრულებათზე, რომლითაც ეს ქვეყანა საფრანგეთის პროტექტორატს დაუმორჩილა.

ხელშეკრულება პროტექტორატის შესახებ უბრალო შირმა იყო, რომელიც ნიღბავდა ტუნისის დამონებას ფრანგ კოლონიზატორთა მიერ. ალჟირისაგან განსხვავებით ტუნისში ფრანგებმა ფორმალურად ხელუხილებლად დატოვეს ბეის ფეოდალური ხელისუფლება, ყადები... მაგრამ ფაქტიურად ძალაუფლება იქ გენერალური რეზიდენტისა და მისი აპარატის ხელში გადავიდა.

ტუნისიც, ალჟირის მსგავსად, ფრანგი კაპიტალისტების, ბანკირების, პარლამენტის წევრების, მინისტრების, გენერლებისა და სხვათა აღვირახსნილი ძარცვის ობიექტად იქცა. მათ მკვიდრ მოსახლეობას წაართვეს 400 ათას ჰექტარზე მეტი საუკეთესო მიწა, დაეუფლნენ ქვეყნის ფოსფატის, რკინისა და სხვა წიაღისეულის ცნობილ საბადოებს, მიმოსვლის საშუალებებს, ალემბიცემობას და კაპიტალის სარფიანი დაბანდებისათვის გამოიყენეს ისინი. ტუნისის ბაზარზე მონოპოლიურად გაბატონდა ფრანგული სამრეწველო საქონელი; თვითონ კი მეტროპოლიის ერთ-ერთ სანედლეულო ბაზად და სურსათის მომწოდებელ დამატებად იქცა. მსხვილმა ფრანგმა კოლონიზატორებმა ტუნისელებისათვის წართმეულ მიწებზე შექმნეს ციტრუსებბს, ზეთის ხილის, თამბაქოს მსხვილი ლატიფუნდიურა მეურნეობები (3—4 ათასი ჰექტარის მოცულობით). რომლებიც ამ მიწების ყოფილ მესაკუთრეთა მეშვეობით მუშავდებოდა. მათი შრომის ექსპლოატაცია ფეოდალურ-ბატონყმური მეთოდების მომარჯვებით ხორციელდებოდა. ტუნისელი ხალხის სახსრებითა და მათი იძულებითი შრომის გამოყენებით ეწეოდნენ ფრანგი კოლონიზატორები წიაღისეულის ექსპლოატაციასაც, სტრატეგიული ხასიათის რკინიგზებისა და გზატკეცილების მშენებლობას, პორტების აგებას, ნავსადგურების მოდერნიზაციას ქვეყნის მეტი სიმდიდრის გასაზიდად და ა. შ.

რამდენადაც ღრმავდებოდა ტუნისის ბუნებრივი რესურსებისა და მისი მოსახლეობის მტაცებლური ექსპლოატაცია კოლონიური ხელისუფლებისა და ფრანგი მონოპოლისტების მიერ, იმდენად უფრო მასობრივ და ორგანიზებულ სახეს იღებდა ტუნისელი ხალხის წინააღმდეგობა. 1905 წლიდან ეს წინააღმდეგობა ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობაში გადაიზარდა. პირველმა მსოფლიო ომმა, რომლის დროსაც ფრანგმა იმპერიალისტებმა ახალი მძიმე ტვირთი დააკისრეს ტუნისელ ხალხს, შემდგომი ბიძგი მისცა ტუნისში ფეხმოკიდებულ ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას და უფრო მეტძოლი გახადა იგი.

მალრიბის მესამე სახელმწიფო — მაროკოს სა-
სულთნო — ალყირთან და ტუნისთან შედარებით
დიდი ხნის განმავლობაში ინარჩუნებდა დამოუკიდებლობას. მდებარეობდა რა ორი დიდი საზღვაო გზის — ატლანტის ოკეანისა და ხმელთაშუა ზღვის — გზაჯვარედინზე, მაროკო, ამავე დროს, უზ-
ვად იყო დაჯილდოებული ბუნებრივი რესურსებით. ამან გახადა იგი ევროპის დიდი ონავრების მტაცებლური ზრახვებისა და მათი მძაფრი ქიშპობის დიდმნიშვნელოვან ობიექტად.

არცერთ მოქიშვე საბელმწიფოს არ სურდა დაეშვა მეორის მო-
წოდებით გაბატონება ამ უაღრესად მნიშვნელოვან სტრატეგიულ რაიონზე. ამ გარემოებამ მაროკოს საშუალება მისცა გაოკვეულ დრომდე შეენარჩუნებია ფორმალური დამოუკიდებლობა¹.

მაროკოს ხელში ჩაგდებაზე ოცნებობდნენ ინგლისი. საფრანგე-
თი, ესპანეთი და გერმანია. ყოველი მათგანი, ისტორიულ-გეოგრა-
ფიული, სამხედრო-სტრატეგიული თუ ეკონომიური მოტივებით, ცდილობდა დაესაბუთებია თავისი პრეტენზიის „კანონიერება“. ეს-
პანეთი მაროკოს სანაპიროზე ფლობდა ქალაქებს — სეუტასა და მე-
ლილას; მათზე დაყრდნობით იგი მთელი მაროკოს დაპყრობაზე ოც-
ნებობდა. ინგლისი საამისოდ გიბრალტარის სრუტის დაცვის მოსახ-
რებებს აყენებდა, საფრანგეთი — ალჟირისა და ტუნისის უმთავრე-
ბის განმტკიცების მოსახრებებს... მართალია, 1880 წელს მაროკოს
თაობაზე მოწვეულმა ევროპის კონფერენციამ დოქტრინულად აღიარა
ამ ქვეყნის სახელმწიფოებრივი სუვერენიტეტი, მაგრამ „ღია კარების
პრინციპი“ მოიმარჯვა მის მიმართ და ხელი შეუწყო დაინტერესე-
ბულ სახელმწიფოთა ეკონომიურ-ფინანსურ ექსპანსიას.

საფრანგეთმა, რომელმაც მკვიდრად მოიკიდა ფეხი ალჟირსა და
ტუნისში და ხელთ იგდო საპარის დიდი ნაწილი, ენერგიულად და-
იწყა შეღწევა მაროკოში და, მეტოქეთა წინააღმდეგობის მიუხედა-
ვად, განიზრახა მრავალდამორჩილება. მაროკოში არსებული ვითარე-
ბა — სულთნის ხელისუფლების სისუსტე, ტომთა სეპარატიზმი, უა-
ღრესობა და ადგილობრივ ფეოდალ მმართველთა პერიოდული აჯან-
ყებები ცენტრალური ხელისუფლების წინააღმდეგ, ხელს უწყობდა
ფრანგი იმპერიალისტების მტაცებლური ზრახვების რეალიზაციას.
მაროკოს „ტუნისიფიკაციის“, ე. ი. მაროკოზე საფრანგეთის პრო-
ტექტორატის დამყარების პოლიტიკის სული და გული იყო საფრან-
გეთის საგარეო საქმეთა მინისტრი 1898—1905 წლებში თ ე ო ფ ი ლ

1. Новая история колониальных и зависимых стран, т. I, М., 1940, 482.

დ ე ჯ ა ს ე. კოლონიური წრეებისა და მონოპოლიების ეს ერთგული მსახური. ოსტატურად იყენებს რა მაროკოს საშინაო სიძნელეებს, 1900—1902 წლებში იტალიასთან დადებული შეთანხმებებით ლებულობს მისგან მოქმედების თავისუფლებას და 1901—1902 წლებში მაროკოს სულთან აბდულ-აზიზს თავზე ახვევს რამდენიმე არათანასწორუფლებიან შეთანხმებას და კაბალურ სესხს. ამ შეთანხმებებით საფრანგეთმა მაროკოს სულთანს აღუთქვა დახმარება ქვეყნის დამშვიდების, მოჯანყე ტომთა დამორჩილების, ცენტრალური ხელისუფლების განმტკიცებისა და ფინანსების გაჯანსაღების საქმეში. სინამდვილეში კი მან ხელთ იგდო მთელი საზღვრისპირა საბაჟოების, ვაჭრობისა და საპოლიციო საქმის კონტროლი და დაიწყო მის საშინაო საქმეებში უცერემონიოდ ხელის ფათური.

1904 წელს საფრანგეთის დიპლომატიამ დელკასეს ხელმძღვანელობით განახორციელა ორი ისეთი ღონისძიება, რამაც კიდევ უფრო დააჩქარა მაროკოს დამორჩილება: მან ხელშეკრულებები დადო ინგლისთან და ესპანეთთან, რითაც გარკვეული დათმობებით ჩამოიშორა ეს მეტოქეები. აღნიშნული ხელშეკრულებებით ინგლისმა საფრანგეთის მიერ ეგვიპტის მიმართ პრეტენზიებზე ხელის აღების საფასურად იცნო საფრანგეთის უპირატესი ინტერესები მაროკოში და მიანიჭა იქ მოქმედების თავისუფლება. ესპანეთმა, რომელსაც მაროკოს დაყოფის შემთხვევაში აღუთქვა ამ ქვეყნის ჩრდილო ნაწილი, აგრეთვე მისცა საფრანგეთს მოქმედების სრული თავისუფლება მაროკოს დანარჩენ ნაწილში.

საფრანგეთმა არ დააყოვნა და 1904—1905 წლებში კიდევ უფრო გააძლიერა მაროკოში შეღწევა. 1904 წელს ფრანგმა ბანკირებმა მაროკოს სულთანს თავს მოახვიეს კაბალური სესხი 62,5 მილ. ფრანკის რაოდენობით, რომლის ანგარიშში მათ ხელში გადავიდა ქვეყნის საბაჟო შემოსავლის დიდი ნაწილი. 1905 წლის დასაწყისში კი მაროკოს მოველინა საფრანგეთის მისია, რომელსაც იქ უნდა ჩაეტარებინა „რეფორმები“ და ფრანგ მონოპოლისტთა ინტერესების შესაბამისად განეხორციელებინა საჭირო საფინანსო და სავაჭრო-ეკონომიური ღონისძიებები.

მაგრამ მაროკოს სულთნისათვის თავზე მოხვეული „რეფორმების“ გატარებას, რაც არსებითად მოასწავებდა მაროკოს „ტუნისიფიკაციას“, ე. ი. მასზე საფრანგეთის პროტექტორატის დამყარებას, სერიოზული წინააღმდეგობა გაუწია გერმანიის იმპერიალიზმმა. ამ ქვეყნის სიმდიდრეები, მოხერხებული ბაზები, ბაზარი და ნედლეული არანაკლებ უშლიდა საღერღელს გერმანელ მონოპოლისტებს. ისინი თვითონ ელოლიავენოდნენ მაროკოს სიმდიდრეს და არ სურ-

დათ იქ კონკურენტების დაშვება. ამიტომ იყო, რომ გერმანიის დიპლომატიამ გადაწყვიტა ჩაეშალა საფრანგეთის გეგმები და მაროკოს სულთანს წააქეზა უკუეგდო საფრანგეთის მადიებლობა¹. ამას მოჰყვა კაიზერ ვილჰელმ II „უწყინარი“ მოგზაურობა იმელთაშუა ზღვის აუზისაკენ და მაროკოს ნავსადგურ ტანჯერში მისი „მეგობრული“ ვიზით ჩასვლა (1905 წ. 31 მარტს), სადაც მან წარმოთქვა პროვოკაციული ანტიფრანგული სიტყვა.

„ტანჯერის რეილით“ დაიწყო საფრანგეთ-გერმანიის მძაფრი შეჯახებები მაროკოს ნიადაგზე, რომელიც 1912 წლამდე გრძელდებოდა. მაროკოს კრიზისებმა კინალამ საფრანგეთ-გერმანიის ომი აღმოაცენა და მკვეთრად გააძლიერა საერთაშორისო დაძაბულობა. გერმანიის აშკარა მუქარამ საფრანგეთის მთავრობა აიძულა (1905 წლის 8 ივნისს) შეენელებია დაწოლა მაროკოზე. გაეწირა დელკაჲ და მიეღო გერმანიის დიპლომატიის მოთხოვნა მაროკოს თაობაზე საერთაშორისო კონფერენციის მოწვევის შესახებ.

მაროკოს თაობაზე მოწვეულმა ალხეისიას საერთაშორისო კონფერენციამ, რომელიც 1906 წლის იანვარ-აპრილის თვეებში ჩატარდა, ვერ გაამართლა გერმანიის დიპლომატიის იმედები. მართალია, ფორმალურად მან აღიარა მაროკოს სუვერენიტეტი. მაგრამ, ამასთან ერთად, ცნო საფრანგეთის „საგანგებო ინტერესები“ ამ ქვეყანაში. 1907—1910 წლებში ფრანგმა კოლონიზატორებმა, გერმანიის წინააღმდეგობის მიუხედავად, ახალი ენერგიით შეუტრეს მაროკოს. ამ მიზნისათვის ფრანგმა კოლონიზატორებმა კარგად გამოიყენეს მაროკოს ტომების მორიგი აჯანყებები სულთნის ხელისუფლების წინააღმდეგ და ცალკეული ანტიუცხოური გამოსვლები. წესრიგის „აღმდგენ“ კოლონიურ არმიასთან ერთად მაროკოს წინააღმდეგ გამოყენებულ იქნა საფრანგეთის ფლოტი. სადესანტო ნაწილებისა და ფლოტის კომბინირებული მოქმედების შედეგად 1907 წლის აგვისტოში ოკუპირებულ იქნა ქალაქი კასაბლანკა.

ფრანგ მოძალადეთა მიერ კასაბლანკისა და ატლანტიკის სანაპიროს ზოგიერთი სხვა ადგილის ოკუპაციამ და სულთან აბდულ-აზიზის მონურმა ლაქიობამ მოძალადეთა წინაშე დიდად აღაშფოთა მაროკოს მოსახლეობა. სამღვდლოებამ აბდულ-აზიზი ქვეყნის მოლატედ გამოაცხადა და მოსახლეობას საყოველთაო აჯანყებისაკენ მოუწოდა. სულთნის ძმამ ჰაზიდმა, რომელიც ტანტისათვის იბრძოდა და არა ქვეყნის ინტერესებისათვის, კარგად გამოიყენა შექმნილი ვითარება და 1907 წელს სათავეში ჩაუდგა სულთნის საწინააღმდე-

¹ История дипломатии, М., 1945, т. II, гл. 168.

გო აჯანყებას. 1908 წლის აგვისტოში დამარცხებული აბდულ-აზიზი ფრანგებს ჩაბარდა და საზღვარგარეთ გაემგზავრა, სულთნის ტახტი კი ჰაზიფმა დაიკირა.

ახალმა სულთანმა მალე ჩამოიხადა ნილაბი და თავისი ნამდვილი სახე აჩვენა ხალხს 1909 წელს, როცა მან ფრანგებისა და ესპანელების მოთხოვნით იცნო ალხესირასის გადაწყვეტილებანი და მაროკოსათვის თავზე მოხვეული სხვა კაბალური შეთანხმებები, თანაც ფრანგ და ბერლინელ ბანკირებთან ახალ კაბალურ სესხზე მოაწერა ხელი (1910 წ.). ახალი სულთნის გამცემლობით აღშფოთებულმა ბერბერებმა და სხვა ტომებმა 1911 წელს ისევ ახალი აჯანყება დაიწყეს, რამაც ქვეყნის დიდი ნაწილი მოიცვა. სულთანმა რაკი ვერ შეძლო თვით გამკლავებოდა ამ აჯანყებას, დახმარებისათვის ფრანგ იმპერიალისტებს მიმართა. მათ „დააკმაყოფილეს“ თავიანთი ლაქიის თხოვნა და კანონიერი ხელისუფლების დახმარების იურიდიული საბაზით მალე დაიკავეს მაროკოს ყველა მნიშვნელოვანი ქალაქი და ბაზა. ფრანგებს არც ესპანელები ჩამორჩნენ. მათ მოახდინეს საიდუმლო შეთანხმებით მათთვის განკუთვნილი მაროკოს მთიანა ჩრდილო ნაწილის ოკუპაცია.

გერმანიის იმპერიალისტურმა ხელისუფლებამ ერთხელ კიდევ აცადა გზა გადაეღოდა ფრანგებისათვის და ხელი შეეშალა მაროკოს სრული დაპყრობისათვის. ამ მიზნით (1911 წლის 1 ივლისს) მან განახორციელა სათანადო დემარში და გადადგა პროვოკაციული ნაბიჯი, რაც „პ ა ნ ტ ე რ ი ს ნ ა ხ ტ ო მ ი თ“ ან ა გ ა დ ი რ ი ს კ რ ი ზ ი ს ი ს სახელით არის ცნობილი დიპლომატიის ისტორიაში. მართალია, აგადირის კრიზისმა კინაღამ არ წარმოშვა მსოფლიო ომი, მაგრამ მან მაინც ხელი ვერ შეუშალა ამბებების ბუნებრივ განვითარებას, ვერ ჩაშალა ფრანგთა აგრესიული გეგმების რეალიზაცია მაროკოს მიმართ. 1911 წლის 4 სექტემბრის შეთანხმებით გერმანია იძულებული გახდა ეცნო საფრანგეთის პროტექტორატი მაროკოზე, რის საწევლოდაც კომპენსაციის სახით მიიღო საფრანგეთის კონგოს ნაწილი (ექვატორულ აფრიკაში).

1912 წელს საფრანგეთმა აიძულა სულთანი ჰაზიფი ხელი მოეწერა ხელშეკრულებაზე პროტექტორატის დაწესების შესახებ. ამ ხელშეკრულების ძალით სულთნის ხელისუფლება საფრანგეთის გენერალურ კონსულს ემორჩილებოდა. მის ხელში გადადიოდა საგარეო საქმის. ადმინისტრაციული აპარატის, შეიარაღებული ძალების კონტროლი. თავის ხელისუფლებას იგი ახორციელებდა მრავალრიცხოვან საოკუპაციო ძალებზე, საპოლიციო ნაწილებსა და იძულების სხვა ორგანოებზე დაყრდნობით. მაგრამ ფრანგმა იმპერიალის-

ტებმა ვერ შეძლეს მაროკოს იოლად დაშოშმინება და ყველა ჯურის მოსაქმეებისათვის იოლი გამდიდრების უდრტანველი ვითარების შექმნა. ამას ხელი შეუშალა მაროკოს მოსახლეობის საყოველთაო აჯანყებამ, რომელიც 1912 წელს დაიწყო და ხანგრძლივი დროის განმავლობაში მიმდინარეობდა. პირველი მსოფლიო ომის წლებში საფრანგეთის არმია არა მარტო მსოფლიო ომის ფრონტებზე იბრძოდა, არამედ მაროკოშიაც, სადაც ახალი ძალით ბობოქრობდა სახალხო-განმათავისუფლებელი ბრძოლა.

ლიბია.

ტრიპოლიტანია და კირენაიკა, რომელთა საერთო სახელი ლიბია იყო, XX საუკუნის დასაწყისისათვის თურქეთის სამფლობელოებს წარმოადგენდნენ. მართალია, ფორმალურად მათ თურქეთის ადმინისტრაცია მართავდა, მაგრამ რეალური ძალაუფლება იქ არაბი ტომების საერო და სასულიერო ფეოდალებს ჰქონდათ. თუმცა ჩრდილოეთ აფრიკის ამ ნაწილის 9/10 უღაბნოს წარმოადგენდა და ზღვისპირა ზონისა და ოაზისების გამოკლებით გამოუსადეგარი იყო სამეურნეო საქმისათვის, მაგრამ მას სერიოზული სამხედრო-სტრატეგიული მნიშვნელობა ჰქონდა. ამიტომ იყო, რომ იტალიელმა იმპერიალისტებმა თავიანთი ხარბი თვალები მიაპყრეს ამ ტერიტორიებს და განიზრახეს მათი ხელში ჩაგდება. 1911—1912 წლების იტალია-თურქეთის ომის შედეგად, თურქეთის დამარცხებით რომ დამთავრდა, იტალიელმა იმპერიალისტებმა შეძლეს წაერთმიათ ლიბია თურქეთისათვის და თავიანთ სამფლობელოდ გამოეცხადებინათ იგი. მაგრამ ლიბიის არაბულმა მოსახლეობამ არ იცნო ახალი დაუპატიჟებელი სტუმრები და საჭიროდ არ მიიჩნია მათი ბატონობის აღიარება. მან გაფთვრებული წინააღმდეგობა გაუწია იტალიელ ოკუპანტებს. რომლებიც მხოლოდ ტრიპოლში, ბენგაზსა და სხვა ზღვისპირა ქალაქებში გამაგრდნენ. თვით ჰერველი მსოფლიო ომის წლებში და მის შემდეგაც გრძელდებოდა არაბული ტომების ბრძოლა საკუთარი მიწა-წყლის დასაცავად უცხოელი მოძალადეებისაგან. მხოლოდ ამ ხანგრძლივი, გმირული ბრძოლის ჩახშობის შემდეგ მოახერხეს იტალიელმა მოძალადეებმა ლიბიის სრული დამორჩილება.

სამხრეთ აფრიკის ხალხთა დამოწმება

XIX საუკუნის 70—90-იანი წლები აღინიშნა ევროპის კაპიტალისტური სახელმწიფოების კოლონიური ექსპანსიის მკვეთრი გამოვლიერებით. როგორც ცნობილია ეს ის პერიოდია, როცა არსებითად მთავრდება მსოფლიო დანაწილება დიდი და პატარა ონაწილების

მიერ და დღის წესრიგში დგება უკვე განაწილებული მსოფლიოს გადანაწილება. კოლონიური ექსპანსიის ძირითად ასპარეზს ამ პერიოდში წარმოადგენს აფრიკის კონტინენტი, კერძოდ, საპარის სამხრეთით მდებარე მისი ვრცელი რაიონი (ტროპიკული და სამხრეთი აფრიკა). კოლონიური ექსპანსიის ინტენსიფიკაციას ბიძგი მისცა სავაჭრო კონკურენციის გაღრმავებამ, მსხვილი მონოპოლისტური კაპიტალის მისწრაფებამ ნედლეულის ახალი წყაროების დაუფლები-საქენ, კაპიტალის ექსპორტის გაძლიერებამ ზემოგების მიღების მიზ-ნით და ახალი ბაზების ხელში ჩაგდების სურვილმა. აფრიკის ამ რაიონების განაწილებისათვის ბრძოლის თავდაპირველი და ძირითადი მონაწილენი იყვნენ ინგლისი და საფრანგეთი, შემდეგ მათ მიემატათ იუნკრულ-ბურჟუაზიული გერმანია, იტალია და ბელგია. XX საუკუნის დასაწყისისათვის კოლონიური ექსპანსიის გაძლიე-რების შედეგად თითქმის მთელი აფრიკა, ორიოდ სახელმწიფოს გამოკლებით, აღმოჩნდა დაპყრობილი და განაწილებული ევროპის აღნიშნული სახელმწიფოების მიერ.

სამხრეთ აფრიკას ჯერ კიდევ დიდი გეოგრაფიული აღმოჩენე-ბის დროიდან მოევლინენ ევროპელი კოლონიზატორები. ესენი იყ-ვნენ ჯერ პორტუგალიელები, შემდეგ ჰოლანდიელები, უფრო გვიან—ინგლისელები. მისი შესანიშნავი ბაზები პლაცდარმად იქნა გამოყე-ნებული ოსტ-ინდოეთთან ურთიერთობისათვის და კონტინენტის სიღრმეში ექსპანსიისათვის. ევროპელთა შეჭრამდე სამხრეთი აფრი-კა დასახლებული იყო კოიკონის, საანისა და ბანტუს ჯგუფის ხალ-ხებით. პირველად კოიკონ-საანის ჯგუფის ხალხებს—ჰოტენტოტებსა და ბუშმენებს შეეჯახნენ ჰოლანდიელი კოლონისტები, რომლე-ბმაც 1652 წელს თანამედროვე კეპტაუნის ტერიტორიაზე დააარსეს პირველი ევროპული დასახლება, კაპის მიწა, რომელიც 1806 წელს ინგლისელებმა დაიპყრეს. ვენის კონგრესმა იურიდიულად დაადას-ტურა ეს დაპყრობა და კაპის მიწა ინგლისელებს მიაკუთვნა. ევრო-პელმა დამპყრობლებმა მკვიდრი მოსახლეობის დიდი ნაწილი ფიზი-კურად გაჟლიტეს, დანარჩენი ან დაიმონეს ანდა ცხოვრებისათვის თითქმის გამოუსადეგ რაიონებში შერეკეს. კოიკონისა და საანის შემდეგ ევროპელი კოლონიზატორები შეეჯახნენ ბანტუს ჯგუფის ტომებს, რომელთაც ვრცელი ტერიტორია ეჭირათ. ისინი განვითა-რების უფრო მაღალ საფეხურზე იდგნენ, ვიდრე პირველნი. მათი ძირითადი სამეურნეო საქმიანობა იყო მეცხოველეობა. გარდა ამი-სა, ისინი მისდევდნენ მიწათმოქმედებას, მეჭურჭლეობას და იც-ნობდნენ ლითონის დამუშავებას; მათ ჰქონდათ პირველი სახელ-მწიფოებრივი გაერთიანებები. ასეთი იყო, მაგალითად, ჩაპინ

ზულუსთა სახელმწიფო. ბანტუს შეჯახებას ევროპელებთან უფრო მძაფრი ხასიათი ჰქონდა და ხანგრძლივი დროის განმავლობაში მიმდინარეობდა.

ინგლისელმა დამპყრობლებმა აბუჩად აიგდეს კაპის კოლონიის თავდაპირველი დამაარსებელი ბურები, დაბეგრეს მაღალი გადასახადებით, მოშალეს მათი მეურნეობა, წაართვეს პირადი უფლებები და აიძულეს ისინი დაეტოვებინათ ეს ტერიტორია და ჩრდილოეთისაკენ აეღოთ გეზი. ასე დაიწყო ბურთა „დიდი ტრეკი“ (გადასახლება) ჩრდილოეთისაკენ, რომელიც ორი ათეული წლის განმავლობაში გრძელდებოდა (1836 წლიდან 1854 წლამდე). ახალი მიწებისა და დასახლების ძიების პროცესში ბურები ძლევდნენ ბანტუს ტომების (ზულუს და სხვების) გააფთრებულ წინააღმდეგობას, მასობრივად სპობდნენ მათ და იკავებდნენ ოდითგანვე მათ კუთვნილ ტერიტორიებს. ბურთა მასობრივი გადასახლების შედეგად 1852—1854 წლებში მდინარე ვაალის და ორანჟის აუზებში შეიქმნა ბურების ორი რესპუბლიკა — ტრანსვაალისა და ორანჟის. ინგლისელები დიდი ხნის განმავლობაში ცდილობდნენ თავიანთი ბატონობისათვის დაემორჩილებინათ ბურების ახალი ახალშენები და არაერთხელ შეესივნენ მათ მიწა-წყალს. მაგრამ ბურების გააფთრებული წინააღმდეგობის გამო იძულებული იყვნენ ხელი აეღოთ თავიანთ განზრახვაზე და ეცნოთ ამ რესპუბლიკების დამოუკიდებლობა. მაგრამ მათ მაინც „მოითბეს ხელი“ ბურების ხარჯზე. მიითვისეს რა (1842 წ.) მათგან ზულუსებისათვის წართმეული ნატალის ტერიტორია. მაგრამ ინგლისელი კოლონიზატორები არ დაკმაყოფილდნენ მარტო კაპისა და ნატალის მიწებით და დაიწყეს წინააღმდეგობა ჩრდილო-აღმოსავლეთის, ჩრდილოეთისა და ჩრდილო-დასავლეთის მიმართულებით. მათი აგრესიის ობიექტი გახდა ბანტუს ტომების — ზულუს, ბეჩუანთა, მატაბელეს, გერეოს, სუტოსა და სხვათა ტერიტორიები. აღნიშნული ხალხები, თუმცა ისინი პრიმიტიული იარაღით იყვნენ აღჭურვილნი, ცალკეული ნიჭიერი ბელადების მეშვეობით, მაინც გამორჩეულ წინააღმდეგობას უწევდნენ მოწინავე საბრძოლო ტექნიკით აღჭურვილ ვერაგ ინგლისელ კოლონიზატორებს და დიდ ზიანს აყენებდნენ მათ. განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს ზულუს ტომების ბრძოლა მათი ნიჭიერი ბელადის კეჩეაოს ხელმძღვანელობით 1879 წელს. ეს ჰეშმარიტად სახალხო განმათავისუფლებელი ომი, რომლის დროს ზულუს ხალხმა არა მარტო უდიდესი გმირობა და თავდადება გამოიჩინა, არამედ მაღალი შეგნებულობა და დარაზმულობაც, თითქმის 1883 წლამდე გრძელდებოდა. მხოლოდ ძალების მაქსიმალური დაჭიმვითა და დიდი მსხვერპლის ფასად შეძლეს ინგ-

ლისელებმა საკუთარ მიწა-წყლისათვის მებრძოლი ზულუს მოსახლეობის დამარცხება და მასზე თავიანთი ბატონობის დამყარება. ზულუს ხალხის ტერიტორია ინგლისელებმა ჯერ 13 „დამოუკიდებელ“ სახელმწიფოდ დააქუცმაცეს და მათ ურთიერთშორის მებრძოლი ბელადები ჩაუყენეს, შემდეგ კი (1897 წელს) იგი მთლიანად ნატალის ტერიტორიას შეუერთეს. უნდა აღინიშნოს, რომ ბურებსა, რომლებიც ინგლისელთა მზარდი აგრესიის ობიექტს წარმოადგენდნენ. მაინც საჭიროდ არ ცნეს საერთო ფრონტი შეეკრათ ზულუს ხალხთან. დახმარება აღმოეჩინათ მათთვის. მათთან კავშირში მებრძოლათ ინგლისელებთან. აფრიკის ხალხების წინააღმდეგ ბრძოლაში ევროპელ კოლონიზატორთა საერთო ინტერესები უფრო ძლიერი აღმოჩნდა. ვიდრე მათი საშრთიერთო წინააღმდეგობა.

ინგლისელმა კოლონიზატორებმა. სანამ სისრულეში მოიყვანდნენ თავიანთ ეკონიატურ ჩანაფიქრს ბურების რესპუბლიკების დაპყრობისა და თავიანთ სამფლობელოებთან მიერთების შესახებ. გადაწყვიტეს რკალში მოექციათ ისინი და არ მრეცათ ევლართების. ოქენაზე გასვლისა ან სხვა ქვეყნების კოლონიებამდე გაშვება შესაძლებლობა. ამ მიზნით მათ სელა მოჰყვეს ბანტუს იმ ტომთა ტერიტორიების დაპყრობას. რომლებიც აღნიშნულ რესპუბლიკებს ემიჯნებოდნენ.

ინგლისის პარლამენტმა 1867—1870 წლებში ორანჟის რესპუბლიკას და მათ ირგვლივ მდებარე ტერიტორიებს მანათი მძლავრი პიძი მისცა 1867—1870 წლებში ორანჟის რესპუბლიკის ტერიტორიაზე (კიმბერლისა და სხვა ადგილებში) აღმასის აღმოჩენამ. რასაც უფრო გვიან (1884—1886 წწ.) მოჰყვა ტრანსვაალში ოქროს აღმოჩენის საბადოების აღმოჩენა. ორანჟისა და ტრანსვაალის რესპუბლიკებს ათასობით ოქროსა და აღმასის მასივებელი. ყველა ჯერის ავანტიურისტები და საქმოსნები, იოლი გზით გამდარების მაძიებელი კომბინატორები შეეპყნ. მოკლე დროში უდაბურ ადგილებში გაჩნდნენ ქალაქური დასახლებები; მაძიებელთა და სხვათა რიცხვმა 50—60 ათას კაცს გადააჭარბა. ინგლისურმა კაპიტალმა ფართოდ გააღო ბურების რესპუბლიკების კარები, აღმოცენდნენ ოქროსა და აღმასის მოპოვებელი აქციონერული საზოგადოებები, იოპანესბურგი ტრანსვაალის ოქროს მოპოვებელი მრეწველობის მსხვილი ცენტრი გახდა. მადარობსა და მიწისზედა სამუშაოებზე მასობრივად იქნა გამოყენებული მკვიდრი მოსახლეობის ნახევრადძულებითი იაფი შრომა.

აი, ამ ამბებთან დაკავშირებით „ამობრწყინდა“ ერთ-ერთი ინგლისელი კოლონიზატორისა და საქმოსნის სესილ როდისი

მზე. გამდიდრების წყურვილმა 1870 წელს იგი სამხრეთ აფრიკაში ჩაიყვანა. მოკლე დროში ვერაგობით, მოხერხებით მოსყიდვით მან მოახერხა კონკურენტების თავიდან ჩამოშორება და ალმასის მოპოვების საქმის მონოპოლიურად ხელში ჩაგდება („დე ბეურსის“ მონოპოლიური გაერთიანების მეშვეობით). როგორც იტყვიან „მადა კამის დროს მოდიოდა“; მოკლე დროში გაძდვრებულმა სესილ როდსმა ოქროს მრეწველობასაც წაუბოტინა თავისი მსუნიანი თათები და განიზრახა სათანადო საბადოების ინგლისის ბატონობისათვის დამორჩილება.

კაპის მიწის პარლამენტის წევრად არჩევამ (შემდეგ კი მისმა პრემიერობამ 1890 წლიდან) საშუალება მისცა მას ფართო კოლონიზატორული საქმიანობა გაეჩაღებია და სათავეში ჩაედგა ბურჟუაზიის რესპუბლიკებს მეზობლად მდებარე მკვიდრთა ვრცელი ტერიტორიების დაპყრობის საქმეს. იმ გარემოებამ, რომ ოქროსა და ალმასის საბადოები აღმოჩნდა ლიმპოპოსა და ზანზეზს შორის მდებარე ვრცელი ტერიტორიის ცალკეულ ადგილებში, რომელიც მაშონისა და მატაბელეს ტომებს ეკუთვნოდათ. კიდევ უფრო გაძლიერა სესილ როდსის ტიპის მონოპოლისტთა და მათ ზღვრეს უკან მჯდომ ინგლისელ კოლონიზატორთა მტაცებლური მანქანა. იყო კიდევ სხვა გარემოებაც, რამაც დააჩქარა სათანადო განზრახვის სისრულეში მოყვანა. გერმანელები დამკვიდრდნენ სამხრეთ-დასავლეთ აფრიკის სანაპიროზე (პორტუგალიის ანგოლიდან მდ. ორანჟის ჩასართავამდე). რითაც გეოგრაფიულად მიუახლოვდნენ როგორც ბურების რესპუბლიკებს, ისე ინგლისელთა სამფლობელოებს.

ინგლისელებმა ჯერ აღმოსავლეთ სანაპიროზე გასვლის გზა დაუხშვეს ბურების რესპუბლიკებს. ხელთ იგდეს რა პორტუგალიის კუთვნილ მოზამბიკის სანაპირომდე მდებარე მთელი ტერიტორია. ამის შემდეგ ჯერი მიდგა ბეჩუანლენდის ვრცელ ტერიტორიაზე. მართალია, მისი დიდი ნაწილი კალაპარის უდაბნოს ეჭირა და მისი ეკონომიური ათვისების პერსპექტივა არასანაპიროლო იყო. მაგრამ იგი ბურების რესპუბლიკებსა და გერმანიის სამფლობელოს (სამხრეთ-დასავლეთი აფრიკა) შორის მდებარეობდა და სერიოზული სამხედრო-სტრატეგიული მნიშვნელობა ჰქონდა. მისი დაუფლებით ინგლისელები გზას გადაუღობავდნენ გერმანიის კოლონიურ გაფართოებას, დაასრულებდნენ ბურების რესპუბლიკების გარემოცვას დასავლეთით და ჩრდილო-დასავლეთით, თანაც უზრუნველყოფდნენ ხელსაყრელ პლაცდარმს ბურებზე თავდასხმისათვის ძალის, ტომთა ბელადების მოსყიდვის, ვერაგობისა და მუქარის კომბინირებული მეთოდების მომარჩვებით. ინგლისელებმა 1885 წელს მოახერხეს ბე-

ჩუანლენდის დამორჩილება. მისი უკეთესი, სამხრეთი ნაწილი მათ კაპის კოლონიას შეუერთეს, ჩრდილოეთი უდაბნო ნაწილი კი ფორმალურად ბრიტანეთის პროტექტორატს დაუქვემდებარეს.

მაშონისა და მატაბელეს ხალხებით დასახლებული სამხრეთ აფრიკის ვრცელი ოლქი ბურების რესპუბლიკებს და გერმანიისა და პორტუგალიის სამფლობელოებს შორის მდებარეობდა. თავისი მდებარეობის, ბუნებრივი პირობების მრავალფეროვნებისა და წიაღისეული სიმდიდრის გამო ინგლისთან ერთად გერმანელებიც და პორტუგალელებიც ლაშობდნენ მის დაპყრობას. მაგრამ ინგლისელებმა ყველას დაასწრეს და სესილ როდსის უშუალო ხელმძღვანელობით, ნაწილობრივ ძალის მომარჩევით, ნაწილობრივ ტომთა ბელადების მოსყიდვისა და მოტყუების გზით შეძლეს მაშონისა და მატაბელეს დამორჩილება და მათი მიწების ხელში ჩაგდება. ეს მოხდა 1889—1890 წლებში. მართალია, მოსახლეობამ სერიოზული წინააღმდეგობა გაუწია დამპყრობლებს და არა ერთი გაბრძოლება მოაწყო, რომელიც საბოლოოდ მათი მარცხით დამთავრდა. მთელი ეს ვრცელი ტერიტორია ლიმპოპოსა და ზამბეზს შორის, რომელსაც შემდეგში როდენია ეწოდა, ინგლისის მთავრობამ სამმართველოდ და საექსპლუატაციოდ გადასცა სესილ როდსის „პრივილეგიურ კომპანიას“. ამ კომპანიამ და მისმა ადმინისტრაციამ მკვიდრი მოსახლეობის მიმართ უხეში. ძალადობის, აღვირახსნილი დისკრიმინაციისა და ჩაგვრის მეთოდი მოიმარჯვა. იგი არ დასჯერდა მათი მონური შრომის გამოყენებას და მასობრივად ხელი მიჰყო მათი საუკეთესო მიწებისა და ჯოგის კონფისკაციას. ევროპელთათვის ვარგისი საცხოვრებელი რაიონებიდან მათ მასობრივად ჰყრიდნენ და რეზერვაციებში ერეკებოდნენ. ამის პასუხს წარმოადგენდა მაშონისა და მატაბელეს მოსახლეობის 1896 წლის საყოველთაო აჯანყება, რომელიც დიდი გააფთრებით ხასიათდებოდა და 1897 წლის სექტემბრამდე გრძელდებოდა. ინგლისელმა კოლონიზატორებმა შეუბრალებელი სისასტიკით ჩაახშვეს ეს აჯანყება, ათასობით აჯანყებული გაუღიტეს და ახალი ენერგიით განაგრძეს მათი მიწების მიტაცება.

სესილ როდსის პრივილეგიური კომპანიის მიერ ლიმპოპოსა და ზამბეზს შორის მდებარე ვრცელი რაიონის ხელში ჩაგდებათ ინგლისელებმა ძირითადად დაამთავრეს სამხრეთ აფრიკის დაპყრობა. მხოლოდ ბურების ორი რესპუბლიკა უშლიდა ხელს მათი სამფლობელოების გაერთიანებას და კეპტაუნიდან ქაირომდე ერთიანი ინგლისური კოლონიური ზოლის შექმნას¹.

¹ Всемирная история, т. VII, гл. 218.

ინგლის-ბურების
ლომ და სამხრეთ
აფრიკის კავშირის
შეკმნა.

ბურების რესპუბლიკების ბედი 90-იანი წლე-
ბისათვის ფაქტიურად გადაწყვეტილი იყო.
ინგლისის გაბატონებულმა კლასებმა, სესილ
როდსის ტიპის მილიონერებმა და საფინანსო მე-
ფეებმა, რომლებიც წარმართავდნენ ინგლისის საგარეო პოლიტიკას,
გადაწყვეტეს დაეპყროთ ეს რესპუბლიკები და იმპერიის კოლონიუ-
რი სამფლობელოებისათვის შეეერთებიათ. ისინი „გაჩხერილი“ იყუ-
ნენ ინგლისურ სამფლობელოებს შორის, არ ცნობდნენ ინგლისელთა
ჩარევას მათ საშინაო საქმეებში, უზვად იყვნენ დაჯილდოებულნი
ბუნებრივი სიმდიდრეებით, მათ ტერიტორიაზე მდებარეობდა ოქ-
როსა და ალმასის მდიდარი საბადოები, რომელთა მოპოვებაში უპი-
რატესად ინგლისური კაპიტალი იყო დაბანდებული; აი, რა ამოქმე-
დებდა ინგლისის იმპერიალისტური ბურჟუაზიის მტაცებლურ ზრახ-
ვებს ბურების ტერიტორიების მიმართ.

ბურების რესპუბლიკის წინააღმდეგ აგრესია ინგლისელმა კო-
ლონიზატორებმა ჯერ კიდევ 80-იან წლებში დაიწყეს. ნატალისა და
კაპის კოლონიებიდან ინგლისელთა რაზმები არაერთხელ შეჭრილან
ბურების ტერიტორიაზე და უთარეშიათ იქ. მაგრამ ბურთა ენერგი-
ული წინააღმდეგობის გამო ინგლისი მაინც იძულებული იყო დრო-
ებით ეცნო ამ რესპუბლიკების დამოუკიდებლობა და უფრო ხელსაყ-
რელი დროისათვის გადაედო მათი დაპყრობა. 1895 წელს ახალი
პროვოკაცია მოეწყო ბურების წინააღმდეგ. ტრანსვაალის ტერიტო-
რიაზე შეიჭრა სესილ როდსის მიერ ორგანიზებული და ფინანსირე-
ბული ინგლისელ ავანტიურისტთა რაზმი 800 კაცის რაოდენობით,
როდსის კომპანიის მოურავ ჯ ე მ ს ო ნ ის ხელმძღვანელობით. რაზმს
ტრანსვაალში მცხოვრებ ინგლისელ კოლონისტების დახმარებით
მოულოდნელი თავდასხმით ხელში უნდა ჩაეგდო იოჰანესბურგი და
პრეტორია და ინგლისელთა ბატონობისათვის დაემორჩილებია მთე-
ლი რესპუბლიკა. მაგრამ ამ ავანტიურის ორგანიზატორებს არ გაუ-
მართლდათ ვერავალი ჩანაფიქრი. ჯემსონის რაზმმა ვერ მიიღო ნავა-
რაუდევი დახმარება და იგი მცირე წინააღმდეგობის შემდეგ ბურებს
დანებდა. როგორც ცნობილია, სესილ როდსის მიერ მოწყობილი
ავანტიურის კრახმა საერთაშორისო რეზონანსი კპოვა. გერმანიის
იმპერატორმა ვილჰელმ II მისალოცი დეპეშაც კი გაუგზავნა ამას-
თან დაკავშირებით ტრანსვაალის პრეზიდენტ კ რ ი უ გ ე რ ს, რო-
მელშიაიც ცბიერულად თავისი თავი ბურების მეგობრად და მფარ-
ველად გაასაღა.

ამ ავანტიურის სამარცხვინო კრახის მიუხედავად ინგლისის სა-

თანადო წრეებმა ახალი ენერგიით გააჩაღეს ბურების რესპუბლიკების წინააღმდეგ პროვოკაციების, მუქარისა და ახალი აგრესიისათვის მზადების კამპანია. სესილ როდსთან ერთად, რომელსაც ლენინი ინგლის-ბურების ომის მთავარ გამჩაღებელს უწოდებდა, ამ საქმეში წამყვან როლს ასრულებდნენ კაპის კოლონიის გუბერნატორი მ ი ლ ნ ე რ ი და ინგლისის კოლონიების მინისტრი, მსხვილი კოლონიზატორი ჯ ო ზ ე ფ ჩ ე მ ბ ე რ ლ ე ნ ი.

1899 წლის შემოდგომაზე ინგლისელებმა ნატალისა და კაპის კოლონიებში, უშუალოდ ბურების რესპუბლიკების საზღვრებთან, თავი მოუყარეს დიდძალ ჯარსა და საომარ ტექნიკას. მათ განზრახვა ჰქონდათ საომარი მზადების დამთავრებისთანავე შექრილიყვნენ ტრანსვაალისა და ორანჟის რესპუბლიკების საზღვრებში. გაითვალისწინა რა შექმნილი ვითარების უდიდესი საშიშროება, ტრანსვაალის პრეზიდენტმა კრიუგერმა ულტიმატუმის წესით მიმართა ინგლისის მთავრობას, შეეჩერებოდა ჯარების შემდგომი გადასროლა სამხრეთ აფრიკაში და საზღვრებიდან უკან დაეწია ისინი. 11 ოქტომბერს, რაკი ინგლისის მთავრობამ ყური არ ათხოვა კრიუგერის ამ სამართლიან მოთხოვნას და განაგრძო საომარი მზადება, თვით ბურების მთავრობამ გამოუცხადა ომი ინგლისს და თავისი ჯარები დაძრა ნატალი-საკენ.

თავდაპირველად ბურებმა სერიოზული დამარცხება აგემეს ინგლისის არმიას და ხელთ იგდეს კაპის კოლონიის ნაწილი. მაგრამ ინგლისის მთავრობამ ახალი ძალები და ტექნიკა გადაისროლა სამხრეთ აფრიკაში და 1900 წლისათვის ოთხას ორმოცდაათ ათასამდე აიყვანა არმიის რიცხვი, მაშინ როცა ბურების არმიის რიცხვი 60 ათას კაცს არ აღემატებოდა. ბურების წინააღმდეგ მებრძოლი არმიის სარდლად ინგლისელებმა დანიშნეს ფელდმარშალი რ ო ბ ე რ ტ ს ი, შტაბის უფროსად — სულდანელი ზალხის ჯალათი კ ი ტ ჩ ე ნ ე რ ი. მიაღწიეს რა ჯარისა და ტექნიკის აბსოლუტურ უპირატესობას, ინგლისელებმა 1900 წლის თებერვლიდან დაიწყეს ბურების წინააღმდეგ გეგმაზომიერი შეტევა და უკან დაახევინეს მამაცურად მებრძოლ ერთ მუქა ბურ მებრძოლებს. იმავე წლის მაისსა და ივნისში ინგლისის არმიამ აიღო იოჰანესბურგი და პრეტორია, ტრანსვაალისა და ორანჟის რესპუბლიკა გამოცხადებული იქნა ინგლისის სამფლობელოებთან მიერთებულად. მაგრამ ინგლის-ბურების ომი ამით არ დამთავრებულა. ბურებმა ბ ო ტ ა ს, ს მ ე ტ ს ი ს, დ ე ვ ე ტ ი ს და სხვა უშიშარ სარდალთა ხელმძღვანელობით სახალხო პარტიზანული ბრძოლა გააჩაღეს ინგლისელთა მიერ ოკუპირებულ ტერიტორიებზე და ხელფეხი შეუბოჭეს ინგლისის არმიას. ბურ პარტიზანთა

მფრინავი რაზმები მოულოდნელად თავს ესხმოდნენ ინგლისელთა რაზმებს, მათ საყრდენ ბაზებს, იარაღ-სურსათის საწყობებს და უდიდეს ზიანს აყენებდნენ მათ. ბურების უმაგალითო წინააღმდეგობით გაბოროტებულმა ინგლისის სარდლობამ აბუჩად აიგდო ომის წარმოების საერთაშორისო ნორმები და არაადამიანური, დემონური მეთოდები მოიმარჯვა. ოკუპანტები უმოწყალოდ ელტდნენ სამოქალაქო მოსახლეობას, არ ინდობდნენ რა ბავშვებსა და მოაუცებსაც, სწვავდნენ მათ საცხოვრებელ სახლებს, სიცოცხლეს ასალმებდნენ ტყვედ ჩაგდებულ ბურ მეომრებს, სპობდნენ პირუტყვს, მავთულხლართებით შემოღობილ საკონცენტრაციო ბანაკებში ერეკებოდნენ უმწეო მოსახლეობას, სადაც ისინი მასობრივად იხოცებოდნენ შიმშილით და გადამღები სენით და ა. შ.

ინგლის-ბურების ომმა, რომლის დროსაც მცირერიცხოვანმა, საკუთარი მიწა-წყლისათვის მეტძოლმა ბურმა ხალხმა გმირული წინააღმდეგობა გაუწია მომხდურ ინგლისელ იმპერიალისტებს, უდიდესი გამოძახილი ჰპოვა მთელ მსოფლიოში. თავისუფლებისა და პროგრესის ძალებმა აღშფოთებით დაგმეს ინგლისელთა მხეცობა და ძალადობა და ენერგიულად ხმა აღიმალეს ბურთა დასაცავად. მრავალი დაბრკოლების მიუხედავად ასეულმა უცხოელმა მოახერხა სამხრეთ აფრიკაში ჩასვლა, რათა ბურებთან ერთად ებრძოლათ ინგლისელ კოლონიზატორთა წინააღმდეგ. ჩვენდა სასახლოდ მათ შორის იყო ჩვენი თანამემამულე ნიკო ბაკრატიონი, „ნიკო ბურად“ წოდებული. აღნიშნული ომის ხასიათი, მიმდინარეობა, შედეგები, ინგლისის არმიის მხეცობა და ბურების სიმამაცე ფართოდ გაშუქდა იმდროინდელ ქართულ პრესაში. როგორც მოსალოდნელი იყო პატარა ერის მოწინავე ადამიანებმა, მედგრად რომ იბრძოდნენ ცარიზმის მკაცრი კოლონიური პოლიტიკის წინააღმდეგ, სამარცხვინო ბოძზე გააქრეს ინგლისელი მოძალადეები და გამოექომაგნენ მათი აგრესიის ობიექტად ქცეულ ბურებს¹.

უხეშმა ძალამ თავისი გაიტანა. სრული ფიზიკური მოსპობის პირამდე მისული ბურები იძულებული გახდნენ 1902 წელს იარაღი დაეყარათ და კაპიტულაცია მოეხდინათ გამარჯვებულთა წინაშე. 1902 წლის 31 მაისის ხელშეკრულებით ბურების რესპუბლიკები ინგლისის კოლონიურ სამფლობელოებს შეუერთდნენ, ბურები კი გარკვეული თვითმმართველობის პირობებში ბრიტანეთის ქვეშევრდომები გახდნენ. ინგლისის ფინანსური ოლიგარქიის მაგნატებმა სის-

¹ ამის შესახებ ვრცლად იხ. ვ. დონაძე, ინგლის-ბურების ომი და მისი გამოძახილი ქართულ პრესაში, თსუ შრომები, ტ. 37, 1949 წ., გვ. 97—129.

რულეში მოიყვანეს თავიანთი მტაცებლური მიზანი: ისინი დაეუფლენ ალმასისა და ოქროს უმდიდრესი საბადოების, სამხრეთ აფრიკის ამ ნაწილის სხვა მრავალფეროვან სიმდიდრეს, მის ნედლეულსა და ბაზარს. ახლადდაპყრობილი ტერიტორიები მათი შემდგომი გამდიდრების დიდმნიშვნელოვანი წყარო გახდა.

1910 წელს ტრანსვაალისა და ორანგის ყოფილი რესპუბლიკები ნატალისა და კაპის პროვინციებთან ერთად შევიდნენ ბრიტანეთის ახალი დომინიონის — სამხრეთ აფრიკის კავშირის შემადგენლობაში. ახალ სახელმწიფოში ინგლისელმა კოლონიზატორებმა და ბურების ზედაფენამ მალე გამოიჩინეს საერთო ენა, თავისებური ბლოკი შეკრეს და „ძმობიჭურად“ გაიანჭილეს მმართველობა. სამხრეთი აფრიკის მკვიდრი მოსახლეობისა და აზიიდან გადმოსახლებულ ინდოელებისა და ჩინელების მიმართ მათ მოიმარჯვეს რასობრივი დისკრიმინაციისა და სასტიკი ეროვნული ჩაგვრის პოლიტიკა.

XX საუკუნის დასაწყისისათვის სამხრეთ აფრიკის დანაწილება დამთავრებული იყო. გარდა ინგლისელებისა, რომლებიც დაეუფლენ მის ყველა დიდსა და ღირებულ ნაწილს, განაწილებაში მონაწილეობა მიიღეს გერმანელებმა, რომელთა ხელში მოექცა სამხრეთ-დასავლეთი აფრიკა და პორტუგალიელებმა, რომლებიც ფლობდნენ მოზამბიკის სრუტის სანაპირო ზონას.

კოლონიური დაპყრობები დაიწყო. ევროპელ კოლონიზატორთა შეჭრა დასავლეთ აფრიკაში.

ველი დაგროვების პერიოდში დაიწყო ესენი იყვნენ პორტუგალიელები, ინგლისელები, ფრანგები და სხვები. მათ ძალის მომარჯვებით და ტომთა ბელადების მოსყიდვის გზით ხელთ იგდეს ატლანტიკის ოკეანის ცალკეული სანაპირო ბაზები (მდინარე სენეგალის ჩასართავში, გამბიის ჩასართავში, სიერა-ლეონი, ოქროს ნაპირი, კუნძული ლაგოსი და ა. შ). ეს ბაზები მათ გამოიყენეს როგორც სილრმეში შეჭრის პლაცდარმად, ისე მონების, ოქროს, პალმის ზეთის, სპილოს ძვლის, სანელებლების... გააზიდად. აფრიკის ამ ნაწილის ფართო მასშტაბით დაპყრობას ევროპის სათანადო სახელმწიფოებმა ხელი მიჰყვეს უფრო გვიან, სამრეწველო კაპიტალიზმის გამარჯვების პერიოდში, როცა მკვეთრად გაიზარდა მოთხოვნილება სამრეწველო ნედლეულზე და საქონლის გასაღების ბაზრებზე. სილრმეში შეჭრას წინ უსწრებდა მისი საფუძვლიანი დაზვერვა და შესწავლა ევროპელი მოგზაურებისა და მკვლევარების მიერ. ამ მოგზაურებს შორის აღსანიშნავი არიან: მუნგო პარკი, ლენგე, რენე კაიე, უდნი, დენგემი, კლაპერტონი, ხარტი, ნახტიგალი, შვეინფურტი

და სხვ... ზოგიერთი მათგანი შეგულიანებული იყო მეცნიერების უანგარო სამსახურის გულწრფელი მოსაზრებებით, მაგრამ მათ შორის იყვნენ ისეთებიც, რომლებიც კოლონიზატორთა დაკვეთით მოქმედებდნენ და თავიანთი დაზვერვა-გამოკვლევით აჩქარებდნენ მათ შედგენას აფრიკის სიღრმეში, ხელს უწყობდნენ მის დაპყრობას.

დასავლეთ აფრიკაში ევროპელ კოლონიზატორებს მოუხდათ ხანა გრძლივი, მძიმე და სისხლიანი ბრძოლის წარმოება მკვიდრ ტომებთან, რომლებიც განვითარების საკმაოდ მაღალ საფეხურზე იდგნენ. ტომთა გაერთიანების ბაზაზე გვინების ყურეში, სენეგალის, გამბიისა და ნიგერის აუზებში არსებობდნენ საკმაოდ მსხვილი სახელმწიფოებრივი გაერთიანებები (აშანტის, სამორის, აჰმადუსა და სხვების), რომლებიც სათავეში ედგნენ უცხოელ დამპყრობელთა წინააღმდეგ ბრძოლას.

ფრანგმა დამპყრობლებმა პირველად სენეგალში მოიკიდეს მკვიდრად ფეხი. ეს მოხდა 70-იანი წლების დასაწყისში, როდესაც მათ სძლიეს კაიორის პატარა სახელმწიფოს გააფთრებული წინააღმდეგობა. მაგრამ ფრანგებს მოუხდათ დაახლოებით 1886 წლამდე ფორმალურად შეენარჩუნებიათ მისი არსებობა და ხელშეკრულებაც კი დაედოთ მასთან.

სენეგალთან ერთად დასავლეთი და ცენტრალური აფრიკის სიღრმეში (სუდანის მიმართულებით) შეჭრის პლაცდარმად ფრანგებმა გამოიყენეს გვინების ყურე. აქ ისინი 20—24 წლის განმავლობაში აწარმოებდნენ ბრძოლას დაგომეის სახელმწიფოს წინააღმდეგ. ეს ბრძოლა მიმდინარეობდა ცვალებადი წარმატებებით. დაგომეელთა არმიამ, რომლის რიგებში ქალებიც კი იბრძოდნენ, არაერთი მწარე დამარცხება აგემა უცხოელ მოძალადეებს. მხოლოდ 1892 წელს მოახერხეს ფრანგებმა დაგომეელთა წინააღმდეგობის დაძლევა და მათი მიწა-წყლის დამორჩილება. ამ ორ ბაზაზე დაყრდნობით ფრანგებმა დაიწყეს სისტემატური წინსვლა დასავლეთ სუდანის მიმართულებით. აქ მათ დიდი ხნის განმავლობაში წინააღმდეგობას უწევდნენ აჰმადუსა და სამორის სახელმწიფოები. სამი-ოთხი წელი (1890—1893 წწ.) დასჭირდათ ფრანგებს იმისათვის, რომ გაენადგურებიათ აჰმადუს სახელმწიფო და ხელთ ეგდოთ მისი საკვანძო ცენტრები, კერძოდ ტიმბუქტუ (ნიგერზე) — დასავლეთ აფრიკისაკენ მიმავალი საქარავნო სავაჭრო გზების უძველესი ცენტრი და გზაჯვარედინი. უფრო გაჭიანურდა ბრძოლა სამორის მიერ შექმნილი სახელმწიფოს წინააღმდეგ. ამ დიდმა აფრიკელმა პატრიოტმა, ნიკიერმა პოლიტიკურმა მოღვაწემ და სარდალმა თავის ხელისუფლებას დაუქვემდებარა დასავლეთ აფრიკის მრავალი ტომი, შექმნა

მათგან მკიდრო სამხედრო კავშირი და გზა გადაუღობა ფრანგთა შემდგომ ექსპანსიას ქვეყნის სიღრმეში. მხოლოდ 1898 წელს, უფრო ვერაგობით, ვიდრე ძალით, ფრანგებმა მოახერხეს სამორის შეპყრობა და მისი სახელმწიფოს დაპყრობა. აჰმადუსა და სამორის სახელმწიფოთა დაპყრობით ფრანგმა კოლონიზატორებმა თავიანთ ბატონობას დაუმორჩილეს მთელი დასავლეთი სუდანის. აღნიშნული კოლონიური დაპყრობების შედეგად XIX—XX საუკუნეების მიჯნაზე დასავლეთ აფრიკაში შეიქმნა საფრანგეთის ვრცელი კოლონიები: სენეგალი, საფრანგეთის გვინეა, სპილოს ძვლის ნაპირი, დაგომეა, დასავლეთ სუდანი (შემდეგში მალი).

აფრიკის აღნიშნული ნაწილის დაყოფაში აქტიური მონაწილეობა მიიღეს ინგლისელმა და გერმანელმა კოლონიზატორებმაც. ინგლისელებმა, ფრანგების მსგავსად, გვინეის ყურისა და დასავლეთ აფრიკის ცალკეულ ბაზებზე დაყრდნობით დაიწყეს ექსპანსია ჩრდილოეთისა და აღმოსავლეთისაკენ. ინგლისელთა კოლონიურ ექსპანსიას ყველაზე მედგარი და შეუპოვარი წინააღმდეგობა გაუწია ოქროს ნაპირის ტერიტორიაზე არსებულმა აშანტის სახელმწიფომ. მთელი ათი წლის განმავლობაში ეწეოდნენ ინგლისელები ომს აშანტის წინააღმდეგ, რომლის დროსაც უმოწყალოდ ჟლეტდნენ საკუთარი ქვეყნის დამცველებს და აჩანაგებდნენ მათ დასახლებულ პუნქტებს. უხეშ ძალასთან ერთად ისინი ეფექტურად იყენებდნენ ზედაფენის მოსყიდვისა, ტომთა და სხვადასხვა რელიგიური ჩუქურთმების ურთიერთ წაყიდვების ნაცად მეთოდებს. მხოლოდ 1900 წელს შეძლეს მათ ოქროს ნაპირის მოსახლეობის წინააღმდეგობის დაძლევა და მისი ჩრდილო ნაწილის დამორჩილება. ოქროს ნაპირის პარალელურად ინგლისელებმა თავიანთ კოლონიურ ბატონობას დაუმორჩილეს (შედარებით იოლად) ჰაუსას სახელმწიფო თანამედროვე ნიგერიაში. ამ დაპყრობათა შედეგად ინგლისის კოლონიურ იმპერიას შეემატა გამბიის, სიერა-ლეონეს, ოქროს ნაპირის, ნიგერიის კოლონიები.

1884 წელს გვინეის ყურეში ფეხი მოიკიდეს გერმანელმა კოლონიზატორებმაც, რომლებმაც სწორედ ამ დროისათვის ფართო მასშტაბით დაიწყეს კოლონიური დაპყრობები აზიაში, აფრიკასა და ოკეანიაში. გერმანელმა მოგზაურმა ნახტიგალმა, რომელიც გერმანიის კოლონიური წრეების დაკვეთით მოქმედებდა, თავისი მთავრობის სახელით რამდენიმე ათეული ხელშეკრულება დადო ტოგოსა და კამერუნის სანაპიროების ტომების ბელადებთან და ბისმარკის ნებართვით გერმანიის დროშა აღმართა აღნიშნული ქვეყნების მნიშვნელოვან პუნქტებში. ამის შესახებ კაიზერის მთავრობამ თავისი პროტექტორატი დაამყარა ამ ოლქებზე და მათი Hinterland-ის და-

შამორჩილებლად თავისი არმიის რაზმები მიუსია მის მოსახლეობას. ინგლისისა და საფრანგეთის წინააღმდეგობის გამო გერმანელებმა ვერ შეძლეს ნიგერის აუზისა და ჩადის ტბის რაიონებისაკენ გაჭრა და იქ დამკვიდრება. მათ შემდგომ ექსპანსიას გზა გადაუღობეს მათმა კოლონიურმა ექსპედიციებმა, ისე როგორც დიპლომატიური არხით ჩატარებულმა სადაო საზღვრების მოწესრიგებამ. მაგრამ გერმანელთა კოლონიური ექსპანსიის შედეგები აფრიკის ამ ნაწილში მაინც მნიშვნელოვანი იყო. მათ ხელში გადავიდა ოქროს ნაპირსა და დაგომეას შორის მოქცეული ტოგო და კამერუნის ვრცელი (ტოგოზე ხუთმაგად დიდი) კოლონიური ტერიტორიები.

დასავლეთ აფრიკაში, კერძოდ გვინეის ყურეში, როგორც ხმელეთზე, ისე კუნძულებზე ჯერ კიდევ წინა საუკუნეებში დამკვიდრებული იყვნენ ესპანელები და პორტუგალიელები, რომელთაც ევროპის დიდი ონავრების ურთიერთქმედობის მეოხებით შეძლეს თავიანთი სამფლობელოების შენარჩუნება.

დასავლეთ აფრიკის განაწილებაში არაპირდაპირი მონაწილეობა მიიღო აშშ შტატებმაც. ჯერ კიდევ 1816 წელს ამერიკაში შეიქმნა „ამერიკის საკოლონიზაციო საზოგადოება“, რომელმაც თავის ამოცანად დაისახა მეპატრონეთაგან განთავისუფლებული ან მათგან გაქცეული მონების რეპატრიაცია დასავლეთ აფრიკაში. აღნიშნული საზოგადოების ინიციატივით 1822 წელს დასავლეთ აფრიკის სანაპიროზე აღმოცენდა პირველი დასახლებული პუნქტი მონროვია (აშშ პრეზიდენტის მონროს პატივსაცემად), სადაც დასახლებულ იქნა აშშ შტატებიდან რეპატრიირებული რამდენიმე ათასი განთავისუფლებული ზანგი. მათი დასახლება მოხდა აღნიშნული სანაპიროს მკვიდრი მოსახლეობის ნება-სურვილისა და ინტერესების წინააღმდეგ. აშშ შტატების მთავრობისა და სამხედრო ნაწილების დახმარებით რეპატრიირებულმა ზანგებმა გააფართოვეს თავდაპირველი პლაცდარმი, ხელთ იგდეს მკვიდრი ტომების მიწა-წყალი და ბევრი მათგანი თავიანთ ბატონობას დაუმორჩილეს. 1847 წელს მონროვია გამოცხადდა ახლად შექმნილი აფრიკული სახელმწიფოს ლიბერია და დედაქალაქად. ახალმა სახელმწიფომ, რომელიც მალე ცნობილი იქნა ინგლისის, საფრანგეთისა და ცოტა გვიან (1862 წ.) აშშ შტატების მიერ, მიიღო კონსტიტუცია და შექმნა თავისი ხელისუფლება. ფორმალურად ლიბერია „შავი“ აფრიკის ერთადერთი დამოუკიდებელი სახელმწიფო იყო. მაგრამ სინამდვილეში იგი აშშ შტატების სავაჭრო-ეკონომიური და სამხედრო-პოლიტიკური გავლენის ქვეშ მოექცა და ამერიკელ საქმოსანთა პარპაშის ობიექტი გახდა. ამერიკიდან რეპატრიირებული ზანგების ზედაფენამ, რომელმაც ხელთ იგდო ახალი სახელ-

მწიფოს მმართველობის სადავეები, აბუჩად აიგდო მკვიდრი ტომები და მათ მიმართ ექსპლოატატორულ ძალად იქცა. მკვიდრი ტომები იქცნენ ექსპლოატირებულ ფენად, ამერიკელი ზანგები — ექსპლოატატორებად.

XX საუკუნის დასაწყისისათვის დასავლეთ აფრიკის დანაწილება დამთავრებული იყო. ევროპის დიდმა და პატარა ონავრებმა ხელთ იგდეს აფრიკის ეს ნაწილი, დაიმონეს მისი მოსახლეობა, მძიმე კოლონიური უღელი დაადეს მას და აღვირახსნილი, ყოვლად უსინდისო ძარცვის ობიექტად გაიზადეს იგი. ზოგიერთმა მათგანმა (კერძოდ ინგლისმა) ფორმალურად ხელუხლებლად დატოვა ემირთა, ტომთა ბელადების და სხვა მკვიდრ ხელისუფალთა. ძალაუფლება, მაგრამ საკუთარი ბატონობის იარაღად აქცია ისინი; რაც შეეხება ფრანგებს, ისინი უხეში სამხედრო ძალით ჩაერივნენ დაპყრობილ ხალხების მმართველობის საქმეებში, მოსპეს ადგილობრივი თვითმმართველობა და თითქმის ყველგან სამხედრო-საოკუპაციო რეჟიმი გააბატონეს. მთელი ძალაუფლება საფრანგეთის კოლონიებში კოლონიური აპარატისა და საფრანგეთის სამხედრო სარდლობის ხელში გადავიდა. მართალია, 1912 წელს ფრანგმა კოლონიზატორებმა სპეციალური კანონით „გააბედნიერეს“ დასავლეთ აფრიკის მოსახლეობის ზედა, ფრანგულ ენაზე მოლაპარაკე და „კარგი ქცევის“ მქონე ფენა, რომელთაც საფრანგეთის მოქალაქეთა უფლებები ენიჭებოდა. მაგრამ მოსახლეობის აბსოლუტური უმრავლესობა რჩებოდა „ქვეშევრდომებად“ და მოკლებული იყო ელემენტარულ სოციალურ უფლებებს.

დასავლეთ ეკვატორული აფრიკის დაპოვა

ევროპის დიდ იმპერიალისტურ მტაცებლებთან ერთად აფრიკის ამ ნაწილის კოლონიურ ექსპანსიაში აქტიური მონაწილეობა მიიღეს პატარა მტაცებლებმაც, კერძოდ ბელგიამ და პორტუგალიამ. აქედან პორტუგალიამ ჭერ კიდევ მონათვაჰრობის პერიოდში მოიკიდა ფეხი კონგოს ჩასართავსა და სამხრეთ-დასავლეთ აფრიკას შორის მდებარე ატლანტიკის ვრცელ სანაპიროზე. აქ არსებული ბაზები პორტუგალიელებმა გამოიყენეს ფართო მასშტაბის მონათვაჰრობისათვის, რითაც საესეებით მოსპეს არა მარტო სანაპიროს მოსახლეობა, არამედ სიღრმეში მცხოვრები ათეული ტომიც. მათი მტაცებლური საქმიანობის შედეგად მოისპენ ეკვატორიალური აფრიკის ტომთა მსხვილი სახელმწიფოებრივი გაერთიანებები: კონგო, ოუნდა და სხვები. მართალია მკვიდრი მოსახლეობის გააფთრებული წინააღმდეგობის გამო პორტუგალიელებმა ვერ შეძლეს დამკვიდრებულიყვნენ

ამ რაიონებში, მაგრამ მათ შეინარჩუნეს ანგოლის ვრცელი კოლონიური სამფლობელო. ამაში მათ დიდი დაბმარება აღმოუჩინა ინგლის-საფრანგეთისა და გერმანიის ქიშპობამ.

ბელგიამ, უფრო სწორად მისმა შობერებულმა და თაღლითმა მეფემ ლეოპოლდ II-ემ კარგად იპარგებლა აფრიკის ამ ნაწილში ჩატარებული გამოკვლევებით, ისე როგორც მონათვაპრობის წინააღმდეგ ბრძოლის ყალბი ლოზუნგებით, და ხელი მიყო მის კოლონიზაციას. 1876 წელს ლეოპოლდ II-ისა და მასთან კავშირში მყოფი გავლენიანი ფინანსური წრეების ინიციატივით ბრიუსელში შეიკრიბა საერთაშორისო კონფერენცია ბელგიის, გერმანიის, ავსტრია-უნგრეთის, ინგლისის, საფრანგეთის, იტალიისა და რუსეთის მონაწილეობით. მას თითქოს, მეცნიერულ-ფილანთროპიული მიზანი ჰქონდა — აფრიკის მატერიკის გამოკვლევა და მისი ხალხების ზიარება „ცივილიზაციის ნაყოფით“¹. სინამდვილეში ამ კონფერენციამ, რომელმაც შექმნა „ცენტრალური აფრიკის გამომკვლევითა და მაცივილიზებელი საერთაშორისო ასოციაცია“, საფუძველი ჩაუყარა ცენტრალური აფრიკის კოლონიურ დაყოფას.

ბელგიის მეფე ლეოპოლდ II, რომელმაც დიდი თანხა შეიტანა ასოციაციის ფონდში მონათვაპრობის აღმოფხვრის ფილანთროპიული ნიღბით, რამდენიმე ექსპედიცია მოაწყო კონგოს აუზში. მან თავის სამსახურში და ფინანსურ კმაყოფაზე აიყვანა ინგლისელი ჰენრი მორტინ სტენლი — გაზეთ „ნიუ-იორკ ჰერალდის“ ყოფილი კორესპონდენტი, აფრიკის ცნობილი მკვლევარია დ. ლივინგსტონის მძებნელი და მოგზაური. მოკლე ხანში მან მუქარითა და მოსყიდვით ტომთა ბელადები აიძულა ხელი მოეწერათ ათეულ „ხელშეკრულებას“. ამ წესით მან შეაგროვა 450 ხელშეკრულება, უზარმაზარი ტერიტორია დაუმორჩილა „საერთაშორისო ასოციაციას“, ფაქტიურად კი ლეოპოლდ II-ს. უკვე 1884 წელს სტენლისა და მისი თანაშემწეების კოლონიური აქტივობის წყალობით ბელგიის მეფე გახდა კონგოს აუზის უზარმაზარი ტერიტორიის მფლობელი. დიდი ხნის განმავლობაში იგი ლეოპოლდის პირად საკუთრებას, მისი საზღაპრო გამდიდრების წყაროს წარმოადგენდა. ბერლინის 1885 წლის კონფერენციამ, რომელიც ევროპელმა კოლონიზატორებმა მოიწვიეს ცენტრალური აფრიკის საკითხების თაობაზე, იცნო კონ-

¹ Всеобщая история, т. VII, гл. 221. აფრიკის მოგზაურ-გამომკვლევებთან ერთად მის მუშაობაში მონაწილეობას იღებდნენ დაბლობატები, ეკონომისტები, საერთაშორისო სამართლის სპეციალისტები და ა. შ.

გო „სუვერენულ სახელმწიფოდ“, სინამდვილეში კი ბელგიის მეფის პირად კუთვნილებად. მხოლოდ 1908 წელს შეეცვალა „ბელგიის თავისუფალ სახელმწიფოს“ პატრონი და იგი ლეოპოლდის პირადი საკუთრებიდან ბელგიის მთავრობის უუფლებო კოლონიად იქცა.

ბელგიელმა კოლონიზატორებმა დაიწყეს კონგოს ბუნებრივი სიმდიდრეების მტაცებლური ექსპლოატაცია (სპილოს ძვალი, ბუნებრივი კაუჩუკი...) და მისი გაზიდვა ევროპაში მკვიდრი მოსახლეობის მონური შრომის გამოყენებით. ათეული ათასი კონგოელის სიცოცხლის ფასად მათ რკინიგზაც კი გაიყვანეს წიაღისეულით მდიდარ კატანგის პროვინციაში. გაიყვანეს გზატკეცილები და მკვეთრად გაადიდეს კონგოს სიმდიდრეების გაზიდვა. ბელგიელთა ხანგრძლივმა კოლონიურმა პარაშმა გააჩანაგა კონგო, მრავალი ევროპული კომპანიის აგენტებისა და პლანტატორების უმოწყალო „მოღვაწეობამ“ სრულიად გააპარტახა მისი მოსახლეობა და გამოიწვია მისი მასობრივად გაჟლეტა.

ბელგიელ კოლონიზატორებს არ ჩამორჩნენ ფრანგი მოძალადეებიც. მათაც დაიწყეს ცენტრალურ აფრიკაში შეჭრა და საამისო პლაცდარმად გამოიყენეს გაბონი, სადაც შედარებით ადრე მოივიდეს ფეხი. აქედან დაიწყეს მათ წინ წაწევა მდინარე კონგოს აუზის მიმართულებით. ამ საქმეში მათ დიდი სამსახური გაუწია საზღვაო ოფიცერმა სავორნიან დე ბრაზამ, რომელიც სტენლის მსგავსად მოქმედებდა, მას ეჯიბრებოდა და ათეულ ხელშეკრულებაზე აწერინებდა ხელს საქმეში ჩაუხედავად ტომთა ბელადებს. მისი საქმიანობის შედეგად ჩრდილოეთ კონგოს და უბანგის ვრცელი აუზი კონგოს ჩასართავიდან კამერუნამდე და ლეოპოლდ II სამფლობელოებამდე საფრანგეთის კოლონიურ ბატონობას დაემორჩილა. ეკვატორული აფრიკის ამ სამფლობელოების გაერთიანების ბაზაზე შემდეგ შეიქმნა საფრანგეთის ვრცელი კოლონია საფრანგეთის კონგოს სახელწოდებით.

ევროპის დიდი სახელმწიფოების იმპოკიოზა აღმოსავლეთ აფრიკის დაყოფისათვის ბრძოლაში

აღმოსავლეთ აფრიკას თითქმის იმ დროიდან მოველინენ ევროპელი კოლონიზატორები, როგორც მის დასავლეთ ან სამხრეთ ნაწილს. მოზამბიკის სანაპიროს გარდა, რომელიც პორტუგალიელებს ეკუთვნოდათ, აფრიკის ეს ნაწილი, კერძოდ მისი თვალუწვდენელი სივრცეები დიდი ტბების რაიონში ჯერ კიდევ „თავისუფალი“ იყო. ისე როგორც სხვა ნაწილებში, აქაც ინგლისელი, ფრანგი და სხვა ევრო-

პელი კოლონიზატორები გამოჩნდნენ მონათვაკრობათან ბრძოლის, თავისუფალი ვაჭრობის გაფართოებისა და მკვიდრი მოსახლეობისათვის დახმარების ფილანთროპიული ნიშნით და საბაბით.

ყველაზე მეტ აქტივობას აფრიკის ამ ნაწილში ჯერ კიდევ XIX ს-ის პირველ ნახევარში ინგლისელები იჩენდნენ. მათ სერიოზულ მეტოქეებს კი ფრანგები წარმოადგენდნენ. ცოტა უფრო გვიან ასპარეზზე გამოვიდნენ გერმანელები და იტალიელები, რომლებმაც, აგრეთვე, თავიანთი მტაცებლური ხელი წაუპოვეს მას.

აღმოსავლეთ ხუდანა. აღმოსავლეთ სუდანს ეგვიპტესთან ერთად თავის დროზე ოსმალეთის იმპერიის შემადგენლობაში შედიოდა. მუჰამედ ალის ძლიერი სახელმწიფოს შექმნის შემდეგ იგი ეგვიპტეს დაემორჩილა და მის პროვინციად იქცა. ეგვიპტელი მხედრონის, ვაჭრების, ფეოდალებისა და მსხვილი მოხელეებისათვის აღმოსავლეთი სუდანი ნამდვილ კოლონიას წარმოადგენდა. მკვიდრი მოსახლეობა აღვირაბსნილი ძარცვია და თვითნებობის უმწეო მსხვერპლს წარმოადგენდა. ყვაოდა მონათვაკრობა, რაშიაც ვაჭრებიც, ოფიცრებიც და მოხელეებიც იღებდნენ უშუალო მონაწილეობას. მკვიდრ მოსახლეობას უმოწყალოდ ერეკებოდნენ ჯუნგლებსა და სავანებში მხეცებზე სანადიროდ და საილოს ძვლების შესაგროვებლად. მუჰამედ ალის სიკვდილმა მკვეთრად შეასუსტა ეგვიპტის ძალაუფლება სუდანზე. ამით კარგად ისარგებლეს ინგლისელებმა, რომლებიც ფაქტიურად ფეხმოკიდებული იყვნენ თვით ეგვიპტეში. რომლებმაც დაიწყეს იქ შეღწევა და ხელს ფათური. გამოკვლევისა და მონათვაკრობის აღმოფხვრის მიზნით მას მოევლინენ ინგლისელი ოფიცრები, ეგვიპტელი „მოღვაწე“ მრჩეველები და მოხელეები. ეს იყო წინასწარ მოსამზადებელი საქმიანობა სუდანის განზრახული დაპყრობისათვის. ინგლისელების მოცილე ფრანგები ამ დროისათვის უკვე დამკვიდრებული იყვნენ მეწამული ზღვის აფრიკულ ნაპირზე. მათ ხელში იყო სომალის ნაწილი ჯიბუტის ნაებადგურით, საიდანაც ისინი აპირებდნენ ეთიოპიისა და სუდანისაკენ დაძვრას. ფრანგებთან ერთად იტალიელებიც გამოვიდნენ ასპარეზზე. ისინი დამკვიდრდნენ მეწამულის ზღვის სანაპიროზე (ბაზა მსაუაში). ამ პლაცდარმის სიღრმეში, სამზარეოთი და ჩრდილოეთით მათ შექმნეს (1890 წ.) საკმაოდ მოზრდილი კოლონია ერიტრეა. დაახლოებით ამავე პერიოდში (1888 წ.) მოხდა იტალიელთა დამკვიდრება სომალის ნახევარკუნძულზე. ფრანგების მსგავსად იტალიელებსაც განზრახვა ჰქონდათ გამოეყენებიათ ეს სტრატეგიული ბაზები შემდგომი კოლონიური აქტივობისათვის ეთიოპიასა და სუდანში. ეს გარემოება და აფრიკის კოლონიური სამ-

ფლობელოების გაერთმთლიანების განზრახვა ბიძგს აძლევდა ინგლისელ კოლონიზატორებს აქტიურად ემოქმედათ აღმოსავლეთ სუდანში და თავიანთი ბატონობისათვის დაემორჩილებიათ ნილოსის შუა და ზემო დინების ვრცელი აუზი. ეგვიპტის ოკუპაციამ და თვით სუდანში გაშლილმა ამბებმა დააჩქარა ინგლისელ კოლონიზატორთა მტაცებლური ზრახვების რეალიზაცია.

1881 წელს სუდანში იფეთქა მასობრივმა სახალხო-განმათავისუფლებელმა, თუმცა რელიგიური საფარველის მქონე საღვთო ომმა უცხოელ დამპყრობელთა წინააღმდეგ. მას სათავეში ჩაუდგა ახალგაზრდა ნუბიელი მქადაგებელი მუჰამედი აჰმედი, რომელმაც თავი ალაჰის მოციქულად, მსხნელად („მაჰდი“) გამოაცხადა. უცხოელ მოძალადეთა და საერო და სასულიერო ფეოდალების მძიმე კირთების ქვეშ მგმინავი მშრომელი ბინადარი მოსახლეობა და მომთაბარე ტომები ენერგიულად დაირაზმნენ მაჰდის დროშის ქვეშ. თავდაპირველად აჯანყება დაიწყო ეგვიპტელთა ბატონობის პერიოდში, მას ჰქონდა სახალხო-განმათავისუფლებელი ხასიათი და მიმართული იყო თურქ, ეგვიპტელ ფეოდალთა და ეგვიპტის კოლონიური უღლის წინააღმდეგ. მაგრამ შემდეგში, როცა ინგლისელებმა მოახდინეს ეგვიპტის ოკუპაცია და სუდანი ავტომატურად თავიანთ ბატონობას დაუმორჩილეს, იგი უპირატესად ინგლისელ კოლონიზატორთა წინააღმდეგ წარიმართა.

მაჰდისტურ აჯანყებას სუდანში ორი პერიოდი გააჩნდა; პირველი მოიცავს 1881—1885 წლებს, მეორე — 1885—1896 წწ. პირველ პერიოდში აჯანყება თანდათანობით ფართოვდებოდა და ახალ-ახალ ტერიტორიებს ედებოდა, იზრდებოდა აჯანყებულთა რიგები და საბრძოლო შემართება. ამ დროის განმავლობაში აჯანყებულებმა გაანადგურეს ეგვიპტელთა რამდენიმე რაზმი და იგივე დღე დააწიეს ინგლისელი გენერლების სარდლობით გაგზავნილ ეგვიპტელთა და ინგლისელთა ძლიერ რაზმებს (1882—1883 წლებში). 1885 წლის იანვარში მაჰდისტებმა აიღეს ინგლის-ეგვიპტელთა უკანასკნელი საყრდენი, აღმოსავლეთ სუდანის დედაქალაქი ხართუმი, სანახევროდ მოჰპეს და ტყვედ ჩაიგდეს მისი გარნიზონი და მოკლეს ხართუმის დაცვის ხელმძღვანელი გენერალი გორდონი (რომელიც 1884 წელს გაგზავნეს ინგლისელებმა სუდანში მდგომარეობის გამოსასწორებლად), რითაც დაამთავრეს უცხოელ მოძალადეთა სრული განდევნა საკუთარი მიწა-წყლიდან. ამით მაჰდისტთა განმათავისუფლებელი ბრძოლა წარმატებით დაგვირგვინდა. ინგლისელი მოძალადეები გაძევებულ იქნენ სუდანიდან. მთელი ათი წლის განმავლობაში ეს ქვეყანა თავისუფალი იყო.

განმათავისუფლებელი ომის წარმატებით დაგვირგვინების შემდეგ აღმოსავლეთ სუდანის თვალწედნელ ტერიტორიაზე მცხოვრებ მრავალ ტომთა გაერთიანების ბაზაზე აღმოცენდა კლასობრივი ურთიპის სახელმწიფო, რომელსაც განუსაზღვრელი სამხედრო-ფეოდალურ-თეოკრატიული სახე ჰქონდა. მაჰდისტების სახელმწიფოს სათავეში ჩაუდგა მუჰამედ აჰმედის (იგი 1885 წელს გარდაიცვალა) მემკვიდრე პირველი „ხალიფი“ აბდულა, რომელიც ერთ-ერთი არაბული ტომიდან იყო გამოსული. ახალი სახელმწიფოს სატახტო ქალაქი გახდა ხართუმის გვერდით ახლად აგებული ქალაქი ომდურ-შანო.

მაჰდისტების სახელმწიფომ მეორე ეტაპზე განიცადა სერიოზული გადაგვარება. თუ მუჰამედ აჰმედი ძირითადად ეყრდნობოდა გლეხებსა და მომთაბარეებს, მკვეთრად ზღუდავდა ფეოდალურ ექსპლოატაციას, ებრძოდა მონათვაჰრობასა და საგრძნობლად ამსუბუქებდა მშრომელთა მდგომარეობას, იგივე არ შეიძლება ითქვას ახალი „ხალიფის“ შესახებ. მან წინ წამოსწია ტომთა თავკაცობა, ჯარის შეთაურები და მაღალი სამღვდელთა, მისცა მათ საშუალება ხელთ ეგდოთ ვრცელი მამულები და თვითონაც ერთ-ერთი უმდიდრესი და უმსხვილესი მემამულე გახდა. თუ მაჰდი ენერგიულად ებრძოდა მონათვაჰრობას, ფეოდალთა და მსხვილ ვაჰართა გამოსვლას, ომში მოპოვებულ ნადავლს ღარიბებს უნაწილებდა, აბდულამ, პირიქით, გაადიდა მშრომელთა საგადასახადო ტვირთი, წაახალისა მონათვაჰრობა და ფეოდალური კაბალა. მაჰდისტთა ლიდერების რიგებიდან დროთა განმავლობაში წამოიზარდნენ ახალი ექსპლოატატორები. ისინი გამდიდრდნენ საომარი ნადავლით, მონათქეუელ ტყვეთა შრომით, მიწების ხელში ჩაგდებით. ახალ სახელმწიფოში ბევრი იყო მონები. მათი რიგების შესავსებად პერიოდულად ეწყობოდა სამხედრო ექსპედიციები. აბდულამ წინ წამოსწია, ყოველგვარი პრივილეგიებით შემოსა და სახელმწიფოს ყველა მნიშვნელოვანი პოსტები უბოძა ბაგარას არაბული ტომის თავკაცობას, რომელსაც თვითონ ეკუთვნოდა¹.

აღნიშნულ პროცესს არ შეიძლება გავლენა არ მოეხდინა მაჰდისტთა სახელმწიფოს სიმტკიცეზე და არ შეერყია მისი მონოლითური მთლიანობა. მან ისევ გააღრმავა სხვადასხვა ტომთა შუღლი, გული გაუტრუა მშრომელებს და შეასუსტა თავდაპირველი საბრძოლო განწყობილება. ამას ზედ დაერთო ის გარემოებაც, რომ აბდულამ, რომელიც მუსლიმანური რელიგიის ფანატიზმის ტყვეობაში იმყოფ-

¹ Новая история стран Зарубежной Азии и Африки, гл. 546—547.

ფებოდა, ვერ შეძლო საერთო ენა გამოენახა ეთიოპიის იმპერატორთან (იგი ზომ ქრისტიანი იყო), საერთო ფრონტი შეეკრა კოლონიზატორთა ხელყოფის ობიექტად ქცეულ ამ მეზობელ სახელმწიფოსთან და მასთან ერთად ებრძოლა უცხოელი მოძალადეების წინააღმდეგ. ამის ნაცვლად მაჰდისტები და ეთიოპიელები ევროპელ მოძალადეთა წაისიანებით სასაზღვრო მიწებისათვის სასტიკ და ურთიერთგამჩანაგებელ ბრძოლაში აღმოჩნდნენ ჩათრეული, რამაც ორივე დასცა და დაასუსტა.

მაჰდისტური სახელმწიფოს განადგურება და აღმოსავლეთ ხუდანის დაპყრობა ინგლისელების მიერ.

თითქმის ათი წლის განმავლობაში ითმენდნენ ინგლისელი კოლონიზატორები მაჰდისტების ბატონობას აღმოსავლეთ სუდანში. ამ დროის განმავლობაში შორს წავიდა აფრიკის დანაწილების პროცესი და კიდევ უფრო გაღრმავდა მის ნიადაგზე არსებული ქიშპობა და წინააღმდეგობა ევროპის დიდ ონავრებს შორის. გააქტიურდნენ იტალიელები და გერმანელები, გაიზარდა ფრანგთა შეტევა ცენტრალური სუდანიდან აღმოსავლეთისაკენ, აღმოსავლეთ სუდანის საზღვრებისაკენ. საფრანგეთის ხელისუფლებამ დაგეგმა ჰპეციალური სამხედრო ექსპედიცია, რომელსაც უნდა გადაესერა ცენტრალური აფრიკის დიდი სივრცე და გასულიყო ნილოსის ნაპირებთან.

ასეთ პირობებში ინგლისის მთავრობამ გადაწყვიტა დაეჩქარებია მოვლენათა მსვლელობა და მოეხდინა აღმოსავლეთ სუდანის ოკუპაცია. 1896 წელს, საფუძვლიანი მზადების შემდეგ, უაზლესი ტექნიკით აღჭურვილმა ინგლის-ეგვიპტის 25-ათასიანმა არმიამ დაიწყო გადამწყვეტი შეტევა მაჰდისტების წინააღმდეგ. უცხოელი მოძალადეების თავდასხმამ ისევ ერთ ძალად შეაკავშირა სუდანის დამცველები. ქვეყნის დასაცავად ენერგიულად დარაზმა მთელი მოსახლეობა. აბდულა და მისი სარდლები უშუალოდ ხელმძღვანელობდნენ საომარ ოპერაციებს, რომლის დროსაც იჩენდნენ არა მარტო საზრიანობას და მაღალ მხედართმთავრულ უნარს, არამედ დიდ შეუპოვრობასა და თავგანწირვის უნარსაც. მართალია, მაჰდისტთა არმიის რიგებში 60—80 ათასი მებრძოლი ითვლებოდა, მაგრამ მათი უმრავლესობა შუბებით და ხმლებით იყო შეიარაღებული, მაშინ როდესაც ინგლის-ეგვიპტის არმია აღჭურვილი იყო „მაქსიმის“ ტიპის ტყვიამფრქვევებით, შორისმსროლელი ზარბაზნებით, და ახალი მარკის თოფებით. ასეთ პირობებში მაჰდისტთა არმიის მებრძოლთა გმირობას და თავგანწირვას, მეთაურთა მაღალ მეომრულ ოსტატობას არ შეეძლო სასწაულის მოხდენა და ომის ბედის შეტრიალება. 1898 წლის 2 სექტემბერს დიდ ბრძოლაში, რომელიც ომდურმანთას

გაიმართა, მაჰდისტებმა სასტიკი მარცხი განიცადეს. მათი არმიის ნახევარი ბრძოლის ველზე დაეცა. 20 ათასზე მეტი მეზრძოლი მარტო ინგლისელთა ტყვიამფრქვევების ცეცხლით იქნა მოცეცილი. გამარჯვებული ინგლისელები შევიდნენ ომდურმანსა და ხართუმში და ვანდალური სიმხეცით მოექცენ ამ ქალაქებს. მათ ცეცხლსა და განადგურებას მისცეს ყველაფერი, ათასობით მცხოვრები ამოხოცეს. დაანგრეს მაჰდის მავზოლეუმი, ამოიღეს მისი ნეშტი და ორთქლმავლის საცეცხლეში დაწვეს იგი. ომდურმანთან დამარცხებით არ შეწყვეტილა მაჰდისტთა წინააღმდეგობა. ბალიფმა აბდულამ და მისმა სარდლებმა კორდოფანისაკენ დაიხიეს და ისევ განაგრძეს ბრძოლა ინგლისელ ოკუპანტთა წინააღმდეგ. ამ ბრძოლას, რაც 1900 წლამდე გრძელდებოდა, შეეწირა მაჰდისტთა უდიდესი ნაწილი. ბრძოლაში გმირულად დაიღუპნენ თვით აბდულა, მისი სარდლები და ოფიცრების უმრავლესობა. მაჰდისტთა დამოუკიდებელმა სახელმწიფომ არსებობა შეწყვიტა. ჯერ კიდევ 1899 წლის იანვარში, როცა სუდანის ხალხის გმირული წინააღმდეგობა ისევ გრძელდებოდა, ხელმოწერილ იქნა ინგლის-ეგვიპტის კონვენცია, რომლითაც სუდანზე ფორმალურად წესდებოდა ინგლის-ეგვიპტის თანამფლობელობა — Condominium. მაგრამ სინამდვილეში, ეს შეთანხმება ფიქტია იყო. ინგლისის მიერ ოკუპირებულ ეგვიპტეს არ შეეძლო მაოკუპირებულ ქვეყანასთან ერთად გაეზიარებია სუდანის მართვის პაუხისმგებლობა. აქტი თანამფლობელობის შესახებ მხოლოდ ფარავდა ინგლისის სრულ მონოპოლიას აბლად დაპყრობილ ქვეყანაში. მას მართავდა ინგლისის გენერალ-გუბერნატორი მრავალრიცხოვანი კოლონიური მოხელეებით და მხედრიონით. ეგვიპტის არმია ინგლისელთა ბრძანებით მხოლოდ საპოლიციო ფუნქციას ასრულებდა სუდანში, ეგვიპტესვე ევალებოდა თავისი ბიუჯეტიდან დაეფარა სათანადო ხარჯების ნაწილი.

ინგლის-ეგვიპტის არმია კი ტ ჩ ე ნ ე რ ი ს სარდლობით ომდურმანთან გამარჯვების შემდეგ სწრაფი ტემპით სამხრეთისაკენ ლაშქრობისას, მიუახლოვდა ნილოსის ზემო წელზე მდებარე დასახლებულ პუნქტ ფაშოდას, სადაც უკვე იმყოფებოდა საფრანგეთის საექსპედიციო რაზმი კაპიტან მარშანის მეთაურობით და ამართული იყო საფრანგეთის ალაში. ამ რაზმმა გადასერა აფრიკის დიდი სივრცე დასავლეთიდან აღმოსავლეთისაკენ, რათა გასულიყო ნილოსის ზემო წელზე და საფრანგეთის ბატონობისათვის დაემორჩილებია აღმოსავლეთ სუდანის სამხრეთი ნაწილი. ინგლის-ეგვიპტის არმიის სარდალმა კატეგორიულად მოსთხოვა ფრანგებს გასცლოდნენ

ნილოსის აუზს და უკან დაეხიათ; მარშანმა უარყო ეს მოთხოვნა. საქმეში ჩაერივნენ ინგლის-საფრანგეთის მთავრობები, პრესა და კოლონიური წრეები. ინგლისის მთავრობა ომით დაემუქრა საფრანგეთს იმ შემთხვევაში, თუ უკან არ დაიხევდა, არ გაიყვანდა თავის რაზმს და ხელს არ აიღებდა პრეტენზიაზე აღმოსავლეთ სუდანის მიმართ. ფაშოდის კონფლიქტი იმდენად გამწვავდა, რომ საქმე კინალამ ომამდე მივიდა. „ბეწვზე ჰკიდია ინგლისის ომი საფრანგეთთან (ფაშო-და). ძარცვავენ („იყოფენ“) აფრიკას“, აღნიშნავდა ვ. ი. ლენინი ამ კრიზისთან დაკავშირებით¹. მაგრამ, როგორც ცნობილია, საქმე ომამდე არ მისულა. საფრანგეთმა, რომელსაც გერმანიასთანაც გამწვავებული ურთიერთობა ჰქონდა, უკანდახევა ამჯობინა. მან მარშანის რაზმი უკან გაიწვია და მთელი აღმოსავლეთი სუდანი ინგლისელებს დარჩათ.

ხანგრძლივმა ომმა, ოკუპანტთა თარეშმა და მომდევნო მძიმე კოლონიურმა უღელმა გააჩანაგა სუდანი და ფიზიკურად მოსპო მისი მოსახლეობის დიდი ნაწილი. არასრული მონაცემებით 1880 წელს იქ 8—9 მილიონი მცხოვრები იყო, მეოცე საუკუნის დასაწყისისათვის კი მისი რაოდენობა 2 მილიონამდე დაეცა. უზარმაზარი ტერიტორია, რომელიც წინათ მუშავდებოდა, უდაბნოებად და ჭუნგლებად იქცა. მინიმუმამდე შემცირდა მისი შინაგანი და საგარეო ვაჭრობა, შემოსავალი. მოსახლეობისაგან „გაწმენდილი“ საუკეთესო მიწების მასივებს ინგლისელი ბანკირები და საქმოსნები დაეუფლენ. ამ მიწებზე მათ დაიწყეს მსხვილი პლანტაციების გაშენება საექსპორტო ბაზების მოსაყვანად. სუდანელი ხალხი არასოდეს შერიგებია თავის მძიმე ხვედრს, ინგლისელ კოლონიზატორთა აღვირახსნილ პარპაშს. განცილებილი მძიმე დამარცხების მიუხედავად იგი შემდეგშიც განაგრძობდა ბრძოლას დამოუკიდებლობის მოსაპოვებლად. როგორც 1914—1918 წლების ომამდე, ისე ომის დროს მან რამდენიმე სერიოზული აჯანყება მოაწყო, რომელიც შეუბრალებელი სისასტიკით ჩაახშვეს ინგლისელმა იმპერიალისტებმა.

აღმოსავლეთ აფრიკის სხვა ნაწილებისადმი აღმოსავლეთ ტროპიკული აფრიკისათვის, როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, მძაფრი ჰკიდია ღია. ლი წარმოებდა ინგლისს, საფრანგეთსა და გერმანიას შორის. მაგრამ ვინაიდან საფრანგეთი უფრო სხვა ადგილებში იყო „დაკავებული“, ამიტომ ბურთი და მოედანი ინგლისელებს და გერმანელებს დარჩათ. ამ ვრცელ კოლონიზაციას წინ უსწრებდა მისი გამოკვლევა, რომელშიაც ინგლისელებთან ერთად გერმანელი

¹ В. И. Ленин, Тетради по империализму, М., 1939, გვ. 620.

მოგზაურებიც იღებდნენ მონაწილეობას. მათ გზა გაუჟაფეს ათასობით ავანტიურისტს, ვაჭარ-კოლონიზატორსა და სამხედრო ექსპედიციას.

1884 წელს, ცნობილი გერმანელი კოლონიზატორის გ. პეტერსის ხელმძღვანელობით დაარსებულმა კერძო კომპანიამ („გერმანული კოლონიზაციის საზოგადოება“) ტომთა ბელადების დაბრკელების გზით თავის ხელში ჩაიგდო ვრცელი სანაპირო ტერიტორია პორტუგალიის მოზამბიკის ჩრდილოეთით. 1885 წელს შექმნილმა ოფიციალურმა გერმანიის აღმოსავლეთ აფრიკის კომპანიამ გააფართოვა შეძენილი ტერიტორია უმთავრესად დიდი ტბების მიმართულებით და გერმანიის მთავრობის სუვერენიტეტს დაუმორჩილა რამდენიმე ასეული ათასი კვადრატული კილომეტრი კოლონიური სამფლობელო. იგი გადაჭიმული იყო ოკეანის სანაპიროდან (რამდენიმე ასეული კილომეტრით) კონგოს აუზამდე. მის ფარგლებში მოექცა ვიტუს მდიდარი სასულთნო და რამდენიმე სხვა წვრილი სამეფო.

მადადალრულ გერმანელ იმპერიალისტებს განზრახვა ჰქონდათ კიდევ უფრო გაეფართოებიათ ეს მათი აღმოსავლეთ აფრიკის კოლონიური სამფლობელო ჩრდილოეთით, სამხრეთით და დიდი ტბების დასავლეთით კონგოს აუზისაკენ. მაგრამ მათ გზა შეუერეს ინგლისელებმა, რომელთაც ამ განზრახვაში უდიდესი საფრთხე იგრძნეს თავიანთი კოლონიური ბატონობისათვის და ბელგელებმა, რომლებმაც სტენლის მეოხებით ხელთ იგდეს კონგოს ვრცელი აუზი. ინგლისელებმა იმით დაიწყეს, რომ ჩაერივნენ ზანზიბარის სულთანატის საშინაო საქმეებში და თავიანთ პროტექტორატს დაუმორჩილეს იგი. ვინაიდან ეს სულთანატი თავისად მოიჩნედა გერმანელების ხელში გადასულ მატერიალურ სანაპირო ზონას. ინგლისელებმა წააქეზეს მისი სულთანი და დაუპირისპირეს იგი გერმანელებს. როდესაც აქედანაც არაფერი გამოვიდა, „ბრიტანული აღმოსავლეთ აფრიკის კომპანიის“ მეშვეობით ხელი შეუწევს გერმანელთა სამფლობელების ჩრდილოეთით და სამხრეთით არსებული „თავისუფალი“ ტერიტორიების ანექსიას. კერძოდ ამ კომპანიამ განიზრახა ბუჯანდის სამეფოს (უგანდა) დაპყრობა.

გერმანელ და ინგლისელ კოლონიზატორთა „ცივილიზატორული“ აქტები წააწყდა აღმოსავლეთ აფრიკის ხალხების სასტიკ წინააღმდეგობას. უცხოელ დამპყრობელთა წინააღმდეგ დაირაზმენ ბანტუს ტომები და არაბები, რომელთაც დროებით დაივიწყეს ურთიერთშუღლი და საერთო ფრონტი. შექმნეს მათთან საპრობოლველად. განმათავისუფლებელი ბრძოლა თავდაპირველად დაიწყო 1886 წელს გერმანული კოლონიური საზოგადოების ქვემდებარე სანაპირო ზო-

ნაში. იგი უშუალო პასუხი იყო იმ თვითნებობაზე, ძალადობასა და სისხლიან აქტებზე, რასაც ეწეოდნენ კომპანიის მოხელეები, მისიონერები, საქმოსნები და მხედრიონი. აჯანყებას სათავეში ჩაუდგა არაბი ბუშირი. ზღვისპირა ზონაში დაწყებული აჯანყება მალე გავრცელდა გერმანელებისა და ინგლისელების მიერ ოკუპირებულ ვრცელ ტერიტორიაზე. შიდარაიონების ტომებმა სულ მოკლე დროში გაწმინდეს ქვეყანა კოლონიზატორებისაგან და გააძევეს ისინი სანაპიროებისაკენ. აქაც არ მოასვენეს ისინი და ხელიდან გამოტაცეს მათი საყრდენი ბაზების უმეტესობა! კოლონიზატორთა ბატონობისათვის შექმნილმა დიდმა საფრთხემ დროებით შეარიგა კოლონიზატორები. გერმანელებთან ერთად აჯანყების ჩასაქრობად აქტიურად გამოვიდნენ ინგლისელები, ფრანგები და იტალიელები. 1890 წელს კოლონიზატორთა გაერთიანებული ღონისძიებებით საშიში აჯანყება სისხლში იქნა ჩახშობილი. გერმანელმა მოძალადეებმა შეუბრალებლად იძიეს შური საკუთარი მიწა-წყლისათვის მებრძოლ არაბ და ბანტურ ხალხებზე.

აღნიშნული აჯანყების ჩაქრობის მიუხედავად აღმოსავლეთ აფრიკის მთელი რიგი ტომები შემდეგშიაც განაგრძობდნენ ენერგიულ ბრძოლას უცხოელი მოძალადეების წინააღმდეგ. მაგალითად, აღსანიშნავია მაფიტისა და ვახხეს ტომების ძლიერი აჯანყება 1905—1907 წლებში, რომელიც „მაჯი-მაჯის“ სახელითაა ცნობილი.

განმათავისუფლებელი აჯანყების ჩახშობის შემდეგ ინგლისელმა კოლონიზატორებმა სისრულეში მოიყვანეს თავიანთი მტაცებლური განზრახვა და მათ უშუალო ბატონობას დაუმორჩილეს კუნძული ზანზიბარი, პემბა და სომალსა და გერმანიის კოლონიას შორის მდებარე კენიის ვრცელი სანაპირო ზონა. ისარგებლეს რა ბუგანდის საშინაო გართულებით, ინგლისელებმა შესძლეს ამ ქვეყნის ხელში ჩაგდება. მალე ამას მოყვა როდესიის ჩრდილო-აღმოსავლეთით მდებარე ვრცელი ტერიტორიის დაპყრობა, რომელმაც შემდეგში ნიასალენდის კოლონიის სახელი მიიღო. ამით ინგლისელებმა შემოზღუდეს გერმანიის სამფლობელოები და შემდგომი გაფართოების გზა დაუხშვეს გერმანელებს.

1890 წელს გერმანიასა და ინგლისს შორის დაიდო „ჯენტლმენური“ შეთანხმება, რომლითაც გერმანიამ ხელი აიღო უგანდასა და ზოგიერთ სხვა სადაო ოლქზე აღმოსავლეთ აფრიკაში, რომელიც ინგლისის კოლონიურ მფლობელობაში გადავიდა. ამის სანაცვლოდ კი გერმანელებმა მიიღეს ჰელჰოლანდის კუნძული ჩრდილოეთ ზღვაში. მომდევნო წლებში ტომთა ბელადებთან გაფორმებული ხელშეკრულებებით ინგლისელმა კოლონიზატორებმა ახალი სამფ-

ლობელოები მოიპოვეს და კიდევ უფრო გააფართოვეს თავიანთი ბატონობის სფერო. XX საუკუნის დასაწყისისათვის აღმოსავლეთ აფრიკაში ისინი ფლობდნენ ზანზიბარს, პემბას, ვიტუს, კენიას, უგანდას და ნიასალენდს. 1900 წლის ხელშეკრულებით მათ ბელში გადავიდა ბუგანდის მიწების 90%-ზე მეტი.

ეთიოპიის ხალხის ბრძოლა იტალიელ დამპყრობელთა წინააღმდეგ. როგორც უკვე აღვნიშნავდით, იტალიამ 80-იან წლებში მკვიდრად მოიკიდა ფეხი მეწამულის ზღვისა და სომალის ნაპირებზე და შექმნა პლაცდარმები შემდგომი ექსპანსიისათვის აფრიკის სიღრმეში. იტალიის საექსპანსიო მისწრაფებებს პირველ ხანებში ხელს უწყობდა ინგლისი, რომელსაც ერჩია სუსტი იტალია ჰყოლოდა თავისი სამფლობელოების მეზობლად, ვიდრე ძლიერი მეტოქე და კონკურენტი საფრანგეთი. დამკვიდრდა რა ინგლისის შემწეობით სომალსა და ერიტრეაში, იტალიამ მიზნად დაისაზნა თავის ბატონობისათვის დაემორჩილებია ეთიოპიის სახელმწიფო.

ეთიოპია, რომელიც უმთავრესად ამხარისა და ტიგრეს (ყუშითუარი მოდგმის) ხალხებით იყო დასახლებული და ქრისტიანულ რელიგიას ქადაგებდა, XIX საუკუნის შუალედამდე რამდენიმე ფეოდალურ სამთავროდ იყო დანაწილებული (ამჰარა, ტიგრე, შოა, ხარარი...). მართალია მას ჰყავდა მეფე (ნეგუსი), მაგრამ მისი ხელისუფლება ძალზე სუსტი იყო. ხშირად წარმოებდა მსხვილ ფეოდალურ სამთავროთა ბრძოლა, ტომთა შეჯახებები და ტახტისათვის ქიშპობა. XIX საუკუნის II ნახევარში ეკონომიურმა, პოლიტიკურმა და საგარეო აგრესიის საფრთხის გაზრდის ფაქტორებმა ბიძგი მისცეს ფეოდალური სეპარატიზმის დაძლევისა და ცენტრალიზებული სახელმწიფოს შექმნას.

აბისინიის გაერთიანებას სათავეში ჩაუდგა გადარიბებული ფეოდალური გვარიდან გამოსული პირი, სახელწოდებით კ ა ს ა ი, ერთ-ერთი წვრილი პროვინციის ნაცვალი. იგი თანმიმდევრობით დაეუფლა ძალაუფლებას ამჰარისა და სხვა სამთავროებში, დაიმორჩილა მსხვილი ფეოდალები, ხოლო 1856 წელს თავისი თავი აბისინიის იმპერატორად (ნეგუსად) გამოაცხადა თევდორე II-ის სახელწოდებით. ამ ჰკვიანი და საქმიანი ნეგუსის სახელთან დაკავშირებულია პროგრესული რეფორმების წყება, რომელიც შეეხო სამხედრო საქმეს, ადმინისტრაციულ მმართველობას, ტომთა ურთიერთობას, ფინანსებს, მეურნეობის სფეროს. ამ რეფორმებმა გააძლიერა აბისინიის ეკონომიური მაჩისცემა, განამტკიცა ცენტრალური ხელისუფლება და გაადიდა უცხოელ მოძალადეებისადმი წინააღმდეგობის ძალა. რეფორმების გატარება მას უხდებოდა ინგლისელ, ფრანგ, იტალიელ

აგენტთა მსახილ ფეოდალთა და მაღალი სამღვდელთა საბოტაჟისა და ძირგამომთხრელი საქმიანობის პირობებში.

ინგლისელთა აგრესიამ, რასაც ადგილი ჰქონდა 1868 წელს, შეაჩერა დაწყებული რეფორმა და ბოლო მოუღო თვით თევდორეს მეფობას. ინგლისელ აგრესორთა 15 ათასიანმა არმიამ სასტიკად დამარცხა ნეგუსის მომხრეთა ძალები, აიღო მისი მთავარი საყრდენი მაგდალის სიმაგრე, გაელიტა მისი უკანასკნელი დამცველები (ნეგუსიც დაიღუპა) და ტახტზე აიყვანა იოანე IV. ამ უკანასკნელმა განსაკუთრებული პრივილეგიები მიანიჭა ინგლისელებს, მათ შორის კონცესიების აღების უფლება. ეს ის იოანე იყო, რომელიც ინგლისელთა შეგულიანებით თავს ესხმის მაჰდისტებს და მათთან ბრძოლაში იღუპება (1889 წ.). მისი მეფობის პერიოდს (1886 წ.) ეკუთვნის იტალიელთა პირველი შეჭრა აბისინიის მიწა-წყალზე, რომელიც იტალიის საექსპედიციო არმიის სასტიკი მარცხით მთავრდება. (1887 წ. იანვარში).

იოანეს სიკვდილის შემდეგ ისევ თავი წამოყო ფეოდალურმა სეპარატიზმმა და მთავართა საურთიერთო ქიშპობამ ტახტისათვის. ამ ბრძოლაში გაიმარჯვა შოას მმართველმა მენელიკმა, რომელიც 1889 წელს იტალიელთა დახმარებით გამეფდა აბისინიის ტახტზე მე ნ ე ლ ი კ II-ის სახელწოდებით. ეს უკანასკნელი აგრძელებს თევდორეს მიერ დაწყებულ რეფორმებს, აძლიერებს ცენტრალურ ხელისუფლებას, არმიას და ენერგიულად ემზადება უცხოელ მოძალადეთა მზარდი აგრესიის წინააღმდეგ.

იტალიამ, რომლის დახმარებითაც გამეფდა მენელიკ II, თავზე მოახვია მას არათანასწორუფლებიანი ხელშეკრულება (ე. წ. უზიოლის ხელშეკრულება), რომელიც „სამუდამო მეგობრობის“ ნიშნით ასწორებდა ერიტრეა-ეთიოპიის და სომალ-ეთიოპიის საზღვრებს იტალიელთა სასარგებლოდ და რიგ პრივილეგიებს აძლევდა იტალიელებს ქვეყნის შიგნით. ამ ხელშეკრულებით გათამამებულმა იტალიელებმა განიზრახეს თავიანთი პროტექტორატი დაემყარებინათ ეთიოპიაზე; ინგლისელმა კოლონიზატორებმა. იტალიასთან დადებული შეთანხმებით არა თუ იცნეს ერიტრეა და სომალის დიდი ნაწილი იტალიის კოლონიებად, არამედ აღიარეს მათი პროტექტორატი ეთიოპიაზედაც; ამის სანაცვლოდ იტალიამ იცნო ინგლისის უფლებები ეგვიპტესა და აღმოსავლეთ სუდანზე.

ინგლისის მზარდაპყრით გათამამებულმა იტალიამ 1890 წელს ოფიციალურად გამოაცხადა თავისი პროტექტორატი ეთიოპიაზე და მოახდინა ტიგრეს ოლქის ოკუპაცია. მაგრამ აბისინიამ კატეგორიულად უარყო თავზე მოხვეულ პროტექტორატი და იტალიელთა აგრესიუ-

ლი აქტის პასუხად გააუქმა უჩიალის ხელშეკრულება. 1893 წელს იტალიამ ულტიმატუმის წესით მოთხოვა მენელიკ II-ეს ეცნო იტალიის პროტექტორატი, წინააღმდეგ შემთხვევაში ომით დაემუქრა მას. მაგრამ ეთიოპიის იმპერატორი არ შეუშინდა ამ მუქარას. მან შეძლო მთელი ქვეყნის დარაზმვა აგრესორებთან საბრძოლველად, დაიკავშირა თვით მოქიშპე მთავრები და ფეოდალებიც კი და 100 ათასზე მეტი კაცისაგან შემდგარი არმია გაამზადა მტრის დასახვედრად. აღსანიშნავია ისიც, რომ იტალიისა და ინგლისის დაუძინებელი მოქიშპის საფრანგეთის სახით მან იშოვნა კარგი საგარეო მოკავშირე. საფრანგეთს არ სურდა აბისინია იტალიის ან ინგლისის კოლონიად ქცეულიყო. ამიტომ მან ფარულად სერიოზული ფინანსური დახმარება აღმოუჩინა მენელიკ II-ეს და დიდძალი იარაღი მიაწოდა მას. აბისინიის ნეგუსმა ამ დახმარებისათვის ჯილდოდ ფრანგ-საქმოსნებს მისცა ჯიბუტ-ადის-აბებას რკინიგზისა და ტელეგრაფის გაყვანის კონცესიები, ეთიოპიის ფულის მოჭრის უფლება და სხვ. იტალიელმა იმპერიალისტებმა დიდძალ ჯარს მოუყარეს თავი ერიტრეაში და 1895 წელს გენერალ ბარატიერიის სარდლობით დაძრეს თავიანთი ძალები ეთიოპიის სიღრმისაკენ. იტალიის არმიისა და ეთიოპიის დამცველი ძალების პირველივე სერიოზული შეტაკება იტალიელთა მარცხით დამთავრდა. საკუთარი მამულისათვის მებრძოლმა ეთიოპიის არმიამ, რომელიც ფრონტალურ ოპერაციებთან ერთად პარტიზანულ მეთოდებსაც მიმართავდა, გაანადგურა იტალიელთა დიდი რაზმი და ხელთ იგდო მაკლეს ფორტში მომწყვდეული მათი გარნიზონი. 1896 წლის 1—2 მარტს გენერალურ ბრძოლაში, აღუასთან იტალიის არმიამ სრული და გამანადგურებელი დამარცხება განიცადა და არსებითად შეწყვიტა არსებობა. ამ უდიდესმა მორალურმა და სამხედრო-პოლიტიკურმა მარცხმა აიძულა იტალიის იმპერიალიზმი ხელი აეღო ეთიოპიის დაპყრობის უგუნურ განზრახვაზე და 1896 წლის ოქტომბრის ხელშეკრულებით არა თუ იცნო მისი სრული დამოუკიდებლობა, არამედ იძულებული გახდა კონტრიბუციაც კი გადაეხადა.

ეთიოპიელი ხალხის გამარჯვებამ იტალიის იმპერიალიზმზე და განმათავისუფლებელ ბრძოლაში მათგან გამოჩენილმა ღრმა პატრიოტიზმმა და თავდადებამ უდიდესი რეზონანსი ჰპოვა მთელ მსოფლიოში. მსოფლიოს პროგრესისა და თავისუფლების ძალები სიხარულით და აღტაცებით შეეგება ამ აქტს. ასევე გამოენბაურა ამ ღირშესანიშნავ ამბავს ცარიზმის სასტიკი კოლონიური უღლის წინააღმდეგ და ეროვნული მეობისათვის ენერგიულად მებრძოლი ქართული საზოგადოებრივი აზრი. იტალიის იმპერიალიზმზე მოპოვებული გამარჯ-

ვებით ეთიოპიელმა ხალხმა სხვა იმპერიალისტი ონავრებიც აიძულა პატივი ეცათ ამ ქვეყნის სუვერენიტეტისათვის და თავი შეეკავებიათ მის წინააღმდეგ მტრული აქტებისაგან. ეთიოპია აფრიკის კონტინენტის ერთადერთი სახელმწიფო იყო, რომელმაც სახალხო-განმათავისუფლებელი ბრძოლით დაიცვა თავი დიდი და პატარა ევროპელი მოძალადეებისაგან და შეინარჩუნა ეროვნული დამოუკიდებლობა.

მადაგასკარის დამო- კუნძული მადაგასკარი თავისი მოხერხებული რაილება. სამხედრო-სტრატეგიული მდებარეობის გამო დიდი ხნის განმავლობაში ინგლის-საფრანგეთის ცილობის საგანს წარმოადგენდა. ამან საშუალება მისცა მის მოსახლეობას XIX ს-ის 90-იან წლებამდე შეენარჩუნებია დამოუკიდებლობა და სახელმწიფოებრივი სუვერენიტეტი.

XIX საუკუნის მიწურულისათვის მადაგასკარზე არსებობდა მალგაშის ან იმერინის ცენტრალიზებული ფეოდალური მონარქია, რომელმაც რაბე მანანძარას ცნობით, გარკვეულ წარმატებას მიაღწია ეკონომიკის, კულტურისა და სახელმწიფო აპარატის განმტკიცების საქმეში¹. მსხვილ ფეოდალებთან ერთად, მიწების დიდ მასივებს რომ ფლობდნენ, აქ იყვნენ პირადად თავისუფალი გლეხები გაერთიანებულნი სასოფლო თემებში, ისინი იხდიდნენ გამოსაღებს სახელმწიფოს სასარგებლოდ და ამუშავებდნენ ფეოდალური თავკაცების მამულებს.

გარკვეულმა მიღწევებმა სამეურნეო და კულტურულ სფეროში, მალგაშური ენის განვითარებამ და მალგაშური ინტელიგენციის შექმნამ შეამზადა წინასწარი ნიადაგი მალგაშური მოსახლეობის ერად ფორმირებისათვის².

ინგლისის წინააღმდეგობის მიუხედავად საფრანგეთი ენერგიულ ღონისძიებებს ახორციელებს მადაგასკარზე შეჭრისა და ამ კუნძულის დაპყრობისათვის. ჯერ კიდევ XIX საუკუნის შუალედში კუნძულს მოევლინენ ფრანგი მისიონერები, ვაჭრები და მეზღვაურები, სანაპიროებზე გაჩნდნენ სავაჭრო ფაქტორიები და ბაზები. მაგრამ ქვეყნის სიღრმეში შეჭრის ყველა განზრახვა წააწყდა მკვიდრი მოსახ-

¹ იხ. Л. Р. Рабеманандзара, Мадагаскар, История Мальгашской нации, М., 1956, гл. 78—94. და შმდ.

² მადაგასკარის ძირითადი მოსახლეობა მალაიური ხალხების ოჯახს ეკუთვნის, მოსულია აზიიდან და ოკეანიიდან და არა აფრიკიდან. მართალია ბევრი ცხოვრობენ აფრიკიდან გამოსულნი და არაბების შთამომავალნი, მაგრამ უმნიშვნელო რაოდენობით. კუნძულის ძირითადი მოსახლეობა ინდონეზიური ჯგუფის ენაზე ლაპარაკობს.

ლეობისა და სახელმწიფოს შეიარაღებული ძალების ორგანიზებულ წინააღმდეგობას. განსაკუთრებით გაძლიერდა ფრანგ კოლონიზატორთა აქტივობა XIX საუკუნის 80-იანი წლებიდან, როცა ევროპის დიდი და პატარა ონავრები სვავებზეთ მიესიენ აფრიკას და ლაიჟყეს მისი ნაჰერ-ნაჰერ განაწილება. 1882 წელს ფრანგმა მოძალადეებმა მადაგასკარის მთავრობისაგან მოითხოვეს ეცნო საფრანგეთის სუვერენიტეტი. მადაგასკარის მთავრობამ აღშფოთებით უარყო ეს თავხედური მოთხოვნა, რასაც 1883 წელს მოყვა საფრანგეთის კოლონიური ომი კუნძულის წინააღმდეგ. ძლიერი ფლოტის დახმარებით ფრანგებმა დესანტები გადასხეს კუნძულზე და ცეცხლითა და მაჰვილით გაიკაფეს გზა შიდა რაიონებისაკენ. მაღაშის მოსახლეობამ გმირული წინააღმდეგობა გაუწია ფრანგ მოძალადეებს და არაერთი სასტიკი დამარცხება აგემა მათ. მაგრამ ძალები არათანაბარი იყო და 1885 წელს მაღაშის მთავრობა იძულებული გახდა ხელი მოეწერა საფრანგეთთან არათანასწორუფლებიანი ხელშეკრულებითათვის და ფაქტიურად ეცნო მისი პროტექტორატი.

1890 წელს ინგლის-საფრანგეთის შეთანხმებით ინგლისმა ხელი აიღო პრეტენზიებზე მადაგასკარის მიმართ და აღიარა საფრანგეთის პროტექტორატი. აღნიშნულმა შეთანხმებამ კიდევ უფრო გააძლიერა ფრანგ იმპერიალისტთა თავხედობა. 1894 წელს საფრანგეთის გენერალურმა რეზიდენტმა თავისი მთავრობის მოთხოვნით დედოფალ რანავალონე III-ეს წარუდგინა ახალი ხელშეკრულების პროექტი, რომელიც ძალზე შორდებოდა შეთანხმებას პროტექტორატის შესახებ და ითვალისწინებდა ქვეყნის საშინაო და საგარეო საქმეებზე, ისე როგორც სამხედრო საქმეზე ფრანგ ხელისუფალთა სრული კონტროლის დაწესებას. მაღაშის მთავრობამ შეუძლებლად მიიჩნია ამ მორიგი თავხედური მოთხოვნების მიღება და კატეგორიულად უარყო იგი. ამის პასუხად საფრანგეთის მთავრობამ ახალი ჯარები გაგზავნა კუნძულზე და ახალი მტაცებლური ომი დაიწყო. მაღაშის არმია და მოსახლეობა მათ განკარგულებაში არსებული საბრძოლო იარაღის დიდი ნაკლებობისა და ჩამორჩენილობის მიუხედავად მაინც გმირულად იბრძოდნენ, დიდ ზიანს აყენებდნენ მომხდურ მოძალადეებს, რომლებიც ამ გმირული წინააღმდეგობით გაბოროტებულნი შეუბრალებელი სისასტიკით უსწორდებოდნენ საკუთარი ქვეყნის დამცველებს. ჩვენმა სასიქადულო მამულიშვილმა, გამოჩენილმა პროგრესულმა მოაზროვნემ ნ. ნიკოლაძემ თავის წერილში „მადაგასკარი“ მოუხილავს ამხილა ფრანგი კოლონიზატორები, ფარდა ახადა მათ მიერ მადაგასკარზე წარმოებული

ომის მტაცებლურ მიზნებს და საჯაროდ გამოეყომა თავისუფლებისათვის მებრძოლ მადაგასკარის მოსახლეობას¹.

1885 წელს ფრანგებმა აიღეს მალგაშების დედაქალაქი ტანანარივე და აიძულეს ხელისუფლება კაპიტულაციაზე წასულიყო. კოლონიზატორებმა ფორმალურად დატოვეს დედოფლისა და მისი მთავრობის ხელისუფლება, მაგრამ თავიანთ კონტროლს დაუმორჩილეს ქვეყნის საგარეო პოლიტიკა და საშინაო საქმეები. მალგაშის ხალხმა არ ცნო ახალი კაბალური შეთანხმება და სახალხო წინააღმდეგობის გზას დაადგა, რაც ქვეყნის დიდ ნაწილში საყოველთაო აჯანყებაში გადაიზარდა. 1896 წელს ამ აჯანყების ჩახშობის პროცესში ფრანგმა იმპერიალისტებმა გამააცხადეს კუნძულის სრული ანექსია, ტახტიდან ჩამოაგდეს დედოფალი, გააძევეს იგი და კუნძული ქვეყნის სამხედრო-საოკუპაციო რეჟიმს დაუმორჩილეს.

აფრიკის დაყოფის XIX საუკუნის დასაწყისისათვის აფრიკის შემდეგში.

ვრცელი კონტინენტი ძირითადად დანაწილებული იყო, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ეთიოპიას, ლიბერიას და მაროკოს, რომელთა ბედი უფრო გვიან გადაწყდა, „უბატონო, უპატრონო“ ტერიტორია იქ აღარ იყო.

ინგლისის კოლონიები იყო: ეგვიპტე, ინგლის-ეგვიპტის სუდანი, გამბია, სიერა-ლეონი, ოქროს ნაპირი, ნიგერია, კენია, უგანდა, ზანზიბარი, სომალი, კაპი, ნატალი, ორანჟი, ტრანსვაალი (შემდეგში სამხრეთ აფრიკის კავშირი), ბასუტულენდი, სვაზილენდი, ბეჩუანლენდი, ნიასა, ჩრდილო და სამხრეთი როდეზია, პემბის, მავრიკის, სეიშელის... კუნძულები. მისი საერთო ფართობი იყო 7,7 მილ. კვ. კმ., მოსახლეობა — დაახლოებით 37—38 მილ.

საფრანგეთისა: სენეგალი, საფრანგეთის სუდანი, მავრიტანია, საფრანგეთის გვინეა, სპილოს ძვლის ნაპირი, დაგომეა, ზემო ვოლტა, გაბონი, შუა კონგო, უბანგი-შარი და ჩადი. მადაგასკარი, საფრანგეთის სომალი, კუნძული რეუნიონი, ალჟირი, ტუნისი და უფრო გვიან მაროკო. საერთო ფართობი 7 მილ. კვ. კმ.-ზე მეტი, მოსახლეობა 35 მილიონზე მეტი.

გერმანიას ეკუთვნოდა: ტოგო, კამერუნი, სამხრეთ-დასავლეთი აფრიკა, ტანგანიკა; ფართობი — 3 მილ. კვ. კმ., მოსახლეობა — 11—12 მილიონი.

იტალიას: ლიბია, ერიტრეა და სომალი. მათი ფართობი უდრიდა 1,6 მილ. კვ. კმ., მოსახლეობა — 1 1/2 მილიონს.

¹ იხ. ვ. დონაძე, ნიკო ნიკოლაძე კაპიტალისტურ სახელმწიფოთა კოლონიური პოლიტიკის შესახებ, „მნათობი“, № 5, 1958 წ., გვ. 140—143.

ბელგიის კონგოს ფართობი იყო 2,4 მილ. კვ. კმ., მოსახლეობა — 15—16 მილიონი.

ესპანეთი ფლობდა კანარის კუნძულებს, ჩრდილო შიროკოს, რიო დე ოროს. ესპანეთის გვინეას, სანტა-კრუს (იფნი), ფერანდო პოს კუნძულებს. მათი საერთო ფართობი აღემატებოდა 400 ათას კვ. კმ-ს, მოსახლეობა — 600 ათასს.

დასასრულ, პორტუგალიის ხელში იყო: ანგოლა, შოზამბიკი, პორტუგალიის გვინეა, მწვანე კონცხის კუნძულები და ზოგიერთი სხვა კუნძული გვინეის ყურეში. მათი ფართობი იყო 2,5 მილ. კვ. კმ., მოსახლეობა — 9—10 მილიონი.

როგორც ვხედავთ, აფრიკის კონტინენტის დანაწილება ევროპის დიდ და პატარა ონავრებს შორის არ შეესაბამებოდა მათ ეკონომიურ და პოლიტიკურ შესაძლებლობებს. ზოგს ბევრი ჰქონდა, ზოგსაც მცირე და ეკონომიურად ნაკლებ ღირებული. ეს განსაკუთრებით ითქმის გერმანიის იმპერიალიზმზე, რომელსაც გაცილებით მეტი მადა და შესაძლებლობა ჰქონდა. ამიტომ იგი არ კმაყოფილდება მოპოვებულით და მეტოქეთა კოლონიებზე აყენებს პრეტენზიებს. განაწილებული აფრიკა, ისე როგორც მსოფლიოს სხვა ნაწილები, აღნიშნულის გამო, განაწილების ობიექტი იყო. აფრიკის გადანაწილების ნიადაგზე აღმოცენებული ანტაგონიზმი მსოფლიო პოლიტიკის ერთ-ერთ იმ ფიციხე მასალას წარმოადგენდა, რომელმაც დააჩქარა პირველი მსოფლიო ომის აღმოცენება.

კოლონიური ექსპლოატაციის მეთოდები. იმპერიალისტურმა მეტროპოლიებმა აფრიკის ვრცელი კონტინენტი მსხვილ მონოპოლიებს, ფინანსურ ოლიგარქიას, კოლონიურ აპარატსა და მხედრიონს ჩააუგდეს ხელში საძარცვავად. არსად ისე არ ჩამოუხდიათ ნიღაბი კოლონიზატორებს და არ უჩვენებიათ თავიანთი მხეცური ბუნება, როგორც აფრიკაში. მათი „ცივილიზატორული მისია“ ან ე. წ. „თეთრი ადამიანის ტვირთი“ შავკანიანების მიმართ—ეს იყო გაშიშვლებული მტაცებლობა და ძალადობა, მონური შრომა, რასობრივი დისკრიმინაციის უცუდესი ფორმები, მკვიდრი ხალხების შამა-პაპეული მიწა-წყლის მითვისება და მათი მასობრივი გაყვება.

ყველგან, ოქროსა და ალმასის ძიებაში, სპილოს ძეგლისა და ტყის კაუჩუკის შეგროვებაში, სტრატეგიული რკინიგზებისა და გზატკეცილების მშენებლობაში, პლანტაციურ მეურნეობებში (ბამბის, სიზილის, არახისის...) მათ გამოიყენეს აფრიკის ხალხების მონური შრომა, პოლიციისა და კოლონიური ჯარის ნაწილების მეშვეობით ინგლისელი, პორტუგალიელი, გერმანელი თუ ფრანგი დამპყრობლები ძალით ერეკებოდნენ მთელ სოფლებს ჯუნგლებსა და ჭაობებში,

უდაბნოებსა და ტროპიკული მაღარიით დაავადებულ ადგილებში-
ბუზი „ცეცეს“ გავრცელების რაიონებში. რათა იქ მათ თეთრკანიან
ზედამხედველთა მათრახების შიშით ემუშავათ წელაუღებლად და-
კოლონიზატორები გაემდიდრებიათ. აფრიკის მრავალფეროვანი ნედ-
ლეულის მუქთად ხელში ჩაგდება და მისი ევროპაში გაზიდვა ყველა-
ჯურის მოსაქმისა და ავანტიურისტის საზღაპრო გამდიდრების წყა-
რო იყო. მის შედეგად კი უდაბურდებოდნენ ოდესღაც სიცოცხლით
სავსე აფრიკული სოფლები, მასობრივად იხოცებოდნენ მძიმე სამუ-
შაოებზე გარეკილები, შიმშილი, გადამდები ავადმყოფობა, არაადა-
მიანური შრომა მასობრივად მუსრს ავლებდა დასავლეთ, ტროპიკულ
სამხრეთ, აღმოსავლეთ და თვით ჩრდილო აფრიკის მოსახლეობას.
ისეთი ბურჟუაზიული ავტორებიც კი (დარმშტეტერი, ჰობსონი, მუ-
ნი...), რომლებიც იმპერიალიზმის ბანაკს ეკუთვნიან, აფრიკის კო-
ლონიზაციის გაშუქების დროს იძულებული არიან ამხილონ და მზის
სინათლეზე გამოიტანონ ევროპელ კოლონიზატორთა „კულტურტრ-
ეგერული მოღვაწეობის“ აღმაშფოთებელი მაგალითები.

კოლონიზატორებმა აფრიკაში ხელში ჩაიგდეს მკვიდრი მოსახ-
ლეობის საუკეთესო, მსხვილი პლანტაციური მეურნეობებისა. და კო-
ლონიზაციისათვის გამოსადეგი მიწის მასივები. ეს კანონით დადას-
ტურებული აღმაშფოთებელი ძალმომრეობა მეტ-ნაკლები მასშტა-
ბით წარმოებდა სამხრეთ აფრიკის კავშირში, ჩრდილო და სამხრეთ-
როდეზიაში, კენიაში, უგანდაში, გერმანიის სამხრეთ-დასავლეთ და
აღმოსავლეთ აფრიკაში, ალჟირში, ანგოლასა და სხვა ადგილებში.
ტყის მასივები, საუკეთესო მიწების თვალუწვდენელი სივრცეები
კოლონიზატორებმა ან სხვადასხვა ჯურის ავანტიურისტთა უსინდი-
სო სპეკულაციის საგნად აქციეს ან კოლონიურ ფონდად გამოაცხა-
დეს და მსხვილი თეთრკანიანი კოლონისტების დასასახლებლად „და-
ჯავშნეს“. ადამიანთა, კერძოდ ევროპელთა საცხოვრებლად, წიაღისე-
ულით მდიდარ და ინტენსიური მეურნეობისათვის გამოსადეგ ადგი-
ლებიდან ძალით მასობრივად აყრილი მოსახლეობა კოლონიზატორებ-
მა შერეკეს ე. წ. „რეზერვაციებში“, — უდაბნო, ხრიოკ, ჰაობიან და
ათასგვარი დაავადებით განთქმულ ადგილებში. ასეთი რეზერვაციე-
ბი მასობრივად შექმნეს განსაკუთრებით კაბის, ნატალის, ორანჟის,
ტრანსვაალის ყოფილ კოლონიებში, სამხრეთ აფრიკის კავშირში,
ჩრდილო და სამხრეთ როდეზიაში, კენიასა და უგანდაში და სხვაგან.
რეზერვაციებში შერეკილი უბედური აფრიკელი ტომები სახნავ-
სათესი თუ საძოვარი ადგილების სიმცირის, ჰავის აუტანელი პირო-
ბების, დასახლების დიდი სიმჭიდროვის, შიმშილის, გადამდები სე-

ნისა და საექიმო მომსახურების არარსებობის პირობებში მასობრივად იხოცებოდა.

კოლონიზატორებმა მოშალეს თავისთავადი აფრიკული ცხოვრების წესი, მათი სამეურნეო საქმიანობა, კულტურა. მათ აფრიკაში მხოლოდ ერთადერთი ეგოისტური მიზანი ამოქმედებდათ: მისი მდიდარი ბუნებრივი სიმდიდრეების მაქსიმალური მტაცებლური ექსპლოატაცია, ძვირფასი ნედლეულის მითვისება, წიაღისეულის გაჩანაგება და ამ გზით მოკლე დროში საზღაპროდ გამდიდრება. ხელუხლებლად დატოვეს რა სოფლის მეურნეობის დაბალი დონე და იქ გაბატონებული სოციალური ურთიერთობა, კოლონიზატორებმა იგი მეტროპოლიის მრეწველობისა და მისი მოსახლეობის ზედაფენის მზარდი მოთხოვნილების დაკმაყოფილების ამოცანას დაუმორჩილეს. მკვიდრი გლეხობისათვის მძიმე ნატურალური ხარკის დაკისრებით, მათივე იძულებითი შრომის გამოყენებით სოფლის მეურნეობას მონოკულტურული მიმართულება მისცეს. მათ ამა თუ იმ კოლონიაში მხოლოდ ერთი სახის სანედლეულო კულტურა დანერგეს (მაგ., ნიგერიაში — პალმა, ოქროს ნაპირზე — კაკაო, სენეგალში. გამბიაში და დასავლეთ აფრიკის ზოგ სხვა ადგილზე — არახისი, ეგვიპტეში — გრძელბეწვიანი ბამბა, კენიაში — სიზალი და ა. შ.). ამან აფრიკის ქვეყნების სოფლის მეურნეობას სავესებით წაართვა „ეროვნული“ ხასიათი, დასცა მისი დონე და მილიონობით მშრომელებს წაართვა არსებობის ერთადერთი წყარო. მოსახლეობისათვის საჭირო სასურსათო პროდუქტების წარმოების მკვეთრი დაცემა, რაც მონოკულტურის შემოღებას მოჰყვა, სოფლად შიმშილობის გავრცელებისა და მოსახლეობის მასობრივი გაჟლეტის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი პირობა გახდა.

იმპერიალისტური ექსპლოატაციის ეს შემზარავი მეთოდები, ბუნებრივია, აწყდებოდა აფრიკის მოსახლეობის გაათვრეხულ წინააღმდეგობას. რამდენადაც ძლიერდებოდა ეს ექსპლოატაცია და ფართოვდებოდა მისი გეოგრაფიული სფერო, იმდენად უფრო შესამჩნევი და მასობრივი ხდებოდა წინააღმდეგობაც, იგი პასიურიდან თანდათანობით აქტიურ ფორმებში გადადიოდა. აქა-იქ სამხრეთ აფრიკის კავშირში, ეგვიპტეში, ალჟირში, გვინეის ყურეში... წიაღისეულის მზარდ დამუშავებას და ზოგიერთი კაპიტალისტური ტიპის საწარმოების შექმნას მოყვა ადგილობრივი მუშათა კლასის ჩასახვა და ინტელიგენციის პირველი კადრების გაჩენა. ამას არ შეეძლო გავლენა არ მოეხდინა აფრიკელი ხალხის ბრძოლის ხასიათზე და საფუძველი არ ჩაეყარა ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობისათვის. ჭერ კიდევ პირველი მსოფლიო ომის წინა წლებში გერმანი-

ის სამხრეთ-დასავლეთ აფრიკაში, ინგლისის სამხრეთ აფრიკულ კოლონიებში. ალჟირში და საფრანგეთის დასავლეთ აფრიკაში ადგილი ჰქონდა აფრიკის ხალხთა მასობრივ აჯანყებებს. ამათგან განსაკუთრებით დიდი მასშტაბით ხასიათდებოდა გერეროსა და კოიკონის ტომების აჯანყება სამხრეთ-დასავლეთ აფრიკაში (1903—1907), რომელიც წარმოუდგენელი სიმხვეციით ჩაახშვეს გერმანელმა იმპერიალისტებმა.

აფრიკა პირველი
მსოფლიო ომის
წლებში.

პირველ მსოფლიო იმპერიალისტურ ომში
აფრიკის კონტინენტი, რომლის გადაწეობები-
სათვის ბრძოლა ამ ომის აღმოცენების ერთ-ერთი

მიზეზი გახდა, იმ პერიფერიულ ზურგს წარმოადგენდა, რომლის რესურსები მაქსიმალურად გამოიყენეს მეომარმა სახელმწიფოებმა. აფრიკამ მისცა მათ დიდძალი მატერიალური რესურსები, მუშახელი და „საზარბაზნე ხორცი“.

ფრანგმა და ინგლისელმა იმპერიალისტებმა, სხვებზე რომ არაფერი ვთქვათ, ომის წლებში თავიანთი აფრიკული კოლონიებიდან გამოზიდეს დიდძალი ნედლეული და სურსათი, არ დაუტოვეს რა მათ მწარმოებლებს არსებობისათვის აუცილებელი მინიმუმი. მათ მობილიზაცია უყვეს ასეულ ათასობით აფრიკელს, რომელთა ნაწილი შავ მუშებად გამოიყენეს, დიდ ნაწილს კი ჯარისკაცის ფარაჯა ჩააცვეს და ომის ბოროტი ღმერთის ხანაში ჩაჰყარეს. აფრიკული კონტიგენტები ალჟირიდან და სენეგალიდან, სამხრეთ აფრიკის კავშირიდან და ნიგერიიდან, გვინეიდან და კენიიდან იბრძოდნენ ინგლის-საფრანგეთის არმიების შემადგენლობაში აფრიკაში, ახლო აღმოსავლეთში, თვით ევროპაში და კოლონიზატორებისათვის ღვრიდნენ სისხლს. ჯარში და ფიზიკურ სამუშაოებზე მობილიზებული აფრიკელი მშრომელების უმრავლესობა დაიღუპა და უკან არ დაბრუნდა. მათ ბოლო მოუღო შიმშილმა, გადამდებმა სენმა, მტრის ტყვიამ, არაადამიანურმა შრომამ, სიციხემ და ა. შ. ომმა კიდევ უფრო ააფორიაქა აფრიკის ხალხები და კატასტროფულად დასცა მათი ცხოვრების ისედაც მათხოვრული დონე.

არც საომარი მოქმედებები და მათი გამაჩანაგებელი შედეგები ასცდა აფრიკის კონტინენტს. ინგლისელმა და ფრანგმა იმპერიალისტებმა აფრიკული კონტიგენტები მიუსიეს გერმანიის კოლონიებს: ტოგო, კამერუნს, სამხრეთ-დასავლეთ აფრიკასა და ტანგანიკას მათი ხელში ჩაგდების მიზნით. ომის დასასრულისათვის ეს კოლონიები ახალი „პატრონების“ ხელში გადავიდა. ტოგო და კამერუნი საფრანგეთმა და ინგლისმა გაინაწილეს, სამხრეთ-დასავლეთი აფრიკა და ტანგანიკა კი ინგლისის კოლონიურ სამფლობელოებს შეუერთდა.

შემდეგში გერმანიის ეს ყოფილი კოლონიები „მანდატების“ ძალით, ერთა ლიგის სანქციით ახალ პატრონებს დარჩათ.

პირველმა მსოფლიო ომმა ობიექტურად გააძლიერა იმ სოციალურ-ეკონომიური და პოლიტიკური პროცესების ტემპი, რაც ჯერ კიდევ ომის წინ დაიწყო. მან გაადიდა აფრიკის მუშათა კლასისა და ინტელიგენციის კადრები, საფუძველი ჩაუყარა აფრიკის მუშათა მოძრაობას და შემდგომი ბიძგი მისცა ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას. ომის ვითარებამ ბელი შეუწყო აფრიკის მოსახლეობის გამოღვიძებას, გააძლიერა მისი საბრძოლო სულისკვეთება და მით მოამზადა ნიადაგი მასობრივი ანტიიმპერიალისტური გამოსვლებისათვის მომავალში. აფრიკაც, აზიის მსგავსად, ომის შედეგად ამოვარდა ძველი კალაპოტიდან და იმპერიალიზმის რევოლუციური მსხვერვის ერთ-ერთი ფაქტორი გახდა.

ქრონოლოგიური ცხრილი

- 1870 — „შაქრისა“ და აგრარული კანონები და „იძულებით კულტურათა“ გაუქმება ინდონეზიაში.
- 1871 — ინგლის-პოლანდიის „სუმატრის ხელშეკრულების“ ხელმოწერა.
- 1872 — კავიტეს აჯანყება (ფილიპინები).
- 1872 — 1878 — გლეხთა აჯანყებები ფენჯაბსა და ბენგალში.
- 1878—1904 — პოლანდიელთა ბრძოლა აჩეს დასაპყრობად (სუმატრა).
- 1873 — 1877 — ფეოდალურ-სამურაიული რეაქციული აჯანყებები იაპონიაში.
- 1875, თებ. — ბოსნიისა და ჰერცეგოვინის მოსახლეობის ანტითურქული აჯანყება.
- 1875 — 1908 — იმპერატორ გუანსიუსი მეფობა ჩინეთში.
- 1876 — თურქეთის კონსტიტუციის გამოცხადება.
- 1876 — ინგლის-საფრანგეთის კონტროლის დაწესება ეგვიპტეზე.
- 1876 — იაპონია-კორეის არათანასწორუფლებიანი (კანხვის) ხელშეკრულება.
- 1877 — 1878 — რუსეთ-თურქეთის ომი.
- 1878, თებ. — თურქეთის პირველი პარლამენტის გარეკა სულთან აბდულ-ჰამიდის მიერ.
- 1878, ივლ. — ბერლინის ტრაქტატის მიღება.
- 1878—1880 — ინგლის-ავღანეთის მეორე ომი.
- 1878—1908 — აბდულ-ჰამიდის დესპოტური მმართველობა („ზულუმის პერიოდი“).
- 1879 — ინგლის-ავღანეთის განდამაკის კაბალური ხელშეკრულება.
- 1880 — ირანის კაზაკთა ბრიგადის შექმნა რუსი ოფიცრების ხელმძღვანელობით.
- 1880 — დიდ სახელმწიფოთა პირველი (მადრიდის) კონფერენცია მაროკოს შესახებ.
- 1880 — აბდულჰამიდის ემირად გამოცხადება და ინგლისის ჭარების ევაკუაცია ქაბულიდან.
- 1880 — ყულის შესახებ კანონის მიღება ინდონეზიაში.
- 1881 — რუსეთ-ჩინეთის პეტერბურგის ხელშეკრულება.
- 1881 — ტუნისის დაპყრობა საფრანგეთის მიერ.
- 1881 — 1900 — შაჰდისტთა აჯანყება სუდანში.
- 1881, ხექტ. — ვატანისტა გადატრიალება ეგვიპტეში.
- 1881, დეკ. — მუჰარემის დეკრეტი და თურქეთის შეთანხმება კრედიტორებთან.
- 1882 — ეგვიპტის ოკუპაცია ინგლისელთა მიერ.
- 1883 — ფრანგების მიერ ტონკინზე (პიუენზე) თავდასხმა.
- 1883 — ფრანგების მიერ თამბაქოს მონოპოლიის (რევი) მოპოვება თურქეთში.
- 1883—1885 — საფრანგეთის პირველი ომი მადაგასკართან.
- 1884 — 1885 — ჩინეთ-საფრანგეთის ომი.
- 1884 — 1885 — კამერუნის, ტოგოს, სამხრეთ-დასავლეთ აფრიკისა და აღმოსავლეთ აფრიკის დაპყრობა გერმანიის მიერ.

- 1885 — დიდ სახელმწიფოთა ბერლინის კონფერენცია აფრიკის თაობაზე.
- 1885 — ზემო ბირმის დაპყრობა ინგლისის მიერ.
- 1885 — სრულიად ინდოეთის ეროვნული კონგრესის შექმნა.
- 1885 — საფრანგეთ-ჩინეთის ტიანძინის ხელშეკრულება.
- 1885 — ხართუმის ალება აჯანყებულ სუდანელთა მიერ.
- 1887 — ფრანგების მიერ ინდოჩინეთის კავშირის შექმნა.
- 1888, ოქტ. — კონვენცია ბალდადის რკინიგზის პირველი უბნის მშენებლობის შესახებ.
- 1889, თებ. — იაპონიის პირველი კონსტიტუციის გამოქვეყნება.
- 1889 — ინგლისური „შაპინშაის ბანკის“ დაარსება თეირანში.
- 1890 — რუსი ფინანსისტის პოლიაკოვის მიერ კონცესიის მიღება საალრიცხო-გამსესხებელი ბანკის დაარსებაზე ირანში.
- 1890 — იაპონიის პარლამენტის გახსნა.
- 1890 — „თამბაქოს ჯანყი“ ირანში.
- 1890 — ინგლის-საფრანგეთის შეთანხმება მადაგასკარის შესახებ.
- 1890 — ნავთობის პოლანდიური სამეფო კომპანიის („როიალ დაჩ“) დაარსება.
- 1891 — მანიპურის აჯანყება (ინდოეთში).
- 1892 — კანონი „ინდოეთის საკანონმდებლო საბჭოების“ შესახებ.
- 1892 — რისალის მიერ „ფილიპინების ლიგის“ დაარსება.
- 1892 — „კატიპუნანის“ სახალხო-რევოლუციური ორგანიზაციის დაარსება ფილიპინებზე.
- 1893 — ლაოსის შეერთება ინდოჩინეთის კავშირისადმი.
- 1894 — თონკაეების ანტიფეოდალური და ანტიიმპერიალისტური აჯანყება კორეაში.
- 1894 — სუნ იატ-სენის მიერ „ჩინეთის აღორძინების საზოგადოების“ შექმნა.
- 1894 — „ერთიანობისა და პროგრესის“ პარტიის შექმნა თურქეთში (პარიაზში).
- 1894 — 1895 — იაპონია-ჩინეთის ომი.
- 1895, აპრ. — იაპონია-ჩინეთის სიმონოსეკის ზავის დადება.
- 1895 — სუნ იატ-სენის პირველი რევოლუციური გამოცემა.
- 1895 — დედოფალ შინის მოკვლა იაპონელების მიერ.
- 1895 — 1898 — საზღვრისპირა ავღანური ტომების აჯანყება.
- 1898 — რუსეთ-ჩინეთის საიდუმლო ხელშეკრულება ამოწმავლეთ ჩინეთის რკინიგზის მშენებლობის შესახებ.
- 1898 — მადაგასკარის ანექსია ფრანგების მიერ.
- 1897 — ეროვნული აჯანყების დასაწყისი ფილიპინებზე.
- 1897, ნოემბ. — ძიაოჯოუს დაპყრობა გერმანელთა მიერ.
- 1898, მარტი — რუსეთ-ჩინეთის შეთანხმება რუსეთისათვის „იქარიო“ პორტ-არტურისა და დალიანგანის გადაცემის შესახებ.
- 1898 — ესპანეთ-ამერიკის იმპერიალისტური ომი.
- 1898, ივნ. — ფილიპინების დამოუკიდებლობის გამოცხადება.
- 1898, აგვ. — ფილიპინების ოკუპაციის დასაწყისი (ამერიკელების მიერ).
- 1898, სექტ. — ფილიპინების კონსტიტუციის მიღება რევოლუციური კონგრესის მიერ.
- 1898 — ინგლის-ჩინეთის შეთანხმება ვეიპაივის „იქარიო“ ალების შესახებ.
- 1898, ივნ-სექტ. — „რეფორმების 100 დღე“ ჩინეთში.
- 1898 — ომდურმანის ბრძოლა და სუდანის დაპყრობა ინგლისელთა მიერ.

1896, 4 ნოემ. — ფაშოდის ინციდენტი.

1899 — აშშ ნოტა „ღია კარების პოლიტიკის“ შესახებ ჩინეთში.

1899 — 1900 — „იხეტუანელთა“ ანტიიმპერიალისტური აჯანყება ჩინეთში.

1899 — 1902 — ინგლის-ბურების ომი.

1900, აგვ. — პეკინის აღება იმპერიალისტ ინტერვენტთა მიერ.

1901 — პირველი სოციალ-დემოკრატიული პარტიის დაარსება იაპონიაში.

1901 — ნავთობის პირველი ინგლისური კონცესია ირანში.

1901, ხექ. — ე. წ. „ბოქსიტორთა, დასკვნითი ოქმის“ ხელმოწერა პეკინში.

1901 — 1919 — ემირ ხაბიბულის მეფობა ავღანეთში.

1902 — აშშ კონგრესის მიერ კანონის მიღება ფილოპინების შესახებ.

1902 — არატობის ანტიფეოდალური და ანტიიმპერიალისტური მოძრაობა გარე მონგოლეთში.

1904, აპრ. — ინგლის-საფრანგეთის შეთანხმება მაროკოსა და ეგვიპტის შესახებ.

1904 — 1905 — რუსეთ-იაპონიის ომი.

1905, ხექ. — რუსეთ-იაპონიის პორტსმუტის ზავი.

1905 — კანონი ბენგალის გაყოფის შესახებ.

1905 — იაპონია-კორეის „ხელშეკრულება დაცვის შესახებ“.

1905 — 1907 — რუსეთის პირველი ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუცია.

1905 — სუნ იატ-სენის მიერ „საკავშირო ლიგის“ შექმნა.

1905 — 1911 — ირანის რევოლუცია.

1906, ოქტ. — ირანის პირველი მეჩლისის გახსნა.

1906, ოქტ. — თავრიზის ენჭუმენის შექმნა.

1906 — შთამდნეულის მუშათა აჯანყება პინსიანში (ჩინეთი).

1906 — „სვარაჯისა“ და „სვადეშის“ ანტიიმპერიალისტური მოძრაობის დასაწყისი ინდოეთში.

1906 — პირველი სოციალ-დემოკრატიული ჯგუფები თავრიზსა და რეშთში.

1906 — „სრულად ინდოეთის მუსლიმანური ლიგისა“ და „ჰინდუ შაჰისაჰას“ შექმნა ინდოეთში.

1907 — სრულად ინდოეთის ეროვნული კონგრესის გათიშვა.

1907, აგვ. — რუსეთ-ინგლისის შეთანხმება გავლენის სფეროების გაყოფის შესახებ ირანში, ავღანეთსა და ტიბეტში.

1907, 1910 — 12 — რუსეთ-იაპონიის შეთანხმება კორეისა და მონგოლეთის შესახებ.

1907 — 1909 — თავრიზის გმირული დაცვა.

1907 — აბდულ-ჰამიდ II მოწინააღმდეგე ძალების კონგრესი პარიზში.

1908, 8 ივლ. — ახალგაზრდათურქთა რევოლუცია.

1908, ივლ. — ბოშების პროლეტარიატის გამოსვლა.

1908, 28 ივლ. — კონსტიტუციის აღდგენა აბდულ-ჰამიდ II მიერ.

1908, ოქტ. — „ბუდი უტომოს“ — პირველი ეროვნული ორგანიზაციის შექმნა ინდონეზიაში.

1908 — ნიკოლოზ II და ედუარდ VII რეველის შეთანხმება.

1908 — ცისისა და გუანსიუსის გარდაცვალება.

1909 — ინგლის-ირანის ნავთობის კომპანიის შექმნა.

1909, აპრ. — აბდულ-ჰამიდ II დამხობა.

1909 — აქტი ინდოეთის საკანონმდებლო საბჭოების შესახებ.

1909 — რეშთის აჯანყება (ენჭუმენების ხელმძღვანელობით).

- 1909 — ბაქთიართა და ფიდაელთა შესვლა თეირანში.
- 1910 — სამხრეთ აფრიკის კავშირის შექმნა.
- 1910, აგვ. — კორეის ანექსია იაპონიის მიერ.
- 1911 — ბენგალის გაყოფის კანონის გაუქმება. საფაბრიკო კანონი.
- 1911 — მაროკოს მთავარი ქალაქების ოკუპაცია ფრანგების მიერ.
- 1911,1 ივლ. — „პანტერის ნახტომი“ (აგადირის კრიზისი მაროკოში).
- 1911—ტუნისში მთავრდებიან მოწყობილი რევოლუციური გამოსვლა კანტონში (გუან-ჯოუში).
- 1911, ოქტ. — უჩანის აჯანყება. სინპაის რევოლუციის დასაწყისი.
- 1911, დეკ.—მანჭურელთა ბატონობის ლიკვიდაცია გარე მონგოლეთში და დამოუკიდებლობის გამოცხადება.
- 1911, დეკ. — სუნ იატ-სენის არჩევა რესპუბლიკის დროებით პრეზიდენტად.
- 1911, დეკ. — თეირანის კონტრრევოლუციური გადატრიალება. მეორე მეჩლისის დათხოვა.
- 1911 — 1912 — ექს-შაჰის მუჰამედ-ალის რეაქციული ამბოხება.
- 1911 — 1912 — იტალია-თურქეთის ომ. ტრიპოლის დაპყრობა იტალიის მიერ.
- 1912, თებ. — აქტი ცინ-ის დინასტიის გადადგომის შესახებ.
- 1912, თებ. — სუნ იატ-სენის გადადგომა რესპუბლიკის პრეზიდენტის პოსტიდან და იუან ში-კაის არჩევა რესპუბლიკის დროებით პრეზიდენტად.
- 1912, მარტი — საფრანგეთის პროტექტორატის დაწესება მაროკოზე.
- 1912, აგვ. — გომინდანის პარტიის შექმნა.
- 1912, ხექტ. — „სარეკატ ისლამის“ შექმნა ინდონეზიაში.
- 1912, ოქტ. — ბალკანეთის პირველი ომის დასაწყისი.
- 1912, ნოემ. — რუსეთ-მონგოლეთის შეთანხმება გარე მონგოლეთის ავტონომიის შესახებ.
- 1918, იან. — „სარეკატ ისლამის“ პირველი კონგრესის გახსნა.
- 1918 — „გადარის“ პარტიის შექმნა.
- 1918 — პროფკავშირული ცენტრის შექმნა ფილიპინებზე.
- 1918, მაისი — „მეორე რევოლუციის“ დასაწყისი ჩინეთში.
- 1918, მაისი — ლონდონის საზავო ხელშეკრულება და ბალკანეთის ომების დამთავრება.
- 1918 — ლიზან-სანდერსის მისიის ჩასვლა თურქეთში.
- 1914, აგვ. — იაპონიის ჩაბმა პირველ მსოფლიო ომში.
- 1914, აგვ. — თურქეთ-გერმანიის ფარული სამხედრო კავშირის შეკვრა.
- 1914, ოქტ. — თურქეთის ჩაბმა პირველ მსოფლიო ომში.
- 1914, დეკ. — ინგლისის პროტექტორატის დაწესება ეგვიპტეზე.
- 1914 — ირანის მესამე მეჩლისის გახსნა.
- 1915, იანვ. — იაპონიის მიერ „21 მოთხოვნის“ წაყენება ჩინეთისათვის.
- 1915 — ჰუეს (ინდოჩინეთი) შეიარაღებული აჯანყება.
- 1915, მარტი — ინდოეთის დაცვის კანონის ძალაში შესვლა.
- 1915, მარტი — ინგლის-რუსეთ-საფრანგეთის ფარული შეთანხმება კონსტანტინოპოლისა და სრუტეების შესახებ.
- 1915 — სამართლიანობის არმიის მოძრაობა (კორეაში).
- 1915, მაისი — იუან ში-კაის მიერ იაპონიის „21 მოთხოვნის“ შიღება.
- 1915, ივნისი — რუსეთ-ჩინეთ-გარე მონგოლეთის „სამშხრავი შეთანხმება“ გარე მონგოლეთის ავტონომიის შესახებ.

- 1916 — გლეხთა აჯანყება კოპინჰინაში.
- 1916 — ჯაშბის აჯანყება (სუმატრაზე).
- 1916 — რუსეთ-საფრანგეთის ფარული შეთანხმება აზიური თურქეთის განაწილების შესახებ.
- 1916 — ინგლის-საფრანგეთის (საიქს-პიკოს) ფარული შეთანხმება არაბული ქვეყნების განაწილების შესახებ.
- 1916 — „სარეკატ ისლამის“ პირველი ეროვნული კონგრესი.
- 1916, აგვ. — აშშ მიერ ფილიპინებისათვის თვითმმართველობის მინიჭება.
- 1916, დეკ. — კანონი ინდონეზიაში „სახალხო საბჭოს“ შექმნის შესახებ.
- 1916, დეკ. — სრულიად ინდოეთის ეროვნული კონგრესისა და მუსლიმანური ლიგის ლაკნაუს კონგრესები.
- 1916 — მირზა ქუჩიქ-ხანის პარტიზანული რაზმების მოქმედება ჩრდილო ირანში.
- 1917 — ბალდადის ოკუპაცია ინგლისელების მიერ.
- 1917 — ჩინეთის მიერ გერმანიისათვის ომის გამოცხადება.
- 1917 — ტონკინის აჯანყება.
- 1917 — „სარეკატ ისლამის“ მეორე ეროვნული კონგრესი.
- 1917 — ლანსინგ-ისის შეთანხმება.
- 1917, 7 ნოემ. — დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვება.
- 1917, დეკ. — სახალხო კომისართა საბჭოს დეკლარაცია „რუსეთისა და აღმოსავლეთის ყველა მუსლიმანი მშრომელებისადმი“.
- 1918, იან. — ეილსონის 14 პუნქტის გამოქვეყნება.
- 1918, იან. — საბჭოთა მთავრობის „მშრომელი და ექსპლუატირებული ხალხის დეკლარაცია“.
- 1918, 30 ოქტ. — მუდროსის დაზავება და თურქეთის კაპიტულაცია.

ს ა რ ჩ ე ზ ი

შესავალი	3
ჩინეთი	19
ჩინელი ხალხის განმათავისუფლებელი ბრძოლა იმპერალისტურ მოძალადეთა წინააღმდეგ	19
ჩინეთი „აზიის გამოღვიძების“ პერიოდში	58
ჩინეთის 1911—1912 წლების რევოლუცია	76
ჩინეთი პირველი მსოფლიო ომის წლებში	93
კაპიტალისტური სახელმწიფოების ბრძოლა კორეის დაპყრობისათვის.	
კორეის გადაქცევა იაპონიის იმპერიალიზმის კოლონიად	103
მონღოლეთი XIX საუკუნის დასასრულსა და XX საუკუნის დასაწყისში	131
იაპონია	145
კაპიტალისტური იაპონიის განვითარება XIX საუკუნის 70—80-იან წლებში	145
იმპერიალისტური იაპონია 1900—1918 წლებში	167
ინდონეზია (1870—1918 წწ.)	199
ინდოჩინეთი (1870—1918 წწ.)	208
ინდოეთი	222
ინდოეთი კაპიტალიზმის იმპერიალიზმში გადაზრდის პერიოდში	222
ინდოეთის გამოღვიძება და პროლეტარიატის გამოსვლა პოლიტიკუ- რი ბრძოლის სარბიელზე	253
აღმოსავლეთის გადაქცევა ინგლისზე დამოკიდებულ სახელმწიფოდ	290
ირანი	314
ირანის გადაქცევა ნახევარკოლონიად (XIX—XX საუკუნეების მიჯნაზე)	314
ირანის 1905—1911 წლების რევოლუცია	331
თურქეთი	364
ოსმალეთის იმპერიის გადაქცევა ნახევარკოლონიად	364
თურქეთის 1908 წლის („ახალგაზრდათურქთა“) რევოლუცია	397
ეგვიპტე ინგლისელ იმპერიალისტთა ბატონობის ქვეშ (1882—1918)	426
აფრიკა 1870—1918 წლებში	448
შესავალი	448
ჩრდილო (არაბული) აფრიკის განაწილება ევროპელი კოლონიზა- ტორების მიერ	451
სამხრეთ აფრიკის ხალხთა დამონება	459
დასავლეთ ეგვიპტურული აფრიკის დაყოფა	472
ევროპის დიდი სახელმწიფოების მეტოქეობა აღმოსავლეთ აფრი- კის დაყოფისათვის ბრძოლაში	474
ქრონოლოგიური ცხრილი	494

Варлам Барнабювич Донадзе

Новая история
стран Зарубежной Азии и Африки
Часть II (1870—1918 гг.)

(на грузинском языке)

Издательство «Ганатлеба»

Тбилиси — 1965

რედაქტორი ჟ. ჩიქოვანი
ტექნორედაქტორი მ. ასათიანი
კორექტორი მ. ინასარიძე

ხელმოწერილია დასაბეჭდად 4/VI—65 წ. ქალაქის ზომა 60×90.
ნაბეჭდი თაბახი 31,25. სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 27,61.

ტირაჟი 1.500

უე 00314

შეკვ. № 288

ფახი 77 კაპ.

გამომცემლობა „განათლება“, თბილისი, კამოს ქ., № 18.
Издательство «Ганатлеба», Тбилиси, ул. Камо, 18.

თბილისის უნივერსიტეტის სტამბა, თბილისი, ი. ჯავახიშვილის პროსპექტი, 1
Типография Тбилисского университета, Тбилиси, пр. И. Чавчавадзе, 1.